MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE.

SZERKESZTIK

DR BLAU LAJOS ÉS DR MEZEY FERENCZ.

NYOLCZADIK ÉVFOLYAM.

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYÜJTEMÉNY

BUDAPEST
AZ ATHENAEUM R. TÁRS. KÖNYVNYOMDÁJA.
1891.

A Magyar-Zsidó Szemle nyolczadik évfolyamának munkatársai,

a mennyiben dolgozataikat és közleményeiket aláírták

Lap

Dr. Bacher Vilmos, Budapest ... 149, 551
Dr. Bánóczi József, Budapest ... 149
Baum Fülöp, Veszprém ... 63
Dr. Bernstein Béla, Budapest ... 434, 604, 674
Dr. Blau Lajos, Budapest ... 34, 119, 208, 284, 337, 420, 442, 501, 529, 577, 751
Bloch Mózes, Budapest ... 411
Dr. Büchler Adolf, Budapest ... 124
Büchler Sándor, Budapest ... 109, 626
Büchler Zsigmond, Irsa ... 632
Burger D. József, Kolozsvár ... 278, 448
Deutsch Lázár ... 399
Dr. Elsass Bernát, Landsberg ... 223, 372, 440
Frisch Ármin, Budapest ... 735
Dr. Goldschmied Lipót, Budapest ... 562, 680, 768
Guttenberg Pál, Budapest ... 624
Hirsch Izsák, Bözödujfalu ... 294
Hüllein Sámuel, Bombay ... 378
Herczog Dávid, Berlin ... 544
Dr. Kardos Albert, Szentes ... 20, 191, 471
Dr. Kayserling M. Budapest ... 50
Kelen Ferencz, Budapest ... 177
Dr. Kecskeméti Lipót, Nagyvárad ... 719, 131, 204, 344, 655
Kis Arnold, Budapest ... 206, 371, 439, 549
Dr. Klein Gyula, Ó-Buda ... 349, 448, 565, 630
Dr. Klein Mór, Nagybecskerek ... 431, 439
Dr. Koenigsberger Bernát, Kattowitz ... 526, 645, 716
Dr. Kohn Ármin, Szigetvár ... 301, 543
Kónyi Manó, Budapest ... 449
Dr. Kohn Sámuel, Budapest ... 65, 154, 254, 297
Dr. Kovács Ferencz, Budapest ... 379, 615, 601
Krausz Sámuel, Budapest ... 364, 456, 519, 669, 749
Löwy Ferencz, Berlin ... 292

Lap

Dr. Löwy Mór, Temesvár ... 428
Dr. Mezey Ferencz, Budapest ... 9, 88, 163, 235, 317, 391, 447, 481, 507, 571, 635, 714
Makay Emil, Budapest ... 46, 132, 275, 365, 503, 547, 606, 678, 753
Dr. Maybaum Zsigmond, Berlin ... 148, 358
Mosonyi Albert, Budapest ... 550
Dr. Neubauer Adolf, Oxford ... 24, 358, 589
Dr. Perles József, München ... 249, 358
Dr. Perls Ármin, Pécs ... 437
Dr. Rosenberg Sándor, Arad ... 464
Dr. Rosenspitz Sándor, Marseille ... 55
Schön József, Budapest ... 148
Dr. Schwarcz Adolf, Karlsruhe ... 98
Spitzer Ignácz, Battonya ... 599
Dr. Steiger Lajos, Budapest ... 82
Strauszmann Jakab, Lippa ... 539
Svarczenberg József, Budapest ... 500
Dr. Ungar Simon, Budapest ... 200, 555
Dr. Vajda Béla, Abony ... 102, 241, 405, 416, 667, 754
Veigelsberg Leó, Budapest ... 387
Dr. Velezdi Károly, Budapest ... 197
Dr. Venetianer Lajos, Budapest ... 269, 491
Dr. Weiszburg Gyula, Budapest ... 273, 540
Zadoc Kahn, Párizs ... 75
Dr. Ziegler Ignácz, Karlsbad ... 60, 145, 325

TÁRSADALOM.

Az izraeliták országos irodájának átirata Schreiber B. pozsonyi főrabbihoz.

Főtisztelendő Úr!

A kultuszminister költségvetésnek a képviselőházban mult november hó folyamán történt tárgyalása alkalmával nagy horderejű s bennünket közel érdeklő kérdések lettek a vitába belevonva.

Mindegyik politikai párt vezérférfiai egyaránt hangoztatták annak szükségét, hogy a vallásfelekezetek közti viszonosság és jogegyenlőség törvényhozásilag megállapíttassék. A kormány pedig határozottan kijelentette, hogy az állam interconfessionalis jogrendjét a jogegyenlőség elve szerint fogja fejleszteni és teljessé tenni.

Még azon oldalról is, a honnét az általános vallásszabadság és kötelező polgári házasság mielőbbi törvénybe iktatása iránt tétetett indítvány, a költségvetésnek »az egyházi czélokról« szóló fejezeténél, egyes vallásfelekezetek számára felvett segélyek felemelése érdekében történt felszólalás; holott 1870. évben a képviselőház azt az álláspontot foglalta el, hogy az egyházak részére az állam rendes költségvetésében segélyösszeg egyáltalában meg nem állapítható.

És ebben mutatkozik a lényeges különbség a mostani és azon vita között, mely ezelőtt két évtizeddel ugyancsak a képviselőházban a vallásszabadság és polgári házasság kérdésében lefolyt.

Ezelőtt húsz évvel az államnak az egyháztól való teljes függetlenítése lett sürgetve azon jelszó szerint: szabad egyház a szabad államban. Most pedig a majdnem két héten át tartó ta-

nulságos vita azon eredményre vezetett, hogy — az igazságügyminister úr szavaival élve — *azon történeti alapon kell megmaradni, melyen Magyarországon századok óta az állam és az egyház közötti viszony minden egyházzal szemben rendezve lett.*

Ha csakugyan ezt az alapot akarja az állam tovább fejleszteni, és pedig a vallásegyenlőség elvének szemmeltartása mellett: akkor nemsokára kell sorra kerülnie az izraelita hitfelekezet felette zilált viszonyai törvényhozási rendezésének, mert ez időben nincs más felekezet hazánkban, mint a mienk, mely — jóllehet törvényesen *elismert* — mégis viszonosság és jogegyenlőség tekintetében az úgynevezett törvényesen *bevett* felekezetek sorából teljesen ki van zárva.

Nincs okunk kételkedni a magas kormány jóakaratában, mindamellett az a meggyőződésünk, hogy a zsidóság egyetértő összműködése a czél elérését tetemesen elősegíthetné.

Már ennélfogva is fájlalnunk kell tehát, hogy nincs ez időben felekezetünknek oly testülete, mely a hazai zsidóság összetartását biztosítani képes volna, legalább azon kérdésekben, melyek hitfelekezetünk jogegyenlőségének elérésével állanak összefüggésben.

De e fölötti fájdalmunk még fokozódik, ha azon szomorú tapasztalatra jutunk, hogy szervezési ügyünk jelen állapotában felekezetünk még vallástörvényeit sem birja kellően megvédeni.

Pedig hazánkban az államhatalom nem is indít támadást sem felekezetünk, sem hitelveink ellen; ha tehát ezek határát mégis túllépi, akkor annak csak a felekezet által kirendelt vagy tűrt őrök vigyázatlansága az oka, amint azt a következő eset a legkirívóbb módon igazolja:

Weisz Regina hódmezővásárhelyi lakosnő még 1885 évben nyujtott be egy folyamodványt a vallás és közoktatásügyi minisiteriumhoz, melyben az ottani izraelita hitközséget szándékolt másodszori házasságra lépésének kihirdetésére utasítani, esetleg magát a kihirdetés alól felmentetni kérte. Ezen ügyben a ministerium bennünket meghallgatván, a hódmezővásárhelyi rabbi úrtól bekivánt jelentés alapján oda nyilatkoztunk, hogy Weisz Regina férjétől csak birói itélet által lett elválasztva, de a zsidó házassági kötelék végfelbontásának bizonyítékául csakis a »get« levélnek szabályszerűen történt átadása és átvétele szolgálhat, és

minthogy ennek hiánya határozottan házassági akadályt képez folyamodót kérelmével feltétlenül elutasítandónak tartjuk.

A ministerium az 1886 évi 4790. sz. a. rendeletében azt az álláspontot foglalta el, hogy »a kihirdetés tisztán az állam által előirt polgári aktus, melyet a rabbi teljesíteni tartozik«, utasította tehát a rabbit a »legkomolyabban« a kihirdetés eszközlésére és megjegyezte, hogy késedelmezés esetén azon joggal fog élni, »mely a kanczelláriai rendeletben a kihirdetés alóli felmentések körül a polgári hatóságoknak fentartatott«. A hódmezővásárhelyi izraelita hitközség rabbija a kihirdetést mégis megtagadta s ennélfogva folyamodó nőnek a kihirdetés alóli felmentés az 1886 évi 9990. sz. rendelettel megadatott oly megjegyzéssel, hogy »a házasság tényleges megkötésére Seltmann Lajos főrabbi nem kényszeríthető«.

De találtak a jegyesek egy egyént, a ki őket egybeadta és erről részükre bizonyítványt is kiállított, melynek alapján ők: nevezetesen Müller Mihály és Weisz Regina folyamodtak a kultuszministeriumhoz aziránt, hogy házassági esetüknek a hódmezővásárhelyi izraelita esketési anyakönyvbe való bevezetése elrendeltessék.

Az ügy jelen stadiumában a vallás- és közoktatásügyi ministerium hozzánk a következő rendeletet intézte:

»30876. sz. Az izr. orsz. irodának.

»Egy felmerült eset alkalmából felhivom a *czímet*, hogy esetleg a rabbiképző-intézet tanár kollégiumának meghallgatása mellett tegyen mielőbb indokolt véleményes jelentést az iránt, hogy a tételes állami rendszabályoktól eltekintve, csupán a zsidó vallási hitelvek szempontjából ki van jogosítva zsidó feleket házasságilag egybeadni, miféle qualificatió adja meg a jogosultságot és ki van hivatva ily qualificatiót osztogatni? Budapest 1886. augusztus hó 11-én.« A szünidők és ünnepeink folytán az országos rabbiképző-intézet tanári karával egyhamar nem érintkezhetvén, jelentésünk késett, minélfogva 1886 évi november hó 23-iki kelettel a következő sürgető rendeletet kaptuk:

»46418. szám. Izr. orsz. irodának.

»Felhivom a *czímet*, hogy a zsidó házasságjog tárgyában f. é. augusztus hó 11-én 30876. sz. a. kelt rendeletemben felvetett kérdésre indokolt véleményes nyilatkozatát hozzám minél hamarabb mutassa be.«

E felhivások folytán a következőképen nyilatkoztunk:

Nagyméltóságu vallás- és közoktatásügyi Minister Úr!

Megfelelve a múlt 1886. évi 30876. és 46418. sz. a. kelt leiratokban nyert azon felhivásnak, hogy esetleg az országos rabbiképző-intézet tanári kollégiumának meghallgatása mellett tegyünk véleményes jelentést aziránt, hogy a tételes állami rendszabályoktól eltekintve, csupán a zsidó vallási hitelvek szempontjából ki van jogosítva zsidó feleket házasságilag egybeadni, miféle qualificatió adja meg e jogosultságot, és ki van hivatva ily qualificatiót osztogatni, — a neveztt tanártestület véleményét meghallgattuk és ennek alapján bátorkodunk Nagyméltóságod elé tisztelettel feljelenteni:

»hogy esketés végrehajtására rendszerint csak az illetékes hitközség rabbija, vagy ennek helyettese jogosult, ki azonban képviseleti úton azzal mást is megbizhat, ha meg van győződve, hogy az illető az arra szükséges minőség és képességgel bir. A helyi rabbiság határozott beleegyezése nélkül még más hitközség rabbija sem végezhet esketést.

»A rabbi-qualificatióra nézve megjegyezzük, hogy szabályozásra szoruló viszonyaink mellett minden rabbi előkészíthet és képesíthet a rabbipályára, azonban e mellett máris azon gyakorlat kezd kifejlődni, hogy a kongresszusi alapon álló hitközségek csakis a rabbiképző-intézetből kikerülő rabbit kívának alkalmazni. Az orthodox szervező szabályzat pedig arra kötelezi a hitközségeket, hogy rabbinak csak azokat alkalmazzák, kik három elismert rabbitól nyertek képesítő oklevelet.

Kik is stb.

Budapesten, 1887. január hó 5-én. Az izr. orsz. iroda elnöksége.

Ezentúl a ministerium nem fordult hozzánk ezen ügyben, más helyről sem lett arra figyelmünk felhiva, s így nem volt okuk arra, hogy annak tovább fejlődését itt a központban éber figyelemmel kisérjük. Hisz méltán hihettük, hogy a ministerium azt a házasságot, mely úgy vallástörvényeink, mint a fennálló kormányrendeletek értelmében érvénytelen, érvényesen megkötöttnek tekinteni nem fogja.

De majdnem négy év után azzal lettünk meglepve, hogy *a vallás- és közoktatásügyi ministerium folyó évi október hó 28-án 47155. sz. a. kelt nendeletével a hódmezővásárhelyi rabbinak meghagyta, hogy a Müller Mihály és Weisz Regina által egy Weisz Gábor nevű házaló előtt 1886 évi április hó 6-án kötött házasságot az általa vezetett izraelita esketési anyakönyvbe utólag szabályszerűleg jegyezze be, mert említett házasság »állami, illetve polgári magánjogi szempontból, **sőt a zsidó házassági jog értelmében is alakilag érvényesen kötöttnek tekintendő.**«*

E rendelettel szemben, melyről hirlapokból értesültünk,

tétlenül nem maradhattunk. Működésünk egész tartama alatt az a kötelességérzet vezérelt bennünket szakadatlanul, hogy ott, a hol a felekezet érdekeinek veszélyeztetését látjuk, a baj orvoslására czélzó intézkedéseket tőlünk telhetőleg késedelem nélkül meg kell tennünk.

Ennélfogva első sorban f. évi november hó 14-én a hódmezővásárhelyi rabbihoz fordultunk felvilágosításért, a kitől azt az értesítést nyertük, hogy a ministeri rendeletben foglalt meghagyásnak meg nem felelt, hanem az ellen előterjesztéssel élt, minek folytán az ottani polgármesteri hivatal az iratokat a ministeriumhoz vissza fogja küldeni. Ennek utána a vallás- és közoktatásügyi minister úr ő nagyméltóságához intéztünk felterjesztést, melyben — az ügy érdemében nyilatkozhatás végett — a visszaérkező iratoknak hozzánk leendő leküldését és az iránti felvilágosítás megadását kértük, hogy minő alapon lett a sérelmes rendeletben egy érvénytelen és semmis házasság »*a zsidó házassági jog értelmében is alakilag érvényesen kötöttnek*« kijelentve. E felterjesztésünkre a következő rendeletet kaptuk:

Vallás és közoktatásügyi magyar kir. minister.

52993. szám.

Az izraeliták országos irodájának.

A Müller Mihály és Weisz Regina által Weisz Gábor előtt 1886. évi április hó 6-án Hódmezővásárhelyen kötött házasságnak utólagos anyakönyvi bejegyzésére vonatkozó iratokat az Iroda f. évi december hó 2-án 16399. sz. a. előterjesztett kérelméhez képest betekintés végett idezártan az Irodának visszavárólag ezennel megküldöm és megjegyzem, hogy ***f. évi október hó 28-án 47155. sz. a. kelt rendeletem azon kijelentésének, mely szerint az említett házasság »a zsidó házassági jog értelmében is alakilag érvényesen megkötöttnek tekintendő,« az orthodox izraelita közvetítő bizottság azon jelentése képezi alapját, melyben ezen bizottság a jelen eset alkalmából az izraelita házasságkötés egyházi alaki kellékei iránt hozzá intézett kérdés fölött az izraelita vallási hitelvek szempontjából nyilatkozott.***

Budapest, 1890. december 11-én. A minister meghagyásából: Gömöry Oszkár sk. ministeri tanácsos.

E szerint tehát az »orthodox izraelita közvetítő bizottság« véleményes jelentése szolgált alapul arra, hogy a ministerium oly

házasságot, melyet egy nő, a ki férjétől »get« levéllel elbocsátva, illetőleg elválasztva nem lett, egy másik férfiúval kötött, vallástörvényeink értelmében alakilag érvényesen kötöttnek tekinthessen.

Nem kutatjuk az »orthodox izr. közvetítő bizottság« véleményének tartalmát. Meggyőződésünk szerint már maga azon tény, hogy ez a vélemény a ministeriumnak lehetővé tette, hogy »a zsidó házassági jog értelmében« megkötöttnek deklarálhasson egy oly házasságot, melyet létrejöhetőnek nem tarthat zsidó — bármily primitiv ismeretei is legyenek a zsidó házassági jog terén, — ismételjük, már maga ezen tény is eléggé igazolja, hogy *az »orthodox izraelita közvetítő bizottság« véleményes jelentése nem a szükséges körültekintéssel és alapossággal lett megadva.*

És e véleményes jelentéseért, mely következményeiben meg nem becselhető káros kihatással lehet a zsidó családi életre, az »orthodox izraelita közvetítő bizottság« senkinek még felelősséggel sem tartozik. Nem létezik szabály, mely ezen bizottság választási módját vagy működésikörét megállapítaná. *Ideiglenesen* lett az ezelőtt húsz évvel csupán az orthodox szervező szabályzat keresztülvitelére megválasztva, a kormány is csak *ideiglenesen* ismerte el azon u. n. orthodox hitközségek közvetítő közegeül, melyek e végből hozzá fordulnak; azóta ezen bizottság tagjai túlnyomó részben elhaltak, és senki sem tudja, minő módon és kik által lettek a hiányzó tagok pótolva.

Vegyék ezt fontolóra az u. n. »orthodox« hitközségeink. Mi csak annyiban emelhetünk panaszt, a mennyiben ezen felelősség nélkül működő bizottság ténykedése az összes zsidóság érdekeire, tehát reánk nézve is káros kihatással bír. Egyébként azonban nekünk, mint a hitközségi autonomia feltétlen hívei és hű őreinek, nem lehet szándékunk az izraelita hitközségeket megakadályozni abban, hogy érdekeiket ne tetszésük szerinti közeg által képviseltessék. Éber emlékezetünkben vannak a régi tusák és távol áll tőlünk azok felidézésére a legcsekélyebb okot is szolgáltatni. Eléggé megsinylették már községeink a testvérháború; örvendünk, hogy sikerült végre oly viszonyokat teremtenünk, melyek mellett hitközségeink ismét fejlődésnek indulhatnak.

Vallásunk házassági törvényeit fenyegető veszedelem elhárí-

tása érdekében emelünk mi csupán szót, mely veszedelem egyik főokozójául az »orthodox közvetítő bizottság«-nak fentemlített véleményes jelentését kell tekintenünk.

E veszedelem annyival fenyegetőbb, mert a hódmező-vásárhelyi eset máris követőkre talált. Csak nemrégiben nyilt alkalmunk felszólalni egy ügyben, melyben egy — birói itélettel, de nem vallástörvényeink szerint is elválasztott — nő arra kérte a kultuszminiszteriumot, hogy a szepes-olaszii rabbit, ki őt második házasságra összeadni vonakodik, ennek eszközlésére kötelezze. Ezen ügyben még f. évi október havában, a mikor a hódmező-vásárhelyi ügyben kibocsátott rendeletről tudomással nem birtunk, intéztünk a miniszteriumhoz egy terjedelmes felterjesztést, melyben ismételten megokolva adtuk elő azon kérelmünket, hogy a zsidó válási ügyekben követendő birói gyakorlat vallástörvényeinkkel egyáltalában összhangzásba hozassék. E felterjesztésünk, melynek másolatát mellékelten szintén közöljük,[1]) még tárgyalás alatt van. Méltán tarthatunk attól, hogy kedvező elintézésének némi akadályúl fog szolgálni azon álláspont, melyet a miniszterium a zsidó házasságok ügyében, támaszkodva az »orthodox izraelita közvetítő bizottság« véleményes jelentésére elfoglalt.

De azért lankadnunk nem szabad. A vallástörvényeink megvédésében eddig is követett bátorsággal kell fellépnünk, hogy házassági jogunk teljes érvényét az államban visszahódítsuk. Nehogy azonban ismétlődhessék a czéltudatos eljárásnak oly módon való megzavarása, mint az »orthodox izr. közvetítő bizottság« véleménye által már egy izben megtörtént, a ránk váró feladat sikeres és gyors megoldása érdekében felette kívánatos volna a felekezet valamennyi tényezőjének összműködése ezen ügyben.

Az erők egyesítése által felszólalásunk hatályosabbá válik és még azt is sikerül elérnünk, hogy *más, mint illetékes talmudtekintélyeink szakvéleménye ezen ügyben többé ne érvényesülhessen.*

Sajnálattal tapasztaljuk, hogy — jóllehet, már hetek multak, mióta a hódmező-vásárhelyi ügyben kibocsátott sérelmes miniszteri rendelettel a felekezeti sajtó foglalkozik — mindamel-

[1]) L. Kútfők 213. sz.

lett sehol sem található még nyoma annak, hogy ezen eset a nevezett »közvetítő bizottság« figyelmét felkeltette volna. — Pedig ha valaha, úgy most lett volna oka a vészharangot meghúzni, mert ez az első eset, melyben a kormány vallástörvényeinkbe csakugyan mélyen belenyúlt.

Ilyformán az »orthodox izr. közvetítő bizottság« sem szakvéleményével, sem mostani magatartásával nem szolgáltat bizonyítékot arra, hogy a házassági ügyek terén felekezetünkön ejtett sérelmek iránt ez időben a kellő fogékonysággal bírna, minélfogva mellőznünk kell az ezen bizottsággal való érintkezést és halaszthatlan kötelességünkké válik mindezt Főtisztelendő úr tudomására hozni. Teszszük ezt pedig annyival is nagyobb bizalommal, mert egyrészt erős azon meggyőződésünk, hogy Főtisztelendőséged megdicsőült őseinek szelleméhez híven, ezen ügy kiváló jelentőségétől át lesz hatva, másrészt pedig a viszonyokat ismerve, azt hiszszük, hogy Főtisztelendőséged, mint az u. u. »orthodox párt« elismert és nagytekintélyü vezérférfia, leghivatottabb az erőknek ezen alkalomból való egyesítésére. Ennélfogva egész tisztelettel és hathatósan kérjük Főtisztelendő urat, hogy az ezen szent ügy érdekében kifejtendő együttes akczió megállapítására módot nyujtani sziveskedjék.

Vannak egyéb kérdések is, melyek kedvező megoldása koczkáztatva van az által, hogy az előre megállapított, egyöntetű tervszerinti eljárás hiányzik. Ennek beigazolására a sok közül a legaktuálisabbat, a *»vasárnapi munkaszünet«* kérdését említjük csak fel. — A kereskedelemügyi miniszter f. é. május hó 15-én egy törvényjavaslatot nyújtott be a képviselőházhoz »az ipari munkának vasárnapi szüneteléséről.« — Ennek folytán az »ort. izraelita közvetítő bizottság« elnöke már f. é. június havában nyujtott be egy kérvényt a képviselőházhoz, a szombaton szünetelő zsidó iparosok érdekében. — E kérvényt a képviselőház már f. hó 13-án intézte el akként, hogy azt egyszerüen a kereskedelmi miniszterhez határozta áttétetni, a mely elintézési mód annyit jelent, hogy a képviselőház a kérvényben előadottakat figyelemre nem méltatja. *A képviselőház tehát azt »orthodox izr. közvetítő bizottság« kérelmét elutasította, még mielőtt az a törvényjavaslatot, mely ellen a kérvény intézve volt, tárgyalás alá vette volna.* — Mi nem tévesztettük szem elől kötelességünket az említett törvényjavaslattal szemben sem, csakhogy — ismerve

a képviselőház munkarendjét — készen tartott kérvényünket mindaddig be nem adtuk, míg a képviselőház a törvényjavaslat tárgyalási határidejét meg nem állapította. A képviselőház az ujévi szünidő után — előreláthatólag tehát, jövő január havában — fogja a »vasárnapi munkaszünet«-ről szóló törvényjavaslatot tárgyalni, de most már a zsidó iparosok érdekében beadott kérvényünk sorsa mindenesetre kétesebbé vált az által, hogy e kérdésben a képviselőház az »orthodox izr. közvetítő bizottság« hasonkérvényének elutasítása által már állást foglalt. Ebből kiderül, hogy a nevezett bizottság ez ügyben szintén legalább is *taktikai hibát* követett el.

Egész őszinteséggel beismerjük tehát, hogy örömünkre szolgálna, ha az összműködés felekezetünk egyéb érdekeinek előmozdítására, és különösen a törvényesen bevett felekezeteket megillető jogoknak kivivására is biztositható lenne. De ép oly őszinteséggel és egész határozottsággal kijelentjük, hogy — a midőn jelen tiszteletteljes felszólításunkat Főtisztelendő urhoz intézzük — *nem lebeg szemünk előtt más érdek, mint a zsidó házassági jognak egyesült erővel való biztosabb megvédhetése.* Nem gondolunk holmi titkos tanácskozásokra, célokra, vagy az érdemnek ezen ügyben részünkre való lefoglalására. *Adjunk számot mindenről a nyilvánosságnak* és ha, — a miben nem lehet kétség — kivánatos eredményt elérni sikerült, akkor rója majd le a felekezet a hála adóját azoknak, a kik szerény felhivásunkra az ügynek védelmére keltek.

A szükséges teendők megbeszélése végett készek vagyunk bárhol, bármikor megjelenni, miért is eléje nézünk Főtisztelendő úr mielőbbi szives meghivásának.

Kiváló tisztelettel és őszinte hitrokoni üdvözlettel

Budapest, 1890. deczember hó 21.

Az izraeliták országos irodája.

*

A felekezet orthodoxiája két évtized óta csodálatos káprázat hatása alatt állott. Szent vallásunk iránti aggodalommal telt képzeletében az orthodox közvetítő bizottság elnöke ugy jelentkezett, mint a zsidó tudósal és jámborsággal vértezett dicső lovag, aki láthatat-

lan szellemektől kölcsönzött hatalmas fegyverével megvédte a végveszélyben gondolt vallást, aki minden irányban szószólója, méltó és lelkes képviselője volt hitvallásunk érdekeinek, vallástörvényeink sérthetetlenségének. Ez a varázs ujabb időben megtört. Orthodoxiánk egy része a közelmult években bizalmatlanná vált, restelkedni kezdtek ezen a képviseleten, mely a mellett, hogy aláásta az orthodoxia tekintélyét, és a mellett hogy egész működésében a legnagyobb érzéketlenséget mutatta a hitfelekezet létkérdései iránt, állitólag anyagi tekintetben is felette terhelte a hitközségeket. Ez utóbbi körülmény egész új és szégyenletes jelenség lett volna a felekezeti küzdelmek egész történetén keresztül, és azért könnyen megérthetjük hogy az igaz orthodoxia eliszonyodott azon kufárszellemtől, mely a »szent működés« terét annyira inficiálta. Panaszok hangzottak fel itt is, ott is. A felekezeti sajtóban hemzsegett a sok nyilt és leleplezett vád. A volt pesti orth. főrabbi, bold. Schreiber Chajim, egy vészkiáltásban fordult a felekezethez, nyiltan leleplezve az orthodox közvetítő bizottság elnökét. Nem keressük, hogy e vádak alaposak voltak-e, de tény az, hogy az orthodox közvetítő bizottság elnöke sohasem birt azzal a bátorsággal, hogy az ellene felmerült súlyos és első sorban nem is személyét, hanem bitorolt mandátumát megvalázó vádak alól tisztázza magát.

Jóllehet azonban, hogy ezen események, hitközségek és egyesek keserves csalódásai orthodox körökben megütközést szültek, jóllehet az által, hogy a közvetítő bizottság eljárása az orthodox törekvéssel azonosíttatott, maga az orthodoxia kompromittálva lett, még mindig sokan voltak, kik hitfelekezetünk e daemonjában a konzervativizmus oszlopát látták. Mert ahhoz ám szörnyen értett, hogy port hintsen azok szemébe, kik őszinte vallásosságukban aggódva tekintettek körül. Úgy forgolódott ő mindig, mintha a zsidó vallástörvény védelmezésére szabadalma volna és mintha hitvallásunk képviseletének igazi felkentje lenne.

Az országos irodának a pozsonyi főrabbi úrhoz intézett levelére sok szemről lehúll a hályog, mert ime világossá válik, hogy az orth. közvetítő bizottság elnöke értelmi szerzője volt annak a fellázító bünnek, mely a zsidó házassági jog szentsége ellen megkiséreltetett; de egyuttal bebizonyult az is, hogy azok a sokat szidalmazott kongresszusi hitközségi rabbik jogaik és kötelességeik tudatában bátran szembe mernek szállni még a hatalommal is, ha vallástörvényeink sérelmeiről van szó. Egyenesen Seltmann Hódmező-Vásárhely derék rabbija önérzetes fellépésének köszönhető, hogy a tudatlanság és vétkes gondatlanság leálczáztatott, de közvetve nagy az ő érdeme abban is, hogy a felekezet nyilt sebét képező házassági judikatura megváltoztatásának kérdése az itt szóban forgó ügy megbotránkoztató részleteinél fogva aktuális jelentőségre vergődött.

Nem kivánunk most a hódmező-vásárhelyi házassággal tüzetesebben foglalkozni. A közvetítő bizottság elnöke körül terjengő vásári szellemnek teljesen megfelel, ha egy tudatlan »házaló« által végzett esketés szankczionáltatik. A kérdés az, hogy mit mond ehhez az a tábor, mely eddigelé az orthodox közvetitő bizottsági elnököt tüskön-bokron át követte? Mit mond hozzá a magyar orthodoxia, hogy az a közeg, mely magát szószólójaként feltolta s a melyet e minőségben megtűrt, állását arra használja fel, hogy akár tudatlanság, akár könnyelmüség vagy épen rosszakarat folytán kész-

séges segédeszközévé legyen a zsidó házassági jog szentsége ellen irányított merényletnek?

Azok a lelkes férfiak, kik a vallás és hagyomány iránti rajongásukban bizonyos viszonyok természetszerű fejlődésében veszélyt látnak és a kik e feletti félelmökben *bármily vezetésben* megnyugodtak, melytől meggyőződéseik védelmét remélhették, bizonyára elundorodnak, midőn hallják, hogy az, kire féltett koronájukat bizták, a legszebb gyémántot törte ki belőle, hogy azzal éppen vallástörvényeink kristálytükrét éktelenítse el.

Azt hiszszük, hogy orthodox körökben általános lesz a megdöbbenés, de egyszersmind az az óhajtás is, hogy az a bizonyos élősdi a felekezet testéről mielőbb eltávolíttassék. Nem lehet az, hogy a felekezet hű elemei keblükön melengessék azt, a ki árulója vagy legalább is aláásója annak az ügynek, melynek képviseletére vállalkozott. *Ám valósítsák meg orthodox irányú hittestvéreink mindazon eszméiket, melyek vallásos meggyőződéseik megnyugtatására szolgálnak*, de ne tűrjék el, hogy külfelé a tudatlanság által képviseltessenek, ne engedjék, hogy vallási intézményeink elpusztíttassanak, hanem emeljék fel haragos szavukat, midőn a szent functiók a tudós rabbi kezéből kicsavartatnak, hogy írni olvasni nem tudó házalók markába szoríttassanak.

De nem csak az orthodoxiát érintik a közvetítő bizottság viselt dolgai, hanem kinosan érintik azok az egész hitfelekezetet. — E bizottság elnöke az, a ki saját létalapjának veszélyeztetése fölötti aggodalmában szakadatlanul épít azon válaszfalon, mely testvért, testvértől elkülönít, és midőn már-már az ő jóvoltából oda jutottunk, hogy a két izraelita hitfelekezet létezésének eszméje pirulás nélkül mutatja kendőzött arczát,

írtózva tekintünk arra a lejtőre, melyre hitfelekezetünk ügyei hurczolva lettek.

Az országos iroda, mely úgy saját mint a községkerületi elnökök emlékirataiban a békét hirdette, mely készséges hozzájárulását nyilvánította bármily hitfelekezetünk ügyeink rendezését czélzó egységes szervezet elfogadásához, e részbeni kijelentéseivel ez ideig az orthodox közvetítő bizottság jogos ignorálása mellett mindenkor közvetlenül a hazai izraelita hitközségekhez fordult. De ha békés törekvései nem egy helyen visszhangra találtak is, hiányzott azon összekötő kapocs, mely az egymással szemben álló pártokat a felekezet általános érdekeinek védelmére összébb hozta volna. Pedig nyilvánvaló, hogy ez az orthodox álláspont teljes sérthetetlensége mellett megtörténhetett volna és megtörténhetik ma is minden akadály nélkül. Nem nehéz oly szervezetet elképzelni, melyben az izraelita vallásfelekezet kifelé, jelesül az állam irányában egységes vallástestületként jelentkezik, mig a hitközségek különböző irányzatai helyi autonomiájuk keretében érvényesülhetnek.

Most, hogy az orthodox közvetítő bizottság a zsidó vallástörvény szerinti házassági jogunk, mint látszik, hamis bemutatása által az állami hatóságnak vallástörvényeinkbe való beavatkozásra eszközt nyújtott, most, hogy e tényével nemcsak pártja vallásos meggyőződését, hanem a felekezet összérdekeit oly súlyosan meggyalázta, tovább hallgatni nem lehetett. Hisz napról-napra tapasztaljuk, hogy belviszályaink képezik főakadályát annak, hogy hitfelekezetünk az államban őt megillető helyét elfoglalhassa, hisz fájdalommal látjuk, hogy immár vallásunk legszentebb törvényei a tudatlanságnak és önzésnek prédájává válnak.

Az országos iroda a béke fehér lobogójával köszöntött be a pozsonyi főrabbihoz. Azért hozzá, mert ő a hazai orthodoxia elismert és nagytekintélyü vezérférfia és mert reméli, hogy ő, kinek megdicsőült ősei a zsidóság legkitünőbbjeihez tartoztak, hitfelekezetünk szomorú helyzetében a béke szózata elől elzárkózni nem fog. Az iroda világosan kijelenti, hogy leplezett czéljai nincsenek, hogy az izraelita hitfelekezet általános érdekeinek védelmére kivánja az egyesülést. Mindent a nyilvánosság előtt kiván tárgyalni és a helyreállítandó békéből reményt táplál az iránt is, hogy vállvetett tevékenységgel hitfelekezetünk reczeptiója is kivívható lesz.

Azért úgy lehet, hogy a fent közölt levél hitfelekezetünk sorsára nézve forduló ponttá válhatik. Konkrét alakban áll ime előttünk a békeüzenet és a hazai zsidóság remélkedve tekint ma Pozsony felé, remélkedve félrevezetett hittestvéreink táborára. Helyzetünk oly szomorú, a külső és belső támadások oly gyakoriak, hogy lehetetlen feltételeznünk, hogy hazánk orthodoxiája meg ne induljon rajta, midőn testvéri jobbot nyújtunk nekik a végből, hogy vallásunk és hitfelekezetünk testületének üdvére szeretetben egyesülve együtt működjünk.

Budapest.

Dr. Mezey Ferencz.

A vasárnapi munkaszünet.

A kereskedelemügyi m. kir. minister 1890. évi május 15-iki kelettel »az ipari munkának vasárnapi szüneteléséről« az országgyülés képviselőházához egy törvényjavaslatot terjesztett be, mely a szabadelvüséget érzékenyen érinti. Azonban nemcsak az oknál fogva fordul a figyelmünk e törvényjavaslat felé, mert az a legujabb liberális áramlat ürömcseppét képezi, hanem legfőképen azért, mert vallástörvényeink integritása fennen követeli tőlünk, hogy a kormány törvényjavaslatával innen a felekezeti mesgyéről is foglalkozzunk.

És itt mindenekelőtt üdvözöljük a magyarországi izraeliták országos irodáját azon alkalomból, hogy felismerve azon veszedelmet, melyet e törvényjavaslat szent vallásunkra nézve magában rejt, szavát annak védelmében felemelte. Az iroda egyenesen az országgyülés képviselőházához fordult. Tette pedig azt a következő kérvénynyel:

Mélyen tisztelt Képviselőház!

Legközelebb »az ipari munkának vasárnapi szüneteléséről« szóló törvényjavaslat kerül a mélyen tisztelt képviselőházban tárgyalás alá, melynek 1. §-a aként intézkedik, hogy »vasárnapokon a magyar szent korona országainak területén az ipari munkának szünetelni kell.«

Az »indokolás« értelmében, melyet a kereskedelemügyi minister úr e törvényjavaslathoz benyujtott, annak czélzata és alapja nem valamely felekezeti érdek vagy kizárólagos vallási motivum, hanem egyedül az, hogy a munkában való bizonyos rendszeres szünetelés által a munkaképesség fentartása előmozdíttassék.

A törvényjavaslat ezen intentiójának azonban számos iparos máris megfelel, csakhogy, mint az izraelita vallást követők nem vasárnap, hanem szombaton tartják a rendszeres heti szünetet, mely napon sem ők, sem zsidó segédeik semmiféle munkát nem végeznek.

Ha ezen zsidó-iparosok kénytelenek volnának vasárnap is a munkától tartózkodni, akkor csak öt munkanap fölött rendelkeznének hetenként, mert szombaton a vallástörvények értelmében szünetelnek, vasárnap pedig az államtörvény tilalmánál fogva nem szabadna dolgozniok.

Midőn e körülményt a mélyen tisztelt képviselőház nagybecsű figyelmébe ajánlani bátorkodunk, azon meggyőződés vezérel bennünket, hogy törvényhozó testületünk a haza polgárainak iparral foglalkozó tekintélyes számát a hetenként egy napi köteles munkaszünet behozatalával nem kívánja akként sujtani, hogy azokat — kik vallásuk parancsait követve, szombaton munkaszünetet tartanak — még vasárnap is a munkától való teljes tartózkodásra kötelezni akarná.

Ennélfogva azon alázatos kérelemmel bátorkodunk a mélyen tisztelt Képviselőház elé járulni:

hogy »az ipari munkának vasárnapi szüneteléséről« szóló törvény megállapításánál a szombaton szünetelő izraelita vallású iparosok érdekeit kegyesen figyelembe venni méltóztassék.

Kik is hódoló tisztelettel vagyunk,

Budapesten, 1890. deczember hó 7-én.

A mélyen tisztelt Képviselőháznak
alázatos szolgái:
a magyarországi izraeliták országos irodája.

A kérelem, melyet az iroda előterjesztett oda irányul, hogy »az ipari munkának vasárnapi szüneteléséről« szóló törvény megállapításánál a szombaton szünetelő izraelita vallású iparosok érdekei figyelembe vétessenek. Ez előterjesztés jogos voltát kétségbe vonni nem lehet. Legkevésbbé teheti ezt a kormány, mely hitfelekezetünkkel és tagjaival szemben még fontos érdekeink koczkáztatása mellett is, mindenkor a lelkiismereti szabadság elveit még pedig egész a szélsőségekig alkalmazta. Már pedig nyilvánvaló, hogy itt csakis a lelkiismereti szabadságról van szó. És ha valaki ezt tagadva, azon ellenvetéssel állana elő, hogy hiszen a javaslat szerint zsidó iparos a szombati napot is szentül *tarthatja*, és e szerint lelkiismereti kényszer alatt nem áll, azzal felelhetnénk reá, hogy a magyar kormánynak, mely a törvényjavaslat megokolása szerint e törvényjavaslattal ipari fejlődésünknek rendes keretek közötti egészséges irányú haladását kívánja előmozdítani, nem képezheti feladatát, hogy az ipar egyik legjelentékenyebb tényezőjét, a zsidó iparost az által, hogy egy héten két napi szünetelésre kényszeríti, tönkre nyomorítsa, vagy hogy a zsidó vallásuakat a jövőben az ipar teréről ily rendszabályokkal leszorítsa.

Hogy mennyiben lesz az iroda fellépésének és a hitfelekezethez tartozó vagy azzal rokonszenvező képviselő politikai befolyásának eredménye, azt nem tudhatjuk. De tudjuk, hogy a vallása védelmében felszólaló zsidóság jogos téren áll, hogy a felekezet pártkülönbség nélkül helyesléssel kiséri az irodát, midőn az izraelita vallásfelekezet törvényes befogadásának sürgős megoldást igénylő kérdéseit ezuttal nem érintve, a mint látszik tisztán az emancipationalis törvényben számunkra biztosított »polgári jog«-ra alapítja elodázhatatlan kérelmét. És ez eljárást a magunk részéről csak helyeselni tudjuk, mert a felekezet receptiójának sorsát a jelen ügygyel kapcsolatban látni nem szeretnénk, hiszen a vasárnapi munkaszünetre vonatkozó törvényjavaslat nagyfontossága mellett is az izraelita hitfelekezetnek a a keresztény vallás-testületekkel való egyenjogusításának nagy kérdésével szemközt másodrendű jelentőséggel bir és mivel a törvényjavaslat megokolásának nyomán feltehetjük, hogy az izraelita iparosok (polgárok) számára kért kivételes elbánás hitfelekezetünknek a mint testületnek az állam keretében elfoglalt helyzetével összeköttetésbe nem is hozható. Értelmezzük így a szakminister azon kijelentését, hogy a javaslat felekezeti érdekkel vagy kizárólagos vallási motivumokkal nem bír anélkül azonban, hogy e javaslatot felmenthetnénk azon gyanu alul, melynek eloszlatása okáért történt e kijelentés.

A javaslat 3. §-a szerint a minister felhatalmazást kér arra, hogy saját hatáskörében rendeleti uton határozhassa meg azon iparnemeket, melyeknél azért, mert az üzem félbeszakítása lehetetlen, vagy a folytonos üzemben tartást a fogyasztó közönség vagy a közforgalom igényei vagy valamely hadászati vagy egyéb közérdek feltétlenül megkövetelik, az ipari munka vasárnapokon is végezhető lesz. A kérdés már most az, vajjon a zsidó iparosokat nem lehetne-e ezen kivételek alá subsummálni? Véleményünk szerint és ebben a ministeri indokolás is megerősít

bennünket, ha a 3. §. jelen szövegében megmarad, a zsidó iparosok kivételes bánásmódra igényt nem nyernek.

Ugyanazért nem tagadható, hogy az iroda beadványának, kellő pártolás esetén, meglehet azon gyakorlati haszna, hogy a minister esetleg reábirható lesz, hogy a törvényben kért felhatalmazás kiterjesztése mellett, a zsidóiparosok kivételes helyzetét figyelmébe vegye. Általában a kisiparos létalapjáról van szó mert gyári vállalatokkal szemben a munkaszünetre nézve tervelt kényszer egészen indokolatlannak nem mondható. De a zsidó vallásu kisiparos különösen aggódva tekint a kérdésben forgó javaslatra, mert 1. §-ának törvényerőre emelése reá valóságos csapást képezne.

Az említett törvényjavaslat legközelebb fog tárgyaltatni. Nincs és nem lesz oly kijelentés, mely e javaslatról a szentelt olajat letörölhetné. Nem vagyunk képesek azon impressio alul szabadulni, hogy az egész javaslat áldozat akar lenni, a végből, hogy a szabadelvü törvényekre szóló igéretből eredt bűnt kiengesztelje. Ha egyebet nem teszünk, mint, hogy az 1868 : LIII. t.-cz. 19. §-át a szóban lévő javaslat 1. §-ával szembesítjük, ezt világosan látni fogjuk. Az előbb idézett § így szól:

»*Egyik vallásfelekezetünk tagjai sem kötelezhetők arra, hogy más vallásfelekezetbeliek egyházi szertartásait és ünnepeit megtartsák, vagy hogy ezen napokon bárminemü munkától is tartózkodjanak. Vasárnapokon azonban minden nyilvános és nem elkerülhetlenül szükséges munka felfüggesztendő.*«

A javaslat 1. §-a pedig igy hangzik: »*Vasárnapokon a magyar szent korona országainak területén az ipari munkának szünetelnie kell.*« . . . . Husz esztendő történetének rövid extractuma!

Az összehasonlítás valóban szomoru következtetésekre vezet bennünket. A liberalismus mécsvilágába szentelt vizet csepegtettek és attól a lángok kellemetlenül serczegnek. A szag, mely elterjed, reactionarius és a megmételyezett levegőben leginkább mi zsidók senyvedünk. A szabadság eszméinek a zsidók képezik leghivatottabb apostolait és azért valahányszor azok buknak, a zsidóság és sorsával oly elválaszthatlanul összenőtt vallása is vérzik. De a legritkább jelenségek közé tartozik, hogy egy kormány, ugyanakkor midőn a legszebb diadalait szabadelvű jogintézmények *kilátásba helyezésével* aratja, egy oly

positiv *javaslattal* álljon elő, melynek szelleme tán az egyetlen Angliát kivéve, mindenütt a visszafejlődést jelenti.

Egy kis vigasztalást meríthetünk azonban abból, hogy e törvényjavaslatot nem a magyar génius szülte. Az osztrákoktól kölcsönöztük. Az ő törvényük így szól: »*An Sonntagen hat alle gewerbliche Arbeit zu ruhen.*« Ezen és a javaslatok egyéb részei között a dualismusnak megfelelő bámulatos összhang van. A különbség csak abban áll, hogy az osztrák törvény indokolása nyiltan bevallotta az alapul szolgáló vallási motivumot, mig a magyar kormány azt egyenesen eltagadja. Az osztrák törvény módosítása tárgyában Dr. Menger képviselő és számos kollegája annak idején tudvalevőleg törvényjavaslatot terjesztettek be a képviselőházhoz. Négy száznál számosabb kérvény 18,000 aláirással támogatta Mengerék indítványát, de tudomásunk szerint a javaslat tárgyalására kiküldött bizottság azt inditványozta, hogy a képviselőház e javaslat felett napirendre térjen. Nem sokkal különben járt az orthodox közvetítő bizottság elnöke, kinek e tárgyban a magyar képviselőházhoz intézett kérvénye, nyilván azért, mert az egy felekezeti párt aktusaként tekintetett, szintén mellőzve lett.

Reméljük, hogy az országos iroda beadványa szabadelvü férfiak támogatása mellett, jobb sorsban részesül és hogy nem fog beállani az az eset, hogy az állam az amugy is sanyaru viszonyok között tengődő zsidó kis iparosra tőkéjét képező munkaerejének megrövidítése által, lelkiismereti kényszert gyakoroljon.

Bármi legyen különben ezen vallástörvényeink védelméből származott szerény lépés eredménye, mi örülünk annak, mert a zsidó felekezeti önérzet megnyilatkozását látjuk benne. Csak tovább ezen az uton egész addig, mig majd csak elfárad a vész haragja!

Budapest.

y. z.

A zsidók kulturalis hivatása.

Nincs érdekesebb dolog, mint a történelem változó folyamában a hasonló jelenségeket kutatni és tanulmányozni. — Különösen érdekelhet bennünket e szempontból a zsidóság történetét figyelemmel végigkisérni, mert az a nép a legkülönbözőbb korszakokban, a legtávolabb eső országokban, boldog és boldogtalan állapotában, keleten úgy, mint nyugaton, mindig ugyanaz a nép marad, egynek és ugyanannak tartja fenn ősi vallása, sajátos szelleme, eredeti világnézete. — Az ókor hibái ismétlődnek az újkorban, és a középkor örökségül hagyja a maga bűneit a legújabb nemzedékre; viszont a zsidóság régi erényei is folyton élnek és mi bennünk újra élednek. De népünk hosszú életében, évezredekre nyúló változatos sorsában egyetlen korszak sem kinálkozik annyi érdekes hasonlítással és e szerint annyi fontos tanulsággal, mint a hellenkori zsidók története, ha azt a mai kor jelenségeivel vetjük egybe. A két kor közös vonásai már régóta szemünkbe tünhettek, mert hogy csak egy csekélységet említsek, a Makkabeusok idejében szereplő Jázon és Menelaus nevek kinek ne juttatták volna eszébe a köztünk járó-kelő Hunyadi Jakabokat és Rákóczi Ignáczokat, de a két korszak meglepő egyezése csak akkor válik teljesen tudatossá, ha a legnagyobb élő történetirónak, Mommsennak,[1]) találó jellemzését s ennek rajzát olvassuk a hellenkori zsidóságról.

»A Palesztinán kívül élő zsidó telepek — úgymond Mommsen — csak másodsorban keletkeznek azon indokból, mint a fénicziek vagy a görögökéi. A zsidók természetöknél fogva földmüvelő nép lévén s a tengertől is messze lakván, nem a magok jószántából hagyják el hazájukat, hanem Nagy Sándor és utódjai viszik ki őket s kolonizálják, de polgárjogok nélkül. És ez igy ment generácziókon át, úgy hogy a zsidóknak jelentékeny részük

[1]) *Th. Mommsen.* Römische Geschichte V. Die Provinzen von Augustus bis Diocletianus.

van a görög városok alapításában s *bármily különösen hangzik is,* — kelet hellenizálásában. Főképen Egyptomban. Alexandria épúgy zsidó, mint görög város, mert öt negyede közül kettő az övék. A császárság első századában a Nilus melléki ország nyolcz millió lakosa között egy millió a zsidó, kiknek müveltségük, gazdagságok által sokkal nagyobb befolyásuk van, mint a mennyi számarányuk szerint megilletné őket. — Sziriában és Kis-Ázsiában éppen így van. Telepeiken azonban elfeledvén ősi nyelvöket, az teljesen kihalt s helyét a görög foglalja el. Az eredeti hébert csak az isteni tiszteletben alkalmazván, szent könyveiket is görögül olvasgatják, azon fordításból, melyet az egyháztörténelem septuaginta néven ismer.«

Magyarul idéztem e sorokat, és nem is szóról-szóra, hanem úgy, a mint azokat Király Pál a »Budapesti Szemlé«-nek f. évi októberi füzetében fordította. Magyarúl idéztem, mert a magyar olvasó előtt akarom csodálkozásomat kifejezni, nem azon, hogy Mommsen miért nem vonta reá jellemzését a mai kor zsidóságára, hanem azon, hogy miért nem tette ezt Királyi Pál, a ki Mommsen nagy munkájának ismertetése közben elég gyakran kifejezi a maga nézeteit, és miért nem tette ezt a szerkesztő, Gyulai Pál, a ki folyóiratának majdnem egyetlen közleményét sem szokta megkimélni a szerkesztői csillagtól és megjegyzéstől?

Annyival is inkább kellett volna ezt Királyi Pálnak vagy Gyulai Pálnak megtennie, mert a Mommsen festette rajz talán nem illeszthető oly híven a német zsidóság képére, mint a menynyire a megszólalásig találó a magyar zsidók vonásaira. Különösen talál és ezt irjuk ki büszkén, mondjuk el önérzetesen, ismétlésébe pedig soha bele ne fáradjunk, mindaddig, a míg az a hazai köztudatban átalánosan meg nem gyökerezik, hogy *valamint a hellenkori zsidóknak jelentékeny részük volt a kelet hellenizálásában, úgy a magyarországi zsidóságnak is nagy része van és még nagyobb része lesz a szent István koronája alatt élő nemzetiségeknek magyarosításában.*

Ideje, nagy ideje ezt nyiltan kijelentenünk, az egész magyar haza előtt bátran hirdetnünk, mert ez igaz és mert az igazságot agyonhallgatni lehet, de megczáfolni lehetetlen.

Szentes.

Dr. Kardos Albert.

Szemle.

Századunkat általában a humanismus századának mondják és ennek végével kellett bekövetkezni *az orosz zsidóüldözésnek*. A középkor rémtörténetei elenyésznek azon barbarismussal szemközt, melylyel Oroszország milliókra menő hitrokonainkkal elbánik. A zsidóság, de mondhatni, hogy az igaz kereszténység is, iszonnyal látják az állami bestialitás e borzalmas képét. A természetjogot igy meggyalázva, a kereszténység eszméit ily galádul elárulva látni végtelenül fáj mindazoknak, akiknek szivében az emberi érzelmek bármily halavány szikrája lakik. Lelkünk sir, ha ártatlanul üldözött testvéreink sorsára gondolunk és saját tehetetlenségünkben parányi vigaszt lelünk abban, hogy akadt egy nagy, vallásosságban felülmulhatlan dicső nemzet, mely ezen az emberiség legszebb vivmányai ellen intézett gyilkossággal szemben szavát felemelte.

*

Az angol gyapjuzsák feletti olcsó guny megszégyenülve hátrál azon lélekemelő hirek elől, melyek Londonból hozzánk érkeznek. A lord-mayor elnöklete alatt a Guildhallban tartott meeting messze kimagaslik azon népgyülések közül, melyeket az angol nép az emberiség, egyes osztályok és felekezetek jóvolta érdekében tartott. Herczegek, pairek, keresztény püspökök, érsekek lelkesen egyesültek arra, hogy a zsarnokság ellen tiltakozó szavukat felemeljék. De, mert tudják, hogy a szükséges tiltakozás az emberi nyers természetben gyökerező dacz folytán árthat azon ügynek, melyet felkaroltak, egyuttal kérnek, esdekelnek a kereszténység, a civilisatio, az emberi könyörületesség nevében. Minden szavuk egy-egy csillag, mely Izrael setét éjjelét megvilágitja. De, hogy vajjon a nemes angol nemzet eme tettének lesz-e az erkölcsi hatáson kivül is sikere, alig remélhetjük. Midőn e sorokat irjuk, az a hir érkezett, hogy az oroszok czárja az angol meeting küldötteit fogadni nem kivánja. Félő tehát, hogy az angol nemzet legjobbjai könyörgő levelének sorsa az lesz, hogy oda jut ama holt betük tömegéhez, mely annyi emberi szenvedés keserves történetét rejtegeti. De Izrael istene nem szunnyadoz,

mert a fehér czár setét éjszakákon keresztül nyugtalanul hánykolódik ágyán. — »Felköttetem a lord-mayort, ha bosszant bár mi nesz« . . .

*

Az elkeresztelési viták és a katholikus autonomia érdekében megindított mozgalom sok tekintetben tanulságos volt reánk zsidókra nézve. Az egyiket nem hallgatjuk el. Majd visszatérünk még a többire is. Ez az egy abban áll, hogy tudjuk most már azt is, hogy hitfelekezetünk mint testület elnyomatásának egyik fő oka az, hogy az állami törvényeket respektáljuk és hogy a kormánynak rendeleteire, még ha azok sérelmesek is, szörnyű nagy sulyt helyezünk. Az a nyomor-tejen szoptatott vallási elvünk, hogy diná dimalchuthá diná egy cseppet sincs javunkra. Lám a katholikus papság fellázad a törvény ellen, semmibe sem veszi a törvény végrehajtására kiadott rendeletet, de azért a haja szála sem görbül. Legfeljebb azzal büntetik, hogy a kormány az állami akarat uralmára mer czélozni. De aztán történik az, a mit ők akarnak. Azért maradjunk meg csak az eddigi ösvényen. Egyben változzunk: legyen több önérzetünk!

*

A vallás- és közoktatási ministerium 1890. évi október hó 17-én 45671. szám alatt kelt rendelettel Szepes megye közigazgatási bizottságához intézett rendelettel megengedte, hogy a szepes-várallyai és szepes-olaszii izr. hitközségek anyakönyvi kerületei Szepes-Várallya székhelylyel egyesittessenek, oly módon, hogy Singer P., mint a most már egyesitett anyakönyvi kerület anyakönyvvezető rabbija lakhelyét Szepes-Olasziból Szepes-Várallyára tegye át, s az eddig külön fennállott két anyakönyvi kerület anyakönyveit ezentul is külön könyvekben vezesse. E rendelettel, mint értesülünk, egy érdekes ügy nyert elintézést. A szepes-várallyai izr. hitközség ugyanis status quo ante alapon szervezkedett volt, mire Singer P. rabbi Szepes-Olasziba, hol orth. hitközség áll fenn, költözött. Erre aztán a várallyaiak magukat a nevezett rabbinak alávetni nem akarták, ő pedig reklamálta a várallyaiakra vonatkozó hatáskörét. A közölt intézkedés szerint Singer P. rabbi visszaköltözik Szepes-Olasziba, vagyis szent a béke. Ilyen természetü a zsidó felekezeti schisma!

M. F.

TUDOMÁNY.

A négyzetes irásjegyek a bibliai kéziratokban és a legrégibb bibliai kéziratok.

Ma már általánosan el van fogadva azon nézet, hogy a főniciai alfabéta, melylyel a biblia a legrégibb időben iratott, a hieroglifákból fejlődött; ezt a négyzetes irás váltotta fel. A kettőnek egymáshoz való viszonyáról Herzfeld [1]) és Grätz [2]) irtak kimerítő dolgozatokat; az első különösen azért emelendő ki, mert összeállította mindama adatokat, melyek a talmudban és az egyházatyáknál e tényre vonatkozólag előfordúlnak és számos érdekes példában utalt azon irásra, melylyel a LXX. szövege, a fordításnak az eredetitől való eltérései szerint, irva lehetett; e szerzőnek 1863-ban még nem állottak rendelkezésére a »Baal-Libanon«-i, a Mésa és a Siloa-forrás feliratai, sem az ú. n. Biné Hezir és a Kefr-Berém s más feliratok. Téves felfogása, melyben Ewalddal osztozkodott, egy, a hikszoszok által Egiptomból hozott betűirásról szólt és lehetetlennek tartotta, hogy a főniciaiak ennek feltalálói, mivel a betűk nevei földmivelő, nem pedig tengermelléki népre utalnak; mind e hiányok daczára H. éleselméje csodálatra méltó. Grätz, ki 1876-ban irta dolgozatát, már ismerte a sémi feliratok egy részét, melyek a helyes útra terelték, t. i. annak elismerésére, hogy a négyzetes betűk az aram irásjegyekből fejlődtek; ezen irányt követte Geiger is,[3]) a ki e tárgyhoz nehány helyes adattal járult.

Mielőtt nézetemet a négyzetes irásjegyek behozataláról elmondanám, szükséges arra utalnom, hogy az izraeliták már korán ismerkedtek meg az irás művészetével; ez, bármiképen fogjuk is fel a bibliai adatokat, kétségtelen. Nem biztos ugyan, vajjon a könyvet eredetileg ספר-rel jelölték-e s hogy כתב tollal

[1]) Geschichte des Volks Israel, II. kiadás, II. kötet 76—91. lap.
[2]) Geschichte; II. kiadás, II. kötet 400. köv. ll.
[3]) Gesammelte Schriften IV. kötet.

való irást jelentett-e,[1]) mert, úgylátszik, különbséget kell tenni כתב על ספר és כתב בספר közt; az első legvalószinűbben táblára való irást, a másik pedig iratgyüjteménybe való feljegyzést jelent; כתב gyökből nem találunk a szentirásban főnevet, mely könyvet vagy másolót jelentene, még a későbbi héberségben sem, mint azt ספר gyöknél látjuk. De hogy az irást nemcsak a magasabb osztályok ismerték a Birák 8, 14. régi eredetű adatából elég világosan tűnik ki; Sámuel idejében már könyveket is irtak (I. Sam. 10, 25.), Dávid korában hivatalos irnoki és írói méltóság létesült (II. Sámuel 20, 24, 25.); a Jásár és az »Isten háborúinak könyve« (Józsua 10, 13 Num. 21, 14.) világos bizonyítéka annak, hogy legalább a magasabb osztályok gyakorolták az irás művészetét. Hogy irott törvény is létezett, Hosea 8, 12-ből kétségtelenül következik. Hisz az izraeliták szomszédnépei mind e tekintetben már a Dávid idejében haladtak előre; ekkor már a világ nagy része elfogadta a főniciai irásjegyeket; az asszir könyvtárak már telve voltak ékiratok gyüjteményeivel, melyek már a XIV. században Kr. e. utalnak palesztinai városokra; aram királyok leveleket intéztek Izraél királyaihoz (II. Kir. 5, 6) és a IX. századból való Mésa-felirat 14 sora eléggé bizonyítja, hogy a moabiták hosszú időn át használták az irást. Az izraeliták főniciai irással éltek, ez elismert tény, legalább Dávid korában, mivel a makkabaeus pénzeken talált jegyek hasonlók a főniciaiakhoz; ezekhez még közelebb állnak a Siloa-forrás feliratéi, melyek már hajlékonyabbak és kurzivebbek, mint a moabita oszlopon találtak, habár hasonlók vonásaikban. A főniciai betűk 700 körül Kr. e. kisebb-nagyobb változásokkal a kereskedelem folytán, Egiptomtól Asszíriáig voltak használatban; az utóbbi ország hivatalos levelezésében az aram betükkel volt kénytelen élni, a melyek a főniciai írás azon fejlettebb alakját viselik, melylyel birt, midőn Mezopotámia, Damaskus, Arábia, Palesztina és Egiptomban elterjedt; asszir súlyok 700 körül főniciai feliratokat mutatnak és az izraelita főhivatalnokok Rabsáké-t arra kérik, hogy aramul beszéljen velük, mert ők azt is értik (Jes. 36, 11). A súlyokon előforduló irásjegyek nagyon is változtak ugyan a kurziv alak felé, mint azt a Baal-Libanon-i felirattal való összehasonlítás mutatja; a közeledés a négyzetes

[1]) L. Stade: Zeitschrift I, 335. l.

írás felé szembeötlő és ezen fokozatos fejlődés teszi érthetővé, hogy miként lehettek azon vidéken, hol zsidó exulánsok le lettek telepítve, a négyzetes íráshoz oly közel álló vonások. Már a IX. századból eredő palmirai feliratok is mutatják e hasonlóságot.

Midőn a zsidók az exiliumból visszatértek, nemcsak nyelvük változott, hanem a két nemzedékig tartó babiloni tartózkodás elégséges volt arra is, hogy a kereskedelmi főváros írását is, az aramot elsajátítsák, mely amúgy is hasonlított a Siloa-felirat vonásaihoz. Leveleiket a perzsa királyokhoz aramul írták (Ezra 4, 7), tehát a hivatalos nyelv és írás az aram volt, melyet többen a visszatértek közül ismerhettek. A törvénykönyv, melyből Ezra a népnek felolvasott (Nehem. 8, 3) vagy régi héber írásjegyekkel, vagy aram, vagy mindkét betűírással volt írva, egyrészt a Babiloniából visszatértekre, másrészt a Palesztinában maradottakra való tekintetből, kik csak a régi héber írást ismerték. Az utóbbi eset a legvalószínűbb, mert Ezra, vagy közvetlen utódai mindenesetre gondoskodtak róla, hogy a Babiloniában maradt zsidóknak is legyen tóramásolatuk, melynek pedig a nekik ismeretes írással kellett írva lennie, ha olvasni s a templomok- és iskolákban magyarázni akarták. A talmudi hagyomány [1]) Ezrának tulajdonítja ezen átírást más jegyekkel, de ezen adat nem bír történeti értékkel. Egy másik hagyomány [2]) azt tartalmazza, hogy egy, az exiliumból visszatért prófétа megjósolta, hogy a tóra asszir betűkkel fog iratni. A misnában [3]) az assziriai írás mondatik szentnek és a régi héber, köznapinak. Mindez azt mutatja, hogy a hagyománynak volt tudomása a változásról, de a körülmények ismeretlenek előtte, a mi okból Ezrára vezette vissza, minek van is némi alapja. R. Juda és R. Elázar hagyománya azonban, mely az asszir írás régi voltát hangsúlyozza, minden alapot nélkülöz, Philo is azt állítja, hogy ez Mózestől ered, Origenes s Hieronymus Ezrának tulajdonitja, végre Abul-Fatah szamaritán krónikája (a 11. sz.) szerint Ezra változtatta meg a régi héber írást és 27 jegyet hozott be. A sokszor megvitatott רעין szó, melylyel a palesztinai amórák a héber betűket jelölték, Hoffmannal R. Chananél szerint talán רעין-nak olvasandó és a szir és aram jelentése szerint »beásni«, átvitten, »bevésni,« a mely elnevezés onnan magyarázható, hogy a palesztinai amórák a régi írást csak pénzek bevésett irataiból ismerték; a babiloniaiak ellenben téglafeliratokból szereztek tudomást róla, a miért לִבְנָה-nak téglásnak nevezték el; az אשורי elnevezés, mint a talmud is mondja, eredetére megy vissza, azon megszorítással, hogy az Assziria név a hasonnevű birodalom bukása után tudvalevőleg Mezopotámiát jelentette, a mily értelemben a pontozás elnevezésénél is alkalmazták. Ama tudósok pedig, kik az idegen írásjegyek behozatalát el nem akarták ismerni, az אשורי nevet a betűk egyenes voltából magyarázták.

[1]) Szanhed. 21, b., 22, a. Jeruzs. talm. Megil. I, 9., Szóta VII, 2.
[2]) Zebach. 62. a.
[3]) Zábim IV, 7.

Nem szabad megfeledkeznünk R. Lévi azon megjegyzéséről sem,[1]) mely a tizparancsolat 2 táblájának mindkét oldalán látszó irásról azt mondja, hogy ha ez a régi héber volt, akkor a háromszögű vagy kört képző ע, ha ellenben assziriai, a kerekded ס volt csodaszerű, amennyiben a betű belső állománya a teljes átlyukasztás daczára ki nem esett; R. Chiszda (Sab. 104, a) a ס-en kivül a vég-ס-re is utal.

Már emlitettem, hogy a hagyomány azon állítása, mely Ezrának tulajdonítja a négyzetes írásjegyek behozatalát, nem áll, lehetetlennek látszik, mert nem képzelhető másként, mint hogy a tórát egyidejűleg héber s aram betűkkel írták le, mielőtt egyiköket szentnek nyilvánították. Mert mihelyt szentnek mondották volna az egyiket, a meglevőhöz ragaszkodó tudósok nem fogadták volna el a másikat hasonlónak hosszú vita nélkül: pedig ilyenről semmi tudomásunk sincsen. A ki pedig azon nézetet vallja, hogy az aram irás a régi héberből fejlődött, — a mihez századok kellettek volna, — nem ismeri a zsidók jellemét Babiloniából való visszatérésükkor; ezek semmi esetre sem cserélték volna fel régi írásukat egy újjal, miután a szent iratokban való használata által amannak szentsége lelkükben megállapodott volt. E ragaszkodást az egyszer szentnek kijelentett tárgyhoz mutatják a szamaritánok, kik, habár az aram irást közhasználata folytán ismerték, megtartották a régi írásjegyeket, nemcsak zsidók, hanem Egiptom-, Sziria- és a Földközi-tenger népei közt is. Valószinű tehát, hogy a tórát egyidejüleg mindkét irásban másolták, egészen a makkabäusok harczáig, a melyben minden

[1]) Jeruzs. Megil. I, 9.

példány elpusztult s a zsidók kénytelenek voltak Babilonia- és Mezopotamiából hozott, aram irású példányok alapján, a hiányt kipótolni. Az akkortájt használt aram írás a négyzeteshez hasonló és Egiptomban is használták, mint az a III. és II. századból való papyrusokon látható. A magasabb osztályú zsidók ezt mindenesetre ismerték és így behozatala a templomba s iskolába nem okozott nehézséget. A szamaritánok azonban nem fogadták el e változást.

A mi a szentírás többi könyveit illeti, azok, véleményem szerint, már kezdettől fogva kizárólag aram betűkkel lettek írva, mivel a templomban csak később használták és a papi iskolákban nem képezték fejtegetés tárgyát; a templomban leginkább zsoltárokat adtak elő és a prófétai szakaszokat szakemberek emlékezetből mondták el. Ezen körülményben leljük annak magyarázatát is, hogy a szamaritánok csak a tórát fogadták el, mivel csak ez volt meg a régi írásban. De ez nem zárja ki azt, hogy a próféták, zsoltárok és más bibliai iratok egyes részei magán emberek birtokában voltak meg a régi héber írásban; ép úgy lehetséges, hogy némely apokrif könyv csak azért nem lett a kánonba felvéve, mert héber írásjegyekkel volt írva. Mert mi más okból zárták ki a Szirach könyvét, melynek kora és tartalma megállja helyét más bibliai könyvek mellett is? Fordítása is csak azért készült oly korán, mert egyrészt az egiptomiak nem értették a hébert, másrészt, mivel héber betűkkel volt írva, a mi leginkább lehetett oka a fordításnak. Azt hiszem, hogy a LXX. fordítása oly tóramásolat alapján készült, mely az aram írás azon alakjával birt, melyet a 300—100-ból eredő egiptomi papyrusok és a II. századból eredő gezer-i héber felirat mutatnak. Nem akarok külön a ' és ו gyakori felcserélésére hivatkozni, melyek hasonlóságát a יהוה, a görög fordítás szélére írt átírása: ΙΙΗΗΙ bizonyítja. Habár számos régi adat a ו-ot legkisebb betűnek bizonyítja,[1]) mégis nagyon hasonló a Kr. u. II. századbeli Kefr-Berém-i feliraton előforduló ו-hoz még az V. században is volt e hasonlóság számos hiba kútforrása, mint a talmud óvó figyelmeztetéséből következik. Eltekintünk azon hibáktól, melyek a tulajdonnevekben a héber szövegben és a LXX-nél előfordulnak; de, ha például Gen. 49, 22—7 ὑιὸς μοῦ νεώτατος πρός με

[1]) Matth. 5, 18 és a feliratok.

ἀνάστρεψον-nal látjuk fordítva, a betük ezen összetévesztését csak a papyrusokon mutatkozó fejlődött írásból magyarázhatjuk meg; egy erre vonatkozó részletes kutatás számos kétséget oszlatna el, melynél azonban nem szabadna megfeledkezni, hogy a görög fordítók, a targumisták módjára koruk iskoláinak szabad fordítását követték, úgy, hogy az eltérő fordítás még nem utal eltérő szövegre.

A mi a négyzetes írás módját illeti, nem szabad hinnünk, hogy a legrégibb másolatok valami művészi vonásokat mutattak; csak a rövid feliratokra kell tekintenünk, az Arak-al-Emir-íre, mely 5 betűből áll és mindenesetre Kr. e. 350 évnél későbbi eredetű; a II. századbeli Gezer-i 2 szóból állóra, az I. századbeli jeruzsálemi 5 szavu kapufeliratra s a többiekre.[1]) A későbbiek, mint a római katakombákon, a Kefr-Berém-i, venosai mellőzhetők, mert mindnyájan többé-kevésbbé kurziv négyzetes betűkkel vannak írva; de említenem kell azt, hogy az, állítólag a VI. századból eredő krimi sírfeliratok hamisítások és egyikök sem régibb 1250-nél.[2])

Láttuk, hogy a négyzetes írás fejletlen alakja a Kr. előtti 400. papyrusokon s világosabban a Kr. e. 482. sakkarai oszlopon található; a Zeima-i feliratokon, melyek legkésőbben a Kr. e. IV. századból valók, már a ה négyzetes alakja is megvan, úgy, hogy az új, aram írás joggal tulajdonítható Ezrának vagy közvetlen utódainak, de olyképen, hogy eleintén egyidejüleg használták a régi héberrel, mely később teljesen kiszorult. Ezen korra utal egy bizonytalan talmudi adat; t. i. Jeruzs. Ta'anit IV. 2. az van mondva, hogy a templomban 3 tóra példány őríztetett, melyek többsége szerint a szöveg esetleges eltérései meg lettek állapítva. Azon körülmény, hogy az új írásjegyek behozatala nincs említve, arra mutat, hogy akkor már általános volt, mivel a régi irásuak lassankint kivesztek és újak foglalták el helyüket. Ugyanezen tüneményt látjuk a talmud nyomtatása után, a melyből csak egyetlen egy teljes kéziratunk van és ez is késő eredetű; pedig kétségtelen, hogy legalább minden iskolának volt egy példánya. A templom elpusztulása után a misna korában sok biblia-példány létezett; így találjnk említve

[1]) L. Chwolsohn: Corpus inscriptionum 58, 62.
[2]) Harkavy: Altjüd. Denkmäler: p. 168.

R. Méirnek, — ki szakmájára nézve másoló volt, — példánya szélére írt megjegyzéseit;[1]) ezek egy részét egy 1280. előtt szerkesztett midrás tartalmazza, mely azokról azt állítja, hogy egy Titus által Jeruzsálemből Rómába hozott thoramásolatból vette.[2]) Ez a legrégibb biblia-kézirat, melyről tudomásunk van, mely pedig 24, a mászorai szövegtől eltérő adatokat tartalmaz. Josephus (Bell. VII, 5) is említi, hogy Vespasianus zsákmányul ejtette a templom tóra-példányát s kérte a zsidók törvénykönyvét, mely a királyi palotában őriztetett. Hogy miért részesítette oly tiszteletben, mig Titus, Josephus szerint (Vita 75), számos példányt mutatott be neki zsákmány gyanánt és katonáival együtt galád módon megszentségtelenítette. Kétségkívül egy értékes példány lehetett, melynek a templom szentsége kölcsönzött kiváló becset és ez jutott el 70-ben Kr. u. Rómába. Ezen becses tekercs a többi jeruzsálemi kincsekkel együtt pusztult el a világvárosban. Csakhogy nem maradt mindig a császári palotában, hanem 220-ban egy zsinagógába vitték. A R. Mózes ha-darsánnak tulajdonított midrás 32 eltérő Pentateuch-helyet sorol fel, mely az említett tekercsben előfordult, melyet Jeruzsálemből hoztak Rómába és az Asverus zsinagógájában őríztek. Epstein éleseszüen kimutatta,[3]) hogy Asverus nem egyéb, mint Severusnak keleti kiejtése, egy ily nevű prozelita pedig zsinagógát építtetett Rómában. Ez azonban aligha azonos az adat Severusával, mivel a prozeliták héber neveket viseltek s nem is érthető, mikép juthatott egy magánember a császári palotában őrzött kincshez. A jeruzsálemi talmud említi,[4]) hogy Antoninus császár felvilágosítást kért Rabbitól egy oltár építése és tömjén készítésére nézve, a miből arra lehet következtetni, hogy a császár a jeruzsálemi templom mintájára a római zsidóknak imaházat akart építtetni. Ezen Antoninust Grätz helyesen Antoninus Alexander Severus-szal azonosította. Másrészről Lampridius arról értesít bennünket,[5]) hogy Severus a zsidók barátja volt s hogy egy nyilvános ünnepélyen alexandriai férfiak archisynagogusnak nevezték, a mi egyenes czélzás lehet az általa épített templomra és oltárra. Valószinüleg ide vitette a császár az értékes tóra-tekercset, melynek eltéréseit a midrás említi. Ezek közül többen megegyeztek R. Méirnek, a Talmudban és midrásban említett variánsaival.[1])

[1]) L. Jewish Quarterly Review I. 134. l.

[2]) Epstein: Monatschrift 1885, 338. l.: Ein von Titus nach Rom gebrachter Pentateuch.

[3]) Monatschrift említett helyén.

[4]) Megilla I, 11.

[5]) Ad Alexander Severum 27. fejezet.

Kétség sem fér ahhoz, hogy a zsidók, midőn a világban elszéledtek, el voltak látva Pentateuch példányokkal s azon bibliai részekkel, melyeket ünnepnapokon és szombaton a templomban olvastak, t. i. a haftárák, zsoltárok, Jób és az 5 megilla példányaival. Vajjon e régi példányok a pontozás behozatalánál vesztek el, vagy a szüntelen üldözések alkalmával semmisültek meg, vagy léteznek-e még töredékek valamely régi templomban elrejtve, alig mondhatni. Reméljük, hogy az utolsó az igazi s hogy a keleten még napvilágra kerülnek, mint a 916. pétervári codex. A mászóra is említ nehány régi másolatot, melyek ma már nem léteznek; így első sorban egy הכבי nevüt, melyet az öregebb Hillelnek tulajdonít. Ábrahám Zakuto[2]) említi, hogy e másolat 600 körül iratott Hillel által s elvitetett 1296-ban Leonból egy nagy zsidóüldözés alkalmával, a mely után még használták tóra-tekercsek összehasonlítására; maga is látta — mondja Zakuto — a próféták egy részét Bugiában, Afrikában, hova Portugáliából hozták. Kimchi Dávid szerint e példány egy ideig Toledóban volt. Egy bodleiani kézirat 1564-ből teljesen adja a másoló nevét: Hillél b. Mózes b. Hillél. Egy Mózes b. Hillél nevű másoló előfordúl egy Pétervárott őrzött 994-ben írt hagiográfa példányban; vajjon amaz ennek fia vagy őse, el nem dönthető, mert Zakuto adata nem lehet pontos. Az elveszett kodexből nehány variáns ismeretes. Említve vannak még a keleti és nyugati, a szúrai s nahardaeai, zambuki, bagdádi, babiloni, erfurti, jeruzsálemi, jerichói, lombarti, sinai, tiberiási, Ezra, a nagy machzóra kéziratai, melynek elnevezése is kétes.[3]) A legszámosabb és leggyakrabban másolt eltérések a ben-Áser és ben-Naftáliéi; az utóbbinak másolata elveszett, hacsak egy pétervári kézirat kolofonját nem fogadjuk el hitelesnek, mely a következőt mondja: »Én Mózes b. Naftali, a másoló írtam ezt 1234-ben az aleppói

[1]) Monatschrift 1887, 345, l.; és Gen. Rabba 9. s 10. f.; Jeruzs. Taanith I, 1.

[2]) L. Zeitschrift für luth. Theol. 1875, 599. l.

[3]) L. Ginsburg: The Massorah, I. 604. lap.

számítás szerint, 853-ban a templom elpusztulása után,« azaz 922-ben.[1]) Áron b. Áser kézirata állítólag az aleppói nagy zsinagógában van még, de Wickes kimutatta,[2]) hogy ez nem áll. A kairói karaita templomban őrzött kéziratot, mely a prófétákat tartalmazza, a kolofon szerint Mózes b. Áser írta 895-ben; e szerint ez volna a legrégibb bibliai kézirat; de Baer s Wickes a hangjelek minőségéből azt következtetik, hogy nem is lehet b. Áser iskolájából való; ugyanezt lehet más, réginek mondott másolatokról is kimutatni,[3]) úgy hogy a codex Babylonicus, mely az utolsó prófétákat tartalmazza s 916-ból való, a legrégibb; ezt megelőzné a Zakutó említette Hilleli, míg a kairói és aleppói a 922—1051. időbe helyezendők. A babiloni kodexben előforduló évszám, mely 390-en írottnak mondja, egyszerű hamisítás. De van a cambridgei egyetemi könyvtárban egy Jákob b. Lévi által írt kézirat, mely kelteként a 856. évet viseli; ezen évszám félrevezette Schiller-Szinessyt, a mennyiben azt katalogusába hitelesnek vette fel. Kennicott sokszor idézte ezen kodex eltéréseit, de csak az egyik adatra: שנת התתרה ליצירה hivatkozik, mellőzve a másikat, mely azt vallja, hogy 208-ból a templom elpusztulása után való; de később maga is azon eredményre jut, hogy nem lehet régibb a XIII. századnál. Zunz[4]) oly módon egyezteti ki a két évszámot, hogy a 208-ban a 3408-nak (a templom elpusztulása) és a 4616-nak (a másolás éve) különbségét látja, melyből (1208.) az ezres szokás szerint el lett hagyva; de hozzáteszi, hogy a szám 856 hamisítás; Steinschneider, Wickes és Ginsburg egybehangzóan a XIII. századból eredőnek mondják a kéziratot; csak Sch.-Sz. ragaszkodott a 856-hoz s palesztinai eredetünek mondta, a nélkül azonban, hogy ezt valamivel bizonyíthatta volna. A végtelen számú hiba, mely e kéziratban előfordúl, c sak oly másolónál lehetséges, ki régen élt ben Áser előtt, a kinek idejétől fogva a legnagyobb gondot fordították a másolásra; de nem is Palesztinában, a nyugati pontozás forrásánál; a kolofon szavai בקבוץ עמו שבעבר נהרה, mit Sch.-Sz. Mezopotamiára vonatkoztat s bizonyítékúl hoz fel, szerinte, a középkor nyelvhasználata szerint, a Szambation folyó

[1]) Strack: a Zeitschrift für luth. Theologie i. h.

[2]) טעמי כ"א VII. lap.

[3]) L. Eben Saphir I, 14. s Monatschrift 1871, 4. l.

[4]) Zur Geschichte I, 214.

tulsó partján levő zsidókat jelentenék; csakhogy a zsidó lithurgiában vagy költészetben nem találunk sehol külön hivatkozást a babiloni zsidókra; volt ugyan ily tartalmu ima a 300—900 virágzó babiloni iskolákért, de nem a zsidókért általában. Hogy az írása a kéziratnak szefard, ez anachronismus, mivel ekkor még nem tudtak a spanyol zsidók a talmudról, annál kevésbbé a bibliai szöveg másolási szabályairól. 856-ban nem létezik szefard írás, legalább a mennyire azon körülményből következtethetni, hogy a nevezett korból semmiféle spanyol zsidó irat nincs meg. Hogy is lehetett volna bibliát másolni azon szándékkal, hogy annak széleire később írják majd a maszorát, oly időben, midőn a maszora ily rövid alakban nem is létezett! S nincs egyetlen egy ily kézirat, mely századokig várt volna arra, hogy pontozással, hangjelekkel és maszórával kiegészíttessék. E kézirat korának meghatározására a következőt kell tekintetbe venni: vannak kéziratok, melyek kelte a Seleucidák-korához füződik, mások a teremtés, a II. templom elpusztulásától, az I.-nek felépítésétől vagy az Egiptomból való kivonulástól számítják az éveket; a keleti codexeknél a Seleucidák-aerája használatos, később ehhez a teremtéstől való meghatározás is hozzájárúl leginkább a görög zsidók által másolt kéziratokban a templom elpusztulása, nyugaton pedig a teremtés az időszámítás kiinduló pontja. Hogy ebben a hamisítás nem ritka, az elismert tény; ugyanezt tette Jákob b. Lévi, a ki kolofonjában következetesen használ ritka és aram szókat; különben sem ismeretes, mint másoló; talán Netanél másolónak atyja, a ki Jákob Levi fia, a ki Narbonneben másolta 1281-ben Maimuni Amsterdamban őrzött Misne Tóráját.

Teljesség kedvéért említjük még a kertschi (orosz) magánzók birtokában levő töredékes kéziratokat, melyek írása különös és sajátságos; Jesaiát, a kis prófétákat, a Példabeszédeket, Jeremiás siralmait, Eszthert s Dánielt tartalmazzák pontozás s hangjelek nélkül; a betűk alakja régi, de hitelességüket Harkavy sem állítja kétségtelennek.

Oxford.

Dr. Neubauer Adolf.

IRODALOM.

A SZENTIRÁS ÉS A ZSIDÓ TUDOMÁNY IRODALMA 1890-BEN.

A szentirás és a zsidó tudomány a lefolyt évben is buzgó kutatás tárgyát képezte. Az összes művelt népek nyelvén irt munkák és dolgozatok, a melyek a legkülönbözőbb szempontokból kutatják a szentirás tartalmát és alakját, gyarapítják ezen irodalmat. Ezen örvendetes tény arról tesz tanuságot, hogy a »Könyvek könyve« korunkban sem vesztette el régi vonzó erejét a művelt nemzetekre, sőt fokozott buzgalommal is fordulnak felé, jelesül az angolok és fajrokonaik az újvilágban, a kik mindinkább szélesbedő tevékenységet fejtenek ki e téren, úgy hogy ma-holnap a theologiai tudományok legkiválóbb népének, a németnek, versenytársaivá válnak.

A szentirásból mint hatalmas törzsből kinőtt számos ággal biró terebélyes fa: a zsidó tudomány szintén nagy érdeklődést kelt immár nemcsak zsidó körökben, hanem azokon kivül is. Mint a fellendülés jelei üdvözlendők a lefolyt évben keletkezett új folyóiratok, melyek ezen tudomány szolgálatában állanak.

Régen érzett hézag kitöltésére van hivatva a *Brüll N.*, M. m. Frankfurt nagytudományú rabbija által, kiadott kéthavonként megjelenő bibliográfiai folyóirat: »*Central-Anzeiger für jüdische Litteratur,*« a mely a régebben *Steinschneider M.* által szerkesztett, de részvéthiány folytán megszünt »Hebräische Bibliographie« helyébe lép. Örvendetes jelenség, hogy a német zsidóságnak, a mely a modern zsidó tudomány megteremtője, ismét támadt tudományos havi folyóirata, a mely a *Grätz H.:* Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judenthums« czímü folyóiratának három év előtt történt megszűnése folytán támadt űrt

alkalmas betölteni. Az említett folyóirat a lefolyt év októbehavában indult meg Berlinben *Koenigsberger B.*, rabbiszemir náriumi hallgató szerkesztése alatt: »Monatsblätter für Vergangenheit und Gegenwart des Judenthums« czímmel. A mily örvendetes az érem ezen oldala, ép oly elszomorító a másik oldala, hogy elismert tudósaink között egyetlenegy sem akadt, a ki ily égető szükség kielégítésére vállalkozási kedvet és szellemet tanusított volna.

A kultura befolyásáról, a mely ellen nem használ elzárkozás és a mely alól nem létezik emanczipáczió, tanuskodik azon irodalmi tény is, hogy a talmudnak a közelmult századok szellemében és módszerével való művelésére is létesült organum. Ez év folyamán ugyanis Ackermann Israel, galíczíai születésü és ezért Oroszországból kiutasított rabbi, Berlinben »Jagdil Tóra« czím alatt kéthetes folyóiratot indított meg, a melyből nehány szám már megjelent, ezeekben hazai tekintélyes orth. rabbik (pozsonyi, paksi) nevével is találkozunk. Közvetve e jelenség is a zsidó tudomány irodalmának fellendüléséről tesz bizonyságot. A fellendülés ezen általános jeleit megerősiti a megjelent művek nagy száma és a folyóiratok változatos tartalma, úgy hogy valamennyinek felemlítésére egy czikk kerete nagyon szük. *Bevezetés a szentirásba: Riehm E.* Einleitung in das Alte Testament, herausgegeben von A. Brandt, második kötet (Halle). *Prochon C.* és *Lesétre H.* Instructions particulières aux livres de l'A. T. (Páris) az egész bevezetés második része. Javított és bővített kiadásban jelent meg másodszor *Reuss E.* kiváló munkája: Die Geschichte der heiligen Schriften A. T. (Braunschweig). Kuenen, nagyhírü holland tudós bevezetéséből az első rész második részlete megjelent német fordításban: Die historischen Bücher d. A. T. (Reisland). Ide tartozik még *Loisy A.* Histoire du canon de l'Ancien Testament (Tours) és *Buhl F.* Kanon und Text des A. T. (Lipcse), a mely egy régebbi dán nyelvü munka átdolgozása és a maga nemében minden előző munkánál kimerítőbb.

Képtelenségeket, mint előző munkálataiban, ad elő *Vernes M.:* Les résultats de l'exégèse biblique (Páris), a hol a bibliakritika eredményei, mint a *régi hagyományos felfogás alapján állók* vettetnek el. A szentirás védelmére kel ellenben *Vigoroux F.* nagyérdekü müve: Les livres saints et la critique rationa-

liste, a melyben az ékiratokból bizonyíttatik a szentirás ősisége (I. rész, 4. bővített és javított kiad. Páris).

Érdekes kérdéssel foglalkozik *Wilson J.* The origine of Scripture on its divine and human sides (Edinburgh) és *Horton R. F.* Inspiration and the Bible (Newyork). A bibliai theologia körébe tartozik még *Nikel J.* Die Lehre des A. T. über die Cherubim und Seraphim (lipcsei disszertáczió) és *Dalmann G. H.* érdekes értekezése: Der Gottesname Adonai und seine Geschichte (Berlin, 1889), a melyhez a legnagyobb élő maszoréta, Baer S., szolgáltatott egy adalékot.

A *bibliakritika kérdéseivel* foglalkoznak az előbb említetteken kivül: *Klostermann.* Der Grundfehler aller heutigen Pentateuchkritik (Neue kirchliche Zeitschrift); *Zahn A.* Das Deuteronomium. Eine Schutzschrift wider modern-kritisches Unwesen (Gütersloh); *Kellog A. H.* The Egypticity of the Pentateuch, an argument for its traditional authorship (Presbyterian and Reformed Review). Ide sorolható *Hoffmann D.* éles birálata *Vogelstein H.*, stettini rabbi, művéről: »Der Kampf zwischen Priestern und Leviten« (Magazin für die Wissenschaft des Judenthums = MWJ.), a mely ellenbirálatot is provokált (u. o.).

Egész szentirási könyvek kommentárjai vagy fordításai: Magyar nyelven a következők jelentek meg: *Deutsch Henrik*, Deuteronomium vagyis Mózes ötödik könyve masszoretikus szöveggel, magyarra fordítva, nyelvtani és tárgyi magyarázatokkal ellátva (Budapest), a melylyel az egész mű be van fejezve. *Illési János* Komáromi Csipkés György bibliáját irja le a Magyar Könyvszemlében; *Petri E.* Jeremiás élete és kora (Protestáns Szemle); *Kecskeméthy J.* Az énekek éneke (u. o.).

A gazdag külföldi irodalmat a szentirás könyveinek sorrendje szerint a következőkben tüntetjük fel: *Weil A.* Les Cinq Livres (mosaïstes) de Moïse. I. Genesis fordítás, kommentár és etimológia. Merész kisérlet, mert interpolácziókat akar kiküszöbölni stb. (Páris); *Chadwick G. A.* The Book of Exodus (Expositor's Bible Newyork); *Petit J. A.* La Sainte Bible (második rész): Lévitique, Nombres, Deutéronome. A prófétákról szólnak. *Dillmann A.* Der Prophet Jesaia (5. kiad. Lipcse); *Forbes J.* Ézsaiás 40—66. (angolul Edinburgh); *Boll C. J.* The prophecies of Jeremiah (Expositor's Bible Newyork); Jeremiás szövegét adta ki a szentirás szövege körül halhatatlan érdemeket

szerzett *Baer S.* Liber Jeremiae (Lipcse), a melyhez az előszót, mint Baer többi kiadásaihoz, az azóta elhunyt Delitzsch F. irta; terjedelmes munka *Knabenbauer J.* Commentarius in Ezechielem (Páris); *Ledrain E.* La Bible. Traduction nouvelle d'après les textes hébreu et grec. Ezsékiás és a 12 kis próféta (Páris). Ugyancsak a 12 kis prófétát tárgyalja *Farrar F. W.* The Minor Prophets (London). A zsoltárokról két munka említendő meg. *Mlčoch M.* azon hasztalan kisérletet teszi, hogy a héber szöveg és a Vulgata harmoniáját bizonyítsa be: Psalterium seu liber psalmorum (Olmütz); sikerültebb *Watterich* törekvése: Die Psalmen aus dem Hebräischen metrisch ins Deutsche übersetzt und erläutert (Baden-Baden). Érdemes munkák: *Baumgartner A. J.* Étude critique sur l'état du texte du livre des Proverbes d'après les principales traductions anciennes (Lipcse) és *Euringer S.* Der Massoratext des Koheleth kritisch untersucht (u. o.). Elriasztó terjedelmü *Fabre d'Envieu* müve: Le livre du prophète Daniel traduit d'après le texte hébreu, araméen et grec (Páris); ugyancsak Dánielről, továbbá Ezra, Nehemiás és a Krónikáról jelent meg héber nyelven *Tedeschi M. J.* és *Luzzatto S. D.* kommentárja Hóil Móse czím alatt (Przemysl).

Az előzőnél sokkal nagyobb azon *művek és dolgozatok száma, a melyek a szentirás egyes egész könyveiről vagy egyes szakaszairól értekeznek*, úgy hogy a kevésbbé jelentékenyeket nem említhetjük meg. *Piepenbring Ch.* Le Livre de la Genèse (Revue de l'histoire des religions); érdekes a hires egiptologus *Brugsch H.* két értekezése: Joseph in Egypten (Deutsche Rundschau) és Pithom und Ramses oder zur Geschichte des Auszuges a »Jüdisches Litteraturblatt«-ban. *Kohut S.* a Zendavesta és a Genezis első 11 fejezetéről ir (Jewish Quarterly Review-JQuR.); *Hommel F.* Inschriftliche, Glossen und Excurse zur Genesis und zu den Propheten (Neue kirchl. Zschr.); hosszadalmas *Zimmels A.* értekezése a Genezis 49, 10 exegezisének történetéről (MWJ.). A bibliai párhuzamos helyeket hasonlítja össze és magyarázza *Frankl-Grün A.* Die Varianten in den biblischen Parallelen verglichen und erklärt (Jüd. Litteraturblatt és külön is Kremsier. I. rész).

Figyelemre méltók: *Albers E.* Die Quellenberichte in Josua I—XII. (Bonn); *Budde K.* Die Bücher Richter und Samuel, ihre Quellen und ihr Aufbau (Giessen); *Driver S. R.* Notes on

the Hebrew text of the books Samuel (Oxford). Merész *Giesebrecht F.* műve: Beiträge zur Jesaiakritik. Nebst einer Studie über prophetische Schriftstellerei (Göttingen); ugyancsak Ézsaiásból merít *Feilchenfeld W.* Die jüdischen Gegner der Heimkehr und des Tempelbaus unter Cyrus, a mely a Hildesheimer J. tiszteletére 70. születésnapja alkalmából kiadott »Jubelschrift«-ben (külön is) jelent meg. A prófétákról szólnak még a következő dolgozatok: *Seeberg P.* Ézsaiás 7—12. (Theol. Studien aus Würtemberg X., 3.); *Selle F. A.* De Aramaismis libri Ezechielis (hallei dissz.); *Oort H.* Hozea (Theol. Tijdschr.); *Schwally F.* Das Buch Ssefanjâ (Stade folyóiratában).

Kiváló szeretettel foglalkoztak a szentirásnak a költészet mélysége és bensősége által kitünő két művével: a zsoltárokkal és Jób könyvével. A kiváló zsidó történész *Loeb J.* nagyobb tanulmányt kezd meg ily címmel: La littérature des Pauvres dans la Bible. I. Les Psaumes (REJ.); a zsoltárok feliratával két dolgozat foglalkozik: *Neubauer A.*, ki folyóiratunk jelen számában is nagyérdekü dolgozatot tesz közzé, a Studia Biblica cz. gyüjteményben irt róluk: The authorship and de titles of the Psalms according to early Jewish authorities; továbbá *Green W. H.* The titles of the psalms (Old and New Testament). Hasonló tárgyu dolgozat: *Kessler W.* Die asaphitische Psalmengruppe in Beziehung auf mackabäische Lieder untersucht (hallei dissz.) A 68. zsoltárról szintén két szerző értekezik: *Behrend Benzion* (MWJ.) és Cheyne T. K. (Expositor), az utóbbi ugyanott a 103—108. zsoltárokról. Jób könyvével négy iró foglalkozik. *Grill J.* Zur Kritik der Komposition des Buches Hiob (Tübinga); *Ballantine W. G.* The Book of Job (Bibliotheca Sacra); *Fischer M.* Die Dichtung im Buche Hiob (Prot. Kirchenzeitung) és végre egy franczia *Aguiléra M.* Le Faust de Goethe et le livre de Job (Revue chrétienne). — Dániel könyve a kritikának köszöni a kiváló figyelmet, a mely felé irányul. *Hunter P. H.* The story of Daniel cz. könyvéből megjelent a 4. kiadás (London); *Pilloud E.* szintén e könyvről értekezik: Daniel et la rationalisme biblique (Chambéry). Megemlítendők még: *Hoonacker A.* Néhémie et Esdras (Le Muséon); *Scholz*, Die Namen im Buche Esther (Theol. Quartalschrift) és a hires orientalista Nöldeke Th. értekezése az »Expositor«-ban: The language and metre of Ecclesiasticus.

Az exegetikai irodalom gazdagságához képest *a héber nyelvtan és lexikográfia* irodalma nagyon szegény. Mindössze a következők említhetők: *Barth J.* Das passive Qal und seine Participien, a mely érdekes és alapos dolgozat a Hildesheimer-féle Jubelschriftben látott napvilágot; egy pfortai iskolai értesítő *Petri H.* Das Verbum mit Suffixen im Hebräischen. 2. Theil in den נביאים ראשנים czímü dolgozatok közől; *Doerwald P.* Zur hebräischen Syntax I. Der hebräische Satz (Neue Jahrbücher für Philologie und Pädagogik); *Lambert M.* L'accent tonique en hébreu (REJ.). A héber lexikografiához tartoznak: *Graffin* Études sur certains archaismes du Pentateuque (נעי ; היא ; הוא Congrès scientifique international des catholiques I. Paris, 1889.); *Douglass B.* The use of the verb malach ‚to reign' in the Old Testament (Old and New Testam.); *Schulz K.* Der Gebrauch des Gottesnamens יהוה צבאות (Jahrbuch für prot. Theologie); *Wiegand A.* Der Gottesname צור stb. (Stade i. folyóir.-ban); *Ermann A.* נפתחים (u. o.).

A régi bibliafordítások terén kiválóbb munka nem látott napvilágot a lefolyt évben. Nagyérdekü *Freudenthal J.* czikke: Are there Traces of Greek Philosophy in the Septuagint? (Jewish Qu. R.); ugyanott *Grätz H.* The Genesis of the so called Septuagint, the First Greek Version of the Pentateuch; *Jacob B.* Das Buch Esther bei den LXX. (Stade f.); az agg tudós *Reifmann J.* egy rövid dolgozata az ismertetésünk elején említett »Monatsblätter«-ben jelent meg: Der Pseudo-Jonathan.

A régi zsidó exegetikus irodalom kéziratokban heverő kincseiből *Buber J.*, a kiadások terén nagy érdemeket szerzett tudós, kiadta R. Samuel ben Nissim Masnuth kommentárját Jób könyvére: Majan Gannim czím alatt; ugyanarról ir *Bacher V.* Le commentaire sur Job de Samuel ben Nissim d'Alep (REJ.). *Derenbourg J.*, a párisi akadémikus, Stade folyóiratában, kiadta: Version d'Isaïe de R. Saadria; *ugyanaz:* Gloses d'Abou Zakariya ben Bilam sur Isaïe (folytatás, REJ.), szintén arabs nyelven; *Berger H.* R. Benjamin ben Jehuda und sein Commentar zu Esra u. Nehemia (lipcsei dissz.). — Egy *apokrif könyvről ir Weissmann A. S.* Das Buch Judith, historisch-kritisch beleuchtet (Bécs).

A bibliai kor történetét tárgyaló munkák közül kimagaslik minden gyengéi mellett Renan nagyszabásu műve: Histoire du peu-

ple d'Israel (Páris), a mely Izraél története iránt oly körökben is érdeklődést kelt, a melyek különben távol állanak ilynemü olvasmányoktól; *ugyanaz* a Revue des deux mondes-ban tanulmányt tesz közzé: Études d'histoire israélite. Le régne d'Ezechias. *Köhler A.* kitünő művéből: Lehrbuch der biblischen Geschichte A. T. megjelent egy füzet (2. Hälfte, 2. Th., 2. Lief. Lipcse); *Archinard E.* Étude d'histoire et d'archéologie. Israël et ses voisins asiatiques. La Phénicie, l'Aram et l'Assyrie de l'époque de Salamon à celle de Sanchérib (Genf). Kisebb dolgozatok: *Rawlinson G.* Isaac and Jacob: their lives and times (London); *Zöckler O.* Die Geschichte Josephs und die ägyptischen Denkmäler (Beweis des Glaubens), a melyhez hasonló dolgozatot már fent említettünk; *Moses A.* Nadab und Abihu, oder der Untergang der Sauliden und des grössten Theiles des Stammes Benjamin (Berlin); *Cornill C. H.* Noch einmal Saul's Königswahl und Verwerfung (Stade folyóiratában). *Halévy J.* széles tudományosság és elmeél által kitünő bibliai kutatásaiban fölötte érdekesen igazolja a feliratokból a Királyok könyve két adatát (II. 18, 13. és 19, 37.); *ugyanaz:* La correspondance d'Aménophis IV. et la Bible (mindkettő a Revue d. E. J.-ben). Ide tartozik még: *Paetsch A.* Skizzen aus der jüdischen Priestergeschichte (Lipcse); itt említhető *Hunter P. H.* After the exile: a hundred years of Jewish history and literature. Parts II. the comming of Ezra to the Samaritan schism (London).

A talmud irodalma köréből első sorban említendő a karlsruhei rabbi *Schwarz A.* tószifta kommentárja, a melyben kritikai tapintat és alaposság harmónikusan egyesül: Tosifta, iuxta Mischnarum ordinem recomposita et commentario instructa. Pars I. ordo Seraim (Vilna); ugyancsak a tószifta szövegével foglalkozik főképen *Eisler L.* műve: Beiträge zur rabbinischen Sprach- und Alterthumskunde (Bécs), 4. rész és *Friedländer L.* La Tosephta, livraison: Naschim avec le commentaire: Heschek, Schlomoh, tirée d'un grand nombre d'oeuvres et manuscrits etc. (héber nyelven Pozsony); *Horovitz Ch. M.* Tószefátha Atikátha czím alatt megkezdett baraitha edicziót folytatta (M. m. Frankfurt). Egyéb edicziók: *Strack H.* Der Mischnatraktat »Sabbath« (Berlin); *Klotz M.* Der talmudische Traktat Ebel rabbathi oder S'machoth kéziratok nyomán kiadva és magyarázatokkal ellátva (Berlin); *Friedmann M.* Hammaschne. Zweckmässige Auszüge

aus der Mischna als Vorschule zum Talmud-Unterricht (Bécs); *ugyanaz* adta ki Bába meczia traktatust kommentárral (u. o.). A jeles talmudtudós e két kiadása a talmudtanulást akarja megkönnyíteni a kezdőknek. — A lexikográfia terén fontos munka *Kohut A.* Árukh kiadása, melyből a VI. kötet jelent meg; továbbá érdemes mű *Fürst J.* Glossarium graeco-hebraeum oder der griechische Wörterschatz der jüdischen Midraschwerke. 1. füzet (Strassburg); részben ide tartozik *Fuld Aharon.* Beth Aharon. Responsa atque adnotationes in plerosque talmudi babylonici tractatus, Aruch, Tischbi, Meturgeman etc. Ediderunt filii auctoris (M. m. Frankfurt); *Delitzsch F.* czikkéből »Neue Beobachtungen über hebräische Spracheigenthümlichkeiten« megjelentek a befejező közlemények (Theolog. Litteratur blatt).

A misnára vonatkoznak: *Braunschweiger M.* Die Lehrer der Mischnah, ihr Leben und Wirken für Schule und Haus (Frkf.); *Kristeller S.*, titkos tanácsos, német hitsorsosaink felekezeti életének egyik kiváló alakja, lefordította a misna ethikai gyöngyét, a Pirké Ábóthot (Berlin); ugyanezen traktatus első fejezetét akarja történelmileg megvilágítani *Ginzburg L.* Sprüche der Väter (lipcsei dissz.). Ethikai tartalmu *Löwy A.* Die Tugend und Sittenlehre des Talmud (elbeszélésekben, Bécs); *Nobel J. H.* Versuche über Israels Lebensideen im Geiste des agadischen Schriftthums. 1. füzet (Halberstadt). Érdekes kérdésről ir *Rosenberg L. A.* Über den Zusammenhang der Mischna. I. Theil: Die Sadduzäerkämpfe und die Mischnasammlungen vor dem Auftreten Hillel's (Strassburg).

Főképen a talmud methodologiájára vonatkozik *Waldberg S.* műve: Dibré Sámuél (Krakkó); *Tauber M.* több talmudtraktatushoz és Maimuni kódexének Násim részéhez irt megjegyzéseket (Bécs); *Bloch M.* az orsz. rabbiképző-intézet értesítőjében közzétett dolgozata a talmudi örökösödési jogot kodifikálja: A mozaiko-talmudi örökösödési jog (németül is: Das mosaisch-talmudische Erbrecht. Budapest); *Sidon A.* Eine Magistratur in Jerusalem (MWJ). Érdekes thémát világított meg e folyóiratban és külön is *Rosenberg E.* A zsidó népiskola a hagyomány korszakában.

A *midrás* irodalmát gyarapítják *Hoffmann D.* Uber eine Mechilta zu Deuteronomium, a mely dolgozatnak érdekes bizonyításul szolgál az ide tartozó midráshelyek tudományossággal

és tapintattal való összeállítása a kéziratos Midras Haggádólból, a melynek ilynemü fontosságára először Lewy J. figyelmeztetett (Hildesheimer-féle Jubelschrift). Éles elmére vall *Epstein A.* értekezése: Le livre des Jubilés, Philon et le Midrasch Tadsché (REJ.) *Sofer L.*, paksi rabbi, a zsoltárokra vonatkozó talmudi és midrási magyarázatokat gyüjtötte össze és ismert előbbi munkája címe alatt: »Jalkut Eliezer« adta ki (Bécs). Több nehéz midráshelyet magyaráz *Blau L.* Bacher V. Die Agada der Tannaiten cz. munkájának birálatában (MWJ.). Említendők még: *Grünwald M.* Über den Einfluss der Psalmen auf die Entstehung der katholischen Liturgie mit steter Rücksichtnahme auf die talmudisch-midraschische Litteratur (2 füzet. M. m. Frkf.); *ugyanaz:* Die Kirchenväter in ihrem Verhältniss zur talmudisch-midraschischen Litteratur (Monatsblätter); *Koenigsberger B.* Die Deutungsregeln der heil. Schrift (u. o.). Magyar nyelven három disszertáczió jelent meg: *Ungár* S. Beresith rabba exegézise; *Weiszburg Gy.* A midrás Leviticus rabba; *Hoffmann E.* Salamon király legendája.

A halákha forrásmunkáinak kiadásai. Hildesheimer J. Halachoth Gedoloth nach dem Text der Vaticana (2. füzet); *Hurvitz S.* Machsor Vitry nach der Oxforder Handschrift zum ersten Male herausgegeben (1. füzet); *Derenbourg J.* Commentaire de Maimonide sur la Mischna Seder Tohoroth publiée pour la première fois en arabe et accompagnée d'une traduction hébraique (4. füzet). Mindhárom a Mekiczé Nirdámim kiadásában. Ugyancsak Maimuni misnakommentárjából adta ki *Baneth E.* az Ábóth és *Friedländer M.* a Ros Hasána tractatusra vonatkozó arabs eredetit héber fordítással (Hildesh. Jubelschr.). Itt említjük még: *Simmons L. M.* The letter of consolation of Maimun, arabs eredeti és angol fordítás (JQuR. mellékletén); *Mahler E.* Maimonides' Kiddusch Hachodes (Bécs), fordítás és magyarázat.

A zsidók történetét a második templom korában tárgyaló nagyfontosságú műből: *Schürer E.* »Geschichte des Jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi megjelent a befejető rész (Lipcse); ugyanezen művet angolra fordította *Macpherson J.*; *Niese B.* kiadta Josephi Flavii Opera, apparatu critico instructa Vol. IV. Antiquitatum iudaicarum libri XVI—XX. et vita (Berlin); *Whiston W.* Josephus Works translated (London);

Morrison W. D. The Jews under Roman rule (London); *Beecher W. J.* The postbiblic history of Israel (Old and New Test.); *Rosenzweig A.* Jerusalem and Caesaraea (Berlin). Egy kiváló tanna R. Chija életéről és működéséről ir *Baer B.* (Magazin). A Revue d. Études J. mellékletén jelent meg két érdekes felolvasás: *Loeb J.* Le Juif de l'histoire et le Juif de la légende; *Reinach S.* L'arc de Titus. Palesztina jelenére és multjára vonatkozó dolgozatok, mint ismeretes, nagy számban jelennek meg két kizárólagosan e czélt szolgáló folyóiratban: a Palestine Exploration Fund és Zeitschrift des Deutschen Palaestina-Vereins; nehány év óta *Luncz M. A.* Jeruzsálem czim alatt szintén ily czélt szolgáló évkönyvet ad ki, a melyből a harmadik kötet jelent meg nagy számú héber és német nyelvű, különféle tartalmú czikkel, melyek majdnem kivétel nélkül rendkivül érdekesek. A palesztinai geografiai irodalmat 323—1878-ig összeállította *Röhricht R.* Bibliotheca geographica Palaestinae (Berlin). Időszámitástani segédmunka: *Kuckermann B.* Die astronomischen Grundlagen der tabellarischen Beigabe zu den jüdischen Kalendern (a boroszlói rabbiszemináriúm értesitőjében).

A hazai zsidóság történetéről szóló nevezetesebb dolgozat nem jegyezhető fel. E folyóiratban jelent meg *Büchler S.* Adalékok a hazai zsidó községek történetéhez 1830—1848-ig; *Bacher V.* e folyóiratban (1885.) megjelent észrevételét teszi közzé a Revue d. É. J.-ben: La conversion des Khazars d'après un ouvrage midraschique; *ugyanaz* Kohn S. nagybecsü munkája alapján: The Sabbatarians of Hungary (J. Quarterly Review); apróbb adalék *Kaufmann D.* Les Victimes de la prise d'Ofen en 1686. (R. E. J.); Saitschik R. Beiträge zur Geschichte der rechtlichen Stellung der Juden im Gebiete des heutigen Oesterreich-Ungarn (M. m. Frf.)

A keleti zsidók történetére vonatkozik: *Lazarus F.* értekezése az Exilarchákról Brüll N. Jahrbücherjében (X. kötet); *Reinach S.* et *Levi J.* Les Juifs d'Orient d'après les geographes et les voyageurs (Revue d. É. J.), ide tartozik leginkább *Berliner A.* czikke: Die Nagid-Würde (Magazin). — A lengyel zsidók történetéhez fontos adatokat nyujt *Dembitzer Ch. N.* héber nyelven irt munkája: Kelilath Jófi, a melyben az összes lembergi rabbik életrajzai, Lengyelország és Litvánia hiresebb rabbijainak és iróinak története van elbeszélve. – Az olasz zsi-

dók történetéről szól: *Morais S.* Essay on the Jews in Italy (a newyorki rabbiszeminárium értesitőjében); *Berliner A.* Aus schweren Zeiten (Hild. Jubelschr.); *Kaufmann D.* a Revue d. É. J.-ben apróbb adalékokat nyujt. — Az angol zsidók története: *Schaible K. H.* Die Juden in England vom VIII. Jahrhundert bis zur Gegenwart (Karlsruhe), melyben szerző az antisemitizmus ellen a zsidók védelmére kel; *Neubauer A.* Notes on the Jews in Oxford.

Nagy szeretettel karolják fel saját történetüket német hitsorsosaink, a kiknél a kutatások nem merülnek el csupa apróságokban. Beható irodalmi és levéltári kutatásokon alapszanak *Stern M.* munkálatai: Geschichte der deutschen Juden von den ältesten Zeiten bis zum Ausgang des zwölften Jahrhunderts (Magazin für d. Wissenschaft des Judenthums); der Hochverrathsprozess gegen die deutschen Juden im Anfange des XVII. Jahrhunderts (Monatsblätter für Vergangenheit u. Gegenwart des Judenthums.) *Lewin A.* Juden in Freiburg i. B. (Prier); *Munk L.* Die Constituten der sämmtlichen hessischen Judenschaft im Jahre 1690., a mely értekezés a közölt Szefer Tekánóth-ra vonatkozik (Hildesheimer-féle Jubelschrift); *Rosenthal F.* Einiges über die Tekanoth des Rabbi Gerschom ben Jehuda »Leuchte des Exils« (u. o.). A német hitközségek szövetkezete által fentartott negyedéves folyóiratból kiemeljük a fontosabb közleményeket: *Rreslau H.* Zur Geschichte der Juden in Rothenburg an der Tauber; *Geiger L.* Kleine Beiträge zur Geschichte der Juden in Berlin és Zur Geschichte des Studiums der hebräischen Sprache in Deutschland während des sechszehnten Jahrhunderts; *Steinthal H.* Die jüdische Volksschule in Anhalt von 1830—1840; *Krakauer J.* Beiträge zur Geschichte der Frankfurter Juden im dreissigjährigen Kriege és Die Juden Frankfurts im Fettmilch'schen Aufstand 1612—1618; *Wolf G.* Zur Geschichte der Juden in Schlesien; *Schnapper-Arndt G.* Jugendarbeiten L. Börnes kiadás.

Megemlítjük még, hogy *Grätz H.* nagy zsidó történetéből megjelent a 8. kötet harmadik nagyon bővített és javitott kiadása, melyről tanúságos birálatot irt *Loeb J.* a Revue d. E. J.-ben; David Gans' krónikája megjelent *Klemperer G.* fordításában (kiad. Grünwald M. Prága.) — Jelenkori tudósok életrajzait

adta ki héber nyelven *Gräber E:* Dór vechakhámov. Geschichtsbilder aus der Gegenwart.

A zsidó *irodalomtörténethez: Gräber S. E.* Óczar Haszifruth, a mely gyűjteményes kötetben különféle dolgozatok, a héber szépirodalomba vágók is, közöltetnek; hasonló tartalmú: *Subalski J.* Kneszeth Hagedóla (Varsó); ide tartozik leginkább *Darmsteter A.* változatos tartalmú irodalmi hagyatéka: Reliques scientifiques recueillies par son frère. 2 kötet (Páris) és *Löw L.* nagybecsű dolgozatai: Gesammelte Schriften, herausgegeben von Immanuel Löw (Szeged). Egy sokat idézett érdekes kéziratos munkáról ad felvilágosítást *Schreiner M.*, csurgói rabbi: Le Kitab al-Mouhâdara wa-l-Moudhâkara de Moïse b. Ezra et ses sources (R. E. J.); *Neubauer A.* Yedaya de Béziers (u. o.); *Kayserling M.* Les hébraïsants chrétiens du XVII. siècle (u. o.); *Albrecht K.* Die im Tachkemoni vorkommenden Angaben über Harizi's Leben (Göttingen); *Krishaber B.* Kimchi József élete és művei (budapesti disszertáczió). — Castiglioni V. kiadta *Morpurgo Rachel héber költeményeit* a költőnő születésnapjának 100. évfordulóján. — *Löwenstein L.* Jüdische und Jüdisch-deutsche Lieder (Hild. Jubelschrift).

A zsidó *vallásbölcsészet* terén megjelent *Steinthal H.* Zu Bibel und Religionsphilosophie. Vorträge und Abhandlungen (Berlin); *Bois H.* Essais sur les origines de la philosophie judéo-alexandrine (Páris); *Goitien H.* Der Optimismus und Pessimismus in der Jüdischen Religionsphilosophie. Eine Studie über die Behandlung der Theodicee in derselben bis auf Maimonides (Berlin); *Venetianer L.* A fokozatok könyve. Semtób ibn Falakéra kéziratos ethikai munkája (Szeged); *Löwenthal A.* kéziratokból kiadta Aristoteles, A lélek cz. művének egyes töredékeit héberül, a mely teljesebb az eddigi kiadásoknál (Magazin); *Weismann A. S.* kiadta a hires mult századbeli rabbi, Eibenschitz Jonáthán Sém Ólam cz. kabbalistikus művét (Bécs); érdemes munkát végzett *Klein Mór:* A tévelygők útmutatója, irta Mózes ben Maimon ford. és magyarázatokkal ellátva. III első füzet (Nagy-Becskerek.)

Érdekes czikket irt *Grätz H.* The significance of Judaisme for the Present and the Futur (J. Quarterly Review); egy alaptalan támadást utasít vissza *Güdemann M.* Sind Ablass und Probabilismus im Judenthum begründet? (Jüd. Litteraturblatt.)

A zsidó erkölcstan főbb tételeit foglalja össze egy füzetecske: »Grundsätze der jüdischen Sittenlehre.« A tételeket, melyeket 333 rabbi és tudós irt alá, *Lazarus M.*, berlini filozófiai tanár fogalmazta, miután azokat több zsidó tudóssal, jelesen a boldogult Joël M., boroszlói rabbival egyetemben megállapította. — Egy theológiai kérdést fejteget *Blau L.* Izraél kiválasztása (e folyóiratban és külön is); tankönyvet írt *Kohlbach B.* A Hittan Elemei (Temesvár).

Az *istentisztelet* körét érintik: *Schück Salamon* karczagi rabbi nagy szorgalomra való munkája: Tekanoth Utfiloth, die kirchlichen und bürgerlichen Gesetze des Judenthums vom Jahre 2449 bis 5631 nach den Quellen geordnet und erörtert (Munkács); *Goldstein M. A.* Gebet und Glaube. Ein Beitrag zur Erklärung und Erläuterung des Gottesdienstes und dessen Gebräuche (Budapest). — A homiletikának tettek nagy szolgálatot *Kayserling M.*, a ki elhúnyt apósa *Philippson L.* érdekes munkáját: Die Rhetorik und jüdische Homiletik, adta ki és *Maybaum S.* nagyhírű berlini hitszónok, ki egy hézagpótló munkát tett közzé: Jüdische Homiletik, nebst einer Auswahl von Texten und Themen (Berlin).

A zsidóság elleni támadások eredménye a következő két tudományos becsű mű: Acten und Gutachten in dem Processe Rohling contra Bloch 1. kötet (Bécs); *Güdemann M.* Nächstenliebe. Ein Beitrag zur Erklärung des Matthäus-Evangeliums (u. o.)

Budapest.

Dr. Blau Lajos.

JÚDA HÁLÉVI VÁNDORÚTON.

III.

Nyugati szél.

Ringass szeliden
Pihenő révbe,
Rózsa-virágos
Partok ölébe;
Nyugati szellő,
Te örök vándor! —
Légy üdvözölve
Nyugat fiától,
Nyugat fiától.

Bontsd ki hajómra
Lebbenő szárnyad,
Feszítsd ki már a
Vitorla-vásznat!
Bár merre szállsz is,
Mint kósza felhő —
Nem vagy olyan mint
A többi szellő,
A többi szellő.

Repül a fecske
Tengeri útra,
Hullám se tépi,
Vihar se sújtja:
Igy repülsz te is
Szikláról szirtre,
Szabadság édes
Varázsát hintve,
Varázsát hintve.

Valaha régen,
Irva találom —
Egy vándor nemzet
Élt e világon;
Dicső, nagy eszme
Hajtott ki lelkén —
És e nemzetnek
Fia vagyok én,
Fia vagyok én!

Nem sebzé útján
Viharok szárnya,
Se a hullámok
Örök csatája,
Sivatag vadja
Sohse gyötörte —
Nem messze volt az
Igéret földje.
Igéret földje.

Csodás vidék az,
Gyönyör ott minden —
S ha majd lenyugszom
Tengernyi kincsen,
Szívem királylyal
Be nem cserélne!
— Ringass el arra
Nyugati szél te,
Nyugati szél te . . .

Sima hab tükrén
Ringass el lágyan,
Ne vesd meg sírom
Hullám fodrában;
Ne hajtson tenger
Szirtet elémbe,
Mig el nem érek
Czion hegyére,
Czion hegyére.

S ha odaértem,
Csókom hull rája —
Ott nyugszik hajh! a
Nemzet virága.
Sírhant borítja,
Rög eltakarja.
Oda temetve
Lelkem nyugalma,
Lelkem nyugalma.

Felhők ha futnak
Boruló égen
Vihar ha verdes
Sűrű sötétben,
Te vidd hajómat
Hajnalkor, este
Ha égő szívem
Istent kereste,
Istent kereste.

Őt, kinek egykor
Lángolt haragja,
Talán a vándort
Bolyongni hagyja?
Talán nem tölti
Rajta boszúját? . . .
Rajta, ki járja
Igazak útját,
Igazak útját.

Mint ha viharban
Százados törzsek,
Sújtó villámtól
Porba ledőlnek;
Míg a fűszálat
Szellő se bántja,
Se az orkánnak
Bőszült csatája,
Bőszült csatája.

IV.

Alkony.

Bealkonyult; ködóczeánba veszve
Pihenni tért a lomha nyári nap;
Egy kis madárka fáradtan kereste
Fészkét sudar fák lombjai alatt.

Patak se zúgott, holdvilág fehérlett
Falomb között, virágos pázsiton . . .
Minden pihent a szunnyadó természet
Szülő ölében lágyan, álmodón.

S a kis madárka, alig hogy repült még,
Alig kapott még lelke szárnyakat,
Megkérdi búsan teli hold ezüstjét:
A hosszú éjre jő-e viradat?

Megéri-e szebb hajnal pirkadását
Le nem alázva, újra szabadon?
Kibontsa-e a dalnak könnyü szárnyát
Itt a ködös, borongó nyugaton?

Repülj, repülj csak szárnyszegett madárka,
Keresd föl újra puha fészkedet;
Szállj messze földre, balzsamos Giládba,
A merre csak Cziónhoz út vezet.

Az ősi tüznek hamvadó világát
Fölszítja majd a *régi hű barát;*
S bár annyi fájó sebedet kitárták,
Felírta ő szívednek panaszát.

Repülj, repülj s ne vesztegelj hiába,
Ne tudja lelked, mi a pihenés,
Míg el nem érsz az igéret honába
S le nem alázod Hágár gyermekét.

Bealkonyult! — Hah! távoli zenének
Utolsó hangját hordja esti lég,
Beteljesül, mit ősök hirdetének,
Beváltja majd új kor, új nemzedék!

Bealkonyult! — Titokzatos homályból
Napfényt idéz föl a közel jövő,
Uj eszme száll virágra a virágról —
Mikor jő végre az a szebb idő? . . .

V.

Búcsu.

Légy üdvözölve napnyugat vidéke!
Hazámba visznek ringató habok,
Mint hold befödve szürkület ködébe —
Még harmatodtól ittasult vagyok.

Légy üdvözölve! Többé nem maradhat
Veszteg hajóm kikötve partodon,
Uj szenvedélyek szárnyai ragadnak —
Fiad vagyok, bár messze bujdosom.

Légy üdvözölve! — És ha majd Cziónban
Imába olvad lángoló szivem;
S mindazt mit érzek s szenvedek, kimondtam —
Rád gondolok s te érted könyezem . . .

Budapest.

MAKAI EMIL.

ORSZÁGVILÁG.

Joël Mánuel.

Nagyon csekély már azon férfiak száma, kik a zsidóság újabb fejlődése történetében koruk úttörői gyanánt tekinthetők, kik az élet s a tudomány terén érdemdúsan működtek s a zsidó tudomány felvirágoztatása körül szilárdan állapították meg örök emlékezetüket az utókor számára: Zunz, Geiger, Rappaport, Munk, Luzzatto, Philippson, Sachs M., Mannheimer J. N., Löw L., Hirsch S. R. s mások, a kiket a feledés fátyola nem fog borítani soha, ők mindnyájan elköltöztek már az élők sorából.

De azon férfiak sora is, kik a későbbi nemzedékhez tartoznak, s még a szemináriumok életbeléptetése előtt, az önképzés fáradságos utján, jesibák, gimnáziumok s egyetemeken képezték ki magukat a tudomány művelőivé, s kik híven csatlakoztak szellemi működésükben a mesterekhez, ezeknek sora is kezd immár gyérülni. Ezen férfiak legjelentősebbjeinek egyike, a tudomány egyik legérdemdúsabb ápolója, kit nehány héttel ezelőtt, november 4-én, nehéz betegség után, örök nyugalomra helyeztek: Joël Mánuel.

Az atyának fiára való befolyása s hatása félre nem ismerhető módon mutatkozik Joëlnál.

Atyja, *Joël Hermann,* mélyre ható szellemmel s éleseszüséggel, már kora ifjuságában oly bő talmudi ismeret fölött rendelkezett, hogy már 21 éves korában — R. Akiba Eger-től rabbiképesítéssel felruházva — szülőhelyén, Jnowrazlawban (Posen tartományban) rabbisági elnökké választatott meg. Buzgalommal fogott ekkor a zsidó vallásbölcsészeti munkák tanulmányozásához s ismeretkörét kiterjesztve, általános műveltségével felülmulta korának összes talmudistáit. Harmincz éves korában, midőn már két fiunak atyja volt s miután keserű tapasztalatokat szerzett az életben, rabbinak választatott meg Birnbaumban, hol 1826. év október 19-én Mánuel fia született. Alig volt Mánuel még 6 éves, midőn a Wartha melletti Schwerinbe költözött, hova atyja a rabbiszék betöltésére hivatott meg. Nem törődve a Posen nagyherczegségben működő jámbor kollegáinak jajgatásaival, kitüzte a vallásos haladás zászlaját, s nyugodt meggondolással — mi mindenkor sajátja volt — egyengette azon utat, a melyen a zsidóság veszély nélkül lesz előbbre vihető. Az önmegtagadásig fokozódott alázatosságát s szerénységét nemes gondolkozással, szeretetreméltóságát tiszteletet parancsoló magatartással, fáradtságot nem ismerő szorgalmát lankadatlan munkakedvvel tudta Joël Hermann önmagában egyesíteni.

Az atyának képe egyszersmind a fiúé is. Mánuel a községében legkiválóbb tiszteletben álló atyját választotta mintaképéül, ő volt mindenkor egyedüli ideálja, melyet elérni óhajtott.

Midőn atyja 1845. áprilisban, alig 53 éves korában meghalt, akkor Mánuel már a talmud terén, hol atyja volt a vezetője, s a gimnáziumi tárgyakban, melyekre idősebb fivére — ki már egyetemi tanulmányait befejezte — oktatta, jeles készültséget tanusított. A poseni gimnázium befejezése után, a berlini egyetemet látogatta, hol főleg filológiai s filozófiai tanulmányokkal foglalkozott. Fényes sikerrel tette le a tudori szigorlatot. Trendelenburg legjelesebb tanítványai közé számította őt.

Berlinben különösen Sachs Mihálylyal közlekedett, ki a fiatal Joëlt bő tudománya s szerénysége miatt tudta becsülni.

Egyetemi tanulmányainak befejezte után, egy éven át Kempenben, mint nevelő élt, míg 1854-ben a boroszlói zsidó-theologiai szemináriumhoz segédtanárnak meg nem hivatott, hol kilencz éven át tanított. A boroszlói község Geiger Ábrahám távozása után, Joëlt választotta meg rabbijának. 1865. év áprilisában a berlini község hivta meg első rabbijának, mely meghivást azonban nem fogadta el, mert — mint akkor mondták — nem tetszett neki a második rabbinak megválasztott orthodox szinezete. Joël úgy az életben, mint a tudományban ellensége volt mindannak, a mi nem természetes s felületes, egyaránt utálta a tettetett jámborságot s az irodalmi sarlatánságot. Csak egy ember illette őt a »féltheologus« névvel, s az Geiger Ábrahám volt, kivel a kultuszt illetőleg irodalmi vitába elegyedett. Mindkét

dolgozata: »Zur Orientirung in den Cultusfragen« és »Zum Schutz gegen Trutz« (megjelentek Boroszlóban 1869-ben) nemcsak a bennük tárgyalt kérdéseknél fogva birnak nagy értékkel, hanem a finom polemia miatt is, a melynek valódi mintaképei.

Ha Joëlnak irodalmi munkásságát s tevékenységét kellően akarjuk méltányolni, úgy külön kell tekintenünk homiletikai, theologiai s bölcsészettörténeti munkáit.

Majdnem 30 éves volt már, midőn első irodalmi kisérletével a nyilvánosság elé lépett, vagyis jobban mondva, melynek közzétételére Frankl Zachariástól ösztönöztetett.

Első munkái, melyek a Frankl-féle Monatschriftben jelentek meg, a Talmudnak nehány kimagasló alakjával foglalkoztak, mint R. Méir, R. Simon b. Jóchai s Akiba iskolájának legkiválóbb képviselőivel.[1]) De csakhamar más tudományág felé felé fordult figyelme: a bölcsészet, jelesül a vallásbölcsészet felé.

Bár Joël folyvást szem előtt tartotta azon czélt, melyet elérni óhajtott, hogy rabbivá lehessen, mégis legbehatóbban bölcsészettel foglalkozott. Ő, s még mások is — különösen Hirsch S. s Sachs M. — egyenes ellentétben álltak a későbbi kor fiatalabb rabbijaival s a jelenkor számos zsidó tudósával, kik a tudományosság kriteriuma gyanánt a kéziratolvasást s öles jegyzeteknek kéziratokból vett idézetekkel való megtöltést tekintik. Ezek szemében a bölcsészet a tudományok leghaszontalanabbika, ha t. i. a haszon szót rossz értelemben akarjuk venni.

Joël nem elégedett meg azzal, hogy a bölcseleti rendszereket fölületesen, csak a bölcsészettörténetből ismerje meg, behatóan tanulmányozta Plátó s Aristoteles, Spinoza s Leibnitz, Kant s Schleiermacher, Schopenhauer s Feuerbach, Hegel s Hartmann munkáit. Mélyreható filosofiai ismeretével bármely egyetemen előadhatta volna a filosofiát s éleseszüségével bizonyára megalkothatta volna önálló rendszerét. Ő nem volt bölcsész, nem is törekedett azzá lenni, hanem a bölcsészet kedvelője volt, mint egyszer önmagáról mondá. Gondolkozására legnagyobb befolyással volt Aristoteles s Kant, kiknek munkáival legtöbbet foglalkozott. »Ép oly nagyra becsüljük Kantot azért, a mit tud, mint azért is, a mit nem tud« — mondja Joël a »Religiös-philosophische Zeitfragen« czimű értekezésében,[1]) a hol Schopenhauer, Wundt s Hartmannal vallásbölcsészeti kérdésekről vitatkozik, mely iratot a fiatal theologusoknak, olyanoknak természetesen, kik a tiszta bölcsészetet nem tekintik haszontalan tudománynak, nem lehet elég melegen ajánlani.

[1]) Frankel-féle Monatschrift 1855. évf. 88. l., 125. l.; 1856. évf. 365. l., 401. l.; 1857. évf. 81. l., 125. l.

Joël lett volna a zsidó bölcsészet történetének megírására a leghivatottabb; vizsgálódása körébe vonta ő az összes zsidó bölcsészeket Philótól egész Mendelssohnig.

A fokozatos fejlődést követve, *Philóval*, a zsidó-alexandriai iskola legkiválóbb képviselőjével kell kezdenünk. Joël szerint a philonismus nem más, mint a stoicismusnak a szentirással való kiegyeztetése, de oly kiegyeztetés, mely Philót a stoicismuson túl s combinatió által külön álláspontra vezeti.[2]) — *Saadja* bölcseletét egy előadásban tárgyalja, mely legelőször egy évkönyvben[3]) jelent meg. Munknak a Mélanges-ban közölt *Salamon ibn Gabirol* és Avicebron azonosságára vonatkozó felfedezése által ösztönözve, messzeterjedő kutatásokat eszközölt Gabirolnak a filosofiia történetében elfoglalt állása s fontossága iránt. Ami ma már általánosan ismeretes, hogy t. i. Gabirol Mekar Chajjim-ja nem más, mint az újplatonismus tankönyve, azt Joël mutatta ki legelőször teljes alapossággal.[4]) — Ezután új képét nyujtotta Maimúni filosofiájának, kinek Móre-ját a boroszlói szemináriumban előadta s megállapította a zsidó bölcsészeknek, különösen Maimúninak halálától a keresztyén skolaszticizmus, nevezetesen Albertus Magnusra.[5])

Legjelentősebb munkái közé tartozik *Lévi b. Gerson* méltatása, kit mint bölcsészt legelőször Joël mutatott be a tudományos világnak; ez egyszersmind legterjedelmesebb dolgozata is.[6])

[1]) Religiös-philosophische Zeitfragen. Boroszló, 1876.

[2]) Über einige geschichtliche Beziehungen des Philonischen Systems. Frankel-féle Monatsschrift 1863. évf. 19. ll.

[3]) Jahrbuch für Israeliten 5626. (Bécs 1866.) 1—17. ll.

[4]) Frankel-féle Monatsschrift. 1857. évf. 386. ll. 1858. évf. 59. ll. 1859. évf. 24. ll.

[5]) Die Religionsphilosophie des Mose ben Maimon. Boroszló 1859. — Etwas über den Einfluss der jüd. Philosophen auf die christl. Scholastiker. Frankel-féle Monatsschriftben 1860. évf. 205. ll. — Verhältniss Albert des Grossen zu Moses Maimonides. Boroszló 1863.

[6]) Levi ben Gerson als Religionsphilosoph. Boroszló 1862. Először megjelent a Frankel-féle Monatsschrift 1861. és 1862. évfolyamaiban.

Tévedne, a ki azon hiszemben volna, hogy Joël minden egyes munkája vaskos kötetekre terjed; többnyire 80—100 oldalas iratok azok, melyek azonban tudomány és éleseszüséggel telvék és több igazságot s világosságot tartalmaznak, mint némely mai irodalmi sarlatán vaskos kötetei.

Joël új fényt derített *Spinozára* [1]) s azon zsidó bölcsészre, kinek az újabb filosofia megteremtője rendszerének alapeszméit köszönhette nevezetesen *Chasdái Creskas*-ra [2]), kit Joël vezetett be először a filosofia történetébe. A középkor ezen legmélyebb gondolkodású bölcsétől kölcsönözte Spinoza azon eszméket, melyekből oly tartalmas és következményekben gazdag rendszert épített fel. De Joël egy lépéssel tovább is ment: kutatta Spinoza theolog. polit. tractatusának forrásait, melyeket Creskas, Maimuni s Levi b. Gerson munkáiban fel is talált, a minthogy Spinoza bibliakritikája is egész teljességében az általa oly nagyon gyűlölt rabbiknak munkáin s Azarja de Rossi »Meór Énajim«-ján nyugszik.

Ezen munkákhoz sorozható még egy Lipcsében Mendelssohnról tartott előadása, melyben magasztos szavakkal festi e ritka férfiúnak a német nyelv s a német zsidók körül szerzett érdemeit.

Joël theologiai iratai, kisebb dolgozatoktól eltekintve, a Szifrá és Szifré-ről [3]) irt értekezése, »Dániel könyvéről« [4]) tartott előadása, s más polémikus természetű iratok.

Élénk résztvett Joël a legújabb kor nyilvános mozgalmaiban. Ő volt az első, ki az antisemita izgatások kezdetével a hamis vádaskodásokat mély tudományossággal erélyesen visszautasította s alapjukban megdöntötte, de mindenkor a nélkül, hogy személyeskedésbe bocsátkozott volna.

Ezen polemiája következésekép irta: »véleményét a talmudról« is,[5]) melyben kimutatta, hogy Rohling Eisenmengerből merí-

[1]) Spinozas theologisch-politischer Tractat auf seine Quellen geführt. Boroszló 1870. Zur Geschichte der Lehre Spinozas. Boroszló 1871.

[2]) Chasdai Creskas' religionsphilosophische Lehren in ihrem geschichtlichen Einflusse dargestellt. Boroszló 1866.

[3]) 1870. (Einladung zur Prüfung der jüd. Religions-Unterrichts-Anstalt.)

[4]) Boroszló 1873.

[5]) Boroszló 1877.

tett s forrását még meg is hamisította! Hasonló okoknak köszöni keletkezését »Gegen Gildemeister: Gutachten über den Schulchan-Aruch und des Verhältniss der Juden zu demselben« [1]) című irata is. Ezen, különben nagyszerű dolgozatában, élesen hangzik azon nyilatkozata, hogy: »A Schulchan Aruchtól époly kevéssé válnék meg, mint akár valamely lexikon vagy concordanciától, vagy egyáltalán oly segédeszközöktől, melyek megkönnyítik a forrásokig való előnyomulást. Még a vallástörvény szerint sem szabad azt másnak, mint ilynemü segédeszköznek tekinteni«, mely alkalommal azután az óhitü Luzzatto S. D.-ra hivatkozik.

Utolsó nagyobb dolgozatai [2]), melyekben a pogányságnak a keresztények s zsidók ellen az első két században folytatott támadásait, továbbá a pogányság s kereszténységnek egymás közti czivódásait a zsidókra háramló következéseiben tárgyalja, s melyek megbecsülhetetlen maradandó értékkel birnak, szintén az antisemitismusnak köszönhetik keletkezésüket.

Joël rendkívül szellemes predikátor volt; de csakis művelt, — sőt mondhatnók — filosofiai műveltséggel biró közönségre lehetett hatással; hogy predikációja inkább előadás, mintsem hitszónoklat, azt már 25 évvel ezelőtt Bécsben — hova a megüresedett hitszónoki állásrap ályázott — szintén hibájául rovatott fel.

Irodalmi működése, ritka erényei, vallásos álláspontjának meg nem ingatható szilárdsága azon kiváló férfiak sorába emelik Joëlt, kiknek neve s emléke minden időben áldott leszen.

Budapest.

Dr. Kayserling M.

Hitközségi élet Olaszországban.

Mult hó elején Rómából kelt olaszországi utam leirására vonatkozó levelemnek mintegy kiegészítéséül még megirom, hogy az óta meglátogattam Flórencz, Pisa, Livorno, Génua és Turin, nagyobb és minden gondolható szempontból kitünő szép városokat, melyek mindegyikében mintegy öt-nyolcz ezer lélekre menő

[1]) Boroszló 1884.

[2]) Blicke in die Religionsgeschichte. 2. kt. Boroszló és Lipcse 1880. s 1883.

zsidó lakosságot is találtam. Ezeknek tulnyomó része, közel *nyolczvan százaléka*, igen szegény, munkás, kézmüves, szatócs és kisiparosból áll. Tizennyolcz százaléka jómódu kereskedő, nagyiparos, orvos, ügyvéd, mérnök, tanár, hivatalnok és tiszt, mig talán két százalékra rug azok száma, kik üzletüktől visszavonulva, mint háztulajdonosok, földesurak, vagy tőkepénzesek élnek.

Flórenczbe éppen az elhalt *dr. Maroni* főrabbi helyébe választott dr. Margulies Sámuel Hirsch előbb weilburgi (nassaui) kerületi rabbi székfoglalásához érkeztem, mely az uj, remek és minden szempontból monumentális templomban nagy, diszes közönség előtt igen szép és lélekemelő ünnepélylyé fejlődött és melyen én, idegen, szerény vendég létemre, *Franchetti Ágoston lovag* hitközségi elnök szives meghivása és kivánata folytán, tevékeny részt is vettem. A jelen volt zsidó honoráczíorok és urak közül felemlítésre érdemesek:

Franchetti Augusto lovag, ügyvéd és hitközségi elnök, Vitta Anselmo lovag, alelnök, dr. D'Ancona Salvatore, báró Lévi Angiolo Adolfo, dr. Ernesto Lévi, commendatore Modigliani Angiolo, Nunez Vais Marco lovag, Finzi Felice lovag, Errera Vittorio ügyvéd, Castiglioni Enrico lovag, Florentino Césare és báró Castelnuovo Giacomo, melyek mind a hitközségi előljáróság tagjai. De ezeken kivül Besso Marco lovag, Finzi Moise ügyvéd, Grego Giuseppe lovag, Senegaglia Bruto lovag ügyvéd, Servadio Vivante lovag, Rocca Eduardo, Coën Dante, Eligio Pesáro, Sacerdote Micheli, Treves Marco, Tedeschi Anselmo és majdnem háromezerre menő nagy és diszes hallgatóság. Dr. Margulies most már »*rabbino maggiore* di Firence« nagyszabásu és lelkes olasz szónoklatot tartott, melyben először is a megválasztatása által tanusított nagy bizalmat köszönte meg. Ezután igérte, hogy minden lehető tárgyban felejthetetlen előde, a Mantuából származott dr. Maroni nyomait követve, szent vallásunk és hagyományainak teljes fentartásáért szüntelen és fáradhatlanul munkálkodni fog. »*Sálom lárachók velákárob*« kivánattal a királyi család, Flórencz városa és a hitközségért hő imádságot mondott. Ennek utána az ünnepély, melynek folyama alatt egy negyven kis fiu- és husz férfiuból álló kar a pompás orgona kisérete mellett több héber zsoltár és olasz hymnust is énekelt — emelkedett hangulatban véget ért. Dr. Margulies körülbelül negyven éves, alacsony, gyenge termetü és inkább gyenge hangu ember. Uj

hivei, ugy látszik, nagy sulyt fektetnek arra, hogy igen folyékonyan és helyesen beszél olaszul.

A flórenczi és turini zsidó templomok sokban hasonlítanak egymáshoz és berendezésük tökéletesen megfelel minden modern kivánalomnak, mig *Livornónak* nincs ugyan temploma, de van olyan *zsinagógája*, melynek párját az egész földgömbön nem lehet találni.

Maga a márványépület kivülről nagyszerüsége mellett is elég egyszerü, de ah, belülről: itt már aztán az olasz épitészet, müvészet oly mértékben nyilvánulnak, különösen a szent szekrény csodálatos szép és gazdag ajtainak megnyilásakor, hogy hasonló látványt a földgömb bármely szentélye is alig nyujthat. Azt gondoltam, ujra Delhi, Ágrá, Jeypore, Pooná, Benáres, vagy Bombayban, a távol Kelet-India városaiban vagyok, midőn a leirhatlan szép, gazdag, ékes és pompás *szent szekrény* megnyilt; de megbüvöltetésemből csakhamar magamhoz tértem, midőn láttam, hogy a páratlan diszü, nagy és tágas szekrény nem szent tüzet, vagy szent állatokat, hanem Mózes öt könyvének nem kis számu egyszerü pergament tekercseit foglalja magában.

Maga az istenitisztelet ezen ősi módon berendezett márvány-zsinagógában oly orthodox, mint akár Jeruzsálemben, de azzal a nagy különbséggel, hogy itt nemcsak felséges jó férfi-, fiu-kar, de még pompás orgona is van, még pedig nemcsak disznek, hanem rendes használatra.

Csodálkozva kérdeztem külön-külön Benámozegh, Costa és Racca urakat, a három livornói egyenrangu főrabbit, hogy mindezt és még sok több efélét hogyan tudják megegyeztetni a vassarku orthodoxiával?

Azonban mindegyiktől mosoly közt azon egyforma választ kaptam, hogy az olasz zsidók mind orthodoxok ugyan, hanem *felvilágosodó, haladó orthodoxok*.

De nemcsak remek templomuk, akarám mondani zsinagógájuk van a livornói zsidóknak, hanem még egy másik, egy egész négyszöget képező nagy és pompás háromemeletes palotájuk is, melynek nagy udvara árnyékot adó szép fákkal és virágbokrokkal parkok módjára van beültetve.

Ez játszó- és mulatóhelye a gyermekeknek szünidő alatt, mert a nevezett szép palota nem egyéb, mint a livornói zsidó hitközség fiu- és leány-iskolája és kisdedóvodája és melyeknek

belső berendezése, tökéletességénél fogva, őszintén állítom, csakugyan ritkítja párját az egész világon.

Ezen iskolának igazgatója *Bóralévi* Gustavo, okleveles rendes tanár.

Az osztályok a következők:

1. *Scuole Rabbiniche.*

Ebben taníttatnak: olasz, latin, görög és franczia nyelv, történet, földrajz, természettan, hittan (biblia), Maimonides iratai, zsidó liturgia, talmud, storia post biblica, storia della literatura ebreica, bölcsészet, theologia.

2. Scuole Israelitiche maschile, négy osztálylyal.

3. Scuole Israelitiche Feminile, négy osztálylyal, közönséges és igen finom kézimunkát oktató külön osztálylyal.

4. Kitünően felszerelt tornászati iskola, hol külön-külön napokon fiu- és leány-tornászat tartatik okleveles tornamesterek tanítása mellett.

(A tornászatnál használt *egyenruhákat* fiuk számára és tornászati öltönyöket a leányok számára a hitközségi intézet adja.)

5. *Asili Infantili Israelitici,* melyben a kis fiuk és kis leánykák külön-külön termekben és játszótereken vannak elhelyezve, a hol *hat napon által minden gyermek teljes ebédet kap.* Az itt levő konyha- és éttermek berendezése valóban mintaszerünek mondható.

6. Egy tökéletesen és pompásan felszerelt rajziskola, melynek tágas, szép termében számos müvész nyerte első kiképeztetését. Megannyi élő bizonyságai a zsidó géniusznak.

7. A *Biblioteca Ebraico,* vagyis a zsidó hitközség intézetének könyvtára, mely nyolczezer kötetet tartalmaz és a melyek Abucaya Giácomo és Disegni Salvatore és dr. Boloffi Adriano néhai ügyvédek és hitsorsosok által ajándékoztattak.

Felmerül a kérdés: hogy tudja a livornói zsidó hitközség e nagyszerü, roppant kiadásokat kivánó intézetet fentartani, miután az ottani zsidóságnak 80—85%-a igen szegény?

Kérem, nemcsak Livornóban, hanem Flórenczben, Turinban és részint Genuában is csak ugy áll a dolog, hogy a nevezett hitközségek 80%-a szegény és községi és vallási czélokra éppen nem adózik semmit, sőt nagy részben segítséget kap kölcsönök, vagy alamizsnák alakjában, míg a községnek másik ötöde, vagy 20%-a is csak csekélyet és önkéntesen adózik.

Honnan kerülnek ki hát e rendkivüli költségek?

Midőn én ezelőtt három évvel Kolozsvártt panaszkodtam, hogy a zsidó felekezet minden alapítvány hiányában van, míg a többi felekezeteknek vannak kisebb-nagyobb alapítványai, dr. W. J., ottani jóhirü ügyvéd amúgy lelkesen szidta és átkozta a régi *zsidóhitü* erdélyi fejedelmeket, mert azok, más felekezetek szép és jó példájára, nem tettek alapítványt legalább iskolai czélokra és midőn figyelmeztettem, hogy hiszen Erdélynek soha sem voltak zsidóhitü fejedelmei, az éleseszü ügyvéd nagy páthoszszal azt felelte: »Hát *azért* nincsenek az erdélyi zsidóságnak alapítványai.«

Bár Olaszországnak sem voltak soha zsidóhitü fejedelmei, de azért számos és sok millió frankra menő alapítványai vannak. Nem a fejedelmek, hanem maguk a zsidók tették az alapítványokat, mert szerették népüket, hitüket és istenüket.

E lelkesek között kiválik néhai Lévi Dávid hitrokonunk, ki 1869-ben a flórenczi zsidó hitközségnek végrendeletileg egy millió négyszázkilenczvenkétezerháromszázötvenöt frankot hagyományozott, melyért a mostani nagy diszü és remek új templom építtetett.

Ezen kívül a flórenczi hitközségnek mintegy harmadfél millió franknyi, a livornói hitközségnek majdnem öt millió franknyi, a génuai hitközségnek másfél millió franknyi, a turini hitközségnek kerek három millió franknyi alapítványi vagyona van és ezeknek jövedelméből fedeztetnek *mind* a nagy és számos felekezeti, szertartási, iskolai és könyörületességi szükségletek.

Azok közül, kik öregségükben, vagy életük boldogsága közepette népük, vallásuk és istenükről nagyszerü alapítványok által emlékeztek meg szeretet- és hálaérzelemmel, csak a nagyobb kitünőségeket nevezem meg itt, hisz megérdemlik az ezerszeres hálás megörökítést szép, nemes és szent példaadásuk által:

Passarinho Abraham Israel, Gonzales Josef, Lobregon Abraham, Del Rio Rebecca, Pegna Abram Háim, Ergas Ráchél, Rodriguez Monis Rafaelle, Raccah Moise Vita, Da Costa Abram Jacob, Ergas Ráfael és Sára, Raccah Gabriel, Bargioni Filippo, Sonsino Vita, Lévi és Ábrámo, Rodriguez Bianca, Simcha és Enriquez, Semac-Durán Vita Moise, Raccah Prospero és Moise Vita, Sacerdote Emanuel Vita, Sonini Carlo, Paltiel Zoref, Tedeschi Aghib Rachele, Pegna Leáh, vedova Ambron, Franchetti Isaac, Franchetti Leone, Ambron Alessandro, Semac Bianca,

Abudarham Ricca vedova, Villareal Rachel Chajah, Piciotto Vita Deborah, Montefiore Giudita, Belimbau Angiolo, Lévi Abramo Vita, Springer Simcha, Tedesco Miriám, Morpurgo Amándá, Cassuto Emilia és még több száz más, kik a nevezett és másnemü alapítványok és hagyományok által tették magukat halhatatlanná, nevük és emlékezetüket pedig áldottá. Szegény Magyarországnak és a még szegényebb Erdélynek nincsenek, nem is voltak soha zsidóhitü fejedelmei, de vannak számos zsidói. Miként fogják ezek a fent említett olasz hitrokonok példáját utánozni? Én istenem, adj nekem reményt vigasztalásul!

Marseille (France).

Dr. Rosenspitz Sándor.

Községi állapotok Csehországban.

Ez évi márczius hó elsejével új érát számitunk községi életünkben. A kormány e napon adta ki rendeletét »betreffs der Regelung der äusseren Rechtsverhältnisse der israelitischen Religionsgesellschaften.« A »Religionsgesellschaft« szóban fekszik az egész törvény veleje, ereje és legnagyobb érdeme is. Mert mind e mai napig egész Csehországban államilag jogositott község alig létezett, az egyes városok izraelitái csak társaságot képeztek, melynek tagtai saját akaratukból templomot, papot, kántort, saktert tartottak fen, de ha a község, azaz e társaság vezetői valakire több adót akartak volna ráróni, az illető minden kötelességet joggal rázhatott volna le nyakáról azzal a két szóval: »nem fizetek.« Szerencse, hogy a községek tagjai ezen jogról mit sem tudtak, különben nem egy segitett volna magán ebben a nehéz időben. De az előljáróság sem ismerte a tényleges viszonyokat és dűlt betűkkel irta adóleveleire: »Nemfizetés esetében törvényes behajtás.«

Történt azonban, hogy egy, vidékemben fekvő városba egy jómódu család más városból átköltözött és mind a két város községe adót követelt tőle. Természetes, hogy a zaklatott fizetni szabódott és itéletért a helytartósághoz folyamodott. És ime! a cseh zsidóság nagy meglepetésére és a község vezetőinek nagy rémületére a helytartóság a folyamodót *minden* adófizetéstől felmentette; fizetni fizethet ugyan, ha *akar*, de a törvény zsidó községet nem ismer. — Alighogy köztudomásra került a dolog, már is kezdtek egyes tagok fellázadni, itt is, ott is vonakodtak a község háztartásához pénzükkel hozzájárulni, és lehetett volna a község bármily nagy szükségben is, az adóprést kézbe venni nem merte.

Hogy ezen zavaros állapotnak vége szakadjon, a hitközségek az osztrák kormányhoz folyamodtak. A létrejött törvény e tekintetben csakugyan rendet hozott. Valódi ujjászületést ünnepeltek a most már törvény erejéből létező községek. Alapitásukat a kormány nemcsak jognak, hanem *kötelességnek* nyilvánitotta, kimondta, hogy szükséges, hogy minden zsidó valamely község tagja legyen, hogy egyedül a vallás elhagyása mentheti fel ezen kötelesség alól. — A törvény áldásai már is mutatkoznak, részben a hivatalnokok jobb fizetésében, részben uj, hasznos intézmények létesítésében; legtöbb áldása azonban azon emelő öntudat: vagyunk, nem tűrésből létezünk, hanem létalapunk állami jogon gyökerezik.

Míg a helytartóság *községek* jogszerű létezését egyszerűen tagadta, a *rabbihivatal* általa régi időtől fogva el volt ismerve. Oka ennek az anyakönyv és az esketési ügy. — Ha egy város izraelitái, mint község, tekintetbe nem vétettek is, a rabbi, ki e városban lakott, hivatalos személy volt és rendesen nemcsak a város, hanem ennek politikai körében lakó zsidók rabbijává lett kinevezve, még pedig az esketés végzésének kizárólagos jogával. Látszólag tehát volt mégis a kerület izraelitái között egy közös kötelék: a rabbi, De csak látszólag! Mint hazánkban, ugy Csehországban is sok vétket követtek el ezen hivatal ellen. Mert a kormány rabbit kivánt ugyan, de, hogy ki lehet az, minő képesség, mely tudomány szükséges e név viselésére, azzal egy csöppet sem törődött. Ha az izraeliták kivánták, hogy sakterük, tanitójuk, »rabbi« czimet kapjon, szó nélkül megadatott az engedély. Igy keletkezett a nálunk hirhedt »Religionsweiser«, a hazai »Rabbinatsverweser« őse. — Vegyük például a karlsbadi rabbiságot; tartozik hozzá sok kisebb-nagyobb város, de mindegyiknek megvan a maga »Religionsweisere«, kit azonban községe nagy büszkén rabbinak czimez. — E sok alrabbi alkalmazásának czélja az olcsó esketés és a hitközségek önállósdi játéka. Ezek az érdemes, saktermesterségből kinőtt rabbik ugyanis tüstént folyamodtak esketési jogért és a kormány megadta azt azon fölté-

tellel, hogy a környékében végzendő esketéshez a tulajdonképeni rabbitól delegácziót kérjen, mig saját városában a nélkül is eskethet. Belátja most mindenki, hogy e kijátszás folytán a valódi rabbi kerülete és abból folyó jövedelme is ideális maradt, mert hisz az alrabbik liczitálták az esketéseket — lefelé.

Valahára belátta a kormány ez állapotok tarthatatlanságát, belátta, hogy nem minden község tarthat fen rabbit és nem válik be bárki annak. Csakhogy ezen állapotok megváltoztatására tett lépése balul ütött ki. A helyett, hogy ketté vágta volna a csomót, meghagyta a régi, bonyolódott állapotot. Ha kimondta volna, hogy a »Religionsweiserek« hivatala az eddig meglevők halálával megszünik létezni, és hogy a rabbi bizonyos tudományos fokot elérni köteles, ugy használt volna legalább a következő nemzedéknek. De nem tette. Megszoritotta ugyan a községek számát az által, hogy a községalapitást attól tette függővé, hogy az az összes szükséges institutiók és hivatalnokok fentartására való képességgel birjon, de minthogy ugyanakkor csak általánosságban nyilatkoztatta ki, hogy a rabbi »megfelelő« tudománynyal rendelkezzék, a régi visszaélés ujból kezdődhetik. Mert »megfelelő« igen tág fogalom; megfelelhet a sakter is. Javulás helyett tehát a viszonyok rosszabbakká fognak alakulni, mert ha eddig a kis községek ugynevezett rabbija a kormánytól »Religionsweiser« nevet kapott, ugy mai naptól fogva a »megfelelő« választott, rabbi nevet fogja viselni és egy rangba helyeztetik a valóban képzettel és ezzel a község kulturális élete sok veszélynek megy elébe. Talán igaz, hogy a lengyel viszonyok kényszeritették a kormányt e kibuvóhoz folyamodni, de tény az, hogy sem Lengyelországban, sem a cseh-községekben a rabbihivatal tekintélyben nem nyert, hanem veszitett ezen »megfelelő« szó által.

Összegezzük az eredményt: A kormánynak sikerült a községek törvényes rendezése, de a rabbihivatalt emelni nem tudta, vagyis jobban mondva, nem merte.

De helytelen informáltatása következtében még ennél is sulyosabban vétkezett a zsidóság ezen legfontosabb hivatala ellen. — Erről azonban egy másik számban.

Karlsbad, 1890. deczember havában.

Dr. Ziegler Ignácz.

Veszprémi levél.

Tekintetes Szerkesztőség!

—ny úr a M.-Zs. Szemle 9. számában elismerő módon mutatja be a veszprémi izr. hitközséget a nyilvánosságnak. Ez ismertetés azonban itt-ott téves, miért is illetékes helyen felszólitottak, hogy a tévedéseket helyreigazitsam. Azért tiszteletteljesen kérem a tek. szerkesztőséget, sziveskedjék alábbi soraimnak a »M.-Zs. Szemle« legközelebbi számában tért engedni.

A veszprémi izr. hitközség az 5 elemi osztályon kivül nem ipariskolát tart fen a leányok tovább képzésére, hanem egy 3 évfolyamból álló ismétlő iskolát. A tanórák száma ezen ismétlő iskolában a törvénykövetelte tanitási időnél jóval több és a tanczél is annyiban tér el a törvényben emlitett ismétlő-iskolától, amennyiben a növendékek nagyrészben a polgári iskola tananyagát sajátitják el.

Téves —ny úr azon állitása is, hogy a hitközség az új sirkert létesitése folytán keveredett adósságba. A sirkertet a Chevra Kadisa szerezte meg nehány év előtt, ott Czidduk haddin- és őrházat épittetett, de ennek daczára a Chevra vagyona jelenleg mintegy 6000 frtot tesz. Ugyancsak a Chevra Kadisa fáradozik egy szegény betegek számára szolgáló menhely létesitésén. Egy a kor igényeinek megfelelő kórház épitésére a szent egyesület vezérférfiai a helyi szük anyagi viszonyok miatt nem gondolhatnak. —ny úr elismeréssel emlékszik meg a Veszprémből kiindult azon mozgalomról is, mely egy országos zsidó tanitói árvaház létesitését czélozza, de a mely — nézete szerint — csak lassan közeledik czéljához, első sorban azért, mert a mozgalom nem a fővárosból indult ki. Ezen nincs mit helyreigazitani. Azonban engedje meg a tek. szerkesztőség, hogy az árvaház körül tapasztalt sajnos közömbösséget még egy másik körülménynek is tudjam be. Ugyanis nem vélek az igazság ellen véteni, midőn azt állitom, hogy nagyjaink — tisztelet a kivételnek — felekezeti tanügyre nem igen áldoznak. Hogy x. y. zsidó földbirtokos felekezet nélküli óvoda vagy népiskola javára több ezerre rúgó alapitványt tett, azt gyakran olvashatjuk a hirlapokban, de vajmi ritkán jut egy morzsa a zsidó vagyonból felekezetünk országos jótékony intézményeinek! Pedig egy zsidó tanitói árvaház felál-

litását nemcsak az emberszeretet, hanem felekezetünk érdeke és becsülete is sürgősen követelik, mert tudva levő dolog, hogy néhány évvel ezelőtt már megnyilt a fővárosban egy árvaház, hová tanitók árváit felekezeti különbség nélkül vesznek fel. Zsidó tanitói árva pedig, fájdalom, elég van hazánkban. Könnyen megeshetik ennek folytán, hogy nem egy, a nyomorral küzdő özvegy árvája nevelését azon intézetre bizza, mely a zsidó vallásos nevelésre legjobb akarat mellett sem ügyelhet. Remélhető-e, hogy ott a volt zsidó tanitó árvája megmarad felekezetének?! Néhány évtized előtt Európa zsidóságának korifeusai minden követ megmozgattak azért, hogy *egy* szülőitől és vallásától elragadott zsidó gyermeket visszaadjanak jogos tulajdonosainak. Nem kötelessége-e tehát a hazai zsidóságnak azon gyermekeket a felekezetnek megtartani, kiknek szülei kizárólag a felekezet szolgálatában nehéz munkát végeztek? Méltassák kérem, e folyóirat t. olvasói igénytelen szavaimat b. figyelmökre, áldozzon kiki tehetsége szerint a szent ügyre és czélt érünk nem sokára. E kitérés után még csak egy tévedést kötelességem helyreigazitani. Dr. Pillitz Benedek úr sok éven át a veszprémi izr. hitközség vezetésében tevékeny és áldásos működést fejtett ki, jelenleg azonban a hitközség vezetésében nem vesz részt. A rokonszenvvel festett kép egyéb vonásai azonban élethűek.

BAUM FÜLÖP.

KÚTFŐK.

212. sz.

Két okirat a magyar zsidók történetéhez 1422-ik és 1528-iki évből.

I.

1422. Buda. Bakán György, budai várnagy és *országos al-zsidóbíró*, felszólítja Sopron város tanácsát, tartsa meg és védelmezze az ottani *Emarlein* zsidót, a király további intézkedéseig, házának birtokában.

Mein freundleichen grus zuvor. Ich las euch wissen wie das vnsers heren des grossen Groffen Brieff die man euch gesant hat, so pit ich euch das ir, noch der selben Brieff laut, den *Emarlein den Juden, gesessen zu Odenburg, behalten wellet bei seinem Haws, dar In er sitzlich ist, mit aller tzugehorung an alle hynderniss vnd Irrung*, pis auf vnsers genadigen herrn des Chonigs tzukumfft vnd Ir Im dar Inne behulffleuch seyt. Domit phleg vns got. Geben zu *Offen* des nechsten Mitichen noch Bartholomei Anno etc. MCDXX°.

Von mir *Iorig Backan* Purckgroff In der Vesten zu Offen, *vnter Juden Richter* zu Hungarn im Landt.

Kívül: Prudentibus et circumspectis viris Magistro Civium necnon Judicij (így!) et Juratis Civibus Civitatis *Soproniensis* amicis nobis dilectis.

Levél alakban, zárlatán igen kicsiny, zöld viaszba nyomott kerék pecséttel.

Eredetije Sopron város levéltárában Lad. IV. et D. Fasc. 1. Num. 81.

Paur Iván másolata után közli:

DR. KOHN SÁMUEL.

II.

1528. Pozsony. Mária királyné, II. Lajos özvegye, mint I. Ferdinándnak magyarországi helytartója, elrendelte, hogy a Pozsonyból kiüzött zsidókat oda ne bocsássák vissza. Kéri Ferdinándot, erősitené meg a város érdekében hozott e rendeletét. [1])

Ad Regiam Majestatem Hungarie et Bohemie etc. Dum *anno superiore* venissemus Posonium, non sine racionabilibus ex causis annueramus

[1]) Az okirat keltezete, mely az itt közölt *fogalmazványban* nem található, valamint az, hogy Mária özvegy kiralynő küldte ezt I. Ferdinánd-

ex tocius Consilii nostri deliberacione civibus nostris Posoniensibus, ut *Judei, qui antea in medio eorum Habitassent, ad eos non immitterentur*, quibus autem racionibus ducti fuerimus, ut ex Consilii nostri deliberacione id faceremus, Maiestas vestra et ex literis nostris, et ex Dominis Consiliariis, quorum aliqui fuerunt nunc apud Maiestatem vestram, Intelligere poterit. Miserunt nunc ad nos Cives ipsi Posonienses, Suplicantes, ut literas nostras in Huius Cause commendacionem ad Maiestatem vestram daremus. Quare commendamus eos et negocium eorum iustum, quod contra Judeos habent, Maiestati vestre et rogamus eandem, Velit *ipsos Posonienses ab ipsorum Judeorum molestacione liberare, literasque nostras ex Consilio emanatas in Vigore relinquere*, nam hoc modo augmento et comoditati illius Civitatis Maiestatis vestre Posoniensis optime erit provisum, Eandem felicissime valere optamus. Datum etc.

Eredeti fogalmazvány Pozsony városa levéltárában Lad. 20. N° 30b.

Méltós. *Rakovszky István* cs. k. kamarás úr másolata után közli:

Dr. Kohn Sámuel.

---

213. sz.

Az izraeliták országos irodájának felterjesztése házassági ügyben.

16,329. sz.

Nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi Minister Úr!

Baruch Amália göllniczbányai lakos az idecsatolt beadványában, melyet Nagyméltóságod folyó évi október hó 18-án 46257. sz. a kelt rendelete mellől visszaterjeszteni szerencsénk van, panaszt emel a szepes-olaszi rabbi ellen, mert ez őt második házasságra összeadni vonakodik.

Folyamodó hivatkozik a lőcsei kir. törvényszéknek a budapesti kir. itélőtábla s a curia által helybenhagyott itéletére, melyben ki van mondva, hogy a Ziegler Adolf és Baruch Amália között 1864-ben kötött házasság felbontatik, és hogy az esetben, ha Ziegler Adolf az itélet jogerőre emelkedésétől számitandó 8 nap alatt az illetékes rabbi előtt a ritualis válólevelet Baruch Amáliának ki nem adná, akkor a birói itélet fog a házasság felbontásának teljes igazolásául szolgálni. Minthogy tehát a házasságnak birói itéletekkel ily módon kimondott felbontása folytán a ritualis válólevél hiánya az új házasság megkötésénél akadályúl nem szolgálhat, — kéri a panaszló a szepes-olaszii rabbit, esetleg a lőcsei vallástanitót utasittatni arra, hogy őt második házasságra egybeadja.

---

nak, következik az okirat tartalmából s a pozsonyi zsidóknak a mohácsi vész után történt kiüzetésére vonatkozó egyéb történeti adatoknak összevetéséből.

A szepes-olaszii rabbi pedig a vallástörvényekre való hivatkozással kijelenti, hogy panaszló kérelme nem teljesithető, mert a zsidó vallás szempontjából Baruch Amália első házasságát mindaddig felbontottnak tekinteni nem lehet, míg Ziegler Adolf a »get« levelet neki szertartásszerü módon át nem adja.

A rabbi álláspontját ez ügyben helyeseljük. Vallástörvényeink értelmében a zsidó házasság csak az egyik fél halála, vagy a válólevélnek az előirt formalitások mellett történt átadása és átvétele által bontható fel végérvényesen, és a szertartásilag érvényes válólevél átadása és átvétele nélkül a házas felek egyike sem léphet új házasságra, ha pedig az asszony mégis más férjhez nőül menne, vagy vele közösülne, akkor házasságtörőnek tekintendő,

Vallástörvényeinknek teljesen megfelelően intézkednek az 1863 évi november hó 2-án 15940. sz. a. kiadott udvari kanczelláriai rendelet 24. és 25. pontjai is, melyekhez képest a zsidók között érvényesen kötött házasság csak »a férj által a nőnek adott elváló levél által« bontathatik fel, és a törvényszék csak arra van hivatva, hogy az eljárás befejezése után itélet által »engedje meg, hogy a férj a nőnek az elváló levelet átadja.«

A fennforgó ügyben a lőcsei kir. törvényszék az 1888. évi 3357 sz. a. kelt itéletében szintén a fentidézett udvari rendelet 24. és 25. pontjaira hivatkozik, a nélkül azonban, hogy azok értelmében itélt volna, és minthogy ezen itéletet a kir. itélő tábla az 1888 évi 58,327. sz. a. kelt itéletével és a curia az 1889 évi 2094 sz. a. kelt itéletével az abban felhivott okokból helybenhagyta — különösen két körülmény teszi kötelességünkké, hogy az ilykép hangzó itéletekkel inaugurált birói gyakorlat ellen ez alkalommal is felszólaljunk:

Először is az tünik ki ezen itéletekből, hogy a zsidó házasság felbontása iránt folyamatba tett perek hivatalból terjesztetnek fel a kir. táblához és a curiához végitélet hozatala végett, mely gyakorlatot az udvari kanczelláriai rendelet 25. pontjában foglalt intézkedéssel összeegyeztetni képesek nem vagyunk. Ezen pontban ugyanis csak az van rendelve, hogy a *törvényszék* győződjék meg a házastársak elválási szándékának valóságáról, és ha meggyőződött arról, hogy a felek további együttmaradására remény nincsen, *akkor adja meg az itélet által az engedélyt arra, hogy a férj a nőnek az elváló levelet átadhassa.* Arról, hogy ily itéletek hivatalból volnának a II. és III. bíróság elé megerősités végett felterjesztendők, az udvari rendelet idézett szakaszában említés téve nincsen.

Másodszor pedig a fenttisztelt itéletek nem tartják mulhatlanul szükségesnek a ritualis válólevél átadását arra, hogy a házasság felbontottnak tekintessék, hanem kijelentik, hogy az esetben, ha a ritualis válólevél átadása meg nem történik, a »birói végitélet fog a házasság felbontásának teljes igazolásául szolgálni«. — Halomra döntik ezzel a birói itéletek az udvari kanczelláriai rendelet 24 pontjában foglalt azon intéz-

kedését, mely szerint a zsidó házasságok csak a ritualis válólevél átadása által bonthatók fel, és túlmennek ugyanazon rendelet 25. pontjában foglalt intézkedésen, melyhez képest a kir. törvényszék csak arra van hivatva, hogy a ritualis válólevél átadását ítéletileg megengedje, magát a házasságot pedig csak a rituális válólevél tényleges átadása után tekintse jogérvényesen felbontottnak.

Miként okolhatja meg a löcsei kir. törvényszék a felső bíróságok által is változatlanul jóváhagyott ítéletét az udv. rend. 24. és 25. pontjaival, melyekre indokaiban hivatkozik, az előttünk ép oly megfoghatatlan, mint a minő előreláthatatlan azon bonyodalmak sokasága, melyekre ezen újabb birói gyakorlat vezethet. Már a fennforgó eset is mutatja, hogy a bíróság végérvényesen felbontottnak tekint egy zsidó házasságot, mely a zsidó vallástörvények szerint még teljes érvényében fennáll, és következésképen nincs is rabbi, a ki a birói ítéletek alapján Baruch Amáliát újra házasságra egybeadja.

A bonyodalmak megismertetésére csak egy kérdést bátorkodunk felvetni. Tegyük fel, hogy Baruch Amália — látván, hogy nincs rabbi, a ki őt akárkivel összeeskesse — ismét közös háztartásra lép Ziegler Adolffal, kivel a birói ítéletek szerint már törvényes házasságban nem él, de kivel a rabbi újra össze sem adja, mert első házassága vallástörvényeink szempontjából még teljes érvényében fennáll, és gyermekük születik: vajjon törvényes származásúnak tekintendő-e a gyermek vagy sem? A zsidó vallás szempontjából a kérdésre határozott »igen«-nel kell felelnünk, de az állam szempontjából a gyermek törvényes származása a fentidézett birói ítéletek alapján joggal kétségbevonható.

Kegyelmes Urunk! Rég éreztük már szükségét a zsidó házassági ügyekbeni eljárás szabályozásának. Alázatos előterjesztéseink alapján Nagyméltóságod előde már az 1876 évi november hó 8-án 25,996. sz. a. és az 1877 évi junius hó 2-án 13,256. sz. a. kelt átirataival fordult az igazságügyminister úr ő nagyméltóságához azzal a megkereséssel, hogy »a zsidók házassági pereiben követendő eljárásnak rendeleti úton való szabályozására nézve az 1868 : LIV. t. cz. 22. §-ában nyert felhatalmazást mielőbb igénybe vegye.« — Az igazságügyminister ő nagyméltósága azonban 1878 évi január hó 25-én 16576/1877. sz. a. kelt válasz-iratában oda nyilatkozott, hogy a legfőbb itélőszék elnökének hozzá intézett jelentéséhez képest a m. kir. curia, mint legfőbb itélőszék jelenleg is az 1863 évi november hó 2-án 15940. sz. a. kelt udvari rendelvénynek szabványait veszi zsinórmértékül, és így nem tekinti szükségesnek az 1868 : LIV. t. cz. 22. §-ában nyert felhatalmazást igénybe venni, mert egy újabb rendeletben szintén csak az udvari rendelet szabványaihoz kellene alkalmazkodni és legfölebb a hivatalos közegeknek időközben változott elnevezéseire nézve történnék eltérés. Ennek folytán — hogy a zsidó közönség a legfőbb itélőszék érintett kijelentése után az udvari rendelet érvényben létele iránt bizonytalanságban ne maradjon a fentidézett udv.

kanczelláriai rendelet Nagyméltóságod ministeriumának 1878 évi szeptember hó 27-én 17619. sz. a. kibocsátott körrendeletével republikálva lett.

E republikálásba a zsidóság belenyugodott, jóllehet nagy sérelmet képez felekezetünkre különösen az udvari kanczelláriai rendelet 14. pontjában foglalt intézkedés, mely szerint »a törvényes rendszabályok megtartása nélkül kötött zsidó házasság érvénytelen«. A keresztény felekezeteknél a törvényes formáknak megsértése egyedül a törvénysértő lelkész megbüntetését vonja maga után, de a házasság érvényességére a legcsekélyebb befolyással sincsen.

Mértékadó volt felekezetünkre egyedül az, hogy az udvari kanczelláriai rendelet respektálja a zsidó egyház házassági jogát és nem szab a házasság megkötésének vagy felbontásának oly feltételeket, melyek vallástörvényeinkkel ellentétben állnának. Fokozta ez irányban megnyugtatásunkat az udv. rendelet életbelépése óta kifejlődött birói gyakorlat, mely zsidó házasságok felbontásánál formailag ugyan szintén eltérő volt, de lényegében megegyezett az udvari rendelet 24. és 25. pontjaiban foglalt azon intézkedéssel, miszerint *a zsidó házasság csak a válólevélnek szertartásszerű átadása által bontható fel.* Így a fennállott szab. kir. Pest városi törvényszék:

a ·/. alatti itélettel megengedte, hogy a férj a feleségnek a válólevelet a törvényszék színe előtt az e végre kitüzött határnapon az előleges vallási szertartásoknak a rabbinatusnál leendő befejezése után átadhassa, megjegyezvén, hogy *ezzel* köztük az izraelita vallás szertartásai szerint kötött házasság véglegesen felbontatik;

a 2 ·/. alatti itélettel kimondta, hogy a peres felek közötti házasság a válólevélnek szabad átadása s átvétele által bíróilag felbontatik, mihez képest a házasfelek utasíttatnak, hogy a válólevélnek átadása és átvétele végett a rabbinátusnál jelentkezzenek, a rabbinatus pedig megkerestetik, hogy a rabbilevél átadásáról és átvételéről jelentést tegyen;

a 3 ·/. alatti itélettel megengedte, hogy a férj a feleségnek a válólevelet átadhassa, s e végből határnapot tüzvén ki, arra a feleket megidézte, és

a 4 ·/. alatti itélettel a feleket kötelezte, hogy a rabbi előtt a válólevélnek az ezzel járó szertartás melletti átadása s átvétele végett jelenjenek meg, minthogy csak a válólevélnek a férj részéről átadása és a nő részéről történt átvétele után fog a házasság felbontása jogérvényesnek tekintetni.

Mindezen itéletek a zsidó házasság felbontásának elismerését a válólevél átadásától és átvételétől teszik függővé, csakhogy a törvényszék a házasfeleket a válólevél átadása és átvétele végett, hol a rabbinátushoz utasítja, hol pedig maga elé idézi. Utóbbi eljárást követelik a bíróságok Ausztriában is, a hol a mieinkkel ugyanazonos törvényes szabályok léteznek, mert az udvari kanczelláriai rendelet 24. és 25. pontjai tulajdonképen az ausztr. ált. polg. tvkv 133. és 134. §-ainak szövegét tartalmaz-

zák. Mint az 5 ·/. és 6 ·/. alatti mellékletekből kiderül, a bécsi k. k. Landesgericht zsidó házasságok felbontása iránti ügyekben hétrendbeli határozatokat hoz: az első határozatban megengedi a válólevél átadását illetve átvételét és ennek eszközlése végett, úgy a feleket, mint az illetékes rabbit, egy kitüzött határnapra maga elé idézi; a későbbi második határozatában pedig konstatálván a válólevélnek szabályszerüen történt átadását és átvételét, a házasságot a törvény értelmében felbontottnak jelenti ki, s e körülménynek a házasok anyakönyvében való feljegyzését rendeli el.

Ha hason módon járnának el bíróságaink is a zsidó házasságok felbontásánál, eltürné a zsidóság az udvari kanczelláriai rendelet még mindig fennmaradó egyéb egyenetlenségeit, míg beáll az idő, a mikor a haza polgárainak házassági jogviszonyai egyöntetü országos törvénynyel fognak rendezést nyerni. De szemben azon állapotokkal, melyeket az utolsó években általánossá vált birói gyakorlat teremtett, elodázhatlannak mutatkozik oly intézkedések megtétele, melyek a zsidó házassági jogviszonyokban beállott bonyodalmaknak gátot vetni képesek. Hisz már is oda jutottunk, hogy bíróságaink még a »válólevél« meghamisitását sem tekintik bűntettnek, mint ez a 7 ·/. alatti végzésből kitünik, melylyel a budapesti kir. törvényszék egy válólevél meghamisítása miatt tett feljelentést mint bűnvádi eljárásra alkalmatlant félretenni határozott, mert »bármely jelentőséggel birjon is a válólevél különben rituális szempontból, közokiratnak nem tekinthető.«

Pedig — mint fentebb is felemliteni bátorkodtunk — a válólevél azon egyedüli okirat, melylyel a zsidó házasság felbontható. Szertartásszerű módon kell annak kiállítva és a férj által a nő részére átadva lenni. A ki ily válólevelet meghamisit, az közokiratot hamisit, és azon felül még bűntettet követ el a családi állás ellen is, mert azzal feloldottnak akar tekintetni oly házasságot, a mely — ha a válólevél hamisnak bizonyul, vallástörvényeink szerint még teljes épségében fennáll és bíróságaink már nem egyszer alkalmazták azt a jogelvet: hogy *a kötelező polgári házasság Magyarországra nézve törvényileg mindeddig elrendelve nem lévén, az egyes házasságok megitélésénél anyagi törvényként azon vallásfelekezet hit- és egyházjogelvei fogadandók el, mely vallásfelekezetekhez az illető házas felek tartoznak, és a házasság megkötése vagy felbomlása tárgyában hozott polgári törvények és hatósági rendeletek egyedül alaki törvények jelentőségével bírhatnak.*

Nem kivánunk az elől elzárkózni, hogy az állam rabbijaink eljárását tetszése szerint ellenőrizhesse. Alkosson házasságok megkötésének, vagy felbontásának ellenőrzésére bármily szigorú *alaki* törvényt, részünkről elfogadjuk és rabbijaink azt szem előtt fogják tartani. De mindaddig, míg az izraeliták csak vallásuk törvényei szerint köthetnek házasságot, bíróságaink a zsidó egyház házassági *anyagi* jogát ne hagyják figyelmen kivül annak megitélésénél, hogy valamely zsidó házasság törvényesen felbontottnak tekinthető-e vagy sem.

Vallásunk házassági törvényei, melyek semmiféle dispensatiót sem ismernek, nekünk szentek. Évezredek óta állanak azok fenn változatlanul,

mert isteni kinyilatkoztatáson alapulnak és ennélfogva azokat emberi hatalom meg nem változtathatja.

Ezért érintik a zsidó házassági jogviszonyokat oly sulyosan azon birói itéletek, melyek a jelen alázatos felterjesztésünk alapját képező beadvány mellett feküsznek és ezért képez mulhatlan szükséget oly új rendszabályok létesítése, melyek mellett bíróságaink *anyagi* házassági vallástörvényeinkkel többé ellenkezésbe ne jöhessenek, minélfogva egész alázattal bátorkodunk Nagyméltóságod előtt esedezni:

Kegyeskedjék az igazságügyminister úr ő nagyméltóságát átiratilag megkeresni az iránt, hogy — az izraeliták házassági pereiben követendő eljárást — figyelemmel a kifejlődött és tarthatatlanná vált birói gyakorlatra — az 1868 : LIX. t. cz. 22. §-ában nyert felhatalmazás alapján rendeleti úton mielőbb szabályozni méltóztassék.

Kik is kitünő tisztelettel vagyunk

Nagyméltóságú Minister Urnak

Budapest, 1890. október hó 27-én

alázatos szolgái:

Az izraeliták országos irodája.

VEGYES.

Dr. Neubauer Adolf oxfordi könyvtárnok, tudós hazánkfiát nak jelen számunkban közölt nagyérdekű czikke — melyet az angol eredetiből dr. Büchler Adolf fordított — a Studia Biblica gyűjteményében is meg fog jelenni.

Dr. Kohn Sámuel a pesti izraelita hitközség nagyérdemű rabbija iránt, leánya esküvője alkalmából, úgy hitközségének tagjai, valamint a fővárosi felekezeti testületek részéről a tisztelet és szeretet valóban megható módon nyilvánult. Az ország minden részéből érkezett üdvözletek fényesen tanúskodnak azon népszerűségről, mely a magyar zsidók történetének búvárát körülveszi.

Az »országos zsidótanitói árvaház« alapja javára 1890. évi január 19-iktől kezdve alulirt napig az alábbi (5 számu) kimutatás szerint a következő nemesszívű adományok folytak be: Izr. tanítótestülettől Hódmezővásárhely 10 frt, Emerson Teréz úrnőtől Amerika 20 frt, Leszlauer Róza tanítónőtől Kaposvár 4 frt 20 kr., Adai izr. hitközségtől tagsági dij 5 frt, Bischitz Dávidné úrnőtől Bpest 100 frt, Stampfer Márton úrtól Ó-Buda tagsági dij 2 frt, Berger J. Lipót hitoktatótól Ó-Buda 95 kr., összesen: 142 frt 15 kr. A 4. sz. kimutatási összege: 367 frt 78 kr., főösszeg: 509 frt 93 kr., azaz *ötszázkilencz frt.* és *93 kr.* o. é. Ehez még hozzászámitandó a budai Goldberger Sámuel F. fiai czég által az alap javára fölajált 50 frt és 10 frtnyi évi járuléka. E kimutatott összegben azonban nincs még belefoglalva »A két Askenázi« czimü kiadásunk tiszta jövedelme. Fölkéretnek mindazok, kik a neki küldött példányokat visszatartották, hogy ezeket vagy a mű árát dr. Steiner Kálmán ügyvéd úr, mint az orsz. zsidótanitói árvaház bizottsága elnökéhez Veszprémbe, a leszámolhatás és a jó ügy érdekében haladéktalanul eljuttatni szíveskedjenek. Veszprém, 1890. deczember 20-án. *Szép Lipót* bizotts. ellenőr, *Krausz József* bizotts. pénztáros.

Statisztikai adatok. Poroszországban, hivatalos adatok szerint, 1875—1888-ig 1901 zsidó tért át evangelikus hitre; e nagy számnál még érdekesebb tudnunk, mily arányban történtek az áttérések évről-évre; ¡me áttért 1875: 54; 1876: 50; 1877: 57; 1878: 74; 1879: 76; 1880: 120; 1881: 122; 1882: 136; 1883: 157; 1884: 137; 1885: 163; 1886: 170; 1887: 240; 1888: 348. Az antisemitizmus hatása e számokban nyilvánvaló. Ugyanez idő alatt izr. hitre áttért 135 keresztény. — Megbízható forrás szerint a lengyel királyságban (Oroszország) 1.154,860 zsidó lakik, ezek között magában Varsóban 99,711 Minthogy 1882-ben 150,000-ben volt a zsidó lakosok száma megállapítva, az apadás egészen rendkívüli.

Dr. Bánóczi József. Számos oldalról hozzánk érkezett részvétteljes tudakozódásra örömmel közöljük, hogy Berlinből vett értesülés szerint a köztiszteletnek örvendő férfiú egészségi állapota a beállott határozott javulás folytán teljesen megnyugtató. Bánóczi, kit dr. Lévy tanár kezel, Berlinből déli vidékre megy.

Izraelita ösztöndíjak. Az országos magyar izraelita ösztöndíj-egylet részéről következő ösztöndíjakra pályázat hirdettetik: 1. a báró *Eötvös József*-féle 200 frtos ösztöndíjra; 2. a báró *Popper Lipót*-féle 100 frtos ösztöndíjra; 3. *Dr. Oesterreicher Ede*-féle 100 frtos ösztöndíjra; 4. *Fuchs M. L.*-féle 100 frtos ösztöndíjra; 5. *Fuchs Johanna*-féle 100 frtos ösztöndíjra; 6. a *Schreiber Mór és Ernesztina*-féle 100 frtos ösztöndíjra; 7. a *Sternthal Artur*-féle 100 frtos ösztöndíjra; 8. *Neumann Julia és Neumann Miksa*-féle 100 frtos ösztöndíjra; 9. a *Szab Lőrincz*-féle 100 frtos ösztöndíjra; 10. a *Schvarcz Ábrahám és neje*-féle 100 frtos ösztöndíjra; 11. a *Kohn Salamon és Josefa*-féle 100 frtos ösztöndíjra; 12. a *Dr. Rózsay József*-féle 100 frtos ösztöndíjra; 13. a *Dr. Böhm Jakab*-féle 100 frtos ösztöndíjra; 14. a *Singer Vilmos*-féle 100 frtos ösztöndíjra; 15. a *Spitzer Gerson és Julia*-féle 100 frtos ösztöndíjra; 16. a *Wolfner Gyula*-féle 100 frtos ösztöndíjra; 17. a *Wahrmann Mór*-féle 100 frtos ösztöndíjra; 18—32. *tizenöt* 100—100 frtos egyleti ösztöndíjra, mely utóbbi közül *öt*, esetleg 50—50 frtos ösztöndíjban fog adományoztatni. — Pályázhatnak szegény izraelita vallású magyar tanulók, kik Magyarország valamely magasabb tanintézetén szorgalom és jó erkölcs által kitünnek. Ily magasabb tanintézetekül ez alkalommal kijelöltetnek: az *egyetem*, a *műegyetem és az országos rabbiképző-intézet*. Szigorlók szintén pályázhatnak ösztöndíjért. — Pályázók születési és hiteles szegénységi, nemkülönben tanulmányi különösen a folyó tanévben már tett előmenetelükről szóló bizonyítványokat tartoznak folyamodványukhoz csatolni, minthogy azok különben tekintetbe vehetők nem lesznek. A szükséges bizonyitványokkal ellátott, sajátkezüleg irt pályázati kérvények, — melyekben kitüntetendő még az is, hogy a folyamodó más oldalról és honnan részesül-e ösztöndíjban és hogy ezen egyletnél nyert-e már ösztöndíjat — folyó évi január hó 31. napjáig az egylet titkárához *Dr. Simon József* úrhoz (Budapest, V. Fürdő-utcza 10. szám) bérmentesen küldendők.

Hitszónoklatok tára. Tervünket képezi, hogy hazai hitszónokaink jelesebb beszédeit koronkint a M.-Zs. Szemle egy mellékletén bemutassuk. Tisztelettel felkérjük ennélfogva t. rabbijainkat, hogy máshol nyomtatásban meg nem jelent beszédeik kiválóbbjait e czélból rendelkezésünkre bocsátani szíveskedjenek. Szándékunk megvalósításának alakja a pártolás azon mértékétől függ, melylyel felhivásunk találkozni fog. A szerkesztőség.

A hazai izraelita hitközségekhez.

A hitközségek administratiójából folyólag gyakran áll be a szüksége annak, hogy **pályázati és egyéb hirdetések** hirlapilag közzététessenek. E hirdetmények rendszerint politikai lapokban látnak napvilágot, a helyett hogy azok, mint a többi hitfelekezeti testületeknél is szokásban áll, a felekezeti sajtó utján közöltetnének.

Minthogy azonban a felekezeti lapok épen azon körökben vannak leginkább elterjedve, a mely köröknek az ily közlemények szánva vannak, **felkérjük az izr. hitközségek és egyesületek t. elöljáróságait, hogy hirdetményeik közzétételénél a jelen folyóiratra is gondolni sziveskedjenek.**

A hirdetmények díjai a legolcsóbban számittatnak.

A Magyar-Zsidó Szemle kiadóhivatala.
Budapest, Ferenczieк-tere, Athenaeum-épület.

A **Magyar-Zsidó Szemle** IV. évfolyamát **egy** forint, az I. évfolyamot **egy** forint **50** krajczár, a II., III., V., VI. és VII. évfolyamot **két** forint beküldése mellett bérmentesen küldjük a megrendelőknek. Megrendelések az Athenaeum kiadó-hivatalához intézendők.

TÁRSADALOM.

A magyar zsidóság kibéküléséről.

Rendkivüli örömmel olvastam a »Magyar Zsidó Szemle« folyó évi januári számában megjelent átiratot, a melyet az izraeliták országos irodája főtisztelendő Schreiber B. pozsonyi főrabbi urhoz intézett. Élénk érdeklődéssel olvastam ezen dokumentumot és kötelességemnek tekintem kinyilatkoztatni, hogy teljes szívből üdvözlöm azokat, akik a kezdeményezést megragadták, mely nekik becsületökre válik és ha az szerencsés fejlődést veszen, eredményében termékeny és áldásthozó lesz.

Volt már alkalmam sajnálatos véleményemnek kifejezést adni azon szakadás felett, a mely a magyar zsidóságot két táborra osztja. Ha ezen meghasonlás a zsidóságot egyedül külső életének fejlődésében gátolná, már ez magában véve nagy szerencsétlenséget képezne. Azonban, mint a szomoru tapasztalat mutatja, ez által a magyar zsidóság az állami kormányzathoz és a többi vallásfelekezetekhez való viszonyaiban is megbénítva, sőt legfontosabb és legbecsesebb érdekeiben is fenyegetve van. Szeretett felekezetünknek általában és a magyar zsidóságnak, amely oly előkelő multra tekint vissza és a mely kebelében annyi kiváló szellemet számlál, különösen odaadó hivei csak teljes szivből helyeselhetik azt a közeledést, a mely csakhamar a jelenben az erő biztositékává és a jövő védvárává válhatik.

Kétséget nem szenved, hogy Magyarországon úgy mint mindenhol, mindig és minden körben lesznek eltérő vélemények és elvi összeütközések. Nem lehet várni,

hogy egy nagy intelligenczia annyi meg annyi vallásos kérdést ugyanazon szempontból tekintsen. Azonban ezen rendszerint nem is a lényegre vonatkozó nézeteltérések fölött messze kiemelkedik a zsidóságnak magasabb érdeke, mely megköveteli az összes zsidó szivek közeledését és az összes jóakaratok egyesítését.

E tekintetben idézhetem példa gyanánt a franczia zsidóságot. Az én országomban is gyakran idéznek fel a vallásos kérdések szenvedélyes vitákat és a vélemények harczát. Azonban mi azon előnyös helyzetben vagyunk, hogy egy szervezett hatalommal és egy közös központtal rendelkezünk. Az ország összes zsidó hitközségei felett egy szervezett testület áll, amely választott tagokból van összealkotva, a kik a zsidóságot a kormányhatalommal szemben képviselik és a kik az összeség nevében szólván, nagyobb tekintélylyel és a meghallgatásra való nagyobb kilátással birnak. Ami vallásunk életérdekeit, politikai helyzetét és a hatalommal vagy külső társulatokkal való érintkezését illeti, az szintén illetékes kezekre van bizva. Epen ezért biztosak is vagyunk a felől, hogy a zsidóságnak sem méltósága, sem jogai sérelmeket nem szenvedhetnek.

Hőn óhajtom, hogy magyarországi hitsorsosaink és összes szellemi vezéreik egyesüljenek azon tudatban és belátásban, hogy az oly rég megzavart egység helyreállítása elodázhatatlan szükséget képez. Az üdvös és komoly békülés tünetei már is kezdenek nyilvánulni. Az izraeliták országos irodája megtette az első lépést az egyesülésre. Példája követésre érdemes és oly jelentékeny, hogy a legjobb reményekre jogosít fel.

Páris.

ZADOC KAHN.

A helyzet.

Egy éve majdnem, mióta a vallás- és közoktatásügyi magy. kir. miniszter ép oly alapossággal, mint határozottsággal véget vetett azon téves hitnek, mintha hazánkban két egészen különböző hitfelekezetet képező orthodox és neolog izraeliták léteznének. A nevezett miniszternek 1890. évi február hó 10-én 341. eln. sz. a. kelt rendelete ellen sehonnét felszólalás nem történt, és így joggal mondhatjuk, hogy nincsen hazánkban zsidó, a ki a miniszternek felekezetünk oszthatlansága iránt tett kijelentéseit megnyugvással ne fogadta volna.

Az idézett rendeletben hangsúlyozva lett továbbá annak szüksége, hogy az egységes administratiót biztosító rendszabályok segélyével a hitközségek alapjaikban megerősítve fejlődésre képesekké tétessenek és hogy a helyi rend megszilárdulása után a viszonyok akképen alakúljanak, mikép »a felekezet ügyeinek consolidálásában tovább haladva, a rendezés az izraelita hitfelekezet önkormányzati jogának törvényes biztosításával befejezhető legyen.« — A rendelet ezen része sem talált sehol sem ellenzésre, tehát constatálható az is, hogy hitrokonaink országszerte s pártkülönbség nélkül belátják annak szükségét, hogy hitközségeinkben az erők együtt maradjanak, felekezetünk jogai pedig törvény által biztosíttassanak.

Eléggé igazolja ezt már azon körülmény, hogy az utolsó két évben hitközségek kebeléből nem történt sehol sem kiválás és összetartást észlelhetünk minden egyes helyen, mintha csak versenyezni akarnának hitrokonaink a czél előmozdításában, hogy a »helyi rend,« melyet felső helyen annyit és annyiszor hangoztatnak, végre megállapodottnak tünjék fel és elérkezettnek lássék az idő »a felekezet ügyeinek consolidálásában« való továbbhaladásra.

De ezen »továbbhaladás« megindítása ép a legnehezebb. A miniszter óhaja, hogy az első lépést erre a felekezet tegye meg.

Mielőtt pedig a felekezetnek az indulásra a jel megadatnék, okvetlenül szükséges a vezérférfiaknak a közös czél iránt egyetérteni, nehogy a zsidóság megint különböző vezérszóra hallgatva, többfelé ágazzék és egymás ellen irányítsa fegyvereit.

Ennélfogva egy felmerült házassági eset, és az interconfessionális politika terén beállott kedvező áramlat arra indították az országos irodát, hogy a pozsonyi »orthodox« főrabbihoz azt a levelet intézze, melyet folyóiratunk utolsó számában közzétettünk. Felesleges akár azon feladatokról, melyek a felekezetre várnak, akár pedig annak megokolásáról, hogy miért fordult az iroda épen Schreiber B. főrabbihoz felszólításával, itt bővebben szólni. Utalunk e tekintetben magára a levélre.

A levélnek közzététele után az »orthodox közvetítő bizottság« a pozsonyi, ungvári, kismartoni, nagyváradi, abauj-szántói, pesti, püspök-ladányi s munkácsi »orthodox« rabbikat értekezletre hivta egybe. Azért ezeket, mert túlnyomóan rég idők óta kipróbált támogatói a nevezett bizottság elnökének, nem pedig mintha az országban más tekintélyes és befolyásos »orthodox« rabbi nem léteznék. — A megnevezett nyolcz rabbi f. évi jan. hó 7-től 13-ig, tehát egy álló hétig tartott együttes értekezleteket, melyekből csak annyi lett közhirré téve: hogy a »vasárnapi munkaszünet« és a középiskolai tanulóknak a szombaton való irás alóli felmentése tárgyában a rabbik határozatai alapján az illetékes szakminiszterekhez folyamodások intéztetnek.

Vétenénk az előrehaladottabb korú rabbiknak családjaik irányában táplált kötelességérzete ellen, ha azt tételeznők fel róluk, hogy csakugyan a »vasárnapi munkaszűnet« és a középiskolai tanulók érdeke bírta őket zord évszakban ily hosszú útra.

Tudják, hogy a »vasárnapi munkaszünet« ügye nem vallás-kérdés, hanem tisztán a zsidó iparosoknak képezi megánsérelmét, melyet tehát utóbbiaknak maguknak kellene megvédeni, és hogy legczélszerűbb ily ügyek intézését zsidó vallásu orsz. képviselőinkre bizni, kik elég bizonyságát szolgáltatták már hitrokonaik ügyei iránti meleg érdeklődésüknek és kik leginkább képesek megbirálni, *minő úton és mily alakban* sikerülhet legbiztosabban hitsorsosainknak megtámadott érdekeit megvédeni.

Szintúgy tudhatják az »orthodox« rabbik, hogy a középiskolai tanulóknak a szombaton való irás alóli feltétlen felmentése ügyében az »országos iroda« s számos hitközség már évek óta fáradozik. — Az »orthodox közvetítő bizottság« ezen ügyben még soha sem adott életjelt magáról. Ha most mulasztását jóvá akarja tenni, hogy esetleges részesévé váljék egyszersmind azon érdemeknek, melyek gróf Csáky miniszternek netáni további engedményei folytán ez ügyben a folyamodó közegekre hárulhatnak, — akkor nem szorult az e lépésénél a rabbik beleegyezésére, nyugodt lehetett a felől, hogy beadványa ellen egy hive sem él tiltakozással.

De azt — hogy nem az említett két tárgy képezte az »orthodox rabbik« munkarendjét — a mondottakon felül bizonyítja még az a körülmény is: hogy az »*orthodox« rabbik sem a kereskedelemügyi, sem a vallás- és közoktatásügyi miniszternél, sem a miniszteriumok vonatkozó szakosztályaiban nem tisztelegtek, sőt a nevezett miniszterekhez sem ők, sem a »közvetítő bizottság« még beadványokat sem intéztek.* — Pedig tapasztalatból tudjuk, hogy az »orthodox közvetítő bizottság« elnöke bizonyos előszeretettel keresi fel a miniszteri hivatalokat és rendszerint a miniszteréknél való tisztelgéssel igyekszik alászállt nimbuszának új fényt kölcsönözni.

Tényleg egészen más és nagyobb horderejű tárgyak felett folyt a tanácskozás. Nem tagadható, hogy az országos irodának a pozsonyi főrabbihoz intézett levele orthodox körökben nagy feltünést keltett és mély benyomást gyakorolt. — Ez elől nem zárkózhattak el az orthodox rabbik sem és ez okozta eljövetelüket ép úgy, mint hosszabb együttlétüket.

Volt alkalmunk ezen orthodox rabbik legkiválóbbjaival több izben találkozni, s hosszabb ideig értekezni. Tudjuk, hogy egy heti tanácskozásuk főtárgyait: az orthodox közvetítő bizottságnak a hódmező-vásárhelyi ügyben adott véleménye s az a kérdés képezte, hogy lehetséges-e az orthodox pártnak a nem orthodox zsidókkal bizonyos és mely felekezeti ügyekben karöltve eljárni.

A közvetítő bizottság elnökének az volt a kívánsága, hogy a rabbik a gyűlésből a hitközségekhez egy körlevelet intézzenek, melyben a »neologokkal« való szövetkezést határozottan visszautasítsák, és a megtámadott közvetítő bizottságot oltalmukba vegyék.

A rabbik e kívánságot nem teljesítették, hanem betekintést kértek a famosus »vélemény«-re vonatkozó iratokba, és

ezt az elnöklő rabbi ellenzése daczára kierőszakolták. — Kisült, hogy a vallás- és közokt. minister 1887. évi május havában »egy felmerült eset alkalmából« az orthodox bizottságtól az iránt kért véleményt: »mily formai kellékek kívántatnak meg okvetlenül ahhoz, hogy valamely zsidó házasság egyházilag érvényesen létrejöttnek tekintessék és jelesül: ki van jogosítva zsidó feleket házasságilag érvényesen egybeadni?« Mint látszik, a minister mindinkább kíváncsiabb lett, az orthodox közvetítő bizottságtól már többet kérdezett, mint az országos irodától. Meggyőződtek továbbá az orthodox rabbik arról, hogy a közvetítő bizottság négy sürgetést várt be, mig végre három év után egy jelentést terjesztett fel, mely *hézagos, homályos és összetéveszti a fogalmakat; a Chuppá-ról és Kethubá-ról egy szóval sem emlékszik meg;* a házasság érvénytelenítését okozó körülményekre is kiterjeszkedik, de csak »a házasulandó felek egymásközti esetleges rokonsági viszonyát« említi és nem utal arra a körülményre, hogy egy asszony, míg férje él és házasságuk egy minden törvényes, lényeges és alaki követelmény szerint készített és a férj által a nőnek átadott válólevéllel felbontva nincsen, uj házasságot nem köthet és hogy egy általa netalán kötött házasság teljesen érvénytelen, a második házasságbeli férjjel való együttélés esetében pedig a vallástörvény értelmében az asszony házasságtörőnek, és a második házasságbeli gyermekek mamzéreknek tekintendők.

Nem csekély volt azonban a rabbigyülekezet tagjainak meglepetése, a mikor kiderült, hogy *az orthodox közvetitő bizottságnak a ministerhez intézett felterjesztése egy orthodox kimagasló rabbitekintély véleménye alapján készült.* Igyekeztek az egész felelősséget a közvetitő bizottság elnökére átháritani, ki eleget szimatol a ministeri segédhivatalokban, tehát három év alatt megtudhatta volna, melyik »felmerült eset« alkalmából kéretik a vélemény és figyelmeztethette volna erre a rabbitekintélyt, a ki ez esetben bizonyosan elővigyázóbb és kürültekintőbb lett volna adott szakvéleményében.

De a büszke hiúság megaláztatásnak hajlandó venni az elnézést, és igy a magát kompromittáltnak látszó rabbitekintély, a kinek ezen gyülésen az elnöklő szerep jutott, hirtelen ellenzőjévé vált annak, hogy akár a házassági, akár egyéb ügy a felekezet összes tényezői által közösen tárgyaltassék, holott ugyanaz a

rabbitekintély rövid idővel ezelőtt, azt vallotta, hogy a zsidóság egységében rejlik annak ereje s hogy béke után kell törekednünk, hisz békével végződik minden imánk és csak a békénél mondja a parancs, hogy »utána törekedjünk«. Ipsissima verba!

Igy ért véget az orthodox rabbik össztanácskozása és kezdődtek magánértekezleteik, melyekről ez alkalommal szólni korainak tartjuk. — Csak annyit említhetünk fel, hogy konstatálva lett, hogy a talaj az összműködés megkezdhetésére még teljesen előkészítettnek nem mondható, de a közvetitő bizottság sem érte el azt a czélját, hogy a rabbigyülekezet üléséből menjen ki intő szózat az »orthodox« hívekhez. Ezzel az eredménynyel távoztak a rabbik a fővárosból.

Ugy látszik azonban, hogy a közvetitő bizottság és a rabbigyülekezet elnökei között az összeköttetés még tovább is fenmaradt, mert arról értesülünk, hogy a pozsonyi orthodox főrabbi egymaga beleegyezett azon körlevél szétküldésébe, melynek kibocsátására két héttel ezelőtt a rabbigyülekezet rábirható nem volt.

Egymaga marad-e a pozsonyi rabbi ezen lépésével, történik-e e miatt meghasonlás az orthodox rabbik között, köteles engedelmességgel fogadják-e majd azt a körlevelet az orthodox hitközségek, vagy felébred-e végre egyikében, másikában az önérzet és cselekvési vágy — ki birná azt viszonyaink mellett, előre meghatározni?

Egyet tudunk azonban, hogy a magukat orthodoxoknak nevező hitsorsosaink ellenzésükkel felekezeti jogaink kivivását megnehezithetik ugyan, de meg nem hiusíthatják, mert a kormány csak a megoldás siettetése érdekében szeretné a felekezet egyértelmű felszólalását, nem pedig mintha ettől akarná az állam interconfessionális jogrendjének továbbfejlesztését függővé tenni.

Ha nem lehetséges a felekezet egyértelmű összműködése segélyével czélhoz jutni, akkor vallásunk jogainak törvénybe iktatását azon az uton kell szorgalmazni, a melyen nagyobb fontosságu administrationalis ügyeink érdekében — szintén az orthodox közvetitő bizottság ellenzése daczára — az 1885. évi és 1888. évi rendeletek kieszközlése sikerült.

Budapest.

* * *

A zsidó zene köréből.

Midőn Jom-Kipur előestéjén a »Kol-Nidré« mélabús dala minket mélyen megindít, midőn a »hosszu napon« a Sófár magasztos hangja a hallgató lelkét megrendíti, az egész földkerekségen elszórt zsidóság velünk együtt ezen héber zene varázshatása alatt áll és elmereng bájain, mint egy, az őskorból fenmaradt szobor látásán. A gondolat valóban magasztos, hogy a hagyomány évszázadokon át megőrizte a héber zene ezen kincsét és hogy annak hatása ép oly erős a mai nemzedéknél, mint volt elmult, régi időkben.

Sajnos, hogy a héber zene reánk maradt töredékei nem mindig találkoztak hasonló kegyelettel és hogy számos templomi énekek tudatlan kántorok által oly változásokon mentek keresztül, melyek azokat ősi jellegükből teljesen kivetkőztették. Valamint a katholikus egyházban a gregoriáni ének a világi dalok belevonása által sokat szenvedett, épúgy történt, hogy a zsidó templomi énekekbe, a kegyelet és jobb izlés ellenére, idegen elemek vegyültek.

Nem egyszer voltunk fültanúi vidéki templomokban annak, hogy egy a »Kol«-ját fitogtató kántor, a »Lechó-Dódi«-t olasz opera-áriákkal »díszítette«, sőt a hires Kaschtan-ról mesélik, hogy templomi szereplései alkalmával imaszékéhez hegedűjét is felvitte és ennek »flageolet«-hangjai vetélkedtek czifra koloratúrájával. Bizonyosan ugy gondolkozott ezen derék »chazan,« hogy ha Salamon templomában egy egész orchestrum játszott, miért nem lehetne most legalább egy kis hegedűjáték által »élénkiteni« az egyhangu templomi éneket? Valóban elszomorító példája azon közönynek, melylyel az egyedül helyes tradicziót hanyatlani engedték és a héber zene rontóit még bizonyos dicsfénynyel környezték.

De mig a templomi zene ily önkény, számos czélszerűtlen reformok által ősi jellegét sokban elveszítette, az igazi

zsidó családok hű őrei voltak a reánk maradt héber énekeknek, melyeket nemzedékről nemzedékre teljes tisztaságukban átszármaztattak. A héber családi-énekek pl.: »Ésesz Chájil mi jimza«, »Él-bené«, »Chad-Gadja« stb. dallamosságukból és kedélyességükből mitsem vesztettek. Hogy ezen és hasonló dalok mily időben keletkeztek, azt ép oly kevéssé tudjuk, mint nem tudjuk meghatározni a legtöbb modern népdaloknál sem azok keletkezési idejét és szerzőit. Az ily dal rendszerint egy inspirált kedély kifolyása, a mely szájról-szájra kering és mintegy önkénytelenül a népéletbe vegyül, mert hű tükre az illető nemzet kedélyvilágának és az adott hangulatnak. Csak a legújabb korban jutott érvényre azon helyes felfogás, hogy ezen népdalok valóságos zenekincseket képeznek, melyek összegyűjtése minden nemzetre nézve hálás és kegyeletes feladat. A mai zene-produkczió, a mely eredetiség és dallamosság hiányában szenved, ezen népdalokhoz fordul, mint kastali forráshoz, és abból merít üdeséget, örök ifjuságot és életet.

A zsidóságra még vár ezen hálás feladat. Mig Sulzer hires »Schir Zijon«-ja a héber templomi énekek maradványait megörökítette, *a családi-énekek még nem találtak ily lelkes és szakavatott gyüjtőre. Pedig nem egy hírneves zsidó zeneszerző merített már ezen forrásból és csak Halévy és Goldmarkra kell utalnunk, hogy megmutassuk, mily eredeti és gazdag szint kölcsönöznek müveiknek ezen héber melodiák.*

Nem mondjuk, hogy minden dal, mely hébernek mondatik, érdemes a megörökítésre. Hisz mai napság is oly héber dalok kerülnek a vásárra, melyek a héber zenének valóságos torzalakjai. Egy értelmes és zenetudó gyüjtő feladata volna, azon dalokat hangjegyekbe foglalni, melyek a héber eredetet homlokukon viselik. Tudjuk, hogy a zsidóság sokban asszimilálta magát azon néphez, a melynek körében élt. Számos reánk maradt héber dal a környékező zenei befolyást híven felmutatja. Teljes eredetiségükben csak igen kevés dalok maradtak fenn. És ha mégis a tradicziót hivatkozunk és hű fentartását követeljük, ez azon dalokra és egyházi énekekre vonatkozik, a melyek generáczión át teljes tisztaságukban kerültek reánk és melyek az orientális zene jellegét magukon hordják.

A legrégibb héber zenéből egy hang sem maradt reánk. A héber régészek kikutatták az ősidőkben használatban volt

hangszereket és erre nézve kútforrásaik voltak a biblia és a talmud és ezek kommentátorai. De még a hangszerek elnevezése és mibenléte tekintetében is eltérők a nézetek. Nem kevesebb, mint 34 különböző hangszert számítanak fel a tudósok, mert felteszik, hogy a különféle zsoltárok czimei: »Gittith«, »Sósannim«, »Seminith« stb. az éneket kisérő hangszereket jelzik. Azonban a legtöbb hangszerre nézve merő kombinációkkal állunk szemben. A psalterium némelyek szerint dudaszerű volt, mig mások azt 12 húrral ellátott hangszernek veszik. A Chaczóczeróth és Sóferóth alakjára nézve szintén szétágazók a vélemények. Az orgonára nézve bizonyos, hogy az alatt nem St. Cecilia orgonáját kell érteni, hanem az orgonasípot vagy ugynevezett Pán-fuvolát; ép ugy, mint a »dob« szó nem a mai üstdobot jelenti, hanem a keleten még mai napság is használatos tamburint. Igy értelmezendő többek közt I. Sámuel 18, 6. is, melyben arról tétetik említés, hogy Dávid győzelmes visszajövetelekor a nők Izraél minden városából kivonultak énekelve, tánczolva és a tamburinokat és triangulumokat verve. Csak a gyász-fuvoláról tudjuk biztosan, hogy az egy hosszu, földig érő vékony csőből állott, a mely végén mindinkább szélesbedett. Az »Admiranda Romanoru« czimű műben ugyanis egy, Palmira régi oltárából vett képet találunk, a mely Hector gyászmenetét ábrázolja. Egy a gyászmenet élén álló nő ily fuvolát tart kezében és a Palmira lakosai és a zsidók közti sűrű érintkezésnél fogva, joggal feltehető, hogy ezen fuvola teljesen megegyezik a zsidóknál használatban volt gyász-fuvolákkal.

Az ősi héber melódiák teljesen elvesztek, mert a zsidók semmiféle zenei jegyekkel sem birtak és a templomi zene is csak a tradicziő által lett nemzedékről-nemzedékre átszármaztatva. Egy fényes kivételt képez a biblia reczitácziója, a melynél hangsúlyozási jegyekkel, az ugynevezett Neginá-val találkozunk. Ezen abbreviácziók által, melyek száma huszonhét, a reczitáczió a legbiztosabb módon lett fixirozva. Eme hangjegyek keletkezési koráról biztosan csak annyit tudunk, hogy a talmud utáni korszakból származnak és hogy a nyolczadik században már léteztek. Ezen jegyek hangzásra nézve hasonlítanak a mai fiorirurákhoz, mindegyike három, négy vagy öt modern hangjegyet fejez ki, hosszu vagy rövid zenei frázisokat

képezvén, melyek hangsulya, sőt hangmagassága is hiven ki van fejezve. A keresztény egyházban hasonlóan megelőzte a mai hangjegyirást a noumen-ek használata, melyek a középkorban a mise-szövegeknél alkalmaztattak és melyek minden valószinűség szerint a zsidó találmányra vezethetők vissza.

Ezen jelek segitségével a biblia-reczitacziő a mai korig alapjában változatlan alakban maradt fenn, sőt azt is mondhatjuk, hogy az alkalmazását megelőző időre nézve is a bibliareczitácziő képét nyujtják. A hangjegyek feltalálói a tradiczió folytán mintegy megkövült reczitácziót foglalták ezen jegyekbe.

Egy csodálatos zenei maradványát a legrégibb multból birunk tehát a biblia-reczitácziőban és ha a zsidók egyéb énekeire is alkalmaztattak volna ily jegyek, nem kellene fájlalnunk a régi héber melodiák vesztét.

A váltakozó ének, mely még most is templomainkban divik, szintén a legrégibb idők maradványa. Azt mondják, hogy Dávid vezette be a templomi szertartásba. Azt is vitatják a héber tudósok, hogy a régi héber zene nélkülözte volna a harmóniai bázist és ezen nézet igazolásául hivatkoznak a régi görögökre és rómaiakra, a kik a héber reczitáczió-éneket átvették és állítólag szintén nélkülözték a harmóniát.

Ezen nézet téves voltát legjobban Westphal Rezső hires könyvében: »A zenei rhythmus általános theoriája« Aristoxenus fragmentái nyomán kimutatta és biztossá tette Böck hason kutatásaival, hogy a régi görögök igen kifejlett harmóniai rendszerrel birtak. Miután, nézete szerint, minden nagy görög költő egyszersmind nagy zenész is volt, a reánk maradt görög metrum rhythmus tekintetében akár Bach Sebestyén zenéjével vetélkedik. Annál nagyobb mérvben állhat ez a régi héber zenére nézve, melyet a legtöbb történetiró merő reczitáczió-zenének tekint. Fel nem tehető, hogy egy oly kifejlett zene, mint a régi héber, mely az egykorú népek csodálatát képezte, nélkülözte volna a zene legnagyobb vonzerejét — a harmoniát.

A történeti adatok csak sejtetik velünk a régi héber zene nagyságát. Annak magikus hatása Sául fölött, (I. Sámuel 16, 23.), a harczi zene lelkesítő varázsa, (II. Krónika 19, 21.), a fénykor templomi-zenéjének magasztossága (II. Krónika 23, 5.) kétségen kivül állanak, de ezen zene mibenlétére ezen történeti adatok sem vetnek világosságot. A héber zene

első nyomait Gen. 4, 21. alatt találjuk, a hol említtetik, hogy Jubal volt atyja mindazoknak, kik hárfát és orgonát játszanak. Egy más helyen Lában szemrehányást tesz Jákobnak: »Miért hagytál el titokban? Ha engem értesítesz, haza kísértettelek volna tamburinokkal, hárfákkal és vig danával.« (U. o. 31, 27.)

A szentírásban nem találunk más adatot a héber zenére nézve egészen az egiptomi kivonulásig és Fáraó hadseregének elpusztításáig. Ezen alkalomból szerzette Mózes magasztos ódáját, az epikus költészet első mintáját, a mely az Exodus 15. fejezetében foglaltatik. Egy angol zenetörténet-iró érdekesen megjegyzi erre nézve: »Ugy látszik, hogy a zsidók ezen ódát énekelve, két nagy karra voltak felosztva. Mózes és Áron a férfiakat vezették és Mirjam a nőket. Miután a férfiak az első strófát elénekelték, a nők azt tánczolva és a tamburinokat verve ismételték.« Hogy akkor a zene nem volt új találmány, mutatja a szentírás ezen verse: »És Mirjam, a próféta nő tamburint vett kézhez, és az összes nők követték őt tamburinokkal és fuvolákkal.« (Exod. 15, 20.)

Ezen korszak után a szentírás igen gyakran említi a zenét, mint részét a szertartásnak. Mózesről Alexandriai Clemens megjegyzi, hogy az egiptomiak által az összes tudományokba beavattatott és különösen az orvosi és zene-tudományokba. Kétségtelen, hogy ezen ismereteiben a népet is részesítette és hogy a zene, melyet ő először a vallási és katonai ceremóniáknál alkalmazott, a zsidó népnél általános elterjedésnek örvendett. Josephus referálása szerint a templomi zene egészen a templom szétrombolásáig teljes épségben maradt.

A templomi zene mellett a héberek fénykorában a harczi zene is ki volt fejlődve, (II Krón. 20, 21.), a próféták jóslataiknál segédeszközül vették a zenét (II Királyok 3, 15.) és a papok öröklés folytán és hivatásszerűen zenészek voltak. Josephus mondja: hogy a gyászmenetek zeneszó mellett történtek és hogy a fuvola-játszók száma rendszerint több, mint néhány száz volt.

Minden adat arra mutat, hogy a héber zene azon időpontig míveltetett, mig az izraeliták megszüntek a népek közé számíttatni. Ekkor végkép elnémult a hangszeres zene és fenmaradt a templomi ének és a családok dala. Volt idő, midőn

még ez utolsó történeti összefüggés a rég multtal is megszünt. Volt kor, midőn a Sabbath-ünneplés, a szentírás felolvasása a zsinagógában halálbüntetés terhe alatt tiltva volt. Későbbi időkben a héber zene a ghettókba menekült és a nyomott kedélyek ezen mélabús zenében találtak vigasztalást és reményt.

A héber zene géniusa még korunkban is érvényesíti befolyását. Még nem apadt ki azon forrás, melyből a héber zene egykori dicsőségét meritette. A mély zsidó kedély, az ősöktől örökölt finom hallás és a szép hangok sokasága, még mindig kiváló sajátságai Izraél népének. Hogy teremtő fantaziája a zenében is hathatósan nyilvánul, mutatják az újkor híres zeneszerzői: Mendelssohn, Meyerbeer, Halévy, Goldmark, Bruch, Hiller és mások. Hiába iparkodott Wagner, a bayreuthi »Messiás«, »A zsidóság a zenében« czimű pamfletjében a zsidók zenei tehetségét kicsinyleni. Hogy miért fordult épen Wagner jóltevője, Meyerbeer ellen? azt nehéz lesz meghatározni. Összefügg az a zsidók ősi végzetével, melyet Börne találóan igy jellemez: »Hogy miben áll a zsidóság rossz végzete, azt felfogni nehéz, mert pályáját még nem futotta be. Ugy látszik, hogy az homályos, meg nem magyarázható irtózatból származik, a mely mint egy kisértet, mint egy meggyilkolt anya szelleme a kereszténységet bölcsőjétől kezdve gúnyolva és fenyegetve kiséri.«

Budapest.

Dr. Steiger Lajos.

Szemle.

Sokan taglalták már azt a kérdést, hogy vajjon felekezetünk *türt vagy elismert* vallásfelekezetet képez-e hazánkban. Ugy az egyik, mint a másik álláspont mellett lehet bizonyítékokat böngészni. Őszintén megvalljuk, hogy eddigelé szivesen vigasztaltuk magunkat azzal, hogy »elismert« felekezeti testületet képezünk, mert ez kevésbbé volt szégyenletes reánk és kevésbbé szégyenletes azon államra, melynek vér- és vagyonáldozatra kész hű polgárai vagyunk és akarunk lenni mind halálig. De a bizonyítékok is inkább kedveztek felfogásunknak és így természetes, hogy e mellett megmaradtunk. Szerénységünk jutalma el nem maradhatott. A szabadelvü kormány kezd bennünket kitanítani, hogy tévedésben vagyunk. Az ünnepélyes kijelentések, egyes törvények indokolása, a birói itélkezés, mind hátráljon a szabadelvüség concludens cselekményei elől. Hitfelekezetünk küldötteit nem engedik a többi felekezetek küldötteinek sorában a király Ő Felsége elé járulni, a mivel tán azt kivánják demonstrálni, hogy felekezetünk nem elismert, hanem türt felekezetet képez, mert ha mint felekezet elismerve lenne, a többi felekezetek között lenne helye minden oly esetben, hol a felekezetek szerepelnek. Ha az izr. hitfelekezet törvényes receptiojának hiánya folytán reánk a törvény alapján jogi hátrányok származhatnak, azt értjük, de hogy az állami hatalom az általa eddigelé elismertnek vallott izraelita hitfelekezettel úgy bánik, mintha az csak türt felekezet lenne, az ellen tiltakozó szavunkat joggal emelhetjük fel. Csakhogy, fájdalom, hogy az áldástalan felekezeti pártviszályok miatt szavunk hatással nem lehet.

*

Hogy épen a tiltakozások sorján járunk, megemlékezünk arról a tiltakozásról, mely a főrendiházban évről-évre a vallás- és közoktatási miniszter költségvetési tárgyalása közben elhangzani szokott. A budapesti egyetem költségvetésénél feláll egy

püspök és a szokásos protestatióval *ez egyetem katholikus jellege* mellett emel szót, mire a szakminiszter rendszerint a *budapesti egyetem állami jellege* mellett tesz kijelentést. Nem tartozik ide, hogy magát a kérdés érdemét bolygassuk, csak röviden említjük, hogy a püspök kijelentése, mely pedig a látszólagos elnyomatás fojtott jajkiáltásaként jelentkezik, a gyakorlatban jobbára érvényesül, mig a büszke kormányi kijelentés, mely az állami önérzetességet hirdeti, a praxisban rettentően csufot vall. Az első zsidó vallásu nyilvános rendes budapesti egyetemi tanár kinevezésénél szavunkat visszavonjuk.

*

A *zsidó küldöttség vezetői Pozsonyban* tudvalevőleg németül üdvözölték a királyt. Ez alkalomból az a kérdés is elhangzott, hogy az országos izraelita iroda megbizottja, ki az időben Pozsonyban járt, miért nem óvta meg felekezetünket ettől? Ezzel szemben kijelentjük, hogy az iroda küldöttje ez ügyben még mielőtt Pozsonyba indult volna, tekintélyes pozsonyi vezérférfiuval levelezést folytatott és minden kisérlet megtétetett, hogy a két hitközség küldöttségeinek egyesítése és magyar üdvözlő beszéd tartása eszközöltessék ki. Sőt ez iránt gr. Zichy főispánnál is lépés tétetett, de minthogy akkor már Ő Felségének válasza is megállapítva volt, a lépésnek sikere nem lehetett.

*

Báró Hirsch Mór a nagy jótevő azon működéstől, melyet az egyesek nyomorának enyhítésére kifejt, újabban a gyakorlati társadalmi politika terére vetette magát és elmondható, hogy itt nagy alkotásokkal örökíti meg nevét. Egész nemzedékeket igyekszik szellemi elmaradottságából kiemelni, a társadalomnak visszaadni. Az a 12 millió frankos alapítvány, melyet báró Hirsch Galiczia, Lodomeria, Krakkó és Bukovina népoktatásának előmozdítása czimén voltaképen az ott lakó izraelita vallásu gyermekek oktatására, derék kézművesek és gazdászokká leendő kiképzésére tett, feltéve, hogy a lengyel zsidók fanatizmusa ennek útját nem állja, nemesítő, átalakító hatással lesz az ottani zsidóságra. E valóban nagyszerű alapítványnak közvetve mi is hasznát látjuk, mert a galiczai zsidók helyzetének javulása az éjszaki határszélen lakó hitrokonaink sorsára is jó hatással lesz.

Báró Hirsch nem rekeszti ki az ezen alapítványból létesí-

tendő intézetek jótéteményeiből a keresztény vallásfelekezetüeket sem és a zsidó humanizmus ilyetén nyilvánulásának csak örülni tudunk. Az alapítvány szabályzatai azonban bölcs előrelátással az alapítvány kezelésénél és hovafordításánál a zsidó vallásuaknak döntő befolyást biztosítanak. A mi nagyon jól van így. *Napról-napra tapasztaljuk, hogy midőn hitsorsosaink akár azonnali felosztás alá kerülő adományoknál, akár pedig alapítványoknál azt rendelik, hogy a jótéteményben felekezeti különbség ne tétessék — minthogy az rendszerint felekezeti különbség nélküli kezeléssel szokott járni — a zsidók vagy nagyon csekély mértékben jönnek tekintetbe, vagy épen idővel nyiltan és a részrehajlás félreismerhetlen jeleivel teljesen mellöztetnek.* Báró Hirsch a nagy adakozó ezt jól tudja és kivánatos lenne, ha e tapasztalatára nálunk is ügyet vetnének.

*

Az utolsó évek küzködéseinek meddőségében kétségtelenül nagy vivmányként és főképen az országos izraelita iroda fáradozásai eredményeként tekinthető az 1885. évi anyakönyvi szabályrendelet jelesül az ezen egyébként is mélyrehajló rendeletben *a rabbik élethossziglani alkalmazására* nézve foglalt intézkedés. De ugyanazon ellenszenv, melylyel a népiskolai tanítók élethossziglani alkalmazásának törvényszerű kötelessége számos hitközségben találkozott, üldözés tárgyává tette a rabbik véglegesítésére vonatkozó kormányi intézkedést is. Megkezdődött tehát újból a titkos jegyzőkönyvek, a szabályzat kijátszására irányított külön szerződések gyártása, melyek nemcsak magvukban érvénytelenek voltak, de sok esetben a hitközségek erkölcsi niveaujára is kártékony hatást gyakoroltak. Ezen manövrirozásban azonban nemcsak a hitközségek, hanem az illető alkalmazottak is hibásak, mert míg a kitközségek bár sokszor csak óvatosságból a törvényt, illetve az azt pótló szabályzatot megkerülni igyekeztek, addig az alkalmazottak gyakran önfentartási ösztönök által hajtva, az ily in fraudem legis érvénytelennek tudott szerződések aláirásával a hitközséget kivánták rászedni. Sem az egyik, sem a másik eljárás nem olyan, mely akár a hitközséghez, akár a rabbihoz méltó lenne. Azért ohajtandó, hogy a hitközségek rabbijok alkalmazásánál iránta több bizalmat, a törvénypótló rendeletek iránt több tiszteletet tanusítsanak, viszont a rabbi utasítson el magától minden oly pactumot, mely előtt lelkiismerete elpirul.

Nem minden tekintetben ide vágó azon eset, melyről itt megemlékezni kivánunk, különösen a rabbit ez esetben szemrehányás alig terhelheti. Egy nagy hitközség, az sz.....-i F. J.-t három évre *rabbi* minőségben alkalmazta. Véglegesítése a 3 év után lett volna kimondandó. Rövid idővel az után, hogy a rabbi állását elfoglalta, a hitközség, mely az anyakönyvi kerület székhelyét is képezi, őt szabályszerüen anyakönyvvezetőként is megválasztotta. Minthogy F. J. e szerint anyakönyvvezető rabbi volt, definitivumához a fennálló szabályok alapjáról szó sem férhetett volna. Történt azonban, hogy a hitközség kormányára a rabbi iránt ellenséges indulattal eltelt előljáróság került és a rabbinak állását felmondották. A viszályoknak, pereknek és természetszerüleg chillul-hasém-eknek egy egész sora vette kezdetét. A határozatok hullottak, a felfolyamodások áradata olyan nagy, olyan zavaros és rohamos volt, mint az a folyó, melynek partján a különben derék, de eldurvult egyének által félrevezetett hitközség létezik. Persze, hogy a miniszternek kellett dönteni, mert felekezetünk szomorú viszonyai között a dolgok szükségképen oda fejlődtek, hogy önnön körünkből fejlesztett, köztekintélylyel felruházott szabályok és közegek hiányában a hatósági intézkedésekért folyamodunk, nehogy még ezeket is nélkülözve, a legképtelenebb zavarok álljanak elő.

Felesleges, hogy itt részletesen ismertessük az ügyet, hiszen mi itt a magunk nyájában jól ismerjük az ilyen, haldokló közigazgatásunk ingoványán átrángatott perek menetét. A polgármester vagy szolgabiró így beszél, a vármegye alispánja meg amugy. Egyik csálé, másik hajszra, mig aztán az egymással össze nem férő zsidók feletti káromkodás közben csodálatos módon ismét egyesülnek. Hiszen mindenkinek jutott ütni való zsidaja és csak az van hátra, hogy a közigazgatási bizottság ásítson végig az egészen, hogy végre kezdetét vegye a rendeletek dicstelen korszaka.

Maradjunk itt, azaz hogy térjünk vissza a mi ügyünkre. Hogy hány rendelet ment ki a sz.....-i rabbi ügyében, annak az Isten a megmondhatója. A per főképen azon kérdés körül forgott, hogy F. J. rabbi-e, anyakönyvvezető-e, vagy anyakönyvvezető-rabbi-e? Közben a hitközség a változatosság okáért a rabbit rendes imaszékének használatától eltiltotta, lakását felmondta stb., stb. Mint most újabban értesülünk, a miniszter X-ik rende-

letében a rabbi külső méltóságának restituálása mellett kimondatott, hogy miután anyakönyvvezető csak rabbi lehet, F. J. pedig a hitközség által anyakönyvvezetőként elismertetik és annak rabbi minőségében lett állása felmondva, e felmondásnak más következménye nem lehet, mint hogy az sz.....-i hitközségnek szabadságában lesz, hogy az ország legnagyobb községeinek mintájára az anyakönyvi ügygyel kapcsolatos rabbifunctiók (esketés, temetés. stb.) végzésére feljogosított élethossziglan alkalmazottnak tekintendő anyakönyvvezető-rabbin kívül mindazon helyi érdekü vallásos ügyek végzésére, melyek az anyakönyvvezető-rabbi teendőit nem képezik, más rabbit vagy rabbikat is alkalmazhasson. Szörnyű satyra ez a minisztertől. Az sz.....-i hitközség minden áron szabadulni akar egy rabbitól is és a miniszter e törekvésének jutalmául megkínálja még egynéhány rabbival. A dolog egészen kedélyes lenne, ha nem birna az egész olyan szörnyű sötét háttérrel.

*

Alább [1]) közlünk egy rendeletet, mely a *hitközségek elnevezésével* foglalkozik. E rendelet annyiban bir érdekkel, hogy az »izr. anyakönyvi kerület« és »izraelita hitközség« azonosságát kimondja. Az 1888. évi június hó 21-én 1191. eln. sz. a. kiadott kultuszminiszteri rendelet publikálása óta a hitközségek elnevezése körül, különösen az átmeneti nehézségekből eredőleg bizonyos zavarok állottak be. Másrészt azonban az idézett szabályrendelet a »congressusi,« »orthodok« és »status quo ante« jelzőket a hitközségek elnevezésével teljesen perhorrescálja, a mi igen helyes és tisztítólag hat. E nyomokon jár azon rendelet is, melyre olvasóink figyelmét itt külön is felhivjuk.

*

Az a harcz, melyet az úgynevezett elkeresztelési kérdés előidézett, egyáltalán nem tekinthető eldöntöttnek. Egyetlen, de lényegileg kétes becsü eredménye az ultramontanizmus által felidézett ezen küzdelemnek, hogy a szabadelvű eszmék ki mertek bujni a fagyos levegőbe. Csak meg ne hűltek légyen, mert itt-ott gyanús köhögések sőt már-már a csendes takarodó accordjai is hallatszottak. Ám ha a szabadelvű törekvések legújabb fellobbanásai vásári görög tűznek bizonyulnak is, egyik-másik képviselő-

[1]) L. Kútfők 215. sz.

házi beszéd és publikaczio maradandó emlékül szolgálhat. E helyen csak egy ismert publicista nevét rejtő *Febronius* pseudonym alatt megjelent »Ultramontanismus és nemzeti állam« czimü röpiratról kívánunk megemlékezni, mint a mely röpirat a klerikalizmus törekvéseivel nálunk még nem rég honos bátor hangon szembe száll. Folyóiratunk feladatkörén kivül esik, hogy e röpiratot teljességében méltassuk, de mivel hogy annak egyik — természetesen utolsó — fejezete egyenesen velünk foglalkozik, pár szóval megemlékezünk róla.

A röpirat egyebek között a polgári házasságot is sürgeti. Nézetünk szerint e nagyfontosságu jogintézmény életbeléptetéséről még szó sincsen. A kormánynak idevonatkozó kijelentései komolyan nem vehetők, mert egyáltalán nincs meg a szándéka, mondhatnám elszánt elhatározása, hogy a klerikalis befolyással szembe nézzen. Majd ha e kérdés aktualitásra vergődik, álláspontunkat jelezni fogjuk De figyelemre méltó itt, hogy Febronius a polgári házasságot a nemzeti állam érdekében és azért sürgeti, *hogy megszünjék a külön zsidó társadalom, hogy a zsidó társadalom kezén az utolsó évtizedek alatt felhalmozódott nagy vagyon a gentry számára visszahódíttassék,* szóval, hogy a zsidóságban rejlő előnyök a magyar társadalom által felszivassanak és a teljes egybeolvadást lehetővé tegyék. Mi zsidó társadalmat ép oly kevéssé ismerünk, mint evangelikus vagy görög-katholikus társadalmat. Zsidó vallásu magyarok vagyunk, odaadó szeretettel csüggünk a magyar nemzeti állameszmén és a nemzetiségi törekvések felé tekintve, nagyon csodálkozunk, hogy a röpirat nem szól inkább és élesen a magyar fajgyülölettől áthatott román vagy más külön társadalmak meghódításáról, hiszen a nemzetiségek azok, melyeket a magyar társadalom a nemzeti állam czéljaival kiáltó ellentétben levő törekvések jellemeznek. Ami a zsidó társadalom kezén összehalmozódott vagyont illeti, az korántsem ér fel azon vagyonnal, mely például a katholikus papság kezén van, azon papságén, mely épen az állami akarat ellen csinál frontot, és a mely nemcsak külön társadalmat, hanem külön államot akar az államban képezni. Mi zsidók sohasem avatkozhatunk más felekezet ügyeibe, tiszteletben tartottuk a keresztény vallásfelekezetek intézményeit akkor is, midőn ezekre való hivatkozással lételünket támadták meg, azért most sem szeretnénk, ha félreértetnénk. De el nem nyomhatjuk, hogy különösnek találjuk, hogy a radika-

lis röpirat iró nem a papság kezén lévő és rendeltetés szerint közczélokra is fordítandó, a társadalomra nézve azonban jobbadán elveszett vagyon felé fordította figyelmét. Hát a valóbankülön társadalmat képező aristokracziának meghódítása nem volna-e anyagi okoknál fogva szintén praktikusabb? Hiszen azoknak vagyona mellett a zsidók kezén összehalmozódott vagyon elenyésző jelentőséggel bir. Csak tekintse meg Febronius a gazdag zsidók és a gazdag mágnások végrendeleteit, a nemzeti irodalom pártolóit, a humanizmusnak rendelt intézményeket, a speczifikus magyar tudomány művelőit, hazai ipar és kereskedelem ez igaz harczosait és aztán beszéljen zsidó társadalomról, azután mondja, hogy minket még külön fel kell szivnia a magyar társadalomnak és hogy a gazdag zsidóság nem lehet a keresztény társadalom hagyományainak székhelye. Keresztény társadalmi hagyományok! Ugyan hát nem a zsidóság életfájáról nyesték mindazt, a miből a hagyományok fakadtak? És most előáll a szerencsétől övezett fiatalabb sudar, fittyet hányva az évezredes viharokat kiállott ősi törzsnek: nemesedj az én hagyományaimon! Ugyde e szózatot mi meg nem értjük, mert attól a keresztény társadalomtól, mely az antisemitizmusnak keresztelt fattyat vetette, tanulni valónk nem lehet, de attól a liberalizmustól sem sokat várhatunk, mely a zsidóságot — és ez hazánkban egy államilag elkinzott hitfelekezetnél egyebet nem jelent — első sorban a keresztény társadalom gazdasági zavarainak eloszlatására kivánja feloldani. Azok a válaszfalak, melyek a zsidókat, a zsidó egyedeket, azért mert vallásunk zsidó, a Febronius *magyar társadalmától* elkülönítik, nem egy *külön zsidó társadalom* határait, hanem a *keresztény társadalom hagyományai* által egy gyenge minoritás megirigyelt fejlődése ellen felállított sorompókat jelölik meg. E hagyományok szellemét mi recipiálni nem ohajtjuk. E helyett e szellemnek kell megtisztulnia, nehogy akadályozza a magyar zsidóságnak a nemzeti czélokkal azonosságnál fogva összhangzó törekvéseit. A mi pedig a gentryt illeti, arra nézve legüdvösebb, ha elszokik a czigány és bortól és nem nyeli el irigyen tivornyáktól kidagadt szemeivel a zsidó munka szerény gyümölcseit. Ugy látszik, kevés neki a tálczán utána hordott, zsidókra nézve elérhetlen sok hivatal. Itt kellett volna Febroniusnak a keresztény társadalmi hagyományokat a kormány elé tartani. Tények által tessék a szabadelvüséget documentálni és akkor nem lesz

szükség arra, hogy a *polgári házasság mellékczélok által jogintézményi minőségéből kivetkőztessék*, illetve, hogy a magyar társadalom enervált részének regenerálására úgyszólván mint az állami házasság-közvetités egy eszköze hozassék javaslatba. Egy tekintet azon államokra, melyekben a polgári házasság behozatott, eléggé meggyőzhet bennünket arról, hogy e jogintézmény nem semmisíti meg a vallást és hogy a zsidóknak a nemzetbe (mely az úgynevezett keresztény társadalommal nem azonosítható) való beolvadása nem ez intézmény behozatalától függ.

*

A király Ő Felsége Pozsonyban az ottani két különböző szervezetü izraelita hitközség küldöttségeit tudvalevőleg együttesen fogadta és *egy feleletben* részesítette. E feleletben Ő Felsége azt, hogy a küldöttségek különböző szervezetü és a meghasonlást külsőleg is feltüntető hitközségek kebeléből származnak, teljesen figyelmen kivül hagyta. E tényből a királynak az összes hazai hitfelekezetek körüli kiváló közjogi szerepét tekintve, örömmel constatáljuk, hogy a korona, mely a zsidó pártviszályokat jól ismeri és az azok folytán nőtt állapotokat most még tolerálja, azt, hogy a zsidóság több hitfelekezetre szakadt volna, el nem ismeri.

*

Oroszországi hitrokonaink szomorú sorsában kedvező fordulat alig jelezhető. A londoni Guildhallban 1890. decz. 10-én tartott meeting eredményeképen megállapított kérvény az oroszok czárjához elküldetett ugyan, de a czár elé még nem jutott. Időközben az orosz zsidókat illetőleg különböző években keltezett törvények kerülnek napfényre és borzalmas részleteikkel a huszadik század előestéjét rémületesen világítják meg. Bárha legalább az a hir nyerne megerősítést, hogy e barbár törvények felfüggesztetnek. Lapunk zártakor egy kiváló orosz iró eredeti és nagyérdekü tudósítása érkezett hozzánk, melyet más helyen közlünk, és a melyre olvasóink figyelmét e helyről is felhivjuk.

*

Gróf Zichy Nándor rendeletet adott ki, mely szerint birtokain oly egyének, kik nem az egyedül idvezítő anyanszentegyházhoz tartoznak, nem alkalmazhatók. E rendelet kiváltképen a protestáns egyházak ellen irányul, mert hiszen az, hogy az említett olygarcha izraelita vallásu egyéneket alkalmazzon uradal-

main, ő excellentiájának magas rendeletei nélkül is ki volt zárva. Mindazonáltal felemlítjük a türelmetlenség e ritka példáját, mert jellemző korunkra a »magyar keresztény társadalom« egy részének gondolkodására. Arra az országos felháborodásra, mely támadt volna akkor, ha ezt egy zsidó földbirtokos hallgatag vagy nyiltan mindenünnen kirekesztett hitrokonainak jogos védelmére teszi, gondolni sem bátorkodunk.

*

A szabadelvü pártkörben pár nappal ezelőtt tárgyalták a *vasárnapi munkaszünetről* szóló törvényjavaslatot. Megelégedéssel konstatáljuk, hogy az ott történtek minden tekintetben igazolták, hogy a f. évi januári számban kifejtettekben a helyzetet minden tekintetben helyesen itéltük meg. Mindenek felette kiemeltük, hogy vallástörvényeink integritása fennen követeli tőlünk, hogy a kormány törvényjavaslatával felekezeti szempontból is foglalkozzunk, hogy »nem képezheti a javaslat feladatát, hogy az ipar egyik legjelentékenyebb tényezőjét, a zsidó iparost az által, hogy egy héten két napi szünetelésre kényszeríti, tönkre nyomorítsa, vagy hogy a zsidó vallásuakat a jövőben az ipar teréről ily rendszabályokkal leszorítsa.« Majd kifejtettük, hogy e kérdésnél főképen a zsidók lelkiismereti szabadságáról van szó. A szabadelvü párt értekezletén *dr. Hagara Viktor*, egy *keresztény vallásu képviselő élesen emelte ki, hogy a törvényjavaslat a valláshoz hü zsidókkal szemben tulságosan merev álláspontot foglal el és kérte a minisztert, hogy a kibocsátandó rendeletekben e merevséget enyhítse úgy, hogy egy oly zsidó vallásu iparos, a ki a szombatot szigoruan megtartja, ipari tevékenységében meg ne béníttassék. Tisza István* nem beszélt ugyan nyiltan a zsidókról, hanem kisiparosok érdekéről. Ő azt a kérdést intézte a miniszterhez, hogy vajjon hajlandó-e azon jogát, hogy kivételeket statuálhasson, azon irányban felhasználni, hogy a kisiparosoknak a munka vasárnapon is megengedtessék. — *Baross Gábor* miniszter erre kijelentette, hogy a törvény végrehajtására vonatkozó rendelet *minden méltányos érdekre tekintettel* lesz. Hagarának felelve, kijelentette a miniszter, hogy a felekezeti motivumok tőle távol voltak. A H. által kifejezett kérelem teljesítése kontroverziákra vezethetne és az illetőknek (t. i. a zsidóknak) csak ártalmára lehetne.

Januári czikkünkben a javaslat 3. §-áról szólva, felvetettük a kérdést, hogy a miniszternek az ezen szakaszban kivételek engedélyezése iránt engedett felhatalmazás folytán nem lehetne-e a zsidókat e kivételek alá subsummálni. Erre a § eredeti szövegére való utalással tagadólag feleltünk, mondottuk azonban, hogy »nem tagadható, hogy az iroda beadványának kellő pártolás esetén meglehet azon gyakorlati haszna, hogy a miniszter esetleg rábirható lesz, hogy a törvényben kért felhatalmazás kiterjesztése mellett a zsidó iparosok kivételes helyzetét figyelembe vegye.« E szakasznál *dr. Ullmann Sándor* orsz. képviselő úr indítványára tényleg kimondatott, *hogy a miniszter rendeleti uton állapitsa meg azon feltételeket, melyek alatt kisiparosok segédek és tanonczok igénybevétele nélkül lakásaikban vasárnap is dolgozhatnak*. A képviselő úr ez indítványának kiváló fontosságát abban látjuk, hogy véleményünk szerint az esetre, ha a szabadelvü kör ezen határozata a törvénybe is utat nyer — a miniszter azon kijelentése folytán, hogy *a mi áll a kisiparosokra nézve, ugyanaz áll a kiskereskedőkre nézve is* — annak alapján a zsidó érdekek nagyobbára megóvhatók lesznek.

Általában nagy megelégedésére fog szolgálni felekezetünknek, mi pedig fokozott örömmel konstatáljuk, hogy ezen ügyben *az összes zsidó vallásu képviselők* oly meleg érdeklődést tanusitottak, hogy reménynyel, erős hittel tekintünk azon valóban nagy kérdések sorsa elé, melyek az ő lelkes közreműködésük nélkül felekezetünk üdvére meg nem oldhatók.

Budapest.

Dr. Mezey Ferencz.

TUDOMÁNY.

Egy monda Mózes jellemzéséhez.

Hogy valamely nép mondavilágát a kellő érzékkel megítélhessük, mélyebb vizsgálat alá kell vennünk nemcsak magát a népköltészetet, hanem az illető nép nemzeti irodalmát is. A népköltészetben, melynek egyik fő alkotó részét a mondák képezik, mindig ráakadhatunk a nemzeti irodalom nyomaira. A népmondák nemcsak a nép költői képzeletének alkotásai, bennök a népszellem minden más alkotóereje is tevékeny részt vesz. Oly nemzet, melynek irodalmában a hősköltemény foglalja el az első helyet, mely tehát a nagy távolságot ember és Isten között félemberek és félistenek segítségével hidalja át, a népmondában is lényegesen el fog térni más nemzettől, melynek irodalmában hősök istentiszteletével nem találkozunk.

Hogy nekünk, zsidóknak nincsenek, hőseink s épp ezért eposzunk sincs, ez már azon népszerű mondákból is kiviláglik, melyek nemzeti életünk legrégibb idejében keletkeztek. Történelmünk kiváló alakjai között ki lenne inkább kitéve annak, hogy a nép képzelete héroszszá alakítsa át, mint Mózes? Ki lehetne méltóbb tárgya egy valódi hős-mondakörnek, mint ő? Megütődnék-e valaki azon, ha a zsidó nép képzeletereje kipótolja s kiegészíti mindazt, mit a történelem, midőn Mózes alakját festi, elmulasztott? A szentírásban ki van ugyan emelve Izraél megváltója s megszabadítója minden halandó közül, de semmiesetre sem állítja a Tóra Mózest a föld s minden emberi sféra *fölé*. A Tóra leírása szerint Mózes minden próféták között a legnagyobb, minden halandónál szerényebb, Isten követe, isteni férfi, de nem isten-ember, sőt csodatevő sem, mert a mi nagyot és csodásat létrehoz, azt isteni alkotásnak tünteti fel. Feltünő lenne-e, ha a monda Mózes életét és műveit annál nagyobb csodákkal ékesítené, minél egyszerűbben festi a szentirás? Természetesen, igen sok monda foglalkozik Mózes alakjával, itt azonban csak egyet törekszünk megvilágítani, annak feltüntetésére, hogy legalább Mózesre vonatkozólag a csodás elem a mi népköltészetünkből is ki van zárva.

Igaz ugyan, hogy nagy törvényadónk élete sokszor tünteti fel az isteni gondviselés közvetlen befolyását, de a mi joggal viselné a csoda nevet, a természet törvényeinek felfüggesztését, Mózes sorsában s éleményeiben sehol sem találjuk. Csak két dolog volt minden időben feltünő s előttünk is még az marad. Hogy lehetett Mózes, kinek Isten a bölcseség minden kapuját kitárta, kit minden tehetséggel s előnynyel felruházott, mégis »nehéz ajkú s nehéz nyelvű.«? Továbbá, miért volt Faraó oly rövidlátó, hogy daczára kiadott rendeletének, melynek értelmében minden zsidó fiút a Nilusba kell vetni, saját udvarában, saját leánya által egy héber fiút neveltetett fel, noha félnie kellett, hogy az még egykor egész Izraél megváltója lehet?

Mindakét talányt a lehető legegyszerűbb módon fejti meg a monda. Az egiptusi királyleány által feltalált gyermek oly csodaszép volt, hogy senki sem bámulhatta őt eléggé; sőt különös kegynek tekintették az egiptomi udvaron, ha valakit szine elé bocsájtottak. Maga Faraó ugy el volt a gyermek által ragadtatva, hogy mindig maga körül tartá, ölébe fogta s szakadatlanul játszott, enyelgett vele. Egyszer azonban, midőn Faraó tanácsban ült fején a koronával s csókolgatta, ölelgette a gyermeket, a kis Mózes levette a szeretkező Faraó fejéről a koronát s a maga kicsiny, de csodálatosan alkotott fejére helyezé. Sápadtan az ijedtségtől bámultak egymásra az írástudó tanácsosok s reszketve mondták a meghökkent Faraónak, hogy ez semmi egyebet nem jelent, mint hogy ha e gyermek férfiúvá serdül, le fogja rántani Faraó fejéről a koronát. Elszemorító komolyság rejlik ezen gyermeki játékban, ne is sajnálja hát Faraó a gyermek szépségét, hanem adja át gyorsan a tűzhalálnak. Valamennyi tanácsos a kis Mózes kivégzését indítványozza, ekkor azonban felemelkedik helyéről Jethro, a későbbi midjanita pap, ki Faraó tanácsában szavazattal birt s azt javasolja, hogy a gyermeket előbb próbára tegyék. Helyezzenek eléje két edényt, az egyiket tele szinaranynyal, a másikat égő parázszsal; ha Mózes az arany után nyúl, világos, hogy teljes tudattal akarta a koronát s a halálé, de ha a parázs felé nyúl, ezzel tudatlanságának adja jelét és ő szabad! Tetszett Jethro tanácsa az egész udvarnépnek. Behozták a két különböző tartalmú edényt s a

gyermek már-már az arany után terjeszté ki jobbját, midőn még idejekorán a közbelépő Gábriel angyal kezére ütött, úgy hogy a parázs felé nyúlt. A kis Mózes valami csemegefélének tartotta a parazsat s az angyal által sérthetetlenné tett jobbjával szájához vette, mitől ajka és nyelve megégett. Ennek köszönheté Mózes — a monda szerint — életét, s hogy Faraó udvarán tovább is megmaradhatott, de ez okozta egyszersmind, hogy természetes beszélőképességét elveszté.

Ezen monda tehát, mely Mózes életében két talányszerű jelenség megmagyarázására egy csodához folyamodik, daczára Gábriel angyal közbejöttének, oly hű s jellemző vonását adja Mózes természetének, hogy a ki érti hüvelyéből a magot kifejteni, önkénytelenül is felkiált: valóban Mózes életének ezen fontos s jelentős mozzanatát se költő se művész szebben, magasztosabban, poetikusabban vagy tetszetősebben nem festhette volna, mint azt a midrasban megőrzött népmonda teszi.[1] A jelenet csak nagyon korai; nem mint gyermek, hanem mint ifjú választott Mózes a szinaranynyal s a szikrázó parázszsal telt edény közül egyet. S a mi legcsodásabb, ép e választástól függött tényleg Mózes élete. Ha valóban kinyújtja karját az aranynyal telt edény felé, a történelem számára elvész, s a nép, melyhez tartozott, nem vallja többé magáénak. Másrészről nem természetes-e, hogy környezete, melyben felnőtt, a királyi udvar csillogó fénye, pompája elbűvöli ifjú szivét, mely az élet örömei iránt is érzékeny?! Mig nevelése befejezve nem volt, nevelőanyja, az egiptomi királyleány őrizete alatt élt, de midőn legalább formailag a nevelés alól felszabadult, választania kellett, vajjon egiptus vagy héber maradjon-e? Két edényt talált maga előtt; az egyikben, mely az egiptus sorsát jelezte, csupa szinarany volt, a másik, melyben a zsidók sorsa feküdt, telve volt égő parázszsal. Vagy nem halmozott-e Faraó égő, izzó zsarátnokokat Izraél fejére? S nem bocsájtható-e meg, ha a gyermek jobbja, természetesen csak az első pillanatban, a szinarany felé nyúl? oh bizonyára küzdött Mózes lelke — s ez teszi őt ép oly nagygyá, — de a küzdelem Gábriel, vagyis az isteni erő angyalának közvetítésével úgy dőlt el, hogy Mózes merészen a tűzhöz nyúlt s igy azok sorsát választotta ma-

[1]) M. rabba Exod. 1. f.

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYŰJTEMÉNY

gának, kik számára a végzet mindeddig csak izzó parazsat rejtegetett ölében.

Mózes nagysága, melynek e mondában a zsidó népszellem öntudatlanul oly költői kifejezést adott, ép abban áll, hogy az aranyat megvetve, az izzó tűz felé nyújtá ki jobbját; hogy elhagyva a fényes királyi palotát, lángban égő zsidó testvérei közé ment. S hogy épen zsidó testvérei között égette meg oly hamar nyelvét; hogy már első kérdésével, melyet egy zsidóhoz intézett: »mért bántod felebarátodat?«[1]) magát Egiptomban lehetetlenné tette s a pusztába menekülni volt kénytelen, ez teszi nagyságát oly hasonlíthatatlanná.

Mózes látta népét tűzben állni, lángban égni s legforróbb ohajtása volt, ha csak elég ereje lesz, e lángot eloltani. Ez okból szemelte ki őt Isten népe megváltójául, ez okból tudta meg Chóreb hegyénél: »miért nem ég el a tüskebokor?« Kezdetben csak azt látta Mózes, hogy: »ime a tüskebokor tűzben égett s a láng még sem emésztette el a tüskebokort«; kezdetben csak a tövisbokor *körül* látta a tüzet. »A lángot, mely a *tövisbokor közepéből* csapott fel« csak akkor látta, midőn Isten »*a tövisbokor közepéből*« megszólította. A szentírás igéi szerint kétféle lángot kell megkülönböztetnünk az égő tüskebokornál. Az egyik, mely a tövisbokor *közepében*, a másik, mely a tövisbokor *körül*, az egyik mely a tövisbokorban, a másik, melyben a tövisbokor égett. A láng a tövisbokor közepében isteni, örök; a tövisbokor körül földi, mulandó. Ez magyarázza meg azon rejtélyt, hogy Izraél még ma is sértetlenül s épen áll fenn a nemzetek között. Mózes Tórája, ezen tűztörvény s a törvénytűz évezredeken át óvta meg Izraélt a fanatizmus s az üldözések lángja elől és ezen törvénytűz még ma is bizonyítékul szolgál a hinni nem akaró világnak, mindenütt, hol Izraél ismét mint tövisbokor lángban áll, hogy a régi csoda nem szünt meg: »tövisbokor lángban ég, de a tűz nem emészti fel a tövisbokrot,« Mózes, a ki a tűz után nyúlt, népének égi lángot hozott, melyet víz el nem olthat; lángot, mely csodás módon minden tűz ellen oltalmaz és véd.

Karlsruhe.

Dr. Schwarz Adolf.

[1]) M. II. 2, 13.

A magyar nyelvű zsidó tudomány az elmult évtizedben.

Nem hibáznék talán, ha az elmult tiz évet e téren az első évtizednek nevezném, mert ha a hetvenes években jelentek is meg idevonatkozó füzetek, honfoglalását ezen időben kezdi meg magyar nyelven a zsidó tudomány. Sokat ezzel sem ohajtok mondani. Ha a megjelent munkák és értekezések számát veszszük tekintetbe, az meglehetős arányban áll a többi magyar nyelvű tudományokkal, ha a munkák tudományos értékét nézzük, bizonyára igy is kiállja az összehasonlítást, de meg kell hátrálnunk, mihelyt arról van szó, nyujtottak-e a nagy magyar közönségnek olyan műveket, melyekből megismerkedhetik e terjedelmes tudományággal, melyekből tájékozhatja magát és alaposan értesülhet e tudomány mai állásáról és eredményeiről. Összefoglaló, ismertető, a tudomány egy egész ágát fölölelő műveknek ha nem is vagyunk teljes hijával, de számuk kevés volta folytán kénytelenek vagyunk bevallani, hogy az elmult évtizedben tudományunk a tulajdonképeni honfoglalást nem volt képes keresztülvinni. Eléggé bizonyítja ezt azon egyetlen egy tény, hogy még a zsidó tudomány álláspontjából kiinduló *bibliafordításunk* sincs.

Megmagyarázza e sajátságos tüneményt, hogy a tisztán tudományos kutatások és monografiák megelőzték az általánosabb alapon álló munkákat, azon körülmény, hogy ezen értekezések tulnyomó része vagy mint a rabbiképző évi értesitőinek mellékletei vagy mint tudori értekezések jelentek meg. Ezen értekezések jövőre is szolgáltatni fognak tudományos becsű, gyakran kiváló, absolut értékü munkákat, de mint a magyar zsidó tudomány termékei, értékkel csak akkor fognak birni, ha alapvető, általános, összefoglaló munkáink is lesznek e téren. Azután arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a rabbiképző értesítőinek mellékletei németül is megjelennek és igen gyakran magyarra csak fordítva lesznek, még pedig nem mindig a legmagyarosabban. Ezekre nem ohajtok alábbi összefoglalásomban bővebben kitérni, míg ellenben az ezen téren valóban hervadhatatlan érdemeket szerzett *Magyar-Zsidó Szemlében* megjelent értekezéseket ismertetésem körébe szándékozom vonni.

A bibliafordítás terén a tóránál tovább nem haladtunk és *Deutsch Henrik: Pentateuch fordításáról* kell megemlékeznünk. A legnemesebb intenciókkal, a legnagyobb áldozatkészséggel és

megfeszített szorgalommal végezte a bold. szerző e nagy munkát, ellátva azt nyelvtani és tárgyi magyarázatokkal. Magasztalással beszélhetünk Deutschnak odaadó munkásságáról, de tartozunk a históriai igazságnak annak kijelentésével, hogy e fordítás nyelve nem az, mit a hazai zsidóság ma szabatosnak vagy legalább magyarosnak tarthat és jegyzetei sem állanak mindig a tudomány mai álláspontján. Iskolai használatra egy szakavatott tanitó kezeiben nagy szolgálatot tehet, de egy magyar nyelvű tórafordítás nem tesz feleslegessé. Már végeztünk is a bibliafordításokkal, ha még megemlítjük *Ziegler Ignácznak Maleachi próféta* czimű kisebb terjedelmű értekezését, mely alapos tanulmányról és önálló fölfogásról tesz tanuságot és *Klein József* dolgozatát: A siralmak könyve. Érdemes értekezést irt *Elsass Bernát:* A próféták messiási hirdetései.

A bibliai exegézis és héber grammatika terén legelőször *Schreiner Márton: Adalékok a bibliai szöveg kiejtésének történetéhez* czimü iratát említem (Bp. 1885.), melyben érdekesen fejtegeti a szefard és német kiejtés történetét. Megczáfolja azon nézetet, mely szerint a szefardok a palesztinai, mi pedig a babiloniai kiejtés örökösei volnánk és nehány érdekes adattal bizonyítja, hogy a kiejtés különbsége azon nyelv befolyására vezethető vissza, melyet a zsidók időközönként beszéltek. Közli nehány középkori héber grammatikus nézetét a mássalhangzók váltakozásairól a héber és arab nyelvben. E tárgyról irt dicséretreméltó munkát *Eisler Mátyás: A gyökbeli hangok interdialektikus változásai az aram nyelvekben.* Nem önálló felfedezéseket akar nyujtani, hanem segédmunkát, a sémi nyelvészet mai állásának ismertetését. Habár kivánatos lett volna, hogy kevésbé tankönyvszerüen irja meg művét a szerző, mert hát a tankönyvek megirása végre is nem a kezdők dolga, a munka oly alapossággal és szorgalommal van megirva, hogy az igért folytatás megjelenése nagyon is ohajtandó. Itt említem még *Herzog Manó:* A biblia befolyása a magyar irodalomra a XVII. és XVIII. században és *Bárány József:* Besnyei György kéziratos bibliafordítása czimü műveit, melyek a M.-Zs. Szemle II-ik kötetében és külön lenyomatban is megjelentek. Herzog Sziládi Áronnak: Régi magyar költők tára I—IV-ik kötetéből nagy szorgalommal összegyüjté, mely magyar irók dolgoztak föl versben bibliai történeti tárgyakat s felsorol nehány művet, melyek a biblia különös hatása

alatt állanak és Zrinyiből nehány bibliai idézetet és hasonlatot. Ezen értekezés magyar irodalmi, sőt reformációtörténeti szempontból bir értékkel, de a zsidó tudományon kívül áll, annál inkább, mivel a fölsorolt írók között talán egy se volt, ki a biblia héber szövegét értette volna. Még inkább áll ez Bárány művéről, ki egy ismeretlen, jelentéktelen bibliafordítót mutat be, ki másfélszázados elődjéhez, Károlyihoz képest inkább hanyatlást, mint fejlődést mutat, a mi azonban a szerző érdemét nem kisebbíti.

Az exegézis történet terén első sorban említendő Bachernek a rabbiképző értesítőiben megjelent három műve: *Ábrahám ibn Ezra mint grammatikus. Abulvalid Mervan ibn Gannah élete és munkái* és végre ugyanannak *Szentirásmagyarázata.* E három Bachernak idevágó egyéb nagyszabásu munkálataival együtt a külföldön is oly elismerésben részesült és az exegézis történet terén oly érdemeket szerzett, hogy a bővebb ismertetés alól ez fölment minket. *Steinherz Jakab: Dunas ben Labratról* irt értekezésében (Bp. 1885.) igyekszik e grammatikust megmenteni a Menáchem elleni ármánykodás vádja alól és bemutatja annak gram. ismereteit. *Bárány József: Salamon ibn Gabirolt* és *Flesch Ármin: Jákob Anatólit* mutatta be mint exegétát. *Kohlbach B.: Jehuda ibn Balam*ról irt kimerítő monografiájában ezen grammatikus és Mose ibn Gikatilja közti vitát tárgyalja és világos átnézetet nyujt annak grammatikai, exegétikai és liturgiai működéséről. A közölt piutimhoz adott korrekturák sikerültebbeknek látszanak, mint azok fordításai. *Pinkusfeld S.: Júda ha Lévi mint grammatikus és exegéta* cz. művében e nagy költő és filozófus grammatikáját és exegézisét igyekszik összeállítani az ibn Ezra bibliakommentárjában előforduló idézetek alapján és azok nyomán, mit a szerző *Kuzari* cz. művében maga fölemlít. Szorgalommal gyüjti össze az adatokat, de áttekintést és világos összefoglalást nem nyujt. *A bibliai történet* terén eddig csak tankönyvek jelentek meg, melyek közül felemlíthető a *Bárány József és Stern Ábrahám* iskolai czélra szerzett munka.

Ugyancsak tankönyv az egyetlen magyar: *Héber nyelvtan Stern Ábrahámtól,* mely ugyan az összehasonlító nyelvtudomány alapján ohajt állani, de mint tankönyv, hézagos és sok helyt téves. Egyetlen *héber szótárunk* még mindig a *Pollák Kaimé.*

A talmud és haláchikus irodalom terén először *Bloch Mózesnek: A polgári perrendtartás* és a *rendőri jog* czimü magyarúl

is megjelent jeles műveit említem. *Hochmuth Ábrahám* a M-Zs. Sz. I-ső kötetében népszerűen ismerteti a talmud keletkezésének történetét, jellegét és tartalmát »Talmud« cz. alatt. A Magyar Igazságügyben és külön lenyomatban is megjelent *Blau Lajostól: A bünhalmazat elmélete a hébereknél.* Szerző szerint ezen kérdés, sőt az egész büntetőjog tisztán elméleti értékü a talmudban s a gyakorlatba sohasem lett átvive, innen magyarázza a talmudi jog hézagos voltát. Ezen kérdést illetőleg a talmud határozataiban a római jog befolyását véli fölismerni, habár egy pontban eltérést konstatál; *ugyanaz* a talmudnak egyik nyilatkozatát, a mely miatt a zsidóság már számtalanszor lett megtámadva, magyarázza ily czimü czikkében: A talmudi büntetőjog egyik pontja (M.-Zs. Sz. VI. kötet). *Rosenberg Ede* (M.-Zs. Sz. VII-ik kötetében) *Népiskola a hagyomány korszakában* cz. értekezésében nagy szakavatottsággal és alapossággal tárgyalja e kérdést, bemutatja a talmudkori népiskola külső és belső szervezetét igen világos és részletekbe menő átnézetben. Nem csupán az adatok vannak nagy szorgalommal egybegyüjtve, de a földolgozás is jelentékeny haladást képez az idevágó kutatások terén. *Seltmann Lajos: A nő a talmudban* cz. művében a tudományos szempontot s a kronológiát tekinteten kívül hagyja és inkább a kellemes és érdekes elbeszélésre törekszik, mi határozottan sikerül is neki. Az elbeszélendőknek kissé szigorúbb megválasztása ohajtandó lett volna. A *midrás* irodalomra vonatkozik *Hoffmann Emil* értekezése: *Salamon király legendája,* mely a Salamon mondakör egy fejezete ohajt lenni. Szerző kimutatni akarja az idegen elemeket e mondakörben, annak különböző alakjait más népeknél. Jelen füzet a talmudi agáda és midrás nyomán a szentély, a trón, s a hippodrom képét nyujtja s kimutatni igyekszik azokban az erkölcsi momentumokat.

A zsidók története terén meglehetős élénk munkálkodásnak voltunk tanui. Első sorban *Kohn Sámuel: A zsidók története Magyarországon* cz. korszakot alkotó művéről kell megemlékeznünk, mint a mult évtized magyar nyelvű zsidó tudományi munkálkodásnak egyik fénypontjáról. E mű által a megelőző jelentéktelen kutatások után a magyar zsidók története biztos alapra lett fektetve. Kohn a fantáziának s a szubjektivitásnak nem barátja a történetirásban, következtetései mind szigorúan megokoltak, nem az üres lelkesedéssel, hanem az igazság erejével

óhajt az olvasóra hatni. A második kötetet nehezen várjuk. Mindjárt ezután ugyancsak ezen szerző másik munkáját említhetjük: *A szombatosok* történetében már sokkal jelentékenyebb előmunkálatokra támaszkodhatott a szerző, de nem kevésbé fontos szolgálatot tett művével a magyar történetnek, irodalomtörténetnek és a héber nyelvben és liturgiában annyira jártas Péchy Simon föltüntetésével a zsidótudománynak is. *Löw I. és Kulinyi Zsigmond: A szegedi zsidó község történetének* megirása által nem csupán annyiból szereztek érdemet, hogy ezen hazai elsőrangú hitközség keletkezését megvilágították, hanem az által is, hogy megmutatták a helyes utat és módot hasonló monografiák megirására, melyre a magyar nyelvű zsidótörténet első sorban hivatva van. Ugyancsak *Löw Immánuel Klein Salamonnal* együtt irta meg a *szegedi Chewra* százéves történetét, melyben Löw közrebocsátja azon nézetét, hogy a Chewrák csak a XVI. században keletkeztek a német Bruderschaftok befolyása alatt. Ezen állítás termékeny vitára szolgáltatott alkalmat, melyhez a M.-Zs. Sz. V-ik kötetében hozzászóltak *Hochmuth Ábrahám, Klein Mór, Beck Mór* és mások. A hazai zsidótörténetre vonatkozólag a M.-Zs. Sz. III. kötetében jelent meg *Szántó S.*-től: *Adalékok a zsid. tört. Magyarországon 1790—1840-ig* és a VII. kötetben *Büchler S.*-től: *Adalékok a hazai zsidó községek történetéhez 1830—48-ig.* Büchler itt Rosenthal Salamon magánlevélgyüjteményét használja fel, de anélkül, hogy forrását legtávolabbról is kritika alá venné, pedig e levelek nem ritkán elfogultak, részrehajlók, rosszúl értesültek. Részletekbe itt nem bocsájtkozhatom, de tény, hogy e levelezés csak más idevonatkozó forrásokkal összehasonlítva és csak nagy ovatossággal használható kútfőül. Ezen a forrásra tett megjegyzések daczára B. közleményei nagy érdeküek.

Az általános zsidótörténet terén *Kanfmann D.*-tól nagy elismerést aratott munka: *A zsidók utolsó kiüzése Bécsből* jelent meg magyarul rosz fordításban. Történeti monografiákat irtak: *Feldmann József: Chananel ben Chusielről.* Eltekintve nehány kevéssé megokolt következtetéstől, világos képet nyujt e ritka szabadelvű férfiú életéről és munkásságáról az idevágó irodalom fölhasználásával. *Fischer Gy.* a kiváló fordítóról, *Juda ben Saul ibn Tibbonról* irt. *Kohn Ármin: Juda ben Áser* a Turim szerzője testvérének, toledói rabbinak életrajzát nyujtja majdnem

kizárólag, egy ujabban nyomtatásban kiadott végrendelete alapján. *Vajda Béla: Nagara Izraelnek* az utolsó pajtánnak, a Kabbala nagy költőjének eddig alig ismert élettörténetét és költeményeit ismerteti magyarra fordított mutatványokkal. *Friedlieber Ignácz: Leo da Modenának*, a XVI-dik századbeli nagy újítónak érdekes életrajzát nyujtja nem annyira önálló kutatások alapján, mint inkább népszerüen, mi azután a szerzőt aránytalanul nagy kitérésekre készteti. A nagyhírű budai rabbiról, *Kohen Efrájimról* irt *Schwarcz M.* Itt említjük még meg *Rosenstein M.* szorgalommal szerzett iratát: Maimúni és az Iszlám.

Két figyelemreméltó emlékkönyvről is tehetünk említést. Egyik *Zunz Lipót emlékezete,* melyet a rabbiképző theologiai egylete adott ki. Czikkei, melyeket *Blau L., Kecskeméti L., Fischer Gy.* és *Ziegler J.* irtak, nemes rajongással vannak eltelve a nagymester iránt. Másik *Hochmuth Ábrahám emlékezete,* melylyel Bánóczi, Pillitz és Stiller adták kegyeletük szép jelét az elhunyt nagyhalott iránt. A jelenkori történetre nagyfontosságú *A rabbiképző első évtizedének története,* melyet ezen intézet X-ik értesítőjében *Bánóczi József* állított össze.

Terjedelmesebb és figyelemre méltó történelmi értekezéseket közölt ezenkivül a Szemle VI. kötete *Löwy Mórtól, Kohbach Bertalantól, Diamant Gyulától* és *Nádai Gyulától.* Ugyane folyóirat VII. kötetében *Krausz S.: A zsidók sz. Jeromos művében* cz. alatt nagyon figyelemreméltó és eredeti tanulmányokat közöl, melyek a talmudi korra, főleg a IV. század kulturtörténetére nézve fontossággal birnak.

A vallásbölcsészeti munkák között *Kaufmann D.* két nagyobb műve *Albatlajusiról* és az *Érzékekről* magyarul is megjelent. Közülük az első a külföldi szaktudományban erősebb vitára nyujtott alkalmat. Kiválik *Hochmuth Á.* műve: *Istenismeret* és *Istentisztelet,* a mely önállóságát és eredetiségét tekintve, tankönyvnél jóval több. Érdemes munkát végez *Klein Mór,* ki *A tévelygők utmutatójának* fordítását már majdnem teljesen befejezte. A zsidó vallásbölcsészet ezen alapmunkájának lefordítása által maradandó becsü munkát végez K., ki Munknak franczia fordítását és jegyzeteit követi hiven. A nyelv eléggé magyaros, de a terminológia kissé határozatlan és ingadozó. *Spiegler Gy.: Héber bölcsészete,* nehány helyes megjegyzéstől eltekintve, semmiféle tudományos vagy ismeretterjesztő értékkel nem bir. *Vajda Béla*

a zsidó vallásbölcsészek egyik kedvelt thémájának »*a mózesi törvények észszerű megokolásának*« történetét nyujtja Szaadjától Majmuniig, tekintettel Philóra és a Talmudra. *Venetiáner Lajos* Semtob ibn Falakéranak »*A fokozatok könyve*« czimü, csak kéziratban létező művét ismerteti nagy alapossággal, rámutatva ezen ethikai kézikönyv forrásaira. V. idevágó munkálódását e kézirat kiadásával ohajtja befejezni.

Befejezvén így a tudományos munkálódás történetét, mellőzve ez alkalommal a homiletikai irodalmat, a magyar-zsidó tudományos irodalom még két ágáról számolhatunk be nagy örömünkre. Az egyik a *modern theologia terén* való munkálkodás. Kezdjük immár belátni, hogy a középkori zsidó vallásfilozófia eredményei nem fedezik a mi vallásos meggyőződésünket és így hajt minket az égető szükség, hogy a mai nemzedék vallásos eszmetárát rendszeresítsük, filozofiailag és tudományosan megokoljuk és tisztítsuk. Megjelent e téren a Szemle V. kötetében *Goldziher J.* örök becsű czikksorozata: »A zsidó vallás fejlődéséről« s a VII. kötetben, valamint külön lenyomatban Blau Lajostól: »Izráél kiválasztása.« Itt említem még Bloch M. művét »Ethika a haláchában.«

A másik szépen virágzó ág a *vallásos költészet* volt. Élénk munkálódásnak voltunk tanui e téren úgy a fordított mint eredeti költemények tekintetében. Nagyon sokat köszön ezen ág is a Szemlének. Itt jelentek meg az első fordítások zsidó költőkből *Vajda Bélától,* majd *Kecskeméti Lipóttól,* ki a »*Zsidó költőkből*« czim alatt nagyobb gyűjteményt adott ki, mely a hazai sajtóban több oldalról meg lett beszélve. Ugyan ő több értekezést írt a zsidó költészet történetéről is. Legutóbb *Makai Emil* fordít nagy ügyességgel, kitől szintén megjelent egy füzet »*Vallásos Énekek*« czim alatt. Az eredeti vallásos költészet terén nagynevű költőnktől, Kiss Józseftől jelent meg egy kötet: »*Ünnepnapok*« czim alatt és egyes költemények *Makaitól* és *Kiss Arnoldtól.* Mindez azzal kecsegtet bennünket, hogy nemsokára oly »magyar-zsidó énekes könyv«-et állíthatunk össze, mely méltó diszt szolgáltat majd a hazai zsidó istentiszteletnek.

Nagy-Abony.

Dr. Vajda Béla.

A pesti zsidó hitközség multjából.

A magyar zsidóság vagyoni és szellemi kitünőségeinek központja és mint ilyen az ország többi hitközségeinek irányadója mindig azon hely volt, melyben a király koronázása végbement, ahol az ország törvényhozó testülete székelt. A XVII. század végétől 1848-ig, mely idő alatt a koronázások és országgyülések Pozsonyban történtek, az ottani hitközség birta a vezérszerepet a hazai községek fölött, de amint Magyarország fővárost cserélt és Budapest vált a politikai főhatóságok góczpontjává, a pesti hitközség foglalta el azon kiváló és diszes állást, melynek birtokában a mohácsi vész előtt Buda — talán Székesfehérvár is — és ennekutána Pozsony volt. A pesti hitközség mintha csak tudatában lett volna fényes jövőjének, a tizennyolczadik század nyolczvanas évei azaz alakulásának kezdete óta rohanó gyorsasággal fejlődött és izmosodott oly annyira, hogy félszázados fennállásakor már Pozsonnyal vetekedik rang és jelentőség dolgában. Az országos zsidó értekezleteket itt tartják, a vidéki községekben előforduló gyakori viszályok kiegyenlitésével Pestet bizzák meg, sőt 1835-ban a pesti előljáróság már annyira tudatában van külső tekintélyének, hogy a csabai rabbi pöre alkalmával bátran kimondja a veto-t a pozsonyi rabbi határozatával szemben. Vallásos és kulturális intézményei felülmulták más községek minden ilynemü institucziói; 1814. óta népiskolát tartott fenn, mely *Wahrmann Izrael* rabbinak köszönhette létesülését, 1827-ben a reformált istentiszteletet honosította meg imaházában, mely utóbbit N.-Kanizsa és Pozsony utánozta. Rabbitanácsának élén elismert szakképzettségü férfiak állottak, mint az agg *Oppenheimer Simon,* ki II. József üdvös rendeleteit »Ammud Hasachar« dolgozatában dicsőitette és *Brill Azriel;* a héber irodalmat mindketten művekkel gyarapitották. Zsidó irók a pesti hitközség tagjait maecenásaikként tisztelték és igy az intelligenczia párosulva a tehetős jó móddal emelte a pestiek hirnevét, tekintélyét.

Dr. Pinner, midőn 1834-ben Metternich herczeg és Rothschild báró ajánló leveleivel a pápához utazott Rómába, hogy a vatikánban levő talmud kéziratot tanulmányozza, Pesten és Ó-Budán 30 előfizetőt gyüjtött a babilóni és jeruzsálemi talmudnak általa munkába vett német fordítására, mely — tekintve a mű magas árát (140 frt) [1] — sokat mond.

A község bámulatos gyors haladását az alkotó tényezők folytonos együtt működésének és közös buzgalmának számíthatjuk be és noha a község ifjonti beléletében ráakadunk az egyenletes fejlődés legnagyobb akadályaira: a békétlenségre és a kölcsönös rosszakaratra, melyek éveken át kisértettek a községben — ezek romboló hatásának az előljáróság erélyes és tapintatos fellépése gátot tudott vetni.

*

A pesti hitközség első rabbija *Wahrmann Izrael* 1826 Sziván 19-én elköltözött az élők sorából. A tudományos és békeszerető rabbi halálával a fiatal község kebelében felbomlott az összetartó kapocs, a heterogén elemek, melyek Wahrmann 28 évi lelkipásztorkodása alatt rendben megférték egymás mellett, különváltak, az egységes községi szervezet pártokra töredezett. Sértett egyéni hiuságon és érdekeltségen kivül még a hitközségi tagok közt nyilvánuló vallásos ellentét is elősegitette a szakadást. Néhány vagyonos és müvelt községi tag közremüködésével létrejött a »Chorschule«, melyben az istentiszteletet kórus kiséretében végezték, ahol tiszta német nyelven tartatott a hitszónoklat, melyet müvelt keresztények, papok és tanárok hallgattak szombatonként. [2] A község öregjei az uj templomot, mint a gyülölt reform eszmék propagandáját, a vallásra nézve veszedelmesnek tartották és tőlük kitelhető módon küzdöttek ellene; s midőn erőlködésük és mind megannyi kisérletök, hogy ez intézményt alapjában megingassák, haszontalannak bizonyult, az uj templomban kifejezésre jutott áhitat értékét oly módon törekedtek a nép előtt leszállítani, hogy felfedték ó-budai származású hivatalnokainak botlásait és gyöngéit, melyeknek kiszinezésében a képzelet és ellenszenv is közremüködött. Denhof kántorról Münz Mózes elhiresztelte, [3] hogy a talmudot megvetőleg az

[1] Rosenthal Sal. egykori levele.

[2] Rthl Schwabhoz intézett levele 1835 Niszán 25.

[3] Rthl a pozsonyi rabbihoz 1834. Szivan 22.

asztal alá dobta s e cselekedete folytán életét vallástalannak bélyegezték. Dr. Bach József pedig, [1] kinek főbűne az volt, hogy a német nyelvet kifogástalanul kezelte — 1834 Pünkösdjén szószékről hirdette, hogy a zsidó vallásban, a sok toldalék miatt, melyet a talmudisták derüre-borura gyártottak, a kevésbé fontos szabványokat a sarktételektől lehetetlen megkülönböztetni — s misem természetesebb, hogy ezen és más efajta nyilatkozata, mely hiveire hatást gyakorolt, kapóra jött az öregeknek és corpus delicti-ként mutatták fel, valahányszor a kórustemplom ellen vádakkal álltak elő.

Akik azt remélték, hogy a haladók imaháza, mint olyas »haszontalan luxus« hamar lejárja magát és hivek hiányában végleg megszünik — csalódtak. A reform-párt, melynek tagjai a művelt és vagyonos osztályból kerültek ki, mindinkább erősödött, aminek következményekép a vallásos élet lazulása jelentkezett. A tömeg a nagyok után igazodott és igy a vallási szabadelvüség, mely a haladók értelmezése szerint a hagyományos szokások és czeremoniák elhanyagolásában állott, fenyegető mérvben terjedt a lakosság minden rétegében. A vallási állapotok idővel annyira rosszabbodtak, hogy Szófer Mózes pozsonyi rabbi beavatkozása is szükségessé vált. Ugyanis hitközségi tagok rokonaik sirjára — egyik pesti dáján beleegyezésével — oly emlékeket emeltek, melyekre emberi alakok voltak vésve. A pozsonyi rabbi erélyesen követelte, hogy az említett emlékoszlopokat eltávolítsák, ellenkező esetben pedig megtiltotta, hogy a rokonok az illető sirokon ájtatoskodjanak, mert a zsidó vallás szellemével össze nem egyezhetőnek találta, hogy faragott emberi alakok előtt imák mondassanak. [2]

Ez időtájban jelent meg »Der treue Bote«, melyet a szerző Chorin Áron aradi rabbi Pesten nagy számban szétosztogatott. Széltében azt rebesgették, hogy Chorin, »kinek törekvése a zsidóságot a kereszténység felé vezetni«, művének egy-egy példányát a magyar helytartó-tanács főbb hivatalnokainak felajánlotta a végett, hogy ezek a legközelebbi országgyülésen terjesz-

[1] D. i.

[2] 4. resp. VI. k. חת"ם סופר, mely Rthl-hoz van intézve, ki 1832. Tamus 24-én értesítette a pozsonyi rabbit a dologról. A nyomtatott kiadásokból nem tudható meg, hogy a resp. kinek szól és melyik községre czéloz.

szék a kormány elé folyamodványát, melyben kéri, hogy neveztessék ki Magyarország főrabbijává, mely minőségben »az esztelen zsidókban« meggyökeredzett hiedelmeket és babonaságot ki fogja irtani.[1]) E hir fellázitotta azokat, kik a zsidóság jövőjét szivükön viselték és feladatukul kitüzték, hogy a Chorin-szellemben működő Chorschule-t hatóságilag feloszlassák, melynek megtörténtétől a német reformeszméknek Magyarországban való stagnaczióját tették függővé. Az alkalom csakhamar kinálkozott. A prágai zsidók 1832-ben mozgalmat inditottak, hogy az istentiszteletnek modern genre-jét, amint ez Pesten, Bécsben és több németországi városban kultiváltatott, községükben meghonositsák. A cseh helytartóság mindenekelőtt tisztában akart lenni azzal, hogy valjon ezen intézmény életbeléptetése és fentartása nincsen-e akkora költségekkel összekötve, mi által a zsidó lakosság nem tudna pontosan elegettenni az államot megillető adózásainak, e végből 1832. április 10-én a fenti uj imaház viszonyai felől, melyekre rezoluczióját akarta alapitani, a magyar helytartóság közvetitésével Pest város hatóságához a következő hat kérdést terjesztette[2]): 1. A Chorschule a községi tagok közmegegyezésével jött-e létre? 2. Német vagy héber nyelven mondatnak-e az imák? 3. Van-e pénzalap a költségek fedezésére; 4. A pap, kántor és kóristák fizetése mennyire rug? Minő a papnak és hiveinek viselkedése? 5. Bérbe adatnak-e vagy egyesek birtokát képezik-e a templomi ülések? 6. A templom látogatói számára hány ülés van? A városi tanács nem járt utána a dolognak, hanem a leiratot elküldte a haladó község elnökének, aki — mint magától értetődik — községéről, ennek viszonyairól és hivatalnokairól a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott.[3]) Az orthodoxok neszét vették a dolognak és hogy egy csapással a pesti ref. templomot és a tervezett prágait is megsemmisitsék, szószólójuk: Rosenthal Salamon felkérte a pozsonyi rabbit, hogy a történtekről haladék nélkül értesitse Lämel nemest, ki akkor Bécsben tartózkodott és adja tudtára, hogy a pesti kórustemplom alapitásánál több rendü szabálytalanság és visszaélés követtetett el: nem a kormány helybenhagyásával, hanem a városi hivatalnokok megvesztegetésével jött létre az uj

[1]) Bthl a pozsonyi rabbihoz 1832.
[2]) U. i.
[3]) Rthl. a pozsonyi rabbihoz.

templom és mig Bécsben a község legnagyobb része a modern imaház alakitásának eszméjét köztetszéssel fogadta, amiről az osztrák kormánynak is tudomása volt, addig Pesten a község $^2/_3$ része és ezen kivül a vásárokra feljáró vidéki zsidók is ellenségei az uj templomnak, melynek hivei ugy tul vannak terhelve az ezzel járó költségektől, hogy a türelmi adót sem képesek fizetni, noha a városi hatóságot azzal hitegették, hogy nem vetnek ki adót. Az utasitás folytán Lämel nemesnek, »kinek a khorustemplom tövis a szemében«, a bécsi kormányt arra kellett volna indítania, hogy küldjön ki egy megbizható férfiut, ki a tényállást jámbor, szavahihető emberek vallomása alapján derítse ki,[1]) amely — amint az orthodoxok remélték — végzetes lesz a pesti és prágai haladók ügyére, de ugy látszik, hogy Lämel nem járt el küldetésében,[2]) vagy ami valószinűbb, fáradságának semmi eredménye sem lett.

Ezen fejetlenségek közepette mindinkább érezhetőbb szükséggé vált a rabbiszéknek betöltése oly férfiuval, ki a pártok közti ellentéteket kiegyenlítse, a felzavart kedélyeket lecsillapítsa és müveltsége, szónoki tehetsége és rabbinikus tudománya által mind az orthodoxok mind a haladók igényeit kielégítse. A községben már 1828-ban általános volt az óhaj, hogy a rabbitisztséget békés természetű, jámbor férfiura ruházzák, ki — feltéve, hogy nem lengyel származásu — szellemes hitszónok, de nem a Magidok vagy Darsanok fajtájából, müvelt és a rabbinikus irodalomban jártas legyen.[3]) Már ki volt tüzve, hogy 1828. húsvét félünnepein nagygyülés tartassék, melyen a jelöltek közül kiválogassák az alkalmast, de az előkészületek a beállott viszályok folytán fennakadtak. 1830. február havában, midőn Ulmann Gábor terve, hogy a fiók imaházakat feloszlassa és a régi vagy uj templom kebelébe olvaszsza, már közel volt a megoldáshoz, a rabbiválasztás eszméje ismételten napirendre került; jelöltekül Wahrmann Dávid József, a volt rabbi fia, a temesvári és a nagymagyari rabbik voltak kijelölve, azonban az egyenetlenkedések miatt a dolog nem került választásra.[4]) 1832-ben a pártszen-

[1]) U. i.
[2]) Lämel Simon és Chorin baráti viszonyairól l. Ben Chan V. évfolyam 6. old.
[3]) Rthl Oppenheimer B-hez 1828. Adar 27.
[4]) Jegyzet Rthl levelei közt.

vedélyek rövid időre lecsendesültek és a békés viszonyok alkalmul szolgáltak, hogy a rabbihivatal betöltését harmadizben szóba hozzák; a pályázók voltak: Oppenheimer Bernát eibenschützi rabbi, kit a pozsonyi rabbi [1]) és Oppenheimer B. a מי באר szerzője protegált [2]) és Hirsch Chajesz zolkiewi rabbi, a brodyi rabbi ajánlottja. [3]) A választás ujólag abbanmaradt, mert a községi előljáróságnak küszöbön levő választása, mely elé feszült figyelemmel tekintettek a pestiek, minden más ügyet háttérbe szoritott.

Fordulópont állott be 1834-ben, midőn a viszály élesztő anyagát képező »zsidó konyha-, bor és pálinkamérési jog« bérlet, melyből a község háztartásának szükségleteit fedezték, valahára békés uton elintéztetett. Az említett jogoknak hat évre szóló bérleti szerződése azon évben lejárt és hogy véget érjenek a kibérléssel járó torzsálkodások, melyek rendszerint a városi tanácsbéli urak zsebeit dagasztották és a község tekintélyét leapasztották, a pártok abban állapodtak meg, hogy a bérlet nem egyesek, hanem az egész község nevére irassék, a bevételek és kiadások fölött pedig a haladó község szabadon intézkedhessék és egyszersmind elhatározták, hogy a rabbiválasztás kérdése egy év eltelte alatt véglegesen megoldassék. [4]) A vitás ügyeknek a napirendről leszorultával a rabbiválasztás, mely eddig a kezdeményezésen tul nem jutott, befejezéséhez közeledett. Rosenthal Salamon, hogy a községi tagok szivére kösse a dolog fontosságát, meleg hangu felszólítást intézett hozzájok, lefestette előttük a zilált vallási viszonyokat, melyekre a községet a rabbihivatal üres volta sodorta és buzdította őket, hogy a megérlelődött szándékot lehetőleg gyorsan kövesse a kivitel.

[1]) A pozsonyi rabbi levele 1832. Tamus 15.

[2]) 1832. Áb 12. Jámbor és jámbornak (Oppenheimer Chaim) fia — irja felőle — Izrael legelőkelőbb családjából való, rabbinikus ismerete oly széleskörű, hogy e tekintetben vetekedik akármelyik korabeli rabbival, fiatalsága daczára nagy tudományra tett szert, jól beszél és ir németül és héberül. Rthl azt tanácsolja neki, hogy ajánlottja érdekében forduljon Ulmann Gáborhoz, ki a legbefolyásosabb a községben, kinek szavára mindenki hallgat.

[3]) Szivan 20. 1833.

[4]) Rthl a pozsonyi rabbihoz 1834. Szivan 22. Valószinüleg ez időből származik a »tanulmányi bizottság számára készített 8 pontot tartalmazó alapszabály, mely Rthl levelei közt fennmaradt.

Sok viszontagságon mentünk keresztül — így szól a héber felhivás — sok baj ért bennünket, mióta szivünk öröme és lelkünk gyönyörüsége urunk, tanitónk: *Wahrmann Izrael* rabbink örök nyugalomra tért. Fájdalom nyilallik szivembe, midőn ez állapotokról szólok. Az atyák bünbe estek, van-e remény, hogy gyermekeik megjavulnak? Mit várjunk a gyermekektől, ha nem látnak maguk előtt jó példát? Ha már életünkben rossz úton járunk, annál inkább halálunk után! Bajunk akkor lesz orvosolva, ha karöltve hozzá fogunk, hogy jámbor és müvelt rabbi fenhatósága alá kerüljünk, ki bennünket a boldogság utjára vezessen és kiirtsa közülünk a meggyökeredzett gonoszságokat.

A község magához méltó és a viszonyoknak megfelelő rabbira ugy látszik Magyarországban nem tudott ráakadni, [1]) mert még ugyanazon évben Rthl-t bizta meg, hogy forduljon »a magasztos és becses Gottesdienstliche Vorträge« szerzőjéhez, Zunz Lipóthoz, hogy ajánljon Pest számára három jó hirnevü német rabbit, kik nem küzdenek az emanczipacióért, hanem megelégednek azon kiváltságokkal, melyet az állam a zsidóknak nyujtott és emellett istenfélők, műveltek, otthonosak a két talmudban, jeles német hitszónokok és hatáskörüket, melyhez a haladók pártjának vezetése is tartozik, képesek betölteni. Rosenthal eleget tett a pesti község megbizásának és terjedelmes levelében, melyben a Friedländer Dávid »Sendschreiben«-ja által előidézett nagy Chillul Hasém-ről is megemlékezik, melyre, mint a károrvendő és gunyolódó keresztény világ visszhangja, Strekfuss válaszolt — Adler hannoveri, Wolf kopenhágai, Wollstädter karlsruhei, Eger braunschweigi, Aub müncheni rabbik felől kéri Zunz véleményét, kiknek jámborságáról, müveltségéről és theologiai ismeretéről dicséretest hallott.

1834-ben három férfiu közt: a trebitsi rabbi, a prosznitzi rabbi Schwab és Eger Salamon a poseni rabbi fia — oszlott meg a pesti közvélemény. [2]) de hogy ezek Zunz ajánlottjai-e — nem tudom. Eger Salamont a brodyi és a pozsonyi rabbik [3]) rokonszenves szavai daczára lengyel származása akadályozta

[1]) Noha sok magyar rabbi pályázott. Rthl Schwabhoz Adar 9. 1835.

[2]) Rthl a pozsonyi r.-hoz 1834. Szivan 22. Eger Salamon első helyen volt kandidálva.

[3]) Kiszlev 18. 1834.

meg, hogy a pesti rabbihivatalt elfoglalhassa,[1]) a trebitsi rabbit pedig púpos volta miatt számitáson kivül hagyták, igy tehát egyedüli jelöltnek a prosznitzi rabbi maradt, kinek Rthl 1834. deczember havában a község megbizásából felajánlotta a pesti rabbi méltóságot ugyanakkora fizetéssel, mint amennyit Wahrmann birt »(1000 frt és 200 frt lakbért), Niszan és Tischri hóban Kefel« csak azzal a különbséggel, hogy mig Wahrmannak bécsi értékben, addig neki ezüstben szolgáltatják ki fizetését.

Schwabnak kiváncsian várt válasza Tébeth hó végén érkezett Pestre. Általános volt a hit, hogy a prosznitzi rabbi habozás nélkül nyujtja ki kezét a 2000 tagot számláló község[2]) rabbihivatala után, de mily nagy volt a meglepetés, midőn remek héber stilben irt levelében, melynek soraiból Schwab egész lénye, a tiszta jellem, himezetlen szókimondás és az önérzetes férfiasság bontakozik ki, vonakodik az igent kimondani. Mielőtt a pestiek hizelgő ajánlatát elfogadná, tudni akarja, hogy egy szivvel-lélekkel kivánják-e őt rabbinak, mert tartózkodási helyén a békét óhajtja első föltétel gyanánt; továbbá felvilágositást kér munkakörének terjedelméről és előre kijelenti, hogy visszautasítja a pestiek meghivását, ha tevékenysége csakis arra fog szorítkozni, hogy, mint a bécsi rabbi (Horowitz), csupán vallási kérdésekben legyen döntő biró, amire minden dáján képes, vagy hogy a haladók ki lennének vonva hatásköre alól. Schwab müködési körének határait pontosan kijelölve akarja maga előtt látni, de egyszersmind a maga képességének és tehetségének világos képét is vázolja, hogy megitélhessék : valjon megfelel-e az igényeknek. A Mannheimer és Salamon előadási modora, mely az ékesszólásnak pathosszal kiszinezett foglalatába csakis bibliai verseket, menten minden talmudi mondástól, illeszt — nem sajátja. Meine religiöse-moralischen Vorträge — mondja zárjelek közt — sind keine nach den Regeln der Kanzelrethorik zugeschnittene Reden, die den strengen aesthätischen Anforderungen vollkommen entsprechen; aber dem, und der eingewobenen Erklärungen vieler Schrift- und Talmud-Stellen ungeachtet dennoch lichtvoll, zusammenhängend, ohne üppige Auswüchse einer spitzfindigen Exegetik und gleich weit von finsterem Pietismus als von laxer

[1]) Rthl Schwabhoz 1835. Adar 9.
[2]) U. i.

Weltmoral entfernt, geeignet auch den gebildeten Zuhörer zu befriedigen.

Schwabnak ezen őszinte nyilatkozata, melyet Rthl német nyelvre leforditva az előljáróságnak bemutatott, lelkes hatást szült. Adar 9-én értesíti Schwabot, hogy az előljárók: Breisach Izsák, Ulmann Gábor, Kadis H. és Rosenthal Izsák, valamint az egész község közakarattal őt jelölték ki rabbijoknak, hatásköre csak olyan lesz, mint más rabbié, hogy a pártok közti béke fennmaradjon, egyik hónapban (a régi templomban fog előadást tartani német szavakkal kibélelt jargon nyelvjárással, a másik hónapban pedig a haladók imaházában fog tiszta német nyelven szónokolni), fizetését, ha kevesli, megnagyobbítják és ugy intézkedjék, hogy beigtatása 1835 Pünkösdje előtt történjék.

A józsefnapi vásár után összehivott nagygyülésen egyhanhangulag Schwabot választották meg, aki időközben megfogadta a prosznitziaknak, hogy mig a megválasztatásától (1831) számitott öt év le nem telik, addig jelenlegi állomását nem fogja mással felcserélni és ezenkivül a pesti vásárról hazatért prosznitziak oly kuszáltaknak tüntették fel a pesti hitközség viszonyait, hogy Schwab szépen megköszönve a belé helyezett bizalmat, visszautasította a pestiek választását.[1]) Hasztalan nyugtatta meg Schwabot Ulmann Gábor és Rosenthal Salamon, hogy csupa tisztességtudó emberekkel lesz dolga, és hogy Pest nem Ó-Buda, ahol a nyilvános Chillul-Hasémek egymást érik az egész éven át,[2]) Schwab hajthatatlan maradt.

Három hónappal a történtek után Schwab Gans Mihály közvetitésével arról értesíti Rtal-t, hogy egy közbejött esemény megváltoztatá elhatározását és kész engedelmeskedni a pestiek meghivásának. Öröm és lelkesedés járt e hir nyomában. 1835. szeptember elején Pollák L. és Kassowitz J. L. vitte a pesti község választási okmányát Prosnitzba, ahonnan Schwab 1836. január havában indult uj hazájába, uj hivatási körébe ünnepélyes ovacziók kiséretében. Schwabnak első szónoklata, melyet a bevonulása utáni szombaton a régi templomban, épugy a második is, melyet az ujban tartott, oly sikerdús volt, hogy Rthl a pozsonyi és gyöngyösi rabbihoz irt levelében nem győzi eléggé

[1]) Schwab levele Niszan 13. és Ijar 13. 1835.
[2]) Niszan 25. 1835.

dicsérni; érdemes messze földeket megjárni, hogy hallja az ember — irja az utóbbinak.

Schwabnak pesti rabbivá történt megválasztása nemcsak helyi, hanem bizonyos tekintetben országos jelentőségü is. Alatta a községének pártjai közt levő feszültségnek végső maradványa is eltünt, a békés viszonyok jótékony hatással voltak fontos intézmények kifejlődésére és karöltve a jóléttel és vagyonnal, melyet az 1838-iki árviz csak kevéssé apasztott meg,[1]) járt a vallási dolgok iránti áldozatkészség, melynek rugója sok esetben Schwab buzdító szava volt. De ennél figyelemre méltóbb, hogy Schwab kerülve szélső orthodoxismust és a Chorin által Magyarországban képviselt ref. irányt,[2]) a középuton haladt, felvilágosultsága nem károsította meg a hagyományos elvekben gyökeredző vallásos meggyőződést; ő volt Magyarországon legelső modern rabbi, a szó igaz értelmében és ez az, ami a Pesten megfordult vidéki zsidókat megbarátkoztatta azon eszmével, hogy községükben modern rabbit alkalmazzanak, ki a müveltség ösvényein és a halákha négy rőfnyi területén egyforma biztonsággal tudjon mozogni.

[1]) Az árvizben nem veszett el zsidó. Házakat ez időben nem birtak a pesti zsidók, és a kár, mely üzletüket és raktáraikat érte volt, tetemes nagy; azonban az ó-budai zsidók, kik háztulajdonosok voltak, megsinylették az árvizet.

[2]) Rthl dicsérőleg irja Hamburgernek Schwabról, hogy visszautasította dr. Lewi fürthi rabbinak baráti ajánlatát, melyet utóbbi a »főfő bünös« Saphir Avriel tanácsára nyujtott neki.

Budapest.

BÜCHLER SÁNDOR.

IRODALOM.

MEISEL W. A. ÉLETE ÉS MŰKÖDÉSE.

(Dr. W. A. Meisel. Ein Lebens- und Zeitbild von *Dr. M. Keiserling.* Lipcse 1891).

A modern zsidó tudomány, a mely oly szeretettel foglalkozik az elmult korok alakjaival és a jelentéktelenebbeknek életviszonyait, a melyek iránt gyakran csak irójuk viselkedik érdeklődéssel, is önfeláldozó fáradsággal deriti napfényre, még nem szabadult fel teljesen ama középkori felfogás alól, hogy csak a régi méltó a tiszteletre és a kutatásra. A közelmult kor felekezeti közéletének és tudományosságának kiváló alakjai a jelen nemzedék előtt már teljesen középkori homályban tünnének fel, ha nem léteznének szerencsére különféle czélu lexikonok, a melyek a teljesség kedvéért a zsidók felekezeti életének kiválóbbjait is pártfogásukba veszik. A kik az említett általános érdekü müvekben nem találtak menedékhelyet, csak nekrologjaik által élnek az utánuk következő nemzedékek emlékezetében. Pedig kétségtelen, hogy ama férfiak életének és működésének ismerete, a kik a jelenkor vallásos gondolkozását és tudományosságát megteremtették, ránk nézve nemcsak érdekes, hanem kiválóan hasznos is.

Már e szempontból is örömmel üdvözöljük a zsidók története hirneves kutatójának, Dr. Kayserlingnak legujabb művét, melyben Meisel életét és működését nagy szeretettel, de mégis elfogulatlansággal ecseteli. Szerző vonzó elbeszélésében a pesti hitközség nagy hitszónokának alakja, a ki majdnem egy negyedszázaddal ezelőtt költözött el az élők sorából, megelevenedik lelki szemeink előtt erényeivel és némely szeretettel eltakart gyengéivel. Különös érdekességet kölcsönöznek a művecskének ama korfestő adatok, a melyeket szerző Meisel működésének megértése végett a biografiába ügyességgel és tapintattal beszőtt.

Az előttünk fekvő mű alapján Meisel életét és működését röviden a következőkben ismertetjük.

Meisel 1815-ben július 16-án született Roth-Janovitzban, Csehország egyik városkájában. Szomoru családi viszonyok [1]) által zavart gyermekkorának eltelte után 16 éves korában Hamburgba került, a hol gimnáziumi tanulmányai mellett a talmuddal is foglalkozott. A gimnáziumot szép sikerrel elvégezve, 23 éves korában Boroszlóba ment az egyetem látogatása végett, a hol leczkék és egy hittani iskolában adott órák által szerezte meg életszükségletét.

Egyetemi tanulmányainak befejezte után állás után nézett. Az első hitközség, a mely hitszónokává választotta, Gleiwitz volt, de az orthodoxok, a hitközségnek mintegy negyedrésze, *a városi tanácsnál* óvást emeltek, mire Meisel, ámbár a városi tanács az óvásra semmit sem hajtott, visszalépett. Ugyanazon időben a kormány Oroszországba is hivta, de a meghivást nem fogadta el.

1842. junius 12. Stettinben lett rabbivá megválasztva, a hol 1843. márczius 11-én tartotta székfoglaló beszédjét. Stettin zsidó hitközsége körül, *a melynek első rabbija volt,* nagy érdemeket szerzett magának ugy a béke fentartása által a község kebelében, valamint több humánus intézmény létesitése által. Rövid idő mulva mint hitszónok nagy hirre tett szert, ugy hogy Frankel Z. ajánlatára 1845-ben Prágába meg lett hiva, a hol meg is választatott, de hitközsége nem bocsátotta el. Két évvel később Strelitzbe hivták Mecklenburg herczegség főrabbijául, de a meghivást visszautasitotta. Hitsorsosai jogaiért is több izben szállott sikra Meisel és lelkes fáradozásait siker koronázta.

M. Schwerinben is kombináczióba jött mint »Landrabbiner«, de ott az orthodoxok és reformerok egymásközti surlódásai a kormányt, a mely a viszálykodást megunta, arra az erőszakos lépésre birta, hogy a pártokkal nem törődve, önhatalmulag töltötte be a rabbiszéket. Több reménynyel kecsegtette M.-t a bécsi hitközség, a hová az akkor már nagy hirű hit-

[1]) Atyja iszákos lévén, hogy anyagi viszonyain lenditsen, földesura rábeszélésére kitért és gyermekeit is erőszakkal ki akarta kereszteltetni, úgy hogy jámbor anyja hosszabb ideig bujdosott gyermekeivel, a mig megmenekült.

szónok 1856-ban próbaszónoklatra hivatott meg, a melyet márczius 15-én meg is tartott. Egyénisége és beszédje annyira meghóditotta a bécsiek rokonszenvét, hogy megválasztása már biztosnak látszott, de versenytársa, a zsidó hitszónoklat nagymestere, Dr. Jellinek A., a ki utána tartotta próbaszónoklatát, annyira elvarázsolta a bécsi hitközséget, hogy M. kiesett kegyéből.

Ezen sikertelenség fölött csakhamar vigasztalódhatott, mert alig három évvel később még fényesebb működési tér nyilt meg előtte: *a pesti főrabbiság.* A jelleme és szelleme által egyaránt kiváló főrabbi Schwab Löb 1857. ápr. 5-én történt halála által megüresedett főrabbi széknek, a pesti hitközség meghivás utján történendő betöltését határozván el, először a nagytudományu és lánglelkü Sachs Mihály, berlini hitszónokhoz fordult. Ez azonban a meghivást elfogadni vonakodott, mire a hitközség figyelme Meisel felé fordult. 1859. április 30-án tartotta próbaszónoklatát, költői és lendületes nyelvezete bámulatot gerjesztett és egyéni szeretetreméltóságával, nyilt vallomásával: »Ich liebe die Tugend und die Wahrheit, ich hasse das Laster und die Heuchelei, gerade und offen ist mein Sinn, Schmeichelei und Wohldienerei sind mir verhasst,« meghóditotta a sziveket. Tiz nappal a próbaszónoklat után meg lett választva.

Meisel elhagyva Stettint, a hol 16 éven át áldásosan működött, 1859. aug. 11-én érkezett Pestre, a hol az előljáróság egyik levele szerint, az egész hitközség nehezen várta. Beköszöntő beszédje hallgatóságára mély benyomást tett és általános lelkesedést keltett. Hasonló hatást tett második beszédje is, a melylyel szeptember 6-án az uj dohány-utczai templomot felavatta. Beköszöntője, a mely ki lett nyomtatva, a Löw Lipót által szerkesztett: »Ben Chananjá«-ban heves kritikában részesült, melyet az ismert történetiró: Jost irt és a mely a következő szavakkal végződött: »Da Herr Meisel sonst als tüchtiger Redner gerühmt wird, so schreiben wir die Antrittsrede nicht einem Mangel an Fähigkeiten, sondern einer falschen Ansicht von dem Bildungsgrade seiner neuen Gemeinde, oder, insofern der Redner diesen richtig aufgefasst hat, dem traurigen Zustande derselben, und ihrer Unfähigkeit zu beurtheilen, was der Geschmack heutigen Tages billige oder ver-

werfe.« A kritika, a melynek rugójául sértett hiuságot tételeztek fel, Pesten általános megbotránkozást szült, a melynek eredménye egy ellenkritika és egy névtelen irat volt stb.

Meisel pesti működéséről szerző a következőleg nyilatkozik: »Meisel községében rendkivüli szeretetben és tiszteletben részesült és működésének s törekvésének termékeny talajt talált. Minden szombat- és ünnepnapon prédikált, nem azért, a mint ellenségei állitották, mert magát nagyon szerette hallgatni, hanem azért, mert a hitszónoklatot a jelenlegi Istentiszteletnél joggal nélkülözhetetlennek tartotta. Azon érdemet nem lehet tőle megtagadni és ezt még a mindig oktató (schulmeisternde) Hochmuth rabbi is kénytelen elismerni, hogy ő, a szónoklás nagymestere, a hitszónoklatot Pesten az Istentisztelet kiegészitő részévé tette.« Az orthodoxiának is konczessziókat tett, a mennyiben kétszer évente az ismert szombatokon pilpulisztikus előadásokat tartott, a miből nem látott nagy köszönetet, mert hallgatóinak egy része csak azért figyelt rá, hogy a plágium vádjával illethesse.

Meisel alkotásai közül kiemelendő első sorban a *Talmud-Tóra,* a melyet később egy szemináriummá akart átalakitani, a mi azonban nem sikerült neki, pedig az orthodoxok is nagy örömmel üdvözölték a tervet. A ma fennálló »*Meisel-egylet*«-et is ő alapitotta ezen czim alatt: »Verein israelitischer Geschäftsleute zur gegenseitigen Unterstützung durch unverzinsliche Vorschüsse.« A nőegylet alapitásában is jelentékeny része van.

Szerző festi azután azon küzdelmeket, a melyeken Meisel átesett, midőn az 1861-iki országgyülés egybehivása folytán a nemzeti aspirációk hatalmasabban kezdtek érvényesülni. Hogy mennyiben alapultak valóságon azon gyanusitások, a melyekkel némelyek mint németet illették, nem itélhetjük meg, mert azokat a viszonyokat nem értjük. Az orthodoxoknak ellene folytatott küzdelmeit azonban megértjük, mert e tekintetben a viszonyok még nem változtak, legalább nem a javulás irányában.

Meisel az általa szerkesztett, de csak rövid ideig fennállott hetilapban, mely »Carmel« czim alatt jelent meg, oda nyilatkozott, hogy esketéseket szabad a templomban végezni és hogy az almemor helye közömbös a vallás-törvény szempontjából. E miatt egy orth. rabbi a következő — már a czim által jellemzett — iratban támadta meg: Der Berg Tabor oder Recept für Dr. W. A. Meisel, von David Schlesinger (Pozsony 1861). Más izben azt a hirt költötték rá, hogy az udvari ebéden, a melyre mint rabbi ő lett először meghiva és a mely kitüntetés hiveinél általános örömet keltett, evett. A hir hivőkre talált és nagy izgalmat szült, a melynek következtében vizsgálat lett meginditva, a melynek eredménye a hir teljes valótlansága volt.

Meisel a hatásos szó és a tett embere az irodalom terén is érdemeket szerzett következő munkái által: *Leben und Wirken Naphtali Hartwig Wessely's* (Boroszló 1841); *Jüdisch-religiöse Vorträge* (Krotoschin 1844, egy füzet); *Homilien über die Sprüche der Väter* (Stettin 1855), a melyből a második kiadás most jelenik meg; *Prinz und Derwisch oder die Makamen Ibn Chasdais* (1847, második átdolgozott kiadás Pest 1860); *Der Prüfstein.* Sittenspiegel des Kalonymos ben Kalonymos. A verses forditás, a melyhez bevezetésül Dr. Kayserling Kalonymos életét irta meg, 1878-ban 10 évvel a szerző halála után jelent meg. Ezeken kivül több beszédje és költeménye jelent meg nyomtatásban.

1867. november 30-án tartotta Meisel utolsó beszédjét az Orczy-házban lévő zsinagógában, a melyben a békéről a zsidóság, a község kebelében beszélt. Miután lelépett a szószékről, szélhűdés érte, a kedusát még reszkető ajkakkal rebegte, azután összerogyott. Deczember 3-án gyászt öltött a pesti hitközség, főrabbiját temette.

Számosan vannak még az élők között, a kik Meisel gyujtó szavait hallgatták, a kik áhitattal csüggtek mézes ajkain; lelkesedéssel és kegyelettel emlékeznek vissza még ma is lánglelkű beszédeire, a melyeken felépültek és nemes tettekre felbuzdultak: ezeket mind és a mai nemzedék közül a zsidó hitszónoklat és a nemes papi működés tisztelőit hálára kötelezte Dr. Kayserling gyönyörűen irt biografiája által.

Budapest.

Dr. Blau Lajos.

SALAMON PÉLDABESZÉDEI.

Magyarra fordította *Stern Mór*, képzőintézeti tanár. Budapest 1891.

A biblia azon könyvének fordítása fekszik előttünk, mely nem szavai, magasztos és elragadó képei és nem rendkivüli szó és gondolatalakzatai által válik ki a többiek közűl, hanem a melyet inkább a didaktikus tartalomnak megfelelő merész mondatszerkezete és a tömörségnek gyakran érthetetlenségig emelkedő foka jellemez. A hittanításnak a mai körülményekkel számoló pedagógiája, a mely — ha héber szövegre egyáltalában van tekintettel — a szentirás egyes részeire kénytelen szorítkozni, különösen hangsúlyozza és sürgeti a Salamon példabeszédeinek felvételét az előadandó anyagba, mivel bennök az élet legváltozatosabb mozzanatai jutottak találó, gondolkodást és jellemet egyaránt fejlesztő kifejezésre. Ezen különben alig megokolt iránynak tulajdonitható a jelenség, hogy az iskolát szem előtt tartó bibliafordítók a Mózs ötkönyve után, a történeti és prófétai könyvek teljes mellőzésével, a zsoltárok s példabeszédek felé fordulnak. Ugyanezen ok és terv vezérelte jelen fordítás szerzőjét is, mint azt előszavában elég világosan ki is fejti, a melyből az is kitünik, hogy a munka nehézségeinek teljes tudatában volt, midőn feladata megoldásához hozzáfogott; hogy azok leküzdésére vállalkozott, dicséretre méltó. Hogy azonban az egymást követő gondolatok mélysége és ereje, az oktatás bensősége és a megfigyelés élessége, a feddés és gúny találó és meggyőző hatalma a fordításban is érvényesüljön, az új és az egyszerű fordításnál nehezebb feladat, melynek megoldása a fordító tehetségének mértéke; a vont korlátok közt mozogni és azok lerontása nélkül a megértés nyitját is megadni, itt annyit tesz, mint az enigmatikus rövidséget, mely némelykor a hat szóból álló vers 2 részében 2 szentencziát tartalmaz, érthetővé tenni, ezek kapcsát és összefüggését egy megtoldott szóval nem kifejezni, hanem ráutalással jelezni. Erre jelen munka más minták alapján, melyekben nincs hiány, számos helyen kisérletet tett, a mennyiben a mindennemű viszonyt kifejező Vavot összefüggés létesítése végett megfelelően körülirta; igy I, 31, 33; II, 22; III, 4; IV, 18; VI, 37; XVII, 14; stb. De míg egyrészt a fordítás ezen szükséges és jogosult szabadságával élt, sokszor a héber szótól teljesen eltekintve, csupán

a gondolatot adta vissza, ezzel túllépve a megengedett határt; megjegyzendő, hogy a hol e hibát elkövette, az mindig az általa választott mintára megy vissza, úgy hogy annak szószerinti követése róható fel a fordítónak főtévedés gyanánt. A mennyire megfigyelhettem, a Mendelsohn körébe tartozó fordítás gyakorolt rá nagy befolyást; ezt bizonyítja pl. XIV, 33: »tántorodik«, mely nem a héber תְּוַדַּע, hanem a Detmold szabad körülirásának: »taumelt sie umher« fordítása; hasonlóképen XIV, 14: וּמֵעָלָיו אִישׁ טוֹב: »cselekedeteit a jóravaló férfiú: und der Edle geniesst seiner Thaten Lohn«; VII, 21: בְּרֹב לִקְחָהּ: »nagy mesterségével: durch viel Kunst«; XIV, 15, 28; XVIII, 4; XVII, 8, 19: פֶּשַׁע »sértegetés: necken«; נֶפֶשׁ: test, X, 3: הוֹת: vagyon; XIX, 15; XXV, 10, 25; XXVI, 6, 7; XXVIII, 2; XXX, 26; XXXI: 3; stb.; ugyane körülménynek tulajdonitható, hogy XXX, 23: שִׁנּוֹאָה meggondolatlanúl a héber és német szó félreismerésével: »csúnya nőnek« van fordítva. Szerénytelenség volna viszonyaink közepette, annyi kitünő német munka és a magyarázatok oly halmaza után eredetiséget kivánni; de az joggal elvárható, hogy a ki ily fordításra vállalkozik és képzettségénél fogva hivatottnak érzi magát reá, választani tudjon a bő, rendelkezésére álló anyagból és a jobbat felismerje. Nem mintha annak jogosultságát, hogy a biuristák szerint haladjon, egy szóval is kétségbe akarnám vonni; el kell ismerni messzeható befolyásukat a zsidó bibliatanulmányozás felkeltésében és fentartásában; de ha magyarázataikat szembeállítjuk a széles alapra fektetett, tudományos kutatásokra támaszkodó, gyakran meggyőző erejű újabb dolgozatokkal, csakhamar az utóbbiak elsőbbségét fogjuk kétségtelennek nyilvánítani és azok népszerűségét emezek tudományossága háttérbe szorítja. Ha a fordító e szerint jár el, az említett, semmivel ki nem menthető botlásokat kikerülheti; mert akkor a biuristák többnyire szabad fordítását nem követi s nem tér el a szövegtől oly esetben, midőn az teljesen szükségtelen, mint VII, 14-ben; II, 15-ben az egész szerkezetet másítja meg; igy I, 19-ben is; III, 33-ban a cselekvő ige a magyarban nem használatos szenvedőalakkal van fordítva és azt mutatja, hogy a fordítónak nem volt tudomása arról, hogy a 3 sok tekintetben rokon könyvben: zsoltárok, példabeszédek és Jób, a 3. személyű ige meg nem nevezett alanya kétségtelenül Isten; XIII, 21 ilymódú felfogását ugyanezen körülmény okozta, a mennyiben טוֹב van alany-

nak véve; XXII, 12-ben határozatlan szavaiból nem dönthető el, vajjon a vers második részének alanya az elsőben birtokos gyanánt említett Isten neve. Ugyane szabad eljáráson alapszik VI, 21 toldaléka és IX, 3-ban a terjengős: »szolgálattevő lányok«, és XVII, 12 egyszerű szerkezetének meg nem okolt felfordítása. A hivebb fordításra már azért is kellett volna nagyobb súlyt fektetni, mert e mű nem egy, a tősgyökeres magyar vidékeken érzett hiányt szándékszik kitölteni, hanem ott fordúlnak hozzá bizalommal könnyítésért, hol fordítására a nyelve miatt van szükség, és ha meggondoljuk azt is, hogy a bibliai szöveg tanulásánál nem a tartalom egyedűl, hanem a szavak értelme is főczél, annak szüksége, hogy az eredeti mondat szerkezetét és fordulatait lehetőleg hiven követhessük, annál világosabb. Másrészt a betühöz való ragaszkodás is hagyott maga után észrevehető nyomokat; így XVI, 33-ban, jóllehet a mondattanilag feltünő את eléggé bizonyítja, hogy a héber passivum nem valódi, a fordító mégis a szenvedő alakot vette át a magyarba is; még feltünőbb XXIII, 20 a dativus ethikus szószerinti visszaadása: »hússal dőzsölnek maguknál«; I, 3 a magyar nyelv rovására a מ van külön fordítva; XXIII, 22 a héberben visszamutatónak elég gyakran használt mutató névmás זֶה: »ez«zel van megtartva; hasonlóan érthetetlen többeszszám XXV, 22: »szenek«, mig I, 19 héberben megengedett inkongruenczia az ige számában a magyarba is van hiven felvéve és a mondatot érthetetlenné teszi. Ilyen utánzása a más nyelvekben is előforduló fűzésnek az állítmány nemét illetőleg, mely a magyarban semmi alappal nem bir, VII, 14: »mondd a bölcseségről, nővérem vagy«, mikor a mindkét nemet kifejező »testvér« állott rendelkezésére. A szó gyökéhez való szolgai ragaszkodásból eredt XXII, 20 שָׁלִשִׁים-nak »hármasszabály«-lyal és I, 9: לויה חן: a fej diszkötésé-vel való fordítás, mely szavak egész más képzetet ébresztenek, főleg a könyvhöz és számtanhoz szokott tanuló eszében, holott pl. az utóbbit, mint IV, 9, a helyes elválasztásával a 2 szónak elkerülhette volna; IV, 17: לחמו לחם »a kenyerét lakják« alkalmasint a »jóllakni« téves leszármaztatásából keletkezett, míg IX, 5 hasonló helyén az érthető és meg is felelő kifejezéssel találkozunk. A következetesség a szók használatában különben sem tartozik a fordítás jó oldalaihoz; nem szólva pl. מוסר-ról és a vele rokon kifejezésekről, melynek 7-féle fordítása, u. m.: oktatás, tanítás, intés, fenyítés, erkölcs, erkölcstan, tanulság, a különböző összefüggés meghatározta jelentményben találja magyarázatát, de semmiesetre megokolását is; de más, nem épen gyakran ismétlődőknél is, mint אלוף: II, 17: barát, XVI, 28; XVII, 9: kebelbarát; שַׁלוה I, 32: szerencse, XVII, 1: békesség és mások. Már pedagógiai szempontból is, melyre a fordítónak czéljánál fogva nagyon is kellett volna tekintettel lenni, tanácsos, a mennyire az értelem engedi, a következetesség. Helytelen és csak a könnyedség kedveért választott נפש fordítása: »test«; XXV, 25; פֶּשַׁע: sértegetés: XVII, 19; דֶּלֶף csatorna: XIX, 13; XXVII, 15; יְשׁמה: XIII, 9: megörvendeztet, stb.; melyek, mint már említettem, nagyrészt a német fordításon alapulnak. Úgy látszik eredeti hiba, — mert forrását nem találhattam — יד יקוש VI, 5: »csukott kézből«, XVI, 15: מלקוש בָּעָב: tavaszi eső, III, 15: חפציך: gyönyöreid és hasonlók. Teljesen érthetetlen, hogy XXV, 1 miért maradt אנשי fordítatlanúl, és XIX, 29: שְׁפָטִים, hacsak a pontozás, nemcsak fölösleges, de hibás megváltoztatását fel nem teszszük, mi okból jelenti a birákat? és hogy viszonylik XXVII, 9: מעצת נפש a lélek üdüléséhez? A szépen hangzó kifejezés kedveért a szöveggel ily mostohán bánni nem szabad. A mi a nyelvezetet illeti, a fordító törekvése válogatott és emelkedettebb beszédre sok helyen sikerült és dicséretreméltó; a nehézségeket, melyekkel meg kellett küzdenie, gyakorlottságáról tanuskodó ügyességgel a legtöbb esetben legyőzte és lehetővé tette, hogy a szentencziákat a szöveg nélkül is érthetni, a mivel a magyar bibliafordításnak szolgálatot tett. Ezt azonban nehány régi, nagyon is keresett és mesterkélt szó alkalmazása gyöngíti, melyek helyébe, mint כבוד: következetesen Károlyi szerint: tisztesség; XVI, 16: felfortyan, XXX, 12: csajhosság, és oly közönséges, mindennapias képzethez füződő kifejezések helyébe, mint VIII, 16, elnökölni, XIV, 32: bizalmas, XVII, 18: kezet nyújt, XXXI, 26: bájos (a könyvben álló »bajos« valószinűleg nyomtatási hiba) más megfelelőbbet lehetett volna tenni; a magyartalanságok, mint IX, 1: kiszabja oszlopait, XXIX, 15: egy magára eresztett fiú és VII, 22; XI, 3; XV, 14; XXX, 18 többnyire germanizmusok s nem gyakoriak. Említenem kell még a mondatok interpunkcióját, melynek alkalmazása a szerző bevezető szavaival ellenkezik; ez utóbbiak ugyanis külön kiemelik a hosszabb körmondatoknak a könyvben való előfordulását és azok helyes felfogását, másrészt azonban

pontot tett mindenhová, hol a versnek vége van ugyan, de egy több tagból álló körmondatnak csak egyik része végződik és azáltal az összefüggést elhomályosítja; példát nyujt erre minden fejezet és könnyebb azon kevés helyre utalni, hol a gondolat menetéhez alkalmazta a vesszőt és pontot, mint XXVI, 18. Azt épen átvehette volna német mintájából, hogy valamely elég világosan befejezett szakasznál kis szabad tért hagyott vagy legalább vízszintes vonallal jelezhette volna, ép úgy a félbeszakított összefüggés és egy előbbi versben elejtett fonal felvételére nincs semmivel utalva II, 16-ban, mely a 12. vershez csatlakozik és a közvetlen megelőzőhöz olvasva, ellenkező értelmet ád; ép ilyen II, 18; VII, 22.

De ha a fordítás érdemeiről elismerőleg kell nyilatkozni, a szöveg kiadásának számos hibáját elhallgatni nem lehet; mert ezek oly feltünők, hogy az azokért való felelősség a nyomdászt csak részben terhelheti. Mert mi más módon mint figyelmetlenséggel magyarázhatni VIII, 8: נפטל, XIII, 12: תאוה בָּעה, XXIV, 13: חֵקֶר (inyed), XXV, 11: אַל, I, 4: מזימה elemi botlásait? A pontozás ellen elkövetett vétségek egész sorozatát lehetne összeállítani, de csak egy részük álljon itt jellemző például: XII, 26: יָתֵר, XXVIII, 23: אחרי, XXVIII, 24 נָגַל, XVI, 2: וחוֹבֵן, XIII, 22: נָצפוּן, XXI, 31: מִכֵּן, XXIV, 24: יקבהו. Több helyen a כתיב megjegyzés nélkül van a szövegbe felvéve: III, 28; XXVII 10, XXX, 18 és XIII, 20 hibásan van közölve; V, 9 külön maszorai megjegyzéssel vannak ellátva, melyről a maszóra maga semmit nem tud; de XXX, 28 külön figyelmeztet a ש-nek sz-szel való kiejtésére, mindazonáltal jelen könyvben az »s« szerepel. habár nem lehet annak jogosultságát kétségbevonni, hogy ott, hol a כתיב világosabb értelmet ád mint a קרי, az elsőt fordítsuk, még sem tarthatom iskolakönyvbe valónak, hogy XIX, 7; XXI, 29; XXIII, 26; XXVI, 2, tehát 4 helyen előforduljon. A mily kicsinyeseknek látszanak ezen a pontozást illető megjegyzések, ép oly fontosak a tanításnál, mely nyelvtani elemzéssel van összekötve, a tanítóra és tanulóra nézve egyaránt. Fölösleges arra külön utalni, hogy mily benyomást tesz az a kezdő tanulóra, ha a nyomtatott könyvben és még hozzá a bibliában hibákat kell javítani; a tapasztalat mutatja, hogy bizalmatlanságot kelt s gyöngíti a hatást, a mi lélektanilag egyszerű tünemény. Ha el is tekintünk a sok hiányzó dágestől, mint pl. II, 22; XXIV, 16;

XXX, 6 és a fölöslegesektől, mint XX, 6; V, 22, nem lehet mellékes, hogy oly feltünő jelenség, mint a ר kettőzése észrevétlenül vonuljon el a tanuló szemei előtt XVI, 1-ben, annál kevésbé, mert egy általános törvény következetes kivételeinek egyik jellemző példája; hasonló a שוא hiánya VII, 25, IV, 19 és a pauzális alak elhanyagolása VIII, 33; XXVIII, 13. Sok alkalmat nyujtott gondolkodásra ama jelenség, hogy a kiadó a szövegbe a merőleges legarmé- és pászek-vonalakat vette fel; de ha már el is fogadjuk az ismeretlen czélzat helyességét, nem látható be, miért toldotta meg I, 21; IX, 7; XVI, 10, 11; XXI, 20; XXIII, 5; XXIX, 13 s mi okból hagyta el I, 27; III, 28; XXX, 14, miután a hangjelek egyáltalában nem szerepelnek munkájában? Végül még a könyv czímlapjára kell rátérnem, melyen a kiadóczég következőképen van megnevezve: בית מסחר הספרים של בנו מרדכי אפרים הלוי; jó volt az utóbbinak, — mert ez nem a fordító hibája — a közönséges polgári nevét is hozzá tenni a Numeri XXIV, 3-ra támaszkodó költői alakhoz, mert különben a legjobb bibliaismerőt is gondolkodóba ejtette volna e meg nem okolható költői szerkezet.

Hosszadalmas, többnyire aprólékos megjegyzéseimmel és kifogásaimmal a fordító és kiadó érdemét nem akartam csökkenteni és törekvésem csak oda irányult, hogy a szerző figyelmét egy esetleges második kiadás alkalmára a kiemelt s a meg sem említett tévedések kijavitására tereljem.

Budapest.

DR. BÜCHLER ADOLF.

VÁZLATOK A TEMESVÁRI ZSIDÓK TÖRTÉNETÉBŐL 1865-IG.

(*Dr Löwy Mór*, Skizzen zur Geschichte der Juden in Temesvár bis zum Jahre 1865. Szeged.)

A hazai zsidóságban, fájdalom, még mindig nem mutatkozik saját története iránt oly általános érdeklődés, a milyent külföldi hitsorsosainknál örömmel tapasztalunk. Ez okból az e czélt szolgáló történetirás egyesek önfeláldozó és hálára kötelező munkássága daczára sem képes lépést tartani sem az általános hazai, sem külföldi hitsorsosaink történetirásával. Nagyon kevés még az, a mi eddig a különféle levéltárak porlepte okirataiból nap-

fényre került és legföljebb arra való, hogy tudásunk szegénységét bizonyítsa. Pedig az elmúlt korok e hű regélői jórészt nem is esnek oly távol azoktól, a kik irántuk érdeklődnek, ott hevernek a városi, megyei és hitközségi levéltárakban és a — temetőkben. Ezen megbizható anyagból az egyes hitközségek története kisebb-nagyobb teljességgel összeállítható és ezen monografiák képezhetik csak a *magyar zsidóság történetének* alapját.

Az ez irányban régebben és újabban tett érdemes kutatásokat gyarapítja a temesvári főrabbi művecskéje által, melyben a multban és jelenben nagyjelentőségű hitközségének történetét tárgyalja a neki hozzáférhető források alapján. Habár a szerzőnek csak rövid idő állott rendelkezésére, mert iratát az új templom fennállásának 25 éves jubileumára szerzette, ezenfelül pedig áldatlan hitközségi belviszályokból eredő kicsinyes féltékenykedés a szefard testvér-hitközség levéltárát is elzárta kutató szemei elől, mindamellett sikerült szerzőnek az idevágó irodalom szorgalmas felhasználása és saját hitközsége levéltárának átkutatása alapján a temesvári hitközség multjának, ha nem is teljes, de mégis érdekes képét festeni. A monografiákban szegény hazai zsidótörténet barátai e »vázlatok«-at is hálásan veszik.

Különös érdekességet kölcsönöz a művecskének azon körülmény, hogy Temesvárt igazi, nem újabb keletű pártszenvedély szülte spanyol zsidókra akadunk. Az első zsidók, kiknek bevándorlásáról biztos tudomásunk van, török területről származtak, a kik valószinűleg a tizenötödik század végén Spanyolországból kiüzött és a török birodalomban megtelepedett zsidók utódai voltak. A legrégibb adatot, a mely ránk maradt, szintén *egy török zsidó* sirköve szolgáltatja, a melyen az 1636. évszám olvasható.

A csinosan irt és szépen kiállított füzetből, a melynek tartalma a következő három szakaszra oszlik: 1. letelepedés, 2. jogviszonyok, 3. hitközségi élet, kiemeljük az érdekesebb pontokat.

Az első teljesen biztos adat arról, hogy Temesvárt zsidó lakosság létezett, azon kapitulációban foglaltatik, a mely ezen vár és városának Eugen herczegnek való átadását szabályozza, a hol zsidókról is említés történt (1716.). Az 1776 évi »Judenordnung« szerint Temesváron, a hol egyidőben a protestánsokat a zsidóknál is súlyosabban sanyargatták, csak 49 zsidó családnak volt szabad lakni; de már 1788-ban 140 család létezett; 1842-ben 229 család (1145 lélek); 1851-ben 1551 lélek.

Érdekes, hogy a most többfelé szakadt községet 1739-ben *spanyol* és *német* zsidók közösen mint *egységes* községet alapították. Nyilvános iskola csak a negyvenes években alakult. Egyéb kulturális törekvések közül kiemelhető azon temesvári hitsorsosaink hazafiságára kedvező fényt vető tény, hogy 1867-ben a magyarnyelv terjesztésére »Temesvári izraelita Magyar-egylet« alakult, a melynek czélja magyar nyelvmester alkalmazása és magyar könyvtár alapítása volt.

A füzet végén a szerző elődeinek, a rabbiknak életrajzát adja, a mennyire még ismeretes, és a hitközségi elnökök lajstomát állítja össze.

Budapest. DR. BLAU LAJOS.

IBN GABIROL NÉHÁNY KÖLTEMÉNYE A LÉLEKRŐL.

»Fohászkodjál fel az Úrhoz, belátás,
Járulj elé és szolgáld őt rettegve,
Csalfaság és hívság után mért törnél?
Éjjel-nappal gondolj jövő éltedre.
Hasonló vagy lényegedben istenhez:
Te is, mint ő, láthatatlan vagy s nemes;
Lelkem, te is tiszta vagy és magasztos,
Mint Alkotód tiszta és tökéletes.
A hatalmas egeket hord karjain,
Mint hordozod te is a holt anyagot —
S aki téged nem alkotott anyagból,
Dicsőitsd szent énekeddel a Nagyot.
Szálljon mindig Alkotódhoz az ének:
Minden lélek hódoljon szent nevének.« [1])

Tekintsd, lélek, teremtődet,
Ifjúkorban nézd nemtődet,
Hozzá kiálts nappal, éjjel,
Folyton nevét dalld te kéjjel,
Mig földön vagy, ő a részed,
S ha kiszállsz a testből, réved.
Maga előtt készit helyet,
Trónja alá hajtod fejed.
Magasztalom ezért istent,
Kit dall minden lélek ittlent. [2])

[1]) Sachs, Carm. S. XIV.
[2]) Rel. Poesie 8.

Hatalmadhoz közel vajj' ki léphet?
Ki dicsedből alkotád e szépet,
A *lelket*, mely az ős-szirtből terme,
S a melyet szült az öröklét verme!
Ráömlenek a *bölcseség* éki,
És a *lélek* nevet adtad néki.
Alkotád — mely ered az ész-lángból
És lényege, mint a tüz, úgy lángol;
Testbe adád azt, őrzése végett,
Lángol belül, ámde el nem éget —
Mert ily lélek-lánggal bir a testünk,
A semmiből a valóra jöttünk,
S téged is, Úr, lángba szállva lestünk!

Ki éri fel bölcseséged?
Töled lelkünk az *ismerést* kapja,
Ez gyökere, *tudás* az alapja,
Ezért tör át épen minden részen,
S mint végóra, ő is örök lészen:
Ez lényege, ez titka egészen!
A *bölcs lélek* soha meg nem halhat,
Ám büneért nagyobb kárt is vallhat . . .

Jóságod ki viszonozza?
Aki lelket azért töl a testbe,
Hogy tanítsa s védje, bajba esve;
Földből vájod s lelket fújsz be végül,
Bölcseséget öntve rája ékül:
Az állattól elválasztja s gyakran
Fölebb törhet s ott lesz fénylő rangban — «.[3])

Ez Salamon Ibn Gabirolnak verses Fons Vitae-ja: mindkettőt ugyanazon vallásos ihlettség hatja át.

Nagyvárad. Dr. Kecskeméti Lipót.

JÚDA HALÉVI VÁNDORÚTON.

VI.

Búcsú a kedvestől.

S most vedd utószor napkelet virága
E dalt, a melylyel sírva távozom;
Ki tudja merre vet ki majd a gálya
Hullám ölébe' tenger partokon?

[3]) Királyi korona.

Oh hadd tekintsek még egyszer szemedbe,
Mely mint a hajnal szende, halavány,
Bár távol is, bár elszakadva messze,
Gondolni fogsz-e néha, néha rám?

Tudod-e, mondd, szeretni azt, ki téged
Bármerre jár is, örökké szeret,
Ki egy világot, mindent adna érted
S kit hű szerelmed boldoggá tehet.

Ha álmaidban megjelen a vándor,
Kit messze üzött nyugtalan szive,
Ki oly közel lesz s mégis ah! — be távol!
Szived ez álmot jól megfejti-e?

Ha eltakar a sirhalom göröngye,
Én ott is hallom lépteid neszét,
Ha lázas ajkad sugja: mindörökre
Tied vagyok, halálban is tiéd!

Ha éjsötét hajad felé simulva
Az esti szél meglopja sóhajod
S elhozza titkon, minden éjjel újra,
Hogy visszatérni vágyjon a halott.

Én ott is őrzöm mindörökre híven
Egy szebb időre hű szerelmedet,
Érted daczolva ah! mi könnyü minden
S téged feledni mily nehéz lehet!

A pálya int távozni messze, messze,
Hová nem ér el a dalos madár,
Oh nézz utószor könyező szemembe
S légy oly vidám, minő egykor valál!

Isten veled! Hajóm a messze ködbe
Siet a zajgó Oceánon át,
Nálad felejtém lelkemet örökre
S én mint az árnyék vándorlok tovább . . .

VII.

Örök vágy.

Mi éber gond, mi néma fájdalom szállt
Vérző szivedbe drága nemzetem?
Oh vesd le már a gyász komor palástját,
Hadd töltsön el egy szentebb érzelem.

Merüljön el a multak rémes átka,
Magasztos vágyat pengess lantodon,
»Cziónnak rég elhervadt ifjúsága
Megujul még a szentelt romokon . . .«

Oszlik a szürkület, dereng a hajnal
S virágra hinti kristály harmatát;
A zöld mező vidám pacsirta dallal
Köszönti fel az első napsugárt;
S szerelmet vallva bérczpatak vizének,
Egy csalfa szellő hinti csókjait,
Megsúgja lombnak, zöldelő levélnek
Itt van a hajnal . . . a hajnal van itt! . . .

»Susog a szellő, fájdalmam regéli,
Éj éjnek zengi zordon átkomat;
Mig büszke lelkem' lassan elenyészni
S hervadni látom ifjúságomat . . .
Hová rohantok, szóljatok ti felhők,
Hadd szálljak én is, én is veletek,
Ragadjatok fel szárnyatokra szellők,
Vagy zúzzatok szét bőszült elemek! : . .«

Mi hang ez itt, mi szó, mely önfeledten
A természet dalába elvegyül?
Egy kis madárka áll csak szárnyszegetten
A targallyak közt búsan, egyedül.
Kis árva dalnok, mért vonád be szárnyad,
Vidáman int a zöld pázsit — jövel!
Ott dalt zokoghatsz, mig a nap kifárad
S az alkony szürke árnyékot növel . . .

Én érzem azt, mi szived elfacsarja,
Te *népem mása:* árva kis galamb
S a könyfátyol, mely arczod eltakarja,
Zokogni készti hontalan fiad;
Czion felé tekint a vándor lelke,
Pihenni vágyik hosszú kín után,
Hol lángprófétád szent igéd hirdette,
Ott rakni fészket édesen . . . puhán . . .

Mily illatos a Jordán part virága,
A zöld repkény szent romjaid felett;
Oh napkeletnek dísze, koronája,
Nyugat fiától végy üdvözletet!
Boldog talaj, mely Istenétől áldott,

Im ajkaim rád csókot hintenek,
Fonnyadjon el kar s sorvasszon az átok,
Ha hozzád egykor hűtelen leszek!

Gyötrelmes érzés virrasszon szivembe',
Fekély borítsa lomha testemet,
A sírgödör majd lakóját kivesse
S kóró fakadjon hamvaim felett.
És az, ki majdan eltemetni bátor,
Ne lássa többé a kelő napot,
Átkot leheljen a közel, a távol,
Mert elfelejtém, Czion, gyásznapod! . . .

Tengernyi kincs, a gyémántok királya,
Mely elfödi a tenger fenekét, —
Nem adnám értök én, a koldus, árva,
A szent talajnak egyetlen rögét!
Oh Isten, Isten, engedd ott lehelnem
Boldog gyönyörben végső sohajom,
És az mi vágyam, az mi hő szerelmem:
Szentelt talaj boruljon hantomon . . .

Lágyan pihen meg ott a vándor tagja,
Oly könnyű lesz az édes föld nekem;
Mig fel nem költ egy szebb jövő sugalma
S hamvából kél majd drága nemzetem;
Mig teljesül a lelkes dalnok álma,
Mit égi lantja zengett egykoron:
»Cziónnak rég elhervadt ifjusága
Megujul még a szentelt romokon! . . .«

MAKAI EMIL.

ORSZÁGVILÁG.

Oroszországi levél.

Külföldi hitsorsosaink testvéri szeretetére, jótékonyságára már a közel jövőben ép oly nehéz, mint magasztos hivatás vár; jónak látom őket erre eleve figyelmeztetni, hogy a bekövetkező eseményekre előkészületeiket idejekorán megtehessék. Az orosz zsidóságnak emigrációja, nagy tömegekben való bújdosása van készülőben, melyet semmiféle intelem vagy figyelmeztetés meg nem akadályozhat. Ezen emigráció külső látszata önkényes, de benső indító okait tekintve, a kérlelhetlen kényszerűség kifolyása: könyörtelen száműzetés. Megrendítő jelleme a századnak, melyben élünk, hogy kerüli az otromba *formát*, míg az utálatra méltó *lényeget* dédelgeti. Barbár, középkori szokás volna a zsidókat tűzzel-vassal pusztítani, de ugyanezt s még többet véghezvinni diplomácziai finom erélylyel faragott kivételes törvényekkel, melyeknek czélja — a mint Ignatieff gróf mondá — »a zsidóságnak Oroszországban való lételét lehetetlenné tenni«: ez korszerű, ez divatos. — Oly kivételes törvények közzététele előtt állunk közvetlenül, melyek mélyen belenyúlnak az oroszországi zsidók minden rétegeinek érdekeibe s melyekből egyik-másik is elegendő volna az orosz zsidóságot a tönk szélére juttatni. Már a kibocsátandó törvények alapos hire soha nem tapasztalt rettegésbe ejtette az Orosz-birodalom zsidó lakosságának minden osztályát, jól érzi mindegyik, hogy egyedüli s utolsó menedéke a vándorbot, hisz az utolsó évtizedben, tehát eme kegyetlen törvények életbeléptetése előtt, igen nagy számú zsidó család volt kénytelen odahagyni hazáját. Nemcsak azért, mert a régi kivételes törvények idők folytán mindinkább nagyobbodó súlylyal nehezednek a zsidóságra — a mint ez az 1883. május 3-iki időleges rendeletből világosan kitünik, — hanem főleg azért, mivel — köszönet az immár

valóságos dühöngéssé vált antiszemitikus propagandának — ügybuzgó közigazgatási közegek üldözési serénysége kimeríthetlen találékonyságot fejt ki oly szakaszok fölfedezésében és alkalmazásában, melyeknek alapján állati kegyetlenséggel üldözhetik el a zsidóságot hol az egyik, hol a másik területről. A határokon belül 50 werstnyire fekvő területekről való kiutasítás szigorított rendeletéhez újabban a Kaukazusból és a transkaspi területről való kiutasítások csatlakoznak. Most pediglen egy kegyetlenségében mindeddig páratlan törvény előhíre hoz a szó szoros értelmében halálos félelmet Oroszország összes zsidóira. A kétségbeesés általános, de ez még nem a legrosszabb; a műveltség és vagyon révén természetszerűen hatalmasabb osztálynak biztosított kedvezményeknek s bizonyos tekintetben szabadalmaknak azon beláthatlan kárhozatos következménye lett, hogy benső szakadást idézett föl, hogy a kedvezményezett osztályt a zsidóság zömétől elidegenítette s ezt a nagy tömeg sorsa iránt érzéketlenné tette. Az új kivételes törvények azonban minden osztályra kiterjeszkednek, senki sem marad érintetlenül. Az általános rémletet növeli az új kivételes törvények maradandó jellege; ezek nem a pillanatnyi indulat kifolyására vezethetők vissza, hanem egy mélyen átgondolt rendszernek kiegészítő részét képezik, mely rendszer oly rendíthetlen conservativ államférfiak jól megfontolt műve, mint a minők Ignatieff és Tolstoi grófok.

Ezen rendszer, mely az oroszországi zsidók jövőjére nézve oly döntő befolyással bir, megérdemli, hogy vele, hacsak röviden is, foglalkozzunk.

Néhány befolyásosabb államférfiúnak sikerült légyen legfelsőbb helyen azon meggyőződésnek utat nyitni, hogy az orosz dinasztia s vele az absolut kormány, mely orosz nemzetiségű specifikum, veszélyben forog, s hogy ezen veszély indító okai a következőkben rejlik: *a)* a nemesség — az önkormányzat ezen oszlopának — elsatnyulásában, mely a hűbérség eltörlése, a közép- és magasabb műveltségnek s az ezekkel kapcsolatos szabad foglalkozásnak az alantas osztályokba való behatolása által mozdíttatott elő; *b)* az államban uralkodó elemeknek demokratizálásában, mely a műveltség czél- és oknélküli terjesztése által történik, a demokratikus elvek pedig eo ipso nem férnek össze az absolutismus elvével; és *c)* az államban

élő idegen vagyis nem orosz elemekben, és különösen a demokratikus és forradalmi hajlandóságukról hírhedt zsidókban, a kik úgy is mint nem oroszok az önkormányzat eszméjét fölfogni s annak hódolni képtelenek, s abban csak futólagos uralkodási módszert látnak, mint a minők a nyugoti népeknél az alkotmányos kormányzat fölállítása előtt láthatók voltak.

A föntemlített rendszer ezen kútforrások megsemmisítését tűzte ki czéljául. Ha már a hűbériséget lehetetlen újból életbe léptetni, más úton kell a nemességnek kárpótlást nyújtani, mely őt újra régi dicsősége felé segítse.

Mindenekelőtt szükséges számára olcsó hitelt teremteni, hogy eladósodott birtokait tehermentessé tehesse, az eltékozoltakat visszavásárolhassa. Hogy pedig ez sikerrel keresztülvihető lehessen, zsidók, lengyelek, egyáltalán idegenek a nyugoteurópai határokon fekvő birtokok vevésétől vagy bérbevételétől szigorúan eltiltassanak, minek természetes következménye a földbirtok értékének csökkenése és a mi fő, az idegen elemnek elnyomása lesz.

Visszaállítandó továbbá a régi nemesek nimbusza s uralkodása az alsóbb osztályok fölött az által, hogy csak ők tölthetik be a messzemenő hatáskörrel biró közigazgatási tisztségeket és végre, hogy az u. n. szabad foglalkozás nemesi monopoliumot képezzen, megnehezítvén az alsó osztálynak, különösen pedig a zsidóknak a közép- vagy magasabb műveltség elsajátítását. Az e fölött méltatlankodó orosz nép alsó osztályának a zsidóság szolgáltatik ki prédául, a mely neki minden téren legerősebb versenytársa. Hogy pedig az ezen zsákmánynyal még ki nem elégített orosz alattvalók a nemoroszokkal valahogy véd- és daczszövetségre ne léphessenek, a nemzeti chauvinismus a végletekig megy: az oroszt minden más nemzetiség ellen lázítja, mely szerepben a hivatalos és a pán-orosz sajtó rendkivül tetszeleg magának. A nemzetiségi villongások örökös szitása meghozza a czélbavett kárhozatos gyümölcsöt és nem képzelhető, hogy benne az iránytudatos rendszer mindenki előtt föl ne tünjék.

Ezen rendszer természetesen leginkább sújtja a zsidókat. Mert az antiszemitizmus divatos betegséggé fajult, elég ok arra, hogy nálunk is divattá váljék. Barbár divat ugyan, de ki illethet érte bennünket szemrehányással?

Európa volt mindeddigelé iránytűnk, Európában pedig, sőt a divatok székvárosában, Párisban, nyilvánosan hirdettetik az antiszemitizmus s a hatalmas Berlinben nagy ideig udvarképes is volt s az udvari gyóntató volt leghatalmasabb szószólója. A zsidóság úgy is idegen, demokrát és veszélyes forradalmi érzelmű elem, mely mindenekfölött tevékeny, művelődésre képes és tudományszomjas, minek következtében a »nemzetiek«-nek minden irányban erős konkurrense, mint ilyen pedig alig birhatja polgártársainak rokonszenvét és a kormány kegyét és szerfölött alkalmas az áldozatra A zsidóra könnyen és büntetlenül tolható a nihilizmus vádja, mely tulajdonképen a nemesség és papság közül oly számosakat kompromittált már. Fájdalom, népünk között is találkozott néhány eltévedt rakonczátlan ifjú, kik a gyanúnak tápot szolgáltattak. De ha ezeknek részvétele a nihilizmusban még oly jelentéktelen volt is, és ha ők — az ország páriái — átokteljes műveletüket magasrangú nemesek és papok társaságában végezték is: tetteikért az egész zsidóság tétetik felelőssé, mert ez a nemesség részére csak előnyös, a magasabb régióknak kényelmes lehet. Persze hogy csak a zsidók voltak, kik a nihilizmust fölidézték és az orosz ifjúság csak zsidó cselnek esett áldozatul! Ebből ered a nagyfokú elkeseredés a zsidók ellen, ebből jogaik korlátozása, mely napról-napra nagyobb mérveket ölt, s ebből a lelkes zsidóellenes propaganda, mely már közel tíz év óta grasszál, és ebből a nyomasztó szomorú kilátás a jövőre, mely minden vigasztnyújtó reményt kizár.

Nem kislelkűség, nem túlzása a jelen nyomorának és a jövő sejthető inségének az, a mi a zsidóságot egész lényében megragadja, nem: a már bekövetkezett és bekövetkezendő kárhozatos tények helyes méltatása az, mely elrabolja tőle a vigasztaló perspectivát, a bátorságot arra, hogy türelemmel, kitartással és szenvedőleges magatartással bevárja egy jobb kor viradását. — Megjöhet ezen idő is — gondolják sokan — de mikor? Honnan vegyük az erőt azt bevárni? A többször említett rendszer már nem közönséges théoria, melynek időnkint megvannak kolomposai s a mely rövid idő multán újabb théoria által leszoríttatik; nem, ezen systemának az a legrosszabb oldala, hogy a törvényhozás útján lesz a gyakorlati életbe átplántálva, a hol számára hosszú jövő biztosíttatik.

Ha nálunk valamely rendszer avagy csak theoria is törvényhozási szentesítést nyert, úgy annak vége a beláthatlan távolban vész el, habár az hivatalosan az »ideiglenes« jelzővel láttatott is el. »Nincs maradandóbb valami« — mondja az orosz közmondás — »mint az ideiglenes rendelet«.

Azon idők, melyekben a külföld beavatkozására, hitsorsosaink tettleges támogatására építettük reményeinket — rég letűntek. A zsidó-zavargások napjaiban eléggé tapasztaltuk, hogy a nyomorunkkal való részvét, a rokonszenvnek bármely nyilvánulása, csak türhetetlenebbé teszi helyzetünket. Ez tehát nem is czélja soraimnak. Ezek egyedül folyamodás legyenek külföldi hitsorsosaink szent testvéri szeretetéhez, mindenkor tanusított jótékonyságához, hogy a hazájukból kiűzött hitrokonokat, nemzetségi vérüket vándorlásuk útján tettel és tanáccsal támogassák, részükre letelepedésre alkalmas helyeket szerezzenek és őket a legnélkülözhetlenebbel lássák el. Ők méltók a segélyezésre, mert igazi zsidók, valódi bajnokai az egy istennek, mert vallásukért üldöztetnek, mert vallásukért szenvednek; és ha Isten tudja mily vádakkal illettetnek is, nekik legnagyobb vétkük kiirthatatlan vallási meggyőződésük. Hisz csak erről kellene lemondaniok, hogy egyenjogú polgárok legyenek, de ennek gondolatát is halálos bűnnek tartják és inkább odahagyják százados szenvedések árán szerzett, szeretve-szeretett hazájukat és inkább távoznak vérző szívvel megszokott kedves tűzhelyüktől, hogy kétségbeejtő fájdalommal, gyötrelmes zokogással ragadják meg a vándorbotot és más hazát keressenek, mely nekik legalább lelkiismereti szabadságot igér, mely megadja nekik a jogot, hogy saját szellemükben, őseik szokásai szerint szolgáljanak istenüknek. Igen, ők valódi vértanúk, és futásuk oly *Kidus-Hasem*, melynél nagyobbat, magasztosabbat napjaink nem láttak.

Már most az a kérdés, hogy a küszöbön álló tömeges kivándorlás megoldja-e Oroszországban a zsidókérdést? Elképzelhető-e általában, hogy négy milliónyi békés polgár, mely szülőföldjének hantjaihoz századokon keresztül lelke egész erejével ragaszkodott, egy napon összeszedje sátorfáját s elinduljon új hazát keresni, új tűzhelyet alapítani? Tekintve az emberi természetet, az élet ekonomikus föltételeit, tekintve a szokás hatalmát, a szülőhelyhez való természetes kiirthatlan vonzalmat: meddő fáradozásnak tünik föl a zsidókérdésnek a leírt rendszer gyakorlása útján való megoldása. A könyörtelen törvényekkel legfölebb az érhető el, hogy az orosz zsidóság ötvenhatvanezer főnyi évi szaporulata hagyja el az orosz területet, de szaktekintélyek szerint még ez is alig lehetséges. — Addig, a míg az orosz kormány nem tudja vagy nem akarja magát elhatározni arra, hogy Katholikus Ferdinánd módjára az orosz állam szervezetén a végzetes amputácziót véghezvigye, t. i. hogy a zsidóságot területéről gyökerestől-magvastól kiűzze: addig a legkegyetlenebb törvényekkel sem fogják az Orosz-birodalmat a zsidóságtól megszabadítani. A kivételes törvények és rendeletek, melyek a zsidó-kérdés megoldását czélozzák, épp ellentétes eredményre vezetnek. Épp oly arányban, a mint ezek a zsidóságot elnyomni igyekeznek, annak politikai és nemzetgazdasági helyzetét türhetetlenné teszik: épp oly arányban szaporodnak az alapos és alaptalan vádak és panaszok a zsidókra, mely körülmény ismét újabb és újabb módosított kivételes rendszabályok életbeléptetését teszi látszólagosan szükségessé. A kivételes törvények pedig, eltekintve attól, hogy a zsidót polgártársa szemében lealacsonyítja s bizalmatlansággal és megvetéssel övezi — a mi igen gyakran tettlegességekben is nyilvánul — mindinkább fokozzák a zsidó nép szegénységét és kimondhatatlan nyomorát.

Elnyomatás, inség és nyomor áldozatait mindig demoralizálja s az embergyűlöletig elkeseríti. Lelke mélyében elkeseredve, erkölcsileg megingatva, a zsidóság gyakran válik szomszédaira nézve kényelmetlenné, sőt károssá is, a miből megújult vádak és panaszok, alaposak és alaptalanok, újabb jogi megszorítások, újabb kivételes rendeletek keletkeznek. A zsidóság ellen kovácsolt törvények és rendeleteknek végeredménye mindeddig az volt és ezentúl is az lesz, hogy az államszervezet egyik egészséges tagján mély sebet ütnek, azt paralizálják s így lassankint az egész szervezetet gyöngítve, azt a szocziális betegségek részére könnyen hozzáférhetővé teszik. A túlzásig menő erőmegfeszítés a zsidók fölött való szigorú őrködésben s azoknak kártalanná tételében, a kormánynak figyelmét eltereli a sokkal fontosabb föladatoktól és erős akadályokat vet az államgépezet funkcziója elé. Épp azért látták Oroszország élesebblátású, előítéletek által el nem vakított államférfiai,

mint: Suwarow és Galizin herczegek, Orlow, Schuwalow, Miljutin és Pahlen grófok, s a hírneves publiczisták, mint: Granowsky, Kawelin, Katkow, Tschedrin, Solowief és mások a zsidóság jogkörének kibővítésében vagy azok tökéletes egyenjogosításában a zsidó-kérdés egyedüli és igazi megoldását.

Azon kérdésre, hogy a zsidó-kérdés ily módon való megoldása a mai viszonyok és föltételek között lehetséges volna-e? s hogy az orosz nép az ily megoldásra hivatva s kellőképen előkészítve van-e? — egész határozott igennel felelhetek.

Az orosz nép természeténél fogva szivélyes, toleráns és vendégszerető és van érzéke azon előnyök iránt, melyek a zsidókkal való érintkezésből származnak, nem mutatott soha semmiféle ellenséges érzelmeket irányukban s velük igen sok helyen a legjobb egyetértésben élt. De föltünt a zsidóellenes propaganda, mely a nép közé szórta a gyülölség átkos magvait, megmérgezte a békés megférést.

De a méreg még nem hatolt mélyen a testbe s a zsidóellenes izgatások megszakítása teljesen elegendő volna, hogy hatása megszünjék. Az orosz nép bizonyára nem zugolódnék zsidó polgártársaik emanczipácziója s egyenjogosítása ellen, de nem is férne össze ősi természetével, hogy hatalmas czárjának határozatait kritikája tárgyává tegye. Az igazságos intézkedés sehol a világon nem volna oly könnyen keresztülvihető, mint Oroszországban, hol az egyedül és korlátlanul uralkodó fejedelem akarata szent és megdönthetlen törvénynyé lesz.

A minden oroszok jelenlegi uralkodója pedig szilárd akaratú, ritka lojális férfiú, igaz barátja az oltalma alatt élő nemzetiségeknek. Csak ő vethetne mélyebb pillantást a zsidókérdés valódi lényegébe, csak ő nyerhetne közvetlen meggyőződést arról, hogy a zsidóság jogkörének szélesbítése, mely az igazság és méltányosság jogos követelménye, birodalmára nézve áldáshozó lenne, hogy igazságos és kegyes intézkedésével négymillió soká sanyargatott alattvalót varázsolna át odaadó, mindenre képes hiveivé, rendkivül hasznos állampolgárrá — a minőkre úgy is nagy szüksége van, — csak ő akarná: és a zsidóság egyenjogosítása bevégzett tény volna. — De miként irányítsuk fölséges urunk figyelmét szomorú helyzetünk, leírhatlan nyomorunkra? Mi oroszországi zsidók nem képezünk testületet, mely legális képviselettel bir. Küldöttségek, tömeges

elhatározás alapján, kérvényezések nem jutnak a fölség szine elé. De nem találhatnak-e módot jogászaink, keblünkből származott világlátott, tapasztalt embereink, igaz és hű fiai hazánknak, kik életüket és vérüket annak oltárára rakják, a kik polgártársaikat mind egyformán szeretik, — nem találhatnának-e módot a távol és közelben nemes emberbarátok, kiket mégis érdekel négy milliónyi lény sorsa, négy milliónyi sarja azon ősrégi kulturnemzetnek, mely az emberi művelődés körül elavulhatlan szent érdemeket szerzett, — nem találhatnának-e — kérdem — módot arra, hogy az igazságos és humanus *III. Sándor császár* szívéhez juthasson jajkiáltásunk?

Pétervár, január hó.

Községi viszonyok Csehországban.

Már is mutatkozik a rabbi qualificatióra nézve multkori közleményünkben*) jellemzett »megfelelő« szó káros hatása. Egynehány községecske sietett tanítóját vagy sakterét rabbivá kinevezni és csak a helytartóságtól függ most, vajjon a törvény e kijátszása szentesitve lesz-e? Szégyenünkre be kell vallanom, hogy van rabbi — még pedig nemcsak egy — ki »Religionsweiser«-ré képesítő bizonyítványokkal vagyont akar szerezni, nem törődvén azzal, hogy a rabbi hivatal méltóságának aláásásához nagyban hozzájárul.

Mi fiatal rabbik itt Csehországban elődeink csunya örökségét vettük át. Mig a mult századokban a rabbi a községi élet absolut vezetője volt és egynehány kivétellel mindenütt annak is tartatott, addig közvetlen elődeink egyedüli czélja a nyugalom, a béke volt. Mit törődtek ők községi élettel! ő miattuk fején fordulhatott a község, az öreg rabbi pedig nem ismert mást, mint szobája négy falát. Igy aztán a vallásügyeket is lassanként az előljáróság vette kezébe, a rabbi hivatal félretolatott és a rabbit magát csak a szokás és egy pár functió tette szükségessé. Sok rabbi keservesen fog visszaemlékezni azok szavára, kik a rabbihivatalt úgy gondolták legjobban ajánlhatni, hogy azt a nyugalmas, zavartalan, gondtalan élet netovábbjaként festették ki. —

*) L. az előző számot.

Ezen paradicsomi élet következménye az volt, hogy a községek a rabbiban csak a *személyt*, de nem *hivatalát* tisztelték. Hanem már a fiatal rabbi másképen gondolkozott. Eszméit akarta a községben megvalósítani, önálló tért és működést akart magának szerezni és azzal beállt a viszály. Az előljáró a rabbi kezéből kicsavart hatalmat vonakodott visszaadni, szerette volna, hogy a fiatal rabbi is porba hulljon a tekintetes előljáróság előtt, mint az elődje tette, míg a rabbi jogos birtoka visszaszerzésén volt. E tények eredménye az lett aztán, hogy az előljáróság rendesen mindent, mit nem ő, hanem a rabbi kezdeményezett, egyszerüen elutasít és életcéljául működési körének megszorítását tűzte ki. — Magyarországban sem állt volna jobban ügyünk, ha szerencsére az állam nem lépett volna közbe és a szárnyaszegett hivatalt védő szárnyai alá nem vette volna. — Legszebb fényében ragyogott az előljárók rabbijaik iránti szeretete ez évben az úgynevezett »Musterstatut« kidolgozása alkalmával. Az állam ugyanis községi viszonyainkat rendezvén, felhivta az ország zsidóságának illetékes közegeit, hogy minta-szabályzatokat dolgozzanak ki, melyek a helytartóság jóváhagyásával a kisebb községeknek mintául kiadassanak. Ilyen közeg Csehországban kettő létezik: »Die Repräsentanz der bömischen Landesjudenschaft« és a »Centralverein.« Az első régibb, emez újabb keletü. Az elsőnek feladata, minden a csehországi zsidókat illető ügyben közbenjárni, képviseleti joggal bir az állammal szemben, nagy vagyon felett is rendelkezik. Az ország mindegyik politikai kerülete egy-egy tagot választ, az egyesület széke Prága. Mindaddig, mig a »Repräsentanz« egyedül állott, működése is igen czélszerű, hasznos és tárgyilagos volt; segített, előmozdított ott, a hol szükséges volt. — A községek előljárói azonban, leginkább személyes okokból, nem voltak megelégedve a »Repräsentanz« működésével és maguk között új egyletet alapítottak »Centralverein« név alatt.

Mihelyt az állam oly mintaszabályzat kimutatását követelte, hamar egybegyültek a »Centralverein« tagjai és kimondván, hogy voltaképen ők, mint a községek előljárói, az egyedüli illetékes forumot képezik az állam e kivánalmának teljesítésében, el is készítették az illető szabályzatokat. — Nesz se hallatszott, vita se támadt, beszédek sem tartattak, mindaddig, míg a »rabbi«-ponthoz nem értek. Alig azonban, hogy e szó ki lett

mondva, egész új kép tárult az ártatlan hallgató elé. Sok hosszú évnek folyton táplált haragja egyszerre kitört, mindent, mit csak szivükön hordtak, kifecsegtek ez iskolázatlan szónokok. Az egyik kivánta, hogy a szabályzatban a »rabbi« szó egyáltalán elő ne forduljon, ő is tartozzék a községszolgák közé, akkor aztán azt fogja tenni, a mit a község parancsolni fog. Egy másik műveletlen embereknek nevezte őket, kik egy pár garasért tovább mennek. Definitivumról természetesen szó se legyen, hisz különben hogy lehetne a rabbit féken tartani? — Szerencse, hogy az állam törvénye rabbit követel, mert ha ezen egyesület akarata szerint ment volna a dolog, úgy az naptól fogva megszüntünk volna létezni. — A »Landesjudenschafts-Repräsentanz« magánkívül volt a »Centralverein« merészsége fölött, hogy ez ügybe még csak beleszólni is mert. Kihirdette tehát, hogy az egylet jogtalanul avatkozik oly ügyekbe, melyek hozzá nem tartoznak, hogy minta-szabályzat bemutatása egyedül az ő hatáskörébe vág. — Össze is gyültek a »Repräsentanz« tagjai. De hát az első szabályzat itt volt és az egyes községek látszólag egyetértettek előljáróikkal! Életkérdés tehát és mulhatatlan szükség, hogy az új szabályzat a községeknek még jobban tessék, mint az első. E czélhoz csak egy út vezet. Világos, hogy a községek a rabbihivatalt megszorítva látni szeretnék, kell tehát, hogy a »Repräsentanz« e pontban még tovább menjen, mint a »Centralverein.« És tovább is ment. Az utóbbi egylet csak *beszédekben* kelt ki ellenünk, de rossz indulatát a szabályzatban ki nem mutatta, mig az országos képviselő testület, *magában a szabályzatban* a rabbit mindenben az előljáróságtól tette függővé, egy szóval, a hol csak árthatott, meg is tette.

És a rabbik? Kettős tűz közé kerülve, vajjon mit tettek azután védelmükre? Mindeddig semmit. Egynehányan egyletet akartak életbeléptetni, mások folyamodni szándékoznak, nagy többségük hallgat és megfélemlítve leborul a tekintetes előljáróság szine előtt. Pedig, pedig periculum in mora! Erélyes föllépés szükséges itt, ha Csehországban a rabbihivatalt örök időre lealázva és minden függetlenségtől megfosztva látni nem akarjuk.

Karlsbad.

Dr. Ziegler Ignácz.

Berlini levél.

A »Magyar-Zsidó Szemle« szerkesztőségében beállott változásról először is dr. Bánóczi József úrtól értesültem, a kinél sűrűn vagyok látógatóban és a kinek egészsége, mint örömmel jelenthetem, folyton javul. Csak ezután érkezett a t. szerkesztőség hivatalos tudósítása. Melegen üdvözlöm Önöket és folyóiratukat. Ha már a szerkesztőségben változásnak kellett beállnia, úgy alig lehetett azt kedvezőbben eszközölni, ha egy oly organum további fenntartásáról volt szó, mely a magyar zsidóságra nézve eddigelé áldásos hatással volt, és a mely előreláthatólag a jövőben hasonló, de még nagyobb hatással leend.

Ezúttal, minthogy tudományos czikkel most nem köszönthetek be, nem lesz érdektelen, ha közlöm, hogy a németországi rabbigyülekezet központi választmánya a poroszországi rabbik nevében a most tárgyalás alá kerülő népiskolai törvényjavaslat tárgyában egy kérvényt terjesztett be.

A kérdés oda irányul:

1. Hogy a kormányjavaslat eredeti szövege helyreállíttassék és hogy ehhez képest egy gyermek se maradjon saját vallásának hitoktatása nélkül.

2. Hogy a kormányjavaslat 14. §-a (V. szakasz) vagy egészen töröltessék vagy oda módosíttassék, hogy következő szöveggel birjon: »Ha az illető gyermekek sem az evangélikus, sem a katholikus egyházhoz nem tartoznak, úgy rendszerint a vallásfelekezet illetékes közege adja meg a hitoktatásra való képesítést.«

3. A III. szakasz 17. §-ában ugyanoly módon, mint a plébánosnak saját plébániája területén levő népiskolák feletti felügyeleti jogára nézve történik, mondassék ki, hogy a zsidó hitoktatás feletti felügyelet rendszerint egy községi rabbit vagy egy a zsidó vallástanban járatos zsidó vallásu tanférfiut illeti meg, kik szükség esetén az e végből alkotandó zsidó tankerületek felett is felügyelnek.

A kérvény indokolásában kiemeli, hogy az illető képviselőházi szakbizottság a kormányjavaslaton oly változtatásokat ejtett, melyek zsidó hitfelekezetre végzetesekké lehetnek. Tiltakozik egyebek között azon javaslatból kiérezhető felfogás ellen, mintha a zsidó vallásfelekezet a törvényesen befogadottakhoz nem tartoznék. Utal a kérvény a javaslat 1. §-ára is, mely a népiskola feladatául »az ifjuságnak vallásos, erkölcsös és hazafias nevelését« jelöli meg, mely nevelésből a zsidó gyermekeket kizárni lehetetlen és tüzetesen foglalkozik a hitoktatási felügyelet és a felekezeti iskola kérdéseivel.

Az említett kérvény a németországi rabbi-egyesület központi választmányának mult 1890. évi deczember 29. és folytatólag 30-án itt tartott ülés második tárgyát képezte. Az első tárgyat a rabbi-egyesület eddigi működéséről szóló jelentés képezte. Ezután egy, özvegyek és árvák gyámolítására vonatkozó alapszabályzati tervezet lett elfoglalva, majd pedig egy bizottság küldetett ki egy német nyelvü Peszach-Hagada kidolgozására oly izraeliták számára, kiknek a héber hagáda már inyökre nincsen. Végül elhatároztatott, hogy a közgyülés a jövő nyáron fog megtartatni.

Berlin, 1891. január.

DR. MAYBAUM ZSIGMOND.

Bözöd-Újfalu.

Tek. Szerkesztőség! Bizonyosak lévén abban, hogy a b.-ujfalviak ügyét, e folyóirat hagyományához képest, magáévá teszi, bátorkodunk arra kérni, sziveskedjék a következő soroknak helyet szoritani.

A *téli ruházásra* még utólag küldöttünk 1891. január elején 5 frt 10 krt. A mult évfolyamban (1890. 608. l.) közölt kimutatás szerint a fönmaradt összeg 43 frt 92 krt tett; e szerint most van még mindössze *38 frt 82 kr.*

Az erdő-szt-györgyi kerületi rabbi s a b.-ujfalvi község elnöke által is megerősitett 1890. decz. 19-én kelt kimutatás szerint kiosztatott összesen 20 (husz) fiú- és leány-gyermek között 7 nadrág, 7 mellény, 6 kabát, 6 köntös, 4 rékli és 13 pár csizma, összesen 55 (ötvenöt) frt és 10 kr. értékben.

Vettünk továbbá egy »átadási és átvételi jegyzőkönyv«-et 1890. deczemb. 22-ről, melyet aláírtak: Hirsch Izsák vall. tanitó, Opra György gr. kath. lelkész, Kovács Dénes, Nagy József, Teichmann Salamon sajátkezüleg, Fodor Antal, Fodor Elek, névirójuk Opra György — és mint tanuk: Farkas György, Zóri Antal urak. E szerint »Fodor Antal és fia Elek folyó

1890. év aug. hó 3-án kelt árlejtési jegyzőkönyvben megállapított feltételek betartása mellett a fenemlített *proszelita hitközség imaházát kijavították*, a mai napra összehivatt felügyelőbizottságnak fölülvizsgálás végett felajánlják.« — A felügyelőbizottság a munka folyamát mindég éber szemekkel ellenőrizte ugyan, de a mennyire a kijavitott imaházat egész állásában komoly vizsgálat tárgyává teszi és igaz, lelkiismeretes megbirálás alá vonja, a mint következik. S *a), b), c), d)* és *e)* pontban konstatálva van, hogy a kijavitás pontosan és jól eszközöltetett és ennélfogva »a vállalkozási összeg *263 frttal* teljesen kifizethető.« Végül fölemlittetik, hogy: »Ezen jegyzőkönyv 2 példányban állittatott ki, az egyik a *M.-Zs.-Szemle t. Szerkesztőségéhez, mint beszámoló okmány terjesztetik fel*, a másik példány pedig a hitközségi levéltárban fog megőriztetni.«

Minthogy pedig a munkálatra alólirottak 300 frtot küldöttek, 33 frt még elszámolandó. Erre nézve Hirsch ur 1890. decz. 27. kelt levelében ezeket irja: »A fennmaradt, 37 frton szerződtem egy asztalossal, hogy az imaház belső mennyezetét, ülőszékeket és butorzatokat javitsa ki s ujra fesse, de mire a munkához kezdett volna, közbejött egy kis viszály vele, s így kénytelen voltam a munkát felfüggeszteni. A pénz nálam egészen megvan.«

A téli ruha kiosztásáról szóló kimutatást, az említett jegyzőkönyvet és levelet azon kéréssel adjuk át a t. Szerkesztőségnek, hogy azokat megőrizni sziveskedjék. Maradtunk stb.

Dr. Bacher Vilmos és Dr. Bánóczi József.

Deutsch Henrik hagyatékáról.

Deutsch Henrik özvegye nevében bátorkodom a Magyar Zsidó-Szemle tisztelt olvasó közönsége előtt annak egy részét elmondani, hogy mik történtek azóta, hogy a boldogultat sírba tették.

Nem személyes ez a dolog, Deutsch Henrik iránt országszerte nyilatkozott a részvét nem csak szavakban, hanem tettekben is. A M. Zs.-Szemle annak idején felsorolta az adakozókat, kik adományaikkal Deutsch H. sorsán enyhíteni akartak. Az adományok egy részét felemésztette a hosszú betegség és 1000 forint maradt még az özvegy rendelkezésére, mely összeg Adler Gyula bankár úrnál volt letéteményezve. Minthogy

Mózes V. könyve kézirata részben már a nyomdában volt, mikor a boldogult még kórágyán feküdt és mivel legforróbb óhajtása, szivének utolsó dobbanása művére irányult, a kegyelet legszentebb parancsolatának vettük, hogy a művet befejezzük. Ily véleményen volt dr. *Kohn* Sámuel úr, hasonlóan dr. *Simon* József és dr. *Kaufmann* D. urak, és így a 14 nyomtatott ívre rugó ötödik könyv nyomdai költségére 744 forintot adtunk a letéteményezett összegből. De még hátra voltak a *háftárák*; a mü jobb kelendőségét biztositandó, ezeket is kinyomattuk és ezek költsége 543 frtra rúgott. Az ötödik könyv megjelenésekor mutatkozott némi érdeklődés a mü iránt és az ezen réven befolyt összeg épen kifutotta, hogy a még fenmaradt 256 frt, mely a kamatokkal együtt 264 frt 80 krra szaporodott, hozzáadásával a háftárák nyomdai és füzési költségeit fedezzük.

Az özvegy nagyban reménykedett, hogy a most már teljesen kész mü gazdag jövedelmi forrásává lészen, de az érdeklődés csakhamar lelohadt — azonban dr. Kohn Sámuel kegyes közbenjárása folytán a pesti izr. hitközség derék előljárósága évi 200 forinttal járul az özvegy ellátásához. A szegény megtört és megnyomorodott özvegy a maga személyére vajmi keveset költ — szive minden érzésével egy gondolaton csüng — de ezt, miért áruljam el?

Deutsch Henrik sírját ez idő szerint még nem jelzi sírkő, de az országos izraelita tanító-egyesület, egyetemben a seminariummal és tanitóképző-intézet tanári karával, felkarolták ezt az ügyet és reméljük, hogy a magyarhoni zsidóság egy-egy fillérrel hozzá fog járulni, hogy az utolsó tiszteletet adja meg annak a férfiúnak, a ki egész életét a magyarhoni zsidók javára szentelte.

Ezer köszönetet kellene még kifejeznem a *pesti Chevra-Káddisának*: mely két ízben is nagylelkűleg viselkedett az özvegy iránt: köszönetet kellene mondanom a rabbiképző-intézet derék tanári karának, mely jóindulatával most is támogatja az özvegyet — de be kell érnem a jó szándékkal.

Ennyit óhajtottunk mostan nyilvánosságra hozni, míg a boldogult iratait és okmányait rendeztük.

Kitünő tisztelettel

Budapest, 1891. január 27-én. Schön József.

KÚTFŐK.

214. sz.

Miniszteri rendeletek az izr. anyakönyvi kerületek ügyében.

Vallás és közoktatásügyi m. kir. ministertől
50655. sz.

Beregmegye közönségének.

A megye alispánjának folyó évi november hó 1-jén 15033. sz. a. kelt jelentésével bemutatott iratokat idezártan a következő értesítéssel küldöm vissza a megye közönségének :

Az 1888. évi junius hó 21-én 1191. eln. sz. a. kiadott itteni körrendelet 6. pontjának *a)* alpontja akként intézkedik, hogy »az izraelita anyakönyvi kerület« helyébe az illető »izraelita hitközség« lép, melynek kebelében a kerület anyakönyvvezető rabbisága fennáll. Ehhez képest az »anyakönyvi kerület« és az »izraelita hitközség« fogalma összeesik, területköre pedig azonos.

Az idézett körrendelet 1. és 3. pontjai értelmében továbbá megkülömböztetendők egymástól a fő- vagy anyahitközségek és a fiókhitközségek vagy imaházi egyesületek. — Az anyahitközség székhelyén kivül eső községek izraelita lakosai minden egyes községben külön-külön vagy több egymáshoz közel eső községben együttesen képezhetnek fiók-hitközséget, melynek az anya hitközséghez való viszonyát a fentidézett körrendelet 3. pontjának *b)* alpontja szabályozza. — És minden fiók-hitközségnek azon hitközség képezi egyedül anyahitközségét, melynek anyakönyvi kerületéhez be van osztva.

A fennforgó esetben a repedei izraelita fiók-hitközség a munkácsi izraelita hitközségnek képezi filiáját, és ennélfogva nevezett fiók-hitközség nem köteles a bilkei izraelita hitközség rabbijának fizetéséhez hozzájárulni, kivéve, ha erre nézve magánjogi kötelezettségben állana.

Budapest, 1890. deczember hó 3.

A minister úr meghagyásából :

Gömöry Oszkár s. k.
ministeri tanácsos.

---

215. sz.

A vallás- és közoktatási magy. kir. ministertől.
56400. sz.

Nyitramegye közigazgatási bizottságához egyidejüleg intézett rendeletemmel megengedtem, hogy az izraelita anyakönyvi ügy rendezése tárgyában 1885. évi november hó 13-án 1924. eln. sz. a. kiadott itteni körrendelet mellékletének 101. folyószám alatt **Pöstyén** székhelylyel felvett izraelita anyakönyvi kerület feloszlattassék és a pöstyéni járásban fekvő községek a következő három izraelita hitközségbe illetőleg ezen hitközségek anyakönyvi kerületeibe osztassanak be és pedig :

1. a *nagy-kosztolányi* izr. hitközség anyakönyvi kerületébe, Nagykosztolány székhelylyel : Nagykosztolány, Zákosztolán, Pecsenyéd, Petőfalu, Felső-Dubován, Alsó-Dubován, Tyaphó, Bori, Veszele, Rakovicz és Koczwicz községek ;

2. a *vittenczi* izraelita hitközség anyakönyvi kerületébe Vittencz székhelylyel : Vittencz, Jókő, Lancsár, Sterus-Lopassó, Kocsin, Nizsna és Radosócz községek ;

3. a *pöstyéni* izr. hitközség anyakönyvi kerületébe, Pöstyén székhelylyel, Pöstyén, Nagy-Örvistye, Kis-Örvistye, Drahócz, Banka, Moraván, Hubina, Duczó, Rattnócz és Szokolócz községek.

Budapest 1890. deczember 24-én.

Grf Csáky s. k.

---

216. sz.

Egy 1539-ik évi okmány a magyar zsidók történetéhez.

1539. April 11. Bécs. I. Ferdinánd a Pozsonyból kiűzött zsidók által fizetett censusért kárpótlást kér a várostól, melytől annál inkább követelheti az eddigi zsidóadó fizetését, mivel a város kérelmére kiűzött zsidók házai és egyéb fekvőségei a város birtokába mentek át.

Ferdinandus Divina favente clementia Romanorum Hungarie et Boemie etc. Rex semper Augustus etc. Prudentibus et circumspectis Iudici, Magistro civium, juratis ceterisque civibus civitatis nostrae Posoniensis salutem et graciam. Non ignoretis quemadmodum veteri istius Regni nostri consvetudine *Judei illi*, qui in ista temporum mutacione, *ad vestram singularem supplicationem sint de ista civitate eiecti expulsique*, legittimum censum habuisse, quem quotannis ad cameram nostram debuerunt solvere. Qui quidem census, quum ad vos, *qui eorum domus et hereditates iam tenetis*. sunt redacti, fieri non potest, praesertim in tanta Regni istius necessitate, proventumque inopia, quin a nobis, sicuti eciam iure fieri debet, *hunc ipsum censum repetamus*. Mandamus idcirco fidelitati vestre, ut censum iam

dictum cum primum a fidelibus nostris praefecto et consiliarys camerae nostrae requisiti fueritis, sine tergiversatione reddatis, neque grave nobis esse debet, vos ea velle a nobis et alys subditis nostris exquirere, quae veteri praedecessorum nostrorum institucione, proventus coronae nostrae Sacrae et Regni istius legittime concernunt, neque eciam abrogari debent. Secus igitur nulla racione facturi. Datum Viennae Undecima Aprilis A. D. Millesimo quingentesimo tricesimo nono. *Ferdinandus* m. p. L. S.

Eredetije Pozsony városa levéltárában Lad. 20. Nr. 23. A.

Batka János levéltárnok úr másolata után közli

Dr. Kohn Sámuel.

VEGYES.

Irodalmi hirek. Megjelent és beküldetett: *Dr. Löwy Mór,* Skizzen zur Geschichte der Juden in Temesvár bis zum Jahre 1865. Szeged. — *Stern Mór,* Salamon Példabeszédei tanodai és magánhasználatra magyarra forditva. Budapest. — *Léderer A.* A jelképezés, mint függelék minden neveléstanhoz. — Tanférfiak és természetbarátok számára. Budapest. — *Dr. Kayserling M.,* Dr. W. A. Meisel. Ein Lebens- und Zeitbild. Lipcse.

Az országos izraelita tanitóképző intézetben tudvalevőleg nem régen a segélykönyvtár intézményét honositották meg, melynek czélja az, hogy a tanulókat ingyenes tankönyvekkel lássa el. Ezt az intézkedést a közokt. miniszter egy deczemberben kelt rendeletében *az országos izraelita tanitóképzőre való utalással* az összes hazai praeparandiáknak ajánlja. Egyébiránt ez nem az első eset, hogy az izr. tanitóképző ujabb időben ily sikert aratott. Igy *gyakorló iskolájának tantervét* a kultuszminiszterium hivatalos közlönye, a »Néptanitók Lapja« egész terjedelmében szintén közzétette. Az a férfiú, kinek az intézet ezen megtiszteltetését első sorban köszönheti, megtámadott egészségének helyreállitására most távol van. Ha eljut hozzá e hir, felekezeti szempontból bizonyára örömmel fogja azt tudomásul venni.

A losonczi izr. hitközség. Lapunk zártakor veszszük a »losonczi és losoncz-tugári izr. status-quo hitközség« előljáróságának az 1890. évre vonatkozó jelentését. E rövid jelentés élénken tanuskodik a mellett, hogy vidéki hitközségeink örvendetes fejlődésnek indultak és hogy a losonczi hitközség nehéz helyi viszonyok mellett is becsülettel oldja meg erkölcsi feladatait. A losonczi hitközség 4 osztályu kitünő iskolát tart fenn. A tanügyre magára 3925 frt 24 krt fordított, a mi tekintve, hogy az 1891. költségvetés egész előirányzata 13,216 frt 74 krt tesz ki, nem közönséges szám. Általában a hitközség minden ágában jól van gondozva. Igazgatása pedig, amennyiben e jelentésből kitetszik, szük körülményeit tartva szem előtt, mintaszerünek mondható. A lelkes hangon irt elnöki bevezetésből tekintve, hogy a hitközség *status-quo ante* alapon áll, kiemeljük a következő szép sorokat: »A XIX. század utolsó évtizede azonban kellemes tavaszi szellővel köszöntött be. E szellő lágy fuvalmával a zsidóság

bensö zord világát tavaszra változtatni lesz hivatva. Utalunk egyébként felekezeti, sőt nagyobb napi lapjainkra, *utalunk azon eléggé nem méltányolható mozgalomra, melyet az országos izraelita iroda e napokban megindított. Ettől sokat várhatunk, első sorban azonban a kölcsönös méltánylást*, s reméljük, hogy ha e mozgalmat teljes egészében siker koronázza, úgy nem fordulnak elő majd oly esetek, minőkkel most kell küzdenünk, nem fognak az erők szétforgácsolódni kicsinyes dolgokra, hanem egyesült erővel, a békesség erejével felekezetünk a maga egészében úgy, mint hitközségünk a maga körében, rendelkezni fog oly erkölcsi és anyagi erővel, melylyel megtehet mindent, mitől az állam és felekezet, haza és társadalom az esetben már joggal, most a nélkül megkiván.« Úgy legyen!

Olvasóinkhoz. Több oldalról érkeztek hozzánk panaszok az iránt, hogy folyóiratunk januári száma nem érkezett meg. Utána jártunk a dolognak és kitünt, hogy a zavarok az uj év folytán felhalmozódott teendők miatt a póstán történtek. E helyütt is megjegyezzük, hogy a meg nem érkezett számok a kiadóhivatalnál reklamálandók.

TÁRSADALOM.

Az országos izraelita iroda körlevele a hazai izr. hitközségekhez.

Tekintetes Elöljáróság!

A zsidó házasságok felbontása iránti ügyekben oly birói gyakorlat fejlődött ki hazánkban, mely mind vallástörvényeinkkel, mind az udvari kanczelláriai rendelet határozataival merő ellentétben áll.

Mint eddigelé egyéb felekezeti közügyeinkben, úgy most is *zajtalanul* fáradoztunk azon, hogy »az izraeliták házassági pereiben követendő eljárás« — vallástörvényeinkre való figyelemmel — mielőbb szabályoztassék. E körüli fáradozásunkat megakasztotta az »orthodox izraelita közvetítő bizottság«-nak a vallás- és közoktatásügyi ministeriumhoz intézett egy jelentése, melynek alapján nevezett ministerium a mult évi október hó 28-án 47155. sz. a. kelt rendeletében kimondhatta azt, hogy egy oly zsidó házasság, melyet egy nő, a ki férjétől »get«-levéllel elbocsátva nem lett, tehát egy *Ésesz-is* egy másik férfiúval kötött, a zsidó házassági jog értelmében is alakilag érvényesen megkötöttnek tekintendő.

A rendelet, mely e kijelentést tartalmazza, megdöbbentőleg hatott reánk. Láttuk, hogy ép azon közeg, melyben felekezetünknek egy megfélemlített töredéke a hit őrét véli láthatni, legszentebb vallás-ügyeink egyikében meggondolatlanúl és könnyelmüen járt el. És az e fölötti megütközésünket növelte még azon körülmény, hogy a »közvetítő bizottság« a szóban levő házassági ügyben — jóllehet azzal a sajtó is már heteken át foglalkozott és jóllehet ő volt a vallástörvényeinkre sérelmes ministeri rendelet értelmi okozója — mégis egészen tétlenül maradt.

Eddigi eljárásunknak megfelelően, függetlenül minden más befolyástól, folytathattuk volna ez ügyben előterjesztéseinket. De attól kellett tartanunk, hogy az eljárás folyamán a ministerium tán újabb kérdéseket intéz az orthodox közvetítő-bizottsághoz, és ennek további »véleményes jelentései« majd újabb zavarokat fognak előidézhetni; hogy továbbá az ilyen jegyzékváltások és tárgyalások felette sok időt vesznek igénybe, érdekeink pedig megkivánják, hogy a zavarokból minél előbb kibontakozzunk.

E körülmények folytán arra a meggyőződésre jutottunk, hogy legbiztosabban és leggyorsabban *a felekezet valamennyi tényezőjének összeműködése mellett juthatnánk czélhoz.* És ennek létesítése érdekében arra határoztuk el magunkat, hogy a pozsonyi orthodox főrabbihoz azt az átiratot intézzük, mely a felekezeti lapok utján a t. előljáróságnak már tudomására jutott.

Az »orthodox közvetítő bizottság«-hoz nem fordulhattunk, mert azt tapasztaltuk, hogy a zsidó házassági jog terén rajtunk ejtett sérelmek iránt fogékonysággal nem bir. A nevezett bizottság káros következményű véleményére való tekintettel, az orthodox *rabbik* figyelmét kivántuk ezen kiválóan vallásos jellegű ügy iránt felkelteni, s azért választottuk ezek közűi a *pozsonyi* orthodox főrabbit, a kihez átiratunkat czímeztük, mert egyrészt a legkiválóbb rabbiállások egyikét foglalja el, másrészt pedig *ez a főrabbi szokta a »közvetítő bizottság«-nak vallást érintő ügyekben a véleményeket készíteni*, s úgy méltán feltehettük, hogy — eltekintve a nevezett bizottságtól — a fennforgó ügy legközelebbről *őt* érinti.

Ez alkalomból a pozsonyi orthodox főrabbit egy megbizottunk személyesen is felkereste, és vele hosszabb tanácskozást folytatott. A főrabbi úr nyiltan kijelentette, hogy a zsidóságnak az *egységében* rejlik az ereje, és hogy minden zsidó kötelessége a *béke* után törekedni, hisz *békével* végződnek imáink is; hozzátette, hogy az *»igazságat és békét«* kell szeretnünk és pedig előbb az igazságot és csak azután a békét. Igazság alatt a »tóra« lévén értendő, megbizottunk megnyugtatta a főrabbi urat az iránt, hogy tudtával nincsen zsidó a hazánkban, ki a »tóra« ellen törekednék, és hogy nincsen senki az általa ismert vezérférfiak között, a ki e téren min-

den szükségesnek talált biztosíték megadására kész nem volna. Mellőzzük a további részletek felsorolását, valamint azon értekezletek felemlítését is, melyeket azóta a *pozsonyi főrabbi tudtával* másokkal folytattunk, és csak annyit jegyzünk meg, hogy a hang, mely mindezen értekezletekből hozzánk elhatott, Jákob hangja volt.

Mindenek látható eredményét azonban ez idő szerint a pozsonyi orthodoz főrabbi azon körlevele képezi, melyet az »orthodox közvetítő bizottság« az orthodox hitközségekhez legutóbb szétküldött. A ki a viszonyokat ismeri, az e körlevélen könnyen ráismerhet az »orthodox közvetítő bizottság elnökségének« kezére, és ezen körülmény csak szigorítja kötelességünket, hogy azt a levelet válasz nélkül ne hagyjuk.

A körlevél a velünk való szövetkezést vallásunk jogainak megvédésére megtagadja:

mert a pozsonyi orthodox főrabbihoz irt levelünket közzétettük;

mert mi a kormányzást és az uralkodást magunkhoz akarjuk ragadni, hogy zsarnokoskodni tudjunk;

mert az a válasz, a melyet az orthodox közvetítő bizottság a ministerium által »egy felmerült házassági eset« alkalmából hozzá intézett kérdésre adott, vallástörvényeinknek teljesen megfelelő módon lett megadva;

mert végre a nevezett közvetítő bizottság a vasárnapi munkaszünet ügyében, de más tekintetben is megteszi kötelességét, »akárhányszor jött már az ő keze által megváltás« és mi azt mégis becsmérejük és lealacsonyítjuk.

Abban, hogy a pozsonyi orthodox főrabbihoz intézett *átiratunkat közzétettük*, mi gáncsot találni képesek nem vagyunk. Húsz év óta a világosság útjain járunk és minden lépésünkről számot adunk. Hitrokonainkkal mindig a nyiltság és őszinteség hangján beszélünk, — távol áll tőlünk minden taktikázás vagy titkolódzás. Ez indított bennünket arra, hogy magában a pozsonyi főrabbihoz intézett átiratunkban is kijelentsük, hogy *»nem gondolunk holmi titkos tanácskozásokra«*, hanem *»adjunk számot mindenről a nyilvánosságnak«*, és ennek természetszerű következménye más, mint az átiratnak közzététele, nem lehetett. De eltekintve attól, hogy

csak kötelességszerűen jártunk el, midőn ezen átiratunkat nyilvánosságra hoztuk, *e tény csak akkor lett volna a felajánlott összműködés visszautasításának megokolására felhozható, ha a publikálás folytán a zsidó közvélemény az átiratunkban foglalt indítványunk ellen foglalt volna állást.* Minthogy azonban a felekezeti sajtó úgy bel- mint külföldön — pártárnyalatra való tekintet nélkül — örömmel üdvözölte közzétett átiratunkat, és az arról értesült hitközségek közül *ép első rendü orthodox hitközségek siettek bennünket üdvözölni* annak biztosítása mellett, hogy lépésünk végeredményében csak termékeny és áldásthozó lehet, — ennélfogva az a meggyőződésünk, hogy átiratunk közzétételéből az abban előterjesztett indítvány visszautasitására alkalmas fegyvert kovácsolni nem lehet.

Lássuk azonban, mennyire alaposak az orthodox követítő bizottság által szétküldött körlevél egyéb kijelentései.

Azzal vádol bennünket a körlevél, hogy kormányozni, uralkodni és zsarnokoskodni akarunk. E vádak még azon körökben sem fognak hitelre találni, melyek a hangzatos szólamok alapos voltát vizsgálni nem szokták.

Büszkén mondhatjuk, hogy húsz év alatt egyetlenegyszer sem vettük igénybe sem a vallás- és közoktatásügyi ministerium, sem más hatóság támogatását akármely intézkedésünk végrehajtásának foganatosítására. Mindig volt annyi erkölcsi befolyásunk, hogy az elénk terjesztett ügyeket választott bíróság vagy hatósági közbenjárás nélkül közmegelégedésre békés uton elintéznünk sikerült. Ennek köszönhetjük, hogy *nemcsak a kongreszusi, hanem a statusquo-ante s orthodox hitközségek is igénybe veszik közbenjárásunkat,* a mi pedig nem történnék meg, ha fölöttük hatalmaskodnánk.

Rámutathatunk továbbá arra is, hogy jóllehet működésünk ellen soha panasz hozzánk be nem érkezett, mégis annak tudatában, hogy csak addig vagyunk feljogosítva a felekezet érdekeinek képviselésére, a míg az általunk tett vagy kieszközölt intézkedések közhelyeslésre találnak, *soha sem mulasztottuk el a bizalmi kérdést felvetni,* valahányszor hitközségeinknek ténykedésünkről beszámoltunk, és nem mulasztjuk el azt ez alkalommal sem megtenni. Ettől az eljárástól óvakodni szoktak azok, a kik *tényleg* uralkodni és zsarnokoskodni vágynak.

A körlevél továbbá határozottan megvédi a »közvetítő bizottság« azon válaszának helyességét, melyet egy felmerült házassági ügy alkalmából a ministerium által hozzá intézett kérdésre felterjesztett. Minden tiszteletünk mellett, melylyel a pozsonyi főrabbi, mint talmudtekintély iránt viseltetünk, egész határozottsággal kell kijelentenünk, hogy a körlevélben ez iránt kiállított bizonyítványával *az ügyet elintézettnek nem tekinthetjük.* Elvitázhatlan tény, hogy annak alapján tekinthetett a ministerium egy vallástörvényeink értelmében semmis házasságot a zsidó házassági jog értelmében törvényesen megkötöttnek, a mi pedig akkor, ha a válasz kellő szakavatottsággal készül, meg nem történhetett volna. — Az szivárgott ki továbbá eddig a felekezeti lapokba, hogy a ministerium egyebek közt az iránt is kért még 1887. évi május havában véleményt az orthodox közvetítő bizottságtól, hogy vallástörvényeink értelmében minő *formai kellékek* tartandók szem előtt egy zsidó házasság megkötésénél, és hogy a »közvetítő bizottság« a kérdésnek *három évi* tanulmányozása után 1890. évi márczius havában felterjesztett válaszában a zsidó házasság formai kellékeül még a *Chuppát* és *Kethubá*-t sem említette fel. Mi nem hihetjük, hogy talmudtekintélyeink egy oly véleményt, mely — a midőn a ministeriumot a zsidó házasság formai kellékei iránt tájékoztatni akarja — a Chuppá-ról és Kethubá-ról egy szóval sem emlékszik meg, legalább is aggályosnak nem tartanának, és ennélfogva *nem engedhetjük, hogy nevezett bizottság komoly vallásügyben követett könnyelmü eljárásánál magát a rosszúl informált pozsonyi főrabbi szaktekintélyével fedhesse.* Követeljük az »orthodox közvetítő bizottság« véleményes jelentésének közzétételét, nyilatkozzanak a fölött összes talmudtekintélyeink, és csak azután döntessék el, hogy túlzott, vagy nem inkább enyhe volt-e ítéletünk, midőn a pozsonyi főrabbihoz intézett levelünkben azt mondottuk, hogy »az orthodox közvetítő bizottság véleményes jelentése nem a szükséges körültekintéssel és alapossággal lett megadva«.

Ezen ítéletünkön kivül az »orthodox közvetítő bizottság«

felől csak annyit mondottunk még, hogy nem létezik szabály, mely ezen bizottság választási módját vagy működési körét megállapítaná; hogy ezelőtt húsz évvel *ideiglenesen* lett csupán az orthodox szervező szabályzat keresztülvitelére megválasztva; hogy a kormány is csak *ideiglenesen* ismerte el, u. n. közvetítő közegül azon hitközségek részére, melyek közvetítését igénybe venni *akarják;* és hogy azóta ezen bizottság tagjai túlnyomó részben elhaltak, és senki sem tudja, minő módon és kik által lettek a hiányzó tagok pótolva.

E kijelentéseink valóságát a pozsonyi főrabbi nem tagadhatta, s ennélfogva azokat cáfolat tárgyává sem tette. A körlevél csupán arra szorítkozik, hogy kiemeli az orthodox közvetítő bizottságnak a »vasárnapi munkaszünet« ügyében kifejtett tevékenységét és bizonyítványt szolgáltat annak arról, hogy már több ízben a vallás megmentőjének bizonyult. Itt is óhajtanók meggyőzni a főrabbi urat és azokat, kik szavára súlyt fektetnek, mennyire megbizhatlanok a közvetítő bizottság elnökségének informatiói, melyek a körlevélben foglaltaknak alapul szolgáltak.

Mindenkinek éber emlékezetében lehetnek a *vasárnapi munkaszünet* ügyében nem rég lefolyt országgyűlési tárgyalások, elégségesnek tartjuk tehát az ezekre való hivatkozást annak beigazolására, hogy *azon kedvezmények kieszközlésében, melyek a szegény zsidó iparosoknak is javukra esnek, az orthodox közvetítő bizottságnak a legcsekélyebb része sincsen.* A mi pedig a *múltat* illeti, úgy *nem emlékszünk egyetlen egy esetre sem, melyben az orthodox közvetítő bizottság valaha vallásunk érdekeit megmentette, vagy csak eredménynyel megvédte volna.* Ha a közvetítő bizottság azt állítja, hogy vallásügyeink körül érdemei vannak, akkor ne maradjon meg a puszta állítás mellett, hanem szolgáltasson állításának valósága mellett bizonyítékokat: soroljа fel vallásmentő tényeit. Hadd lássa a zsidóság e tetteket, és itéljen önmaga fölöttük. De ne engedjük azon letünt napokat ismét felidézni, a mikor az elvakított tömeg üres jelszavak után indult.

Hozhatnánk fel sok egyebet is, de fejtegetéseinkben nem akarunk tovább menni, mint a mennyire azt a körlevél múlhatlanul szükségessé teszi, a mint egyáltalán távol állott tőlünk a szándék, hogy a pozsonyi orthodox főrabbihoz intézett átiratunkkal múlt idők szomorú emlékeit felidézzük. Elég őszintén és meggyőző nyiltsággal emeltük ki ezen átiratunkban, hogy semmi más czél nem lebeg szemeink előtt, mint csakis a vallásunk házassági törvényeit fenyegető veszedelem elhárítása, és hogy azért óhajtjuk e czélra valamennyi felekezeti tényező egyesülését, mert az erők egyesítése által felszólalásunk hatályosabbá válik, és még azt is elérjük, hogy házassági ügyeinkben ezentúl más, mint talmudtekintélyeink szakvéleménye többé ne érvényesülhessen.

Az önérzetes zsidó minden lépten-nyomon érzi azon nagy hátrányokat és megaláztatásokat, melyek vallásunkat érik, csak azért, mert annak eddigelé még semmiféle közjogi positiója nincsen, és ennélfogva nem tartózkodhattunk attól, hogy átiratunkban egyuttal rá ne mutassunk egyéb fontos teendőkre is, melyek felekezetünkre várnak.

Most épen, midőn jelen levelünket irjuk, érkezett el hozzánk megint egy segélykiáltás. Zsidó szülőknek Erdély egy félreeső helyén, a hol zsidó anyakönyvi hivatal nem létezik, ezelőtt húsz évvel egy leánygyermekük született. A vallásos szülők gyermeküket a zsidó vallás szellemében felnevelték, és most egy becsületes zsidó iparoshoz férjhez adni készülnek. A szülők nem csekély meglepetésére azonban közbelépett a helyi keresztény lelkész és anyakönyveivel beigazolta, hogy a bába a leánygyermeket születése után nála anyakönyveltette s megkereszteltette. Szemben azon elavult törvényekkel, melyek hason esetekre alkalmazást nyernek, a szülék és gyermekük minden védekezése a lelkész azon követelése ellen, hogy a leány keresztény vallásunak tekintessék, gyengének fog bizonyulni.

Ehhez hasonló esetek mindinkább ismétlődnek. És ezeken csak úgy lehetne gyökeresen segíteni, ha vallásunk részére a jogegyenlőséget államunkban kivívni sikerülne.

Ha mindamellett az »orthodox közvetítő bizottság« nem hajlandó hozzájárulni ahhoz, hogy a zsidóság — felhasználva a mostani kedvező áramlatot a politikai téren — egyesült erővel fogjon vallási jogainak kivívásához, akkor kénytelenek vagyunk bevallani, hogy az ő útjai csakugyan nem a mi útaink. De bizunk a hazai zsidóság józanabb felfogásában, és hiszszük, hogy a nevezett bizottság követőkre találni nem fog.

Azzal a nyugalommal, melyet a kötelesség hű teljesítésének tudata nyujt, bocsátjuk követett eljárásunkat a haza összes zsidó hitközségeinek itélete alá.

Ha a hitközségek magatartásából azt tapasztalhatjuk, hogy azok a bizalmat tőlünk meg nem vonják és a felekezetre váró feladatok iránt velünk egyetértenek, akkor immár egyelőre azon úton fogunk tovább haladni, melyen az administratio terén az eddigi eredményeket is elértük, míg, régóta táplált óhajunknak megfelelően, az arra hivatott egyéniségeknek alkalmuk nem nyílik arra, hogy az ügyek intézése fölött másképp rendelkezzenek. Reméljük, hogy ez az idő nagyon messzire nem esik.

Fogadja egyébiránt a Tekintetes Előljáróság őszinte hitrokoni üdvözletünket.

Budapest, 1891. febr. hó 15-én.

Az izraeliták országos irodája.

Tarlózás.

A pozsonyi főrabbi körlevele, mely az országos izraelita irodának hozzá intézett ismert levelére adott válasznak tekinthető, itt is, ott is megbeszélés tárgyává tétetett. Minthogy még orthodox lapok is, mint a minő például a dr. Hildesheimeré, az iroda lépését méltánylólag fogadták, és minthogy tudtunkkal mindössze egy magyar ujság akadt, mely az iroda eljárásába belecsimpaszkodott és ezt az egy ujságot sem az ú. n. orthodox érdek hozta tűzbe, a közvetítő bizottság úgy igyekezett a dolgán lendíteni, hogy egy külön ujságot vett szárnyai alá, melynek czélját az képezi, hogy magyar nyelven kendőzze azt a szeplőket, a melyet a pozsonyi tündöklő napnak lidércze által szétszórt sugarai vallásunk, a szeretet vallásának ábrázatján ejtettek.

A legkisebb kedvünk sincs arra, hogy a pozsonyi főrabbi úr »sátán«-jaival viaskodjunk, vagy hogy őt »járomtól megszabadult nyakával« vagy a nélkül a szellem azon »pocsolyás árkain« keresztül kövessük, hova a »főssátán« elvezette, azért, hogy magával ragadva őt, sorsát hozzá lánczolja, elválaszthatlanul, örökre . . . Eltévedt emberek, meghamisított eszmék! Hisz ismerjük e szegény testvéreinket, a mint az Örökkévaló nevével ajkaikon földre rántják a fehér lobogót, hogy halottas ruhaként borítsák azt felekezetünk testére. Ezeket értjük.

De mi a végczélja azoknak, a kik minden áron üszköt vetnek közénk, kiknek lelkébe a béke szózatára némi remény fészkelődött?

Az iroda nem akart egyebet, mint helyreállítani a békét, esetleg minden engedmény árán. Az erősebbnek a gyengébbel szemben tanusított ez eljárása ellenséges körökben is kedvező hatást keltett, melynek nyomai orthodox hitközségek nyilatkozatai és elhatározásaiban is mutatkoznak. — A mi törekvé-

seink hű előmozdítói közül azonban, ugyanazok, kik folyton kinált békepipájukkal füstölték tele a levegőt, most hogy a békeüzenet elhangzott, megütköztek rajta, hogy miért ismerte el az országos iroda a pozsonyi főrabbit az orthodoxok fejeként? Az iroda erre megfelelt, még mielőtt e kérdés elkongott volna. Hozzátehette volna még, hogy a pozsonyi pap az ország legnagyobb jesibájának a feje, nevét joggal vagy jog nélkül, elődei örökségeképen fénykör övezi, az ország rabbijainak egy jelentékeny része tanítványa, egy része rokona, az orthodox közvetítő bizottság aegise alatt egybehivott rabbi értekezleteken ő elnököl, vallási kérdésekben okkal vagy ok nélkül szaktekintélynek veszik és így miután a közvetitő bizottság elnökéhez a dolog természete szerint fordulni nem lehetett, az iroda, mely eddig közvetlenül a hitközségekhez fordult és bizalmas válaszaikból tudja, hogy erkölcsi pressió alatt állanak, a püspök-ladányi vagy más rabbi mellett tán mégis leghelyesebben a pozsonyihoz fordult, ha a sikerre csak némileg is súlyt akart helyezni. Hogy kihez kellett volna fordulnia, miután a hitközségek mozdulni alig mernek, míg a pozsonyi rabbi szavára készséggel megindultak volna, annak a megmondásával adós maradtak.

Egy másik állítás, melyre tán reflektálnunk sem kellene, hogy a pozsonyi rabbi arczul ütötte a magyarországi intelligens zsidóságot és hogy miért ne tette volna, ha az iroda azt e czélból oda tartotta. Tehát a pozsonyi rabbi levele a békét óhajtó zsidóságot arczul ütötte? Valóban furcsa arcz lehet az olyan, mely *ezt* az ütést érzi és különös erkölcsi érzék, mely egy *ily* lépéssel szemben — még ha a sikertelenség előrelátható lett volna is — az inszinuácziónak nyit kaput.

Magától értetődő dolog, hogy midőn az országos iroda remélte, hogy békítő lépésének sikere lesz, ugyanakkor a 238 orthodox rabbinak hitszakadást hirdető, még élénk emlékezetében levő nyilatkozata folytán azon aggodalomtól sem volt ment, hogy a pozsonyi rabbi egyhamar nem adja be a derekát, azaz a közvetítő bizottságét. Ennélfogva nyilvánosságra hozta az iroda e lépését, azért is, hogy azt a pozsonyi rabbi amúgy szűr alatt el ne hallgathassa és másrészt, hogy kényszerítve legyen egyik vagy másik irányban színt vallani. Ha a békítésnek sikere lett volna, úgy ezt az egész magyar zsidóság

örömmel fogadta volna. Midőn pedig a béke ridegen visszautasíttatott, a lépés sikertelenségéből annak helytelenségére észszerűen következtetést vonni nem lehet. E mellett azonban senki sem zárkózhatik el azon tény elől, hogy a pozsonyi főrabbi körlevelének haszna is volt. Mert immár egészében ismerjük azt a műhelyt, melyben felekezetünk számára a különböző békókat kovácsolják, mert betekintést nyertünk a »vallásosság« azon örvényébe, melynek létét sejtettük, de a melyet ennyire nem ismerhettünk. Véres harczokat folytatnak az orthodoxok azért, hogy az esketési szertartás a szabadban végeztessék, ellenben közönynyel veszik azt a tant, mely a *zsidó házasság kellékei* közül (mert ezeket kivánta a minister ismerni) a chupa és kethubát kiküszöböli. Ezen vallásellenes tanok kiirtására és az általuk veszélyeztetett zsidó családi élet tisztaságának védelmére, valamint a zsidó családi jog terén inaugurálni akart anarchizmus meggátlására hivta fel az iroda a pozsonyi »orthodox« rabbit és beállott az a furcsaság, hogy a rabbi úr a zsidó vallás törvényeit és hagyományait bűnbánás helyett sértett hiúságból prédaként odadobta a hódmező-vásárhelyi és Isten tudja hova való házalóknak meg annak a fő-kufárnak, a ki kótyavetyére juttatja felekezetünk első rendű érdekeit. Valóban bámulatos, hogy a tiszt. és főt. urak az ő könyekig megható konzervativizmusokban az útszéli házasság jogtudósainak nézetéhez hallgatnak, sőt hallgatásukkal azokat egyenesen szankczionálják.

Még csak egy esztendeje, hogy 238 ort. rabbi a mellett tett hamis tanuságot, hogy hazánkban két különböző izr. hitfelekezet létezik és már is feledésbe ment, hogy felekezetünkről az ellene irányított merényletet ki hárította el. Ugyanaz az országos iroda, melynek újabb fellépését a pozsonyi irodalmi süldőktől fel egészen odáig, hol a felekezeti botrányokat jó fejős tehenekként ápolják, kompromittálni akarnák. Pedig ki tagadhatná, hogy a 238 orthodox rabbi nyilatkozata és a legközelebb tartott orthodox rabbi-értekezlet álláspontja között nagy a különbség. A 238 orthodox rabbi örökre szét akarta szakítani a testvéri köteléket, míg a nem rég tartott orthodox rabbi-konferenczia az iroda békítő lépésével szemben pozitiv lépést ugyan nem tett, de ott hagyta a pozsonyi rabbit kompromittált véleményével és közvetítő bizottságával

együtt, holott pedig nyilvánvaló, hogy ez ügyben, ha már a pozsonyi rabbi az irodának válaszolni nem akart, a rabbi-konferenciának kellett volna *a közvetlenül érdekelt pozsonyi rabbit* tisztára mosni. Ez nem történt, hanem e helyett lejátszódott az a siralmas jelenet, hogy a közvetítő bizottság a pozsonyi rabbival összeölelkezve járta a béke-halál táncát, melyhez kenyéririgy kóczos bachurok a »mieink« brügője mellett hurzták a seminarium-csárdást. Jobb volna tán elfordulni ettől a megvetendő jelenettől, midőn a felekezet szent érdekei nevében egyszer a tudomány baglyai, másszor a konzervatizmus pókjai, majd pedig tollasodó barázdabillegetők rohannak neki az egyetlen magyar zsidó tudományos intézetnek és azon egyetlen közegnek, mely a felekezeti élet meddőségében a lehetőség szerint cselekszik. És ezt a kedvesek mind a szent ügy érdekében teszik. Annak érdekében természetesen az országos iroda és rabbiképző gyalázására a legkedvezőbb alkalomként kínálkozik az orthodoxia hason káromlása és az a tény, hogy a pozsonyi rabbi az országos iroda békeajánlatát visszautasította. Mégis van tehát egy tér, hol az orthodoxok és »haladók« hulló férgesei harmoniában egyesülnek!

Azt is hallottuk, hogy az irodának, mielőtt a pozsonyi rabbihoz intézett levelét átadta, de főleg mielőtt azt közzétette, kötelessége lett volna a siker garancziáit kezében tartani. Szerény nézetünk szerint *az esetben, ha az iroda a siker garancziáit kezében tartotta volna, a levél átadásának a szüksége sem forgott volna fenn.* Tekintve pedig, hogy az a levél egyenesen a nyilvánosságra appellál, és hogy a közzététel a kitérő vagy épen visszautasító választ a nyilvánosság ellenőrző hatalmánál fogva előreláthatólag csak megnehezíthette, a publikálás elleni kifogás érthetetlen.

Ugyanazon forrás, melyből e jóakaratu kifogások bugyognak, azt is csergedezi, hogy az iroda azért tarthatta olyan nagy bűnnek azt a választ, melyet a közvetítő bizottság elnöke a hódmező-vásárhelyi esetre nézve a ministernek adott, mert az országos iroda régtől fogva mellőzi a rabbikat, meg nem hallgatja tanácsukat, még oly ügyekben sem, mihez legkevésbé sem ért, mellőzi egyáltalán a tanácskozást. Tanuskodhatik a pesti rabbiság és az országos rabbiképző-intézet tanári

kollégiuma, hogy az országos iroda — bocsássa meg nekünk, hogy itt eljárásáról szót ejtünk — minden oly ügyben, mely vallásos kérdéseket érint, a nevezett testületektől véleményt kér. Azért ezektől, mert náluknál különb testületeket e téren az országban nem ismer. Király ő felségénél, ministereknél való tisztelgéseknél rendszerint a rabbiknak jelöli ki a vezérszerepet és méltán. Tanácskozik felekezeti ügyekben a zsidó vallásu főrendiházi tagokkal, országgyűlési képviselőkkel, a fővárosban élő rabbikkal és azon vidéki rabbikkal is, kik nála megfordulnak. Hogy a hitközségekkel eleven összeköttetést tart fenn, azt tanusítják körlevelei és azon el nem vitázható tény, hogy az összes hazai hitközségek, zsidó egyesületek, rabbik, tanítók, úgy mennek az irodába, mint haza, úgy irnak oda, mint jogtanácsosukhoz és minden jogos érdek számíthat védelmére, önzetlen támogatására, de soha nem tett még fontosabb lépést a nélkül, hogy a fentebb érintett körök véleményét ki nem kérte volna.

Az meg valóban különös egy dolog, hogy ez ügygyel kapcsolatosan az országos rabbiképző-intézetet okolják, még pedig azért, mert akad onnan kikerült rabbi, a ki reformereskedik és ez szeget üthet az orthodoxok fejébe. Rég el van persze feledve, hogy nagyobb hazai hitközségeink kebelében jóval, még mielőtt a seminarium létesült volna, jesibán képzett rabbik — ne legyen ez vád — sokkal nagyobb *reformokat léptettek tényleg életbe*, mint a minőkről a mostani sem. rabbi *csak álmodni mer*. Nem tudom, hogy a bold. Fassel vagy veje, Szterényi rabbi, melyik jesibán képezte ki magát, de annyi bizonyos, hogy nem a budapesti rabbi-seminariumon. Kinek is jutna eszébe, hogy a tápió-szelei Jézus tanait hirdető, jesibán, talán épen Pozsonyban nevelkedett, rabbi tetteiért azt a jésibát vonja felelősségre, melynek emlőjén az illető nagyra nőtt, vagy hogy például a kitért Saphir viselt dolgaiért, tanítóját Szófer Mózest, vagy pozsonyi jesibáját szidalmazza. Az orthodoxok azt hirdetik, hogy a jesibán mi lyen hatalmas a vallásos szellem és a seminariumon mekkora a vallástalanság. Hátha a jesiba szelleme csakugyan olyan, a milyennek festik, hogy esik hát meg, hogy a jesiba legjelesebb tanulói százával kopogtatnak be a seminariumba, felvételért esedezvén? Vagy úgy neveli őket a jesiba, hogy a seminariumtól, mint a bűn fertőjétől óvakodjanak és akkor érthetet-

len, hogy mit keresnek ők a szeminariumban, vagy pedig úgy neveli őket, hogy a szeminariumba készüljenek és akkor meg mit jelent a szeminarium elleni vád? Voltaképen úgy áll a dolog, hogy a nevezett intézetet, kivéve ha csak kebelében a theologiai tanárok vallásellenes tanokat nem ápolnának, valamely volt növendék önálló gondolkozása eredményén, vagy utánzási hajlamán épülő reformtörekvései miatt vádat ép oly kevéssé lehet emelni, mint amily kevéssé lenne vádolható a budapesti orvosi egyetem ha egy onnan kikerült orvos, az ott szerzett tanokat megtagadja vagy éppen tudományát magzatelhajtásokra használná fel. A kutatás és véleményszabadságnak kérdését hagyjuk békében szunnyadozni. . . .

Tarlózásunk gyenge eredményét tekintve, konstatáljuk, hogy midőn az országos iroda a hazai összes hitközségekhez fordult, tehát az orthodoxokhoz is, akkor pásztorlevelei kicsinyléssel találkoztak, midőn felvetette visszalépésének kérdését, akkor meg ez ellen volt tiltakozás, mert irtóztak a tabula rasatól, midőn békét akartak kötni az orthodoxokkal és az nem sikerült, akkor még a béke-ajánlat formájához dörzsölődtek. Mindenesetre jellemző, hogy csak akkor eredt meg igazában a tinta-patak, mikor már bizonyos volt, hogy az orthodox közvetítő bizottság hatalmába kerítette a pozsonyi rabbit. Így volt ez régebben is, így különösen a fent említett szeminariummal. Mig meg nem nyilt, addig vágyva vágytak utána. Alig azonban hogy megnyilt, szólták, szapulták az egészet és alig hogy fennállásának tiz éves jubilaeumához elért, már működése egyik főoka volt a *húsz* évesnél idősebb felekezeti harcznak is. Egyiknek gyenge a vallásossága, másiknak tulságosan konzervativ. Mert ilyenek is vannak. Nincs az a metszőből rabbivá előlépett zugtudós, az a vallásosságból torzonborz vándorkoldús, idegen szavakkal kipomádézott bachur, vagy modern tudományokban nyalánkodó hittudós, a ki kötelezve ne érezné magát arra, hogy az orsz. rabbiképző gyalázásából részt kérjen magának, a sajtó lesipuskásairól nem is szólva. A magyarázata mindennek pedig az, hogy péntek este a zeneértők, a többi napokon pedig felekezeti ügyekkel és vallástudománynyal foglalkoznak.

Szerencsére, kevés van reájuk bizva. Nem indul utánuk senki, mert a ki megtette, a félúton ott hagyja őket összeszedett szellemi morzsáikkal, kritikától dagadozó szeredásaikkal, mától holnapig változó elveikkel. Nem olyan rosszak, mint valaki gondolná, lelkesedés nélkül sincsenek, csakhogy a bennök égő lángot maguk fujják el. Hol eloltják, hol meggyujtják. De egy nagy hibájuk van, hogy a gyengébbek fogalmait összezavarják és hogy maguk sem erősek.

Csak felekezetünk legyen azzá.

*

A herczegprimás elhunyta súlyos veszteséget jelent a katholikus egyházra, mert *Simor János* kétségtelenül egyike volt azon egyházfejedelmeknek, kik egyházuk érdekeinek minden más érdeket alárendelnek. A temetés lefolyása azonban nyilvánvalóvá tette, hogy hamis az a tan, mely az uralkodó vallásnak hazánkban való megszüntét hirdeti. A felekezetek jogegyenlőségének hívei ámulva néztek annak a gyászmenetnek utána, melyben ő felsége és a kormány stb. oly fényesen voltak képviselve és aligha csalódunk, ha azt hiszszük, hogy humanus kultuszminiszterünknek a fenséges gyászinduló hallatára eszébe jutott Sz. város rabbija, a ki a rendeletek tömkelegében eltévedve, télvíz idején családjával együtt éhezve vánszorog annak a sorsnak eléje, mely a herczegprimást milliókkal bélelt biboros falai között érte utól. Valóban még a papi hierarchia legnagyobb ellenségei is kénytelenek belátni, hogy a hierarchiának ekkora tündöklő hatalma bearanyozza azon felekezetet, melynek feje felett kiképződött.

De ne tévedjünk másfelé! Az elhalt főpapról kivántuk elmondani, hogy odaadóan szolgálta azon vallásfelekezetet, melynek élén állott. De míg például *Manning* bibornok a katholicismus iránti rajongásával nemcsak összeférhetetlennek nem találja, hogy a zsidó vallás tanainak beszennyezői és a vallás ártatlanul üldözött követői ellen nyiltan felemelje hatalmas szavát, de sőt keresztény hivatali minőségéből folyólag, szoros *papi kötelességének* ismeri azt, addig az elhunyt herczegprimás a hazai antisemitizmus láttára nem tette meg, a mit megtennie lehetett és tán kellett volna. Ez igazság kimondásával katholikus vallású polgártársaink kegyeletét annál kevésbbé sérthetjük, mert a meghalt főpap e részbeni tévedéseit legjobban igazolja, hogy rajta esett meg rövid idő-

vel a zsidók és keresztények között kötendő házasságról szóló törvényjavaslat tárgyalása nyomán nőtt emlékezetes mozgalmak lezajlása után, hogy az ezen ügyben *vallási tekintetekből* elfoglalt álláspontjának alapjait önmaga rombolta szét.

Ugyanis podhrágyi báró Popper Sándor akkor nagybittsei illetőségű izraelita vallásu lakos de Castrone Blanka róm. kath. nővel Párisban házasságot akart kötni, még pedig úgy, hogy a jegyesek a vallás különbség bontó akadályai alul a pápától nyertek volna felmentvényt. A végből folyamodott tehát a vőlegény a kultusz-miniszterhez, hogy egy külföldön kötendő házasságra nézve szükséges bizonyítványt állítsa ki. Mellesleg mondva, a házasság később más alapon köttetett meg, de az említett kérelemre való tekintettel és miután a kultusz-miniszter s tanácsosai a házasságot még pápai dispensaczió esetére is a magyar közjog szempontjából érvénytelennek tekintették, a magyar vallás- és közokt. miniszter azon kérdést intézte Simor János primáshoz, hogy vajjon az említett módon kötendő házasság *egyházi felfogás* szerint Magyarországon államilag is érvényesnek tekintendő-e? A primás a miniszteri felhivásra egy nagyterjedelmű jelentésben felelt, melynek bevezető részében különösen azt fejtegette, *hogy a keresztény és nem keresztény közt vallászkülönbség czímén ez idő szerint a katholikus egyházban fennálló házasságbontó akadály sem a természet törvényén, sem közvetlen isteni rendeleten nem alapul* és hogy ép ezért az összes hit- és kánontudósok egyhangu véleménye szerint, az alul a pápa jogérvényesen adhat felmentést. Utalt arra, hogy az első századokbeli keresztények pogányokkal és zsidókkal egyaránt kötöttek házasságot és csak később »a keresztény érzület megerősödése után mintegy önként ékelte be magát a keresztények és nem keresztények közé a válaszfal, mely őket az egymással kötendő házasságoktól távol tartotta«.

A primás e véleménye sok érdekesen összeállított adatot tartalmaz, úgy az egyházjog általános, valamint különösen a hazai történet köréből. Az adatok feldolgozása azonban természetesen sok egyoldalusságot tüntet fel, a min egyáltalán nem csodálkozhatunk, ha ez erősen szinezett papi jellemre gondolunk. Különösen szent László ismert törvényén, mely a magyar törvénytárban (Decret. S. Ladisl. liber. I. cap. 10.) található, merészet fordított. Ép ilyenformán bánt el Kálmán királynak (Decr. Colom. Lib. I. cap. 18.) rendelkezésével. Egészben véve azonban ez okmány kiváló fontosságú nyilatkozatokat tartalmazott, csakhogy azokkal e keretben nem foglalkozhatunk. Minket itt legfőképen az érdekel, *hogy a primás és pedig ugyanaz, a ki tudvalevőleg a zsidók és keresztények között kötendő házasságról szóló törvényjavaslat ellen vallási szempontból küzdött, a miniszter fennt érintett kérdésére határozottan igenlő választ adott*, de sőt annak beható bizonyításánál a keresztény jegyesfelet illetőleg a hazai jogászok forrásaira hivatkozik, míg az izraelita jegyesfél tekintetében zsidó tudósok azon tanítására, hogy az izraelita vallás mai érvényében csak a sok isten-imádókkal való házassági összeköttetéseket tiltja, de nem tartja érvényteleneknek az oly házasságokat, melyek az egy isten imádó vallás hiveivel köttettek. (Fassel: Das mosaisch rabbinische Civilrecht.) Utalt Wenzel Gusztáv nyomán arra is, hogy I. Napoleonnak a zsidók és keresztények közti házasságok megengedhetősége iránti kérdésére a az 1807-iki párisi nagy szanhedrin azt válaszolta, hogy ilyen házasságok a zsidó hit részéről vallásos formákba ugyan nem hozhatók, de azért érvényesek mégis és átkot nem vonnak magokra és úgy egyházjogi, államjogi és zsidó vallási szempontból az itt szóban forgóhoz hasonló házasságok érvénye mellett száll síkra. Ide iktatjuk a következő kijelentését szó szerint: »A zsidók házassági viszonyai hazánkban országos törvény által rendezve nem levén s a fennállott magyar kir. udvari kanczellária 15940 és a magyar kir. helytartótanács 1863. évi november hó 2-án 87414. sz. a. e tárgyban kibocsátott rendeletei a zsidók és keresztények közötti összeházasodás eseteire nem reflektálván, *a magyar állam nem bir oly törvényt vagy szabályrendeletet, mely a keresztények házasságát zsidó hitsorsosokkal az izraelita félre való tekintetből tilalmazná*«. A keresztény vallású jegyesre nézve a cultus disparitas esetében az az illetékes egyházi hatóság adván felmentvényt a primási vélemény értelmében egy a föntebb említett módon kötendő házasság érvénye ellen *a magyar államjog speczialis szempontjából nemcsak a felmentvényt nyert katholikus, de az izraelita félre nézve sem gördíthető semmiféle akadály.*

Minthogy ezen visszapillantásunk hosszúra talál nyúlni,

röviden még felemlítjük, mert a szabadelvűség, de kiváltképen a hazai zsidók jogtörténetére tartozik, hogy a kultusz-miniszter a primáson kivül, az igazságügy-minisztert és a kir. jogügyek igazgatóját is véleményadásra hivta fel. A igazságügy-miniszter kitérőleg felelt, amennyiben véleményét attól tette függővé, hogy a pápai felmentvény brevéjébe betekinthessen, míg a jogügyi igazgatóság az állami felsőség elvére helyezkedve, oda nyilatkozott, *hogy a házasság érvénytelen lenne,* de, ha a pápai dispensaczionalis bréve királyi placetumot nyerne, akkor az a magyar közjog szempontjából is érvényessé tenné a házasságot. — A kultusz-miniszter igyekezett álláspontjának támaszt keresni, miért is újfent az igazságügyminiszterhez fordult azzal a kéréssel, hogy az határozott választ adjon, mely ismételt megkeresésre aztán *az igazságügyér határozottan a házasság érvénytelensége mellett nyilatkozott.*

Nyilvánvaló ebből, hogy a primás e kérdésben, állását tekintve, elég liberalisan gondolkozott és azért az a kérdés támad, hogy *hogy miért csak ebben az egyben?* Feleletet hiába várunk. Az esztergomi bazilika alatti kripta néma marad örökre.

*

A fenntebbiekből is láthatjuk, hogy ha egyéb tekintetben eléggé nem éreznők is, hogy az ország herczegprimása többé-kevésbé befolyást gyakorol azon kiváló fontosságú ügyekre, melyek felekezetünkre tartoznak, a min nem csodálkozhatunk, ha tudjuk, hogy a nem katholikus keresztény felekezetek még autonom szervezetökben is gyakran érzik a kath. főpapság hatalmának kisugárzását. Ily körülmények között hiába takargatnók, hogy nagy érdekkel tekintünk a primás kinevezése elé. A kombinacziók terére nem tévedünk, de hiszszük, hogy bárki üljön is a herczegprimási székbe, nem fog többé gátot emelni felekezetünk törekvéseinek, melyek a kath. egyház érdek-szférájába soha át nem nyulnak és a melyek a kereszténység főalapját jelentő, az emberiség teljes egyenlőségét hirdető tanokkal teljes összhangzásban állanak. Ettől azonban eltekintve, a katholikus egyház, mely úgy jelentkezik a zsidó felekezettel szemben, mint tündöklő, biborban, bársonyban pompázó leány a rongymezbe burkolt agg anyával szemben, csak becsületbeli

kötelességet teljesít, midőn a jogért való küzdelmekben nekünk gáncsot nem vet. Hőn kivánjuk, hogy a Manning-ok tisztult szelleme hassa át a magyar kath. püspöki kart. Hisz alázatosságunkkal meg lehetnek elégedve, midőn látják, hogy hitközségeink rabbijaik vezetése alatt megragadnak minden alkalmat, hogy hódolhassanak és hogy boldogok, ha a kegy egy morzsájához hozzájuthatnak. . . .

*

Jász-Nagykun-Szolnok vármegye *hivatalos közlönye* f. é. február hó 8-iki számának három hasábos vezérczikke a »Magyar-Zsidó Szemle« mult számában a sz . . . . . i hitközség F. J. rabbija között fennforgó viszályos ügyére vonatkozó általános észrevételeivel foglalkozik, még pedig mint mondja, azért, mert ámbár a neveket meg nem jelöltük, az félreismerhetlenül egy megyebeli hitközségre vonatkozik. Ha nem csalódunk, a czikk irálya a megye alispánjának ragyogó tollára vall. De bárkitől ered is e czikk, előkelő hangja és a lap hivatalos jellege kötelességünkké teszi, hogy azzal foglalkozzunk.

Első sorban örömmel konstatáljuk, hogy a czikk az antisemitizmust a megyeí tisztviselőktől távol állónak nyilvánítja. De mindjárt hozzáteszszük, hogy eszünk ágában sem volt az illető megye tisztviselőit rendszeres antisemitizmussal vádolni, hiszen ott, a hol zsidók zsidókkal állanak szemben, a kérdést így felállítani nehéz is lenne. Mert hát az a bizonyos ember (nyilván gentry volt), a ki azt mondotta, hogy ha te ütöd az én zsidómat, én is ütöm a tiedet, a világért sem volt ám antisemita. Az alföldi magyar úr a zsidót rendszerint nem gyűlöli. Szereti például, ha borközi állásban kezeügyébe akad, hogy nevető gúnyjával bemázgálja, bár sürűn megesik, hogy azt a gúnyt önmaga lecsókolja. Legjobban örül azonban annak, ha a zsidók egymással hajba kapnak, bár ezt az örömet sem lehetne rossz indulatú kárörömnek nevezni. — A czikkiró bizonyára ismeri a tisza-földvári esetet. Itt a szolgabiró védi a hitközség autonomiáját, a mi nincsen, a megye pedig — mely a czikk szerint *a sz . . . . . i ügyben a zsidók autonom egyházi jogait védi férfiasan a konfiskálás ellen, a tisza-földvári másod előimádkozót, a ki nem is anyakönyvvezető, élethossziglan akarja rásózni a hitközségre,* akkor, midőn

nincs az országban sem oly autonomikus, sem oly állami szabály, mely a másod előimádkozónak definitivumot biztosítana.

És itt van helyén, hogy megkérdezzük az alispán urat, azaz a czikkirót, hogy midőn ezt irta: »nem vitázunk a felett, hogy mily ízlés szükségeltetik ahhoz oly helyen maradni, a hol az illető nem kell, még akkor is, ha ott maradása jogosult volna; nem elmélkedünk a felett sem, mily épületes lehet lelkiekkel foglalkozni oly lelkésznek, ki hiveivel czivakodásban és perpatvarban él«, stb. — *miért nem gondolt a tisza-földvári esetre, hol minden jogi alap nélkül, ugyanaz a megye saját megyéje, örökösen a hitközség nyakába akar varrni egy hajdan nőszabósággal foglalkozott másod előimádkozót, a ki ellen hitközsége, a hitközség elöljárósága ellenszenvvel viseltetik,* a mi a »felmondás« tényében és azon törekvésben nyilvánul, hogy tőle minden áron szabaduljon.« Látható ebből, hogy egyáltalán nem vétkeztünk, midőn a haldokló vármegyei rendszernek egy kis koporsószeggel szolgáltunk.

Minthogy ez ügy részleteinek megvilágítása nem e helyre tartozik, a dolog érdemét illetőleg a következő észrevételeink vannak: Az 1840 : XXIX. t.-cz. 3. §-a szerint a születési anyakönyvek a rabbik által vezetendők, vagyis más szóval anyakönyvvezető csak rabbi lehet. A zsidó házassági jogot szabályozó törvénypótló udvari kanczelláriai rendelet 13. §-a szerint a házasságot az illetékes rabbi köteles anyakönyvbe vezetni, vagyis anyakönyvvezető csak rabbi (rabbihelyettes v. vallástanító) lehet. Az 1885. anyakönyvi szabályrendelet, mely ezen az idők folyamán enervált szabályokat felvillanyozta, 2. §-ában pedig határozottan rendeli, hogy »anyakönyvvezetőül csakis rabbi vagy rabbihelyettes lehet«. Mindebből következik, hogy a rabbi és anyakönyvvezetői állás egymástól rendszerint elválaszthatlan, a mi jól van így, mert hiszen az anyakönyvi feljegyzések részben a rabbi funkciójának közhitelességű feljegyzését jelentik, *mely feljegyzések önmagukban, a fővárost kivéve, egy hivat. állás tartalmát nem is képezhetik.* Az anyakönyvvezetők élethossziglan választatnak, anyakönyvvezető pedig csak rabbi lehet, következésképen nem sok szót kell ejtenünk a felett, hogy F. J., a ki rabbi állásának teljesen zavartalan birtokában volt és anyakönyvvezetővé, alkalmasint a kerületre való tekintettel választatott, anyakönyvvezető-rabbivá lett és mint ilyen a definitivum jogkedvezményétől el nem üthető. Usse fel a t. czikkiró egyébiránt az 1885. anyakönyvi szabályrendeletet és annak 7. §-ában olvasni fogja, hogy: »*a rabbihelyettes vallástanító az általa vezetett anyakönyveket a rabbinak, ha ilyen alkalmaztatik, továbbvezetésre átadni tartozik*«. Sz. városában volt rabbi F. J. — anyakönyvvezető lett F. J. és így a két állás a szabályrendelet szerint, az azokat hordó egy személyben teljesen összeforrt. Hogy a szabályrendeletnek a funkcziók összeolvasztása képezte intencziójáról, legjobban mutatják az átmeneti intézkedésekre vonatkozó határozatai, továbbá a 9. §-nak azon határozata, hogy az anyakönyvvezető pecsétjének szövege ezen szavakból álljon: »*Rabbiság,* mint izr. anyakönyvi hivatal«, épugy a 10. §., mely az esketésre vonatkozik. Jogi szempontból tehát a t. czikkirónak igaza nincsen, bár őszintén megvalljuk, hogy kellemesen érintett bennünket azon kijelentés és multkori megjegyzéseinknek is ez volt a veleje: »*A zsidók vallásügyeit rendezni kell.*«

Végül a czikkiró úr »mentségeműl« felhozza, hogy F. J. unokatestvérem. Köszönöm e *hivatalos* felfedezését, melyből azt látom, hogy családi összeköttetéseimet jobban ismeri, mint jó magam. Eddigelé ugyan e rokonságról tudomásom nem volt és e kötelék szálait legjobb akaratom mellett sem vagyok képes megtalálni. De az az egy bizonyos, hogy az sz . . . . . i hitközség méltatlanul üldözi F. J. rabbit. Minden ártatlanul bántalmazott ember bírja igénytelen rokonszenvemet. *Ennyiben F. J. is rokonom.*

*

A kisdedóvásról szóló törvényjavaslat tárgyalásánál is bebizonyult, »hogy a keresztény vallásnak felekezeti érzékenykedése már-már beteges állapottá változik. »Az ember alig hinné, hogy a »bébék« törvénye felett is összecsapnak. Pedig úgy lett. Az a felekezeti szín-nélküli fohász, melyet a kis aranyosak elselypítendők lesznek, nagy szeget ütött némely hívő fejbe. Volt is e miatt nagy csatározás. A szászok és oláhok dideregve tekintettek ezen törvényjavaslat felé, mely hatalmas előmozdítója lesz a magyarosodásnak. A jó magyarok egy része meg veszendőbe látta a vallást és a kis tökmagokban megannyi megcsontosodott eretneket sejtettek. A nemzetiségi

képviselők nyiltan támadták hódítóan előtörő megifjult nemzeti nyelvünket, az ultramontánok pedig különösen irtóztak attól a fohásztól. Csak a zsidó, az a sokat üldözött, túlérzékeny zsidó maradt nyugodtan, üdvözölve a fohászt, mert fohász, üdvözölve a törvényt, mert magyar. Ha azonban véletlenül mi zsidók öltjük fel a katholikusok egy részének e vitában viselt szerepét, akkor bizonyára megszólalt volna a szeparatisztikus tendenciákról szóló mese, vagy ha akadt volna csak *egy zsidó*, a ki épen a nemzetiségiek módjára viselkedett volna, akkor bizonyára rég rányomták volna *egész felekezetünkre* a hazaárulás bélyegét.

*

Az antiszemitizmus legyőzésére Németországban tudvalevőleg egyesület alakult, melybe a legkiválóbb keresztény vallásu tudósok, papok, irók, államférfiak, gyárosok viszik a vezérszerepet. Ezen egyesület alakulása és nagy arányokban megkezdett működése méltán gondolkozóba ejti azokat, a kik a sociologiával foglalkoznak. Maga az az állami szervezet, melyen az antisemitizmus kiütései először észlelhetők voltak és a mely e ragályos kórral megfertőztette az egész nyugatot, a Koch-féle rendszer nyomán magából a kór fészkéből igyekszik a gyógyszert előteremteni. A természeténél fogva kontempláló német egy szép napon szörnyen restellkedni kezdett a német szellem e fattyúhajtásán és most önmaga kivánja azt a világból kiirtani. Szerencsét törekvéseikhez és békejobbot az eltévedt testvéreknek!

Nekünk pedig, kik a letarolt földeket átjárva, látjuk, hogy területeinken az eredmény gazra sok, szemre kevés: adj Uram jobb termést!

Budapest.

Dr. Mezey Ferencz.

TUDOMÁNY.

Az 1650-iki zsidó-zsinatról.

Nemcsak az utczán hanem a történet mezején is támadnak néha forgószelek módjára kószahírek, melyek hirtelen keletkeznek, nem tudni, miből, nagy sebbel-lobbal világgá kerekednek, hogy eltűnjenek, szeszélyesen szökellő nyomokat hagyva magok után, melyek bennünk a kétség és bizonytalanság érzetét keltik föl az egésznek eredetét és czélját illetőleg.

Valószínű, hogy az itt közlendő elbeszélés is a történeti kószahírek kategoriájába sorolandó; mindamellett érdeklődéssel hallgathatjuk végig, mert Magyarországra és eleinkre vonatkozik.

Az első, ki e nagyszabású rabbi-zsinat hírét szárnyára bocsátotta, s ki után számos helyt közölve van, Brett Sámuel, angol utazó s mellesleg misszionárius, volt.

Mint egy tengeri kereskedelmi hajó kapitánya, hosszabb útakat tesz meg tengeren, alkalom adtán azonban nem mulasztja el a nevezetesebb szárazföldi városokat, különösen a kikötőkhez közelesőket is fölkeresni, mindenütt észlelve és megfigyelve, élénk tudásvágyát kielégítve.

Tapasztalatainak egy részét, a többit barátjaival szóbelileg kivánta közölni, egy kis munkában teszi közzé, mely 1650-ben jelent meg angolul Londonban.[1])

[1]) A könyvecske czíme: »A Narrative of the Proceedings of a grea Council of Jews assembled on the plain of Ageda, in Hungary etc.« A mű ezen eredeti kiadása igen ritka (a bpesti nyilvános könyvtárakban föl nem lelhettem) s mint ilyen kiadatott újra a »The Phenix«-ben 1707-ben.

Ezután készült Schwindelius (Theophilus Sincerus) fordítása, mely 1748-ban jelent meg »Notitia hist. critica librorum veterum rariorum«

Közöljük belőle a tárgyunkra vonatkozó részt egész terjedelmében.

Miután vázlatosan leírja úti élményeit a Földközi tengeren, annak szigetein, Egiptomban, Rómában, hol sok gáncsolni valót talál a kath. egyház pompa-kifejtésében, imposáns proczessziókban, túlhajtott pápa-cultusban, mindmegannyi szálka a puritán hívő szemében, ekkép folytatja elbeszélését: »Csupán egy fontos dolgot akarok még elmondani és pedig azon nagy zsidó-zsinat lefolyását, mely az agedai síkon Magyarországban, 30 tengeri mértföldnyi távolságra Budától összegyülekezett az Irást a Messiás eljövetele szempontjából megvizsgálni, 1650. okt. 12-én.

Az imént említett helyen körülbelül 300 rabbi gyűlt egybe, kik összehivattak az Irásnak a Messiás eljövetele szempontjából való megvizsgálása végett. E hely azért mutatkozott a gyűlés megtartására alkalmasnak, mert az ország a folytonos háborúskodás következtében, mely a törökök és a magyar király [1]) közt lefolyt — mint értesültem, itt két véres összeütközés történt — a vidék meglehetős lakatlan volt; a két fejedelem pedig, egymásközti viszálykodásuk daczára, megadta a zsidóknak az engedélyt a zsinat tartására.

Ott aztán a zsidók kényelmükre számos sátrat ütöttek fel és az ország különböző részeiből tetemes mennyiségű eleséget hordottak össze arra az időre, míg ott fognak tartózkodni. És egy nagy sátrat állítottak fel, hogy benne tarthassák üléseiket; ez négyszögletű volt; északi és déli oldala nem volt oly széles, mint a keleti és nyugati. Bejárata csak egy volt és pedig kelet felől; középen egy kis asztal és szék állott az előadó számára, ki arczczal a bejárat felé fordult. Az említett előadó Lévi tör

czímű gyüjteményében. Változatlanúl közli e fordítást Kováts M. Martiny »Fragmenta literaria rerum Hung. ex codd. Mss. nec non rarioribus quibusdam libris Biblioth. exoticarum eruta opera.« Jenae, 1809. pars. II. p. 47. Kováts sem először, sem jegyzeteket nem fűz e közleményhez, így tehát Löw sajnálkozása a fölött, hogy az először nem láthatta, — tárgytalan. L. Ben Chananjah 1865. évf. p. 291. Az egyedüli, ki e tárgyról behatóbban értekezett: Selig Cassel (most Paulus), többek között a »Magyarische Alterthümer« szerzője, »Über die Rabbinerversammlung des Jahres 1650.« Berlin, 1845.

[1]) III. Ferdinánd magyar király az akkori szultánnal, a gyermek Mahameddel, ki Ibrahimot követte a trónon, békében élt.

zséből származott és Zakariásnak [1]) hívták; a sátor közepén ülések voltak a tanácskozók számára, egy korlát pedig elzárta a sátrat az idegen elemek betódulása és azon zsidók elől, kik zsidó voltukat okmánynyal bizonyítani képesek nem voltak, vagy a kik héberül [2]) vitatkozni nem tudtak, mit különösen azok feledtek el, kik oly országokban laktak, hol zsinagógákat nem építhettek, mint Franczia-országban, Spanyolhonban és az olasz tartományokban, melyek a spanyol királyhoz tartoztak, mint a nápolyi királyság, Calabria és Apulia tartományokban, Sicilia és Sardiniában, mert ha a zsidó ez országokban a pápista vallást megtagadja, azon kikerülhetetlen veszélynek néz elébe, hogy elitéltetik és kivégeztetik; a nyereségvágy és üzleti ügyeik pedig kényszerítik, hogy ily országokban a fenyegető veszély daczára is tartózkodjanak és ezért inkább elfeledik nemzeti nyelvöket és elhanyagolják gyermekeik tanítását, mintsem a nyereségre nyiló kilátást elszalaszszák és ezért sokan elégetik törzsük és családjokról szóló okirataikat, hogy származásuk kinyomozható ne legyen. Mivel pedig törzsüket és családfájukat kimutatni nem tudták, nem lőn nekik megengedve a korláton beljebb lépni, hanem utasították őket kivül maradni és a többi idegenekkel várni a történendők lefolyását, mintegy 3000 személy, kik között legtöbb volt a német, alemann, dalmát és magyar, valamint néhány görög. Olasz kevés volt, angol pedig kívülem egy sem. Értesítettek a felől, hogy a magyar király a puritán egyházat nem szereti és egy protestáns egyházat sem szólított fel, hogy oda lelkészeket küldjön, azt azonban megengedte, hogy néhányan Rómából kiküldessenek, résztvevés végett, kiknek eljövetele azonban bénitólag hatott a zsinat működésére. A mint első ízben összegyűltek, egyideig egymást kölcsönös üdvözlésekkel halmozták el, szokásuk szerint, egymást megcsókolták, mintegy a gyűlés feletti örömüket nyilvánítva. Miután az előkészületek megtörténtek, vizsgálat tárgyává tették, hogy kik tekintendők a gyűlés

[1]) Butler: »Horae Biblicae« II. p. 227 azon Zakariást érti, ki 1660-ban Bécsben zsinagógát és béth-hammidrást alapított. Ezen alapítványokról l. Jost VIII. p. 292 és kimerítően: Dr. Kaufmann D. »Die letzte Vertreibung etc.« p. 67.

[2]) Zsidó voltuk bizonyítására az okmány nem lehetett szükséges, hanem a leszármazás kimutatására, mert, mint kitünik, csupán a legelőkelőbbek vehettek részt a tanácskozásban.

tagjainak. A fölvett és igazolt tagok száma mintegy 300-ra rúgott. Mindössze ennyit végeztek első nap.

Másod nap, midőn a gyülekezet együtt volt, fölkelt az elölülő és kitűzi a gyülés czéljául »a szentírást megvizsgálni a Messiásra való tekintettel, hogy eljött-e már, vagy még várnunk kell jöttére?« E kérdés megvitatásánál szorgosan kutattak az ó-testamentomban, hogy az igazságot mondhassák ki határozatkép (számos bibliát is hoztak magukkal). E pont fölött nagy viták támadtak közöttük. A legnagyobb rész azon véleményen volt, hogy még nem jött el, csupán nehányan vélték ezt, okulva azon súlyos istenitéleten, mely 1600 év óta sújtja már őket.

Jól emlékszem, hogy a zsinat egyik tagja velem beszélve, megindúlva panaszkodott ama hosszas és súlyos szenvedések miatt, melyek nemzetét államuk elpusztulása óta éri; ő ezen szorongatott állapotot a bűnbánás hiányának tulajdonítja. És midőn előbbi helyzetöket a mostanival összehasonlítja, nyiltan be kell, hogy vallja, hogy ezen állapot egy súlyos bűn bűnhődésének tekintendő; hogy népe vétkes az Isten által küldött próféta vérében és vétkes más gyilkolásban, melyet közülök némely szekta és párt elkövetett. Mert, úgy mond, mi nem vagyunk bálványimádók és nem illethetnek bennünket a bálványozás vádjával a babiloni fogság óta és ezért kell bajunkat és szenvedéseinket az említett okokra visszavezetni. Ez volt a második tanácskozási nap vitatkozásának tárgya, mire az ülést elnapolták másnap reggelre, mely a gyülés harmadik napja volt. Midőn újból egybegyűltek, főkép azon pont körül forgott a vita, hogy milyen lesz a Messiás megjelenése. Ennek, úgy mondák, hasonlónak kell lenni egy hatalmas fejedelemhez, királyi fénynyel és pompával; fel kell szabadítania népüket az elnyomó ellenség alól, fölépítenie a templomot, hogy valamennyi nép az ő vallásukat fogja követni és Istent az ő módjuk szerint fogja imádni, mert úgy hitték, hogy az eljövendő Messiás a vallást nem fogja megváltoztatni. A mi származását illeti, megegyeztek abban, hogy szűztől [1]) kell születnie a próféták jövendölései szerint és pedig a legalacsonyabb sorsútól, mint a milyen szűz Mária volt. Ez alkalommal

[1]) Ezen a zsidó felfogással merőben ellenkező véleménynek hirdetője lett volna Rabbi Móse Haddarsan egy kézíratos művében, l. a már említett Misc. Gron. T. II. p. 621.

úgy tünt fel előttem, mint ha némelyek akkép vélekednének, hogy a Messiás már eljött. Másnap megint összegyűltek, mire az elölülő kitűzte a kérdést: »Mikor jött el a Messiás, és ki legyen az gondolatok szerint?« Mire ők azt felelték, hogy ha eljött, az csak Éliás lehetett, mert ő nagy hatalommal jelent meg, a mit be is bizonyított a Báal papok megölése által és hogy rajta beteljesedett az Irás szava, üldözve és elnyomva lett Acháb és Jezábel által, mégis többre becsülték közönséges halandónál, mert oly csodás volt mennybemenetele.

Minthogy azonban e véleménynyel számosan ellenkeztek, másnap ugyan e kérdést vitatták meg, hogy azoknak felelhessenek, kik Éliást nem tartják a Messiásnak. Az ellenkező párt fölhozta Éliás buzgó igyekezetét népe boldogítására, mely abban is nyilvánult, hogy maga után hagyta Elisa tanítványát, hogy vezesse és oktassa a népet, mely vonás szinte ráillik a Messiásra.

Ezen érveket hozták fel meggyőződésök mellett; még aznap estenden fölmerült a kérdés, hogy ki mondotta róla (a Messiásról), hogy Isten fia és keresztre lőn feszítve elődeiktől. Mivel a kérdés nagyfontosságu volt, annak megvitatását a legközelebbi napra halasztották el.

Mikor másnap ujból egybegyültek, elkezdtek a farizeusok, [1]) mert találkoztak nehányan a szektából is, kik mindenha ellenséges indulattal voltak eltelve Krisztus iránt, a tegnap felmerült kérdésre felelni, és kereken tagadták, mintha ő lett volna a Messiás, mely meggyőződésöket következő okokkal támogatták:

Először is, ekkép szóltak, mint igénytelen ember jelent meg, nem pedig királyi jogarral és hatalommal, holott a Messiásnak már külső megjelenésében is dicsőségteljesnek kell lennie.

Másodszor alacsony származását kifogásolták, hogy atyja asztalos volt, a mi a Messiáshoz méltatlan.

Harmadszor fölhozták ellene, hogy Mózes törvényeinek ellensége, mert megengedte tanítványainak, ő maga járván elől a

[1]) Brett itt megint elszólta magát egy XVI. század óta megszünt szekta-felosztás felelevenítésével. — Ez is egyike azon botlásoknak, melyek »Brettii Ignoranz in den Jüden Sachen an den Tag legen.« L. Schudt: Jüd. Merkw. I., p. 149.

példával, szombat napján munkát végezni, a mi tiltva van. Szerintök a Messiásnak Mózes törvényeit tiszteletben kell tartania, ha az evangéliom esetleg Krisztus mellett tanuskodik, hogy a törvényt tiszteletben tartja, e bizonyságban nem hisznek, mert nem hisznek benne. Ám észrevettem, hogy a farizeusok eme érvelései nem elégítik ki az egész hallgatóságot, hanem sokan kétségben látszottak maradni Krisztust illetőleg. Ezek szószólójaként fölállott egy rabbi, Ábrahám, fölhozván azon csodákat, melyeket Krisztus e földön való tartózkodása idejében véghez vitt, hogy életre ébreszte holtakat, éppé tevé a bénát, éleslátóvá a vakot, a némát pedig beszédessé. Ugyancsak ezen Ábrahám kérdé, milyen erő segítségével hajtotta ő ezen csodákat végre? — A farizeusok felelete akkép hangzott, hogy Krisztus varázsló volt; rágalmazták istenkáromlóan, hogy e csodákat bűbájjal követte el, sőt azt is állították, hogy az embereket előbb süketté, vakká és bénává nyomorította és csak azután varázsolta vissza eredeti állapotukba Különösen egy volt a farizeusok közt, névszerint Zebedeus, ki a leghevesebb gyalázással kelt ki ellene, mégis tapasztaltam, hogy véleményét nem osztják a tanácskozás összes tagjai. A farizeusokkal vetélkedtek a szadduceusok, mert a szekta is képviselve volt a gyűlésen, abban, hogy Krisztus iránt megvetést és gyülöletet keltsenek a többi zsidóknál, kik a zsinaton részt vettek. Ime ismétlődött Heródes és Pilátus esete köztük is, mert bár sohasem voltak egy akaraton, abban megegyeztek, hogy meg kell őt feszíteni.

Ezzel elérkeztünk a zsinat hetedik és utolsó napjához, mely alkalommal a körül forgott a vita, hogy milyen szabályokat rendelt el Krisztus követni az ő egyházában. Ez nehéz feladat volt, mert az uj testamentomnak nem adtak hitelt, más forrásból kivántak tehát felvilágosítást e pontra nézve.

Ezért hatan a római papság köréből, kiket a pápa küldött oda, be lettek bocsátva, és pedig két jezsuita, két augustinus és két ferenczrendi. — Ezek a gyülekezet előtt kifejtették a római szentegyház (miként ők nevezik) tanait, szabványait és dicsekvő magasztalással nevezték a katholikus szentegyházat Krisztus egyházának, tanait az ő tanainak, szabványait az ő szabványainak, hogy a pápa Krisztus szent helytartója és szent Péter utódja és más efféléket. Mihelyt a beszédek füleikhez jutottak, általános zugás-zajongásban törtek ki a jelenvoltak: »Semmi

Krisztus, sem asszony-isten, sem szentek közbenjárása, semmi képimádás, sem fohász szűz Máriához!« A zavar és fejetlenség nőttön nőtt, sokan felháborodásukban és fájdalmukban megszaggatták ruháikat, fejökre hamut hintettek és méltatlankodva kiáltozták: »Istenkáromlás, Istenkáromlás!« És ezzel megszakadt a tanácskozás folyama.[1])

A nyolczadik napon azonban ismét összegyültek, és az egész, a mit tettek, abban állott, hogy megegyeztek egy három évvel később tartandó zsinatban, a mi a feloszlás előtt határozatba is ment. A legközelebbi zsinat valószinüleg Sziriában fog megtartatni, mely országban már szintén jártam és érintkeztem a Rechabiták szektájával, mely Sziriában él. Ősi szokásaikat hiven őrizik még mai nap is; nem vetnek, nem ültetnek, nem építenek házakat, hanem sátrakban laknak és gyakran költöznek egy helyről a másikra családostul, marhástul. Azt is tapasztaltam, hogy olasz nyelven mindenütt megértethetem magam a zsidókkal vagy bármely más nemzettel a világon, a hol csak voltam. Ha Isten alkalmat ad rá, örömmel nézek a legközelebbi zsinatnak elébe. A jó Isten adja áldását. Amen.« Eddig Brett elbeszélése.

Nem szükséges a kritika finomabb taglaló eszközeihez folyamodnunk, hogy e művecske mibenlétét és illetőségét kimutathassuk, nagyon is rikító, durva kendőzés menten elárulja a jámbor utazó képébe bujt missionárius pamflet irót. A XVII. század derekán látszólag szent volt a béke a kath. egyház és a protestánsok között, legalább elnémult a fegyvercsörgés, nem ontá egymásnak vérét áldz csatákban a hivőknek két ellenséges táborra szakadt serege. Annál elkeseredettebben folyt azonban köztük a tollharcz, melynek nagymérvü kiterjedése kitetszik a pamflet-irodalom bő halmazából. A puritán Anglia bocsátá világgá eme szellemi parittya-köveket, melyek nem egy érzékeny csapást mértek a pápa sebhető részeire. Általános támadásai

[1]) Jost VIII. k., p. 226, nem elég pontosan közli ezen utolsó részt. Szerinte ugyanis a ker. papokat önként hivták meg, kik a kivánt vitatkozások helyett imádkozni és vallásos szertartásokat kezdtek végezni, miért is a zsidók elszéledtek, hogy többé össze se gyüljenek.

[2]) Azon egy-két szó, melyet Manasse b. Izraél: Apologia pro Judaeis (németül Mendelssohntól) p. 20. elejt, nem jogosit fel annyit következtetni belőle, mint azt Cassel teszi.

érvei a pamfleteknek: a katholikus egyház távozása a vallás tiszta, meg nem zavart forrásától, a bibliától; azon, szerintök bálványimádássá fajuló kultusza a szenteknek, imádással határos tisztelete bizonyos szimbolikus tárgyaknak, végre, hogy a zsidókkal középkori gyülölettel bánnak, nem mint Cromwell, ki a zsidóknak a legtágabb polgárjogokat biztosítá, mi által a térítési kisérletek elől idegenkedve térnek ki.

E kettős tendenczia: a kath. egyház elleni polémia és zsidók térítése a munka minden sorából kiri. — Nem is habozunk pillanatig sem a részleteket egyátalán koholmánynak nyilvánítani. Nem valószínü, hogy Brett, ki kereskedelmi czélokból utazott, elhagyta volna a kikötőket, hogy messze behatoljon Észak-Magyarországba, hová elégtelen közlekedési utak és a közbiztonság gyarló volta az utazást megnehezítették volna; nem voltak már akkor farizeus, szadduczeus, rechabita szekták; nem képzelhetünk zsidó zsinatot, mely kimondaná a Messiásnak Virgotól való származását, vagy mely Jézus Messiási voltának megvitatásába bocsátkozhatnék. Ez mind világos. De nem példátlan eset volna-e, hogy világgá lehessen bocsátani ilyen nagyfontosságu és érdekü koholt történetet, a nélkül, hogy rögtöni, erélyes [1]) czáfolatot provokált volna?

Ámde ellenkezőleg van egy későbbi, becses tudósításunk, mely uj fényt vet az egész tényállásra, annak valódisága mellett

[1]) Cassel bő szemléjéhez, melyet »Die Rabbinerversammlung« p. 21. nyujt, csupán pótlólag kivánok e helyütt nehányat hozzácsatolni. Miscellanea Groningana, T. IV., p. 494., 1744. évből, mely több tekintetben figyelmet érdemel és a mely a különben ugyancsak körültekintő Cassel figyelmét kikerülte. Kármán: Uránia, 1795-ből, melyet az Allg. Zeitung d. Judenthums 1838. évf. L. B. p. 55. a pápai Dr. Pserhofer kivonatosan közöl, hozzá fűzve, hogy »azon vidéken, melyen a zsinat tartatott, szilárd hagyomány él a nép keblében s így az alap valódisága kétségbe nem vonható.« Ezen jelenség Cassel D. szerint is, ki különben az egészet költöttnek tartja, figyelmet érdemel. L. Ersch u. Gruber Encyclopedia. II. sect. 27. k., p. 126. Fényes Elek: Magyarország geogr. szótára s. v. Nagy Ida. Dr. Erasmus Schwab: »Land u. Leute in Ungarn« czímü művében, melynek idevágó része a »Pester Lloyd« 1865. évf. mutatvány gyanánt lett átvéve, számos botlást követ el, így Brett neve nála következetesen Brestsenus-sá van ferdítve. Busch: Jahrbuch 1846, Löwtől, ugyancsak tőle: Ben Chananjah 1865 évf. p. 281. szerinte Brett meséje Kármán Urániája révén lett először ismeretes Magyarországon, ami azonban tévedés, mint az a Miscell. itt közölt passusából kiviláglik.

törvén pálczát. A tudósítás, mely a »Miscellanea Groningana«-ban olvasható, velejében a következő.

Egy L. Vrimoet nevü holland tudós, ki ismerte úgy Brett elbeszélését, mint annak továbbadóit [1]) és Manasse ben Izraél odavetett czáfolatát, a való tényállás kiderítése czéljából magyarországi barátjához, Sárkány Dávid, [2]) hirneves sárospataki professorhoz fordult felvilágosítás végett. Ennek leveléből megtudja, hogy a magyaroknál még fönn áll emlékezete egy zsidó zsinatnak, s hogy Patay János, sziget-szent-miklósi (a Csepel-szigeten fekvő községek egyike) lelkész sokat és részletesen hallotta beszélni a zsinatról nagytiszteletü nagyatyját, dunáninneni és túli superintendenst, ki a gyülés megtartásakor 26 éves volt és állandóan azon vidéken lakott. A helynek pedig igazi neve Sz. Agata, [4]) mely Budától délre mintegy 6 mf. távolra esik. [3])

Ha szabad ezen, bár elszigetelten álló, nyilatkozatra építenünk, már pedig megbizhatóságát nincs okunk kétséggel illetni, akkor talán nem lenne egészen légből kapott a következő hozzávetés:

Létezett Magyarországon 1650-ben egy zsidó zsinat. Szinhelye a Duna mentén lehetett (Sz. Ágota?), Budához, tehát még akkoriban török területhez, közel, hol a zsidók meglehetős szabadságot élveztek.

Nem kellett közlekedési nehézségekkel megküzdeni a messze földről oda sereglőknek, kényelmes vizi ut állott előttük: a

[1]) Bod Péter: Magy. Athenás, p. 237., többek közt ezt irja felőle »M.-Vásárhelyi Deáksága és Belgiumban való tanulása után volt a' Pataki Kollégiomban Professor sok esztendők alatt a görög nyelvben, Históriákban és Filosofiában.«

[2]) Brett számos reproduktiója megtartja az Ageda nevet Kármán és utána Cassel, Löw a Kassa melletti N.-Idát értik alatta. Butler i. h. a »Campus Cumanorum« a Kunság egy faluja mellett elterülő sikra helyezi a szintért, a mi megegyeznék az itt említett S. Agatával.

[3]) L. Miscellanae Gron. I., II., p. 621.... Locum autem ex viri optimi (sc. Sárkány) relatione intelligo fuisse pagum, cui verum nomen S. Agatae sex milliaribus circiter remotum Buda, versus austrum.

[4]) Ilyen sötét pont a többiek között a nagyfontosságu wormsi gyülés 1020-ból, mely R. Gersommal élén kimondá a többnejüség bünét elkövetőre az anathemát, melyet Steinschneider (Hebr. Bibl. 1861. évf., 23. f., 112. l.) Carmolg koholmányának tart. Vagy mit szóljunk a ועד של ארבע ארצות évek során át rendszeresen tartott üléseiről, melyekről minden közelebbi följegyzés, jegyzőkönyv nyomtalanul elveszett.

Duna. Különben a gyűlésnek általános jelleget tulajdonítani nem szükséges, lehet, hogy helyi érdekü volt az egész, és ez megmagyarázná a zsidó források mély hallgatását, a mi talányos lenne egy általános és messze kiható zsinatnál.

Megvitatás tárgyát képezhette, hogy minő állást foglaljanak el a zsidók az éppen feltünt Messiás-pretendens Sabbatai Zevivel szemben. — Ez lehetett alapja Brett költött tárgyának.

Azon körülmény, hogy zsidó források nem tesznek említést e zsinatról, nem képezne döntő bizonyítékot létezhetése ellen. Lehet, hogy ez is egyik a zsidó történet ama homályos pontjai közől, melyet az elődök kellő érzék hiányában megvilágítatlanul hagytak, vagy a melyről esetleg készült authentikus följegyzések elkallódtak a kedvezőtlen viszonyok közepette, úgy hogy az utókor tájékozatlanul és kétkedve szemléli az avatatlan kezektől mázolt felismerhetetlen torzképet.

Budapest.

KELEN FERENCZ.

Löw Lipót levelei dr. Hirschler Ignáczhoz.

A fennti czím alatt több levelet fogok közzétenni, melyek a magyar zsidó felekezetnek küzdelmeit, törekvéseit érdekesen világítják meg. Bepillantást nyerünk a levelek által több kitünő férfiú működésébe, kik felekezetök jóvoltán szakadatlanul fáradoztak. Mindegyik más más téren, más más körben, egymástól gyakran eltérő elvek alapján, de ugyanazon szent ügy szolgálatában. E levelekhez magunk is fűzünk egynehány megjegyzést, de szivesen fogunk tért nyitni mindazoknak, kik ide vonatkozólag, különösen az emanczipacziónális korszakot előző és közvetlenül követő időből ezen epochalis idők tüzetesebb megvilágításához hozzájárulni kivánnak. Általában óhajtandó, hogy a hitközségi levéltárak és magánosok fiókjaiban penészlő okmányok napfényre kerüljenek és a történetirás érdekében felhasználtassanak.

Az a két férfiú, kinek nevével e sorokat diszítettük, kiváló szerepet játszott a hazai zsidóság történetében. Egyik kiváltképen a zsidó tudomány terén, a másik pedig a felekezet jogi állásának javításán. Sokáig párhuzamosan is működtek és csak mikor e harczok eredményeképen újabb küzdelmek előtt állottak, akkor látszik úgy, mintha útjok örökre ketté vált volna. Pedig a czél, mely felé törtek, ugyanaz maradt. Mindketten a hazai zsidók, majd pedig a felekezet jogegyenlőségének kivívásáért küzdöttek, mindketten azon lelkes szándék által vezéreltettek, hogy a ghetto falait ledöntsék, hogy helyébe a magyar zsidóság számára, vallásának dicsősége érdekében tiszteletet parancsoló autonom szervezetet, a műveltség és tudománynak szentelt csarnokokat emeljenek. E levelek csak töredékekben mutatják be az ő tevékenységöket, de ezen apró részletek némi ékességéül szolgálnak ahhoz az arany lapokhoz, melyeket a magyar zsidók története számukra fentartott:

A levelek német nyelven vannak irva, Löw Lipót választékos irályában gyöngy-betükkel. Keltök szerinti rendben közöljük azokat, mint következik.

I.

Szeged, 1864. szeptember 1-én.

Igen tisztelt doktor úr!

A bécsi cs. kir. közoktatási tanács leküldte hozzám a seminariumi javaslatot, a jegyzőkönyvet, az ellenzék beadványait és még több más idetartozó okiratot *eredetben* azzal a felhivással, hogy adjak véleményt. Tiszteletteljesen kérem tehát önt, hogy félretéve minden szerénységet, a magyar zsidóságnak azt a kis áldozatot, a miből a Szegedre való útazás áll, meghozni sziveskedjék. Midőn erre felkérem, ugyanazt a kérelmet intézem dr. Pollak barátunkhoz is. Ha hosszabb ideig rá nem érnének, itt töltenek néhány órát. Önnek és Polláknak tanácsát nem nélkülözhetem, de én innen nem távozhatom. Legyen szives nemes barátom a dolog komolyságát és a momentum fontosságát tekintetbe venni. Kezeskedem önnek arról, hogy értekezletünk titokban marad. Ürügyül szolgáljon, hogy én mindkettejöket kis Rézim meglátogatására hivtam ide.

Az ön és dr. Pollák jövetelének eléje tekintve változhatlan tisztelettel vagyok

barátja Löw.

II.

Szeged, 1864. szeptember 4.

Igen tisztelt doktor úr!

Drága barátom!

A közoktatási tanácstól érkezett csomagot mult csütörtök délután 4 óra után kaptam kézhez és 5 órakor az önhöz intézett levelem már a póstán volt. Első gondolatom az volt, hogy az ügyet önnel és dr. P.-kal alaposan meg kell beszélnem. Taval télen nem akartam Pestet otthagyni, a nélkül, hogy önnel és P.-vel egy határozott programmban megállapodtam volna. De nem volt rá mód! Pesten ez jövőben is bajosan si-

kerülne. Ismételten kérem tehát, hogy a megbeszéléstől semmi által se tartóztassa magát vissza. Voltaképen ön a szerzője az egész tárgyalásnak és én még mindig remélem, hogy az az ön aegise alatt fog befejeztetni. Véleményemet nem fogom elhamarkodni. Eddig még a kérdések tisztességes tanulmányozásához sem foghattam hozzá. Amennyiben önök ketten a lényegre nézve velem egyetértenek, a mit úgy hiszem feltennem szabad, úgy fogjuk a dolgot beosztani, hogy én a történeti és theologiai, ön és P. pedig a törvényhozási részt fogják ellátni. Mindenesetre azon kell lennünk, hogy pártunk legalább az aktákban becsületes módon legyen képviselve.

Számítok rá, hogy jövetelök óráját velem előzetesen tudatni fogják.

Tóbiásom még elhatározásra nem jutott. Az, hogy ön vele meg van elégedve, valóban boldoggá teszen. Szóval többet.

Tisztelettel és barátsággal

Löw.

U. i. A »Pesti Hirlap« 1843., 1844. és 1845. évfolyamai a tárgyunk történetére nézve nélkülözhetetlenek. Nem volna önnek módjában, hogy azokat megszerezze és néhány hétre kölcsön adja? Ez nagyon *fontos!*

Tér hiánya folytán a levelek közlését most meg kell szakítanunk. A jövő számokban folytatjuk. Csak annyit jegyzünk meg, hogy az I. levélben említett anyag azonos lehet azzal, mely az úgynevezett (1851. évi) budai javaslatnak tárgyalásánál alapul szolgált, részben pedig annak folytán keletkezett. — Dr. Pollak (majd Pollak vagy egyszerűen P.), a kinek nevével ezen és a későbbi levelekben állandóan találkozunk, Dr. Pollák Henrik előkelő fővárosi orvossal azonos, ki dr. Hirschlerrel benső baráti viszonyt tartott fenn akkor és tart fenn ma is és a ki mindig elsőrendü helyet foglalt el azok között, kik a zsidóságért valóban tenni akartak és tettek is. Löw legjobban ismerte a viszonyokat, midőn e két férfiú barátságát kereste, és nem egyszerű szólásmód az nála, hogy tanácsaikat nélkülözni nem tudja. A törekvések azonosságában találkoztak és megismerték egymást.

A II. levél már munka-felosztási tervet is foglal magában. Az ezen levélben említett Tóbiás név L. fia, dr. Löw Tóbiás az oly korán elhunyt kir. főügyészi helyettesre vonatkozik, a ki fiatal korában dr. Hirschler nővérénél nevelő volt. A Pesti Hirlap 1843., 1844. és 1845. évfolyamaira Löwnek szüksége volt történeti dolgozataihoz, melyekben később Kossuthnak az emanczipacció ügyében elfoglalt álláspontját tényleg érinti is. Egyébiránt 1844. évben maga Löw is irt a Pesti Hirlapban, erélyesen kikelve az egyenjogusítás ellenségeinek hamis vádaskodásai ellen. Tudomásunk szerint dr. Hirschler nem ment le Szegedre.

Budapest.

M. F.

Zsidó mondák és a magyar irodalom.

Azt a Mózes-mondát, melyet dr. Schwarz Adolf a M.-Zs. Szemle f. évi januári füzetében közöl, gyermek koromból magam is ösmerem; meg is örültem, mikor e régi ismerősömmel találkoztam, ámbár szívesebben láttam volna azon egyszerű, naiv formájában, melyben valaha hallottam, és örömest kivetköztetném abból a tudós toldalékból, melylyel a közlő körülvette. Nézetem szerint a raczionális fejtegetések, a melyeket dr. Schwarz nyújt, a költői szép monda hatását gyengítik.

De nem ennek elmondása végett vettem kezembe a tollat. A közlött Mózes-monda eszembe juttatta, hogy a magyar történelmi mondák között van egy elbeszélés, mely feltünően egyezik a szóban levő Mózes-mondával. »Korona és kard« czímen bizonyára e folyóiratnak minden olvasója előtt ismeretes lesz az a történelmi eseménynek tanított, de mondánál nem egyéb költői elbeszélés, a mely Endre király és Béla herczeg viszályát tárgyazza. — Mint Fáráó Mózest, úgy akarja Endre is próbára tenni öcscsét, a kitől, hogy veszedelem fenyegeti, arra nemcsak babonás jóslat, hanem alapos aggodalom figyelmeztette, s valámint Mózesnek korona és parázs, úgy kell Bélának korona és kard között választania, a mely választástól függ egyiknek is, másiknak is élete. S valamint Mózest egy jó angyal menti meg a haláltól, midőn erőszakkal a parázshoz tolja kezét, úgy menti meg Bélát is egy jó embere, midőn a mit sem sejtő herczegnek azt súgja fülébe: A kardot válaszd, ha kedves életed.

Távol van tőlem még csak gondolatja is annak, hogy a két monda között származási kapcsolatot keressek; legfeljebb az kétségtelen előttem, hogy mindkét mondát ugyanazon naiv népies észjárás alkotta; mégis kötelességemnek tartottam ez egyezésre rámutatni, még pedig határozott zsidófelekezeti szempontból. — *Minden magyar zsidó ugyanis hivatva, sőt kötelezve van a leg-*

csekélyebb pontokat is fölkutatni, a hol csak a zsidó és a magyar szellem érintkezik; mindannyian kötelezve vagyunk a legkisebb közösségre is reámutatni, a mi csak a zsidó és magyar nyelvben, irodalomban, észjárásban, felfogásban nyilatkozik. Csak is így telik meg tartalommal az a fogalom: magyar-zsidók vagyunk. — A M.-Zs. Szemle, habár nem is tudatosan, már igen sokat tett, hogy a »*magyar-zsidóság*« fogalma frázisból valósággá váljék; e folyóirat hasábjain jelent meg egyebekközött dr. Kohn Sámuel nek nagyobb szabású és nagybecsű történeti munkája a magyar szombatosokról.

Azonban e szempontból még nagy feladatok várnak a magyar irodalom zsidó munkásaira, főkép azokra, kik nyelvészettel és irodalom-történettel foglalkoznak. Különösen azon vonatkozásokat kell összegyűjteniök, melyeket nem tulajdonithatunk csupán a véletlennek, hanem történeti kölcsönhatásból magyarázhatunk. — A zsidó bibliának, nyelvnek és szellemnek a hatása a magyar irodalomra, nyelvre, átalában szellemre még távolról sincs kimutatva, pedig ez úgy zsidó, mint magyar tekintetből érdemes és fontos munka. — Magam már rég vallom e meggyőződést és némileg igyekeztem meg is valósítani, midőn egy irodalom-történeti munkámban, mely a »Gazette de Hongrie«-nak 1885. és 1886. évfolyamaiban a magyar irodalom fejlődését ismertette, sohasem mulasztottam el a magyar és zsidó szellem közötti vonatkozásokat kiemelni.

Igy a fentebb tárgyalt Mózes-mondát, a mely éppen a jelen czikk megszületésére alkalmúl szolgált, már említett munkámban is kapcsolatba hoztam az Endre és Béla-mondájával, sőt másik két mondát is szembeállítottam egymással, melyek között az egyezés talán több a véletlen játékánál.

Ugyanarról a Béla herczegről van szó. — A herczeg az ármánykodó Péter miatt kénytelen hazáját elhagyni. — Bujdosásában Lengyelországba viszi útja, melynek királya az idétt ugyancsak szorongatott helyzetbe jutott. — A lengyel hadsereggel szemben áll a litvánok vad hordája; a litván csatasorból kiválik egy óriás, a ki párbajra hívja fel az ellenfél királyát, hogy a kettejök közti viadal döntse el, melyik nép legyen úr a másik fölött. — A lengyel király a maga karját már gyengének érzi a harczra, fiaiét pedig még nem elég erősnek. — A legnagyobb aggodalom közepett érkezik a táborba a bujdosó magyar herczeg; rögtön kész kiállni a litván Góliáttal. Mikor ez fitymálva néz végig a kis termetű vitézen, akkor mondja azt a híressé vált mondást: »Ha rövid a karod, told meg egy lépéssel.« Rárohan az óriásra és hirtelen lecsapja fejét. — A király, minthogy fiai helyett vívott meg, valósággal fiáúl fogadja, nőúl adja neki leányát és azonfelül a meghódolt Litvánországgal is megjutalmazza.

Ki nem látna feltünően egyező vonásokat e mondában és a Dávidról s Góliátról szóló bibliai elbeszélésben? A párbajra hívó óriás és a kistermetű idegen ellenfél; a királynak és fiainak nagy szorúltsága; a győztes vitéz megjutalmazása a király leányával mind közös motivumok a zsidó és magyar mondában. — Mégis szerfölött merész volna az az eljárás, mely már ebből is azt következtetné, hogy a magyar monda a zsidónak csupán mása — kivált mikor tudjuk, hogy többé-kevésbbé hasonló motivumok majdnem minden népmonda világában előfordúlnak, — ha más okok is arra nem birnának, hogy magyar mondában a biblia hatását keressem.

Ha azonban tudjuk, hogy más magyar mondákban is nyilvánúl a biblia hatása, sőt hogy a hún-magyar nép származásáról szóló monda sem vonhatta ki magát a biblia befolyása alól, akkor előbbi föltevésünk mindjárt sokat veszt a merészségből, de annál többet nyer valószinűségben.

Azok a latin nyelvű krónikások, a kik a hún-magyar mondákat írásba foglalták, Anonymus, Kézai stb. e mondákban nem csupán fentartói, hanem részben alkotói, a kik a néphagyományokkal egybevegyítik klasszikus és bibliai ismereteiket, összes iskolai tudományukat, jobban mondva tudákosságukat. — Igy történik, hogy a hún-magyar monda kiváló alakjaira reáillesztik bibliai személyeknek a leirását, sőt a hún-magyar mondákat egyenes kapcsolatba is hozzák a bibliával, midőn a nemzeti hiúságból és vallásos czélra a hún-magyar nép ősévé, Húnor és Magyar atyjává Nimródot teszik meg, *a ki először kezde hatalmas lenni a földön és a ki kedves vala az Úr színe előtt.*

A magyar nép tehát nemcsak az átalános keresztyénség által kapcsolta magát össze a zsidó bibliával, hanem saját nemzeti mondái által is, midőn magának törzsatyát a biblia hősök

közül választott és midőn költészetében, sőt egész szellemi világában nagy tért engedett a zsidó biblia befolyásának.

E néhány sorral csak reá akartam mutatni e befolyásra; a számtalan vonatkozást apróra felkutatni és bebizonyítani nem ezen és nem ily rövid czikknek a feladata; annyival kevésbé, mert magam csak az egyik féllel foglalkoztam, a magyar irodalommal. Sikeres munkát pedig e téren csak azok végezhetnek, a kik a zsidó szellemi világban éppen oly járatosak, mint a magyarban. — Ilyen tudósoknak nem vagyunk híjával; bárcsak szavaim fölkeltenék figyelmöket és bárcsak oly irányba terelnék munkásságukat, hogy a »*zsidóság*«-nak és »*magyarság*«-nak látszólag egymástól távol álló fogalmai mentől több ponton és mentől bensőbben érintkezzenek egymással!

Szentes.

DR. KARDOS ALBERT.

Két magyar szólásmód bibliai eredetéről.

Közismeretü tény, hogy a szentirás, a mely az európai népek érzését és gondolkozását átalakította, ezen népek nyelvét sem hagyta érintetlenül. Ha nyomai nem is oly szembeötlők minden nyelvben, mint a jelenlegi német irodalmi nyelvnél, a melyet a Luther biblia fordítása alapított meg: mégis kitörölhetetlenek. Számos kitétel és fordulat, a melyeket ma őseredetűnek tartanak, létezését a héber nyelvnek köszöni, a honnan a *bibliai fordítás* által lett a nép nyelvébe átplántálva, a mely, mint ismeretes, a reformáczió óta igen szorgalmasan olvasta és olvassa a bibliát. A szószerinti átvételeken kivül, vannak azonban oly szólásmódok is, a melyeknek eredete a biblia által teremtett fogalom- és gondolatkörben keresendő. Ezek természetesen nehezebben ismerhetők fel.

Mindkét nemü átvételre szolgáltat egy-egy példát a »*Nyelvőr*« utolsó előtti száma (1890. évf. 573. l.), a hol népnyelvhagyományok felirattal a következő paksi szólásmódok közöltetnek: »*Szövetséget kötni: igérettel lekötelezni magát valaki irányában. Miután a szövetsége nem bukott meg: miután igérete elfogadtatott, miután igéretének hely adatott.*«

Ezen kitétel bibliai eredete kiviláglik a következő helyekből: »Azon a napon *szövetséget kötött* az Úr Ábrahámmal, *mondván: magzatodnak adom* ezen országot« (Mózes I könyve 15, 18. v. ö. Zsoltárok 105, 8—11. I Krónika 16, 16—18.); »nem akarta az Úr elpusztítani Dávid házát a *szövetség* kedveért, a melyet *kötött* Dáviddal és a mint *igérte*, hogy ad neki világosságot (nemzetséget) örök időkre« (II Krónika 21, 7. v. ö. I Királyok 11, 36.). A »szövetségkötés« a szentirás felfogása szerint tulajdonképen nem más, mint igéret, akár kölcsönös, akár egyoldalu. Jónathán és Dávid szövetségkötése (II Sámuel 18, 3 stb.) szinte csak kölcsönös igéretekből áll. »Az ősatyákkal kötött szövetségem« helyett gyakran az fog-

laltatik a szentirásban: »a mit esküvel igértem; a mire esküvel köteleztem magam« (pl. V Mózes 1, 35 és gyakran, különösen ezen könyvben). A »szövetségkötés«, mint képlet a kölcsönös- vagy egyoldalú kötelességvállalásra vagy igéretre oly gyakori a szentirásban, hogy a műkifejezés *kárath berith* Mózes ötödik könyvében magában 11-szer és az egész szentirásban 80-nál többször fordul elő. A rokon kifejezéseket hozzászámítva, legalább is 150-szer van szó a szövetségkötésről, nem csoda tehát, hogy a magyar nyelvbe is behatolt.

Minthogy a szövetség: igéret, a szövetség meg nem bukása szintén igéret vagy az igéret elfogadása. Erről szintén többször van szó a szentirásban. Azt azonban, hogy az igéret meg nem bukása annyit jelentene, hogy az igéretnek hely adatik, kétségbe vonom, mert annak egyáltalában nincs értelme.

A másik szólásmód: »*Szűzre menni: elpusztúlni. ‚Szüzre ment egész vagyona': elpusztúlt egész vagyona.*«

Ezen kifejezés is bibliai eredetre vall, habár valószínű, hogy csak valamely közvetítés — talán az újtestamentom által, a melyet segédeszközök hiányában nem kutathatok át e pillanatban — útján jutott a magyarba. A bibliában két helyen Ézsaias 3, 26. és Zakariás 5, 3. jelent »*tisztának lenni*« annyit, mint *elpusztúlni*. Hasonló kifejezés a talmudi »*valaki tisztára ment ki vagyonából*« (Pesachim 22b), a melylyel az Exodus 21, 28 versben előforduló: »az ökör tulajdonosa tiszta« magyaráztatik (a. i. h.) azaz nem láthat semmi hasznot. A talmud eme helyéből látszik, hogy *tiszta lenni* egy jelentésű az elpusztúlással az újhéberben, a mely nyelven az újtestamentom eredetileg irva volt. Az pedig, hogy miképen vált בְּתוּלָה-ból, a mely többnyire az ártatlanságot jelenti, a *szűz* szó, nem szorúl bizonyításra. Az említett bibliai kitételek és különösen a talmudi szólásmód mindenesetre érdekes analógiákat szolgáltatnak.

Budapest.

B. L.

IRODALOM.

A SZENTIRÁS KÁNONA ÉS SZÖVEGE.

(Kanon und Text des Alten Testamentes. Dargestellt von *Prof. Dr. Frants Buhl*, Lipcse, 1891.)

Ismeretes tény, hogy ama 24 könyv, a melyek ma a szentirást alkotják, nem képezik a régi héberek teljes irodalmát, hanem csak egy töredékét. Nemcsak az apokrifák, a melyek nagyrészt még görög vagy más nyelveken fennmaradtak, lettek a szentirásból kizárva, hanem más, a talmud korában még ismert könyvek is, a melyek nyomtalanúl eltüntek. Szentirásunkban, mint már a héberből származó név is mutatja, csak a *szent iratok* foglaltatnak, a héber irodalom egyéb termékei az enyészetnek lettek martalékává.

Azon pont fölött azonban, hogy mely iratok tekintendők szenteknek, nem egyeztek meg minden korban a nézetek, sőt egy időben nagyon is elágaztak a vélemények, a miről a misnában fentartott többféle tartalmú viták győznek meg bennünket, a melyekből kitűnik, hogy egyes szentirási könyvek, mint pl. az Énekek Éneke, a Prédikátor és Ezsékiás a megsemmittetés veszélyében forogtak.

Az egyes könyvek szentségi foka sem volt egyenlő, a mi szintén kifejezést nyer egyes nyilatkozatokban, a melyek közül kétségtelenül a legérdekesebb az, a melyik szerint a *tóra és a halákhák* sohasem fognak megszünni kötelező erővel bírni, de a szentirás egyéb könyvei érvényen kivül fognak helyeztetni a messiási korszakban. A szentség fokkülönbsége egyébiránt ama szabályból is látható, a mely szerint a prófétákból és hagiografákból leszármaztatott tilalmak nem járnak oly súlyos büntetéssel, mint a tórából eredtek.

Nagyon természetes, hogy ama vallásfelekezetek, a melyek Izraél vallásából veszik eredetüket, szintén foglalkoztak és foglalkoznak még ma is ama kérdéssel, hogy a héber irodalom mely könyvei tekintendők szenteknek? Mig a ma már

csak *egy* faluban tengődő szamaritánusok csak a tórát tekintették szentnek és legfeljebb még Józsua könyvét, addig a legrégibb keresztény egyház az apokrif könyveket is, majd kisebb majd nagyobb számban vette fel a szent iratok közé. A felfogás a különböző korszakokban és a különböző országokban lényegesen eltért egymástól és eltér még ma is.

Mindazon kérdésekről, a melyek a kifejtettek körül felmerültek, részletes felvilágositást ad az ide tartozó irodalom felhasználásával és összeállításával a lipcsei egyetem tudós professora előttünk fekvő munkája első részében, a mely a következő szakaszokra oszlik: A palesztinai (babilóniai) kánon; az alexandriai zsidók iratgyüjteménye; az ó-testamentom kánonja a keresztény egyházban. Ezen szakaszok egyes paragrafusai, a melyeknek száma 22, tárgyalják a kánon fogalmát és felfogását Philónál és az ujtestamentumban, továbbá Josephusnál, Origenesnél, Hieronymusnál stb.; részletes megbeszélés tárgyává tétetnek azon viták is, a melyek e pontra nézve a talmudban felemlíttetnek.

Messzire vezetne, ha a szerző egyik-másik állításának vitatásába bocsátkoznánk; a mű érdeme különben sem az új kutatások sokaságában, hanem az idevonatkozó kérdések állásának tárgyilagos és világos feltüntetésében rejlik. Megelégszünk tehát azon érdekes és örvendetes tény kiemelésével, hogy nemcsak a régi egyházatyák és későbbi theológusok függtek a kánon kérdésében a zsidók felfogásától, hanem hogy a szerző, aki a protestáns theológia tanára, *még sikra is száll a zsidók felfogása mellett.* Befejező észrevételeiben egyenesen állítja, *hogy a kánon kérdésében a zsidó tekintélyre kell épiteni,* sőt azt is követeli, hogy »az eredeti elrendezést és beosztást a bibliafordításokba ismét bevezessék.« (74. l.)

Müvének második felében, a mely terjedelemre nézve kétszer akkora, mint az első, szerző a szentirás szövegét veszi tárgyalás alá oly részletességgel, a milyennel eddig a bevezetésekben, a melyeknek alkotó részét szokta képezni, eddig nem történt. A terjedelmes és szétszórt anyagot két főrészre osztva, öt szakaszban dolgozza fel, a melyek ismét egyes fejezetekre tagoltatnak.

Az első főrész a szövegtörténeti segédeszközöket tünteti fel. Az első szakaszban szerző *közvetlen apparatus* felirattal felsorolja a nyomtatott bibliakiadásokat, a kéziratokat és a variánsgyüjteményeket, a mely után a maszórát, a bibliai idézeteket a talmudban és midrásban és az átirásokat ismerteti. A második szakasz nagy alapossággal szól a különféle régi bibliafordításokról, a mely után a bibliai párhuzamos helyek állíttatnak össze, a melyek a szövegkritikának szintén segédeszközökül szolgálnak és egyszersmind tanuságot tesznek a szövegkritika jogosultságáról.

A mű legértékesebb része a második főrész, a melyben a szövegkritikai eredmények tárgyaltatnak. E részben sok már eddig ismert anyag mellett a szerző oly kérdésekre is kiterjeszkedik, a melyek előzői közül ily kimeritően még nem lettek a kutatás tárgyává téve. Különös érdemül tudandó be szerzőnek, hogy az ujabbak által javasolt szövegjavitásokat nagy összefüggésben tárgyalja. A szerző által gyüjtött és nyujtott anyag a szövegkritikát határozottan magasabb színvonalra emeli, a mennyiben a dilettánsszerű konjekturacsinálást kiküszöbölni van hivatva. E rész gazdag tartalmát mutatják már a fejezetek czímei, a melyek a következők: íróanyagok, a héber betük története, vokalizáczió és hangjelezés, a szöveg beosztásai, a szöveg nyelvi oldala, a szöveghagyományozás reális tartalma szerint (a vokalisok és a konsonans szöveg).

Az egész művet alaposság és világosság tünteti ki; az idevágó kérdésekről, ezeknek történetéről és jelenlegi állásáról kimerítő és objektiv tájékozást nyújt. Hogy számos kérdést megoldatlanul hagy és hogy számos helyen teljesen helytelen állításokat tartalmaz, az ezen tanulmányok jelenlegi állásánál nem róható fel a szerzőnek. A maszóra széles területét illetőleg az olvasót dr. Blau Lajos »Masoretische Untersuchungen« czimű értekezésére utalhatom, a melyet szerző még nem ismerhetett és a melyből, mint reméllem, új fény derül nemcsak a maszóra egyes részleteire, hanem egész keletkezésére és történetének egyik-másik fázisára. Ezen utalás által magunkat a részletekbe bocsátkozás alól, a mely egy bírálat keretét messze túllépné, felmentve érezzük.

Budapest.

VELEZDI KÁROLY.

IMA ÉS HIT.

(*Gebet und Glaube.* Ein Beitrag zur Erklärung und Erläuterung des Gottesdienstes und dessen Gebräuche. Nach den bewährtesten alten und neuen Quellen auf dem Gebiete der jüdischen Litteratur. Ausserdem wird hier die in den Gebetstücken enthaltene Religionslehre neu bearbeitet und zum ersten Male veröffentlicht nebst einem Anhang. Verfasst von *M. A. Goldstein*, aut. Rabbinatsvesweser in Fiume. Budapest, 1890.)

Ezen impozáns czimű könyv szerzője a bevezetésben őszintén elmondja, hogy művét elsősorban a tudatlan közönségnek (עם הארץ) szánta, a mellett azonban hittankönyvnek is ajánlja. Már a könyvnek ezen kettős tendenciája is alkalmas arra, hogy a pedagógusnál méltó aggodalmat keltsen. Mások ugyanis az elmondandók egy felnőtt embernek, aki csak a vallás tanait nem ismeri, mások egy gyermeknek. Más a hang, más a nyelvezet, a módszer, melyen ahhoz és ismét más, a melyen ehhez kell szólanunk. Ha azonban a könyvet magát olvassuk, azt látjuk, hogy a szerző csak kellemes meglepetésben akart bennünket részesíteni a bevezetésben elmondott szavai által. Hisz ez nem tudatlanoknak, nem gyermekeknek van szánva! Hisz ez tudomány! Bonczoló etimológiától, liturgiai történettől, kultúrhistoriától, száraz, untató tudományosságtól csak ugy hemzseg e könyv! Ez nem lehet עם הארץ kezébe való könyv, mert az azonnal félre fogja tenni, azt hivén, hogy merénylet készül az ő becsületes tudatlansága ellen, gyermek kezébe sem való, mert ugyan miféle iskolában lehetne a mai viszonyok között annyi rengeteg tudományt előadni? Ha pedig végig olvastuk a könyvet, akkor ítéletünk az lesz, hogy felnőtteknek tulságosan naiv, gyermeknek nagyon tudós, a szakértőnek pedig — felületes és hibás.

Az egyetlen, amit e könyvben méltányolni lehet, és azt sietek is részletes birálatom előtt örömmel fölemliteni, az az irány, melyet választott. Az imák sorrendjében és azokkal kapcsolatban ismertetni a vallástant igen életrevaló terv, mert ez által a hittan egy szilárd alaphoz lánczoltatik s inkább lesz képes a feledés árjának ellentállani. De tudni kell e módszerrel bánni. Föl kell használni a mnemotechnika összes eszközeit, de első sorban a hittani tételeknek *logikai* kapcsolatban kell lenniök azon imarészszel, mely alkalmul szolgál azoknak

elmondására. És ezt a szerző nem mindig tartotta szem előtt, különben a 23. lapon עמי הארץ jelszó alatt nem mondaná el a חבר és ע"ה történetét. Ott ugyanis az említett szavak valódi értelmükben (a föld népei, nemzetségei) használtatnak; a 31. lapon כבוד ד'-hoz nem idézné Szaadja azon nézetét, hogy az Istentől teremtett test, mert Sz. azt azon helyekre vonatkozólag mondja, ahol = שכינה itt pedig azt jelenti: Isten dicsősége. Némely helyeken meg valóságos agádákat mond az egyes imahelyekre. A 35. lapon például Zs. 104, 24-ben antiaristotelikus filosofiát lát szerzőnk. Szerinte ugyanis ezen vers: »mily számosak a te müveid örökkévaló, mindnyájukat bölcseséggel alkottad, telve a föld a te cselekményeiddel« három czáfolatot tartalmaz Aristoteles (?) azon nézetére, hogy a világ teremtése véletlen (tudvalevő dolog, hogy Ar. szerint világteremtésről nem lehet szó, mert szerinte a világ örök idők óta létezik קדמות העולם). A vers első része ugyanis azt mondja ki, hogy a természeti tünemények ismétlődnek a 2. rész, hogy azokban rendszer uralkodik a 3. hogy mindennek a természetben meg van a maga rendeltetése. Eltekintve egyébtől, az 1. és 3. nincs a versben kifejezve és különben is csodálatos, hogy a szerző, ki még a Zóhart is R. Simon b. Jóchainak tulajdonítja, hogy polemizáltatja Dávid királyt, mint a zsoltár szerzőjét, Aristotelessel. Agáda számba megy a (44. l.) דעה ביגה és השכל-hoz adott magyarázata, mely szerint דעה Isten megismerése a természet, ביגה a gondolkodás, השכל a metafizika által. Ilyen szőrszálhasogatások nem valók hittankönyvbe, de nem valók semilyen könyvbe sem.

De még inkább és határozottabban kell elitélnünk a könyv misztikus részét. A szombati hét benedikcziónak okát pl. abban leli, hogy a Birák könyvében hétszer fordul elő, hogy Isten Izraélt megmentette üldözőitől (60. l.). Izraél hármas felosztása kóhénre, levire és jiszráélre a 3 ős atyának megfelelőleg szerveztetett (64. l.) vagy hogy az אין כאלהינו kezdetü imát azért mondjuk, mert a קטרת Jóma 26a szerint gazdagit, azért mi elismerjük, hogy a következő talmudi helyben említett קטרת által okozott gazdagság Isten adománya. Sajátságos, hogy ugyanazon szerző, aki néha roppant liberális szellemü, aki (46. l.) nem tartja szükségesnek a személyes Messiásban való hitet, aki számos zsidó szokást pogány eredeti-

nek mer vallani (73. lapon a הבדלה egy czeremóniáját a 27. lapon a תפלין-t), aki (21. l.) a Sátánt Ahrimannal azonosnak tartja (ahol különben meg kellett volna jegyezni, hogy a Sátán még sem teljesen azonos a perzsák Ahrimánjával, mert a zsidóknál a Sátán Istennek alárendelve s csak mint az ő parancsainak teljesítője működik) hogy ugyanazon szerző a legmisztikusabb magyarázatokat választja ki a talmud- és midrásokból és fölveszi — hittankönyvbe. Kívánja-e maga a szerző, hogy olvasója vakon elhigyje neki, hogy a 92. zsoltárt már Ádám apánk zengette? (58. l.). Vagy hasznára lesz-e a gyermeknek, ha megtudja e könyvből, hogy אמן betüi אל מלך נאמן inicziáléi? és az való-e hittankönyvbe, hogy a 20. zsoltár hathatós ima a gyermekágyas nőnek? (53. l.). Minél érthetetlenebb, minél misztikusabb valamely állitás, annál inkább számithat arra, hogy liberális szerzőnk fölveszi könyvébe a zsenge zsidó ifjuság üdvözitésére.

Hátra van még a munkában előforduló téves állitások helyreigazitása s itt csak a legszükségesebbre és legszembetünőbbre kell szoritkoznunk. A 11. lapon azt állítja, hogy a לעסוק בדברי תורה benedikczió Sámueltől való. Ez Ber. 11b félreértésén alapszik. Ott ugyanis B. Chia b. Asi azt beszéli el *Rab*-ról, hogy az, mielőtt megkezdte volna előadását, megmosta kezeit és egy imát mondott el. Erre a gemára kérdezi: miféle imát mondott? (t. i. Rab). Mire R. Jehuda *Sámuel nevében* feleli: לעסוק בדברי תורה. A szerző pedig e szavakat: אמר שמואל, úgy értette, hogy Sámuel mondta ez imát. A 18. lapon említett 3 benedikcziót (גוי ועבד ואשה) nem — mint a szerző állítja — R. Méir, hanem R. Jehúda készítette. Men. 43b a mi talmud példányainkban tévesen került R. Meir neve R. Jehúdáé helyébe, amint azt már Alfászi és Aséri Tószifta Ber. VI szerint korrigálták. A ברוך שאמר kezdetü ima aligha a nagy zsinat férfiainak müve, mint a szerző azt a Túré záhab (O. Ch. 21, 1) misztikus elbeszélése folytán fölteszi (eszerint ugyanis egy az égről lehullott pergamentdarabra volt ezen ima irva), hanem későbbi, valószinüleg a gáoni időből való. (L. Rappoport תולדות הקליר és Landshut הגיון לב). Nem áll az sem, hogy az אבינו מלכנו a talmud utáni korból való. Igaz ugyan, hogy mai alakjában sok átalakuláson ment keresztül és nagyon ki van bővitve, maga az ima azonban említtetik a

talmudban (Taanith 25b), hol azt R. Akiba mondotta el eső hiány idejében (48. l.). Azt sem tudom, honnan vette a szerző azon határozott állitását, hogy a הוא רחום imát (תחנון נדול) a gáonok szerkesztették? Landshut és Baer, kik az imák szerkesztési idejének megállapitásában szaktekintélyek, régibb keletünek mondják s bizonyitékok nélkül állitásaikat semmibe venni nem szabad. Az ezen ima keletkezéséről a szerző által is említett monda nem áll a midrásban (51. l.), hanem csak egy régi kéziratos imakönyvben (1407-ből, említi Baer), melyben R. Juda b. Eliezer troyes-i előimádkozó beszéli azt el, de nem egészen úgy, mint a szerző idézi. A 3 ember ugyanis nem került vissza Palesztinába, hanem Portugáliába jutott, ott is maradtak és terjesztették az imát. A szereplő császár (s nem király) Vespanianus vagy Titus. Az עליו imáról csak azon kalandos és hihetetlen nézetet tudja a szerző, hogy Józsua, Nun fia irta; tudvalevőleg az eredetileg az ujév ünnep מוסף imájának részét képezi (a מלכיות bevezetése.) Valóban a végső rész már a מלכיות-versek idézése (ונאמר בכתוב בתורתך) és csak később jött használatba a mindennapi ima után (54. l.). A לכה דודי ima kezdetü dalnak ismét uj szerzőt fedezett föl (nem elégedvén meg azzal, hogy Heine Júda Halévinek tulajdonitotta) tulajdonitván azt Salomo Ibn Gabirolnak. Ezen dal tudvalevőleg Salomo ben Mose Alkábecz költeménye.

Leghibásabbak a szerző etimológiái. Mindjárt a 4. lapon a שחרית szónak oly etimológiáját adja, melyet magyar ajak nem képes visszaadni: denn שחרית oder שחר stammt von der Wurzel שחר *suchen* und bezeichnet jene Zeit, wo das Sonnenlicht sich der Finsterniss zu entwinden *sucht*. De kárpótlásul elkövet a szerző (43. l.) oly hibát, mely csak magyartól telik ki. Deut. 3, 39-hoz ugyanis (וידעת היום) oly magyarázatot ad, melyből kitünik, hogy a היום szót nap (Sonne) értelemben veszi. A משנה szót helytelenül pontozza (מִשְׁנֶה), ma már senki sem kételkedik abban, hogy e szó teljes pontozása מִשְׁנָה, gyöke שנה mely nem = ismételni, hanem rokon תנה-val (melyből תנאי) mely = tanulni vagy előadni, azért stat. constructusa nem משנה (mint משנה תורה) hanem משנת (pl. משנת ראב"י). Helytelen azon állítása is, hogy Hillél a misnát hat széderre osztotta. Jeb. 37a legfölebb azt bizonyítja, hogy Hillél is egyike volt azoknak, akik misnákat gyüjtöttek, mert ott Kid-

dúsin 4. szakaszának 1. misnájáról mondatik הלל שנה. Önkényes etimológia az, hogy חשך-t (sötétség) összefüggésbe hozza חשך-chal megtagadni (e szerint negálni), mert a sötétség negatiója a világosságnak. Nem tudom, honnan merítette azt a szerző, hogy Salamon király nevét kapta, mert uralkodása alatt nem volt háboru, mert a midrások azon magyarázata מלך שהשלום שלו az Énekek Énekére vonatkozik és Istent jelenti. Nem is áll az, hogy Sal. alatt nem volt háboru (l. I Kir. 11, 14—25.) (48. l.). A 76. lapon a hónapok neveit is igen különös módon magyarázza. Megmondja ugyan, hogy e nevek Babiloniában keletkeztek, de azért mind héber szóknak tartja őket és Izraél történeti eseményeivel is összefüggésbe hozza. Sok kifogásolni valóm volna még e munkán, sok téves állitását kellene még helyreigazitanom, de talán már is bővebben foglalkoztam vele, mint tudományos szempontból megérdemelné.

Budapest.

DR. UNGÁR SIMON.

NÉMET-OLASZ KÖLTÉSZET AZ ANGYALOKRÓL.

»Fényes Er'élek
Áldva dicsérik.«
»Égi Szeráfok
Állnak előtte.«
»Szent lobogóval
Állnak a Sergek.«[1])
»Szféra meg Ófan
Hirdeti fényét.«
»Égi Erősek«
»Mennybeli Hősök.«
»Ő egyedül ül
Ófanok hátán.«
»Fénylik az égbolt
Chasmali fényben.«
»Reszket a Széraf «[2])
»Khérubok csoportja zeng
S szárnyuk lengedez.«[3])

[1]) Jóm kip. mincha, אראלי הוד
[2]) Jóm kip. muszaf, אילי מרום
[3]) Jóm kip. jóczer כי ארוקי איש

»Fennen imádnak a Hősök, a Sergek, a Lobogók, a Hatalmasok, a Táborok, a Szeráfok, a Mal'áchok, a Tarsisok, a Sin'anok« stb.[1])

»Dicsőiti az Ófanok zugása«
»Megszentelik az Irimnek rajai,
Dicsőiti a Kaddisin csoportja.«
»Megszentelik a Khérubok rendjei«
»Megszentelik az ott álló Szeráfok,
Dicsőitik hangosan az Er'élek.«
»Megszentelik zúgva a Szent állatok«
»Megszentelik a nyugalmas Sin'anok.«[2])

»Miként dallják
Őt az Irin
És Kaddisin,
Mint az Élim
És Er'élim,
Mint a Hősök
És Erősök,
Mint a Khérub,
Mint az Ófan.«[3])

Vagy egyéb piutokban:

»Csapatos Tafszárok
Éneke szállong «
»Szeráfi seregben
Zsolozsma lebben.«[4])
»Sinánok ott az égbe
Magasztalják dicsérve.«
»A szent magas Mal'áchja
Zsolozsmaszóban áldja.«
A Chasmal égi lángba
Megint, megint imádja.«
»A Tarsisoknak serge
Dalol, lágyan rebesve.«[5])
»Kisem hasonlatos hozzád
Az ég Hatalmasi között,
Az égi Khérubok között,
Az égi Angyalok között,
Az ég Szeráfjai között,
Az égi Sin'anok között.«[6])

[1]) Jóm kip. jóczer ואז אלים יאדירוך
[2]) Jóm kip. jóczer, הנקדש באלפי אלפים
[3]) Szukkót, I. jóczer, אקחה בראשון
[4]) Rós has. I. jóczer, אדירי איומה
[5]) Rós has. II. jóczer, כל שנאני שחק
[6]) Jóm kip. jóczer, אין כמוך באדירי מעלה

»Mennyei Hősök,
Kélve a lángból,
Mondják: mi szent.
Ir meg a Kaddis
Szent csapatokban
Mondják mi szent.
Égi Sinánok
Szent nyugalomban
Mondják: mi szent.«[1])
»Angyali serge
Zengi királynak.«
»Dallja a Chasmál
Égi hatalmát.«
»Áldja a Tafszár
Őt, a magasztost.«
»Ott a szeráfok
Hullnak elébe.«
Tarsis a szárnyán
Lebben a mennyben
S mondja: mi szent ő.«[2])
»A röpke szellemek,
Fenséges Khérubok,
A tüzi légiók
Szentséged hirdetik.«[3])
»Csodálatos neon
Irin-csoportozat
Szentséged hirdeti.«[4])

Nagyvárad. Dr. Kecskeméti Lipót.

VALLÁSOS IMÁK.

Reggeli ima.

Oh hála néked szent Atyánk
Sötét után ki fényt adál!
Ki megvirrasztád éjszakád —
Nagy irgalmadban nincs határ!
A messzeségbe fényt lövelsz
Minden megáldott hajnalon,
A némaságba hangot adsz
Fölébredő madárdalon!

Az ég regéli hirneved,
Nappal nappalnak hirdeti,
Rebesgetik az éjszakák:
Magasztos vagy te, s kegyteli!
S hol hálát mond a kis virág,
És mind mi ujra ébredett,
Hadd zengjek én is hő imát,
Dicsérjem én is nagy neved!

[1]) Jóm kip. jóczer, אילי שחק
[2]) Jóm kip. muszaf, אמיצי שחקים
[3]) Jóm kip. sacharith.
[4]) Jóm kip. sacharith.

Mert im elébb még szunnyadék
Nehéz álmokkal álmodón,
Miképen néma holttetem
Feledtem végkép el valóm!
Te szítád ujra életem
Hogy fellobbanjon mint a láng,
Te adtál fényt sötét után —
Oh hála néked szent Atyánk!

Esti dal.

Alkonyi szellő jött a lakomba,
Esteli bánat sír a dalomba'
Nappali bünért esteli bánat
Késztet imára, látva hibámat.
Éjj van a házban, bú a szivemben,
Óh Uram, Isten, nincs a ki védjen!
Nincs a ki védjen kivüled engem!

Vig alakokkal jártam a fényben,
Óh de felednek ők a sötétben —
Gőgteli álmok oszladozóban,
Büszke remények roskadozóban,
Úgy tudom én meg könnyel a szemben,
Nincs a ki védjen kivüled engem!
Nincs a ki védjen kivüled engem!

Küzdtem a létnek tengere ellen
Minden erővel, csak Teveled nem!
Nincs evezőm már, törve a csolnak —
Vesztve reményem, kétes a holnap:
Búban-e, bajban tengetem éltem?!
Lesz-e ki védjen kivüled engem?!
Kivüled engem nincs a ki védjen!

Este van, érzem, csendbe leszállnak,
Súgva suhannak szerte az árnyak —
Óh Uram, Isten! álmot a szemre,
Szende reményt küldj bús keblembe!
Éjjeli rémtől védd meg a lelkem!
Nincs a ki védjen kivüled engem!
Nincs a ki védjen kivüled engem:

Budapest. Kiss Arnold.

TANÜGY.

Talmudtanítás hajdan és most.

Általános a panasz, hogy a talmud ismerete napról-napra alábbszáll. Még két emberöltő előtt világhirű talmudkapacitások éltek, a kikhez a szélrózsa minden irányából özönlöttek a talmud ismerete után szomjuhozó tanítványok, még nem volt község, a melynek kebelében a papon kivül, a ki még akkor hivatásszerüen foglalkozott a talmuddal, nem akadt volna egynehány, a ki szabad idejét a talmud tanulmányozásának szentelte. Egy félszázad alatt oly változás állt be e téren, hogy bátran állítható, hogy a talmuddal foglalkozók száma aránylag az előbbieknek huszonötödrészét sem teszi ki.

Jól tudjuk és tudja mindenki, hogy a talmud eme térvesztése a zsidóság átalakulásának, a mely bámulatos rövid idő alatt ment végbe hazánkban is, következménye. A kizárólagos vallásos műveltség helyébe, a mely főképen a talmud és irodalma ismeretéből állott, az általános műveltség lépett; a modern társadalmi élet, a mely a zsidóság helyzetét egészen megváltoztatta, új pályákat nyitott meg hitsorsosainknak, sőt mondhatjuk, új pályákra kényszerítette az ifjuságot későbbi megélhetés végett, úgy hogy a talmudiskolák csakhamar kiürültek és ma már csekély számban tengetik életüket. Nem bocsátkozunk sem ezen okok részletezésébe, a melyek a történetíróra birhatnak csak fontossággal, sem azon kérdés taglalásába, hogy az említett változás mennyiben üdvös is a zsidóság társadalmi és vallásos életére, mert ezen változás a zsidóságon kivül fekvő okok eredménye, a mely fölött lehet örülni vagy szomorkodni, de a melyen segíteni nem lehet.

Tény az, hogy a talmud térvesztése vallásos életünkre aggasztó, mert ha ezen irányban jövőben is oly rohamos lesz a haladás, a harmadik nemzedék csak hirből fogja ismerni a talmudot és irodalmát, a mely másfél évezreden át egyedül volt mértékadó vallásos életünkben. Ily módon nem lehet többé szó sem haladásról, sem fejlődésről, hanem krizisről, a mely a történelmi fonalat kettévágja. A biblia után még a jelenkorban is a talmud vallásos gondolkozásunk és gyakorlatunk főforrása, ugyanazért nincs vallásos életünknek sürgősebb feladata, mint ezen örökbecsü forrás megmentése.

A létező bajon azonban sem az elmult nemzedékek maradványainak sopánkodásai vagy szitkozódásai a világ romlottsága fölött, sem a mai generáczió egyik-másik könyei, melyek a saját jámborság gyöngyeiül rendelvék, nem fognak enyhíteni, annál kevésbbé fogják azt megszüntetni. Az elmúlt időket semmiféle szivfájdalmakkal nem lehet visszavarázsolni és azt hiszszük, hogy modern ember — mi főkép ezeket tarthatjuk szem előtt — azokat viszszasírni még a talmudot illetőleg sem akarja.

A kérdés tehát az, hogy miképen lehetne az *adott viszonyok között* a talmudtanulmányozás hanyatlását megakadályozni — és a mi elodázhatatlan kötelesség — előbbre vinni?

A talmud ismeretének óriási hanyatlása nézetünk szerint a buzgalom hiányán kivül, a melynek következtében a talmudtanulók száma eléggé nem fájlalható mértékben apadt meg, de a mely tény a társadalom átalakulásával függvén össze, alapjában nem változtatható meg, a talmudtanítás eredménytelenségében rejlik. A talmud nemcsak azért válik hova-tovább ismeretlenné körünkben, mert nincs többé ifjuság, a mely ismerete után áhitoznék és mert a szülőkben egyáltalában nincs többé vallásos buzgalom, hogy gyermekeiket ezen ismeretekre oktattassák, hanem azért, mert az oktatás nem jár a kivánatos sikerrel. Léteznek még alsóbb és felsőbb intézetek, talmudtórák és egyéb iskolák, a melyekben a talmudtanításra kisebb-nagyobb fáradságot és óraszámot fordítanak és a melyekben gyakran szép számu tanulóság is található, de az eredmény sem a reményeknek, sem a jogos várakozásnak nem felel meg. A fáradság és buzgalom úgy a tanítók mint a tanulók részéről ritka kivétellel kárba vesz.

Ezen tény őszinte konstatálása és elismerése szükséges, hogy a baj kútforrását feltárjuk és vele szembe nézhessünk, mert a betegség okának felismerése az első lépés a gyógyításhoz. Ismételjük tehát, hogy *a talmudi ismeretek hanyatlása nem a tal-*

mudtanulás hiányából származik, hanem főképen a talmudtanítás hiányos voltából. A tanulóság ugyanazon ifjuságból kerül ki ma, mint hajdan, ugyanazon tehetségekkel van megáldva, ugyanazon buzgalommal fordul ezen ismeretág felé ma, mint régente, ha tehát a jelenkorban az eredmény nem felel meg az oktatáshoz fűzött várakozásoknak, az okot nem az ifjuság romlottságában vagy tehetségtelenségében kell keresni.

Felületes itélőképességgel birnak azok, a kik azon nézetet vallják, hogy a jelenkori ifjuságban kevesebb a talmud iránti fogékonyság, mert csekélyebb vallásos buzgósága. Hamis mind az ok, mind az okozat feltevése; ellenkezőleg ma, midőn a talmudra való oktatás nem általános szokás többé, mint az elmult korokban, az ily tanulmányokat felkereső ifjuságnál nagyobb vallásos buzgalmat lehet feltételezni, mint régebben. Azon gyakran panaszolt ok pedig, hogy ma az ifjuság kevésbbé tehetséges részét szánják a szülők a talmudnak vagy főképen ezeket részesítik csak ennek oktatásában, nem érdemes a czáfolatra.

Az igazság látszatával bir azon gyakran hangoztatott ok, hogy a talmudtanítás eredménytelensége azon körülménynek tudandó be, hogy ezen tanulmányokra nem fordíttatik elég idő. Mig az elmult századokban az ifjuság kizárólagosan a talmudtanulásnak szentelte magát, ma a legjobb esetben nehány órát szánhat rá, mert többi idejét és szellemi erőit más tárgyak veszik igénybe, a melyekre az életben nagyobb szüksége van. Ezen ok által azonban csak azon tény van igazolva, hogy ma nem nevelnek oly talmudhéroszokat, mint hajdan, de nem azon tény, hogy a talmudtanításon nevekedtek előtt a talmud hétszer bepecsételt könyv, sem pedig azon még elszomorítóbb tény, hogy a talmudelőadásokból semmiféle érdeklődés nem ragad a tanulóra, hogy egyebet ne mondjunk.

Végre még egy harmadik okkal kell leszámolnunk, a melyet rendesen a szakoktatásnak a kivánatosnál csekélyebb eredmény igazolására szoktak felhozni. Azt állítják ugyanis, hogy a talmud *fölötte nehéz és nem érdekes* tanulmány, továbbá még hálátlan is, mert az életben nem értékesíthető. Az utóbbi okot, mint a tanügygyel semmiféle összefüggésben nem állót, mellőzzük, a mi azonban az első okot illeti, határozottan ellenkező véleményben vagyunk. A talmud és annak irodalma két évezred szellemi munkásságát foglalja magában; ezen irodalom egy hajszálnyival sem nyujt kevesebb szellemi táplálékot, mint bármely más irodalom és ránk nézve még *érdekesebb is* más irodalomnál, *ha iránta a kellő érdeklődést felkelteni tudjuk.*

Vannak a zsidó tudománynak szárazabb ágai is a talmudnál; személy és helynevek böngészése, kéziratok összehasonlítása stb. a lélekre nem lehet üdítőbb hatással, mint a talmud tanulmányozása, a melyben eleven szellem lüktet, és mindamellett az említett tudomány mezején, a melyet történetnek, filológiának stb.-nek neveznek, munkás élet hemzseg, mig a talmudnak csak elvétve akad egy-egy munkása és a szakkörön kívül álló olvasója talán soha. Mi az ellentét szülő oka?

Ezzel elérkeztünk a punctum saliens hez. *A talmudra nézve nem létezik sem tanczél, sem tananyag, sem tanmódszer.* A különféle név alatt létező modern iskolák a chéderből és a jesibából szőröstül-bőröstül vették át a rendszert és módszert, ha ilyenekről egyáltalában lehet szó, a nélkül, hogy fontolóra vették volna, hogy a kettő között egy egész világ fekszik.

Régente a talmudtanitás czéljául a talmudtudóssá való kiképzés tekintetett. A gyermeket azon szándékkal adták az iskolába, hogy ott a talmud ismeretébe bevezetve, valamely neves iskolát vagy rabbit keressen fel, a hol magát rabbivá vagy a mi ugyanaz, talmudtudóssá képezze ki. Minthogy a talmudtudósnak az egész talmudot kell ismerni vagy legalább kivánatos volt hogy ismerje, alapjában véve közömbös lehetett, hogy a tanuló a babiloniai talmud 36 traktatusa közül melyikkel kezdi, melyikkel végzi. A végső czél a vallásos gyakorlat ismerete lévén, főképen azon részekkel foglalkoztak, melyek ezen czélt legjobban szolgálták. Ebben nincsen semmi feltünő, mert már a babiloniai amórák is a misna csak azon traktatusait tanulmányozták és kommentálták, melyek rájuk nézve gyakorlati értékkel birtak. A babiloniai talmud lezárása után következő korszakokban különböző országokban szintén a vallásos gyakorlat ismerete mint végczél határozta meg a tananyagot és annak módszerét. Ez okból tanulmányozták tisztán a babiloniai és nem a palesztinai talmudot.

Ma azonban a talmudtanítás czélja a szakoktatástól eltekintve, nem a rabbiképzés, nem lehet tehát közömbös, hogy melyik részszel kezdődik az oktatás, mert egész bizonyos, hogy a tanuló, ha a talmudtanulást csak mellékesen üzi, nem fogja átuszni

a talmud tengerét. Arra kell tehát törekedni, hogy a tanuló nemcsak a talmud egy cseréptöredékével ismerkedjék meg, hanem először képet nyerjen az *egész talmudról*. A talmud nem egy könyv, hanem egy egész irodalom, a mely abban különbözik más irodalmaktól, hogy belőle sohasem lehet egy könyvet vagy annak egy *részét* kiszakítani, hanem mindig csak az irodalom egy töredékét. A talmud bármely lapján különböző korok, különböző szerzők nézetei állnak egymás mellett, a melyeknek tiszta megértésére a talmudnak mint egésznek ismerete szükséges, habár rövid vázlatban.

A talmudtanítás czélja nem a vallásos gyakorlat megismerése többé, mert ezt már századok óta nem merítik közvetlenül a talmudból, hanem főképen a vallásos életmód megfigyeléséből és egyenesen e czélra szerzett iratokból. *A talmudtanítás czélja tehát nem más, mint a vallásos gondolkodás és érzés táplálása.* E czélnak kell meghatározni a tananyagot. Ebből önként folyik, hogy a nem szakszerű oktatásnál a tanítandó tananyagot főképen az ethikai, történeti, szóval az agadikus részekből kellene kiválasztani, még pedig lehetőleg tannaitikus szövegekből. Ily tananyag nem okoz sem tárgyi, sem nyelvi nehézségeket és a rendelkezésre álló csekély időben nagyobb mennyiség átvételét tenné lehetővé. Ily tárgyu szövegek tanítása közvetve a héber nyelvismereteket is *gyarapítanák* és tartalmuknál fogva a tanuló emlékezetébe is bevésődnének, úgy hogy nem mondhatná, a mit ma gyakran hallani, hogy ezen tanulmányoknál csak idejét pazarolta el. A hitoktatás keretében egyáltalában hasznosabb volna a halachikus tárgyú talmudszövegek helyett a misnát és a tannaitikus midrást tanítani a talmudtóra iskolákban is, mert ily módon legalább remény lehetne, hogy a növendékek az életbe is visznek valamit magukkal az iskolából, mig talmudi szövegek állítólagos beható tanítása által *csak sokat markolnak, de semmit sem szorítanak.*

A részletek kijelölése nem lehet e czikk feladata és inkább egy, az ország előtt tekintélyyel biró szaktanácskozmány tárgyát képezhetné, a mely a tananyag meghatározása által az ügynek a legnagyobb szolgálatot tenné. Megbecsülhetetlen előny volna a legkülönbözőbb szempontokból már az is, hogy az ifjuság e részben egységes nevelést nyerne. Ez nem szorul bővebb magyarázatra, elegendő azon erőfeszítésekre emlékeztetni, a melyeket az általános nevelés egységessé tétele körül kifejtenek. Egy irányadó testület hiánya e téren a legkínosabb kapkodásnak és a legártalmasabb önkénynek enged szabad kezet.

A tanczél és tananyag hiányánál azonban még nagyobb szerencsétlenség a módszer hiánya. E bajon nem lehet sem tanácscsal, sem tanácskozmánynyal segíteni, mert ezen specziális esetben nem tisztán pedagógiai fogyatkozásról van szó, hanem ismeretbeli hiányról. Távol áll tőlem, hogy a talmudoktatók szakbeli képzettségét kétségbe vonjam, ámbár a negativ kvalifikáczió — a világi tudományokban való teljes járatlanság — nem involvál mindig nagy talmudikus ismereteket, a hogy közönségesen hinni szokták; de a modern talmudtanításhoz nem elegendő a talmudnak régi szellemben elsajátított ismerete.

Más tanulóságon próbálgatja a talmudtanító erőit ma, mint azelőtt. Hajdan a tanulóság ismeretköre pusztán a talmudra és a legjobb esetben még a bibliára szorítkozott; ezen viszonyok között, a tanító és a tanuló részéről némi képességet föltéve, bizonyos eredmény okvetlenül eléretett, mert a tanuló összes szellemi képességei ezen egy tárgyra központosultak és a parlagon heverő tehetségnek nem volt szüksége külön érdeklődésébresztőre.

Ma azonban a helyzet gyökeresen megváltozott. A tanuló különféle körhöz tartozó ismereteket hoz azon iskolába, a melyben rajta a talmuddal kisérleteket tesznek. Országszerte megelégesznek a talmud anyagának puszta közlésével, mintha a talmud egy egészen más világból származó tudomány volna, a mely önmagában egy kerek egészet képez, a melyhez a többi ismeretágaknak semmi közük sincsen. Még csak kisérlet sem történik az irányban, hogy a talmudot a többi ismeretekkel összefüggésbe hozzák, hogy az az egyébbütt szerzett ismeretek által megvilágíttassék vagy megfordítva azok általa megvilágíttassanak. Pedig csak ily módon lehetne a talmudot, ezen századunk tanulóira, sajátos kulturviszonyokat és gondolkodást feltüntető tartalmánál és alakjánál fogva idegenszerű tárgyat, az egész ismeretkörbe beilleszteni és így annak organikus alkatrészévé tenni. Az eddigi tanítási módszer mellett a talmud a tanulóra nézve holt anyag, mely emlékezetét megterheli, a nélkül hogy gondolkozására és lelkületére bármily irányban befolyást gyakorolna. A régi és új — a talmud és a többi tudományok — összekapcsolása, a melyről oly

örömmel beszélnek, nem a kettőnek puszta egymásmellé állításából áll, hanem a kettőnek egybeolvasztásából, a melyek egymást áthatják. Azon talmudi ismeretek, a melyek a többi ismeretekkel nem állnak kapcsolatban, következésképen azok által nem támogattatnak és viszont azokat nem támogatják, csakhamar kiszorittatnak, feledésbe merülnek és ha tartják is magukat, a jellemre és gondolkozásra nézve tétlenségre vannak kárhoztatva. Ha valahol, úgy e tárgy tanításánál kellene az összismeretekkel való harmóniába hozatalra törekedni.

Ily irányú tanításnak természetesen alapföltétele, hogy a tanító is az ismeretek azon összege fölött rendelkezzék, a mely tanítványai szellemét betölti, hogy az érintkező pontokat kiérezze és ezáltal tárgyát tanítványainak szelleméhez közel hozhassa. Ezen esetben nem lesz oka azon gyakran felhangzó panaszra, hogy a tanulóságban hiányzik minden érdeklődés. A talmud, mely egy évezrednél tovább volt képes egy nép lelkületét a legsanyarubb viszonyok között fogva tartani, a jelen nemzedékre is vonzó erővel fog birni, ha oly alakban fog neki nyujtatni, a mely szelleme előtt nem idegenszerű már az első pillanatra. A talmud, melynek hatása a zsidóság gondolkozásmódjára és érzésére kevesek által sejtett mértékben nyilvánul még ma is, nem áll távolabb a zsidó ifjuságtól, mint a görög és római klasszikusok és nem nehezebb mint a római jog vagy a filozófia. Az érdeklődés hiányát és ennek következményét: a tanítás eredménytelenségét, nem szabad tehát és nem is lehet a tanuló ifjuság rovására felírni.

Ezen általánosságban jelzett bajból kiindulva, a talmudtanítás reformálását nem a tanulóságnál kellene tehát kezdeni, hanem a tanítóságnál. Be kell végre-valahára látni, hogy a réginek maradványaiból lehet ugyan ideig-óráig tengődni, de örökre megélni nem. A talmudnak a közelmult századok szellemében és módszerével való elsajátítást a modern műveltség kiszorította és bármennyire küzdjenek fentartásáért, a küzdelem eredménye nem lehet kétes, még ha fájdalmas is. Elég egy pillantás a civilizált világban élő hitsorsosainkra, közöttük hazai állapotainkra is. Idejében kell tehát a bajjal szembeszállani és a talmudnak korunk műveltsége közepette helyet biztosítani, a mig késő nem lesz.

A talmudtanításnak korunk tudományossága szolgáltatta

alapra való fektetése nem is jelentene e téren oly változást, a melyre e tudomány történetében nem volna példa. A legrégibb időben, a misna és talmud korában és még jóval utána is, a tanítás főleg gépies emlékeltetésből állott, melynek fárasztó és fájdalmas voltáról több nyilatkozat tanuskodik. Későbbi korszakokban a keleten és az ettől függő Spanyolországban az egész hagyomány anyagának átvétele képezte ugyan még a tanitás czélját az iskolákban, de csak a vallásos gyakorlat megismerése végett; ezen okból a talmud azon diszkussziói, a melyek ezen czélt nem mozditották elő, mellőzték. Ez irány legtökéletesebb képviselője Mózes ben Maimon, a ki kora általános tudományának szinvonalán állva, a tudomány kölcsönözte eszközök felhasználásával alkotta örökké bámulatra ragadó törvénykódexét. *Az élő hagyomány korszakában a tanítás hagyományozás, a későbbi korszakban kodifikálás.* Eme két iránnyal tökéletes ellentétben áll a franczia-német tanitási módszer, a mely a fősulyt az elmélyedésre, a *tanulmányozásra* veti. E módszer mellett a tanitott anyag mennyisége egészen közönbös, mert időtrabló okoskodásainál fogva a hagyomány anyagának átvételéhez már alig volt elegendő egy egész emberi élet, annál kevésbbé az iskolázás ideje.

Ez utóbbi irány szülte ama tanulmányozási és tanitási módszert, a mely három évszázad óta uralkodik és a mely a meglevő csirákat kifejlesztette ugy, hogy az ezen tanulási mód mellett nevelkedettek fel sem tudják fogni, mikép gondolhatta Káró József, hogy az ő négy vaskos foliánsból álló Sulchan Árukhját minden hónapban ismételhetik a tanulók. A mai talmudtanítás még az alsóbb iskolákban is a vázolt módszer szerint történik. Kérdjük már most, hogy a hagyomány korszakának talmudtanitási módszere kevésbbé tér-e el az utóbbi módszertől, mint ugyanez a tudományos módszertől?

Az említett módszer mellett tulajdonképen nem is tanítanak talmudot, hanem a talmudexegézis történetébe tartozó szövegeket. A talmudi szövegek különösen a felsőbb oktatásnál nem képezik az előadás anyagát, hanem csak nélkülözhetetlen alapját, a melyen a kommentátorok hosszú sorának magyarázó, kodifikáló és egyéb tartalmu kisérleteit mutatják be a tanulóságnak. Ez azon rákbaj, a melytől sem a belföldi, sem a külföldi különféle irányú és különféle név alatt létező szakiskolák nem tud-

nak megszabadulni. Tulajdonképen az első nyomdászé a főuralom, a ki a talmud mellé bizonyos mennyiségü kommentárt nyomtatott. Azonban, a mi négy századdal ezelőtt czélszerü volt, mert megfelelt a közfelfogásnak és közóhajnak, az nem okvetlenül czélszerű ma is, midőn a közszükséglet megváltozott.

Komoly ember nem tagadhatja, hogy a biblia terén a modern tanitási módszer mellett jelentékeny eredmény lett elérve. A bibliai ismeretek nemcsak hogy megütik az elmult korok mértékét, hanem még jóval felül is mulják. Hol állanánk azonban ma, ha a tanulóságot minden versnél végig hurczolnák a kommentátorok tömkelegén és éretlen itéletét teljesen magára hagyva, még arról sem világositanák fel, hogy melyik magyarázat a sok közül tehát a helyes, vagy látszik legalább annak? Hogy más térről is idézzünk példákat, mit szólanának az olyan görög klaszszikus tanitáshoz, a melynél valamely alak meghatározása végett visszamennének az időszámításunk első századaiban Alexandriában élt grammatikusokra és felsorolnák az azóta felszinre került összes nézeteket, még pedig oly módon, hogy a tanulóban ezenfelül még azon hit is keletkeznék, hogy e nézetek kivétel nélkül egyenlő jogosultsággal birnak? Micsoda eredményt mutatna a római jog azon tanitása, a mely a forrásokból találomra ragadna ki néhány szöveget és azon bemutatná a franczia glossatorokat és a különböző korszakok egyéb kommentárait és novelláit? Miféle képet nyerne a görög filozófiáról az a hallgató, a ki előtt néhány filozófus nézetei olvastatnának fel az illetők irataiból és egyiknek sem ismerné sem hazáját, sem korát, sem rendszerét; ezenfelül pedig a felolvasott helyről sem hallana biztos magyarázatot, hanem szemei előtt tér és idő nélkül lebegő kommentátorok, rendszerezők egymásközti vitáit?

A régieknél, a kik minden idejüket és egész életüket a talmudnak szentelték, a módszer hiánya nem lehetett oly káros hatással, mint ma, a midőn a talmudra szánt idő elpazarlása folytán a legtehetségesebb sem képes, sem a kellő ismeretmennyiséget elsajátitani, sem önállóságra vergődni e téren. Az egész tárgyalásmód, a mely a tanulóság elméjét gondnokság alá helyezi minden tekintélylyel szemben, a mely száz esztendős, ólomsulyként nehezedik az oktatásra. Nem lehet ott érdeklődés, a hol a tanuló

öntevékenységének nem engedtetik más tér, mint a régiek bámulata és termékeiknek fölvétele emlékezetébe.

Teljesen a régi kerékvágásban megmaradva a talmud összfelfogását illetőleg, összehasonlithatatlanul nagyobb eredményt lehetne elérni az eddig mindenfelé — a régi szervezetü iskolákban is — szomoruan tapasztaltnál, ha a fősulyt a talmud szövegének tanitására és nem kommentárainak és super-kommentárainak traktálására vetnék. Távol áll tőlem, hogy e kommentárok, novellák és kodexek becsét leszállitsam, nagyrabecsülöm valamennyit, mint nélkülözhetetlen segédeszközöket a talmud megértéséhez, de azt állitom, hogy ezeknek teljes mértékben való felhasználása csak a megállapodott itélettel biró szakképzett tanitónak lehet kötelessége, de nem a tanulónak. A talmud előadója tanulmányozhatja, sőt kötelességszerűen tanulmányozza is, az összes segédeszközöket, de az előadás anyagát ezen segédeszközök ne képezzék. Amint nem szokás egy kronológiai vagy geográfiai adat megállapitásánál az összes kronologiák és geografiák a kérdéses pontot érintő helyeit részletesen olvasni és tanulmányozni, épugy nem kellene a talmud minden egyes helyére az összes magyarázatokat, polemiákat, kérdéseket stb. feltálalni, mert ezáltal a talmudból átvett anyag nevetséges csekélységre sorvad le és ezen felül kihuzatik a tanuló lábai alól a szilárd talaj és elméjében zűrzavar támad. Mintául szolgálhatna a talmud legklasszikusabb magyarázója: Salamon Jiczcháki (Rasi), a kinek kommentárjánál, *melynek mintául a tannaitikus midrás szolgált*, tökéletesebb talán nincs a világirodalomban. Az ember ujjain számlálhatja meg azon helyeket, a hol két magyarázatot emlit, pedig előtte sem voltak ismeretlenek sem más magyarázatok, sem viták stb. A régi kommentátorok előtt tulajdonképen mindig azon czél lebegett, hogy saját kommentárjuk tökéletesen elegendő legyen a talmud megértéséhez. Azért ritka is náluk a polémia, a superkommentálás természetesen egészen ismeretlen előttük. *Nem kellene tehát egyebet tenni a szakoktatásnál, mint mutatis mutandis visszatérni a régibb állapotokhoz.*

A legmélyebb tisztelet mellett, a melyet a talmud jelentékeny számu kommentátorai, kodifikátorai és glosszátorai, mint emberek és tudósok iránt érzünk, a legnagyobb becsülés mellett, a melyben szellemi termékeiket részesitjük: nem lehet elzárkóznunk azon tény elől, hogy ezen termékeknek az eddig általáno-

san szokásos mértékben való bevonása ugy az alsóbb, valamint a felsőbb oktatásba a rendelkezésre álló, aránylag csekély idő mellett a talmudot, a melynek megismertetése a főczél, kiszoritja az őt megillető helyből. A talmud tartalmának és szellemének megismertetésére tökéletesen elegendő, ha a rendelkezésre álló számtalan segédmunka számbavételével és mérlegelésével szövege megvilágittatik. Igaz, hogy ily módon nem fognak a modern iskolák az elmult korok mintájára képzett talmudhősöket nevelni, de erről annál könnyebben lehet lemondani, mert ez az eddigi tanitás mellett, a mely előtt épen az emlitett világra szóló nagy talmudtudósok képzése lebegett mint eszménykép, sem éretett el sehol a világon, a némelyek által a viszonyok nem ismeréséből eredő bámulattal körülvett régi iskolákat sem véve ki. Az sem áll, hogy a javasolt módszer mellett az éleselméjü kommentárok kiküszöbölése folytán a tanitás veszitene mélységéből, mert az előadás sohasem mélyebb az előadó felfogásánál, a kinek ugyis megmarad a szabad választás a segédforrások között. A sekély gondolkozásu filozófus előadásában a Kant rendszere is sekélylyé válik.

A talmudoktatásnak az előadottak szellemében történendő reformálása mellett az eddig elfoglalt legfelsőbb helyről leszoruló segédeszközök ismeretéről és kezelésük képességének teljes kifejlesztéséről czélszerüen lehetne gondoskodni a rendes talmudelőadás keretén kivül még a tananyagba a *talmudexegézis történetének* felvétele által, a mi eddig tudtunkkal semmiféle iskolában nem történt. Ezen uj tárgy szükségessége nem szorul külön bizonyitásra, elég egy utalás a *bibliaexegézis történetére* és a kérdések azon özönére, a melyet a tanulók kiváncsisága ez irányban a tanitóra zúdit.

Csakis az említett irányelv követése mellett lehetne a szakoktatásnál ismét azon czél elérésére vagy legalább megközelitésére gondolni, a mely az elmult korszakok javarészében és keleten itt-ott még ma is az iskola előtt lebeg, hogy az iskolát végigjártak a talmud egész tartalmát vagy legalább fontosabb részeit ismerjék. A mai kivétel nélkül gyakorolt tanitási praxis mellett egy hosszú évtized alatt a talmudból átvett szövegek összege alig tesz ki többet a legnagyobb traktatus szövegénél. A ki fáradságot vesz magának, hogy összeállitsa az utolsó tiz év statisztikáját azon talmudi szövegeket illetőleg, a melyek bármely talmud-

iskolában — akár régiben, akár ujban, akár belföldiben, akár külföldiben — ezen idő alatt tárgyaltattak, a legszomorubb eredményre fog jutni. Ugyanazon idő alatt kevesebb óraszámmal és kevesebb fáradsággal a szentirás összes 24 könyvein lehet átmenni, pedig azoknak elsajátitása nem könnyebb, mert nemcsak tartalmuknak, hanem lehetőleg szószerinti szövegüknek ismerete a főczél, a mi a talmudra nézve nem annyira szükséges, továbbá terjedelemre nézve is kiteszik az egész misna és a babilóniai talmud szövegének a felét, különösen, ha levonjuk az utóbbinak számtalan misnaidézetét és párhuzamos helyeit. Ha a hagyomány korszakában képesek voltak a mainál sokkal rövidebb iskoláztatás és ennek befejezése után polgári foglalkozás mellett a tradiczió anyagát szóról-szóra beemlékelni, miért nem lehetne ma legalább is kétszer-akkora időtartamu iskoláztatás és kizárólagosan a tanulmányoknak szentelt élet mellett ugyanazon anyag legalább kisebb részének, nem is szószerinti, hanem az ennél tizszeresen könnyebb csak tartalmi ismeretére szert tenni? Vagy talán korunkban az összes tudományok terén a régiek által nem is sejtett haladás daczára azon többféle alakban kifejezésre jutott tétel álláspontjára helyezkedjünk, a melynek kezdete: »Ha a régiek angyalok voltak, mi emberek vagyunk«? Elismerve a régiek vallásos buzgalmát, önfeláldozási képességét, még sem állithatjuk komolyan, hogy az emberi elme egy évezredes, e téren történt szakadatlan kiművelés ellenére folytonos dekadenczában volna.

Kelletlenül irtuk le az utóbbiakat, de az ügy érdeke megkivánja, hogy végre-valahára az olyan ellenokok ellen is nyiltan síkra szálljunk, a melyeknek a meggyökeresedettségen kivül nincsen más alapjuk, de mégis — vagy talán éppen azért — annyi elmét tartanak fogva. Erős abbeli meggyőződésünk, hogy a talmudtanitás sulypontjának áthelyezése a tannaitikus és amóraikus szövegekre az oktatást az eddiginél összehasonlithatatlanul eredményesebbé és vallásos gondolkozásunkra és érzésünkre áldásosabbá tenné. Az oktatásnak a kifejtett irányba terelése, a mely különben a viszonyok vaskényszerüsége folytán szük korlátok között ugyis megkezdődött mindenfelé, legtávolabbról sem csökkentené a vallásos gyakorlat ismeretét, mert az e czélt szolgáló törvénykönyv tárgyalását tökéletesen érintetlenül hagyná,

és mint már kifejtettem, a gyakorlat ismeretét már évszázadok óta nem meritik közvetlenül a talmudból, sőt a talmud-tudomány egyik fényes csillaga már a tizenkettedik század első felében oda nyilatkozott egyik responzumában, hogy helyesebb a gáonok deczizióiból dönteni, mint közvetlenül a talmudból, mert azt kivüle kortársai közül még csak egy-kettő érti. Sőt a talmud korszakaiban is biztosabban valamely tudós életmódjának megfigyeléséből meritették a vallásos élet megismerését, mint közvetlenül a hagyomány tartalmából, mert különben nem állitották volna fel amaz ismert tételt: »Többet ér (a tudós) szolgálata (a tanitványnak), mint a tanulás.«

Igaz, hogy a talmudoktatás vázolt reformálása folytán a tanitó munkája tetemesen öregbednék, mert az általa ugyanazon segédforrások felhasználása mellett ugyanazon alapossággal áttanulmányozandó anyag legalább is megháromszorosodnék és ezenfelül még lépésről-lépésre a leghelyesebb kiválasztására, megbirálására stb. kényszerittetnék, de a ki ezen tárgy tanitóinak a régiektől örökölt buzgalmát ismeri, tudja, hogy azok munkájukat örömmel és lelkiismeretességgel végeznék, csakhogy tanitványaiknál a munka megkönnyitése által sikert tapasztalhassanak.

A szakoktatás ezen az alapon megindulva, visszahódithatná az ifjuságot a talmudnak, a mely ősi gondolaterejével, eredetiségével és mélységével varázserővel bir a tudás után vágyódó tanuló lelkére, a melyet csak a kommentálás és egyéb aprózás túltengése idegenitett el tőle. Ezen módszer megkönnyitené ezen felül azon elodázhatatlan czél megvalósitását, hogy a talmud, a mely, mint már emlitve volt, nem valamely szakot tárgyazó könyv, hanem egy egész irodalom, a mely körébe vonz mindent, a mi az emberi élettel összefügg, a többi irodalmak közé beillesztessék. Mennyire fokozódnék az érdeklődés a talmud iránt, ha a tanuló abban a vallásos gyakorlatot szabályozó törvényeken kivül, a melyek összegének tekintetik ma, egyéb ismereteit érintő anyagot is találna? Mert bármily irányban mozogjék is valakinek szellemi érdeklődése, a talmudot nem fogja haszon nélkül bujkálni, *ha az utat egyengetik előtte.* Gazdag kincs van itt felhalmozva, a melynek hasznát láthatja a történet, kiváltképen a kulturtörténet, a melyhez fogható gazdag anyagot semmiféle ókori

nép irodalma nem tartalmaz, az archaeologia, a nyelvészet stb., *sőt a theologia és filozófia is,* a melyet már nem szokás a talmudban keresni, a mióta hitsorsosaink az európai népek nyelvén irott könyveket olvasnak.

Természetes, hogy a tanitónak is oly sokoldalu képzettséggel kell birni, mint amily sokoldalu azon irodalom, a melynek tárgyalására vállalkozik. Nem áll azonban az, hogy a talmudnak csakis oly kritikai tárgyalása, a mely a különböző korok által lerakott rétegeket felbontja és ezen művelete által esetleges tévedéseket kutat fel, fejlődést konstatál vagy egyéb a mai tudományos módszer nyujtotta fegyverekkel világitja meg ezen az ókorból ránk maradt irodalmi töredékeket, elégitheti ki a modern ismeretek által képzett és fegyelmezett elméjű tanulót, mert meggyőződésünk szerint elegendő mértékben kelti fel a tanuló érdeklődését az is, ha a tanitás alapján a talmudban felhalmozott minden ismeretkörbe vágó kincsről meggyőződik és a kiaknázására szükséges képességgel felruháztatik, azaz ha e téren *önállóvá tétetik,* a mi rendesen nem történik meg.

Ily módon a modern műveltséggel itatott és általa megittasodott ifjuság köréből is lehetne a talmudnak buzgó tanulmányozókat és munkásokat nagyobb számmal hóditani, a melyek ezen, a biblia után legfontosabb irodalmon époly szeretettel csüggnének, a milyennel most az irodalom- és az általános történeten és a zsidó tudomány egyéb ágain csüggnek. És erre égető szükség van, nemcsak azon czélból, hogy a talmud ismeretesebbé tétessék, hanem azért is, hogy megismertessék és hogy jótékony hatást gyakoroljon vallásos gondolkozásunkra és érzésünkre. Ily irányu és czélzatu talmudtanulás ellen semmiféle nevet fölvett orthodoxia nem emelhet kifogást, hacsak nem perhorreskálja az irást és olvasást, a melyre tudtunkkal hazánkban már nincs példa. Ugyanezért nem lenne a talmud ügyének ártalmára, ha a hazánkban még létező talmudiskolák szellemi vezetői az elmondottakat figyelemre méltatnák.

Ezekben elmondottuk véleményünket az alsóbb és felsőbb talmudoktatásnak mindenfelé kisebb-nagyobb mértékben tapasztalt betegségéről, a melyet a gyógyithatatlanság fatalismusával szoktak nézni, azon nyiltsággal és őszinteséggel, a melyet a fenyegető veszély elháritása szükségessé tesz. A hazai hitközségek és

rabbijaik az utóbbi évek óta örvendetes tevékenységet fejtenek ki, hogy a hitoktatás sulyos bajait orvosolják, ezen mozgalom kétségtelenül nyerne nemességben, ha a közvetlenül kevesebbeket érintő, de azért nem kevésbbé szükséges és áldásos talmudoktatásra és bajainak orvoslására is kiterjesztetnék. A hála Istennek még mindig jelentékeny számú szakférfiak figyelmét fejtegetéseinkre külön felhívni fölöslegesnek tartjuk, mert azok a talmud ügyét annyira szívükön viselik, hogy örömmel üdvözölnek minden — még gyönge — kisérletet is, a mely az ügy javulásával kecsegtet.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

ORSZÁGVILÁG.

Landsbergi levél.

Tisztelt Szerkesztőség!

Minden félreértés kikerülése végett mindenekelőtt megjegyzem, hogy Landsberg a/W. kelt e levél, nehogy a t. Szerkesztőség, ha meg akarna tisztelni látogatásával, úgy járjon mint folyóiratuk, mely csak egyszerűen Landsbergbe lett czímezve, és azért előbb Deutsch L.-ből Wendisch L.-be és onnét ismét Landsperg in Ostpreussenbe vándorolt, míg végre rám akadt és a rég nélkülözött nyugalmat ismét visszanyerte. Miután pedig egy folyóirat olvasó közönsége — minthogy bizonyos tekintetben egy községet képez — együvé tartozik, csak számíthatok arra, hogy egyik-másik olvasó is betekint hozzám, ha erre veszi útját. Hogy kedves vendégemnek tekinteném, arról tán nem kell biztosítanom, hisz mindenesetre hazám szülöttjét is üdvözölném benne.

A város fekvését illetőleg talán érdekes lesz megtudni, hogy Schwerin városának közel szomszédságában van, a honnét félszázaddal ezelőtt Getsch Schwerin rabbi név alatt ismeretessé lett néhai bajai rabbi, főt. dr. Kohn budapesti rabbi nagyapja kivándorolt. Vannak még egynehányan községem tagjai közt, a kik ismerték, és egy itteni családnál büszkélkedve mutatták hírneves rokonuknak, a magyar főváros rabbijának arczképét, a ki a képen mint fiatal rabbijelölt, rokonai körében foglalt helyet. »Mégis csak örülhet magyar hazám e cserén — gondolám magamban e kép láttára — midőn e vidék származottja az ő gyermeke lett, míg én a magyarföld szülöttje e vidék polgára lettem.«

És minthogy én itt vagyok, úgy tartja bizonyára a t. Szerkesztőség is, Landsberg a/W. különösebb érdekességre tarthat igényt, mert hiszen csak számot tesz azon tény, hogy

az orsz. rabbiképző-intézet egyik hallgatója — már mint én — Németország egyik községében nyert rabbi-széket. Az igazat megvallva, jórészt a berlini rabbik, főt. dr. Maybaum és dr. Rosenzweig urak hathatós pártolásának köszönhetem, hogy ide kerültem.

Talán tanulságos azon tény, hogy míg egy hazai hitközségben, a melynek rabbi-székére jelölve voltam, hirlapi agitációt kezdtek ellenem csak azért, mert magyar kiejtésem nem aranytiszta és érezhető volt rajta, hogy a magyar felföldön ringatták bölcsőmet, addig az itteni közönség nem ütközött meg német kiejtésem teljesen idegenes hangzásán, jeléül annak, hogy sokkal toleránsabb, mint hazánk zsidóságának még műveltebb tagjai is. Azt meg kell hagyni a német zsidóságnak, hogy sokkal műveltebb,sokkal szabadelvűbb a vallási gyakorlatban és toleránsabb nézeteiben, úgy hogy, mi tűrés-tagadás benne, nincs okom fájlalni, hogy a türelmetlenség elől szabadulnom sikerült, a mely sajnos, még annyira otthonos hazánk községeiben és oly szomorú képet nyujt az uralkodó közszellemről — hábár nehezemre esett — hogy egyszersmind magyar voltomat is felkellett adnom. De azért reménylem, nem zárnak ki körükből, nem tagadnak el és nem fordulnak el tőlem magyar hitrokonaim, és miután a t. Szerkesztőség szives volt előttem megnyitni b. folyóirata hasábjait, azon leszek, hogy többször érintkezzem ez úton magyar hitsorsosaimmal is, a kik számára itt szerzett tapasztalataim itt-ott talán hasznos útmutatásul szolgálhatnak.

Ugyan sokkal rövidebb ideje vagyok itt, hogy sem behatóbb tanulmány tárgyává tehettem volna a német viszonyokat, azért mégis arra határoztam el magam, hogy legalább arról referálok, a mit már ismerek, a mi már most is tudomásomra jutott; még pedig, hogy az itteni zsidó pap helyzetét megvilágítsam és községem állapotát ecseteljem, a melynek képe nagyjában megfelel Poroszország többi községeinek.

A rabbi állás a porosz hitközségekben másképen van szervezve, mint minálunk, már azért is, mert a törvényhozás majdnem teljesen semlegesen viseltetik a papi állás betöltésével szemben. Hiszen nincs is oka e kérdéssel foglalkozni, miután az anyakönyv és az avval járó ügyek nem a rabbihoz vagy paphoz, hanem a »Standesamt«-hoz tartoznak. Tudvalevőleg az

általánosan kötelező polgári házasság már itt rég törvénynyé lett, és az állam közege nem kérdezi — azaz teljesen egyremegy — mily vallásfelekezethez tartozik egyik vagy másik fél, nem is kérdezi, vajjon egyházi szertartás szerint meglett-e kötve a frigy; törvényes minden házasság, a mely előtte hivatalában az előmutatott okmányok alapján történt és így eleje van véve mindazon kérdéseknek, a melyek utóbbi időkben oly élénk ellentétbe hozták a magyar kormányt az egyházi körökkel. Daczára annak, alig hiszem, hogy van eset, hogy az egyházi ünnepélyes és vallásos szertartás elmaradna házasságkötés alkalmával, ha csak nem tartozik a két fél különböző vallásfelekezethez. Itt mindjárt utalhatok a statisztika által kimutatott tényre, hogy vegyes házasságok meglehetős ritkák. Így 1889-ben 2653 férjhez ment zsidó nő közt 150 keresztény férj felesége lett, míg 156 zsidó férfi nem hitrokonai köréből választotta volt életpárját. Ha — mint a szentirás szavaiból II M. 34, 16. és a bölcseknek ezekhez fűzött megjegyzéseiből is kitünik — a feleség túlsúlyt tud szerezni az ő vallásos felfogásának a családi élet keretében, akkor veszteségünk ez esetben csak hat főt számlálna.

Elég az hozzá, nem kell attól tartanunk, mint ezt Németország példája mutatja, hogy felekezetünk és felekezeti életünk kárára lenne a kötelező polgári házasság behozatala. Ha nem tévedek, hazánkban ma ép oly gyakori lehet a zsidó és a nem zsidó közti frigykötés, csak azon különbséggel, hogy a zsidófél kitérni kényszerül.

Hogy visszatérjek a rabbi helyzetének ecsetelésére, mint mondám, az államra nézve teljesen közömbös, választ-e a község papot vagy nem és azért ez irányban nem is érvényesíti befolyását. Daczára annak, alig van valamire menő német község, a hol képzett rabbi és hitszónok nem volna alkalmazva. Ez onnét is van, mert a hitszónoklat annyira honossá lett, — és a hitszónoklatot még a legkonzervativabb álláspontot elfoglaló hitközség is megköveteli — hogy ünnepélyes istentisztelet a nélkül alig képzelhető, úgy hogy szokássá lett minden egyes ünnepnapon és minden második szombaton hirdetni Isten igéjét. Másrészt egyes német imák behozatala által — így a szombat és ünnepnapok előestéjén, a thóra kiemelése alkalmával, a királyért szóló ima — része lesz a papnak minden istentiszte-

let emelésében, és azt hiszem, nem az ájtatosság és ünnepélyesség kárára van, ha ezen imákat ép a pap mondja. Huzamosabb ideig, mint ez nálunk divó szokás üresedéskor, nem marad község pap nélkül. Így az itteni község elődöm távozásával — a ki, mellesleg megjegyezve, szintén magyar, moóri születésű volt, dr. Fessler, most Halle a/S. rabbija — rögtön pályázatot hirdetett és több próbaszónok meghivása után, a nagy gyűlés — a melyre a község összes tagjai egybehívandók — az alapszabályzat értelmében a választmány által ajánlatba hozott három jelölt között választott. Az állomás betöltéséről és elfoglalásáról azonban csak akkor lehetett szó, miután a kormány a választást megerősítette, mert annyiban felügyeleti jogot biztosított magának. Sőt az előljáróság tagjai is csak a kormányelnökség — megfelel a főispáni hivatalnak — jóváhagyásával végezhetik tisztjüket. Az évenkinti adókivetés módozata és meghatározása is az elé terjesztendő. Másrészt a kormány annyiban gondoskodik a hitközség épségben maradásáról, hogy rendeletileg kimondta, hogy mindegyik község területén lakó izraelita a hitközség kultuszához hozzájárulni tartozik, így az önkénynek és a szakadásnak eleje van véve, a mitől különben a fennálló viszonyoknál fogva sem kell tartani. Mert ha mindegyik — mint mindenütt — más-más nézeten van is egyes dolgokban, nagyobbára minden szélsőségtől ment irány lett uralkodóvá és ha, fájdalom, a közömbösség itt is meglehetős arányokat ölt, még sem annyira bántó, mint hazánk sok hitközségében.

A rabbiban leginkább a hitszónokot keresik és tisztelik, és a rabbi czím csak gyéren hangzik fel. Kötelességei és jogköre a legpontosabban vannak szerződésileg megállapítva, hogy minden esetleges konfliktus kikerültessék. Hogy milyen pontos a körülhatárolás, annak illusztrálására szolgáljon, hogy a szerződésben az is kitétetik, hogy mindazon szombatokon, a melyen hitszónoklat tartatik, a שלישי (selisi) a papot illeti meg. — Minden vallásos és rituális kérdés az ő fóruma elé tartozik, szava döntő, a mihez az előljáróságnak semmi köze. Esetleges változtatások alkalmával azonban az előljáróság jóváhagyása kikérendő. Másrészt kötelmei mindazok, a miket a szokás és hagyomány megállapított. A hitszónokláson és hitoktatáson kivül a sechita felügyelet

esketések, a get és chaliczával járó szertartások végzése és *minden* a 13-ik évet meghaladó egyén elhalálozása esetében a papi köntösben a gyászkocsit kisérni és a sir fölött a szokásos imát mondani. A kántor segédlete ez utóbbi esetben elmarad, és így sokkal méltóbb alakot ölt a gyászszertartás, a mely csakis a gyászbeszédből és az azt befejező imából áll. A koszorúk kultusza, sajnos, itt már annyira elharapódzott, hogy még a legjámborabb is természetesnek tartja, rokonok vagy közelállók elhalálozásakor ily módon is kifejezést adni részvétének. Egyébként a pietás a siur és a kaddis de-rabbonon mondásban is nyilvánul és tán 40—50-re mén azon emléknapok száma, a melyeken a rabbi a község halottjaiért a kegyelet ezen adóját lerója. A szokás különben még más kötelmeket ró a papra, így *minden komaság öt illeti*, lakomán felköszöntője el nem maradhat, minden gyászos és örömteljes alkalmaknál ott kell lennie, úgy hogy tényleg nincs fontosabb aktus az életben, a hol nem jut tevőleges szerepe a papnak. És így, miután fiatallal, öreggel érintkezik, lassankint igazi lelkipásztorrá lesz, a ki teljesen községének él és mintegy központját képezi a felekezeti és társadalmi élet összes nyilvánulásainak.

A mi a község intézményeit illeti, mintegy kis világ magában véve szintén ama ismert három oszlopon nyugszik, Thóra Abóda és Gemiluth Chaszódim. A jótékonyságról két egylet gondoskodik, a »Haszpókath Ebjónim« egylete, a mely a szegények gyámolítását tűzte ki feladatául, a másik nagyobb, kölcsönösszegekkel szorult helyzetbe jutott zsidó iparos vagy kereskedőnek nyújt segédkezet. Mind a két egylet azonban azon szerencsés helyzetben van, hogy több ezer márkára rúgó vagyona évről-évre szaporodik, mert az itt tartózkodó 140—150 zsidó család közt alig van kettő-három, a ki anyagi támogatásra szorúlna. A zsidó lakosság itt is, daczára hogy a 28000 lelket számláló város alig 3% képezi, előkelő helyet biztosított magának szorgalma és takarékossága által.

Az istentiszteletet egy meglehetős műveltséggel biró *orosz származásu* kántor — a ki egyszersmind metsző is — vezeti, a kinek fáradozásának azonban mindeddig nem sikerült kart szervezni, mert az ahhoz való gyermekek szombaton is az iskolában vannak elfoglalva. Ez okból elmaradt az orgona behoza-

tala is, a mi már évekkel ezelőtt tervbe volt véve, és a melynek megszerzésére 1000—2000 markányi legatum is le lett téve az elöljáróságnál. Sokkal közelebb áll a megvalósuláshoz egy más javaslat, a mely oda irányul, hogy fűtés rendeztessék be a zsinagógában, nehogy a télibb hónapokban a hidegség folytán visszatartassanak az ájtatosok a templom-látogatástól. Csudálom, hogy — tudtommal legalább — Budapesten nem foglalkoztak e kérdéssel, pedig nem csekély kárára van az ájtatosságnak, ha didergő hideg dermeszti a tagokat az istentisztelet alkalmával, és ez is egyik oka, hogy a templom-látogatók száma annyira ritkul. Ha Bécs és Berlin nagy templomaiban keresztülvihető volt, hogy téli idényben is kellemes melegség áradjon el a templom csarnokában, nem tudom, miért nem volna megvalósítható Budapest zsinagógáiban?

Zsinagógánk csinos templomépület — az ötvenes években épült — és körülbelül 500 személyt fogad magába. Persze csak a nagy ünnepek alkalmával telik meg. Szombaton hitrokonaink java része keresete után néz, mert, fájdalom, ezen napra esik a heti vásár.

Templomi ritusunk a régi, az imákban nem történt változás, csak az ünnepnapokon marad el egynéhány piút — a mi persze elődeimnek köszönhető. Üdvös és utánzást érdemlő intézkedés, hogy a tóra-felolvasást annyira zavaró »mi sebérach« elmaradt. Különös eseteknél, bar-miczva, gyermeki névadás alkalmával, vagy ha fiatal házaspár először jelenik meg a templomban, ezt a pap által mondott megfelelő német áldásszerű ima (»Einsegnung«), mely a királyért szóló imát követi, pótolja, a mi az illetőkre nézve sokkal épületesebb, mintsem a meg nem értett »mi sebérach«, a mit csak adóprésnek szoktak tekinteni. És még egy utánzásra méltó berendezést akarok említeni, a mi nem kevéssé felemelő: a péntek esti »Níchum Abélim« szép szokását. A pap a kántorral együtt egész az ajtóig a gyászolónak elébe megy, a míg a község álló helyzetet foglal el és a szokásos héber megszólításon kivül egy pár megfelelő vígasztaló német szót intéz az illetőkhöz. A részvétnek ilyetén kifejezése nemcsak az illetőkre, hanem az egész közönségre is lélekemelőleg hat. Nem tudom, mi okból maradt el hazánk némely modern hitközségében ezen régi, szép zsidó szokás. Most még a tóra tanításáról számolok be. Erről az e

czélra alakult Talmud-Tóra egylet gondoskodik, a mely egy boroszlói volt tanító-szemináriumot végzett hittanítót alkalmazott, hogy az alsóbb osztályok hittanítását vezesse. Miután különféle intézetet látogat a tanuló ifjúság, a Talmud-Tóra termei — a melyeket a város saját iskolájában bocsátott az egylet rendelkezésére — képezik a központot, a hol a meghatározott órákban egybegyűl a tanulósereg, hogy a hitoktatásban részesüljön. Határozatilag ugyan ki van mondva, hogy minden 7—14 éves gyermek köteles a Talmud-Tóra nyujtotta hitoktatásban résztvenni, csakhogy miután a hittan nem kötelező tantárgy, előfordul, hogy egyes szülő egyáltalában nem, vagyis nagyon későn küldi gyermekét a Talmud-Tóra iskolájába. Ennek az állapotnak remélhetőleg véget vet a most alkotandó népiskolai törvény, mely kötelezővé akarja tenni a hittan tanítását. Három csoportra van osztva az oktatandók száma — még pedig fiúk és leányok külön — a két alsó csoport a hittanítóra, a legfelsőbb a rabbi vezetésére van bizva. Miután hetenkint 4—4 óra jut egy csoportra, mégis többre lehet menni, mint a magyar állami intézeteknél divó két órai hitoktatásnál. Azért itt is sok kivánnivaló marad hátra. Kiterjed az oktatás a bibliára eredetiben, a héber grammatika segélybevételével, a bibliai és zsidó történetre, imák fordítására és a szertartásos élet ismertetésére. A katechétikus oktatás a kilépőkre vár, a kik két évi tanfolyamban a *konfirmáczióra* előkészítendők.

Az itteni real-gimnázium felsőbb osztályának növendékei is hetenkinti 2—2 órai hitoktatásban részesülnek, a mi nem a tanulóktól beszedett hittandíj által, hanem állami dotaczióból honoráltatik, a mi mindenesetre méltóbb helyzetet is teremt. Négyszáz tanuló közt különben nincs több 23 izr. növendéknél, és mégis vannak egyes lármázók, a kik panaszkodnak, hogy a zsidók elárasztják a tudományos pályára előkészítő középiskolákat. Persze csak az antisemitizmus hozta e vádat felszínre, a mely mozgalom ellen, hála Istennek, hathatós ellenmozgalom kezd támadni. És ép úgy, mint Németország az antisemitizmus hazájának neveztetik, mert innét indult ki e ragályos kór, a legújabb időben alakult antisemitaellenes egylet életbehivása által, a melynek élére a keresztény társadalom legelőkelőbbjei állottak, ama sokkal dicsőbb elsőbbséget bizto-

sította magának a német társadalom, hogy elsőnek határozta el magát, hogy hatalmas összműködés által gátot vessen a vészes kór tovaterjedésének. De erről majd jövőre, a midőn alkalmam lesz mindazon tünetekre utalni, a melyek hivatvák a keresztény közvéleményben javulást előidézni, és azon mindig hatalmasabban érvényesülő törekvésre figyelmeztetni, a mely protestáns körökben az egyház dogmája és az orthodox szellem ellen irányul, a mely a vallás kérdéseire fordítja a közfigyelmet. Ezen mozgalom nemcsak azt fogja eredményezni, hogy a protestantizmus óriásit közeledik a zsidó vallásos felfogáshoz, hanem azt is, hogy zsidó körökben is tisztulnak majd a nézetek és a közömbössé vált zsidókban is ébredni fog a zsidóság és tana iránti tisztelet és szeretet. Addig is Isten önökkel.

Landsberg a/W.

Dr. Elsass Bernát.

Olasz evangélikusok az antisemitizmusról.

Felhivom a t. szerkesztőség figyelmét azon lapszemlére, a mely a »*L'Italia Evangelica*« ez évi 4. számában a híres flórenczi történész, Comba Emil tollából megjelent. Így szól:

»A Civittà Cattolica befejezte a zsidó-kérdés fölötti fecsegését. Kiváncsiak voltunk a végén, hol a gyógyszerekről értekezik. A magáét nem meri elárulni, ámbár sejteti vad türelmetlenséget valló nézeteit. Arra szorítkozik, hogy szemlét tart a javasolt szerek fölött (l. Civ. Catt. dec. 20.). Azt mondják: Vegyék el a zsidóktól a pénzüket, aztán kergessék el őket. — Igazán, az elkobzás igazságos lenne, mondja a jezsuiták folyóirata, mert vagyonukat uzsorával szerezték. Igaz, nem minden zsidó rabló; de a történelem nyujt példát az ily elkobzásra és kiűzésre. Csakhogy ez a kérdés: ha minden országból kiűzik a zsidókat, hova menjenek? Nem, hagyjuk őket csak itten, de őrködjünk fölöttük jó törvényekkel, mint a Pápák tevék. — Azt mondják: tiltsák el, hogy az idegenek földbirtokot szerezhessenek s a zsidók tekintessenek idegenekül. De ez nem elegendő, jegyzi meg a loyolai varjú; a tőke túlkapásai ellen is kellene törvényeket hozni, mert ez képezi

az európai zsidóság életerejét. — Mondják: a kérdés megoldatnék, ha Izraél a keresztyén hitre térne. E megtérés bizonyára bekövetkezik majd, ámde minő jelek mutatnak erre most? kérdi az illedelmes károgó. Hiszen, fájdalom! szabadkőmíves kormányaink vannak; ha nem így volna, egyszerűen visszatérnénk; — a Krisztushoz! — dehogy! a középkorhoz, s ha lehet Canossába. — Különben, mondja ezek után Comba, az oroszok czárja egyre üldözi a zsidókat, protestánsokat és katholikusokat; Francziaország, a szabadság, testvériség és egyenlőség könnyűvérü lovagja, hallgat; hallgat a német császár is és Manning bibornoknak engedik át a tiltakozás dicsőségét. Egy maroknyi Valdensekért tudtak egyszer protestálni. *És ma mennyi gyávaság!*« — Ugyane lapban olvassuk, hogy a jó Valdensek megijedtek, midőn megtudták, hogy az ez évben Flórenczben tartandó evangéliomi szövetségi nagygyűlésre Stöcker is készül eljönni, és megirták neki; »*Valdensek és zsidók századokon át társak voltak a rabszolgaságban,* az olasz evangelikusok rajongnak a szabadságért, s a flórenczi gyűlés legyen fényes feltüntetése a hitnek, de egyszersmind a szabadságnak is.« Ezt nem akarjuk megzavartatni. S a volt udvari pap kijelenté, hogy teljesen egyetért a flórenczi bizottsággal.

Flórencz, január hó.

K. W.

KÚTFŐK.

217. sz.

Miniszteri rendeletek az izr. anyakönyvi kerületek ügyében.

Vallás és közoktatásügyi m. kir. minister.

56405/90. szám.

Somogy megye közigazgatási bizottságának.

A *czím* 1890. évi deczember hó 10-én tartott üléséből 1806. sz. a. hozott határozatában érvényesített indokok alapján s az abban kikötött feltételek mellett ezennel megengedem, hogy az izr. anyakönyvi ügy rendezése tárgyában 1885. évi november hó 13-án 1924. eln. sz. a. kelt itteni körrendelet mellékletének 228. száma alatt Szigetvár székhelylyel felvett izr. anyakönyvi kerületből **Barcs** község és Barcs-telep puszta kivétetvén, Barcs székhelylyel külön izr. anyakönyvi kerületet képezhessen.

Miről a *czímet* idézett kelet s szám alatt tett jelentése összes csatolmányainak visszarekesztése mellett megfelelő további eljárás végett oly felhivással értesítem, utasítsa a barcsi izr. hitközséget, mint anyakönyvi kerületet, hogy jelen rendeletem vételétől számitandó hat hó alatt szabályszerüen képesített rabbit vagy rabbihelyettest alkalmazzon, s annak képesítő okmányait, melyek hozzám is felterjesztendők lesznek, a *czímhez* mutassa be. Megjegyzem azonban, hogy *miután a jelen engedélyezés által dr. Kohn Ármin szigetvári anyakönyvvezető rabbi szerzett jogai csorbát nem szenvedhetnek*, kivételesen nem fogom kifogásolni azt, ha addig, mig dr. Kohn szigetvári anyakönyvvezető rabbi marad, a barcsi izr. hitközség, mint anyakönyvi kerület saját anyakönyvvezetőjéül ugyancsak a nevezett dr. Kohn Armint alkalmazandja.

Végül hívja fel a *czím* a nevezett hitközséget, hogy helyi alapszabályainak jóváhagyása végett az izraeliták orsz. irodája utján forduljon hozzám.

Idezárom végezteül a szigetvári izr. hitközségnek a szőnyegen forgó ügyben közvetlenül hozzám intézett beadványát is.

Budapest, 1891. január hó 30-án.

Gróf Csáky, s. k.

VEGYES.

Irodalmi hirek. Megjelent és beküldetett: *Dr. Rosenthal L. A.*, Über den Zusammenhang der Mischna. Strassburg. — *Prof. Dr. Blau L.*, Masoretische Untersuchungen, Strassburg. — *Handler M.*, Alkalmi beszédek. IV. füzet. Székesfehérvár.

Dr. Brüll Nehemiás, Frankfurt nagytudományú rabbija, február hó 5-én szélütés következtében meghalt. Életének és működésének jellemzésére jövő számunkban visszatérünk.

A »Jüdische Presse«, a német orthodox párt közlönye, a melynek szerkesztője ezen párt fejének, *Dr. Hildesheimer Izráelnek* fia, az izr. országos irodájának Schreiber B. pozsonyi főrabbihoz intézett átiratáról a következőképen nyilatkozott:

»Egy kiváló fontosságú esemény, a melynek horderejét csak a magyarországi viszonyok ismerői képesek teljesen méltatni, áll az összes zsidó körök érdeklődésének és tárgyalásának előterében. *Az izraeliták országos irodája*, a mely az úgynevezett *kongresszusi* hitközségek hivatalos képviselete, a pozsonyi főrabbihoz, Schreiber B. úrhoz egy átiratot intézett, a mely talán hivatva van az ország zsidóságának belső ügyeiben fordulópontot képezni.« Az átirat közlése után igy folytatja: »Eme figyelemreméltó átirat hangja és tartalma okvetlenül jótékonyan hat és az izr. országos iroda belátásáról és közeledéséről tiszteletet érdemlő tanúságot téve, remélhetőleg meghozza a kivánt siker. . . Az országos iroda őszinte akaratának további bizonyítékául egy megbizottat küldött Pozsonyba, a ki Schreiber B. főrabbival már konferált. . . Azon tény, hogy ezen konferenczia megtörtént, igen örvendetes fordulópont a javulás felé, a mely a legszebb reményekre jogosit fel a jövő iránt.«

Az országos izr. tanitóképző-intézet a héber tantárgyakra nézve rendszeresített tanszékre pályázatot hirdet. A vonatkozó feltételek a jelen számunk borítékán közzétett hirdetésben láthatók, melyre nézve az érdeklődők figyelmét külön is felhívjuk.

A veszprémi hitközség az utolsó három év működéséről jelentést adott ki, a melyből kiemeljük a következőket: Rövid megemlékezés után az elhunyt főrabbiról Hochmuth Ábrahámról, a »kultus«-ról számol be az előljáróság. Nevezetesebb momentumok: *két énekesnő* állandó alkalmazása és a *székesegyházi orgonázó* megválasztása. A tanügy terén örvendetes tevékenységet fejt ki a veszprémi hitközség, szervezte a *hitoktatást* és az *ismétlőoktatást*. Az utolsó három évben a tanulók összes száma 754 volt: 322 fiú és 432 leány. A hitközség intézményeinek fejlődéséről tanúskodik a bemutatott mérleg, a mely szerint az említett időszakban a pénztári forgalom közel 90.000 forintot tett ki, a mely összeg jóval meghaladja az előző három évi cziklus forgalmát. A népesedési mozgalmat a következő számok mutatják. Születés: 146, 72 fiú és 74 leány; halálozás: 84, 42 férfi és 42 nő. Végül megemlíti a jelentés, hogy a hitközség a püspöknél felavatása alkalmából az elnök vezetése alatt tisztelgett.

TÁRSADALOM.

Az új szövetség.

A mainzi »Israelit und Jeschurun« ugyanaz a derék ujság, mely a minapában orgiákat tartott a feletti örömében, hogy a hazai zsidó-pártok egymással ki nem békültek, hiven vallásos elveihez, most olyan dologban jeleskedik, melyen minden érző zsidónak meg kell botránkoznia. És látván, hogy a merev orthodoxismus mire vezethet, valóban aggodalommal tekintünk e táborba és kételylyel szívünkben kérdezzük, hogy vajjon árulók törtek-e Izrael sátorai közé, vagy a vallási fanatismus ma is oly erős-e, hogy elhomályosíthatja az elméket és megmételyezheti a lelkeket, oly elterjedt-e, hogy itt is, ott is a vallásnak a bűn csákányával verhet védőgátat.

Hazánk orthodoxiájának történetében egy bécsi udvari pénzváltó alakja tünik fel azon sötét üzelmekben, melyek között a zsidóság érdekét az úgynevezett konzervativizmus vagy mondjuk ki magyarán, az osztrák klerikalizmus érdekeknek árúba bocsátották. Az ő járszalagán járt a magyar orthodoxia, jóhiszeműen sokáig, vezetve azon pribékek által, kik a vesztőhelyen nem a kioltott életre, hanem arra a borravalóra gondolnak, melyet e réven véres tenyerökbe nyomnak. Undorral tekintünk e sötét lapokra és meg sem forgattuk volna őket, ha a mámoros orthodox ujságok üzelmeinek láttán nem éreznénk, mintha egy bizonyos rendszer árnyai lebbennének el szemeink előtt. Sötét árnyak, melyek a szabadelvüség diadalmasan előtörő sugarait homályba borítani akarják.

Stöckernek, e reverendás banditának, ki a kereszténység jelvényeit beszennyezve, égő csóvát vetett a civilizáczió és em-

berszeretet keserű könyekkel áztatott földjén összerakott szerény kévékbe, tudvalevőleg a homlokán keresztet hordó »Neue Preussische Zeitung« (»Kreuzzeitung«) képezi bűnbarlangját. A szellemi szegény-legények e tanyáján vérnászt ülnek e napokban. A mainzi orthodox »Israelit und Jeschurun« és a »Kreuzzeitung« lépnek frigyre egymással, természetesen — chuppa és kethuba nélkül. A cultus-disparitas házassági akadálya alul Stöcker ad felmentvényt és magát a szertartást egy Hódmező-Vásárhelyről praescribált házaló végzi fényes segédlettel. Csak az hiányzik, hogy az orthodox közvetítő bizottság adja reájuk véleményes áldását és akkor lesz hegyen-völgyön lakodalom, Ungon-Bergen diadalom ....

Ugyanis az orthodoxok barátjának, Stöckernek lapja f. é. márczius 12-iki esti lapjában »Ein Wort im Guten« czímű czikkben mindenekfelette megdicséri a mainzi orthodox ujságot azon czikkeért, melyet a zsidók pártállásáról irt, mely czikk, azt mondja a »Kreuzzeitung«, tartása és hangja által egészben előnyösen válik ki a szabadelvű zsidók és lapjaik tajtékzó nyelve között és ez birja reá e szentséges ujságot, hogy a zsidóság testén gyakorolt gyilkot félretéve, keztyüs kézzel ölelje keblére a mainzi orthodox ujságot. E komplimentum egyaránt becsületére válik annak, a ki önmegtagadással adja és annak, a ki felmagasztalva elfogadja.

A bevezetés után a »Kreuzzeitung« kijelenti, hogy nem jól cselekszik az »Israelit und Jeschurun«, ha Stöckert a zsidóság ellenségének tekinti, »mert Stöcker azon zsidóság érdekében, melyet a mainzi ujság képviselni akar, ismételten a leghatározottabban a sorompóba lépett, sőt egyet-mást még a liberális zsidóság ellen megvédenie is kellett, így például a midőn a képviselőházban Ezsékiás királyról volt szó, kit a »tudós« urak között sokan nem is ismertek.« Tehát az a zsidóság kell Stöckernek, melyet a mainzi orthodox ujság képvisel. Hálátlanság lenne attól a zsidóságtól, ha neki meg Stöcker nem kellene. Hiszen az elsikkasztott Ezsékiást is ő kerítette kézre. Boldog Ezsékiás!

Stöckerék feleletéből következtethetünk az orthodox kopogtatás lényegére. A mainczi orthodox ujság azon fenséges czikkében, mely őt a »Kreuzzeitung«-hoz oly közel hozta,

tiltakozik az ellen, hogy a zsidók forradalmárok lennének. Erre a jó barát azt mondja: »hogy elhiszi neki, hogy az orthodoxok a hatalomhoz huzódnak, de hát a liberalisok többen vannak: »Ha az »Israelit und Jeschurun« ezen forradalmi elvü nagyobb tömeget zsidóknak elismerni nem akarja, úgy ez nagyon dicséretes, tényleg azonban mégis azok maradnak és mi kénytelenek vagyunk e tényre nagyobb tekintettel lenni, mint az orthodox ujságra.« Egészen felesleges, hogy a kereszttel űzérkedők szavai után Ézsau szőre után tapogassunk. Értjük nagyon. Ezért kellett hát kétféle zsidóság, hogy a »Kreuzzeitung« elismerést szavazzon az orthodoxoknak, hogy minket zsidóknak el nem ismernek. Ez az antisemitikus elismerés hasonlit ahhoz a kegyhez, midőn a bakó *selyem kendővel* törli le a deliquens homlokáról a halálverejtéket. Pedig mi a törvényszerű kötelességet végző hóhér Stöckerhez képest!

A czikk sok mindent tartalmaz a zsidó socialdemokraták, nihilisták és kapitalistákról, de hisz ezeket úgy is ismerjük, mint egyéb kintornák dallamait. Érdekes azonban a következő felhivás az orthodoxoknál tán szintén divatját mult miczva-tánczra:

»Ha az orthodox zsidók velünk komolyan egyetérteni akarnak és ha súlyt helyeznek arra, hogy minket meggyőzzenek arról, hogy bennünk valóban konzervativ vonás lakozik, akkor a liberalis szemitákkal való közösségről tökéletesen le kell mondaniok és nemcsak szavakban, hanem tettekben is úgy kell velök bánniok, mintha csak névleges zsidók lennének. Ez esetben bennünket konzervativeket sokkal előzékenyebbeknek fognak találni, mintsem sejtenék, mert maguk öntudatlanul talán a törzsrokon szabadelvü zsidó sajtó befolyása alatt állanak, mely a junkerek »zsidó gyűlölet«-éről szóló mesékkel van telve és nevezetesen Stöckerből ijesztőt csinált, a ki rémalakként hat. Ezen ostobaságról, ismételjük, az orthodox zsidóknak ünnepélyesen le kell mondaniok. Míg a szabadelvüek politikai előitéleteit osztják, addig vele más téren komolyan nem tárgyalhatunk.«

Úgy látszik, hogy mennek a tánczra, mert a mainczi ujság f. é. márczius hó 16-iki, véletlenül kezünkbe akadt számában már

az olvasható, hogy a jelek mindinkább szaporodnak arra nézve, hogy az antisemitizmus, nem a zsidóság és hivői, hanem a reform-zsidók ellen irányul. A tiszaeszlári orthodox zsidók előtt, kik a konzervativ zsidók felől védtelenül akár a börtönben pusztulhattak volna el, épúgy a »fajuk« miatt halálig üldözött kitért zsidók előtt alkalmasint furcsának tetszik majd az orthodoxok e legujabb taktikája. De hiába ez a politika, mely immár annyira elvetemült, hogy legjobbjainknak pártérdekből árulójává szegődik, erősen fenyegeti a zsidóság becsületét és azt a természetes szolidaritást, mely az évezredek közös szenvedésein épült.

Olvasóink egyrésze előtt bizonyára nem ismeretes az a hajsza, melyet a német orthodoxia az antisemitizmussal karöltve legközelebb dr. *Maybaum* jeles hazánkfia a berlini rabbi ellen megindított. A kiváló hitszónok ugyanis *Berner* tanárnak a zsidóság és kereszténység jövőjéről tartott előadását méltatva, folyó márczius hó 14-én egy hitszónoklat keretében foglalkozott a vallások jövőjével és azon nézettel szemben, hogy a zsidóság egykor a kereszténységbe fog beleolvadni, a zsidóság tisztult monotheizmusára való utalás mellett ép az ellenkező eredményre jutott és minthogy ezen felül a zsidó ünnepeket nemzeti és nem vallási ünnepekként tüntették fel, úgy a zsidó, valamint a keresztény ünnepek jelentőségének fejtegetésébe bocsátkozott és van-e annál természetesebb dolog, hogy a zsidó pap saját hitvallásának itélte oda a pálmát? Akkor, midőn keresztény oldalról vallásunkat, erkölcsi törvényeinket lépten-nyomon vér- és egyéb vádakkal szennyezik be, nem lehet bűnnek föltüntetni, ha egy rabbi harag és gyülölség nélkül, egyedül egy tudós tanárral folytatott szellemi harcz alakjában, a szellem fegyvereivel oly igazságok védelmére merészkedik, melyeket a bölcselet, de sőt e kereszténység egyik-másik irányzata fennen hirdet, oly igazságok kimondására, melyek papi hitének, meggyőződésének tartalmát és főalkatelemét képezik. Nem lehet az, hogy a mi vallásunk bitang jószág és más vallás még a tudomány kutatása előtt is ne bánts-virág legyen.

Nem szólok arról, hogy a nagyhirű *Munk* Salamon 1865. évben, midőn a párisi Collége de Francenál székfoglalóját tartotta, lényegileg ugyan így nyilatkozott, a nélkül, hogy ezen valaki megbotránkozott volna. Ám ha azok, akik minden téren kétségbe vonják az egyenlőségre való jogunkat, a berlini rabbi nyilatkozatában szentségtörést látnak akkor, midőn ők szabadon garázdálkodnak még hitfelekezetünk tilalmasában is őket egészen következeteseknek találjuk. De megütközéssel veszik tudomásul mindazok, akik a zsidóságért éreznek, és a vélemény szabadságára sulyt helyeznek, midőn hallják, hogy akadt több elterjedt orthodox ujság, melyek dr. Maybaumot azért, hogy Izraél igazait lánglelkű szavakkal hirdette, megbélyegezték és az antisemitizmus féktelen dűhének kiszolgáltatták. Vannak akik ez eljárást úgy fogják fel, hogy az személyes gyülölség szülte boszszuállás volt, mások úgy tekintik, hogy az orthodox lap Maybaumot a zsidóság áldozataként dobta az antisemitizmrs füstös oltárára, ismét mások egyszerű gyáva meghunyaszkodást látnak az egészben. De mi ez eljárásban az egyetemes zsidóság elleni árulást és azon rendszer kidomborodását látjuk, mely abban áll, hogy a zsidóság elleni évezredes gyülölet a haladó zsidóságra háríttassék.

Tehát mennek a tánczra, tehát tetszik nekik ez a frigy és és megértik azt a szózatot, mely a Kreutzeitungból föléjük hangzik. Tudhatnák pedig, hogy a kéjérzetet drága külön áron kell megfizetniök, de azért kacsintgatnak az útszéli delnőre.

Mi lesz ennek a vége, nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy Stöcker nálunk több sikert arathatna, mert itt a két különböző felekezet eszméjével is tettek hatalmas kisérletet, a liberalis szemitákkal való közösségről is lemondtak és úgy bánnak velünk, mintha csak névleges zsidók lennénk. Szóval Stöcker álma itt megvalósult és az orthodox közvetítő bizottság Stöcker szerelmére, a napraforgó olajjal kent »Kreuzzeitung« fentartás nélküli elismerésére tarthat igényt, és minthogy a mainzi Israelit egyik legközelebbi és magyar nyelven is kolportált czikkében azt irta rólunk, hogy az antiszemita mozgalmakat saját pártczéljainkra zsákmányoltuk ki, nem alaptalan az a feltevés, hogy úgy mint az orthodoxok Ausztriában a zsidó vallástestületekről szóló törvényjavaslat tárgyalása alkalmával a konzervativekkel, klerikásokkal recte antisemitákkal szö-

vetkeztek, úgy mint a legközelebb multban orthodoxaink kath. főpapjainknál oldalogtak és erősen kicsorbult népszerűségök helyreállítása végett képviselőinknél a magyar haladó zsidóságot denunciálva, házaltak, azonképen félni lehet egyrészt, hogy a német orthodox zsidók szintén czimboraságra lépnek az antiszemitákkal és másrészt, hogy az orthodoxia egy bizonyos rendszert követve, esetleg a zsidó vallás elleneivel szövetségre lépve, minden vonalon kiadja a jelszót, hogy a zsidóság martyromságának zsenge sikerei ad majorem gloriam dei elárulhatók.

Legyünk résen!

Budapest.

DR. MEZEY FERENCZ.

Néhány szó Jeruzsálemről szóló imáinkról.

Néhány évtizeddel ezelőtt a zsidók egyenjogusitása kényszeríté a zsidóság vezetőit állást foglalni ezen kérdésben. Az egyenjogusítás ellenei a zsidóknak könyörgéseiből Jeruzsálem fölépítéséért azt akarták következtetni, hogy e nép az egyes nemzettestekbe be nem olvadhat, mert óhajainak végpontja mindig Jeruzsálem marad.

Ma már elleneink, fájdalom, sokkal durvább fegyverekkel harczolnak, de határozott, szilárdan körvonalazott választ követel most e kérdésre tőlünk a zsidóságnak erős szeretete a haza iránt, a melyben lakik, gondolkozásának, törekvésének és eszményi vágyainak teljes összhangja az állameszmével s azon nemzet ambiczióiért való önzetlen küzdelem, a melynek fiai közé tartozik.

Számot kell vetnünk ama kérdéssel, melyet lelkiismeretünk hozzánk intéz: vagy eltávolitok lelkemből minden nemzeti érzést, mely nem hazámra vonatkozik s akkor egy más állam üdve könyörgéseim tárgyát nem képezheti; vagy imádkozom a zsidó állam fölépüléseért s akkor eszményi vágyaim nem azok vagy legalább nem minden pontban azok, mint a haza többi gyermekeié, mert vallásom más nemzeti czélt is tüz szemeim elé.

Mindenekelőtt azzal kell tisztába jönnünk, vajjon a zsidó vallás eszméi követelik-e egy önálló zsidó állam létezését, vagy legalább előbbre vinné-e azokat egy ily állam létezése?

Az első templom elpusztítása után Jeremiás, Ezsékiás, de leginkább ama nagy névtelen próféta, kit rendesen II. Ézsajásnak nevezünk, a legszilárdabb meggyőződés hangján hirdették Júda állama feltámadását, s e nélkül nem képzelhették a zsidó hit fölvirágozását. Nézetük bizonyára igaz volt.

Ha akkor Júdea és Jeruzsálem romjaiból föl nem támad, hosszú évszázadokkal lett volna késleltetve a monotheis-

mus diadala az emberiség körében és a zsidóság kebeléből ki nem indult volna. Júdea lakossága megszünt volna létezni, mert épen úgy beolvadt volna a többi ázsiai népekbe, mint a tiz törzs utódai. Igaz ugyan, hogy a déli királyság lakói a zsidó vallás eszmekincséből sokkal többet vittek magukkal a számüzetésbe, mint az észak lakói, de azért ezeknek is voltak prófétáik, határozott monotheisztikus költészetük; mégis midőn Nabukadneczár másfél száz évvel később ugyanazon helyekre is hurczolt Júdeából rabokat, hová Salmanaszár vitte a tiz törzs fiait, semmi nyomát sem találjuk annak, hogy eredetileg egy haza és vallás gyermekei egymásra ismertek volna, annyira elvesztették már akkor a korábbi számüzöttek Izraél fiainak jellegét és elfelejtették atyai vallásuk maradványait. Föltétlenül szükséges volt tehát, hogy a Jordán partján újra hatalmas zsidó állam keletkezzék, mert csak igy teljesítheté a zsidóság hivatását, csak igy fejlődhetett ki a judaizmus.

Siessünk most még nagyobb lépésekben az évezredeken keresztül.

Jeruzsálem második elpusztulása után csak a Bar-Kochba lázadás volt az, mely még részben nemzeti jelleggel birt. A zsidó nemzeti érzés egyszerre meg nem szünhetett s igy a késő századokban is találunk még lázadásokat, sőt kisebb zsidó rabló államokat, de ezekhez már a zsidó vallásnak alig van köze. A vallás annyira kifejlődött s megerősödött már ekkor, hogy a zsidó államra nemcsak szükség nem volt, de ezáltal akadályozva érezte magát.

Az utolsó — az egész zsidóságra kiterjedő — központi tekintélynek, a gáonságnak megszünése jelzi a történetben azt az időpontot, midőn az egyes országok zsidóságai egymástól teljesen függetlenül helyezkedtek el és ama nemzet tagjaivá váltak, a mely között laktak. Az európai nemzetek születésnapja, a verduni szerződés ezen időpontot csak másfél századdal előzte meg.

De a Czión és Jeruzsálem utáni vágy korántsem szünt meg ekkor imáinkban nyilatkozni s a középkori zsidóköltészet legremekebb termékeit hozta létre. Egyetlen pillantás liturgiánk fejlődésére meggyőz bennünket arról, hogy az idevonatkozó vallásos költemények s könyörgések épen azon időtől kezdve foglalnak el mindig nagyobb s nagyobb tért imarendünkben és az évnek mindig több és több napjain hangzanak föl a zsinagogákban, midőn a zsidó nemzeti érzés nyilvánulását a történetben egyáltalán nem tapasztaljuk többé.

E körülmény eléggé följogosít minket azon kérdésre: vajjon zsidó *nemzeti* érzés-e az, mi ezen irodalmi termékekben uralkodik?

Már azon körülményből, hogy az imákban nem Izraél országa önállóságának helyreállításáról van szó, hanem csak épen Jeruzsálem felépüléséről, a mely csak a szentélynek *az Isten által* történő helyreállításával következett be, már ebből is kitünik, hogy nem *nemzeti*, hanem *vallásos* eszméről van szó. Milyen nemzeti vágyak azok, a melyeknek végső czélja csak egy az Isten dicsőségére szolgáló ház? Egyébiránt az imák sohasem adnak kifejezést oly vágynak, a mely uralkodásra vonatkozik, tehát nincs nemzeti eszmétől sugallva. De tekintsük a kérdést más oldalról.

A nemzeti költemények legjellemzőbb sajátsága az, hogy nemzeti vágyak és óhajok elérésére, kivívására serkentenek, buzdítanak és izgatnak. Ide vonatkozó irodalmunkból ez teljesen hiányzik. Ez nem volt czélja a lánglelkü zsidó költőknek és az általuk kifejezett vágyaknak megfelelő törekvéseket, önállósági küzdelmeket nem találunk sehol, ott legkevésbbé, hol a legepedőbben imádkoznak ezért. A vágy Czión után legföljebb csak egyesek fölzarándoklásában nyilvánult, ez pedig nálunk épen úgy mint más vallásfelekezeteknél, nem a nemzeti, hanem a vallásos rajongás kifolyása.

S miért elégedett meg a zsidóság azzal, hogy ezen vágyainak csak imában adjon kifejezést? Azért, mert Jeruzsálem és szentélyének fölépülését a zsidó nép *csupán a messiási korszakban tartja lehetőnek* és azért ezen óhajt kizárólag a messiási reményekkel kapcsolatban találjuk kifejezve. Messiási hitünknek alapvonása pedig épen az, hogy e korszak eljöttével a nemzetiségi törekvések teljesen megszünnek és az egész emberiség testvérisül a Cziónból kiinduló igaz hitben.

Mivel tehát Czión fölvirágzása másképen nem képzelhető, azért idevonatkozó könyörgéseink egyértelmüek az emberiség boldogulásáért, az emberszeretet korlátlan uralmáért, az egész világnak az igaz hitben való egyesüléséért, Istenhez küldött könyörgéseinkkel.

S csoda-e, ha ezért Izraél imádkozik a népek között a legforróbban, a legepedőbben, hiszen a messiási kor erényeinek hiányát egy nép sem érezte keservesebben, mint ő, e korszak eljövetele egy népre sem hoz nagyobb megváltást, mint reá.

Midőn imádkozunk, hogy Jeruzsálem a messiási király uralma alatt épüljön fel, *nem a zsidó nemzet városáért imádkozunk,* mert akkor egy nemzet lesz az egész emberiség; a felépülő Czión szentélyben *nem Izraél szentélyét látjuk,* hiszen egy szentélye lesz akkor a föld összes lakóinak. Azért a leglángolóbb hazaszeretet, nemzetünk törekvéseiért való legönzetlenebb munkálódás nem tiltja nekünk, de követeli tőlünk a vágy, a zsidóság szenvedéseinek megszünése után, a szeretet a zsidó vallás hivatása és az egész emberiség iránt, hogy imádkozzunk a népek Istenéhez Cziónnak a messiási korszak bekövetkezésével együttjáró fölvirágozásáért.

Imáin kivül még egy utat ismer a zsidóság, melyen e korszak elközeledtén munkálkodhat és sokkal több erőt fejtett és fejt ki ezen úton, mint a mennyibe még nemzetnek önállósága kivívása került s ez az út ragaszkodás a valláshoz és az emberszeretet parancsainak gyakorlása. Azon eszményes korszak, a mely a messiási korszak nevével van felruházva, csakis cselekedetek által lehet közeledni és csak akkor következhetik be, midőn az emberiség azt kiérdemli.

Nagy-Abony.

DR. VAJDA BÉLA.

Szemle.

Az ország közvéleményét ez időben a közigazgatás államosításáról szóló törvényjavaslat foglakoztatja és valljuk be nyiltan, hogy ha az érintett javaslat a megindult szóáradaton keresztül úszva, mint törvény fog partra jutni, a zsidóság tulnyomó része azok között lesz, kik örömmel fogják üdvözölni.

Álláspontunk igazolására nem kell az elnyomorított rabbikat és a szegény sanyargatott hitközségeket ide idéznünk, hiszen itt a magunk dülőjén jól tudjuk, hogy az önkormányzati tényezők sokszor minő garázda módon kaparásztak legszentebb érdekeinkbe. Valóban a szolgabiró és alispán urak a konjuráló hitközségi elnököt vagy a jussát kereső rabbit oly szánalmas alakká tették, hogy még azok is, a kik különben a megyékben az alkotmány védbástyáját látják, természetesnek fogják találni, ha mi e redves intézmény alapos megvakolásán felette örülünk. Mert irántunk való mostohasága szeszély vagy személyre vezethető kivételeken kivül, igazán megdöbbentő volt. Nemcsak azért, mert a jogegyenlőség proklamációjának hosszú ideje óta, számottevő megyei tisztviselői állásból a zsidó ki volt rekesztve, hanem azért, mert a hatáskörükbe szorult ügyeinkkel néha merő önkénynyel bántak el. A rabbi qualifikációjának kérdésétől le egész a templomszolgai teendők meghatározásáig a legnagyobb igazságtiprással jártak el és jaj volt annak, a ki törvényadta jogával élve, felsőbb helyen keresett orvoslást. Reméljük, hogy az új törvény, az öblös torku, tárgyalások helyett vadkacsa után csatangoló szolgabirák helyett a modern kornak megfelelő, kötelességtől áthatott tisztviselőket hoz számunkra, a kik nem durva önkény, hanem a törvény alapján fognak eljárni. Az állami tekintélylyel felruházott, felelősséggel terhelt és fegyelem alá helyezett, meghatározott szolgálati pragmatika alapján eljáró hivatalnok műkö-

dése bizalmat önt még belénk is, a minthogy általában a a jogintézmények kiépítése mindinkább közelebb hoz bennünket ahhoz a várva várt időhöz, melyben a jogegyenlőség irott malaszt lenni megszünik.

*

Hitfelekezetünk sivár mezejéről megbocsátható irigységgel tekintünk a protestáns felekezetek autonomiájának dúsan termő földjére. Rövid ideje annak, hogy protestáns irodalmi társaságot létesítettek és már is eleven működést fejt az ki. De nem csoda. Főrangu hölgyek, főurak, hatalmas államférfiak karolták fel e törekvéseket, melyekből a protestáns egyházakra már is eléggé meg nem becsülhető előnyök származnak. Felekezeti lapjaikra nemcsak előfizetnek, hanem olvassák is őket és hány ilyen lapjuk van! Az unitáriusok nemcsak lapot, hanem külön tudományos folyóiratot is tartanak fenn, mely nemcsak az úgynevezett művelt körökben, hanem az egyszerű földnép között is elterjedésnek örvend. És ha az unitáriusok számát a hazai zsidók számával összehasonlítjuk, valóban szégyenpír futja át arczunkat. De leginkább fáj az, ha azon egészséges irányú belső mozgalmakba pillantunk, melyek az egyház erősbítését, ügyeinek szilárdítását czélozzák. Nem mintha sikereiknek szivből nem örülnénk, hanem azért, mert saját sebeink fájó érzete nyillalik keresztül lelkünkön. Foglalkoznak zsinati munkálataik előkészítésével, jelesül a lelkészek választása és javadalmazásának kérdésével, az egyházi adók, egyház-tanácsok az egyházi közigazgatási bíróság szervezetének hatáskörével és eljárásával és még e mellett jut idejük, hogy énekes könyvük reformjainak kérdését is behatóan taglalják. Egyházi és iskolai mozgalmaikban a társadalom minden terén tündöklő férfiuk vesznek részt és így minden lépésöket siker jutalmazza. Legközelebb az országgyülés a magyarországi evangélikus reformált közalap és az ágostai hitvallási evangélikus egyházegyetem hasonczélu alapja javára felveendő nyolcz millió forintnyi nyereménykölcsön engedélyezése iránt fogadott el egy törvényjavaslatot, mely egyenesen az egyházi autonom-testületek kezdeményezésének, a magyarországi evangélikus református konvent és a hozzá csatlakozott magyarországi ágostai hitvallásu egyház egyetemének kö-

szöni létét. E nyereménykölcsön is bizonyíték arra nézve, hogy a felekezeti önkormányzati testületek működése a felekezet erejét mily nagymértékben növeli és másrészt szembeszökően mutatja, hogy a kellő erkölcsi súlylyal sorompóba lépő vallásfelekezeti testületek a kormánynak is tiszteletet parancsolnak és hogy ennek következményeképen az állam az egyházi czélok előmozdítójává lesz. Kitünik ez nemcsak azon körülményből, hogy a pénzügyminiszter az érintett törvényjavaslatban felhatalmazást kér a törvényhozástól, a protestáns felekezetek nyereménykölcsönének engedélyezésére, hanem abból, hogy a pénzügyminiszter a törvény indokolásában kijelenti, hogy e törvényjavaslatnál döntő szempont, hogy ha a czélbavett kulturális és egyházi czélok az egyházi alapok vagyoni állapotának zilált volta miatt megvalósíthatók nem lennének, alig leheten kitérni annak komoly megfontolása elől, hogy az, a mit ma az alapok teljesítenek, egyenesen az államkincstár igénybevételével — állami hozzájárulás vagy állami segély alakjában kellene teljesíteni.

Nagyfontosságu szavak ezek és nekünk még jelen szomorú viszonyaink között is, midőn belső viszályaink tollát tépdesik minden magasabb szárnyalásu törekvéseinknek, a remény fokára fel kell irnunk a kormányi kijelentést, hogy alkalom jöttével a kormányt és benne a pénzügyminiszter urat, ki sokszor érzi, hogy mi zsidók, az állam iránti kötelességeinknek derekasan megfelelnük, az állam irányában támasztott jogainknak tények által való elismerésére emlékeztessük.

*

A magyar királyi honvédelmi miniszter 1890. év végén 32,500/XVIII. szám alatt a vallás- és közoktatási miniszter által az egyházi hatóságokkal nemrégiben közölt és a törvényhatóságokhoz intézett körrendeletet bocsátott ki, mely a kivételes nősülési engedély iránti ügyek felszerelése, tárgyalása és elbirálása körül az egyes törvényhatóságoknál divó különböző eljárást és gyakorlatot egyöntetüvé alakitja át. E rendelet kibocsátását azonban nemcsak a különböző gyakorlat tette szükségessé, hanem az is, hogy a kivételes nősülési engedély vagy engedély nélkül való nősülhetés tekintetében az 1875. évi márczius 24-én kiadott 13,320. számu honvédelmi minisz-

teri körrendeletben foglalt szabályok az ujonczozási eljárásnak időközben történt lényeges változtatása következtében részint módosultak, részint egészen hatályon kivül helyeztettek. Az elől említett körrendelet az e részben szükséges eljárás megállapítása czéljából, a véderőről szóló 1889. évi VI. t.-cz. 50. és 60. §§-ai alapján részletes intézkedéseket tartalmaz a hadköteles korban álló, valamint az ezen kort még el nem ért, úgyszintén a már besorozott egyének nősülése, a kivételes nősülési engedélyek iránti folyamodványok felszerelése és az elbirálása körül követendő szabályok és elvek, a bélyegezési szabályok és végül a honvédelmi miniszter által megadott kivételes nősülési engedélyek érvényességének tartama iránt. A rendelet kiváló fontosságú, kiváltképen a főtisztelendő rabbi urakra, de minthogy azt nagyterjedelménél fogva közzé nem teszszük, e helyről hívjuk fel arra az érdeklődők figyelmét oly értesítéssel, hogy e körrendelet a járási tisztviselők (rendezett tanácsu városok) stb., sőt a községi jegyzők és körjegyzők számára is megküldetett, hol szükség esetében abba szabadon betekintést nyerhetnek.

*

Alább [1]) közlünk egy rendeletet, mely a középiskolákat látogató zsidó tanulók vallásoktatására nézve kedvező kihatással lesz, nem is szólva arról, hogy a zug-hittanítók mesterségébe is jó mélyen belevág. Részünkről örömmel üdvözöljük azért is, mert vele megnyikorognak más kapuk is, melyek eddigelé előttünk zárva voltak. A világosság és szeretet nevében táruljatok ki előttünk *egészen!*

m. f.

[1]) L. Kutfők 303. l.

TUDOMÁNY.

Asnáth Dina leányának és József feleségének mondája. [1])

A zsidó monda iparkodott, valamint egyéb bibliai személyeket, [2]) úgy különösen egyik kedveltjét Józsefet a későbbi házassági joggal összeférhetetlen frigy vádjától fölmenteni. Ezen apologétikai szándék arra indította, hogy Asnáthot, József feleségét és egiptomi papnak a »Neit tulajdona« leányát, [3]) Dinának Sechemtől született leányával azonosítsa. És így Dina leánya megnemesíttetett, József házassága pedig legitimáltatott. Az »Abkhir« cz. midrás röviden tudósít: Egynéhányan állitják, hogy Asnáthot Pótifár nevelte föl. [4]) A régibb tószafisták, Júda b. Eliezer, Chazkúni (Gen. 41.), Jehúda b. Barzilai Barcelonából (12. sz.) Jeczíra kommentárjában. Bachja b. Áser kommentárjában a Pentateuchushoz [5]) és mások tovább szövik e mondát, hivatkozva régibb midrásokra és fölhasználva egynéhány eltérő vonást. Jákob fiai Dina törvénytelen gyermekét meg akarták ölni vagy lelencz sorsára juttatni. Jákob a gyermek nyakára arany-lemezet függesztett »Szent az Úrnak« felirattal, vagy amulettet zsidó származásáról. Aztán kitették valami tövisbokorban (סנה), innen ered neve אסנת a tövisben dús,

[1]) V. ö. Revue des études juives XXI. 254—55. l.

[2]) V. ö. Geiger Urschrift 199., 361. l.

[3]) V. ö. a Lexicographusokat és Lagarde: Nachrichten der K. G. der Wissenschaften. Göttingen, 1889. 321. l.

[4]) Szóferim végén említtetik, hogy Dina, leánya születésekor hat éves volt. Részletesebben tárgyalja Pirké d. R. Eliezer 38 c.

[5]) Az 1223-ban iratott müncheni kéziratban (5. sz.) is hasonló tartalmú jegyzet van.

vagy a tövisbokorban föltalált, a ki aztán csudálatos módon Mikháel- (Hadar Sekenim) vagy Gábriel (Chazkúni) angyal, vagy vizáradat által (Pseudo Bechór-Sór) Egiptomba vitetett,[1] a hol Pótifár megtalálta és aztán fölnevelte. Az egiptomi leányok sorsot vetettek József megnyeréseért, hódolatuk jeléül becses ajándékokkal ajándékozták meg. Asnáth a nagyatyjától nyakára függesztett talizmánt adta neki. Ebből megtudta József rokonsági viszonyukat és nőül vette. Midőn József gyermekeit Jákob elé vezette, megmutatta neki egyszersmind a talizmánt, mely nejének származását igazolta. E tényre vonatkozik a nehézkes szó: בזה (Gen. 48, 9). Abóab Izsák ismétli e mondát Parafrasis comentado sobre el Pentateuco (Amsterd. 1681.) cz. könyvében. Asnáth táblácskát viselt a nyakán ilyen föliratal: »Dinának, Jákob leányának leánya«. Jehúda b. Barzilai és Abóab hangsúlyozzák az apologétikai szándékot, hogy József házasságának törvényes érvényességét kimutassák.

József Sabbatai Parchi, a ki régibb midrások alapján mondai kiszinezésben kidolgozta József élettörténetét (תקפו של יוסף Livorno 1872.)[2] átvette e mondát egynéhány eltéréssel. Itt a Dina testvéreitől kitett gyermeket kereskedők viszik Egiptomba, a hol Pótifár magához veszi és fölneveli. A nagyatyjától nyakára függesztett táblácskának föliratát még az egiptomi irástudók sem tudták megfejteni. József, noha Asnáthtal *egy* házban lakott, nem tudott felőle. Csak később, hatalomra és befolyásra emelkedve, hallott felőle, megfejté a neki érthető irást és megkérte kezét Fáráótól. Egybe is kelt Asnáthtal előírt szertartás szerint Kethuba és Kiddúsin által.[3] Feltünő, hogy a különféle József-drámákban, a zsidó-német purim-

[1] A valódi Bechór-Sór azonban azonosítja Pótifárt Potiferával. József nőül veszi leányát, hogy így gazdájának mendemondáját és irigységét megszüntesse.

[2] Ugyanazon czím alatt spanyol fordításban is megjelent (Jeruzsálem, 1887.). V. ö. Revue des etudes juives XIV. 300., XVIII. 160. és Kayserling biblioteca española portugal judaica 44. l.

[3] Izsák b. József Káro Toledóból, a ki a zsidóknak kiüzetésekor Portugálból Törökországba menekült, nem ismerte az Asnáth-mondát. Különben nem folyamodott volna »Tóledóth Jiczchák« cz. kommentárjában olyan feltünő magyarázathoz. Hogy a József és Asnáth közti vallás-különbséget kiegyenlítse, úgy magyarázza, hogy József nevének megváltoztatásával látszólagosan az egiptomi vallásra tért át.

játékokban: »Mechirath-Józséf« Beermann Limburgból és a héberül irottban: »József Veasznáth« Raschkov Süsskindtől (Boroszló, 1817.)[1], nincs értékesítve ezen dráma kifejlésére oly annyira alkalmas motivum: Asnáth mint Dina leánya. Raschkov a midrás eljárása szerint Asnáthot Pótifár leányának veszi. Anya és leány egyszerre szerelmes Józsefbe. Weilen Sándor fejtegeti »Der ägyptische Joseph« (Bécs, 1887.) cz. könyvében írt bevezetésében a József-legendát. Nyilatkozata furcsán hangzik egy összehasonlító irodalomtörténész szájában. Azt mondja: »Nem az én czélom, hogy behatóan foglalkozzam a rabbiknak inkább szőrszálhasogató, mint szellemes magyarázataival. Nem is vagyok annyira jártas az irodalomban, hogy megirhassam e legenda történetét. Be kell érnem a legfőbb munkákkal, a Genezis agádai magyarázatával és a Sz. Hajásárral.« Érdekes, hogy Göthe ifjúkori munkái közé egy »József« is tartozik. Schiller is értékesítette a »Haramiák«-ban a biblia elbeszélését Józsefről (Weilen 189. l.). A jezsuitáktól előadott drámák közé a különböző szerzőktől átdolgozott »József« is tartozik. (V. ö. Zur Geschichte des Jesuitendramas in München, Karl v. Reinhardstöttnertől 26. l., 38., 60., 106. l.)

A XVI. század József-drámáiban József felesége következő nevekkel bir: Zenobia, Beronica, Moecha, Seraphin (v. ö. Cassel Mischle Sindbad 23—24.). Asnáth nem említtetik. A kóránnak tizenkettedik szúrája, mely József életét költőileg kiszinezi, nem tartalmaz semmit az Asnáth-mondából.

A Fabriciusnál Cod. pseudopigr. Vet. Test. 774—784. lenyomatott história Aseneth filiae Potipharis uxoris Josephi és a szír história Joseph et Aseneth (Land, Anecdota I. 38. és III.)[2] semmiféle érintkezést nem mutatnak fel a mi Asnáth-mondánkkal. A mint a midrás Asnáthot סנה-ből vezeti le, épúgy mondja a »historia Aseneth«-ben (p. 779) Pótifár Aseneth férjhezmenésekor: nomen tuum non vocabitur amplius Aseneth sed multi refugii (חסן). Sz. Jeromos úgy magyarázza, hogy אסנת = ruina. Valószinűleg אסון-ra gondolt, e szerint Asnáth szerencsétlen gyermek volt.

[1] Boldogult apósom, Simon B. Schefftel, a Biúré-Onkelos szerzője, Raschkov tanítványa volt Boroszlóban.

[2] V. ö. Bickell, Conspectus rei Syrorum 13, 54.

Goldziher keres ugyan (Mythos bei den Hebräern 40—43., 190—94) Sechem és Dina, József és Szuleika számára agádai névetimológiákat, de Asnáthot elhallgatja. Az Asnáth-monda a fentebbi keretben a szirekhez is elhatott.

Bar Ali (Smith: Thesaurus syr. col. 843. s. v. דינא) írja: Midőn Dina Sechemtől leányt szült, testvérei kitették e gyermeket. Egy madár fölvette és elvitte Egiptomba, a hol az »Ón«-beli pap megtalálta és fölnevelte. József nőül vette és nemzett vele két fiút: Efraim-ot és Menassét.

A karaiták, arabsok és szamaritánusok polemizáltak az Asnáth és Dina rabbinikus mondáival. A midrás szerint Dina azonos volna a Gen. 46, 10. említett »Kananitanővel«, Simon feleségével, vagy más midrások szerint Jób nejével. Áron b. Élia »Mibchár«-jában és Áron b. József »Kether Thóra«-jában polemizálnak e felfogás ellen.

Az Alrábinál közlött Asnáth-mondának hasonló alakját találjuk az arab polémikusoknál is. Abu Mohammed Ali b. Ahmed b. Hazm kortársa és ismerőse Sámuel ibn Nagdélának (megh. 1064.) ír róla.[1]) Goldziher közli az illető helyet (Jeschurun VIII. 84. arabul és 93. l. német fordításban). »Aztán mondják a rabbik másutt, hogy Dina, miután Sechem erőszakot tett rajta, terhes lett és leányt szült. Egy sas elrabolta ezen törvénytelen gyermeket, elvitte Egiptomba, a hol József hajlékába került, a ki felnevelte és feleségül vette. Ez hasonlatos az asszonyok fecsegéseihez, midőn éjjel szőnek.«

A szamaritánusoknak, a kik Józseffel szemben Júdát emelik ki,[2]) minden, a mi nézetök szerint József életképét elhomályosíthatná, botrányos, tehát azon törekvése az agádának is, hogy Asnáthot Dinának leányával és Potiferát Pótifárral azonosítsa. A szamaritán kommentátor Ibráhim (kéziratilag Berlinben) polemizál ezen monda ellen, hevesen kifakadva a zsidók ellen. József nem vehette el Dina leányát, mert unokanővére és hitetlennek a gyermeke volt. Épen ilyen megvetően elitéli Ibrahim a kananitanőről szóló mondát. Ilyen állításokra azért vetődtek a zsidók, hogy őseiknek mint Júdának és Dávidnak nemi eltévedéseit enyhítsék (Geiger A. közölte ezt a Z. D. M. G.-ban XX, 156—157.).

[1]) V. ö. Steinschneider, Polemische und apologetische Literatur in arab. Sprache 99—101., jegyzet 411. és Goldziher: Kobák Jeschurunjában VIII. 76. és Zeitschrift der D. M. G. XXXII. 363.

[2]) V. ö. Kohn S. Zur Sprache, Literatur und Dogmatik der Samaritaner 182. l.

Dinának további sorsáról, Sechem házából eltávolítása után, mitsem említ a szentirás. A későbbi dicsőítő tradiczió szerint Simon házában élt, Egiptomban halt meg és Palesztinában van eltemetve, a hol sirját mutatták az Arbéli Nittai-é mellett.

München.

Dr. Perles József.

Az ó-budai zsidó hitközség a mult század közepe felé.

Több ó-kori iró erősen kiemeli, hogy a zsidók mindenüvé követték a római sasok diadalmas röptét; s így elég valószinű, bár eddigelé be nem bizonyítható, hogy Ó-Budán már akkor laktak zsidók, midőn a most kiásott Aquincum még virágzó római telep volt. Annyi azonban bizonyos, hogy az ó-budai zsidó hitközség hazánk egyik legrégibb zsidó községe, mely egész a mohácsi vészig versenyzett a szomszéd Új-Buda nálánál fiatalabb, de a XV. század óta nagyobb s virágzóbb községével. 1526-ban Szulejmán az új- és az ó-budai zsidókat egyaránt Törökországba hurczoltatta, s a két testvérközség egyidejüleg pusztult el. Midőn Budavár 1541-ben a török hatalmába került, ismét keletkezett ott zsidó község, mely egyre gyarapodván, az akkori zsidóságnak egyik legtekintélyesebb községévé vált. De O-Budán, a török uralom alatt, egyátalán nem létezett zsidó község, »mert Ó-Buda elpusztult, s nem laknak ott zsidók.« [1])

Igy maradt az vagy másfél századon át. Budának 1686-iki visszavivása alkalmával az ottani zsidók részben megölettek, részben gazdag váltságdíj reményében, fogságra hurczoltattak. A török járom alul felszabadult várból kitiltott zsidók csak az újból felépülő Ó-Budán telepedhettek le, hol a XVII. század vége felé ismét keletkezett zsidó község, mely még e század első tizedében az egyedüli volt a mai Budapest területén.

Ez az új ó-budai község eleinte a m. kir. kamara, később a Zichy-család fenhatósága, illetve védnöksége alatt állt, 1766-ban azonban ismét visszakerült a kir. kamara fenhatósága alá. A zsidók, hogy az előbbi földes úrtól, a Zichyéktől, szerzett kedvezményeket maguknak biztosítsák és kibővítsék, siettek új

[1]) *Szimcha*-ben *Gerson há-Kóhen* szavai; l. *Kohn*, Héber kútforrások 115. l.

szerződésre lépni a kir. kamarával és nem tudhatni milyen áldozatok árán, 17 pontból álló védlevelet eszközöltek ki, mely a budai országos levéltárban őriztetik. Latin eredetijét közli a Magyar-Zsidó Szemle jelen füzete a »Kútforrások« rovatában. Az okirat azonban annyi érdekes adatot tartalmaz s annyira jellemző a zsidók akkori jogviszonyaira nézve, hogy e folyóirat latinul nem értő olvasói tán szivesen veszik a védlevél lehetőleg szószerinti fordítását, mely ekkép hangzik:

Én *gyaraki gróf Grassalkovich Antal*, ő legszentebb császári királyi apostoli Felségének valóságos belső tanácsosa, magyar királyi főlovászmester stb., tudomásul adom mindazoknak, a kiket illet: miszerint az egykori ó-budai koronauradalom újabban visszaszállván a magyar birodalmi szent korona jogfenhatóságára, s ennélfogva a magas magyar királyi udvari kamara hatalmába visszakerülvén, — az ó-budai zsidó község kérelmezésére s megkeresésére, melyben a kamara védelme, valamint a maga szervezkedése s fentartásaért folyamodik, átvizsgálván legelőbb is a Zichy-féle engedményeket valamint (a zsidóknak) köteles fizetéseiket, végre egyezség jött létre az imént nevezett községgel, a védnökségért járó adó meg a bérletek után járó fizetések ügyében, a mely egyezséget addig is, mig a kamarai védlevelet megnyerné, jónak látom a következő pontokban megállapitani:

1-ször. Az Ó-Budán letelepedett, vagy ott incolatussal biró zsidók s az ő utódaik *befogadtatnak földesúri törvénykezésünkbe s a királyi kamara védnökségébe*. E szerint tilos, bárkinek is, őket az ő szokásaikban s szertartásaikban háborgatni: viszont azonban ők is őrizkedjenek attól, hogy a keresztények szokásai és szertartásai ellen bármit is merészelnének, nehogy ellenkező esetben más rendszabályok hozassanak s az ellenszegülőket szigorúan kelljen fenyíteni.

2-szor. Megengedtetik nekik évenként maguknak birót, esküdteket s kisbirót akár újonnan választani, akár az előbbieket megerősíteni, a kik a Dominiumnak megerősítés végett bemutatandók. Lészen pedig ezen *zsidó bíróság jogában, hogy midőn (akár) zsidó keresztény, (akár) zsidó ellen perlekedik, ítéletet mondhasson s törvényt szolgáltathasson;* azonban fentartatik a felebbezés az uradalomhoz.

3-szor. Minden ház, a melyet ők saját pénzükön szereztek és általuk ez idő szerint lakatik, felmentve legyen a katonabeszállásolástól, előfogattól s más hasonlóktól. És minthogy ezen község úgy is fizet egy bizonyos meghatározott taksát a megyének, *szabad legyen* minden a keresztényekkel együtt fizetendő részletkivetéstől.

4-szer. Ha valaki ezen zsidóközségből elégtelen keresete miatt máshova akarna ideiglenesen menni, a községnek előleges megegyezése esetén teheti azt: mindazonáltal másut is élvezendi a kamarai védnökséget, hacsak más földesuri biráskodást fel nem vett. Továbbá az ilyennek, vagy bárkinek, a ki saját házzal bir, jogában áll házát akár zsidóra, akár keresztényre vétel útján átruházni, a midőn az uradalomnak »levonás« néven a tizedik pénz lefizetendő. Ha azonban házát ingyen hagyja örököseire, akkor tőle ezen levonás be nem követelhető. Ugyancsak ezért kijelentetik s megengedtetik nekik: hogy valamint mind a letelepedettek s az ő utódaik — az uradalom jogainak épentartásával — az ő házaikban megerősíttetnek: akképen *megengedtetik nekik a házaknak szabad vétele s eladása is.*

5-ször. Minthogy ezen község hússzükségletét keresztény mészárosoknál nem szerezheti be s így nélkülözést kellenett szenvednie: azért, mint meg volt engedve ezelőtt, aképen most is megengedtetik ugyanezen községnek, hogy saját mészárszéket állíthat s tarthat fenn, a melyben úgy zsidók, úgy keresztények számára minden faitájú hús, akár marha-, akár disznóhús (!), akármikorszabadon kimérhetőnek. Ugyancsak ezért fogadhatnak s tarthatnak sajátlagos keresztény mészárost is, a ki az ő törvényeik szerint való hús elkészítés módját érti s a ki a zsidóknak a marha hátulsó részéből *kóser* húst bir készíteni, egy az ő járulékaikhoz viszonyított külön szerződésben meghatározandó bér fejében. *Megengedtetik nekik nemkülönben, ép úgy mint a keresztényeknek, a legeltetés is egy meghatározandó helyen, a kimérendő marhának megfelelő helyen.*

6-szor. Köteleztetnek azonban a zsidók az ő eddigi mészárszékeket (vulgo *Schlag-Brücken)* beszüntetni s helyébe egy másikat a Duna mellett, egy számukra kijelölt s kitüzött helyen újból épiteni, nemkülönben minden, különösen nyári időben [beálló] bűznek elhárítása czéljából, minden ezen mészárszékből származó piszkot s rondaságot egy külön csatornában a Dunába elvezetni. A mellett azonban vigyázzanak, hogy ezen épitkezés által az induló s kikötő hajók esetleg meg ne akadályoztassanak,s hogy a Dduna partjai ugyanott mindig ép s jó karban tartassanak.

7-szer. Azonkivül megengedtetik nekik valamelyik akár tulajdon, akár bérelt házukban mind sört tartani az uradalmi sörházból, mind zsidó, úgynevezett *kóser* bort kimérni azon feltétel alatt, hogy 12 körmöczi arany büntetésének terhe alatt ne merészeljenek még csak egyetlen pintet is keresztényeknek elárusitani.

8-szor. Valamint *ezelőtt is azzal a joggal birtak, hogy semmi idegennek nem szabad Ó-Budában üzletet vagy kereskedést nyitni, azonképen a jövőben is megmaradjanak ezen kiváltságban.* Mesterségeiket is akadály nélkül fogják gyakorolhatni. Az is meg lesz nekik engedve, hogy akár helyben, akár másutt házasságra léphetnek. Ha e czélból máshova találnának menni, az uradalom védnöksége alatt tovább is megmaradnak, előlegesen letévén *minden egyes házasságkötésnél egy körmöczi aranyat* az uradalomnak.

9-szer. Ha valamely idegen zsidó magát ezentúl alávetné az uradalom védnökségének, akkor köteles a neki külön kiszolgáltatandó uradalmi védnökséget a zsidó községnél benyujtani, s ugyancsak azzal a behozott szokás szerint egyességre lépni az iránt, hogy a zsinagóga s temető használata (a melyekhez még eddig nem járult hozzá) neki megengedtessék; ellenkező esetben a védnökségnek hasznát s jótéteményét nem élvezheti.

10-szer. Ha valaki a zsidók közül az ó-budai uradalmi javak bármelyikén, de semmiképen idegen [javakon], úgynevezett *kóser* bort akarna készíteni, azt minden taksa fizetése nélkül beszállíthatja Ó-Budára; kivételt képez Szt-Endre helység, mely ugyanis kilenczedet az uradalomnak nem fizet, onnan csak a következő feltételek mellett szállítható ilyen bor: hogy t. i. onnan hozott bor bevitelénél a kilenczedik pintet természetben nyujtsa be az uradalomnak, vagy pedig annak folyó árát fizesse le a kilenczed helyett. Ez alkalommal vigyázni kell, hogy Ó-Budára való borbevitelnél az mindig lerakassék egy kellő helyen, a hol az a bor a szokásos módon megmérhető s az uradalomnak a neki járó kilenczedik pint benyujtható legyen. Azonkivül az ilyen borból, az elkobzás büntetésének terhe alatt, semmi se hallgattassék el.

11-szer. Újból biztosíttatnak, hogy mi azon házakat illeti, a melyek a zsidók által saját pénzükön vásároltattak, vagy a községük által építtettek, a területek haszonélvezésében s jogában, megtartván a Zichy-féle urbéri könyvet s azt azonkivül kibővítvén úgynevezett házlevéllel (Haus-Brief), adván rólok, sohasem fognak háborgattatni, hacsak nem történnék meg, hogy a birtokosok közül valamelyikét valamely kihágás folytán, (e könyvből) ki kell törölni. De azért önekik viszont tudtukra adatik, hogy jóllehet a házak eladása s vétele egymás közt kölcsönösen szabad, *mégis házakat s telkeket vásárolni keresztényektől, a magas magyar királyi udvari kamarának különös s közvetlen megkeresése nélkül, önekik tilos.*

12-szer. Ugyancsak ezért a jelen védszabályzat által kijelentetik, hogy ámbátor *Kis-Lázár Simon zsidónak, császári királyi kiváltságolt kereskedőnek, azon nagy érdemek folytán, a melyeket mindeddig a királyi kincstárnak tett szolgálataival szerzett,* Ó-Budáu még az utódainak is incolatus engedélyeztetett: még sem engedhető neki át más ház, mint az ezelőtti zsidó Oesterreicher-féle, adósságok fejében lefoglalt ház, melyet méltóságos özvegy Zichy grófnő ezelőtt egy évvel 360 frt becsértéken visszavásárolt s a mely most általa a már megállapított s az uradalmi kassába fizetendő áron megvásárolható, a mely [ház] ezen vétel következtében a község javára, annak közös terheinek vettetik alája: különben ezen *Lázár Simon* a többi [zsidókkal] egyenlő jogokban s kedvezményekben részesüljön.

13-szor. Minthogy az ő törvényeik megtiltják szombatnapokon s más nekik ismeretes napokon a legcsekélyebb munkához is fogni, sőt még menni is a vonalon kívül, melyet hasonló helyek húzni szoktak: továbbra is szabad legyen nekik ilyen póznákat leszúrni és az egyiktől a másikig zsinórt húzni, s tilos legyen e póznákat lerontani.

14-szer. Ugyanezen zsidó község a tartatni szokott éjjeli őrök fizetéséhez 15 frttal járuljon hozzá. Nemkülönben minthogy önekik meg van engedve, *hogy a kereszténnyekkel együtt a legelő kedvezményében részesüljenek,* ennélfogva a pásztorokat is a keresztényekkel hasonló módon, a barmokért, még pedig minden egyes darabért járó szokásos fizetéssel elégítsék ki.

15-ször. A közérdek kívánja s követeli, hogy az erkölcsök szabályozása, vulgo *Policay-Ordnung*, s a zsidók magán alapszabályai a zsidó előljáróság által minél hamarább dolgoztassék ki s a kamarai prefektus közvetítésével jóváhagyás, illetőleg módosítás végett a magas kamarának eléterjesztessék, a mi aztán neki megtartandó szabályzat gyanánt a kamara által hitelesen ki fog adatni.

16-szor. Azonkívül kijelentetik, hogy a zsidóknak meg van engedve a szabad s királyi városokban — e városok kiváltságainak épentartása mellett — nem különben a kamarai javakon üzletet folytatni s élelmüket keresni.

17-szer. Minthogy nekik az előbbi uradalom alatt megengedtetett, *hogy düledező zsinagógájukat újból felépíthetik,* a mi pedig mindeddig tényleg meg nem történhetett: ennélfogva az engedelem most sem vonatik meg tőlük, csakhogy kötelesek a mintát s tervezetet az uradalomnak előlegesen benyújtani.

Egyébiránt köteleztetnek Ő Felsége irányában hitet s hűséget megtartani, engedelmességet pedig s minden tiszteletet nemcsak a magas magyar királyi udvari kamara irányában, hanem az uradalmi tisztviselők irányában is tanusítani, és mindenképen alkalmazkodni a kamarai rendeletekhez.

Kelt a gödöllői kastélyban, 1766. évi márczius 1-ső napján.

Gróf *Grassalkovich A. (P. H.)*

Alatta németül:

Ezen kegyelmes engedményeket s a nagytekintetű csász. kir. magyar udvari kamara magas védelmét a legalázatosabban tiszteletben tartjuk. Kötelezzük magunkat s utódainkat mind az előirottak megtartására, kötelezettségeinknek s fizetéseinknek, a miket elvállaltunk, pontos teljesítésére: a mit mi községünk pecsétjével s aláirásunkkal is megerősítünk. Ó-Buda 1766. márczius 1-én.

Holitscher Seckel mint biró,
Löbel Simon,
Koppel Jeremias,
Hertzl Marcus הק' יהוקאל בן הר"ר מרדכי ז"ל
Spitzer Simson הק' שמשון שפיצצר

mint az ó-budai zsidó község megbizottjai névaláirásunkkal s községünk pecsétjének idenyomásával.

(P. H.)

Az e védlevélben foglalt kedvezmények hetovábbját alkotják annak, a mit zsidó község a múlt század közepe felé jogokra nézve várhatott. Kötve hisszük, hogy széles Magyarországon létezett volna még egy zsidó község, mely akkoriban hasonló kedvezményeknek örvendhetett volna. Hisz a zsidók nálunk még e század közepe felé sem birtak annyi jogokat, mint a mennyit e védlevél 1766-ban biztosított az ó-budaiaknak. Az érdekes okirat egyes pontjainak jelentőségére alkalomadtán vagy itt, vagy más helyen szándékozom visszatérni.

Budapest.

Dr. Kohn Sámuel.

Löw Lipót levelei dr. Hirschler Ignáczhoz.

Elmulasztottuk a mult alkalommal annak a felemlítését, hogy e leveleket dr. Hischler évekkel ezelőtt átadta egy barátjának, ki a congressust közvetlenül előző időben történt események egybeállításával régebb idő óta foglalkozik. Ez utóbbitól kaptuk e leveleket és szerzett tudomásunk szerint dr. Hirschler úrnak e régen relinquált levelek kiadása ellen kifogása nincsen. Örömmel jelezhetjük már ez alkalommal is, hogy e levelek közlése folytán folyóiratunk más ígen becses és ugyancsak ezen korszakra vonatkozó adatok birtokába jut.

III.

Szeged, 1864. október 17.

Igen tisztelt doktor úr!

Nagyon kedves barátom!

Azon alakról, melyet mai levelem számára választottam, láthatja, hogy sok mondani valóm van az Ön részére. Háborítlanul és a szükséges nyugalommal ezt alig fogom tehetni és minthogy a félünnepeken egy negyed óráig sem lehetek egyedül s a sokféle meghallgatás és beszéd folytán ki vagyok merülve, este valóban képtelen vagyok a tollat forgatni. Nyájamnak tán nem vagyok hasznavehetetlen pásztora, de aztán pásztorságomat derekasan ki is zsákmányolják!

Felteszem, hogy derék barátunk, dr. Pollákhoz intézett utolsó levelem tartalma Ön előtt ismeretes és azért bátor vagyok arra vonatkozni.

Szakvéleményemet magában véve lapom két számában kényelmesen elhelyezhettem volna, és nem jutott volna tehát eszembe a nyomtatási költségre nézve járulékot kérni. Azonban szándékomat képezi, hogy az okmányoknak egész sorát hozzam nyilvánosságra, melyek a seminariumot illetik. A befejezést a február és márcziusban megjelenő szakvéleményem

képezné. Óhajtanám tehát, hogy ha körülbelől négy nyomtatott iv nyomatási költségeivel segélyeztetném. Ha időközben normalis politikai viszonyok lépnek életbe, a famozus memorandum is a nyilvánosságnak szintén átadható lenne.

Véleményem *történeti* részében egyebek között azt mondom, hogy a seminarium-barátoknak megelégedésére szolgált:

»hogy a pesti izr. hitközség elnöke, med. dr. Hirschler egy a m. kir. udvari kanczelláriához intézett beadványban, az udvari kanczelláriának figyelmét a látszólag legalább is megakadt ügyre forditotta. Arról, hogy vajjon ezen beadvány valóban hozzájárult-e ahhoz, hogy a tárgyalás ismét folyamatba vétessék, nem kivánok szólni. Annyi bizonyos, hogy a zsidó körökben azonnal az emlitett beadványra emlékeztek, midőn az U. N. február 12-iki számában ....«

A véleményem végét a következő szavak képezik:

»E sorok irója végül hálás örömét nyilvánítja a felett, hogy a magas kormány, amint az az itt fekvő tárgyalási iratokból kitünik, *Magyarországban* egy rabbi-seminariumot kiván létesíteni, és hogy azon egyes hangokat figyelembe venni nem fogja, melyek 1850-ik évben az akkori időviszonyok befolyása folytán egy osztrák központi seminarium érdekében, még Magyarországon hallhatók voltak. Egyuttal bátorságot vesz magának szerényen megjegyezni, hogy hasonlithatatlanul szakszerűbb és eredményesebb lenne a magyar zsidó hitközségi és iskolai ügy szervezetét mindenek felett a hitközségek megkérdezése mellett foganatba venni, hogy a magyar zsidók egy törvényes organumának meghallgatása után az ő felsége által legkegyelmesebben elrendelendő rabbiképző felállításához lehessen fogni.«

Azt hiszem, hogy az Ön autonomisztikus gondolatai és szándékainak enyhe kifejezést adtam. Önre, igen tisztelt barátom, vár immár, hogy egy jól átgondolt és világosan kidolgozott tervet tartson készen, hogy annak kedvező körülmények között hasznát vehessük. Az ezen tervnek alapul szolgáló vezéreszmékre a magyarországi művelt zsidókat, kik tulnyomó részökben a Ben Chanam-ját tekintik organumoknak, elő kellene készíteni. Ön és Pollák e munkára határozott hivatással birnak, mely a nemesek verejtékére valóban érdemes. Én a magyaroktól a pártfegyelem megtartását tanultam és a Ben Chananja hű és szorgalmas »napszámos«-a lesz az Ön esz-

méinek. Ha Ön és Pollák helyén valónak találnák, hogy az Ön által papirra vetett vezérlő gondolatok velem is megbeszéltessenek, kész vagyok Pestre menni. Reméllem, hogy néhány hónap mulva a magyar zsidók, a kik egyáltalán műveltséggel birnak, mint jól szervezett és programmal biró párt fognak itt állani. A jelszónak Ontől és Polláktól kell jönnie, a nélkül, hogy magukat nyilvánosan megnevezniök kellene.

Az esetre, ha Ön annak idején tanácsosnak látná, hogy engemet Pestre hivjon, magammal fogom hozni az összes aktákat és együttesen átmehetünk rajtuk. Az udvari kanczellárhoz intézett beadványát sziveskedjék nyomtatva vagy másolatban megküldeni, minthogy az nálam elkallódott.

Dr. Polláknak és a szegedi nőknek kérem tisztelettel üdvözletemet jelenteni.

Minden tisztelettel és barátsággal

Önnek hive
Löw

IV.

Szeged, 1864. október 26.

Igen tisztelt doktor úr!

Valóban nincs szüksége az én tanácsomra. Minthogy azonban kérdez, tisztelettel kérem, hogy az alapszabályok revisióját vissza ne utasítsa. Ha mi zsidók mellettünk szóló szokás által valamely szervezethez jutottunk volna, akkor legalább a szokásra hivatkozhatnánk. Minthogy azonban ez az eset nem áll, nincs biztos alapunk, és az okosság annál határozottabban parancsolja nekünk, hogy lavirozzunk, mivelhogy a katholikusoknak is kevés autonomiájuk van egyházi és iskolai ügyekben. Az érvényben levő népiskolai törvényt Lonovits püspök készítette; az országgyűlés elé ez *nem* terjesztetett. Talán csodálkozni fog Ön, ha a Ben Chananja szerkesztőjétől ily beszédet hall. A Ben Chananja oppozicióját üdvösnek tartom, mert a zsidókban magasabb öntudatot ébreszt és tán felfelé is mérséklőleg hat. De észellenesnek és károsnak tartom ebben nagyon messzemenni. Önhöz méltó és az ügyre hasznos, hogy a revisióban résztvegyen. Az ifjuság talán máskép gondolkozik, én azonban ügyünkben több tapasztalatot tulajdonítok. Évek során át Zalában és Veszprémben előkelő pártfőkkel a legintimebb lábon éltem!

Egy a seminarium tervezetére vonatkozó »vezérfonalak«-at a közoktatási tanácsnak nem küldtem át, ezt tőlem nem is kivánták. A kérdésnek történetét és a budai javaslatra vonatkozó birálatot adtam. Kritikám sokkal enyhébben ütött volna ki, ha nem kellett volna attól tartanom, hogy a közoktatási tanácsosok a magyar zsidók műveltsége felől tulságos rossz fogalmakat nyernek.

Úgy látszik, hogy az előmunkálatot, mely a jövőben »substratum«-ként szolgáljon, nagyon is könnyűnek képzeli. Már a javaslatba hozandó *választási kerületek* érett megfontolást igényelnek nemcsak, hanem statisztikai összeállításokat is. Az *alak*, melyben még a jelenlegi viszonyok között is a jövő szervezetről beszélni lehetne, majd csak megtalálható volna.

A nyomtatási költségre vonatkozó szives igéreteért fogadja legjobb köszönetemet. E czím alatt »Zur Geschichte der Gegenwart der ung. Juden« a dolgozatok egy sorozata fog megjelenni. Az orthodox beadvány feldolgozásával kezdem. A jövő héten megjelenő, a jeruzsálemi herczeghez intézett nyilt levél nem fogja hatását téveszteni. Mindent helyeselni fog, mihelyt az orthodox beadványokat olvasni fogja. Néhány hitközség beadványa egyébiránt *Ön* ellen van irányítva. Ezt a fegyelmezett sereget — a felfolyamodáson, contra seminarium, nem kevesebb mint 100 rabbi van aláirva — a nyilvánosság előtt meg kell semmisíteni, minthogy különben a legkedvezőbb külső körülmények között sem juthatunk előbbre. Az országgyűlésnek küszöbön levő egybehivása felől egyébiránt nem sokat tartok. Ha komolyat gondolnának, akkor a haditörvényszékeket megszüntetnék. Legszivélyesebb üdvözleteimet dr. Pollák úrnak.

Őszinte nagyrabecsüléssel

mindig hű barátja
Löw.

E levelek olvasása alatt a történeti események egész sorozata elevenül fel emlékeinkben. Jobbjainknak a felekezet sorsa iránti aggódása és a helyzet javítása iránti törekvés mögött a legsötétebb hátteret képezi a hazafiúi bánat .... De azért ők küzdöttek, munkálkodtak szünetlenül. Valóban az

a zsidó, a ki az azon korra vonatkozó emlékek romjain átvilágító példán lelkesedésre nem buzdul, annak a szívében a jogért való küzdelem iránt már a természet által belénk plántált érzés teljesen kiaszott.

Minthogy ez alkalommal nem azon kor rajzát kívánjuk adni, melyekben e levelek irattak, az önként kínálkozó megjegyzésektől tartózkodhatunk. Itt csak arra a nagyfontosságu jelenségre mutatunk, hogy még mielőtt a zsidók emancipációja törvénybe iktattatott volna, a zsidó hitközségi és iskolai ügy szervezete és autonomistikus alapokon való rendezésének kérdései alaposan tárgyaltattak. E szerint a kongresszus tényleg előkészíttetett, még mielőtt az egyenjogusítás kimondatott volna, sőt oly viszonyok között, midőn a magyar nemzet jogai is felfüggesztve voltak. Löw abban az időben híve volt a kongresszus egybehívásának. Lelkesedett a szemináriumért. Ez eszméknek akkoriban ő volt a leglelkesebb harczosa.

Nem kevésbé érdekes Löw egyéniségét és a később történteket tekintve, az a viszony, melybe Löw lapját, a Ben-Chananját, dr. Hirschler törekvéseivel helyezte. Ezen történeteknek tüzetes méltatása azonban megkivánná, hogy a kongresszus alkalmával, közvetlenül megnyitása, majd pedig lezajlása után történteket ecseteljük. Azon seminarium-ellenes beadványok alatt, melyekről Löw szól (IV. levél), nyilván azon petiziók értendők, melyet az orthodox papok 1864. évi április havában a királyhoz, helyesebben a császárhoz intéztek. Ide tartoznak a röviddel elután keletkezett hasonló beadványok. Az előbb idézett beadvány nevezetes azért is, mert abban kimondják, hogy bármily berendezésü szemináriumnak ellenségei.

Az a nézet, melyet Löw dr. Hirschlerrel bizonyos alapszabályok revisiójára nézve közöl, (IV. levél) valószínűleg a pesti izr. hitközség szabályzatára vonatkozik, melyet dr. Hirschler bizonyára Pálfynak irányában tanusított méltatlan, sőt mondhatni erőszakos, de dr. Hirschlerre voltaképen dicsőséget árasztott eljárása folytán tartott megtagadandónak.

A III. számu levélben érintett U. N. február 12-iki hire a hivatalos »Ungarische Nachrichten 1864. február 12-iki számára vonatkozik, mely szerint a magas kormány egy rendeletéhez képest az évi márczius hó 30-ikára egy izraelita bizalmi férfiakból alkotott bizottság fog az országos kormánynál összeülni, hogy az izr. iskola-alap hovafordítása a rabbiképző felállítása, a zsidó iskolák ellenőrzése felett tanácskozzék.

A dr. Hirschler által az udvari kanczellárhoz intézett és a III. számu levél végéu érintett beadvány alatt minden valószinűség szerint Hirschlernek 1862. évi augusztus havában benyujtott beadványa értendő. Ebben dr. H. az iskola-alap ügyének rendezése végett közgyülés egybehivását kérelmezi, voltaképen azonban a felekezeti ügyek országos rendezését czélozza.

A leveleket folytatjuk.

Budapest.

M. F.

Földterületek birtokbavétele az őshéberek felfogása szerint.

Ismert és a tudományban gyakran értékesített tény, hogy valamely nép nyelve azon homályos őskorról is képes sok pontra felvilágosítást adni, a melyről nem maradtak reánk történeti értesítések. A nép lelkülete és szelleme leghívebben nyelvében tükröződik, azért használható a nyelv szövétnekül, a melynek fénye mellett a nép szellemének egyik-másik örökre eltemetve vélt ténye megvilágosodik. Valamint a földkéreg különböző rétegei a földgömb különféle proczesszusairól tesznek tanuságot, épúgy regélnek a nyelv egyes rétegei azon különféle fokokról, a melyen valamely nép szelleme keresztül ment. A fejlődés egy későbbi fokának korában egyes szólásmódok és fordulatok őrzik meg az előző korok szellemét és érthetetlenségük által mintegy felhivnak az őket alkotta szellem felkutatására.

A tóra és más szentirási könyvek felfogása szerint, a melyhez a zsidó hagyomány később is hű maradt, a világteremtő, »kié a föld és teljessége, a világ és lakói« (Zsoltárok 24, 1; v. ö. Mózes II 19, 5; III 25, 23 stb.) rendelkezik a földdel és azon népeknek adja az egyes országokat, a melyek azokat kiérdemlik vagy melyeket kegyére méltóknak talál. Az Isten az egyes országok birtokbavételére vagy további megtartására a jogforrás. Izraél joga Kanaánra azon igéretből származik, a melyet az Isten az ősatyáknak adott jámborságuk megjutalmazásául. Azon népek, melyek a tejjel-mézzel folyó ország birtokosai voltak, szintén az Isten kegyelméből nyerték az országot, de bálványimádásuk és utálatos tetteik által megtelt bűnök mértéke és ennek következtében érdemetlenek lettek országuk további birtoklására. Bűneikkel beszennyezték a földet és azért »kiköpte őket országuk«. Kanaán népeinek bűne volt az ok, a mely miatt az Isten Izraélnek

azon jogot adta, hogy őket kiűzze és országukat elfoglalja; Ézsau területét azonban nem volt szabad elfoglalni, mert azt az Isten neki adta.

A vázolt felfogás nyilatkozik a tórában. Valamely régibb korszakban azonban, midőn a héberek még nem ismerték az Örökkévalót, az ő igazságosságát és kegyelmét, nem voltak ily jámborságból eredt gondolataik földterületek birtokbavételéről. A hébereknek, a kik az őskorban már marhatenyésztéssel foglalkozó nomádok voltak, a mit a Genezis egyenesen elbeszél és a mi az ősatyák történetéből is kiviláglik, földterületek elfoglalásáról époly felfogásuk volt, mint más pásztornépnek. A föld vagyis a legelő, minthogy tulajdonképen csak erre volt szükség, azon törzsé, a mely azt nyájaival bejárni szokta. Azon terület, a hova valamely törzs betette a lábát, a tulajdonát képezi, a melyre más törzsnek legelés végett járni nem szabad még oly időben sem, a midőn a birtokos máshol tartózkodik nyájával. Ezen őskori állapotokat, a melyek nomád népeknél még ma is léteznek, figyelemre méltatva, könnyen érthető, hogy a hébereknél azon felfogás fejlődött ki, hogy *valamely terület bejárása képezi a birtokbavételt.*

Az előadottak alapján a héber nyelv több kitételét és fordulatát érthetjük meg, a melyek ezen felfogáson alapulnak és még oly korban is használtattak, a midőn a héberek az országok birtoklását az Isten adományozására és kegyelmére vezették vissza.

Midőn az Isten Ábrahámnak igéri Kanaán földjét, így szól hozzá: »*Kelj fel és járd be az országot hosszában és széltiben, mert neked adom azt*« (Genezis 13, 17.). Ezen felfogás tükröződik Chamór szavaiban, a melyeket Jákob fiaihoz intéz, midőn nővérüket kéri fia számára: »Lépjetek velünk sógorságba .... és lakjatok velünk, az ország pedig előttetek legyen, telepedjetek le, járjátok azt be és vegyétek birtokba (u. o. 34, 9, 10.). Ezen felfogás szerint érthető volna, hogy a (סחר) bejárás fogalma a birtoklás értelmét nyeri; a szóchér tehát nemcsak kereskedőt jelentene, hanem birtokost is. Ebből kiindulva, Ézsaiás nehéz versét (47, 15), a hol a kereskedők váratlanul lépnek fel, úgy lehetne érteni, hogy סחריך a varázslókat (bölcseket) jelenti, a kik Bábel *birtokosai*

voltak ifjúsága óta, ezek most tévelyegnek, mindegyik más oldal felé és nincs segítő. Talán a Példabeszédek 3, 14. és 31, 18. versben sincs a kép a kereskedelemből véve, a mely ott nem ad jó értelmet, hanem סחר annyit jelent, mint birtok és pedig az általunk kifejtett képzetkör folytán.

Térjünk most át egy másik sajátos szólásmódra, a mely még inkább meggyőz bennünket azon föltevés helyes voltáról, hogy a régi héberek felfogása szerint valamely terület annak birtokába megy át, a ki oda lábát betette. Ezt szem előtt tartva, egész világos lesz előttünk a szentirás azon kitétele: »Minden hely, a melyre rálép lábatok talpa, a tietek lesz« (Móz. V 11, 25. v. ö. Józsua 1, 3.). Hasonlóan szól az Isten Kálebről: »Csak ő fogja látni az országot és neki fogom adni és fiainak azon országot, a melyen járt. (Móz. V 1, 36 v. ö. Józsua 14, 9). Midőn Káleb bejárta azon földterületet, de jure már meg is szerezte azt és az igéret csak arra vonatkozik, hogy az Isten erőt fog neki adni a de facto megszerzésre is. Ezen körbe lehet vonni Jákob álmának azon részét is, a melyben az Istentől a következő igéretet hallja: »Én vagyok az Örökkévaló, Ábrahám ősödnek Istene és Izsák Istene; *a földet, a melyen fekszel, neked adom és magzatodnak* (u. o. I 28, 13). Sőt valószínűnek látszik előttem, hogy ezen kifejezés: a láp talpának tapodása (V 2, 5.) szintén az említett képzetkör hatása alatt képződött és csak később nyerte a »*csekély terület*« (talpalatnyi föld) jelentését.

Budapest.

B. L.

IRODALOM.

ADALÉKOK A ZSIDÓK JOGI HELYZETÉNEK TÖRTÉNETÉHEZ AZ OSZTRÁK-MAGYAR BIRODALOMBAN A X—XVI. SZÁZADOK KÖZTI IDŐBŐL.

[*Saitschik R.*, Beiträge zur Geschichte der rechtlichen Stellung der Juden, namentlich im Gebiet des heutigen Oesterreich-Ungarn vom zehnten bis sechszehnten Jahrhundert. Frankfurt a/M.]

Nagy kíváncsisággal tekintettünk fent jelzett munka elé, mely — a czím után itélve — a zsidók *jogi* helyzetének megvilágítását helyezi kilátásba. Valjon uj források kerültek-e napvilágra, melyek kedvezőbb szinben tüntetik fel a zsidók állapotát a X. és XVI. századok közti időben s meg akarják hazudtolni azon rémes híreket, melyek a középkor sötét századaiból hozzánk jutottak? Valjon hol akadt e századokban ország, mely a zsidókat jogokban részesítette? Vagy talán ujabb nyomokra akadt a történet kutatója, melyek eddig még ismeretlen vértócsákhoz vezettek?

Fájdalom, de itt is csak — immár megszokott — panaszokat hall az olvasó, itt is a jog és törvényszerűség köntösébe bujtatott rémítő jogtalanságok tárházával találkozunk; s bár az események is, melyekről szerző bennünket tudósítani akar, többnyire már ismeretes tények, mindazonáltal azon mód, melyen munkáját megirta, méltó helyet biztosít számára a zsidó történet kutatói közt, amennyiben nem elégszik meg a tények egyszerű konstatálásával, hanem kutatva az egyes események szülő- és mozgató erőit, követi azon oknyomozó irányt, melyet a zsidó történet megirójának követnie kell.

Ezen körülménynek tulajdonítható az, hogy a történetirásnál olyannyira szükséges szigoru objektivitást szerző mind-

végig megtudta őrizni úgy, hogy a szerző személyére vonatkozólag magából a munkából még annyit sem tudhattunk meg, valjon zsidó-e, vagy nem. Teljes elismeréssel kell adóznunk a széles alapokra fektetett forrástanulmányozásért, melynek körébe azonban leginkább csak az illető korbeli okmányokat vonta; a zsidó irodalomba vágó munkákra, az Émek Habákhá-t kivéve, — mely azonban német fordításban is létezik — utalás nem történik. De ezért még nem vádolhatjuk szerzőt egyoldalusággal. Mert, ha a héber források megirói, mint szenvedő fél, a fájdalom sulya alatt oly meghatóan ecsetelik szenvedéseiket, hogy természetszerűleg a túlzás gyanujába esnek, ugy az események igazságában bizonyára nem fogunk kételkedni, ha maga a kinzó fél mutatja fel a vérbe áztatott pallost.

Ám csökkenti a munka értékét az, hogy szűk keretben mutatott be oly óriási képet. Adalékokat kivánt nyujtani az osztrák-magyar birodalom területein élt zsidók történetéhez a X. és XVI. századok közti időből, mely igéretét be is váltotta azzal, hogy egyes jelenségekkel behatóan foglalkozva, azokat új világításban tárta elénk. De ezek mellett kiterjeszkedik az ezen századokban végbement minden eseményre, melyek egyszerű felsorolása — minthogy szerzőnek azokról semmi mondani valója sincs — teljesen fölösleges s nemcsak szárazzá, de rendkivül darabossá teszi az egészet. Ezen hiba főleg azon helyeken ötlik szembe, hol — a czímben tett igéretéhez képest — a magyar zsidók történetéről szól. Szerző nagyon mostohán bánt el velünk, mely miatti megütközésünk annál jogosultabb, mivel a munkából kitünik, hogy szerző tud magyarul. Ép ezért sajnálatunknak adunk kifejezést, hogy egyedüli forrás gyanánt Bergel József zsidó történetét használja, és dr. Kohn S. alapos munkájáról — mely szintén azon hat évszázadot öleli fel — nincs is tudomása. Ennek tulajdonitható az, hogy a magyar zsidók történetéből Könyves Kálmán, II. Endre, IV. Béla és Zsigmond rendeletein kivül mitsem mond. Bár — hála a magyar királyok bölcs belátásának s a magyar nép józan gondolkozásmódjának — a magyar zsidók története más országokéihoz hasonlítva elenyésző csekély, de ezen körülmény még nem mentheti föl szerzőt az ezen pontban végbevitt felületesség vádja alól.

A munka egyes részleteiből, melyek behatóbb tárgyalás alá vétettek, a következőket emeljük ki.

Az osztrák-magyar birodalom zsidó lakóiról csak a X. századtól kezdve nyujtanak a történeti források biztos adatokat. Az előző korszakokat vagy egyes mondák töltik be, melyek főleg Prága és Bécs zsidó lakosait veszik középpontul, vagy pedig csak a hipotézisek gyönge alapján világítják meg, amennyiben föltételezhető, hogy a győzelmes rómaiakkal zsidó kereskedők is települtek le a dunamelléki tartományokba.

Azon időben, melyből már biztos adatok kerültek hozzánk, a zsidók és keresztények közti különbség nem lépett még olyan mereven fel, mint a későbbi középkorban. A Karolingok idejében kiváló s befolyásos állást foglaltak el, s bár a püspökök üldözései elől császári oltalomban részesülve, állami tulajdonnak tekintettek, nem voltak még akkor a császárok »kamara szolgái«. E kifejezés, mint terminus technikus, legelőször IV. Konrád okirataiban 1234-ben fordul elő. A X. század a »ghetto«-t sem ismeri még; azon korbeli okiratokban találkozunk ugyan »zsidó utcza«, »zsidó tér« megnevezésekkel, melyek azonban csak arra utalnak, hogy az egy csoportot képező iparosok s társadalmi rétegek mintegy külön osztályt képezve külön lakóhelyeket birtak. Sőt az állam szempontjából nélkülözhetetlenek voltak a zsidók a városoknak ipari és kereskedelmi felvirágoztatására. Ausztria, Magyar- és Csehországban a XI. század végeig, — ha nem is dédelgették a zsidókat — de nélkülözhetetlen voltuk a legszélesebbkörü jogokat szerezte meg számukra.

»A zsidók üldözése a középkorban akkor kezdődött, midőn a fejlődő polgári elem elég érett volt arra, hogy a zsidók nemzetgazdasági szolgálatait magára vállalja s őket e miatt irigyelje.« Ha tekintetbe vesszük a zsidók lankadatlan buzgalmát a kereskedelem terén, s másrészről a XIII. és XIV. században kifejlődő polgári elemet, úgy megértjük, hogy miért lőn a középkorban a kereskedelmi konkurrenczia következménye a zsidó üldözés, miért tekintendő az a hitelkrizis legbarbárabb módjának, mint középkori formája annak, mit ma forradalomnak nevezünk. Csakhogy a polgárság zsidógyülöletének igaz okait a keresztyén egyház mögé rejtette. Azért volt a zsidók érdekében a császárokat lekötelezni maguk

számára. A császárok védték is a zsidókat, kiket azonban csak pénzzel telt szivacsnak tekintettek; a védelmet olykor nagyon is drágán vásárolták meg.

A zsidók csak türettek a középkorban, s érdekes, hogy a türelmesség alapját dogmatikai motivumok képezték; a keresztyén igazság megvalósulását látták bennük. »Die Juden erschienen als Zeugen, wenn auch als widerwillige und verdienstlose Zeugen für die Gottheit Christi, an denen sich der Fluch, welchen die Voreltern bei der Kreuzigung Christi auf sich und ihre Kinder herabgewünscht hätten, thatsächlich vollzogen habe. Bei einer solchen Auffassung konnte der Glaubensstaat eher ein Interesse an der Erhaltung, als an der völligen Ausrottung und Vernichtung der Juden haben. Darin ist auch der Grund zu suchen, warum gegenüber den Juden als »infideles« das canonische Gesetz verhältnissmässig günstiger als gegenüber den Häretikern war.« Ezen elv vezethette III. Kelemen, IV. Incze stb. pápákat s főpapokat, hogy roszszalásukat fejezzék ki a zsidók üldöztetése fölött. De ép ezen ok vezethette a főpapokat arra is, hogy a zsidók szenvedései pillanatra se szünjenek meg. A különböző rendeletek a zsidók megalázására, az ezerféle izgató vádak, miknek nyomában üldöztetésük következett, legtöbbnyire papoktól eredtek. A legborzasztóbb következményü vádak egyike az ostyagyalázás volt. Jellemző azonban, hogy a Klosterneuburgban több éven át közszemlére kitett ostyáról Passaui Bernát püspök kimutatta, hogy maguk a keresztyének szurták azt át s kenték be vérrel. [Hansitz, Germania sacra. I. p. 48.]

A »zsidó uzsora« is sokszor adott okot az üldözésre, miért közvetve főleg a császárokat illethetni váddal. II. Frigyes 1246-ban 174 százalékos kamatot engedélyezett a zsidóknak s atyja Lipót 304 százalékosat, sőt az 1333-ban államilag rendezett kamatláb is 65 százalékra rugott. A kamat nagysága a pénz ritkasága s magas értékéből magyarázható meg, valamint azon körülményből, hogy a kölcsön igen bizonytalan volt; tudta a zsidó, hogy senki sem csinál lelkiismereti kérdést abból, ha adósságát meg nem fizeti; s helyesen jegyzi meg Stobbe: »valjon szemére hányhatjuk-e az éhezőnek, hogy azon egyedüli étekből, melyet számára nyujtanak, sokat eszik?«

1349-ben dühöngött a »fekete halál«, melyről a mansfeldi krónikás Cyriacus Spangenberg azt irja: »Es liess Gott seine Strafe über die unglaubigen verstockten Juden gehen. Ob sie aber die Brunnen vergiftet haben an allen Orten, dass weiss ich nicht, sonderlich, dass daraus die Pestilenz sollte durch Europa kommen sein, ist nicht glaublich, denn Gift bringt ja nicht Pestilenz, sondern den gewissen Tod.« Valjon Bécsben volt-e ennek következtében üldözés? A Zwetlensei krónikás tud egy ezen korbeli mészárlásról, de József Ha-Hohen [Émek Habákhá p. 54 és 193.] határozottan állítja, hogy Bécsben kiméltettek akkor a zsidók. Graetz [VII. p. 376.] a keresztyén krónikásnak ad hitelt, mi által azon anachronismust követte el, hogy a bécsi R. Jóna megöletését a fekete halál évébe helyezi, mely tudósításnál azonban valószinüleg a Steinschneider [Cat. bibl. Bodl. Anon. 537.] által említett forrás vezette, mely nem az 1349-iki, hanem az 1421-iki üldözésre vonatkozik.

Ezeken kivül számos érdekes apróságot tartalmaz a munka.

Budapest.

Dr. Venetianer Lajos.

ADALÉKOK A RABBINIKUS NYELVÉSZETHEZ ÉS RÉGISÉGEKHEZ.

(Eisler L., Beiträge zur Rabbinischen Sprach- und Alterthumskunde. Bécs. 1890.)

A ki talmud- vagy midrás-irodalommal foglalkozik, annak lépten-nyomon van alkalma a talmud, de különösen a midrás és a vele rokon-munkák szövegének zavaros, sőt hibás és értelmetlen voltáról meggyőződni. Az ily nagy munkák másolásánál majdnem elkerülhetetlen hibák, melyek az általuk okozott értelemzavar folytán ismét új hibák forrásai lettek, idővel oly állapotokat szültek, hogy gyakran csak az irodalommal való teljes jártasság, párosulva élénk kritikai érzékkel, képes világosságot hozni az értelem homályába. De e tekintetben sem volt az összes könyvek sorsa egyenlő. A babiloniai talmud mindig beható és a legkisebb részletekig terjedő ta-

nulmány tárgya lévén, aránylag legjobban kiméltetett meg a másolók és az ügyetlen kijavitók pusztításaitól, bár Rabbinovitz, sajnos, oly korán megszakított munkássága eléggé mutatja, mi sok tennivaló van e téren is, azonban oly munkák, melyeknél a hibák nem vonnak maguk után oly konzekvencziákat, mint a talmudnál, a hol a hibás szöveg a legtöbb esetben mindjárt a halákhán boszúlta volna meg magát, vagy olyanok, melyekkel előbbi századokban kevesebbet foglalkoztak, a különböző hibák legtarkább képét nyujtják.

Ez utóbbi osztályhoz tartozó egyik munkának, a Tósziftának, a kritika tollával való bejárására vállalkozott Eisler fennt megnevezett munkájának első, 126 lapra terjedő részében. Kétségtelenül elismerést és köszönetet érdemel nagy szorgalom- és buzgalomról tanuskodó e munkája, csakhogy ez is alkalmat ad azon különben gyakran felhangzó panasz kifejezésére, mely szerint a zsidó tudományban való munkásság nélkülözi azon egységes tervszerűséget, melyre különösen ily fejlődő tudománynak szüksége van.

Ez azonban természetesen mitsem von le az előttünk fekvő műnek értékéből, a mely szorgalom és lelkiismeretes munkát tükröztet vissza.

A mi az eszközöket illeti, melyeket szerző elérésére használt, azok, uj kézirat rendelkezésére nem állván, majdnem kizárólag összehasonlitásból állnak. Helylyel-közzel koczkáztat ugyan tisztán spekuláczión alapuló conjekturát, de azokkal, úgy látszik, nem mindig szerencsés. P. o. nem igen fogadható el véleménye, midőn 57 l. Tósz. Bába kamma 8, 17-nél ר״ש״ב״א אומר מגדילן כלבים ..... והקופות דברים המנקין את הבית-nál az érthetlen דברים helyett דברין-t = »mert azok oly állatok«, ajánl, בְּרְיָא inkább »lényt« egyáltalában mint állatot jelentvén. Épúgy látszik tévedni, midőn 65 l. Tósz. Bába mecz 6, 17-nél אדם קורא לחבירו עובד עבודת כותיים וגו׳-nél eredetibbnek tartja אדם קורא לחבירו רשע וגו׳ B. m. 71 verziót és a רשע szót [מגלה] עריות עובד [ע״ז] שופך [דמים] abbreviatúrájának tartja, pedig tudjuk, hogy הקורא לחבירו רשע יורד עמו לחייו állandó kifejezés [Talán a Tósz. Bába k. 8, 10 ובמדברות שבכפ עמאוקו helynél az általa 56. l. ajánlt עכו h. is helyesebb lesz עמאוס Emaus.] Azonban, mint említők, szövegjavításai leginkább párhuzamos helyek nyomain keletkeztek, midőn is nemcsak a misnát és

talmudot, hanem a Rábedet, Rasbát és különösen Maimúni Jad Hachazákáját is felhasználja. E tekintetben néha talán kelleténél is tovább megy, midőn a Tósz. szövegét nemcsak a tartalomra, de még a kifejezésekre nézve is össze akarja egyeztetni a parallel helylyel vagy a későbbi idézők szövegével, pedig tudjuk, hogy a szószerinti idézés az egész talmudi irodalomban majdnem a ritkaságok közé tartozik. Így p. o. 9 lapon feladja a Tósz. Seb. 8, 10 szövegét: נתנוהו אחרים Maim. Sem. Wejóbl. 5, 23. ואם נתן verziójával szemben, bár arra okvetlen szükség nincs és a Tósz. kéziratai is mind megegyeznek. Másszor viszont a párhuzamos helylyel való összehasonlítás a Tósz. szövegét egészen más világításba helyezi, midőn p. o. 44 l. a Tósz. Ned. 2, 4. két állítása közt az összefüggést misna Ned. 3, 12-vel való összehasonlítás után megtalálja és kimutatja, holott az eddig áthághatatlan akadályt képezett.

Nem képezheti ezen ismertetés feladatát szerző állításait lépésről lépésre követni és azokat valóságukra nézve egyenkint megvizsgálni, elég ha itéletemet összegezve kimondom, hogy e mű sokat megvilágított, nehézségeket eltávolított és egy majdan újból rendezendő Tószifta kiadásnál kétségenkivűl nagy haszonnal értékesíthető.

A könyv többi 37 oldalán szerző az Áruchra, a Midr. Tauchúma-Debar rabba-,En Jákob. Targ. Jerusalmi és Pseudo Jonathanra nézve tesz szövegkritikai megjegyzéseket, ir némely növénynevekről a talm.-ban, végűl Reifmannak szerző egy előbbi munkájára tett megjegyzései következnek héber nyelven; mindmegannyi tudós megjegyzés, melyek az érdeklődők figyelmét méltán megérdemlik.

Budapest.

Dr. Weiszburg Gyula.

JUDA HALÉVI KISEBB DALAIBÓL.

A nap.

Kiszáll felhötlen, tiszta égre,
Fény koszorúzza homlokát;
Csillogva jár be völgyet-halmot
S hogy kedvesem meglátta arczod,
Ott hagyja bíbor trónusát.

Királyi fénye meggyalázva,
Ledőlt az ősi hatalom;
S mi századoknak lesz csodája,
Ragyogva hullt az ég királya
Szemedbe, angyalom.

Ki messze . . .

Ki messze vándorútra kelsz,
Feledni fogsz-e majd,
Ha szárnyain az esti szél
Virágos partra hajt?

Ha zúgó orkán tépdesi
Vitorla-vásznadat —
S a mig pihenni vágy karod
Futó percz elragad? . . .

Mit ajkam egykor suttogott,
Legyen az eskü szent!
Vadon, kietlen, mint a sír,
Az élet idelent.

Könyezni tudnék annyiszor
Fanyar mosoly helyett;
S vig dalra nyilnak ajkaim,
Mig szivem megreped.

Nászdal.

Kicsillan az alkony bibor uszálya,
Az éj hideg ajkai súgják:
Két ifjú szerelmes egymásra találva,
Most futja be csillagos útját.

A fészek.

Zöld faágon,
Rózsa szálon
Gyöngyözik a harmat;
Ott talál a
Kis madárka
Éjjeli nyugalmat.

Zöld fa görnyed,
Lomb letörhet,
Szállj le, szállj le róla!
Hű szivembe'
Vár csak enyhe
Fészek nyugalomra.

Soha!

Ringatnak fáradt térdeim
S te rám tekintsz merőn,
Daczos szivedben mosolyogsz
A néma szenvedőn.

Mi másnak annyi kincset oszt,
A végzet mostoha;
Szivem vidámabb, érzem azt,
Nem, nem lehet soha!

Lakodalmi ének.

Száll az illat
Virágról-virágra,
Szellő hordja
Esküvőre, nászra.
Vigalomba' dalt kivánnak;
Üdv az ifjú, deli párnak!

Csillag száll ki
A felhőtlen égre,
S belopodzik

Kedvesem szemébe.
Angyalok a földre szállnak —
Üdv az ifjú, deli párnak!

Jöjjön ifju,
Jöjjenek a vének!
Csendüljön a
Lakodalmi ének.
Virág súgja a virágnak:
Üdv az ifju, deli párnak!

Budapest.

MAKAI EMIL.

IMÁDSÁGOK.

I.

Tekints reám, én Istenem,
Ha bú erőt vesz lelkemen
S elepedek vigasz után . . .
Én Istenem, tekints reám!

Ha kétely árnya ellepett
S előre . . . hátra sem lehet,
Sovár szivvel hivom valód . . .
Oh támogasd a roskadót!

Oly árva vagyok, elhagyott,
Ha nem süt lelkemre napod.
Sötét bánat borulatán
Én Istenem, sugározz rám!

II.

Jó Istenünk, Te táplálod
Irgalommal a világot
Támogatod gyarló testem,
Örködöl, hogy el ne essem.

Alkotónk Te, éltünk üdve,
Szent igéd oltsad szivünkbe,
Ez istápol bú és bajban —
Gileádi enyhe balzsam.

Sivatagnak tüzoszlopa,
El nem égő tüskebokra,
Igéd, melyért lelkünk repes . . .
S hiú kincsnél jobban keres.

Földhöz ragadt nyomor nem bánt
S lelkemet sem gyötri fulánk,
Ha megtérek szent igédre, —
Az igazság kutfejéhe'.

Lelkem inog ide-oda,
— Pillangó, mit szél űz tova; —
Járni hiven ösvényeden
Te adj, Uram, erőt nekem!

III.

Elgondolom mulóvoltom,
Mint tűn éltem egyre folyton
S minden rózsa rólam elfagy,
A min csüggtem, minden elhagy;

Minden napom uj ellenség,
Zsákmányolja éltem teljét
S miben biztam, reménykedtem,
Cserbe hagyott hütlen engem.

S ki hódoltam csalfa máznak,
Térdrehullva most imádlak,
S ki amott reményt vesztettem,
Fölemelsz magadhoz engem.

Mert jósága Istenünknek
Örökké tart, el nem tünhet
S rendületlen áll hűsége
Nemzedékről nemzedékre!

ALBERTUS PARVUS.

TANÜGY.

A vallásoktatás az elemi iskolában.

A nevelés-tanítás terén már rég meg vannak határozva azon elvek, melyek alkalmazásával az embert lélekben és testben helyes irányban lehet nevelni. De a nagyszabású elvek hasztalan mutatják az irányt, jelzik a módot, ha annak alkalmazásba vétele minden úton akadályokra talál, nemcsak a szülői házban és társadalomban, hanem magában az iskolában is. Az iskola még mindig nem állhat a természetes nevelés alapjára, mert a mult századok küzdelmeiből még fenmaradt a pietismus és realismus közti harcz. A kegyeskedés makacsul ragaszkodik szigorához, s azért még módszerében sem birt megváltozni, hogy a lelki fejlődés természetes fokait kövesse. Ő ezt nem akarja ismerni s tanít a tárgyért, de nem a gyermekért,

Ha felállítjuk az elemi iskola alapelvét s mellé a vallás-kezelést — a szembeszökő ellentét újjal fog mutatni az utóbbinak helytelen alkalmazkodására.

Az elemi iskola a tudományok, az ismeretek elemeit a lelki tehetségek fejlesztésére eszközül veszi, ez elemekkel neveli azokat s képességet ad az életben szükséges ismeretek megszerzéséhez. A pedagógia az erkölcs és értelmi nevelést tűzte zászlajára és azt mondja: *nem taníthatsz addig, mig nem nevelsz*, illetőleg: *neveld oda a gyermeket, hogy tanulhasson.* Igen, az elemi iskolának nem annyira tanító, mint első sorban a lelki tehetségek nevelő intézetének kell lennie, hogy végeredményében ez előadott ismereteket haszonra fordíthassák a tanulók; s így kell, hogy czélja legyen a vallás-erkölcsi nevelés, oly fokozatban vezetve, a mint annak elvei, igazságai a

fejledező gyermek tehetségeihez illenek, s alkalmasak nemes érzelmeit művelni.

Ez elv keresztülvitelét nem lehet más módszerrel eszközölni, mint az érzékeltető, a szemléltető oktatással. Az elemi iskola a szemléltetéshez fokozatot állít a tananyagban, a fejledező lelki tehetségekhez méri az eszközül vett anyagot s a gyermek köréből lassan-lassan terjeszkedik tovább, szélesebben a tárgyak ismeretére, mélyebben az értelmezésre, s magasabban az erényekre.

Nem így találjuk a tervet a vallástan anyagánál és kezelésénél. A vallástan anyagát nem veszik eszközül a hit és erkölcs érzelmeinek művelésére, hanem annak tudása egyenes czél. És ebből kiindulva, az anyagot nem tartják szükségesnek osztályozni a tehetségek fejlődési fokozata szerint, hanem kimérik az emlékező tehetség számára s tanokat emléztetnek az észszel.

Elvökben a mult századok szigorú alakiságát ismerjük fel, s módszerüknél még mindig a scholasztikusokat látjuk, imádságokat, hittételeket, bibliai történeteket betanítani. Ha figyelő szemmel vizsgálódunk e működésen, mélyen érintve érezzük pedagógiai érzékünket.

Az a fejletlen gyermek, ki még a tárgyaknál, cselekvéseknél a természetes jelenséget is alig foghatja fel; kinek gondolkodási rendje az abc betünél van; ki egyes mondatokat olvasgat s megértetése annyi fáradságba kerül; ki még családja tagjait sem ismeri jól — már az ily gyenge teremtés kiragadtatik az ész határaiból s képzelmeit a biblia csodáival töltik meg. A gyermek előtt, ki a mindennapi tárgyak tulajdonságait csak helyes vezetés mellett tudja érzékelve felfogni s általok képesíttetik gondolkodásra, az előtt az Isten tulajdonságait fejtegetik; ki csak nagy nehezen győződött meg az egység fogalmáról, annak az Isten egységét és végnélküliségét magyarázzák; ki a folyók keletkezését alig fogta fel s egy országról csak homályos képeket bir, annak egy világpusztító vizözönről beszélnek; kivel még csak a természeti alakokat ismertetjük, annak Nóé szivárványát, a napkeleti bölcsek üstökösét jelentőséggel kell bemutatni. Kinek jelleme még csak most képződik saját világából merített példázatok s történetből vett egyes alakok lefestése által, kivel a cselekedetek természe-

tes következményeit kell beláttatni, hogy önmagától növelődjék, annak a bibliából csodákat idéznek. A ki a gondolkodás rendjét sem birja, azzal a Tórát történeti rendben taníttatják. Szóval, az olvasni tanuló gyermek kezébe a legemelkedettebb bölcsészetet s a világtörténetet adják.

Kezelése úgy megy, hogy a közös iskoláknál a vallásoktató két-három osztályt összecsap egy terembe, sőt, hol egy teremben hat osztály van, ott is, minden tekintet nélkül a különbségre, első feladat imádkozni tanítani. Félre dobva azon pedagógiai elvet, hogy »azt tanítsd, a mit megértethetsz.« — A többi között tanítják: »a tiz csapást, Isten tiz parancsolatát és a tizenhárom hitczikket«. Az pedig tudva van, hogy a parancsolatok és igék nem mindegyike való a gyermek ajkaira, annálinkább értelmétől igen távol esik.

Vallásosság! — ez a jelige s *erre tanítanak, de nem nevelnek. Pedig nincs hittanítás, hanem hitbeli nevelés.* A vallástalanság, mely a szülei háztól átszármazik az iskola tanulóira, akadály a helyes erkölcsi nevelésben.

És ez egyik főindító ok, mely engem e czikk megirására késztet; ok, mely nem hagyhatja nyugodni a hivatásáért élőt, annál inkább a hitoktatót, kinek feladata megoldásánál észszerű elvek szerint kell dolgoznia, s a szülei ház s a társadalom rossz hatásai ellen küzdenie; kitől követelik, hogy értelmes vallás-erkölcsi polgárokat neveljen, s könnyen szemrehányással illetik a társadalom erkölcstelenségeiért.

Mi vallástanítók hisszük és teljes meggyőződésünk, hogy minden erkölcsnek alapja a *vallásosság.* Bűnt követnénk el Isten, ember és állam ellen, ha nem valláserkölcsösen nevelnénk; mert minden nevelési elvnek sarkalatos pontja csak ez lehet. Igen, minden erkölcsnek alapja a vallásosság; de az nem áll, hogy vallástanítással lesz erkölcsös az ember, hanem erkölcsös neveléssel lesz az ember vallásossá s a vallás szilárddá teszi erényeiben.

A kedély fejlődése sem eszközölhető más elvek alapján, mint »közelebbről a távolabbira«, »ismertről ismeretlenebbre«. A vallást tehát közel álló emberi erényeken kell kezdeni; a földi lényt a jónak, igaznak megnyerni, hogy becsületes jellem épüljön benne; Isten és felebaráti szeretetben nevelni; példázatok és

eleven képekkel keresztülvezetni az ember rögös utain, hogy lelki szemei megnyiljanak az érzék fölötti hitelveknek.

Még röviden vonatkozni kívánok oly tényre, mely nyilvánvalólag bebizonyítja, hogy a vallástan kezelése mily kártékonyan hat a gyermek előhaladására. Ez a vallástanból való buktatás. Szomorú tény az, hogy a vallástanból megbuktatott tanulók között vannak olyanok, kik kitünő, jeles tehetségüek, erkölcsi viseletükben példásak, dicséretesek.

De lehet-e más eredményt várni, mint ily következetlenséget. Példás erkölcsi viselet mellett a vallástanból megbukni: ez kiáltva vádolja a vallástanítás jelenlegi módszerét, hogy a hitben nem nevelünk, nem a szivet itéljük meg, hanem az ész által betanult vallomás kedves előttünk s kikkel már meguntattuk az elvont tanokat, azokat megbüntetjük a saját hiányos tanításunkért.

Elmondjam-e a buktatás következményeit, hogy az előre törekvő tanuló az osztály ismétlésénél kedveszegetten keres nyughatatlan elméjének szórakozást s elhanyagolja magát.

Az erkölcsöt, a vallásosságot mételyezzük meg, az előhaladást fojtjuk el, ha önvétke nélkül büntetjük a tanulót, s önmagunkat hazudtoljuk meg, midőn azt mondjuk, hogy vallásosan nevelünk s neveltjeinket jó képesség mellett megbuktatjuk. Vallásból elbukni; azért, a mit hinni, érezni kell — büntetve lenni! — ez oly következetlenség, milyen korunk pedagógiai elveire csak szégyent hozhat a jövő előtt.

Valamint igaz az, hogy a fejletlen iskolás gyermeket erkölcsi viseletében nem lehet megbélyegezni, úgy következetesen igaz, hogy vallásából nem lehet megbuktatni.

Igy egybevetve az okot és okozatot, tisztán áll előttünk, hogy a vallás tananyaga mostani beosztásában kár nélkül nem állhat meg az elemi iskola tárgyai között s kezelési módja, messze elmaradván az előhaladott nevelés-oktatás elveitől, határozottan elitélendő.

Szomorú, de őszinte vallomások ezek, melyeket tennem kellett azért, mert elhallgatni hibának tartottam volna!

Ezekből pedig az a resultatum, hogy: *az erre hivatott férfiak az elemi iskola keretébe illő és az elemi iskola czélját a vallás-erkölcsös nevelésben hathatósan elősegítő oly vallástan-*

könyvet írjanak, melynek tartalma és beosztása az elemi iskola czéljaihoz, elveihez és módozataihoz legyen idomulva. Ekkor a siker bizonyára nem fog kimaradni, addig pedig kellő eredményt várni hiú ábránd marad.

Kolozsvár.

BURGER D. JÓZSEF.

*

A czikkíró úr által vázolt viszonyok hazánk nagyobb részében tudtunkkal nem léteznek már, de minthogy e vészkiáltás a gyakorlati téren működő férfiútól ered, a ki a saját köre viszonyait alaposan ismeri, kötelességünknek tartottuk e czikket kiadni, hogy belőle a hasonló állapotban levő hitoktatás hivatott tényezői tanúljanak. Szerző őszintesége dicséretet érdemel. A szerk.

A budapesti izraelita siketnémák országos intézetéről.

Az »Izraelita siketnémák országos intézeté«-ből a folyó iskolaév végén, mely fennállása óta immár a tizenötödik, húsz fiu- és leánynövendék lép ki. Ezek hat év előtt, mint igazán sajnálatraméltó teremtmények vétettek föl, kik embertársaikhoz alakjukon kivül miben sem hasonlítottak. Az intézetben kiképeztettek, megtanultak hazánk nyelvén beszélni, jó erkölcsi magaviseletet sajátítottak el, vagyis a szó szoros értelmében emberekké váltak. A gyakorlati életre előkészítvék, mert bírnak mindazon ismeretek- és ügyességekkel, melyeket a velük egykorú ember magának megszerezhet. — Ha a társadalom őket, mint egyenjogú tagokat fölveszi és velük szemben csak oly elnézést tanusít, minőt minden tapasztalatlan fiatal ember az élet küzdterére való lépése alkalmával maga részére igénylhet, akkor hivatásukat méltóan be fogják tölteni. Már nem némák többé, de hallásukat nem nyerték vissza és nem is nyerendik soha és egész életükön át beszélni tudó siketnémák maradnak. És épen ezen helyzet, melyben Isten kifürkészhetetlen akarata folytán, éltük végeig maradnak, követeli, hogy különös tekintettel legyünk reájuk. Ezen tekintet azonban nem

áll egyébből, mint rövid néhány napi megfigyelésből, mely idő alatt kiismerhetjük őket és megszokjuk a velük való közlekedést. Ha ezalatt barátságos bánásmódban részesítjük őket, akkor bizalmasak, ragaszkodók lesznek és törekedni fognak a legkissebb jótéteményt meghálálni. A kilépők, kiknek legnagyobb része az intézet költségén képeztetett ki, az ipar valamely ágára adják magukat és az intézetben helyet csinálnak más szegény siketnémák számára. Az intézet igazgatósága már a jövő hónapban megkezdi előkészületeit és elfogad előjegyzéseket a jövő iskolaévre. A tanév, mely nyilvános vizsgával záródik, hol mindenkit külön meghivó nélkül szivesen látnak, a többi fővárosi tanintézetekkel egyidejüleg végződik. A szünidőt a növendékek övéik körében töltik és csak a kinek széles e világon nincs más otthona, marad ekkor is az intézet felügyelete alatt. Ez alkalommal is megjegyezzük, hogy óhajtandó, hogy vidéki hitközségeink e kitünő intézetet felkarolják, hogy megizmosodva minél nagyobb arányokban folytathassa eléggé nem méltányolható humanus működését.

ORSZÁGVILÁG.

Brüll Nehémiás.

1842—1891.

A halál ismét érzékeny csapást mért azon kis táborra, a mely a zsidó tudomány szolgálatában áll, kiragadva köréből oly férfiut, a ki mind tudományossága, mind jelleme által az elsők között foglalt helyet. A csapás annál fájdalmasabban érinti a zsidó-irodalom barátait és tisztelőit, mert teremtő erejének teljében és váratlanul ragadta el a tudós férfiut; a veszteség annál sulyosabb, mert nincs senki, a ki a támadt ürt tökéletesen betölteni képes volna.

Brüll Nehémiás hires rabbi család ivadéka volt. Nagyatyja, kit Náchum Trebitsch név alatt emlegetnek még ma is, Morvaország országos rabbija volt Nikolsburgban. Hogy nagy és régi szellemű talmudtudós volt, már azon tényből magából, hogy »landrabbiner«-nek választották meg, következik. Különös bámulattal beszéltek és beszélnek mindent megtartó emlékező tehetségéről. Az országos rabbi fia Brüll Jakab szintén rabbi volt Kojeteinben. Szellemét szintén kizárólagosan a talmud foglalkoztatta, de századunk fuvallatától érintve, már nem hódolt a terméketlen pilpulnak. Régi ember volt ugyan, de műveiben a modern kor érvényesítette egyenes gondolkozást történeti érzékkel tudott párosítani.

Nagyon természetes, hogy ily apa fiát is korán avatta be a talmud ismeretébe, a ki már gyermekkorában is feltünést keltett észbeli tehetségei és szorgalma által. A hagyományos zsidó ismereteken kivül azonban a modern ismeretekre is tanította fiát a kor szellemét megértő atya: az országos rabb

unokája modern nevelésben részesült. Brüll Nehémiás elemi és gimnáziumi tanulmányait szülővárosában végezte és ezután a bécsi egyetemet kereste fel, a hol filozófiát és keleti nyelveket hallgatott. Bécsben az egyetemen kivül a »Béth Hamidrast« is látogatta, a hol a zsidó tudományokban tovább képezte magát. Egyetemi tanulmányai befejezése és a tudori oklevél megszerzése után csakhamar rabbivá lett hazája egy kis városkájában, Bizenczben. Nehány év mulva — 1870-ben — Geiger Ábrahám ajánlatára, a kinek irányához csatlakozott, majnamelletti Frankfurtba lett rabbinak meghiva a Berlinbe távozó Geiger helyére.

A mint látjuk, Brüll Nehémiás élete nem változatos külső eseményekben. Tudós volt a szó szoros értelmében, a ki szellemét és erejét kizárólagosan a tudományoknak szentelte. A tudomány képezte érdeklődésének egyetlen és kizárólagos tárgyát. A gyakorlati élet terén semmiféle nagyobb tevékenységet nem fejtett ki, még a vallásos élet terén sem, a hol a reform iranynak híve volt. Mint szónok sem volt kiváló, ha hitszónoklatainak egyik megjelent füzetéből itélni szabad.

Brüll Nehémiás jelentősége és sulya kizárólagosan a tudomány mezején fekszik; itt szerzett érdemei hervadhatatlanok, itt állított magának örök emléket. Mint tudós, egészen a régiekre, mondhatjuk a nagyapjára ütött. Amint az országos rabbi sohasem lépett ki »a halákha négyrőfnyi területéből«, ép úgy nem hagyta el Brüll soha a tudományok széles mezejét. A tudomány volt eleme, levegője, élete.

Csakis vasszorgalma és felülmulhatatlan emlékező tehetsége tették képessé, hogy oly sokoldalu irodalmi tevékenységet fejtsen ki, úgy hogy nincs a zsidó tudománynak oly mesgyéje, a melyen áldásos tudományos munkássága nyomokat nem hagyott volna. A munkafelosztás elve a különböző tudományok terén korunkban oly nagy mértékben lett keresztülvive, hogy az egyes tudományszakok is számos ágakra oszlanak fel, a melyek közül egy-egy tökéletesen elegendő, hogy egy ember szellemét betöltse és foglalkoztassa. A még nem is egyszázados zsidó tudomány szintén oly széles terjedelmű már, hogy ritka oly emberi elme, a mely az egészet felölelhetné. Ezen ritka elmék közé tartozott Brüll Nehémiás. Ezért nincs is Brüllnek specziális tudós mellékneve. Nem volt ő exegéta,

talmudista, historikus, filológus, irodalomtörténész, bibliografus sat., hanem mind együtt egy személyben.

Kétségtelen, hogy az élők között senki sincs, a ki Brüll Nehémiást sokoldalúságra nézve felülmulta volna. Ha azonban összes irodalmi tevékenységét áttekintjük és keressük legfényesebb oldalait, könnyen meggyőződünk, hogy főképen bibliografus és talmudista volt. Habár minden téren biztossággal mozgott, mégis a bibliografia és a talmud volt azon hajlék, a melyekben leginkább otthonosan érezte magát. E két tudományosság az, melyre tevékenységének oroszlánrésze esik, a melyeknek előbbrevitelét a leghathatósabban mozdította elő.

Brüll Nehémiás első irodalmi termékei különböző német és héber nyelvű folyóiratokban jelentek meg. Vannak tőle apróbb czikkek a Weiss I. H. szerkesztésében megjelent és csakhamar megszünt »Béth Hamidras«-ban, Geiger Ábrahám folyóiratában: »Jüdische Zeitschrift für Wissenschaft und Leben«, Kobak J. héber és német nyelven szabad füzetekben megjelent »Jeschurun«-jában, a »Ben-Chanan«-jában és más folyóiratokban.

Nagyon természetes, hogy oly tevékeny iró, mint Brüll Nehémiás, később a legtöbb zsidó folyóirat munkatársa lett. Különös figyelemre méltók a »Béth Talmud«-ban megjelent dolgozatai, melyek a hagyomány irodalmára vonatkoznak.

Irói munkássága azonban folytonosan gyarapodván, elhatározta, hogy kutatásai közzétételére külön évkönyvet fog kiadni. Ezen évkönyvek, a melyek közül az első 1874-ben jelent meg, elenyésző csekélységektől leszámítva, valóban csakis a Brüll kutatásait tartalmazzák, ha az utolsó (tizedik) kötettől eltekintünk. A »Jahrbücher für jüdische Geschichte und Literatur« minden egyes kötete gazdag tartalmú, a melyekben a zsidó irodalom minden körébe tartozó önálló kisebb-nagyobb munkálatok és észrevételek, továbbá majdnem az összes új irodalmi jelenségekre kiterjedő szakavatott ismertetések és birálatok láttak napvilágot.

A különböző szakokba tartozó értekezések czímeinek egyszerű felsorolása elegendő irójuk kimeríthetetlen munkaerejének és tiszteletet parancsoló tudományosságának feltüntetésére.

A bibliáról írt értekezései: *Beiträge zur Erklärung des Buches Hovea; Die historische Basis des Buches Ruth;* értekezés számba vehető kimerítő birálata Grätz H., »Die Psalmen« művéről is. Mindezekben sok önálló és figyelemreméltó adalékokat nyujt.

Számosabbak és jelentékenyebbek azonban a talmudra vonatkozó művei, melyek közül kiemelkednek: *Die Entstehungsgeschichte des Talmuds als Schriftwerkes*, a melyben történeti tapintat párosul formai érzékkel, és: *Entstehung und ursprünglicher Inhalt des Tractates Aboth*, a melyben melyreható kritikával bontja fel a misna e gyöngyének alkotó elemeit. Ezen értekezés eredményei sok pontban Hoffmann D. egyidejűleg megjelent értekezésének: Die erste Mischna sat. idevágó részével megegyeznek. A talmud irodalomtörténete szempontjából jelentősek értekezései a *Szifré zuttáról* (Grätzféle Jubelschrift), a tószifta fogalmáról és *a halottak gyászolását tárgyazó talmudi traktatusokról.* (Zunz-féle Jubelschrift). Kevesebb szerencséje volt Brüllnek a talmudi lexikográfia terén, a melyhez egy önálló dolgozata: *Fremdsprachliche Wörter in den Talmuden und Midraschim* és több terjedelmes birálata Levy szótáráról és Kohut Árukh kiadásáról tartozik. Ha igaz is, hogy az etimológiai nem vallanak mindig biztos nyelvészeti és filológiai tapintatra, mégis marad elég számos helyes megfejtés, a melyek irójuknak becsületére válnak. Igazságtalan azon gúny, melylyel Lagarde Brüll »persica«-járól és mások filológiai munkásságáról írtak és beszéltek.

Talmudi dolgozatai mellé méltóan sorakoznak értekezései az apokrifákról: *Das apokryphische Susannabuch* és *Die epistolarischen Apokryphen und die apokryphischen Zusätze zum Buche Daniel.* Az apokrif irodalom megismeréséhez ezekben becses adalékokat nyujtott.

A történeti irodalmat leginkább számos apróbb dolgozataival gazdagította. Nagyobb értekezése csak három van tudtommal, melyek a következők: *Adiabeve,* a melynek a zsidóságra tért királynéjáról és gyermekeiről a talmud is többször tesz említést; *Die Polemik für und gegen Maimuni im dreizehnten Jahrhunderte,* a melyben ezen a zsidóságot két táborra osztó harczra vonatkozó irodalmat állítja össze és világítja meg, továbbá: *Das Geschlecht der Treves.* A filozófia irodalomtörténetét gazdagította: *Zur Geschichte der jüdisch-*

ethischen Litteratur című értekezésével. Széles olvasottságáról és gyüjtő szorgalmáról tanúskodnak adalékai: *Sprüchwörter in der nachtalmudischen Litteratur des Judenthums* és *Beiträge zur jüdischen Sagen und Spruchkunde.*

Brüll Nehémiás ismeretkörének bámulatos terjedelme és a legapróbb részleteket is felölelő gazdagsága a legfényesebben tündöklik közel kétszáz birálatában, a melyek az utolsó másfélévtizedben az egész zsidó-irodalom terén megjelent művekre vonatkoznak. Bármily természetű a tárgy: mindig van ismeretkincsében valami, a mi a speciális tanulmánynyal foglalkozó szerző figyelmét kikerülte. Nem egyszer szégyenítette ő meg a »speczialistákat«. Ezen birálatokban mutatkozik szelid jelleme és enyhe lelkülete; mindenki számára volt elismerő szava és minden tévedésre szépítő szere. Korholásra vagy elitélésre, ha emlékezetem nem csal, egyetlenegy esetben sem ragadtatta el magát a Jahrbücherben, még oly esetben sem, a midőn a fogyatkozások feltárása valóban megsemmisítő volt. Mint igazi tudós mutatkozott Brüll Nehémiás mások tudományos törekvéseinek és munkálkodásának elismerésében is.

Brüll Nehémiás alkotó ereje, bármily fényesen bizonyult is be feltüntetett irodalmi működésében, még mindig emelkedőben volt. Csak ötnegyedévvel ezelőtt indította meg bibliográfiai folyóiratát: *Central-Anzeiger für jüdische Litteratur*, a melyet szintén majdnem kizárólagosan maga irt. E folyóirat számtalan apró megjegyzései és észrevételei újra bizonyságot tettek irójuk gazdag tudományos kincseiről. Az utolsó nagy mű, a mely fáradhatatlan szellemét foglalkoztatta, *Zunz Lipót* az ujabb zsidó tudományt megalapító nagy műve volt. A »*Gottesdienstliche Vorträge der Juden*« új kiadását rendezte sajtó alá, a melynek megjelenését azonban már nem érhette el. Azon művel, melylyel a zsidó tudomány megalapítója örök alkotásait megkezdette, azzal fejezte be Brüll Nehémiás alkotásait örökre. A befejezés működésének méltó koronája.

Brüll Nehémiás a zsidó tudományok és a tudósok történetében fényes lapot fog betölteni. Művei örök emléket, a jelen és utókor hálaját biztosítják számára.

Budapest.

Dr. Blau Lajos.

Dr. Hirschler Ignácz és Munkácsy Mihály.

Az új nemzedék legkiváltképen az, mely a felekezeti ügyek elől, ha nem gúnyosan, úgy közömbösen kitér, nem is sejti, hogy felekezetünk harczában a legjobbak, még az ő csiszolt fogalmaik szerint is azok, mily hősiesen küzdöttek. E kiváló férfiúk között a legelső hely illeti dr. *Hirschler Ignáczot*, autonomikus törekvéseink ezen rendíthetlen bajnokát, a ki egy oly időben, midőn az alkotmány is felfüggesztve volt, a hatalom birlalói, mondhatnánk bitorlóival szemben védelmezte a felekezet jogait nemes öntudattal, melyre a magyar zsidóság mindig büszkén fog emlékezni és oly bátorsággal, mely az absolutisztikus korszak vezérlő férfiait is zavarba hozta. Nagy volt ő ezen a téren, de ép oly nagy voltaképeni hivatása az orvosi tudomány terén. A most kórágyához kötött ősz mester rengeteg orvosi sikereiből egy érdekes részletet közlünk itt *Ligeti Antal*, az elhúnyt művész hagyatékában talált és a Budapesti Szemle legközelebbi számában az örökösök beleegyezésével közzétett »Munkácsy Mihály ifjúsága« című, mint látszik a szerző által is nyilvánosságra szánt dolgozatából, mely a Magyar-Zsidó Szemle olvasóit bizonyára igen érdekelni fogja. Ligeti Munkácsyval való megismerkedése és művészi egyénisége rohamos fejlődésének rajzolása után így folytatja:

Midőn már régi vágyai teljesülésének küszöbén állott, oly csapás érte *Munkácsyt*, mely egész életére nézve végzetessé válhatott volna. 1866. február hó elején nagybátyjától a következő értesítést kaptam: Miska veszélyben van, hogy szeme világát veszti. Erre én rögtön következőleg válaszoltam: Miskát holnap a vaspályán várni fogom, okvetlenül ott legyen. Este a megjelölt időben a pályaudvar perronján izgatottan vártam őt, a vonat kilencz óra tájban érkezett meg; amint a kijáróhoz sietó érkezők zöme ritkulni kezdett, keresésére indultam és csakhamar egyik coupé ajtajában egy álló alak tünt föl, lecsüggesztett fővel s bekötött szemekkel — Munkácsy volt! A coupéből lesegítvén, a megindulástól alig tudtam hozzá egy pár bátorító szót rebegni, karjaimba fűzve, mint tehetetlen gyermeket vezettem kocsimba. Lakásomra (a Bástya-utczába), megérkezvén, őt családom gondjaira biztam, magam pedig siettem *Than* Mór barátomhoz és elpanaszolva neki a bajt, kértem őt,

hogy mint személyes ismerőse dr. *Hirschler* szemorvosnak, jöjjön velem fölkeresésére és egyesítse kérését az enyémmel, hogy kövessen el mindent betegünk megmentésére; mire *Than* Mór barátom készséggel csatlakozott hozzám. Dr. *Hirschler* ekkor a Nádor-utcza végén, az Ujépület közelében lakott, és először is ott kerestük, de nem találván otthon, cselédje utasítására még egy pár családnál kerestük, a hová járatos volt; de ennek is csak az lett az eredménye, hogy máshová utasítottak, mig végre az Erzsébet-téren valami casino-félében találtuk meg, úgy éjfél tájban. Kérésünket előadván *Hirschlernek*, ő készséggel megigérte, hogy mindent el fog követni, a mi ifjú barátunk megmentésére szolgálhat; de a midőn megtudá, hogy betegünk lakásomon van, azonnal kijelenté, hogy habár a baj nagyságát még nem ismeri, de a siker tekintetéből mindenesetre előnyösebbnek tartaná, ha őt a Rókus-kórházban gyógyíthatná, mert ő igen el lévén foglalva, távol lakásomon nem keresheti föl oly gyakran, mint netalán a baj igényelné, mig a kórházban mindennap, gyakran többször is el szokott látogatni; de még ott segédorvosai is vannak, utasításait több szakismerettel is végezhetik, mint családom laicus tagjai. Itt ellenmondásnak helye nem lévén, megigértem, hogy Munkácsy másnap a kórházban lesz. Most az vált kérdéssé, hogy mikép tudassam a lesujtott beteget az orvos kivánatáról a nélkül, hogy mellékgondolata ne támadjon, a mi levertségét csak fokozná.

Haza érkezvén, Munkácsy még ébren volt; várt! Midőn kellő óvatossággal értesítém az orvos kivánatáról, legalább látszólag belenyugodott, és másnap reggel nyolcz órakor már a kórházi irodában voltunk. A fölvételnél működő orvost (ha jól emlékszem, Bartalicsnak hívták), ki megvizsgálván őt, félre hívtam, hogy mondaná meg véleményét, vajjon komoly aggodalmat keltő-e a beteg állapota, mire azzal felelt: hogy a gyuladás már oly mérvet öltött, mely alig engedi a gyógyítás sikerét kilátásba helyezni. Kilencz óra tájban megérkezett a várva várt dr. *Hirschler*, ki már *Munkácsyt* a szembetegek osztályának egy szobácskájában (hol csak két vagy három ágy volt) találta és azonnal megvizsgálta őt. Én a folyosón vártam rá, végre kijött és így szólt hozzám: a jobb szemét erősen hiszem, hogy megmenthetem, de a bal szem megmenthetése iránt nagyok a kétségeim. Ezután ismét visszamentem *Munkácsyhoz* és biztató s

bátorító szavakat intézve hozzá, azon igérettel váltam el tőle, hogy lehetőleg gyakran meg fogom őt látogatni.

Mintegy 5—6 nap mulva dr. *Hirschler* azon váratlan kellemes hírrel üdvözölt, hogy a gyógykezelés által oly javulás állott be, hogy már most mind a két szem megmentését reményli; de egyszersmind azt is kijelenté, hogy 24 órai késedelem elég lett volna arra, hogy minden orvosi tudománnyal sem lehetett volna segíteni. A növekedő javulással Munkácsy reménye is növekedett és azzal a jó kedve is megjött. A mellékszobában több szembeteg volt elhelyezve, de a kik testileg jól érezvén magokat, amint szerét tehették, a disciplina ellenére odahagyták ágyokat és különböző szórakozást kerestek; de a mint neszét vették, hogy az orvos vagy felügyelő jön, hanyatt-homlok futkosva keresték ágyaikat és a tolongásban irányt vesztve, nehéz volt ám a szegény vaknak a magáét megtalálni és így megesett néha, hogy hárman is bujtak egy ágyba, mig több üresen maradt, úgy, hogy aztán maga az orvos sem tudott köztök eligazodni, aztán mosolyogva, pirongatva vezette őket egyenkint tulajdon ágyukba. Ilyféléket sokat beszélt nekem látogatásaim alkalmával és föl is tette magában, hogy ha az Isten őt a kórházból szerencsésen kisegíti, egy pár ily jelenetet le is fog festeni és később csakugyan csinált is egy pár rajzi vázlatot, de kivitelre nem került a sor.

Végre ütött az óra, hogy a kórháznak közel hat heti ott időzés után, búcsút mondhatott, és habár szemeinek még jó darabig nagy szüksége volt a kiméletre, de az a tudat, hogy a megvakulástól már nincs mit félnie, azt már föl sem vette. Ekkor magunk közt azt határoztuk, hogy az első képet, melyet most majd festeni fog, hálájának jeléül dr. *Hirschlernek* ajándékozza, a mit később teljesített is. (Tárgya: egy egeret üző kutya az étellel telt vasserpenyőt földönti, mig a gazdasszony a mezei munkásoknak integet, hogy jöjjenek enni.) Én pedig ez alkalomból a művészeti társulat választmányi ülésén azon indítvánnyal léptem föl: hogy miután Munkácsy pályatársunk, korlátolt anyagi helyzeténél fogvást, dr. *Hirschlert*, ki őt a legnagyobb buzgalommal és eredménnyel gyógyította, nem honorálhatja, ez ügyet a társulat tegye magáévá. Indítványom elfogadtatván, egy köszönő levél kiséretében, 100 forint honorárium küldetett *Hirschlernek*; de a melyet ő egy meleg hangon irt

levél kiséretében azon óhajtásának kifejezésével küldött ismét vissza, hogy csatoljuk azt segélyezésre szánt tőkénk alapjához.

Eddig Ligeti Antal sok tekintetben jellemző elbeszélése; melyből látható, hogy dr. Hirschler orvosi segélye nélkül Munkácsy alkalmasint elvesztette volna szemevilágát és ezzel örökre letünt volna a magyar festői művészet legfénylőbb csillaga.

Berlini levél.

Azon kezdem, ami a zsidó köröket most gyakran pártkülönbség nélkül is egy kalap alá hozza: a felolvasásokon. A zsidó tudományok köréből vett népszerű tudományos felolvasásokon, melyek itt széles érdeklődéssel találkoznak és kétségtelenül hatalmas előmozdítói a zsidó vallásos öntudatnak is.

A berlini hasonczélú felolvasások közt az első helyet kétségtelenül a »Lehranstalt f. d. Wissenschaft d. Judenthums« javára rendezett »Montagsvorlesung« igényli. A legelőkelőbb kerületben, ragyogó teremben, diszes és válogatott közönség előtt nyitotta meg az idén *Lazarus* tanár a felolvasási sorozatot »*Egy elfeledett hős*« című felolvasásával. A hős általános mesteri defineálása után remek vonásokban állítja elénk a rabbit — mint hőst. Majd a felolvasás hősére áttérve, föleleveníti R. Józsua b. Chananya alakját, mint az igazság, fölvilágosodás és vallásosság bajnokát. Mondásaiból, tetteiből kidomborítja jellemeit és mint követendő példát állítja szemünk elé. Rámutat a próféták és a talmud vallásos nézeteire, melyből mélyen alásülyedt a zsidóság az elnyomatás századai alatt: ennek visszavivására kell törekednünk. Az utat erre a talmud mutatja meg, de csak ha éles kritika alá vesszük, mert csak akkor érthetjük meg és követhetjük szellemeit. Az idősb Hilél az irott tannal ellenkező törvényt hozott és ez általánosan el lett ismerve, mert szükségességét belátták; a tanaiták és amorák eltérő véleményei közül a többség azt fogadta el, ami czélszerűbb és helyesebbnek vagy időszerűnek mutatkozott. A századok alatt keletkezett szokások és törvényeknek megvan a maga történeti oka, de ezt nem szabad a vallás lényegének tekinteni: ha a lényeget épen akarjuk tartani, az egyes részekre nem lehetünk mindig tekintettel. Figyelemmel és kritikával kell a talmudot tanulmányozni, mert csak ez uton érhetjük el a próféták által hirdetett ideális vallást. Felolvasásában a legnagyobb elismerés szavaival emlékszik meg dr. Bacher tanárnak a tanaitákról írt műveiről.

A második előadást *Steinthal* tanár tartotta »*Vallás és kritika*« czimen. A kritika általános nagyszerű jellemzése után, melyre csak egy Steinthal képes, annak a valláshoz való viszonyát fejtegeti. A valódi kritika nem akar a vallás *fölé* helyezkedni, hogy azt birálgassa, hanem azt kutatja, mi a valláshoz méltó, hogyan gondolkozzék felőle az ember és hogyan cselekedjék. A jámbor hivő elbizakodottságnak tartja az isteni törvényt emberi logikával, emberi észszel birálni, de az isteni tan embereknek és általuk fölfogható módon van adva és maga parancsolja, hogy szünet nélkül olvassuk, hogy ezáltal mindinkább elmélyedjünk benne, megértsük és az isteni tan áthasson bennünket. Mert akármilyen végtelen legyen is valamilyen könyv tartalma, csak annyit mondhatunk belőle magungának, amennyit megértettünk belőle. »Ha az emberiségnek mindenütt haladás a jele, miért ne mutatkoznék ez éppen az emberi szellem legmagasztosabb terén: a vallás-erkölcsös megismerés és gyakorlás terén?« A szentirást nemcsak jogunk van megbirálni, de szent kötelességünk. Határt szabni ennek nem lehet, mert az igazság kutatásának nincs határa. A vallásbölcsészet, ethika, philologia itt is megköveteli a maga jogát. Az ájtatosan imádkozóra nézve közönyös, hogy pl. a 90. zsoltárt Mózes, Dávid vagy egy a Makkabeusok korában élő iró irta-e, az úgy érzi, mintha neki és most irták volna. A vallásos érzést ez nem sérti: ami az ájtatosnak eszköz, a tudósnak czél. De kritikát gyakorolni nincs mindenki hivatva és minden kor jámborai érzik, ki emeli a vallást és ki gátolja annak fejlődését a jámborság palástja alatt; meg tudják különböztetni az igaz tanítást a gőgös kiáltás és tudákosság hangjától.

A harmadik felolvasást hazánkfia dr. Rosenzweig, a berlini nagy község rabbija tartotta »*a szem a bibliában és talmudban*« czímen. A látszólag kevésbé érdekes tárgyat ritka ügyességgel csoportosítva érdekes, képet nyujtott a szem isme-

retéről a bibliában és talmudban, különösen az agádának a szemről való képletes felfogásáról és az »ájin hará«-ról vagyis a szemmel való megigézésről.

A sok felolvasás közül említendő még a magyar születésű Stein zürichi tanáré: »*Majmon Salamon a ghettophilosophusról*«, melyben e geniális orosz zsidó kalandos életét és philosophiai munkálkodását ismerteti, ki a legnagyobb Kant ismerő volt, mint azt maga Kant mondotta és ki Kant rendszerének egyetlen sarkalatos hibáját fölfedezte — ki azonban gondolkozásában mindvégig talmudista maradt és főműve mintegy »toszafoth« Kant műveihez. Dr. Berliner, a Hildesheimer-szeminárium docense nagy tudományos készültséggel értekezett »*az ó felnémet nyelv befolyásáról a közép felnémet nyelvre*«, rámutatva a jargonban megőrzött ó-felnémet szókincsre. Egyebekről máskor.

Lövy Ferencz.

Bözöd-Újfalu.

Tekintetes Szerkesztőség!

Bizva jóindulatukban, melylyel bennünket nagylelkűen már annyiszor elhalmoztak, bátorkodom egy kis tért kérni soraim számára, melyekben hitközségem multjáról és jelenlegi helyzetéről akarok röviden megemlékezni.

Harminczhárom bözöd-újfalusi székely család 130–40 lélekszámmal 1868-ban elszakadt a róm. kath., református és unitarius hitfelekezetektől, megtartva a régi székely viseletet és népszokásokat, áttért a zsidó vallásra. Az ifjú hitközségnek mindjárt megalakulása után nehéz viszontagságokkal kellett megküzdenie, mert az elhagyott hitfelekezetek előljárói ellenségeivé szegődtek, kiknek gyűlölete és haragja a szervezkedési kisérleteknek sokáig utját állta. A szervezkedési kérdés megoldását eleinte a Bözöd-Újfaluhoz közel eső Erdő-Szt.-György helységnek rabbijától vártuk, a ki az áttérés után a daróczban járó prozelitáknak hitoktatója volt, de ezt feladata végrehajtásában megakadályozta azon körülmény, hogy nem beszélte a magyar nyelvet és így nem érintkezhetett érdekünkben a hivatalos hatóságokkal. Míg a szomszédos izraeliták közönnyel fordultak el tőlünk és szomorú sorsunkkal mitsem törődtek, addig a helybeli születésű főtiszt. Opra György görög kath. lelkész úr és Kovács Dán. hitközségünk egyik tagja vállalták magukra tiszta jóakaratból a prozelita község külügyeinek vezetését és 17 éven át voltak önzetlen szószólóink, hányattatásunk közepette utbaigazítóink, a nélkül, hogy buzgó fáradságukért pénzbeli jutalmat elfogadtak volna.

Hiveim a vallási szertartások végezését 1868—85-ig sakterekre bizták, a kik azonban szegényes fizetésök következtében csakhamar tovább állottak községünkből. Idejövetelem előtt egy majorság-vágó működött és koplalt is huzamosabb ideig, kiről dr. Beck Mór, bukaresti rabbi úr emlékezett meg a »M. Zs. Szemle« II. évfolyamában »Kirándulás Bözöd-Újfalvára« czímmel megjelent czikkében, a mely közlemény felénk irányította könyörületes hitsorsosaink figyelmét, kik részvéttel siettek a szánalmas állapotban tengődő bözöd-újfalusi prozeliták segélyzésére, bőkezű adományaikkal 130—50 lelket tartottak meg a zsidóságnak és megóvták a pusztulástól ezen községet, mely önerejéből képtelen lett volna továbbra is fenmaradni és melynek tagjai már-már az elzüllés eshetőségeinek voltak kitéve, mivelhogy a hazai zsidóság nem terjesztette feléje pártfogó karját.

Bözöd-Újfaluban odajövetelemkor nem hiányoztak a vallásos élet nyomai. A szertartáshoz szükséges kellékekkel el voltak látva, használtak czicziszt, tefilint, de hogy mi ezeknek jelentősége, minő szabványokat kell szem előtt tartani ezek alkalmazásánál, nem volt fogalmuk az öregeknek, annál kevésbé a serdülő ifjúságnak. Megtörtént, hogy az imádsággal járó czeremoniális eszközöket kivitték a mezőre, a hol azokat munka közben megsütötte a nap, szél fujta, eső verte és nem vették tekintetbe, hogy az ily módon megrongált czeremoniális eszközöket tilos azontul használni. Nekem jutott tehát azon feladat, hogy a vallásos életben észlelt hiányokat hiveimnél helyrepótoljam és az érett koruakat a fiatal nemzedékkel együtt beavassam hitünk tanaiba.

A bözöd-újfalusi hitközség vallásos életének fejlesztését, tagjainak művelését és támogatását dr. Bánóczi József lelkes fáradozása és hitsorsosaink segélye mozdította elő. A jótékony adományok azonban, melyek eddig részünkre befolytak, nélkü-

lözhetetlen eszközök beszerzésére fordíttattak, úgy hogy amint a »M. Zs. Szemle« f. évi II. számában közölt kimutatásból kitünik, jelenleg csakis 38 frt 82 kr áll szegény prozelitáink rendelkezésére. Mulhatatlanul szükséges tehát, hogy könyörületes hitsorsosaink filléreikkel az annyi megpróbáltatást szenvedett és a nyomorral küzdő bözöd-újfalusiak megmentésére siessenek; csakis az ő jóakaratuktól függ, hogy az eddig elért sikeres eredmények kárba ne veszszenek.

Bözöd-Újfalu, 1891. márczius 18.

Kiváló tisztelettel
HIRSCH IZSÁK,
vallástanító.

E helyen említjük fel, hogy a turócz-szucsányi izraelita hitközség dr. Zwillinger Mór indítványa folytán a bözöd-ujfalvi izr. hitközség javára 5 forintnyi adományt küldött be hozzánk, mely összeget a folyó évi II. számunkban kimutatott, és fájdalom, már nagyon leolvadt tőkéhez csatoltattuk. A bözöd-ujfalvi proselita hitközség azonban még mindig abban a szánalmas helyzetben van, hogy a felekezet könyöradományait kell igénybe vennie. — Adományokat továbbra is szivesen közvetítünk.

A szerk.

KÚTFŐK.

218. sz.

A magy. kir. udvari kamarának az ó-budai zsidó hitközség számára 1766. márcz. 1-én kiadott védlevele.

Comes *Antonius Grassalkovich de Gyarak*, Sacratissimae Caesareo-Regiae Apostolicae Majestatis Actualis Intímus Consiliarius, Agazonum Regalium per Hungariam Magister etc. Do pro memoria, significando quibus expedit universis: Quod Dominio olim Coronali Vetero-Budensi novissime ad Jus Sacrae Regni Hungariae Coronae recidente, per consequens sub Potestatem Excelsae Camerae Regiae Hungarico-Aulicae deveniente, erga Preces ac recursum communitatis Judaicae Vetero-Budensis pro Camerali Protectione, suique Regulatione et Conservatione supplicantis, excussis primum Concessionibus Zichianis et Praestationibus eorum debitis, Conventione demum cum praefata Communitate, respectu Census Protectionalis et subinsertarum Arendarum inita, in sequentibus Punctis, eandem interea etiam, donec Protectionales Assecuratorias Camerales consequatur, assecurandum esse duxerim.

1-o. Quemadmodum omnes Judaei Vetero-Budae domiciliati, vel Incolatum habentes successoresque eorundem *sub Jurisdictionem terrestralem Protectionemque Regiam Cameralem recipiuntur*. Ita nemini eosdem in ipsorum ritibus et Ceremoniis turbare licebit: Cavebunt tamen sibi quoque contra ritus et Ceremonias Christianorum quidpiam occipiendi, ne Casum in contrarium alia Dispositio et Ordinatio fieri et in contravenientes severius animadverti debeat.

2-o. Conceditur ipsis *quotannis* sibi Judicem, Juratos et Subjudicem *Kis-Biró* vocatum vel noviter eligere, vel priores confirmare, *qui Dominio pro confirmatione praesentabuntur*. Habebitque hoc *Judicium Judaicum facultatem, ubi (sive Christianus sive)* [1] *Judaeus contra Judaeum*

[1] A záró jelek közé tett e három szó, ugyanazzal a tentával és irással a soron felül áll az »ubi« és »Judaeus« szavak fölött. A védlevélnek 1798-ban történt módosításában (az illető okirat eredetije birtokomban van) a 2. pontnak e passusa világosan ekkép hangzik: »und es wird dieses Judegericht Gewalt und Vollmacht haben, in jenen Fällen, wo

litigaverit, judicandi Justitiamque administrandi, salva ad Dominium appellata.

3-o. Omnes ipsorum Domus proprÿs pecunÿs comparatae et per ipsos de praesenti inhabitatae a Quarterÿs Militum, Praejuncturis [1]) et alÿs similibus *exemptae habentur;* Et cum aliunde communitas haec peculiarem quandam Taxam Comitatui pendat, ab omni Quanto Portionali cum Christianis solvendo *libera foret.*

4-o. Quodsi quispiam ex hacce Judaeorum Communitate ob Alimoniae insufficientiam interimaliter semet alio conferre voluerit, cum Communitate praevie conveniendo id facere valebit: Protectione nihilominus Camerali, nisi alienam Jurisdictionem Terrestralem assumat, etiam alibi gaudebit. Porro talis, vel quiscunque propriam Domum possidens, eandem sive in Judaeum, sive Christianum Emptione mediante transferre valebit, praestito Dominio titulo Detractus decimo Denario. Si tamen Prolibus suis Domum suam gratis reliquerit, ab eodem Detractus hicce praetendi non valebit. Atque ideo eisdem declaratur et conceditur: quod quemadmodum omnes domiciiati (salvo tamen Jure Dominÿ) successoresque eorundem in Domibus suis stabiliuntur; Ita eisdem *libera quoque Domorum Emptio et Venditio conceditur.*

5-o. Cum communitas haec sufficientibus Carnibus per Laniores Christianos provideri nequiverit, eatenusque defectum pati debuerit: Quemadmodum concessum fuerat antehac, ita nunc quoque conceditur eidem Communitati, proprium extruere et servare Macellum, in quo tam pro Judaeis, quam etiam Christianis omnis generis Carnes, tam Bubulae, quam *Porcinae* (!) sine ullius certi temporis Exemptione libere emacillare possunt. Ideoque proprium quoque Laniorem Christianum juxte ritum ipsorum Carnes praeparandi notitiam habentem, quive ipsis Judaeis ex posteriori Pecoris parte Carnem volgo *Kascher* parare possit, conducere et tenere valeat, erga Arendam in separato respectu Praestationum suarum Contractu declaratam. *Quibus Pascuatio quoque ad rationem emacillandorum Pecorum, velut Christianis in Loco designando concedetur.*

6-o. Obligantur tamen Judaei priorem suam Lanieanam vulgo *Schlag-Brücken* tollere et aliam penes Danubium in Loco iisdem assignato et remonstrato de novo erigere; Non secus, ad evitandum omnem tempore praesertim aestivo foetorem, omnes ex hac Laniaria provenientes Sordes et Impuritates, per certum Canalem in Danubium educere. Observabunt tamen, ne per aedificium hocce ascendentes et descendentes Naves fors impediantur, ac ut rippae (igy!) Danubiales ibidem in bono et integro Statu semper conserventur.

7-o. Conceditur eisdem praeterea in aliqua ipsorum sive propria, seu censuali Domo tum Cerevisiam ex Dominiali Braxatorio accipiendam,

---

ein *Christ oder* Jud wider einen Juden eine Strittigkeit hat, *selbst zu urtheilen*, mit dem Vorbehalt jedoch, dass die Appellatta zur Grundherrschaft frey bleiben.«

[1]) Megfelel a német »Militäreinquartirung und Vorspann«-nak.

tum Vinum Judaicum *Kascher* dictum educillare ea Conditione: Ne sub poena 12 Aureorum Cremnicziensium licitum sit, vel unicum mediam Christianis epocillare.

8-e. Quemadmodum antehac *ipsis concessum habebatur, ut nemini extraneo licitum sit Mercaturam, seu Quaestum Vetero-Budae erigere: Ita imposterum in hac concessione conservabuntur.* Opificia quoque sua absque Impedimento exercebunt. Licitum etiam erit eisdem sive in, sive extra Locum matrimonium inire. Alio semet hac ex ratione conferentes sub Protectione Dominÿ manebunt, deposito praevie *a singulis Nuptÿs Dominio uno Aureo Cremniczіensi.*

9-o. Si quispiam extraneus Judaeus successive semel Protectioni Dominÿ subjiceret, tenebitur mox Protectionales Dominiales sibi extradandas Communitati Judaicae praesentare et pro more solito cum eadem fine eo convenire: Ut usum Synagogae et Coemeterÿ (ad quae nondum concurrerat) habere queat; Secus talismodi Protectionalium usum et beneficium habere nequeat.

10-o. Siquis Judaeorum in quibuscunque Dominÿs Vetero-Budensis Bonis, nullatenus tamen extraneis Vinum *Kascher* vocitatum praeparare voluerit, illud sine pendenda Taxa Vetero-Budam invehere licebit; Excepto Oppido Szt. Endrő, qua videlicet Novam Dominio non praestante, unde nonnisi sub sequentibus Conditionibus Vinum tale invehere licebit. Ut nempe ab invectione Vini inde allati vel nonam Urnam in natura Dominio praestet, vel pretium illius eotum currens loco Nonae deponat. Circa quod observandum veniet semper tempore Advectionis Vini Vetero-Budam illud in debito Loco insinuare, quo Vinum illud solito modo mensurari et Dominio Competentia sua in nova urna praestari possit. In reliquio sub Poena Confiscationis ex tali Vino nihil subticeatur.

11-o. Assecurantur demum, quod quoad illas Domos, quae per Judaeos proprÿs eorum Pecunÿs emptae sunt, vel per Communitatem exstructae una cum Spatÿs suis restante Libro Urbariali olim Zichiniano, et desuper elargitis Literis Queralibus *Haus-Brief* dictis in usu et Jure suo, nunquam turbabuntur, nisi fors quempiam Possessorum, Delictis ita exigentibus eliminari contingeret. Et ideo eisdem vicissim declaratur, quod quamvis liberam inter se, ac mutuam Domorum ac Venditionem habituri sint; *Domos tamen et Fundos a Christianis absque speciali ac immediato Excelsae Camerae Regiae Hungarico-Aulicae Inductu eisdem emere non licebit.*

12-o. Et ideo hisce Protectionalibus positive declaratur, quod quamvis Judaeo *Simoni Kis-Lázár, Caesareo Regio Negotiatori Decretali, propter magna Merita sua, utilibus usquenunc semper Servitiis pro aerario Regio praestitis,* comparata, Incolatus Vetero-Budae pro Successoribus quoque suis admissus sit: Domus tamen eidem non altera, quam Judaica antehac *Oesterreicheriana* ad rationem Creditorum occupata, per Excellentissimam Dominam Comitissam Viduam Zichianam ante Annum Pretio-aestimationali cum finis. 360 ad se recepta, nunc erga conventum aliud

Pretium ad Cassam Dominalem solvendum cedi potuerit! Quae per hanc Venditionem pro Beneficio Communitatis communibus ejusdem Oneribus subjicitur: Adeoque idem *Simon Lázár* ÿsdem, prout reliqui Juribus et Beneficÿs gaudebit.

13-o. Quoniam Leges ipsorum vetarent diebus Sabbathi et alÿs sibi cognitis diebus vel minimum opus attingere, vel etiam extra Zonam, in similibus Locis trahi solitam, exire: Ideo licebit ipsis ulterius *talos Palos infigere, et ab uno ad alium Zonam trahere, prohibitumque erit tales Palos destruere.*

14-o. Eadem Communitas Judaica ad Salarium nocturnum Vigilum interteneri solitorum in 15 Flnis. concurrat. Non secus quoniam ipsis concessum sit, *una cum Christianis beneficio Pascui uti,* Pastoribus etiam pari cum Christianis ratione, consveta Solutione a Pecoribus et quidem ab uno quoque frusto satisfacient.

15-o. Publici ratio Svadet et exigit, ut Directorium Morum, vulgo *Policay-Ordnung* et Statuta Judaeorum privata per Magistratum Judaicum (!) elaboretur et medio Cameralis Praefecti pro Approbatione vel Modificatione Excelsae Camerae submittatur, quod eidem successive pro Norma observanda authentice Cameraliter extradabitur.

16-o. Praeterea declaratur, licitum fore Judaeis in Liberis ac Regiis Civitatibus, salvis tamen harum Juribus, non secus in Bonis Cameralibus Quaestum exercere et Victum suum quaerere.

17-e. Quoniam eisdem sub priori Dominio facultas data fuisset, *Synagogam suam ruinosam reaedificandi,* id autem in praesens necdum in effectum deduci potuisset: Ideo facultas neque nunc eisdem difficultabitur, praevie tamen Normam et Delineationem illius Dominio exhibere tenebuntur.

De Reliquo fidem et fidelitatem erga Sacratissimam Suam Majestatem observare, Obedientiam vero et respectum omnem non modo Excelsae Camerae Regiae Hungarico-Aulicae, verum Officialibus etiam Dominialibus exhibere, Dispositionibusque Cameralibus semet omnimode accomodare obligabuntur.

Datum in Castro *Gedellő* Die 1-a Martÿ Anno 1766.

Comes *A. Grassalkovich.*

L. S.

Alatta:

Diese gnädige Erlaubnussen, und einer Hochlöbl. Kaiserl. Königl. Hungarischen Hof-Cammer hohen Schutz veneriren wir demüthigst. Verbinden uns und unsere Nachkömlinge zur Haltung alles vorgeschriebenen, unsere Schuldigkeiten, Zahlungen, die wir eingegangen sind, richtiger Abführung: Welches wir auch mit unserer Gemeinde-Insigel und Unterschrift bekräftigen. Alt-Ofen den 1-ten Martÿ 1766.

Sekl Holitscher, als Richter,
Simon Löbel,
Koppel Jeremias,
Hertzl Marx הק' יחזקאל בן הר"ר מרדכי ז"ל
Simson Spitzer[1] הק' שמשון שפיצער

als bevollmächtigte der sammtl. Juden Gemeinde in Alt-Ofen mit unseren Nahmen unterschrieben und beydrückung unser Gemeind-Insiegels

L. S.[2])

Eredetije az Orsz. Lltárban *N. R. A.* Fasc. 102, Nr. 16.

Külzet: Protectionales, Concessiones pro Judaeis Vetero-Budensibus.

Közli Dr. Kohn Sámuel.

---

219. sz.

Zsidó leány elkeresztelése.

42,306. szám.

Vallás- és közokt. m. kir. miniszter.

Somogymegye közönségének. A szigetvári izr. anyakönyvvezető rabbi az iránti kérvénye ügyében, hogy Pollak Regina (Malvina) 11 éves korában történt megkeresztelése, mint törvénybe ütköző, semmisnek nyilvánittassék, a megye alispánjának f é. márczius hó 12-én 5687. sz. a. kelt jelentésével bemutatott, valamint a pécsi püspök úrtól általam bekért ·/. alatti szintén idezárt iratokból kitetszik, hogy a törvénytelen ágyból származó gyermek Pollak Regina Wrumau Jánosnál és hitvestársánál nevelkedett, az eltartásáért édes anyja: Pollak Kati két hónapig fizetett, később pedig ez gyermekét elhagyva, hollétéről mitsem tudtak, és csak akkor, a midőn Pollak Regina már 6 éves volt, vették hirét, hogy Pollak Kati meghalt. Ez ideig és ezentúl is Wrumau hitesek nevelték, tartották P. Reginát. Még mielőtt P. Regina a keresztség szentségét felvette volna, nevezett nő a r. k. vallásban neveltetett és most a zsidó vallásra abból az okból szándékozik visszatérni, mert vőlegényével, a zsidó vallásu Hauptmann Bernáttal törvényes házasságra akar lépni. A törvényesen bevett

[1]) A németül irni nem tudó *Marx* és *Spitzer* neveit más valaki irta alá, ez aláirások mellé ők maguk héber cursiv irással tették oda zsidó neveiket.

[2]) Vörös, rossszúl kinyomatott pecsét; közepén a két frigytábla, a köriratból csak ennyi olvasható: אביק) . . . . קהלא; feltünő a קהלא szónak kaldeusi alakja, ℵ-betűvel a végén.

keresztény vallásfelekezetek viszonyosságáról szóló 1868 : LIII. t.-czikk határozatai a jelen esetre — a zsidó vallásra való áttérésről lévén szó, — nem alkalmazhatók, hanem alkalmazandók a régi országos törvények, a melyek jobbára az egyházjog szabványait veszik zsinórmértékül és a mult szuzadban kibocsátott legfelsőbb királyi rendeletek. Igy az 1789. évi január hó 8-án 119. sz. a. kibocsátott udvari cancelláriai rendelet szerint a törvénytelen születésü zsidó gyermekek, kiknek eltartásáról és nevelésükről anyjuk gondoskodni nem képes, elhagyott árváknak tekintendők, a kikről az állam gondoskodik, és ez okból a r. kath. hitben, mint a fejedelemnek vallásában nevelendők. Márton Mihály szigetvári plébánosnak Budapesten 1889. évi nov. hó 15-én kelt jelentéséből kitetszik, hogy P. Regina nemcsak anyjától, hanem hitsorosaitól és illetékes hitközségétől is elhagyatott. Igaz, hogy II. József idejében keletkezett oly resolutio is, a mely a megkeresztelt gyermeknek a 18. életév betöltése után a zsidó vallásra való visszatérését megengedte. Igy az 1780. évi október hó 15-én 12,635. sz. alatt kelt udvari cancelláriai rendeletben Cseh Rachel zsidó leány megkeresztelése ügyében elrendeltetett, hogy ez a gyermek egyelőre a r. k. vallásban neveltessék, de ha a 18. életévét betöltötte, a két vallás közti választás tetszésére bizandó. A jövőre nézve pedig a zsidó gyermekeknek 18. életévök elérése előtti megkeresztelése eltiltatott. Eltekintve attól, hogy a most említett udvari cancelláriai rendelet már az 1791. évi aug. hó 8-án 10,203. sz. a. kibocsátott udvari cancelláriai rendelet által módosítást szenvedett, mert e szerint a m. kir. helytartótanács felhatalmaztatott, hogy oly zsidó gyermekek megkeresztelését, kik 14. életévöket betöltötték s a keresztény hitre áttérni óhajtanak, megengedhesse, a többi esetben pedig a legfelsőbb elhatározásnak esetről-esetre való kikérése meghagyatott, az 1789. évi 12,635. sz. a. kelt udv. cancell. rendelet általános érvényü rendeletnek már azért sem tekinthető, mert úgy látszik, hogy e rendelet kibocsátására az a körülmény szolgált alapul, hogy Cseh Rachel édes anyjának akarata ellenére részeltetett a kereszténységben, a mi a jelen esetben nem forog fenn. P. Regina (Malvina) érvényesen kereszteltetvén meg és mint keresztény és magyar állampolgár, a zsidó vallásra át, — de még vissza sem térhetvén, — Pollak Regina, illetőleg ennek indítványára a szigetvári izr. anyakönyvvezető rabbi által támasztott és előlemlített kérelmet figyelembe vehetőnek nem találtam. Midőn a nevezett izr. anyakönyvvezető hozzám intézett újabb sürgető beadványát szintén idezárom, egyúttal felhívom a közönséget, hogy ugyanazt az előadottak értelmében értesítse.

Budapest, 1890. évi szept. hó 26-án.

Gróf *Csáky*, s. k.

Szigetvár.

Közli: Dr. Kohn Ármin.

220. sz.

Ministeri rendeletek a középiskolai hitoktatásnak az iskolaépületben való teljesítése tárgyában.

I.

A vallás és közoktatásügyi m. kir. ministertől.

51730/890. szám.

Az orsz. izr. iroda elnökségének.

Szives tudomásvétel végett van szerencsém az elnökséget tisztelettel értesíteni, hogy miután arról értesültem, miszerint úgy a rendelkezésem mint vezetésem alatt álló középiskolák némelyikében egyes felekezetek hitoktatói a tanítást nem a középiskola épületében, hanem sokszor magán lakáson vagy más oly helyen végzik, mely a tanítást magán természetüvé teszi, — e helytelen gyakorlat megszüntetése czéljából valamennyi tank. főigazgatóhoz ·/. alatt ide csatolt rendeletet intéztem.

Budapest, 1891. február hó 17-én.

Gf. Csáky s. k.

II.

A vallás és közoktatásügyi m. kir. ministertől.

Valamennyi tank. kir. főigazgatóságnak.

Miután értesülésem szerint kétség merült fel arra nézve, vajjon a hitoktatásnak a középiskola épületében való tanítása érdekében 1890. évi deczember hó 11-én 51730. sz. a. kiadott rendeletemben a rendelkezésem és vezetésem alatt állóknak mondott középiskolák alatt mely középiskolák értendők: miheztartás végett tudatom a főigazgatósággal, hogy e kitétel alatt minden oly középiskola értendő, a mely nem áll autonomiával biró felekezetnek (ág. ev.; ev. ref.; unitárius és g. kel.) főhatósága alatt, úgyszintén az erdélyi kath. status középiskolái is.

Budapest, 1891. február hó 17-én.

Gf. Csáky t. k.

VEGYES.

Irodalmi hirek. Megjelent és beküldetett: *Epstein A.*, Eldad ha-Dani seine Berichte über die X Stämme und deren Ritus in verschiedenen Versionen nach Handschriften und alten Drucken mit Einleitung und Anmerkungen nebst einem Excurse über die Falascha und deren Gebräuche. Pozsony. 1891. — *Dr. Kohut A.*, Hagadic Elements in Arabic Legends. Newyork. 1821. — *Büchler P.*, A moóri Chevra-Kadisa története 1791—1891. Budapest. 1891. — *Koenigsberger B.*, Die Quellen der Halacha. I. rész: Midras. Berlin. 1890. — *Kardos Albert.* A magyar alföld közmüvelödéseért. Budapest, 1891.

Göetz F. kitünő tollú orosz levelezönk, az orosz kormány által a hat kormányzóságot magában foglaló vilnai tankerület összes zsidó iskoláinak inspektorává lett kinevezve. E tisztséget előbb a nagyhírü. nem rég elhunyt tudós Finn Sámuel Izsák viselte és a következő érdekes czímmel jár: *Tudós héber a vilnai tankerületnél.*

A szegedi chevra kadisa 1890. évi zárszámadásaiból a következő adatokat vesszük ki: e chevra a lefolyt évben havi segélyekre 1037 frt 54 krt, menház föntartására 1004 frt 49 krt, szegény tanulók ruházására 148 frt 50 krt, menház alapra 252 frt 50 krt fordított. A helyi viszonyokat tekintve, valóban szép számok, melyek között a legszerényebb t. i. a szegény tanulók ruházására fordított összeg a chevra voltaképeni rendeltetését tekintve, előnyösen emelkedik ki. A bevétel a 175 frt 45 krnyi tavali pénztári maradványon kivül ez évben 8957 frt 97 kr. volt, a kiadás pedig 9128 frt 71 kr. Az egylet vagyona az alapitványi értékeket és menházi alapot idevéve, 51,224 frt 86 krt teszen ki. Az egylet elnöke *Milkó* Jakab, titkára *Klein* Salamon.

Autodafék Magyarországon czimü történeti elbeszélésre hirdet előfizetést *Dr. Stadler* Károly szombathelyi derék orvos. A mü, melynek tiszta jövedelme a magyar zsidó tanitók árváinak javára fog fordíttatni,

élvezetes szellemi szórakozásnak igézkezik. Szerző »A két Askenázi« czimü müvének jövedelmét szintén hason jótékony czélra fordította. Előfizetési ár 60 kr. Megrendeléseket és pénzküldeményeket szivességből elfogad Klingenberg J. igazgató-tanító úr Pécsett.

A makói chevra kadisa folyó évi márczius hó 17-én tartotta rendes évi közgyülését. Az ezen alkalomból előterjesztett lelkes hangú jelentésből kiemeljük a következőket: A makói chevra kadisa első alapszabályai 143. évvel ezelőtt alkottattak. Szegények segélyezésére a lefolyt év alatt 865 frt 45 krt fordított, szegényeknek temetkezési dijakban elengedett 83 frt 23 krt. A bevétel főösszege 3896 frt 37 kr., a kiadásé 3850 frt 8 kr. volt. A chevrának tevékenységére bénitólag hatottak régebbi adósságai, melyekre ez évben többet törlesztett, mint a mennyit a voltaképeni jótékonyságra fordíthatott. Óhajtandó lett volna, ha e jelentékeny adósságok eredete a különben könnyen átnézhető kimutatásban szintén kitüntetve lett volna. A chevra elnöke *Pulitzer* Jakab, titkára *Schlesinger* Lipót.

Pozsonyba! Minden hóban, nyomban folyóiratunk egy-egy számának megjelenése után, halomszámra kapjuk Pozsonyból a levelező-lapokat, melyekben mutatvány-számot kérnek. Kiadóhivatalunk hüségesen küldte is a számokat, mig végre a szerkesztőségünkhöz is tömegesen érkezett hason levelező lapokból rájöttünk, hogy itt nyilván a pozsonyi talmud-tanulókkal van dolgunk, Ha igy van, akkor örömmel konstatáljuk, hogy magyar olvasmány után törik magukat, de valamennyiöket folyóiratunk ingyen példányával el nem láthatjuk. Késznek nyilatkozunk azonban, hogy ifjusági egyesületeik elnökségének hivatalos megkeresésére, az egyesületek czimére szivesen küldünk ingyen példányokat.

Purimi utóhangok. Azon a tisztáson, melyen a tanok és kijelentésekkel szembekötősdit játszanak, egy sem vallott még olyan szörnyü kudarczot, mint az, mely kevélyen hirdette, hogy a természetben bakugrások nincsenek. Imitt-amott egy hónapja, hogy ennek a látszólagos igazságnak a zápfogát kiverték. Sokáig kellett várnunk, míg ezt tudtára adhatjuk mindazoknak, a kiket illet, de reméljük, hogy nem messze már az idő, melyben ily világra szóló események nyomban is megörökithetők lennének. Mert hát csoda esett, valóságos csoda, még »a természet is fülel vala«. A haladás kengyelfutói megálltak egy pillanatra és az obskurantizmus bokrai János-bogarakkal illuminálták. Még a mi jó Sajónk is, feledve multját, abba hagyta víg vakkantását, elképedve azon tüneményen, mely az égi fiastyuk ragyogását is elhomályositá. Az

»Egyenlőség« ugyanis egyszerre váratlanul, a fejlődés csigalépcsőjén hirtelen felkuszva, a bölcseség azon szédítő fokára jutott fel, hol az önismeret büszkén lengő jelvényeit győzelmesen kitüzheti.

A dolog úgy esett, hogy nem régiben hüséges házőrzőnk összeszedte azokat a foszlányokat, melyeket a felekezeti sajtó egy része módfeletti haragjában több ponton elhullajtott. Ruha telt belőle, melynek széleire himet varrtunk bojtorjánból, derékövet bőrötlen orczáról. Fületlen gombnak sem lehettünk hijában, hisz pityke-gyár van Pozsonyvárban. Legott akadt is gazdája — jó »Egyenlőség« magára hányta. Sokat emelt a szarka, pedig nem birja a farka, mert ha a példaszóként ugyan úgy áll, hogy cseréptányér — fakanál, mi mégis azt valljuk, hogy lett légyen is hozzá köze, mégis tul kegyetlen az önismerete. E szomoruságban egyetlen vígaszunk, hogy mialatt velünk a csatát vitta, inkriminált állításának egy részét visszaszitta. Tanulság: »Ne hajtsd a vizet más nak malmára — kinek nem inge, ne vegye magára.«

A pécsi izraelita hitközség jelentése az 1890. évről. Lapunk zártakor veszszük e jelentést, mely f. é. márczius hó 22-én lett a közgyülés elé terjesztve és ez oknál fogva azzal bővebben nem foglalkozhatunk. A füzet, mely e jelentést tartalmazza, első tekintetre meglepő, mert a chevra kadisa és talmúd thora egylet évi jelentéseit is felöleli. Alig hiszszük azonban, hogy ez a külsőség a centralizáczio előhirnökét vagy jelét képezné. E jelentésekre még visszatérünk.

TÁRSADALOM.

Orthodoxaink talmudtudományáról.

(Az »orthodox közvetítő bizottság« véleményes jelentése alapján.)

A vallás és közoktatásügyi ministerium mult évi október havában elrendelte egy vallástörvényeink szerint semmis házasságnak az izraelita esketési anyakönyvbe való utólagos bejegyzését oly megokolással, hogy az illető házasság »a zsidó házassági jog értelmében alakilag érvényesnek tekintendő«. — Az országos irodának ez iránti felterjesztésében felvetett kérdésére pedig nevezett ministerium mult évi deczember havában azt felelte, hogy idézett kijelentésének »az orthodox izraelita közvetitő bizottság azon jelentése képezi alapját, melyben ezen bizottság a jelen eset alkalmából az izraelita házasságkötés egyházi kellékei iránt hozzá intézett kérdés fölött az izr. vallási hitlevelek szempontjából nyilatkozott«.

Ennek folytán intézte az izraeliták országos irodája Schreiber B. pozsonyi főrabbihoz azt az átiratot, melyet folyóiratunk f. évi január havi számában közzétettünk. Ezen átiratban az országos iroda, a tényálladék körülményes előadása után, arra a következtetésre jut, hogy az »orthodox izr. közvetitő bizottság« véleményes jelentése nem lehetett a szükséges körültekintéssel és alapossággal megadva, és nehogy hason esetek ismétlődhessenek, a zsidó házassági törvényeket fenyegető veszedelem elhárítása érdekében a felekezet valamennyi tényezőjének egyesülését közös akczióra hozza javaslatba.

A pozsonyi orthodox főrabbi ezen átiratra a hitközségekhez intézett körlevéllel válaszolt, a melyben »az orthodox izr. közvetitő bizottság« panaszolt jelentésére vonatkozólag azt állitotta, hogy az a válasz, melyet az »orth. közvetítő bizott-

ság« a kormány kérdésére adott, »helyesen, a tóra törvénye és a tudós orthodox rabbik tanácsa szerint lett megadva«.

Mintegy feleletül erre az orsz. iroda is intézett egy körlevelet a hitközségekhez, a melyben kijelentette, hogy a pozsonyi főrabbi által kiállított bizonyítványnyal az ügyet elintézettnek nem tekintheti, hanem követeli az »orthodox közvetítő bizottság« véleményes jelentésének közzétételét, hogy a fölött összes talmudtekintélyeink nyilatkozhassanak. — Ennek a követelésnek engedett hosszú megfontolás után az »orthodox izr. közvetítő bizottság« és közzétette a vita tárgyát képező véleményes jelentését, melynek szószerinti szövege a következő:

1059. szám.

Nagyméltóságu vallás- és közoktatási m. kir. miniszter úr!

Tisztelettelteljes vonatkozással Nagyméltóságod f. évi február 14. 7718. sz. a. kelt m. rendeletére van szerencsénk a zsidó házassági jog tárgyában, eziránt meghallgatott zsidó szaktudósok nyilatkozata alapján, véleményes jelentésünket a következőkben megtenni:

A zsidó vallási hitelvek szempontjából a házasság, formai kellékeire nézve nem képez synagogális aktust és annak hittörvényes megkötéséhez sem a személy (rabbi) szentesítése, sem a hely (synagóga) szentsége okvetlenül nem nélkülözhetlen.

Valamely zsidó házasság hittörvényesen megkötöttnek tekintendő, ha kölcsönös megegyezés folytán, a férfi két tanu jelenlétében a nőnek egy értéket ad, általános szokás szerint egy arany gyürüt a nő ujjára húz és ez alkalommal szószerint a következőket mondja: »Haré át mekudesesz li betabáász zu kedasz moseh wejiszroel« (Ezen gyürü által szentesítve légy nekem Mózes és Izrael törvénye értelmében).

Ismételjük, hogy a zsidó házasság ezen egyszerü formalitással megkötöttnek tekintendő, és az ilyetén megkötött házasság csak szabályszerü elválás által oldható fel; mégis az *együttélés* az ilyetén megesketett házasfeleknek vallásilag csak azon esetben van megengedve, ha a házasságkötésnél még bizonyos benediktiók is mondattak és az ünnepély emelésére legalább 10 férfi személy volt jelen.

Csak egy tanu jelenléte, a jelenlevő két tanu vallásos erkölcsössége, a jelenvoltak rokonsági viszonya a házasulandókhoz, a férfi által elmondandó szavaknak formai változtatása, az átadott érték később constatált csekély volta, végre a házasulandó felek egymásközti esetleges rokonsági viszonya: mindezek oly körülmények, melyek esetleg a házasság érvénytelenségét okozhatják.

Ezen lényeges körülményekre való tekintetből tehát, már évszázadok előtt vallásilag kimondatott, hogy csak az, a ki a házasságjogot teljesen ösmeri, szóval hittudós (rabbi) eszközöljön esketéseket. És ha oly valaki, a ki kellő qualifikáczióval nem bir, megesketett feleket, úgy az illető

vallásellenes cselekedetet követ el, azonban az ily módon meg kötött házasság érvényességét ez egyáltalán nem alterálhatja és az ilyetén megesketett felek csakis szabályszerüen eszközölt elválás után léphetnek új házasságra.

Budapesten, 1890. márczius 26-án.

Az orth. közvetítő bizottság elnöksége.

A vallás- és közoktatásügyi miniszteriumnak 1890. évi február hó 14-én 7718. sz. a. kelt rendelete, melyre a közvetítő bizottság a most közölt jelentésében hivatkozik, a következőképen hangzik:

Vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszter.

7718. szám.

Orthodox izraelita közvetítő bizottságnak.

Felhivom a közvetítő bizottságot, hogy a zsidó házasságjog tárgyában még az 1887. évi május hó 20-án 783. sz. a. kelt itteni rendelettel bekivánt s az 1888. évi augusztus hó 8-án ad 783. szám alatt kelt rendelettel megsürgetett véleményes jelentést hozzám, most már feltünően hosszas késedelmének alapos igazolása mellett, haladék nélkül mutassa be.

Budapest, 1890. február hó 11-én.

A miniszter úr meghagyásából

Gömöry Oszkár s. k.
miniszteri tanácsos.

E szerint tehát a »közvetítő bizottság« az első rendeletet ezen ügyben 1887. évi május hó 20-án kapta, mely rendeletnek szövege a következő:

Vallás és közoktatásügyi m. kir. minisztertől.

783. szám.

Az orthodox izraelita közvetítő bizottságnak.

Egy felmerült eset alkalmából felhivom a közvetitő bizottságot, tegyen hozzám esetleg rabbi-collegium meghallgatása mellett hovaelőbb jelentést a felől, hogy a köteles állami rendszabályoktól teljesen eltekintve, csupán a zsidó vallási hitelvek szempontjából mily formai kellékek kivántatnak meg feltétlenül ahhoz, hogy valamely zsidó házasság egyházilag érvénye-

sen létrejöttnek tekintethessék s jelesül ki van jogosítva zsidó feleket házasságilag érvényesen egybeadni?

Budapest, 1887. május hó 20.

A miniszter úr meghagyásából

Gömöry Oszkár s. k.
miniszteri tanácsos.

Ha ezen rendeleteket egybevetjük azon okiratok szövegével, melyeket az országos iroda a pozsonyi főrabbival közölt, akkor meggyőződhetünk arról, hogy a ministerium »egy felmerült eset alkalmából« csak azután hivta fel az »orthodox közvetítő bizottság«-ot véleményadásra, miután az orsz. irodának 1887. évi január hó 5-iki véleményes jelentésében nem találhatott támpontot arra, hogy egy semmis házasságot szabályszerűen és érvényesen megkötöttnek deklarálhasson. — A fentközölt rendeletekből egyuttal konstatáljuk azt is, hogy az »orthodox közvetítő bizottság« majdnem három évig tanulmányozta »szaktudósaival« együtt az ügyet, míg abban végre többszöri sürgetés folytán nyilatkozott.

A »közvetítő bizottsági« jelentésnek közzététele után kivánatos, hogy talmudtekintélyeink ahhoz hozzászóljanak. — Az országos iroda nem késett Bloch Mózes rabbihoz, az országos rabbiképző-intézet hírneves talmudtanárához véleményért fordulni, a ki a hozzá intézett megkeresésnek a legkészségesebben meg is felelt. A tudós rabbi véleménye a következő:

Az izraeliták országos irodája Tekintetes Elnökségének!

Az orthodox izraelita közvetítő bizottságnak 1890. évi márczius hó 26-án 1059. sz. alatt a vallás és közoktatásügyi miniszter úr ő nagyméltóságához, a »zsidó házassági jog tárgyában« intézett felterjesztésére, illetve »jelentésére« — a t. Elnökségnek megkeresése folytán — a következőkben közlöm megjegyzéseimet:

A »jelentés« formalitásokról beszél, és a házasságkötésnél történő összes cselekvényeket formalitásoknak nevezi, a nélkül, hogy a lényeges és a csupán formai kellékek közt különbséget tenne. Ámde ezen különbség igen fontos, mert csak a lényeges kellékek mellőzése által, nem pedig puszta formalitás elhanyagolása következtében válik a házasságkötés érvénytelenné.

A »jelentés« szerint a házasságkötés nem a zsinagógához kötött cselekvény, de minthogy azt tartalmazza, hogy ahhoz »a hely (synagoga) szentsége okvetlen nem nélkülözhetlen«, ezzel a kijelentésével elismeri, hogy a házasságnak, mint *vallásos* cselekvénynek mégis legalkalmasabb helye a zsinagoga.

A »jelentés« azt állítja, hogy a gyürű átadása és átvevése által megesketett házasfeleknek csak akkor van megengedve vallásilag az együttélés, »ha a házasságkötésnél még bizonyos benedictiók is mondattak és az ünnepély emelésére legalább tiz férfiú jelen volt.« Ezen állítás nem felel meg a valóságnak, sőt a Sulchan Aruch szerint (Ében Háézer 55. fej., 3. §.) épen ellenkező értelemben szól a törvény: a házasság törvényesen megkötöttnek tekintendő, ha a házasfelek egy Chuppa alatt egyesültek, még akkor is, ha valamely akadály következtében a benedikcziók nem mondattak. Ebben az esetben is a házasfeleknek meg van engedve az együttélés, *ámbár a benedikcziók csak néhány nap mulva mondattak* (l. R. Dávid Ibn Abi Zimra responsumai I. 372. sz.) — Nagyon feltünő, hogy a jelentés a *Chuppát*, a mely a házasságkötés teljes érvényességének (Ében Háézer 55. fej. 1. és 2 §§.) lényeges kelléke, *nem is említi*. Abban is hézagos a jelentés, hogy a *Kethuba szükséges voltáról egy szóval sem tesz említést*. (l. Ében Háézer 66. fej., 1. §., u. o. Isserlesz jegyzete a 3. §-hoz, u. o. Béth Sámuel 11. sz. jegyzete, u. o. 61. fej. Isserlesz jegyz. a 1. §-hoz és u. o. Béth Sámuel 3. sz. jegyzete). Azt sem említi a jelentés, hogy a gyürű átadása előtt benedikczió mondatik, még pedig

szintén, ha csak lehetséges, tiz személy jelenlétében. (Ében Háézer 34 fej., 1. és 4. §§.

Érthetetlen, hogy a jelentésttevő bizottság — ha már indíttatva érezte magát a házasságot felbontó akadályokra is kiterjeszkedni — a házasság érvénytelenítését okozó körülmények közt csak »a házasulandó felek egymás közti esetleges rokonsági viszonyát« említi és nem utal arra a körülményre, hogy egy asszony, míg férje él, és házasságuk egy, minden törvényes, lényeges és alaki követelmény szerint készített és a férj részéről a nőnek átadott válólevél által felbontva nincsen, új házasságot nem köthet és hogy egy általa netalán kötött házasság teljesen érvénytelen, a második házasságbeli férjjel való együttélés esetében pedig a vallástörvény értelmében az asszony házasságtörőnek, és a második házasságbeli gyermekek mamzéreknek tekintendők. (Ében Háézer 17. fej., 1. §.)

A mit a jelentés a »házasság érvénytelenségét okozó körülmények«-ről egyébként mond, az rendszertelensége mellett hézagos és részben helytelen. Így p. »a *jelenlevők* rokonsági viszonyát a házasulandókhoz« mondja a jelentés »érvénytelenítő körülménynek«, holott csak a kijelölt *két tanu* rokonsági foka tekinthető annak.

A zsidó házassági törvény szerint az *érvényességi akadályok* közt meg kell különböztetni a már az eskétés cselekvénye *előtt* létezett akadályokat azoktól, melyek a *házasságkötés alkalmával* a vallástörvények által előirt kellékek figyelmen kivül hagyása folytán keletkeztek.

A házasságkötés *előtt* már fennálló akadályok:

1. *bontók*, melyek a házasságot nemcsak tiltják, hanem, ha létrejött, érvénytelenné is teszik, a nélkül, hogy azt még válólevél átadása és átvétele által föl kellene bontani; ilyen: a más férfiú feleségével kötött házasság, vagy oly személyek közötti házasság, kik a mózesi törvény szerint házassági tilalmat képező rokonsági vagy sógorsági viszonyban állanak egymáshoz;

2. *tiltók*, melyeknél fogva az összeesketett személyeknek nincsen ugyan megengedve az együttélés, de mégis a házasságnak válólevél által való felbontása szükséges, mielőtt az illetők más házasságra egybeadhatók lennének. — Ezen akadályokhoz tartoznak: a csak rabbinikus tilalmat képező rokonsági fokok, továbbá a mózesi törvény azon tilalmai, melyek a »Káréth« büntetés alá nem esnek. (Ében Háézer 15, 18 és 44. fej., 7. §.) és hasonlók.

A *házasságkötés* kellékei között pedig meg kell különböztetni:

a) lényegeseket, melyek mellőzése esetében a házasság érvényesen megkötöttnek nem tekinthető, tehát *érvénytelen*. Ily lényeges kellék: hogy oly tanuk előtt, kik sem egymás közötti, vagy a jegyesekhez való rokonságuknál fogva, sem pedig valláserkölcstelen cselekedetek következtében tanúzásra nem alkalmatlanok, a férfi a nőnek az előirt formula elmondása mellett egy értéktárgyat átadjon, és mindketten egy Chuppa alatt együtt legyenek, mialatt a benedikciók mondatnak. (Ében Háézer 27. fej. 1. §. és 55. fej. 1. és 2. §§.);

b) oly alaki kellékeket, melyek a vallástörvényekben előirva, vagy a gyakorlat által szentesítve vannak ugyan, de melyek elhanyagolása által a házasság *érvénytelenné nem válik*. Ily alaki kellék, hogy az átadandó értéktárgy *gyürű* legyen, még pedig kőfoglalat nélkül (É. H. 27. fej., 1. §. és 31. fej., 2. §.), továbbá a kethuba felolvasása a gyürű átadása után (Ében Háézer 62. fej., 9. §. Tószafóth Peszáchim 102, b.) Tiz személy jelenléte

a benedikcziók mondásánál alaki kellék ugyan, de annyiban lényeges, hogy azt mellőzni nem szabad. (É. H. 34. és 62. fej.) A mi a Kethuba mostani jelentőségét illeti, l. Ében Háézer 66. fej. (2 §. jegyz.). Említendő még, hogy a korábbi századokban a gyürű átadását csak hosszabb időköz után követte a Chuppa alatti egyesülés; most mind a két cselekvény közvetlenül követi egymást.

Azon kérdésre, hogy ki van jogosítva zsidó feleket házasságra egybeadni, már az 1886. évi deczember hó 8-án kelt jelentésemben megfeleltem.*)

A mondottakkal vallástörvényeink és jelesül a Sulchan Áruch alapján ki van mutatva, hogy az orthodox izraelita közvetítő bizottság, az elől idézett jelentésében, a »zsidó házassági jog«-nak e jelentésébe belevont részéből és a »zsidó házasságkötés formai kellékei«-ről *hézagosan* és *helytelenül* nyilatkozik.

Budapest, 1891. április hó 9-én.

Bloch Mózes rabbi,
az orsz. rabbiképző-intézet tanári karának e. i. elnöke,
mint ezen intézet talmud-tanára.

Így nyilatkozik Bloch Mózes rabbi, ki ott, a hol vallásügyek elintézéséről van szó, nem födi magát kiváló tekintélyű őseivel, se saját személyének auktoritásával, hanem a forrásokra utalva mond ítéletet. — Pedig ha konkrét kérdésekben a pozitiv vallástörvények alapján való elintézésénél az ily külső dolgok ma napság még jelentőséggel birhatnának is, nem ismerünk a hazai »orthodox« táborban egyetlenegy rabbit sem, a ki fényesebb családi nimbuszszal vehetné magát körül vagy kiválóbb és nagyobb elismerésben részesült vallástudományi tevékenységet fejtett volna ki, mint az országos rabbiképző-intézet ezen tudós talmud-tanára.

*) L. kutfők 221. sz. Ezen véleményes nyilatkozat alapján intézte az országos iroda a vallás és közokt. miniszterhez azt a felterjesztését, mely folyóiratunk f. évi január havi számában a 4. lapon olvasható.

Az itélet, melyet e szakférfiú az »orthodox közvetítő bizottság« jelentésében foglaltak fölött mond, megsemmisítő; eltörpül ez előtt mindaz, a mit arról az »országos iroda« állított. — A közvetítő bizottság »jelentésé«-ben valótlan és a Sulchan Áruch szabványaival ellentétes állítások foglaltatnak, tehát annak megirásánál nemcsak a »körültekintés«, hanem a »Sulchan Áruch« intézkedéseinek ismerete is hiányzott.

»Zsidó szaktudósok nyilatkozata alapján« tette meg a közvetítő bizottság e jelentését. Kik ezek a szaktudósok?

A pozsonyi orthodox főrabbi körlevele feljogosít bennünket hinni, hogy a szaktudósok egyike e főrabbi volt és hogy ennek véleménye teljesen összevág a »közvetítő bizottság« jelentésével. Hisz maga állítja és »kiáltja« körlevelében, hogy a közvetítő bizottság a miniszteriumhoz intézett jelentését az általa mégkérdezett rabbik tanácsa szerint készítette.

Felhivjuk tehát a pozsonyi jesiba főnökét, idézze immár tüzetesen azon vallástörvényeket, melyek alapján a közvetítő bizottság »jelentés«-ét mindenekben helyesnek találta. — Elvárja ezt a zsidó közvélemény annyival inkább, mert érdekében áll megtudni: a pozsonyi jesibafőnök elhagyta-e a »Sulchan Áruch« alapját és minő vallásirányt követ?

Avagy tán az »orthodox szakférfiak« *tudatlanságában* keresendő oka annak, hogy a közv. bizottság »jelentése« vallástörvényeink és jelesül a Sulchan Áruch alapján *hézagosnak* és *helytelennek* mondható? Nagyon is hajlandók vagyunk ez utóbbit hinni s melléje bizonyítékul a *fanatismust* elfogadni, mely fellépésüket és eljárásukat jellemzi.

E fanatismussal párosult tudatlanság ösztönözhette a közvetítő bizottság rabbitáborát arra is, hogy szakítson azon néhány elismert talmud-tekintélylyel, mely hazánkban még létezik. Szabadjon csak rámutatnunk Sidon Simon nagy-szombati, Perls Mayer nagy-károlyi, s Fürst Lázár gyöngyösi rabbikra, kik mindhárman a legkiválóbb talmudtudósok hírében állanak. Úgy Nagy-Szombatban, mint Nagy-Károlyban és Gyöngyösön a régi s a nevezett elismert szaktudós rabbik vezetése alatt álló hitközségek mellé egy-egy külön »orthodox hitközség« lett alakítva, jóllehet az ott évszázadok óta fennálló régi

hitközségek vallási institutióikat őseiktől átöröklött módon most is változatlanul fenntartják.

Ennek magyarázatát mi csak abban találhatjuk, hogy az ú. n. »orthodox« pártban az alapos talmudtudomány kimagasló alakjait meg nem tűrik: ott a *középszerűséget* emelik felszínre, hogy eszközül szolgáljon oly céloknál, minőkre az önérzetes fennkölt szellemű szaktudós magát fel nem használtatja. — E »középszerűségek« pedig, képzettségük csekély fokát ismerve — legjobb meggyőződésük ellenére — inkább készek vallásdifferenciákat ürügyül felhozni hallgatásukra, semhogy szaktekintélyekkel nyilvános valláskérdések megvitatásába bocsátkozzanak.

Hazudtoljon meg bennünket a pozsonyi orthodox főrabbi, s álljon elő tudományos apparátusával saját álláspontjának megvédésére. Ha azonban erre nem képes és azt a körülményt sem hozhatja fel, hogy tévútra lett vezetve, akkor — beállhat szüksége annak, hogy az arra illetékes körök egy *szakavatott* rabbi vezetése alatt álló más *kiváltságos* jesiba létesítéséről gondoskodjanak.

***

A királyi tábla és a felekezeti egység.

A pozsonyi orthodox hitközségnek szándékát képezte, hogy azon ingatlanokra, melyek az ottani zsidóság kettéválása óta tényleges birtokában tudott maradni, kölcsönt veszen fel. Ezen szándék megvalósításánál azonban akadályra találtak a telekkönyvben, mely az illető ingatlanok tulajdonosaként a pozsonyi »izraelita hitközség«-et tünteti fel, vagyis azon vallási testületet, mely az ingatlanok szerzésének idejében a Pozsonyban lakó *összes* zsidókat felölelte.

A pozsonyi orthodoxok ennek folytán a telekjegyzőkönyvekbe vezetett ingatlanok tulajdonjoga iránt keresetet indítottak, melyben itéletileg kimondatni kérték, hogy a pozsonyi congressusi alapon szervezett izraelita hitközség tartozik tűrni, hogy a telekkönyvben tulajdonosul a pozsonyi orthodox izraelita hitközség legyen kitüntetve. Az első bíróság a keresetnek helyt adott. Az itéletnek lényeges okát az képezte, hogy az orthodox hitközséget a régi hitközségnek, mig a congressusi hitközséget a kiválónak tekinti és mint ilyennek nincs joga a régi hitközség vagyonából bármit is követelni. A congressusi hitközség ezen itélet ellen felebbezéssel élt, minek folytán a kir. itélőtábla a következő, megokolásánál fogva minket kiválóan érdeklő itéletet hozta:

48059
P. 1890.

Ő Felsége a király nevében,

a budapesti kir. itélő-tábla.

Lányi Gyula ügyvéd által képviselt pozsonyi orthodox izraelita hitközség felperesnek: dr. Löwinger Vilmos által képviselt pozsonyi congressusi izraelita hitközség alperes ellen, ingatlanok tulajdona iránt a pozsonyi kir. törvényszék előtt folyamatba tett és az 1890. évi augusztus hó 12-ik napján 4177. sz. a. hozott itélettel befejezett rendes perét, peres felleknek az 1890. évi szeptember hó 17-én és 18-án 10,311. és 10,375. közbetett felebbezés folytán az 1890. évi deczember hó

10-ik napján tartott nyilvános ülésében vizsgálat alá vevén, következő

itéletet hozott:

A kir. itélő-tábla az első-bíróság itéletét, a mennyiben alperes viszonkeresetével elutasíttatott és a perköltség kölcsönösen megszüntettetett, helybenhagyja; egyéb tekintetben pedig megváltoztatja s keresetével felperest is elutasítja; egyszersmind alperesi ügyvéd munkadiját a felebbezésért saját felével szemben 15 frtban megállapítja.

Indokok:

Köztudomású dolog — a hazai törvények és ezeken alapuló felsőbb hatósági rendeletek is azt tanusítják, hogy úgy a congressusi, mint az orthodox és status-quo-ante alapon álló izraelita hitközségek összevéve, úgy állampolitikai szempontból, mint a zsidóság álláspontjából is egy és ugyanazon vallásfelekezethez tartoznak.

Kétségtelen tehát az is, hogy habár Pozsony városában ez idő szerint az ottani zsidóság részben a congressusi, részben pedig az orthodox szabályzat szerint szervezkedett hitközségben külön ritus szerint gyakorolja a hitélet külső cselekedeteit, eme szervezkedés által az az egységes zsidó hitközség, mely a jelen pör tárgyává tett ingatlanok tulajdonosául van telekkönyvileg bejegyezve, lényegében mit sem változott s egységes felekezeti jellegénél fogva a pozsonyi összes zsidóságot ma is épen úgy magában foglalja, mint foglalta régi szervezetlen állapotában.

A miből okszerűen következik, hogy a Pozsony városi zsidóság összességét egészben illető s ugyanannak vallásos és oktatási czéljaira szolgáló s már oly rendeltetésénél fogva is megoszthatatlan hitközségi vagyont képező peres ingatlanok tulajdonát magának sem felperes orthodox, sem alperes congressusi izraelita hitközség, sem egészben, sem részben nem követelheti; kívánhatják legfölebb azt, hogy miután mindketten oly czélok elérésére alakultak, a melyek a telekkönyvbe bejegyzett egységes hitközségnek is feladatát képezték, a szóban levő vagyonok használatában és jövedelmében és bizonyos meghatározott arányban részesüljenek, ámde a használati arány megállapítása nem a bíróságok, hanem a közigazgatási hatóságok hatáskörébe tartozik.

Ebben rejlik, indoka annak, hogy a kir. itélőtábla, az elsőbíróság itéletét, a mennyiben alperes viszonkeresetével elutasíttatott — helybenhagyta, a mennyiben pedig felperes keresetének hely adatott: azt megváltoztatta és felperest is elutasította keresetével.

A perköltség a per körülményeire való tekintettel az 1868. évi LIV. t.-cz. 251. §-a alapján helyesen lett megszüntetve; e részben az elsőbirói itélet ezért lett helybenhagyva.

Kelt Budapesten, 1890. évi decz. hó 10-én.

Vajkay Károly s. k.,
elnök.

Debreczenyi Miklós s. k.,
előadó.

(P. H.)

Minthogy az ügy apellatió alatt van, a Kuria itélete előtt a kérdésben forgó peres ügy eldöntve nincsen. Ha ez ügygyel annak jelenlegi stadiumában mégis foglalkozunk, úgy ezt a fenti itéletben foglalt nevezetes birói kijelentéseknél fogva még azért is teszszük, mert azt hiszszük, hogy minden oly tény, mely felekezetünk állapotának szégyenletes voltát és káros következményeit feltünteti, a nyilvánosság elé hozandó, hogy az abból szerzett tapasztalatok elrettentőleg hassanak azokra, a kiknek árnyéka miatt a helyzet kitisztulása megnehezítve van.

A pozsonyi orthodoxok a per során valóban oly tanokat hirdetnek, melyek a mellett, hogy a zsidóság történetében való tudatlanságot mutatnak, megbotránkoztatók azért, mert szellemi közösségben vannak a rendszerbe foglalt sima antiszemitizmus tanaival, mert elárulják még azon érdeket is, melyet a félrevezetettek meggyőződése eddig szent és sérthetetlennek hirdetett. Mit mondjunk, teszem azt, arról, ha a pozsonyi orthodox hitközség, mely oly büszkén hivatkozik a mult dicsőségére, azt állítja a törvényszék előtt, hogy »*hazánkban a zsidóság összességében, mint fajban jelentkező többféle hitágazat, a zsidóságnak csak faji összetartozandóságát nem alterálhatja, de az egyes hitágazatokat külön — egymástól eltérő valllási szektává teszi s azok tagjait egymástól vallási tekintetben mélyen elválasztja.*« Vétenék sok ellen, hogy ha e nyilatkozat

aljára leszállanék, hogy onnan az igazságot napfényre teregessem. Pedig önkéntelenül olyanforma gondolatokra tévedünk, hogy ezek az emberek, kivéve az igaz jámborokat, a semah-ima alkalmával az echad szónál tán azért hunyják be a szemöket, mert azt hiszik, hogy az Egyetlen, az egységes Izraél elleni bűneiket akkor nem látja. Hiába hunyják be a szemöket, látjuk tetteiket azon a nyiláson keresztül, melyet vallásunknak annyi harczon át sértetlenül megmentett zászlóján vágtak.

Az orthodoxia vezérlő hitközsége azt is mondja: »*hogy az országban még a leggondolkozóbb agyúak is sokszor vita tárgyává teszik a különböző zsidó ritusok vallási alapelvét s az azok közt lévő különbségeket.*« Egy kicsit furcsának találhatjuk, hogy mig a leggondolkozóbb agyuak, még mindig csak vitáznak »a zsidó ritusok vallási alapelve« felett addig a pozsonyiak, a gondolkozó agyuaktól általunk nem vizsgálható okokból elszakadva, már is azon eredményre jutottak, hogy a zsidók különböző vallásfelekezeteket alkotnak, holott a különböző ritus és különböző vallásfelekezet még legalább annyira esik egymástól, mint az orthodox rögeszme a leggondolkozóbb agyuak vitájától. Milyen megfontolatlan nyilatkozat ez a pozsonyi orthodox hitközség részéről, hogy azon forum előtt, melytől épen a két felekezetiségre való hivatkozással vélt magánjogi sérelem orvoslását kéri, önmaga beismeri, hogy az országban a leggondolkozóbb agyuak még a különböző zsidó ritusok vallási alapelve s az azok közt levő különbségek felett is vitában vannak. Hiszen, ha ez is vitás, akkor hogy lehet a bíróságtól követelni, hogy még vitásabb alapokon részökre oly jogokat itéljen meg, mely őket csak az esetben illethetné meg, ha be volna igazolva és kellő módon el volna ismerve, hogy a zsidók nem pártokra, hanem felekezetekre oszlottak?

A pozsonyi orthodox hitközség a kir. tábla fent közölt itéletével szemben azt mondja, hogy »kutatások tárgyává tettük hazai törvénykönyveinket, de azokban egyetlen egy intézkedést sem találtunk arra, hogy a zsidó fajban a régi vagy a közelmultban előállott vallási szekták egy vallásfelekezetet képeznek.« Minthogy pozsonyi orthodox atyánkfiait e kutatások közben nyilvánvalólag jogászi lámpások is kisérték, e nyilatkozatokat őszintének nem tekinthetjük.

Az 1840: XXIX. t.-cz., az 1867: XVII. t.-cz. csak izraelitákról szól és minthogy előbbi az anyakönyvi ügy kezelése, utóbbi pedig az egyenjogusitás és nem *faji* kérdések iránt intézkedik és minthogy az állam minden alkalommal, későbbi törvényeiben is, így a polgári törvénykezési rendtartás tárgyában alkotott 1868: LIV. t.-cz. 22. §-ában, melyben az igazságügyminiszter felhatalmaztatik, hogy az izraeliták házassági pereiben követendő eljárást a törvényhozás további intézkedéséig rendelet utján szabályozza és évenként az állami költségvetésről szóló törvényben mindenütt csak izraeliták, illetve *izraelita vallásuak egyházáról* szól, a pozsonyi orthodox kutatása nagyon alaposnak nem mondható, mert még ha megengedné is valaki azt a képtelenséget, »hogy a zsidó fajban a közelmultban vallási szekták állottak elő és hogy ezek egy vallásfelekezetet nem képeznek,« akkor is világos az idézettekből, legkiváltképen az állami költségvetésről szóló törvényből, hogy az állam csak egyféle zsidóságot, egy zsidó vallásfelekezetet ismer, mert ellenkező esetben az idézett helyen különbséget tenne az izraeliták között, úgy a mint külön-külön sorolja fel a görög szertartásu kath., az ágostai hitvallásu evang., a helvét hitvallásu evang., a görög-keleti hitvallásu, az unitaria hitvallásu egyházakat és külön az izraelita vallásuak egyházát. Egy. izr. egyházról szól. — Azonban nem kivánunk ezen részben más alkalommal is megjelölt forrásokról hosszasabb fejtegetésekbe bocsátkozni, vagy épen a kir. tábla itéletének az általunk untig ismert rendeleteken alapuló bírói kijelentései méltatásával tüzetesebben foglalkozni, csak azt jegyezzük meg, a mi különben előző czikkünkből más tekintetben is kitetszik, hogy az orthodox kutatások, ha eredményök még oly ünnepélyes formában lesz bemutatva, megbizhatóknak épen nem mondhatók.

A kir. tábla itélete felsőbb hatósági rendeletekre támaszkodik, mire nézve a pozsonyi orthodox hitközség azt mondja, hogy a bíróság rendeleteket itélkezése alapjául el sem fogadhat. Ha meggondoljuk, hogy az orthodoxok egész szervezete rendeleten alapul, hogy ők ezen szervezeti különbségre épitik igényüket és ha másrészt tudjuk, hogy a perrendtartás fent idézett szakaszában foglalt azon intézkedés, hogy az izraeliták házassági pereiben követendő eljárás, a törvényhozás további

intézkedéséig *rendeleti* uton szabályozandó és hogy az ennek alapján republikált udvari cancelláriai *rendelet*, zsidó házassági perekben törvénypótló szabályként, a birói itélkezés alapját képezi, akkor az orthodoxoknak ezen, a rendeletek elleni kifogásain mosolyogni fogunk, sőt ismerve az orthodoxoknak még a sofer-fuvása sorrendjére nézve is hasonló dolgokra nézve kieszközölt és perek rendjén is érvényesitett »rendeleteiket,« e kifogásokon egyik-másik helyen hahotára fakadnak.

Az sem utolsó dolog, hogy a pozsonyi orthodoxok azt állítják, hogy »midőn a zsidó faj által követett vallás kebelében a *hitágazatok* tekintetében differencziák merültek fel, az akkor történt nyilatkozatok nem a zsidóságnak mint fajnak, hanem a héber vallás több részre oszlott vallási szektáinak nyilatkozatai voltak.« Sohasem képzeltük, hogy egy zsidó vallástestület a forumon ily durva valótlansággal igyekezzék, vélt, képzelt vagy valóságos jogait megvédeni. Egy tekintet a kongressus történetére, mely a vallási kérdéseket kebeléből egyenesen kirekesztette, és a hazugságok rendszerének e nevezetes részletén eléggé nem csodálkozhatunk. Különböző hitágazatok, különböző szekták a magyar zsidóság pártoskodásai helyett! De mit mondjuk elvégre ahhoz a vad őrültséghez, midőn a pozsonyiak azt mondják, hogy »a pozsonyi orthodox zsidó hitközség a maga autonomiájával, ritusával, szigoruan megállapított hitelveivel, egy teljesen és tökéletesen külön álló vallásfelekezet, mely semmi más vallásfelekezettel vagy vallási szektával összeköttetésben nincs, azoknak részét nem képezi, sem azokkal együttesen egy másik vallásfelekezetet vagy vallási szektát nem alkot.« E szerint tehát van külön *pozsonyi zsidó felekezet* és pedig olyan, mely az úgynevezett, sőt e perben önmaga által is létezőnek elismert s »orthodox hitfelekezet«-nek részét nem képezi és szóval más vallásfelekezettel összeköttetésben nincs. Pozsonyi zsidófelekezet, akár pozsonyi aranyzsinór vagy pozsonyi mákos patkó. Ennyire jutottunk tehát az orthodox hamis játékkal és az orthodox czégér még mindig ott fityeg sok derék zsidó által vezetett hitközség felett, az orthodox elv egyedül üdvözítő voltát hirdetve: Hó, megállj, itt a jó bor, itt igyál. Pedig a ki megkóstolja, úgy támolyog tőle, mint Pozsony ingatag talmudtudományával, dülöngöző egyéb igazságaival. Ugy

látszik, hogy midőn a pozsonyi talmud-tartomány a Sulchan Aruch pozitív intézkedéseit perhorreskálja és midőn a pozsonyi orthodox hitközség az orthodox »hitfelekezet«-től való elszakadását hirdeti, hogy itt tényleg egy új felekezet alapítóival szemben állunk, mely a históriai zsidóságtól elválni akar. Vagy csak a pozsonyi hitközség vezérlő tényezőinek egy ujabb tökéletlenségével állunk szemben? Majd kitudódik.

A pozsonyi zsidók pere, mint említém, még a kuria eldöntésére vár. Maga a per kimenetele előttünk teljesen közömbös és bár nem szivesen követjük azon nálunk meghonosodott szokást, hogy jogerős birói itélettel el nem döntött ügyek még jogi szaklapokban is discussió tárgyává tétessenek, a pozsonyi orthodoxok védekezési rendszerével szemben magunkat türtőztetni képesek nem voltunk. A hit, hogy Pozsonyból jő az üdvösség, oly erős mindenütt, hogy a magunk álláspontjától egészen eltekintve, a magukat igaz meggyőződésből orthodoxoknak vallók iránti tekintetből sem hallgathattuk el a zsidó anarchizmus ezen újabb tettét, mely Izraél tanitói és papi funkczióiba rongyszedőket ültetve, immár minden egyes hitközségből külön rongyfelekezetet csinál. Mert hiszen, ha a ritus különbözőségére helyezik őrült rendszerök talpköveit, akkor a munkácsi, máramaros-szigeti és pozsonyi hitközségek külön felekezeteket alkotnának akkor is, ha a pozsonyiak tőlük el nem szakadnának. Hiába keresnénk az egész ügyben egy átlátszó eszmét. Nem találnánk. E helyett újabb és újabb képtelenségek halmozataival találkozunk, melyek megannyian kompromittálják a zsidóságot, vallását, történetét, de még azt az orthodoxiát is, mely felekezetünk ugarolatlan földjén felburjánzott.

A pozsonyi orthodoxok például azt állítják, hogy »sem Pozsonyban, sem másutt az országban egységes zsidó hitközség nincs, nem volt és nem is lesz soha.« Nesze neked orthodoxia, mely oly büszkén szoktál mutatni szűz területeidre, egységes hitközségeidre, »romlatlan« testületeidre.

A pozsonyi orthodox urak importált eszmék alapján azt állítják, »hogy a két elvált protestáns felekezet hitelveikben, ritusukban sokkal kevésbbé tértek el egymástól, mint a héber vallásuaknak orthodox vagy kongresszusi alapon álló vallás- felekezetei.« Nesze neked theologia, miért dugod homokba a fejedet!

De már az még sem szép a pozsonyiaktól, hogy a hitközség azt állítja, hogy az orthodox czimet, csak mint jelzőt vette fel, azért, hogy megkülönböztessék magukat a szakadároktól, új czélt nem tűzött maga elé, mert most is azon czélt tartja szem előtt, melyet ezelőtt követett. Hát csak ezért? Mi más intencziót tulajdonítottunk ennek a czim felvételnek és alighanem az — orthodoxok is. Hiszen ez a status quo ante alap a maga egész valóságában ugyanaz, melyet az orthodoxok átok alá helyeztek.

Még sok mindent szedhetnék ki a pozsonyi orthodoxoknak a kérdés alatti persorán tett képtelen nyilatkozatai közül. De nézetünk szerint tán ez is sok. A szemelvények egy részének beható kritikája a czikk arányait messze tulhaladná, azért ezt, valamint az ellentételek szembesítését is kénytelenek vagyunk a tisztelt olvasóra bizni, részünkről csakis az itélet azon részére mutatunk még, melyben a kir. tábla az ügy érdemleges részét a szombathelyi hason per alkalmából hozott és általam annak idején a M. Zs.-Szemlében közzétett döntvény értelmében a közigazgatási hatóságok hatáskörébe utalja és egyuttal örömünket nyilvánítjuk a felett, hogy a kir. tábla a pozsonyiak által önként hamisnak nyilvánított jelzők rendszerébe az igazság sujtó villámaival lecsapott.

Orthodox testvérek, rút czigánykereket hánynak szentnek tartott hitetek és meggyőződéseitekkel, gúnyt vonnak jóhiszeműségetekre azért hát legyetek ti is résen!

Budapest.

Dr. Mezey Ferencz.

Jeruzsálem.

Nagy örömmel olvastam dr. Vajda Béla czikkét, mert látom, hogy van rabbi, ki e kérdéssel foglalkozik, ki e tárgyat nem tartja elavultnak, ki ez évtizedeken keresztül pihenő szót ujból a megvitatás hullámai közé veti.

Hadd mondjam ki egyszerre, hogy czikkiró nézeteivel egy pontban sem osztozom. De mégis! egyben: hogy hazaszeretetünk követeli, hogy e tárgygyal is tisztába jőjjünk. Mert szeretjük ép oly mélyen hazánkat, mint bármily más felekezetbeli. Három esztendeje, hogy elhagytam Magyarországot, melynek *tót* szülött, *német* nevelt gyermeke vagyok, odahagytam örömest, vigan, osztrák állampolgár is lettem, de gyorsabban kering vérem még ma is, ha ujságban hazámról olvasok. Jeruzsálemhez pedig csak a kegyelet fűz. Nem elég feleket-e az ama vádra, hogy a zsidó más haza után epedez? Vagy talán jó magam különb ember lennék, mint ezer, meg ezer hitsorsosom? Alig hiszem! Igaz ugyan, hogy van még sok rabbi, ki nem úgy gondolkozik mint én, de azok fáznak a »Magyar-Zsidó Szemlé«-től, a művelt zsidó papok java része e tekintetben egy nézetben van velünk s ha a rabbi úgy gondolkodik, úgy érez, hogy érezzen a laikus máskép?

Nem jogos-e tehát ama követelés, hogy Jeruzsálemet és Cziónt imáinkból kizárjuk? Czikkiró szerint: »Azért, mert Jeruzsálem és szentélyének fölépülését a zsidó nép *csupán a messiási korszakban tartja lehetőnek* és azért ezen óhajt kizárólag a messiási reményekkel kapcsolatban találjuk kifejezve. Messiási hitünknek alapvonása pedig épen az, hogy e korszak eljöttével a nemzetiségi törekvések teljesen megszünnek és az egész emberiség testvérisül a Cziónból kiinduló igaz hitben. — Szedjük szét e szavakat: »az egész emberiség testvérisül a Czionból kiinduló igaz hitben.« Azaz: az egész világ zsidóvallásu, vagy mondjuk: *Ézsajás vallásu* lesz, csak akkor fog

Jeruzsálem és szentélye újra fölépülni. És kinek? Nekünk zsidóknak? Hisz akkor »a nemzeti törekvések meg fognak szünni!« Hiszen *mindenütt* Czión lesz, az egész világ *egy* Jeruzsálemmé, az egész emberiség *egy* templommá válik! — Menjünk tovább: »E korszak eljöttével a nemzeti törekvések teljesen megszünnek.« Tehát Magyarország nem lesz többé és a magyarnyelv is ki fog halni! milyen *hazafiság* lenne ez?! E szép ország neve ne legyen »magyar«? hát hogy fogják elnevezni? Csak nem hiheti, hogy külön nyelvü, külön kormányzott országokban a nemzeti törekvések meg fognak szünni? A nagy Moltke mondá: »Ma napság már nem a *királyok*, hanem a *nemzetek* vezetnek háborút.« Sokan tagadják ugyan e mondás helyességét, azt állítják, hogy még mindig a régi állapotok uralkodnak; de tegyük fel, hogy Moltke szavai helyesek: hány évezredbe került, mig ez óhajok a világ egy kis részében megvalósultak? 1890-től kezdve csak a nemzetek fognak egymás ellen küzdeni. Oh Istenem! mikor fognak a *nemzeti* törekvések megszünni, ha csak most veszik kezdetüket? Talán, a természettudós szavaival élve, midőn a föld kihül, az emberek szaporodása csökken, vérünk lustábban forog és az örök béke — a halál békéje lesz? A nemzeti törekvések megszünése oly időpont, melylyel operálni nem lehet.

És miért nem értjük Jeruzsálem alatt valóban Jeruzsálemet, egy új Judéa központját, *egyrangút a többi még létező országokkal?* »Már azon körülményből, hogy az imákban nem Izráel országa önállóságának helyreállításáról van szó, hanem csak Jeruzsálem fölépüléséről....., már ebből is kitünik, hogy nem *nemzeti*, hanem *vallásos* eszméről van szó.« Igy hangzik az egyik érv. De czikkiró t. barátom! nem tudja-e, hogy midőn hajdanában a török *Budát* tartotta markai között, akkor az egész haza lábai elé rogyott? midőn a porosz hadsereg *Párisba* vonult, nem volt-e ez egyenlő *egész* Franciaország elfoglalásával? és viszont *Páris, Buda* felszabadulása nem jelentette-e az *egész* ország újra szerzett szabadságát? Miért lenne tehát feltünő, hogy imáinkban csak Jeruzsálemről van szó?

Azt kérdezi továbbá: »Milyen nemzeti vágyak azok, melyeknek végső czélja egy az Isten dicsőségére szolgáló ház.« — Milyenek? *Theokretikus nemzeti vágyak azok!* Egyedül Isten uralkodjék fölöttünk, de *saját* hazánkban, az Jeruzsálemről szóló imáink veleje.

Ime ott vagyunk megint, a honnan kiindultunk. Visszaérkeztünk ama kérdéshez: »vagy eltávolítok lelkemből minden nemzeti érzést, mely nem hazánkra vonatkozik s akkor egy más állam üdve könyörgéseim tárgyát nem képezheti; vagy imádkozom a zsidó állam fölépüléséért s akkor eszményi vágyaim nem azok....., mint a haza többi gyermekeié.« — Megengedi a czikkíró, hogy egy kis kerülővel szembe nézzek állításával. — Nézzük tehát! honnan veszi Vajda azt, mit úgy látszik, ténynek állít oda, hogy *Czión felépülése és a messiási kor eljövetele egyidőbe esik?* Én szerintem a dolog másképen fejlődött. A próféták egy messiási kor eljövetelét még Czion ledőlte előtt jövendölték; kor lesz az, melynek csak egy czélja lesz: igazság, melyben az oroszlán bárány mellett, úr a szolga mellett fog lakni, a nélkül, hogy felfalni akarná, kor, mely háborút nem fog többé ismerni, melyben az összes népek az *egy* Istenhez fognak imáikkal fordulni — és e kort a világ Cziónnak köszönheti, mert Cziónból indult ki a tóra, Isten szava Jeruzsálemből. Azért hálával tekintenek a népek Czión felé, hódolnak Izraél népének, ki a hitet hozta nekik. Van itt szó nemzeti törekvések megszünéséről? Egy betüvel sem! A nemzetek nemzetek maradnak, csak hálaadót hoznak Izraél felé. — Midőn Jeruzsálem elpusztult, két pártra szakadt az ország, noha mind a kettőnek egy czélja volt. Az egyik államot, *politikai* államot akart volna helyreállítva látni, fővárosával, Jeruzsálemmel, a másik Jeruzsálem fölépülésén dolgozott, mert későbbi időben a népek hozzá fognak zarándokolni, szent templomához.

De mig a messiási kor csak mint *távol remény* szállott Izraél szeme elé, addig Jeruzsálem felépülése, az ország önállósága óhaj volt, melynek *gyors megvalósítása* czéljából nem a messiás, hanem csak Isten segítsége, erős keze után vágyódtak.

Még a 18. benedikcióban olvassuk: »Épitsd fel Jeruzsálem városát *közel időben, napjainkban.*« — De mint a reggel köde, szétfoszlott szálanként a remény is. A diaspora már nem Babilóniára szorítkozott, az akkori világ minden egyes

részén zsidók laktak és a bizalom, Palesztinát új hatalomban, függetlenségben látni, gyengült, mig idővel majdnem teljesen elenyészett. De nem úgy az óhaj, a vágy. Minden nyomor, kín, félelem, harag, düh, az ellen hatalma, saját lealázásunk felett *egy* imában találta hű kifejezését: »Vezess vissza Palesztinába, oh Istenünk!« — De mikép? hogy lehetne a szétszórt tagokat egyesítve a régi hazába visszahozni? Annyi bizonyos, hogy *csak isteni csoda* tehetné! Hiszen ők harczra, háborúra képtelenek voltak, seregük nem volt, az egyes kormányok ki sem engedték volna őket, hogy hagyhassák el országaikat? Igaz ugyan, hogy »nemzeti költemények... serkentenek, buzdítanak, izgatnak«, hogy »idevonatkozó irodalmunkból ez teljesen hiányzik.« E fölött nem lehet csodálkozni. Talán *Juda ha-Lévi harczidalt* énekeljen?! — E költő Cziónja buzdító, sőt izgató! Nekünk csak *szép*, de a középkori zsidónak új reményt adott s *harczi dala lett.* — »Üt még a mi szabadságunk órája is«, így szóltak atyáink »igazság és jog győzni fog és Isten legyőzi érettünk a népeket, hogy Jeruzsálem ujra hatalmassá legyen.« Ime itt a vágy Jeruzsálem után már találkozik a messiási kor egyik jellemző tulajdonságával: az igazsággal. És az érintő pontok mindig szaporodtak. — Milyen csoda lesz az, ha Isten a világ négy pontjáról a szétszórtakat összegyüjti!! Ilyen csak a messiási korban lehetséges! S most bővítették, kifestették ama kort. Csak akkor lehet az, midőn majd az egész világ az *egy* Istent imádni fogja és Izraél hivatását teljesítette, akkor jön a jutalom, akkor visszavonulnak ős hazájukba. *Igy történt, hogy idővel, Jeruzsálem helyreállítása és a messiási kor eljövetele egy időbe helyeztettek, mig tulajdonképen két egymástól különböző, sőt egymással ellentétben álló vágy volt.*

Mi, a régi felfogáshoz visszatérünk és a kettőt csakugyan kettőnek tartjuk. *Más a mi messiási reményünk, más imánk Jeruzsálemről.* Egy kis kerülővel oda érkeztünk, a honnan kiindultunk és erősebb nyomatékkal kérdezhetjük most: Mire valók Jeruzsálemről szóló imáink?

Jól tudja mindenki, hogy egy vallásfelekezet imái *közösek*, hogy fohászai nemcsak az *egyes egyénre*, hanem a *közösségre* szólnak. Teljes szívemből imádkozom: »Gyógyíts bennünket, oh Istenünk« s ezalatt nemcsak magamat, hanem

egész Izraélt értem. — Több, mint 4 millió zsidó, egiptomi kínokat szenved és csak egy mód van menekülésre: kivándorolni! Vissza, vissza a régi jó hazába, Jeruzsálembe, Palesztinába! Mindig hangosabban hallatszik e szó: a 4 vagy 5 millió zsidó egyrészének új hazát kell szerezni és az új haza a régi haza legyen. — Ne kérdezzük tehát, miért imádkozunk Jeruzsálemért? Forduljunk oda, hol annyi testvérünk rablánczot hord és a felelet meg lesz adva: Mig oly vérlázító üldözések folyhatnak, mindaddig imádkozni kell és imádkozni fogunk: »*Építsd fel városodat, Istenem! közel időben, napjainkban, hogy ebben az üldözöttek menekülést, a rabok szabadságot leljenek!*

Ezekben adtam elő szerény véleményemet, nem kételkedve abban, hogy a hazai buzgó theologusok, a kik között már az egyházpolitikai kérdések is oly óriási hullámokat szoktak vetni, a kérdést alapos megvitatás tárgyává fogják tenni, hogy az igazság kisugározzék, mint a fénylő nap.

Karlsbad.

Dr. Ziegler Ignácz.

Szemle.

A pesti izraelita hitközség élén ma egy kiváló politikus áll és azért azok a szavak, melyek minapában e hitközség üléstermében az elnöki székről elhangzottak, nagy fontosságuak és alkalmasak arra, hogy a helyzetet teljesen megvilágítsák. *Wahrmann* Mórnak a receptió kérdésében tett nyilatkozata teljesen igazolja azoknak álláspontját, kik a felekezetet érdeklő nagy kérdések megoldása előtt a felekezet belbékéjének helyreállítását tartották szükségesnek, de mutatja egyuttal azt is, hogy teljesen jogosult volt azon aggodalom, mely az országos irodát arra birta, hogy a helyzetet ismerve, a pozsonyi rabbihoz intézett levél alakjában az orthodoxoknak békét ajánljon a végből, hogy az összműködést különösen a törvényesen bevett felekezeteket megillető jogoknak kivívására biztosítsa. Bármennyire csábító is az alkalom arra, hogy a pesti hitközség elnöke által gyujtott lámpással egyik-másik helyre oda világítsunk, ezen élvezetről lemondunk. De örömmel konstatáljuk e helyett, hogy hazánknak kétségen kivül legilletékesebb férfiúja e kérdésben nyilatkozott. Nyilatkozatának lényege, hogy félni lehet attól, hogy az esetre, ha a recepitó iránt a parlamentnél lépések tétetnek, az orthodoxok a hitszakadás bűnös és őrületes eszméjével a törvényhozás elé hozakodnak, nem is szólván arról, hogy a zsidó vallásfelekezet törvényes befogadásának eszméjét hosszú időre visszavetik. *Wahrmann* Mór nézete az, hogy mindaddig, míg biztosítva nem vagyunk az iránt, hogy az orthodoxok a receptió eszméjét támogatni fogják, ez ügyben általános, az egész országra kiterjedő mozgalmat indítani nem lehet. Az illetékes tényezők ugyanis a zsidó ügyekkel szemben tanusított közönyt eddigelé a zsidó pártviszályokkal igyekeztek igazolni. Már pedig ha az orthodoxia megmaradna azon az állásponton, hogy a hányféle a szervezet a zsidó hitközségekre nézve, annyiféle zsidó vallásfelekezet van az országban, a törvényhatóságnak egy egész legio »felekezet«-et kellene recipiálni, mikor pedig szegénynek az egy valódi is nehezen csúszik le a torkán.

Reméljük, hogy az orthodoxok nem esnek abba a hibába a receptió dolgában, a mibe majd hogy benne nem rekedtek az emanczipacziő kérdésében akkor t. i. midőn a Hillel rabbi az egyenjogusítás ellen agitált. A mai orthodox szégyenkezve hall erről beszélni, a minthogy szégyenkeznék a holnap azon, hogy volt idő, midőn a zsidó vallásnak az alkotmányos állam megtisztelő koszorújával való feldíszítését vakhitből vagy a félrevezetők által tervelt gonoszságból megakadályozni segítettek.

*

Naiv lelkek előtt kérdést képezhetne az, hogy ha már orthodox testvéreink a zsidó vallásfelekezet törvényes recepcziójának kérdését általánosabb szempontból nem akarnák vagy vagy eléggé méltányolni képesek nem lennének, hogy vajjon a »vallás« galagonya bokraival körülkerített saját külön álláspontjukból nem kötelesek-e ezen eszméhez, a magyar zsidóság ezen legégetőbb kérdéséhez rajongó szeretettel hozzá csatlakozni? A kiddus-hasémről nem szólok, hiszen a fanatizmus és az oktalan reform a legszentebb eszméket egyaránt megtépdesi, aztán tudjuk, hogy a pártoskodás, a meghasonlás valóságos filoxerák az Ur szőlőjében. De szólanunk kell ez alkalomból a legorthodoxabb hitközségek kebelében is sürűn előforduló áttérések és az ezen áttérések körül épen a receptió hiánya miatt folyó eljárásról, mely a mellett hogy mélyen megszégyenítő mindnyájunkra nézve, többé-kevésbbé okozója is a kikeresztelkedéseknek.

Hogy a zsidók megkeresztelkedéseinek nem az előszeretettel úgynevezett, bár voltaképen hazánkban nem is létező »neologizmus« vagy épen a kultura az oka, annak elég bizonysága, hogy az ily esetek a legorthodoxabb hitközségekben, a legorthodoxabb szülők házában, sőt oly helyeken is előfordulhatnak, hol az orthodox romanticismus egészen a csodarabbi kultuszáig emelkedett.

Legközelebb egy dorogi orthodox kereskedő leánya a görög katholikus hitre tért. Hasztalan volt rokonainak minden ellenzése, a leány megmaradt elhatározásánál. Nem akarok arról a nagy buzgalomról szólni, melylyel a hatóságok a leányzót a rokonok kezéből kimentették, személyes szabadságát védelmökbe fogták, mert hiszen ugyan ilyen forma

volt a buzgalma az ausztriai politikai hatóságok sőt bíróságoknak, mikor egy 14 éves galicziai leányt hasonczél megvalósítása okáért meg kolostorba zárták. Mindkét helyen azt felelték a kétségbeesett *szülőknek, hogy gyermekök személyes biztonsága náluk veszélyben forog,* és mindkét helyen arczul ütötték a természet törvényeit, a zsidó vallásfelekezetet, az egyenjoguságot a — a szabadság nevében.

A dorogi esetre vonatkozó hirlapi tudósításokban olvasható volt, hogy Schwarcz Hani — így hitták a leányt — *maga ment a szolgabirósághoz, hogy az áttéréshez szükséges okmányokat megszerezze magának.* A szolgabiróhoz. Miért hozzá és minő okmányokért? Itt van a kór fészke és becstelen zsidó az, a ki ennek a kiirtását nem óhajtja.

A dorogi esetnél az 1868 : LIII. t.-cz. 2. §-ára történt utalás, mely azt mondja, hogy áttérni annak szabad, a ki életkora 18 évét már betöltötte. E szerint Schwarcz Haninak szabad áttérni, a szülői hatalom ebben nem korlátolhatja. Itt tehát a törvényre hivatkoztak, bár az csak a törvényesen bevett keresztény vallásfelekezetek viszonosságáról szól. Igen ám, de ennek a törvénynek a 3. §-a azt rendeli, hogy az áttérni kivánó, bármely egyház tagja legyen, abbeli szándékát önmaga által választott két tanu jelenlétében saját egyházközségének lelkésze előtt tartozik kinyilatkoztatni. E kijelentést bizonyos időközökben ismételni, a lelkésztől pedig bizonyítványt kell kérni, mely azon vallásfelekezet lelkészének adandó át, melybe az illető áttérni akar, ez pedig a megtörtént áttérést köteles közölni azon egyházközség lelkészével, melyhez az áttért elébb tartozott. Az 1868 : 53. törvényczikknek ezen intézkedéseire való hivatkozást azonban visszautasítják, mert azon törvény a bevett keresztény vallásfelekezetek viszonosságáról szól.

Az idézett törvény reánk csakugyan nem terjed ki, sem egyik, sem másik részében és így a zsidók áttérésénél követett eljárás minden törvényes alapot nélkülöz. De nem volna ez lehetséges, ha vallásfelekezetünk törvényesen befogadva lenne. Mert ha Schwarcz Hani a dorogi rabbi előtt megjelenni köteles lett volna és ha e helyett nem a zsidó ijesztő szolgabiró tolná fel magát ott, hol keresni valója nincsen, akkor a dorogi apa nem tépdesné most ősz szakállát, és nem volna lehetséges, hogy a zsidók minden intelem és ellenőrzés

nélkül lépjenek át más vallásfelekezetek kötelékébe. Ezért sürgetjük a receptiót ezért fáj, ha az orthodoxok velünk közös érdekeink megóvására kezet fogni vonakodnak. Mikor is űzik ki kebelökből azokat, a kik a zsidó öntudatot bennök elfojtják, hogy vallásos czéljaik sérelme nélkül a felekezet általuk is szentnek elismert érdekeinek kiküzdésében velünk egyesüljenek?

*

Alább [1]) közlünk egy vádlási ügyre vonatkozó rendeletet, mely azért érdemel nagy figyelmet, mert a szerencsétlen hódmező-vásárhelyi eset óta tudtunkkal a kultuszminiszter hason ügyben először intézkedett. Ezen intézkedésével pedig a miniszter, mint örömmel konstatáljuk, a hódmező-vásárhelyi esetben megtévesztő információ folytán elfoglalt álláspontját egy jó dülőnyire elhagyta. A rendelet ugyanis kimondja, hogy a lelkiismeret szabadságára való tekintettel a zsidó házasság megkötésére illetékes közegek (ide aligha tartoznak a házalók) nem kényszeríthetők arra, hogy az oly egyének ujabb házasságra lépésénél, kik csak bíróilag, de nem a válólevél adása illetve átvétele által lettek elválasztva, közreműködjenek, ha a közreműködést vallási meggyőződésükkel ellenkezésben levőnek tartják. Onként folyik ebből, hogy a rabbi a hódmező-vásárhelyi esethez hasonló módon kötött házasság anyakönyvelésére sem kötelezhető. Másrészt azonban ez az intermezzó világosan tanusítja, hogy a kultuszminiszter úr szivesen módosítja rendelkezéseit, ha az azok ellenében érvényesített kifogások igazságos alapjáról meggyőződést szerzett.

*

Folyóiratunk jellege mellett természetes, hogy az eseményeket a magunk speczifikus álláspontjáról szemléljük. A zsidó felekezeti törekvések azonban nem oly korlátolt határuak, mint más felekezeteké, mert általánosabb és magasabb szárnyalásuvá válnak a jog, a szabadságért való küzdelem, az elnyomatás elleni harcz által. Más felekezetek erőfeszítései és versengései jobbára a hatalom megosztásának mértékére vonatkoznak, ellenben a zsidóság erejét a kereszténység tulnyomó része és az állami hatalom türelmességének megszerzésében meríti ki. Míg az államok törvényhozásai büntető

[1]) L. Kutfők 222. sz.

codexeikben a legveszélyesebb elemek, a gonosztevők büntetéseinek enyhítésére a legszebb rendszereket fundálják ki, addig mi zsidók, kik a legkiválóbb államfentartó elemnek bizonyulunk, amazok válogatott kínzásainak vagyunk kiszolgáltatva.

Ezen gondolatokra tévedünk, ha az osztrák trónbeszédet olvassuk. A trónbeszédeket a kormányok és nem a fejedelem nyilatkozataiként tekintik és innen lehet az, hogy a trónbeszéd az osztrák antisemitizmust el nem ítéli, mert a jogegyenlőségre vonatkozó passus csak arra emlékeztet, hogy a jogegyenlőség Ausztriában is irott malaszt. Pedig az osztrák zsidók loyalitásához szó nem fér, míg az antisemiták java része a nagy Németország felé gravitál. Az osztrák kormány Elég furcsán úgy találja, hogy hadd pusztítson a zsidógyűlölet továbbra és nőjjön minél nagyobbra az antisemitizmus hatalma. És Bécs, a nagy Bécs, mely a külvárosok által újabb szennyet szitt magába, a legszebb mézeskalácsot kapja az osztrák trónbeszédben. Valóban elszomorító jelenség, hogy a legnemesebb lelkü uralkodó tanácsában ily módon járnak el, a helyett, hogy a fejedelmi szó ellenállhatatlan hatalmával megsemmisíttetnék azon társadalmi bűnt, mely ma Ausztria és Bécs városának fényét elhomályosítja és a mely következményeiben azon nép jólétét, kulturáját és erkölcseit veszélyezteti, melynek üdvét az osztrák trónbeszéd szerint az uralkodó és kormánya előmozdítani akarják.

*

Az anyakönyvi területek megállapításának nagy munkálata befejezettnek tekinthető. Itt-ott ugyan egyes kisebb változtatások szüksége beállhat, de ilyenek még a birósági területkörök meghatározásánál is elkerülhetlenek. A gyakorlati élet sűrűn kiküszöböl egyik-másik olyan hatósági beosztásokat, melyek az elméletben kitünőknek igérkeznek.

Számos alkalommal rámutattam az anyakönyvi kerületek létesítésének nagy jelentőségére, miért most már helyén valónak látszik, hogy ezen ügy történetének tanulságait levonjuk. Szükséges e végből, hogy az ügy előzményeit megvilágítsuk, hogy a vallásügyi miniszterium által a megyékhez szétküldött beosztási tervezet, úgy szintén a megyék által a szolgabirók útján meghallgatott izraelita hitközségek által óhajtott beosztás tárgyilagos egybevetéséből az egész rendezési munkálatot, amennyire az összegyűjtött hiteles adatok engedik, mielőbb megvilágítsuk. Becses anyag lesz ez bármikor, ha a hitügy rendezésének kérdése szőnyegre kerül. A viszonyok javulását már is érezzük, mert e tekintetben még csak néhány évvel ezelőtt is hihetetlen állapotok uralkodtak. Jellemzésül ide iktatunk egy esetet a vallás- és közokt. miniszternek 11,187/1885. számú Sopron-megye közigazgatási bizottságához intézett rendelete alapján, mely, ha jegyzeteim nem csalnak, a »Nemzet« 1885. évi ápril hó 12-iki reggeli kiadásában jelent meg. E szerint ugyanis oly eljárás lett leleplezve, mely a zilált izrael. hitügyi viszonyok közepette szerzett számos szomorú tapasztalat mellett is, a legmerészebb képzeletet is túlhaladja.

Egy H. J. nevű rabbihelyettes, ki 1861. évben Magyarországból Bécsbe költözött ekkor megállapodásra lépett egy K. D. nevű időközben meghalt tekintélyes orthodox hitközség anyakönyvvezetőjével, mely szerint H. Bécsben esketéseket fog végezni, K. pedig azokat a sopronmegyei orthodox hitközségben anyakönyvezni fogja. Ezen megállapodáshoz képest H. Bécsben 1862-től 1878. évig összesen 183 esketést végzett, melyek az illető hitközségben külön anyakönyvelve is lettek. Hogy mennyiben vezette az illetőket bűnös szándék, annak a megvizsgálása a bíróságra tartozik, de a magunk szempontjából ily álláspontok megszüntén eléggé nem örülhetünk. Legközelebb közzéteendő hiteles adataim sok tekintetben tanulságosak lesznek, köszönettel fogadom, ha folyóiratunk barátai, a netán kezükön levő idevágó adatokat rendelkezésünkre bocsátják.

*

Folyóiratunk egyik veszprémi barátja felhivta figyelmünket a Veszprémi Közlöny czimű ujság f. évi április hó 12-iki számára, melyben Lévay Imre úr, a budapesti kegyesrendű főgimnázium igazgatója, a katholikus kör id. elnöke és állandó igazgatója és az idézett lap szerkesztője annak előrebocsátása mellett, hogy a statisztikai hivatal ezt nem fogja hivatalosan kihirdetni, egy rémítő jajkiáltásban tör ki azon kétségtelenül saját külön felkent statisztikusától merített »tény« felett, hogy Budapesten 205, azaz két-

százötezer zsidó van, mely kesergéshez a jeles férfiu azon szintén saját izlése szerint sózott megjegyzést fűzi, hogy: »kiki könnyen elgondolhatja, mily fordulatnak kell itt gondolkozás, érzés és cselekvés módban beállani.« Valóban igaza lehet főt. Lévay úrnak, mert ha egy par excellence tanító-rend előkelő hírben álló főiskola igazgatója, az emberszeretet vallásának áldozó papja, a katholikus vallásfelekezet eszményi törekvéseit szolgáló kör elnöke egy lapban, mely magát nyilt homlokkal vallás-erkölcsi és nevelés-ügyi érdekek képviselőjének mondja, ily eszméket hirdet — akkor kiki könnyen elgondolhatja, mily fordulatnak kell itt gondolkozás, érzés és cselekvésmódban beállani.

Nem tudjuk, hogy Lévay úr statisztikáját honnan meríti de a magyar nemzet és annak törekvéseibe beleolvadt zsidóság szaporodásába a legbúsabb magyar sem láthat veszedelmet. Az sem a mi dolgunk, hogy a statisztikai hivatal ellenében — a netáni rajtakapatás elleni óvszerűl — tett és a büntető törvénybe ütköző nyilatkozatát elemezzük, mert hiszen Lévay úr mint lelkész ezen gyanusításnak legalább a katholikus egyház törvényei szerinti minősítésével bizonyára tisztában lesz. Az meg épen nem lehet hivatásunk, hogy a kegyesrendüek főgimnáziuma igazgatójának az ethikából leczkét adjunk, mert ha Gubicza László úrnak a saját lapjában kifejtett azon nézetét, »hogy nem elég csak az erények alapjait, a nemes érzelmeket ápolni, hanem gyakorolni kell az ezekben való készséget is« annyira csúffá teszi, hogy lapja a zsidókat jakheczeknek is szokta titulálni, ugyan mit várhat egy a 205 ezerből. Egyre azonban kiváncsiak vagyunk, hogy az áhitatos szerkesztő úr az érintett közleményével lapjának valláserkölcsi, vagy nevelésügyi czéljait kivánta-e előmozdítani.

Mindenesetre fájlalnók, ha a piáristák közé hamis lévita keveredett volna. Tekintsen a jobb elődökre és térjen arra az útra, melyen a szeretet vallása papjainak járnia kell. Hogy is mondja az ő czikkének közvetlen szomszédságában munkatársa *Gubicza* László uram: »Szokja meg azt a tudatot, hogy a rossz tettnek szégyene, vagy büntetése megérdemlett díja tettének.«

M. F.

TUDOMÁNY.

Bibliai apróságok

1. A szentirás könyveinek elnevezéséről.

A szentirás könyveinek szerzői nem adtak külön czímet irataiknak. Azon nevek, melyek alatt ezeket már régi időben ismerték, nem az íróktól származnak, hanem a gyűjtöktől vagy még későbbiektől. Ha a prófétai iratoktól eltekintünk, a melyek a szerzők neveivel jelöltetnek, azt vesszük észre, hogy mindnyájuk tartalmukról vannak elnevezve. Ha valamely könyv különféle tartalommal bír, akkor vagy a könyv első részének tartalmáról vagy pedig a főtartalomtól kapja a nevet.

A tartalomról van elnevezve, a mint a czimekből kiviláglik, pl. a csak idézetekből ismert: »Az Úr Harczainak könyve« (Numeri 21, 14), a »Széfer Hajjásar« (Józsua 10, 13; II Sámuel 1, 18); továbbá a Bírák és a Királyok Könyve, a Zsoltárok, Jób stb. Nagyon természetes tehát, hogy a Józsua történetéről szóló könyvet »Széfer Jehósua« czímmel ruházták fel, épugy mint a Ruth történetét elbeszélő könyvet a »Széfer Ruth«-tal. Ezen elnevezésben azonban még nem foglaltatik semmisem a szerzőre nézve. Épigy nem következik semmi Józsua 24, 26-ból.

A főtartalomtól kapta nevét Mózes ötödik könyve: Misné Tóra, a mely név már Deuteronomium 17, 18 található; továbbá Mózes első könyve: Széfer Hajesárim (az ősatyák könyve, l. Dikdúké Hateámin 57. l.).

A tartalom első részétől kapta nevét a Sámuel könyve: Széfer Semúél, a mely, mint ismeretes, csak egy könyvet képez a hagyomány szerint. Már a talmud teszi azon meg-

jegyzést, hogy Sámuel nem írhatta az egész könyvet, a mely nevét viseli (Bába bathra 15a). És pedig helyesen, hiszen a Sámuel könyvének nagyobb része Sámuel halála után történt eseményeket beszél el és még azonfelül Sámuel haláláról is tesz említést. Kétségtelen tehát, hogy azok, a kik a könyvet ősi időben »Széfer Semúél« címmel ruházták fel, nem a könyv szerzőjét akarták megnevezni, hanem csak tartalmát, a melynek első része Sámuelről szól. Később azonban a Széfer Semuél nevet, minthogy Sámuel is próféta volt, úgy magyarázták mint a többi próféták könyveinek neveit és azt gondolták, hogy valamint »Széfer Jesája« vagy »Széfer Jirmija« az Ézsaiás és Jeremiás által szerzett könyvet jelenti, épígy jelenti a «Széfer Semuél« is a Sámuel által szerzett könyvet. Ily módon keletkezett a Sámuel szerzőségéről szóló hagyomány (i. h. 14a lent), a mely hagyományt, mint már említettük, a talmud is nehezen tart elfogadhatónak.

Egészen az előadott módon keletkezett azon nézet, hogy Ezra írta a főképen róla szóló könyvet. A »Széfer Ezra« oda magyaráztatott, hogy a könyv Ezra által lett írva.

Látjuk tehát, hogy a szentírás némely könyveinek szerzőségéről ősi időben egyáltalában nem létezett hagyomány. A legrégibb barajtha (Bába bathra i. h.) a szerzőkről szóló állításait nem régi hagyományból merítette, hanem a könyvek címeinek magyarázásából. E könyvekben csupa emlékiratokat tételezett fel. A barajthára nézve jellemző e tekintetben, hogy a nem személynévvel jelölt könyvek szerzőiül, ha a szerzőségre semmiféle támasztó pont nem létezett, a sorrendben utánuk következő könyvek iróit tünteti fel. Csak így magyarázható meg, hogy a tóra utolsó nyolcz versét Józsuának, a Bírák és Rúth könyvét, a mely a Bírák korabeli eseményt beszél el, Sámuelnek és a Királyok könyvét Jeremiásnak tulajdonította. A barajtha szerint ugyanis Jeremiás a Királyok könyve után következik. Azon tény, hogy a Krónika könyvét Ezránák tulajdonítja a barajtha, azon egyéb okokkal is támogatott nézet helyességére utal, hogy Ezra, Nehemiás és a Krónika eredetileg egy könyvet képeztek. A Krónika tehát megelőzte az Ezra könyvét; az említett elvből kifolyólag Ezránák lett tulajdonítva. (Erről más hélyen bővebbet.)

Hogy valamely könyv első része alapúl szolgálhatott az egész könyv elnevezésére, kitünik Mózes negyedik könyvének

nevéből is, a melyet az első fejezetekben előadott népszámlálásról »Chómes Happekúdim«-nak neveztek el, ámbátor a könyv java részében nem népszámlálásról van szó.

Fejtegetéseink alapján tényként állíthatjuk, hogy ősi időben a szentírás könyveit — a prófétai iratoktól, a melyeknek a szerző czímét adták, eltekintve — a tartalomtól nevezték el, és nem a kezdő szótól. A Példabeszédek, Jób és az Énekek Éneke nevei szintén a tartalomtól vannak véve, és csak véletlen, hogy az ily módon adott nevek a kezdő szavakkal megegyeznek. A »Prédikátor« szerzőnév és a »Siralmak« neve eredetileg »Kinnóth« és nem »Ékhá«.

Egyes könyveknek a kezdő szavakról való elnevezése, a mely jelenséggel már a misnában találkozunk, aránylag későbbi kornak a szüleménye. Valószinűleg a talmud szerzőitől kevésre becsült maszoréták találmánya, a kik különben is kénytelenek voltak egyes jellemző vagy kezdő szó által idézni. Nevezetesen a tóra egyes könyveit szokták az első szóról vagy szavakról elnevezni, de ezeknél is be lehet bizonyítani, hogy régebben a tartalomtól kölcsönzött nevekkel jelöltettek.

Az utolsó három könyv neve: Tórath Kóhanim, Chómes Happekúdim és Misné Tóra. Csak az első és második könyvnek nincsen a tartalomnak megfelelő címe, ha eltekintünk a már említett »ősatyák könyve« elnevezéstől. Hogy azonban eredetileg e két könyvnek is volt a tartalmat feltüntető neve, arról meggyőz bennünket a görög és szír fordítás. Az utolsó három könyv a hébernek teljesen megfelelőleg a Septuagintában: Λευιτικόν (Leviticus), Ἀριθμοί és Δευτερονόμιον, a Pesittában: ספרא דכהני, ספרא דמנינא és תנין נמוסא nevekkel jelöltetik. Nem szenved kétséget, hogy e megnevezések a héberből mentek át a fordításokba és nem a fordításokból a héberbe, a mint Dillmann A. hiszi, ki egyébiránt a neveket is helytelenül értelmezi (Die Genesis. Lipcse 1875 VII. lap). A nevek héber eredete mellett szól azon tény is, hogy a משנה תורה és פקודים bibliai szavak. A mily biztos, hogy a tóra utolsó három könyvének neve van meg a fordítások neveiben, épóly biztos, hogy az első két könyv héber nevéből származott a Γένεσις, בריתא és Ἔξοδος (Ἀιγύπτου), מפקנא is. A második könyv görög és szír nevét a héberbe visszafordítva, kapjuk a (ספר) יציאת מצרים czí-

met. E czím tudtommal a hagyomány irodalmában nem található, de biztosra vehetjük régiségét, mert Ben Asernél találjuk (D. H. 57. l.), ki, mint más helyen bizonyítottam, ősrégi elemeket tartott fenn. E szerint Mózes második könyvének neve szintén a tartalom első részétől van kölcsönözve és régi időben nem »Semóth«-nak neveztetett, hanem ספר יציאת מצרים-nak.

Ebből kiindúlva egészen biztosnak tekinthetjük, hogy az első köny neve a Γένεσις (τοῦ κόσμου) és בריתא-nak megfelelőleg ספר יצירת (בריאת) העולם vagy röviden (הבריאה) ס' היצירה volt. A ספר היצירה nevet azonban egy másik ismert könyv lefoglalván, nem használtatott többé Mózes első könyvének megjelölésére és ezért nem maradt fönn a hagyományos irodalomban.[1]) Lehetséges az is, hogy »a teremtés könyvét« héberül így fejezték ki ספר מעשה בראשית, miből rövidülés folytán ס' בראשית lett. E szerint »Berésith könyve« szintén annyit jelentene, mint: a teremtés könyve és a kezdő szótól és a tartalomtól vett elnevezés véletlenül összeesik. Megtaláltuk tehát a tóra összes könyveinek tartalmi megnevezéseit és igazoltuk innen is állításunkat, hogy régi, időszámításunk előtti korszakban s még valamivel utána is csak tartalmi megnevezések voltak használatban. A misna traktatusai szintén a tartalomtól vannak elnevezve, ebből is látható, hogy a kezdő szóról való elnevezés aránylag későbbi eredetű. Helytelenül beszélnek tehát általában pl. Dillmann i. h., Delitzsch, Neuer Commentar über die Genesis (Lipcse, 1887.) 9. l., Hamburger, Real-Encyclopadie I. 824. l., ki fejetlenül követi Fürst i. munkáját sajtó hibáival együtt, s mások a kezdő szótól kölcsönzött elnevezés régibb voltáról; a történelmi tények éppen ellenkezőleg a tartalmi megnevezések régebbi keletéről tanuskodnak. Egyébiránt a kétféle megnevezésben egy szellem lüktet; amint régebben a kezdő tartalomtól, épúgy vették később a kezdő szótól az elnevezést. Még később a könyvek kezdő (első) betűivel játszik már a midras.

[1]) Fürst J., Der Kanon des Alten Testaments (Lipcse, 1868.) 5. l. 4. j. szerint Szanhedrin 62. b és j. M. 7. fej. Mózes első könyve Széfer Jeczirának volna nevezve; Megilla traktátusnak azonban nincsen 7 fejezete, hanem csak 4, Szanh.-ben pedig sem az i. h., sem annak szomszédságában nem bukkantam semmire.

A család történetéhez a hébereknél.

A bibliai korszakban a patriarkhális családi élet mellett a férj a saját családjához hozta a feleségét. Rendesen a férfi atyja kérte meg a leányt fia számára és nem egyszer történt meg, hogy a házasulandók a házasság előtt nem is látták egymást. Eliezer hozza Izsáknak Rebekát, Júda vesz feleséget fiának, épígy kéri Sámson szüleit, hogy hozzák el neki a filiszteus leányt feleségül. Az összes példák, a melyek a szentirásban találhatók, a mellett látszanak tanúskodni, hogy a nő követte mindig a férjét és az ő családjának tagja lett. A sógorságba lépés úgy történt, hogy az egyik család a másiktól elvette a leányokat (Mózes I 34, 9). A nő a házasság után férje családjának tagja lett és az ő családja törzséhez tartozott, azért nem volt szabad a Czelafchad leányainak más törzshöz tartozóhoz férjhez menni. A példákat lehetne még folytatni.

Egészen helyesnek látszik tehát azon kivétel nélkül vallott nézet, hogy a régi hébereknél a nő a férj családjának tagja lett és nem megfordítva. A Genezis egy nehéz verse, a melyet a kommentátorok a targumoktól a legújabbakig nem tudnak egészen kielégítően megfejteni, arra látszik utalni, hogy volt korszak, a melyben a férj a nő családjához csatlakozott. Az említett könyv 2, 14. ugyanis azt mondja: »Azért szokta elhagyni a férfi atyját és anyját és csatlakozik feleségéhez, úgy hogy egy testté válnak.« Az elbeszélésbe, hogy a nő a férfi oldalbordájából lett alkotva, jobban illett volna a ténynek megfordított feltüntetése, hogy a nő hagyja el szüleit és csatlakozik férjéhez, annál is inkább, mert tényleg a nő hagyta el családját és férje családjába lett fölvéve! A kitétel tehát csak úgy válik érthetővé, ha oly viszonyok tételeztetnek föl, hogy a férfi szokta elhagyni az ő családját és a nő törzsébe — szűkebb értelemben — vétette fel magát.

A matriarchatus eme sajátos alakja látszik az Énekek Éneke 8, 2. is, midőn a szerelmes leány így szól kedveséhez: »Vezetnélek, vinnélek anyám házába« stb. Az előző vers alapján lehetne ugyan ezen érzelmes megszólítást másképen is magyarázni, mindamellett oly viszonyokat látszik reflektálni, midőn a férfi a nőt követte és annak családi kötelékébe lett fölvéve.

3. *Palesztina áldása és átka.*

A szentírás különböző korból származó könyvei egyértelműen arról tesznek tanúságot, hogy a szent föld a természettől gazdagon volt megáldva. Későbbi írók, Josephus, Tacítus s mások, e tudósításokat megerősítik. A talmud elbeszélései, direkt és indirekt nyilatkozatai, mesei szintén tanúskodnak Izraél országa ritka termékenységéről. Palesztina mai ismerői szintén azon véleményben vannak, hogy a talaj jól megművelve dús áldással jutalmazza a munkát.

E termékenységet Mózes V 8, 8. így részletezi: Ország, a mely bővelkedik búzában, árpában, szőlőtövekkel, füge-, gránát-, olajfákkal és mézzel. Gyakori e rövid összefoglalás: gabna, must és olaj országa (Mózes V 28, 51; Jeremiás 31, 11. s számos helyen). Ugyanezt fejezi ki Ezsékias (16, 13.): Élveztél lisztet, mézet és olajat (סלת = דגן, דבש = תירש). Még gyakoribb a szentföld termékenységének megjelölésére az ismert kitétel: tejjel-mézzel folyó ország, a mely a tórában magában 13-szor található Palesztináról és azonkivül még ötször. Minthogy a *tejbőség* által a baromtenyésztés virágzása, következésképen a mezőség bősége és termékenysége fejeztetik ki (Jóél 4, 18), minthogy továbbá *méz* a szőlő, gránát és füge összefoglaló neve (Mózes IV 13, 23. összevetve 27.) »a tejjel és mézzel folyó ország« tökéletesen olyan kifejezés, mint »a gabna, must és olaj országa« (שדה וכרם = חלב ודבש Mózes IV 16, 14).

Nagyon természetes tehát, hogy a próféták az áldást a gabna, must és olaj bőségével festik: és megtelnek a csűrök gabnával és a sajtók túláradnak a musttól és olajtól (Jóél 2, 24. v. ö. u. o. 2, 19; Hózséa 2, 24). Az átok ellenben a mezőségek, szőlőhegyek és olajkertek meddőségében nyilatkozik: Szárazságot hívok a földre és a hegyekre, a gabnára, mustra és olajra stb. (Chaggaj 1, 11. v. ö. Jóél 1, 10; Chab. 3, 17). A tóra a nagy tóchéchában (V 28, 38—40) szintén így festi a rettenetes átkot: »Sok *magot* viszesz ki a mezőre, de csak keveset gyüjtesz be, mert elemészti a sáska; *szőlőket* ültetsz és mívelsz meg, de bort nem iszol és nem gyüjtesz, mert felfalja a féreg; *olajfáid* lesznek minden határodban, de olajjal nem kened magad, mert olajbogyóid lehullanak«. Palesztinában minden helység mellett olajfaligetek voltak és vannak még ma is; innen érthető, hogy csak az olajfákról teszi hozzá a szentírás: minden határaidban. A gabna, bor és olajtermelés képezte a szentföldön a főfoglalkozást és kereseti forrást még a harmadik században is, mert a legkiválóbb amóra — Rabbi Jóchanan — azt a tanácsot adja, hogy »az ember fekvőségei mindig három részre legyenek osztva: egy harmad gabnára, egy harmad olajfakertre és egy harmad szőlőre«.

Az előadottak alapján más színben fogjuk látni a kis tóchécha következő versét: ותם לריק כחכם ולא תתן ארצכם את יבולה ועץ הארץ לא יתן פריו (Mózes 23, 20) „Haszta-lanúl enyészik el erőtök; földetek nem adja meg termését; az ország fája nem adja ki gyümölcsét«. Miután az előző versben az van mondva: *Egeteket teszem vassá és földeteket érczczé*, melynek a mező és fa terméketlensége a következménye, e szavak: *hasztalanúl enyészik el erőtök*, megszakítja az összefüggést. E nehézséget érezte a Szifrá és azt állítja: כחכם זה הכרם »Erőtök = szőlőtök«. Az »erő« képletes kifejezés, a mely a vagyont jelenti, ép úgy mint חיל és יגיע (l. Jób 6, 22. 36, 19; Példabeszédek 5, 10). A termés a föld erejének neveztetik Mózes I 4, 12. E szerint versünkben is azon fenyegetés nyer kifejezést, a melylyel több prófétánál találkozunk (a. i. h.) és a melyet a párhuzamos hely (Deut. 28, 38—40) részletesen ír le, hogy Izraél megélhetési és kereseti forrása ki fog apadni, mert nem terem gabna, must és olaj. A vers értelme e szerint: Elenyésznek szőlőitek; mezőitek nem adják ki termésüket (gabnájukat) és az ország fája (= olajfa, melynek hazája Palesztina) nem adja meg gyümölcsét. (Hogy a Szifrá nem a szőlőmívelésre elfecsérelt erőről beszél, kiemeltem a »Magazin für die Wissenschaft des Judenthums« cz. folyóirat 1890. évf. 256. lapján).

Budapest.

Dr. Blau Lajos.

Bibliai szavak fejlesztése és magyarázata a spanyol zsidó költészetben.

A zsidók középkori irodalmának filozófiai termékeiben számos oly szavakat találunk, amelyek a bibliai héber nyelv szókincséből véve kölcsön — minden külső, grammatikai változtatás nélkül — egészen uj jelentményben alkalmaztatnak. A filozófiai költeményekben ugyanezen jelenséggel találkozunk.[1]) A filozófiának jogában áll egyes szavakat a maga számára lefoglalni és azokat, eredeti értelmükből kivetkőztetve, uj jelentménynyel felruházni.

A szavaknak megvan a maguk története. A fejlődést a nyelvtudomány állapítja meg. Gyakran ennek is nehéz: oly nagy az eltérés az eredeti és fejlődött jelentmény közt. Még a filozófiai nyelvben sincs végleges megállapodás; ez is újul, változik s vele a szó, a kifejezésnek értelme is.

Végmegállapodásról csakis a holt nyelvben lehet szó. A halál a mozdulatlanság a nyelvben is: ott nincs fejlődés. A halálra élet következik. A héber nyelv is feltámadt halottiból, a sírok felnyíltak, a kiszáradt csontok életre keltek, és a holt bibliai nyelvben uj élet pezsdült. Az uj élettel megkezdődött az uj fejlődés is.

---

[1]) Csak néhány példát:

כח: potent. létezés, Ábr. i. Ezra, Div. 21. — יסוד: elem, u. a. Rosin 54; Charizi, Tachk. Bev. — יש: a lét, létező, Júda, Div. XXXI.; Charizi, u. o.; Ábr. i. Ezra, Div. 21. — מקרה: accidentia, u. o. — מצא: létezni, המציא: létrehozni, Sal. i. Gab. Carm. Sancta IX. — נמצא: a létező, Ábr. i. Ezra, Rosin 67. — מוסד: elem, Salamon i. Gab. Siré Selómó 66. — מענה: czél (a világnak tervszerű berendezéséről, a יש mellett,) Júda, Div. XXXI. — מדרגה: a tökélynek fokozata, Móz. 1. Ezra, Dukes 68. — נושא, נשא: Júda, Div. LXXXII., Ábr. i. Ezra, Div. 21. — סבה: ok, Charizi, Tachk. I. — מסבה: okozat, Júda, Ginzé 42. — stb.

Filozófiai költeményben természetesen nagy csoportban. Így Da Bietinél: מציאות, ישות, פלוסוף, סבה, מושג, הקש, השנה, קדמות, מושכל, מהות, stb. (Mikd. Meat. 3—6. ll.)

A költészet a bibliai szavat továbbfejleszti, a fogalmat egy árnyalattal kibővíti. Ím nehány példa:

אלם: *néma*, a tetemről, mely a lélek nélkül *tehetetlen*. Gab. Carm. S. XIV. גויה נאלמה. U. a. Rel. Poesie 7. בצאת הנשמה גויה נאלמה.

אספסוף: Biblia, vegyes népség, csőcselék;
Charizi, Tachkemóni II.: vegyes érzés.

אהבים: Bibliában rendesen: tisztátlan szerelem, szeretkezés;
Gabirolnál: a legtisztább, rendesen baráti szeretet; így Siré Selómó 12. הקצפת ידידי באהבים; u. o. 13. עין אהבים; v. ö. u. o. 44, 48. stb.
A *rossz*nál hozzáteszi:
אשר אין מועילים, Carm. S. V. 33. sor.
Tiszta szerelem: Júda, Virgo 40, 45, 50. stb.
Baráti szeretet: Júda, Ginzé 19, 20.
Rossz értelemben: Mózes i. Ezra, Dukes 68.

גלגל: *kerék;* a középkori héber irodalomban lefoglalva a *szféra* számára. Gab. Siré 12, 66; Carm. S. VI; Mózes i. Ezr. Rel. P. 22; u. a. spanyol machzór-jóm kipp. יעירוני; Júda, Rel. P. 33; Ginzé 9, 20. — Gab. Ginzé 29; Abitur, Rel. P. 10; Ábr. i. Ezra, Rel. P. 44. Diván 97; u. o. 21. גלגל שכל; Charizi, Tachk. Bevezetés: גלגלי טהרה.

דודים: *szerelem;* (az exegézis révén) a szerelmesnek *nyála*. Júda, Virgo 50 (מין חכים כי טובים דודיך מיין = דודים),

הדום: zsámoly. Bibl. csak רגל-lel összefüggésben, kép gyanánt a földről: Isten zsámolya.
Ábr. i. Ezr. Div. 1. מדומים והדומים, a רגל nélkül jelenti a *földet,* vonatkozással Ez. 66, 1-re: והארץ הדום רגלי. A pluralis lehet az előző plur.-nak hatása. Így jelentménye: ég és föld. (Lehet azonban, hogy הדום a מדום-nak másnemű ellentéte: mély és magas).

הגיון: gondolat, rebegés; a költészetben: dicsőítés, ének, ima.
Gab. Carm. Sancta XXII. לבד הגיון לשוני (להודות) ואין במה
V. ö. Gab.-nál Rel. Poesie. ואין לי לבד מלתי ועולתי תפלתי
Ábr. i. Ezra, Diván 101, 104.

זמן: *idő*, a *sors* értelmében; igen gyakori.
Gab. Siré 41. — Júda, Ginzé 27. — Móz. i. Ezra, Dukes 68.
ילד הזמן: Móz. i. Ezra, Ócz. Nechm. III. 49; ילדי זמן: Júda, Ginzé 27.
Vele egyenrangú a בנות ימים és בני kifejezés.
Gabirol, Siré S. 8, 14, 26, 18, 29, 35 stb.
Móz. i. Ezra, Dukes, 73, 99, 103, 104, 105 stb.

חלק: rész, Gabirol, Siré S. 8.: percz.

גבול: határ: különösen a külső természetet festő himnusokban: szféra.
Ábr. i. Ezra, Rosin 64. שבעה גבולות: Hold, Merkur, Venus, Nap, Mars, Jupiter és Saturnus.

חרט: Ez. 8, 1, íróvessző; חרט אנוש: közönséges, mindenkinek olvasható írás, érthető stílus.

Júdánál (Rel. P. 32) בחרט אנוש נתונה (נפש) צורה שכל. Így lesz az íróvesszőből véső, a vésőből: forma, emberi alak, תבנית, itt: test.

יחידה: egyetlen, nagyon sűrűn, mint: lélek, Zsolt. 2221, 3517 után. Gabirol, Siré 4; Carm. S. III. XIX. XXVII., Ginzé 29. — Júda, Diván XXV. XXXIII. XXXVIII. stb. — Mózes i. Ezra, Dukes 101. — Ábr. i. Ezra, Rel. P. 44; Diván 21, 103. — Charizi, Tachk. XIII. — Joab, Rel. P. 44. — Ismeretlen, Rel. P. 45. stb.

למה: miért?

Gabirol, Carm. S. XIV. ולמה תרדפי הבל ולמה;

a második למה nem okvetetlen ismétlődése a kérdésnek, hanem = הבל: miért keresnél hiábavalóságot? (amire azt kérdezhetni: ?למה)

Gabirol él az ily szavakkal. L. אוֹ, Geiger: Sal. i. Gab. 135., a hol is az »אוֹ vagy« kötőszó az *ingadozás* jelentményében használtatik.

Gab. királyi korona: ולא ישלט בך איך ולמה.

V. ö. Fons Vitae, V. 30.

מרכבה: szekér, a költészetben: égi dicsfény, istenség.

Az Ezékhiél próféta látomásának alapján továbbfejlesztett fogalom: a mennyei dicsőség tájéka, isteni trón, ofanchájja, s egyéb angyalsergek. Különösen a kedusákban.

Így Júda, Diván LXXXII.

Másrészt a מרכבה szó kifejezi a természet fölöttit, a nemanyagit, a képzeletit — párhuzamosan a מחשבה-val.

Pl. Júda, Rel. P. 27. גבהת מכל מרכבה וגאית מכל מחשבה מרכבה: angyalok.

Vagy talán e helyütt a מרכבה épen ellentéte a מחשבה-nak, és jelentménye: az *anyag*; a מרכבה összefüggésben a מוכב-bal. Ezen alakjában az utóbbi értelemben másutt nem fordul elő.

מדרגה: *lépcső*, Mózes i. Ezra, Dukes 68: értelmi fokozat מ' עליונה és מ' תחתונה.

מקרה; *vétetlen*; a filozófia nyelvhasználatában: accidentia, járulék. Ábr. i. Ezra, Diván 21. וחיי ישנה ומקרה אינה.

מבטא: Bibl. csak שפתים-mal, Num. 307: a *meggondolatlanúl kiejtett* szó. Dunás, Lek. Sós. 20: a szónak *pontos* kiejtése. שירים . . . במבטא נבלים.

עדים: Júda, Diván LXXIX. ידמו עדים לעדים.

Ez. 645; בגד עדים; egyese esetleg: עֵדָה, amely összefügg עד-dal: *idő*; Ez. helye a (bizonyos) időknek ruhája: vestis menstruis polluta (Gesenius). Így lett בגד עדים: beszennyezett ruha és Júdánál megjelenik az עדים szó, mint szenny, mocsok: »Egybevetnek diszt (szombat) a folttal« (péntek és vasárnap).

פלך: Neh. 39: kerület, tartomány.

A költészet a fogalmat a földről átvitte az égre: égi tájék és maga a mennybolt. Így Gajját, Rel. P. 38.

Majd a שמים-nak megfelelően a plur.-ban is használtatik. Júda, Rel. P. 42. פלכים הם בקו.

Ábr. i. Ezra, Diván 17: ברא אל פלכים בתים לשבעה מלכים.

A שבעה מלכים: a hét csillag, mint Diván 36; בפאתי שבע; l. נבול.

פתרון: megfejtés, Menachemnál (Leket Sós. 10): 1. hírnév, 2. tudomány. אנשי פתרון.

דרש: kutat, פתר: megfejt; דָּרָשׁ: פתרון: tudomány.

עזאזל: Azazel.

Gabirol, Siré S. 11: והיית כעזית עזאזל, helyesen: כיעזת עזאזל . . . יענה utána következő קאת és כום mind együtt van felsorolva a רחם-mal és פרס-szel. — עזאזל itt teljesen átvitt értelemben: pusztaság.

שחות: Péld. 2810: verem;

Gab. Rel. P. 5. שחות אפים: lehorgasztott fő.

תושיה: üdv, boldogulás. Gab. Siré S. 34, 35.

Ábr. i. Ezra, Rosin 67: tudás, bölcsészet; Diván 47: יסוד ת'

Ugyanígy: Júda, Rel. P. 31 t Charizi, Tachk. I.

תכונה: Ezék. 4311: berendezés, épület.

1. Gabirol, Siré 28. אשר נקרא שמו על התכונה, Nachum 2 10 után, ahol תכונה n. sz. készlet, m. sz. drágaság, ékszer. Gabirolnál tudományt jelent; a későbbieknél חכמת התכונה - astronomia, kiindulva Ez. 4012-ből, ahol is תכן: az eget, a csillagokat kimérni.

Ábrahám i. Ezra (Rosin 64): תכונות עליונות magasabb astronomiai tudományok.

2. tudás, képesség. Ábr. i. Ezr. Rel. P. 40. רבו תכונות בה.

3. testalkat (a testnek berendezése); Ismeretlen, Rel. P. 45. וממך היא תכונתי.

תרומיה: Ezék. 4812 = תרומה, áldozati szükséglet; etimológikus továbbfejlesztése: fölemelkedés, feltámadás; Sámuel Hannágid: הממות תרומיה.

Ugyanezen jelenséggel találkozunk a verbumoknál is.

בחר: önállóan is: szeretni, Gab. Siré 31.

נמר: Bibl. befejez. — Júva, Diván LXVII. כאומר והנומר; végrehajt, mint: האומר ועושה, vagy המדבר ומקיים.

V. ö. Zsolt. 577: לאל נמר עלי: aki rajtam végrehajtja (akaratát).

דלה: Ezék. 322: zavarossá tenni (vizet).

Gab. Siré 22: összekeverni (szilárd dolgokat).

חבר: Bibl. összefűz, költ. verselni.

מחובר: kötött beszéd, vers; Charizi, Tachk. Bev. מחובר או מפורד vers és próza. — U. o. אחבר חמודות; U. o. מחברות. — Dunás, Leket Sós. 22: מלים נחברים.

יחבר, önállóan: könyvet irni, Charizi, Tachk. I.

חדר: Bibl. mint verbum csakis Ezék. 2119: körülvenni; »a kard, mely őket körülveszi.« — Joab, Rel. P. 44. יהידתי הוי חודרת. buzgólkodni, előretörni istenhez (בחדרי חדרים); talán denominativum חדר-ből.

כבש: leigáz, Gab., Siré 27: בפז כבושה: aranyba *befoglalni.* Vagy talán a szó eredeti jelentményét veszi Gabirol is, és az összefüggés: a világ nem arany ugyan, de arany (Jekutriel) által van leigázva; neki van alávetve.

מסר: átadni, a hagyományról; Ábr. i. Ezra, Rosin 69.

סרח: Exod. 2612: fenmaradni; Júda, Diván LXIX: kiárasztani.

עתף: Zsolt. 1021 után magában is: könyörögni, imádkozni; Júda, Diván XX.

עמד: állani; talmud és midras nyomán: imádkozni; Gabirol, Carm. S. XXXIII.

ערך: önállóan is: imádkozni, Gab. Carm. S. XXVI., u. o. XXV.

פצה: magában is a. m. פצה פה: beszél, felel; Gab. u. o. XX. מה תפצה.

שקר: Bibl. csak piél-alak: nézni, rossz értelemben; Ez. 316. Mózes ibn Ezra (Dukes 65): Kalban és jó értelemben הוה סוקר וגם חוקר: nézd és kutasd.

שער: hithpael, Dániel 1140: rárohan (miként a szélvész). Gab. Carm. S. III. השתערי: félni szent félelemmel. V. ö. Deut. 3217.

Nagyvárad.

Dr. Kecskeméti Lipót.

Az ó-budai izr. hitközség történetéhez.

Az ó-budai izr. hitközség jelenleg rendezés alatt levő levéltára birja azon védszerződést is, melyre a dr. *Kohn* kitünő történészünk által a Szemle mult havi füzetében közzétett 1766-iki szerződésben is vonatkozás történt. Ezen gróf Zichy Erzsébet aláirásával ellátott szerződés 1765. január 1-éről van keltezve. Az 1766-iki majdnem szószerinti másolata emennek. Annyiban azonban különböznek egymástól, hogy a grófnéval kötött egyesség a védösszeget is meghatározza. Ezen összeg évi 1260 pengő frtot, továbbá az uraság születés- és nevenapján, azután husvét és *Márton* napján fizetendő 200—200 p. frtot tett ki. Ezen szerződés tiz évi érvényességgel lett megkötve, de miután Ó-Buda már egy évvel később ujra a kamara birtokába ment át, érvénytelenné vált az és a mult havi füzetben közzétett okmány lépett helyébe, mely azonban — a mint ez annak bevezetéséből kitünik — csak ideiglenes szerződés jellegével birt és valószinű, hogy ezen körülménynek tulajdonítható az is, hogy ebben a védösszegről említés sem történik. Ennek meghatározását a kamarától várták.

Levéltárunkban eddig még két későbbi védszerződést is találtam. Az egyik 1804. november 1-én, a másik 1818. nov. 1-én 6—6 évi érvénynyel köttetett. Remélem, hogy a közbeeső még hiányzókra is ráfogok akadni és azután idején lesz az ezekben foglalt jogokat és kötelezettségeket összegezni.

Fölötte érdekesek azon alapszabályok, melyekről a dr. *Kohn* által közzétett szerződés 15-ik pontja említést tesz. Ezeknek egy jó karban lévő példányát találtam meg; csak czímlapja hiányzik, de a bevezetés és befejezésből, továbbá a keletből is kitetszik, hogy ez azon alapszabályzat, mely a helytartótanács jóváhagyását megnyerte. Alig hiszem, hogy volna

hazánkban hitközség, mely felső helyen jóváhagyott régebbi alapszabályokkal birna, mint az ó-budai, melynek első statutuma már 1787-iki márczius 27-én nyomtatásban megjelent. Ezen alapszabályok élénk képet adnak a mult század egyik legnevesebb hitközségének beléletéről, a miért azokat alkalmilag a Kútfőkben, szószerinti szövegökben közölni is fogom. Ezuttal csak azt jegyzem meg, hogy ezen több mint száz éves alapszabályok valóban dicséretére válnnk azoknak, a kik megalkották. Tűzetes intézkedéseket tartalmáznak az évenkint tartandó tisztujításokról, a felszólamlási eljárásról, a hatáskörök körvonalozásáról, a kóser hús és bor kiméréséről, az ebből folyó jövedelmek kezeléséről, a hitközség egyéb jogairól és kötelességeiről, a biráskodásról stb. Megannyi intézkedés jól át van gondolva és sok közötte olyan szerkezetű, hogy még ma is bátran beilleszthető bármely hitközség szabályzataiba.

Az ó-budai izraelita hitközség sok nagybecsű adat birtokában van, melyeknek közzététele és rendszeres feldolgozása meszsze felülhaladja a helyi érdek határait.

Ó-Buda.

Dr. Klein Gyula.

Löw Lipót levelei dr. Hirschler Ignáczhoz.

Az alábbi levelek legjobban mutatják, hogy a hazai zsidóság haladó része egy negyed századdal ezelőtt ugyanazon eszmék érdekében harczolt, melyekért mi ma lelkesülünk. Löw Lipót lapjának a Ben Chananjának forgatása közben még inkább érezzük ezt. Az egyenjogusítás, a receptió, a közművelődési egylet, stb. megannyi kérdés, melyért 26 esztendővel ezelőtt is harczoltak. Ép azért furcsán hat, midőn egyik felekezeti lapunk a napokban, például a receptio körül folyamatban lévő eszmecsere magvetőjeként nyujtózkodik. Akkor is, mint most, testvéreink félrevezetett részében volt az eredmény fő akadálya. Csakhogy akkor az előre törekvők a sikertelenséget együtt fájlalták és nem kerestek bünbakot e g y m á s k ö z ö t t.

V.

Szeged, 1865 augusztus 6.

Nagyon tisztelt doktor úr,

Kedves barátom!

Igaz és benső örömmel értesülök unokaöcscsének Tóbiásomhoz intézett egy leveléből, hogy hála az Égnek, jól érzi magát. Tehát nemsokára látni fogjuk Önt működési körében, a melyben Ön Isten segedelmével ezentul is a segítség s áldás gazdag magvait fogja hinteni.

Hazánkban minden telve van vidám reménynyel. Azok, akik a provizorium alatt kellemetlenségeket szenvedtek, most természetesen derült napokat élnek. Már én is hozzáláttam, hogy szabadabb időmet ügyünk számára felhasználjam. Meisel véleményadása már világgá bocsájtatott: minden kommentár nélkül, a mely akkor fog következni, midőn ügyünk már folyamatban van. Meisel, aki a provizorium közeledtét nem is sejtette, egy Natonek által gúnyiratot adott ki ellenem, a mely

Önt hazajövetelekor mulattatni fogja. Dr. Pollák fölötte ritkán ír nekem, úgy hogy a legközelebbi jövőre vonatkozó intenczioit nem ismerem. Az On hazajövetelének valóságos vágyódással nézek elébe. Ha egy megbeszélést hasznosnak látna, akkor természetesen kész vagyok önnek egy intésére Pesten megjelenni.

Szerencsés utazást! kívánom, hogy az övéihez s barátjaihoz megerősödve s megizmosodva térjen vissza. Az utóbbiak közt szerény helyet kér

tisztelője

Löw.

VI.

Szeged, 1865. szeptember 3.

Mélyen tisztelt doktor úr,

nagyon kedves barátom!

Nem állhatom meg, hogy ne legyek az elsők között, akik Önt visszatértekor üdvözlik. Kezdetben az volt a szándékom, hogy személyesen teszem ezt. Ámde egyrészt épen most nem távozhatom egykönnyen, másrészt pedig nem tartottam helyén levőnek, hogy kedves rokonait a viszontlátás örömében zavarjam.

Tóbiásom, az ön védencze, néhány hét óta itthon van. Nagyon jól fel tudta a lefolyt tanév idejét használni s hál' Istennek, van okom, hogy övéle teljesen megelégedve legyek. Ő ugyan el van tökélve, hogy tanulmányait Bécsben folytatja. Én azonban, tekintettel a küszöbön levő magyar országgyűlésre s egyéb viszonyokra, azt kívánnám, hogy Pestre térjen vissza. Nyitva állana-e ez esetben számára kedves nővérének háza? Ő maga e pillanatban nincs hon. De nagyon szeretnék Öntől értesítést kapni, még mielőtt ő vele beszélném meg a dolgot. Ugy lehet, hogy e sorokat mint a pesti hitközség elnöke olvassa. Ezen esetben gratulálnék a magyar Izraélnek. Mindenesetre azonban mindennapi imádságom, hogy Isten Önt zavartalan egészséggel áldja meg.

Őszinte tiszteletem kifejezésével barátja

Löw.

VII.

Szeged, 1865. november **28.**

Igen tisztelt doktor úr!

Nagyon hathatósan kell Ont kérnem, hogy sziveskednék ezen levél keltére ügyelni. Mert csak egy órája, hogy emlékbeszéde szemeim elé került. S minthogy lapomnak szedése már be van fejezve, tehát csak a jövő héten említhetem azt fel. Fogadja tehát egyelőre legbensőbb szerencsekivánataimat a mesteri beszédhez, a mely a szónoknak és megdicsőültnek egyaránt tiszteletére válik. A holnapi Ben Chananja Kern-nek egy hozzám való levelét közli 1842-ből, a melyet Ön bizonyára nagy érdeklődéssel fog olvasni.

A bibliát illetőleg a befolyt próbadolgozatok azt mutatják, hogy a pályázók közt nincs egyetlen egy hivatott sem. A *thorát* illetőleg azon eredeti szándék, hogy a kézirat a nyomtatás előtt circuláljon, praktikusnak nem bizonyult. Minthogy az elvállalt munkának egy részét én terveztem, azt írtam az »egylet«-nek: már régen, hogy én meg birom határozni az időpontot, a mikor a nyomtatás kezdődhetnék, mihelyest a másik két dolgozónak a kézirata előttem feküdne. Azóta nem felelt nekem az egylet. Mindenesetre a vállalatnak a legjobb sikert kivánom.

Egy szeminárium alapitását javaslatba hoztam 1844-ben a Pesti Hirlapban. Akkor csak kevés számú chaszideus volt az országban, és az orthodoxia még nem szervezkedett. *Most* úgy hiszem, hogy csak azon terv vihető keresztül, mely a Ben Chananjában adatott.

A szervezkedés! Arra csak aggodalommal birok gondolni. De a pesti előljáróság talán fordulatot eszközölhetne ki; mint az Ön beszédjéből kiveszem, nem is fog tétlen maradni.

Istennek legjobb áldásáért esedezem Ön s intencziói számára, és maradok változhatlan tisztelettel

szolgálatjára kész barátja

Löw.

U. i. Ha nem olvasta ön a B. Ch. mult heti vezérczikkét, ugy kérem, olvassa el. Azzal, ami benne el van mondva, kell a jövő zsidóságot megalapitani.

Kérem, hogy a holnapi számban levő első *három* czikket se tévessze el.

VIII.

Szeged, 1865. decz. 7.

Nagyon tisztelt doktor úr!

A B. Ch. utolsó számából meggyőződhetett róla, hogy én jól fogtam fel annak a czélját. Ugy gondoltam, hogy a közmivelődési egylet-féle projectumot jó lesz ismételni, mert nem ismerek más módot, a melylyel Észak-Magyarországon levő fajrokonaink fanatizmusát meg lehetne fékezni. Akármily hihetetlennek tetszik is Ön előtt, mégis bizonyos, hogy az orthodoxok Nagy-Mihályban módok felett tanácskoztak, melyekkel az emanczipácziót meg lehetne akadályozni. Igen jó forrásból tudom ezt. Kezdetben haboztam lapomban e felől említést tenni. Most azonban nagyon higgadt emberek szólítottak fel, hogy az őrjöngő szándéknak épen a publikálás által utját szegjem.

Egy kultur-egyletnek azt kellene az északi Magyarország zsidói érdekében tennie, amit az Alliance az afrikai és ázsiai zsidókért teszen. A »magyar egylet« általa csak erősödnék. Csakhogy népszerű iratokat kellene köztük elterjeszteni *zsidó-német* irásban; pl. az Ön emlékbeszédjét zsidó-német irásban kellene azon lakossággal olvastatni.

Az én szerény tudományos-talmudi-egyletem létre fog jönni. A talmudi archaeologia *legbiztosabb* alapja a zsidóság ujjászületésének. Nem azért hozom ezt most fel, hogy tervemet plaúsibilisebbé tegyem. Munk és Kohn Albert Párisban a legnagyobb szimpatiával viseltetnek ezen terv iránt. Hogyha az Ön közreműködése Pesten száz embert arra bir, hogy *évenként két-két* forintot tegyenek le a zsidó tudomány oltárára, akkor — szerencsés vagyok! Szivessy barátom, akit Ön ismer, veszi át a járulékokat s be fog róla számolni a B. Ch.-ban.

Egyébiránt a külön melléklet sok olyast fog tartalmazni, a mi művelt laikusokat is érdekelni fogja.

Intervencziójáért a Lloydnál legbensőbb köszönetemet fejezem ki Önnek.

Nagyon lekötelezne, hogy ha szives volna az emlékbeszéd néhány példányát hozzám juttatni, mivel azokat néhány külföldi barátomnak szeretném elküldeni.

A bibliáról legközelebb. Zsinagógámban jövő kedd estéjén a chanuka beállása magyar szónoklattal lesz ünnepelve vonatkozással a hazai eseményekre. Kérem, tartson meg jóindulatában. Igaz tisztelettel

barátja

Löw.

IX.

Szeged, 1865. decz. 31.

Igen tisztelt doktor úr,

nemes barátom!

Ezen sorok átadója, kiváló tanítványom, Kleinmann Móricz, a ki Pesten a filozófiából az I. rigorozumot teszi le, bátorkodni fog Önnek a bibliára vonatkozó tervezeteimet előadni. Kérem, viseltessék bizalommal ezen jeles fiatal ember iránt. Speciális theologiai ismeretekben ő ugyan e pillanatban nem mulja felül a pesti főrabbit; de nyelvismeretekben és általános míveltségben ő igazán más ember, mint az a Dr. M. Kérem, tessék őt bemutatni barátunknak, Dr. Pollákнak. Kleinmann az én szobámban dolgozik s nem sok szót kell rá vesztegetnem.

Az Alliance-nak kezdettől fogva szószólója voltam. Pénzgyűjtésben elálltam az initiativától, mivel e pontban az *Ön* nézetén vagyok. Miután azonban Aradon és Nagy-Kanizsán már történtek aláirások, azért itt is követtetni fog a példa. Az évi járulék — 6 frank — elég csekély. De én irtam Párizsba, hogy hasznos volna, ha engedélyt eszközölnének ki az ottani követség útján az iránt, hogy Ausztriában fiók-egyletek alapíttassanak. Ha ez sikerül, akkor majd a pénznek hováfordítását illetőleg megegyezünk az Alliance-val. Erre a *kultur-egylet* volna az alkalmas talaj. Annak nem kellene másnak lenni — mutatis mutandis — mint:

a zsidósan áltöltözött Szt-István-társulatnak.

Szives köszönet beszédjének példányaiért. Holnap szétküldöm őket keletre, nyugatra. Én magam háromszor figyelemmel elolvastam e kitünő iratot. Midőn tehát Ön, mint tegnapelőtti b. soraiban is tette, zsidó dolgokban való »dilettantizmusról« szól, úgy keveset, hogy úgy mondjam — semmit sem adok rá. Sajnos, nem áll tehetségemben, a magyar Izraélt

éretté tenni az Ön működésére. A koronázás után remélhetőleg minden jobban indul.

Amint hallom, a budai hitközségnek az volna a szándéka, hogy én általam magyarul avattassa fel új zsinagógáját; de, ugy mondják, agitáczió foly ez ellen.

Nagyon kérem, ne tessék rosz néven venni mai írásomnak futólagos voltát. Épen most jöttem meg hittani óráimról, és még egy egész rakás irka-firkát kell ma elvégeznem. Isten tartsa s erősítse önt meg!

Őszinte barátja

Löw.

A VII. számu levélben érintett emlék-beszédet dr. *Hirschler* 1865. évi október 18-án *Kern* Jakab felett a magyar egyletben tartotta, mely akkoriban nemcsak a szorosan vett felekezeti mozgalmak szinhelye, hanem egyuttal a zsidó irók és tudósok gyülhelye volt. Itt beszélték meg a legfontosabb tudományos kérdéseket is, tanácskozások és felolvasásokban. *Kern* Jakab kiváló alakja volt a fővárosi zsidóságnak; a hazai zsidóság nemesebb törekvéseinek pedig lelkes és lelkesítő szószólója volt. Dr. Hirschlernek Kern felett tartott emlékbeszéde igazán mesteri. Az elhunyt nagy érdemeinek méltatása mellett a felekezetet türelem és békére intette. Sürgette a szeminariumot, a hitközségeknek önkormányzati alapon való szervezetét. A beszéd akkoriban óriási hatást tett és a jobbak ebben, köztük Lőw is, nagybecsü programmot láttak a jövőre nézve.

E levélben a biblia-forditásról is van szó, melyet tudvalevőleg a magyar izr. egylet karolt fel. Jellemző, hogy az ez érdemben beérkezett próba-dolgozatok között Löw véleménye szerint egy hivatott sem volt. A *Magyar-Zsidó Szemle* előbbi szerkesztői: dr. *Bacher* és dr. *Bánóczi* urak a biblia forditás eszméjét ismét felelevenitették és jóllehet *Bacher* a bibliai tudomány terén a tudomány világában első rendű szaktekintélynek van elismerve, *Bánóczi* pedig a magyar irodalom terén bir kitünő névvel, — a mi a forditás nyelvének egyöntetűsége szempontjából a munkálatnál szintén nagy fontosságu — azt keresztül nem vihették. Ujabb időben többek az eszmét ismét felfrissitették. Óhajtandó, hogy vállalatuknak nagyobb sikere legyen.

Ezen levél utóiratában érintett Ben-Chananja-beli czikk alkalmasint az 1865. nov. 22-iki kelettel a november 29-iki számban napvilágot látott: »Ha nem csurog cseppen« czimű valóban figyelemre méltó czikkre vonatkozik. A levelek egyikmásik részének megvilágitásánál a Ben-Chananja és az a korbeli ujságok és iratok érdekes közleményeit kellene kivonatolnunk. A Löw Lipót által életbehivott, de nemsokára megszünt tudományos talmudi-egylet is néhány évvel ezelőtt egy magyar zsidó irodalmi-társaság alakjában majdnem feltámadt. E levelek közlője egy szerény tervének figyelembevételével a minden jóért lelkesedő Bánóczi József vette az ügyet a kezébe. Már az alapszabály-tervezet is elkészült, mely a társulat feladatai között a bibliafordítást első helyre tette, de a dolog pártolás hiányában dugába dőlt. Ugy vagyunk ezekkel az eszmékkel, mint a hazajáró lelkekkel. Higyjük, hiszen e hit buzdit bennünket, hogy egyszer majd köztünk maradnak és új tartós életre ébresztik felekezetünket. Tán felesleges is megjegyeznünk, hogy a IX. levélben említett Kleinmann Móricz azonos dr. *Kármán* Mór jeles tudósunkkal.

m.

IRODALOM.

ÉSZREVÉTELEK A MASZÓRÁHOZ

Dr. Blau Lajos: »Masoretische Untersuchungen« czimű munkájára több külföldi tudóstól különféle megjegyzések érkeztek hozzánk, melyek közül a tisztán tárgyi tartalmuak a szakközönséget érdekelni fogják.

I.

A pontok és a megfordított Nun jelentésének megállapítására szolgálhatnak nézetem szerint a »Masoretische Untersuchungen« 8. lapján idézett nemzsidó szerzők által említett helyeken kivül még a következők is, a melyeket szó szerint jegyzek ki.

Ex Isidoro lib. I. Orig. cap. 20.

˙ Οβελος, i. virgula iacens, opponitur in rebus vel sententiis superfluè iteratis, sive in iis locis ubi lectio aliqua falsitate notata est, ut quasi sagitta iugulet supervacua, atque falsa confodat. Sagitta enim graece ὄβελος est.

⁘ Οβελος supernè appunctatus ponitur in iis de quibus dubitatur utrùm tolli debeant, nec ne.

(נון הפוכה =) ⌐ Παράγραφος, ponitur ad separandas res à rebus quàe in connexu concurrunt, quemadmodum in catalogo loca à locis, et regiones à regionibus, in agone praemia à praemiis, certamina à diversis certaminibus separantur.

(») ¬ Positura, est figura Paragrapho contraria, ideo sicut formata, quia sicut ille principia notat, ita ista fines à principiis separat.

Wattenbach: Anleitung zur lateinischen Paläographie. 39. Cap. Getilgt werden Buchstaben und Worte durch Ausstreichen, durch kleine Striche oben, durch Punkte über den Buchstaben, am häufigsten durch Punkte unten, oder beides, oben und unten, oder durch Unterstreichen.

Lásd munkámat: Etymologische Studien 41—42. lap, jegyzet.

München. Dr. Perles József.

II.

Több apróbb ellenvetésem volna, melyek közül néhányat idejegyzek, habár nem érintik a »Masoretische Untersuchungen« magvát.

A szerencsétlen vers Genezis 18., 9. eredeti alakja aligha lesz valaha megállapítható. A hozzáfűzött fejtegetések tökéletesen találók. — Ezekből kiindúlva, előttem úgy látszik, hogy ויאמר הנה באהל eredetileg egy lapszéljegyzet volt, a mely csak azután jutott a szövegbe, miután a megelőző isteni üzenetből egy kérdés lett csinálva.

A 45. lapon שאין זה מקומה kitételből — többi bizonyítékoktól eltekintve — semmit sem lehet következtetni, mert זה ugyanaz, mint נאן. A két vers (Numeri 10, 35. 36.) valóban máshova helyezendő, még pedig a דגלים-hoz, de nem a második vagy harmadik fejezet végére, a mint tévesen értették, hanem 10, 29. mögé, a hol a דגלים elrendezéséről van szó a vonulások alkalmával.

A 47. lapon חיאל בית האלי helytelenül van fordítva: »Chiel aus dem Hause Eli.« Igy fordítandó: Chiel aus Beth = El. בית האלי olyan képzés, mint בית הלחמי. Igy fogja fel Kimchi Dávid is kommentárjában. E szerint e szavak: והלא חיאל מיהושפט így értendők: Hiszen Chiél Jósáfat alattvalói közé tartozott? (Tószifta Szanhedrin XIV, 7.)

Az 53. laphoz. II Sámuel 18, 20. a szöveg olvasása nem lehet helyes. כי על בן המלך מת nem ad értelmet כי... לא תבשר oly értelemben: »Csak arról hoznál hírt stb.« szokatlan. Megvallom ugyan, hogy a קרי ולא כתיב sem teszi az olvasást különösen simává.

Berlin. Dr. Maybauer Zsigmond.

III.

A Szifré egészen helyesen tekintetik mértékadónak az iratban, mert az a főforrás és a legrégibb. Épen a Szifrére támaszkodva Genezis 18., 9. a következő olvasást ajánlanám: ויאמרו אליו שרה אשתך הנה באהל. »Feleséged Sára a sátorban van« lehet tehát beszélni.

A »megfordított Nun« Kolumbus tojása; ily nagy helyhez lehetetlen volt pontokat alkalmazni, mert azok könnyen elnyelhetők lettek volna. Ezért némely tóramásolók üres helyet hagytak és nem tették ki a megfordított Nunokat. Szóferim VI., 1., tehát helyesen שיעור olvasandó שיפור helyett, פ = ע (Müller szintén ezen olvasást fogadja el). Ezen olvasás található egyik kéziratunkban is.

Hogy a Tikkun Szóferim száma ingadozott Raymundus Martinus, Pugio Fidei munkájából is kitünik, mert כארי (22. Zsoltár, 17. vers) Tikkun Szóferimnek mondja, a miről a »Pugio«-ról irt dolgozatomban beszéltem. Mindezekről majd más helyen bővebbet.

Oxford.

Dr. Neubauer Adolf.

A DAN TÖRZSÉBŐL SZÁRMAZÓ ELDAD.

(*Epstein A.*, Eldad Hadani, seine Berichte über die X Stämme und deren Ritus in verschidenen Versionen nach Handschriften und alten Drucken, mit Einleitung und Anmerkungen, nebst einem Excurse über die Falascha und deren Gebreäuche. Pozsony, 1891., héber nyelven.)

A kilenczedik század vége felé Babilóniában, Észak-Afrikában, Kairuvánban és valószinűleg Spanyolországban is egy utazó tünt fel a zsidók között, a ki meséivel bámulatba ejtette hallgatóit. Mézes ajkakkal regélt a már a talmud által a többi népekbe való beolvadás folytán eltüntnek nyilvánított tiz törzsről, különösen a Dan, Naftáli, Gad és Ásér törzseiről, továbbá a »Mózes fiairól,« a kik a világtól elzárva, a szombat kivételével, az egész héten köveket dobáló Szambatjon folyó által, valóságos Eldorádóban élnek. Gazdagok, hosszu életűek; nyugalmukat nem zavarják vad állatok, mert földjükön ilyenek nem léteznek, sem más törzsek, mert hozzáférhetetlenek.

Az aranykorszakot élő Mózes törzséről szóló meséknél még elragadóbbak voltak a sanyargatott zsidókra, a kikkel szemben gyöngeségükből bizonyítgatták vallásuk nem igaz voltát, ama regék, melyek a négy törzs harcziasságára és hatalmára vonatkoztak. Nemzeti királyaik alatt félelmetesek ők és adófizetőkké teszik a szomszédnépeket, a melyek hatalmuk előtt kénytelenek meghajolni. Eldad elbeszélései, melyeknek hitelességében egy pillanatig sem kételkedtek, époly örömmel üdvözöltettek, mint a kozár birodalomról érkezett hirek Spanyolországban.

Ezen elbeszéléseken kivül Eldad a törzsek vallásos szokásairól és nézeteiről is adott felvilágosítást. — Némi kétséget támasztottak azon állításai, hogy a törzsek törvényei a »sechitá«-ról és »teréfá«-ról elütnek a talmud idevágó szabványaitól. Az is feltünő volt, hogy Eldad — természetesen a törzsek talmudjából, a melyben egyenes nyilatkozata szerint semmiféle név nem fordul elő — minden halákhát Józsua nevében idézett, a ki azt Mózestől hallotta, Mózes pedig az Istentől. Kérdést is intéztek ez irányban Czemach ben Chájim, a szúrai főiskola gáonjához. A gáon azonban megnyugtatta a kérdezősködőket.

A gáon approbácziója után az amúgy is gyönge kételynek még árnyéka is eloszlott s az Eldad elbeszélései kedves olvasmánynyá váltak. E czélból sűrűn másolták, sőt a közszükséglet kielégítése végett, kisebb-nagyobb mértékben át is idomították az elbeszéléseket, úgy hogy több recenzióban maradtak ránk. Az Eldad halákhái is nagy tekintélynek örvendettek, a kompendiumokban sürűn idéztetnek, némelyek által oly módon, mintha misnák lennének. Még az Eldad nyelvezetét is felhasználta Ibn Koreis egy bibliai szó megmagyarázására.

Egy évezredes háborítatlan hit után a kritikai hitetlenség állott be. Az Eldad elbeszéléseit egyszerű koholmányoknak nyilvánították, a melyekkel nem érdemes behatóbban foglalkozni. Némelyek Eldadot »vallástalan szélhámosnak és világbolondítónak« nyilatkoztatták ki, a ki kedves meséket költött a hiszékeny nép számára, mások pedig Eldad egyik-másik vallásos szabályára támaszkodva, »karaita missionáriusnak« tartották. Ezen nézetek azonban, melyeket Jellinek, Grätz, Frankl P. és mások nyilvánítottak, nem állják meg a kritikát, mert csak az egészből kiragadott egyes tényeken alapulnak, de nem magyarázzák meg az összes tényeket és a hozzájuk fűződő nehézségeket. A gordiusi csomó kettévágása nem történeti kritika.

Epstein Ábrahám, Bécsben élő magán tudós, ki a zsidó irodalmat már nagy számú éleselméjű értekezéssel gyarapította, előttünk fekvő munkájában az Eldad elbeszéléseit és halákháit beható kutatás tárgyává teszi. Kéziratokból és régi kiadásokból kiadja az Eldadtól származó vagy reá vonatkozó összes szövegeket, külön az elbeszéléseket és külön a halákhákat. Az előbbieket hat recenzióban, a melyekhez még néhány, különböző művekben található, a szerző által felismert szöveg csatlakozik, az utóbbiakat négy recenzióban nyújtja (1—80. és 83—138. l.). Ezen szövegeket ritka éleslátásról és széles tudományosságról tanúskodó magyarázatokkal kiséri.

A szövegek kiadását egy nagy bevezetés előzi meg, a melyben szerző Eldad koráról, hazájáról, nyelvéről, utazásainak czéljáról és a zsidókra gyakorolt hatásáról beszél. Kritika alá veszi az eddigi irodalmat, Eldad elbeszéléseit és halákháit,

és végre beszámol a kiadás alapjául szolgáló kéziratokról és régi kiadásokról (VII—LI.).

Szerző azon helyes felfogásból indul ki, hogy az Eldad elbeszélései nem lehetnek egészen légből kapottak, hanem egy igaz mag felczifrázásai. Ezen elbeszélések nem mesék, hanem olyanok, mint a történeti regények, a melyekben egy igaz esemény több költött eseménynyel van körülvéve. Ezen állítását szerző teljesen be is bizonyítja. — Minden kétségen felül áll, hogy Eldad ismerte az arabs nyelvet, habár azt állítja, hogy a héber nyelven kivül más nyelvet nem ismer. — Ezt szerző Eldad nyolcz kitételéből bizonyítja, a melyek csak az arabs nyelvből fejthetők meg. Hazája minden valószinűség szerint Jemen vagy Afrika délkeleti része az Aden tengeröböl mellett volt.

Nem tartom lehetetlennek, hogy maga az Eldad név, a mely csak egyszer fordul elő a szentirásban (Numeri 11, 26. 27., v. ö. u. o. 34, 21.) és tudtommal sem a talmudi, sem a későbbi korszakokban nem használatos, szintén valamely arabs névre megy vissza és nem volt az igazi héber neve. Talán azt is közreműködött az Eldad név választásánál, mert összes hagyományait Józsuára vezette vissza, a kinek Eldaddal már a bibliában is van dolga. Hogy magát Dan törzséből származtatja, onnan ered, mert Dan az első a négy törzs között, a melyről a legtöbbet beszél. Nagyon természetes, hogy a maga számára kiszemelt törzs viselt dolgait a legszebb világításba helyezi.

Még néhány apróbb észrevétel. A régibb kiejtésben a ד, mint az arabsban a ז-hoz hasonló hangzással birt. Innen magyarázható 133. l. ויגדל : ויגזל; 32. l. 13. jegyzet הכדריים : הכוזרים; 12. l. 8. jegyzet עדיאל : עוזיאל. 23. l. ויצעק helyett valószinűleg ואצעק olvasandó és úgy értendő, hogy Eldad, a ki látta, hogy társát megették, félelmében fölkiáltott: Jaj nekem . . . meg fognak enni stb. — Ez jobban illik az összefüggésbe. — 44. על מצרים ועמון e rövidítés על מ׳(וטב) וע׳(מון) téves kiirásából ered. 47. l. בן אבינו = Jákob ősatyánk fia, azaz Dan, nem kell tehát javítani דן : בן (l. 52. l. utolsó sor és 60. l. utolsó sor, a hol דן után beszúrandó בן), — 73. l. 8. sor alulról a régi iró tévedéséből származik, a ki a népekről elbeszélt vérfertőző há-

zasulást a zsidó törzsekre vonatkoztatta. A szöveg ilyen tévedésre alapot szolgáltat.

A szerző Eldad közléseit joggal hozta összefüggésbe az abessziniai zsidókkal, mert részben azok történetére és szokásaikra illenek. Az Eldad Hadániról irt műnek tehát alkalmas kiegészítője a »Falasák«-ról szóló értekezés. Szerző a létező irodalom kritikai felhasználásával ismerteti a falasák hazáját, nyelvét, irodalmát. Érdekesen világítja meg ezután hitüket, vallásos szokásaikat és ezeknek összefüggését a régibb zsidósággal. Meglepőek fejtegetései az időszámításról, az ünnep- és bőjtnapokról és a tefillinről. Szerző úgy ezen, mint előző munkálataiban a halákhatörténet kiváló kutatójának bizonyult be. Közzétett kutatásai azon kívánságot ébresztik, hogy többi kutatásait is minél előbb adja át a nyilvánosságnak.

Epstein Ábrahám széles ismeretek és éles kritika által kitünő munkáját a zsidó irodalom minden barátja hálásan fogja fogadni.

Budapest. B. L.

AUTO-DA-FÉK MAGYARORSZÁGON.

(Irta: Mtr. Stadler Károly. Pécs, 1891.)

Az eszme, mely az érdemes szerzőnek úgy jelen, mint »A két Askenázi« czimű munkájának megirásánál szeme előtt lebegett, elég nemes s érdemes arra, hogy szélesebb körökben is foglalkozzanak vele a szakférfiak s közreműködjenek megvalósításán; a zsidó érettebb ifjuság kezébe hasznos s vonzó olvasmányt nyujtani, melyből megismerheti a — sajnos — oly kevéssé ismert ősi vallásának szellemét, melyből megtanulhatna lelkesedni s hevülni azon zsidóságért, mely őt többnyire oly hidegen hagyja: ilyen olvasmány szükségessége mindenki előtt világos, s elég baj, hogy még mindig szükségről beszélünk s nem megvalósulásról.

Azonban nem szabad tekinteten kivül hagyni, hogy ily népszerű olvasmányok által hazafias érdeket is mozditunk elé; a zsidó ifjuság azon része, mely ha másképen nem, legalább szórakozva meg akar ismerkedni a zsidósággal, kénytelen *német* olvasmányhoz fordulni, holott, hacsak teheti, ebbeli szükségletét bizonyára inkább szeretné *magyar* termékkel kielégíteni.

Hogy vajjon a szerző munkássága csakugyan megfelel-e az elérendő czélnak? az ugyan más kérdés, de szerencsére, olyan, melyre részünkről »igen«-nel felelnetünk. Nagyjában Stadler orvos úr helyes tapintattal jár el: *magyar* zsidók multjából — ez izben a bazini zsidók tűzhaláláról — választja elbeszélésének tárgyát, mely körülmény már eleve is nagyobb érdeklődésre számíthat a magyar közönségnél; a zsidó életet s szellemet hiven tükrözteti vissza, a mi az ifjuságnak csak tanulságos lehet; előadása — s ez a munka egyik főjelensége — elejétől — végig meleg lendületes, lelkesedő s lelkesítő, meglátszik a szerzőn, hogy szivének minden dobbanása a zsidóságé s olvasóiban is hasonló érzést igyekszik felkelteni. Kivánjuk, hogy úgy legyen.

Ámde épen az előadásnak e lendülete s melegsége, hibát is vonz maga után; kivánnánk egyszerűbb, olvadékonyabb, a fellengéstől ment nyelvezetet, a mi bizonyára nem történnék a melegség rovására; valamint hogy a reflexiók is, melyek itt-ott a cselekvényt félbeszakítják, határozottan nem szólnak a munka előnyére, ámbár e tekintetben előbbi munkájához képest, a szerzőnél örvendetes haladás konstatálható. E csekélységek a lelkes szerzőtől várható jövendő munkásságnál könnyen kikerülhetők s ebbeli várakozásunkban örömmel üdvözöljük a szerzőt, a zsidó irodalom csarnokában.

Budapest.

KRAUSZ SÁMUEL.

ZSIDÓ MONDÁK, LEGENDÁK.

Ily czim alatt a midrás költői értékü elbeszéléseit szándékozom verses alakban feldolgozni. A ki csak egyszer mélyebben merült el az agáda sajátos világába, hol a képzelet s a költői erő élénk szinekkel festi az ősök egyszerü életét, az a legigénytelenebb mesében gyakran találhatott oly tárgyat, mely költői feldolgozásra méltó. Akárhány modern költő dolgozott már fel egy-egy vonást öntudatlanúl az agáda eszméköréből de gyakran maga a gondolat, mely finoman van egy-egy elbe-

szélés keretébe szőve, egész modern! Az emberi sziv nem igen változott az ember történelmi fejlődésében. Mindenha érzett, gondolkodott, lelkesült. Sőt a költői szépségek iránt fogékonyabb volt a mult, mint a jelen. A naiv hit, mely nem érezte a materiális századok nyügét, a képzelet legszebb alkotásaival gazdagitotta a költészetet. Minden hit már természeténél fogva költőileg hat s az őszinte érzelem, a rendületlenül hivő lélek, a fanatikus ábránd mindig megragadja a fogékony szivet. Ha tehát modern az agáda költészete, annál jogosabban követel modern feldolgozást.

Első sorban a bibliai alakok körül csoportosulnak a mondák, hogy a nép költészete egészitse ki azt, mit a biblia homályba takar. De bármily nemes tulajdonsággal ékesiti a képzelet a bibliai hősöket, nem akar belőlük félisteneket teremteni, hanem valódi embereket! S ha bonyodalmas helyzetből csodás uton szabaditja meg, ilyenkor az *eszme* kidomboritása a főczél. Az érzelmeket tisztán emberi alapra helyezi s úgy tünteti fel a hőst, mint egy valódi *ember* mintaképét, hogy az *emberekre* hasson. A zsidó mondavilág nem ismeri el, hogy földön túli szellem az emberi akaratra befolyást gyakorolhat. Az angyalok világosan fejezik ki az eszmét, mely örök hivatásukat képezi, de sohasem válnak az emberi önkény alárendelt eszközeivé.

A népmesékből is hiányzik a csodálatos elem, mely minden nemzet mesevilágában oly nagy szerepet játszik s a tulzó képzelem, mely az egyes ágádái elbeszéléseket jellemzi, csak a földi kicsinységet mutatja eltorzitva. Igaz ugyan, hogy az ethikai hatás, mely első czélja minden agádai beszélynek, gyakran a költői érték rovására előtérbe lép, de azért a józan külső nem rejti el egészen soha a mély psikhologiai gondolatot. A poézis jól fér össze a tanitó morállal.

Jelen elbeszélés, melylyel a zsidó mondák, legendák feldolgozását megkezdem, azon lélektani igazságot fejti ki, hogy az emberi szó épp azért, mert visszavonhatatlan, sokkal többre képes mint az emberi tett. Nec scit vox missa reverti! A monda *Ábrahám* ifjú korának egy mozzanatát öleli fel s mélyebb bepillantást enged az ifjú lelkivilágába, ki önmaga jut el az isteni gondolat eszméjéhez.

A forrás: Gen. rabba C. 38.; M. Abraham ed. Jellinek

II: 119. Feldolgozva Sachs M.: Stimmen vom Jordan und Euphrat. II k.

Az istenek bukása.

Leszállt az alkony;
A csillagok százezrei kigyúlnak,
Ragyogva, mint a fáklya, mely a szélben
Új fényre csalja üszkös homlokát.
Az éji köd eloszlott zajtalan
S a tiszta ég ezüstös szőnyegére
Lobogva száll a bágyadt holdvilág.
Pihen a munka, néma csend borúl
A szunnyadó világra. Óh e csendben,
E zajtalan, e néma éjszakán
A természet szebben dicséri Istent,
Mint miljó sziv, mint miljó emberajk! . . .
A földi hang magasba nem hatol
S a szó mit ér az ember gyönge ajkán?
Mit ér a szellem, mely örökre érzi
A test nyügét, a föld bilincseit?
Óh szebb a csend, dicsőbb a néma ábránd,
A gondolat, mely szóra nem talál.

Így elmerengve, ősi szirtek alján
Tovább halad egy ifjú szótlanúl.
Hajfürtei vállára omlanak
S a holdas éj, mely koszorúkat oszt
Mohos hegyekre, egy-egy sugarat
A délczeg ifjú homlokára vet.
Megáll . . . s szivében ég a gondolat,
A szó, melyért sokáig küszködött,
Melyet lelkébe oltott a magány,
Az éji csend, a szunnyadó világ . . .
Hogy napvilágra jusson a titok,
Mely lángra gyujtja lelkét s mely a föld
Minden rögébe életet lehel.
Nem sejtelem a gondolat, való!
A koldús élet eltünik a földről
S ha rongyba' járt, bíborba öltözik
A szenvedő. Oly kincsre lelt a szív,
Milyet halandó újra nem talál,
Mit hosszú ezredek örökbe hagynak,
Hogy az utókor érte küzdjön újra,
Ha ideálért lelkesülni tud.
S a szó, mely ezredek szivébe hat,
S új vágyakat teremt — eldördül ajkán:
Az Isten egy!

Ott, hol a csillagok
A végtelen nagy ür ölében úsznak;
Az Isten egy!
Ott, hol az őshegyek
Az égbe nyújtják felhős ormukat,
Az Isten egy!
Ki mindörökre lesz,
Ki a világot semmiből teremti,
Ki szüntelen s mindennap újra alkot;
Az Isten egy!
Visszhangos bérczeken
Repül a szó tovább a néma csendbe.
Alvó virág kinyitja lomha kelyhét
S mohón beszivja e csodás igét,
Mely mint a tenger habja gördül át
A végtelenbe, csendes éjszakán;
Hogy lángra gyújtsa a világ szivét
S a föld rögébe új erőt teremtsen.
Az Isten egy! E dicső gondolattal
Az ifjú vigan ballagott haza.
Örök a vágy, mely szenvedélyre gyujtja
S gyönyörbe ejti álmodó szivét,
Mely végtelen küzdésre bátoritja,
Hogy minden ember, minden földi lény
Érezze át az isteni erőt!
S ha majd lerogynak földi istenek,
Hirdesse minden ajk: az Isten egy!

De mit tegyen szülői hajlokával?
Mit szólnak a családi istenek?
Ha atyja is a kőszoborba hisz
S átokkal sujtja önön gyermekét?
Ha a világ nevetve válaszol:
E gondolatba' hinni nem tudok!? . . .
Óh mindhiába! Küzdő szelleme
Nyugodt. Hol eszme küzd a balhit ellen,
Az eszme győzni fog!
Szép sorban állnak
Kőből faragva a családi szentek.
Középen ül *Terách* egy istene,
Kit a minap agyagból alkotott.
Az ifjú látja s büszke homlokán
Az őserő fon díszes koszorút,
Mig tompa hangja közbe mennydörög:
Ti vagytok hát az élő istenek?
A földi lét korlátlan urai?
E kőhalomba' nincs egy égi szikra,

Nincs benne lélek, eszme, gondolat
S övé legyen a végtelen erő,
Mely a világot ősi kezdet óta
Mozgatja szüntelen? De jó, legyen!
Ha isten él e durva kötömegben,
Ha lelke is van — itt a serlegem,
Csordultig telve borral, — igyatok!
Ti istenek! vagy bármi is legyen
E kőszobor . . . Parancsom értitek? . . .
Óh látom, hogy didergő arczotok
Szeretne égni bortól lázasan.
Nos mért nem isztok, mért nem nyujtja senki
Jobbját felém? E serleg lángra gyujt
S a dermedőbe új erőt lehel!
Ti nem feleltek? Óh való tehát,
Hogy kőszobor, nem Isten mind e bálvány! . . .

S az ifjú szivébe' vad indulat ébred,
Szemébe vidám csatatűz lobogott,
Kaczagva kiáll egy erős fadoronggal
S az isteneket lesuhintja legott.
Szörnyű, a mi rejlik ez ifjú szivében,
Hogy omlik a porba e nagy hatalom!
Az istenek ősi hatalma e földön,
Lám mind csupa árnyék, lám mind csupa rom!

Félkézzel az egyik odadölt a sarokba
S hiába mereszti az égre szemét;
Fel, isteni vér! ki tudja legyőzni
Ez ifjú halandó őserejét?
Egymásra borul a levert hadi tábor:
Jaj, összedőlünk, mire jő menedék!
Reménytelenül lesodornak e helyről
S az ifjú kiált: nesze még, nesze még! . . .

Mind összehullt. Apró darabra váltak
Az istenek. S hogy atyja meg ne tudja,
Ki volt e szörnyü rombolás oka —
Sértetlenül csupán egy isten állott,
Kit bősz haragja szándékkal kimélt.
E kőszobor kezébe helyezi
A végzetes botot. Elég korán,
Mert im e perczbe' lép hozzá az ősz.
A nagy dörömbölés elűzte álmát,
De ah! minő — álomra ébredett!
Az istenek hatalma rombadölve
S némán lehullt mindaz, mi drága volt,

Mi régen, régen összeforrt szivével,
A föld porába, örök szégyenül.
Felismeri e szörnyű rombolásban
Hitetlen gyermekét.

Szólj, merre vagy?
Hová sietsz a gyilkos éjszakába
Pihenni, vakmerő? Nyomodba lép
Az átok, mely szülői földeden
Pihenni nem hagy. Óh te áruló,
Ki ősz atyád utolsó perczeit
Kimélni nem tudod; ki vakmerőn
Lerombolod családi tűzhelyem!
Óh légy örökre átkozott!

Atyám!
Vondd vissza átkodat, ha csillapul
A bősz harag, mely oktalan
Felindulást okoz. Oly egyszerű
Az istenek e furcsa helyzete.
Szomjú gyötörte egyik jó urat,
Szegény, bizonynyal régen nem ivott!
S a bor, melyet elébük helyezél
Mult éjszaka még jobban ingerelte.
S ő ellentállni többet nem tudott.
Mohón kinyujtá érte jobb kezét
S már szürcsöli e gondűző italt,
Midőn ez itt, a legidősebb úr,
A hűs italt először önmaga
Kivánja kissé felhörpenteni.
Két pártra oszlanak az istenek.
Ne add!... — parancsolom!... a serleget!...
Siess, ürítsd ki!... hangzott összevissza
S a harcz tüze szivökbe költözött.
Mig végre ez a legidősebb ott
Egy fadorongot gyorsan felkapott
S jól összeverte társait. Azok
Ily büntetést koránt sem érdemeltek!
De mondhatom, azt látni érdemes volt,
Az istenek mily szépen játszanak!

Elég, te vakmerő! vagy esküszöm,
Sötét szivedbe fojtom el a gúnyt.
Tán azt hiszed, fiú, hogy nem tudom,
Minő erő van mindegyik szoborba?
Nem ismerem önalkotásomat?
Hisz' mindez itt élettelen szobor,
Mely mindörökre durva kő marad!

Merev tömeg, nincs benne gondolat,
Nem szomjúzik italra sohasem.
Nincs benne lélek, eszme, tartalom —
S te így beszélsz!?...

Atyám, óh sejted-e,
Minő itélet volt e bosszús hang?
Óh hallod-e, óh érted-e, atyám!
Magad itéltél önmagad felett.
Úgy hát az istenekbe' nincs erő,
Nincs gondolat e kőmerev szivekbe'
S te még elébük hajtod térdedet
S imádni tudsz élettelen szobort?
Szobort, melyet te gyúrtál istenül,
Istent, kit ember alkotott! Atyám,
Óh lásd, nem én vagyok, ki hősi tettel
Lerombolám e néma szörnyeket;
Te zúztad össze most e perczben őket
S itéleted lesujtó — mert igaz!

Budapest.

MAKAI EMIL.

NYUGVÓNAPRA.

Oh jöjj arám, oh jöjj arám!
Pihenjek lágy karod között,
Miként a lélek megpihen
Ha más hazába költözött.

Legyen világod más világ,
A melybe lelkem általjár,
S megtörve *itt* a hét után
Ott írt keres, *ott* írt talál!

Találjak ott más életet,
Ne lássam ott a mult napot,
Feledve légyen minden baj,
E héten át mely zaklatott!

Faradt madárnak fészke vagy
Oh szentelt napi nyugalom!
Fáradt madár a tört remény
Megszegzett, tépett szárnyakon!

De szent lakodban ujra él
A szárnyavesztett bús madár,
Letört reményem ujra nő,
Magasba szállva fennen jár.

A lelkem ujra harczra kész,
Csatára viszik szárnyai,
Oh szombat csendje! oszlanak
Te benned éltem árnyai!

Lassan, lassan, magasságból
Közelgve jő a nászmenet,
Tündér ifjak, tündér lányok
Kerengve zengnek éneket.

Már álmodom, már látlak is,
Oh én arám tekints le rám!
A béke halk szelid dalán
Oh jöjj arám! oh jöjj arám!

KISS ARNOLD.

ORSZÁGVILÁG.

Landsbergi levél.

T. Szerkesztőség!

Mielőtt rátérnék azon mozgalmak jellemzésére, a melyekről utolsó levelemben futólag megemlékeztem, a melyek a keresztény társadalomban megindultak és vagy közvetlenül vagy közvetve a zsidó viszonyok és állapotok javulását is fogják eredményezni, szükségesnek és előbbrevalónak tartom, hogy azon *zsidó*-intézményekről és egyletekről számoljak be, a melyek a Németország területén lakó zsidóságot egyesíteni törekednek, és a melyek áldásos befolyásukat a felekezeti életre máris érvényesítik.

Legelső helyen említendő a német községek szövetkezete, a »Deutsch — Isr. Gemeindebund«, a melynek hatásköre mindinkább szélesbedik. Czélja és feladata alapszabályainak első pontjában pontosan körül van irva: *A német izr. községek közigazgatási, jótékony és művelődési intézményeinek pártolása és előmozdítása.* Ezen czél elérésére törekszik:

1. azáltal, hogy a közigazgatás és a szervezkedési ügyekben szerzett tapasztalatokat és értesítéseket gyűjti.

2. Szegény községeket anyagi segélyben részesít.

3. Hittanításról és hittanítók kiképzéséről gondoskodik.

4. Intézkedik, hogy a község hivatalnokainak penziójáról és elhalálozásuk esetében családjukról kellően gondoskodva legyen.

5. Oly intézetek felállításáról gondoskodik, a melyek a közművelődést zsidó körökben előmozdítják.

6. Oda hat, hogy az ifjuság a kézmű, földmívelés és ipar különböző ágaiban kiképzést nyerjen.

7. Beteg és szegény egyletek gyámolítása által.

8. Intézkedik, hogy a vándorkoldulás megszünjék és hogy a szabadon bocsátott államfoglyokról gondoskodva legyen.

9. Végül gyűjti és feldolgozza a statisztikai adatokat és helyes ismereteket terjeszt a zsidó tanról és történetről.

Minden vallásos és rituális kérdés fejtegetése, valamint politikai kérdések tárgyalása az egyesület működési köréből ki van zárva.

Hatalmas programm, melynek minden egyes pontját megvalósítani törekszik és melynek egy részét már meg is valósította.

Miután minden vallásos és rituális kérdés tárgyalása kebeléből ki van zárva, a D. I. G. B. oly központot képez, a mely a legkülönbözőbb irányú községeket egyesíti magában. Ezek a közös érdekek azok, a melyek alapján hazánkban is egy nagy egységes szervezet létesítésén a lényegileg ugyanazonos czélok elérésére egybehivott congressus meghiusulása óta a jobbak eddig, fájdalom, kevés eredménynyel törekszenek.

Sajnos, hogy orthodox testvéreink türelmetlenségükben annyira bizalmatlankodnak. Sőt itt is a boldogult Hirsch Samson Rafael kezdeményezésére egy külön egylet alakult, daczára, hogy a Gemeindebund vallásos kérdésekben teljesen neutrális álláspontot foglal el. De még dr. Hildesheimer, a német konzervativismus feje sem tudta helyeselni e külön egylet alakulását és ő is rokonszenvez a hitközségi szövetkezet czéljaival és törekvéseivel. És így remélhető, hogy lassankint Németország összes községei a szövetkezet soraiba lépnek. Nagyon hátráltatja az összes községek egyesülését azon körülmény, hogy az egyes államok és herczegségekben a hitközségeknek már törvényileg megállapított hierarchikus szervezetük van és a kisebb községeknek határozatai a konzisztóriumtól vannak függővé téve. De mindamellett a múlt évi jelentés szerint 441 hitközség körülbelül 350.000 lélek-számmal a G. Bund körül sorakozik, úgy, hogy ma már a felekezeti életben hatalmas tényezőt képez.

A Gemeindebund 1869-ben, mint a lipcsei zsinat egyedüli életképes alkotása, Lehmann Emil drezdai ügyvéd kezdeményezésére és Kohner Mór buzgósága folytán létesült, a ki utóbbi 1877-ben történt haláláig e szövetkezet élén állt. Őt az elnöki tisztben Nachod Jakab követte, a kinek elhalálozásával 1882-ben a szövetkezet Lipcséből Berlinbe tette át székhelyét. A mostani elnök, dr. Kristeller S. titkos egészségügyi tanácsos, másodelnökök dr. Lazarus M. egyetemi tanár és

Hahn A. L. majnai Frankfurtban. Az elnökség kifelé, úgy mint a szövetkezet hivatalnokaival szemben, a szövetkezetet képviseli. A különböző teendők és ügyek végzése a választmányra van bizva, a mely a Gemeindetag által választott 18 tagból áll, a kik saját belátásuk szerint 36-ra kiegészíthetik magukat. A mostani választmány teljes száma is a német zsidóság legkiválóbbjait foglalja magában. Egyes kommissziókra osztva a Gemeindebund különféle feladatainak teljesítésén fáradozik.

Másrészt a választmány egyes teendők végzésére vagy a G. B. érdekeinek megóvására Németország különböző vidékein delegáltakat jelöl ki, a kik a választmánynak időről-időre jelentést terjesztenek be. Leginkább a hitközség rabbija vagy előljárója vállalja magára e feladatot. Hatvanra megy azoknak a száma, a kik hol itt, hol ott a Bund érdekeit képviselik. A választmány csakis a Gemeindetagnak felelős, a mely a Bundhoz tartozó községek által kiküldött képviselőkből áll. Minden község több képviselőt küldhet ugyan, de szavazati joga csak egynek van, ha a község évi járuléka az 50 márkányi összeget nem haladja meg. Minden 100 márkányi magasabb járulékra egy-egy szavazat jut, csakhogy egy község legfölebb öt szavazattal biró képviselőt jelölhet ki. Másrészt a nem képviselt községek egy a gyülésen jelenlevő tagot bizhatnak meg a szavazatadási joggal, csakhogy ismét egy tag legfölebb öt szavazatot egyesíthet magában. Minden képviselő irásbeli felhatalmazást tartozik bemutatni. A Gemeinde tag a választmány által szükség esetén, de legalább minden negyedik évben egybehivandó; vagy hat hónap lefolyása alatt, ha 30 rendes tag az egybehivást sürgeti. Tárgyai a Gemeindetag gyüléseinek

1. A választmány jelentése az összes történtekről és a pénztár kezeléséről.

2. Három ellenőr kijelölése, a kik a pénztár kezelését felülvizsgálják.

3. A választmány felmentése.

4. Uj választás és 5. a napirenden levő ajánlatok tárgyalása, melyek fölött a jelenlevők absolut szótöbbsége dönt. Határozattá azonban az indítványok csak akkor emelkednek, ha a választmány ezeket jóváhagyja.

Legutolsó berlini tartózkodásom alatt alkalmam volt Budwig titkár úr szivélyes kalauzolása mellett a Gemeindebund otthonában is körültekinteni, valamint betekintést szerezni a szövetkezet munkálataiba is. Berlin legelőkelőbb város részében, a Sigismund-utcza egyik bérházában, van elhelyezve az iroda, a mely az üléstermen kivül, három vagy négy szobát foglal magában, a melyekben az iroda személyzete dolgozik. A könyvtár is itt van. Ide fordulnak a hitközségek közigazgatási, tanügyi, jogi kérdéseikkel, a melyekre lehetőleg pontos és kimerítő választ nyernek. A jogi kérdések a jogi bizottsághoz, a tanügyek a tanügyi osztályhoz utasíttatnak. Azonkivül tömegesen érkezik ide levél a legkülönfélébb szövetkezet hatáskörén kivül eső ügyekben, a melyek szintén, hacsak lehetséges elintézést nyernek. Igy pl. egy kisebb község templomot épiteni szándékszik, a szövetkezet irodája más községektől veszi be a templomépületek terveit és az ahhoz tartozó költségvetést. A szövetkezet egyik tagja fiát illetőleg tanácsot kér, hogy hova és milyen intézetbe küldje kiképeztetés végett stb. és még ily tartalmi kérdések sem maradnak válasz és elintézés nélkül. Rendes levelezést folytat az iroda 700 községgel és 1400 községi hivatalnokkal. A könyvtár jórészt adományok utján létesült és leginkább a Gemeindebund czéljainak megfelelőleg van összeállítva.

Igy a legszélesebb és e tekintetben legteljesebb gyüjteményét találjuk itt Németországban a múltban és jelenben használatos hittan- és imakönyveknek. Másrészt statisztikai kimutatások és dolgozatok, valamint az antiszemita mozgalom folytán támadt zsidóellenes és védiratok képezik e könyvtár legfontosabb alkatrészeit, a mely a közhasználatnak át van adva. A könyvtár dr. Karpeles felügyelete alatt áll.

Egy harmadik teremben a statisztikai adatok feldolgozásán szorgosan munkálkodnak. 1885 óta ugyanis az iroda évenkint egy statisztikai Évkönyvet bocsát ki, a mely kimutatást közöl Németország összes községeiről, azoknak lélekszámáról, előljáróságáról, hivatalnokairól és az egyes községekben fennálló egyletek és tisztviselőik neveit is tartalmazza, valamint az évkönyvben megjelent miniszteri körrendeleteket és hatósági intézkedéseket községi ügyekben.

A választmány ezen évkönyvön kivül időről-időre nyom-

tatott »Jelentések«-et közöl, a melyekben legfontosabb ténykedéseiről és a történtekről számol be, valamint — feladatának megfelelőleg — a vett községi értesítéseket a többiek tudomására hozza. A legutóbbi »Jelentés«, mint a 29-dik, februárban adatott ki, a melynek első czikkében a választmány a szövetkezet egyik legbuzgóbb és legérdemesebb tagjáról, Klingenberg Józsefről emlékezik meg, a ki Oberingelheimban mult év november havában halt meg.

Miután a jelentés az ujonnan belépett községek és tagok műveit közli, a Kristeller-féle alapítvány alakulásának történetét mondja el. Az elnök 70-dik születésnapja alkalmából a Bund az e czélra rendezett gyűjtés eredményeként 14.500 márkányi összegét nyujtott át a jubilánsnak, hogy az ő nevével ellátva, mint külön alapítvány kezeltessék, a melynek kamatjai zsidó ifjaknak a kézmű és iparban való kiképzésre fordítandók. E jelentés szerint továbbá a Friedrich Wilhelm Victoria-alapítvány előnyeiben, egy ujabb határozat szerint, a zsidó tanítónők részesülhetnek. A Gemeindebund ugyanis, hogy a községi hivatalnokok életbiztosításáról kellően gondoskodva legyen, a Victoria életbiztosítási társasággal lépett összeköttetésbe, a mely késznek nyilatkozott, hogy községi hivatalnokokat a Bund közvetítése folytán kötött életbiztosítási szerződéseknél bizonyos előnyökben részesítse. Másrészt a Bund Friedrich Wilhelm Victoria nevű alapítványt létesített, a melynek kamatjaiból a biztosítási díjak fedezéséhez hozzájárul és fizetésképtelenség esetében e díjakat vagy előlegezi vagy teljesen fedezi. A szövetkezeti iroda sürgetése, közbenjárása és támogatása folytán alig mulasztja el a községi hivatalnok, hogy családja jövőjéről ekkép ne gondoskodjék.

Az említett alapítványokon kivül egyéb czéljainak elérésére, rendelkezésére áll a Gemeindebundnak I. »a német izr. kölcsönpénztár nők és leányok számára« leányok kiképeztetésére Lipcsében. II. Philippsohn-féle alapítvány, a mely 1875-ben létesült szegény községi hivatalnokok támogatására. III. Herxhenner ösztöndíj-alapítvány zsidó képezdészek számára. IV. A Zunz-alapítvány zsidó tudományos művek és dolgozatok kiadására.

A rendes és rendkivüli tagok járulékaiból a Bund szegény községeket támogat, templom- és iskola-épitésekhez megfelelő összegekkel hozzájárul, jótékony intézeteket istápol, hitoktatókat alkalmaz, szóval kitüzött feladatait tőle telhetőleg megvalósítani törekszik. Nem megszégyenítő állapot hazánkban, hogy a szegény bözödujfalvi izraelita hitközség könyöradományokra szorul és hogy azok is oly lassan csepegnek?

A Gemeindebund hatalmas szervezete mellett igazán sivárnak tetszik hazánk községeinek egy szervezetlensége és fájdalmas érzés fog el, ha hazánk szomorú viszonyaira gondolok, és ha végigtekintek a közművelődési és jótékony intézetek hosszú során, a melyek Németország különböző községeiben fennállanak és virágzanak. Zsidó kórházak, sinylők háza, menhelyek öregek számára, egyletek és alapítványok a közművelődés emelése czéljából, egyletek a kézmű és ipar terjesztésére, nyilvános zsidókönyvtárak, alapítványok községi hivatalnokok támogatására, felsőbb tanintézetek; rabbi és tanítóképezdék egész sorát mutat fel a statisztikai évkönyv, a melyeket egyenkint felsorolni hosszas volna. Mindezeket önkénytes adományokból tart fenn a hazánk zsidóságával számra nézve csekélyebb német zsidó lakosság. A német zsidóság cselekszik, a hazai zsidóság pedig kénytelen legjobb erejét a — hogy mást ne mondjak — korlátoltságból eredő kötekedés lenyügözésére fordítani. A vallásos jakobinizmusnak a német zsidóság kebelében már nincs tere, habár itt sem hiányoznak egyes lármázók, a kik szinlelt fanatizmussal a zsidóság egy csekély töredékét önemésztő tüzbe akarnák hozni. Hála Istennek! csak nagyon kevesen állnak a hátuk mögött, mert a német zsidóság zöme sokkal müveltebb, semhogy az ilyen fruktifikáczió czéljából kibocsátott vészkiáltásokra hallgatna.

Még egy más egyesületről akarok beszámolni, a melynek létesítése szintén hazánkban részben a közömbösségen és részben még szomorúbb állapotokon mulik egy egylet, mely vallásos és ritualis kérdésekben döntő forumot képezne és melyre szintén fontos feladatok megoldása vár — a rabbiegyesület, a mely itt 1884-ben alakult. De erről és más egyébről a t. szerkesztőség engedelmével majd csak jövő levelemben.

Landsberg.

DR. ELSASS BERNÁT.

Indiai levél.

Tekintetes szerkesztőség!

Szabadságot veszek magamnak, hogy emlékeztessem önöket 1890. márczius hó 5-én kelt levelemre, melyet a bombayi (India) »Beni-Israel« hitközség érdekében írtam. E levelemet a mint talán emlékezni méltóztatnak, dr. Rosenspitz úr egy ajánló levele kisérte, a ki nagyon sokat érdeklődött a »Beni-Israel« hitközség iránt, midőn itt tartózkodott a legutolsó évben. Bizván abban, hogy önök szivesen fogják pártfogásukba venni, az említett hitközség ügyét folyóiratuk hasábjain és hogy felfogják kelteni magyarországi hitsorsosaik rokonszenvét és áldozatkészségét, újra fordulok önökhöz. (A felhivás közzé lett téve. Szerk.)

Nagyon leköteleznének, ha zsidó iskolánkat magyarországi gazdag és emberbarát hitsorsosainknak kedvező megemlékezés által ajánlanák és őket arra buzdítanák, hogy az »építkezési és nevelési alaphoz« hozzájáruljanak. Az »Israelite school« tisztán a »Beni-Israel« gyermekeinek nevelésére lett alapítva, a mely község nagyon rászorul más községek tagjainak támogatására és szükségszerűen függ a zsidók szimpátiájától, pártfogásától és közreműködésétől. A tapasztalat már megmutatta, hogy összes iskoláink számára segélykérő kör- és emlékirataink a bombayi előkelő milliomos emberbarátoknál hideg fogadtatással találkoztak és hogy támogatás csak zsidó hitközségektől várható.

Örömmel konstatálom, hogy az »Anglo-Jewish Association« Londonból 10,000 Ls.-el járult hozzá az izraelita iskola építkezési alapjához, a nevelési alaphoz, továbbá 7000 Ls. és szükség esetén 18 tanulóról a saját költségén gondoskodik. Ezen jelentékeny adományon kivül még évi 200 Ls. szubvenciót ad.

Azon meggyőződésben, hogy önök örömmel és érdeklődéssel vesznek tudomást Beni-Israel hitközség haladásáról, maradtam stb.

Bombay, 1891. márcz. 20.

HULLEIN SÁMUEL,
az »Israelite school« bizottság elnöke.

A szolnoki izr. hitközség jelentése 1890. évről.

A szolnoki hitközség ez évben terjedelmes és szépen megirt évi jelentéssel köszöntött be. E jelentés, arra, a ki valaha Szolnokon járt, azt a hatást teszi, mint azok a bizonyos festett muszka falvak. A magunk részéről hőn óhajtanánk, hogy a szolnoki hitközség viszonyai csakugyan olyanok volnának, mint a milyeneknek azt ezen 33 lapos jelentés után gondolnánk. De bizony nincs így. Aki ezt a szép jelentést összeállította, egy kissé elvetette a sulykot. Ez azonban nem volna olyan nagy hiba, mert a hang, mely e jelentés javarészét áthatja, igazán lelkes és úgy látszik, mintha a talaj Szolnokon jó volna. Így például bármely első rendü hitközség becsületére válnának a következő fejtegetések, a miket a jelentés a magyar zsidó irodalom pártolásáról nézve tartalmaz:

»A legutóbbi években, a hazánkban létező különböző hitfelekezetek vallásos társadalmaiban egy oly egyházi culturmozgalom volt észlelhető, mely arra irányult, hogy a magyar nemzeti cultura legjelentősebb tényezője, a magyar irodalom az egyes vallások különös jellegü alakjában is megtestesüljön, másrészt a magyar irodalom a vallásos társadalmak hathatós pártfogása által is támogatva legyen.

Mindegyik egyház vallásos társadalma célul tüzte ki maga elé, a saját hitfelekezete kiválóbb irói műveinek terjesztését, egyház irodalma teljes megmagyarosítását és a nemzeti s vallásos cultur-céloknak egyházi irodalmi egyesületek létesítése által leendő egyesített kiszolgálását.

Ilyes irányu mozgalom csak a mi vallásfelekezetünknél nem volt észlelhető, pedig mi magyar izraeliták szivesen kiveszszük a magunk részét a magyar nemzeti irodalom támogatásából és legnagyobb óhajunkat az képezi, hogy e hazának minden vallásfelekezetü polgára egy nemzetté: a magyar nemzetté assimilálódva, gondolkozásának, világnézleteinek, erkölcsi felfogásának és politikai érzelmeinek csak a magyar culturából merítsen motivumokat. Azért, bár őszintén kivánjuk, hogy a magyar irodalom felekezeti különbségre való tekintet nélkül igaz és hű barátot leljen minden magyar izraelita polgárban és legfőbb szempontul a megszerzendő munkának általános és nemzeti irodalmi becsértéke szolgáljon, mégis az elmult évben

a hitközségi elöljáróság megpendítette azon eszmét, hogy egy könyvtárt létesít, melybe kizárólag a zsidó irók által irt, első sorban vallásos tendentiákkal áthatott műveket szerzi be.

E czél elérése végett az elöljáróság megtette már a kezdeményező lépést az ilyes munkák teljes könyvjegyzékének megszerzésére s több olyan munkát már meg is vásárolt, melyek a megalakítandó »magyar-zsidó könyvtár« alapját képeznék.

Minthogy azonban mindeddig a czímjegyzék összeállítása még nem sikerült, a szép eszme testet még nem ölthetett, reméljük azonban, hogy rövid idő alatt kész lesz azon könyvjegyzék és terv, mely a rendszeresen fejlesztendő könyvtár vezérfonalát képezheti.

A könyvtár által meg akarja ismertetni az elöljáróság a hitközségi tagokkal azon magyar zsidó irókat, a kiket méltán hitfelekezetünk nagy emberei közé számíthatunk akik nemcsak mindnyájunk tiszteletére, hanem arra is érdemesnek, hogy műveiket minden tehetős magyar zsidó megszerezze.

De segítségére menne a hitközség a könyvtár létesítése által a magyarul iró izraelitáknak is és arra ösztönözné hitfelekezetünk arra hivatott tagjait, hogy irodalmi működésük által csak a magyar nemzeti culturát szolgálják.

Az ifjuságot a magyar zsidó irók tiszteletére és a magyar irodalomnak tanulmányozására ösztönözné.

A midőn tehát a jelen évi jelentést a rokon hitközségeknek megküldjük, hiszszük és reméljük, hogy ezen eszme minden magyar zsidó hitközségnél meleg otthonra fog találni s nem fog közöttük egy sem találkozni, mely ily könyvtár alapítása által, hazájának, hitfelekezetének és a magyar irodalomnak szolgálatot tenni kötelességének ne tartaná.«

A szolnoki hitközség tehát a magyar-zsidó könyvtár meghonosítását czélozza, de terve egy nagy akadályba ütközött — a czímjegyzéket nem tudta összeállítani. Ez egy kicsit furcsa, de szintén nem nagy baj, mert az a fatális czímjegyzék mégis csak elkészül valahogy és a szolnoki hitközség nemcsak saját elhatározása, de a példaadás folytán más hitközségek hason felbuzdulása által szolgálatot tesz a magyar-zsidó irodalomnak. Részünkről készséggel szolgálunk utbaigazításokkal. Egy-

előre ajánljuk az elöljáróság figyelmébe dr. *Vajda* Béla rabbi úrnak a jelen folyóirat f. é. februári számában »A magyar nyelvü zsidó tudomány az elmult évtizedben« czímü czikkét.

Hiba azonban ebben a jelentésben az és ezzel az idézett felhivás után keletkezett lelkesedést ugyancsak lehütik, hogy a szolnoki rabbi e kérdést úgy tárgyalja, a hogy az ily ügyeket tárgyalnia szabad nem lenne, legkevésbbé akkor, midőn a hitközségi elnök azon reményének ad kifejezést, hogy sikerülni fog az ellentétek kiegyenlítése által ezen ügyet »az anyakönyvvezetésnek illetékes helyről tervezett államosítása előtt« más módon mielőbb megoldani. Mi nem tudjuk, hogy a szolnoki rabbi milyen rabbi, mi a vétke, mi az oka, hogy a »*hivők ellenszenvét, sőt részben végtelen gyülöletét keltette fel maga iránt*«. De tudjuk, hogy jogaiban zavarják, tudjuk, hogy egy erkölcsi testület gyülöletének szószólója nem lehet, valljuk, hogy a zsidó hitközség hagyományos szellemével ellenkezik, hogy az egy embert, ki végre is még rabbija, egy családapát, úgy szólván országszerte lehetetlenné igyekszik tenni. Ez egy — végre is létfentartásáért küzdő jogaiban sértett ember üldözése, ami a szolnoki hitközséghez nem méltó. Mi nem kivánunk a szolnoki hitközségnek leczkét adni, nincs is jogunk arra, de midőn jelentése a nyilvános méltatás igényeivel köszönt be hozzánk, nem kivánhatja, hogy az opportunitás csúf mankójára helyezkedve, elhallgassuk azt, hogy a hitközség alkalmazottjainak felsorolásánál Pesztránszky János szolga után a rabbi vagy ha úgy tetszik, az anyakönyvvezető nevét nyomtatják ki. Ez uraim nem járja. Ha otthon maguk között okkal vagy ok nélkül ilyesmiket cselekszenek, az is nagyon rosszul van, de az ilyesféléket ne vigyék a nyilvánosságra. Azt hiszem, hogy a hitközség higgadtabb elemei észrevételeink helyességéről meggyőződve lesznek.

A hitközség iskolájáról, adminisztrácziójáról e jelentés alapján csak a legnagyobb dicsérettel kell megemlékeznünk. Egyebekben pedig kivánjuk, hogy béke legyen Szolnokon.

Budapest.

Kovács Ferencz.

A magyar izr. kézmű- és földmivelési egylet.

Ezen egylet czélja, szegény és árva izr. gyermekeket, kik különben erkölcsileg és anyagilag elvesznének, kézművesekké és földmivelőkké képeztetni. Az egylet 1842. óta működik és gyámolitása folytán, számos derék kézműves és földmívelő nyerte kiképeztetését. Felesleges, hogy olvasóink előtt egy ily irányu egyesületnek nagyfontosságát fejtegessük, hisz érezzük, hogy elhanyagolt zsidó fiuknak iparosokká való kiképeztetése, vallásos neveltetése és egy nagy családban való egyesítése nemcsak emberi és hitfelekezeti érdeket jelent, hanem egyuttal közművelődési és hazafias szempontokból is figyelemreméltó. A fővárosi zsidóság szinejavának ez egylet méltó büszkeségét is képezi. Csak vidéki hitrokonaink készek ezen országos jelleggel biró egyletet úgy felkarolni, a mint azt a vidékről ide sereglő szegény fiuk számarányánál fogva tenniök kellene.

Az egylet működésének jellemzésére az 1890. évi jelentéséből ide iktatjuk a következő adatokat: Az 1881—1885. években a kézműves növendékek összforgalma 801, a felszabadultak száma pedig 124 volt, de már a következő öt évben (1886—1890.) az egylet hatalmasan fejlődött, a mennyiben ugyanis ez esztendőben a kézmíves növendékek összforgalma 1275, a felszabadultak száma pedig 214-re emelkedett. Köztük aranyművesek, asztalosok, bádogosok, bognárok, czímfestők, czipészek, érczöntők, kalaposok, kárpitosok, kovácsok, kőfaragók stb., stb.

Az egylet egyik fontos feladatául vallja, hogy megfelelő tehetséggel és kellő előismeretekkel biró szegény ifjak, magasabb ipari kiképeztetését is előmozditsa, igy nevezetesen a budapesti állami középipartanodát és a m. kir. iparművészeti iskolát látogató tanulók ösztöndijképeni segélyezésére 1890. évben 1100 frtot fordított. A növendékek ruházatára 3467 frt 10 krt költöttek. Sokba kerülnek a főünnepeken való élelmeztetés, az iskolai jutalomdíjak stb. — Az igazgatás valóban mintaszerűnek mondható. A szükségletek fedezve vannak, de a terjeszkedés az anyagi viszonyok korlátolt ága folytán

lehetetlen. Az egyletet ez évben nagy veszteség érte ez évben halt meg *dr. Schoenberg Ármin* ügyvéd, ki részint mint ügyész, részint mint alelnök 1876. év óta pedig mint elnök, buzgón működött az egylet élén. Helyébe *dr. Neumann Ármin* orsz. képviselő lett megválasztva. Az egylet nagy tevékenységet fejt ki, mert jól megtudja választani azon férfiakat, kik nemcsak névleg szerepelni, hanem buzgón közreműködni is akarnak.

Az egylet pártolása iránt felhivást intéz a hazai izr. hitközségekhez. Reméljük, hogy hangra talál.

KÚTFŐK.

221. sz.

Az orsz. rabbiképzőintézet tanári kara elnökének véleményes nyilatkozata arról, hogy ki van jogosítva esketni.

Melléklet a 64. 1886/7. szhoz.

Az izraeliták országos irodája Tek. Elnökségének.

A vallás és közokt. miniszter ő nagyméltóságának 30876. sz. alatti fölhivása alapján, f. évi aug. 17-én 10899 sz. alatt kelt leiratában hozzám intézett azon kérdésére: »A zsidó vallási hitelvek szempontjából ki van jogositva zsidó feleket házasságilag egybeadni, miféle qualificatio adja meg e jogosultságot és ki van hivatva ily qualificatiot osztogatni?« — a tisztelettel alólirott a következőkben terjeszti elő válaszát:

A talmudi-rabbinicus törvény értelmében minden zsidó, ki feddhetlen jellemű és a házassági egybekelésre, különösen a megengedett és tilos házasságokra vonatkozó szabványokat ismeri, jogosult esketéseket végezni. (Talmud Kiddusin 13-a, Ében Haézer 49, 3 §., Resp. Sebuth Jákob III. r. 116.)

Hogy pedig az olyan, ki ez ismeretek híjában van, esketést ne végezhessen, az a szokás lett szentesitve, hogy esketés végrehajtására rendszerint csak az illető község rabbija vagy ennek helyettesitője jogosúlt, ki azonban képviseleti úton azzal mást is megbizhat, ha arról van meggyőződve, hogy az illető az érintett képességnek birtokában van. Ennek határozott beleegyezése nélkül még más község rabbija sem végezhet esketést. (Jóré Deá 245, 22 §., Pitche Tesuba Ében Haézer 49, 2. §-ához, Resp. Nóda Bijehúda II. ad Ében Haézer 83.)

A harmadik kérdésre végül: ki van hivatva esketés végzéséhez qualificatiot osztogatni? — válaszom: Erre minden rabbi jogosult.

Budapest, 1886. deczember 8.

Bloch Mózes.
e. i. elnök.

222. sz.

A vallás és közoktatásügyi m. kir. minister rendelete válási ügyben.

57715/1890. sz.

Szepesmegye közönségének.

Baruch Amália gölniczbányai lakosnak csatolmányaival együtt idezárt folyamodványát, melyben a szepes-olaszii anyakönyvvezető rabbit arra szoríttatni kéri, hogy a Ziegler Adolffal kötött házasságának felbontása ügyében hozott jogerős birósági itéletek alapján, de a rituális válólevél (get) átvétele nélkül czélbavett újabb házasságra lépésénél közreműködjék, oly megjegyzéssel küldöm meg a megye közönségének folyamodónő értesítése végett, hogy a kérelem figyelembe vehető nem volt.

Igaz ugyan, hogy a jogerős birói itéletek által a Ziegler Adolf és Baruch Amália között fennállott házasság végleg és jogérvényesen felbontatott és mindkét házastársnak már a jogerőre emelkedett birói itélet alapján joga van, hogy ők más, ujabb házasságra léphessenek.

A birói itéletekben foglalt azon kötelezés, hogy a volt férj neje részére az itélet jogerőre emelkedésétől számitandó 8 nap alatt a váló-levelet (get) az illetékes rabbinatus közbenjötte mellett adja ki, és hogy a nő azt volt férjétől vegye át, a zsidó vallás dogmáira való tekintettel mondatik ki, egyuttal megállapittatván azok a követelmények is, hogy mi történik akkor, ha a férj nejének a váló-levelet nem adja ki, vagy a nő férjétől a váló levelet nem fogadja el. Ennek a következménye t. i. az, hogy a kiadás vagy elfogadás megtagadása esetében maga az itélet fog a házassági kötelék végfelbontásának bizonyitékául szolgálni.

Polgári magánjogi szempontból tehát kétségtelen, hogy a házasságot felbontó birói itélet jogerőre emelkedése — és a váló-levél átadására és elfogadására itéletileg megállapított 8 nap letelte után a házastársak feltétlenül újabb házasságra léphetnek.

Tekintettel azonban a lelkiismeret szabadságára, a zsidó házasság megkötésére illetékes közegek nem kényszeríthetők arra, hogy az ily módon az állam törvényei szerint elválasztott házastársak valamelyikének újabb házasságra való lépésénél közreműködjenek, ha a közreműködést vallási meggyőződésökkel ellenkezésben levőnek tartják.

Budapest, 1891 április hó 1-jén.

Gr. *Csáky* s. k.

VEGYES.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: Dr. *Neumann Ede:* A műveltségről. Nagy-Kanizsa. Mtr. *Stadler Károly:* Autodafék Magyarországon. Pécs. Dr. *Venetianer Lajos:* A felebaráti szeretet a zsidó ethikában. Singer és Wolfner. *Zempléni Árpád:* Költemények. Budapest. *Lauka Gusztáv:* A bölcső titkai. Budapest.

Dr. Rosenberg Sándor aradi főrabbi, folyó május hó 7-én családi örömünnepet ül. Leányával e napon tartja esküvőjét *dr. Kecskeméti Lipót* nagyváradi főrabbi, folyóiratunk jeles munkatársa. Azon számos üdvözlőkhöz, kik e kötendő frigyre áldást kívánnak, szerkesztőségünk is örömmel csatlakozik.

Rabbi-választások. *Dr. Rosenberg Ede* és *Dr. Klein József*, kik az országos rabbiképző-intézeten a folyó évi február havában lettek rabbikká felavatva, két hazai hitközségben nyertek rabbi állást. Az előbbi Ó-Kanizsán, az utóbbi Marczaliban. Az új rabbik állásaikba már ünnepélyesen be is lettek iktatva.

A magyar zsidó egyház fejlődése és átalakulása az emanczipáczió óta című munkára hirdet előfizetést *Spitzer* Ignácz tanító Battonyán. A mű 10—12 nyomott ivre van tervezve; előfizetési ára 1 frt. Az előfizetési pénzek a Hungaria-könyvnyomdához Battonyára (Csanád-megye) küldendők.

Sajtóhiba. Utolsó számunk 284. lap 11. sor alulról »f i a« helyett olvasandó »v e j e.«

TÁRSADALOM.

Dr. Kohn Sámuel.

Egy negyedszázadon keresztül folyton egy eszme szolgálatában állni, van-e tiszteletreméltóbb s dicsőbb dolog? — S milyen az az eszme! Tisztán isteni s ép ezért tisztán emberi. Ha a vándoruton, mely egy eszményi kultura magaslatához vezet vagy a harczosvényen, mely egy nagy gondolat diadalához kisér, gyakran tapad a vándorhoz vagy a harczoshoz földi szenny: úgy az út, melyen a hivatását átérző igaz pásztor halad, hasonlít a nap ragyogó pályafutásához, mely bár alá van vetve a törvényeknek, melyek minden létezőt korlátokba vonnak, mégis tiszta, magas sférában vonul tova. Az igaz pásztor, ki az élet vásárzajában áll s mégis érintetlen marad annak szomorító befolyásától, hasonlít a bibliai tövisbokorhoz; tűzben áll s még sem emészti fel a tűz. S kiváltképen a zsidó lelkész! A mi a zsidó hit követőinek történelmileg egészen különálló jelentőséget kölcsönöz, az azon körülmény, hogy sohasem vettek részt ama rémtettekben, melyeken keresztül kétezer év óta halad az emberi fejlődés. Azon széles vér- és könyfolyamban, mely ezen történelmen átgördül, sok zsidó vér, sok zsidó köny folyik; de a zsidók mindig áldozatok voltak, sohasem hóhérok. Minden vallásfelekezetnek van mit felejteni e korszakból, rémtetteket, embertelenséget; a zsidó hit követői azon jogtalanságról s kegyetlenségről feledkezhetnek meg, melyet velök elkövettek. Ezen szenvedő állapotból fakad: bátorság a türelemben, erély a megbocsátásban, s ezen erények valóban eszményi kifejezésre jutottak a zsidó papságban, melynek vallásos s emberi küldetésében sohasem

szerepel világi uralomvágy, törekvés a papi nagyhatalomra. Imádkozni s tanulni — ebben összpontosul egész hivatása; imádkozni — azon szellemben, mely közvetíti a vallásos eszmét s a földi szükségleteket; tanítani — azon szellemben, mely örök kapocscsal fűzi össze a vallást s a kutatást minden igazság, tehát a haladó kultura minden ideális javai után.

Ezen hivatás legnemesebb képviselői közé tartozik *Kohn Sámuel*. A kedély ritka mélységét világos, előkelő szellemmel egyesíti, mely filozófiai műveltséget s széles ismeretkört ölel fel. Lelki világának mélysége egyrészt tevékeny emberszeretetének örök forrása lesz, másrészt megifjítja a tudós szivét, megőrzi a terméktelen szárazságtól s üde frisseségben tartja meg. Míg filozófiai műveltsége, mely szigorú egyéni vallásos érzülete mellett is megóvja a zelotizmustól, egyszersmind tiszta világnézletre emeli, honnan túlemelkedik minden kicsinységen s előitéleten.

Csak ily kiváló adományokkal megáldva felelhetett meg oly híven lelkészi hivatásának hazánk legnagyobb s minden tekintetben példaadó zsidó hitközségében, legujabb történetünk alakulásokban oly gazdag korszakában. Sok külső s belső változáson ment keresztül a hazai zsidóság helyzete e korban, de minden fázisban áldásosan s dicsőségesen állta meg helyét. Ifjan hivatott meg magyar hitszónokul s ezen szűkebb feladatot is tekintetbe véve, valóban szerencsésebben nem választhatott volna a hitközség. Valódi nemzeti érzületet, rajongó szeretetet minden magyarért; mint hitszónok, nagy tehetséget, meleg pathost, gazdag eszmekörrel együtt, mindjárt első felléptekor mesteri módon juttatott érvényre. Mindez okvetlenül szükséges volt, hogy az idősb híveket, kik még a német szónoklat hangjához voltak szokva, a nemzeti nyelvnek, a magyar hitszónoklatoknak megnyerje, s ő oly tökéletesen hódította meg a sziveket, hogy a mi kezdetben csak az ujdonság ingere miatt hatott, az minden igaz zsidó vallásos érzületének mélyen átérzett szükséglete lett. Nem túlozunk, ha azt állítjuk, hogy Kohn Sámuel a magyar nyelv terjesztése s megszilárdítása körül a budapesti zsidóság kebelében, s így közvetve a hazai zsidó istentisztelet rendszeresítésén elévülhetetlen érdemeket szerzett; teljesen öntudatosan, nemcsak kötelességérzetének engedelmeskedve, hanem szive hazafias ösztönének.

De ez tevékenységének csak kis részét öleli fel; közvetve s közvetlenül még nagyobbat művelt. Midőn először lépett a szónoki emelvényre, helyzetét nem csak idealizmusa, hanem az emánczipáczió hajnali fénye aranyozta be. Itt is beteljesedett a példaszó: »jobb adni, mint venni!« A nemzet egy régi tartozását az igazság iránt törlesztve, zsidó honfitársainak jogot és polgári törvényeket adott.

Ezen tette folytán a nemzet igen meg volt elégedve önmagával s szeretettel, óvatossággal védte az uj viszonyok között a hitvallás feltételeit. A zsidók részükről alig tudtak eleget tenni tevékeny hazaszeretetüknek s nemzeti érzelmüknek, örvendve ragadtak meg minden alkalmat forró érzésüket érvényre juttatni. Ez volt az egyesülés virágkora s ezen verőfényes napokban a fiatal hitszónok a vezér hitközség fején csak megáldotta e gyors fejlődést; nagy lelkesítő erőre, a propaganda eszközeire nem volt szükség. De szomorú idők, válságos napok következtek, idegen talajról jött hozzánk az üldözés sötét, éjféli szelleme, a vakbuzgó fanatizmus s a fajgyülölet; borzadva gondolunk vissza azon szörnyü eltévelyedésre, melyet e szó »Tisza-Eszlár« jelöl. E nehéz napokban, a megpróbáltatás keserü perczeiben, midőn sűrü felhőtömeg ereszkedett Magyarországban polgár és polgár közé, midőn egyrészről melegen érző szivek s tiszta szók is egy gyülöletes tévedés áldozatául estek, másrészről a hit, szabadság, igazság s emberszeretet ingadozni kezdett, mily nehéz s mily felelősséggel járó helyzete volt a magyar-zsidó hitszónoknak itt a központban! De Kohn Sámuel hiven és bátran állta meg helyét. Ahogy ő műveiben s szónoklataiban a szeretet s a kibékülés dicső eszményét terjesztette nagy községben, ahogy ő a nemzeti lelkesedést szította, szemben egy mesterséges uton előállított idegenkedéssel, az külön dicső fejezete magyar érzelemtől áthatott tevékenységének s számára mindig biztosítani fogja mindazok elismerését, kik a nemzeti béke s felvirágzás barátai.

De ezzel sincs még kimerítve sokoldalú munkássága. Igen hiányos lenne ezen amúgy is futólagos vázlat, ha nem emlékeznénk meg Kohn Sámuelről, mint magyar tudósról, mint a zsidó-történelem oknyomozó buváráról. Erős s mélyen szivébe vésett históriai érzéke, szeretete, melylyel a magyar nép s a hazai zsidóság összetartozásának elemeit egybefoglalja,

vezette őt a homályos multba vesző első nyomokhoz, melyek ez összetartozást igazolják, midőn a magyar zsidók történelmét megirta, mely dolgozat maradandó értékü s fényes bizonyságúl szolgál Kohn alapos tudományára s ragyogó előadó képességére.

Bármely oldalról tekintjük Kohn Sámuel nyilvános tevékenységét, mindenütt előkelő egyeniségével, élesen kidomborodó jellemével találkozunk; akár mint hivatását teljesítő lelkész, akár mint kiváló tudós, akár mint lelkes hazafi.

Vajha még hosszú-hosszú éveken át folytathatná ezen érdemes férfiú áldásos tevékenységét!

Budapest.

VEIGELSBERG LEÓ.

Rabbik nyugdíjazása.

Újabb idő óta tapasztaljuk, hogy az egyes életkörökben az önsegélyre irányított törekvés hatalmas arányokat ölt. A bizonytalan jövő feletti aggodalom mindinkább erősebbé válik és ez aggódásnak a társadalom egyes csoportjain elvonuló fellege rendszerint a projektumok záporát szokta maga után vonni. E tervezgetések, táplálva az igazolt önszeretettől, mozgatva azon realisztikus légáramlattól, mely az egészséges idealizmusnak is éltető elemét képezi, a tárgyalások vontatóján és az elkerülhetetlen oppoziczionalis sóhajok hídján át rendszerint sikerre is vezetnek. Az ugyanazonos törekvésekben és élethivatásban ity módon közös érdekek előmozdítására való szövetkezés a voltaképeni czélon kivül más irányban is nagy előnyökkel jár, mert megteremti ahol nincs, megszilárdítja, ahol van, az összességre is előnyösen kiható testületi szellemet, melegágya lesz sok oly üdvös eszmének, melyek táperő hiányában és a közömbösség hideg fuvalma folytán teljesen elcsenevésznének.

Ezen szempontok, melegítve azon önként értetődő rokonszenv által, melyet rabbijaink lelki vezéreink, a felekezeti érdekek szellemi törzskara iránt érzünk, indítanak minket arra, hogy a rabbik nyugdíjazása, özvegyeik és árváik ellátásának kérdését szóba hozzuk. Jobb szerettem volna, hogy ha ezt a sajtóban »czéhbeli« teszi, de minthogy erre régóta hiába várok és a multban sem emlékszem, hogy e kérdés önállóan szőnyegre hozatott volna, megkisérlem rabbijaink és köztük különösen azoknak érdeklődését, kik meddő tépelődésben és kritikai hangulatban merítik ki szellemi erejöket, e nagyfontosságu ügyre irányítani.

A felekezet a kérdést önalkotta és köztekintélylyel felruházott testületek hiányában ez idő szerinti úgynevezett autonomiája mellett maga meg nem oldhatván, ez ügyet a szervezeti kérdés megoldásáig legalább is előkészíteni, vagy a mit

a magam részéről inkább óhajtanék, ugyanazon az úton megoldani kell, a melyúton a rabbik élethossziglani alkalmazásának lényegileg szintén az önkormányzat hatáskörébe tartozó kérdése is elintézést nyert.

Ezen utóbbi körülmény az, mely jelen czikkünknek is kiindulási pontját képezi. A vallás és közoktatási minister úr ő nmga 1885. évi november hó 13-án 1924. eln. sz. alatt kiadott szabályrendeletének 7. §-a meghatározza, hogy »az anyakönyvvezetők élethosszig választatnak és hivatalukból csupán ismételt kötelességmulasztás, vallásellenes magaviselet, erkölcsi kihágás vagy polgári bűntény miatt mozdíthatók el a törvényhatósági közigazgatási bizottság és ennek határozata ellen történő felfolyamodás esetében a vallás és közoktatási m. kir. minister határozata folytán«. Itt tehát a definitivum meg van és a felekezet jelen helyzetét tekintve, e kiváló jogot az a körülmény sem zavarhatja komolyan, hogy a »vallásellenes magaviselet« miatti elbocsátásnál is a közigazgatási bizottság határoz. Azonban az állami hivatalnokok, katonák, tanitóknak stb.-nek is meg van a definitivumok, de provideálva van egyúttal a nyugdíjazás, sőt a legtöbb esetben az özvegyek és árvák ellátására nézve is. Ez a rabbikra nézve nincs így, holott az ő élethossziglani alkalmaztatásuk sem tartalmaz több jogot, mint más definitiv állások. És azt hiszem, hogy nem képezheti kérdés tárgyát, hogy beállhatnak oly esetek, midőn a rabbi koránál, betegségénél fogva képtelenné és nyugdíjaztatása elkerülhetetlenné válik. Somogyban egy rabbi elmebeteg lett, az elmegyógyintézetben halt meg, míg sínlett, addig családja szükséget látott, halála után pedig nyomorba esett. Ilyen esetekben aztán előáll a kérdés, hogy ki nyugdíjazza a rabbit, ki lássa el halála esetére özvegyét és árváit. A hitközség új rabbi alkalmazására és a nyugdíjazottnak ellátására szükséges anyagi erővel nem bir. Mi történjék a rabbival, ki rendszerint vagyont nem gyűjthet. Díjazása szerény, a pályázati hirdetésekben mutogatott emolumentumok a gyakorlatban rendszerint nesze semmi fogd meg jól-aknak bizonyulnak. E mellett az igények, melyeket iránta támasztanak, nagyok, költségesek. Országvilág zugtudósa, más követelő módon felépő koldusoknak nyitva legyen ám a rabbi háza, mert különben elhiresztelik szivtelen, könyörtelennek. A ruhája se legyen

ám fakó, mert régi igazság, hogy jó kabát tisztességet ád. Gyermekeit persze hozzá méltó módon nevelje. A szegény tudományra is áldozzon valamit. Egyes alkalmakkor pedig tárja ki minden ajtaját, terítse meg minden asztalát mindennel, am szem-szájnak kellemes. Ilyenkor az emolumentumok párája melegíti fel a levegőt, de másnap a rabbi kongó zsebei csodálatos dolgokat mesélhetnének még ki nem fizetett kappanokról manduláról, mazsoláról. A szelleme azért legyen mindig friss, öregeknek magidotb, ifjaknak társadalmi kérdések, nőknek a jótékonyság és irodalmi kérdéseiből rendeletre, kivánatra tartson sziporkázó szellemű előadást, melyeknek a becsét a vegyes kereskedőtől egészen az otthon lebzselő medikusig mindenki szabadon bonczkés alá veheti. Az így alakuló közvéleménynek, mely a rabbit szónoki előadásától kezdve élete (és étele) minden mozzanatáig kritika tárgyává teszi, mely érdeme babérjainak leveleit szivesen letépdesi, szelleme szárnyalásának annyinyiszor útját szegi, természetesen keveset törődik a rabbi jövőjével és örül, ha a jelenben minden egyes alkalomnál kávéházak és magánlakásokban törvényt ülhet az »örökös vádlott« — a rabbiról. És bár nem mindig ilyen szomoruak a viszonyok, azért ettől eltekintve, a gondolatok, melyek itt mintegy feltoljják magukat, oly komoly természetüek, hogy a rabbiknak, karöltve azokkal, kik a felekezet szolgálatában állanak, a rabbik anyagi helyzetével és következményképen állásuk méltóságával is összefüggő ügyeket, jelesül pedig a nyugdíj-kérdést tüzetes tárgyalás alá kell vonniok, még mielőtt a gyakorlat szaporítani fogja azon sebeket, melyeket ez ügy rendezetlen volta itt-ott már is ütött.

Hosszas körülírások helyett fogjuk derékon a kérdést. A hitközségek nem képesek és nem kötelesek a rabbinak nyugdíjat adni. Erkölcsi kötelességen kivül nincs olyan szabály, mely a hitközséget még az úgynevezett özvegyi év megadására is kötelezné. Arra is tudok esetet, hogy a hitközség a rabbi özvegyétől már a gyászévben megtagadta a lakás élvezetét. Az elhunyt rabbi árvái pedig mehetnek koldulni. Ezeket a dolgokat nem lehet a humanizmus feladatai közé utalni, mert az emberszeretet gyakorlásának terén sem ritka a durvaság, szeszély és igaztalanság. Az életben keletkezett harag gyakran a

sirok felett is él és különben sem szabad jogot a kegyelem garasaira felváltani.

Ily körülmények között a rabbik és családjaik sorsa biztosítva nincsen. Meg kell tehát a szükségeseket tenni, hogy a bajon segítve legyen. De hogyan?

Részletes tervvel elő nem állok, hanem nagyjában a következőkben jelzem a főbb elveket:

1. A rabbi-fizetés minimuma határozandó meg. E minimalis fizetés 1000 frton és szabad lakáson aluli nem lehet.

2. A »mellékjövedelmeket« a rabbi állás betöltésére vonatkozó pályázati, szerződési vagy jegyzőkönyvi feltételek közé felvenni nem szabad, a mi nem zárja ki azt, hogy a hitközség vagy egyesek elismerésöknek anyagi tekintetben külön is jelét adhassák.

3. Az anyakönyvi szabályrendelet azon intézkedésének, hogy anyakönyvvezető csak rabbi lehet, fokozatosan a fennálló viszonyok tekintetbe vétele és a szerzett jogok kiemelése mellett jövőben még jobban érvény szerzendő.

4. Az előzők figyelembevételével esetleg azonban a fizetési viszonyok illetve a szerződési szabadság érintetlen hagyása mellett »országos rabbi-nyugdíjintézet«, »országos rabbi nyugdíj alap« vagy »országos rabbi gyám-alap« — a czím nagyon is mellékes — egy intézmény létesítendő, melynek czélja a rabbiknak nyugdíjjal, özvegyeik és árváiknak tartás illetve nevelési díjjal való ellátása, sőt egyes rendkivüli esetekben egy az évi költségvetésben külön és a főszükséglet hátránya nélkül meghatározott összeg korlátai között ugyanezeknek segélyezése.

5. A nyugdíj összeg minimuma meghatározandó. Maximumát természetszerűleg a teljes fizetésnek megfelelő összege képezi. Ép úgy meghatározandó az özvegyi és gyermeknevelési igény is. A nyugdíjazás esetei az elrendelő hatóságok megjelölésében és a fokozatos elbirálásban lévő garantiák, a nyugdíjazás igényének a szolgálati évekhez való alkalmazkodása, stb., stb., mind oly részletes kérdések, melyek az illető szabályzatra tartoznak és a vonatkozó adatok és számoktól függnek. Azonban az ügy oly fontos, hogy hozzávetőleges számításaimmal előállani azért sem akarok, nehogy a kritikát és eszmecserét idő előtt oly térre tereljem, melyet csak ezentul kell elegyengetni. A főelvekkel kell először is tisztába jönnünk és azzal, hogy helyes, czélszerű és kivihető-e az, a mit e czikk megpendit. A részletekkel majd csak tisztába jövünk.

6. A legfontosabb kérdés a nyugdíj-intézet fentartásának módja. Minthogy az intézet életbeléptetése a rabbi és hitközség közös érdekeit képezi, a fenntartás kötelessége is természetesen szintén reájuk hárítandó, még pedig arra való figyelemmel, hogy a hitközség ily módon egy nagy anyagi teher alul szabadul, a hitközségek nagyobb mértékben köteleztessenek a hozzájáruláshoz, mint a rabbik. Mindkét esetben pedig a törzsfizetés bizonyos százaléka szedessék be. Alapítványok és a hitközségekben a rabbi protekciója mellett állandóan gyüjtendő adományok stb. mind részletek. Végül

7. szükséges, hogy a kormány a rabbinak véglegesítésére vonatkozó intézkedésére való hivatkozással reá birassék arra, hogy a nyugdíjintézethez való járulék szolgáltatását úgy a hitközség, valamint a rabbikra nézve kötelezőleg állapítsa meg, szabadságában állván az alapok kezelésére, amennyiben az az érdekeltek által alkotott szervezet hatáskörébe, esetleg valamely biztosító bankhoz utaltatnék, a főfelügyeleti jogot mesz-sze tulszárnyaló [közvetlen ellenőrzést gyakorolni vagy pedig az alapot teljesen állami kezelésbe venni, mely esetben még az érdekelteknek lenne befolyás engedendő. Azonban itt könnyen a részletekbe tévedhetnénk, holott csak a főbb eszméket kívántam jelezni.

Tessék hozzászólani!

A felekezeti sajtó sokszor hint el eszméket. Gyakran, mikor a vető markostul szórja a magot, az érzéketlen rög is megmozdul. A mag ki is kél valamikor, de nagy sokára. Hát ha ez az eszme szerencsésebb lesz. Hiszen özvegyek és árvák könyei sürűn hullnak utána. Aztán nálamnál jobban tudják a rabbi urak, valahol meg vagyon irva: »a kik könyekkel vetnek, örömben fognak aratni.«

Budapest.

Dr. Mezey Ferencz.

Egy kitért zsidó visszatérési esete.

A napi lapok a következő esetet közölték: A nagykanizsai pósta- és távirdahivatal főnöke ezelőtt 12 évvel Temesvárott izraelita ritus szerint házasságra lépett. A házasságból származott gyermekek mint izraelita vallásuak és törvényes származásuak lettek anyakönyvelve. Halálos ágyán a családfő néhány barátjával tudatta, hogy fiatal korában kikeresztelkedett, de még házasságra lépése előtt Bécsben a zsidó hitre visszatért. A barátok tanácsa erre elhatározta, hogy az egész családnak rögtön a keresztény hitre át kell térnie, sőt a házaspárt keresztény ritus szerint ujra össze kell esketni, minthogy különben a magyar állam a házasságot törvényesnek el nem fogja ismerni és az özvegy a nyugdijtól elesik.

Ezt az esetet felhasználhatnók arra, hogy — nem »a felekezet szóvivőitől és intéző köreitől«, — hanem a tulajdonképeni intézőktől, a kormány férfiaitól megkérdezzük: quousque tandem? — De tudjuk, hogy felekezetünk »szóvivői« már számos eklatáns esetet tettek felterjesztéseik tárgyává, s hogy a kormányban meg van az akarat zilált viszonyaink rendezésére, csakhogy ez időben, vagyis a jövő évben lefolyó képviselői választások előtt *egy* vallásfelekezet ügyeit törvényhozási eljárás tárgyává tenni nem akarja már azért sem, mert nem tartja kivánatosnak, hogy a »vallásfelekezeti kérdések folyton napirenden legyenek.«

A sors viszontagságai hozzászoktatták felekezetünket a türelemhez. Be akarjuk várni, mert be kell várnunk, a jövő országgyülést, mely által a kormány a felekezetek egymásközti viszonyának és a házassági jognak »rendszeres, egységes és minden felekezetre egyaránt kiterjedő egyöntetű szabályozását« óhajtja keresztülvitetni. De azért nem végezünk felesleges munkát, ha a mostani állapotok tarthatatlansága iránt a közfigyelmet folyton ébrentartjuk. Minden egyes esetet, melyben

a jogegyenlőség elvének sérelme látható, az intéző körök tudomására kell juttatni s nyilvános megbeszélés tárgyává kell tenni. Habár nincs okunk az igéretek komolyságában kételkedni, mégis a gyakorlati életből merített példák mintegy buzdításul lesznek képesek szolgálni a szükséges törvényhozási intézkedések mielőbbi megtételére.

A nagy-kanizsai eset azonban — véleményünk szerint — inkább a mostani állapotok által *megfélemlített kedélyek* illustrálására szolgáltat adatot, minek beigazolására megkisértjük a nagykanizsai barátok tanácsának helyességét mérlegelni. Lássuk: csakugyan szükség volt-e a család kikeresztelésére, hogy a magyar állam a házasságot meg ne támadhassa és következésképen a nyugdíjat az özvegytől meg ne tagadhassa?

A távirdafőnök, mint zsidószületésű, eredeti születési anyakönyvi kivonat alapján lépett házasságra. Az esketó rabbi nem tudta, vagy legalább nem volt köteles tudni azt, hogy a vőlegény születése óta hitét két izben változtatta, és ennélfogva őt egy izraelita nővel izraelita ritus szerint megesketni és a házassági esetet anyakönyveibe bevezetni fel volt jogosítva.

A kötött házasságok érvényessége vagy érvénytelensége fölötti határozat, jogszabályaink értelmében, részben az egyházi, részben a világi bíróságok hatáskörébe vannak utalva. Ennélfogva valamely házasságnak vitatott törvénytelensége tárgyában, a közigazgatási hatóság, tehát a ministerium sem érezheti magát hivatottnak határozni és így az anyakönyvi bejegyzésnek közigazgatási uton leendő törlése sem rendelhető el.

Nyitva áll azonban erre a birói út és pedig vagy a büntető vagy a polgári bíróság előtt.

A rabbi, a ki tudva, hogy olyan akadály forog fenn, mely miatt a házasság felbontható vagy semmis, a feleket mégis összeadja: a btkv. 256. §-ába ütköző bűntettet követ el. Annak a rabbinak a cselekménye pedig, a kit olyan házasság megkötésénél, mely fenforgó akadály miatt felbontható vagy semmis, gondatlanság terhel, ugyanazon törvény 257. §-ába ütköző vétséget képez. Mindkét esetben h i v a t a l b ó l üldözendő cselekmény forog fenn és a bűnvádi eljárás indítványozására a miniszter az ügyészséget utasíthatja.

Minthogy azonban a temesvári esketŏ rabbi jóhiszeműleg járt el, ellene a büntetŏ eljárás megindítható nem lett volna, minélfogva elesik a lehetősége annak, hogy a fennforgó esetben az állam a büntetŏ bíróság utján lett volna képes a házasságot érvényteleníttetni.

Fenmarad még a *polgári* perút, de jogszabályaink a semmis házasságok érvénytelenségének polgári birói uton hivatalból leendŏ megindítására szükséges intézkedést nem tartalmaznak. Az államnak tehát polgári birói uton az actoratusi joga hiányzott és így *a nagykanizsai pósta- és távirdafönökének ezelŏtt 12 évvel Temesvárt kötött zsidó házasságát az állam semmiféle uton meg nem támadhatta*, s következésképen az özvegytől a nyugdijat meg nem tagadhatta volna.

Ha a jegyesek szabályszerű anyakönyvi kivonatokkal beigazolják, hogy izraelitáknak születtek, akkor a rabbi nem köteles kutatni a multjukat, hanem bátran összeadhatja őket s nem kell tartani attól, hogy a házasságot az államhatalom — az egyik félnek keresztény hitre való áttérése s izraelita hitre történt visszatérésének érvénytelensége miatt — meg fogja támadhatni. A házasság érvényessége kérdésében a közigazgatási hatóságok — beleértve a miniszteriumot is — nem határozhatnak; a büntetŏ bíróságnak nem nyilik alkalma a házassági ügy érdemével foglalkozni, mert a büntetŏ törvénykönyvbe ütközŏ cselekmény miatt a jóhiszeműleg eljáró rabbit vád alá helyeztetni nem lehet; a polgári bíróság előtt pedig az állam perelhetési joggal nem bir.

Ennélfogva a jelen esetben — nézetünk szerint — a nagykanizsai barátok tanácsára egyáltalán szükség fenn nem forgott.

***

Orthodoxaink talmudtudományáról.

Azon kritika, melyet e folyóirat utolsó száma az orthodox közvetítő bizottságnak »a házassági jog tárgyában« adott véleményes jelentésére közzétett, a vezéreket bekötött szemekkel követő jámbor nyájban oly megdöbbenést keltett, hogy a magukat kompromittált talmudtudósok jónak látták megfogyatkozott talmudtudományukat egy kis káromkodással kireperálni. Ezen évtizedeken át kipróbált szer azonban ez egyszer csütörtököt mondott. Az orthodoxia is kezdi belátni, hogy a gyalázás és szidás enyhülést szerezhet ugyan a vastag tudatlanságon rajtakapottak nehéz lelkületének, de az ismeretbeli hiányokat nem pótolhatja. A gyalázat a gyalázó fejére száll.

Hogy tehát erősen megrendült talmudtudományi tekintélyüket valamiképen helyreállítsák, kirendelték Lipschitz Lipót, abauj-szántói (fő)rabbit, az orthodox papok irói képességének kincstartóját, hogy védje meg a »gáonok« által adott véleményt a kellő »czitátumokkal és tractatusokkal,« abból indulván ki, hogy a rajtuk is ijesztő mértékben észlelhető megcsappant talmudtudomány hiveiknél tökéletesen kiveszett, úgy hogy észre sem fogják venni, hogy tulajdonképen a használatlanul heverő talmudpéldányokról leszedett port hintik amúgy is gyönge látóképességgel megáldott szemeik közé.

A védekezés az ártatlanul elkövetett vétket — hiszen a véleményt jó lélkiismerettel és legjobb talmudtudásuk szerint adták — bűnnel tetézi, mert konokul ragaszkodik a vallástörvényellenes véleményhez, csakhogy a tudományos becsület megmentessék — a külvilág és főképen a párthivek előtt, a kik a talmudtudás körüli mellveregetés lélekemelő jelenetének örökös tanui voltak.

A védekezés azt állítja, hogy a véleményes jelentésben: *»a zsidó házasságkötéshez szükséges kellékek három főcsoportba vannak osztályozva. És pedig:*

1. Olyanokra, a melyek a házasságkötés jogerősségéhez föltétlenül szükségesek.

2. Olyanokra, a melyeknek figyelmen kivül hagyása nem alterálja ugyan a házasságkötés érvényességét, de a házasfelek egymásközti viszonyainak szabályozására, hogy ezeknek az együttélés megengedtessék, föltétlenül szükségesek.

3. Olyanokra, a melyeknek tekintetbe vétele bár követeltetik, לכתחלה *de a melyeknek figyelmen kivül hagyása a dolog lényegére* בדיעבד *befolyással nem bir.«*

A szó szerint idezett védekezés szerint tehát a vélemény kiterjeszkedett azon kellékekre is, melyeknek tekintetbe vétele követeltetik לכתחלה, a chuppa és kethuba, a melyekről a véleményben szó sincs, tehát egyáltalában fölöslegesek! Az orthodox felfogás szerint tehát ezek eltörlendők vagy talán sohasem léteztek? Az nem lehetséges, mert még a védő úr is elismeri, a ki ily furfangosan okoskodik védelme előirt fonalán: »A kethuba . . . nem oly mozzanat, mely a tulajdonképi házasságkötesi aktussal összefüggésben van, hanem csak annak consequentiája. . . . Sőt ha kitünik, hogy az esketési aktus alkalmával használt kethuba hasznavehetetlen, annak érvény legkevésbbé sem szenved változást, hanem csak egész kedélyesen más kethubát fogalmaznak.« Kedélyes okoskodás! kedélyes vitatkozás!

Mit ér a védekezés minden furfangja, ha ez egyik helyen tagadja azt, a mit a másik helyen állított. Mit ér a hosszú lére eresztett okoskodás a chuppa szükségtelen voltáról, mikor a védő úr maga néhány percz mulva azt mondja: »a chuppa egyszer használva mindenkorra teljesíti feladatát.« A védő úr kiesik szerepéből, mihelyt a védendő pont eltünik szemei elől és másról kezd beszélni. — Hogy lehet beszélni az egyszerre történő két aktusról — kidusin és chuppa — mikor tagadásba veszi, hogy nálunk a régi chuppa helyébe lépett valami. — A rabbi úr nem fogja eltagadni, hogy a véleményben arról is van szó, hogy a házasulandóknak milyen föltételek mellett engedtetik meg az együttélés. Hisz ez benne van a véleményben, a chuppáról azonban nincs említés téve. És ime csodák csodája a védekezés szóról szóra azt mondja: »A chuppa feltétlenül szükséges ahhoz, hogy a házastársak együttlétése engedélyezhető legyen.«

Az orthodox rabbik egy emberöltő óta élet-halál harczot folytatnak egyes, vallásunk törvényeiben semmi alappal nem biró szokások fentartásáért. Virágzó községeket robbantottak széjjel, megbénítva humanitarius és kulturális, sőt vallási intézményeit is csak azért, hogy pl. az esketés ne történjék a templomban és ime most maguk azt állítják, hogy a zsinagóga nem »okvetlenül nélkülözhetetlen« helye a házasságkötésnek! Az orthodox papság jakobinusai néhány évvel ezelőtt azt is kimondották, hogy a művelt papok által végzett esketések érvénytelenek és ime most hivatalos, persze nem a nyilvánosságnak szánt »véleményükben« nem tudják eléggé hangsulyozni, hogy a két tanú jelenlétében bizonyos szavak elmondása mellett átadott érték által a házasság jogérvényesen meg van kötve! Az orthodox papság véleménye csodálatraméltó tudatlansággal nem-zsidó minta után a »személy (rabbi) szentségéről« fecseg, — mintha a rabbi a kóhénnek és nem a prófétának volna utódja — és ezen személyes szentséggel összeférhetőknek tartják azt a hamis játékot, melyet esetről-esetre híveikkel és felekezetünk érdekeivel és becsületével üznek?

Mintaszerű a védekezés ama pontja, mely azon vádat iparkodik elhárítani, hogy a házassági akadályok között nem lett felemlítve az, hogy egy férjes nő szabályszerű valólevél nélkül nem léphet új házasságra, minek hangsulyozása a hazánkban divó birósági végzés által felbontott zsidó házasságok mellett nem fölösleges. Erre a hivatalból kirendelt védő így szól: »Tessék e tekintetben fontolóra venni, hogy ez az akadály nem tartozik abba a kategóriába, a melyekbe mindama felsorolt házassági akadályok helyezendők. *A felsorolt akadályok relativ természetüek, a mennyiben csak vagy a szándékolt házasságkötésre terjeszkednek ki, vagy pedig a megkötés módja által vetődnek fel, még pedig ilyen formán:* ez a nő ezzel a férfival, minthogy rokonok nem léphet házasságra, de mással igen; vagy ilyenformán: A házasságkötés érvénytelen, mivel ezek meg ezek a tanuk voltak jelen, ha azonban más tanuk lettek volna jelen az esketési aktusnál, akkor érvényes lenne a házasság stb. . . . stb. A férjezett nő házasságának akadálya azonban positiv természetü, mely minden körülmények közt fennáll s csak törvényszabta elválás által szünik meg; — és ez a véleményadás végén hangoztatva van.«

Milyen kár, hogy a miniszterium a vélemény tanulmányozása közben nem jött erre a finom »chilluk«-ra! Ha erre

rábukkan, a tudományos fölfedezés fölött érzett örömét még az is fokozta volna, hogy megmenekült volna azon tévedéstől, hogy egy semmis házasságot a zsidó vallás törvényei szerint érvényesen megkötöttnek tekintsen. De a véleményadó ezen fenomenális észtehetségre való különbség felszinen uszásáról annyira meg volt győződve, hogy fel sem tételezhette, hogy ez valakinek a figyelmét kikerülhesse — és megtakarította e két szót: get nélkül.

A »sirstuben« poros levegőjében támadt nagyszabású eszme a positiv és relativ házassági akadályokról, a melytől csakúgy dülöngnek jobbra-balra a »nehézségek,« mint maszlagtól a halak, és *a melyeknek* összezavarásáért *Lipschitz úr a vélemény kritikusát még* vádolja *is*, lelki fájdalmamra nem állja meg helyét. — A házassági érvénytelenséget okozó körülmények között benfoglaltatik a következő is: »az átadott érték később constatált csekély volta.« Alkalmazzuk erre a positiv és relativ házassági akadály eszméjéből folyó formulát, akkor szó szerint a következő logikai következtetést kapjuk: *A házasságkötés érvénytelen, mivel ezen érték volt jelen; ha azonban más érték lett volna jelen az esketési aktusnál, akkor érvényes lenne a házasság.* Substiáljuk most az értékek helyébe a házasság felbontó birói végzést és a szabályszerüen kiállított valólevelet, akkor ugyanazon formulát nyerjük: »*A házasságkötés érvénytelen, mivel ezen birói elválás volt jelen, ha azonban egy»get« lett volna jelen az esketési aktusnál, akkor érvényes lenne a házasság.*« Tehát a get hiánya is relativ akadály! Egyéb aggályaimnak majd a legközelebbi rabbi-konferencián fogok közönséget keresni.

Vajjon milyen intelligenciát tételeznek fel a véleményező urak a magyar zsidósag felekezeti ügyeinkért lelkesedő részétől, hogy ilyen agyafúrtsággal merészkednek eléje lépni. Csak a korlátoltság önhittsége merészkedhetik föltételezni, hogy ilyféle argumentálással a felekezetre hatni lehet. Tiltakozunk a talmudnak ilyen kompromittálása ellen.

Ezen védekezés mellé méltóan sorakozik a következő is. Kifogás lett emelve a vélemény ama paszszusa ellen, a mely szerint a házasság érvénytelenségét okozza esetleg: »*a jelenvoltak rokonsági viszonya a házasulandókhoz*«. Az lett mondva, hogy csak a kijelölt két tanú rokonsági viszonya jöhet szóba. Csak nem akarja a vélemény a rokonokat az esketésnél való

megjelenéstől eltiltani! Ha már minden áron, az igazság rovására is, védekezni kellett, lehetett volna a megszokott módon egyet csavarintani a dolgon és azt mondani, hogy a vélemény arra az eshetőségre gondolt, hogy *csupa* közeli rokon van jelen.

A védekező rabbi úr azonban úgy vélekedik, hogy a laikusoknak imponálni kell rettenetes elmeél és tudományosság által, a mely iránt alapos kételyek merültek fel. Azt állítja tehát, hogy »*a jelenvoltak rokonsági viszonya a házasulandókhoz*« esetleg érvénytelenné teszi a házasságot, ha a rokonok is tanúkként akarnak fellépni. Ezen maliciózus rokonokra gondolt a csendes vélemény. Nem értjük azonban, hogy miért szólt ebben az esetben a vélemény a jelenvoltaknak csak a házasulandókhoz való rokonsági viszonyáról, hiszen még jobban frappirozhatta volna a hivatalos köröket, ha azt mondja, hogy *egyetlenegy rokonnak vagy tanúságra alkalmatlan egyénnek a jelenvolta is érvénytelenné teszi a házasságkötést!* Sőt még tovább mehetett volna és bámulatba ejthette voln a világot, ha egyszerüen kinyilatkoztatja, hogy két a házasulandóktól teljesen idegen testvérnek vagy apának és fiunak a jelenléte is érvénytelenné teszi esetleg a házasságkötést, ha mindketten erőszakkal a tanúskodás dicsőségére vágynak? Ó mily széles és mily mély a védekezés tudományossága, de a misnát fitymálja!

A védekező csürés-csavarása által visszataszító világításba helyezi a véleményzők hiúságát és észjárását. Ó mennyei »psetlik«! angyali »szvórek«! mily aranyosak vagytok ti magyar nyelvü ruházatban mint véleményvédők! Annyira gyönyörködöm bennetek, hogy alkalmat akarok adni egynehány hasonszőrü eszme nemzésére. A házasság esetleges érvénytelenségét okozó körülmények között: »*az átadott érték később constatált csekély volta*« is szerepel. Mire gondolt a mélységes véleményező? Ha e »*csekély volta*« alatt oly érték értendő, a mely a mi pénzünkön egy félkrajczárt sem ér, akkor miért beszél későbbi constatalásról és a házasság esetleges érvénytelenségéről? Hisz azonnali konstatálás mellett is föltétlenül érvénytelen! Ha pedig a fősúly a *későbbi konstatálásra* helyzendő és az egész úgy értelmezendő, hogy a házasságkötés után kitünt, hogy az átadott értéktárgy nem oly értékes, *mint milyennek* — legalább a nő előtt — látszott (a gyűrűben pl. hamis gyémánt foglaltatott), akkor miért be-

szél az átadott érték csekély voltáról? Hisz nagy összegeket érhet és a házasságkötés mégis érvénytelen, ha nem ér anynit, mint a mennyi be lett mondva, vagy általában, ha a nő a neki átadott tárgy értéke felől bármi módon félre lett vezetve? Mit ér a pilpul a kőfoglalatú gyűrűkről, ha a vélemény a legelemibb dolgokat hamisan formulázza!

Ezek után valóságos oázisban érzi magát az ember, ha oly mesteri definicziót olvas, mint: »A formalitás nem egyéb, mint kifejezeés oly kiváló fontosságú cselekedeteknek, a melyeket fontos actusokkal kell jogerőssé emelni. *A ki az elöirt formalitásokat megtartja, az megfelelt a lényegnek*, a formalitásnak egyaránt.« Risum teneatis! De ez nem baj, a vallástörvényeken nem esik csorba, ha a véleményezők, kik »az animozitásra nem reflektálnak és *csak az objectivitással kívánnak foglalkozni*« nem is ismerik az általuk használt szavak értelmét, hiszen nem vallástörvényi fogalmak. Ugyanezért nem is foglalkozunk a védekezés külső formájával, nem akarunk hálátlanok lenni a szerzett derült perczekért. Mi egyaránt gyönyörködünk a következetes »*Meimoni*«-ban és a következetlen »*chuppe*«-ban, a »breitho«-ban és a »meszacht«-ban. Hálásaknak kell lennünk az elfogadott »kethuba« és »Kethuboth«-ért, a »Tószefosz« meg »Hilchas Isos« mellett.

Évtizedek óta, a mióta a modern tudomány és műveltség jótékony sugarai Izraél sátrait is elárasztották fényükkel, az elmaradt, most orthodox nevet fölvett papság lármás része váltig azt hajtogatta, hogy ő a talmudnak és vallástörvényeinknek kizárolag szabadalmazott birtokosa és letéteményese. Abból az elvből indulva ki: »szánk velünk van, ki lehetne úr felettünk,« egy perczig sem szünt meg művelt papjaink jellemét, jámborságát és vallástudományi képzettségét magán körökben és nyilvánosan gyalázni, mely vastag önzésből eredő és rövidlátó ténykedése által felekezetünk papságának tekintélyén (saját tekintélyüket sem véve ki) nehezen gyógyítható sebet ütött. És ime az első alkalommal, midőn a tág tüdővel kürtölt talmudtudomány egy elemi kérdés fölött megérett gyümölcse a nyilvánosságra kerül, megdöbbenve és fájdalmasan tapasztalja felekezetünk bármily párthoz tartozó tagja a régi mondás igazságát: az üres hordó kong a legerősebben.

DEUTSCH LÁZÁR.

Jeruzsálem.

Dr. Ziegler barátom észrevételeire csak pár szóban óhajtok felelni:

Tudom jól, *hogy Jeruzsálem helyreállítása és a Messiás eljövetele csak* idővel *lett egy korba helyezve*, hiszen magam mutattam rá a történelmi fejlődésre, csakhogy ezen »*idővel*«-nek legalább is ezer esztendeje mult. A Jeruzsálem utáni nemzeti, emberi erőben nyilvánulni óhajtó törekvések hamarább szüntek meg, mielőtt a ma élő európai népek nemzetekké alakultak. Tehát nem én, hanem *egész liturgiánk* »állítja oda ténynek, hogy e két esemény eljövetele csak egy korban képzelhető.« Kérdésünkre nézve pedig liturgiánk tanusága a legfontosabb.

Milyen lesz majd e kor? Ezt mi természetesen Ézsajástól, zsidóvallásunktól kérdezzük, nem pedig a természettudománytól vagy épen korunk egy-két materialistájától.

Azt mondja dr. Z., hogy azok között, kik a M. Zs. Szemlétől nem fáznak, nincs czikkem iránya számára közönség, mások ismét azt vetik szememre, hogy semmi ujat sem mondtam, mert e felől azelőtt sem gondolkozott senki másképen. Én azt hiszem, a második vád a helyes és óhajtom is, hogy az legyen. Tény, hogy *imáink szelleme* az általam kifejtett fölfogással nem ellenkezik. Abban igazat kell adnom t. barátomnak, hogy *imáink szavai* nem fejezik ki ezen eszmét mindenütt félreérthetetlen világossággal, de ezen egyelőre nem lehet segíteni.

A gyógyszer ma sokkal veszedelmesebb lenne, mint a baj maga.

Abony.

DR. VAJDA BÉLA.

Szemle.

Szivünk minden dobbanása azon szenvedőké, kik családjuktól, őseik sírjaiktól, élethivatásuktól és a szenvedéseik mellett is drága rögtől elszakadva, idegen országokban hontalanul bolyonganak. A testvérek lelke gyászba borult. A fájdalom szaggató és alig elviselhető, midőn saját tehetetlenségünk mellett a politikának a számüzöttek megrendítő sorsát ridegen áthasító eszélyes következtetéseit halljuk. A bulgáriai keresztények üldözése egész Európát fellázította, pedig ezek az orosz zsidók elleni zsarnoki rendszabályok mellett tündéri bábjátékot képeztek. Ebből láthatjuk, hogy még azon államokban is, melyekben az egyenjoguság külsőleg teljesen végrehajtva van, az emberi érzés és emberi gondolat a zsidósággal szemben még mindig békót aggat magára. A kibontakozás reménye helyett a korfui üldözések hire jut el hozzánk és a ritualis vérvád, az emberi romlottság e legnagyobb gazvirágának szaga csapja meg a keresztény szellem, a keresztény emberszeretet, a keresztény czivilizáczió dicsőítő dalnokait. Hát még azokról a modern Narcissokról mit mondjunk, kik a liberalizmus kristály tükrében önmagukon gyönyörködve, innen a czélszerűség czirokseprűjére kapnak, hogy átnyargaljanak rajta az igazság szűk sikátorán? Hallgatnunk kell, nagy szerényen, nehogy a mindenhol leselkedő bestiát magunkra uszítsuk. Hallgatni, de tenni is azon egy hatalom támaszával, mely fényoszlopként vezet bennünket a sivatagban, segíteni a zsidó jótékonyság mentő eszközeivel, hogy testvéreink szenvedései enyhüljenek és hogy a kereszténység nevében kisajtolt könyek a zsidó emberszeretet által felcsókoltassanak.

*

Folyóiratunk mult számában ugyanezen a helyen foglalkoztunk Lévay Imre úr, a budapesti kegyesrendű főgymnasium

igazgatójának a fővárosi zsidó vallásu lakosság száma fölött világgá bocsátott jajveszéklésével. E közleményünk folytán a fővárosi statisztikai hivatal igazgatója a következő sorokat intézte a Veszprémi Közlöny szerkesztőségéhez:

Budapest, 1891. május 4-én.

Csak most figyelmeztetnek engem arra, miszerint lapjának április hó 12. számában budapesti levelezője azon hírt közölte, hogy »a statisztikai hivatal ugyan nem fogja hivatalosan kihirdetni, de azért mégis tény, hogy Budapesten a zsidók száma 205 ezerre rúg.«

A statisztikai hivatalok feladata levén, hogy a népszámlálás eredményét híven feldolgozzák és közöljék, nem lehet kétség az iránt, minek tekintessék azon tény, ha a népszámlálásnak valamely eredménye nem a valóságnak megfelelően juttatnék a közönség tudomására. Ez egyszerűen hamisítás volna. Az említett hírben nincsen világosan kimondva, vajjon ezen hamisítás a fővárosi avagy az országos statisztikai hivatal részéről fenyeget-e? Amennyiben a vezetésem alatt álló főv. statisztikai hivatalt illetné, kénytelen vagyok ezen minden alapot nélkülöző föltevés ellen a leghatározottabban tiltakozni. De ismerve az orsz. statisztikai hivatal munkálkodását és az ott működő férfiakat, bátran állíthatom, hogy ezen vád az országos statisztikai hivatallal szemben is alaptalan gyanusításnak tekintendő.

A mi különben a népszámlálásnak hitfelekezeti felvételét illeti, ennek eredményét még eddigelé senki sem ismerheti, miután ezen fejezet feldolgozásához még hozzá sem foghattunk. A főv. statisztikai hivatal rendszeres feldolgozási menetében eddigelé bevégezte mindazon adatokat, melyek a házak és a lakások statisztikájára vonatkoznak; megállapította továbbá a lakosság felvételéből a műveltségi fokot és a lelki és testi bajokban szenvedők statisztikáját. Jelenleg megyünk csak át a nemzetiségek feldolgozására, melyekhez fűződik a beszélt nyelvek statisztikája és csak ezután következhet majd a hitfelekezetek feldolgozása. Azon hosszadalmasságnál fogva, melyben a főváros félmilliónyi népszámláló lapjainak feldolgozása jár, daczára annak, hogy egyszerre 29 egyén foglalkozik ezen nagy tömeg kiak-

názásával, csakis néhány hét múlva leszünk azon helyzetben, hogy megmondhassuk, miként oszlik el a főváros lakossága az egyes hitfelekezetek szerint.

Tisztelettel

Körösi József.

Főt. Lévay úr, szemet húnyva a történtek felett, szépen megköszönte Kőrösinek azon megkülönböztető figyelmét, melyben igénytelen lapját részesíteni szives volt és aztán odanyilatkozik, hogy »ezen, mondjuk ki nyiltan, aggasztó hírnek ellensulyozására nincs hathatósabb eszköz az utógondolat nélküli nyilvánosságnál.« Pillanatra sem érezte Lévay úr, hogy e nyilatkozat mily erkölcsi megvesszőzést jelent reá nézve, ő csak azon örült, hogy ilyen nagy tisztességre érdemesittetett. Hogy pedig Lévay úr, a ki a főv. zsidó vallásuak szaporodásától vallási okokból annyira remeg, milyen szilárd alapon áll, mutatja, hogy *Körösi* Józsefnek figyelme által, alkalmasint nem tudva, hogy zsidó, önmagát és lapját annyira elemelve látja. Lévay úr saját szavaival élve az általa közölt és ily csúfosan megczáfolt »tény«-nyel szemben mondjuk ki nyiltan, hogy ily erkölcsi szempontból aggasztó hírnek ellensulyozására nincs hathatósabb eszköz az utógondolat nélküli nyilvánosságnál.

*

Orthodox ujságokból olvassuk, hogy a pesti orthodox főrabbi, Reich Koppel úr a mult hónap egyik szombatján dülöngő szószékéről olyan szent szapulást vitt véghez folyóiratunkon, hogy ennek hatása alatt az az napi összes fésületlen szakállak kéjes rezgésbe jöttek. Koppel rabbi úr, a ki félig sem charif, ellenben egészen — Reich nagy szerénysége mellett, aggodalmi görcsökben szenvedett ugyan a miatt, hogy mi majd e tényét a magunk dicsőségére váltjuk fel, de kénytelen-kelletlen mégis elhatározta magát rá, mert az a tojástáncz, melyet a németül szónokló rabbi úr a nagy-mihályi peszák ismeretes tilalma és haladó hívei finomuló izlésének igényei közt lejteget, hiveinek egy részében a bizalmatlanság olyan fokát vonta maga után, hogy szükségessé vált a közvetítő bizottsági orthodoxiához való tartozás érzetét hason tett

által külsőleg is kifejezésre juttatni. Egy Mózest is megszégyenítő szerény aggodalmai kissé ugyan túlzottak voltak, mert eddigelé, tán az alábbit kivéve, ismeretlenek azon érdemek, melyek Reich Koppel urat ily kegyek osztására jogosítanák, de egyben igaza van, hogy mi az ismeretlenség homályából előkerült parányok a tudományt és dicsfényt árasztó Verbóról ideszakadt nagyságra megelégedéssel tekintünk, mert a pesti orthodox rabbiban az orthodox következetlenség megtestesítőjét, a haladó orthodoxia egyik markans képviselőjét látjuk. A jóhiszemű néhai Schreiber Chájim és Reich Koppel orthodoxismusa között már mekkora távolság! Utóbbi egyebek között már a mi folyóiratunk olvasói közé tartozik, sőt felteszi ezt gyülekezetéről is, felteszi azt, — mi teszem épen a szikszói bold. Hillel-féle iránynyal szemben kétségtelenül örvendetes fejlődést jelent. Az orthodox »elvek« vedlésére nézve érdekes gyűjteményünk van. A közvetítő bizottság azon legutóbb tett kijelentése, például, hogy a házasság kötéshez a zsinagóga szentsége nem okvetlenül nélkülözhetetlen, az e téren hazánkban lefolyt harczokkal szemben valóban érdekes. Hát a héber nyelv kiejtésének eddigelé perhorrescált »neologizáló« módját, nem furcsa az orthodox közvetítő bizottság előterjesztéseiben látni? Jól van, jól: a karaván halad.

*

Az a vélemény, melyet Bloch Mózes úr, az országos rabbiképző-intézet tanártestületének elnöke hivatalos megkeresés folytán, az orthodoxok ismeretes előterjesztésére adott és a melyet mult számunkban közzétettünk, nagy mozgásba hozta az orthodoxokat. Rabbi-konferenciát tartottak, melynek külső czélját egy könyörületességi munka előmozdítása — óhajtjuk, hogy ennek komoly sikere legyen — valódi és nehezen rejtegetett okát azonban Bloch Mózes, a hirneves és orthodox rabbi-körökben is nagyrabecsült, orthodox rabbik vallástudományi munkáiban elsőrendű tekintélyként idézett, konzervativizmusánál fogva is tisztelt és elismert talmud-tudós lesujtó nyilatkozata képezte. Mint villám, úgy csapott közéjök az ősz tudós szorosan tudományos nyilatkozata. A megperzseltek összegyűltek a karámba, hogy a számadó juhász mutasson most

nekik utat, hogy vergődhetnének valahogy abba a dülőbe, melyben eddig, mint hű pásztorok legeltették a nyájat. Hányták-vetették a dolgot és egyet gondoltak, ha ők megtehetik a piripócsi rabbit gáonnak, miért ne tehetnének meg egy Bloch Mózest amhaárecznek. Igy is cselekedtek. De minthogy ez még saját körükben is óriási kaczajt idézett elő, komolyabban kezdték a dolgot fogni. Egyik legműveltebb rabbijuknak, az abaujszántóinak osztották ki hát a szomoru szerepet, hogy tegye tönkre Bloch Mózes véleményét. Mint e számból látjuk, szörnyű sors jutott a derék Lipschitznek és orthodox tudományként méltósággal csörgetett lyukas mogyoróinak. Öt keserves hónapig tartott, mig Lipschitz úr a közvetítő bizottsági vélemény értelmi szerzőségének tövis koszoruját magára vette, bár mi megbizható értesítéseink alapján mindaddig, mig a pozsonyi rabbi ki nem nyilvánítja, hogy az inkriminált nyilatkozat nem az ő véleménye alapján tétetett, kénytelenek vagyunk azon az álláspontón maradni, hogy az orthodox közvetítő bizottság ismert véleménye igenis a pozsonyi rabbi véleménye alapján készült. Az Ég irgalmazzon a tudomány e nagylelkű spadascénjének, minket pedig óvjon az ilyen viták szükségétől!

M. F.

TUDOMÁNY.

Még egyszer az orthodox közvetítő bizottság jelentése a zsidó házassági jog tárgyában.

Lipschitz rabbi úr egy hivatalos megkeresés folytán tett jelentésemre (az orth. közvetítő bizottságnak 1890. évi márczius hó 26-án 1059. sz. a. a vallás és közoktatásügyi miniszter úr ő nagyméltóságához, a zsidó házassági jog tárgyában intézett felterjesztését illetőleg) ellenbirálatot tett közzé, a melyben igazságtalansággal vádol. Bármily kellemetlen és bármennyire visszatetsző is előttem, hogy ily világos, és eddig vitákon felül állott dolgok miatt nyilvános poélmiát folytassak; a tárgy fontosságánál fogva ezt mégis meg kell tennem és az engem illető vádat, sine ira ugyan, de egész határozottsággal vissza kell utasitanom.

Lipschitz rabbi úr azt állítja: »A kritizáló úrnak már bevezető soraiba is hiba csuszott be. Kritikájának substratumául a zsidó házassági jogról való véleményt tűzi ki, pedig ilyen egyszerűen nem létezik, mert ilyet nem is kértek.« Erre csak azt jegyzem meg, hogy a véleményes jelentés a zsidó házassági jogot tárgyalja, a mit a közvetítő bizottság jelentésében világosan és szó szerint olvasható, és hogy a magas ministerium is már 1890. évi február hó 11-én 7718. sz. a. kelt sürgetésében a zsidó házassági jog felett kér jelentést. E szerint csak ez képezhette birálatom tárgyát, de korántsem az, a mi esetleg ennek szerzője előtt lebegett.

A mi az ellenbirálatban »lényeg« és »formalitás«-okról annyi hosszadalmassággal mondatik, ujonnan bizonyítja, hogy a jelentés szerzője a lényeg és a formalitás fogalmaival, legalább a zsidó házassági jogot illetőleg, nincs tisztában. Hogy hosszadalmassá ne legyek, röviden meg akarom jegyezni: Valamely házasság érvényességének a zsidó házassági jog szerinti lényeges kelléke, p. o. annak a megállapítása, hogy a házasulandó felek egymáshoz olyan viszonyban ne legyenek, a mely

az ערוה-hoz tartozik, vagy hogy az asszony ne legyen אשת איש vagy נרושה וחלוצה לכהן stb. Formalitások alatt, a melyek ismét lényegesek és lényegtelenekre oszthatók — a קידושין és a נישואין aktusai értendők, a mint ezt jelentésemben meg is jegyeztem. Logikai beosztás — a mint most állítják — nem található az orthodox közvetítő bizottságnak általam megbirált jelentésében.

Állításom ellen, hogy ha valamely akadály következtében a benedikcziók (ברכות נישואין) az esketésnél nem mondattak, a házasfeleknek az együttélés meg van engedve, noha a benedikcziók csak néhány nap mulva mondattak, a deczizorok egész seregét idézi a rabbi úr, a kik egyetemlegesen ellenem tanuskodnak. Valóban kár volt a nagy fáradságért. Minek hivatkozni ily sok szellemóriásra oly tárgynál, a melyről nem is vitatkoztak? Hisz elismert és elfogadott tétel van: כלה בלא ברכה אסורה לבעלה בנדה, vita tárgyát csak az idézett mondatban említett ברכה fogalmának megállapítása képezi. תשו' מיימוני (Isóth Resp. 18) הגמ"ר קידושין (545 §) ת"ה בפסק' ס"ק"מ világosan állítják, hogy ברכה alatt nem a benedikcziók, hanem a Chuppa értendő, a mely által a nő a férfihoz az ארוסה viszonyából a נישואה-ébe jut, és vele közös házasságban élhet. Ha azonban a benedikcziók nem is mondattak, a házasfeleknek azért meg van engedve az együttélés, mert a benedikcziók ezután is elmondhatók. E nézetnek hódol Maimúni is (Isóth 10. fej. 2. és 6. §.) a Maggid Misne interpretacziója szerint (u. o.) és Béth Semúél 55 fej. 1. jegyzet. Sőt Rasi és a Mordechai nézete szerint, a kik a „ברכה"-t szó szerinti értelmében veszik, azt véli Béth Semúél (u. o. és 61. fej. 5. §), hogy נדה nem veendő a szó szoros értelmében, és בדיעבד már egyedül חופה is elegendő. Béth-Józséf (fej. 61.), a ki noha az idéztük szerzők bizonyítását nem fogadja el, mégis idézi a Sulchan Áruchban (55. fej., 3. §.) Maimúni szavait, hogy a nő a Chuppa által נישואה נמורה-vá lesz. A רמ"א, a kinek deczizióri nekünk irányadók (l. a דרכי משה-ben és a Sulchan Áruchban (u. o.) teljesen egyetért a תשו' מיימוני-val és ugyanezt követi חלקת מחוקק és Béth-Semúél is. A שב יעקב nézete és bizonyítékai ellen már a בית מאיר is nyilatkozik (55. fej.). A mi végre R. David J. Abi-Zimrát illeti, erre már a פתחי תשובה figyelmeztet (55. fej.), az ellenbizonyiték a 2326-iki responzumból nagyon gyönge.

Birálatomban csak a Sulchan-Áruch 55. fejezetét és R. David J. A. Zimra 372. responzumát idéztem, a rövidség okáért; mert föltettem, hogy mind a többi szakértők előtt ismeretes. És így a dolgokban nem jártasok számára csak a legszükségesebbet hangoztattam, mert a beavatatlant a sok idézet inkább elvakítja mint fölvilágosítja.

Ha Lipschitz rabbi úr nekem azon nézetet supponálja, hogy a baldachin, melyet mi használunk, egész határozottan a talmudban tárgyalt חופה, akkor legfeljebb sajnálom a tévedését. Birálatomban csupán csak azt jegyeztem meg, hogy nem érthetem, miért nem említi az orth. közvetítő bizottságnak jelentése a Chuppát. Nem volt helyén, hogy a חופה fogalmát definiáljam, és hogy a különböző nézeteket idézzem. Többet e tárgyra vonatkozólag találni munkámban שערי תורת התקנות ח"ב

Ép olyan feltünő a Kethuba mellőzése az oly gyakran említett véleményes jelentésben. Az ellenbiráló úr ezt azzal mentegeti, hogy a Kethubát egyszerű polgárjogi aktusnak tekinti, a mely a tulajdonképi házassági kötéssel semmiféle összefüggésben nincsen. És mégis azt mondja Rabbi Méir: כל הפותח לבתולה ממאתים אסור לישהות עם אשתו בלא כתובה és továbbá: וצריך לכתוב הכתובה וכו' ח"ז בעילת זנות. És mégis követeli Maimúni: קודם כניסה לחופה ואח"כ יהי' מותר באשתו (Isóth 10. fej. 7. §.) A Sulchan-Aruch még tovább megy és a יחוד-ot is eltiltja (66. fej.). Noha voltak a talmud szerint helységek, a hol a Kethubát le nem irták מקומות שאין כותבין כתובה hanem csak תנאי ב"ד által kötelezteteti le a nőnek; de mégis valamennyi irányadó tekintély egyetért abban, hogy a Kethuba lényeges kelléke a házassági kötésnek. A Kethuba felolvasását már megokoltam a véleményes jelentésemben, és e szokás nemcsak הג"א-ban, hanem a Tószafóthban és R. Ásertől is meg van említve.

Hogy a jelentésben e szigorú tilalom, hogy egy asszony, míg férje él, és házasságuk egy, minden törvényes, lényeges és alaki követelmény szerint készített, átadott, átvett válólevél által felbontva nincsen, új házasságot nem köthet, meg nem említettük, annál inkább tünt fel, mivel ép e pont okozta a jelentés bekövetelését. A tények tehát igazolták az e pontra nézve kifejezett aggályokat. Az ellenbiráló úr megjegyzése, hogy a házassági akadályok közt a kiskoruságot is kellett volna említenem, már azon egyszerű körülmény által alaptalanná lesz, hogy én általánosságban a házasságkötés különböző törvényeit

logikailag rendeztem, a nélkül hogy valamennyit részleteznem. Egy jelentés keretébe csak az tartozik, a mi a praxisban előfordulhat.

Ugyanilyen joggal kérdezhetnék tőlem, miért nem említettem ezeket: תן מנה לפלוני ואקדש אני לך vagy הולך מנה ואקדש אני לך vagy שלח לו סבלונות אני לך stb. Ha ezt tettem volna, akkor kitüzött czélomon minden szükség nélkül egyszerűen túllépem volna.

A mi a rokonok jelenlétét az esketésnél illeti, valóban nem volt szükséges ilyen hosszadalmasan a nézeteket נמצא א' מהם קרוב או פסול felett idézni. Ki nem ismerné a különböző nézeteket a למהוי אתיתו וכ' értelmezést illetőleg, ki nem tudná, hogy az esketésnél kell: מייחד עדים כשרים? Sokkal szükségesebb lett volna, az orth. közvetítő bizottságtól kért jelentésben e rokonsági kérdés felől világosan és präczize nyilatkozni, de nem általánosan megmondani, hogy a rokonok jelenléte az esketésnél meg van tiltva. E felett ámulnia kell minden elfogulatlannak és szakértőnek, annál inkább, ha meggondolja, hogy a jelentés laikusok számára készült.

Az ellenbiráló úr csodálkozása az én állításomon, hogy az előírt formula elmondása az értéktárgy átadásakor lényeges formai kellék, hogy magamat enyhén fejezzem ki, nagyon feltünő. Csak úgy magyarázhatom magamnak, hogy a rabbi úr maga is csudálkozik, hogy ama jelentésben mégis volt egy pont, a melylyel nyugodtan egyetérthettem, azon egyetlen különbséggel, hogy ebben a formula világosan meg is van határozva, míg én azt mondtam »és ekkor az előírt formulát elmondja«, a mi alatt valamennyi a Talmud Kíddusin 6a és Ében Háezer 27. fej. 1. §.) idézett variacziók értendők és érthetők!

Azonban a rabbi úr nem hitt saját szemeinek, midőn jelentésemben e szócskát »elmondja« megpillantotta, mivel R. Józsé és valamennyi decizorok nézete szerint a hallgatag átadás is elegendő. De látszik, a rabbi úr figyelmét kikerülte az, hogy kell, hogy a házasulandó felek עסוקים באותו ענין legyenek, a mi a formula elmondására vonatkozik (Kiddusin 6a, Ében Háezer 27. fej. 1. §.).

A rabbi úr másod izben is visszatér a Chuppára, és szememre veti, hogy neki rontottam a bibliának és talmudnak,

mert a Chuppát lényeges alaki aktusnak tekintettem. Csodálatos, hogy az ellenbiráló úr, míg az ארוסה és a נשואה közti különbségeket bőven és hosszadalmasan fejtegeti, addig figyelmen kivül hagyja vagy elzárkózik azon tényállás elől, hogy csak Chuppa által van megengedve a férfiúnak, hogy a קידושין által neki eljegyzett ארוסה-val házassági közösségben élhessen. Így tehát csak a Chuppa által fejeztetik be a házasságkötés, a mint ez az Ében-Háezer 27. fej. 1. §. 55. fej. 1. és 2. §§-ból kiviláglik.

A mi végre a kőfoglalatot az esketési gyűrűben illeti, megkimélhette volna magát az ellenbiráló úr attól, hogy ily általánosan ismert nézeteket idézzen. Hiszen egy jelentés szerkesztése nem arra való, hogy a tudománynyal fényt üzzünk; nekem csak az volt a szándékom, hogy a praxisban alkalmazott házassági törvényeket mindenkinek érthető módon tárgyaljam. A szokásos házassági gyűrűt illetőleg magyarázza már a Sulchan-Áruch 31. fej. 1. §., hogy ott, hol a nőnek egy határozott érték előre meg nem mondatik, csupán מנהג az, hogy a gyűrűben kőfoglalat nincsen.

Ezek megjegyzéseim az ellenbirálatra. További támadásokat nem fogok tekintetbe venni, sem többé polémiába nem bocsátkozom, mert fölösleges ilyen világos dolgok felett többször beszélni ואת והב בסופה.

Budapest.

BLOCH MÓZES.

A zsidó hellenizmus és arabizmus érintkező pontjairól.

Alig van kiválóbb mozzanata az emberi művelődés történetnek, mely a zsidóságban erősebb hullámokat ne vert volna föl. Valahányszor népünk valamely uj műveltséggel találkozott össze, mindannyiszor válságot idézett ez elő kebelében, de igazi veszélyt a zsidó vallásra nézve ily válságok csak azon időkben rejtettek magukban, míg a judaizmus megerősödve, meggyökeresedve nem volt.

A szabismus és asszir befolyás pusztító hatásáról nem kell külön beszélnünk, a bibliának csaknem minden sora ez ellen küzd, de már a második templom fölépülése idején a parsismus már távolról sem volt a vallásra nézve oly veszélyhozó s a zsidóság a perzsák műveltségéből minden nagyobb káros hatás nélkül gazdagíthatta eszmekincstárát.

A következő 2—3 század folyton erősítette a zsidók hitét olyannyira, hogy a monotheismust látszólag veszély nem fenyegette többé, mégis, midőn a hellenismus Judeáig hatolt, óriási válság előtt állott a zsidó állam. Kitünt, hogy a nép csupán az ázsiai befolyás káros hatása ellen van vértezve, de a hellén műveltség szemkápráztató jelensége előtt határozatlanul és ingatagon állott Judea lakossága.

Nem szabad arról megfeledkeznünk, hogy Judeában magában a hellenismus nem azzal a pretencióval lépett föl már kezdetben sem, hogy a zsidónép a görög műveltség és bölcsesség által növelje gondolkozása körét és tanulja becsülni idegen szellem munkálódásainak eredményeit, hanem az egész zsidó vallást el akarta nyelni.

A nyugati műveltség ekkor egy rettentő eszmével gazdagította a keletet: a vallási türelmetlenséggel, a vallásüldözéssel. Miként látjuk, *összes vallási fogalmaink közül ez az egyetlen, mely nem Ázsiában, hanem Európában született.*

A két zsidó főpapot: *Jásont* és *Menelaust*, kiknek egyike Heraklesnek küld áldozatot, másika segédkezik abban, hogy a

jeruzsálemi szentélyben Jupiter bálványa fölállíttassék, nem szabad a hellén műveltség előharczosai közé számítanunk, hanem a nemzet- és vallás elárulóinak legközönségesebb fajtájához.

Veszedelmes hibába esik tehát dr. *Kardos* úr, midőn e folyóirat jelen évfolyamának 24-ik lapján, a zsidóság mai kulturális hivatását a multak alapján vázolva, e két férfiut hozza párhuzamba a magyarrá vált zsidókkal.

De térjünk tárgyunkra, vagyis azon viszonyra, melyben az Egiptomban lakó zsidók állottak a hellenismussal. Itt erőszak és kényszertől menten, lassanként tanulták meg a zsidók megismerni s megérteni ennek nyilvánulását, önkényt és fokozatosan szívták magukba ennek szellemét és ezen szellem, egyes kinövésektől eltekintve, melyek ily esetekben soha el nem kerülhetők teljesen, emelőleg, buzdítólag s áldásosan hatott reájuk, sőt később az egész emberiségre kiható szellemi életet eredményezett. Tudjuk, hogy alexandriai *Philo* és körének munkálódása igen jelentékeny hatást gyakorolt az általános filozófiára, főleg az uj platonikus iskolára, *de magára a zsidóságra*, melyből kiindult, *a zsidó vallás eszméinek fejlődésére*, melynek egyik igen jelentékeny stadiumát képezi, *egészen hatás nélkül maradt.*

Talán egyedül áll a történetben, hogy egy nép, egy vallásfelekezet elődeinek ily nagy foku szellemi működéséről teljes 17 századon keresztül [Azarja di Rossi-ig] egyszerű tudomással sem birt.

Midőn Philo után, mintegy ezer évvel, a zsidóság az *arabs műveltséggel* találkozott, midőn az akkori zsidóság legjobbjai bölcs meggondolással igyekeztek állást foglalni e hatalmas jelenséggel szemben, egyszerű tudomással sem birtak arról, hogy atyáik egyszer már teljesen hasonló válságon mentek keresztül.

Az arabs zsidó bölcseket ama tévedésektől, koruk zsidóságát ama kinövésektől, melyekkel Alexandriában találkozunk, nem védhette meg a tanulság, a tapasztalat, melyek a hellén időkből meríthetők voltak, de megmentette őket ezektől azon körülmény, hogy a letelt ezredév alatt hatalmasan kifejlődött és megerősödött a judaismus szelleme. Számukra Alexandria zsidó bölcsei hiába gondolkoztak.

Annál bámulatosabb *az a szemeötlő szellemi rokonság*, melyet az évezred által egymástól elválasztott két kor vezérférfiai: *Philo* és *Majmuni* között találunk, a nélkül, hogy utóbbi nagy elődje létezéséről valamit tudott volna.

Ugyanazon czél, ugyanazon törekvés létesítette mind a kettőt; a mózesi törvények iránti végtelen szeretettől, a filozófia iránt való legnagyobb tisztelettől van eltelve mindkettő, mert e kettőt ők eredetre nézve egynek tartják.

Találkoznak általánosságban s találkoznak nem ritkán meglepően a részletekben is; egyenlően kedvelt eszméje mind a kettőnek, hogy az istenség két megnyilvánulása a thóra és a természet egymással párhuzamban áll. [Vita Mosis III. 147. és k. ll. ed. Mangey és More III. 267. elején, 36. f. és egyebütt.]

De nem volt-e az arabs-kor zsidóinak legalább közvetett tudomásuk hellén elődeikről?

A *talmud* értesítése csak zavaros és sok tekintetben téves képet nyujthatott nekik, mert a mit a misna és barajta az alexandriai zsidókról mond, az leginkább a makkabeus-kor előtti időkre vonatkozik, de még ezen korra nézve is bevallja, hogy biztosat nem igen tud. [Menachot 109. b.] Philoról és köréről, úgy látszik, alig volt a talmudnak tudomása.

Fontos a másik forrás: *a keresztyén egyházatyák művei.* Ezek utján sok juthatott el Philó tanaiból az arabs kor zsidó tudósaihoz, de ez távolról sem volt arra alkalmas, hogy világos képet alkothassanak maguknak róla. Kétségtelen, hogy az egyházatyák műveit az arabs zsidókor tudósai közül többen olvasták és így Philó nevével okvetetlen találkozniok kellett, de e zsidó bölcsnek a keresztény egyházatyák által készített arczképében nem ismerhették föl saját hitfelüket. Nem fogunk ezen csodálkozni, ha meggondoljuk, hogy évszázadokon keresztül az egyházatyák *Avicebron*-jában a zsidó tudósok között egy sem ismert rá *Ibn Gabirolra.*

Ez a közvetítő forrás épen nem volt alkalmas, hogy bizalmat gerjeszszen bennük az eredeti szerző iránt és így természetes, hogy Philó nézetei közül azok, melyek ily módon hozzájuk jutottak, inkább ellenzőkre, mint követőkre találtak bennök.

Erre nézve csupán egy — nagyon jellemző — példát óhajtok fölemlíteni:

Philó a körülmetélésre (De circumcisione 2. f.) azt hozza fel okul többek között, hogy tulajdonképen a természet által alkotott fölösleget távolítunk el általa. Ez a nézet az egyház atyák utján jutván el *Szaadjához*, ő a leghatározottabban visszautasítja azt, bárha maga is majdnem teljesen hasonló véleményen van. (Emunót we-deót III. f. végén). Még hevesebben kikel e nézet ellen *Majmúni*, pedig a Júda ha-Levi által kifejtett nézettel szemben (Kuzari III. 7.), ő maga is azt vallja, hogy van a körülmetélésnek diaethetikus haszna a szervezetre (Móre III. 49. f.). Nem világosan tanuskodik-e ez azon idegenkedésről, melyet a közvetítő forrás keltett?

»*De Humanitate*«« 8. fejezetében azt mondja Philo, hogy a thóra ezen parancsa: »Ne főzd meg a gödölyét anyja tejében« az állatok iránti kiméletre tanít bennünket. Nagyon valószínű, hogy Philó előtt tényleg ismeretlen volt a bibliai parancs hagyományos értelme, hiszen még a harmadik században sem volt általánosan elterjedve a tejes és húsos tilalma. (Chullin 110. a.)

Ibn Ezra kommentárjában Exodus 23. f. 19. verséhez egészen hasonlót említ. [1])

Hála a gondviselésnek, midőn a zsidóságnak *a modern fölvilágosodással szemben* kellett állást foglalni, nem volt ismeretlen előtte többé elődjeinek munkálódása a hellén és arabs korszakokban. Levonhatta multjából a tanulságokat, fölhasználhatta a régi tapasztalatokat s építhetett a régi biztos alapra.

Megtette-e ezt, képes volt-e ennyi előmunkálat alapján a helyes irányt kiválasztani, ezt majd a jövő századok történetirója fogja megitélni.

Abony.

DR. VAJDA BÉLA.

[1]) Az egész kérdésről l. Rappoport Erech Millin 100 s köv. l.; Geiger, Nachgelassene Schriften III. 304 s köv. l. IV. 66. és 126; Ritter, Philo und die Halacha 128. l.; Epstein, Eldad Hadáni 129. s köv. l. s az ezen helyeken idézett régibb irodalmat.

Átokelhárítás az őshébereknél.

A szentiratok világos megértéséhez nem elegendő a héber nyelv ismerete magában. Tudja mindenki, hogy a szentirás számos helye, melyekben a szavak egyenként és együttesen tökéletesen világosak, sötét homályba van burkolva. E jelenség oka köztudomás szerint az, hogy a nép lelki világa, melynek kebelében ezen iratok keletkeztek és melynek szánva voltak, előttünk ismeretlenek.

Izraél lelki világának kikutatása pedig nem tartozik a könnyebb feladatok közé, mert erről nincsenek egyenes értesítőink sem törvények, sem irodalmi művek alakjában. A próféták és a szentirás többi könyveinek szerzői nem a régi Izraél szellemét és lelkületét tükröztetik vissza, hiszen ők a néppel, a mely különféle bálványokon csüggött, folytonos harczban éltek. Törvényhozók és próféták váltakozó szerencsével egy évezredig harczoltak, a míg a politheismust és a természetszerűleg vele járó pogány világnézletet Izraél kebeléből kiirtani sikerült.

A szentirás ama könyvei, melyek az exilium előtti korszakból származnak, a monotheismus és politheismus, a tiszta hit és a pogányság között folyt harcznak a termékei. Nagyon természetes tehát, hogy bennük a pogány világnézlet egyes töredékeivel találkozunk, melyek ellen némelykor nyiltan polemizálnak, máskor pedig szó nélkül hagynak. Ily módon válnak egyes törvények, parancsok és tilalmak, a próféták ostorozó beszédei szándék nélkül az őskori Izraél lelki világának elárulóivá.

A következőkben kisérletet teszünk, hogy a szentirás több homályos helyének megvilágítása által feltárjuk az őshébereknek felfogását az átokelhárításról. Fölösleges külön kiemelni,

hogy sem az általunk föltételezett felfogás történeti igaz volta, sem az egyes szentirási helyek magyarázatának helyessége legtávolabbról sem érintetik azon tény által, hogy az egyes szentirási könyvek szerzői az átokelhárításról más nézetekkel birtak — a mint már említettem — mert tökéletesen elegendő, ha a nép, a melynek az irat vagy a beszéd szólt, ily nézeteket táplált.

A régi népek általában az átoknak nagy hatalmat tulajdonítottak és annak hallatára rettegés fogta el őket. E félelem akkor is megszállotta az elátkozottat, gyakran az átokba be nem foglalt jelenlevőt is, ha az átkozó nem is volt jámbor ember és ha az átoknak semmiféle gonosz tett nem szolgáltatott igazságos alapot. A szerencsétlenséget ki sem szerették ejteni, attól félvén, hogy esetleg teljesedésbe megy. Ennek alapján érthetők a talmud mondásai: »Az ember ne nyissa ki száját a sátánnak« (Berákhóth 19a; Megilla 15a); »a tudós átka azon esetben is beteljesedik, ha ok nélkül vagy csak föltételesen lett kimondva« (Berákhóth 56a; Makkóth 11a s több helyen); »Dávid átka Jóab ellen fiainál ment teljesedésbe« (Szanh. 48b). Az átok rendes megtorlási eszközül szolgált (Bába bathra 4a fent; Bába meczia 108a). Viszont az áldást is nagyra becsülték, nemcsak ha jámbor embertől származott, mire a szentirás számos példát nyújt, hanem akkor is, midőn a legközönségesebb ember ajkairól hangzott el (Ber. 7a).

Nem bocsátkozunk azon okok kutatásába, melyeknek az átok jelentőségét köszönte, megelégszünk azon általánosan ismert és elismert tény konstatálásával, hogy az átok az összes népeknél a múltban nagy jelentőséggel birt és bir. A régi népek az átoktól való félelem folytán annak elhárítására törekedtek. A hellének szellemi morzsáiból élősködő rómaiak az átok ellensulyozására állandó formulával birtak: Dii avertite omen. Ezen szavakat nyomban az átok hallása vagy valamely vésztjósló jel észrevétele után mondták el, abból indulván ki, hogy az »istenek elhárítják a veszélyt.« Cicerónál (Phil. 11, 5 és Har. resp. 20.) a következő két formula található: »Hoc detestabile omen avertat Jupiter«; »Quod Dii omen obruant« (többet l. Forcellini, Thesaurus III, 241 s. v. omen).

A régi német epikus költészetben ugyanezen jelenségre bukkanunk. *Karl Simrock:* Das kleine Heldenbuch czimű művéből találomra ragadunk ki egyet-mást, a mi állításunk bizonyítására szolgál. Midőn Elberich, a nem látott törpe beszél, akkor:

»Sich segnete der Reusse, erschreckt war ihm der Muth,
Wer ist, der uns die Lehre und seine Ruthe beut,
Willst du dich nicht segnen reicher König Ortneit?«
Von Zweien ist es Eines, der Teufel oder Gott,
Sag an, bist du geheuer, so leiste ich dein Gebot. (König Ortnits Meerfahrt und Tod 421. l.)

Midőn Elberich a tömeg által nem látva, a lovon nyargalva az utat mutatja, a csapat halálra ijedt:

»Die Leute sprachen alle und segneten sich,
Edler König Ortnit willst du nicht segnen dich?«
Siehst du nicht das Wunder, das Gott dir hat beschert?
Was ist's, das mit der Fahne dort auf dem Rosse fährt?«
(U. o. 448. l.)

Látjuk tehát, hogy a klasszikus ókorban és a naiv középkorban az átkot az által vélték elháríthatónak, hogy nyomban, mihelyt meghallották, kivették magukat alóla vagy — ami ugyanaz — megáldották magukat. Hasonló felfogás létezett más népeknél is és létezik még ma is, a mire elég általában ráutalni, hiszen mindenki ismeri ezeket.

A babilóniai talmudban szintén találunk egy módot az átok elhárítására a IV. század elejéről. Egy özvegy asszony a kethubájából kifolyólag járó összeget követelte, miután a biró Rabba b. R. Huna elutasította, eltartást kért. De a biró ezt is megtagadta és az özvegy e miatt megátkozta: *Fordítsák fel a székét,* a mi valószinüleg azt jelenti: veszszen el. Hogy az átkot elhárítsák, nyomban felfordították a biró székét, hogy a képletesen kifejezett átok a megátkozott nagyobb kára nélkül teljesedésbe menjen. Az átok el is lett hárítva, de Rabba mindamellett betegessé vált.

Az előadottak eredménye, hogy különböző népek különböző korokban gyakorolták az átokelhárítást. A pszikhológia is világos: az áldás megszünteti az átkot. Ha a kiejtett szavak kárt tehetnek, miért ne tehetnék azt jóvá az áldást kivánó szavak? Ugyanazon eszköz, a mely a szerencsétlenséget fel-

idézi, meg is semmisítheti. Ezen jelenséggel találkozunk Izraél őskorában is, a melynek felismerése a szentirás több eddig vagy egyáltalában nem vagy csak részben értett helyét helyezi világosságba.

Mózes V. 29, 17—20. versei a tóra leghomályosabb helyei közé tartoznak.[1]) A szöveg teljesen rendben van, mert egyetlenegy szó sincs benne, a mely magában véve érthetetlen lenne, és még sem ad kielégítő értelmet. A nehézség a 18. versben és különösen eme képletes kifejezésben למען ספות הרוה את הצמאה fekszik. Az aram fordítások (Onkelos és Pseudo-Jónathan) szerint az egész vers értelme: »Midőn hallani fogja ezen átkot, azt fogja gondolni szivében, béke lesz nekem, ha szivem kedve szerint járok is, hogy a bűnt szaporítsa vétekkel.« E fordítás szerint ספה = szaporítani; הרוה את הצמאה = a szándékos és szándéktalan bűn (l. Rasi és Schefftel: Biure Onkelos e versre).

E magyarázat hajótörést szenved a למען szón, a mely czélt fejez ki és nem vehető puszta összekötő szónak; továbbá azon, hogy ספה »szaporítás« jelentéssel csak על szócskával konstruálható. Az sem valószinű, hogy az »ittasság és szomjúság« a szándékos és szándéknélküli bűn képletes kifejezése lenne.

A LXX. ugyanezen magyarázatnak hódol, csak a képletet fogja fel máskép, a mennyiben a bűnösre és ártatlanra vonatkoztatja és így fordítja: ἵνα μὴ συναπολέσῃ ὁ ἁμαρτωλὸς τὸν ἀναμάρτητον = hogy el ne pusztítsa a bűnös az ártatlant. E magyarázat szerint a szentirásban azon gondolat nyerne kifejezést, hogy a bálványimádás esetében az ártatlan is el fog pusztulni. Azonban az ellenkező van félreérthetetlen világossággal kifejezve: »Kiválasztja

---

[1]) פן־יש בכם איש או־אשה או משפחה, או־שבט אשר לבבו פנה היום מעם ה' אלהינו ללכת לעבד את־אלהי הגוים ההם פן־יש בכם שרש פרה ראש ולענה:
והיה בשמעו את־דברי האלה הזאת והתברך בלבבו לאמר שלום יהיה לי כי בשררות לבי אלך למען ספות הרוה את הצמאה:
לא יאבה ה' סלח לו כי אז יעשן אף־ה וקנאתו באיש ההוא ורבצה בו כל־האלה הכתובה בספר הזה ומחה ה' את־שמו מתחת השמים:
והבדילו ה' לרעה מכל שבטי ישראל ככל אלות הברית הכתובה בספר התורה הזה:

őt (a bálványimádót) az Úr a roszra Izraél összes törzsei közül« (20. v.). Egyébiránt e felfogás szerint, melyet Juda Halévinél is találunk, kellene רוה és צמא, a mint Ibn Ezra helyesen megjegyzi.

Nem szándékozom az összes magyarázatokat, melyek a régi zsidó kommentátoroknál és egyébütt (pl. Rosenmüller, Scholia) találhatók, idézni és azoknak czáfolatába bocsátkozni, csak Dillmann magyarázatára akarok még reflektálni. Szerinte למען וגו׳ = *hogy elpusztíttassék az itatott a szomjúhozóval*, azaz minden. A két ellentétes kifejezés az egészet jelenti, még pedig a növényeket és a nyájakat. Különös fenyegetés még képletben is, midőn utána a törzsnek gyökeres-magvas kiirtása említtetik. Egyébiránt a למען szót e magyarázat szerint sem lehet elhelyezni.

Az átokelhárításról nyujtott fejtegetés alapján versünk egészen világos; jól illik az összefüggésbe és még a következő versekre is fényt derít. Júda Halévi, a lánglelkű költő pillantott be először az őskori izraeliták lelkébe. Szerinte a tóra e helyen az ellen emeli fel szavát, hogy valamely áldás elmondása által el lehetne hárítani az átkot.[1])

Erre engednek következtetni idézett szavai, habár abból, a mit ezen versre még megjegyez, az látszik, hogy a gondolatot nem fogta föl erélyesen.

Midőn Izraél az Istennel szövetségre lépett, azaz törvényeit elfogadta, ezt átok terhe alatt tette (V. 27, 15—26. v. ö. 28. fej.). Minthogy azonban a bálványokban való hit majdnem kiirthatatlanul fészkelt a nép lelkében[2]), a miről az összes exilium előtti iratok tanuskodnak, föl volt tételezhető, hogy egyesek vagy egy egész törzs a szövetségkötésnél továbbra is meg szándékozik maradni régi balhiténél; hogy pedig az épen hallott átkot magáról elhárítsa, megáldja magát. E felfogás ellen kel ki a tóra: »*Talán van közöttetek férfiú vagy nő vagy család vagy törzs, melynek szíve elfordul ma az Úrtól, hogy menjen szolgálni ama népek*

[1]) והתברך בלבבו. אמר רבי יהודה הלוי ז״ל כי והתברך הוא כמשמעו כאשר ישמע הקללה יתברך בלבבו והוא אומר שלום יהיה לי כאומר בשמעו החרם חוץ ממני (Ibn Ezránál idézve)

[2]) Figyelemre méltó, hogy a tiz parancsolatban csak a monotheizmussal összefüggő első három parancsnál van büntetés kitéve.

isteneit; talán van köztetek gyökér, mely mérget és ürmöt terem; (a mely) ha hallja ezen átok szavait, megáldja magát szivében, mondván: »Béke legyen nekem, mert szivem szilárdsága (igazsága) szerint járok«, a czélból (mondva) hogy az áldás megsemmisítse az átkot; *nem fogja az Úr megbocsátani neki, hanem akkor fellobban az Úr haragja és buzgalma azon férfiú ellen* és rászáll minden átok, mely irva vagyon ezen könyvben *és az Úr kiirtja nevét az ég alól; kiválasztja öt az Ur a roszra Izraél összes törzsei közül,* az összes szövetségátkok szerint, melyek ezen tórakönyvben irva vagynak.

Egészen világos felfogásunk szerint, hogy miért emeltetik ki oly nyomatékkal kétszer is, hogy a szövetségátok nem fog elmaradni és hogy miért füzetik az egész gondolat a »szövetségátok hallásához«, mert épen arról van szó, hogy valaki a magában (בלבבו) mondott áldás által nyomban elhárítani vélhetné az átkot. A képletes kifejezés, רוה és צמאה az áldást és átkot jelenti, mint az eső és szárazság, a mivel gyakran jelképezi a szentirás az áldást és átkot.

A kép, hogy az áldás elnyeli az átkot, a Fáraó álmában is megvan: a hét kövér tehén elnyeli a hét soványat, a hét telt kalász a hét üreset; azt is találjuk, hogy a megáldott ember a jól itatott kerthez hasonlíttatik (Ézsaiás 58, 11.), a רוה és צמאה szókat lehet tehát ארץ-re vonatkoztatni és a képet a megáldott és megátkozott emberre alkalmazni. A שרדות לב neutrális kifejezés, rosz értelemben hozzátétetik gyakran הרע (pl. Jeremiás 18, 12); a mi versünkben nem szabad tehát in malam partem venni, a mint kivétel nélkül teszik, hiszen a bálványaihoz ragaszkodó csak nem fogja ezen ragaszkodását megbélyegezni és azt *fásultságnak* nevezni!

Azon felfogással, hogy az áldás megsemmisíti az átkot, még több helyen találkozunk a szentirásban. Birák 17, 2. azt olvassuk, hogy egy asszonytól 1100 ezüstöt loptak el. Az asszony e miatt elátkozza azt, ki ellopta és vissza nem adja: »*És mondja (a fia) az anyjához: az 1100 ezüst, mely el lett véve töled, te pedig átkoztál és fülembe is mondád: ime az ezüstpénz nálam van, én vettem el;* erre mondá anyja:

áldott legyen fiam az Urtól. Az anya áldásával elhárítani kívánja fiáról az átkot.

A próféták elkeseredett harczot vivnak a bálványimádás, az erkölcstelenség és jogtalanság ellen. Hasztalanul. A királyok, a nagyok és a nép egyaránt gyülölik őket, mert vészt jósolnak, a bekövetkező szerencsétlenséggel és pusztulással fenyegetőznek. Jeremiást meg akarják ölni. Önkéntelenül fölmerül a kérdés, mi ezen áldz gyülöletnek a forrása? Ha nem is szerettek a jövő veszélyről hallani, mégis megfejtésre szorul, hogy miért akarják a prófétát láb alól eltenni? Úgy látszik, *a kimondott átok beteljesedésétől féltek!*

Hogy a jósolt veszedelmet elhárítsák, rendesen azt mondogatták az átok hallatára: béke, béke, azaz ne teljesedjék be a próféta átkothozó jövendölése. A régi felfogás maradványai látszanak azon tényekben, hogy az álprófféták a próféta vészszel fenyegető szavaira az üdv igéretével feleltek, hogy ezen áldással az igaz próféta átkot jelentő beszédjének hatását megsemmisítsék. Innen érthetők Jeremiás gúnyos szavai: »Könnyűséggel gyógyítják (az álprófféták) népem sebeit (romlását) mondván: »üdv! üdv!« de nincs üdv (6, 14; 8, 12.). Nemcsak ellenkező jóslatról van itt szó, hanem arról is, hogy az álprófféták üdvkiáltásaikkal a próféta vészes szavait paralizálni akarják.

Nem bocsátkozunk a részletekbe és megelégszünk azzal, hogy a régi felfogás foszlányaira, a melyek még az exiliumot közvetlenül megelőző korban is léteztek, felhívjuk a figyelmet. Az álprófféták tévedésbe ejtették a népet üdvszózataikkal, a melyeknek a nép bizonyos elhárító erőt tulajdonított. Talán így értelmezendők még Ezsékiás (13, 10.) feddő szavai is: »Mivelhogy megtévesztették népemet, mondván: üdv! de nincs üdv«!

Ha azonban merésznek is látszanék feltevésünk, hogy a nép a próféták korában is azon hitben élt, hogy az áldással az átkot meg lehet semmisíteni — mi ezt merésznek nem tartjuk, hisz az exilium előtti próféták minden sora arról tesz tanuságot, hogy a nép a bálványokon és a velük járó hiten csüggött — annyit meg fog engedni mindenki fejtegetéseink után, hogy az őskorban Izraél egyik töredéke ezen hitet vallotta. Ezen hit világlik ki még a szentirás több helyéből.

A tóra bámulatos hűséggel és megkapó egyszerűséggel ecseteli gyakran egy-két szó által az őskori népek világnézletét és hitbeli életét. Midőn Abimelekh és kisérete Izsákhoz jött, hogy vele átoksulya (אלה) alatt szövetséget kössön, a szövetségátok (eskü) *homályba burkolt* formulájának elmondását ezen szavakkal fejezi be: אתה עתה ברוך ד׳ (Mózes I. 25, 29). Az általánosan elfogadott magyarázat szerint a szövetségkötő király azt akarja e szavakkal kifejezni, hogy Izsákkal kénytelen-kelletlen jó barátságban kell lennie, mert az Úr megáldottja. Különös beszéd a baráti szövetség megkötésekor. Különben fölösleges is, mert ezt méltóbb alakban megvallotta már egész őszintén Izsák kérdésére, hogy mi viszi őt eme barátságos lépésre, holott gyűlölte (28. v.). Egész kétségtelen, hogy Abimelekh, ki az átoktól annyira félt, hogy ki sem mondta világosan, hanem csak bizonyos körülírással, barátsága jeléül tette hozzá nyomban az átok kimondása után: te (Izsák) most az Úr áldottja (légy), hogy elhárítsa szövetségeséről az épen elhangzott átokban rejlő veszélyt. Ezen gondolat magva értékesíthető mutatis mutandis Birák 6, 22—24. (V. ö. u. o. 13, 23; Mózes II. 33, 20).

A nép megszámlálása II. Sámuel 24. fejezete szerint pusztulást idéz elő, tehát átkot jelent. A tényen nem változtat semmit, hogy ezen jelenség okát nem ismerjük. Dávid, ki a népszámlálást végrehajtatta, beismeri utólag bűnét (i. h. 10. v.). Jóab azonban, ki a megszámlálást követő pusztulásról előre meg volt győződve, a királyhoz így szólt: »Szaporítsa az Úr, a te Istened, a népet százszorosan és uram királyom szemei lássák; miért kívánja uram, a király, ezen dolgot?« (U. o. 3. v.). Jóab kétségtelenül a bekövetkezendő veszély elhárítása czéljából könyörgött ezen áldással az Istenhez. Épen így értendők Mózes szavai: »*Az Örökkévaló Istenetek megsokasított benneteket és ime számosak vagytok ma, mint az ég csillagai;* az Örökkévaló, őseitek Istene szaporítson meg benneteket még ezerszer és áldjon meg benneteket, amint igérte nektek (Mózes V. 1, 10. 11.).

Budapest.

Dr. Blau Lajos.

Malákiás próféta magyarázatához.

I, 13. ואמרתם הנה מתלאה והפחתם אותו.

A szokásos fordítás és értelmezés (»Ime, mely fáradság! — és ócsároljátok őt« — [1]) elégtelen volta, szembeszökő. Mesterkélt és keresett már, mindenesetre, a מַתְּלָאָה szó magyarázata is — ily összevonásból: ־מה תְּלָאָה —; de még keresettebb az, a mit így a prófétával, vagyis jobban az ő papjaival, elmondatunk. Aztán meg, kire vagy mire vonatkozzék voltaképpen az אותו szó személyragja? [2])

Szerény nézetem szerint, מַתְּלָאָה csak *egy* szó, — a mely úgy van összealkotva a (לאה igetőből származott) תְּלָאָה névszóból, meg a מַ׳ képzőből, miként p. מַמְּגוּרָה (»tárház«, Jóel, I, 17) a מגורה névszóból, meg מַ׳ képzőből. [3]) Minthogy pedig לאה (= להה, Móz. I. K. 47, 13) kétségtelenűl annyit is jelenthet, mint: (éhségtől) elgyengűlni, elsatnyulni, elnyomorodni, lesoványodni —: מַתְּלָאָה [4]) egyenesen annyi, mint: oly (ember, vagy állat, mely éhség következtében végképpen lesoványodván, igen nyomoruságos, igen szánalmas látványt nyujt. [5]) Az efféle áldozatokra mondják aztán, prófétánk szerint, a papok, a midőn azokat a szegény ember eleibök hozza: »Ime a nyomorúság!« (vagy így: »ime elég nyomorúságos!«). Egyszersmind pedig ugyanők oly mozdulatot is visznek végbe, a mely ugyanazt az elégedetlen, boszusan fitymáló érzést tettleg

[1]) Igy még *Orelli*nél is (D. B. Ezechiel u. d. Zwölf kl. Propheten, Nördlingen 1880: »Siehe, welche Plage! und blaset ihn an.«

[2]) A szó, tudvalevőleg, a תיקון סופרים-ok közé tartozik!

[3]) L. Gesenius, s. v.; — v. ö. még: מַמְּרוֹרִים (Jób, 9, 8) = מרורים; מַנְּגָנָה (Echa 3, 63) = נג׳נה; מִשְׁפַּתַּיִם = שְׁפַתַּיִם (Bir. 5, 16; Zsolt. 68, 14) stb.

[4]) Abstractum pro concreto; v. ö. מָשְׁחָת, Mal. 1, 14.

[5]) Ezen a mi utunkon járt már határozottan Raschi is (בהמה כחושה ואנו עניים וכ׳); csakhogy e szavakat nem a papok, hanem az áldozó népnek a szájára adja; nyilván helytelenűl.

is kifejezi. Ezt jelenti: והפחתם אותו »és elfújjátok azt«, (t. i. ugyancsak magát a szegény állatocskát —, mintegy ezt akarván mondani: »hiszen oly sovány, oly hitvány szegényke, hogy csak rá kell fúni . . .«

II, 12: יכרת ה׳ לאיש אשר יעשנה ער ועונה מאהלי יעקב

Igen homályos hely, a melyet százféleképpen magyarázgattak, de a melyen szövegjavítás nélkül, aligha lehet valaha segíteni. [1])

Közelebbről tekintve azonban, csak az egy וְעֹנֶה szó nehezíti meg fölötte a feladat megoldását. Tegyük fel ugyanis, hogy a helyett a szövegben ezt olvassuk: (עֵר) וְאוֹנָן — s a próféta így szól. »Irtsa ki az Örökkévaló a férfiút, a ki azt teszi — *Ér és Ónán módjára* — a Jákób sátraiból.« Nemde elég világosan és helyzetszerüen? Az átok azoknak szól, kik idegen (pogány) nőkkel lépnek házasságra (a megelőző vers: ובעל בת אל נכר). Ugyanezt cselekedte Jákobnak, az ősatyának fia, Juda is (Móz. I. k. 38), és innen, emez első nagy bűncselekményből — így vélekedhetik, sőt kellett vélekednie különösen a mi prófétánknak — származtak később Juda — ugyancsak e tiltott házasságából született fiainak, Ér és Ónánnak ujabb végzetes tettei, ujabb bűncselekményei, a melyekért ezek aztán meg is haltak, s mind azon súlyos csapások, a melyek Judát még azon fölül is érték. [2]) Érje tehát utól az Isten bűntető keze most is azokat, a kik ugyanazt a bűnt (a pogány nőkkel való összeházasodást) elkövetik, *hasonlóképen*, azaz a Juda sorsához hasonló sorssal. Vagyis tegye őket magtalanná úgy, miként Juda csaknem magtalanná lett. [3])

[1]) Hadd álljon itt *Orelli* értelmezése: »ער וענה, dunkler Doppelausdruck, zu Bezeichnung einer Gesammtheit, uzw. hier von Hausgenossen. Es scheint ein gegensätzliches Paar zu sein: *der aufruft* (עור Part. trans. wie sonst Hiphil); *und der Antwort gibt*, d. h.: alle die sich regen im Hause. Anders Hitzig etc. etc.«

[2]) V. ö. Peszach. 50 a; Ber. r. C. 85 (ירידה היא לו שנשא גויה ירידה היא לו שקבר את אשתו ואת בניו); ibid. és Jálkut, II 589 (Mal. id. vers.); a Targ. és a commentat. (Móz. I. k. 38, 2). Különösen Nachmanides: ור״א אמר כי בעבור היות האשה הזאת כנענית ועבר על דעת אבות׳ היו בניה רעים ומתו etc.

[3]) A próféta tehát, magyarázatunk szerint is, csak annyit mond, mint a Tárgumé szerint (בר ובר בר); csakhogy az átok így — a világos példa által — még sokkal drasztikusabb.

Az emendáczió — עגה helyett: אוֹן — merész ugyan, tudjuk; de épen nem megengedhetetlen, ha meggondoljuk a két szónak félig-meddig való azonos hangzását (phonetikus szócsere!), meg a torokhangok (א és ע) egymással való föl-cseréltetésnek könnyű módját (L. erre nézve *Grätz*, Kritischer Commentar zu den Psalmen, I, 121—145. ll.). Támogatja pedig másfelől, a mi felfogásunkat az a körülmény, hogy az ősök történetéből való reminiszczenczíák épen Malákiás prófétánál, aránylag igen gyakoriak, s általa úgy látszik, különös előszeretettel használtattak. Igy I, 2 (Jákob és Ézsau); II, 4 (Lévi); II, 15 (Ábrahám); III, 22., 23 (Mózes és Éliás).

II, 15: ולא אחד עשה ושאר רוח לו.

Az ismert crux interpretum!

De, miután csaknem mindegyik commentátora Malákiásnak (mind egészen napjainkig) kénytelen a versnek következő részét: ומה האחד מבקש זרע אלהים Ábrahámról érteni, nem látom át, miért ne állapodhatnánk meg végleg, a Targum és a Kimchiek nyomán, azon nézet mellett, hogy az első versrésznek אחד-ja alatt is csak Ábrahám értendő. Az az ellenvetés, hogy: »אחד als Subjekt und Surrogat des Eigennamens muss האחד lauten« (Hitzig és mások) alig bir alappal. Mert, vagy átvehette Malákiás kurtán elődjeinek אחד-ját (Jezs. 51, 2; Hesek. 33, 24), Ábrahám nevének helyettesítőjeként, s akkor helyesen úgy vette azt át, a mint találta (t. i. a névelő nélkül), vagy egyáltalán nem vehette át. Sőt ellenkezőleg, nézetem szerint, a második אחד(ה) is csak azért veszi fel a névelőt, mert felelet, mert visszautasítás akar lenni az elsőre. Az pedig, hogy Malákiás az ő ellenfeleinek maga adja az ellenvetéseket — *kérdések alakjában* — a szájukra, az egész kis könyvön vonul végig, mint ezen próféta szónoki modorának egyik legjellemzetesebb sajátossága és csak inkább megerősíthet bennünket abban a nézetben, hogy a vers mindjárt kezdettől fogva csakis Ábrahámról szól.

Az וּשְׁאָר (רוח לו) szó helyett ezt az olvasatot ajánlanám: וְשָׁאַר — a mivel aztán az egész verset így fordíthatnók: »De nem cselekedte az »egy« (is) és megmarada (épségben) az ő lelke? — Ámde, mit óhajt vala az az »egy«?! Istenséges magzatot! — Óvjátok meg hát ti a lelketeket stb.« — —

Temesvár.

Dr. Löwy Mór.

IRODALOM.

MASZORÉTIKUS KUTATÁSOK.

(Prof. Dr. Blau L., Masoretische Untersuchungen. Strassburg i. E. 1891.)

A Masorát a szent irás iránti hagyományos kegyelet mindenha a zsidó theologia nebántsvirágának tekintette. Csak ritkán bátorkodott neki a fürkésző elme, hogy vizsga szemmel itéljen egy-egy alakjára és kifejezésmódjára nézve kétségesnek látszó szent irási hely fölött és ember lett legyen az, a ki midőn a vizsgálódásból le kellett vonnia a következményeket, önmagától meg nem ijedve, elfelejtette volna az összegezett eredmény elejébe tűzni ez engesztelő szavakat: »Ha nem félnék, azt állítanám« stb. Hiszen feles számban találkozunk a félénkség ilynemű óvintézkedéseivel, hogy csak egyet említsünk, Ebn Ezránál is. »Az intelligens meg fogja érteni.« — »Ez titok,« de még Maimuninál is, péld. »Nincs arány a közt, a mit megismertem s a közt, a minek tudomására hallomás után jutottam.« A modern hadászat ostrom rendszerének szelleme úgy látszik megszállotta a bibliaitészet magát leginkább exponáló szélső szárnyát is. Nehéz ütegei kiméletlenül becsapnak a masora eddigelé megszállhatatlanoknak tartott erődeibe, s a mi kárt ejtenek rajtuk, állítólag fölér vele a tágult látókör, a — regényes kilátás. (L. Ibn Ezra bev. a thorába, ולא אוכיר טעמי אנשי המסרת כי כל טעמיהם כדרך הדרש הם tov. Zachoth Sám. II. 1, 10-hez וטעם אנשי המסרת אינו טעם). S a milyen nagy tisztelettel töltenek el bennünket egy Meir b. Todros ha-Lewi, Kimchi Dávid, Levita Elias, Lonsano Menachem, Norzi Salomo stb. s az ujabb korban, Heidenheim, Baer, Rapoport, Luzzato, Weisz, Friedmann, Geiger, Pinsker, Grätz stb. idevágó munkálatai, ép oly kalandosoknak kell egy Wellhausen Lagarde, Strack, Buhl stb. sőt néha még Grätz és Geiger barangolásait is a masora járatlan utain jeleznünk. Blau fentjelzett értekezése előnyösen üt el az utóbbiak elmefuttatásai-

tól, és sokban emlékeztet az előbbeniek alaposságára. Masoreticus kutatásai nagyobbrészt az igazság bélyegét hordják magukon, nem is szólva arról, hogy lelkiismeretes pontosság és a tárgy mélyére ható éleslátás dolgában méltán sorakoznak az ilynemű nagyobb szabású munkák mellé. Aztán az sem hallgatható el, hogy a masoreticai anyagon csorbát nem ejtenek, azon megokolatlan feltevésekből kiinduló változtatásokat nem eszközölnek, hanem a legtöbb esetben csak magyarázzák és megokolják azt. Azért — megvalljuk — némi aggályt keltő czégért választott tagadhatatlan jó borának szerzőnk mindjárt az 1. l. harmadik kikezdésében, midőn azt irja: „Im Grossen und Ganzen »»mag«« der gezeichnete Glaube an die Masora berechtigt sein, da uns keine Mittel mehr oder vielleicht noch nicht zur Verfügung stehen, um die masoretischen Angaben zu controlliren.«

Az értekezés elmélkedése körébe vonja a szentirás 15 helyén egyes betűk felett alkalmazott pontokat, melyekről helyes érveléssel ki van tüntetve, Sifre Num 9, 10 alapján, hogy eme pontok nem csak gyanut keltenek valamely szó vagy betű ellenében, hanem egyenesen arra mutatnak rá, hogy a pontokkal jelzett irásjelek sőt szavak is hol teljesen kihagyandók, hol máshová helyezendők. Igen sikerülten bizonyítja azt szerzőnk Num. 3, 39-nél, hol hivatkozással a 15. v.-re ואהרן csakugyan fölöslegesnek mutatkozik. Hogy a בקומה (Gen. 19, 33) szóban ו feletti pont azt jelzi, hogy az egész szó kihagyandó, a valóság látszatával bir, azonban hogy a Sifrének szavai נקוד על ובקומה corrumpáltattak volna נקוד על ו בקומה-ből, a miből aztán a pontozott Waw II. lett volna, *sokat* bizonyít. Nézetünk szerint a pont a második Waw felett, mint a szó közepe táján, szándékosan helyeztetett el, hogy az egész szó kifogásolhatóságának nyoma legyen. Szellemes továbbá az איו pontozásának megokolása, eredetileg איה (Gen. 18, 9), volt pontokkal ellátva, hanem hogy R. Josétól megtagadjuk a lovagiasság tulajdonságát (Baba Mezia 87a שישאל helyett a szerző ugyanis épen ennek ellenkezőjét olvastat: !שלא ישאל) már erre nehezen határozhatnók el magunkat. Az את feletti pontok (Gen. 37, 12) megokolása, melyek a Sifrében את עצמם-ot jelentenek, nagyon találó, csakhogy azt lehetne ellenvetésül felhozni, hogy a saját nyájaikkal együtt az atyjokét is őriz-

hették, mely esetben a gáncsot kikerülhették. Mi mindezeket csak bizonyítékul hozzuk föl, hogy a feltétlen dicséret nem a mi kenyerünk, de korántsem a tudós szerzőnek e folyóirat hoz való viszonyának folyománya az, mely a kifogásolásra — illemből késztet. Fénypontjait a munkának képezik a függőleges betűk és a Soferim emendatióiról szóló megjegyzések, míg a megfordított Nunokról határozottan azt állítani, hogy eredetiben pontok voltak, és csak a VIII-ik században lettek alkalmazva, Ben Ascher szavaiból נקוד בין למעלה stb.-ből teljes biztossággal nem állíthatni, sőt épen szerzőnk szellem dús sejtelme, hogy a megfordított נ kezdőbetűje a נקוד szónak, mint a פ a פתוחה-nak és a ס a סתומה-nak, s hogy a közönségesen ily gyanus eseteket használt pontok két ily betükben bővelkedő mondatokban kikerülhették volna a figyelmet, a mellett szól, hogy a megfordított Nunok mindjárt kezdetben voltak alkalmazva. Abrabanel szerint a נוטין הפוכות kezdő betük נטיה-ból, s azt akarják jelezni, hogy a frigyszekrény mindkét izben vonult a nép élén, a vándorlás kezdetén, és a Palästinába való bevonulás idejében (L. Thora comm. 231, v. ö. Raschit, és az utóbbi ellen vitatkozó Nachmanidest u. o.) Hogy a két נ miért itt épen »megfordított« az — elég feltünő — sehol nem képezi megokolás tárgyát. Mi erre nézve a következő véleményt koczkáztatjuk, melyet a Zsolt. 107, 23—28.-nél található »megfordított nunok«-ra is kiterjesztünk. Num. 20, 29—31-ben Mózes kérve kéri Chobab ipját, hogy »ne hagyj el bennünket, mert te ismered táborozásunkat a pusztában, szemekül fogsz te nekünk szolgálni.« — A frigyszekrénynek, mely az Isten jelentését képviselni volt hivatva emberrel szemközt — s lett legyen az bár Móses ipja — ilyetén figyelmén kivül hagyása elég ok annak jelzésére, hogy épen »megfordítva áll a dolog. Nem Chobab, hanem az ארון indulása és megállapodása szolgált szemül« Izráelnek. Szintugy a zsoltárban, a hol szó van róla, hogy Izrael Mizraimból való kivonulása alkalmából »dicséri az Örökkévalót, a ki kiszabadította őt az ellen keze alól,« de itt arról is van szó, hogy »a kik »*hajókon*« járják be a tengert, azok látták Isten müvét« holott Exod. 14, 29. kizejezetten épen megfordítva az van mondva, hogy: Izráel fiai *szárazon* mentek át a tengeren.« Ezt szintén jelezni kellett, s erre a נ הפוכה, mely nem csak kezdő

betüje lehet נקוד-nak, mint szerzőnk mondja, hanem נהפך-nak is, elég alkalmasnak kinálkozott.

Nagybecskerek.

Dr. Klein Mór.

JÁCHIN ÉS BÓAZ

(vagyis a Salamoni templom előcsarnokában állott két oszlop symbolikus neveinek értelme és jelentése. Irta *Steiner Ignácz.* Léva, 1891.)

57 oldalon át foglalkozik szerző annak kiderítésével, hogy mit jelentsen e két oszlopnév, melyet I Kir. 7, 21-ben olvasunk. Kiindulva a személynevek használatából a bibliában, beszél azoknak, valamint más bibliai neveknek jelentéséről és magyarázásáról, Jáchin és Bóaz eddigi értelmezéséről, süketlenségnek bélyegezve Dávid Kimchi és Schrader véleményét. Átmegy azután a világtájak héber elnevezéseinek fejtegetésére és abban állapodik meg, hogy az oszlopok jelölésénél יכין délt és שמאל éjszakot jelent, mert »jobb és bal élettelen tárgynál alkalmazásba nem jöhet«; a mi, mellesleg mondva, nem áll, mert egész helyesen lehet a bemenés szerint a szobánál is jobb és bal oldalt megkülönböztetni. Még néhány kitérés után, melyekben különböző irás- és szómagyarázatokat ad sz., végre azon meglepő eredményre jut, hogy יכין = fürkésző, elmélkedő, jelképezi Salamon bölcseségét, בועז = baacz (szír) = czin, a vagyon német képezve, Salamon gazdagságát hirdeti. Adta pedig e neveket az oszlopoknak Chiram (nem pedig Chyram), az építőmester, ki nem akarta Salamon két kiváló tulajdonát megörökítés nélkül hagyni. Ez röviden az eredmény, melynek elérésére, mint szerző maga bevallja (57. l.), »nem egyszer nagy feneket kerített a beszédnek«, hogy a »háromezeréves titokról a fátyolt fellebbentse.« Bizony nem egy hivatott toll kisérlette már meg e két rejtélyes név magyarázatát és jutott jó és kevésbbé jó eredményre, de szerző azért ujra neki gyürkőzik a nehéz munkának, hogy megismertesse velünk eredeti véleményét.

E vélemény pedig, mint látni való, nagyon is magán viseli az ötletszerűség bélyegét és nem egy valószinűtlenségbe ütközik. Már azon feltevés, hogy Chiram Salamon két kiváló tulajdonát *szimbólikus nevekkel* akarta megörökíteni, igen hihetetlen; és ha már ezt akarta tenni, még feltünőbb, hogy két

idegen szóval jelöli azt, a mi mindenkinek szól és annál nehezebben érthető meg, mert az oszlop maga semmit sem jelez. Míg szerző ugyanis בועז-t, mint jeleztük, a szír baacz-czal magyarázza, a צ-nak ז-ra változásával, addig יכין azért jelöli a bölcseségét, mert כהן a fönicziaiban κατεξ. a bölcs s Jób 12, 19, Maleáchi 2, 7, valamint II. Sám. 8, 18 is vagy így értendő, ez pedig כוז gyökből származik és ugyanebből ily jelentménynyel a mi szavunk. Ugy hiszszük, elég nehézkes és idegenszerű, hogy ne mondjuk lehetetlen; igaza van azonban szerzőnek abban, hogy יכין lehet י-dal képezett főnév, mint יצחק יבין, a mit Stade grammatikájában (Lehrbuch d. hebr. Sprache, Leipzig 1879. §. 259 a) már szerző előtt világosan kifejtett; ez azonban még nem vezethet szerző mesterkélt eredményéhez. De még jobban visszariaszt szerző eredményeitől, már utközben, azoknak általánosított alkalmazása által. Miután bizonyítgatja sz., hogy ימין, különösen B. bathra 25. l. harócze sejáchkim stb. alapján, a bölcseség és צפון a gazdagság jelölésére használtatik, úgy gondolja, hogy a talmudi »minim« szintén ימין-ból származik és »bölcs helyesebben álbölcs« értelemben veendő; ilyen túlhajtott etimológiából nem kérünk! Azonfelül nem is áll, mint szerző hiszi, hogy minim helyettesíti az epikureust, mert Rós hasána 17a a kettő egymás mellett fordul elő. Szerző még nagyobb nehézséget is meg tud oldani az ő eredményével; szerinte ugyanis Prov. 27, 16 csak arról szólhat, ki feleségét hozományáért vette el és a vers imígy fordítandó (30—32. l.): Bárki rejtegesse is annak kincseit, szelet rejteget az és dőreségnek nevezik az ő okosságát. Mert, úgymond szerző, שמן az elhájasodás képe, ez pedig a butaság jelölése, ימין pedig = bölcseség, így tehát érthető a rejtélyes vers; valóban elijesztő példája a ferde magyarázatoknak. Nem kevésbbé furcsa szerző azon véleménye, hogy Fáraó azért választotta Eljákim számára a Jehojákim nevet, mert ebben ki van fejezve az Egiptomtól való függés, mivelhogy Jaho vagy Haho egiptomi istennév volt. — Horribile dictu, de hát még leirni! Hogy képzelheti szerző, hogy Fáraó egy hűbérese nevében az ő főistenségének nevét akarja hallani!

Feltünő felületességet árul el sz. a 9. oldalon, midőn azt mondja: »nem kevésbbé tendenciózusak *Judának Támárral* nemzett három fiának nevei: Ér, Onan, Selah . . .«; Gen. 38,

26—30. alapján ugyan nem állíthatta volna ezt! Hasonló, ámbár csekélyebb hiba, hogy (50. l.) Tószafótnak tulajdonítja R. Niszim (נ"ר) magyarázatát (Nedárim 62a s nem b), mert talán meg van szokva azon helyen a talmudban tószafót magyarázatát találni. Igen sok baja van szerzőnek a héber szavak átírásával és ebben fölötte következetlen. A czimen Jáchin és Bóáz átirást használ, tehát a tudományosan elfogadott szefard kiejtés szerint, a dolgozatban magában (17. l.) a két nevet, valamint mást is a magyarosított askenáz kiejtés szerint transcribálja: néha egymás mellett használja mind a kettőt (43. l. is gibbor usemau Bóáz) vagy még egy szóban is. (29i. Jevamoth). Egyszerre még a szövegtől eltérően hibásan transcribál (33. l.): I. Kir. 10, 33: loauser velachochmoh, holott לעי ולחכמה áll. Egyéb rendetlenségekre nem terjeszkedünk ki.

Nyelvezete, eltekintve némely helytelenségektől (pl. 18. l. sőt a bélpokol kifakadása is zorach ige által szintén fejeződik ki; 23. l. az óhéberek művelődéstörténetének egy darabja ... = ein Stück Culturgeschichte stb.) nagyjában tiszta és értelmes. Nem tagadható meg szerzőtől, hogy bő ismeretekre mutat dolgozata, nem szükölködik bizonyítékok nélkül állításai számára, élvezhetően is tud irni, de nagyon könnyen hisz el magának mindent és azért jut oly kalandos nézetekre, melyek tudományos szempontból komolyan szóba sem jöhetnek.

Rövidebben végezhetünk a függelékül német nyelven irt »Iwri onauchi« kis értekezéssel. Itt szerző meglehetős tárgyilagosan, kitérések nélkül, szembeállítja az iwri elnevezést tartalmazó helyeket, és azon eredményre jut, hogy עברי = nomádizáló, mint a milyenek a baromtenyésztéssel foglalkozó őseik foglalkozásuk természeténél fogva voltak. E nézet támogatására elég jó bizonyítékokat hoz, melyek közül a Gen. 43,32 és 46,34, valamint az I. Sám. 14,21 magyarázata tarthat számot a figyelembe vételre. Különben igaza van szerzőnek, hogy valamely szó sok különböző magyarázatánál egyik a másikat megdönti és mégis egy ujabbnak nyitnak kaput, a mi az ő magyarázatának is szolgáljon mentségül.

Budapest.

Dr. Bernstein Béla.

114. ZSOLTÁR.

1. Hogy Izraél Egyptomból kiment
Jakóbnak háza zagyva nép közül:

2. Jehúda lőn szentélyeül
Uralma népe Izraél.

3. A tenger látta s megfutamlott
A Jordán hátra kanyarult.

4. Bérczek szökelltek, mint kosok
Halmok, míként bárány-fiak.

5. Mi bánt, óh, tenger! hogy futamlasz?
Hogy, Jordán! hátra kanyarulsz?

6. Szökelltek, bérczek, mint kosok?
S ti, halmok, mint bárány-fiak?

7. Az Úr előtt remegj, oh, föld!
Jakóbnak Istene előtt.

8. Ki sziklát tengerszemre vált
Viz kútfejévé a kovát.

---

115. ZSOLTÁR.

1. Ne nékünk, oh, Urunk, ne nékünk,
De glóriát nevednek adj,
Kegyelmedért, hűségedért.

2. Mért mondanák a nemzetek:
»No, hol van hát az Istenök?«

3. Holott mi Istenünk a mennyben
Mindent, a mit akar, tehet.

4. Bálványaik ezüst, arany,
Emberkezének alkotása.

5. Van szájok, ámde nem beszélnek,
Vannak szemeik, de mitse látnak,

6. Vannak füleik, de mitse hallnak,
Van orruk, ámde nem szagolnak,

7. Kezeik — de nem tapintanak,
Lábaik — de lépést nem tehetnek,
Nem szóllanak torkukkal ők.

8. Olyak, mint ők, kik alkoták,
Mind, kik bennök bizakszanak.

9. Te, Izraél, bizzál az Úrban! —
Segélyök és paizsuk Ő.

10. Áróni ház, bizzál az Úrban! —
Segélyök és paizsuk Ő.

11. Istenfélők, az Úrba' bizzatok!
Segélyök és paizsuk Ő.

12. Megemlékszik rólunk az Úr, megáld,
Megáldja házát Izraélnek,
Megáldja házát Áharónnak,

13. Megáldja Isten tisztelőit,
A kisdedeket a nagyokkal.

14. Sokitson titeket az Úr
Titeket és fiaitokat.

15. Megáldva legyetek az Úrtól,
Mennyet s földet, ki alkotott.

16. A mennyek mennyei az Úrnak
A földet embereknek adta.

17. A holtak nem dicsérik Jaht
Nem egy, ki csönd honába szállt.

18. De mink — mi áldjuk az urat,
Mostantól fogva mindörökké.
Hallelujáh!

Pécs.

Dr. Perls Ármin.

KINYILATKOZTATÁS ÜNNEPÉN.

Víharba zúgó kürtnek hangjain
Adál örök törvényt nekünk!
Villámot szóró fellegek között
Nyilatkozál meg Istenünk!

Azóta sokszor, sok vihar kitört,
És drága hitünk üldözék,
Azóta mindig a vihar között
Te jöttél jó atyánk közénk!

Ha fájt a bú, és égetett a könny
Eljött a mult idők dala,
Lelkünkbe súgta vigasz álmait
Sináj hegyének nagy tana.

Mint frigyszekrénybe téve él hitünk
Szivünkben mélyen szent tanunk,
Csak életünkkel válunk tőle meg
S érette bátran meghalunk!

Oh, védelmezzed életünk Atyánk!
A lelket élni te adod!
Lobogjon benne tiszta hit tüze
Viruljon egyre szent tanod!

Budapest.

Kis Árnold.

ORSZÁGVILÁG.

Landsbergi levél.

Tekintetes szerkesztőség!

Mult levelemben tett igéretemet beváltandó, e sorokban a német rabbiegyesületek szervezetét és működését akarom ismertetni; azon reményben, hogy a magyar kartársak, buzdulva a német kollegák példáján, megteremtik a magyar rabbiegyesületet. Hazánk zsidóságának zilált viszonyai mellett kétszeresen égető szükség, hogy a kartársak egyesülve, a terjedő vallásos közömbösséggel szemben a kellő intézkedésekről tanácskozzanak és azoknak kiviteléről gondoskodjanak.

Hisz elég gyakran boszulta már meg magát a fejetlenség, az összetartás hiánya és gyakran csak a tervszerütlen, kapkodó eljárás okozta, hogy fontos vallásos kérdésekben az önkény döntött. A közszellem ébresztése, a rabbiméltóság emelése és kollégializmus fejlesztése, szerintem együtt járna ily egylet alakulásával. Különben, úgyhiszem, fölösleges hosszasabban kifejteni ily egylet üdvös, sőt szükséges voltát. Különösen ha tényekre hivatkozhatom és azután a példa az, a mi leginkább hat, hadd mondjam el, mikép alakult, mikép szervezkedett és mit tett eddig az itt fennálló rabbiegyesület. 1884. év junius havában értekezletre hivták egybe a berlini rabbik kartársaikat az antiszemita támadásokkal szemben tanusítandó eljárás megbeszélése végett, és ez alkalommal az egybegyültek lelkesedéssel fogadták az indítványt, hogy egyesület létesüljön, mely rendszeressé tegye a kartársak egymással való érintkezését. Az indítvány ez egylet czéljául és feladatául tüzte ki, hogy 1. odahasson, hogy a zsidóság és tana, úgy kifelé, mint

befelé, támadások ellen megvédessék; 2. hogy közös ügyeknél rendszeres és egyöntetü eljárás követtessék; 3. alkalmat nyujtson, hogy a kartársak hivatalos funkcziók és teendők iránt tájékozódhassanak és egymásközt tárgyalhassanak. Továbbá lehetővé akarja tenni, nagyobb irodalmi munkánál, az egyes erők közreműködését, és őrködni kiván a rabbihivatal méltósága és a kartársak érdeke fölött.

Ezen programm alapján készült az alapszabálytervezet — melynek kidolgozására a jelenlevők egy bizottságot küldöttek ki — miután az egyletet megalakultnak nyilvánították.

Az egylet neve »Német rabbiegylet.« Feladatai:

a) a vallásos érzelmek fejlesztése a hitsorsosok közt;

b) a zsidó tan méltóságának megóvása támadások- és alaptalan vádakkal szemben;

c) a rabbiállás méltóságának megóvása;

d) az egyesület tagjainak támogatása tudományos működésökben és hivatalos teendőiknél.

Tagja lehet Németország területén működő rabbi, a ki az egylet pénztárához évi 10 márkányi tagsági díjjal hozzájárul.

Az egyesület ügyeinek vezetése egy kilencz tagu központi választmányra van bizva, mely Berlinben székel és a melynek élén az elnökség — elnök, pénztárnok, jegyző — áll, a folyó ügyek elintézésére. A központi választmány köteles évenkint legalább egyszer gyülést tartani. Határozathozatalra öt tag jelenléte szükséges. Rendkivüli gyüléseket az elnökség esetről-esetre belátása szerint vagy három tag kivánatára hiv egybe. A választmány az egylet vagyona fölött rendelkezik és az ajánlatba hozott javaslatok fölött dönt. Tevékenységéről a két évenkint egybehivandó közgyülésnek tartozik beszámolni. A közgyülések — a melyre az összes tagok meghivandók — felváltva Németország különböző vidékein tartandók. Ezek szolgáljanak alkalmul a tagtársak személyes érintkezésére és a személyesen váltott eszmecserére. Napirendje a közgyülésnek: a választmány és az elnökség jelentése, a pénztári számadás, a központi választmány tagjainak választása, a benyujtott ajánlatok fölötti tárgyalás és nyilvános előadások tartása.

Az egylet megalakulásával a választmány első teendője volt, hogy munkatervet készitsen és tizenöt három-három tagu

bizottságot jelölt ki az egyes tételek kidolgozására, a melyek közül említendők: *a)* általános tanterv készítése a hittan oktatásra nézve a népiskolák és középiskolák számára; *b)* hittanfelügyeleti kerületek és a hittanfelügyelet szervezése; *c)* a vándortanitók intézményének meghonosítása oly egymáshoz közel fekvő kisebb községek számára, a melyek egymaguk hittantanitót nem alkalmaznak; *d)* ifjusági istentisztelet módozata; *e)* előkészületek megtétele egy zsidó lap szerkesztésére a zsidó ifjuság számára; *f)* zsidó ifjusági könyvtár berendezésére vonatkozó szabályzat; *g)* nyilvános előadások tárgysorozatának megállapítása stb. Mind olyan feladatok, a melyek a hitoktatást és a vallásos életet emelni vannak hivatva.

Az első nyilvános közgyülés 1887. julius havában tartatott meg Boroszlóban a boldogult Joel elnöklete alatt, a ki maradandó emlékü beszéddel nyitotta meg e gyülés tárgyalásait. Miután az egylet alakulására visszatekintést vetett, fontosságára ráutalt és czéljait kifejtette, rátért azon kérdésre, vajjon rituális változtatások és az ezek fölötti tárgyalások felveendők-e az egylet munkaprogrammjába. »Vestigia terrent« ez az ő véleménye. Jórészt ezek adtak alkalmat a multban az egyenetlenségre és eredményre nem igen vezettek.

Az e század elején megindult reformmozgalom jogosult volt, ma czélszerütlen és időelőtti esetleges változtatásokról disputálni — mert sokkal fontosabb érdekekről van szó: a vallásos közömbösség elhárítása a jelen rabbinemzedék feladata.

Ha pedig a ritúális kérdésekre is kerülne a sor, zárt ülésben tárgyalandónak véli és esetleges változtatásoknál óvatosságra int és a tradiczió és a történeti fejlődés szigorú tekintetbevételét ajánlja. — A tárgyalások alkalmával élénk eszmecsere fejlődött ki az ifjuság nevelését előmozdító intézmények fölött. A disszkusszió azután a talmud körül forgott, mely megbeszélés eredményekint azon ajánlat lett határozatilag kimondva: hogy a rabbiegyesület szakavatott tudósokkal összeköttetésbe lépjen s e közreműködés egy oly encyklopaedikus mü kidolgozásáról, a melyhez a talmud összes tartalma a legkülönfélébb tudományos szakmák szerint tárgyaltassék és ethikai oldaláról megvilágíttassék.

Dr. Bloch poseni rabbi és dr. Rippner glogaui rabbi

fölolvasásai szélesebb körök figyelmét vonták e közgyülésre. Társas mulatságok emelték a tagtársak együttlétének örömét. Ezóta a központi választmány kétszer gyült egybe. Igy 1889. év január első negyedében, a midőn a szombati ünnepnapon való irás iskolai kényszere ellen szólalt fel. A miniszteri rendelet értelmében most mindegyik zsidó tanuló — a szülők kivánatára — az irástól, sőt az iskolalátogatástól szombat- és ünnepnapon felmentendő. A rabbi helyzetének javulására ez alkalommal szóba hozatott, hogy az egyesület a képviselőházhoz folyamodjék, hogy a rabbik is, úgy mint a bevett felekezetek lelkészei, a községi adófizetések alól felmentessenek. Szóba került továbbá egy pénztár létesítése rabbik özvegyei és árvái számára. Legfontosabb határozata volt e gyülésnek, hogy a ritus kérdései az egyleti gyülések tárgyalásaiba felvehetők, de a közgyülés elé csak akkor terjesztendők, ha a központi választmány a szóba hozott ajánlatot jóváhagyta.

Mult év decz. 30. és 31-én ismét egybegyült Berlinben a központi választmány, a mely gyülésnek főtárgyát a képviselőházhoz benyujtandó kérvény képezte — melynek a népiskolai törvény szövegezése azon aggodalomra adott alkalmat, hogy a zsidó hitoktatás nem fog kötelezőnek tekintetni.

A törvény szövegének e szerinti módosítását kérvényezték, hogy minden kétség ki legyen zárva a zsidó hittanítás kötelezettségét illetőleg. — Mindeddig határozott törvényi intézkedés nincs — és jórészt a tartományi kormányelnökség rendeletei mértékadók. — Egyuttal kifejezést adott e gyülés azon reményének, a mire a tagokat egyszersmind fölszólította, hogy senki a zsidóságot illető fontosabb nyilatkozatoknál az egyleti elnökség tudomása nélkül ne vegyen részt, hogy egyrészt egymástól eltérő nyilatkozat ne lásson napvilágot és egyöntetü eljárás lehetővé tétessék, másrészt, hogy az egyesek meggondolatlan és elhamarkodott véleménynyilvánulástól meg legyenek óva. Az ez évi közgyülés aug. 3. és 4-ére ki lett tüzve az elnökség által megjelölendő helyen. Egyéb tárgyai e gyüléseknek a pénztár kezelését illették. A befolyt tagsági díjakból a nyomtatványok költségei és a központi választmány tagjainak utjköltségei fedeztettek. Hogy a közgyülés látogatása a tagok részére nagyobb anyagi áldozat nélkül lehetővé tétessék, az egylet odahatni törekszik, hogy az egyes

községek az utazás költségeinek fedezéséhez hozzájáruljanak, mert végül is a község szolgálatában értékesíti a rabbi a gyüléseken szerzett tapasztalatait. Az egylet tagjainak száma 90, a mely szám idővel remélhetőleg nagyobbodni fog.

A határozatba ment ajánlatok kidolgozására egyes bizottságok lettek kijelölve, — így az egyik az iskolák statisztikájával foglalkozik, a másik a talmudi encyklopaedia kidolgozását előkészíti. Külön bizottság alakult, mely tagtársak közti peres ügyek alkalmával itélő fórumot képezzen. Igy az egylet a közös feladatoktól és céloktól eltekintve, a tagtársak közti szolidaritást emeli, és a mi nem kicsinylendő momentum — személyes érintkezésre ad alkalmat, mi által bensőbb kollegiális viszony fejlődhetik. Különösen e tekintetből kivánatos volna hazánkban ily egylet alakulása, a hol, sajnos, a rabbik között meglehetős rideg viszony uralkodik. Hogy miért.....

De hagyjuk a személyes érdekeket szunyadozni — nincs-e annyi meg annyi közös kérdés, a mely hazánk modern műveltségü papjait egyesítené *tisztán* a közügy érdekében?

A hitoktatás zilált állapota és rendezetlensége magában elégséges volna, hogy a tagtársakat közös akcióra késztesse, hogy közösen megállapított tanterv készüljön. — Másrészt mindazon intézmények, a melyek a vallásos élet emelését czélozzák, — ifjusági istentisztelet, ifjusági könyvtár, nyilvános előadások — kell, hogy hazánk községeiben is meghonosodjanak. Hisz egyes községekben elvétve már fenn is állanak oly intézmények — de csak akkor terjednének el, ha időnkint a tagtársak egymást ösztönöznék és az e téren szerzett tapasztalatokat egymás közt kicserélnék.

De azon veszem észre magamat, hogy az ismertetésből az oktatásra és buzditásra csaptam át. Nehogy szerénytelenséggel vádoltassam, inkább bezárom levelemet és olvasóimra bizom a gondolatok tovább szövését.

Landsberg a/W.

Dr. Elsass Bernát.

Magyar zsidó tanitók árva alapja.

Az országos magyar izraelita tanitóegyesület a következő lelkes hangu felhivást intézi a hazai zsidósághoz:

Magyar hitrokonaink!

Felekezeti intézményeink áldozatkész fentartói!

Elhalt tanitóitok gyászba borult özvegyei és árvái érdekében fordulunk a magyar zsidóság ezreihez.

Gyertyalángként elhamvadt, magasztos nemzeti és felekezeti ügy szolgálatában kidült szellemi munkásaitok nevében kérünk meghallgatást.

Az élők a holtakért, a munkabirók a lankadt-kezüekért, az eszményi czélokért küzdők, az eszményi küzdelemben elhullottak árváiért.

A zsidó tanügy érdekét, ezer zsidó tanitó óhaját tolmácsoljuk. Mint orsz. izr. tanitóegyesület, mint a magyar-zsidó tanitóság anyagi, erkölcsi és szellemi érdekeinek képviselői fordulunk a magyar zsidóság jobbjaihoz.

A munka terhe alatt leroskadt, beteg és ügyefogyott tanitók gyámolitására, a mindenkitől elhagyott tanitók özvegyei és árvái támogatására, felekezeti tanügyünk emelésére 25 év óta áldásosan müködő országos egyesületünk megbizásából, fordulunk földi javakkal megáldott magyar hitrokonaink nemesebbjeihez.

Egyesületi müködésünk negyedszázados évfordulóját, felekezeti méltóságunk alapfeltételét képező iskolaügyünk felvirágoztatását jelző emlékkővel akarjuk megörökiteni. Ez az emlékkő: »Magyar-Zsidó Tanitók Árva-Alapja« feliratot visel.

Adakozzatok árva-alapunk javára!

Huszonöt év óta dolgozunk nemzeti alapon nyugvó valláserkölcsi nevelés- és oktatásügyünk diszes épitményén, negyedszázadon át lelkiismeretesen végzett lelki és testi erőt elhamvasztó munka után, nemesebb érzéstől áthatott jóakaróinkhoz, felekezeti intézményeinket gyámolitó hitrokonainkhoz fordulunk segitségért.

Hozzád fordulunk felekezetünk ifjabb nemzedéke, kinek szivébe oltottuk a minden szép, jó és nemes iránt való lelkesedést! Megosztottuk veletek lelkünket, oszszátok meg árváinkkal falat kenyereteket!

Adakozzatok a magyar zsidó-tanitók árva-alapja javára! Hozzátok fordulunk Izraél asszonyai, nőegyesületeink lelkes vezetői! Gondoljatok azoknak árváira, kik szeretetre tanitották gyermekeiteket!

Az atyák nemesebb érzületére, az anyák érző szivére, a tanitványok kegyeletes érzelmeire, felekezetünk áldozatkész ezreire, iskolaügyünk felvirágoztatásáért áldozó hitközségeink százaira biztosan számit a magyar-zsidó tanitóság, negyedszázados egyesületi müködésének öröm-napján.

Az erkölcsi elismerésnek szép, de üres szavait oly sürüen hallottuk: anyagi támogatásban nyilvánuló elismerést kérünk!

Iskolaügyünk felvirágoztatására hozandó áldozataitok által nemcsak az élő nemzedéknek tesztek szolgálatot, hanem lelketek legnemesebb érzelmeit örökségképen hagyjátok a jövendő századoknak, kegyeletes emlékteket évkönyveink megörökitik buzditó például Izraél gyermekeinek.

A legcsekélyebb adományt is köszönettel veszszük. Cseppekből alakul a segély forrása, mely tenger nyomort enyhiteni lesz hivatva.

Hitrokoni szeretettel, hazafiui tisztelettel fordulunk hazánk zsidó hitközségeihez, földi javakkal megáldott egyesekhez, valláserkölcsi intézményeink ápolói és fentartóihoz, midőn arra kérjük:

Adakozzanak a magyar zsidó tanitók árva-alapja javára!

Őszinte hálánkat fejezzük ki azoknak, kik már eddig is támogatták országos egyesületünket. Huszonöt évi egyesületi müködésünk öröm-napján ujra kérjük: ne vonják meg jóindulatukat azoktól, kik egész életüket hazánk és felekezetünk legszentebb érdekének szolgálatában emésztik fel.

Budapest, 1891. márczius havában.

Az »Orsz. magy. tanitóegyesület« elnöksége és választmánya: Dr. Kohn Sámuel, tiszteletb. elnök. Ózer Zsigmond, elnök. Reif Jakab és Csajági Béla alelnökök. Tolnai I. Béla, pénztáros. Dr. Zsengeri Samu és Schön József, ellenőrök. Morgenstern Jakab, titkár.

Adler Simon, Dr. Bánóczi József, Dr. Bak Izráel, Csukási Fülöp, Győri Adolf, Halász Náthán, Hertzka Gusztáv, Lederer Ábrahám, Dr. Málnai Mihály, Maislis Ferencz, Mandl Bernát, Révai Miksa, Schichtancz Ármin, Tencer Pál, mint a központi választmány tagjai.

Auspitz Adolf, Bányai Jakab, Bartha Lajos, Baum Fülöp, Erdélyi Lipót, Haas Ármin, Hermann József, Katz Henrik, Klingenberg Jakab, Krausz Salamon, Lévai Izor, Munk Béla, Neufeld Gusztáv, Neumann Ármin, Rechnitz Adolf, Scheer Bernát, Schön Bernát, Schwarcz Ignácz, Schwarcz Lipót, Steinhardt Márk, Szép Lipót, Szontágh Jenő, Walder Jakab, mint a vidéki választmány tagjai.

Őszintén óhajtjuk, hogy e felhivás hitközségeinknél és hitfelekezetünk áldozatkész tagjai körében visszhangra találjon. A tanitók tulnyomó része a nehezen kiküzdött törvényes oltalom mellett is szánandó helyzetben van. A congressusi statutumok a tanitó évi fizetésének minimumát ugyan meghatározzák, de áldástalan viszonyaink között megtörténhetik, hogy a vonatkozó szabályok figyelmen kivül maradnak. De ha kellő módon figyelembe jönnek is, a tanitó fizetése más állásokkal szemben valóban szégyenletesen kevés. Mit szóljunk még azon hitközségekről, melyek fizetési minimumhoz kötve nincsenek? Itt a tanitó gyakran restelkedve látja, hogy díjazása a jobb fajta szolga fizetése mögött maradt, nem is szólva arról, hogy nagy családjával a czifra nyomoruság minden vergődésén kell átesnie. Hozzá még a már jövő feletti gondok is sujtják. Olyan tanitót, ki övéi számára verejtékkel szerzett keresményéből félretegyen, képzelni is nehéz. Azért a tanitó aggódó lelke előtt sokszor megjelenik a gyámolától megfosztott családja és gyermekei, kiket ép úgy szeret mint ti a tieiteket és mégis kivánjátok, hogy türelemmel, szeretettel gondozza a reá bizott legdrágább kincseteket?

Nem lehet, hogy a zsidó szív könyörületessége akkor tagadja meg magát, midőn arról van szó, hogy a benne élő hálát tettben nyilvánitsa. Mutassa meg a hazai zsidóság, hogy a kulturának igaz barátja, hogy ennek hű napszámosait, martyrjait lelkébe fogadta. Kiki a mit tud áldozzon e szent czélra!

Midőn folyóiratunk részéről tiz forinttal járulnánk a magyar zsidó tanitók árva-alapjához, egyuttal készségünket nyilvánítjuk, hogy a jelzett czélra adományokat közvetítsünk.

A Magyar-Zsidó Szemle szerkesztősége.

KÚTFŐK.

223. sz.

A kolozsvári zsidók történetéből.

1296. 839. ad 4557—839.

A további rendelésig itten megmaradandóknak megallitott Zsidók névszerint ezek 1. *Salamon Farkas.* 2. *Mauthner Dávid.* 3. *Kain Farkas.* 4. *Wellisch Dávidné.* 5. Aron Izrael. 6. Wellisch Dávid. 7. Bernstein Mózesné. 8. *Friedman Ferencz.* 9. *Wertheim Dávid.* 10. *Herman Mihály.* 11. *Schlezinger Moses.* 12. *Kirschner Bernárd.* 13. *Mandel Weisz.* 14. *Friedman Samuel.* 15. *Rottenstein David.* Minekokáért ezen 15. számból álló családok nevei kiiratván, meghagyatik mindenik Processualis Szólga Birónak hogy ki ki a Fertályában késedelem nélkül járassael, hogy ezen kiadott 's a' tulajdonosokkal is közlendő Consignatióban foglalt Zsidó családokon kivül, senki — is házát Zsidónak kiadni vagy az ezen Consignation kivül levőket, akár mi szin alatt befogadni, vagy Convensionalni Consiturionalis büntetés terhe alatt nemerészelje, 'a kik pedig ezen Consignatioba béfoglalva nintsenek mindenik Processualis Sz. Bíró a' maga Fertályából sistáltassa maga és a Fertálya Kapitánnya eleiben, 's hagyja megnékiek, hogy az idő kinyiltával legfeljebb Sz: Györgynapig innen elmenjenek oda a' honnan ide jöttenek, s' hamégis itt találtatnának Szt Györgynapkor Fertály erejével — is ha másként nem lehetne költöztessék ki a' Város Végére, 's ennek miként lett teljesitéséről a' Tanátsnak referaljanak.

A Kolozsvári Tanácsból martius 22-t 1839

Kiadta
Pataki József
Aljegyző.

Archiv Gubernial M. P. Transylv. után közli:

Burger D. József.

224. sz.

Az ó-budai izr. hitközség levéltárából.

Anno 1785 den 1-ten Märtz ist von dem Graner Bischof die Klage des Alt-Ofner Pfarrers dem dortigen Präfecten H. Emerich Majténvi eingeschickt worden:

1. Dass die Alt-Ofner Juden ihren Freudhof (Friedhof) annoch nicht ausser denen Häusern gestellt haben.

2. Dass sie ihre Todte Leiber vor dem Begräbniss nicht zunageln, sondern sie bloss mit einem Tuch nur zugedeckter haben, auch also zur Begräbniss tragen.

3. Dass sie keine genügsam Tiefe Gräber dortzu graben.

4. Dass sie die Todten Leiber gleich nach dem hinscheiden eingraben.

5. Dass sie an gebottenen Sonn- und Feiertagen ihre Gewölber offen halten und handl treiben.

6 Dass auch dazu machen die Juden Handwerker mit grossen getümmel arbeithen, wie auch in Sommerszeithen bei der Donau Fehle (Felle) waschen.

7. Dass so das Hochwürdige Sacrament zu denen Kranken, oder in denen Prozessionen herumgetragen wird, sie nicht abweichen, sondern vielmehr mit aufbehaltung des Huthes stehen bleiben.

8. Dass meistens in Advent und heil. Fasten sie Hochzeiten halten, auch dazu machen Tänze und Masquereien mit Christen Musikanten anstehlen.

Óbuda.

Közli: Dr. Klein Gyula

225. sz.

Az országos rabbiképző megnyitásához.

Budapest, decz. 4. 1877.

Igen tisztelt gyorsirodai Főnök úr!

Minthogy kegyednek leginkább lehet alkalma a rabbi szemináriumban mai napon tartandó ünnepély élén álló urakkal szólani; ennélfogva arra kérem meg, hogy legyen szives azoknak megmondani, hogy a legjobb akaratom mellett ezen ünnepélyen részt nem vehetek. Igen tartok attól, hogy a mai budai misén, a melyről féltizenkettő előtt nehezen jöhetek vissza, meghütendem magamat, s ha onnét visszatérve, rögtön a szemináriumba mennék, meghülésem elkerülhetetlen lenne, s ennyit koromban kockáztatni nem merek.

E kéréssel szives hajlamaiba ajánlva, a legőszintébb érzéssel vagyok

igaz tisztelője
Ghyczy Kálmán.

E levelet Ghyczy Kálmán, mint a képviselőház elnöke irta hozzám.

Budapest.

Kónyi Manó.

VEGYES.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Buber Salamon*, Midrasch Tehillim (Sehocher Tob.). Sammlung agadischer Abhandlungen über die 150 Psalmen. Kéziratok alapján kiadva és bevezetéssel ellátva. 3 rész. *Vilna* 1891. — *Dr. Grünwald M.*, Ueber das Verhältniss der Kirchenväter zur talmudisch-midraschischen Literatur. 1891. — *Dr. Neubauer A.*, The introduction of the square characters in biblical mss. and account of. the O. T. A »Studia Biblica« czímű gyűjteményből. — *Dr. Ziegler I.*, Die Haphtaroth der Sabbath- und Festtage. Für den Gottesdienst geordnet und frei übersetzt. Bécs, 1891. — *Goldschmied L.*, A görög szobrászat fejlődése a hatvanötödik olympiasig. *Budapest*, 1891. — *Horovicz J.*, Világosság és szeretet. Alkalmi szónoklat. *Nagy-Mihály.* — »*Hachoker*« héber nyelvü tudományos folyóirat. Első 2 szám. *Páris*

»Hachókér« czim alatt új tudományos havi folyóirat indúlt meg Párisban, Fuchs Salamon szerkesztésében. Az eddig megjelent két szám teljes mértékben felel meg a folyóirathoz fűzött várakozásoknak. Mindkét füzet tudományos becsü dolgozatokat tartalmaz, ismert nevü irók tollából. Eddig a következő írók keresték föl dolgozataikkal e folyóiratot: Sachs Senior (Páris), Buber Salamon (Lemberg), Müller Joel (Berlin), Reifmann Jakab (Sebersin), Mandelkern S. (Lipcse), az azóta elhúnyt Oppenhein H. (Thorn), Epstein Ábrahám (Bécs), Levysohn (Stockholm), a kiadó s mások. A közlemények, melyek a zsidó tudomány különféle ágaihoz tartoznak, kivétel nélkül érdekesek. A folyóirat elég olcsó is — évre 4 forint — és megrendelhető a szerkesztőtől: Fuchs S. Páris, 7. Rue Rollin. A Berlinben megjelenő »Hamagid« előfizetői a Hachókért mint mellékletet ingyen kapják.

A szolnoki izr. hitközség elnöke, mult havi számunkban tett észrevételeink folytán, azon megkereséssel fordult hozzánk, hogy a magyar nyelven megjelent zsidó irodalmi művek jegyzékét közöljük vele. Szivesen teszünk e kérésnek eleget, és midőn ezt konstatáljuk, reméljük, hogy észrevételünknek második része, mely a szolnoki rabbi ügy békés elintézésére vonatkozik, a szolnoki hitközség t. elnöke által szintén méltányoltatni fog. Annál is inkább óhajtandó ez, mert egy Szolnokról vett röpirat szerint a kedélyek még mindig izgatottak.

TÁRSADALOM.

Orosz zsidók sorsa.

A jajkiáltások, melyeket az európai mázzal kifestett mongol vadság milliók kebléből kisajtol, egész más értelmet adnak Goethe egyik közszájon levő mondásának, mint a melyet ő maga annak tulajdonított: »Ember sorsa saját kedélye!« A mily mélyre ható lélektani tekintetről tesz tanuságot az udvar sima parquettjén fürgén mozgó iró diplomatának eme röpke szava, ép oly elemi erővel forgatja azt ki az újabbkori emberhajsza eredeti értelméből. Mert ki állíthatná, hogy a sarmata lapályokon passionatus hajtóvadászoktól üldözött medvéket a sarokba szorított zsidók kedélye okozza gyászos sorsukat, s nem inkább egy önmagával és a világgal, melyet rettegésben tart, meghasonlott zsarnok kedélye oka milliók megmérhetetlen keservének és gyászának? Mit lobbanthatnak az orosz exulánsok magukra és egymásra szemére? hogy nem mozdították elő az ország javát, a hova a sors őket megtelepítette? vagy nem csókolták-e elég nyomatékosan a kancsukát, mely nagy Muszkaországban helyettesíti a jogart? vagy megtagadták-e a véradót, mely Plevna kavicsos talaját áztatta? De mit is halmozunk kérdést kérdésre ott, a hol az embertelenségben kéjelegnek, a hol, ha nincs érdekes tartomány valahol távol a keleten, melyre a nem kért könyörületességet pazarolhatni — keresztény felebaráti szeretetből teremtenek »kérdés«-eket, melyeket aztán kozák módon, gyökeresen megoldanak. A tizenkilenczedik század orosz zsidó üldözése teljesen megfelel ama méreteknek, melyek minden másnemű alkotásainak sajátjai. Hiszen az jellemzi a fin de siècle-t, a század végét, hogy az előbbeni századok eseményeire és jelenségeire a fölény érzetével, a szána-

kozás mosolyával tekint vissza; napjainkban, a szántó-, cséplő-, aratő- és morzsoló-gépek korszakában, az emberölés és üldözés is gőz- és géperővel működik. Mik neki ezrek és tizezrek, mit a középkori és spanyol zsidóüldözések? neki milliók kellenek! kevesebbel nem éri be! s ha az az ország, melyben a nap le nem nyugszik, emberhajszát rendez, akkor oly véghetetlen nyomort kell hogy előidézzen, mely méltó legyen azon kényuralomhoz, mely előtt a fél világ porban hever. »A király haragja a halál angyala.« Az ókori bölcs e mondása véresen véződik be öt millió ember szivébe és oly világnézletnek a szülő oka, mely lehetetlen, hogy idővel meg ne boszúlja magát azon kormányrendszeren, mely nem a nép nevelését és emelését, hanem a nép- és fajirtást tűzte ki czéljául. És valamint a történelem, tekervényes utain haladva, bizonyos helyeken hirtelen megállapodik, melyek aztán forduló pontokat jeleznek, úgy az embertelen nép- és fajhajsza is végre tetőpontját kell hogy elérje, hogy annál mélyebbre sülyessze a zsarnokság gyatra eszközeit, melyek az embergyűlölet szolgálatába szegődtek. De miként minden bajnak kiséretében rendszerint jó következmények járnak, úgy a könyár, mely napjainkban Oroszország egy nagy részét elborítja, megtermékenyíti a humánus érzelmek talaját, rokonszenvet kelt az elnyomottak, részvétet az üldözöttek iránt és a zsidók szomorú sorsát mint az emberiségre mért csapást fájlalja minden emberi szív, a mely nem oroszul érez. Az a vihar, mely a Volga mentén végig söpör mindent, magával ragadva a mi nem a czár kegyelméből él és létezik, s melynél rettenetesebbet alig látott még valaha a világban elszórtan élő zsidóság, megrendíti majd azt az átkos rendszert is, mely nem zsidóknak mértföldmutatóul szolgál Siberiába, zsidóknak pedig a világ minden tájéka felé, a hová a czár hatalma nem ér. Csak ebből a szempontból itélve, nyugszunk bele orosz hittestvéreink végzetteljes helyzetébe, melyből csak úgy menthetjük ki őket, ha szívvel-lélekkel tesszük ügyöket magunkévá, és megfeszítjük minden erőnket, hogy számukra otthont teremtsünk, a hol fáradt fejöket lehajthatják, s nem kellend attól tartaniok, hogy egyenruhás és parasztzubbonyos hóhérok őket onnan minden perczben felriasszák. Az orosz zsidók sorsa, hogy Goethe szavát variáljuk, a művelt világ kedélye, a menynyiben minden érző szivet könyekig kell hogy megindítson, az

emberszeretet legszebb tényeire ösztökéljen, s a nyomor óriási mérveinek megfelelő segélyactióra buzdítson! Föl tehát! Segítsünk! Hadd lássák az újabbkori tatárészjárás hősei, hogy létezik még Ázsiával szemközt egy — Európa.

Avagy talán csakugyan igaznak vált legyen be egyik »lefolyt« — ha memoriánk nem csal — orosz államférfiunak röpke szava, mely szerint »nem létezik Európa!« Bár mily mérvben elmérgesedett is, talán épen az orosz kormányzási rendszer szülte nihilizmus következtében, a skepticismus az emberiség erkölcsi emelkedése iránt, szemben azon közönyösséggel, melylyel a népek sorsát intéző diplomátia a rendszeres fajirtást nézi: annyira még sem vett erőt az európai nem-orosz gondolkodású népeken a pessimizmus, miszerint le kellene mondanunk azon reményről, hogy a leányzó csak alszik, de nem halt meg, hogy álmából mégis csak felocsúdik, és szeméből az álmot kitörülve, a helyzetet a maga rettenetes valójában felismeri, s ha kell, békés úton, ha kell, komolyabb eszközökkel szerez majd a földig tiport emberi jognak érvényt. De addig is, ne maradjunk veszteg, hanem lássunk hozzá, hogy az embertelenség védtelen áldozatát a vérengző medve karmaiból kiszabadítsuk, hogy egyengessük számára az utat oda, a hol honját találja a hontalan, menedéket a földönfutó; mert ha valaha, úgy napjainkban szomorú applikácziót nyert a zsidóság egyik tetemes részén a régi képlet Izráel koronkénti üldöztetéséről: »a maga útján járva, találkozik a farkassal, alig menekül ez elől, midőn bámulatos menekülésének elbeszélése közben rátámad az oroszlán; ez elől is szerencsésen megmenekülve, midőn ezért hálálkodik, sziszegve tör rá a kigyó, de ez elől is menekül,... igy ejtik feledésbe az ujabb szenvedések az előbbenieket«. Az orosz kigyó mardosásai ellenében nem eléggé hathatós gyógyszer a Mózes által a pusztai kigyók ellenében alkalmazott réz kigyó, sem az égre való puszta feltekintés — ide arany kigyó kell, az az áldozatkészség, bőkezű adakozás, el nem lankadó részvét és ki nem merülő könyörületesség. Millió hontalanoknak milliók siessenek segélyére!...

Nagybecskerek.

DR. KLEIN MÓR.

Theológiánkról.

Az egyetlen pont, a melyre nézve felekezetünk gondolkozó férfiai egyetértenek, kétségtelenül az, hogy a theológiai kérdések a hazai zsidóságot nem szaggatják pártokra. Azon változások, melyek itt-ott a kultuszban történnek és a »reform« már-már gyülöletessé vált neve alatt forgalomba jönnek, rendszerint oly alárendelt természetűek, hogy azokat a legnagyobb hizelgés mellett sem lehet a theológiai kérdések sorába felemelni. Megesik ugyan néha-néha, hogy valamely reform mélyen bele markol vallásos eszmekincsünkbe, de az ilyen tényekedést is inkább a durva kéznek sem mint a theológiai gondolkozásnak kell tulajdonitani. Hiszen ritka esetben indul ki theológustól.

Theológiánk szunnyadozására a legjellemzőbb azon vita, mely néhány év előtt egy azóta elhunyt neves rabbi és egy névtelen között folyt le. A névtelen zsidó theológia létezését egyszerüen tagadásba vette. Bármily csekélyre becsüljék is a névtelennek ismereteit a theológiai irodalom mezején, feljajdulása mindenesetre szomorú bizonyitéka annak, hogy hazánkban ezen kérdésekről nem beszélnek és nem is irnak. Nagyon természetes, hogy ily körülmények között nemcsak haladás nem történik, hanem ellenkező visszaesés áll be, úgy hogy még a jobbak is rég meghaladott álláspontokat foglalnak el, mire szintén láttunk példát a hazai zsidóság újabb történetében.

A hazai haladók egymástól minden kérdésben eltérő nézetei teljes harmóniában vannak a fölött, hogy ezen állapot elszomorító és következményeiben veszthozó; a tény magyarázatára nézve azonban különböző vélemények hallhatók.

A kétségbeesettek csoportja, mely a legkülönbözőbb elemekből rekrutálódik: orthodox név alatt figurálókból, kikben a magukba fölvett modern műveltség habja oly pusztitásokat vitt végbe, mint az alkohol a vad népekben, műveltekből, kik vallásunkat nem ismerik vagy magukkal meghasonlottak és másokból, kiket felsorolni nem jár haszonnal, ezen csoport azon általában csendes meggyőződésben él, hogy vallásunk alaptanai — más vallásokról nem beszélünk — nem képesek a modern tudomány és műveltség fénysugarait elviselni. Ezek modern theológiánk stagnálását az általános theológiai tehetetlenségnek tulajdonitják és felfogásuk konzekvenciájaképen vagy büszkék magas intelligenciájukra, amiben őket zavarni gyengédtelenség volna, mivelhogy a felekezet összeségére hatással nincsenek, vagy pedig a modern műveltség által még kevésbbé erintett elmaradottakhoz csatlakoznak, a hol tettetett fanatizmusukat gyümölcsöztetik.

Az emlitettekkel diametrális ellentétben áll egy másik csekély, de lármás csoport, melyet néhány jó barátságban élő fürge férfi alkot. Ezek öblös szájjal beszélnek theológiáról, konzervativizmusról és haladásról és mindenről, ami szemszájnak ingere, ami az emberi léleknek drága, az emberi szivnek kedves. Minden sebre van gyógyszerük, minden fájdalomra balzsamuk, minden kérdésre feleletük. Ezek a furfangos rabbi urak a theológiai szélcsendért fiatalabb kartársaikat teszik felelőssé, a jelenre kenik a múlt bűneit, élénken emlékeztetve a lovasberényi hitsorsosokra, a kik az őket dorgáló földesúr előtt Jézus felfeszítéséért a paksi zsidókat okolták.

Nézetünk szerint azonban theológiánk fejlődésének akadályait nem szabad keresni sem a theológia, sem a theológusok tehetetlenségében, sem az öregebbek, sem a fiatalokban, sem a lovasberényi, sem a paksi zsidókban, hanem a közszellem türelmetlenségében. Valóságos középkori üldözés az, mely körünkben a vallásos kérdések terén dühöng. Nem hallani az eszmék harczi zaját, csak a harczosok káromkodását. Az elvek tusája kiment a divatból, a kölcsönös felvilágositás nincs szokásban; az ellenfél meggyőzése érvekkel a saját nézet helyesebb voltáról nem megy nemes tett számba. Ez nem is elég könnyű és nem elég radikális szer, sokkal kényelmesebb megkondítani a vészharangot a felekezet fölött és a nyakas felfogásút a sajtó útján lebunkózni.

Az orthodoxia harczmodora győzedelmeskedett a hazai zsidóság vallásos ügyeinek tárgyalásában. Az orthodoxia kezdettől fogva a középkor szellemének megfelelően a »non possum« álláspontjára helyezkedett és mindazokat, kik bármily pontra nézve új véleményt mertek koczkáztatni, — akár

iskolát, akár egyebet illetőleg — amely a pillanatban uralkodó közfelfogással ellenkezésben állott, ha velejében nem is tartozott a valláshoz, exkommunikálandóknak nyilvánította ki. Nagyon természetes tehát, hogy a vázolt álláspontot levők minden haladást és javulást »meológiának« *keresztelnek el*, sajnálatos csak az, hogy Izraél egyik töredéke oly jelszóval akar győzedelmeskedni, melyet a franczia forradalom után a reakczió aczélból kovácsolt, hogy általa a politikai szabadságtörekvéseket megbélyegezze és gyűlöletessé tegye.

Nálunk különösen a kongresszus óta hangzik sűrűen az »apage satanas.« Az akkor megkondított vészharang pillanatra sem szűnt meg. A »vallásőrzők« még mindig veszélyben látják vallásunkat, melynek megmentésével perczről-perczre kell érdemeket szerezni. Minden változást, melyet a viszonyok a zsidóság külső vagy belső életében előidéznek, megszagolnak és ki is szagolják belőle az eretnekséget az »apikorszuszt.« Hogy ezután hatalmas vészkiáltás következik, már minden gyermek előtt ismeretes.

Ezen harczmodor, a konzervativizmus csábító jelszava alatt, lassanként elharapódzott közöttünk és kifejlesztette a középkor sötét bűnét az eretnekszaglászatot. Az orthodoxok hol egymást nyilvánítják ki »apikorszim«-nak — az alföld a felföldet — hol fegyverszünetet kötnek, hogy pillanatnyi közös érdeküknek megfelelőleg az egész művelt zsidóságot átkozhassák ki.

Emez orthodoxiáról nem beszélünk, ezzel nem lehet vitatkozni. Fölösleges és hiábavaló fáradság is lenne, mert a hazai orthodoxia alapjában véve nem a modern zsidóság ellen küzd, hanem a modern élet, a modern kor és intézményei ellen. Hajdan a chéderért, később a zsargonért és most egyebekért küzd. Időről-időre konstatálja ugyan a természet szabályosságával visszatérő siralmas kudarczot, pillanatra kétségbe is esik fölötte, de egyéb tanulságot nem tud belőle levonni, mint azt, hogy a világ romlott, melyet a már annyiszor csütörtököt mondott szitkozódással és anathémával kell megjavitani. Viaskodjanak tovább is az idővel, az idő pedig velük!

Bün azonban, hogy eme, a gondolkodás kiküszöbölésére irányzott durva eretnekszaglászat a haladó zidók között is

meghonosíttatik. Az utóbbi években alkalommal és alkalom nélkül mind sűrűbben hangzik fel az olcsó: apage satanas. Mig Lőw Lipót a hatvanas években személyének minden veszélyeztetése nélkül izgathatott az egész évezredes hagyományt egy csapással megsemmisíttő »bibliai zsidóság« képtelen eszméje mellett, addig ma vallásos, sőt irodalmi kérdésről sem lehet már véleményt nyilvánitani, anélkül hogy valamely csalhatatlan haladó el ne zúgja magát: vészben a felekezet. Egy rabbinak még ártatlan magán nyilatkozata is denunczicziő tárgyát képezte már.

Hallom, hogy a felsoroltak miatt nem szabad rekriminácziókba bocsátkozni, mert ezen eljárás rúgója kivitel nélkül a vallás leplébe burkolódzó magánérdek, melyhez a felekezetnek semmi köze. Bizonyitékul szolgál ama sokat mondó tény, hogy a támadások czélpontjául sohasem szolgál a reform maga, hanem annak szerencsétlen életbeléptetője: a rabbi. Hiszen nem régiben tapasztaltuk, hogy a székesegyházból szedett orgonás az énekesnőkkel együtt némely, az Úr szőlejében hanczuzó haladók mindig eleven konzervativizmusát tökéletesen érintetlenül hagyta, úgy hogy a felekezetmentők nagyharangja egyetlenegy kongást sem hallatott, mert az illető hitközségnek *nincs rabbija*, kit a felekezet előtt nagyobb gaudium kedveért meg lehetett volna hurczolni.

De kérdem, az örökös apage satanas kevésbbé mételyezi-e meg a közszellemet azért, mert nemtelen forrásból ered? Tisztúlni fognak-e a közfogalmak a vallás körül, mert a vészharangozások szándékos félrevezetés czéljából történnek? A tények arról tesznek tanúságot, hogy még a jobbak fogalmai is megzavartatnak. Nem beszélek arról, hogy az orthodoxizmus a rabbikkal szemben való szüntelen hangoztatásának hatása alatt felekezetünk hiveinél lassanként azon hit kezd elterjedni, hogy valllásunk törvényei papi törvények, ezt még el lehet viselni, mert a rabbikat működésükben és fáradozásukban vallásunk tiszta megismerése körül nem zavarja.

Zavarólag hat azonban, ha theológusok egy füst alatt, mire szintén volt példa, a mult nemzedék nagy tudósait csalhatatlanoknak, a tannák hagyományait pedig magán véleményeknek nyivánitják ki. Ilyen önkény mellett nem lehet azután csodálkozni, ha mindenki bizonyos kor elérése után magát

csalhatatlannak tekinti, privát véleményét a hit zsinórmértékének deklarálja és saját »credo«-ját rövid uton »crede«-re változtatja át. Az egyik vallásunk életét irodalomtörténeti kérdésektől, a másik a talmud szövegében létező sajtóhibákban való hittől, a harmadik a maszórától stb. teszi függővé. Ezen az úton máris oda jutottunk, hogy a sokat emlegetett hazai liberalizmus és haladás a tudományban a középkor mögött marad. A hazai haladók l á r m á s a i Elija Wilnát és Jesája Berlint egész biztosan eretnekeknek nyilvánítanák ki — hakollegáik lennének.

A kifejlődött terrorizmus legvészesebb következménye azonban az, hogy jobbjaink a theológiától egészen visszavonulnak, mert e gazt termő mezőn munkálkodni nem akarnak. Vannak hires vallásbölcsészeink, kik semmiféle kérdésről felvilágosítást nem adnak, nem azért, mert erre nem képesek, hanem azért, mert nem mernek, nehogy a garázdálkodó legényeket magukra uszítsák. Mit ér a dagályos fecsegés a toleranciáról, ha minden tudományos kérdés a tárgyilagos megvitatás helyett denunciáczióra használtatik fel? A tehetetlenek minden alkalomnál a nagy közönségre appellálnak, hogy az döntse el a tudományos vitát, melyhez ők maguk sem konyítanak. E garázdálkodások következtében annyira jutottunk már, hogy a korunk tudományosságának szinvonalán álló munkálkodás a szentírás és a talmud mezején, tekintet nélkül az irányra, már magában véve kész bűn. Ezen körülmények között nem csoda, hogy a középkor senki által nem ismert és senkit sem érdeklő alakjai is fölelevenítettek a foglalkozást kereső emberi elme által.

Ha haladás, felvilágosodás és türelmesség nem üres jelszavak, akkor a theológiai terrorizmusnak és herezis-keresésnek, a középkor eme sötét bűneinek, le kell tűnni a láthatárról. Könnyű az orthodoxiát legdurvább alakjában, a melyben századunk valamely sötét elméjében épen a nagy multtal ellentétben testet öltött, kinálgatni; még könnyebb ilyen kinálgatás által a saját orthodoxizmust dokumentálni; de nehéz a vallásos eszméket tisztázni és ezen eszmekincset ősi fényében kideriteni és bemutatni. A becsületes konzervativizmus érdeke sürgősen követeli, hogy a diszkusszió vallásos kérdéseink fölött ismét szabaddá tétessék, mert csak ily módon nyujtatik alkalom a kölcsönös felvilágositásra, a kölcsönös meggyőzésre.

Végzetes tévedésben leledzenek azok, akik azt hiszik, hogy a szájkosár által az orthodoxiának szolgálatot tesznek. Még senki sem lett konzervativabb gondolkozású azért, mert gondolatait nem nyilvánithatta és következésképen azokról másoktól véleményt vagy helyreigazítást nem hallhatott. Elég a hazai orthodoxiára hivatkozni, mely minden terrorizmusa mellett — nézetünk szerint épen terrorizmusa folytán — napról-napra veszít erősen megszállott területeiből. Az itt-ott felbukkanó kultuszváltoztatások, melyek sokszor a kapkodás jellegével birnak, szintén azon sajnálatos tájékozatlanság következményei, mely a vallásos problemák tárgyilagos megvitatásának erőszakos elnémítása folytán állott be.

Be kell végre látni ama fundamentális különbséget, mely valamely eszme tudományos megvitatása és a gyakorlatban való megtestesítése között létezik. Valamely nézetnek a tudós világ itélőszéke elé bocsájtása — vonatkozzék az kisebb vagy nagyobb fontosságú kérdésre — becsületes felfogás szerint nem egyéb, mint igazságkeresés. Az ilyen nézet mindaddig, míg nem ajánltatik mint valami érett gyümölcs a nagy közönségnek, nem végleges, hanem puszta magánvélemény, a melyért csak a »ius impune occidendi«-nél fogva lehet a nézet koczkáztatóját nem-tudós fórum elé hurczolni. Gondolatok üldözése és büntetése ellenkezik vallásunk szellemével, a mely, mint Mendelssohn szépen kifejtette, mindig csak azt parancsolja meg, hogy miképen cselekedjünk. Azok, kik a gondolatszabadságot békóba akarják verni és minden véleménynyilvánítást ki akarnak zárni körünkből, önönmagukat bélyegzik meg és vallásos eszmekincsünk tisztaságát veszélyeztetik.

Budapest.

Dr. Blau Lajos.

Keresztény származásu magyar honpolgároknak jogérvényes áttérése a zsidó vallásra Magyarországon.

Egyik nagy baja felekezetünknek, hogy még azok a jogok is, melyeket nagy küzdelmek árán az idők folyamán töredékekben megszerzünk, nincsenek oly alakban statuálva, hogy azok, a kiknek jogviszonyaira vonatkoznak, könnyen hozzájok férhetnének. Igen természetes, hogy ily körülmények között

nemcsak az egyéni vagy testületi érdek megy veszendőbe, nemcsak a jog eszméjén esik sérelem, hanem hogy a hatóságok, melyek az ezen jobbára egyes decisiók ránczai közé bujtatott jogok érvényesitésére felhivatnak, szintén ingadoznak. Pedig, ha az egyes birósági és hatósági döntvényekben lefektetett jogok megtisztitva, kodifikálva és általánosan kötelező alakban publikálva volnának, a felekezet mint testületnek az államban elfoglalt helyzete sokkal tetszetősebb alakban mutatkoznék. Az ilyen kodifikáczio után azonban, eltekintve attól, hogy az kivételes magánjogi, testületi és egyéb szabályok egyvelegét magában foglaló zsidó törvény jellegével birna, most már azért sem áhitozunk, mert nem adjuk fel azon törekvésünket, hogy vallásfelekezetünk mint testület az állam többi felekezeteihez hasonló közjogi pozicziót nyerjen el és hogy felekezetünk tagjai tényleges élvezetébe helyeztessenek azon jogoknak, melyeket az emánczipáczionális törvény számukra biztosít.

Nem kivánok itt azon kérdésre kiterjeszkedni, hogy az 1867 : XVII. t.-czikkben számunkra biztositott teljes polgári jogok tartalmát mi képezi, bár azt hiszem, hogy ez alapon könnyü szerrel kimutatható, hogy azon jogok egy része, melyeket tőlünk mint egyénektől elvonnak, honpolgári jogaink megröviditését képezi, és hogy a tények hamisitásánál egyebet nem jelent, midőn az elénk, az egyes zsidó vallásu magyar honpolgárok szabad cselekvése és elhatározása elé helyezett korlátokat azzal igyekeznek igazolni, hogy vallásfelekezetünk törvényesen befogadva nincsen. Nyilvánvaló, hogy egyenjogositási törvény a régi megszoritó rendeleteket hatályon kivül helyezte és hogy épen helyettök vagy inkább miattuk kellett bennünket törvényileg a polgári jogok élvezetébe helyezni.

Azonban megszületett, kifejlődött, sőt nagyra nőtt, általunk is és fejünk felett az a tan, hogy más az emanczipaczionális törvényben biztositott polgári jog, meg más a zsidó polgároknak azon joga, mely többé-kevésbbé vonatkozásban áll a vallással, mert hogy a zsidó vallásfelekezet mint testületnek joga csakugyan nem subsummálható az egyenjogusági törvény alá, azt magunk is valljuk. Ezen tan erős gyökeret vert és alapul szolgált sok vitás kérdés eldöntésénél, és számos életviszony irányzásánál, berendezésénél. Megdönthetlen

igazságként állott és áll mind e mai napig is, hogy Magyarországon senki zsidó vallásra át nem térhet, és hogy a keresztény vallásfelekezetek viszonosságáról szóló törvény a zsidókra nézve ki nem terjeszthető. A következő rendelet, melyet dr. Klein Gyula ó-budai főrabbi ur volt szives hozzám beküldeni, nagy rést ütött ezen az álláspontón:

55,480/1889. szám.

M. kir. vallás- és közoktatásügyi ministerium.

Torontálmegye közönségének!

A közönségnek mult évi április hó 18-án Darvas Éva rnsztmiklósi lakos Iritz Hermantól született gyermekei ügyében 11,818. sz. a. hozzám intézett felterjesztésére következőket válaszolom: Hivatkozom mult évi aug. hó 2-án 29,660. sz. a. e tárgyban kelt rendeletemre s ismételten hangsulyozom, hogy Darvas Évának és József nevü fiának, mint magyar állampolgároknak, 1870 Bécsben az izraelita hitre történt áttérése hazai jogintézményeink szerint semmis, ennélfogva nevezett nőnek Iritz Hermannal kötött állitólagos házassága érvénytelen, a nő továbbra is róm. kath. hajadonnak, Iritz Hermantól született gyermekei törvénytelen származásu róm. katholikusoknak tekintendők, s az utóbbiakra a rácznsztmiklósi róm. kath. anyakönyvbe történt bejegyzése épségben tartandó. Azonban a már serdülő kort ért, még meg nem keresztelt Darvas Ede és Julcsa az iratok közt található, a nsztmiklósi plébánia-hivatalba felvett jegyzőkönyv bizonysága szerint a keresztség felvételét megtagadván, őket karhatalommal keresztelni annál kevesebbé lehet, mert az ily keresztelés épen a kanon jog tanai szerint érvénytelen volna; de különben is hivatali elődeimnek többször, nevezetesen az 1868. évi 12,548. sz. rendeletben kifejezett felfogása szerint *a kormánynak nem lehet feladata bárkit is e hon polgárai közül valláson meggyőződése ellenére valamely vallás követésére kényszeriteni.* Ily körülmények között, az eltörölhetlen bélyeget hátrahagyó keresztség elmaradásának következtében, megszünik azon gátló akadály, mely a törvényeinkbe fektetett általános elvek, a vallás változtatás szabadságának az izraelita hitre történő áttéréseknél való alkalmazását lehetetlenné teszi. A törvények szerint róm. katholikusoknak tekintendő Darvas Ede és Julcsa az 1868 : LIII. t.-cz. 2. §-ban megkivánt kor elértével, vagyis életük 18-ik évének betöltése után vallásukat változtathatják és pedig nem csupán az idézett törvény értelmében valamely bevett keresztény vallás-felekezethez csatlakozhatnak, hanem *megkeresztelve nem lévén, e kivételes esetben joghasonlatosság alapján az izraelita hitet is felvehetik.* Erről a közönséget a felesleges közlemények visszazárása mellett azon utasitással tudósitom, hogy az érdekelteket határozatomról sürgősen értesitse, s eljárásáról haladéktalanul jelentést tegyen. Budapesten, 1890. febr. hó 3-án. Gróf Csáky s. k.

E rendeletből kitetszőleg kereszténynek zsidó hitre való áttérését nem is annyira az gátolja, hogy a zsidó vallás-

felekezet törvényesen recipiálva nincs, mint inkább azon nyilván tőlünk kölcsönzött katholikus egyházi tan, hogy a keresztelés ténye mint szentség eltörölhetlen bélyeget hagy hátra. Nem feszegetjük, hogy midőn valamely honpolgárnak jogszerű szabadcselekvéséről van szó, a legfőbb állami közigazgatási hatóság kánon-jog tételek védelmére vállalkozhatik-e, főleg ha ugyan ő kimondja, hogy »a kormánynak nem lehet feladata bárkit is e hon polgárai közül vallásos meggyőződése ellenére valamely vallás követésére kényszeriteni«, — mert hiszen nálunk történt, hogy az elhalt Simor herczeg-primás ő felsége előtt a felelős magyar kir. ministerium kinevezésekor azt is kétségbe vonta, hogy kultuszminiszterré akatholikus keresztény ember kinevezhető lenne. Mi e helyen e rendelet elvi jelentőségének érintése mellett annak gyakorlati következményeire akarunk utalni, még pedig a végből, hogy adandó alkalmakkor a fenti rendelet, mint egyike azon számos elszórt jogi szilánkoknak, melyek reánk nézve fontossággal birnak, felhasználható legyen és ezért egyszerüen konstatáljuk, hogy a kultuszminister ur keresztény szülőktől származó meg nem keresztelt egyéneknek megengedte, hogy az 1868 : LIII. t.-cz. 2. §-ában megkivánt kor (18 év) elértével izraelita hitet vehessenek fel. Ezen engedélyt nem érintheti az a körülmény, hogy az egy kivételes esetben adatott ki. Egy jogállam legfőbb hatósága a jogszolgáltatásra nézve kétféle mértéket nem alkalmazhat. Konstatáljuk továbbá, hogy a minister ur kimondotta, hogy meg nem keresztelt egyének áttérésénél a joghasonlatosság alapján az 1868 : LIII. t.-cz. alkalmazandó és következésképen a zsidó vallásu egyénekre nézve, kik eddigelé, mint nemrégiben a hajdú-nánási eset alkalmával érintettem, minden ellenőrzés és formaszerü eljárás nélkül lépnek át a keresztény vallás kötelékébe, analogia alapján a felekezetek viszonosságáról szóló törvény alkalmazandó.

Ismét egy talpalatnyi tért nyertünk a jogok mezején. Óvjuk a hogy tudjuk aztán — csak előre.

Budapest.

Dr. Mezey Ferencz.

Szemle.

Az üldözöttek szenvedéstől elhomályosult tekintetei, a részvéttől áthatott testvérek hálás könyekkel telt szemei csodálattal, szeretettel fordulnak ama magyar város felé, melyben a bevehetetlen bástyák hősi legendája angyali mosolylyá olvad az előitélet sánczainak romjain. Az emberszeretet igaz hivei, áldozzanak bár szabadkőmivesi páholyok ünnepi csendjében, vagy orgona és emberi hangok harmonikus dalaitól zengő templomok oltárain, testvéri üdvözletet küldenek oda, hol igét hirdetnek, nemeset, szentet, magasztosat: a szeretetet. Mint szerelmesen ölelkező gyenge repkény rideg kőre, úgy hat *Pap Gábor komáromi ref. püspök* szózata közönyös társadalmunkra. Az apostoli szavakra az imént még oly puszta láthatáron fénysugarak tüntek fel, melyek a magyar rónán és bérczen messze túl világosságot, meleget árasztanak. Nemcsak az emberi elme eltévelyedéseire, nemcsak a vadként üzött emberi lény setét sorsára, hanem a keresztény vallás tisztult eszméire derit fényt az a felhivás, melyet a komáromi ref. püspök az Oroszországból kiüzött hitsorsosaink érdekében közzétett. Áldva lesz Pap Gábor neve azon nagyok sorában, kik az árral daczolva, nehéz időkben az üldözöttek oldalára állottak, de kiváltképen ragyogó lapot fog betölteni Pap Gábor neve a magyar vallási türelem szép könyvében.

A tett önmagában véve is nagy. A hatás, melyet az a gondolatok átalakulására, érzelmek fakadására és nemesbülésére gyakorol, nem pillanatnyi. Idők multán és valahányszor államok, nemzetek vagy egyes hordák a zsidógyülölet által elvadulva, végig száguldoznak a humanizmus vagy a kereszténység virágos kertjén és a gondolkodás veteményesén, azon történeti okmányok közül, melyek az emberi tévedések ellen harczolnak, mint legtündöklőbb fegyvert fogják forgatni Pap Gábor ref. püspöknek felhivását. Őrizzük ez okmányt kegyelettel, mint magyarok és zsidók egyaránt, egészen addig, míg az emberiségre az általános testvéri szeretet korszaka be nem teljesedik. A jelenben pedig okulva rajta is: fel a segélymunkához!

*

Az a zűrzavar, mely házassági jogunk terén fennáll és a mely az orthodox közvetítő bizottság jóvoltából még nő is, kiváltképen az igazságszolgáltatás terén óriási bonyodalmakat idéz elő. Volt alkalmam már e folyóiratban is az e részben fennálló jogbizonytalanságról nyilatkozni, és már öt-hat évvel ezelőtt az »Ügyvédek Lapjá«-ban kimutattam, hogy a hazai bíróságaink által inaugurált azon gyakorlat, mely szerint a zsidók válási ügyében itéletileg kimondatik, hogy az esetre, ha a get-levél a házasság felbontását kimondó itélet jogerőre emelkedésétől számított 8 vagy 15 nap alatt át nem adatik, illetve át nem vétetik, az itélet pótolja a get-levelet — egészben véve helytelen, mert egyébbről nem is szólva, ad absurdum viszi magát a legf. bíróság itéletét is. Nem levén ugyanis rabbi, a ki a birói itéletben nyujtott get-levél-surrogatumot a vallástörvény megsértése nélkül respektálhatná, a házasság felbontására vonatkozó itélet joghatály nélkül marad.

Modern jogász e kérdés taglalásánál rendszerint azon eredményre jut, hogy itt csakis a polgári házasság behozatala segíthet, vagy ha a kérdés radikalis megoldása már elodázást igényel, úgy az 1863. udvari kanczelláriai rendelet megfelelő módosítását a zsidó házassági jogi peres eljárás rendezését vagy a birói gyakorlatnak az osztrák bíróságok gyakorlatához hasonló megváltoztatását fogja indítványozni, mely utóbbi abban áll, hogy a get-levél adása illetve átvétele a birói itéletet megelőzi. A mi házassági jogunkat szabályozó udvari kanczelláriai rendelet szabványai az ausztriai polgári törvénykönyvből levén merítve, csak természetes lenne, ha egész joggyakorlatunk a get-levél ügyében az osztrák birói gyakorlatot követné, a mely gyakorlattal szórványosan hazánkban is találkozunk.

A »Pesti Hirlap« f. é. junius hó 10-ike számában B. A. ügyvéd is a get-levéllel foglalkozik, de sajátszerű jogászi észjárással nem a birói praxis helytelen volta, vagy a polgári házassági jog hiánya miatt panaszkodik, hanem számos képtelen állításon keresztül neki megy a rabbiknak. Nem vitatkozunk a »Pesti Hirlap«-pal azon állításai felett, hogy a get-levél nem alapul irott jogon, hogy a Sulchan-Áruch nem oly tekintély, mely a zsidó házassági ügyekben elismerést érdemelne, és más hasonló kijelentései miatt, mert hát B. A. urnak készséggel elhiszszük, hogy ő előtte a szentirásban foglalt szabály sem irott jog és a zsidó vallástörvények codexe vallási ügyekben figyelembe sem jön.

De mit akar a rabbiktól? Nem tetszik neki, hogy a zsidó pap a pozitiv zsidó vallási törvényeket vallási kérdésekben többre becsüli, mint az ő nagy jogászi elméjének kisugárzásait? Mily nevetséges. A katholikus házastársak ha asztal- és ágytól elválasztatnak is vallásváltoztatás nélkül, újabb házasságot nem köthetnek, semmi áron. Ez ellen B. A. úr kifogást nem tesz. Nem támadja e miatt meg a klerust, mert hisz ők kegyelmet érdemelnek, önmaguknak a házasságra lépés egyáltalán tiltva levén. A rabbi, az más, az dobja el magától vallásának törvényeit azért, mert kivételesen akadnak olyanok kik egy ősi vallási intézményből folyólag anyagi hasznot szeretnének húzni.

Azzal vádolja a »Pesti Hirlap« czikkirója a rabbikat, hogy a Sulchan-Áruch előttük nagyobb tekintély az országos törvényes gyakorlatnál, hogy feledni látszanak, hogy Magyarországon sem a talmud vagy Sulchan-Áruch szerint, hanem az országos törvények és törvényes rendeletek szerint kormányoznak. Azonban ezen zsidó ízben felmelegített antisemitikus maradványok feltalálója elfelejtette megnevezni, hogy a fennt ismertetett, a zsidó vallástörvényen változtató birói gyakorlat minő országos törvény vagy törvényes rendeletre támaszkodik. Valóban nagyobb korlátoltságot el sem tudok képzelni, mint ha egy ügyvéd, szemben az állam, a törvényhozás mulasztásaival, a birói praxis helytelen voltával és egyes kivételes erkölcstelen üzelmekkel, megtámadja a rabbikat azért, mert híven ragaszkodnak azon *vallás törvényeihez*, melynek papjai. Hiszen tudhatná a t. ügyvéd úr, hogy bíróságaink számtalanszor megállapították már, hogy, miután a kötelező polgári házasság Magyarországra nézve törvényileg elrendelve nincsen, az egyes házasságok megitélésénél anyagi törvényként azon vallásfelekezet hit- és egyházjogi elvei fogadandók el, mely vallásfelekezetekhez az illető házasfelek tartoznak és a házasság megkötése vagy felbomlása tárgyában hozott polgári törvények és hatósági rendeletek egyedül alaki törvények jelentőségével birhatnak. Ezen jogelvből pedig önként folyik, hogy a rabbik jogosan ragaszkodnak a get-levélhez, mint az állam által megállapítható alaki házassági jog körén kivül eső vallástörvényi

intézményhez. B. A. ügyvéd úr szörnyű bűnnek találja, hogy a rabbik e jogukkal élnek, vagyis inkább hogy hivatásukból folyó kötelességeiket végzik és azt a zsidóságra nézve szégyennek mondja. Aztán azt mondja, ha a rabbik nem akarnának tágítani, akkor a hitközségek parancsoljanak reájuk, és ha az sem történik, akkor B. A. úr az ő nagy bölcseségével Magyarország liberalis kormányától várja a get-levélügy rendezését. Tán nem is érdemes a »P. H.« irójának czikkén annyi szót ejteni. Meglehet, hogy ő jóhiszeműen támad. Azt hiszi tán, hogy a zsidók házassági jogi viszonyaikkal meg vannak elégedve. Nézze meg a kultusz és igazságügyi miniszteriumok irattárait és meg fog győződni, hogy azon kellett volna kezdenie, a min végezte. És ha az ügy már annyira szivén fekszik, a liberalis kormányban való bizalma oly nagy, úgy nézzen utána az izraeliták országos irodája 1890. évi október hó 27-én, 16329. szám alatt a kultuszminiszterhez intézett beadványának, mely így végződik: kegyeskedjék az igazságügyminiszter úr ő nagyméltóságát átiratilag megkeresni az iránt, hogy az izraeliták házassági pereikben követendő eljárást figyelemmel a kifejlődött és tarthatatlanná vált birói gyakorlatra, az 1868 : LIX. t.-cz. 22. §-ában nyert felhatalmazás alapján rendeleti úton mielőbb szabályozni méltóztassék. — Ily értelmü czikk sokkal méltóbb lett volna egy magyar ügyvédhez.

*

Gróf Károlyi István a minapában a szabadelvü párt kötelékébe lépett. A nélkül, hogy azokhoz csatlakoznánk, kik e ténynek *politikai* fontosságát túlbecsülik, a magunk külön szempontjából örömmel konstatáljuk e tényt azért, mert élénk emlékezetünkben vannak még azon épen nem szabadelvű kijelentések, melyeket a gróf úr a főrendiház újjászervezéséről szóló törvényjavaslat tárgyalása alkalmával velünk zsidókkal, s jogos reményeinkkel szemben tett és mert egyáltalán nem feledtük el aristokraciánknak a zsidók és keresztények között kötendő házasságáról szóló törvényjavaslat tárgyalása közben kifejtett és a nemzet egyik alkatrészét képező hazai zsidóság jogi és erkölcsi tekintetben egyaránt igazolt óhajtásai ellen irányított agitációját. Midőn tehát a magyar főurak e markans képviselője a »becsületesség« hangsúlyozása mellett és a

szabadelvü pártból alakult kormány szóhűsége által indíttatva, a liberalis párthoz csatlakozik, mi ebből azt a becsületes következtetést vonjuk le, hogy gróf Károlyi István úr és legközelebbi hivei teljesen elfogadják a jelenlegi kormánynak, jelesül a miniszterelnök és igazságügyi miniszternek a jogegyenlőség kiépítése érdemében tett programmszerű kijelentéseit és hogy teljesen szakítanak azon eddigi állásponttal, mely a szabadelvü eszmékkel homlokegyenest ellenkező színezettel birt és a melyből az erkölcstelenség szülte antisemitizmus újéleterőt merített. Ugyanazért társadalmi szempontból is igen közelről érdekel bennünket a gróf urnak a szabadelvü pártba való belépésénél 1891. évi junius hó 4-én tett következő nyilatkozata: »Előttem csak azon czél lebeg: hozzájárulni megvalósításához éltem amaz eszményének, hogy nemzetemnek ép úgy politikai mint társadalmi életében csakis az erkölcsi elvek érvényesüljenek, mert csakis így szolgálhatjuk önzetlenül a hazát!«

*

Folyó julius hó 15-én fog a vasárnapi munkaszünetről szóló törvény életbe lépni. Az életbeléptetésre vonatkozó kormányi rendeletekből sajnálattal tapasztaljuk, hogy a kormány a kérdéses törvényjavaslat indokolásánál tett abbeli kijelentéséhez, hogy a vasárnapi munkaszünet kérdésében vallási motivumok nem vezetik, csakugyan hűtlen maradt, amennyiben ugyanis azon rendelkezés, hogy fűszerkereskedők és (vegyes) kiskereskedések csakis délelőtti 11 óráig gyakorolhatják iparukat, a közönség valódi igényeivel szemben gyanus és a misével okozati összefüggésben állónak látszik.

M. F.

TUDOMÁNY.

Bar Pandera.

Jézus megnevezése a talmudban: Bar Pandera, egyike azon szavaknak, melyek a legtarkább theoriákat s magyarázati kisérleteket idézték elő. Jelen szó azonban egy tekintetben mégis szerencsésebb számos fajrokonainál a talmudban; vele ugyanis azon jelentőségénél fogva, melylyel a kereszténységre nézve bir, *keresztény* tudósok is foglalkoztak s ezen körülménynek köszönhető, hogy immár a szabad, mindenféle aggodalmaktól ment kutatás e kérdésre is meghonosult. Mi zsidók nagyon is szeretjük leplezgetni és szépítgetni a dolgot nem akarjuk felismerni, vagy helyesebben beismerni, hogy a keresztény vallás megalapítójáról a talmud még csak távolról is kicsinylőleg gondolt volna s ezen, magábanvéve mindenesetre dicséretes, de a valódi tudományossággal ellenkező álláspontról indulunk neki a szó felderítésének s kimutatjuk, hogy a Pandera név egész tisztességes, egész ártatlan, nem egyéb mint carpentarius (Zipser, M. Zs. Szemle VI., 338.), vagy amint a Löwy-féle legújabb keletü elmélet akarja (u. o. VII., 600.), nem egyéb mint υἱός ἀνθρώπου.

Ezzel ellentétben minden elfogulatlan itélet, a pogány Celsustól kezdve, egészen a jelen kor kereszténységig, kiérzi azon megbélyegző, megalázó értelmet, mely ez elnevezésben rejlik S valljuk be őszintén: hallhatja-e zsidó ember a פנדרא nevet anélkül, hogy vele a megvetés s meggyalázás fogalmát össze ne kötné? A ki a (Wagenseil-féle) Toldoth Jesu-t olvassa, mint ejt meg József Pandera egy egyébként tisztességes szűzleányt, mint érti módját annak, hogy furfanggal, színleléssel, tettetett jámborsággal elérje nemtelen vágyát, mondom, a ki ezen történetet olvassa, ha nem is sejti a Pandera szó valódi provenienciáját, ha nem is ad amaz ügyetlen compilatiónak, mely Toldoth Jesu néven cursál, semmi hitelt, még sem kerülheti ki, hogy a Pandera névben vonatkozást, még pedig megbélyegző vonatkozást nem találna az ott elbeszélt történetre. A keresztények ezt rég belátták; a többek közt már 1840-ben Nitzsch (Stud. u. Krit. 1840. I., 117.)[1]) úgy magyarázta a kérdéses szót, hogy az annyi, mint lupa, Hure, anélkül természetesen, hogy a szó etymologiáját fel birta volna deríteni.

Van is ebben a szóban, hogy úgy mondjam, valami festői, valami plasticus a fajtalanság kifejezésére; ezt bizonyítja azon körülmény, hogy hasonhangzásu szó több-kevesebb módozattal előfordul majdnem *minden kulturnyelvben* a parázsnaság megjelölésére, amint ezt a germán nyelvekre nézve kimutatta Grimm (WB. III., 1722.), a szláv nyelvekre nézve Miklósics (Fremdwörter in den slav. Sprachen p. 16.), a román nyelvekre nézve Diez s mások után, a sémi nyelvekre nézve pedig önállóan nagy alapossággal Grünbaum (Zeitschrift der deutschen morgenländ. Gesellschaft XLII., 248.); jelölik pedig ama szavak a ledér *férfit* és ledér *nőt* egyaránt.

A görög nyelvben is találkozunk ilyen szóval; első sorban tekintetbe jön a πορνεύτρια szó, a mely azonban későbbi képzés πόρνη helyett. De ez is csak másodfokú képzés; az eredeti szó (alkalmasint περνάω gyökből) πόρνος: a léder férfi. Mind πόρνη, mind πόρνος elég sürűn fordul elő a talmud- s midrás-irodalomban; jelen czélom számára szükséges megvilágítanom e két szó sajátszerű változásait a rabbinicus irodalomban.

Sifre Deut. §. 320. (ed. Friedm. 137 a) a תהפוכות (Deut. 32, 20) magyarázata gyanánt mondatik: הפכפכנים הם פורנים הם csapodárok ők, ledérek ők; kétségkivül פורנים = πόρνοι = ledérek. A tudós kiadó, Friedmann, megjegyzi e helyhez, hogy egy régibb commentatornál a szó alakja: פרדנים a Jalkutban פרדנין. Kérdés már most, hogy kell ezen eltérő olvasatokat érteni? Levy, Neuhebr. WB. IV, 18a πόρδων-ra gondol, a mely szó azonban egészen más jelentésü, mint πόρνος. Véleményem szerint a Jalkutnak eltérő olvasata egy igen közönséges hangtörvényen alapszik: egy foghangnak közbeszúrása folyékonyak közé: (pl. görög ἀνήρ ἀνδρός; franc. gendre, cendre stb.)[1]) E szerint πόρνος szóból egyenesen a nominativusból a héber alaku

[1]) V. ö. Winer, Bibl. RW. I., 608.

tbbsz. פרדנסים a tbbsz.-ból képeztetik a Jalkut-féle פרדנין. — Valamint pedig itt a πόρνος szó esett át ily változaton, úgy történt az a neki megfelelő πόρνη szóval is. Tanchuma וישב 44b olvassuk: Isten nem teremtette az asszonyt Ádám *lábából*, hogy a nő ne legyen csavargó; mégis Lea csavargó volt, שלא תהא פרדנית עדה לאה והיתה פרדנית Az értelme világos. Mit jelent azonban פרדנית פרדנית [1]) Semmi egyebet, mint πόρνη a közbeszúrt d-hanggal. Ugyanez áll más helyekről, a hol e szó előfordul; pl. Tanchuma דינה בת יעקב בשביל שהיתה רגילה פרדנית גרמה וישלח תקלה לעצמה 39 b. [2]

Ezek előrebocsájtása után, vegyük most már a kérdéses פנדרא szót szemügyre. פרדנית csak annyiban különbözik a פנדרא-tól, hogy a két liquida helyet cserélt, ez pedig oly gyakori jelenség, hogy minden habozás nélkül kimondhatjuk, hogy פנדרא himnemü alakja פרדנית szónak. S ezzel végeztünk is: פנדרא nem egyéb, mint hangtörvények által módosított πόρνος. Így a héber Pandera méltán sorakozik a hasonhangzásu és hasonértelmü szókhoz, melyek, mint már említettem, az összes cultur-nyelvekben meglelhetők.

Tekintsük most már ezen új világításánál a szónak, azon talmudi tudósításokat, melyek Jézusról ránk maradtak.

A főhely b. Sabb. 104b (l. Rabbinowitz: Dikduke Sopherim): בן סטדא בן פנדירא הוא? אירא"ר חסדא בעל סטדא בועל פנדירא בעל פפוס בן יהודה הוא? אלא אמו סטדא. אמו מגדלא נשיא הויא? אלא דאמרי בפומבדיתא סטית דא מבעלה. Jézus származására nézve két hagyomány volt: a valódi (törvényes) szülei Papus [3]) ben Jehuda és Mária Magdolna [4]) voltak: csakhogy anyjának a voltaképi neve mellett még egy jelzője, még pedig — megbélyegző (סטית דא) [5])

[1]) V. ö. Diez, Gramm. [3] I, 221. Nemcsak n s r közé, hanem fordítva r s n közé is járul a foghang, minek bizonyítása igen messze vezetne.

[2]) V. ö. e helyről s a párhuzamos helyekről, Buber Tanchoma וישלח 12. — Gen. r. c. 18, 3 פרדנית áll פרסנית helyett; Targ. jeruschalmi II Gen. 34, 7-hez נפקת ברא *aramul*, a többi *görög*.

[3]) Mellékesen mondva: nem lehet-e פפוס helytelen kiejtése Josephusnak, mint a modern nyelvekben is Pepi? akkor בן יהודה a törzsre vonatkozhatnék, mert az evangeliomok szerint József Juda törzséből való, l. P. Cassel, Aus Litt. u. Gesch., p, 323—347.

[4]) Ez mindenesetre tévedés; l. Perls, M. Zs. Szemle VI., 197.

[5]) Nincs semmi okunk, hogy סטדא más legyen, mint a hogy a talmud adja.

jelzője is volt és ezen néven említi a talmud sokszor. [1]) Nem-e valószínű, hogy פנדרא szintén nem külön személy, hanem csak József megbélyegző — jelzője, no épen יוסף פנדרא? Az, hogy a talmud különbséget tesz בעל és בועל közt, nem képezhet nehézséget: tudjuk, hogy mily komolyan kell venni az olyanféle erőltetett talmudi kiegyenlítéseket. Az eredeti hagyomány az, hogy Jézus fia Panderának s Satedának; Sateda a talmud szerint, csak Máriának jelzője, s úgy van a dolog Panderával is; Jézus szülei tehát: a ledér (πόρνος) József s a csapodár (סטדא) Mária. Valóban, a legsikerültebb parodiája a conceptió immaculatának!

A többi helyeken, a hol Pandera [2]) előfordul, az értelem nem okoz semmi nehézséget. Több helyütt mondatik, hogy Jézus ben Pandera nevében csodatettek végeztettek; ebből, hogy következnék az, amit Löwy úr állít (i. l.), hogy Pandera nem lehet gúnynév, mivel máskülönben nem hivatkoztak volna e névre csodatetteknél? Bizony, nem kell igen nagy combináló tehetség ahoz, hogy felismerjük, miszerint a csodatevő maga Jézust szebb epithetonnal látta el, csak a talmudi relatio használja azt a kifejezést, melyet a palesztinai zsidóság immár megszokott. Feltünőbb azon körülmény, hogy Alexandria egy késői forrásban Panderáról nevezteti el. [3]) Ámde ez épen azt mútatja, hogy a Pandera szó csakugyan megbélyegző értelmet rejt magában: valamint Róma az apocalypsisban a legundokabb paráznaság alakjában van feltüntetve, valamint később Konstantinápoly a zsidó forrásokban nem épen a legszebb kitételekkel láttatik el, úgy történt az Alexandriával is, még pedig teljes joggal, mert épen Egyptomból hozta Bar Pandera az ő kuruzslását, amint azt a talmud sok helyen felemlíti. — Végezetül még csak azt jegyzem meg, hogy a Pesikta Rabbathi-

[1]) בן סטדא, a ki állítólag Lyddaban kivégeztetett, a talmud által azonosittatik Jézussal; a mellékkörülmények tévesek lehetnek, de az a dolgon nem változtat.

[2]) A helyeket meglehetős teljességgel adja Levy i. h. — Az orthographia ingadozik ד' e ט' között, de ez semmit sem változtat a dolgon; a ה'-al való írás pedig, miként Winer i. h. citálja, nem fordul elő sehol. A Panthera-féle írásmód az egyházatyáknál hamis etymologián alapszik.

[3]) II. Targum Esther VII, 10-hez אלכסנדריא דבר פנדירא. Az olvasat különben nem biztos.

ban olvasható בר דנינתא egyetlen egy magyarázat szerint sincs annyira a helyén, mint épen az itt adott szerint.

Fenti dolgozat már ki volt szedve a nyomdában, midőn figyelmessé lettem téve egy ujonan megjelent munkára, mely elejétől végig a mi kérdésünkkel foglalkozik. A munkát a berlini Institutum Indaicum adta ki; címe: Jesus Christus im Thalmud von *Heinrich Laible*, mit einem Anhange: Die thalmudischen Texte, mitgetheilt von Lic. Dr. *Gustaf Dalman*. Berlin, 1891. A bevezetést a munkához *Herm. L. Strack* irta, a ki keresztény léttére már régóta jó névvel bir a zsidó irodalom terén.

Sajnálatos jelenség! a tudomány szava elnémul s felüti borzalmas fejét, a ki nem irtható vallásos surlódás tüzet okádó hydrája. Munka, mely önmaga diskreditálja magát, midőn kijelenti, hogy czélja nem a tényállás megállapítása, hanem az interconfecsionalis gyűlőlség szítása, a zsidó tárpiság feltárása a világ előtt, missionarius propoganda csinálása minden áron. Ez a programm. Szerencsére azonban a talmud adatai Jézusról mégis több tárgyilagossággal vannak feldolgozva, mint a hogy azt a czélbavett irány engedhetné. Bizony, *keresztény* részről nem várható elfogulatlan itélet; haladjunk tehát a magunk útján.

Habár tehát *Laible* minden tekintetben más álláspontról vizsgálja a dolgot, mégis megelégedéssel kell konstatálnom, hogy a *lényeg* felfogásában találkozunk egymással. Mindaddig nem nyerünk biztos képet arról, hogy a talmud miként gondolkozott Jézusról, mig nem sikerülend felderítenünk e két név értelmét: פנדרא és סטדא. S itt van épen a találkozás. Hogy a név csak *appellativum* lehet, Laible is belátja (p. 24). Hogy Pandera a *fajtalanság* jelölése, Laible hosszas feltegetés útján — hihető — egyszer s mindenkorra megalapította. Csakhogy a régi mese a fajtalan állat (πάνθηρ) symbolicus felhasználásával! Nem sikerült, s nem is fog sikerülni annak a kimutatása, hogy (πάνθηρ) magában véve fajtalanságot jelentsen; csavarós magyarázatokkal nem lehet meggyőzni senkit. A zsidóknál erősen gyökerett azon hit, hogy Jézus *fattyú* gyermek; csakis *ezen* s nem *más* képzelet az, amit az elnvezésben kifejezésre juttattak; ki is fejezték, midőn Jézusról azt állítják, hogy ő egy פנדרא, egy (πόρνος) egy fajtalan embernek a fia.

Ami a סטדא szót illetí, ismét csak örömmel jegyzem meg, hogy *Lable* szintén nem kiván e szóba többet fektetni, mint a mennyit a talmud belé tesz. Ő úgy képzeli a dolgot. hogy e név (σωτήρ) (megváltó) szónak a karikaturája, a melyből előbb lett *sotda*, aztán *stada*, mit aztán a pombadithai nyelvszokás szerint סטית דא-ra magyaráztak (p. 16 s p. 93). Az egész épület halomra dől, midőn meggondoljuk, hogy Mária soha sem neveztetett megváltónak, hanem legfeljebb a megváltó anyjának. Hogy ha Pandera szóban nem keresünk *reális, történeti* reminiscentiát akkor még kevésbé kell azt tenni Stada szóval, melynek értelmét maga a talmud adja meg. Máriára ujjal mutattak: »ime ez házasságtörő nő«, mely képzet eredetét, sőt *jogosultságot* Laible valóban gyönyörűen mutatta ki (p 18), mi sem természetesebb most már, mint az, hogy a megbélyegző megjelölés idők folytán összevonatott, precizáltatott, állandó jelzőül használtatott; főképen midőn azt is tekintetbe vesszük, hogy letezett egy rokonhangzású *tulajdonnév*, mely könnyen azt a csalódást kelthette mintha a házasságtörő nőnek *neve* s *magaviselete* közt kapocs létezik, a mely felfogás nagyon szokásos a talmudban.

Ámde nem akarok még tovább időzni e kérdésnél: végleg felderíteni, úgy sem egy órának s nem *egy* embernek a műve. Arról azonban mindenki meggyőződhetik, hogy a kérdés fő-főfontosságú s nem fölösleges, hogy vele foglalkozzunk.

Budapest.

Krausz Sámuel.

Átok elhárítás.

Hason című mult havi czikkünkben a Faraó álmáról mondottakra nézve több oldalról helyreigazító megjegyzéseket vettünk. Ezekkel szemben megjegyezzük, hogy a bibliai képlet megfordításának szándékossága a czikk egész összefüggéséből kiviláglik, miért is az illető helyen ez bővebb magyarázatot nem igényelt.

IRODALOM.

GRÓF ANDRÁSSY GYULA ÉS AZ EMANCIPÁTIÓ.

Legközelebb jelent meg a Franklin-társulat kiadásában Andrássy Gyula gróf beszédeinek I. kötete, a melyet az elhunyt nagy ember megbizásából és részben fölügyelete alatt hitsorsosunk *Léderer* Béla, az ifjabb tudós nemzedék egyik hivatott tagja, buzgalommal és szorgalommal s a napi sajtótól egyhangulag elismert tapintattal szerkesztett, minden egyes beszédet tájékoztató bevezetéssel ellátva, és benne híven és alaposan előadva a beszéd előzményeit. — Ide iktatjuk a becses munkából a »Válasz a zsidó congressusi bizalmi férfiak üdvözletére« czimű fejezetet.

A magyar kormány a zsidó emancipatiót a polgári és politikai egyenjogúság törvényes kimondásával (1867: XVII. t.-cz.) még nem tekintette bevégezettnek. Egyik lényeges feladatának vallotta az izraeliták kúszált hitközségi és köznevelési ügyeit törvény útján rendezni, s újabb állami és társadalmi viszonyainkhoz olyképen alkalmazni, hogy a mellett az illető hitközségek egyházi autonomiája is biztosítva legyen.

B. Eötvös József e czélból az ország izraelita hiten levő polgáraink egy congressusát tervezte, mely 1868. deczember 14-dikén a zsidó egyházi, iskolai és közalapítványi administrativ ügyek rendezésére tényleg össze is hivatott.

Előbb azonban a congressus elé terjesztendő munkálatok előkészítésére a magyar- és erdélyországi zsidók közül bizalmi férfiakat hitt Pestre.

E bizalmi férfiak 1868. február 26-dikán a vallás- és közoktatásügyi ministeren kivül Andrássy grófnál is megjelentek és itt szónokuk, dr. *Popper* József miskolczi orvos, az értekezlet által képviselt ügyet a kormányelnöknek pártfogásába ajánlva, köszönetet mondott, hogy hitsorsosai egyenjogúságának törvényesítésére oly hathatós segédkezet nyujtott. »A dicsőség e nagy tettért, így szólt, a nemzet geniusát illeti ugyan, de az adományozás módja, mely a zsidók felszabadítása történetében eddigelé páratlan, az ugyanis, hogy nem csak mint zsidók, hanem mint magyarok is büszkén tekinthetünk a magyar kormány élén álló lelkes hazafiakra, ez Nagyméltóságod halhatatlan érdeme, mely nemcsak bennünk, hanem a világ bármely részben lakó hitrokonaink kebelében a leghálásabb elismeréssel találkozik.«

Andrássy válaszában örömét fejezte ki az iránta tanúsított bizalomért, a köszönetet azonban magától elhárította. Ezen ügyben sem követett mást, csak meggyőződése sugallatát és azért a köszönetet nem tekintheti egyébnek, mint a bizalom erősebb kifejezésének. Az ország iránt nyilvánított köszönetre nézve is meg kell jegyeznie, hogy a törvényhozás is csak az igazságosság követelményeinek tett eleget, midőn egy tiszteletet érdemlő és a hazához híven ragaszkodó felekezetet az őt jogosan megillető helyzetbe juttatott, és a hazának ez által fél millió hasznos polgárt megnyert. A mi a módot illeti, melyet a törvényhozás követett, nézete az, hogy e törvény épen a kellő időben alkottatott. Nem volt volna czélszerű e törvényt hamarább magalkotni, de még sokkal károsabb volt volna tovább is késnünk vele. Minden dolog megköveteli a maga idejét. Az Ur is hat nap alatt teremtette a világot. Bizonyára szükséges volt ennyi idő, különben gyorsabban elvégezte volna. Az értekezlet által megoldandó feladatokra nézve bizik a siker-ben, s ennek egyik zálogát a vallás- és közoktatásügyi minisz-ter körültekintésében és odaadásában pillantja meg. Véleny-különbségek mindenütt fel szoktak merülni, de ez az értekezlet tagjait el ne rettentse. Reméli, hogy az intézmények, melyeket az értekezlet teremteni van hivatva, a más országokban lakó izraelitáknak mintaképül fognak szolgálhatni, a mi országunk-nak pedig, erről meg van győződve, hazaszerető és hű polgáro-kat fognak szerezni.

TANÜGY.

A pesti izr. hitközség vallásoktatásának egyetemes tanterve és ifjúsági istentiszteletének szabályzata.

Kiadja a pesti izr. hitközség 1891.

Ezen tudományos szakismerettel és a zsidóság legősebb és legszentebb hagyományaiért buzgólkodó, de azért az általános modern műveltség- s nemzeti culturéletünk igényei iránt is fogékony szellemmel kidolgozott *tanterv*, mely a nép-, polgári és középiskolába járó zsidó tanulók számára a vallásoktatásnak czélszerű rendezését és bő tananyagának a növekedő gyermekértelemhez mért fokonkénti felosztását kimerítően tárgyalja, csakugyan hivatva lehet, a magyar Izraelben eddig elhanyagolt vagy ferdén gyakorolt vallás-erkölcsi nevelésnek és oktatásnak terén *üdvös átalakulást* vagy — őszinte óhajtásomnak megfelelőleg jobban mondva — *gyökeres reformot előmozdítani*. Mert azon, úgy lélektani, mint paedagogiai szempontból megitélt igen helyes és rationalis *alapelv*, melyen az egyetemes tanterv felépül, szükségképen üdvös és gyökeres reformhoz fog vezetni, hogy ha ezen alapelv nem marad meddő elmélet, hanem *éltető, vezérlő és döntő tényezővé* fog válni úgy az új vallástani könyvnek szerkesztésére nézve, mint a vallásoktatónak előadó módszere tekintetében.

Ezen mindeddig — tudtommal — nálunk alig figyelemre méltatott *alapelv* a következő: »A vallásoktatás csak úgy valósíthatja meg magasztos hivatását, ha *alapelvül* ismeri el a *harmonia föntartását a növendék lelki világában;* illetőleg minden oly tanítás gondos kerülését, a mi abban kétséget, megbotránkozást, egy szóval *disharmoniát* fejleszthetne.« — Továbbá: »Mi benső vallásos meggyőződést akarunk; *a tőlünk hirdetett vallásos igazság nem állhat ellentétben egyéb positiv tudatunkkal s a tudományos igazsággal«!!* Minthogy ezen alapelv, mely hirdetőinek felvilágosodott és igazságszerető értelmiségéről fényesen tanuskodik, oly nagy fontossággal bir, hogy egyedül ennek lelkiismeretes gyakorlati használatától az egész tantervnek igazán üdvteljes sikere függ; úgy bátorkodom erről kissé bővebben s behatóbban értekezni már azért is, mivel — szerény véleményem szerint — a tanterv derék szerzői nem eléggé világosan emelték ki azt, a mi a vallásoktatás ferde módszere folytán, különösen a már érettebb gondolkodású növendék lelki világában, kétséget, disharmoniát nemcsak fejleszthetne, hanem — fájdalom — tényleg szükségképen előmozdít!

Hogy mi e szomorító tényt, melyet már minden elmés vallásoktató tapasztalt, kellő világosságba helyezhessük, nincs szükségünk hosszabb elméleti fejtegetésekre, hanem csak a gyakorlati életből merített egynehány példát fogunk érinteni. — Vegyük pl. mindjárt a *teremtésről* való elbeszélést, miképen ez a tórában *szószerint* előfordul: hogy t. i. az Isten *hat nap alatt* teremté a világegyetem összes égi és földi tüneményeit meg teremtményeit; vagy tekintsük azon bibliai traditiót, mely a paradicsombeli beszélő kigyónak csábításairól oly körülményesen szól. Vajjon kérdem: elkerülheti-e a vallásoktató a »kétség és disharmonia« keltését oly érettebb tanuló lelkében, ki már az 5-ik gymnasiumi vagy reáliskolai osztályban a modern természettudománynak eredményeiről csak valamit hallott? Igen is, elkerülheti akkor, midőn a vallásoktató a felállított *alapelv* értelmében oda törekszik, hogy ő előadása által a világteremtésről szóló tóraszöveget a »tudományos igazsággal« tökéletes harmoniába hozza, tehát *gyökeresen reformálja* e vallásos tantételnek eddigi előadó módszerét. Ha pedig ezt nem teszi, úgy ama rationális alapelv — ez legalább az én erős meggyőződésem — csak *fölösleges holt betű* fog maradni a kitünő tantervben!! Vegyük fontolóra továbbá ama természeti törvényeket teljesen felforgató *csodákat*, melyekről a tóra és a többi szent iratok nekünk beszélnek; sőt magát az *isteni kinyilatkoztatásnak* csodatüneményét, mikent a tóra szószerinti szövege azt elébünk ecseteli; és kérdem ismét: vajjon, hogy ha mi mindezekről a nagy dolgokról a *vallásoktatásnak eddigi előadó módszere szerint* a már némileg öngondolkozásra képesített gymnasiumi tanulónak beszélünk, mondhatjuk-e mi bátran: »A tőlünk hirdetett vallásos igazságot nem állíthatja a gondolkozó növendék sem ellentétbe az ő magának már is meg-

szerzett egyéb positiv tudatával és a modern tudományos igazsággal?« Nekem e kérdésre — lelkiismeretem kényszere folytán — határozott »nemmel« kell felelnem; és a tanterv említett alapelvének szelleméből azt kell következtetnem, hogy ezekre a *sarkalatos* vallástanokra nézve is a vallásoktatás egy oly *gyökeres átalakuláson* fog keresztül menni, mely csakugyan képes lesz eme legklassikusabb vallástanok és a természettan igazságai között a tökéletes harmoniát föntartani . . . Úgy hiszem, hogy én a felállított alapelvből a gyakorlati consequentiákat helyesen s logikai kényszerűséggel vontam le, mert ha nem, úgy ez alapelv derék hirdetőitől szintén *példákban adott felvilágosítást* kérek a fölött, hogy miképen képzelik ők maguknak a zsidó vallásoktatásnál »minden oly tanítás gondos kerülését, a mi az érettebb növendék lelkében disharmoniát fejleszthetne«, éles ellentétet idézhetne elő az ő nyert tudományos és vallásos nézetei között. Azonban én e helyen, vallásoktatásunk jelenlegi ferde módszere folytán, a növendék lelkében szükségképen támadó még sokkal szomorítóbb disharmoniára akarok utalni, mint az, melyet abban az ellentétes vallási és világi oktatás fejleszt; és melyen szintén csak ama gyökeresen reformálni akaró alapelv segíthetne, ha ez tényleg valósulna a vallásoktatás gyakorlatában. Eme lelki disharmoniát ismét csak az életből merített és naponta nyert példa által fogom bebizonyítani.

Vegyük figyelembe a *szombat* megünnepeléséről tárgyaló *jelenlegi* vallásoktatást, mely eképen szól a növendéknek: mindenféle köznapias, nehezebb vagy könnyebb munka, az üzleti foglalkozás, irás, szakitás, tüzelés, főzés, varrás stb. szigorúan meg van tiltva nekünk zsidóknak; oly zsidó tehát, ki e tilalmakkal nem törődik, az Isten parancsait megszegi és a legkeményebb büntetésre méltó bűnt követi el. Midőn most ilyképen nyert vallásoktatás után a csak némileg értelmes tanuló az iskolából visszatér a családi házba és látja ottan, hogy épen azok, kiknek ő legnagyobb tiszteletben és szeretetben hódol, kiket ő mintegy az Istennek példányos szent helyettesítői gyanánt elismert, t. i. az atya és az anya, a szombat ünnepét mind ezen bűntények szándékos elkövetése által megfertőztetik, vajjon kérdem: nem támad-e akkor a szegény növendék szivében a legkinosabb, legtragikusabb érzelem? Nem fejlődik-e annak lelkében a nyert vallásoktatás és a családi életmód

közötti legveszélyesebb disharmonia, mely őt keservesen arra kényszeríti, hogy ő vagy a drága szülőket isteni büntetésre méltó bűnösöknek tekintse, — vagy pedig a vallásoktatásnál hallott isteni tilalmakat, a szombat ünnepelését illetőleg, nem épen komoly, hanem már régóta elavult, a jelenkori »művelt zsidó köztudattal és közérzettel ellentétben« álló, többé nem is kötelező szokásoknak tartsa?!

Ugyanily tragikus lelki meghasonlást szül növendékeink keblében — fájdalom — a mostani legtöbb zsidó háztartás és jelenlegi vallásoktatásunk közötti ellentét, hogy ha az *étkezési* vallástörvényekről van szó, melyeket maga a gyermek vagy lelkiismereti furdalásban megsért, vagy pedig cynikus módon könnyelműen megvet. Oh! én keserves tapasztalatból észlelem ezen gyermeki léleknek el nem vitázható kórtüneteit, melyek — hasztalan minden tagadás — csakis vallásoktatásunk eddigi módszerének mérges kinövései; és azért kérdem: fog-e és akar-e ily tekintetben is a t. pesti izr. hitközség vallásoktatásának egyetemes tanterve orvoslást nyújtani? A gyógyítás — szerény nézetem szerint — lehetséges, hogy ha e tantervnek említett igen magasztos *alapelve* úgy az új tankönyvek elkészítésére, mint a gyakorlati vallásoktatásra nézve *nem fog üres szó, meddő frázis* maradni, hanem át fogja hatni az igazság iránti lelkesedéssel ezen tantervnek szerzőit és őket arra fogja serkenteni, hogy letett alapelvük világos szellemében a vallásoktatásnak jelenlegi czélszerűtlen módszerét gyökeresen reformálják!!

A mi a vallásos tananyag meghatározását és az egyes alsóbb és felsőbb iskolai osztályokra való megosztását illeti, úgy az általában igen alapos paedagogiai czélszerűséggel van kidolgozva; és habár e tekintetben is volna még nehány szerény észrevételem, mindamellett fentartom utóbbiak megtételét magamnak addig, mig a tanterv igen tisztelt szerzőitől hallani fogom, vajjon helyesen fogtam-e fel és jól magyaráztam-e meg az általuk hirdetett nagyfontosságú *alapelvet* vagy sem? . . .

Arad.

DR. ROSENBERG SÁNDOR.

*

Adtuk a fenti, egy kiváló hazai rabbi tollából eredő czikket, kötelességünknek tartjuk azonban megjegyezni, hogy az már

csak azért sem fejezheti ki saját álláspontunkat, mert a kérdéses tervezet hozzánk mindeddig be nem érkezvén, tartalmáról tudomást sem szerezhettünk magunknak. Ezen czikk után azonban anynyira mégis tájékozódunk, hogy a pesti izraelita hitközség hittanügyében oly természetű változások kontempláltatnak, melyek túlnyomó részben nem a pedagógiába, hanem a theológiába tartoznak. Amint látszik, egész halmaz oly kérdésnek egy csapással való megoldása van itt tervbe véve, melyek közül már egy-egy nem egyszer idézett fel szenvedélyes vitákat, elkeseredett harczokat és ezeknek következményeképen szakadásokat a hazai zsidóság kebelében. Ezen körülményeket fontolóra véve és számot vetve azon ténynyel, hogy a hazai vezérlő és példaadó hitközségnek hitoktatása országos fontosságú ügy, nem nyomhatjuk el azon kívánságunkat, hogy a tervezett elvi jelentőségű és vallásunknak életébe vágó változtatások az iskolába mindaddig be ne vitessenek, a mig a tervezet nyilvánosságra nem hozatott, hogy a szakköröknek alkalom adassék a változások fölött nyilatkozni. Nem becsüljük kevésre a tanterv szerzőinek theológiai ismereteit, de azt hisszük — és ebben talán maguk is egyetértenek velünk — hogy nem képezik az egyedüli és kizárólagos fórumot, mely hivatva van a zsidó vallásnak új irányt szabni, úgy hogy a nyilvánosságot mint tanácsadót is mellőzhetnék. Hadd tisztázzák előbb a szakkörök a kérdéseket. A pesti izraelita hitközség a vallásoktatás elsőrangú fontosságát felismerve, e legszentebb czél előmozdításánál is határt nem ismerő áldozatkészséget tanusít. Ép ezért ezen ügy főleg viszonyaink között a lehető legnagyobb óvatosságot igényel. A nyilvánosságra való appellálás, a szakkörök ezekben az oktatás terén gyakorlatilag működő férfiak meghallgatása az óvatosságnak szintén egyik neme és messzemenő újításoknál már azért sem volna kikerülendő, mert hiszen semmiféle áldozatokkal, vagy hátrányokkal nem jár és a mellett az illetékes tényezők szabad elhatározásának útját nem állja. A német Normalplan éveken át tárgyaltatott, mig honossági jogra tehetett szert. Ily nagy kérdésekben ne kerüljük a nyilvánosságot, legfőképen pedig az iskolával, a jövő reményével ne experimentáljunk!

A szerkesztőség.

VEGYES.

Rabbiavatás. Az orsz. rabbiképző-intézeten f. év junius 18-án Dr. Eisler Mátyás és Dr. Nádai Gyula ünnepélyesen rabbiká lettek avatva.

Dr. Jellinek Adolf, a nagyhirű bécsi hitszónok mult junius hó 26-án ünnepelte születése napjának hetvenedik évfordulóját. A tudományos működése, irói érdemei és elragadó szónoki tehetségénél fogva egyaránt kiváló férfiu ez alkalomból mindenütt, hol müvelt zsidók laknak, ünneplés tárgyát képezi. Őszinte örömmel csatlakozunk az üdvözlőkhöz hőn óhajtva, hogy a zsidóság ezen kitünőségének jóvoltáért imént elhangzott kivánatok teljesedésbe menjenek!

»Real-Encyclopädie für Bibel und Talmud.« *Dr. Hamburger J.* mecklenburgi országos rabbi (Strelitzben) nevezett nagyszerü és hasznos művéhez a második pótkötetet adja ki, a mely a czikkek czimeiből itélve, nagyon érdekesnek és fontosnak igérkezik. Egyebek között a következőket tartalmazza: Alenu-Gebet, Andersgläubige, Aufhebung von Gesetzen, Gesetz und Prophetenthum, Sinaitische Halacha, Confessioneller Beerdigungsplatz, Christenthum, Leichenverbrennung stb. Az egész mü (két vaskos kötet) és a pótkötet megrendelhető a szerzőnél is.

Csodabogarak. A hazai orthodox ujságoknak haragos villámai lángra lobbantották a jámbor mainzi Izraelit-ot is. Vele szivesebben szóba állanánk, ha magyar tudósitásait nem a tébolydából iratná magának. Igy azonban csak sajnálatunkat nyilvánitjuk a szerkesztőség aggasztó naivitásán. A nevezetes tudósitások közül olvasóink mulattatására szóról szóra ide iktatunk egyet, mely a nevezett lap f. évi május hó 4-iki (34. és 35.) számában jelent meg:

Oesterr.-Ungar. Monarchie.

Budapest, im April. Schon die wenigen Nummern der hier in ungar. Sprache erscheinenden jüd.-orth. Wochenschrift »Zsidó Hiradó« hatten einen solch durchschlagenden Erfolg, dass von der jüngsten Nummer zwei Tage nach deren Erscheinen eine zweite Auflage veranstaltet werden musste. Der Redacteur führt eine sehr spitze Feder und versteht es, die Gegner in solch' wirksamer Weise aus dem Felde zu schlagen, dass der vornehmlichste Theil derselben bereits die Flinte ins Korn geworfen und auf die Fortsetzung des Kampfes verzichtet hat.

In orth. Kreisen weiss man denn auch die hervorragenden Verdienste des kampfesmuthigen Redacteurs. Dr. Daniel Weiss voll und ganz zu würdigen. So wurde er von der hies. aut. orth. Cultusgemeinde laut Beschluss vom 12. dss. mit Stimmeneinhelligkeit zum Ehrenmitgliede gewählt. — Auf Antrag des gelehrten Oberrabbiners Spira aus Munkács ע"י trat Herr Dr. Weiss auch in die Durchführungs-Commission als ordentl. Mitglied an Stelle des ausgeschiedenen Herrn Isidor Ullmann aus Gross-Wardein ein. — Sr. Ehrwürden Herr Oberrabbiner Schreiber ע"י aus Pressburg übersandte Herrn Dr. Weiss eine in äusserst warmem Tone abgefasste מורנו, was ihm umso eher zukam, als Herrn Dr. Weiss auch seitens des frommen Rabbi Hillel ע"י aus Kolomea, dessen תלמיד מובהק er ist, beim Abgange aus dessen ישיבה die מורנו erhalten hatte.

Herr Dr. Weiss gravitirt bekanntlich dem Chassidismus zu, wodurch er jedoch mitden Prinzipien der reinen Orthodoxie durchaus nicht in Collision geräth.

Von seinem Werke: »ע"ב ארות קדמות הזהר", das hier im Verlage der bekannten Müller'schen Universitätsbuchhandlung (Laudongasse) in fliessendem Hebräisch erscheint, liegen uns die ersten 3 Bogen vor. Eine ausführliche Rezension über dieses lehrreiche Werk uns vorbehaltend wollen wir vorläufig nur bemerken, dass Herr Weiss bereits bei anderer Gelegenheit der gauzen Horde der sogenannten »Bibel-Kritiker« gründlich heimgeleuchtet hat. Nun rückt er gegen die vagen Behauptungen des Herrn Dr. Grätz und Consorten betreffend die Entstehung des Sohar mit Waffen aus, die ihm den vollsten Sieg sichern. —

Leo Eisler, Sekretär des orth. »Atereth-Zekenim-Vereines.«

Feuerstein Sámuel Ábrahám kőbányai rabbi egy esés alkalmával szenvedett sulyos sérülések következtében 46 éves korában folyó évi junius 29-én elhunyt. A lelkes kötelességtudó müvelt rabbi koporsója felett dr. Kayserling M. és Pollák L. pesti rabbik mélyen megható gyászbeszédeket tartottak. A nyilt sirnál pedig Blankenberg hitkelnök mondott bucsu szavakat. — Béke poraival.

TÁRSADALOM.

Zsidó gimnázium.

Vészriadót kellene fúnom, mert, bár észrevétlenül, majdnem láthatatlanúl, nagy veszedelem fenyegeti a zsidóságot, még pedig *legfőbb kincsét, értelmi erejét.* A veszély nem a barbár Kelet kegyetlenségéből származik, nem is a müvelt Nyugat, kivált Németország szerencsétlen reakcionárius hajlamából, hanem egy hazai törvényre támaszkodó egyszerű miniszteri rendeletben rejlik. A vallás- és közoktatásügyi miniszter rendeletileg utasította mindazon intézetek igazgatóit, melyekben egyes osztályok tanulói a törvényben meghatározott létszámot felülhaladták, hogy a jövő iskolai évtől kezdve óvakodjanak bármely osztályba is 60-nál több tanulót fölvenni.

A miniszter csak kötelességét teljesíti, midőn az 1883. évi középiskolai törvénynek idevonatkozó rendelkezését szigoruan végrehajtja; a jó tanitás és a jó egészség érdekében már régóta gondoskodnia kellett volna, hogy a törvény szava tényleg is megvalósuljon; de zsidó felekezeti szempontból tekintve a dolgot, nagy csapást jelent ez a különben törvényes miniszteri rendelet. Mert kevés gondolkodás után is előre láthatjuk e rendelet következményeit. Első sorban is a zsidó vallásu tanulók fognak kiszorúlni a gimnáziumokból, már csak azért is, mivel középiskoláink kétharmad része felekezeti jellegű, mely a dolgok rendje szerint mindenek előtt a saját hiveinek ad helyet. De azt is jól tudjuk, hogy az állami és községi, átalában felekezeti jelleg nélküli középiskolákban sem a zsidó gyermekek lesznek azok, a kik elsőbbségben fognak részesülni. A ki valamely fővárosi gimnázium első osztályába már megpróbálta fiát bejuttatni, az eddigelé is sokat beszélhetne arról a sok járás-kelésről, napokon át való ácsorgásról, vesződséges tolakodásról, protekció-keresésről, stbiről, pedig az igazgatók eddig még könnyen átlépték a törvénybe foglalt maximális létszám határát. Hasonló küzdelmek, ha nem is létért, de az iskoláért folytak számos vidéki városban, és

mind e harczok a jelen iskolai évtől kezdve meg fognak kétszereződni, háromszorozódni és tartok tőle, hogy fővárosban és vidéken egyaránt a zsidóság háttérbe szorításával fognak végződni.

S a zsidóságnak mely elemeire lesz e harcz vészhozó? A közép- és szegénysorsú zsidókra, pedig ezek közül legnagyobb számmal szoktak azok a fáradhatatlan szorgalmú és kiváló tehetségü tanulók kikerülni, a kikre, ha kiléptek az életbe, úgy tekintünk, mint felekezetünk díszeire és büszkeségeire. Azok a zsidó osztályok fognak ezen az iskoláért folyó harczban vereséget szenvedni, a melyeknek a magyar hazának és a zsidó felekezetnek sok ékességeit köszönhetjük, a kiknek tulnyomó része szerény, sőt szükös anyagi viszonyokon át vergődött a tudomány magas polczára. Pedig szakítsuk ki e kiváló férfiakat e nagyszámu jeleseket a zsidóság testéből és hová lesz felekezetünknek az a híres szellemi ereje, melyet ellenségeink irigykedve, mi magunk dicsekedve emlegetünk.

A veszedelem annál fenyegetőbb, mert más okon is félnünk kell a zsidó tanulók visszaszorításától. A szerzetes gimnáziumok nem akarnak más felekezetbelit, különösen zsidót, fölvenni, hogy igy kijátszhassák azt a miniszteri rendeletet, mely mindenféle hitoktatásnak szinhelyéül az illető intézet épületét határozza meg.

E kétfelől is fenyegető veszedelem birt rá, hogy ismét fölelevenítsem *a zsidó gimnázium* eszméjét, mely még az emanczipáczió előtti kiválóbb hitsorsosaink agyában született meg, a mely a hetvenes években a rabbi-szemináriummal kapcsolatban próbált — ugy a hogy — testet ölteni és a mely legutoljára 1886-ban keltett maga iránt nagyobb érdeklődést a felekezeti és nem felekezeti sajtóban egyaránt, sőt Kármánnak, a legelső magyar paedagogusnak lelkes izgatása a fővárosi zsidóság kebelében oly széleskörű mozgalmat vert föl, hogy a vérmesebb reményüek az eszmének végleges megvalósulását is már bizonyosra vették.

A mozgalomnak terjesztésében, talán megindításában is, nekem is volt némi részem, de nem az azon időből származó elfogultság késztet jelen felszólalásomra, hanem az a kiirthatatlan meggyőződés, hogy helyes és igaz ügyért küzdöttünk,

az a történetből merített tapasztalat, hogy az igaz eszméért nem egyszer, kétszer, hanem századikszor is érdemes fölemelni szavunkat; végül az a lelkem mélyén élő tudat, hogy a zsidó gimnázium eszméje nem halt meg, csak aluszik.

A veszedelem idején emelem föl szavamat, hogy ha talán rá kényszerítené hitfeleimet a szorongató szükség arra, a mire a józan belátás nem bírhatta reá. Igen, erős a meggyőződésem, nyiltan meg is vallom, hogy nem a most fenyegető, talán csak pillanatnyi és talán csak helyenként jelentkező vész elhárítására kell létesülnie a zsidó gimnáziumnak, hanem áldásos működését már régóta kellett volna teljesítenie örök időkre szóló felekezeti szükség kielégítésére és átalános nemzeti érdekek szolgálatára.

Elő sem sorolhatom felekezetünknek mindazon főfontosságu érdekeit, melyek parancsolóan sürgetik a zsidó középiskola felállítását. Mióta a vallás nemcsak a misztikus érzésekre hat, hanem az értelmet is kivánja foglalkoztatni, azóta minden felekezet a templomon kivül másik eszközről is gondoskodott, melylyel hitelveit megvalósítsa, melynek segítségével vallásos öntudatot, erős, de nemes felekezeti szellemet, egyuttal vallási alapon nyugvó jellemes erkölcsösséget csöpögtessen a maga hiveibe. E másik eszköz — alig kell mondanom — az iskola volt, melynek fölhasználására — büszkén hirdethetjük — a zsidóság szolgáltatta az első és pedig magasztos példát, az a zsidóság, melynek bibliai prófétái, későbbi bölcsei és tudósai (a tanaiták, stb.) nem voltak egyebek tanitóknál, és a mely a rabbijainak legfőbb hivatását ma is a tanitásban látja. Lehetetlen, hogy ez a felekezet, melynek nyomdokát követte és követi minden csak némileg is szellemi életre törekvő egyház, lehetetlen, hogy megfeledkeznék az iskola nagy fontosságáról. Az a nagy erőfeszítés, melylyel a zsidó hitközségek elemi iskolák alakitásán és fentartásán buzgólkodnak, sőt még az egyesek azon rendkivüli áldozat készsége is, melylyel övéiket az iskoláztatás jótéteményeiben részesítik, valóban azt bizonyítja, hogy a zsidóság felekezeti egészében is még folyvást élénken érzi, mily erős életfentartó szervül és mily hatalmas védelmi fegyverül szolgál a felekezeti iskola. Nem is tulzok tehát, ha azt a véleményemet fejezem ki, hogy ott, a hol a külső vallási szertartások elvesztették hatékonyságukat, inkább az iskola

tartja fenn a zsidóságot, mintsem a templom. Különben azt hiszem, *kétszer kettő annyi mint négy*nél világosabb igazságot próbálok megerősíteni, midőn azon meggyőződés mellé szedegetem a bizonyítékokat, hogy a felekezetnek legerősebb oszlopa, védőbástyája az iskola; legföljebb még csak azt említem meg, hogy világszerte az egyházak átérzik azt és szivós kitartással ragaszkodnak isten után legerősebb várukhoz, az iskolához.

A zsidóság sem kivétel a felekezetek általános példája alól, csak ott jő majdnem érthetetlen ellenmondásba magával, midőn az elemi iskolákat és oly magasabb foku intézeteket, mint a tanitó- és rabbi képző, igen is felekezeti érdeknek tart, de a középiskolára már nem terjeszti ki a felekezeti gondoskodást. Ha ezer más érdek nem parancsolná, már csupán a zsidó praeparandia és rabbi-szeminárium kedveért is létre kellene jönni a zsidó középiskolának, mint az elemi iskola és ezen felsőbb fokú felekezeti intézetek között álló természetes kapocsnak.

Mert a ki szent vallásunk követelményeivel igazán számol és az egyházi kérdéseket komolyan veszi, az nem lát-e természetellenes dolgot abban, hogy a felekezet megadja a gyermeknek a módot, hogy az iskolázás első éveiben igaz zsidó vallásos nevelést nyerjen, valamint arra is nyújt eszközt, hogy az ifju tanulmányaival befejezéseül a magasabb tudományokat igaz zsidó szellemtől áthatott intézeteken szerezze meg, de arról nem gondoskodik sem az egész felekezet, sem egyes hitközség, hogy a magát tanítóságra vagy rabbiságra szánt ifjunak vallásos fejlődése ne szenvedjen erőszakos megszakitást, hogy az elemi iskolát végzett zsidó ifju ne legyen kénytelen négy, esetleg nyolcz évet oly középiskolában tölteni, mely az ifjunak zsidó vallásos nevelkedését lehetetlenné teszi, sőt egyenest kényszeríti legfontosabb egyházi törvényeinknek elhanyagolására és megszegésére. Avagy nem keltett-e még zsidó jobbjainkban az soha semmi aggályt, hogy preparandiánk és szemináriumunk részben oly ifjakból rekrutálja a maga növendékeit, a zsidó felekezeti szellem és a zsidó vallási törvények jövendő hirdetőit és terjesztőit, a kik legalább négy, esetleg nyolcz évig is a zsidó vallásos élettel merőben ellenkező középiskolában nyerték kiképeztetésüket?

Azonban, ha ez okoskodást el is fogadják a zsidó középiskola ellenségei, akkor is könnyen kitérhetnek a kérdés tulajdonképeni megoldása elől, oly formán, hogy a felekezet jövendő tanitói és rabbijai kedveért igenis gondoskodjunk zsidó középiskoláról, egészítsük ki tehát azt a rabbi szemináriummal kapcsolatos, lefelé csonka intézetet teljes gimnáziummá, hadd szolgáljon az előkészítő iskoláúl a tanító- és rabbijelöltteknek egyaránt. Megvallom, ha ezt el tudnók érni, ezt is nagy vívmánynak tartanám, ámbár az ilyen középiskolában attól félek, a kelleténél erősebben érvényesülnének a felekezeti szempontok. De a ki csak némi sulyt vet arra, hogy a zsidó tanitó és rabbi kezdettől végig zavartalan vallásos fejlődésen menjen át, az velem együtt nagyon kivánatosnak fogja tartani csak ilyen intézetnek is a létrejöttét, annyival inkább, mivel akkor a preparandia, de kivált a szeminárium sokkal nagyobb számu és értékesebb tanuló-anyagból sorozhatja majd a maga növendékeit. Azonban én nemcsak felekezetünk tanitóinak és rabbijainak kedveért óhajtom a zsidó középiskolát, hanem a zsidóság egész egyetemének érdekében; nem is elégszem meg egy, a szemináriumhoz és preparandiához fűzött gimnáziummal, hanem az összes zsidó ifjuság befogadására és nevelésére szolgáló külön felekezeti középiskolák szükségét hangoztatom.

E szükség behatóbb fejtegetése előtt végkép le akarnék számolni a felekezeti, specialiter a zsidó középiskola ellenei vel. Ez ellenzők nagyobbára felekezetünkből valók és nagyjában két csoportba oszthatók, u. m. némelyekre, a kik meggyőződésből tiltakoznak mindennemű felekezeti középiskola ellen, ismét másokra, a kik az áldozattól való borzongásukat és a nyilt cselekvéstől való félelmüket rejtik a zsidó középiskola elvi ellenzésének álarcza alá. Vagyok olyan jóhiszemü és föltéteszem, hogy a többséget szinte meggyőződés vezeti, ámbár a keresztyén társadalom éppen oly kevéssé hajlandó elhinni, hogy a zsidóság elvből nem kivánja a zsidó középiskolát, mint ahogy mi zsidók csak nagy ritkán tartjuk őszintének volt hitsorsosunk azon vallomását, hogy meggyőződésből tért át a keresztyén vallásra. A felekezeti középiskola ellenei azt hirdetik — ha nem szívvel, legalább szóval — hogy *a közoktatás*

állami feladat és hogy a latin grammatikát — a mathematikát nem is említve — lehetetlen zsidó szellemben tanítani, e szerint fölösleges, sőt veszedelmes, a középkorból fenmaradt anachronizmus a felekezeti iskola, kivált a középiskola.

Ezzel ellentétben én ezt az állítást tartom anachronizmusnak, a mely nem szállott ugyan a középkorból reánk, hanem csak a mult századból; maradványa a XVIII. század szélsőségbe vesző rationalizmusának, túlságba menő felvilágosodásának, mely harczra kelvén az egyháznak nyomasztó hatalmával, magát a vallást, a fennálló felekezeteket sem hagyta bántatlanúl. Hogy a közoktatás állami feladat, még pedig kizárólagos állami jog és kötelesség, éppen oly tévedése a XVIII. század bölcsészetének, mint akár Rousseaunak a «Contrat social«-ban az állam keletkezéséről hirdetett tanai; éppen megvalósíthatatlan oly ábránd, mint a XVIII. századnak amabalhite, hogy a jogi egyenlőtlenség megszüntetésével beáll a tökéletes társadalmi egyenlőség is. Mind ez a priori felállított tételeknek, kivált a tisztán állami iskoláztatásnak ellentmondanak ugy a mult századoknak tapasztalatai, mint a jelenkornak viszonyai.

A felekezeti iskola csak oly jogosult, mint akár a nemzeti iskola; és ha az emberiséget összeforrasztó közös, mondjuk kozmopolita műveltség daczára minden állam szükségesnek látja nemzeti eszmék és érdekek szerint szervezni oktatásügyét, szintoly mértékben jogosítvák a felekezetek saját hitelveik és czéljaik megvalósítására iskolákat fentartani és ujakat alkotni. Az pedig nem ismerni a pedagógiának titkait, különösen pszichológiai alapjait, a ki tagadja, hogy a tudományok, legalább az iskolai tudományok fölött nem uralkodhatik akár nemzeti, akár felekezeti szellem; csak maradjon akár egyik, akár másik összhangban a tudomány átalános igazságaival és a vallásnak az egész müvelt emberiségre érvényes magasabb erkölcsi törvényeivel.

Félre tehát ezen akár meggyőződésből, akár szinlelésből származó balhittel! A felekezeti iskolának léte jogos, a zsidó középiskolának hivatása magasztos. E hivatás fejtegetésére hivatottabbnak adom át a szót, annak az ismeretlen szerzőnek, a ki a zsidó gimnázium ügyében 1886-ban megindúlt mozgalom alkalmával felekezetünknek tenácskozásra gyült

nehány kiválóbb tagjához egy pár lapnyi tájékoztatót juttatott el, annak a névtelennek, a ki alatt *Kármán Mórnak* nagy neve rejtőzik, körülbelől ez a véleménye a zsidó felekezeti középiskoláról.

»Tagadhatatlan — úgymond — hogy hitelveink hagyományos fogalmazása, hitéletünk hagyományos rendje oly korszakok terméke, melyekben a vallásos élet kénytelen volt, még pedig igaz jellemének, sőt olykor erkölcsi tisztaságának nem csekély kárára, lehetőleg elzárkózni a közmüvelődés áramlatai elől. Mai nap a társadalmi élet szabadabb alakulása, a tudományos elfogulatlan szellem győzelme felszabadították vallásos életünket e kénytelen elzárkózásból s lehetővé teszik, sőt megkövetelik tőlünk, hogy a közmüvelődés minden ágával érintkezve, a kultura minden áldását befogadva, kifejtsük szent hitünknek minden rejlő gazdagságát, erkölcstanunk minden nemes vonását. *A vallásos élet és a közmüvelődés e kölcsönhatásának élő organumokra van szüksége. A történet tanusága a mellett szól, hogy egyedül oly férfiak, kik szilárd felekezeti alapon állva, szolgálják a tudomány s kultura ügyét, adhatnak a gondolkodásnak és életnek oly kifejezést, melyben a vallásos érzelem szükségletei és az értelem követelményei egyaránt megnyugvást lelhetnek. Felekezeti középiskoláink tanáraira ilynemü feladat vár; megoldásától függ, hogy felekezetünkben a jövő nemzedék nem oly meghasonlott kedélylyel fog élni hivatásának, mint a minővel tagadhatatlanúl, a jelen nemzedék egyik szélsőségből a másikba vetődik.*« [1])

Azonban, ha világszerte érvényes is volna az a vélekedés, hogy a közoktatás csupán állami feladat, Magyarország történeti hagyományai és a hazai felekezetek mai közjogi helyzete helyesnek, jogosnak, szükségesnek bizonyítanák a felekezeti iskolát és igy a zsidó középiskolát is. Hazánk közoktatása általában, valamint különösebben középiskolai tanügye ugy van berendezve, hogy az intézetek tulnyomó nagy többségét felekezetek alapították, azok tartják fenn, azok igazgatják, azok töltik el a saját hitelveik jótékony szellemével.

[1]) Itt meg kell jegyeznem, hogy főkép e lelki meghasonlás szakította ki a zsidóság kebeléből annyi kiváló hitsorsosunkat, főkép azokat, kik tudós, mondjuk tanári hivatásra szánták magukat, mert e pályán a boldogulásnak első feltétele a hitehagyottság volt és gyakran most is az.

E felekezeti intézetek, kivált középiskolák megbecsülhetetlen szolgálatot teljesítettek századok óta és teljesítenek ma is a müveltség és hazafiság ügyének egyaránt. Erejök, hatásuk titka gyakran felekezeti voltukban rejlett és a jövőben is hivatva vannak nemes versenyre kelve, egy-egy speciálisabb középiskolának jó és szép tulajdonait mind tökéletesebben kifejleszteni. Megsemmisítésök a nemzet részéről a legnagyobb hálátlanság és jogtalanság volna; államositásuk lehetetlenségét pedig csak az nem látja be, a ki Magyarország pénzügyi helyzetéről soha semmit sem hallott.

Az állam csak elismeréssel és hálával lehet a felekezetek iránt, a miért az ország javára és czéljára magukra vállalták a közoktatás nagy részét az ezzel járó rendkivüli anyagi és szellemi teherrel együtt. E nemes kötelesség teljesítéséért azonban az állam nem csekély jogokat biztosít a hazai felekezeteknek; a kontinensen szélesebb körű egyházi autonomiával egyetlen vallás sem dicsekedtetik, mint a milyent pl. a magyar protestáns felekezetek élveznek.

A zsidóság — fájdalom — mint egyetemes felekezet mindennemű autonomiának hijával van; közjogilag nincs biztositva sem házassági, sem iskolafentartó joga; az igaz, hogy a többi felekezetek nagy kötelességei sem súlyosodnak oly mértékben reá. — Ha azonban a zsidóság a kötelességek terhéből is mindinkább kiveszi a maga részét, ha az államnak segítségére siet a közoktatás ellátásában, lehetetlennek tartom, hogy e kötelességteljesítés viszonzásául sokáig késsék a zsidó felekezetnek törvényhozási szervezése, a zsidó vallásnak a megtürt vallás alacsony fokáról a bevett felekezetek méltó polczára való emeltetése; éppen úgy, mint ahogy Magyarország zsidó lakosai az 1848—9-iki szabadságharczban teljesített áldozataikért és az abszolut korszakban tanusított hazafias maguktartásáért csakhamar megnyerték megérdemlett jutalmukat, az 1867. évi emanczipácziót.

Ha a zsidó középiskolák nem is fogják a közel időben maguk után vonni e vérmes reményem megvalósulását, annyi bizonyos, hogy számos apróbb jó következmény azonnal nyomukban fog kelni. — Ha felállanak a zsidó középiskolák, megszünik a többi felekezeteknek, általában az egész keresztyén társadalomnak az a nem jogtalan szemrehányása, hogy im a

zsidók mit sem áldoznak a középiskolákra, holott ők használják ki legnagyobb mértékben. — Előttem fekszik az »Egyetértés«-nek egy 1885. évi szeptemb. 6. száma, melynek vezérczikke nyiltan szemébe vágja az egész zsidóságnak, hogy a többi felekezetek vagyonából taníttatja gyermekeit. — A czikk nem maradt viszhang nélkül, csakhogy a viszhang nem tartotta vissza a vádképen hangzó szemrehányást, hanem még megerősítette. A »Nemzet«-ben szintén vezérczikkben — ha jól tudom — Láng Lajos hivta fel ez alkalomból a zsidókat, hogy gyüjtsenek pénzt egy gimnazium alapjára és adják azt át a közoktatási miniszternek rendelkezésére.

Azóta is hol a sajtóban, hol a társadalomban — sajnos, az iskola falai között is — elég gyakran fölhangzik a szemrehányás, arczába kergetvén a vért a felnőtteknek és keserűséget öntvén az apái mulasztásáért nem felelős szegény zsidó tanulók szivébe.

Ha felállanak a zsidó középiskolák, akkor némi részben visszafizethetjük keresztyén honfitársainknak azon jótéteményeket, melyekben a mi hitsorsosainkat részesítették és folyton részesítik, a kik közül sokan felekezeti intézeteken tandíjmentesen, sőt egyéb kedvezménynyel is ellátva, végezték tanulmányaikat.

Azonban nemcsak szükebb körü felekezeti, hanem általánosabb nemzeti érdekek is kivánatossá teszik a zsidó középiskolákat.

*A zsidóságban egy kiváló szellemi tehetség lakozik, melyet a magyar nemzetnek nagy kárára eddigelé nem fejthetett ki teljes mértékben. — A tanítás tehetségét értem, melynél fogva magát valósággal isten választott népének mondhatja, melyet még a bibliai próféták*tól (ezeknek nyomdokán haladtak az apostolok) *örökölt és a melyet nagyra fejlesztett benne a tórának és talmudnak századok óta élő és éltető tanulmánya.* — A magyar zsidók a kedvezőtlen körülmények miatt nem követhették lelkük örökölt hajlamát, nem léptek a többi intelligens foglalkozásokkal aránylagos számban a tanári pályára; a kik rá léptek, azok közül is sokan leszorultak, vagy legalább is nem találtak kellő tért, hagyományos tehetségük érvényesítésére. — E tér csak a zsidó középiskola lehet, melyen nem csupán a felekezeti szellemet előmozdító tudós és buzgó tanárok kelnének ver-

senyre egyéb tanártestületekkel, hanem csakhamar előállanának az egész magyar nemzet oktatásügyére jótékonyan ható kiváló paedagogusok is.

De a zsidóságban egyéb szellemi kincs is rejlik, mely a nemzeti életre most holt tőke és a melyet a magyar szellemi élet gyarapítására forgalomba hozni egyaránt kötelessége volna a zsidó felekezetnek és a közoktatási kormánynak.

De itt ismét átadom a szót nagy paedagogusunknak, *Kármánnak*, a ki a felekezeti és nemzeti élet ezen kapcsolatáról legmélyebben gondolkozott és a kinek meggyőződése szerint »magyar nemzeti életünk nem eléggé méltányolható módon fog gyarapodást nyerni felekezeti intézeteink által. A mióta minden európai államnak le kellett mondani arról — magasabb erkölcsi törvények parancsára — hogy népe egy hiten legyen, egy valláson éljen, azóta nincs más módja az egységes nemzeti fejlődésnek, mint hogy minden felekezet a maga kebelében iparkodjék megegyezésbe hozni sajátságos életfelfogását a nemzeti közfelfogással, maga végezze különösségeinek érdemleges birálatát, szemelje ki és őrizze meg hagyományos tanaiból mindazt, a mi örökbecsü, a mi a nemzeti közéletben is jelentőséget nyerhet.

»*Mi, a kik valljuk szent hitünk örök értékét, abban a meggyőződésben élünk, hogy felekezeti intézeteink a nemzeti közügy szolgálatában, a nevelés és oktatás felfogásában és teljesítésében hü kifejezői lesznek ama komoly és fenkölt erkölcsiségnek, mely szent tanunkból eredt és lett világszerte minden magasabb műveltségnek alapja.*«

Igyekeztem a zsidó gimnazium eszméjének általános történelmi és hazai közjogi szempontból jogosultságát bebizonyítani, igyekeztem felekezeti és nemzeti érdekből szükséges voltát föltüntetni; másoknak lesz immár tisztök az eszme kiviteléről gondolkozni és gondoskodni.

Szentes. DR. KARDOS ALBERT.

*

Közöljük t. munkatársunknak figyelemre méltó czikkét, de minthogy annak több részével, de legfőképen végső következtetéseivel egyet nem értünk, legközelebb alkalmat veszünk magunknak arra, hogy ez ügyben saját álláspontunkat külön jelezzük. *A szerk.*

Tarlózás.

A hirlapok közlése szerint báró Hirsch Mór egy amerikai folyóiratban közzétette az Oroszországból kiüldözött hitsorsosaink jövőjére vonatkozó terveit, melyekben azon végeredményre jut, hogy az argentini köztársaság, Kanada és Ausztrália mutatkozik legalkalmasabbnak arra, hogy orosz hitsorsosaink ide telepíttessenek. E czélból már tárgyalásokat is folytat. Azokon kívül, kik a telepítés helyéül Galiciát és Palesztinát tartanák alkalmasnak, számosan még azért is idegenkednek a nemes báró terveitől, mert az általa czélba vett területeken a franczia kormány telepítési kísérletei siker nélkül maradtak. Ez utóbbi tapasztalattal szemben áll azon kedvező eredmény, melyet az ottani területeken a már letelepített orosz zsidókkal tettek.

A telepítés képezi az egész humanisztikus mozgalom végczélját. Azonban e kérdés rendkívül nehezen megoldható. Szerény nézetünk szerint csak helyeselhető azon elhatározás, hogy a Palesztinába való telepítés mellőztetik, mivel az Oroszországból kiüldözött zsidók, a mi elég különösen hangzik, orosz állampolgári minőségüket el nem vesztették és így Törökországban is orosz fenhatóság alatt állanak, elannyira, hogy az üldözöttek hadköteles gyermekei Oroszországnak s kivánatra kiszolgáltatandók. Ily körülmények között Oroszország szivesen látja, sőt titkon alkalmasint támogatni is kész a Palesztinába való telepítést, mert a politikai viszonyok mellett nagy fontossággal bírhat a muszka czélokra, ha Törökországban egy nagy orosz telepítvény felett fenhatóságot gyakorolhat, mely az ottoman birodalom területén tudvalevőleg még a magánjogi viszonyokra is kiterjed. Az üldözöttek nek az orosz állam kötelékből való kilépésébe az orosz kormány belenyugodni nem fog és az enervált török állam, ha

csak a muszkának a kötekedésre alkalmat adni nem akar, e tekintetben ellenállást kifejteni nem tud, mert a nemzetközi jogviszonyok jelenlegi állásában erre nézve formailag nem is képes.

Az ügy a báró lelkéhez nőtt. Valóban a hányszor báró Hirschről van szó, száz meg száz jelző tolul agyunkba, de nyomban érezzük, hogy az ő életének tevékenységével szemben megannyian banálisak. A sokszor épen ezért émelygős, bár az emberi hálaérzetből fakadó dicsőítő jelzőket a nemes báró most az imént érintett publikációnál önmaga önkéntelenül a legnagyobbal toldotta meg, midőn magát az általa szerzett kincsek ideiglenes kezelőjének nevezi. Viselje sokáig hivatalát. Az övénél szebbet a földi lét alig kínálhat.

*

A kuria biráskodásáról választási ügyekben az igazságügyminister folyó évi julius hó 18-án egy törvényjavaslatot terjesztett be, mely minket felekezeti szempontból is érdekel. A javaslat ugyanis azon okok között, melyek miatt valamely választás érvénytelenné válik, felveszi azt is, ha valamely képviselő a választást előző három hónapon belül azon czélból, hogy a választás eredményét befolyásolja, gyülekezetben nyilvánosan szóval vagy nyomtatvány közszemlére tétele vagy terjesztése által egyik felekezetet a másik ellen gyülöletre izgatott. Az 1874. évi XXXIII. t.-cz. ez érdemben nem intézkedik, hanem minthogy eddigelé a biráskodás kizárólag a képviselőház hatáskörébe tartozott, a házszabályok tartalmaztak hason intézkedést. Mindenesetre szívesebben látjuk, ha ez intézkedés a törvényben foglaltatik. Csak óhajtandónak tarjuk, hogy a rendelkezés világosabban legyen szövegezve, jelesül, hogy a képviselőnek egy felekezet elleni izgatása vagy egy felekezet elleni becsmérlő nyilatkozata, amennyiben ezt a jelzett módon követte el, önmagában véve érvénytelenítő okot képezzen. Mert a javaslat szerint egyik felekezetnek a másik elleni izgatása képez érvénytelenítő okot, a mi azon magyarázatot is megengedi, hogy csak az képez vétséget, ha a felekezetek mint testületek lázíttatnak egymásra, holott a törvény intentióját nem ez képezi. Tán akad valaki, aki az eddigelé

többnyire büntetlenül maradt antisemitikus izgatásokra gondolva, ez ügyben módosítványt terjeszt be.

*

Az unitáriusok folyóiratának (Ker. Magvető) f. é. május–juniusi (3.) füzetében *Jakab* Elek az ismert tudós dr. Kohn Sámuelnek a »Szombatosok története« czimű munkájával behatóan foglalkozván, különösen saját idevágó tudományos publikációinak védelmére kél. A czikk ezen része méltó hangon van tartva; elismeréssel adózik dr. Kohn érdemes munkájának, de az egész czikken át hatalmas erővel tör keresztül a polémia. A czikk érdemleges részére dr. Kohn úr, ha szükségét látja, bizonyára felelni fog. Részünkről a czikk első részében a következő elismerő szavakon ütődünk meg: — »a magyar nemzet gondolkodásmódjába s politikai érzületvilágába csaknem egészen beletalálja magát író«. A »csaknem« szóban foglalt reservatióról nem akarunk szólni. De az elismerések ezen neméből már egyáltalán nem kérünk, mert a zsidó vallású magyarok azon rövid néhány évtized óta, mióta e térre léphettek, a nemzet szellemi munkájában oly nagy számmal, annyi sikerrel és lelkesedéssel vettek részt, hogy az *idegent* illető hason elismeréseknek a zsidó vallású magyar tudósokkal szemben többé helye nem lehet. Szíveskedjenek már valahára megszokni, hogy a magyar zsidók a nemzet testébe beolvadtak és sem magyarságuk, sem hazafiasságuk külön approbáczióra nem szorul.

Azonban nem erről, hanem az idézett czikknek II. részéről kívánunk megemlékezni. Ebben szintén dr. Kohn úr müve nyomán a bözöd-ujfalusiak ügyével foglalkozik Jakab úr és az olvasóink előtt ismert történeti előzmények rövid egybefoglalása után és különös vonatkozással dr. Kohn munkájának következő megjegyzésére: »A szombatosoknak zsidó hitre térése e szerint bevégzett ténynyé vált, a mi ellen még felszólalás sem történt. A keresztény világ egy parányi részecskéje visszatért ahhoz az ősrégi forráshoz, melyből tizennyolcz századdal ezelőtt eredt volt«, ezt mondja:

Én a tizennyolcz század előtti forráshoz visszatérést vallás tekintetében visszaesésnek, magyar állami és nemzeti nézőpontból itélve meg, károsnak, a székelységre nézve sajnálatosnak tartom. A körülmetélkedés

— a mit igen sok mívelt zsidó nem hajtat végre gyermekén — rituális fürdő, sertés hús nem evés, keresztényekkel nem házasodás két ezer év előtti exclusiv zsidó nemzeti szokásnak és hittanoknak ma felujítása nem egyéb, mint a régi sötét századok babonás tévelyébe visszatérés, az emberi müvelődés előhaladásának föltartóztatása, czéltévesztett hitbuzgóság, a mire ma s kivált itt nálunk, szükség nincs, a mi jobbá s boldogabbá nem tesz, s azok, mint az önelszigetelés eszközei és válaszfalai, legtöbbet a zsidóknak ártanak.

A kik az együgyü székely szombatosokkal a lelkiismeret és meggyőződés szabadságának szempontjából rokonszenveznek, oda kell vala hatniok, hogy hitök gyakorlására, mint századokon át eddig, most is magyar nyelven irt ima- és énekes-könyveket olcsón vagy ingyen kapjanak, a zsidóhitöket — ha már áttérni jónak látták — nemzeti nyelvökön valljak; de elnemzetleníteni, denaturálizálni öket nem áll a magyar állam s a magyar nemzet érdekében. Ezt az ez irányban közreműködöknek nem köszönjük meg. A helyett, hogy a zsidóság szívvel-lélekkel magyarrá legyen, s rokonszenvével és szeretetével beleolvadjon a magyar nemzetbe, mint tették Angliában és Franciaországban, a legmagyarabb fajból új zsidószaporodást hozni létre, nem magyar politika, s nem magyar hazaszeretet. Ez irányt én nem helyeslem, s a kik előmozdítják, nekünk — tán tudtokon kivül — nem javunkat munkálják. Én mint magyar, sajnálom azt a 136 zsidó hitüvé és zsidó nemzetüvé lett székelyt, s azt hiszem, a bözöd-ujfalusi zsidó-hitretérés a többi székelység hírnevének árt s árnyat vet úgy nemzeti jellemére, mint hazaszeretetére. Mózes czeremóniás vallásos szokásainak, s a szemet szemért, fogat fogért-féle ó-szövetségi törvénynek kora végkép letünt. Ezekkel, vslamint a szombatosok amaz erkölcstanával, a mit dr. Kohn is helyeselni látszik, hogy ellenségeinket szeretni, velök jót tenni nem vagyunk kötelesek, mert ez olyasmi, a mit gyarló ember nem tehet, hódítani s tért foglalni vele a mai cziviliz̈átió és felvilágosodás korában nem lehet, legkevésbbé lehet pedig nálunk magyaroknál. A bözöd-ujfalusi mustármagból terebélyes tölgy nem válik. E természetellenesen összealkotott kis egyházból nagy uj zsidótelep nehezen áll elő valaha; mesterségesen galvánizált élete egy ideig tán fenntartható; de mint egy életerős, s ősi tisztaságában megmaradt magyar faj nagy tömegében levő szigetecske, a zsidóvá lett székely egyház is a természet rendes útján idővel kivész, vagy vérrokonaiba hitével együtt beleolvad.

Nem kivánunk Jakab Elek úrral a felett vitatkozásba bocsátkozni, hogy vajjon a bözöd-ujfalvi szombatosoknak a zsidó hitre való visszatérése vallási tekintetben visszaesésnek tekintendő-e vagy sem, mert hiszen a keresztény vallás álláspontjáról nézve a dolgot, természetszerűleg más eredményre lehet jutni, mintha a kérdést a zsidó vallás alapjáról vizsgáljuk. Dr. Kohn úrnak ép úgy meg van a joga az ő nézetét hirdetni, mint Jakab úrnak a magáét. A siralmas földi életben a legfényesebb theologiai eszmecserék sem lesznek képesek a kérdést eldönteni. De midőn Jakab úr a bözöd-ujfalviak lépését magyar állami és nemzeti szempontból károsnak, a székelységre nézve sajnálatosnak, a többi székelység hírnevére ártalmasnak, árnyat vetőnek s tudom is én még minek nyilvánítja, a *történésztől* elvártuk volna, hogy álljon elő azon okokkal, melyek oly kijelentésekre indították, a mik minden egyébtől eltekintve azon méltatlan és igazságtalan vádat foglalják magukban, hogy a zsidó vallás a magyar államra és nemzeti szempontból káros. Mert mindaz, a mit Jakab úr itt akár a zsidó vallás pozitiv törvényeinek kisebbítésére, akár részben csak történeti becscsel biró és az idők folyamán a fejlődés törvényeinek hatása alatt átalakuló szabványokra nézve felhozni jónak lát, nem a komoly történész tanulmányaira, hanem azon százszor és százszor csúfot vallott szúette fegyverdarabokra emlékeztet, melyek felett a komoly tudós mint útszéli antisemitikus hulladékok felett undorral halad el. Hogy Jakab úr azt, hogy a zsidók kereszténnyekkel össze nem házasodnak, szintén a zsidók vagy vallásuk bűnéül rójja fel, az csak azt mutatja, hogy (nem is szólva arról, hogy ezt tiltó zsidó vallási törvényre utalni nem lehet) a rég multak történetében való elmélyedése közben a közelmult történetét nem ismeri, mert különben tudná, hogy nehány évvel ezelőtt a magyar országgyűlés elé terjesztett és a zsidók és keresztények között kötendő házasságról szóló törvényjavaslat ellen zsidó részről számbavehető ellenzék nem támadt, hanem hogy épen ellenkezőleg, keresztények buktatták meg e javaslatot. Megbuktatták pedig *az ő vallásukból* vett állítólagos aggodalmaknál fogva, voltaképen pedig a Jakab Elek úr haragjának forrásából merített okokból. Ha t. Jakab úr magyar történész létére szent Lászlónak már 800 évvel ezelőtt hozott és zsidóknak keresztény nővel való házasságát tilalmazó dekretumáról nem tud, a hazai politikai eseményeket pedig ennyire ismeri, egyáltalán nem neheztelhetünk a miatt, hogy ezen izetlenségbe esik, s hogy az ellenünkben annyiszor felhozott »szemet szemért«-féle bibliai tétellel hozakodik elő. Előtte, a történész előtt, a fejlődés törvényei üres semmik, előtte a bizonyos kezdetleges állami és népéletre nézve évezredekkel ezelőtt megállapított szószerinti értelemben nem vehető és nem is vett, sőt a kártérítési intézkedéssel korrigált szabályok és valamely vallás

erkölcsi törvényei között különbség meg nem állhat; az ő sertés-fürdő elmélete elől bujjék el Canterbury érseke, aki kétségbe vonhatatlannak mondotta, hogy a zsidók erkölcsi és társadalmi törvényei ugyanazonosak, mint a keresztények erkölcsi törvényei; ő a történész, Shylock undok meséjének gyökerein táplálja tudását és a megtorlási jog (jus talionis), melynek szelleme legkeresztényebb és legcivilizáltabb államok büntető codexeiben kiváltképen halálbüntetési intézményében minden ellenkező theoria daczára is él, egész történeti mivoltában reá nézve nem létezik. Ő csak azt látja, hogy a »zsidó nemzeti szokásnak és hittanoknak mai felújítása nem egyéb, mint a régi sötét századok babonás tévelyébe visszatérés, az emberi művelődés előhaladásának föltartóztatása.« Hogy a hittannak mai *felújításáról*, a mennyiben azok valóban hit- és erkölcstanok, lehet-e szó egyáltalán és lehet-e szó különösen a bözöd-ujfalviaknak a készen talált positiv zsidó hitre való áttérésénél, annak az eldöntésével ne töltsük az időt, de ha egy Erdélyben megjelenő folyóirat és egy nyilván ott megirt czikk az ottani keresztény vallásu oláhok papjai által folytatott nyilvános ördögűzéseket, iparszerűen és odaadó rajongásból egyaránt űzött babonákat ismerve, a zsidó vallás tanainak »felujitását« a régi sötét századok babonás tévelyeibe való visszaesésnek tartja, ez épen olyan foka az igazságszeretetnek, mint mikor bennünket, -- kiket más fajta elleneink a szabadelvűség, a szabadkőművesség, az atheizmus legveszélyesebb terjesztőinek neveznek — az emberi mívelődés előhaladása feltartóztatóinak mondanak. Csodálatos dolgokat is tanulhatunk itt egy iránt tunk jóakaró magyar történésztől: a fürdés és sertéshús nem evés megakasztja az emberi művelődés előhaladásának folyamatát. Boldogak a kik nem fürdenek, boldogak a hentesek, mert Jakab úr szerint ők az emberi művelődés előhaladásának legnagyobb apostolai!

De legyünk igazságosak. Jakab úr — kinek ősei, a családi névből itélve, az ó-testamentomtól nem iszonyodtak oly nagyon, mint ő — a zsidó vallási szokások és hittanok egy részét az utilitás szempontjából veti el, mert jobbá s boldogabbá nem tesznek s mint az önelszigetelés eszközei és válaszfalai legtöbbet a zsidóknak ártanak. Erre a térre mi nem lépünk, mert ha a keresztény szokások és hittanok egyikét bonczkés alá vennénk, eltekintve, hogy ily merészséget nekünk megbocsátani nem tudnak, talán mi is találnánk ott egyet-mást a mi jobbá s boldogabbá nem tesz. És ha az úgynevezett keresztény társadalomnak irántunk való viselkedését taglalnánk, tán szintén kimutathatnánk, hogy azokat a bizonyos szigeteket minő zavaros vizek alkotják és mossák, hogy azoknak a válaszfalaknak téglái ugyanazon kiengesztelhetlen gyűlölet parázsán égettetnek, melyen a zsidók és keresztények között kötendő házasságról szóló törvényjavaslat is hamuvá lett. De minek? Jakabot ép oly kevéssé győzhetjük meg, mint Ézsaut.

Aztán meg ne legyünk túlérzékenyek. Ez nekünk tiltva van. Egyszer a nagyképü opportunista, másszor a sima raisonista, ismét másszor meg az tilalmazza nekünk az érzékenykedést, a ki óhajtaná, hogy bántalmazásával szemközt érzéketlenek maradjunk. És ha hazaszeretetünket kétségbe vonják oly területről, hol az oláh és szász irredenta pusztít, bújjunk a sutra és hallgassunk. Ám ha türelmünket némely szótár gyávaságnak, önérzetünk fellobbanását öntudatunk túltengésének szidalmazza, mi fennen hirdetjük, hogy bűnt követ el, a ki hazaszeretetünket kétségbevonja, vétkezik nem ellenünk, hanem azon patriotikus érzület ellen, melynek védelmében támadni mer egy felekezetet, melynek tagjaiból ez ország fennállása óta áruló még sohasem támadt, melynek tagjai vallásukhoz való hű ragaszkodásuk mellett, sőt annak szelleme által vezérelve szeretettel munkálkodnak a nemzeti törekvések mezején.

Miért is e támadások? Tán mert Lukács a hirhedt oláh pap ép most a jött-ment zsidóknak a magyar állam és nemzeti eszme érdekében kifejtett munkásságát gyalázza? Aztán tehetünk itt mi arról, a mi Jakab urnak oly zokon esik? Hisz a bözödujfalviak önszántukból tértek hitünkre és mi csak akkor segítettük őket — fájdalom, kevéssel — midőn szükséget láttak. A hittérítés nem kenyerünk. Tessék ez érdemben Jakab úrnak saját egyháza, kiváltképen angol hitsorsosainak körében keresgedni. És ha már mindenképen szükségét látja annak, hogy valakinek a hazaszeretetben leczkét adjon: ám szolgálunk mi neki saját szűkebb hazájában czímekkel. A mi pedig J. úrnak a bözöd-ujfalviak sorsára vonatkozó elszomorító jövendölését illeti, erre nézve nincs egyéb megjegyzésem: hogy igaza lehet. De

üsse az udvariatlan talmudot — hisz »történeti« módszeréből csak ez hiányzik — mert ez az elátkozott könyv meg azt mondja, és annak is igaza lehet, hogy a templom lerombolása óta a jövendőmondás ihlete csak a balgákat szállja meg. Honni soit . . .

*

Folyó évi junius 1. számunkban a rabbik nyugdíjazása kérdésével foglalkoztunk. Körülbelől sejtettük, hogy ez eszme sem lesz képes felrázni t. rabbijainkat azon csodálatos nyugalomból, melyben a jelen tűrhető helyzet őket beleringatta. Oly kérdést pendítettünk itt meg, mely a »nemesek verejtékére« érdemes. De egy orthodox rabbit kivéve, kinek figyelemreméltó nyilatkozatait az ő egyéni érdekeinek kiméléséből okáért közzétehetőnek nem tartom, egyetlen egy visszhang sem jutott el hozzánk. Nem szépítjük a dolgot, még ha abból valaki a felekezeti sajtó hatásának gyenge voltára akar is következtetni. Az a tudat, hogy egy kötelességet teljesítettünk, megengedi nekünk, hogy ezen sikertelenséget feljegyezzük. A felelősség amugy is azon közvetlenül érdekelt körökre hárul, melyek részint az ú. n. jó rabbiság élvezetében a jelen szilárd alapjáról megnyugvással tekintenek a jövő gyakran csalóka fényébe, részint azokra, kik önnön érdekeik és övéik jövendő sorsával édes-keveset törődve, egyház-politikai vagy más idealisabb czélok távolsága feletti bánatukban a jogosult materializmus a mindennapi élet józan hangja elől a szellemi fölény érzetével méltósággal kitérnek. Ám legyen. A kötelesség teljesítésére való intelem a rabbi urak hivatásának egyik főalkatelemét képezvén, tán kissé messze is mentem a szavakkal. De hadd legyen itt megörökítve, hogy Magyarország annyi művelt modern rabbijai közül, egy szegény orthodox rabbit kivéve, a rabbik nyugdíjazásának kérdése senkit megszólaltatni képes nem volt. A kieszelt részletes tervet most már oda aggatjuk azon aszaltak közé, melyek a felekezet élő fájáról hullott gyümölcsökből kerültek össze.

Csak még egyet. A mult hónap utólján temették itt a kőbányai rabbit. Fürdőben volt, ott elesett és ennek következtében meghalt. Özvegyet hagyott hátra, kivel 23 esztendőt töltött, hol tűrhető helyzetben, hol nagy nélkülözések között. A nyomorból több jutott nekik, de hát legutóbb már megél-

degéltek valahogy. »De a halál azt mondja, hogy csitt.« Szegény rabbit kivitték a temetőbe. Három szónoklat dicsőítette emlékezetét és mikor ennek vége volt és a sirásó csákánya alatt már megnyikkant a hideg rög, előállott a negyedik »kobzán a dal magára vall és ez ige hallatik« : Uraim nálunk Liptó-Szent-Miklóson mielőtt a rabbi koporsóját a sirba bocsátották, az előljáróság kijelentette, hogy mit határozott az özvegy felől. . . . A be nem jelentett »tapintatlan« szónok hangját elnyomta a moraj. A koporsót leeresztették a sirba. Nagy volt az igyekezet, hogy egy-egy kapa földet vessenek reá és aztán elszéledtek mind, ki erre, ki amarra. Az özvegy haza a gyászos házba, melyben a setét bánaton kivül már ott leselkedett egy zugban egy szörnyű alak: az inség.

A kőbányai hitközség szegény. Négyszáz forint »végkielégítést« szavazott meg az özvegynek. Néhány jótékony ember is juttat tán valamit a számára. A könyvekért is hull egy pár garas. A reverenda is kitesz egy sütet kenyér árát, és beteljesedik a papi gunyán a sors keserű gúnyja. De jó hogy fiút nem hagyott maga után, egy ilyen kaddisra megrendülnének tán még a rabbilakok is. Ne búsuljunk, az özvegy majd csak megél. Lesz majd annyija, hogy ha mostanhoz egy esztendőre hagyult ruhában férjének aranyozott betükkel gazdagon televésett kőemléke elé vánszorog, az a kő is megindul rajta. Hát a rabbi urak?

*

A Haynald Lajos kalocsai érsek ravatalán felhalmozott koszoruk között a hazai izraelita hitfelekezet hálás kegyeletének szerény levele is ott volt. Felekezeti sajtónk itthon és hazánkon kivül fájdalommal emlékezett meg a jeles főpap elhunytáról, ki a vallásnak igaz szellemétől áthatva, az antisemitikus mozgalom kereszténységellenes voltára nyiltan ráutalt és apostoli szózata által sok eltévedt ember lelkéből a lappangó bűn-csirákat kitépdeste. De midőn e nagy férfiu sírja felett hálaérzetünk ismét felelevenül, szomoruan mereszti reánk szemeit az a tény, hogy emberi jogunknak egy nemcsak hitfelekezetében, hanem Magyarország közéletében tündöklő férfiu által történt elismerése külön feljegyzésre szorul és hogy még

az ily külön megemlékezések is csak a ritka kivételek közé tartoznak.

*

A képviselőházban most folyó közigazgatási vita nem volna az, ami valójában t. i. a népképviselet fenséges eszméjének paródiája, ha a szabadság, egyenlőség és testvériség jelszavai alatt induló párt köréből egy kis antisemitikus kitöréssel nem kedveskednének. A törvény czime felett egy hét óta folyó, magasztos gondolatokkal itatott vitához *Uray* Imre képviselő zsidóellenes kifakadása szolgáltatta az attikai sót. Ez a jámbor úr zokon vette, hogy a német sajtó egy-két tagja az ő államférfiui nagyságát és pártjának egyedül üdvözítő voltát kétségbe vonni nem átallotta és *ezért* ultimatumot vág az összes zsidók fejéhez, melyeknek eddig »barátja« volt. Uray Imre kissé furcsán rótta le háláját azon rajongó függetlenségi párti zsidó irócsoport ellen, mely a sajtóban jobb ügyhöz méltó buzgalommal harczol az ő pártjának érdekeiért. Aztán a 48-iki idők egyik legkiválóbb vivmánya a sajtó szabadság iránti hódolatát is sajátszerüen fejezte ki. De hát ez az ő dolga. Amit mi ez alkalommal mondani akarunk, az csak az, hogy korunknak egyik legnagyobb szégyenét a jelen század elején keletkezett nagy ideákkal folytatott leplezetlen hazug játék képezi. Ha például az osztrák Reichsrathban most lezajlott igazságügyi vitánál a zsidóvallásu bírák kinevezése ellen folytatott izgatással szemben a kormány olyan lanyhán viselkedik, ha szemben az állam alaptörvényeiben lefektetett teljes jogegyenlőségi elvvel Ausztria felső bíróságaihoz zsidó vallásu egyén kinevezve tényleg nincsen, ugy ez azt mutatja, hogy az alkotmánytörvények szentségének korszaka lejárt. Lejáratták pedig a törvényhozások maguk, mivel nem birnak azon erkölcsi erővel, hogy önnön kebelükből kivessék azon elemeket, melyek a törvényhozás tekintélyét a terrorizmus eszközeivel porba rántják, hogy aztán ott a souverén népképviselet alkotásainak gyökereire fészkeljenek. Lejáratják a kormányok, melyeknek cselekvésében vagyis inkább mulasztásában az antisemitizmus zajongó elmélete csendes, való életre támad. Quousque tandem? . . .

Budapest.

Dr. Mezey Ferencz.

TUDOMÁNY.

A négybetűs istennév történetéhez.

A 44. zsoltárról a legelterjedtebb nézet az, hogy a Makkabäusok korából származik. De miért? hisz e zsoltárt tartalmánál fogva a legpontosabban alkalmazhatjuk úgy az első templom pusztulása idejére, mint a fogságra vagy a második templom első periodusára is? Egy rendkivül fontos körülmény kikerülte eddig a bibliamagyarázók figyelmét e zsoltárban, melynek nehézségét érezték ugyan, de nyitját meg nem találták, bár ép azon momentum nyujtja a legbiztosabb fonalat mely e zsoltár keletkezési idejének meghatározásához vezet.

Mindenekelőtt lássuk azonban a zsoltár összefüggő tartalmát. 1—9 Izraél megemlékszik az ősidőkről, midőn atyái Isten segedelmével országot szereztek s elleneiket legyőzték. Istent, hatalma s Izraél iránt tanusított szeretete miatt, nemcsak az ősök dicsőítették, hanem mindörökké magasztalja Izraél az Ő nevét. 10—17. S minket mégis megvetettél, megszégyenítettél s nem vonulsz ki seregeinkkel; bennünket hátrálni engedsz szorongatóink elől s népek közé szóratunk szét; szomszédaink gyaláznak, gúnytárgyává lettünk a körülöttünk lakóknak. 18. Mindez ért bennünket s mégsem feledtünk el Téged s nem tagadtuk meg szövetségedet; 19. nem engedtük, hogy szívünk hátráljon s lépteinket nem térítettük el a Te ösvényeidtől: 20. bár vadak tanyáján zúztál is össze bennünket s ránk borítád a halálárnyékát. 21. אם שכחנו שם אלהינו ופרש כפינו לאל זר (22 הלא אלהים יחקר זאת כי הוא יודע תעלמות לב (23 Hisz Te éretted gyilkoltatunk le naponta, vágóra hurczolt jószágnak tekintetünk. 24. Ébredj! ne vess meg örökké stb.

A zsoltár egész tartalma világos, csak a 21. és 22. vers — mely egymás közt sem összefüggő — nem illik az egészbe s érthetetlennek látszik. A legtöbb magyarázó az אם szócskát esküformának tekinti: »Soh'se feledtük el Isten nevét s nem

emeltük kezeinket idegen istenség felé.« Mások feltételes mondatnak veszik: Ha elfeledtük volna stb. s a 22. vers képezné az utómondatot: »Vajjon Isten nem tudná-e meg ezt, hisz Ő ismeri a szív rejtekeit.« Az első felfogás érthetetlen, mert az esetben továbbra is még felfoghatatlanabb a szenvedés oka, s ez esetben épen nem illenék oda a 22. vers, melyet Ewald csakugyan zárójelbe is tesz. — A második felfogás szerint a zsoltárköltőnek e helyen meg kellett volna Isten büntetésében nyugodnia, mert hátha csakugyan Istentől való elpártolás okozta a szenvedést! Ámde ilyen következetlenséget nem tételezhetünk fel a zsoltárköltőről.

E két vers helyes megértése czéljából a következőkre kell ügyelnünk. Mióta Mózes még Egiptomban kinyilatkoztatta a nép előtt Izraél Istenének nevét, azóta a négybetűs istennév jelezte Izraélnek speciálisan nemzeti Istenét. A יהוה vezette Izraélt sértetlenül minden akadályon keresztül, az segítette elleneivel szemben, ő küldte rájuk a büntetéseket, őtőle vártak áldást, egyedül ő hozzá fohászkodtak. A nép történetének előrehaladtával ezen négybetűs istennév használata fokozatosan nagyobb mérveket ölt, olyannyira, hogy Mikha, Ezsaiás, Jeremiás és Ezsékiás prófétákban alig akadunk mondatra, hol e név ne fordulna elő. De a babilóniai fogság óta nagy változás állott be e név használatában. Dániel, Ezra, Nehemiás s a krónikákban a יהוה helyett igen sűrűn אדני áll. Az istennév profanizálása elől való félelem oda vezetett, hogy nemcsak hogy, amennyire lehetett, elkerülték e név használatát, vagy pedig a שם szóval helyettesítették, mint azt Geiger (Urschrift 230. ll.) kimutatta, hanem annak használatát szigorú törvények utján elvonták a néptől; majd csak a papok mondták az áldásnál, majd csak a főpap, míg végre Jámbor Simon halála után משמת שמעון הצדיק נמנעו אחיו הכהנים מלברך בשם teljesen kiveszett a nép tudatából s elfeledte annak kiejtési módját.

Ezeket tekintetbe véve egészen világos lesz előttünk a zsoltár 21. és 22. versének értelme. Izraél szigorúan ragaszkodik Istenhez s törvényeihez, és Isten még sem segíti a népet. A zsoltárköltő előtt rejtély gyanánt tünik ez föl s kutatja a szenvedésnek, illetve Isten büntetésének okát. *Nem feledtünk el Téged, nem tagadtuk meg szövetségedet, nem engedtük, hogy*

szivünk hátráljon s lépteinket nem térítettük el a Te ösvényedtől: jóllehet, hogy vadak tanyáján zúztál is össze bennünket s ránk borítád a halál árnyékát! Tehát mért szenvedünk? Miben vétkeztünk? Talán az volna bűnünk, hogy nem יהוה, hanem אלהים megszólítással imádkozunk? Hiszen (21) Ha el is felejtettük Istenünknek nevét, s így a mi legfőbb Urunkat nem szólíthatjuk az ő tulajdon nevén, hanem csakis az *általános* אלהים szóval, mi által úgy látszatunk, mintha idegen istenséghez emelnők kezeinket: vajjon Isten nem képes-e ezt kikutatni, hisz Ő ismeri a szív rejtelmeit, ő tudja jól, hogy az אלהים név alatt is csak יהוה-t imádjuk, hogy Te éretted gyilkoltatunk le naponta! Tehát: Ébredj! ne vess meg örökké!

Ilyen módon teljesen érthető a két vers s pontosan beleillik az egész zsoltár összefüggésébe. Megyjegyzendő még, hogy ugyanezen zsoltár 9. versében a וישמך szintén a négybetűs névvel helyettesítendő.

Ha már most megértettük e két verset, úgy könnyű szerrel állapíthatjuk meg a zsoltár keletkezési idejét. Támaszkodva a már előbb idézett משמת שמעון szavakra, mondhatjuk, hogy Jámbor Simon halála után — 200 körül — megkezdődött az istennév kijtésének rohamos elvonása a legfőbb hivatalos használatból is, s így a 165 körüli időkig — a makkabäusi harczokig — tehát egy egész generáció felváltása alatt föltételezhető, hogy a négybetűs istennév használata s kiejtési módja kiveszett a nép tudatából, mely körülmény azután a makkabäusi mozgalmas időkben joggal szolgáltathatott okot arra, hogy a zsoltárköltő a 21. és 22. versben foglalt panaszt hangoztassa.

Budapest.

Dr. Venetianer Lajos.

Löw Lipót levelei dr. Hirschler Ignáczhoz.

X.

Szeged, 1866. jan 18.

Igen tisztelt doktor úr!

Kleinmann joggal mondhatta önnek nevemben, hogy nincs ellenemre, hogy az egylet a pentateuch-fordítással Steinhardt rabbi urat bizta meg. Ez esetben kivánatos volna a *harmadik* könyvvel, melynek fordítását St. átvette s alkalmasint már be is fejezte, a sort megkezdeni. A kölcsönös revizió, a mit annak idején elhatároztunk, immár meghaladott álláspont.

Az *első* könyvet én vállaltam el. S ezen tisztán véletlen körülményre vonatkoztak eddigi előterjesztéseim, mert föltételeztem, hogy az egylet a nyomtatást épen az *első* könyvvel akarja kezdeni. Ha az egylet csakugyan ezt akarja tenni, nem fogom magamat megnevezni sem mint szerkesztő, sem mint fordító, ami nem is szükséges. A fordítás, mely készen van nálam, csak puszta vázlat. Mindig arra számítottam, hogy a szünidőben gyermekeimmel fogom eszközölni az összehasonlítást régibb *magyar* fordításokkal, a mire magamnak nincs kellő időm. On pedig jól tudja, hogy gyermekeim sem 1864, sem 1865-ben nem töltötték a szünidőket atyai házamnál. Eképen a munka fennakadást szenvedett s az egylet — hallgatott. Hogy czélhoz jussunk, bátor vagyok önnek azt az ajánlatot tenni, hogy az egylet határozza el, hogy Kleinmann tanítványomnak, a tóra első könyvének reviziója körül teendő fáradozásai fejében megfelelő jutalmat szolgáltasson. Akkor aztán majd siettetni fogjuk a dolgot, mihelyt Kl. hazajön, a mennyire épen siettetni lehet. Ha az első könyv nyomtatva van, akkor az egylet már tovább rendelkezhetik.

Nagyon sajnálom, hogy Kl. részére jutalmazást kell kérnem. Ahelyett azonban felhatalmazom önt, tegyen nyilatkozatot nevemben, miszerint a rabbiknak annak idején megigért

költségmegtérítést *nem* fogom elfogadni. Az egylettől hozandó áldozat tehát nem lesz jelentékeny.

Azon esetben, ha ön az *első* könyvvel fog kezdeni, nagyon szeretném a nyomtatást az itteni Burger-féle nyomdában eszközölni. Burger már az én kedvemért is minden lehetőt el fog követni.

A dolog elintézésénél tehát egészen szabadon járhat el saját belátása szerint. Zipser barátom, ugy hiszem, teljesen egyetért velem. St. főrabbi úr felől nem merem ugyanazt állítani. Mezey úr tanuságom lehet, hogy én St. úrnak szinte udvaroltam, midőn Pesten közösen tanácskoztunk. De nem vagyok oly szerencsés helyzetben, hogy barátságával dicsekedhetném, s a B. Ch. magatartása a szemináriúm kérdésben bizony nem volt alkalmas arra, hogy magamnak barátságát megnyerjem. St. úrral tehát személyesen tessék érintkezni; biztos lehet benne, hogy önnek jobban sikerülend mint nekem.

Ha ura volnék a körülményeknek, bizony meglátogattam volna gyengélkedése alatt. Bárcsak folyton a legjobb egészségnek örvendhetne!

A szervezkedés kérdéséről a B. Ch. legközelebb fogja az utolsó czikket hozni. Az abban jelzett előmunkálatokat nézetem szerint egy a pesti hitközség által kirendelt bizottságnak kellene kidolgoznia.

Magam mindig rendelkezésére állok önnek. Ha netalán terveimet, a bibliát illetőleg, nem találná egészen elfogadhatónak, akkor kérem minden hímezés-hámozás nélkül tessék szólni. A lehetőség határain belül egészen rendelkezésére állok.

Isten tartsa meg önt jó erőben!

Igaz tisztelettel

barátja

Löw.

XI.

Szeged, 1866. febr. 14.

Nagyon tisztelt doktor úr!

Egy perczig sem habozom önnek felelni s egyszersmind kijelenteni, hogy én az ön által választott utat aggasztónak találom. Hiszen ha Ön szavaival élve, »egyes törvényekre vonatkozó negáló rendelkezéseknek rectificálására« ráállanak, akkor

már is meg volna az emanczipáczió! Amint lapomból tudja, én az elsőséget ennek adom, ámbár 1861-ben magam is a *reczepczió* mellett kardoskodtam. A tapasztalatok, a melyeket azóta, pl. a szeminárium kérdését illetőleg tettünk, kivánatossá teszik előttem, hogy az emanczipáczió ténynyé váljék, anélkül azonban, hogy ez a mi — sajnos igen fogyatékos — belügyeinket érintené. Nagyon tartok tőle, hogy az emanczipáczió roppant halasztást szenved, mihelyest azt egyházi ügyeinkkel, különösen egy zsinat tartásával összeköttetésbe hoznák. Minthogy én velem, a mint könnyen elképzelheti, nyiltabban beszélnek, mint más, habár mívelt zsidóval is, ennélfogva bátran alkothatok magamnak véleményt a hangulat felől, anélkül, hogy Pesten lettem volna. Én ezért szívből örvendnék tehát, ha már magáról a polgári s politikai emanczipáczióról biztosak lehetnénk. Ezen szilárd talajon aztán már tovább lehetne operálni. Ne felejtsük el, hogy a végleges döntés Bécsben történik. Már pedig ott bajosan fogják magukat elhatározni arra, hogy a magyar zsidókat több előnyben részesítsék, mint az örökös-tartománybelieket. Talán nem fenhéjázás, hogy ha feltételezem, miszerint én Magyarország azon rabbijai közé tartozom, akiket nem mellőzhetnek, ha a zsidó-kérdést vallásos területre játszszák át. Személyes elfogultság tehát bizonyára nem vezérel engem. Ezeket csak szerény vélekedés gyanánt mondom önnek, de igen kérem, hogy a körülményeket még egyszer fontolóra venni sziveskedjék. Egy levél határai sokkal szükebbek, mintsem a dolgot teljesen ki lehetne meríteni. Oly kiváló szellemnek, mint az öné, a mondottak bizonyára elégségesek.

Az ujságokból kivágott részeket felhasználtam; fogadja utólagosan köszönetemet szivességéért. Talán nemsokára ismét lesz alkalma ilyen küldeményre. Ez esetben, kérem, emlékezzék meg ujból a B. Ch.-ról.

Ophthalmologicus adaléka, melyért különös halálával tartozom önnek, a jövő számban fog megjelenni a »Forschungen« rovatban, ahol egy verbói med. dr.-tól is lesz adalék. Advocem Forschungen, ime elküldöm önnek Cohn Alb. utolsó hozzám intézett levelkéjét, a melyből megtudhatja, mint vélekednek Cohn és Munk uj, legujabb irodalmi vállalatom felől.

Kutner és Singer! hogy kerülnek ez urak önhöz?

Mindkettőnek aláírása ott díszlett a contra-szemenáriumi folyamodványon ő felségéhez, a mint a B. Ch. 1864. 45. sz. 909. l.-ban láthatja. Zsidó jezsuita-rend alapitásánál mindkettőnek hasznát lehetne venni.

Isten tartsa önt meg jó erőben! ez valóban az én mindennapi imádságom. — A tiszteleteit át fogom adni.

Őszinte tisztelője és barátja

Löw.

A mai postával beküldöm önnek egyik régibb röpiratomat.

XII.

Szeged, 1886. febr. 27.

Mélyen tisztelt doktor úr!

Az utolsó események meggyőztek engem arról, hogy Ön fölhagyott előbbi szándékaival. Hogy vajjon multkori levelem hozzájárult-e valamiben vagy nem — az mellékes; elég az hozzá, hogy a dolog most a maga utján van. Most aztán arra is elérkezettnek tartom az időt, kogy a *kultur-egylet* megalapításához fogjunk. Gazdag hitrokonaink most talán hajlandóbbak lesznek a közösségért valamit tenni, mint az emanczipáczió megtörténte után. Minthogy ön olvasta az éjszak-magyarországi községek beadványát a rabbiszeminárium ellen és a katholicus egyház tanfelügyelők mellett, ismerheti is az éjszak magyarország icultur-állapotokat. Azóta tetemesen rosszabbra váltak az állapotok. Több rabbi engedélyt nyert az udvari kanczelláriától, hogy nyilvános talmudiskolákat tarthatnak, melyeknek növendékei a hadkötelesség alól felmentetnek. A Politikai Hetilap pár héttel ezelőtt egy hivatalos statisztikai könyvből azt a hirt hozta, hogy »zsidó hazánkfiai« ennyi és ennyi perczenttel kevesebb katonát állítanak, mint a többi vallásfelekezet. Talmudiskolák jelentékenyen devalválni fogják e százalékot olyannyira, hogy pár év lefolyása mulva majd mondhatják, hogy a zsidók teljes élvezetében állnak a polgári és politikai jogoknak, és mégis kibirják magukat vonni a legterhesebb polgári kötelességek alól. De egészen eltekintve ezen — különben igen figyelemre méltó körülménytől, a privilegált talmudiskolák nem mások, mint a szellemi korrupczió hajlékai. Azon növendékek, kikből rabbik lesznek, fentartják a községek elhanyagoltságát. S ugyan mi történjék ama sok

emberrel, a kik 24 éves korukig nem tanultak valamit, a mi alkalmassá tenné őket polgári hivatásra? Ezen állapotok szomoru következményei mindig szemem előtt lebegnek.

Tunc etiam fatis operit Cassandra futuris
Qua, dei jussu non umquam credita Teneris.

De hátha ez ízben szerencsésébb vagyok Cassandránál: Minden esetre kikérem magamnak az ön véleményét.

Ophthalmologicus megjegyzése e héten jelenik meg. Szándékomban volt pótmegjegyzést hozzácsatolni a talmudban előforduló szembetegségekről, de csak a jövőre teszem azt.

Az országgyülési beszédeket eredetiben olvasom, a Lloydban foglalt fordításokról tehát nem itélhetek. Annyi azonban bizonyos, hogy Deáknak nyilatkozata a zsidókról igen szerencsétlenül lett fordítva. A nyomdába a Lloydból kivágott részt küldöttem, így tehát csak a korrekturánál eszközölhetek némi javításokat. Szíveskedjék kérem Dr. Polláknak tiszteletemet átadni. Igaz tisztelettel

vagyok barátja

Löw.

Tiszteleteit átadtam; viszonoztatnak.

XIII.

Szeged, 1866. márcz. 11.

Nagyon tisztelt barátom!

Jelen soraim átadóját, Schmiedl Albert urat a losonczi zsidó hitközség előljáróját, egy igen érdemes embert a legmelegebben ajánlhatom önnek.

Leveleink a multkor egymást kikerülték a postán. Azóta nem írtam, mert gondoltam, hogy Pestre megyek. Legközelebb többet. Barátunkat, Dr. Pollákot, tisztelem. Benső tisztelettel és barátsággal vagyok

Lőw.

XIV.

Szeged, 1866. márcz. 20.

Igen tisztelt doktor úr,
drága báratom!

A losonczi előljáró, Schmiedl úr, a ki szerencsés volt önnél tisztelegni, azt irja nekem, hogy Ön gyenge vigaszszal bocsájtotta őt el. Bátorkodom tehát a dolgot önnek ismételve

szivére kötni. Hogyha Ön maga nem tud vagy nem akar közbenjárni, akkor, reménylem, megtalálja majd arra a helyes embert.

Deák tehát elragadta önt. Nem csoda! Midőn 6 évig egy vármegyében laktam vele és barátjával, Csányival igen intim voltam, többször részesültem az élvezetben, órahosszat ő vele beszélgetni. Oly szerencsés vagyok, hogy birom jóakaratát. Akárhányszor meglátogatom, mindig szemrehányást tesz, hogy miért mutatom magam oly ritkán. Utolsó alkalommal azt mondtam neki, hogy az országgyűlés alatt nem akarom háborgatni, hozzátéve hogy: »óhajtom, hogy a legközelebbi alkalommal ne lehessen szerencsém tisztelkedni...« Ő hangosan nevetett és érdemesnek találta, a jelenlevő számos társaságnak az attól nem hallott kivánságot ismételni, a mi egyhangu éljennel lett kisérve. Abban, a mit a vegyes házasságról mondott, talán van egy kis részem, a mennyiben Klauzálnak ittlétekor nagyon részletesen fejtegettem volt.

Úgy látszik, hogy ügyünket ismét új veszedelem fenyegeti, amint a Konst. österr. Ztg s a ODPost-ból láthatja. Bátor vagyok önt figyelmessé tenni a B. Ch. legközelebbi számának vezérczikkére.

A »Forschungen des wissenschaftlich-talmudischen Vereins« számára hír szerint Párisból segély fog érkezni, még pedig Günzburg Horace bankártól. Az utolsó számban egy med. doktor-tól értekezés van, melyet tessék elolvasni. Sok tiszteletet csatolva ide dr. Pollák részére,

maradok igazi nagyrabecsüléssel és barátsággal

Löw.

IRODALOM.

MIKES KELEMEN KÉT MUNKÁJA.

Mikesnek a múzeumi könyvtárban levő kilencz munkája között két a zsidóságra vonatkozó könyvre akadunk. Az egyiknek czime: »Az izráeliták szokásáról«. A munka nem pusztán a zsidók szokásainak leirását akarja magában foglalni, hanem bevezetése, helyesebben megvilágítása e munka második részének, ami »A keresztények szokásiról való beszélgetés« czimét viseli.

A munka keletkezésére nézve világos adatunk nincsen. A czímlap elveszett s csak következtetések utján állapíthatnók meg, hogy mikor irta szerző ezt a művét. Érdekessége kitünik a czikkek elősorolásából. Tárgyazza a következőket:

1. Hogy mivégre vagyon csinálva ez a könyv. 2. A patriarkákról és az ő nemesi voltokról. 3. A patriarkák jószágiról és foglalatosságiról. 4. Az eledelről. 5. Az izráelitákról és az ő nemességekről. 6. Az ő foglalatosságokról, a földi munkáról. 7. A szent földről és annak termékenységéről. 8. Az izraeliták jószágiról. 9. A kézi mesterségekről. 10. Az izraeliták ruhájiról. 11. Az ő házi eszközökről és házakról. 12. Az ő eledelekről. 13. A tisztulásról. 14. A házasságokról. 15. A gyermekek neveltetéséről. 16. Az izráeliták jeles és emberséges magokviselésekről. 17. Az izráeliták mulatságiról. 18. A gyászról. 19. A temetésekről. 20. A vallásokról. 21. A bőjtről és a fogadástételről; a prófétákról, a bálványozásról, az izraeliták rendtartásáról, szabadságokról és a házi hatalmakról. 22. Az öregeknek hatalmokról. 23. Az igazság kiszolgáltatásáról. 24. A hadakozásról. 25. A királyokról. 26. A sidók rabságban való létekről. 27. A sidók felszabadulásokról és hogy mitsoda állapotban valának a persák alatt. 28. Hogy mitsoda állapotban valának a sidók a görögök birodalma alatt. 29. A makabeusok

idejében való dolgokról. 30. Az utolsó időkben lévő sidóknak szokásiról. 31. A zsidók sokféle vallásiról és babonaságiról. 32. A valóságos izráelitákról.

Az ezután következő része a munkának a kereszténység szokásait sorolja föl, bővebben kimerítve a tárgyat, mint az első részben. A munka megfelel czimének. Általában csak a szokásokat sorolja fel a szerző, azoknak jó vagy rossz voltukkal nem sokat foglalatoskodik.

A másik ilynemü kiadatlan munkája Mikesnek:

»A sidók és az újj testamentumnak históriája«. Jézus mennybemenetelétől fogva történeti sorrendben mondja el a zsidóknak a kereszténység megalakulása korában viselt dolgait. Beleszövi a rómaiak históriáját is — bezárólag Vespáziánusig — lépten-nyomon felhasználva Tacitust és egyébb forrásokat a klasszikusok köréből. Nyelvezete — mint minden munkájában — erős, zamatos, folyékony és magyaros, könnyed, magán viseli az ama korbeli magyar dogmatikus irányú munkáknak sajátságos ódonszerüségét; de más szempontból bizonyos idegen íz elvitázhatatlan. A munka méltatására még visszatérünk.

Svarczenberg József.

SÁUL ÉS DÁVID TÖRTÉNETÉHEZ.

(Prof. Dr. *Steinthal H.*, Zur Geschichte Sauls und Davids. A berlini »Lehranstalt für die Wissenschaft des Judenthums« kilenczedik Értesítőjében.)

A hires filozófus és összehasonlító nyelvész megnevezett iratában két kisebb értekezés van egybefüzve. — Az elsőben Sámuel könyvének történeti adatait veszi kritika alá, és egynehány szellemes megjegyzés alapján azon merész állítást koczkáztatja, hogy Sámuel könyvének tartalma nem történeti elbeszélés, hanem mese. »A tulajdonképeni történeti tények, a melyeket a két Sámuel könyve elbeszél, egyetlen egy lapon is elfférnének.« (5. l.) A könyv szerzője nem is szándékozott történeti könyvet adni, hanem csakis vallásművet.

A buzgalom, a mely valamely szentirási könyv felé fordul, mindig vészthozó. — Szerző végeredményeiben a tagadás

szellemét követve, túlhaladja összes megelőzőit. Pedig már Wellhausen is, kinek a Sámuel könyve forrásainak és szövegének megismerése körül a legnagyobb érdemei vannak, alaposan megnyirbálta a nevezett könyv történelmi tartalmát.

A magasabb kritika oly bőséges használata mellett, a milyent szerzőnél tapasztalunk, könnyen lehet mindent bizonyítani, állítani és tagadni. Ha II Sámuel 1, 23-ra támaszkodva, kétségbe lehet vonni azt, hogy Jónáthán Sául fia volt, akkor természetesen nem leszünk meglepve, ha a Sámuel létezése is kételylyel illettetik, sőt azáltal sem, hogy Dávid és Urija viszonya és minden, a mi hozzá fűződik, mese, *mert ily távolságból nem lehet valaki szerelmessé.*

Nagyobb becset tulajdonítok a második értekezésnek, a mely a bibliai héber szöveget méri össze az alexandrinus fordítás szövegével. Szerző főképen az első Sámuel könyvéből vett példákkal bizonyítja, hogy a héber szöveg még a Sámuel könyvében is, habár a szentirás könyvei között a legrosszabbúl megőrzött szövegek közé tartozik, pontosabb a Septuaginta szövegénél Thenius kommentára (1842.) különös lelkesedéssel karolta fel a LXX szövegét Sámuel könyvéhez és ennek ítélte oda a pálmát. A helyesebbnek vélt septuaginta-szöveget sajátos héberséggel fordította vissza az eredeti héberbe. Thenius és követői ellen fordúl szerző, hogy babonás hitüket a LXX iránt megingassa. Ugyanezt megtette már Frankel Z. is »Vorstudien zu der Septuaginta« czimű munkájában (1841.), a melyre szerző is hivatkozik, de az, úgy látszik, ismeretlen előtte, hogy ugyancsak Frankel az általa szerkesztett folyóiratban: »Zeitschrift für die religiösen Interessen des Judenthums« (I. [1844.]) Thenius Sámuel kommentárjáról hosszú és heves bírálatot tett közzé, a melyben a szerző által gyűjtött anyagnál jóval többel bizonyította a héber szöveg elsőbbségét.

Steinthalt, kinek a pszikhológia, az ethika, a classica philologia és az összehasonlító nyelvészet terén halhatatlan érdemei vannak, felekezete iránti megható szeretet vezette a biblia és a zsidó vallásbölcsészet tanulmányozásához. E szeretet gyümölcse ama gyönyörü gyűjteményes kötet, a mely nem régiben: »Zu Bibel und Religionsphie« czím alatt jelent meg s még több értekezés. Ezen értekezések között foglal helyet az előttünk fekvő irat is, a melyet habár részben túlmerésznek tartunk, mégis hálával fogadunk és hálával fog venni a bibliai tudományok minden barátja.

Budapest. DR. BLAU LAJOS.

ZSIDÓ MONDÁK, LEGENDÁK.

(. . . S így szólt a király: Térjen vissza házába, de ne kerüljön szinem elé; és visszatért Absalon házába, de a király szine elé nem bocsájtatott. II Sám. 14[24].)

Dávid imája.

Isten! ki törpe lelket porba sujtasz,
Ki leigázol gőgös szellemet;
Haragvó felhők egyre tornyosúlnak —
S én, mint a koldús, gyáván reszketek.
Oh! hogy a trón se nyujthat boldogságot!
Sebemre Gilád balzsamot nem ad;
S mint húnyó csillag, alig vet világot
Vérző szivem a — hermelin alatt!

A durva pórral örömest cserélnék,
Darócz ruhája gyémánttal felér;
Fejemről díszt és koronát letépnék
Egy gondtalan és boldog perczeér'.
Ha nem gyötörne sok-sok rémes álom,
Mely éji csendben olykor megrohan,
Azt látom irva mindenik villámon:
Testvérgyilkos lett Absalon fiam!

Oh végzet, végzet! mért vagy oly kegyetlen,
Sivárrá tenni végső perczemet!
Vagy mért nem lángol őserő szivemben,
Hatalmasabb, mint gyilkos fegyvered!?
Nincs szív, mely értem melegen dobogna,
Mely a redőket elsimítaná —
Fonnyadva hull egy-egy virág a porba
S az ég se hullat könyeket reá. . . .

Oh végtelen nagy a király kegyelme,
És óriási a királyi szív!
Hegyi pataknak éltető melegje,
Fatörzs, melyet sürü lomb ékesít.

De ah! mit ér, ha mint a nap kiszórja
Sivár szivekbe fényes szellemét —
Ha nincs sugár, mely visszaszállna lopva,
Hogy beragyogja hervadó szivét! . . .

Szeretni mindent s ah! senkit szeretni,
Mosoly ne üljön ajkai felett,
A szív parancsát mélyre kell temetni,
Hogy fel ne szítsa bosszú, gyülölet.
Madár a fészkét, hol szerelmet látott,
Erdő magányán kis kölykét a vad,
A pór szerethet gyermeket, családot,
Királynak még könyezni sem szabad!

Fel nem sikolthat gyermeke halálán,
Mert a királyszív gyáva nem lehet;
S nem áldozhat a bosszú lángoltárán
Egy életért egy másik életet! —
. . . . . Oh vége, vége! — életem folyása,
Mit még teherként vinni kell tova:
Egy hamvadó szív végső lobbanása,
Egy őszi nap utolsó sugara. . . . . .

Budapest.

MAKAI EMIL.

VEGYES.

Irodalmi hirek. Megjelent és beküldetett: *dr. Spira* Jakab: Mendelssohn Mózes és iskolájának (A biuristák) szentirás-magyarázata. Budapest. *Dr. Löwy* Mór: Zum Feste der Gesetzgebung (Hitszónoklat). *Szép* Lipót: A veszprémi »Hochmuth Ábrahámné« nevü krajczáregylet multja és jelenje. Veszprém.

Rabbi választások: *Dr. Eisler* Mátyást a kolozsvári izraelita hitközség, *Dr. Nádai* Gyulát pedig a simándi izr. hitközség rabbijává választotta. Az új rabbik, mint utolsó számunkban jeleztük, csak nem régiben lettek felavatva.

A zsidó hitre való áttérés tárgyában mult havi czikkünkben közzétett rendeletet a »Jog« czímü szaklap f. é. julius 19-iki számában »mint ezen kérdés megvitatására szolgáló rendkivül érdekes adalékot« azzal közli olvasóival, hogy miután e rendelet a »Rendeletek Tárá«-ban közölve nem lett és igy alig ismeretes, olvasói bizonyára *köszönettel* veendik, hogy ezen érdekes rendeletre figyelmöket felhivja. Szeretjük, hogy e rendelet jelentőségére nézve a »Jog« velünk egyetért. De ha a szaklap a kérdésbenforgó rendeletnck folyóiratunkból történt átvételeért olvasóitól köszönetet vár, mi méltán elvárhattuk volna tőle, hogy bennünket idézzen. E rendelet a »Jog« czégére alatt épen úgy bejárta a napi sajtót és a felekezeti lapokat, mint a hogy az »Ügyvédek Lapja« czégére alatt bejárta azokat a folyóiratunk májusi számából hasonlóképen a forrás megnevezése nélkül közölt válási rendelet. Azt hiszszük, hogy teljes jogunkban vagyunk, midőn az idézett jogi szaklapokat eljárásuk helytelen voltára figyelmeztetjük.

Csodabogarak. Mult havi számunkban e czím alatt kimutattuk, hogy a mainzi Israelit, mely erőnek erejével hozzánk dörzsölődzik, magyar viszonyokat illetőleg őrületes tudósításokat közöl. A mainzi orthodox ujságban májusban megjelent és a magyar munkatársak által julius 1-éig bizonyosan sőt tán mai napig is czáfolat nélkül hagyott tudósítás átvételét ugy látszik egyik leginkább érdekelt munkatárs, aki Viadornak nevezi magát, egyebek között azon részében is, hol a morenukról van szó

magára nézve sértőnek tekintvén, e miatt nem a mainzi ujság, hanem ellenünk fordul, kijelentvén, hogy majd ha ő a mi morenunkat teszi megbeszélés tárgyává, akkor elmegy a kedvünk az enyelgéstől. A nyilatkozat egyik fordulatából és azon körülményből következtetve, hogy szerkesztőtársam rabbi, itt nyilván az én morenumról lehet szó. Mert hát van. Én nem restellem, hogy én is voltam Arkádiában. Akarom mondani én is voltam bachur, még pedig a magam kosztján. Régen volt, de igaz. Egyszer aztán évek multán 1887 szeptember 21-én, volt régi tanítóm Schück Salamon karczagi kerületi orthodox főrabbi úr egészen spontán egy díszes morenut küldött posta utján. Megörültem neki. Sőt két évvel ezelőtt, mikor egy orthodox atyafi azt állította rólam, hogy nem tudok héberül olvasni, használ is vettem. Nyomban kikerestem a bizonyságlevelet, melynek teljes okmányi erejéről V. ur is csak tisztelettel szólhat. Egy elismert hithű rabbi állította ki tanítványának, egész hitközségének tudomásával, önszántából, régi formában pecsét mellett, ékes héber stylusban. Ha tud valamit ezen a nyelven, gyönyörüsége telhetik ebben az okmányban, mely nekem kedves emlék, bár a sok dícséret mián csendesen zümmögő szemrehányás is. — Amennyiben tehát Viador ur a mi morenunkra vonatkozó leleplezéseivel ezek után is késik, természetesnek fogja találni, hogy én épen az ellenkező tulajdonságot tételezem fel nála, mely a *viador* fogalmához legközelebb füződik.

Enyelgő kedvemet ne féltse. Képzeletem az eszmetársulás rengőjén most is ott himbálódzik a *gladiatorok* előtt, kik hajdan harczi játékokkal mulattatták a közönséget. Megrezdülök. Hallani vélem ablakomon keresztül az imperatorhoz repített üdvözlő szózatukat: morituri te salutant . . . Ejnye ez a sok szunyog! M. F.

A leégett német szinház kifüstölt igazgatója intézetének uj életre hivása iránti kétségbeesett kisérletei közben egyebek között király ő felségéhez is segélyért folyamodott. A nemzet érzületét elvetemült módon bántalmazó és hazaellenes kifakadásoktól duzzadó ezen kéregető levelét, mint részben már tudjuk, jóhiszemű tévedésből felekezetünkhöz tartozók is aláirták, és a közvélemény méltó felzudulása most őket is sujtja. E feletti hazafiui fájdalmunkat csak fokozza, hogy azon német szellem áldozataivá lettek, melynek türelmetlenségén nőtt a század legundokabb fattyúhajtása: az antisemitizmus.

TÁRSADALOM.

A keresztség hatálya.

Folyó é. juliusi számunkban egy esettel foglalkoztam, melyben a vallás- és közoktatási ministerium megengedte, hogy a keresztény felekezetek viszonosságáról szóló törvényre alapított joghasonlatosság nyomán, keresztény szülőktől származott egyének a zsidó vallás kötelékébe léphessenek. Ezen viszonyaink között nagy elvi jelentőségű hosszu évtizedeken keresztül mesterségesen épült gátokon rést vágó kormányi intézkedés folyóiratunk révén bejárta a hazai napi- és szaksajtó minden rétegét, sőt nem egy külföldi lap hasábjait is. Nem csodálkozhatunk, hogy a kérdésben forgó rendelet közléséhez csak itt-ott füztek megjegyzéseket, mert megszokhattuk már, hogy ahol a zsidóság összességét érdeklő társadalmi eseményekről vagy épen jogviszonyainkat érintő kérdésekről van szó különben annyira agilis sajtónk reflexióit hamu alá rejtegeti. Bírák személyes torzsalkodására, sőt a legkisebb csendőri tulkapás esetén, mint vezényszóra indulnak meg a lángoló vezérczikkek jogrendről, szabadsági jogokról és a jó ég tudja mi mindenről. Ellenben a buján termő ritualis vérvádakra, vagy a magyar zsidóság házassági és egyéb jogi zavaraira csak ritkán mozdul meg egy is azok közül a fényes tollak közül, melyek journalistikánkat annyira díszitik. Iróink egyéni érzéseiket csak suttyomban nyilvánítják, míg rendszeres feladatuk körében zsidó dolgokban lakatot tesznek sziveikre, kölönczöt kezeikre. Ez az elővigyázatosság, melyet előfizetői, sokszor politikai tekintetek, nem ritkán a minden theoriák daczára is uralkodó egyháztól való gyermekes borzongás szülnek és a mely helylyel-hellyel a minden irányban független iróknál a kislelküségig süllyed, lidércznyomásként helyezkedik társadalmunk azon rétegeire, melyek a közvélemény rideg közömbösségét, hogy ne mondjam ellenszenves érzületét látva, külső bátorítás nélkül érettünk, jogainkért szót emelni vagy épen sorompóba szállni

nem mernek. Azonban a közszabadságok élvezetében bennünket hátráltató körülményektől most elfordulunk, hogy szedegessük a jogainkért való vesződségeinkből gyült apró-cseprő sikereket. Legalább ily módon igyekezzünk egy szebb jövőnek fundamentumait lerakni, míg a haladás szelleme, e nagy építőmester, jobban kedvez nekünk.

A kultuszminiszter 1890. évi február hó 3-án 55480/1889. szám alatt kelt rendeletével keresztény származásu magyar honpolgároknak jógérvényes áttérését a zsidó vallásra az oknál fogva engedte meg, mert az illető egyének megkeresztelve nem voltak, vagy a rendelet szavaival élve, mert az illető esetben az eltörölhetlen bélyeget hátrahagyó keresztség elmaradt. Megdönthetetlen sziklaként áll e rendeletben azon elv, hogy a ki Magyarországon a keresztény vallás közösségébe nem pusztán a leszármazás ténye, hanem a keresztelési szentség felvétele által kebeleztetett, többé zsidóvá nem lehet. Szó férne ugyan ezen tanhoz nemcsak egyházjogi vagy általános jogtörténeti okokból, hanem még a magyar jogtörténet szempontjából is. De hát végre is kezdjük már belátni, hogy az igazság mérlegének nyelvecskéje idegesen ugrándozik hol jobbra, hol balra, hol előre, hol hátra, ha rólunk van szó. Azért egy-két évtized óta kedvelt divattá vált közöttünk, hogy moralis erőnktől történt megfosztásunkat, mintegy önnön kebelünkben is szankczionálva, vallásunk, erkölcstanunk, történetünk és felekezeti becsületünk galvanizáczioja érdekében föld alatt és föld felett lehetőleg keresztény tanukat szólaltassunk meg, hogy a keresztény társadalom nemes és igaz elemeinek segítségével győzzük meg a mostohálkodókat. Ép így vagyunk egyéb igazainkkal is. Ugyanaz a sérelem, a tudomány összes segédeszközeivel az egész zsidó felekezet által megvilágitva, másképen hat a társadalomra, ha azt érdekünkben például a »részrehajlatlan« tóháti ref. presbyterium terjesztené elő. Az igazság nem hordja már önmagában értékét. Másként fésülködik szombaton, másképen vasárnap. Azért rozoga bárkánkban lelkünkből örülünk, ha olykor-olykor valami szelid galamb repül felénk. Sorba öleljük, csókolgatjuk. Ha még oly parányi kis jószág szeretetünk felemeli a fejedelmi sasok közé. Ily gondolatokkal közlöm a következő okmányt is, melynél tolerántsabb keresztény papi nyilatkozatot egyhéti ügyben az ujabb

időből egyhamar nem tudnék megnevezni. Szóljon egyébiránt az igénytelen okmány maga, mely speczialis érdekeinktől eltekintve, a még mindig elintézetlen *elkeresztelési vitában* egyebek között érdekes adalékul szolgál arra is, hogy a reform. egyház mily dicséretes módon bánik a kezeibe fektetett hatalommal és mennyire, távol áll tőle a szándék, hogy önerejét más felekezet kárán növelje:

Bizonyitvány.

Alólirott bizonyitom, hogy Berger Fanni izraelita nönek f. évi január 29-én született iker gyermekei, névszerint: Gyula és Aranka egyházunkban február 1-jén megkereszteltettek, azon oknál fogva, mert bába és keresztanya Berger Fanni saját nyilatkozata alapján öt ref. vallásu hajadonnak mondották be. — Minthogy azonban pár nappal később a budai hitközségi izr. lelkész úr hivatalunknál megjelenvén, felderítette a dolgot, valamint az anyának is abbeli nyilatkozatát adá tudtunkra, hogy megbánta, miszerint gyermekeit megkereszteltette, s a miatt lelkifurdalást érez; a keresztelési anyakönyv illető rovatába a következő jegyzetet vezettük be:

Berger Fanni izraelita nö ikergyermekei tévedésből keresztel-tettek meg, s minthogy az anya a miatt lelkifurdalásokat szenved, — azok az egyházból s anyakönyvből kikebeleztetnek. *(Lásd keresztelési anyakönyv VII-ik kötet, 196. lap, 81. és 82. sorszám.)*

Budapest, 1882. junius 10.

(P. H.)

Balla Árpád, s. k.
ref. s. lelkész.

Első sorban szembe ötlik, hogy itt sajátszerü szerep- és gondolat-csere történt. Az idézett rendeletben a *közigazgatási hatóság* egy belopódzott gyakorlat nyomán a keresztséget eltörölhetlen bélyegnek dekretálja, míg a fenti bizonyítvány szerint a keresztény *egyházi közeg* e tant egy jogi hatállyal egybekötött tény által megtagadta. A juliusi számban egész terjedelmében közzétett ministeri rendelet ugyanakkor midőn kijelenti, hogy *a kormánynak nem lehet feladata, bárkit is e hon polgárai közül vallásos meggyőződése ellenére valamely vallás követésére kényszeríteni*, egyuttal nyilt ellentmondással a keresztséget eltörölhetlen bélyegnek nyilvánítja, míg ellenben a fenti bizonyítványban a keresztény lelkész a

gyermekeinek megkereszteltetése miatt lelkifurdalást érző anya bánkódását önmagában véve elegendőnek tartotta, hogy a megkeresztelés tényét, illetve az ahhoz fűzött következményt semmisnek nyilvánítsa. Feleslegesnek tartom, hogy a világi hatóság kijelentésével szemben, az egyházi közeg helyes és liberalis felfogása mellett tüzetesebb fejtegetésekbe bocsátkozzam. Ily nemes, méltányos és valóban keresztényi, sőt eszményileg tiszta jogi érzékre való eljárás mellett, nem történhetnének oly égbekiáltó események, mint a minők például — ha emlékezetem nem csal — úgyancsak 1882. évben Ausztriában történtek, midőn több szegény galicziai zsidóknak leányait a kolostorban erőszakkal megkereszteltették és fogva tartották, hogy ráadásul aztán az osztrák legfelsőbb bíróság a leányok kiadását a polgári törvénykönyvre való hivatkozással személyi biztonságuk veszélyben forgása miatt a szülőktől megtagadja. Ilyen következménynyel jár a keresztség eltörölhetlen bélyegének hatósági dekretálása. Sebet éget az ember legszentebb érzelmein, semmivé teszi a jogosultan nyilvánuló szabad akaratot és legérzékenyebben sérti a tévesen védett vallási érdeket, nem támadhatván bizodalom oly hit iránt, mely lelkiismereti kényszer, kegyetlenség, csel és eltévelyedésből vagy épen erőszakból táplálkozik.

A dolog természeténél fogva a ministernél kétségtelenül illetékesebb keresztény egyházi közeg itt ismertetett cselekményéből következőleg a keresztség eltörölhetetlen bélyegére nézve felállított és annyi időn át nebánts-virágot képezett tan irányadó módon a természetjog, sőt szabadelvü államok pozitiv törvényei szellemében egyházi részről megczáfolva levén, bízvást reméljük, hogy a minister úr a keresztség hatályára vonatkozó, az egyházi felfogás által is feladatott nézeteit adandó alkalommal, vagy amit még inkább óhajtanánk, égető szükséget képező idevágó általános intézkedéseinél, a jogegyenlőség elveivel összhangzásban, a szabadelvü követelményeknek megfelelően módosítani fogja. E reményünk talpkövét ép gróf Csáky érintett nagyfontosságu nyilatkozata képezi, *mely szerint a kormánynak nem lehet feladata, hogy bárkit is e hon polgárai közül, vallásos meggyőződése ellenére, valamely vallás követésére kényszerítsen.*

Budapest. Dr. Mezey Ferencz.

Államhivatalnokok megadóztatása.

Ujabb időben számos hitközség kérdezősködik: fel vannak-e jogosítva az állami tisztviselők arra, hogy magukat a hitközségi teherviselés alól kivonják?

Már magát azt a körülményt, hogy ezen kérdés felvetése lehetségessé vált, sajnos jelenségnek kell tartanunk. Régi traditio az hitközségeinkben, hogy a kiválóbb társadalmi állást elfoglaló tagokat, mint p. az orvosokat, ügyvédeket és — mióta felekezetünkbeliek állami hivatalokba is bejutnak — a bírákat, vasuti- s távirdai hivatalnokokat és egyéb tisztviselőket csekély mérvben adózzák meg. A felekezeti adót csak a kapocs jelének kivánják tekintetni, melylyel az u. n. honoratiorokat a hitközséghez fűzik; egyébként pedig megadják nekik az őket megillető tiszteletet, és szívesen részesítik őket mindazon előnyökben és kitüntetésben, melyeket a kitközségi élet nyujtani képes.

Azt észleljük, hogy az államnak zsidó vallású tisztviselői — tisztelet a kivételek előtt — viszont nem igen vágyódnak a dicsőségre, hogy a felekezeti életben szereplőkké tétessenek, sőt immár nem gyéren restelleni kezdik, ha azon hitközség, melynek kebelében élnek, de melylyel nem törődnek, csekély felekezeti adó kivonása által őket származásukra emlékezteti. Gyakran fordul elő, hogy egy állami tisztviselő, ha oly helyen működik, melyen származását nem ismerik, zsidó létét eltitkolja mindaddig, míg valamely családi esemény őt a zsidó anyakönyvvezető igénybevételére nem kényszeríti.

Ez azután itt-ott visszás helyzetet teremt. Hitközségeink traditionális eljárása s tisztelete a zsidó honoratiorok iránt azon hálaérzetből képződött, melylyel irányukban viseltettek azért, mert elnyomatásunk és üldöztetésünk idejében társadalmi összeköttetéseiket az egész zsidó közönség javára hasz-

nálták fel és felekezetüknek el nem évülő szolgálatokat tettek. Most — egyenjogusíttatásunk harmadik évtizedében — nem jutnak többé honoratioraink, és különösen nem állami tisztviselőink abba a helyzetbe, hogy zsidók üldöztetésének elejét vegyék; átszállt ugyan reájuk mégis azon kíváltságos állás, melyet a honoratiorok hitközségeinkben mindig elfoglaltak, de azért most már a felekezet tőlük egyebet nem vár, mint csupán azt, hogy *hívei* legyenek. Ha azonban az illetékes hitközség azt észleli, hogy a kebelében élő zsidó vallású állami tisztviselő vele minden szolidaritást megtagad, ez a tisztviselőnek magasabb megadóztatására serkenti, a mi megint a tisztviselőben gerjeszt ellentállást, és így szaporodnak mindinkább a panaszok a zsidó hivatalnokok megadóztatása tárgyában.

A tisztviselő egészen megtagadja az adózást, rendszerint egy 1872. évi ministertanácsi határozatra való hivatkozással, és már előfordult az az eset is, hogy a hitközség e ministertanácsi határozat tartalmát sem merte fürkészni, hanem már az arra való hivatkozás folytán is az állami tisztviselő megadóztatásától elállott.

Nehogy az államhivatalnokok téves informatiója helytelen gyakorlatot teremthessen az országban, közöljük ezennel az általuk idézett ministertanácsi határozatot. Ennek szövege a következő:

Kivonata az 1872. évi julius hó 12-iki ministertanács hitelesített jegyzőkönyvének. (Kiadatott a m. kir. miniszterelnök és valamennyi Budapesten székelő m. kir. minister urnak).

6.

Buda sz. kir. főváros tanácsa 1870. október 13-án 14,567. sz. a. kelt felterjesztvényében azon kérést intézte a miniszterelnökséghez, hogy az 1868 : XXXVIII. t.-czikk 35. §-ának foganatosíthatása, vagyis az 5% iskolaadó kivethetése végett közöltessék vele a miniszterelnökségnél alkalmazva levő Budán lakó tisztviselők oly névjegyzéke, a mely egyszersmind azok fizetéseit jövedelmi- és személyes kereseti adóit is magában foglalja.

Mielőtt a miniszterelnökség Buda városának ezen kérését teljesítette volna, jónak látta az 1870. okt. 30-án 1790. sz. a. kelt átiratával a vallás- és közokt. minister véleményét kikérni

arra nézve, vajjon az idézett törvényczikk azon határozványa, mely szerint népiskolai költségek czímén a község minden kebelbeli vagy hozzátartozó polgárra és birtokosra külön adót vethet, az állami tisztviselőkre kivétel nélkül kiterjed-e? miután az 1868 : XXVI. t.-czikk 8. §-a szerint az állami tisztviselők a községi adók fizetésére nem kötelezvék. A vallásügyi ministernek 1870. nov. 10-én 1184/eln. sz. a. kelt válasziratában előadott véleménye oda irányul, hogy az államtisztviselőket az 1868 : XXVI. t.-czikk 8. §-nak értelmében hivataluk után járó jövedelmeikre nézve a kérdéses iskolai adó fizetésére kötelezni nem lehet, miután az épen említett §-ban világosan kimondva van, hogy az államtisztviselők a községi adótól való mentesség jótéteményében érintett jövedelmeikre nézve továbbra is meghagyatnak, a szóban levő iskolaadó pedig semmi másnak, mint községi adónak tekintendő.

Ha azonban az államtisztviselőnek birtoka van az illető községben, avagy egyenes adóval megrovandó más jövedelmei is vannak, ezek után természet szerint a községi adó reá is vonatkozik.

Az ügy 1870. decz. 21-én ministertanácsban tárgyaltatván, ugyanott elismertetett a vallás- és közokt. minister ezen érvelésének helyessége, de minthogy Buda városa ezen kérdés iránt a többi miniszteriumokat is megkereste, egyelőre csak abban történt megállapodás, hogy mielőtt Buda városa a hozandó határozatról értesíttetnék előbb még az egyes minister urak a miniszterelnökség által felszólíttassanak e tárgyban netán már tett intézkedéseik közlésére s az e részbeni közlések beérkeztével azután a kérdés ujra a ministertanács elé lesz terjesztendő.

Az egyes minister urak ennek folytán a miniszterelnökség részéről f. évi január 26-án 1379/mk. ex 1871. sz. a. fel is szólíttattak s ennek következtében a miniszterelnökséghez intézett átirataikból az tűnik ki, hogy:

az igazságügyminister és a közlekedési minister urak Buda városának a kért kimutatást megküldték;

a honvédelmi ministerium a belügyministerhez intézett e tárgyban átiratot, melyben kifejtette azon indokokat, melyeknél fogva Buda város kívánságát teljesíthetőnek nem tartja, és a belügyminister urat egyszersmind felkérte, hogy erről a

mennyiben vallás- és közokt. minister ur netáni meghallgatása után vele egyetért, Buda városát értesítse;

a kereskedzlmi s belügyi minister urak ez utóbbi a honvédelmi ministeriumnak hozzá intézett átiratának átküldése mellett, a vallás- és közokt. ministernek véleményét kérték ki, de mindeddig választ nem nyertek;

a pénzügyminister Buda város kérelmét ismételve, egyenesen megtagadta;

végre a horvát-szlavon minister Buda városa által meg sem kerestetett s így nem is intézkedhetett.

Ministerelnök ur ennélfogva a tárgyat a ministertanács elhatározása alá bocsátja, hogy ahhoz képest Buda városát értesíthesse.

A ministertanács magáévá teszi a vallás- és közokt., valamint a pénzügyminister urnak véleményeit, melyek szerint az iskola adó községi adónak levén tekintendő, ettől pedig az államtisztviselők fizetvényeik utáni jövedelmeikre nézve mentesek lévén, az iskolai adó fizetésére e címen az államtisztviselőket kötelezni nem lehet.«

E határozatból világosan kitűnik, hogy a ministertanács »községi« s nem »hitközségi« iskolai adó kérdésével foglalkozott, és hogy határozata által csak a *községi* adó alól tekinthetők az államhivatalnokok felmentetteknek. Már régóta hivatkoznak mindazáltal a hivatalnokok hitközségekkel szemben fenti ministertanácsi határozatra, úgy, hogy egy konkrét esetben már 1888. évben nyilt alkalma a kultuszministeriumnak eldönteni: a nevezett határozat felmenti-e a hivatalnokokat a *felekezeti adó* megfizetése alól, vagy sem? A rendelet szövege a következő:

13344
87.

Vallás- és közokt. m. kir. minister!

Zólyom megye közönségének!

A megye alispánjának 1886. évi január hó 15-én 10952/885. szám alatt másodfokon hozott határozatát, melylyel a Zólyom város tanácsa által 1885. decz. 19-én 3527. sz. a. elsőfokon hozott határozat helybenhagyása mellett, Róth Jakab zólyomi kir. távirdai hivatal főnökét az ottani izr. hitközség

által 1885. évre reá kivetett hitközségi adó megfizetésében elmarasztalta, a nevezett távirdafőnök által az ellen közvetlenül nálam közbevetett felfolyamodvány mellőzése mellett jóváhagyandónak találtam azon okból, mert a törvény az államhivatalnokokat ily minőségükben élvezett illetményeik után csupán a községi adó fizetése alól mentette fel, az 1872. évi julius hó 12-én tartott ministertanács 57. sz. a. hozott határozata pedig ezen mentességet csupán a községi iskolai adóra nézve, mint a mely a községi adóval azonos jelleggel bír, mondotta ki. ***Az egyházi (hitközségi) adók, valamint az egyházközségi szükségletek részét képező felekezeti iskolai adók fizetése alól azonban az államhivatalnokok közigazgatási uton fel nem menthetők.***

Miről stb.

Kelt Budapesten 1888. évi aug. hó 6-án.

A minister ur megbizásából:
Gömöry Oszkár s. k.
ministeri tanácsos.

E rendelet nem hagy fenn semmi kétséget az iránt, hogy az államhivatalnokok hitközségi adót fizetni tartoznak. Vajha, tudomást vennének erről az állam szolgálatában álló hitsorsosaink, és indíttatva éreznek magukat, kimutatott adókötelezettségük által arra, hogy a hitközségi életben buzgóbban résztvegyenek — hitközségeink javára, s felekezeti ügyeink előbbrevitele érdekében.

* *
*

Öreg hiba.

Dr. Ballagi Mór halála a tudományos körökön kivül legfőképen a protestáns világban okozott mély fájdalmat. E fájdalom azonban, úgy látszik, kellemetlen mellékízt nyert azon el nem harapható körülmény által, hogy Ballagi zsidó volt, hogy a zsidó vallástudomány emlőin nevelkedett azzá, a mi által a protestáns theologia díszévé vált. Erre vall egyebek között a különben szabadelvü irányban szerkesztett: »Evangélikus egyház és Iskola« czimű lap utolsó számában megjelent nekrolog, mely a zsidóság iránti hálaérzet helyett Ballagiról azt mondja, hogy főleg azért keseredett el, mert a rabbiképző-intézet felállítása iránti törekvései sikertelenek maradtak, hogy körülmetéletlen szivü, őt hallani és megérteni nem akaró népétől elfordulva, lett 1843-ban protestánssá. Eltekintve attól, hogy a rabbiképző felállítása magának a hazai zsidóság jó részének, a jelen században Ballagi előtt és Ballagi után ideális törekvését képezte, és bold. Ballagi Mór nélkül kiküzdve, a jövő reményének egyik alapját képezi a jelenben is és nem kutatva, hogy a nekrolog irójának érdes szivéből mekkorát kellene metélni, hogy a kegyelet hangját ily diszharmoniával meg ne zavarja, csak azt akarjuk konstatálni, hogy a nekrolog irójának eljárását nagyon értjük. Hiszen nagyobb ilyenfajta példák vannak előttünk. Ott a Jézusé, melyből megtanultuk, hogy adhat a zsidóság a kereszténységnek még oly becses gyémántot, a szivek jégkérgét az körül nem metéli, sőt nagy és kis példán egyaránt láthatjuk, hogy ép ajándékaink azok, melyek a méltatlan bántalmaztatás ujabb forrását furják számunkra. De hiába, azért mégis tény marad az, hogy Krisztus zsidó volt — no meg Ballagi Móricz is. Az az Isten, a ki a jellemzett nekrolog egészségtelen ködén messze felül trónol, nyugasztalja meg haló porában!

Más szempont alá esik a »Sárospataki Lapok«-nak Ballagiról irt czikke. Mert ez a jeles férfiú származásával a sirjára helyezett babérkoszorú leveleit szaporítani igyekezik. Azt mondja, hogy »pólyája r o n g y volt.« Persze, hisz szegény zsidótól származott. Igaz ugyan, hogy nem egy jeles protestáns férfiú paraszt viskóban látta a napvilágot, azért életrajzaikban a rongy dísze hiányzik. De hát a rongy és rongy között is van felekezeti különbség gondolják a »Sárospataki Lapok« midőn őszintén kimondják, hogy Ballagi »altató dala e g y m e g v e t e t t f a j babiloni éneke« volt. Nem akarunk érzékenykedni, hisz tudjuk, hogy erre nekünk bár bölcsőnk felett a babiloni énekek zokogtak, jogunk nincsen. Pedig nehezen tudjuk elhallgatni, hogy az a — S. L. engedelméből tán méltatlanúl — megvetett faj, mégis ér valamit, ha fiaival a protestáns név dicsőségének emeléséhez hozzájárul. Ámde eszünk ágában sincsen, hogy ebből az őszinte nyilatkozatokból zsidó-kérdést csináljunk. Arra a durvaságra meg épen nem tévedünk, hogy egy Ballagi friss sirja felett a sülyedező hajó és patkány-féle mesével hozakodjunk elő, pedig zokon vehetnők a »Sárospataki Lapok«-tól, hogy épen úgy, mint fentidézett kollegája, Ballagi áttéréséről szólva, oldalvágást mér a hálátlan zsidók ellen. A Ballagi-féle és még sok más esetben könnyü dolog lenne saját okadatainkkal a zsidók fagyos szivét mentegetni, hanem miután Ballagi jellemrajza nem e helyre tartozik és a hirhedt zsidó érzékenységnél fogva különben is óvatosaknak kell lennünk, követjük a »S. L.« példáját, idézvén *dr. Ballagi Aladárt*, ki a »Prot. Uj Képes Naptár«-ban (1879.) *dr. Ballagi Mórnak* műegyetemi vizsgálatán történt elbuktatására vonatkozólag ezt irja: »Rut lap ez az idő művelődéstörténelmünkben. A türelmetlenség, a klerus mindenhatósága lehetetlenné tevé, hogy a műegyetem legelső zsidó hallgatója oklevelet nyerjen...« Már most kérdem én, hogy Ballagi áttérését — ha már protestáns részről ennek okait nem a vallásos meggyőződésben látják — az okozta-e, hogy az akkoriban még felekezeti népiskolákkal is csak szórványosan rendelkező, politikai és polgári jogok nélkül szükölködő zsidóság Ballagi felhivására hamarjában rabbiképzőt nem állított fel, vagy okozta-e az a nemes keresztény társadalom, mely őt tudása és törekvései daczára, zsidó volta miatt üldözte és mely, ezen fájdalom ma is változatlan

türelmetlenségénél fogva, az áttérés felé szorította Ballagit, úgy mint másokat. A kérdésre feleljen mindenki saját lelkiismerete szerint. Az az egy ám bizonyos marad, hogy ha hitügyekben a zsidóság Ballagi vezérségét el nem fogadta, a következmények e bizalmatlanságot utólag teljesen igazolták. Ezt kimondhatjuk akkor is, ha, mint magyarok különben örülünk annak, hogy a zsidó Bloch Móricz Ballagi Mór néven szolgálatot tett hazájának, a tudománynak elannyira, hogy hála egy pár csepp viz csodás erejének dicsőség és elismerés övezi nevét, mely a keresztség nélkül a magyar társadalomban ezer annyi tudás és érdem mellett is a semmiségben veszett volna el. Azért jólelkü keresztény hálát rebegne a nemes fának, mely az evangélista szerint csak jó gyümölcsöt teremhet. Csakhogy ilyenkor az evangéliomi iratokra nem szivesen gondolnak, mert hát még az apostolok is kompromittálva vannak — ők is a körülmetéletlen szivü megvetett fajhoz tartoztak. Bizony-bizony mondom én ti néktek, ez öreg hiba! Mennyivel nagyobb lettél volna te is megdicsőült, Ballagi, ha az apostolok homlokán égett ezen szégyenbélyeget származásod történetéből kitöröl-hetted volna. Igy azonban a sirhalmodon hervadó koszorúk levelei még sokszor meg-megmozdulnak. Mintha szent kegyelet áhitatos harangzugásába duhajkodók danája vegyülne: Zsidó zsidó rongyos zsidó...

KOVÁCS FERENCZ.

TUDOMÁNY.

Domninus, ókori zsidó philosophus.

Egy férfiuval akarok foglalkozni, kit másfélévezred homálya borít, kit a feledés hatalmas birodalma végenyészettel fenyeget. Sokan nem ismerik őt; akik ismerik, nem méltányolják; akik méltányolják, nem mint *zsidót* méltányolják.

Feladatom lesz, hogy ismertessem is, méltányoljam is e férfiut; főkép pedig az, hogy visszahódítsam őt a zsidó történelemnek s a zsidó tudománynak.

Domninus élete.

Hesychius s Suidas említik Δομνῖνος czikk alatt Hesychius röviden, Suidas terjedelmesen; jelen dolgozatban Hesychius nem vétetett tekintetbe. Egyet-mást közől még emberünkről Marinus is, Proclus életrajzában. Mindössze tehát csak három forrásból meríthetünk, a melyek közől a legfontosabb Suidas.

Suidas ed. Bernhardy I, 1432 a következőképen kezdi: »Domninus, nemzetségre nézve *szír*, Syriának Laodikeia vagy Larissa városából; Syrian tanítványa, Proclusnak tanulótársa. Igy mondja Damascius.« [1] — Marinus (Procl. 26) is arról értesít bennünket, hogy Syrianus tanitója volt a Syriából származó Domninusnak. [2] — Ezen adatokból meghatározhatjuk Domninus életkorát. Syrianus 450-ben halt meg Kr. u., Proclus szül. 412-ben, meghalt 485-ben. Marinus, Proclus tanítványa, 480 körül virágzott; [3] ezen Marinus pedig Domninusról mint meghalt emberről beszél, 480 körül tehát nem volt már életben; minthogy pedig tudjuk, hogy Domninus

[1] Δομνῖνος, Σύρος τὸ γένος, ἀπό τε Λαοδικείας καὶ Λαρίσσης πόλεως Συρίας, μαθητὴς Συριανῶ καὶ τοῦ Πρόκλου συμφοιτητής, ὡς φησι Δαμάσκιος.

[2] V. ö. Zeller, Philosophie der Griechen, (Leipzig[2] 1868), III, 2, 691. lap.

[3] L. E. Munk, Geschichte der griechischen Prosa, (Berlin[2] 1863), II, 477. s 485. l.

meglehetős öreg kort ért el (Suidasnal mint γηραῖος szerepel), születése nem tehető korábbra, mint körülbelül 400-ra. Élt tehát Domninus 400 s 480 között Kr. u.

Életének sorsáról nagyon keveset tudunk. Még látni fogjuk, hogy egy ízben Athenaeben tartózkodik Plutarchos philosophus társaságában; ugyanitt sulyos betegségben is szenvedett. Hogy vajjon feje volt-e az uj-platói iskolának vagy sem, nem bizonyos; Marinus ugyan ugy beszél róla, mintha Syrian utódja lett volna az iskola vezetésében,[1] ámde vannak kényszerítő adatok, melyek ez állítást meghazudtolják.[2] Annyi azonban elvitázhatatlan, hogy tanítványok voltak körülötte, minthogy Suidas (i. h.) elbeszéli, hogy egy Asklepiodotos nevü tanítványt visszautasított.[3] Proclus *társának* nevezi Domninust.[4]

Domninus zsidó volta.

Suidas nem igen kedvezően itél Domninusról: »életmódjában — úgy mond — nem volt kiváló, hogy valóban philosophusnak lehetne őt mondani.«[5] Ezen állítás igazolására a következő anecdotát közli: »Athenaeben Asklepios ugyanazon gyógyszert javasolta az atheni Plutarchusnak s a szír származásu Domninusnak; ez utóbbi ugyanis gyakran vért köpött s ezen betegség nevét viselte; az előbbinek betegségét nem ismerem. Állott pedig a gyógyszer abból, hogy sok *disznóhust* kellett enniök. Plutarchus most már nem tartotta meg ezen rendeletet, ámbár az *ő vallása értelmében nem lett volna törvényellenes* . . . Domninus pedig, *törvény ellenére*, engedelmeskedvén az álomnak — már mint a szíreknél divatos — s nem követvén Plutarchus példáját, ez esetben s azután mindig *evett a husból*. Azt is mondják, ha csak *egy* napon is elmulasztotta a disznóhusevést, ujból rája jött egészen a baja, mig megint meg nem töltötte vele magát.«

Ugy hiszem, mindenki belátja, hogy *szír* ember, a kinek a *hazai törvények* szerint tilos a disznóhus, csak *zsidó* ember lehet. Plutarchus mint pogány ehetett volna disznóhust, de

[1]) Procl. 26: . . . ἐκ τῆς Συρίας φιλοσόφῳ καὶ διαδόχῳ Δομνίνῳ.

[2]) Zeller, i. h.

[3]) Nem tudom, hogy Zeller mért nem említi fel e tényt.

[4]) Procl. in Tim. 34 B ἑταῖρος; v. ö. Zeller i. h. 3. j.

[5]) ἦν δὲ οὐδὲ τὴν ζωὴν ἄκρος, οἷον ἀληθῶς φιλόσοφον εἰπεῖν.

nem tette; Domninus pedig mint zsidó vallásának rendeleténél többre becsülte Asklepios rendeletét; ezen hitszegést s következetlenséget Suidas azon itélettel bélyegzi meg, hogy ilyen eljárás nem méltó egy philosophushoz; a gonosz világ pedig ugy ostorozta, hogy meséket költött felőle, melyek szerint folyton tömnie kellett magát disznóhussal. — Különben Plutarchus maga félreismerhetetlen czélzást tesz Domninus zsidó vallására; azt kérdi ugyanis Asklepius istentől, hogy vajjon egy *zsidónak* szintén ily orvosságot rendelne-e?[1] — Tárgyalásunk folyamán azonkivül is még majd tünnek fel mozzanatok, melyek Domninus zsidó voltát kétségkivül helyezik.

Domninus művei.

Suidasnak nincsenek magasztaló szavai Domninus müveinek kiválósága iránt: »A methemathikai tudományokban meglehetős jártas volt, de a többi ágakban nagyon is felületes. Innen van, hogy Platónak sok tanát kiforgatta értelmükből.«[2] Proclus meg is támadta őt ezért egy külön értekezésben, mire Domninus καθαρτικὴ τῶν δογμάτων Πλάτωνος (Plato tanainak tisztázása) czimű munkában foglalta össze nézeteit.[3] Domninus ezen munkája elveszett.

Idéztetik azonban s kéziratban is létezik egy mathemathikai kézikönyv (ἐγχειρίδιον), melynek szerzője gyanánt Domninus vagy Domninus Larissából való philosophus neveztetik. Név, hely s irány tehát illenék a mi Domninusunkra; de a kritika ez iratot Heliodorusnak, híres mathemathikusnak tulajdonítja, aki szintén Larissából származott.[4]

Marinus irja, hogy Syrian kevéssel halála előtt Proclus s Domninusnak azt ajánlotta, hogy vagy az orphicus költeményekhez, vagy a jóslatokhoz (λόγια) irjanak magyarázatot;

[1]) ὦ δέσποτα, ἔφη, τί δὲ ἂν προσέταξας Ἰουδαίῳ νοσοῦντι ταύτην τὴν νόσον.

[2]) ἐν μὲν τοῖς μαθήμασιν ἱκανὸς ἀνήρ, ἐν δὲ τοῖς ἄλλοις φιλοσοφήμασιν ἐπιπολαιότερος. (Itt az olvasat nem biztos), διὸ καὶ πολλὰ τῶν Πλάτωνος οἰκείοις δοξάσμασιν διέτρεψε. Megjegyzendő, hogy οἰκειον δόξασμα szintén arra mutat, hogy D. születésénél és nevelésénél fogva egész más irányban mozgott, azaz zsidó volt.

[3]) Suidas i. h.

[4]) Pauly, Real-Encyclopedie II, 1223.

Domninus az elsőt, Proclus az utóbbit választotta; a munkából azonban nem lett semmi.[1])

Igy tehát Domninustól *nincs* irott emlékünk.

Domninus mint theurgicus művész.

A Kelet mindig híres volt vastag babonájáról s otromba kuruzslásáról. Az uj-plátói iskola, úgy látszik, tudományos lepel alatt folytatta a régi Babylonia vagy Chaldaea üzelmét. Legalább azon philosophusok, kiket Domninus közvetlen közelében találunk, nagy mértékben üzték a theurgicus művészeteket. Plutarchusról, kit már láttunk Domninus társaságában, egész határozottan állíttatik, hogy nagy mester volt ilyen művészetekben, sőt azok nála valami családi örökséget képeztek.[2]) S hogy áll a dolog Proclussal, Domninus tanulótársával? Bizony, egy cseppet sem jobban. Proclus chaldeusi imaformulákkal (συστάσεις) operál, azaz imákkal, melyek az istenséget bizonyára a czélbavett módon hangolják az ember iránt, továbbá rászólásokkal (ἐντυχίαι) s kimondhatatlan *varázskerekekkel* (ἄφεγκτοι στρόφαλοι).[3]) Proclus ezen dolgokat Plutarchus házában sajátította el. »Mind a kiejtését (ἐκφώνησις), mind egyéb használatát [ama kiejthetetlen varázskerekeknek] Plutarchus leányától, Asklepigeneia-tól tanulta; ugyanis ez volt az egyetlen, aki azokat a nagy Nestoriustól hagyományképen őrizte, úgy szintén mindenféle theurgicus művészeteket, miket atyjától nyert.«[4])

Ki nem veszi itt észre a *zsidó* vonatkozást? nem-e mysticus imákról van szó s a titokzatos szekértheoriáról (מעשה מרכבה)? S egy kimondhatatlan név: lehet-e ez más, mint a tetragrammaton, Istennek kiejthetetlen héber neve? S ama »khald« imákat is bizonyosan »héber« vagy »aram« imákra lehetne fordítani. Igaz, hogy a görögöknek is voltak mysteriumaik, úgy ügygyel-bajjal az egészet görög dolgokra lehetne vonatkoztatni; de ott, ahol zsidó szellem amugy is egész biztosan

[1]) Procl. 26. Zeller, i. h. III, 2, p. 691, 2. j.

[2]) Zeller i. h. p. 677, 1. j. »Einerseits wird seine Anhänglichkeit an den alten Glauben und seine Kenntniss der theurgischen Künste erwähnt, deren Ueberlieferung in seiner Familie einheimisch war.« . . .

[3]) Marinus, Procl. 28. Zeller, p. 678, 1. j.

[4]) Marinus Procl. 28.

mutatkozik, nem ráerőszakolás az, midőn az adatokat a jelzett módon fogjuk fel.

Ám ne bocsátkozzunk a conjecturák bizonytalan terére; elégedjünk meg azon kétségbevonhatatlan ténynyel, hogy Domninus környezete theurgicus művészetekben tetszelgett magának.

Nem-e joggal mondhatjuk most már, hogy Domninus, aki már szír származásánál fogva is inkább gravitált a mysticismus felé, mint tiszta görög vérü társai, amit különben már Suidas is kiemel, — hogy Domninus nem maradt szabadon ez iránytól? S habár a források Domninusra nézve nem tartalmaznak is positiv adatot, az összevágó adatokból ki szabad s ki kell egészíteni a hiányzó értesítéseket.

Beszélő készülék az ókorban.

Domninus életét s környezetét nem ismernők meg teljesen, ha meg nem emlékszünk az ókornak egyik nevezetességéről, *a beszélő készülékről*. Furcsa ugyan feltételezni, hogy ilyen telephon vagy phonograph-féle már az ókorban létezett, de a dolog kizár minden kétséget s látni fogjuk, hogy a zsidóknak kijutott a maguk része e tekintetben.

Kénytelen vagyok nagy feneket keríteni a dolognak, mert csak az összevágó adatok nyomán nyerhetünk kellő tájékozást. Előrebocsátom, hogy a most közlendők jó része O. Crusius német tudós egyik dolgozatán alapszik, mely található a *Rheinisches Muzeum* czimü folyóiratban, Neue Folge XLIV, 309. kk.

Ismeretes, hogy a talmudban egypárszor említtetik egy אבנימום nevü philosophus. Az is ismeretes, hogy az ember nem más mint *Oinomaos*, cynicus philosophus. Már most ezen Oinomaosnak περὶ κυνισμοῦ czímü munkája κυνὸς αὐτοφωνία czímen is idéztetik (l. Saarnam, de Oenomao p. 7). Egész a legujabb korig nem tudták a tudósok, mit kelljen ezen czím felől gondolni: »a kutya saját hangja«?!

Crusius kimutatja, hogy az ókorban létezett egy készülék, mely önönmagától megszólalt, midőn gazdája ugy akarta; ezen készülék lehetett cső alaku, midőn szemfényvesztésen alapuló mechanizmus segítségével a kuruzsló megszólaltatta, de

lehetett állat alaku, pl. kutya, mint épen Oinomaosnál, a mely esetben ugy tüntették fel a dolgot, mintha az ábrázolt vagy talán eleven állat beszélne. Nem követjük Crusius bizonyítékait, azoknak helyessége nem vonható kétségbe. Csupán csak *egy* dologra akarunk kiterjeszkedni, t. i. arra, vajjon ezen mesterség tiszta görög eredetü-e, vagy sem? — Cumont franczia tudós (Alexandre d'Abonotichos p. 27) azt állítja, hogy e találmány legkevésbé sem görög, hanem keleti, vagy *szír* vagy *egyptomi*. Crusius kikel ezen állítás ellen, kimutatja a beszélő készülék használatát tiszta görög körökben is. S épen itt nem érthetünk egyet a hírneves tudóssal. Nincs egyetlen egy bizonyíték sem, ahol a beszélő készülék tiszta görög körökben fordulna elő. Először is Oinomaos, tudjuk, szír eredetü. Másodszor is Alexandri s Pseudomantis §. 26, ahol szintén előfordulnak a χρησμοὶ αὐτόφωνοι, egyptomi viszonyokkal van dolgunk. Harmadszor Lucian (Somnium 2), ahol Δωδώνη ᾽αυτόφωνος szerepel, keletről importálja személyeit. Negyedszer a *mi* esetünk, ahol plane keleti, jobban mondva, zsidó személyek szerepelnek, habár a szinhelye Athenae. Nézzük ez esetet közelebbről.

Suidas elbeszéléséből tudjuk, hogy Plutarchus nem használta a disznóhust betegségének orvoslására, habár Asklepios isten azt javasolta neki. Suidas ez elbeszélést így folytatja: »hanem felkelvén [Plutarchus] álmából, könyökével rátámaszkodott ágyára, s feltekintett Asklepios képére — történetesen ugyanis [Asklepios] személyének előcsarnokában aludott volt — s így szólott: »oh uram! ugyan mit javasolnál egy *zsidónak*, ha ezen betegségbe esnék? talán csak nem parancsolnád őneki is, hogy *disznóhussal* tömje magát?« Ezeket mondá, s íme Asklepios a képből azonnal egy másik idegen dallamos hangot hallatott, mely gyógyszert írt elő a betegség számára.«

Mit látunk ebből? Látjuk, hogy ama philosophusok, akiket már ismerünk mint jobbfajtáju kuruzslókat, jóslatot kapnak az istenségtől, akkor a mikor akarják, még pedig ugy, hogy az istenséget ábrázoló kép önnönmagától megszólalt. Ezen dolog Athenaeben történt. Crusius ebből azt bizonyítja, hogy a beszélő készülék megvolt a tiszta görögöknél is; de Crusius elfelejti, hogy Plutarchus saturalva volt keleti nézetektől, hogy a keleti szemfényvesztés, a keleti theurgia otthonos volt nála.

Mi különben tudjuk, hogy ugyan e helyen volt a *zsidó* Domninus is.

Ezek után bátran feltehetjük, hogy a beszélő készülék ismerete nemcsak hogy megvolt a zsidóknál, mint minden más keleti népnél, de talán még nagyobb mértékben is, mint egyebütt.

Maga a készülék többnyire istenségek megszólaltatására használtatott. Nézzük, mit moud Crusius: »Die Kyniker liebten das Phantastische, sie stellten so ihre Principien fest ... κυνὸς αὐτοφωνία heisst also: »Des Kyon leibhafte Stimme« ... und *vermuthe*, dass Oinomaos entweder ein mythisches Vorbild der Kyniker, etwa den Herakles, oder geradezu den vorbildlichen »Hund« die wahre Philosophie lehren liess.« Előfordul még mint beszélő állat az ὄνος λαχτίζων.

Mint valódi tudós, Crusius csak gyanításképen állítja oda véleményét; biztosat a források hiánya miatt nem lehet tudni. Ha azonban valahol, ugy e kérdésben bizonyára jogosultsága van a gyanitásnak, miután a források teljesen hallgatnak ezen ránk nézve oly érdekes mozzanatáról az óvilágnak.

Mi a magunk részéről most már csak még *egy* gyanítást csatolunk az előbbiekhez, t. i. azt, hogy lehetett a kutyán vagy szamáron kivül egy *más állat*, mely hasonlóképen használtatott valamely tan előadására, s ezen állat a nem igen ismert *arcoleon*, melyről a midrásból s targumból akarjuk a szükségest felhozni egy következő czikkben.

Budapest.

KRAUSZ SÁMUEL.

Talmudi apróságok.

1. Gyakran foglalkoztatott azon kérdés, hogy mi indította R. Nachmant arra, hogy az אין מגבירין kezdetű mischnához Bécza 2a azon megjegyzést fűzze: אנו אין לנו אלא וכו׳, ami által a Sammai és Hillél iskola nézetei felcseréltetnek. Minden bizonnyal tudomása volt oly tradicziórói, mely a véleményeket fordítva őrizte meg. De hol van nyoma e tradiczionak? A vilnai talmud kiadás, noha különben utalni szokott a különféle forrásokra, habár ily alkalmakkor is sajánlattal hiányoljuk a מכילתא és ת״כ-ra történő vonatkozásokat, ezuttal nem jelöl meg forrást. Igen örvendtem tehát, midőn e keresve keresett forrásra a tósziftában akadtam, (ed. Zuckermandl, Sabbath 16, 7.), ahol ezt olvassuk: בית הילל אומ׳ מגבירין מעל השלחן עצמות וקליפין ובית שמאי אומ׳ מסלק את הטבלה כולה ומנערה. Ha Bécza i. h. czitátumát Sabbath 143a misnával egybevetjük, úgy felötlő variánsra akadunk, מגבירין helyett ugyanis מעבירין áll, így találjuk a Jerusalmiban is. Talán így magyarázhatjuk R. Nachman véleményét. A מגבירין-t nem úgy tanultuk, mint a misnában van tradálva, hanem a tósziftа magyarázata szerint. Már R. Jesaja Berlin megjegyzi (תוספות ראשון לציון), hogy a tósziftában ellenkezőképpen van fentartva e hely, a nélkül, hogy bővebben foglalkoznék e dologgal. Igen érdekes R. Chananel olvasás módja Béczában, ahol ezt olvassuk: ואקשינן ומי אמר רב נחמן ב״ש כר״ש וב״ה כר׳ והא איפכא שמעינן ליה דתנן בפ׳ נוטל אדם את בנו. ב״ה אומ׳ מגבירין וכו׳ Másolói hibának kell tekintenünk, ha R. Chananel kommentárjában a Sabbath i. h. ezt olvassuk: מתני׳ ב״ה אומ׳ מגבירין וכו׳ אמ׳ רב נחמן אנו אין לנו.

E toldalék אנו אין לנו nyilvávalóan törlendő. V. ö. Sabbath 157a s ר״ש i. h. A misna és tószifta ellenmondását illetőleg v. ö. Bécza 9b. Behatóbban fogja e kérdést taglalni »Quellen der Halachah II. Th. Mischna und Tosefta« című művem, mely még ez év folyamában hagyja el a sajtót.

2. A »Mek.Nird.«-egylet kiadásában megjelent »Machsor Vitry« II. köt. 247. l. e megjegyzést találtam: וראיה גדולה מזאת שמעתי בשם הרב ר׳ יהודה בר׳ אברהם נאון ז״ל שמצא בספרי בפנים שני ולמה נסמכה פרשת מקושש לפרשת ציצית לומר לך מת חייב בציצית Minthogy legközelebb kiadom a »Sifre Suttát« s e kifejezés ספרי בפנים kétségkívül reá vonatkozik, igen kívánatos lenne reám nézve, ha az idézetet illetőleg felvilágosítást nyerhetnék.

3. »Quellen der Halachah I. Th. der Midrasch című művem 92l. 3. jegyz. egy idézetet említek meg »Midr. Haggadol Exod. 12, 5-höz, mely megvilágítja jer. Peszáhim 37a helyét. Utólagosan megemlítem, hogy e jerusalmira tanárom, Dr. Hoffmann D. ur figyelmeztetett. A Sifre Sutta alapos kutatásánál 745. §. egy hasonló szövegű idézetre akadtam, mely a Midr. Haggad. kéziratában *Numerihez* nem találtatik. E hely így hangzik: מן העזים . לחלוק הגנוב ואת הגזל שידעו בו הרבים.

4. Sem Hoffmann (Zur Einleitung in die hal. Midr. p. 71.) sem Bacher (Agada der Tann. II. 78.) nem magyarázzák kellően azon feltünő jelenséget, hogy a haláchikus midrásokból csak kettő-kettő maradt reánk minden iskolából (Mechilta és Szifré Num. R. Ismáéltől — Szifra és Szifré Deut. R. Akibától). Ezen jelenség annál felötlőbb, mivel a kéziratos Midras Haggádólban az Akibától eredő midrásokat kiegészíteni vagyunk képesek. Én fentartom több ízben hangoztatott nézetemet, (l. művem 116. l.), hogy a jelenség legfőbb oka azon tényben keresendő, hogy R. Simon, Akiba tanítványának, iskolája az előadási anyagban minden midrást egyesített. Tekintetbe kell azonban vennünk azon hagyományainkat, melyekből kiviláglik, hogy Leviticus, Deuteronomium egy helyének vagy talán mindkét könyvnek értelmezésében, R. Ismáél iskolája R. Simon hagyományához csatlakozott. A szóban forgó idézet Levit. 4, 30-hoz Jóma 59a található, Deuteron. 14-hez Chullin 69b.

Ezekből azon meglepő eredményre jutunk, hogy a R. Chijja és R. Jóchanan által szerkesztett s rendezett haláchikus midrások idejében, R. Ismáél midrása Levit. s Deuteronomiumhoz nem is lett feljegyezve, hanem csak Exod. s Numerihoz, míg R. Akiba iskolájától az egész pentateuchhoz meg lett őrizve s fentartva a teljes midraskommentár. (R. Ismáél nehány figyelemre méltó magyarázatát felvették R. Akiba

midras gyüjteményébe, így pl. a tizparancsolathoz magyarázatát (l. művem 88. l.), az ערות szakaszt Leviticusban és így megmentették a feledéstől). Hogy az Ismáél teljes midrasgyüjteményének e töredékei ne pusztuljanak el a R. Akiba midrásai közé igtatták, a mely tény következtében R. Akiba midrása Exod. és Numerihez már a talmudi korban veszített jelentőségben és elterjedtségben és többnyire csak tartalmilag van megörökítve a talmudban, míg Mechiltha, Szifra, Szifré, Num. és Deut. mindig szószerint idéztetik a talmudban. Hálával taztozunk a Midr. Haggádól gyüjtőjének, hogy az Akiba midrás ezen régi részeit megmentette számunkra.

5. A מ"ג מדות hazájára vonatkozólag, a mely kérdésről bőven értekeztem »Monatsblätter für Verg. und Gegenw. des Jud.« folyóiratomban, meg akarom még jegyezni, hogy a Mechilta egy idézete azt bizonyítja, hogy e barájtha R. Ismáél iskolájához tartozik. A Mech.-ban ugyanis, mely Ismáél iskolájából való, e megjegyzés olvasható (ed. Friedmann p. 18b Parasa 16) הוא אחת מי"ג מדות שהתורה נדרשת בהם. Csak akkor van helyén a szerző nélküli idézet, ha a barajtha ugyanazon iskolából való, mint az egész munka.

6. Művemben (128. l.) koczkáztatott azon feltevésem, hogy a Genesishez létező agadikus Midras a »Széder Olam«-mal azonos, különösen az által veszít valószinüségben, hogy Nidda 26b egy idézete található Deuter.-ből, a mely tartalilag is a Széder Ólamból való.

Kattowitz.

Dr. Koenigsberger Bernát.

A talmudi büntetőjog történetéhez.

Azon aránylag gazdag büntetőjogi forrás daczára, melyet a hagyomány irodalmában birunk, ismereteink azon büntető törvénykezésről, mely *Judeában önállósága korszakaiban tényleg gyakoroltatott*, nagyon szegényesek. Más helyen iparkodtam ezen állítást bebizonyitani és egyszersmind e jelenség okait is kikutatni. Jelen czikk czélja két büntetőjogi tétel eredetét és változásait bemutatni, melyekből kitűnik, hogy mily óvatossággal kell a jog ezen körébe vágó tradiciókat fogadni.

A hagyomány a bűnhalmazatnál korlátlanul az abszorpczió elvét vallja. Általánosan elfogadott nézet, hogy a halálbüntetés az összes mellékbüntetéseket elnyeli, úgy hogy sem a kivégzés sulyosbításának, sem a *magánkeresetnek* nincs ez esetben helye. Ha azonban az elkövetett bün nem jár a világi törvényszék által végrehajtandó halálbüntetéssel, hanem »*kiirtással*,« mely büntetés az Isten által foganatosíttatik, akkor a pénzbüntetést vagy *kártérítést* illetőleg csak Nechunja ben Hakkána nézete szerint áll be az abszorpczió.

N. b. H. tétele, mely a b. talmudban ötször (Peszáchim 29a s párhuzamos helyek), a tósziftában négyszer (Megilla 1, 7; Kethub. 3, 5; Bába kamma 7, 18 és 9, 18) és a p. talmudban háromszor (Terúmóth 7, 1; Keth. 3, 1; Meg. 1, 1.) idéztetik, a következőképen hangzik: רבה היה עושה את יום הכפורים כשבת לתשלומין »N. b. H. egyenlővé tette az engesztelő napot a szombattal a fizetésre nézve« azaz az engesztelő nap megszentségtelenítője épúgy fölmentetik az ezen tettéből folyó kártérítés (pl. csűrfelgyújtás) alól mint a szombat megszentségtelenítője.

A misna ezen tételt egyetlenegyszer sem idézi. Kétségtelen azonban, hogy tudomással bírt róla, mert öt helyen *hallgatólag* hol nyíltan, hol homályosan polemizál ellene (Kethub. 3, 1, 2; Bába k. 8, 3; 3, 10; b. t. 61 b, b. Seb. 33a

és b; v. ö. Szifra 5, 21-re ed. Weiss 28a; Mekh. 21, 22-re ed. Friedmann 84b.) Ezen következetes polémia után nem tételezhető fel, hogy a misna szerzője ezen tételt névtelenül mint általánosan elfogadott nézetet fölvegye, vagy hogy olyan törvényt állítson föl, melyet a szóban forgó tétel okvetlenül föltételez. Meg vagyunk tehát lepve, midőn b. Meg. 7b azt olvassuk, hogy a N. b. H. nézete a misnának [1]) előföltétele. [2]) Egyébiránt is feltünő a talmud állítása, mert a misna tartalmából ilyesmi nem következik, épen úgy mint nem következik az, hogy a szombat szándéktalan megsértése kiengesztelésére vétekáldozatot (חטאת) kell bemutatni, mert »a szombat és az engesztelő nap között nincs különbség«.

Könnyen belátható, hogy a misnának semmi büntetőjogi vonatkozása nincs és nem akar egyebet mondani, mint azt, hogy minden munka, a mely szombaton tiltva van, az engesztelő napon is tilos. Ily értelmezés mellett kellő összefüggésben van az előző misnával, a mely konstatálja, hogy a táplálék elkészitése körül végzett munkák a szombattól eltérőleg ünnepnapokon meg vannak engedve, az engesztelő napon azonban természetesen nem. Annak hangsulyozása, hogy az engesztelő napon minden munka tilos Bécza 36b. után nem fölösleges. Lehetséges, hogy a misnamagyarázót a tószifta vezette félre, a hol ezen helyen minden összefüggést megszakitva a N. b. H. tétele idéztetik, e körülményből tehát azt következtette, hogy a két díszparát tétel együvé tartozik.

Bebizonyitottnak tekinthető tehát, hogy a misna a N. b. H. nézetét teljesen kiküszöböli. E következetes kizárás és többszöri polémia nagyon feltünő, hiszen a misna szerkesztője számtalan nézetet vett fel gyüjteményébe, a melyeket nem tartott helyeseknek. Még feltünőbb a N. b. H. büntetőjogi tételének a formulája: az engesztelő nap egyenlő a szombattal a kártérítést illetőleg. Általánosabb formulába kellett volna önteni a tételt: a káréthbüntetés a kárpótlás szempontjából egyenlő a halálbüntetéssel. Simeon b. Menaszja a *saját nevében* tényleg igy állitja fel a tételt (j. Kethubóth 27c). Ez utóbbi tény ismét új nehézséget támaszt, melyet a p. tal-

[1]) אין בין שבת ליום הכפורים אלא שזה זדונו בידי אדם וזה זדונו בכרת הא לענין תשלומין זה וזה שוין מי׳ מת׳ רנ״בה היא

[2])

mud is fölvet, hogy mi a különbség a Simeón b. M. és a N. b. H. tétele között? Vagy máskép formulázva a kérdést: miért közli S. b. M. a saját nevében N. b. H. tételét?

Mindezen nehézségek eltüntetése végett vegyük szemügyre a N. b. H. tételét és kisértsük meg eredeti alakjának a kiderítését. Az idézett formulán kivül még a következő rövidebbek találhatók: יום הכפורים הרי הוא כשבת לתשלומין és יום הכפורים כשבת לתשלומין (p. talmud. i. h.). Fontolóra véve azon tényt, hogy a régiek a tömöttséget kedvelték és tételeiket a lehető legrövidebb formába öntötték, nem fogunk habozni a legutolsó formulát az eredetinek tartani. Ha már most föltételezzük, hogy az utolsó szó (לתשלומין) magyarázó toldalék, a mely: jelenségre számos példa van és ezen tételnél is található (tószefta), akkor N. b. H. tételeként csak az marad יו״ה כשבת az engesztelő nap olyan mint a szombat. E tétel pedig az idézett misna alapján (Meg. 7b) csak úgy magyarázható, *hogy az összes munkák, melyek szombati napon tiltva vannak, az engesztelő napon is tilosak: az engesztelő nap olyan, mint a szombat.*

N. b. H. tételének ezen értelmezése mellett világosan tanuskodik a tószefta Meg. 1, 7. אין בין יום טוב לשבת אלא אוכל נפש בלבד . . . נחוניא בן הקנה אומר יום הכפורים הרי הוא כשבת להשלומין Azon tételt, melyet a misna (Meg. 7b) ezen szavakkal fejez ki אין בין שבת ל״ה-t a N. b. H. mondásával helyettesiti, a minek csak akkor van értelme, ha föltesszük, hogy לתשלומ׳ utólag jutott a tószeftába, ami persze már a tannaitikus korszak végén is megtörténhetett. Magyarázatunk szerint N. b. H. mondása jól illik az összefüggésbe és a tószeftából nem hiányzik semmi.

Fejtegetéseink alapján megértjük, hogy Simeon ben Menaszja nem a N. b. H. nevében idézi tételét, hogy a kártérítésre nézve a »kiirtás« egyenrangú a halálbüntetéssel, mert N. b. H. ilyen tételt sohasem állított fel, megértjük továbbá azt is, hogy a misna szerzője mért nem adott helyet, a *régi* tanna nézetének. Világos lesz előttünk a misna következetes polémiája is. *A misna ugyanis a N. b. H. tételének félremagyarázása ellen kel ki* és többször visszatér a téves magyarázat következtében keletkezett tétel czáfolatára. Helyes tehát velejében a talmud azon állítása, hogy a misna Meg-

illa 7b N. b. H. nézetét fejezi ki, de csak azon módosítás után, melyet a gyakran említett tételen tettünk. Lehetséges, hogy a talmudnak erre nézve volt is még a tannáktól származó tradiciója és csak a N. b. H. változott tételének befolyása alatt érezte a הא לתשלומין שוין hozzátételének szükségét.

Fejtegetéseink eredményeképen azon a talmudi büntetőjog történetére tanulságos és jellemző tényt állíthatjuk oda, hogy egy az első század közepe tájáról származó vallástörvényi tétel a második század végekörül büntetőjogi tétellé alakúlát.

Ugyancsak a bünhalmazat elméletében találtatik egy másik tétel, mely a tannáknak tulajdoníttatik, holott csak egy tannaitikus állítás téves interpretációjának köszöni létezését. Az amórák felfogása szerint botbüntetés és kártérítés együttesen nem szabható ki büntetésül *egy* elkövetett bünre (Bába meczia 91a, Kethubóth 31a; j. Kethubóth 27b). E tételt a misna azon, a többség által fölállított elvéből származtatja le, mely szerint a pénzbírsággal sujtott hamis tanú (עד זומם) nem itélhető el egyszersmind flagelláczióra: וחכמים אומרים כל המשלם אינו לוקה E felfogás szerint a pénz- és botbüntetés ép oly kevéssé fér meg egymás mellett, mint a halál és pénzbüntetés.

Az idézett misnán kívül nincsen tannaitikus szöveg, a melyben azon elv kimondatnék, hogy az említett két büntetés nem fér meg egymás mellett. Ellenkezőleg több barajtha idéztetik a j. talmud által (Kethub. 27b lent) és b. Bába m. 91a, melyek egyértelmüleg világosan mondják, hogy a két büntetés egy bűnre is kiszabható. Azon föltevés, hogy ezen barajthák csak a többség által el nem fogadott Rabbi Méir nézetét adják vissza, egyáltalaban nem fogadható el, mert a Jerusalmi (i. h.) oly barajthát is idéz, a melyben világosan az tradáltatik, hogy a többség (חכמים) szintén kiszabhatónak tartja a két említett büntetést egy bünre. A tószifta (Makkóth 1, 7.), mely teljesen érthetővé és világossá válik, ha a ולא szócskát (j. i. h. alapján) az első tételből a másodikba helyezzük át, szintén azt állítja föl általánosan elfogadott elvnek, hogy a két büntetés együttesen is végrehajtható.

De ezen a két talmud által saját álláspontja szerint magyarázni megkisérelt direkt adatokon kívül még indirekt adatokból is bizonyítható, hogy a tannák elmélete szerint sem a flagelláczió, sem a pénzbüntetés nem tekintetett olyan sulyosnak, hogy az egyik a másikat abszorbeálhatná. A fentebbiekben ugyanis láttuk, hogy az általánosan elfogadott elv értelmében a »kiirtás« nem abszorbeálja sem a bírságot, sem a kártérítést, pedig a »kiirtás« sulyosabb a botbüntetésnél, ami — ha ez egyáltalában bizonyításra szorúl — abból is kitünik, hogy a bűnök felsorolásánál, mely mindig a legsulyosabbon kezdi és a legkönnyebben végzi, a kiirtással sujtandók mindig a flagelláczióval büntetendők előtt állanak. Ha tehát a kiirtás nem szünteti meg a pénzbüntetést, annál kevésbbé szüntetheti meg a botbüntetés.

Mindezekből világos, hogy a tannák korában szó sem volt azon különben a józan észszel is nehezen összeegyeztethető elvről, hogy kártérítés és flagelláczió összeesésekor akár az egyik akár a másik büntetés elessék. A tószifta (i. h.) található לוקה אינו משלם, mely különben sem magyarázható összefüggésében, tehát okvetlenül hibás. Miután az összes adatok a mellett szólanak, hogy a tannaitikus elmélet a bünhalmazatról nem ismerte az absorpcziót a szóban forgó két büntetés összeesésénél, már eleve is feltehető, hogy az említett misnában (Makkóth 4a) nem bünhalmazatról van szó. És tényleg a misna szavai világosan mutatják, hogy a vita Rabbi Méir és a Chachámim között nem e körül forog.

A misna szövege így hangzik: מעידין אנו באיש פלוני שחייב לחבירו מאתים זוז ונמצאו זממין לוקין ומשלמין שלא השם המביאן לידי מכות מביאן לידי תשלומין דברי רבי מאיר וחכ״א כל המשלם אינו לוקה מעידין אנו באיש פלוני שהוא חייב מלקות ארבעים ונמצאו זממין לוקין שמונים משום ומשום ועשיתם לו (Ex. 20, 16) משום לא תענה ברעך עד שקר כאשר זמם (Deut. 19, 18). דר״מ וחכ״א אין לוקין אלא ארבעים. (Makk. 4 a).

Egészen világos, hogy a vita nem a körül forog, hogy vajjon a pénzbüntetés kizárja-e a botpüntetést az abszorpczió folytán. Ha büntetés elnyelésről volna szó, akkor a Chakhámim nem állíthatnák, hogy a két hamis tanú nem itélhető el két flagellácziora, mert ez nyolczszorosan is kiszabható (misna Makk. 21b). A nézeteltérés a szentirás magyarázatából származik. Méir szerint az alibi által hamisnak nyilvánított tanú

két czím alatt büntetendő. Ex. 20, 16 alapján mint עֹנֶשׁ שֵׁבֶט (= flagelláczió) és Deut. 19, 19. alapján mint עֹנֶשׁ כֶּסֶף pénz- vagy esetleg botbüntetés), ez okból *két* tilalom áthágása miatt büntetendő; a többség azonban e disztinkcziót עֵשׁ és עֵד között nem fogadja el és csak Deut. 19, 19. alapján tartja a büntetést kiszabhatónak, minek következtében mindig csak egy a tanúzás tartalmának megfelelő büntetés alkalmazható. השם = jogczím mint pl. misna Makk, 13a אלמא וגרושה חיבין עליה משום שני שמות v. ö. még Szifré I 123; II 148, 295 végén; Mekh. 22, 28-ra (97b); Szifra 17, 9-re (84b) s számos helyen. Hogy שם nem jelent szentírási helyet, kitünik több talmudi helyből, ahol שם és מקרא egymással ellentétbe állíttatik (pl. Nedárim 73a).

Azt hiszem, hogy sikerült bebizonyítanom, hogy a tannák korában a pénz- és botbüntetés összeesését senkisem tekintette bünhalmazatnak. Az egyetlen misnában, a honnan ezt később következtették, a vita sarkpontját nem a bünhalmazat képezi, hanem a bibliaexegézis. A második század közepéről, a hagyomány virágzási korszakából, származó exegetikus vitát a következő századokban téves interpretáczió folytán büntetőjogi vitára változtatják át és belőle egy feltünő büntetőjogi elvet következtetnek. Ebből látható, hogy milyen óvatossággal kell a hagyomány adatait mérlegelni, ha azokból a Palesztinában tényleg érvényben volt és a gyakorlatban alkalmazott büntetőjogra következtetést akarnak vonni.

Budapest.

Dr. Blau Lajos.

Löw Lipót levelei dr. Hirschler Ignáczhoz.

XV.

Szeged, 1866. augusztus 19.

Kérem, fogadja legmélyebb köszönetemet azon meleg és hathatós támogatásért, melyet a B. Ch. iránt tanusított. Lapom iránt való részvéte ujabb buzdítás számomra, hogy azt minden irányban emeljem, s én buzgón fogok törekedni, hogy azt minden tekintetben megtegyem.

Nem adok hirt a Klauzál-ünnepélyről, mely hál' Isten minden zavarás nélkül folyt le, s a melylyel a magyar lapok ugyis elég lármát csaptak. Lichtenberg Mária asszony különben majd elmond önnek egy pár specialis dolgot, a mely önt tán érdekelni fogja. De mindenesetre beszéltesse el magának ő tőle magától, hogy *ő maga* mennyiben vett részt az ünnepélyességekben. Ez nem élcz, hanem igazság. Özvegy Klauzálnénak ő általa arrangált fogadtatása városunkban feltünést keltett.

A prédikáczió pár nap mulva kezeiben lesz. Hogy vajjon a nyomtatott prédikáczió szintoly tetszést fog-e aratni mint az élőszóval mondott, azt természetesen nem tudhatom. Testvéreinknek, a magyaroknak, többek közt azt mondom, hogy politikai képzettségük nem rég óta datálódik. A tósztok, a miket én itten különböző alkalmakkor elmondottam, az asztaltársaságnál mindenkor óriási ujjongást eredményeztek. Utólagosan azonban mégis eszökbe jutott, hogy a szóló népének elnyomattatásáért akar magának elégtételt szerezni. Egészben véve a benyomás remélhetőleg kedvező lehet.

Legmélyebb tiszteletem kifejezésével

barátja
Löw.

XVI.

Szeged, 1866. decz. 30.

Nagyon tisztelt doktor úr,

kedves barátom!

Tehát ön B. Ch.-ám által 100 regaliát veszített! Ezt igazán nagyon kell sajnálnom, ön valóban nem gondolta meg, hogy a kérdéses czikkek csak a magyar zsidókat érdeklik, s hogy ezek között a »Pester Lloyd« hasonlíthatatlanul nagyobb elterjedtségnek örvend, mint a B. Ch. Reprodukcziójuk a B. Ch-ban tehát egészen hasztalan lett volna. A Neuzeit örül, ha van tárgya, ámde a B. Ch-nál az máskép van.

Hát tán kellett volna, hogy én kifejezzem véleményemet a Lloyd czikkei felől! Abbanhagytam, mivel megtudtam a kérdésre czikkek szerzőségét. Önnel szemben megjegyzem:

1. A magyar zsidók emanczipácziójánál meg kell különböztetni azt, a minek közvetlenül most kell történnie s a mi közvetlenül most történhetik, attól, a minek a jövő számára kell fentartva lennie. Az elsőkhöz tartozik a teljes emancziparáczió, a nyomasztó, az ostoba házassági törvény eltörlése, a melynek megitélése egy hadi törvényszék előtt történik, s a mely a pesti pompás templomban dicsőítve lett, s a more judaico való eskünek eltörlése, a mely ez idő szerint *csakis Szegeden* helyeztetett szokáson kivül. A jövő munkája pedig a belső szervezkedés lehet. Miért? mert testvéreink műveltségi foka még igen *különböző*.

2. Az 1848. XX. tcz. 8. §-ra való hivatkozás nagyon különös. Az ott említett kongresszus nem az akkori törvényhozás által létesített új valami, hanem privilegiumokon alapszik. Összealkotása felől szabályok léteznek. A Lloyd-czikkek szerzője a Magyar Izraelita egy czikkére hivatkozik, a mely aztán mértékadó legyen a magy. miniszterium számára!!

Ön, t. barátom, gyarapítja maradandó érdemeit a magyar Izrael körül, hogy ha minden kínálkozó alkalommal sürgeti az autonom organizácziót. Ezáltal felkeltetik s tápláltatik a jobbakban az utána való áhitozás. B. Ch. önnek e tekintetben híven segítségére lesz. A törvényhozás s kormánynyal szemben azonban óvatosan kell e tekintetben eljárnunk. A Lloyd-czikkek joggal panaszkodnak egy szeminárium hiánya miatt. Pedig

még az ideiglenes kormány is kedvet mutatott egy szeminárium létesítésére. De száz rabbi ellene peticzionált!! A kormánynak, minden kormánynak, kell hogy meghökkenjen ily nyilatkozatokkal szemben.

A B. Ch. 2. számában egy aradi felhivás lesz nyomtatva, a melyben a Lloyd-czikkek nagyon ki lesznek emelve. Ezen felhivást, valamint az erdélyi jegyzőkönyvet, az 1-ső számban különös figyelmébe ajánlom.

A 100 regália — fájdalom — mindezzel nem pótoltatik! Ez azonban nekem mégis jobbnak látszik, mint ha megjegyzéseim a többször említett czikkekről kiderítették volna, hogy még a haladó magyar zsidók sem értenek teljesen egyet nézeteikben. Ha hazai ügyeinkben kedvező fordulat állana be, mindjárt a magy. miniszterium kinevezése után Pestre sietnék, hogy egy az ön elnöksége alatt tartandó konferenczián instrukczikat szerezzek magamnak a B. Ch. magatartása s az alapítandó Magyar Zsinagóga felől, s hogy az ön jelenlétében s az ön közreműködésével megbeszéljem a dolgot Deák Ferenczczel. Addig is kérem, tartsa meg irányomban baráti jóindulatát.

Kívánok mindig jó egészséget s vidámságot. Nőm azt gondolja, hogy szemeinek még nincs orvosi tanácsra szükségük. Mária és Charlotte asszonyságok épen jelen vannak s megköszönik szives tiszteleit.

Igaz tisztelettel
barátja
Löw.

U. i. A beküldött czikket Justustól még nem olvastam. Tehát nem mondhatok felőle semmit sem. Az ön igen kedves irásával egyidejüleg az igen tudós Derenbourgtól Párisban is kaptam levelet, aki rövid idő óta a »Forschungen des wissenschaftlichen Vereins« buzgó barátja s munkatársa lett, s a kinek szintén rögtön felelnem kell. Mialatt ezen sorokat irom, egy szerencsétlen házasnép panaszkodik nálam. Jelen irásom nagyon futólagosan vettetett papirra; de nem akartam a választ elhalasztani. Ön elnéző lesz.

Ha barátunk, dr. Pollák önhöz jön, kérem tiszteltesse sokszor nevemben.

A közölt leveleken kivüliek annyira magánjellegüek, hogy azok közlését helyénvalónak illetőleg szükségesnek nem tartjuk. Ép ezért a Löw-féle levelek közzétételét most befejezzük azzal a meggyőződéssel, hogy e levelek nagy érdekű adalékul szolgálnak a magyar zsidóság ujabb történetéhez egyrészt és másrészt azon kiváló férfiak élet- és jellemrajzához, melyek ez epochalis időben a magyar zsidóság szellemi vezérei voltak. A történeti okuláson kivül azonban lelkesedést is meríthetünk e levelekből, mert bár, fájdalom, való igaz is, hogy a mi törekvéseink, a mi küzdelmeink tárgyai még majdnem mind ugyanazonosak azokkal, melyekért *ők* harczoltak, be kell ismernünk, hogy buzgóságunk színe halványabb, és hogy a magyar zsidóságban itt-ott az »esetek« borzas szárnyain emelkedő törekvésekből hiányzik az a nemesebb idealizmus, mely a zsidóság színe-javát a felekezet nagy kérdései tekintetében két évtized előtt áthatotta. Azért e régi emlékek iránti kegyelet mohán feltámad a költő szava: A mult csak példa legyen most . . .

M.

Malakias próféta magyarázatához.

Ezen folyóirat juniusi számában ilyen czímmel ellátott czikkében Temesvár tudós főrabbija a többek közt, Malakiás 2. 12-ik szövegben az ועגה helyett ואוג való olvasást javasolja. Ezen változás által a főrabbi ur nemcsak hogy egy tiszta és értelmes fordítást vél adni a szövegnek, hanem azt az előbbi szöveggel összhangzásba hozni igyekszik.

A »merész emendácziót« — tekintettel a két szónok félig-meddig való azonos hangzására, úgy az א és ע könnyü felcserélhetésére, továbbá azon tényre, hogy az ősök történetéből a reminiscenciák éppen Malakias próféta által különös szeretettel használtattak — nem tartom merésznek. A főrabbi ur azonban mégis »nem megengedhetőnek« találja. Nem tudom, mivel igazolja főrabbi ur, a נ-re változtatott ה-t, ugyszintén az ő fordítása szerint az ער előtt nélkülözhetlen כף הדמיון (כ) hiányát? Szerény nézetem szerint, a főrabbi ur által proponált, különben logikus fordítás egész tartalmában a szöveg fentartásával is helyesen használható. Ismeretes, hogy ערוה-nak a gyöke ערה, tehát legfőbb azt mondhatnók, hogy szövegünkben ער-nál a ה hiányzik, a mi szent iratainkban gyakran előfordul így: I Móz. 24, 25., I Sam. 9, 26, Jerem. 40, 16. Ezen kivül nagyon gyakran és rendesen szemérem részeknek megmeztelenítését kifejező ערה szóval találkozunk ezen iratokban l. III Móz. 20, 18. Ézsaias 3, 17. stb. Hogy pedig רה megfertőzést jelent, elég, ha reá utalok I Móz. 34, 2-re, továbbá V. Móz. 22, 24. s Birák 20, 5. Ezek szerint a szöveg egyszerüen így fordítandó: »Irtsa ki Isten ama férfiut, ki Jákob sátrait *megmeztelenítő* és *megfertőztető* helyűl teszi.«

Ezen fordítás éppen azt fejezi ki, mit a főrabbi ur az ajánlt változás által kifejezni óhajtott.

Lippa.

STRAUSZMANN JAKAB.

IRODALOM.

A HALÁCHA FORRÁSAI.

(Koenigsberger B.: Die Quellen der Halacha. I. Theil: Midrasch. Berlin, 1890.)

Ha az olvasó ezen 128 oldalra terjedő munkának végére ér, összbenyomásként azon kérdés fog előtte fölmerülni: mi a czélja ezen könyvnek? Szerző a halácha forrásainak nevezi, tehát nem valami special tanulmánya eredményét akarja velünk megismertetni, hanem mintegy az egész haláchikus irodalom keletkezését; talán olyan kézi könyv félét akar nyujtani, véljük, mely annak, ki ezen irodalmat még nem ismeri, bevezetésül szolgáljon. És bár előadása sokkal zavarosabb és rendszertelenebb, semhogy az irodalomban járatlannak vezérfonalul szolgálhatna, a munka elején mégis megnyugszunk szerzőnek legalább czéljaira nézve, és azt hiszszük, hogy szándékát eltaláltuk. Mert mindaz, a mi körülbelül az első 40 lapon foglaltatik: az irott és szóbeli tan keletkezési története, a hagyományos irodalom osztályozása és az erre nézve létező vélemények felsorolása, az első tannák, Hillél, Sammai és tanítványaik működésének rövid ismertetése, R. Akiba és R. Jismael biográfiája, melyben még a legismeretesebb részletek sem hiányoznak, mint az, hogy R. Akiba sokat utazott, és hogy mint szerző meglehetősen naivul hozzáteszi: ezen utazásokon kétségen kivül igen érdekes ismeretségeket köthetett, hogy Mózes miért szomorkodott az ismert legendában (Menáchóth 29. b), midőn Akibát látta, továbbá úgy a Hillél hét, mint a R. Ismáél tizenhárom exegétikus szabályának egyenkénti felsorolása, mind megannyi részlet, mely a haláchikus irodalomba való bevezetésben, legalább nagyjában, elmondható. Igaz, hogy kifogásolni valót akkor is találnánk; hogy a biografikus részleteket önkényesen választja meg, hogy (12. l.) a midrás

rabba *egy* szerzőjéről beszél, mintha léteznék még mai nap modern ember, ki ezen midrás egységében hinne, és kifogásolnók különösen az előadás hangját, mely oly pretenzióval lép fel, mintha mindegyik állítás szerzőnek egy uj, világra szóló felfedezése volna; így hogy csak egy példát idézzünk (37. l.) »*Wir stehen also keineswegs an unsere Mechilta R. Jismael zu vindiziren,*« mintha valaki máskép gondolná, de mint említők, hibásnak is, de legalább bevezetésnek tartanók, azonban a 40. laptól kezdve, ezen megnyugvásunk is megzavartatik, mert hirtelen oly tudományos légáramlatba jutunk, mely a szegény bevezetendő eszét annyira megzavarhatja, hogy örülne, ha ez áramlatból kiszabaduhatna.

Szerző ugyanis a meglevő haláchikus midrásokat birálja eredetökre való tekintettel és a hátramaradt idézetekből, valamint egyes szétszórt állitásokból a valószinűség szerint létezett, de elveszett midrásokat rekonstruálni, vagy legalább egyes tulajdonságaikat meghatározni iparkodik. — Itt azonban ujra előtör a kérdés: mit akar a szerző? Hisz mindazt mit szerző mond, fővonásaiban már ott találjuk megirva Dr. Hoffmannak »Einleitung in die halach. Midraschim« cz. könyvében, és ha szerző néha ugy idézi is e munkát, mintha az meritett volna az ő művéből pl. (12 l.) »*Hoffm. theilt die Ansicht, die wir ausgesprochen haben*« vagy (33. l.) »*unsere ursprüngliche Annahme, die auch Dr. Hoffm. ausspricht,*« mégis tekintve hogy H. munkája már 1888-ban jelent meg, szerzőé pedig csak 1890-ben, bizonyára valoszinűbbnek fogjuk tartani, hogy Hoffm. szolgált neki forrásul, semmint megfordítva. Szerző különben is annyit idézi Hoffm.-t. és másol belőle nyilt bevallás után — munkájára legalább is 50-szer történik utalás, — hogy a tőle való »függés« még annak is kell hogy feltünjék, ki magát H. munkáját nem is ismeri. Igy 41 l.: »Következőkben dr. Hoffman összeállítása alapján, mely *némi* pótlásra és *jelentéktelen* javításra szorul, osztályozzuk a boraithákat« stb. és 10 lapon keresztül egyszerüen lenyomatja azon helyeket, melyeket H. csak találási helyükre való utalással idézett; v. 68. l. »a lényegeseket (t. i. a szifrá formulái közül) dr. H. összeállította, azért röviden idézzük,« és félünk, hogy a két munka alapos összehasonlítása még szomorubb eredményt hozna felszinre.

Tagadhatatlanul van azonban e munkában némi uj is.

Ez az, hogy azon eredményeket, melyeket Hoffm. imént idézett munkájában a haláchikus midrásokra nézve létesített, hogy t. i. a ránk maradtokon kivül még más midrások is létezhettek, a Midrás Haggádólból vett idézetekkel megerősíteni igyekszik; csak hogy mig egyrészt ezen bizonyításai az előadás logikus egymásutánjának majdnem teljes hiánya miatt inkább egyes töredékes állítások tömegének, mint a céltudatos bizonyítási eljárás benyomását teszi, és a helyett hogy állításai alapeszméje mindenütt kidomborodnék és az anyag felett uralkodnék, ezen anyag kezei közt szétmállik és az olvasónak kell mindig eszében tartania, mit akar bizonyítani, addig másrészt a Hoffmann által bevitt elvet: több, egy és ugyanazon pentateuchusi könyvre vonatkozó, egy iskolából eredő midrási állításból, egyazon könyvre vonatkozott teljes midrásnak a múltban való létezésére következtetni, oly módon alkalmazza, hogy vele bármit is lehetne bebizonyítáni. Igy pl. (41 l.) következő található: »a midrások ezen részeinek t. i. a Leviticus- és Deuteronomiumra vonatkozó Jismáél-féle midrásoknak hajdani létezése, a Mechilta szó fentebbi magyarázatától eltekintve, különösen abból következik, hogy a Talmudok — illetőleg a Midrásokban egy תנא דבי ר׳ישמעאל nevében oly *haláchikus* midrás-idézetek is előfordulnak, melyek a pentat. előbb említett két könyvére vonatkoznak,« tehát azon körülményt, hogy a Mechilta szó másra, mint az Exodusra is alkalmazható, továbbá azt, hogy R. Jismáél iskolájából a Lev. és Deuter.-ra is vannak egyes haláchikus állítások, elég bizonyítéknak tartja arra, hogy tényleg léteztek e könyvekre midrás munkák, mintha egyes versek magyarázatából az egész könyv feldolgozására lehetne következtetni. A tény maga lehet igaz, de egyedüli bizonyítéknak ily argumentálás el nem fogadható. A ki azonban a »haláchikus« jelző hangsulyozásában a fönti idézetben biztosítékot akarna látni arra nézve, hogy ezen bizonyítási módszer mellett legfölebb az fog bebizonyulni, hogy léteztek a pentat. mind a négy, haláchai tartalmu könyvére úgy R. Akiba, mint Rabbi Jismáél iskolájából eredő midrások, annak mindjárt meg kell jegyezni, hogy szerző a haláchikus szót csak úgy luxusból tette hozzá, hisz 12 lappal később (53. l.) még egy midrást fedez fel — a Genezishez, melynek ugyan, mint mondja, nem kizárólag agádikusnak kellett lenni, de hát »kétségtelenül be van bizonyítva, hogy

R. Jismáél az agádától sem tartotta távol magát,« nem elég bizonyíték ez talán arra, hogy tényleg irt midrást a Genezishez? Ily bizonyítási módszer mellett nem volna épen nehéz dolog, a sz. irás összes könyveit midrásokkal felruházni, mert hát melyik tanna nevében nem idéztetik itt-ott egy megjegyzés valamely szentirási versre?

Nagyon sajnálatos, hogy szerző, a helyett, hogy meglehetős számu uj megfigyelését és különösen a Midras Haggádólból vett több irányban érdekes és feldolgozott szövegeit ismert dolgokkal vette körül. Szerző érdeme sokkal szembeötlőbb lett volna, ha tisztán saját észrevételeinek előadására szorítkozik.

Budapest.

Dr. Weiszburg Gyula.

MIKES KELEMEN KÉT MUNKÁJA.

Groszmann S. L., baranya-szt-lőrinczi rabbi úrnak ritkább és régibb műveket tartalmazó könyvtárában e napokban oly könyvre akadtam, melynek segítségével ama kellemes helyzetben vagyok, hogy Schwarzenberg József úrnak az általa ismertetett, annyira érdekes munkák keletkezésére nézve néhány adattal szolgálhatok. E könyvnek címe: »Claudii Fleury, des Herzogs von Vermaudois und anderer Königl. französischer Prinzen Instructoris fürtreffliche zwey Tractaten. In deren Ersten die Sitten derer Israeliten, In 34 Absätzen dererselben Lebens-Art, Künste, Kleider, Gebäu, Civil-Regiment, Kriegswesen, allerhand Gebräuch etc., etc. kurtz, jedoch genugsam beschrieben werden. In deren Zweyten die Sitten derer Christen, In 68 Absätzen von der Lebens-Art, Tauff, Gebeth, Arbeit, Fasten, Ehe, Verfolgung, Buss und andern derer ersten Christen Gebräuchen, dann von denen ersten Christlichen Fürsten, Beschaffenheit derer Kirchen-Gebäuden, des Gottesdienstes, der Clerisey etc., etc. Endlich von dem Vorfall und Wiederherstellung der Gottseligkeit und Kirchen-Disciplin dergestalt enthalten sind, dass in diesem kleinen Werk von Allem, was in der Kirchen-Historie merkwürdiges vorkommt, als in einem kurtzen Begriff deutlich gehandelt wird. Nun-

mehr aus dem französischen ins Teutsche übersetzt und mit einem vollständigen Register versehen. Mit Erlaubniss der Obern. Verlegte Johann Gastl, Buchhändler zu Stadt am Hof, nächst Regensburg 1744.«

Egy futó pillantás e czímlapra és a fejezetek feliratainak összehasonlítása teljesen elegendő arra, hogy Mikes »Az izraeliták szokásáról« és »A kereszténység szokásiról való beszélgetés« czímű két munkáját nem önálló művének, hanem fordításnak tekintsük. Kétségtelen, hogy Mikes, ki több franczia művet ültetett át magyarra, Claude Fleury, a híres egyháztörténetirónak, a Histoire ecclesiastique szerzőjének, ezen kisebb művét szintén a franczia eredetiből fordítá, mely a német fordításba felvett approbatio szerint már 1681-ben jelent meg.

Szigetvár.

Dr. Kohn Armin.

AZ EGYIPTOMI HÉT SZŰK ESZTENDŐ.

A bibliakutatás terén a XIX. század óriási léptekkel halad előre. Nemcsak filologiai eszközökkel járúlt nagyban a biblia megértéséhez, hanem a napvilágra hozott föliratok által a filologiát az igazi útra terelte és ami nem kevésbé fontos, a bibliai *történetnek* szilárd és megingathatatlan alapot és biztositékot nyujtott. Mintegy profétai ihletséggel mondta Niebur, hogy Ninive egykor az ázsiai Pompei lesz. Bizonyítják azt Layard ottani ásatásai, valamint Rawlinson, Oppert és G. Smith kutatásai, kik két ezer esztendő előtti történetek fátyolát szellőztették, melyek a biblia megértésére kiszámíthatatlan fontosságuak. Igy pl. egészen más színben tünik föl Ézsaj. 20. fejezete, mióta az ékiratokból Sargon történeti személynek bizonyúlt, holott azelőtt Szanheribbel azonosították, ami ismét anachronizmusnak látszott és az egész fejezetet földeríthetetlenné tette. A föliratok által számtalan homályos hely, gyakran egész véletlenűl, nyert világosságot. De nemcsak az asszir ékiratok költik fel figyelmünket, sok nagyfontosságú tényt vannak a gulák és sphinkszek romjainak hieroglifái hivatva földerítni, hol őseink századokon át laktak. Az 50-es évekig még a legnagyobb homály födte e korszak

történetét. Nem csekély volt tehát a meglepetés, midőn a hieroglifákban e korszakba való jelentéseket találtak, melyek a bibliai történetet részben megerősítik, részben kiegészítik. Legujabban Brugsch ismét egy nagyfontosságú föliratot fedezett fel, mely jelenleg a bibliakutatók közt élénk megbeszélés tárgyát képezi. Nem csekélyebbről van e föliratban szó, mint a hét szűk esztendőről, mely Egyiptomot sujtotta. Kutatásának eredményéről Brugsch legujabban megjelent művében [1]) számol be.

A Nil völgyében egy nagy sziklafeliratot fedezett fe még az 50-es években, de technikai akadályok miatt csak az ujabb időben sikerűlt helyesen lefényképezni és megoldani. A fölirat a sziklafalon 9 láb magas, 6 láb széles és 32 sort tartalmaz. Már a bevezetés maga is nagyon érdekes, a József korbeli 7 szűk esztendőt illetőleg, azért leirás helyett az eredetinek lehetőleg hű fordítását adjuk:

»Tosertasis király 18. évében, Madirnak a délvidék fejedelmének és főgondnokának ott a következő jelentést küldte«:

»Szomorúság tölt el a trón és a paloták lakói miatt. Gyászba borúlt lelkem a nagy szerencsétlenség miatt mivelhogy a Nilus uralkodásom alatt *hét éven át* nem öntött ki. Csekély a gabona, hiányzik a takarmány és hiányzik minden az élelmezésre. Mindenki rablóvá lesz felebarátjával szemben. Előre akarnak haladni, de nem tudnak menni. A gyermek könnyeket hullat, az ifjú vánszorog és az öregek lelkükben megtörve összezsugorodott lábakkal terülnek el a földön, kezüket keblükre hajtva.«

»Az ország nagyjai tanács nélkűl vannak. Feltörik az éléstárakat, de csak levegő tartalmuk, mert minden ami bennünk volt, föl lett emésztve.«

Ezután következik a király levele a föntemlített fejedelemhez. Madiri vagy Matirihoz — e név nem egyiptomi hangzású és a héber Matrira (I. Sám. 10, 21.) emlékeztet — a 7 éves inség borzalmait ecsetelve, mely a bibliában I. M. 41, 55-ben a következő rövid szavakkal említetek: »midőn

[1]) Brugsch: Die biblischen sieben Jahre der Hungersnoth. Leipzig, 1891.

pedig egész Egyiptom éhségben sinylődött, a nép Faraóhoz kiáltott kenyérért.« A király kormányzóját, ki a délvidéken Nubia határán hivataloskodott, megbízza, hogy kérdezősködjék a Nilus kiöntés elmaradásának okát illetőleg és pedig 1. hol van a Nilus forrása, 2. milyen az ott uralkodó istenség. Matiri útra készül, hogy a királynak személyesen tehessen jelentést. A jelentés költői lendületű, alakra és szerkezetre nézve régies szinezetű.

»Van egy város a folyam közepette, melynél a Nilus napfényre kerül. Kezdettől fogva Elephantinenak neveztetik. Az egyiptomi birodalom első városa és első kerülete Wawa néger ország felé.« »Ez a magas boltozatos lépcső, melyen a napisten a tavaszi éj-nap egyenidején az ő számítása szerint fölszáll, hogy minden embernek életet adjon. *Szerényen élni* a neve az ő eme lakhelyének.« »A két forrásnyilás a két emlő, melyek mindennek virulást adnak. Ez a Nilus nyugágya«,

Ezután a Nilus és Chnubis védőisten természetét jellemzi. Majd ezen istenség lényegével foglalkozik, mire a sziget gazdagságát és terményeit írja le növény- és állattani szempontból. — A király a pompás szigettől elragadtatva, oda utazik, hogy az ismeretlen istenségnek áldozatok és ima által hódolatát nyilvánítsa. A király elmondja, mily hatalmas benyomást tett rá ez istenség és költői fordulattal adja elő az istenség megnyugtató szavait: »Hiány nélkül bocsátom számodra évenként a Niláradatot, hogy elterüljön az egész országon. Sarjadzon a növény és hajoljon meg, ami csak lisztanyagot rejt. Az isten áldás nyugodjék minden dolgon és sokasodjék mindene az év hosszában milliószorosan. Telve legyenek az alattvalók és uraikkal együtt éledjenek föl a bizalomban. Múljon el a nyomor. Üresek voltak eddig az éléstárak, úgy menjen csak az egyiptomi nép ki a mezőre. Sugározzanak a virányok, amidőn a gabonát begyűjtik. Zöldeljen (örvendjen) szívük jobban, mint bármikor annakelőtte.« E szavak által megnyugtatva a király, hálából megfogadja, hogy az istenségnek és a papságnak rendszeres ajándékot ad. Végül a király rendelete következik, melyben alattvalóinak elrendeli, hogy jövedelmükből tizedet adjanak a papságnak.

Hogy e fölirat nagy feltünést keltett, a föntebbiekből

megérthető, mert itt világos és határozott említés van téve *az egyiptomi hét szük esztendőről.*

Brugsch szerint e Faraó semmikép sem lehet azonos azzal, melynek uralkodása alatt József élt. József ugyanis — eddigi kutatások szerint — körülbelül 1800—1700 év körül — a közönséges időszámítás előtt — élt Egyiptomban, az itt említett Tozer Faraó pedig körülbelül a közönséges időszámítás előtt 3000 évvel uralkodott. Ami az emlékkő keletkezési idejét illeti, az még kétes, de bizonyos, hogy József halála után készült.

Jelentésem Brugsch szavaival végzem: »A Sehêli szikla-feliratban foglalt jelentés a hét szük esztendőről a hosszú hieroglif szövegnek mindenkorra biztosítja részvétét mindazoknak, kiknek az írás szava szívükön fekszik és akiknek a bibliai József idejében uralkodó Faraó alatti hét esztendős inségnek egy emlékirat által való bizonyítása nem közönyös. Habár a fölirat bizonyos értelemben hypokryf, de azt bizonyítja, hogy még a Ptolemeusok idejében [1]) tudtak egy nagy éhinségről, mely egy régi egyiptomi király alatt nehezedett az országra, melynek emlékét két ezredév el nem moshatta.«

Berlin.

HERCZOG DÁVID.

ZSIDÓ MONDÁK, LEGENDÁK.

(Talm. Sabb. 39b.)

Dávid halála.

S igy szólt a költő, midőn látni kezdte
Szomorú évek bús előjelét:
Bevonult már az éjszaka szivembe
S virágait az alkony mossa szét.
Nem lesz a földön halhatatlan senki,
Oh hogy nekem is semmivé kell lenni!
Hiába biztat a fiatal élet,
Tied voltam, tied leszek enyészet!

Tudom, hogy lelkem nem oly tiszta többé,
Minőnek Isten, belém alkotád;

[1]) Brugsch e korba helyezi a fölirat keletkezési idejét.

Hogy homlokomról senki le nem törlé
Alacsony bűnök szörnyü tudatát.
Oh mondd, ha rám borúl a végső álom,
Melytől ez ajkat örökre lezárom,
Érzek-e akkor is valami vágyat,
Sokáig vivom-e halál tusámat?

Ha majd fejét az alvó nap lehajtja,
Milyen lesz az a végső alkonyat;
Haragos villám kisér-e utamra,
Vagy szeliden az esti fuvalat?
Hol födi hant e roskadozó testet
És lesznek-e, kik értem is könyeznek
Azokból, kiket magam körött látok,
Mint koldusok ugy halnak-e királyok?

Igy énekel az ősz király magába,
Számlálva búsan nehéz perczeit;
Ha győz a csenden szomorú hárfája,
Halotti rémek nem üldözhetik.
Egyetlen társát átölelve tartja,
Minő csodálatos a költő ajka? —
Álmodva félig, félig ébredezve,
A mult időket felidézi lelke.

És egyre jönnek a siri világból
Az elköltözött drága szellemek
S szivében egyre tisztább fénybe lángol
A régi vágy, a régi szeretet.
Akárcsak ujra bohó ifju lenne,
Ujra életre kel bünös szerelme;
A női ajk tüzes leheletétül
Trónjáról az öreg király leszédül.

A zene hallgat; csend borul a tájra,
A hárfa néma — a költő halott;
Az alkonyi ég utolsó sugára
A csukott szemü halotton ragyog.
S ahogy leroskadt a hideg talajra,
Ugy lett szótlanná mindörökre ajka;
S ki, a felhőtlen, tiszta végtelenbe:
A csillagokhoz szállt a költő lelke.

Suhogó szárnyon felhőraj közelgett,
Szülője: a végnélküli magas;
S uszálya alig érinté a testet,
Kivált belőle két fekete sas.

Az éjszakán sietve áthatoltak,
Hogy szárnyaikkal födjék be a holtat,
Távolban ég az alkony rózsapirja —
Zokogó hárfán busul egy pacsirta.

Budapest.

MAKAI EMIL.

IMA.

Az orosz zsidóüldözések alkalmából.

Magasban trónoló Atyánk,
Esengve hívunk szüntelen,
Ki légyen a menedékünk
Mi jó Urunk, ha csak te nem?!
Ki kötözze sebeinket?!
Ki födözze lelkeinket?!
Óh Urunk, egyetlenünk
Védd meg a mi nemzetünk!

Bolyongva járnak véreink,
Elüzve, verve, hontalan,
Óh nincs oly árva mint e nép,
Fü hervadott — fa lombtalan!
A föld kizöldül ujra még,
A holt faág is fölvirul,
De tépett szív — már nem remél,
De bús kebel — föl nem vidúl.

Hazátveszítve bolyganak
Hazáravágyó emberek,
Bús férfiak, és bús anyák
Éhezve fázó gyermekek.
Ki vigasztalná, nincs sehol,
Oly elhagyott a vándorút, —
Ki megenyhítné, nincs közel,
Nem sajnálják a szomorút!

Nagy-Becskerek.

Sehol sem türik sátoruk,
Legyen bár ponyvából szövött,
Egy fecskefészek biztosabb
Az omlatag eresz mögött!
Óh lészen-e majd otthonuk,
Hol elsírhatják könnyeik,
Mint adva van a vadnak is
Hol ápolhatja kölykeit?!

Óh nincsen jog e földszinén
Sem isteni, sem emberi!
Óh nincs jog addig — Istenem!
Mig ember társát verheti!
Mig rátaposhat bűntelen,
S otthontól foszt meg ezreket,
Míg könnyet lát könyörtelen —
Nem emberek az emberek!

Népednek rombadőlt lakát
Épitsd fel ujra Istenünk!
A szeretet zárt ajtaját
Óh nyisd fel ujra minekünk!
Hadd találjunk ujra hont,
Melyet senki szét nem bont —
Jó Urunk egyetlenünk
Védd meg a mi nemzetünk!

KISS ARNOLD.

IZRAÉL ŐRE.

Az élet utján járva-kélve
Az égnek vesd pillantatod',
Nem bukhatik a küzdelembe',
Ki isten utján haladott.
Ha fénybe jársz, ha bús homályba',
Oh ne feledd a sorsviszályba':
Nem szunnyad őröd, Izraél.

Jerünk előre csüggedetlen
Az ősi szent, dicső nyomon,
Ki óva puszta rengetegben,
Isten nekünk az oltalom.
Derengjen át jövő homályba
A győztes mult vigasztalása:
Nem szunnyad őröd, Izraél.

IMÁDLAK.

Imádlak Téged, Istenem,
Imádlak szüntelen,
Ha szárnyra vesz édes gyönyör,
Ha búbánat gyötör.

Boldog emberszív nem lehet
Isten, Te nélküled
S hiába mind a fény, a kincs,
Melynek melege nincs.

Lám búba estem én megint,
Rám szerte vész tekint.
Multam siratom mint madár,
Mely balgán lépre száll.

A merre járok, fenyeget
Száz gond és rettenet,
Sujtó hatalmad, érezem,
Nyomaszt a lelkemen.

S imádlak érte hévvel én,
Ha sujt karod felém,
Hiven imádlak, jó Atyám,
Ha bünhödést adsz rám.

Ha áldsz, ha sujtsz, dicsér dalom,
Oh örök irgalom!
Hisz bünömért, ha sujt karod,
Érzem, fiad vagyok.

S ha ujra tiszta lelkemet
Hozzád fölemeled
S rebeghetem későn-korán:
Imádlak, jó Atyám!

Budapest. MOSONYI ALBERT.

ORSZÁGVILÁG.

Derenbourg József.

Azon évben, mely a mai zsidó tudománynak alapvető könyvét, Zunz »Gottesdienstliche Vorträge« című munkáját látta megjelenni, 1832-ben a Rajna melletti Bonnba jött egy huszonegy éves ifjú, hogy az ottani egyetemen tanuljon. A bonni egyetemnek polgárai közé a harminczas évek elején több nagytörekvésű ifjú tartozott, kik zsidó theologiával hivatásból foglalkoztak és magánuton kölcsönös buzdítással s birálással és együttes munkával a rabbipályára készültek. Körükben különösen kivált a németországi zsidóság vallásos fejlődésében oly nagy vezérszerepre hivatott két egyéniség: *Hirsch Sámson Rafael* és *Geiger Ábrahám*. Az előbbi 1832-ben már nem volt Bonnban, míg Geiger az említett ifjúról a következő szavakat jegyezhette föl naplójában: »Ende Mai kam auch *J. Dernburg* aus Mainz, ein sehr liebenswürdiger Mensch mit trefflichen Anlagen und vorzüglichem Charakter, mit dem ich, trotz der kurzen Zeit unseres Zusammenseins, mich innigst befreundete«. Azóta majdnem hat évtized folyt le; Geiger 1874-ben fejezte be munkában és küzdelmekben gazdag életét, három évvel ezelőtt nyolczvan éves korában megvált az élők sorából Hirsch S. R., mig a bonni körnek itten említett harmadik tagja mint viruló aggastyán és a tudománynak még korántsem nyugalomra gondoló, egyre buzgólkodó munkása ülte meg Párisban a folyó évi augusztus 21-én nyolczvanadik esztendejének befejezését. Mekkora változásokat, mennyi fordulatot jelent a világtörténetben, de különösen az európai zsidóság történetében azon hosszú időköz, mely az ismeretlen mainzi ifjú Bonnba való érkezésétől a hires és az egész európai zsidóság, de a nemzsidó tudós világ által is ünnepelt párisi akadémikus nyolczvan éves jubiléumáig lefolyt! Milyen változáson ment ő maga is azóta keresztül! Élete ugyan csendes

volt mindig és nagyobb izgalmaktól, küzdelmektől ment. A rabbi-pályát abbanhagyván, hazájától is már fiatal korában búcsúzott el és így nem vett tevékeny részt azon mozgalmakban, melyeknek a német zsidóság a harminczas és negyvenes években volt a szinhelye. Amsterdamban élt néhány évig mint nevelő egy előkelő családban, melynek révén aztán Párisba jutott, hogy ott állandóan letelepedjék. Mint Mohl, a nagy orientalista, mint Munk, a zsidó-arab irodalomnak és a zsidó vallásbölcsészetnek híres földolgozója, *Derenbourg* is (így irja franczián a nevét) teljesen meghonosodott Franczia országban, hazát cserélt, valódi franczia lett és csak a családi kötelékek, ifjúsági emlékek és bizonyos tekintetben tudományos érdekek tartották fönn összefüggését régi hazájával, melybe még most is évenként szokott átrándulni: Emsben barátainak és tisztelőinek körében ragyogtatja szellemének és szivének igéző tulajdonait. Párisban, hol már egy félszázadnál tovább él Derenbourg, csak lassankint és mintegy észrevétlenül emelkedett a tudományos tekintély és a társadalmi rang azon magas polczára, melyet körülbelől 25 év óta elfoglal. Ő soká gyakorlati téren működött; anyagi függetlenséget szerzett magának, mint egy rendkívül nagy látogatottságu nevelő-intézet tulajdonosa és vezetője, mely állásban őt szerették, néhány évvel ezelőtt meghalt neje odaadással segítette. De a gyakorlati működés ezen idejében, férfikorának legszebb éveiben nem szünt meg egy perczig sem a tudománynak élni és ifjú éveinek törekvéseit és terveit melegen ápolni. A nyilvánosság elé neve már barátjának, Geigernek első folyóiratában (1835-től fogva) nagybecsü és mélyen beható kutatásról tanuskodó dolgozatokkal került. De első nagyobb munkáját (Essai sur l'histoire et la géographie de la Palestine, d'après les thalmuds et les autres sources rabbiniques. Première partie. Histoire de la Palestine depuis Cyrus jusque'à Adrien) csak 56 éves korában (1867) adta ki és általa egy csapással az ujabbkori zsidó irodalom koripheusai közé sorakozott. Ezen munkában, mely a talmudi és midrási irodalom számtalan szétszórt történeti adatait tudományosan földolgozza és Palesztina történetébe művészileg beilleszti, egy illetékes biráló szerint, »az anyag fölötti teljes uralom, az átható történeti belátás és azon tiszta igazságszeretet nyilvánul, mely nem

engedi át magát egyhamar kedvelt véleményeknek, hanem mintegy szűzies óvatossággal levonja az eredményt.«

Ezen történeti munkának folytatásától Derenbourgot, ki nem sokára hivatalosan is elfoglalta a párisi tudományos világban az őt megillető helyet, mint az Institut tagja és az École des hautes études tanára, elterelték egyéb munkálatai, melyekkel tudományos pályájának első korába visszaérő régi terveit fölkarolta. A zsidó irodalomnak arab nyelven irt klassikus termékeire irányította most mindenekelőtt figyelmét és fordította reájuk lankadatlan szorgalmát és alapos ismereteit. Különösen az arab nyelvnek beható ismerete, mely őt a szaktudósok első sorába állítja, képessé tették rá, hogy ama nagyobbára még kéziratban lappangó felette becses és érdekes termékeket közzé tegye és földolgozza és így az épen említett első nagy munkája megjelenésének évében, 1867-ben meghalt, halhatatlan érdemü Munk Salamonnak megüresült helyébe lépjen. Főleg a héber nyelvtudomány alapvető munkáival foglalkozott és sikerült neki a spanyol fénykorszak legnagyobb zsidó nyelvtudósának, Abulvalidnak kisebb iratait először kiadni, arab eredetiben, franczia fordítás és terjedelmes, tömérdek becses anyagot tartalmazó bevezetés kiséretében (1880). Nem sokkal később (1886) ugyancsak Abulvalidnak nagy nyelvtanát is kiadta először — alulirottnak segédkezése mellett — arab eredetiben. Maimúniról már 1835-ben irt egy hosszabb értekezést Geiger folyóiratában. Most egy félszázad után Maimúni nagy misna-kommentárjából, melyet eddig csak hiányos és sokszor homályos héber fordításokban használhattak, kiadta (a Mekiczé Nirdámim irataiban) a hatodik, tartalmánál fogva különösen nehéz résznek arab eredetijét megigazított teljes héber fordítással. De legrégibb tudományos hajlama Derenbourgot, úgy látszik, Száadjához vezette, az úttörő gáonhoz, a zsidóságnak ezen legrégibb tulajdonképi tudósához, mint D. maga nevezi. Már 1833-ban a bonni kör tagjai fiatalos buzgalmukban tervezték a zsidó vallásbölcsészek közös kiadását; föl is voltak osztva a szerepek és Derenbourgnak Szaadjának Emunóth wedióth cz. munkája jutott földolgozásul. A terv természetesen nem valósult meg, de Derenbourg hive maradt Száadjának és különösen arab bibliafordítását és exegetikus munkáinak megmaradt töredékeit mindig szemmel tartotta. Így

érlelődött egész hosszú életén át azon nagyszerű vállalat, melynek hirdetésével tavaly meglepte az érdeklődő köröket: Száadja összes munkáinak kiadása, születésének ezredéves jubileumának alkalmából (l. M. Zs. Sz. VII., 219.). E vállalat sikere, melyből a munka legnagyobb részét Derenbourg önmagának szánta, úgy látszik, biztosítva van és jövő évben, a jubileum esztendejében, legalább azon kötet fog megjelenhetni, melyet Derenbourg maga dolgozott föl, a pentateuchus arab fordítása igen értékes jegyzetekkel. A zsidó-arab irodalom területén kívül D. munkássága hasonló sikerrel más téren is bizonyult és fontos dolgozatokkal gazdagította meg a tudományt. Sokoldalúságát legjobban bizonyítja azon két tény, hogy a sémi epigraphika terén első rangu tekintélynek van elismerve és a nagy Corpus Inscriptionum Semiticarum számára a himjári (dél-arábiai) föliratok földolgozásával ő bizatott meg, és hogy a nemzetközi monda-irodalom egyik főmunkája, a Kalila wa-dimna történetéhez két nagyfontosságu, héber (1881) és latin (1889) kiadványnyal járult hozzá.

Midőn a megelőzőkben vázlatosan körülirtam Derenbourg József irodalmi munkásságának főbb mozzanatait, sem annak tartalmát, sem terjedelmét nem volt szándékom kimerítően ismertetni. De már e fővonásokból is felismerhetni azon kiváló helyet, melyet magának a zsidóság tudományos életében kivívott. Ép oly kiváló az ő helye Franciaország és szorosabban a franczia zsidóság szellemi világában. Az Institut nagy nyelvtudósai között nemcsak koránál, hanem jelentőségénél és elismert tekintélyénél fogva is az elsőkhöz tartozik, és franczia hitsorsosai tisztelik őt, mint a zsidó tudomány nesztorát, mint a zsidó tanulmányoknak, melyek számára főleg az ő közremunkálkodásának sikerült virágzó egyletet és nagy tekintélyű folyóiratot megalkotni, legérdemesebb megalapítóját, tanítóját, buzdítóját, kit ifjabb munkatársak és tanítványok egész nemzedéke szeretettel környez. És hogy zsidó tudata nemcsak a tudományos munkásságra szorítkozik, hanem a felekezetnek külső érdekeit is buzgóan fölkarolja, a messzebb állók előtt is bizonyítja azon tény, hogy Derenbourg évek óta egyik vezére az Alliance Israélite Universelle-nek, melynek ő az alelnöke.

Derenbourgról, az emberről nem beszélek. A mit a fentidézett napló-jegyzet az ifjúról dicsér, hogy szeretetreméltó

ember és kitünő jellemü, az hatvan év után is legrövidebben foglalja össze azon igéző tulajdonságokat, melyek ezen fiatalnak maradt, tiszteletet és szeretetet egyaránt gerjesztő aggastyánban egyesülnek. Van benne valami mind a három nép tulajdonaiból, melyekhez származásánál és sorsánál fogva egyaránt tartozik. A német komolyságához és alaposságához járul benne a franczia könnyedség és izlésesség, személyes modorában épúgy mint irásmódjában és tudományos munkásságában meg van azon életbölcseség, melyet a szentirás tanaiból és a hagyomány irott és eleven forrásaiból szoktak a zsidó törzs kiválóbb, fenkölt lelkü fiai magukban tömöríteni. Ezen életbölcseség a nyolczvanévessel szinte vidámul elviselteti azon nehéz sorsot, hogy szemevilágától megfosztottan kell neki egy pár év óta élni, dolgozni, mások számára földeríteni régi szövegek homályait, napfényre hozni a multnak rejtelmeit. A kinek azon szerencse jutott, hogy vele személyesen érintkezzék, nem szenved ily szomorú sors látása alatt, mert a tiszteletreméltó és ép egészségü ősz férfiúból kisugárzó szellemi világosság elfeledteti velünk testi fogyatkozását. Vajha sugároznék még soká e világosság, vajha még sok éven át működnék ép erővel, ifjúi buzgalommal közöttünk Derenbourg József, mint rég eltünt időknek élő tanúja, mint a jelen föladatainak fáradhatatlan munkása, mint a jövő aratásainak példaadó magvetője

Budapest.

Dr. Bacher Vilmos.

Zsidó nők jótékonysága.

A pesti izr. nőegylet 1866—1891. Huszonöt évi fennállásának megünneplése alkalmából irta *Forrai Gábor*, a pesti izr. nőegylet titkára.

Dicsekvés és túlbecsülés nélkül, tárgyilagosan, de egyuttal a jogos önérzet hangján beszéli el a nevezett jótékonysági egylet érdemdús titkára annak 25 éves történetét. És mondhatjuk, teljesen jogosult büszkeséggel mutathat minden zsidó ez egylet negyedszázados áldásos működésére. Ezer meg ezer ember gondol hálás szivvel a jóságos segítő kézre, mely váratlanul, szinte lopódzva, feltünés és megszégyenítés nélkül, igazi szeretettel és kiméletességgel támogatott akkor, midőn

a szükség legnagyobb volt, midőn a sorscsapástól sujtottak mármár kétségbe kezdtek esni az emberek könyörületessége fölött. Csendben, de buzgón, önfeláldozóan működve fejtett ki ez egylet egy negyedszázad alatt oly tevékenységet, mely díszére válik a női szivnek, dicsőségére a zsidóságnak is. Mennyi könyet szárított föl, hány éhezőnek juttatott tápláló eledelt, hány meg hány szegényt látott el ruházattal és pénzzel, hány árvának volt atyja, anyja, oktatója, utmutatója, mennyi nyomort szüntetett meg, azt azok a szegény családok tudnák legjobban ecsetelni, kik áldva emlegetik a jószivü »dámákat«, a kik szerény hajlékukat személyesen fölkeresve, vigasztalták szomoru sorsukban, segélyt igértek és adtak, és még azok a derék és nemeslelkü hölgyek, kik szabad idejüket a toilette-asztal helyett a nyomor tanyáin töltik, kik a fényes báltermeknél és illatos szalonoknál szivesebben látogatják a szükölködőknek fülledt levegőjü pinczelakásait, az éhezőknek nyomoruságos viskóit, hogy fájdalmat enyhítsenek, éhséget csillapítsanak, elhagyottakat és kétségbeesőket vigasztaljanak és segítsenek. A ki így valósítja meg a nagy bölcsnek e szavait: »jobb menni a szomoruság házába, mint a lakomázás házába,« az távol minden pesszimisztikus emberkerüléstől az igazi *emberszeretet* szolgálatában áll és méltán megérdemli bámulatunkat és hálánkat. A zsidó nőegylet fennállása első perczétől, sőt, mint látni fogjuk, még előbbről kezdve egész maig megmutatta, mily óriási erőt képvisel a jótékonyság és emberszeretet szelleme, ha annak viselői minden személyes hiuságot mellőzve, egyedül a szent ügy sikerét és felvirágzását tartják szem előtt.

Egy sajátságos vonás huzódik végig a nőegylet egész működési körén, mely igen figyelemre méltó, különösen napjainkban, midőn mindenünnen azt a panaszt halljuk, hogy a sok akta agyonnyomja a „pört, a sok tárgyalás, föl-, le- és átirat szerkesztése közben elodáztatnak, sőt sok esetben agyonhallgattatnak a legfontosabb közérdekü ügyek, melyek sürgős elintézést követelnek. A zsidó nőegylet jelszavául vette őseinknek a Sinai hegy előtt mondott szavait: megcselekedjük és meghallgatjuk. A tett mindig megelőzte az egylet ügyrendjében a hivatalos *elintézést*, a cselekedet magának az egyletnek hivatalos megalakulását. 1867. február 11-én erősítette meg

a m. kir. helytartóság az egylet alapszabályait és ugyanezen év márczius havának 20-án tartották meg az *első rendes közgyülést*, melyből a végleges tisztikar és választmány került ki, addig ideiglenes választmány és ideiglenes tisztikar végezte az egylet-embryó teendőit, de a nemes cselekedetek egész halmaza, mely ez időből dicsőíti a szülemlő egyletet, nem volt ideiglenes, sőt alapját és méltó kezdetét képezi a későbbi nagyszabásu és dicső tevékenységnek. Már 1866-ban buzgólkodott a zsidó nőegylet az emberszeretet dicső munkája körül, midőn az akkori szerencsétlen háborukból haza érkezett sebesültek számára nagymennyiségü tépést, vásznat és kötést gyüjtött és azokat a katonai kórházak rendelkezésére bocsátotta. Ugyanezen évben több nagyobb alapítvány is letéteményeztetett az egylet javára, közöttük a Pollák-Herzné-féle 10,000 frtos alapítvány egy, a létesítendő leányárvaházra használandó épület megvásárlása czéljából. A tagok száma pedig már ez évben 735-re szaporodott. És a föntemlített vonással még később is találkozunk. Az 1870. év november 20-án megnyilt tápintézet már 1868. nov. 15-étől fogva élt, midőn ugyanis egy Kohn nevü asszonynál főzetett az egylet ebédeket a szegények számára. Ez ebédeket, melyeket a nőegylet 22 krajczárjával fizetett, 10 krajczárjával adta a szükölködőknek. És ugyanezt látjuk az egylet által alapított egy más intézetnek, az *árvamenhelynek* létesítésénél is. A nőegylet ez intézetének létrejötte maga is érdekes pszichologiai tünemény, mely fényes világot vet az egylet intézőinek nemes gondolkozásmódjára és nagylelküségére. A *leányárvaház* alapszabályai ugyanis bizonyos megszorításokat tartalmaznak, melyek szerint nem minden árvát lehet az említett intézetbe fölvenni. De ha törvényeket szabni és azokat lelkiismeretesen betartani szép dolog, úgy a saját maga által szabott törvényeket a nyomor enyhítése, az elhagyottak gyámolítása érdekében megszegni, bizonyára még tiszteletreméltóbb dolog. A zsidó nőegylet ez utóbbit tette, midőn saját alapszabályait okosan, de még inkább nemeslelküen kijátszva, oly árva leányokra is kiterjesztette védőszárnyait, melyek az árvaház említett alapszabályai következtében eddig fölvételt nem nyerhettek. Ebből kifolyólag az 1875. évi október hó 22-én tartott gyülés elhatározta, hogy a nevezett árvák részére egy külön intézetet létesít *árvamenhely* néven,

mely ugyanazon évi november 1-jén a Dob-utcza 53. számu házban meg is nyittatott. De a nőegylet már jóval *ez intézet létesítése előtt*, sőt az egylet fönnállása első éveitől kezdve gondoskodott az ilyen árvákról, tetemes összegeket költve azoknak az intézeten kivül, magánházakban való ellátására és oktattatására. Életrevalóság és czélszerüség jellemzi az egylet minden cselekedetét. Három szakosztályban fejtette ki az egylet buzgó tevékenységét. Ezen osztályok, melyek fokonként keletkeztek, a következők: I. Segélyezési osztály, melynek ügykörébe tartozik: az alkalmilag folyamodóknak adandó segélyezések, a rendes havi segélyek, a negyedévenkénti lakbérjárulékok kiadása és szegény gyermekágyasok támogatása, a szegénysorsu bábanövendékeknek adandó vizsgadíjak, szegény leányok kiházasítása és a künnlakó árvák ellátása és tanittatása. II. Árvanevelési osztály, melynek föladata az 1867-ben alapított leányárvaház és az 1875-ben megnyitott árvamenhely fönntartása és felügyelete. III. A népkonyha, mely 1870. óta áll fönn. Mindezen osztályok mindig fokozódó tevékenységet fejtettek ki, melylyel sok áldást terjesztettek azok között, kiket a sors mások gyámolításának igénybevételére kényszerített. Ime egy kis kimutatás, melyből az egylet intézményeinek fokozatos fejlődését is láthatjuk:

A segélyezési osztály kiadásai:		Árvanevelési osztály kiadásai:		Népkonyha osztály kiadásai:	
1866/7.	1257 frt.	1867/8.	2209 frt.	1870/1.	2251 frt.
1871/2.	6359 frt.	1872/3.	7563 frt.	1875/6.	6775 frt.
1876/7.	15,499 frt.	1877/8.	11,298 frt.	1880/1.	9272 frt.
1881/2.	14,240 frt.	1882/3.	13,622 frt.	1885/6.	10,539 frt.
1886/7.	21,071 frt.	1887/8.	20,902 frt.	1890/1.	15,877 frt.
1890/1.	22,994 frt.	1890/1.	24,489 frt.		

összesen pedig a 25 év alatt az egylet jótékony osztályainak kiadásai következőkép csoportosulnak: I. segélyezési osztály 334,895 frt 34 kr; II. árvanevelési osztály 312,746 frt 2 kr; III. népkonyhai osztály 203,168 frt 1 kr. Mind a három osztályban tehát 850,809 frt 37 kr.

A zsidó nőegylet soha sem kötötte jótékonyságát szigoruan előirt szabályokhoz. A rendes kiadásokon és osztályokon kivül mindenütt jelen volt, ahol nyomorról vagy elemi csapásról értesült; ilyenkor rendkivüli gyüjtést indítottak, egy a

nőegylet által közzétett felhivás folytán, mely soha sem hangzott el hiába. Büszkén mondhatjuk a pesti zsidó nőkről, hogy valahányszor a nőegylet kiadta a jelszót az adakozásra, tüstént siettek az egylet zászlaja köré sorakozni és a szükséghez mérten a baj enyhítéséhez hozzájárulni. Említettük már, mint hivta föl a pesti izr. nőegylet a zsidó hölgyeket tépés, vászon és kötés gyüjtésére az 1866. háború sebesültjei számára s mily szép eredménye volt a még csak alakulófélben levő egylet felhivásának. Az 1875-ben felhőszakadás által érzékenyen sujtott Buda szegényei hálával emlékeznek még ma is a zsidó nőegyletre, mely pénzt és élelmiszereket osztott ki a szerencsétlenek közt. Az 1876. évi nagy árviz alkalmával pedig valóságos őrangyala volt az egylet azon szerencsétleneknek, kik hajlék és ruházat hiányában az emberek, de különösen a nők könyörületességéhez folyamodtak. Ez alkalommal fejtette ki az egylet első izben nagyszabásu tevékenységét. Az akkor még tápintézetnek nevezett népkonyhájában, mely az első és akkor még az egyedüli volt a fővárosban, ezer meg ezer ember részesül *ingyen* eledelben. Azonkivül gyüjtést indított, melynek eredménye az volt, hogy rövid idő mulva 16,000 darab ruha- és fehérnemüt oszthatott szét az árviz által károsultak közt. 1878-ban, midőn az orosz-török hadjárat alkalmával hazánk rokonszenve a törökök iránt oly fényesen nyilvánult, a nőegylet is hazafias és humánus hivatásának magaslatán állónak bizonyult, midőn a választmányi hölgyek saját körükben gyüjtést rendezve, 200 frankot aranyban és 9 csomag tépést és egyéb sebkötő szereket szolgáltatott át a császári ottomán főkonzulátusnak. Ugyanezen évben az »Alliance isr. universelle« felhivására a Bulgáriában nagy nyomorban sinylődő zsidó szükevényeknek nagyobb segélyösszeget gyüjött az egylet és a pesti izr. hitközség utján juttatott a szerencsétlenek tanyájára. Ugyancsak az 1878. év nyarán volt a miskolczi nagy árviz, mely alkalommal a nőegylet egy általa megindított gyüjtés eredményeképp 1040 darab ruha- és fehérnemüt küldött a sujtottak segélyezésére. Bosznia megszállása is ez időbe esik, mely szintén számos családnak dulta föl békéjét és jólétét hazánkban, megfosztván azokat fejüktől és fenntartójuktól. A zsidó nőegylet ekkor is teljesítette kötelességét, midőn a »Magyar vöröskereszt-egylet«-nek 500 darab ebédre szóló

ingyenjegyet, azonkivül 100 üveg vörös bort, nagyobb menynyiségü dohányt, szivart, tépést, sebkötőszereket és könyveket bocsájtott rendelkezésére. Tagjait pedig felhivta az egylet, hogy kórházakban elhelyezett sebesülteket személyesen is keressék föl, hogy szomoru sorsukban vigasztalják és bátorítsák, mely felhivásnak a nőegylet tagjai a legnagyobb készséggel és honleányi buzgalommal tettek eleget. Lázas tevékenységet fejtett ki a nőegylet az ugyanezen évben beállott szegedi nagy katasztrófa alkalmával is. Mindenek előtt árvaházának nagy üléstermét hajléktalanok menhelyévé változtata át, melyben 42 ily szerencsétlent szállásolt el, azokat egyelőre ellátásban részesítve, a polgármesteri hivatalnak pedig 1000 darab ebédjegyet adott át, hogy azokat a károsultak közt szétoszsza, melyet később még 524 ebédjegygyel szaporított. Azonkivül gyüjtést indított, mely azt eredményezte, hogy az egylet 1700 darab ruhát és nagyobb pénzösszeget küldhetett a szerencsétlenség szinhelyére; számos embert és asszonyt pedig azok közül, kik a katasztrófa beálltával a fővárosba menekültek, utiköltséggel látott el, hogy hajlékukhoz ismét visszatérhessenek. Azon gyermekek közül, kiket e csapás szülőföldjüktől fosztott meg, 3-at az árvamenhelyben, 3-at pedig a leányárvaházban helyezett el. És igy ment az tovább is. Valahányszor csak az ország valamely részéből szerencsétlenek jajszava, elemi csapásoktól sujtottak segélykiáltása hallatszott, a zsidó nőegylet az elsők közé tartozott, kik a nyomor enyhítésére, a szerencsétlenek vigasztalására siettek. Az 1880/1. évi kemény tél alkalmával, midőn a nyomor s a nélkülözés oly nagy mértékben elharapódott fővárosunkban és a nőegylet népkonyhája még mindig az egyedüli volt Budapesten, abban ezer meg ezer ember kapott ingyen meleg tápláló eledelt. Továbbá a nagy hideg alatt azon üdvös intézkedést hozta be az egylet, hogy esti 5 órától 7-ig bárkinek egy csésze levest és 12 deka kenyeret szolgáltassanak ki 3 krajczárért, miről Budapest szegényeit falragaszok utján értesítette. 13,477 személy pedig egész ingyen láttatott el rendes eledellel e szigorú télen. 1882-ben az üldözött orosz zsidók számára 6000 darab ruha- és fehérneműt tartalmazó 50 nagy ládát szállított a vasuti igazgatóság díjtalanul Brodiba. Feladó: a pesti izr. nőegylet. 1883-ban a győri és győrszigeti árviz alkalmával 200 darab jó téliruhát

gyüjtött az egylet és azokat az ottani jótékony nőegyletnek bocsájtotta rendelkezésére.

Az egylet jótékony intézeteinek fokozatosan haladó fejlődésének illusztrálására fölemlítjük még, hogy, mig az árvaház alapításának első évében csak 12 árva volt fölvehető, a lefolyt évben már 122 árva gyermek részesült az egylet oltalmában. Az intézetből, fönnállása óta 150 árva lépett ki miután a szabályszerü kort elérték, kik mindnyájan egyénigüknek megfelelő kereseti ágra képeztettek ki. A 30 künnlakó és az egylet költségén fenntartott árvával együtt tehát *302* árvaleány köszönheti a zsidó nőegyletnek neveltetését.

A népkonyhában az első évben 10,028 személy étkezett, mig az utolsó évben 127,208 személy vette igénybe az egylet e jótéteményét. Az egész 25 év leforgása alatt pedig 1.596,736 személy étkezett a népkonyhán.

Ha tekintetbe vesszük még, hogy az izr. nőegylet *vallászkülönbség nélkül* mindenkit, ki hozzá fordult, egyaránt részesített jótékonyságában, úgy nem fogjuk csodálni, ha minden oldalról elismerés és dicséret éri. 1871. márcz. 16-án Ő Felsége a *királyné* legmagasabb látogatásával tüntette ki az egylet árvaházát, mely alkalommal az összes helyiségeket behatóan megszemlélve, a példás rend fölött legmagasabb megelégedését legkegyelmesebben kijelenteni méltóztatott. 1874. ápr. havában néhai *Trefort Ágoston* vallás- és közoktatási miniszter, *Gönczy* min. tanácsos kiséretében látogatta meg az egylet intézeteit, ki szintén elismerőleg nyilatkozott az egylet áldásos tevékenységéről és a kormány támogatását is helyezte kilátásba, mely később meg is adatott, habár aránylag csekély mértékben. Ugyanezen év nov. havában a főváros az izr. nőegyletet szólította fel arra, hogy a fővárosi népkonyhák felállítása tárgyában javaslatot terjeszszen be és a határozathozatal alkalmával az egylet szabályzata fogadtatott el mérvadóul. 1878-ban a nőegylet azon kiváló kegyben részesült, hogy Ő cs. és kir. apostoli Felsége, a *király*, legmagasabb érdeklődése jeléül és az egylet emberbaráti tevékenységének méltányolásául *100 frtot* adományozott, mely ajándék *minden évben* ismétlődik. Ugyanezen évben a *párisi kiállítás* az egyletet egy *dísz-oklevéllel* tüntette ki. Nem csekély mértékben háramlik a nőegyletre is, habár közvetve, kitüntetés azon legmagasabb kegyelmi

tényből, hogy *Ő Felsége* 1881-ben az egylet nagyérdemü elnökének, *Bischitz Dávidnénak*, a *koronás arany érdemkeresztet* adományozta. *E kiváló nő lelkes vezérlő szelleme hatja át a nőegylet összes törekvéseit, s fényes sikereinek egész történetét.* Az 1885. budapesti *orsz. kiállításon* az egylet a *kiállítási nagy érmet* nyerte el stb.

De mindezen fényes kitüntetéseknél és elismeréseknél hangosabban dicsőiti a pesti zsidó nők jó szivét azon számos, szegény, rongyolt ruháju öreg ember és asszony, kik havonként eljönnek az egylet irodájába rendes segélyükért, azon számos család, melyek a legnagyobb inségnek volnának kitéve, ha a nőegylet nem könnyítene sorsukon, az a sok árvagyermek, kik elvesztve atyjukat, anyjukat, azokat ismét föltalálták e jótékony egyletben, mely szeretettel és jósággal gondoskodik róluk elhagyottságukban.

Budapest.

Dr. Ungar Simon.

Egy XVII. századbeli zsinagóga.

Köztudomású dolog, hogy a képzőművészetek terén a zsidók önálló alkotással nem szerepelnek. Az épitészet, mint anyaművészet terén, a külső körülmények akadályozták meg egy önálló stilus létesülését. Sokkal rövidebb volt a zsidó állam fönnállása, sokkal kedvezőtlenebbek voltak a zsidók történetének egyes fázisai, semhogy egy önálló nemzeti izlés fejlődhetett volna ki. A szobrászat és képirásban pedig — az épitészet leányművészeteiben, a zsidóság szigorú monotheizmusa, már eleve akadálya volt az egészséges fejlődésnek. Az egész tevékenység, melyet a zsidóság a képirás terén kifejtett, a miniatür festés volt, a melynek nagy tökélyéről számtalan kodex tesz tanúbizonyságot. Igaz ugyan, hogy a keresztény képirás minden korszakában a biblia tárgyait dolgozták föl a képirók, de specialis zsidó képirásról szólni nem lehet. Annál meglepőbb a tény, hogy a zsidóság ama lakóhelyén, mely kultúra tekintetében még mindig mögötte áll a kulturállamok zsidóságának, a képirásnak oly nyomait sikerült fölfedeznünk, a melyek úgy technika, mint fölfogás dolgában, bármily korukbeli képirási terménynyel kiállják a versenyt. Galiczia egy kis városában, a Pruth mellett fekvő Jablonow helységben, egy fából épült

templom maradt reánk, melynek külseje és belseje egyaránt megérdemli a figyelmet. Ha a templom féltetejü ereszéről lehet következtetni, úgy román ízlésü templommal van dolgunk, a mi annyival inkább figyelemreméltó, mert a prágai gótízlésü »Altneuschul«-on kivül, a két keresztény főízlés: a gót és a román, nem volt képes tért hódítani a zsidóknál. A homlokzatot három árkád képezi, a mely az emeleten előszoba gyanánt használtatik. Egyáltalán jellemző Galiczia többnyire fából épült templomaira, hogy az imacsarnok az emeleten van elhelyezve, mig előtte széles oszlopos folyosó fut végig. A női templom a félemeleten van, melyhez északról vezet a bejárás. Innen a templom belsejébe nem nyilik ablak és ezért az ott lévő festmények, világítás hiányában, nem érvényesülhetnek kellőképen. A déli oldalon kisebb terjedelmü téli templom van. A bejárattal szemben a tóraszekrény van elhelyezve, melynek szélén díszes faragásü keret látható. Tőle jobbra az előimádkozó zsámolya van, melynek keletet jelző tábláján fantasztikus növény- és vonaldísz festmény van alkalmazva. Mindkét oldalon a község tekintélyes tagjainak ülőhelyei futnak végig és a felettük elterülő fal az, mely figyelmünket megérdemli. Mindama térdíszitési részletek, melyeket az emberi képzelet kigondolni képes, épületek távlati képei, bestiariusi, növényi és vonaldíszítmények a leggazdagabb változatban és a legkülönbözőbb színekben láthatók itt. Az egyes székek fölött polychrom diszítésü félkörivek futnak végig, a melyeken a tulajdonos neve van megjelölve. Fölötte sötétkék alapon bámulatosan szabályos vörös, sárga és fehér meander szalag húzódik, a mely fölött a fal, egész önkényesen több mezőre van osztva. Egyes kabbalisztikus fogadalmi táblák tagozzák a falat. E táblák egyesek fogadalmi ajándékai és keretük mentén terül el a szebbnél-szebb ékítmények sokasága. Egymásba fonódó levélfüzérek között, gúggoló állásban kis evetek ábrázolvák, fölöttük egymással szembe néző farkasok láthatók. Legfelül, a mór stilben festett épületek mögött, azurkék alapon a csillagos égbolt képez hátteret, melynek bejáratát galambok őrzik. Másutt, kosok és szarvasok fején rosetta látszik, mely fölött sötétbarna alapon pikkelyes rácsozat van alkalmazva. Majd egyes, imával teleirt területek következnek, mely fölött, gyönyörü virágdísz tetején, elején elég markánsan megfestett oroszlánok ágaskodnak. Ha a párducz

erejére, a sas könnyűségére, a szarvas gyorsaságára vonatkozó bibliai verset alkalmazza, úgy mindenkor oda festi az illető állatot. A hétkarú gyertyatartó, kelyhettartó oroszlánok fején emelkedik. De valamennyi között legérdekesebb ama csoport, mely a בְּרִי שְׁמִיה és a kaddis ima táblája fölött látható. Egy magas fára két jól megtermett medve ágaskodik föl, a sarkakban pedig gólyák, nyúlak és sárkányok lebegnek a szó legszorosabb értelmében, a legképtelenebb pozitúrákban. Ezzel szemben, ugyancsak két imatábla fölött egy nehézkes elefánt czammog, hátán egy mór stilű tornyot czipelvén. Nem lesz ezek után érdektelen megtudnunk e festmények korát és ama forrást megismerni, melyből eredtek. Az első kérdésre a választ a fogadalmi táblák dátumai adják meg. Ezek közül a legelső az 1674-ik évből való. Minthogy a város keletkezési ideje a XV. és XVI. század eleje közé tétetik, valószínűnek látszik, hogy maga a templom az 1600-ik évnél nem idősebb. Sokkal fontosabb azonban ama másik kérdés, hogy hol van eme gazdag képzeletről tanuskodó festmények forrása? Mert annyi bizonyos, hogy eme jelenséget kell, hogy megelőzték legyen oly kisérletek, melyek ekkora technikai ügyességet eredményezhettek. Erre vonatkozólag a képek felfogása és kivitele nyujt fölvilágosítást. A festményeken távlati beosztásnak nyoma sincs, az egymás mögött álló tárgyakat akként teszi láthatóvá, hogy egymás fölé emeli őket. Ezen eljárást két izben látjuk a képirásban alkalmazva. A renaissance elején, mielőtt még Mantegna a vonaltávlatot fölfedezte a miniatur festészetben. Bizonyosra vehető, hogy itt a zsidóknál nagy tökélyre emelt miniatur festészet lett átvive a falfestészetre, a mit a festmények minden egyes vonása elárúl. Bármiként álljon is a dolog, a jablonowi templom eléggé bizonyítja, hogy ott, hol a zsidók háborítatlan jólétben élhettek, eléggé érdekesen kimutatták a képzőművészetek iránt érzett hajlamukat. Hogy e templom leirása, mely úgy művészet-, mint művelődéstörténeti szempontból érdekes jelenség, ismertté lett, az a krakkói akadémia képzőművészeti osztályának köszönhető, melynek közleményei között a IV. kötet II. füzetében csinos chromolitographirozott és fametszésű képekben van az érdekes templom bemutatva, melyhez Ludwik Wierzbicki irta az ismertetést.

Budapest. DR. GOLDSCHMIEDT LIPÓT.

KÚTFŐK.

226. sz.

Az ó-budai izr. hitközség történetéhez.

Vonatkozással a fenti czím alatt a f. é. május havi füzetben megjelent czikkünkre a tett igérethez képest az ott érintett 1787. évi márczius hó 27-én kelt statutumot ime itt közöljük:

Um eine gute Ordnung bei der Judengemeinde einzuführen, und selbe in einem ununterbrochenen Fortgang zu erhalten, werden folgende Statuten zur genauen Beachtung und künftigen Richtschnur festgesetzt:

I.

Alle Jahre müssen die Gemeinde-Vorsteher und Gemeindediener neu erwählt und ersetzet werden. Diese Wahl und respective Restauration muss aber an einem solchen Tage vorgehen, wo sowohl die wohlhabenden, als die ärmeren Juden sich zu Hause befinden.

II.

Zwölf Männer sollen den innern, und vierundzwanzig den äusseren Rath ausmachen, so zwar, dass keiner mit dem andern in der Blutsverwandtschaft stehen soll.

III.

Bevor die Restauration vorgenommen wird, ist solche eines Tages vorher in der Synagoge kund zu machen, und sechzig Gemeindemänner als Wahlglieder hiezu zu bestellen. Diese Männer sind in drei Klassen zu theilen; nämlich: in die erste müssen Kontribuenten von jährlich 10 fl., in die zweite von 20 fl., und in die dritte von mehr als 20 fl. versetzet werden.

IV.

In dem Gemeindehause haben erstgedachte Wahlglieder, in Gegenwart eines herrschaftlichen Oberbeamtens, und von Seite der Judenschaft eines Rabbiners und zween Schriftgelehrten zu erscheinen, und zum ersten den Vormund, dann den äussern Rath zu erwählen.

V.

Bei dieser Auswahl ist nebst obgedachter Klassifikation vorzüglich darauf zu sehen, dass lediglich die muthwilligen Restantiarii, nicht aber diejenigen, welche mit allen nöthigen Eigenschaften versehen, das

ihnen aufliegende Quantum aber abzuführen unvermögend sind, ausgeschlossen werden.

VI.

Solchem nach werden drey zum Richter von Seite des oberherrschaftlichen Beamten vorgeschlagen, und der Gemeinde zu ihrer Auswahl vorgestellt. Der äussere Rath sammt dem Vormund, und den übrigen Gemeinde-Männern treten von dem Sessionszimmer ab, und geben einzelnerweise bei dem Eintritte wieder ihre Wahlstimmen. Auf den nun die meisten Stimmen fallen, wird einhellig zum Richter ernannt.

VII.

Bei dieser Wahl kömmt noch zu bemerken, dass solche Männer fürgewählt werden sollen, die eines rechtschaffenen und unbescholtenen Betragens sind, dann deutsch sprechen und schreiben können. Dieser Bedacht muss auch auf den Notarius, der bloss durch den äussern und innern Rath bestellet wird, genommen werden.

VIII.

Ferner kommen aus der Gemeinde noch 1 Einnehmer, 1 Synagogs-Vorsteher, und wo es erforderlich ist 2 Waisenväter, dann der sogenannte Kleinrichter zu erwählen.

IX.

Hat nun die Auswahl der sämmtlichen Gemeindediener das Ende erreicht, so sollen dieselben paarweise in die Synagoge sich verfügen, und allda nach jüdischer Gewohnheit den Eid, welchen der Rabbiner vorzulesen hat, ablegen.

Diese Rathserneuerung muss solchem nach der Grundobrigkeit zur Ratificirung unterzogen werden.

Von der Obliegenheit der Gemeindediener, und zwar des äussern und innern Rathes.

a) Wöchentlich zweymal, und zwar am Dienst- und Donnerstage ist Session abzuhalten; jedoch soll der Richter befugt sein, nach Umständen und etwaigen Hindernissen, auf andere Tage solche zu verlegen.

b) Bei der Session haben alle Rathsmänner zu erscheinen, und nicht ohne hinreichende Ursache auszubleiben, und in dem Falle, als ein oder der andere der Session nicht beiwohnen würde, kann derselbe mit der Sperre des Gehaltes bestraft, auch sogar, wenn derselbe öfters nicht erscheinen sollte, von dem Dienste entlassen werden.

c) Überhaupt aber ist keine Geldstrafe abzunehmen, und werden jene, die sich bei der Session eines Zankes oder einer Ehrverletzung schuldig machen, platterdings auf den Weg Rechtens verwiesen.

d) Mit aller Sittsamkeit haben die Glieder von 9 bis 12 Uhr in dem Sessionszimmer zu erscheinen, wo der Vormund, oder der

Richter mit aller Gelassenheit die Geschäfte und Gegenstände vortragen soll.

e) Sollte dieser oder jener Gegenstand nicht sogleich entschieden werden können, so hätte jeder Beisitzer sein Votum oder Meynung hierüber zu geben, und jene Meynung, die durch Mehrheit der Stimmen unterstützt wird, ohne Wortwechsel und Zanke zu bestättigen.

f) Alle ordinäre und laufende Geschäfte hat der Richter, sammt dem innern Rath zu behandeln; was aber die ganze jüdische Gemeinde ihrer Erhaltung anbetrifft, das hat der äussere Rath mit dem innern gemeinschaftlich unter dem Vortrage des Vormundes zu benehmen und nachdem beide Theile, nämlich der äussere und innere Rath in einer Meynung zusammengetroffen sind, den endlichen Bescheid zu ertheilen.

g) Wenn der Richter Geschäfte halber sich von dem Mittel der Gemeinde entfernen, oder verreisen müsste; so hat der erste Geschworne dieser Zeit seine Stelle zu vertreten und sein Amt zu versehen. Sollte aber weder dieser, noch der Richter vorhanden sein, wird aus dem äusseren Rathe der Vormund substituirt, und unter dessen Vorsitze die Session abgehalten.

h) Bei diesem jüdischen Senate dürfen keine juridische Gegenstände vorgenommen werden: sondern, wenn zwischen den Partheien kein Vergleich extrajudicialiter erwirket werden kann, werden solche an dem Herrnstuhl, als ihr forum primae Instantiae verwiesen.

i) Unter schwerster Strafe wird hiemit anempfohlen, dass das Gemeinds-Insiegel nirgendswo als in dem Gemeindehause bei der dortigen Gemeinde-Lade, unter Aufsicht des Richters und 2 Geschwornen anfbewahrt werde.

k) Unter keinem Vorwande und Absicht ist dem jüdischen Senate gestattet, Deputirte auszuschicken oder Deputations-Unkosten zu verursachen: wird der jüdische Senat sich wieder dieses ausdrückliche Verbot verfehlen, so hat derselbe nicht nur allein die schwerste Ahndung zu erwarten, sondern jede Auslage doppelt zu ersetzen.

l) Endlich in Geldanweisungen werden solche für allzeit von dem Magistrat angewiesen, durch den Notarius dem Protokolle eingetragen, und so dem Preceptor zur Auszahlung eingehändiget.

Von den Pflichten des Notari.

I.

Vorausgesetzt, das alle Juden deutsch ohne Urterschiede verstehen, so soll auch ein solcher Notar, der sowohl hebräisch als deutsch gut verstehet, unter diese Gemeinde aufgestellet werden.

Solchemnach sollen in der deutschen Sprache alle Geschäfte behandelt? deutsch in dem Protokollo eingetragen werden: gänzlich soll die hebräische Sprache bei der Amtshandlung untersbeiben, die wegen ihrer Zweideutigkeiten leicht Streit und Zänkereien verursachen kann.

II.

In dem Protokoll muss das Jahr, Tag und Monat, an welchen die Expeditionen geschehen, oder schriftlich behandelt wird, nicht nach dem jüdischen, sondern nach dem römischen Kalender ausgedrucket werden, so ist

III.

Jede Session durch den Notari mit dem Jahrestag zu bemerken, und jene, so bei derselben gegenwärtig gewesen, zur Seite des Protokolls zu schreiben: nicht minder werden die Fragstücke, und jene Geschäfte, welch in der Session vorkommen, sammt dem Bescheid oder Sentenz dem Protokollo einzuverleiben sein.

IV.

Vor dem Ende der Session wird sothanes Protokoll wortdeutlich vorgelesen, durch den Richter und die Geschwornen unterschrieben, sonach in dem Gemeinde-Archiv, oder Gemeindelade aufzubewahren sein.

V.

Der Notari hat keine Geldeinnahme zu besorgen, noch weniger eine Geldrechnung zu verfassen.

Ueber die Obliegenheit der Einnehmer.

Bereits mittels des Komitats, ist die ausführliche Instruction ertheilet worden, es ist demnach der Bedacht dahin zu nehmen, dass dieselben durch Vollziehung der vorgeschriebenen Regel, ihrem Amte Genüge leisten sollen.

Von der Schuldigkeit der Synagogs-Versteher.

I.

Die Synagogsvorsteher werden wie andere Rechnungsführer über Einnahm und Ausgab Rechnung legen, und jährlich diese Provente verwalten: doch werden dieselbe ohne Anweisung des Magistrats nichts verausgaben, ausser in jenen Fällen, welche keinen Verschub leiden, und die Magistratual-Session nicht erwarten können; wo aber jedoch in nächster Session die beschehene Auszahlung erinnert, und die Anweisung hierüber verlanget werden müsse.

II.

Ihre vorzügliche Amtspflicht wird sein, auf die Schule und Kinderzucht ein wachsames Aug zu tragen, und alles, was zu ihrer Ausbildung erforderlich ist, zu bewirken.

Daher werden dieselbe, nachdem in Altofen die jüdischen Normalschulen eingeführt worden, alles, was immer hiezu erforderlich sein wird, sorgfältigst verschaffen, und zu dem fürgesteckten Ziel einer guten Erziehung einzuleiten trachten.

Deswegen haben auch mehrgedachte Kuratoren, sich von Zeit zu Zeit mit dem Senate einverständig zu halten, und alle Fürsorge gemeinschaftlich zu treffen.

Von der Schaldigkeit der Pupillenväter.

Da es vorzüglich nöthig ist, dass über jene Kinder, die ihre Eltern durch den Tod verlohren, gewachet werde, so wird hiemit anempfohlen: dass zween Kuratoren zu diesem Amte ausersehen werden.

Deren Obliegenheit in folgenden bestehet.

1-tens. Müssen sie über den Pupillenstand eine ächte Konskription mit Zuziehung zweier Geschworenen verfassen, und der Grundherrschaft zur Einsicht vorlegen.

2-tens. Alle Kapitalien, und das sämmtliche Vermögen unter ihrer Obsorge und Verwaltung nehmen, und alljährlich Rechenschaft, was nämlich die Einnahm, und Ausgab für den Pupillen beträgt, auf das getreueste legen.

3-tens. Ueber jede neu sich ergebende Verlassenschaft eine ordentliche Inventur, in Gegenwart des Notari und eines Geschwornen, wenn nämlich das hinterlassene Kind das 12-te Jahr noch nicht erreicht hat, nach vorgängiger Anzeige, bei der Grundherrschaft vornehmen, und solche Inventur sodann mehrgedachter Grundherrschaft vorlegen, überhaupt aber sind alle Kapitalien gegen landesübliche Zinsungen anzulegen, alle Fahrnisse an den Meistbietenden zu veräussern, und das hieraus erlöste Geld ebenfalls auf Zinsen anzulegen.

Ó-Buda.

Közli: Dr Klein Gyula.

VEGYES.

Irodalmi hirek. Megjelent és beküldetett *Roth Áron:* Einzelne Worte des weltberühmten Predigers Dr. Adolf Jellinek. Siklós. — *Deme Károly:* Magyar nyelvtan I., II., III. rész. (II. kiadás) Pozsony. — *Dr. Neubauer A.,* Petite Grammaire Hebräique provenant de Yemen. Text Arabe. *Lipcse* 1891. — *Epsteín A.,* Moses Ha-Darschan aus Narbonne. (Héberül). *Bécs.* 1891. — *Ugyanaz,* Simeon Kara és a Jalkut Simeóni. (Héberül). *Krakó* 1891.

Friedmann Mór, a pesti izr. hitközség főkántora, f. évi julius hó 29-én hosszas betegség után 68 éves korában elhalálozott. A boldogult az országos rabbiképző-intézeten ennek fennállása óta énektanár volt. Számos egyesületben lelkes tevékenységet fejtett ki. Kiváltképen kartársai sorsának javítása érdekében fáradozott sokat. Testületi szellemet igyekezett a hitközségi hivatalnokok körében meghonosítani. E végből egyesületet alakított; lapot adott ki; nemeslelkűen, tanáccsal és segélylyel gyámolította megszorult kollegáit, kik mesterüket, atyjukat látták benne. De legnagyobb volt ő mint kántor. Dísze, büszkesége hitközségének. Friedmann halála nemcsak a fővárosban, hanem országszerte is általános részvétet keltett, mely a folyó évi julius 31-én történt végtisztességen is nyilvánult. Béke és áldás a derék férfiú emlékezetének.

Gräetz H. boroszlói rabbi-szemináriumi és egyetemi tanár szeptember hó 7-én életének 74. évében meghalt. A világhírű történész életének és működésének jellemzésére legközelebbi számunkban visszatérünk.

Dr. Schreiner Márton csurgói rabbit a vallás- és közoktatásügyi minister az országos izr. tanítóképző-intézethez a héber tárgyak rendes tanárává nevezte ki.

Emléklap. A magyar irói nemzedék fiatalabb tagjai köréből nemes és üdvös eszme indult ki. Emléklap kiadását vették czélba, melynek tiszta jövedelme az üldözött orosz zsidók segélyezésére fordíttatnék, kiknek sorsa iránt a minden nemes ügyért lelkesedő magyar társadalom eddigelé sajnos közönyt tanusított. Az ügy a kezdeményezés stádiumán szerencsésen túlesett és a szerkesztő-bizottság, melynek elnökévé Majláth Béla és jegyzőjévé Vázsonyi Jenő választattak meg, már meg is alakult. A nemes czél érdekében kívánatos, hogy neves iróink és közéletünk kitünőségei, az irodalom és szabadelvűség kiváló érdemes férfiai az ügyet felkarolják és csatlakozásuk által az emberbaráti mű sikerét, mely nélkülük bizonytalan, biztosítsák. Óhajtjuk és reméljük is, hogy a szegény üldözöttek javára megindított magyar vállalat eredménye nem fog a néhány hónappal ezelőtt Berlinben ugyanezen czélra kiadott Emléklap eredménye mögött maradni.

TÁRSADALOM.

Égető seb.

Büszke megelégedéssel tekintünk a Rökk Szilárd-utczai rabbi-seminarium díszes épületére. Felekezetünk belső küzdelmeinek egyetlen szembeötlő sikerét látjuk az intézetben, mely rövid fennállása után növendékei által hitközségi, vallási és mivelődési téren már most is nemzedékekre kiterjedő hatást gyakorol, hogy a jövőben mint a zsidó tudomány és tisztult vallásos eszmék erős vára, mind jobban igazolja azon várakozásokat, melyeket felekezetünk jobbjai és vallás-testületünkön kívül eső politikai tényezők általános mivelődési és hazafias szempontokból is lételéhez kötöttek.

Nem ide tartozik, hogy az orsz. rabbiképző-intézet eddigi hatását taglaljuk, mert a kenyéririgység ködös páráján felül kielégítetlen ambiciók zsörtölődésein, a pártoskodás és önteltség fertőjén itatott kritikán tul tisztán emelkedik ki az igazság, hogy ez intézet fennállása óta a hitközségek életében, ha nem is mindig feltétlen helyesléssel találkozó irányban erős felekezeti szellem, míveltség kezd meghonosulni, hogy az egyesületi élet számos helyen nemesebb fejlődést mutat, és hogy mindenekfelette a hazai nyelv jogai és a nemzeti szellem végre általánosabb érvényre jutnak templomainkban, hitoktatásunkban és tudományos törekvéseinkben. És én alig hiszem, hogy Magyarországon a rabbiképző felállítása előtti egész időben összesen annyi zsidó tárgyu magyar nyelven írt munka, tudományos dolgozat — vagy ha a fentrónoló kritikának jobban tetszik — kisérlet látott volna napvilágot, mint a mennyi részint ez intézet fennállásának egyenes következménye, részint pedig az az által közvetve gyakorolt hatás folyományaképen megjelent.

Épen azért, bár a vallásos obscurantizmusban »elvi szempontból« és sokszor jóhiszemüleg hadonászók néha ad hoc szövetségeseket nyernek is azokban, a kik a rabbiseminarium ellen fent már érintett egyéb okokból foglalnak állást és jól-lehet mindig akad egy kis csoport, mely a különös szövetségesek köréből ki-kihangzó jelszavak töredékeit szajkó módra ismétli, a hitközségek az intézet iránti bizodalmuknak tényekben adnak kifejezést, midőn a seminariumban végzett rabbikat előszeretettel alkalmazzák még oly helyeken is, hol a hitközség vegyes elemeinél fogva formaszerüen határozatlan jelleggel bír. A hazai hitközségek ezen kritikája, s a rabbiseminarium növendékeinek külföldre való meghivása az intézet elleneinek egy részét természetszerüleg nemcsak el nem hallgattatja, de sőt mindinkább jobban felingerli, hisz háborgó szíveik dobbanását jól megfigyelve, kivehető az elhaló nyöszörgés: panem et circenses!

A felekezet jobb része az eredményekkel elégedett, a nélkül azonban, hogy fényes *intézetére* gondolva, eszébe jutna, hogy az voltaképen nem a felekezet áldozatkészségéből épült, a nélkül, hogy nagyon sokat törődnék azzal, hogy az ország minden részéből és a pártok összes árnyalatainak köréből ez intézeten összegyült ifjuság miként tengeti életét addig, mig mint érett gyümölcs, a felekezet ölébe hull. Pedig ez az ifjuság, mely jeles tehetségeket, lelkesedést és szorgalmat hoz magával, megérdemelné és méltán elvárhatná, hogy a minden nemes és jótékony eszmét szeretettel felkaroló zsidó érzés feléje is részvéttel forduljon, hogy nehéz küzdelmeiben gyámolítva, általa az élet korai rideg érintéseitől megoltalmaztassék. Pedig azon kellene lenni, hogy gyakran már az otthon inséges kenyerén és a jesiba penészes levegőjében inficiált kedélyeket ujabb keserüségek helyett gyógyírral lássuk el, hogy ily módon szívöket egy nemes és magasztos élethivatásra előkészítsük. De szegény ifjak el vannak csapva, el vannak hagyatva. Terheik nagyobbak, mint más tanulóké, és a szigoru korlátok, melyeket a vallástörvény szerinti életmód eléjök szab a fővárosban életmódjukat nemcsak megnehezíti, hanem meg is drágítja. Innen van aztán, hogy a Rökk Szilárd-utczai palota fényének meg van a maga árnyéka. A rabbiseminarium ifjuságának nyomorát a fővárosban csakis az egy ugyanazon

épületben elhelyezett izr. tanitóképző intézet növendékeinek nyomora szárnyalhatja tul. Utóbbiak a tanév első hónapjaiban éheznek, és nagy szerencse, hogy hosszas utánjárás és protekczió után néhány ingyenes népkonyhai jegy őket az éhhaláltól megmenti. Egyáltalán nem tulzok, sőt ha lelkiismeretem engedné, szívesen eltakarnám ezt a sebet, mely példaszerű könyörületességünkre nézve oly szégyenletes. De folyton magam előtt látom e beteges, kiéhezett gyermekeket, sokszor szakállas ifjakat, a mint heroikus elhatározással, legyőzve szégyenérzetöket, az esthomályban pékboltokba lopódzanak, hogy beszerezve maguknak azt a kis kenyeret, gondosan eltakarva lakásukra csempészszék. És boldog, a ki erre való néhány fillérhez jut. A tél szigora, a fogyatékos ruha, a fütetlen szoba, a lámpaolaj hiánya, a segélyforrások megszünése, az a bizonyos szemérmetesség, melyet semmi néven nevezendő philosophia ki nem irthat, gyakran a tanulmányokkal való küszködés alap hiánya miatt, a teljes elhagyatottság érzete, a helyzete iránt mutatkozó részvétlenség, tanári szigortól való félelem, kapkodás üres kilátások után, csalódás az ugynevezett leczkékben minőség és mennyiségre nézve, a jesiba és modern iskola között hirtelen megfutott utgöröngyeinek ütései: mindez elegyesen ugyancsak előveszi a sokszor csenevész, nyomortejen szoptatott gyermekifjut, úgy hogy félő, hogy kedélye időelőtt elveszti a rugalmasságot és képtelenné válik arra, hogy mint lelkész vagy tanitó, feladatait eszményi módon átérezhesse, vagy épen teljesíthesse.

A növendékek részére rendelkezésre álló segélyösszegek semmi arányban sem állanak a növendékek számával és a szükség nagy arányaival. A tanulók nyomorognak.

Ez így nem maradhat. Első sorban áll az, hogy azon összeg, melyeket az országos izr. iskolaalapból e nevezett intézetek növendékeinek gyámolitására fordítanak, nagyon kevés. Minden intézet 1500 frtot kap évenkint ily czélra, de a mi különösen az országos rabbiképző intézetre nézve áll, ezen szubvencziő összege oly időben lett megállapítva, midőn a seminariumban mindössze néhány növendék járt, holott most a tanulók száma jóval tulhaladja a százat.

Azon egyleteknek, melyek mindkét intézetben a növendékek segélyezésére alakultak, tevékenységüket szélesebb ala-

pokra kellene fektetniök. Sűrűbb érintkezést kellene keresniök a felekezeti körökkel a fővárosban úgy mint a vidéken. A segélyezés munkájába be kellene vonni más jótékony czélu egyleteket és intézeteket. Gyüjtő perzselyeket kellene felállítani magánosoknál és más helyeken, hol vallásfelekezetünk tagjai sűrűn megfordulnak. A nemesszivű nőkhöz kellene folyamodni, hogy a keresztény felekezetü nők példáján indulva, egyetlen főiskolánkat karolják fel. A kir. közjegyzőket kellene megkeresni, hogy végrendelkező hitsorsosainkat a rabbiképzőre figyelmeztessék.

Az ország azon hitközségeit, melyek az intézet iránti rokonszenvöknek egyes alkalmakkor kifejezést adtak, meg kellene kérni, hogy a thora olvasás alkalmával felajánlani szokott adományok között a rabbiképző részére is fogadjanak el adományokat, illetve hogy e végből emlékeztető tábla felfüggesztését engedélyezzék. Az ily adományok beküldésére minden hitközségben a rabbi lenne felkérendő. És itt nagy és önként értetődő kötelességek hárulnak azon rabbi urakra, kik az orsz. rabbiképző-intézetben nyerték kiképeztetésöket.

A tanároknak társadalmi uton is mindent el kell követniök arra nézve, hogy növendékeik szánandó helyzetén javítsanak. Külföldön a tanárok intézeteiknek ezereket és ezereket gyüjtenek. A gyüjtés állandóan folyik és nem meríti ki magát egy alkalmi fellobbanásban.

Azon kell törekedni, kogy egy tápintézet létesüljön. Eleinte szerény bérelt hajlékban délben és este egészséges eledelt kell nyujtani a tanulóknak. Ez a legkevesebb, a mit értük tenni kell. Csak népkonyhákba ne szoritsák őket, csak zugvendéglőkbe ne kényszerítsük ez ifjakat. Kivész belőlök az önérzet és azáltal, hogy sokan kerülik az ily nyilvános szegénységi bélyeget, a czél is veszélyeztetve van. Ámde egészen más tekintet alá esik a főiskolák tápintézete. Ide örömmel fognak betérni s nyilt homlokkal, mert haza mennek. És én merem mondani, *hogy aránylag kevéssel kellene megtoldani a most támogatás, ösztöndijképeni segély és ellátás czimén tett kiadásokat, hogy az intézet segélyző egyleteinek kezelése vagy ellenőrzése alatt már most egy külön ezen ifjuság számára rendelt szerény tápintézet nyittassék.* Ez aztán későbbi időkben könnyen kinőhetné magát azon intézetté is, melyet a felekezet theologiai főiskolájával előszeretettel hoz kapcsolatba: internatussá. Egy oly intézmény nemcsak humanisztikus szempontból, hanem a tanulók fegyelmezése, ellenőrzése vallási és erkölcsi élete érdekében is kivánatos és mint a hathatós segélyezési munka szembetünő eredménye fokozni fogja az intézet iránti érdeklődést és szeretetet.

Ám ez csak a jövő képe. Addig is azonban hangosan kiált a nyomor és megszégyenitő a felekezet tétlensége. Minden óra mulasztás, minden nap egy bün. Az, a mi eddig történt, igen kevés. A felekezet egyes kiválóbb férfiai nagyobb adományokat és alapítványokat is tettek. Többen évi járulékokat fizetnek. De mi ez a valóságos szükséghez képest. Minden értelemmel és szívvel megáldott zsidó becsületbeli kötelessége, hogy ezen egyetlen zsidó főiskola érdekében tőle telhető áldozatot hozzon. A hitközségek, a chevra kadisák, a nőegyletek és egyéb jótékonyczélu egyesületek évenkint könnyen járulhatnak néhány forinttal e czélhoz. Egy felszólítás sikertelen volta ne tántorítson el senkit. A rabbi urak a thora-olvasás alkalmával ajánlott adományaiknál emlékezzenek meg a rabbiseminarium és tanitóképző sanyargó növendékeiről és példájukon indulva, a hitközség jobbjai is megtesznek mindent. Itt vannak szent ünnepeink — a legjobb alkalom, hogy ez iránybani mulasztásainkat helyrehozzuk. A fiatal rabbi urak ne feledkezzenek meg leendő kartársaikról, hisz ők érezték e közöny hideg fuvalmát és ne érett volna meg bennök a gondolat, hogy e bajok orvoslásához hozzájáruljanak? Ismertessék szószékeikről e viszonyokat, melyeken csak társadalmi uton lehetne segíteni. Rázzák fel aggasztó közömbösségükből felekezetünk azon széles rétegeit, melyek a mi törekvéseinkkel szemközt hidegek maradnak.

Lépten-nyomon halljuk és állítjuk, hogy minden bajnak kutforrása a szervezet, az autonomia hiánya. Sőt vannak sokan, kik az egységes alapon való szervezkedésnek utját álló felekezeti egyenetlenségen tultéve magukat, az ugyanazonos törekvésekben találkozók egyesitése és az elégedetlenek kirekesztése alapján óhajtják a rendezkedést. Nos hát mindkét nézet híveinek be kell ismerniök, hogy az egyetlen zsidó főiskola nyomorban sinlő növendékeinek felsegélyezésére elegendő automiánk van, hogy még jelen szervezetlen helyzetünkben is birunk

annyi önrendelkezési joggal, hogy társadalmi uton és zsidó érzelmeink önkéntes megadóztatása által mossuk le a felekezetről azon szemrehányást, hogy egyetlen főiskolájával, küzdelmeinek egyetlen látható sikerével szemben sem egészen teljesíti kötelességét. Az a vétkes közömbösség, melyet itt egy eminenter felekezeti és humanistikus kérdéssel szemközt látunk, alkalmas arra, hogy kissé leapassza azon reményeinket, melyeket a rendkivüli áldozatokat igénylő valóságos önkormányzati szervezetben müködő felekezetbe helyezünk. Mert félni lehet attól, hogy a mely felekezet egy évszázados harcz után létesitett felekezeti intézettől filléreit sajnálja s megvonja, vagy annak szükségeiről tudomást nem vesz, az alig fog a nagy anyagi áldozatokat, személyes tevékenységet igénylő autonom testületek iránt kellő érzéket tanusítani.

Azonban nem kivánom e kérdést tovább szőni. Czélom az, hogy egyesült erővel leendő rabbijaink, tanitóinkért tegyünk valamit. Tegye félre mindenki a haragot, melyet kicsinyes okok szültek. Szakitsunk az elfogultsággal és ne engedjük, hogy szent czélok a visszavonás átkos nyomása alatt megsemmisüljenek. Ne engedjük, hogy az emberszeretet és könyörületesség müveit a személyes torzsalkodás megakaszsza. Mutassuk meg, hogy nem maradunk más áldozatkész felekezetek mögött, ha arról van szó, hogy egyetlen főiskolánk növendékeit testi és szellemi egészségben fentartsuk: legyünk rajta, hogy a felekezet jövendőjének reménységei idő előtt el ne senyvedjenek, mert csak akkor mutatkozik felekezetünk a vallás testületeket megillető jogok sommájára teljesen érettnek, ha a mostoha idők szerény vívmányait megbecsülni, erkölcsi és anyagi erejével támogatni hajlandó.

Budapest.

Dr. Mezey Ferencz.

Grätz H.

1817—1891.

A múlt hó 7. napján a zsidóságot és tudományát pótolhatatlan veszteség érte: *Grätz H.* kivált az élők sorából. A gyászhir bejárta az egész földkerekség czivilizált népeit, fájdalmat keltve mindenütt, a hol szabadságért és jogért érző szivek dobognak és a hol Izraél vallásának lelkes hivei vannak, mert *Grätz H.*-val a közszabadság bátor harczosa, a zsidóság tudományának kiváló vezérférfia szállt sirba.

Éppen az Grätz egyéniségének jellemző és azt másoktól megkülönböztető sajátossága, hogy benne a zsidóság tudománya a zsidóság igazaiért való küzdelemmel harmónikusan egyesült és tökéletesen összeolvadt. A tudomány nála nem volt játék, melylyel a tudósok szórakoznak, nem volt holt anyag, mely csak a tudós négy fala között bír értékkel, hanem az életet átható és átalakító hatalom. Zunz Lipót ifjúságának álmát, hogy a zsidókérdés — mely tulajdonképen soha és sehol sem állott egyébből a zsidók jogainak kérdésessé tételénél különféle képzelt vagy koholt okok alapján — a zsidó tudomány által oldható és oldandó meg, Grätz H. törekedett megvalósitani.

A mag, melyet Zunz L. és Rappoport S. L., a zsidóságról szóló tudomány megalapitói, továbbá Börne L. és Riesser G. a zsidóság politikai és társadalmi jogainak első nagy és elszánt harczosai elvetettek, kikelt és gazdag gyümölcsöt hozott. A negyvenes évek elején a német zsidóságban évszázadok óta nem tapasztalt elevenség és mozgalom fejlődött ki, mely csakhamar a zsidóság külső életviszonyainak tárgyalását belső vallási életére is átvitte. Egy évtizeddel előbb léptek a küzdőtérre Geiger Ábrahám és Hirsch S. R., hogy csak a két pólust említsük. E tudományos, politikai és vallásos, következményeikben áldásos küzdelmek korába esik Grätz ifjúsága,

ki ekkor látogatta a boroszlói egyetemet, a hol 1845-ben promoveált.

Ezen eleven szellem, mely ifjuságát körül lengette, termékenyítette meg az ő gazdag és minden iránt fogékony szellemét. Zunz és Rappaport, kikről 12 kötetes történetének 1853-ban megjelent kötetének előszavában dicsőitően emlékezik meg, voltak elődei és mintaképei a zsidó történet forrásainak kritikai felhasználásában; Hirschtől, ki éveken át tanítója volt és kinek házában huzamosabb ideig élt, és Geigertől, ki ellen később küzdött is, theologiai szellemet sajátított el, melynek megnyilatkozásai a történelem egyes jelenségeiről és személyeiről mindenesetre tisztítólag hatottak, ha nem is voltak minden alkalommal föltétlenül helyesek. Az elszántság és bátorságra nézve, melyekkel a zsidóságért, az elnyomottakért és üldözöttekért, síkra szállott, Börne és Riesser voltak megelőzői és vezércsillagai, kiknek eredményektől koszorúzott küzdelmeit annyi hévvel ecsetelte történetének utolsó részében.

Ama a modern zsidó-irodalomban páratlan hatás, melyet Grätz 12 kötetből álló, 1853—1876. időszakban megjelent nagy zsidó története (*»Geschichte der Juden von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart«*), mely a zsidóság egész múltját a nép kezdeteitől egészen 48-ig felöleli, a zsidóságban keltett, első sorban az igazságszeretettel és őszinte szókimondással párosult lángoló lelkesedésnek tulajdonítandó, melylyel a szerző népének és felekezetének küzdelmekben és szenvedésekben, eredményekben és sikerekben gazdag multját ecsetelte. A kutatások gazdagsága és sokfélesége, az uj történelmi források felfedezése és értékesítése Grätz H.-t kétségtelenül a zsidó tudomány korifeusai és a jelenkor elsőrangu történetirói közé emelik fel, de az áldásos hatás, melyet historiai művével hitsorsosai között elért, csak azon bátor és lelkes szellemnek köszönhető, mely művének minden egyes lapját átlengi.

Grätz a zsidó történetet, mely előtte főkép a szaktudósok elméit foglalkoztatta, bevezette a zsidóság művelt köreibe, melyek művéből ismerték meg felekezetük és törzsük multját, megtanulták belőle, hogy a *»megvetett«* zsidó világtörténeti miszsziót teljesített, hogy az ó- és újvilág kulturájának épületének felépítésénél serényen közreműködött, hogy a szellem összes csatatérein harczolt és vérzett. Grätz szenvedélyes lelke

egyenes ellentétben áll közvetlen megelőzőjének, Jost J. M.-nek hidegségével. Ő nem haladt el részvétlenül a jogtalanság, az elnyomás, az üldözés számtalan tetteinél, melyeket a zsidóságon elkövettek, hanem a történetet mint a világ itélőszékét fogva fel, azokat kiméletlenül ostorozta és megbélyegezte.

A kiméletlenség, melylyel Grätz még most is létező történelmi hatalmakról nyilatkozott, sok ellenséget szerzett számára, melyekkel azonban ő — a tudósok között ritka kivétel — szerencsés természeténél fogva keveset törődött. A német sovinizmus — a Deutschthümelei — ostorozását, mely századunk elején a franczia járom lerázása után a felszabadult németek között lábra kapott és az ősgermán türelmetlenségből kifolyólag legelőször és első sorban a zsidók amúgy is szűken mért jogainak megnyirbálásában nyilatkozott, holott ők is vérüket ontották hazájuk szabadságáért, különösen zokon vették a 70-iki győzelem után ismét elharapódzott teutonismus nagymoguljai.

A zsidóság ellenségei, melyek azt árnyékként kisérik, Grätzet, mint a zsidóság megtestesült szellemét gyűlölték. Jól érezték, hogy történeti műve a zsidó vallásnak és szellemnek, melyeket minél előbb szerettek volna kiirtani, hatalmas ébresztője és élesztője. A legnagyobb dicséretet Grätz működéséről egy szabad óráiban a zsidómisszióval foglalkozó berlini theológiai tanár mondotta el, midőn felpanaszolta, hogy »azon fanatizmusnak, mely ujabban a német zsidóság körében feléledt, Grätz az okozója«. Az ádáz düh, mely G. ellen intra et extra muros olykor-olykor kitört és sirhalma fölött sem némult el és még azon naiv vádra is elragadtatta magát, hogy ő az antisemitizmus felidézője, csalhatatlan jele ama mélyreható és tartós befolyásnak, melyet a történetiró gyakorolt és örökbecsü műve által mindig gyakorolni fog.

A »Zsidók története« nemcsak a német zsidóságra bír jelentőséggel. Az egyszerű és tetszetős stilben irt mű hatása a szerző hazájának határain messze túlterjedt. Mindenütt, a hol a német szó nem idegen, voltak és vannak Grätznek olvasói és lelkes bámulói. Hogy a mű másnyelvüeknek is hozzáférhető legyen, egyes részei héber, angol, franczia és orosz nyelvre fordíttattak; oly kitüntetés, melyben eddig a zsidó irodalom semmiféle terméke nem részesült. Grätz egyáltalában a zsidó

tudomány terén az első iró, a kinek a szakkörökön kívül nagy számu olvasói vannak. Művének elterjedtségét legjobban bizonyítja azon tény, hogy 1879-ben a harmadik kiadás kezdett megjelenni és a negyedik kiadástól talán már nem állunk távol. Hogy művét a közönség zömének is hozzáférhetővé tegye, utolsó éveiben népszerű kiadást rendezett belőle, mely három kötetből áll. E népszerű kiadás kétségtelenül nagyon üdvös hatással lesz felekezeti életünkre és hozzá fog járulni a zsidóság ellen létező előítéletek eloszlatásához.

Nagy vonásokban ecseteltük első sorban az elhunyt nagy férfiú *iróí* érdemeit, mert nézetünk szerint jelentőségének magva ama dicső tettben rejlik, hogy a zsidó történetet a műveltek közkincsévé tette és ez által a zsidó tudományt a jogegyenlőség szolgálatába léptette, mert a zsidó történet valóban az élet mestere, minthogy tükröt képez, melyben az elnyomás és jogfosztás ezeralaku visszataszító képei láthatók. Azonban Grätz H. nemcsak mint iró, hanem mint tudós is halhatatlan érdemeket szerzett magának.

Főművében számos új forrást nyitott meg a zsidó történet számára; az egyes kötetek végéhez csatolt jegyzetekben az új tények egész seregét derítette fel, az előmunkálatokat majd kiigazítva, majd kibővítve. Sokoldalusága bámulatra méltó. A háromezer éves irodalom minden ágában, melyek keletkezési időre és helyre, nyelvre és tartalomra annyira elütnek egymástól, mint semmiféle más történeti forrásokul szolgáló irodalom, egészen otthonos. Rengeteg ismereteivel kimeríthetetlen munkaerő és munkakedv párosult, úgy hogy a zsidó irodalomnak legtermékenyebb tudományos irója lett. Történetén és a bibliai tudományok körébe tartozó művein kívül, melyekről még szólunk, egész sereg kisebb-nagyobb értekezést és dolgozatot tett közzé, melyek részint a boroszlói rabbi-szeminárium értesítőiben, részint a »Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judenthums« című folyóiratban, melynek szerkesztését 1869-ben ő vette át és 1887-ig folytatta, jelentek meg. Mindezen dolgozatok éles kritikai szemről és meglepő kombináló képességről tanúskodnak.

A história után a szentirás irodalma köszönhet legtöbbet Grätznek. Életének utolsó két évtizedét főképen bibliai kutatásoknak szentelte. Önállóan megjelent művei e téren:

»*Koheleth. Der salamonische Prediger übersetzt und kritisch erläutert*« etc. (1871.); »*Das salamonische Hohelied übersetzt und kritisch erläutert*« (1873.); »*Der einheitliche Character der Prophetie Joels und die künstliche Gliederung ihrer Theile* (1873.); *Kritischer Commentar zu den Psalmen*« (1882—1883. 2 kötet). E munkákon kívül számos, a bibliai kritika történetére és a héber nyelvészetre vonatkozó dolgozatok az említett folyóiratban láttak napvilágot.

Az utóbb említettek között több felfedezés van, melyek szerzőjük éles elméjéről tanúskodnak és általános tetszést arattak. Kevesebb becset tulajdonítanak általában az exegézis és a bibliai irodalomtörténet körébe tartozó műveinek. Tagadhatatlan, hogy e művekben túlmerész emendációk és egyéb felvételek vannak: szerzőjük kombináló képességétől kelleténél sürűbben ragadtatta el magát. Ezen gyengeségeket elismerve, mégsem habozunk kimondani, hogy Grätznek nemcsak a szöveg-kritika története és a héber nyelvészet, hanem az exegézis és irodalomtörténeti kritika terén is kiváló érdemei vannak. Ha kiválasztjuk is a pelyvát, még mindig marad annyi tiszta szem, amennyi némely »czéhbeli« exegéta zsákjában el sem fér. A historikus iránti gyűlölet volt az, mely némely nemzsidó exegétát Grätz bibliai kutatásairól elvető nyilatkozatra ragadta.

Nagyszabásu tudományos működésének elismeréseül a porosz kormány 1870-ben czímzetes tanárnak nevezte ki a boroszlói egyetemre. Az idők jele, hogy a zsidók nagy történetiróját 1887-ben a spanyol akadémia tiszteletbeli tagjává választotta, e tette által mintegy kinyilatkoztatni akarván, hogy a fiúk megbánták az apák bűneit. Ugyanazon évben még több kitüntetés érte. Az angol-zsidó történeti kiállítás alkalmából felolvasás tartására hivatott meg és az angol zsidók részéről lelkesen ünnepeltetett. A német zsidóság az ősz mester 70-ik születésnapján hódolatának és tiszteletének azzal adott kifejezést, hogy nagyobb összeget bocsátott rendelkezésére, melyet általa kiszemelt czélra fordíthat. E jubileumnak maradandó emléke ama szép munka, melyet »Jubelschrift« czím alatt tanítványai és tisztelői kiadtak.

Grätz H. mint tanító is kiváló érdemeket szerzett a zsidóság körül. Közel négy évtizedig működött a boroszlói rab-

bi-szemináriumban, a hol a zsidók történetébe vezette be a rabbikat. Ha tanítványai között, kiket ő buzdított és nevelt a históriai munkásságra, egy sincs, a ki e tudományszakban azon magaslatra emelkedett volna, melyen ő állott, ez csak az ő nagy szelleme mellett bizonyít, melyhez hasonlók csak ritkán teremnek, de nem von le semmit sem érdemeiből. Megelégedéssel és büszkeséggel tekinthetett vissza tanítói működésére is, mely a német irodalom és a zsidóság számára oly komoly históríkusokat nevelt, mint Perles József müncheni és Güdemann M. bécsi rabbi.

Grätz H.-val felekezetünk egyik büszkesége és dísze szállt sirba. Közel félszázados szakadatlan és fáradhatatlan munkássága által mint iró, mint tudós és mint tanító felekezete és ezáltal hazája irodalma és haladása körül halhatatlan érdemeket szerzett. Neve örök fényben fog tündökölni a történetirás egén. Szellemének nagysága és szivének nemessége Izraél ama dicső férfiai közé emelik őt, kiknek nevét, emlékét örök áldás és hála kiséri.

Budapest.

Dr. Blau Lajos.

A szászkabányai igazság.

Az ötletszerű politika, legyen az egyéni szeszély vagy suggestio eredménye, a nyilvános életnek nem mindig csak víg elemeként jelentkezik. A legrendszeresebb alakba bujtatott hóbort is alkalmas arra, hogy helylyel-helylyel politikailag iskolázatlan és a külső czafrang hatására inklinált körökben a különben sem tisztult szemhatárt egészen elhomályosítsa.

Az efféle nyilatkozatokat aztán rendszerint könnyen veszik. A fekete pitykével gombolt kutyabagosi beszámoló, mely a külügyi viszonyokra nézve a törvénybiróban rémítő események sejtelmeit ébreszti vagy valamely politikai csörgősipkásnak a segédjegyző helyeslése mellett Gneist és Bluntschli ellen indított bökönyi hadjárata a szellem és tüdő megannyi ártalmatlan erőlködésének számába megy, mely vegyes okokból eredő helyi mámoron kívül egy messzeterjedő derültségben pukkan szét.

Ám ha a közélet darútollas délczeg alakjai vagy monoklis különczei honfiúi vérben vagy angol alkotmányos tanokban áztatott bölcseségökkel konzervativ méhben született liberalizmusokkal szélesebb körökbe is kilépnek és ekként az általánosabb méltatás igényét támasztják, az agyonhallgatásnak helye nincs. Kiváltképen mikor, mint a mi esetünkben is, a politikai extravaganciától elkülönítendő egyén tanultságánál és jelleménél fogva méltán becsülésben részesül és legfőképen ha reméljük, hogy a jóhiszeműen terjesztett eszmék tévességéről őt magát is meggyőzhetjük.

E folyóirat jellege megszabja nekünk azt a vonalat, melyen belől a politikai nyilatkozatokat méltatnunk szabad, és így önként értetődik, hogy *Asbóth* János szászkabányai

beszámoló beszédének csakis azzal a részével foglalkozhatunk, mely a mi felekezetünkre tartozik és hogy a fentérintett általános és az egyén érdemessége szerint módosítandó észrevételek is csak az ő zsidó felekezeti politikájára vonatkozhatnak.

Azon kezdhetném, hogy képzeljük magunkat abba a helyzetbe, hogy egy zsidó vallású országgyülési képviselő választóihoz intézett beszámoló beszédében az evangelikus egyházban lévő viszályokra kiterjeszkedve, az egyik párt ellen sértő gyanusító és oly czélzatú kifakadásokat tenne, melyek nemcsak hogy az egyik pártnak szembetünően kedveznének, de mellékérdekeken kívül még egyenesen azon czélzattal is birnának, hogy a másik pártnak tisztán az egyházi igazgatással összefüggő eltérő felfogása miatt a nyilvánosság és a kormányhatalom előtt kellemetlenséget okozzon, hogy törekvéseit olcsó insinuatiókkal illesse és hogy ráadásul önnön mellét büszkén verve, még oly érdemekre is hivatkozzék, melyekkel nem bir, vagy melyekkel, ha birna is, érdemek épen nem volnának. Az egész ország, még a keblére ölelt párt is fellázadna a zsidó tapintatlanságon, a páratlan vakmerőségen, melylyel »a zsidó« egy keresztény felekezet belügyeibe avatkozik, üszköt dobva a pártok közé, hogy ennek lángjánál képzelt nagyságában gyönyört találjon, vagy, kiejteni is szörnyű, hogy saját felekezetének taligáját tolja.

Ám ha Asbóth úr cselekszi ezt, akkor a vallásszabadság apostoli szózatát halljuk zengeni, melyhez az ő nagy műveltsége és finomult politikai érzésének kisugárzásai képezik a fényes segédletet. Én kivánatosnak tartom, hogy a törvényhozó urak a mi felekezetünk bajaira, szomorú közjogi állására, egy jogállam keretébe nem illő és a jogegyenlőség eszméjére szégyenletes házassági jogaira, társadalmi mostoha helyzetének javítására, kivételes viszonyaira ügyet vessenek. De az nem járja, hogy valaki, aki politikai szereplésére ad valamit, oda áll a szászkabányai piaczra, és megcsontosodott konzervativismusához híven, *szabadelvü görögtüz mellett* kompromittálni igyekszik a nemzeti eszme, nemzeti műveltség és nemzeti törekvések szolgálatában álló magyar zsidók többségét, hogy a jóhiszemű és immár a haladó zsidóság befolyása következtében a magyarosodáshoz is hajló orthodoxia felé törvényes vagy szabályos forma nélkül feltolakodott sáfárság

szellemi hulladékait mint közigazságokat hirdesse és áldozza fel saját egyházának oltárán. Nem vagyunk mi oly érzékenyek, mint lennének más vallásuak, ha zsidó az ő viszonyaik között kotorászna, de azt tán a politikai múlttal biró férfiaktól mi is elvárhatjuk, hogy az igazság útját ne ép akkor kerüljék meg, ha rólunk van szó és hogy felekezetünket ne áldozzák fel akkor is, ha ennek érdekei az ő egyházuk érdekeivel össze nem ütköznek.

Asbóth úr az egyház és állam közötti békét fenyegető okok eredetét a zsidókra vezeti vissza. Mindazon vádak között, melyek eddig ellenünk felhozattak, ez a legújabb, de egyúttal a legnevetségesebb. A zsidó felekezet összes viszonyaiban azállam az úr. Hitközségeinek, vallási célokat követő egyesületeinek, főiskoláinak alapszabályait a kormány hagyja jóvá. A felekezet kebelében előforduló, még szorosan vallásos természetű ügyeiben a politikai hatóság és a kormány intézkedik, úgy, a hogy neki tetszik, akkor, a mikor neki kedve tartja. A rabbiseminarium, izr. tanítóképző tanárait, igazgatótanácsait a kormány nevezi ki. Az országos izr. iskolaalapot — persze az alap jogi természetének megfelelően — a felekezet ellenőrzése nélkül a kormány kezeli. A felekezet ezt tűri, csak néha-néha hű és önmagára hagyott vártájáról kisérli meg, hogy a jeget megtörje. Aztán megint tűr, hallgat. Foldozgat, konzervál és remél. Gondolta volna valaki, hogy téged, magyar Izrael, az egyház és állam közötti békétlenség okozójának fognak mondani? Az utolsó kultuszminiszteri iktató is kineveti önt, Asbóth úr!

A képviselő úr történeti bizonyitáshoz fordul. Azt mondja, hogy a zsidók egyenjogosítása után rendült meg a hit az iránt, hogy Magyarország a lelkiismereti szabadság hazája.

A világ ugyan épen az ellenkező nézeten van és azt tartja, hogy akkor villant meg először az igazi vallásszabadság szikrája és hogy akkor meg a hetvenes évek elején legragyogóbb fényben mutatkozott a hazai vallásügyi politika, de hát az ő nézete abban gyökerezik, és az orthodox közvetítő bizottság támogató véleményével bizonyára lefegyverez majd minden történetirót, hogy a haladó zsidóság, »a zsidóság egy másik részét«, nem meri mondani, hogy felekezetet, a közvé-

lemény előtt a legodiózusabban bevádolt, és hogy »hittestvéreik« ellen vallási ügyekben saját érdekében és az állami hatalom beavatkozását és így a lelkiismereti kényszert provokálta. Egy tekintet a kongresszus történetébe Asbóth úr forrásait felismerjük. Sajnáljuk, hogy belőlük merített. E vádakat untig tudjuk, ha ezeknek felmelegítése lett volna a bevallott czél, akkor kár lett volna Asbóth úrnak Szászkabányán annyit erőlködni. Meg vannak ezek örökítve, mint sok más valótlanság, magyarul, héberül, németül, sőt le egészen bold. kolomeai csodarabbi jargonjáig. A kongressus történetén kívül, mely minden vallási kérdést tanácskozási ügyrendjéből eleve kirekesztett, elég ha tán Asbóth úrnak emlékezetébe hozzuk, hogy a haladó zsidóság törekvéseinek lelke báró Eötvös József volt, kinek szabadelvüségét bátran merem Asbóth János úré mellé helyezni. Bocsássa meg nekünk Asbóth úr ezt a zsidó tapintatlanságot, de hisz ő maga mondja, hogy b. Eötvösben felvilágosult szellemmel a vallásos érzelmek iránti érzék párosult. Hogy a megdicsőült Eötvös szelleme megbocsát, azt hiszszük.

Szászkabánya t. képviselője ennek kapcsán az antisemitismus keletkezését a zsidó viszályok által elhintett mag gyümölcsének mondja. Az antisemitismus elitélve, az antisemiták rehabilitálva és a zsidók az antisetismus keletkezéséért elitélve. Ez aztán szellemes és egészen új idea és logikai következkezménye sem lehet más, mint hogy miután a zsidók hozták létre az antisemitismust, az antisemiták ártatlanul vannak vádolva, tehát ütni kell a zsidót, az antisemitismusért mely őket üti. Vagy Asbóth úr eszmejárását követve, a zsidók antisemiták, mert egymást ütik, ütni kell tehát őket, hogy miért teszik ezt. Mi ez úton mondunk köszönetet, az orthodoxok a számukra eső részért hálásabbak lesznek. Csak az zavarhatja örömüket, hogy jóakarójuk szerint az antisemitismus hatása alatt a haladó zsidóság hozzájuk »hittestvéreikhez« nagyon tolerans, holott szegény orthodoxok azon siránkoztak és siránkoznak, hogy az antisemitismust a haladó zsidóság pártérdekekre zsákmányolta ki. Asbóth úr olvashatja ezt valóságos orthodox szellemü nyomtatványban annyiszor, a hányszor csak tetszik.

Alig tünt el az antisemitismus ragálya, mondja Asbóth úr, midőn a haladók vagy a congressusiak — nem nevezi

meg a pártokat, nehogy a haladás elleni harcza és az orthodoxia melletti kardoskodása Szászkabánya füleinek kellemetlen legyen — azt követelték, hogy az államhatalom az orthodoxok vallásos érzései és lelkiismereti szabadságai ellen hatalmas rendszabályokat alkalmazzon. A dolog maga egyszerüen nem felel meg a valóságnak. A bizonyítás folyóiratunk olvasói előtt felesleges. És ezen képtelen állítás feletti izgalmunk csak azért csillapult le, mert Asbóth úr azt mondja, hogy — Uram bocsáss meg — mi követelünk valamit. Tehát nincs kizárva, hogy tréfál. Zsidóság és követelni, plane ilyesmit és az államtól, melylyel szemben a jogegyenlőségi törvény daczára vallása ügyében konjuráló jobbágynál nem egyéb — ez tréfa, még pedig szomoru háttérrel. Legyen neki érte irgalom.

Amennyire Asbóth elburkolt mondataiból kitetszik, az anyakönyvi szabályrendelet és az 1888. évi juniusi körrendelet és az ennek fentartására vonatkozó miniszteri kijelentések nem tetszenek neki, és itt említi aztán fel szerényen, hogy fellépésével a lelkiismereti kényszer iránti még ezeknél sokkal veszélyesebb kisérleteket visszavetette. Legyen neki az ő hite szerint, de meg Szászkabányának is. Ám Asbóth úr még az orthodoxia egy részében is hatalmasan ébredő felekezeti szervezkedés iránti szükségérzetet hason a kemény konservativ politikustól átvett, szabadelvü festékbe mártott kijelentésekkel ki nem ölheti, és csak idő kérdése, hogy a zsidó felekezet mint vallástestület is felruháztassék azon jogokkal, melyek vallástestülethez képest reá rótt kötelességeinek megfelelően őtet megilleti. Mert hiszen erre való igényeikben a többi felekezetekkel azonos jogi alapon állunk.

Egyébiránt olvasóink tájékozására megjegyezzük, amit voltaképen előre is bocsáthattunk volna, hogy Asbóth úrnak a senki által meg nem támadt orthodox lelkiismereti szabadság iránti védelme könnyen megérthető, ha az elkeresztelési kérdésben elfoglalt álláspontját ismerjük. E szerint ugyanis az élőtörvény szavai ellen a katholikus klerus pártjára áll és azt mondja, hogy *senki sem fogja tőle várni, hogy azon elveket, melyeket a zsidó polgártársak lelkiismereti ügyében vallott, most megtagadja azért, mert katholikus lelkészekről van szó.* — Hinc illae lacrimae. Ezért kellett minket Szászka-

bányán megrugdalni, hogy sárba dobva, a mi hátunkon keresztül tisztán jusson át Asbóth úr oda, a hova törekedett. A politika czéljaihoz sok ingovány vezet. Miért kellett hát épen a mi szerény törekvéseinken át pallót verni? Hisz ime tiszta sor, hogy a nekünk szánt megsemmisülés érzete helyett átlátunk a szitán és az, a mit látunk, meggyőz bennünket, hogy négyszázezer haladó zsidó törekvéseihez Asbóth úr nem a szászkabányai kapaszkodókon, hanem legjobb esetben csak Jakab lajtorjáján kúszhatna fel. Orthodox protekczióval tán megszerezhető.

M. F.

TUDOMÁNY.

A nem-héber nyelvek, melyeket a zsidók használtak.

Habár a zsidók nagyon ragaszkodtak a héberhez, sőt szent nyelvnek is nevezték, mégis igen könnyen szoktak hozzá azon nyelvekhez, melyen a népek beszéltek, amelyek közé számüzettek vagy önként vándoroltak. Legelőször az aram nyelvet hozták a babyloni fogságból, mely közhasználatu volt Palesztinában a második templom idejében egyidejüleg a megváltozott héberséggel, melylyel a misnában és a midrásokban találkozunk. Az uralkodó osztály azonban már Ezsékiás korában értett aramúl (Ézs. XXXVI, 11.), a mióta e nyelvet a kelet összes udvarai használták. Ezután a görög következik, a mely Palesztinának N. Sándor által való meghóditása következtében hatolt be a zsidó társaságba, utódjai tovább terjesztették, ugy hogy a buzgó makkabeusok sem tudták kiirtani; a rómaiak uralma alatt pedig ujra feléledt. A zsidók, kik Alexandriában, Kis-Ázsiában, Cypruson, Görögországban, és Itáliában letelepedtek, úgylátszik, a N. Sándor utáni II. vagy III. nemzedékben elfelejtették a hébert, még pedig oly mértékben, hogy számukra a pentateucht görögre kellett forditani, a mely forditás Septuaginta név alatt ismeretes. Ezen zsidók görögül irtak apokrif könyveket, drámákat, apologétikus, történeti s bölcsészeti munkákat; csak a makkabeusok II. könyvét s a Bölcseségét, Ezekielost, a sybillin könyveket, pseudo-Phokylidest, tiberiási Justust, Josephust s Philót emlitjük. A mi Kis-Ázsiát illeti, az ott lakott zsidókról csak keveset tudunk, de az bizonyos, hogy szt. Pál görögül irt és az ott talált feliratok szintén ugyane nyelven vannak szerkesztve. A latint ugylátszik nem kedvelték az olaszországi zsidók, mert emlitve sem találunk náluk latin munkákat, kivéve néhány feliratot Dél-Itáliában. A legujabb

kutatások szerint, melyek nagyrészt dr. Perlestől valók, bizonyos, hogy az ó-testamentom egyes könyveinek fordításánál segédkeztek zsidók s hogy nem irták át a szírt héber betükkel, mint például Bél és Dágon történetét. (lásd: Book of Tobit Oxford 1881). Ami a perzsát illeti, már a babyloni talmudban előforduló számos perzsa szó is azt bizonyitaná, hogy a zsidók irtak e nyelven, de bizonyossá teszi e tényt a biblia két fordítása, egy régi, mely most elveszett és egy másik, mely a 14. századból való s kéziratban van meg s számos ó-pahlavi alakot tartalmaz. Az ezen kéziratokban előforduló glossákból, melyek azon verseket jelölik meg, melyeket a talmud szerint nem szabad fordításban felolvasni, (mint pl. Genesis XXXV, 22.) azt következtethetjük, hogy a perzsa fordítást a templomban is olvasták. Ezen kéziratok közt van néhány apokrif könyv perzsául héber betükkel, melyek közül Dániel történetét utóbbi időben Darmsteter James tanár adta ki. A British-Muzeumban van egy biblia-történeti tartalmu kézirat firdausi versekben irva, mely azonkivül csillagászati és orvostudományi értekezéseket zsidó-perzsául tartalmaz; a pétervári császári könyvtárban van egy héber talmudi szótár perzsa magyarázatokkal. Néhány évvel ezelőtt Curchill Sidney, a teheráni angol követség tagja, szives volt nekünk egy kéziratot ajándékozni, mely perzsa költőket héber betükkel való átirásban foglal magában és eredeti perzsa verseket Juda b. M(ar) Eleázar כאשי-tól, melyek felirata: כתאב תמתאל נאמה: hasonlatok könyve, melyek egyike Mózes leirását adja (פי נעת משה רביני ע"ה) e században a zsoltárok perzsa fordítását adták ki Bécsben héber betűkkel a bokharai zsidók számára. Az arabról fölösleges szólani, ezt a zsidók Sziriában, Palesztinában, Egyptomban, Magrebben s Spanyolországban szabadon tették az aram helyébe, a mikor ez országok az iszlám kezébe kerültek. A tudomány minden ága lett s van irva ezen a nyelven még halacha-, misna- és talmud magyarázatok is. Ugyanezt találjuk Jemenben és Észak-Arábiában is, hol zsidók voltak hires költők, kik klasszikus arab nyelven s arab betükkel irtak.

Térjünk át a nyugati országokra. A keresztény Spanyolországban a zsidók szabadon irtak spanyolul s portugálul, nemcsak bibliai tárgyakról, de általános tudományokról is; ez utóbbiakról Kayserling Bibliotheca Española-Portugueza-Judaica-ja, 1890. ad bővebb felvilágositást. Sziriában R. Santob (Sem-Tob.) de Carriont találjuk, kit R. Don Santosnak is neveznek, a legkorábbi troubadourok egyike gyanánt. Ethikai mondásokat cataloni nyelven Jafuda, barcelonai Jehentől (14. század) utóbbi időben adtak ki a Revista Catalana-ban (1889 január.) A Provence-ban nemcsak glossák találhatók az ország nyelvén, de eredeti költői és prózai munkák is, például Esztér története versekben a purim napjára való olvasásra avignoni Israel Casdari-tól. Ami a francziát illeti, a legrégibb ó-franczia nyelven irt maradványok Rasinak 2500 glossája, (11. század), melyek a bibliára s talmudra irt magyarázatában szét vannak szórva; ezeket a boldogult Darmesteter Arséne gyűjtötte össze és összehasonlította a meglevő összes kéziratokkal; sajnos, hogy kora halála e fontos kiadványt késlelteti. Rasit Kara József, Sámuel b. Meír (Rasbam), beaugency-i Eliézer és a toszafisták követték, a bibliai és talmudi dolgozataikban egyaránt, melyek mind franczia glossákat foglalnak magukban; még vitairatokban is, pl. József Zelotaéban találhatók franczia szók s mondások. Az angol, rendesen londoninak nevezett Mózes b. Izsák, kit a 12. század végére kell helyezni, (lásd Jewish Review, II, 322, 330. 520; III, 777. lap.) ספר השהם czimü héber szótárában nemcsak franczia glossákat, de egész mondatokat s közmondásokat is emlit. Nem bizonyos, vajjon Hagin, Ábrahám ibn Ezra astrologikus műveinek franczia fordítója, melyek 1273-ban készültek Bate Henrik csillagász házában Malinesban (Belgium), angol volt-e, és vajjon ugyancsak ő az Image du Monde héber fordítója? (lásd Histoire litteraire de la France XXVII, 507 és Jacobs József értekezését a londoni zsidókról s Adler H.-ét az angol fórabbikról 270. lap; mindkettő megjelent a Papers read at the Anglo-Jewish Historical Exhibition-ban 1887). Berachia punctatornak, (ki 1190 előtt élt Angliában vagy Jacobs szerint (Jewish Quarterly Review III. illet. lap), Oxfordnak állandó lakosa volt) bathi Adelhard Quaestiones naturales-a és a drága kövekről szóló értekezésének (Lapidarium) héber fordításában szintén találkozunk franczia szókkal. Feltűnő azonban, hogy semmiféle angol munkát nem találunk héber irásban, még glossákat sem, mely tényt csak azon körülménynyel lehet magyarázni, hogy a zsidó tudományt Franciaországból jött rabbik

vagy franczia talmudiskolák tanitványai művelték; azonkivül az akkori udvari nyelv szintén a franczia volt. Vajjon egész franczia munkák lettek-e héber betükkel irva, egész határozottan nem állitható; mindmáig a bibliának egyetlen franczia fordítóját sem ismerjük, ki héber irást használt volna eme művében. Azon tény, hogy a zsinagógában franczia imákat mondottak, Jacob b. Judának (Lorraineből) a troyes-i auto-da-fé-ra költött elégiájából világlik ki, melyet a boldogult Darmesteter Arséne oly jól értelmezett. (Romania III, 433; Histoire litteraire XXVII, 475); ezt egy vatikáni machzor kéziratban találták. Azt is tudjuk, hogy a lorraine-i rabbik ellenezték, hogy a zsidók regényeket olvassanak, ami úgy látszik, általános szokás volt s valószinű, hogy azok héber betükkel voltak irva; lehetséges, hogy zsidók némileg átalakitották vagy utánozták is, aminek azonban eddig semmi nyomát nem találták.

Németországban, hol a zsidók ép oly korán telepedtek le, mint Spanyolországban s Galliában, a 12. században találkozunk német glossákkal Eliezer b. Náthán, wormsi Eleázar s másoknál. (Revue des Etudes Juives V, 142). A 13. század elején a zsidó trimbergi Süsskinddel találkozunk, ki egyike a minnesängereknek; zsidó-német irodalom nagy terjedelemben van meg héber betükkel, regényekben, népdalokban s eredeti átalakitásaikban. (lásd. Steinschneider, Jüdisch-deutsche Litteratur a Serapeumban, 1848—49). A későbbi időben mindennemü zsidó-német munkákat láthatunk, bibliait, beszédeket, ethikai dolgozatokat, orvosi és mathematikait; sokan közülük a lengyel zsidók romlott zsargonában vannak irva, akik Lengyelországban telepedtek le, midőn Németországból kiüzték őket.

Olaszországban, hol legkevésbé üldözték a zsidókat, feltünően kevés zsidó-olasz iratot találunk; kivéve Emmánuel b. Salomó-t Rómából, (ujabb kutatások szerint ez volt Dante barátja) ki Manuelló név alatt néhány olasz költeményt irt, csupán Azarja de Rossit és néhány kisebb költőt nevezhetünk, kiket a nők védelmével vagy támadásával foglalkozó irodalom képvisel. Délolaszországban, mint látni fogjuk, sokáig a görög az uralkodó; ezt Szicziliában az arab szoritotta háttérbe, midőn e sziget az iszlám hódoltság alá került. A következő nyelvek el vannak mellőzve a zsidó és az illető ország nyelvén irt irodalomban: az angol, a szláv nyelvcsalád, a román, a magyar

és a török. Az elsőről már szólottunk; ami a másodikat illeti, a zsidók relative későn telepedtek le a szlávnyelvü országokban és a némethez ragaszkodtak, melyet magukkal hoztak s a melyet annyira tartottak szentnek, hogy kasuistikus s egyéb irataikat németül irták azontúl is. Azonkivül a nép s az illető kormányok ugy bántak velük, hogy teljesen ki voltak zárva minden társaságból s nem tartották érdemesnek a köznyelvvel bajlódni. Nagyon valószinű, hogy a szláv, román s magyar irodalom csekély volta nem tetszett a zsidóknak s ez okból hanyagolták el. Ugyanaz történt Törökországban is; a spanyol bevándorlók vagy arabul beszélő zsidók vagy spanyol kiüzöttek voltak, akik megtartották s megtartják ma is a spanyolt. Emlitenünk kell azonban, hogy a krimi karaitáknak van bibliia forditásuk s liturgiájuk csagatri nyelven, héber betükkel. A zsidók csak akkor fogadták lakóföldjük nyelvét, miután polgárjogot adtak nekik az országban. Igy történt Hollandiában, hol a portugal nyelv ma már teljesen el van feledve, Angliában is, hol még az utolsó században használták a spanyolt s portugalt, és Franciaországban 1789 előtt, hol a zsidók közt a spanyol s német volt túlnyomó.

Térjünk most vissza a görögöhöz; még nincs kideritve, hogy mennyire hatolt be Jeruzsálemben s a többi palesztinai nagy központokban a görög nyelv a zsidó életbe. Nagyon valószinü, hogy Jeruzsálemben 3 nyelvet használtak: a misnai hébert, az aramot és a görögöt; ismeretes, hogy a hellén zsidóknak a fővárosban s a vidéken voltak templomaik. de kétes, vajjon a zsidók zöme tudott-e és beszélt-e görögül? (lásd Studia Biblica I. 65.) Az bizonyos, hogy némely tárgyak számára, melyek ujjonan lettek Palesztinába behozva, a görög elnevezéseket fogadták el. Ezt a misnából láthatjuk, melynek egyrészét a keresztény számitás előtti századba vezethetjük vissza. A jeruzsálemi talmudban görög szók s mondatok gyakoriak s a különböző midrásokban sokszor találkozunk görög megjegyzésekkel. A szónok vagy fejtegető gyakran csinál szójátékot a görögből a héberre s viszont, amivel bibliai verseket magyaráz; csak egy példát emlitek: Genesis XXXV, 8. אלון בכות a sirás tölgye a Pesziktában a második sirásnak van magyarázva s azt jelenti, hogy Jákobnak nem sokára, miután Debora haláláról értesült, egy másik gyásza és sirása van anyja halála

miatt; a szónok itt אלון szóra céloz, melyet a görög ἄλλος-nak vesz, mely *másikat* jelent; ilyen szójátékoknál pedig a hallgatónak ismernie kell a görögöt. R. Abáhú (4. század) szabadon él hasonló szójátékokkal. A midrások kora pedig 200. s 800., sőt 900. közé esik s azok nemcsak Palesztinában lettek irva vagy összeállítva, hanem Byzancz vidékein is, melyekhez Délolaszország s Sziczilia is számítandó; természetes, hogy a görög, különböző időben s országokban, változásokon ment keresztül.

Utalnunk kell e helyen Fürst kitünő megjegyzéseire (Glossarium Graeco-Hebraicum, der griechische Wortschatz der jüdischen Midraschwerke, 1890—91.); azt mondja, hogy azon tény következtében, hogy Konstantinápolyban latinul beszéltek, mig a környéke a görögöt használta, a városnak Constantin által való megalapításakor, okvetlenül egy vegyes nyelvjárásnak kellett kifejlődnie. A latin szók jelentménye, átvéve a görögbe és viszont, a fordítás által változott. Midőn a midrás görög szót használ, a népnek használata szerint teszi, úgy hogy a különböző midrások korát legalább megközelítőleg következtethetjük azon görög szók jelentményéből, melyekkel a szónokok éltek, mert amint a szóknak van történetük, úgy van a könyveknek is, melyekben azok előfordúlnak. Egy példát akarok a Fürstéiből idézni, hogy megmutassam, hogy használt az aggadista méltóságokat jelentő kifejezéseket szónoki czélból, melyek klasszikus jelentésüket már elvesztették s ama korét mutatják, melyekben a szónok használta. A midrás Tanchuma בהעלותך §. XX. (Buber: Numeri 55. lap) a következőt tartalmazza: R. Abba mondá: midőn nagy sokaságot láttam, az ellenkező irányba mentem, hogy ne terheljem azt, midőn megjelenésemmel felkelni kényszerítem, hogy köszöntsön; erre R. Jósé azt mondá: Ép az ellenkezőt kellett volna 'enned, mert azáltal, hogy iránted tanusítsanak tiszteletet, istenfélelmet tanulnak, amint irva van (Leviticus XIX. 32.): ősz előtt kelj fel és tiszteld az öreget, hogy féljed istenedet; valóban jámbor férfiaknak nem szabadna méltóságukat kisebbíteni; Ézsau (Byzancz) mindig sülyed, úgy hogy ma parancsnok (איפרכום: ἔπαρχος) s holnap közönséges ember lesz (פגן: παγανός ez a helyes olvasás; az előbbi kiadásokban tévesen áll סגן); ma (Fürst helyesen היום-t teszi למחר helyébe)

fővezér, (קומום i. e: קומיס κόμης) holnap közkatona lesz (סרדיום: στρατιώτης). פגן nem jelenti a falusit, hanem a közönséges magánembert. A mondás még nyomatékosabbá lesz, ha παγανός-t egy lefokozott katona jelentésében veszszük. A következő mondásban, melynek történeti alapja is van, פגן szó bizonyosan jelenti a magánszemélyt; azt olvassuk Beresit rabba §. I-ban: משל לאחד שנטל הגמוניה מן המלך עד שלא הגיע למיתורין שלו היה מהלך כפגן כיון שהגיע למיתורין שלו היה מהלך קלמון: hasonló olyasvalakihez, ki a királytól egy tartomány főnökségét (ἡγεμονία) kapja; mig a tartomány határait el nem érte, mint magánszemély (παγανός) utazik, mihelyt azokhoz ér, mint magas hivatalnok (κάλλιμος). Ez, mint Fürst helyesen megjegyzi, az Augustus által kiadott rendeletre emlékeztet, hogy a tartományfőnök mindaddig ne vegye fel jelvényeit, mig tartománya határához nem ért, (Dio Cassius LIII. 13.), mely szabály valószinüleg Augustus utódjai alatt is fennállott. Egy példát akarok idézni, melyben Fürst nehány szerencsés javítást ajánl a görög szavat illetőleg, melyeket a másolók, a nyelvet nem ismervén, elrontottak; így איסקבטורי (jeruzs. talm. Kilájim IX, 32c) ugyanaz, mint a párhuzamos helyen (jeruzs. talm. ketub. XII, 35c) איסקריטורי, mindkettő a görög σεκρητάριοι-t képviseli és nem a latin scriptores-t, mint Lewy hiszi, habár bab. talm. Sukka 35a, סופרים-nak van magyarázva. Egy romlottabb, mondhatni érthetetlen alakot találunk Midrás kohelet IX, 18-ban, a fejezet vége felé, hol Sebnáról, ki (Ézs. XXXVI. 3.) הסופר-nek neveztetik, סקיווי פטריי-t látunk alkalmazva; itt meg kell vallanunk, a romlás סקפרטור-ból közelebb fekvő, mint איסקריטורי-ból és ha ez utóbbi áll, az előbb említett helyen is Lewy feltevése szerint valószinübb a latin scriptor. Hasonló esetekben csak a kéziratok dönthetnek, azért minden javítás koczkáztatását a kéziratok s régi nyomtatott szövegnek nyujtotta segítsége kimerítésének kell megelőznie; kétes, jóllehet szellemes a Fürst által ajánlott javítás (Peszikta XXVIII, 182. lap) לנטון helyett לגיון; az volna mondva, hogy egy légió jött a tartományba, hogy az adót beszedje; különben ez volna az egyedüli példa, hol ληγᾶτος van a midrásban használva; talán jobb Lewy szerint a szót a légió parancsnokának venni; לנטון rendesen végintézkedést, azaz végrendeletet jelent.

Jóllehet Fürst csak kevés könyvet idéz, mivel nem állnak rendelkezésére nagy könyvtárak, glossáriuma fontos adalékot nyujt a midrásirodalomban előforduló görög szók megoldásához, mely mellett Kohut kitünő Áruch kiadását, Lewy kimerítő szótárát s Bacher szép művét, Die Agada der Tannaiten kell említeni; azonkivül a boldogult Lates Mózes Saggió-ját, mely e tehetséges rabbinak kora halála miatt befejezetlenül maradt; Jastrow szótárát is, mely nagyon lassan halad előre és számos más kisérletet. Talán már közel van az idő, midőn egy teljes zsidó-görög szótárunk lesz, melyet a nyelvtudomány mai szinvonalán egy talmudtudós egy görög filologussal egyesítve fog megirni.

A külömböző szótárak s monografiák mutatják, hogy a görög tartományokban lakó zsidók tudtak görögül, ép úgy mint Rómában a 11. században; így maradt ránk az engesztelési nap haftórájának, Jóna könyvének görög fordítása a korfui dialektusban; ezt kétségkivül nyilvánosan olvasták fel a templomban is, minthogy egy korfui machzorban találták a héber szöveg közt oly módon irva, hogy minden héber versre a görög fordítás következik, mindkettő magánhangzó-pontokkal ellátva. (A kéziratok a bodleyani s bolognai könyvtárban vannak). A görögnek kritikai kiadását Psichari, párizsi tanár készíti elő. Karaita irók, különösen Juda hadassi אשכול הכופר-jában (1148-ból) folyton használ görög szókat s mondatokat; Harkavy nem régen egy 19-sorból álló elégiát küldött nekem, melyet valószinüleg áb 9-én mondottak, s a mely görögül van irva héber betükkel s pontozva; ez egy 15. vagy 16. századbeli, talán régibb kéziratban van meg s felirata (a 45. l.) מרולויין רומיקון פרפוניטיקון פולא; az egész remélhetőleg nemsokára lesz kiadva. Van azonkivül sok ének görögül héber betükkel kéziratokban, (lásd Bodleiana héber kéziratainak katalogusában: 2501., 2503., 2504. szám stb.); nehány, Corfuban használt templomi ének nem régen lett kiadva Papageorgios Sp. által (az Abhandlung des 5. internationalen Orientalischen Congresses-ben, Berlin, 1882. 255. lap).

Végre van a pentateuchnak görög fordítása nyomtatásban is (Konstantinápoly, 1547.) s Jób könyvének is (u. o. 1576.; l. Steinschneider katalógusát 122. és 241. szám s Lazare Belléli czikkét: Une version grecque du Pentateuque du seiziéme siécle a Revue des Etudes Grecques-ben III. 289. lap). Egy teljes szótár kiadása, mely a zsidó-görögöt a legrégibb misna idejétől a mi korunkig felölelné, nemcsak a görög nyelvjárások szempontjából volna hasznos, — mivel tudva van, hogy a zsidók a velük született conservativismussal a régi alakokhoz ragaszkodtak, — hanem a septuaginta s az új testamentum azon könyveinek tanulmányait is előbbre segítené, melyeket zsidók irtak vagy befolyásoltak.

Oxford.

DR. NEUBAUER ADOLF.

A misna magyarázatához.

1. A misna eredeti alakja.

Több oldalról lett már bizonyitva, hogy a szóbeli tan ősi időben nem képezett önálló tudományt, hanem a tórával kapcsolatosan adatott elő, mint ennek magyarázata. Röviden szólva a szóbeli hagyomány eredeti alakja a midrás és nem a misna. Volt már alkalmam e tényt egy sok támadásra alkalmat szolgáltatott mondás magyarázásánál e folyóiratban a misna stilusából is bizonyitani. (V. 261. l. 5. j.) Kimutattam ott, hogy a misna eme kitétele: »fölmentendő«, csak a tórában kitett büntetésre vonatkozik, azaz, hogy a bűnös ezen büntetés alól felmentetik, de azért nem marad egészen büntetlen, mert esetleg rabbinikus büntetés hajtatik végre rajta. A misna stilusa tehát arra vall, hogy oly anyagból lett szerkesztve, mely a bibliával szoros kapcsolatban volt: a midrásból, melynél magától értetődött, hogy kitételei a szentirás szövegére vonatkoznak.

Azon körülmény, hogy a misna a törvények tárgyalásánál rendesen nem szokta a bibliai parancsolatokat és tilalmakat idézni, szintén arra utal, hogy a misna eredetét oly forrásból veszi, melynél a szentirási helyek idézése fölösleges volt, tehát a szentirás szövegét lépésről lépésre kisérő midrásból. A tóra parancsainak nem idézéseit ugyan akképen is szokták magyarázni, hogy azok ismerete föltételeztetett. E mellett lehetne a tanitási rendszert is felhozni, mely szerint a népiskolában kizárólag a »mikrát« adták elő és csak a felsőbb iskolában kezdték a misnát. Ha azonban fontolóra veszszük

azon tényt, hogy a tóra parancsolatai a hagyomány által számos esetben nem szószerint magyaráztatnak, akkor ezen megfejtés agadikus voltát könnyen be fogjuk látni.

Két példával akarom illusztrálni azon állitást, hogy a misna midrásra megy vissza.

Az első misna azon kérdéssel kezdődik: mikor lehet este a »semát« olvasni? A talmud már felveti a kérdést, hogy a misna szerzője miből indul ki és azt feleli, hogy Deut. 6, 7-ből. E felelet csak akkor válik teljesen érthetővé, ha föltesszük, hogy ezen egész misna, melynek ősisége mellett a papok eljárásából vett időmeghatározás is szól, (משׁעה שׁהכהנים נכנסים וכו׳), eredetileg Deut. 6, 7. kisérő midrás volt, ahol már előzőleg ושׁננתם vagy más kitétel magyarázataképen ki volt mondva a semáolvasás kötelessége (v. ö. Szifré e helyhez).

A másik misna Makkóth elején található: ביצד העדים נעשׂים זוממין A talmud fölveti a nehézséget, hogy a felhozott példa nem illik feleletül a kérdéshez. Ha azonban föltételezzük, hogy a misna eredetileg egy midrásban foglalt helyet, mely Deut. 19, 19. magyarázatában a viszonosság elve szerint végre hajtható büntetések után (l. Szifré i. h.), azon büntetéseket is szőnyegre hozta, melyek azon esetekben szabandók ki, mikor a viszonosság elve nem alkalmazható, pl. (בן נדושה) akkor az egész misna nyomban érthetővé válik. A talmud felelete tulajdonképen szintén ilyesmit tartalmaz, csakhogy a misnát egy másik misnából kiszakitottnak tünteti fel, ami nem oly valószinü, mert e kettéválasztásra nincs semmi ok, minthogy a két misna már együtt volt. Az azonban könnyen feltételezhető, hogy a midrasban egymás után következő tételek a misnává való átdolgozás alkalmával egymástól elszakitattak, a nélkül hogy ezen elválasztáshoz mérten átformáltattak volna.

2. Egy vita keletkezése.

Berákhóth II 4. (15 a) Rabbi Józsé és Rabbi Júda között a semá olvasásmódját illetőleg két pontra nézve van nézeteltérés. Az első szerint hangosan kell olvasni, de nem szükséges a pontos kiejtés; a második szerint épen megfordítva *nem* kell hangosan olvasni, de igenis pontosan kiejteni. Ha már be is lehet látni a hangos olvasás *szükséges* és a pontos kiejtés *fölösleges* voltát vagy mindkettőnek ellenkezőjét a talmud által (15 a és b) felhozott okok alapján, melyek nélkül a hangos és pontos olvasás együvé tartozónak tekintetnék, azt mégis nehezen lehet felfogni, hogy két ilyen összetartozó dolog egymástól mindkét tanna által elválasztatik ugyan, de amit az egyik szükségesnek tart a másik fölöslegesnek nyilvánitja és megforditva.

Tényleg azonban Rabbi Józsé és Rabbi Júda vitája nem eltérő okokon alapszik, hanem eltérő emlékezésen vagy a mi nyelvünkön szólva, eltérő olvasáson. Ezen állitás mellett szól azon tény, hogy Józsé és Júdánál régibb tanna Rabbi Eleázar ben Azarja szintén felállitja azon tételt, hogy a semát hangosan kell olvasni. Ha tehát a misna szerzője a különböző nézeteket akarná felsorolni, akkor a régibb tannát nem mellőzné. A misna szerzője ezt azért mellőzte, mert csak a két tannának, közvetlen megelőzőinek az előadott misnáit dolgozza fel. R. Júda a misnát igy adta elő: הקורא את שׁמע ולא השׁמיע לאזנו יצא .2 קרא ולא דקדק באותיותיה לא יצא R. Józsé pedig *ugyanazt a régibb misnát* úgy tradálta, hogy az első esetben לא יצא és a második esetben יצא. *Világos, hogy az egyik tanna emlékezetében a* לא יצא *és* יצא *felcserélődött*, amint a positiv és negativ fölcserélődni szokott (l. pl. tószifta Makkoth I. 7. e folyóirat 532. lap). E két misnából lett a mi misnánk szerkesztve: הקורא את ש׳ וכו׳ ר׳ יהודה אומ׳ יצא ר׳ יוסי אומר לא יצא קרא ולא דקדק באותיותיה ר׳ יוסי אומר יצא ר׳ יהודה אי׳ לא יצא

Budapest.

B. L.

A bibliai átok a XVI. század költészetében.

Mózes V. 18. fejezete olvasása alkalmával az átkok sorozatánál a XVI. század irodalmi, azaz szellemi mozgalmai a három uralkodó eszme, t. i. a hitujítás, az eposz és a tragoedia vonultak fel elmémben. A hitujítás mind a hármat: a szószéket, a fegyvert és a sajtót felhasználta. A szószék nem volt egyéb csatatérnél. A keresztény pap egyszersmind böl-csész volt, okokat keresvén, hogy egy-egy falut eszméjének: az új vallásnak megnyerjen. — A biblia közkincs és közellenség volt, mindegyik azt védelmezte, mindegyik azt ostromolta.

Minden költő, ki valamely diadalt zenge meg, kétségtelen babérra számíthatott, azért a költők figyelme egész Európában, az istenes költemények után, az eposra esett. Ha szemlét tartunk e kor irói fölött, több eredeti iróval találkozunk itt, mint: Balassa Bálint, Tinódi, Ilosvai, Erdősi, Heltay, Pesti és Horváth András, mely utóbbi 1524 körül élt.

Az irodalmi történet kutatása alatt Horváth András, az új reformált vallás apostolának egy szép bibliai költeményére akadtam, mely Deuteronomium 28. fejezet 23. és 24. versével összehasonlítva, a zsidó irodalom kedvelőt bámulatra ragadja. A szabatos és hű fordítása e verseknek a jelenkor biblia-fordítóinak is dicséretére válnék.

Horváth András átka.

»Átkozott lesz a te csordád, minden maradékod,
»Átkozott lesz a te csordád, mint fiad, leányod,
»Átkozott lesz a te csürűd, mindennemű barmod,
»Átkozott lesz a zsiros föld, nem ád semmi hasznot,
— — — — — — — — — — — —
»*Érczczé válik feje fölött az szép csillagos ég,*
»*Vassá válik talpad alatt az nagy jó zsiros föld,*
»*Port harmatot, hamuesőt iszik az aszú föld.*
»*Megrepedez, úgy panaszol reád az szomjú föld.*

Mint látni, ezen idézet utolsó versszakaszából a bibliai átok hű magyar fordítása ez. Erre Jámbor Pál (Hiador) irodalom-történetében azt jegyzi meg, hogy csak Shakespeare szokott így átkozódni!!

Battonya. Spitzer Ignácz.

IRODALOM.

A VALLÁS-SZABADSÁG KÉRDÉSÉHEZ.

Irta: *Dr. Horváth Ödön* dekán-tanár az eperjesi jogakadémián.

Bármennyire jogosultak is azok a vágyak, melyek a zsidó felekezet jobbjainak törekvéseit áthatják, kétségtelenül igaz, hogy azoknak keletkezési okaiban a kielégítetlen önérdek realistikus eleme is helyet talál. Ugyanazért még a legeszményibb álláspontón is csak nehezen háríthatjuk el gondolataink- és czéljainkról azon különben nem is sértő gyanút, hogy felekezetünk közjogi állása tekintetében hirdetett elveink és meggyőződéseink alapjához a felekezeti önzés is szolgáltatott törmeléket. Elszigetelt helyzetünkben és akkor, a midőn hitelt alig várhatunk arra, hogy jogainkért való küzdelmünk a szárnyszegetten vergődő igazságért, az általánosság érdekében történik, kétszeres örömmel kell üdvözölnünk azon minden egoismus vádja felett álló nyilatkozatokat, melyek a felekezet szűkebb érdekvonalain kívül esve, az államnak irántunk való mostohaságát tisztán emberi, történeti, társadalmi vagy államjogi alapon hangsúlyozzák. Kétszeresen örömmel azért, mert egyfelől mi sem bizonyíthatja fényesebben, hogy annyiszor felpanaszolt sérelmeink tényleg fennállanak, mint ha már más vallásuak jogérzete is fellázad helyzetünkön és mivel másrészt ily módon inkább várhatjuk, hogy a közvélemény által előre approbált csatornákon át panaszaink hamarább eljutnak és könnyebben beférkőznek a köztudatba.

A szóban lévő dolgozat a czím szerint a vallásszabadság kérdéséhez kíván hozzászólni, voltaképen azonban az izraeliták vallásszabadságának kérdésével foglalkozik. És ez igen természetes is, mert hiszen mindaz, a mi a vallásszabadság kér-

déseivel szorosabban összefügg, hazánk egyetlen egy felekezetét sem érinti oly közelről, mint épen a mienket. Tényleg az egész füzet csak velünk foglalkozik. Teszi pedig annyi jóakarattal, mondhatnám szeretettel, s a mi ennél is becsesebb, oly erősen kifejlett jogérzettel, hogy a mai viszonyok között, mikor a közigazság érzete a keresztlevél keskeny rovatai között szorong, mikor a katholikus klerus egy része saját egyházának exclusiv érdekeitől elvakulva, társadalmunkban az egyenetlenségnek ágyaz, minden elfogulatlan lelkü ember gyönyörködve fogja követni ennek a fehér hollónak magas szárnyalását. Mi pedig hálásan fogadjuk e kis munkát nemcsak azért, mert törekvéseinknek kedvez, nem is ép azért, mert ködös viszonyok között hason publikáczió az iró részéről áldozat, hanem mert a mellett, hogy még közeinkben is a sokak fejében homályosan kóválygó eszmecsoportnak biztos irányt jelöl meg, *egy kiválóan minket zsidókat érdeklő jogtörténeti gyüjteményt is képez.*

Kiindulva abból az esetből, hogy a marosvásárhelyi kir. itélő tábla egy, az első bíróság által az 1879 : 40. t.-cz. 53. §-a alapján kihágás miatt elitélt lelkésznek azon cselekményét, hogy egy 16 éves izr. vallásu leányt szüleinek beleegyezése és a hatóság engedélye nélkül megkeresztelt, a nélkül, hogy életkoráról magának hitelt érdemlő módon meggyőződést szerzett volna, büntetendőnek azért nem találta, mert az 1868 : 53. t.-cz. kifejezetten csakis a keresztény vallásfelekezeteknek egymás között való viszonosságát szabályozza: ellentétben a napilapokkal, melyek ez esetet *érdekesnek* találták, azt *sajnálatosnak és szomorúnak* mondja. Azután áttér az ilyen kérdés mögötti homályos háttér körvonalozására és részben *Löw* Lipót nyomán, részben a corpus juris csapásán haladva, felsorolja azon törvényeket, melyek hazánkban a zsidókat illetőleg keletkeztek. E törvényeknek összefoglalása e kis munkát felette becsessé teszi felekezetünk azon széles rétegeire nézve, melyektől az eredeti források távolabb esnek, mert dióhéjban itt majdnem minden megtalálható, a mi a hazai zsidóságra nézve jogtörténeti szempontból fontossággal bir. Szerző dolgozatának szük kereteihez mérten csak a főbb törvényeket adja, a nélkül, hogy azon fontosabb hatósági rendeletekre és statutumokra kiterjeszkednék, melyek egyes városok és vidékek zsidó lakosainak viszonyait szabályozták vagy például a királyi rendeletekre, melyek a kiindulási pontul szolgáló keresztelési ügyet érintik. A régibb törvények ismertetése közben tett megjegyzéseiből a szerző nemes liberalismusa lépten-nyomon ki-kicsillog. Ott pedig, hol a legujabb korra tér, dr. Horváth eszmemenetét egészen az a szellem lengi át, mely báró Eötvös József működését oly magasztossá és minden szabad idők szent kincsévé avatta. Álljanak itt szerző következő gyönyörű szavai: »Jöttek azután azok a nagy napok, melyeket a történet muzsája hazánk történetének legfényesebb lapjára vésett volt fel, melyek alatt a nemzetnek lelkesedéstől dobogó, ujra élő szive megnyilt, s a napok munkája, hozta helyre a századok mulasztásait; olyan szabályokat iktatva törvénybe, melyeknek kellő megérésére rendes körülmények között hosszú, igen hosszú idő lett volna szükséges.«

»Távolról sem akarom csökkenteni e nagy napok nagy vívmányainak értékét, hisz ezt nem is teheti senki, a ki magyar, és nem is teheti senki előtt, a ki magyar; de mégis konstatálni kell — bármily nehezünkre esik is — hogy *a nemzet szive ekkor sem nyilt meg teljesen, nem nyilt meg annyira, hogy a nemzet kivánalmait tartalmazó pontok végszavait képező nagy eszmék „a szabadság, egyenlőség, testvériség" magasztos eszméi, az államnak tényleg minden polgárát teljesen felkarolták volna.*«

E sorok teljesen jellemzik az iró egyéniségét, kis munkájának egész irányát. Érdekes egyebek között szerzőnek azon bizonyítása, hogy az 1867 : XVII. t. cz. alapján, mint ezt mi is több izben kiemeltük, a felekezetünk közjogi állását korlátozó gyakorlatot és állami szükkeblüséget nemcsak igazolni nem lehet, de sőt e törvényből helyes magyarázat mellett épen ellenkező következtetésre kellett volna jutni. Szerző helyzetünknek rövid vonásokban való ecsetelése után azon következtetésre jut, hogy »a müvelt névre igényt tartó nemzethez nem méltó ez állapot mielőbb megszüntetessék«. Ajánljuk e művecskét mindazoknak, kik az igaz és szabad szó hivei, de különösen ajánljuk *dr. Horváth Ödön* dolgozatát felekezetünk tagjainak hálás szeretetébe.

Budapest.

Dr. Kovács Ferencz.

SIMEON KARA ÉS MÓZES HADARSAN.

(Epstein Ábrahámtól héber nyelven. 1891.)

A tudós szerző, ki csak nem régiben gazdagította irodalmunkat egy szerfölött becses, igen terjedelmes művel [Eldad hadani], e két füzetben is szokott alaposságával járul hozzá, hogy két fontos irodalmi egyéniségről helyesebb, a valóságnak inkább megfelelő fogalmat nyerjünk. Az érdekesebb a kettő közül az első füzetke, melyben E. azon kérdés megvilágításával foglalkozik, vajjon a nagy midrás-kompendium, a Jalkut Simeoni Kara Simeontól származik-e vagy nem? Rappaport (Kerem Chemed, 1843, 4—13. l.) azon nézet felállítója, hogy Kara Simon volt az, ki e bő terjedelmű midrásgyüjteményt szerzette és véleménye majdnem általánosan el lőn fogadva, habár egyesek, Geiger, Kirchheim kifogásokat emeltek is ellene. Miután E. a különféle nézeteket e tárgyról ismertette, categorice kimondja, hogy *Rappaport állítása és bizonyitékai helytelenek és minden alapot nélkülöznek.* Hogy ezen sokat mondó tételt igazolja, sorra veszi Rappaport egyes bizonyítékait és kimutatja, hogy helytelen Rap. állítása, miszerint Rasi »Midrás r. Simon« alatt a Jalkutból idéz, mert nem vágnak össze a kérdéses helyek. Azonkivül több Rap. által föl nem sorolt helyen találunk Rasinál idézeteket Simeon nevében, melyek szintén nem fedezhetők fel a Jalkutban (16—17 l.). Legcsattanósabb E. czáfolata a 3. pontnál, midőn Rappaport azt bizonyítgatja, hogy Rasi (Jes. 58, 14.) כך פי׳ ר׳ שמעון alatt a Jalkut 13. §-ból idéz és E. az illető helyek egymásmellé állítása által kimutatja, hogy a két hely egyáltalán nem lehet azonos. Rap. legnyomósabb oka, a 4-ik, miszerint az »Aboth«-hoz irt Rasikommentár . . . . וראיתי במדרש של רבי שמעון קרא בספרי משלי szavakkal világosan kimondja, hogy a Jalkut Kara Simontól való, szintén nem áll meg E. éles itélete előtt. Miután ugyanis szerző kimutatja, hogy a kérdéses hely magyarázata belső okokból nem származhatik Rasitól, hanem annak Jakob b. Simeon nevű tanítványától, bebizonyítja az illető helyek összevetése által, hogy az idézett hely nem alapulhat Jalkut — helyen és egyszersmind azon elfogadható konjektúrát koczkáztatja, hogy az idézet bevezető szavai így hangzottak . . . . וראיתי במדרש של [ר׳ יוסף בן] ר׳ שמעון קרא

Kara József pedig irt Misléhez egy kommentárt, mely ugyan számunkra elveszett, de maga Kara idézése folytán biztos, hogy létezett. Hogy pedig kommentár מדרש névvel illettetik, arra E. egy Rasi-kéziratból hoz példát, mely ennek Énekek-éneke magyarázatát így jelöli. A Jálkut korára nézve a 13. századot tűzi ki terminus a quo-nak, mivel oly midrásokat is felhasznál, pl. תדשא, מ׳ סתם, melyek ezen idő előtt nem voltak ismeretesek. Végül a Jálkut kéziratairól és kiadásairól szól és érdekes eltéréseket sorol fel az ed. pr., a Saloniki és a II. a velenczei közt. E. ezen bő tudománynyal és az ő rendkivüli midrás ismeretétől telő alapossággal irt értekezése után *szó sem lehet arról, hogy a Jálkut Simeoni szerzője Kara Simeon volna.* Ezen, bár csak negativ, eredmény, immár biztos és megérdemelte azon munkát, melybe került, ha pozitiv eredményt nem is hozott napfényre.

Mózes hadarsan munkáinak töredékeit gyüjti össze E. különböző könyvekből és kéziratokból a második kis füzetben. Megelőzőleg azonban bevezetésben Mózes had. életéről közöl egyetmást. E szerint Narbonneban élt a 11. sz. végén, mint a Harun-Alrasid által N.-Károly kivánatára oda küldött tudósok iskolájának lgekitűnőbb tanítványa. Bő ismeretekkel birt a tudomány különböző ágaiban; tudott arabul, filozófiai ismeretei is voltak, a mint azt munkái, a midrás tadse, Bamidbar rabba és midrás a X. parancsolathoz, bizonyítják. Használt Mózes hadarsan oly idegen forrásokat is, melyek a zsidó hagyománynyal ellenkező álláspontot foglalnak el; így a Jubileumok könyvét, Eldad hadanit és keresztény nézetek is találhatók nála, a melyeknek igazi származását alig ismerte. A 10—11. lapon összeállítja E. Mózes hadarsan műveit, melyek, a már említetteken kívül, még a következők: 1. יסוד magyarázatok a tórahoz, Leviticus kivételével; továbbá a zsoltárok Mislé s Job könyveihez. 2. בראשית רבה הגדול 3. אלה הדברים רבה, végül magyarázatok a talmud- és piutimhoz. Miután még Mózes hadarsan fiáról, Juda hadarsanról és kiváló tanítványáról, Nathan b. Jechielről megemlékezik, kimutatja, hogy Mózes hadarsant összetévesztették Mózes b. Jakob b. Mózes b. Abunnal, ki szintén Narbonneból származott és Mózes Mikouszi-val. A 16—52. l.-ig terjedő részben találjuk az összeböngészett helyeket, melyeknek java része szt. irási helyek magyarázata,

azon kívül talmudi helyeké és piutimé; továbbá meg van itt Mózes had. bűnvallomása, astrologikus számítása és a X. igéhez irt midrása. E változatos tartalmu füzettel szerző sokban gyarapította ismereteinket Mózes hadarsanról és két kis értekezése bizonyára méltán sorakozik terjedelmesebb munkái mellé. Végül megemlítjük, hogy E. az első füzetet Jellinek 70., a másodikat pedig Derenbourg 80. születésnapjára adta ki, igen szép kiállításban.

Budapest.

Dr. Bernstein Béla.

»ABSALON« CZÍMŰ SZOMORÚJÁTÉKBÓL.[1])

(Amnon, Absalon mostoha testvére, azon időben akar belopódzni Tamar lakásába, mikor Dávid király nagy ünnepet ül. Jeruzsálemben sokan elégedetlenek a királyi ház s Joáb vezér erőszakos uralma miatt; e párt Absalont akarja királylyá tenni, kit a nép rajongásig szeret.)

I. FELVONÁS. IV. JELENET.

(Tér a királyi vár előtt. Többen felvonulnak az ünnepélyre. *Azriel* s *egy öreg.)*

Azriel (a távozó Jonadabnak)

Isten veled! Mi még találkozunk....

Az öreg.

Ki volt ez?

Azriel.

Jonadab.

Az öreg.

A várba ment?

Azriel.

Igen, s jó lesz öt olykor szemmel tartani;
Nekem e férfiú gyanús.

---

[1]) Maga a biblia Absalon történetét drámai részletekkel festi, de a *népmonda* a királyfi tragikus sorsa iránt még több epizóddal tud részvétet gerjeszteni. A biblia nyomán járó népköltészetet *drámai* alakban érvényesítheti legjobban az, ki a mondakör messzire nyuló fonalaiból a históriai eseményt feldolgozni akarja. Az egész tragédia expositiójából álljon itt e pár jelenet. M. E.

Az öreg.

Oh Azriel!
Ha elgondolom, otthon mennyi gond
És mennyi teher várja ősz fejem'
S itt minden olyan ünnepi, szokatlan! —
Alig merek a várba menni. Nézd amott
Mily pazarúl vet fénysugárt az éjbe
A szép királyi vár. Ah, mennyi fáklya!
Ilyet mi otthon sohse láthatunk.
A hárfa is szól; jer, menjünk fiam.

Azriel.

Hej könnyű ott! — a tétlen udvar népe
Nem koldulásból szerzé kenyerét;
Minek vegyen hát gyászruhát magára? —
Elég buta a pór, hogy dolgozik.

Az öreg.

Menjünk fiam.

Azriel.

— Örökké dolgozik.
A sok daczos és büszke úr felejti,
Mint hordja béklyóit a szolganép.
S felejti azt, hogy ő is abból él,
A mit egy héten át verejtékével
S munkás kezével megszerez a pór.

Az öreg.

Menjünk jó Azriel.

Azriel.

Oh hidd nekem,
Nem fáj szivemnek úgy, ha néma holtat,
Kit fel nem költ a végtelen idő,
Látok heverni lábaim előtt:
Mint fáj, ha látok egy rabszolganépet,
Mely elfelejti, hogy ő: nép, erő!
S mely dacz helyett nyugodtan tűri el
A palotáknak lázas éjeit;
Míg küszöbén a nyomor üt tanyát,
Rémekkel tölti el az éjszakát.
Lesöpri a virágos utakat,
Szegény anyám! te is — egy áldozat.

Az öreg.

Jó Azriel! minek feltépni ujra
A régi sebeket?...

Azriel.

Oh mintha látnám,
Kiszáradt ajkkal, rideg fekhelyén.
Kínos nyögését búsan adta vissza
A kis szobának rideg négy fala.
Midőn a király vezére betoppant:
Ő volt, Joáb! — azóta ismerem;
S a haldoklót megrúgja szitkolódzva:
»Ti haszontalan, léha emberek!
E haldoklási jelenet hazugság,
Az a király személyét sérti meg,
Ki hódolattal — adót nem fizet.«
S ott kelle állnom, bilincsekre verve,
Valami fojtogatta keblemet —
S nem tudtam szólni, fejem lehanyatlott,
Mikor a nyomorult lázas dühében
Anyámat vérig korbácsoltatá!...
Ne félj Joab! nem halt ki még belőlem
A bosszúérzet; megesküdtem ott
Istenre, ama lázas éjszaka,
Hogy a megérett férfi végrehajtja,
Mire a gyönge ifjú képtelen.
Előttem áll e véres jelenet,
A tettek ideje megérkezett.
Ha hallgatok, úgy érzem, hogy ezernyi
Villám hevíti lüktető agyam;
Nem hagy aludni szörnyű izgalom,
Mely éji órán fojtogatja keblem...

Az öreg.

Én borzadok és féltelek fiam.

Azriel.

Anyámnak arczát látni vélem olykor,
Véres szemekkel integet felém
S bosszút liheg minden paránvi tagja.
De ah! szivemből kihalt az erő
S nem érzek többé ifjú szenvedélyt,
Mely egykor edzé lankadó karom.
Megszólal olykor túlvilági hangja:
Mosoly ne üljön addig ajkadon,
Ne szálljon álom bágyadó szemedre,
Míg él Joábnak csak egy sarja is!
Pedig anyám, ez bosszúnak kevés,
Joáb csak eszköz, Dávid volt a fő,
Mely gondol, tervez és hálóba ejti

A mitsem sejtő gondtalan vadat.
De él a bosszú, míg csak ember él
S míg gondolat szülemlik lázas agyban.
Oh jő idő, mely Izráelt kirázza
A tétlen álmok s ábrándok köréből;
Ha majd belátja, hogy a korona
Nem ékesíti méltónak fejét,
Hogy a királyok biboros palástja
Még nem takar be királyi szivet.

Az öreg.

Az Istenért! — ha ezt meghallja más,
Börtönbe visz az ilyen támadás.
Fiam, jó Azriel! —

Azriel.

Hiú a félelem,
Az ifjú jő csak tűzbe hirtelen;
Fiatal az, a ki heveskedik
S megbánja gyorsan merész terveit.
De én, belátod, ifjú nem vagyok
S a küzdelembe' férfi maradok.

Az öreg.

Ki tudja, fiam, meddig lész ilyen,
Mi forrong a jövendő méhiben?
Mit a halandó addig nem hisz el,
Amíg a föld szűk medréből kikel;
Egy szikra, mit a szellő elkapott,
Felgyujtja a kiszáradt asztagot.
Az égen sürű felhők kóválygognak
És mindenütt szörnyű vihart jósolnak.
Kihangzik tompa dördülése már —
S alant repül a nagy viharmadár;
Ha Absalon kezébe' kard —

Azriel.

Elég.
Megsejteté az idő teveled,
Hogy Absalon mily sorsra született;
Nevét besúgja nyugtalan szivedbe
Titkos erő, a természet ősrendje;
A levegőben képe megjelen —
Es látnokká avat a sejtelem.

Az öreg.

Ah, minő képek gyötrenek fiam,
A boldog nyugalomnak vége van!

A béketürést bosszú váltja fel,
A kürt szavára róna, völgy felel.
Oh sors, minő időket mérsz reám,
Meg kell tagadnom fehér koronám!
Királyi vér támad a királyi fajra,
Testvér a testvért konczolja darabra;
Mindenki önön vesztére rohan —
S nem tudja Absalon, hogy atyja van...

Azriel.

Oh boldog kor és boldog nemzedék,
Mely harczi tűznek biborában égve
S nem vesztegelve látta őseit.
Igen, csatáknak hajnala dereng már,
A nép szivében ott lappang a tüz,
Elfojtva várja Absalon parancsát,
Hogy a világ egy lángtenger legyen.
Oh Absalon, dicső királyi vér!
Te jó anyámat sírba fektetéd;
Neked köszönhetem, hogy sírja volt,
Hogy meggyalázva a szegény halott,
Nem lett ebeknek véres martaléka.
Ketten temettük hideg őszi este,
Egymásra nézve összefont karokkal
S midőn a sírhant ráborult anyámra —
Könyezni láttam a király fiát.
Oh ezt a perczet sohasem felejtem;
E kéz, a melyet esküre emeltem,
Sorvadjon el, ha emléke kivész.
Ha eltaposna, elrúgna magától,
Én megcsókolnám lábai nyomát;
S a mikor őt újjal érinthetem,
Nincs Azrielnél boldogabb halandó!

Az öreg.

Ő szereti a népet — i g a z á n.
Hiába nem fecsérel szavakat,
De ott, a hol szegényt nyomorba' lát,
Megosztja vele néma bánatát.

Azriel.

Ha ő felölti oldalára kardját,
Ha ő kiáltja: tűzbe fiaim!
A merre csak kürtjével megjelen,
Seregbe fognak lépni ezeren;
S imájuk: Absalon —

Az öreg.

Lásd Azriel,
Imádni — nem, szeretni tudom őt.
I m á d n i csak Istent lehet,
Ki félelmes s magasztos egyaránt,
De hőn s z e r e t n i férfiút csupán,
Kinek szíve és lelke van!

Azriel.

Ha!...

Az öreg.

Jön itt valaki?

Azriel.

Te is hallottad?

Az öreg.

Ez alagút hosszú s bizonytalan,
Ki rajta jár, annak nagy útja van.
Az erdőn át, újra erdőbe jut,
Ki az, kit nem riaszt e hosszú út?

Azriel.

Én ismerem, ki lehet.

Az öreg.

Absalon.

Azriel.

Csakugyan ő; é r z e m, hogy nem lehet más.

Az öreg.

Az ünnepélyre megy — de nem mulatni;
Oh, nincsen ehhez semmi hajlama.
De tartozik atyjának annyival,
Hogy megjelenjen ilyen alkalomkor.
Úgy féltem az ő tiszta jellemét,
Beszennyezheti fenn a durva nép.

Azriel.

Alakja fenkölt, homloka királyi —
S minő fürtökbe omlik lágy haja!
A föld szebb koronát nem adhatott,
Nemes fejére, tisztább koszorút.
A holdas ég ráönti sugarát,
S ő egyre szőv magasztos terveket...

Az öreg.

Oh jer, vonuljunk félre, Azriel!
Méltatlanok, hogy megzavarjuk őt;
Oly jól eshet szívének a magány. —

Azriel.

Ah, itt jön ő!

V. JELENET.

Absalon. (Egyedül.)

Mi szép a holdas éj!
Mily illatot lehel ki fű, virág.
Az esti szél meglopta titkosan
Az erdők illatát, s mint a pazarló,
Örömmel szórja lopott kincseit.
Gyorsan siettem e vad erdőn által,
Hol minden fűszál régi ismerős,
Hol mindenütt jól érzem magamat.
Futottam egyre, mintha gyermek lennék,
Ki örömében vígan összejárja
Kicsiny szívének meghitt helyeit,
S megsúgja minden bokornak, levélnek
Azt, a mi őt oly boldoggá teszi.
Oh, erdő, erdő, holdas rejtekedben
Van a világ legtisztább gyönyöre.

(Zeneszó.)

Atyám s királyom ünnepélyre hivott.
Ő tudja jól, hogy Absalon nem az,
Kit bor és hárfa káprázatba ejt;
Nem ily gyönyörre vágyom én a földön,
Nem azt keresem, a mi mámorít;
De felmegyek, atyám, az ünnepélyre.
Oh, hadd találjam megalázva ott
Az élvezettől eltompult szívet;
Hogy lázong benne állati erő,
Ha kelyhe forr — hogy szövi őrület
A sulyos lánczokat ittas fejére . . .
Ah! ilyet látni érdemes lehet.

(indul.)

VI. JELENET.

(Absalon, Azriel s az öreg.)

Absalon.

No, nézd csak, hisz ez Azriel s — te itt,
Az én öreg barátom Beth-Lehemből.
Isten hozott!

(Azriel s az öreg megcsókolják Absalon kezét.)

Absalon.

No jó, elég lesz, Azriel!
Látom, a régi vagy. — Elég, ha mondom.
Szégyenlem azt, ha tudni fogja más,
Hogy Absalonnak, a bohó gyereknek
Egy agg s egy férfiú csókolt kezet.

Azriel.

Oh, te vagy itt a férfi, Absalon!

Az öreg.

Kiben oly tiszta eszmék rejlenek,
Hogy az öreg pirulni kénytelen.

Absalon.

Ugy-e, ti is az ünnepélyre jöttök?

Azriel.

Igen, az ünnepélyre. Oh, de fenség! . . .

Absalon.

Micsoda fenség! a baráti czim
Nagyobb kitüntetés baráti ajkon.
Én többre becsülöm a jó vasat,
Ha nem is ritka, mint a drágakő.
A szó, barátom, üres lehelet,
Mi öntünk belé tartós életet.

Azriel.

Oh, jó uram, barátom, Absalon!
Te Izraelnek dísze, büszkesége,
Ki túlragyogtad, mint a nap az égen
Királyi házad minden csillagát.
Oh, hallgass meg, ha régi jó barátod
Ma térdre hullva kéri Absalont:
Ne menj ma fel, az udvar nem szeret,
Ő árulónak tartja jó szíved',
Mert minden pórral örömest megosztod.

Absalon.

Oh, balga félelem! Mi vár reám?
Hát Absalon nem Absalon-e többé,
Hogy megrettenjen, ha veszélybe jut?
Nem lüktet-e szívében az a r a m
Királyok vére, hogy a gyávaság

Üssön tanyát lelkébe' dacz helyett?
Nem sas-e többé, hogy galambtól féljen?

Azriel.

Oh, sejtelem bánt, gyötrőbb, mint a sír;
S nem szabadulhatok ma tőle, érzem.
Akkor támadt szivembe' hirtelen
Mikor az imént jönni láttalak.
Ne menj, ne menj, ott tör lesel reád,
Hazug az ajk, mely csókkal illeti
Kezed s hazug a szó, mely hízelegve
Lecsillapítja méltó haragod.
Ne higyj Joábnak, ő vesztedre tör!
S míg áruló ajkain mosoly ül,
Mint bősz hullámon olykor egy pehely —
Bevádol gyakran a király előtt.
Akkor se higyj, ha fürteidre omlik
Bath-Seba a királynő; oh ne hidd,
Hogy benne őszinte az érzelem
S szeretni tudja a király fiát.
És Jónadab se tudja elfeledni,
Mi szégyen érte az udvar előtt,
Mikor legyőzted a vadászaton.
Czadok a főpap s Nathan a próféta,
Nem tisztelik egyenes szívedet,
Útjokban állsz — s te őket ismered;
Tudod, hogy nincs szívükbe' semmi szent,
Álarcz alatt mulatnak odafent.
Hol hízelegni kell ravasz beszéddel:
A cselszövényben tűnik ki a hős.
De hívjon csak a búgó harczi kürt
És gyüljön össze Izrael hada,
A bátor hősök rettegve haláltól,
Odúkba rejtik gyáva testüket
És elhagyatva, mint a lázbeteg
Könyörgenek: segíts meg, Absalon!
Oh, ismerem, jól ismerem e népet
És óva intlek, fel ne menj, uram.
Nincs ott erény a férfibecsületben,
Az ártatlanságot nem ismerik;
Hazug szemérem futja be az arczot,
Ha sikerül egy — udvari kaland.
Nem hajthatod le biztosan fejed
A király szellős palotáiban,
Mert áruló atyád, testvéred is!
A dölyfös Amnon, vér szerint öcséd,

Kikelt szemekkel láttam az elébb
Rohanni, nem tudom hová, — de félek,
Hogy bánatot hoz testvéri fejedre.
Siess, barátom, oh siess haza,
Tamar, nővéred nagy veszélybe' van.
Nem mondja senki, oh, de tudja jól,
Hogy a királyfi —

Absalon.

Amnon?

Azriel.

— Szereti.

Absalon.

Ne szólj; egy árva hang ne hagyja el
Többé e gyászos ajkakat. Elég! . .
Oh minő hirt döftél ma sors, szívembe!
Ereszszetek . . . Tamar! ki merhet bántani,
Ki az, ki Absalont haragra gyújtja?
Amnon! ha ott találllak, esküszöm,
E tettedért iszonyúan lakolsz.
Oh, félre, hogy ha még idő van . . .
(El akar rohanni.)

Amnon szolgája (sietve.)

Késő!

Absalon.

Ah, nyomorult!
(Le akarja szúrni a szolgát, Azriel vissz tartja kardját.)

Azriel.

Ne őt, oh Absalon!
Ártatlan szivbe ne döfd kardodat;
A szolganép nem olyan, mint az úr,
Előtte még érdem a becsület.

Absalon.

Hitvány urad, szólj, hol van?

Szolga.

Elfutott.
Az ünnepélyre sietek uram
Keresni, hátha oda vette útját.
(Szolga el.)

Azriel.

Hiába keresed.

Absalon.

Ő elfutott.
Igen, mert futni nem oly gyávaság,
Mint veszteg állni gyáva tett után.
Ő elfutott s talán az ünnepélyen,
Uj áldozatra indul dühösen.
Fenn a királynál? Hisz a királyi trónt
Ma egy királyi sarj mocskolta be!
De ott menhelyre lel a bünös is,
Mert nemcsak ő, de bünös mindenik!
Oh Azriel, nevessünk rajta jól,
Menjünk a várba, menjünk ünnepélyre —

(Azriel s az öreg letérdepelnek.)

Az öreg.

Oh Absalon, ne menj, ne menj, az égre!
Ily ingerülten a király elé.

Absalon.

Ah, ily barátja vagy te Absalonnak,
Ha büszkeségét földig lealázták
S a becsület pirulni kénytelen.
Ereszsz utamra, — nem fél Absalon,
Ha oldalán igazság és a kard!

VII. JELENET.

Jonadab jön.

(Magában.) Hah! Absalon. Talán már tudja is?

Az öreg.

Ki jő itt?

Azriel.

Jonadab az ünnepélyről.

Jonadab.

Hová oly izgatottan Absalon?
Hová, hová rohansz a puszta karddal?
Igy nem bocsájtnak a király elé.

Absalon.

Amnon, szólj, Amnon fenn van-e?

Jonadab.

És hogyha nincs? Őrzője nem vagyok
S felelni érte sohse tartozom.

Azriel.

Barátja voltál és most czinkosa!

Jonadab.

Tudod-e, hogy kivel beszélsz?

Azriel.

Tudom.
S a szót, melyet elébb arczomba dobtál,
Megőrizem. — Mi még találkozunk!

Absalon.

Oh átkozott homály, mely eltakarta
Szemem elől a rút ármányokat!
És átkozott a kor, melyben ilyen
Hazug erények ülnek diadalt;
És átkozott a nép, mely szótlanúl
Viseli el a trónnak közönyét! . . .

Jonadab.

Atyád az Absalon.

Absalon.

Igen, atyám
Példával jár elől és Uriát
Csatába küldi, hogy nejével
Gond nélkül töltse hosszú éjeit . . .
Ha ha! nevess hát Jonadab.

(Zene.)

Csak ünnepeljetek! Habár a sírok
Fojtó lehétől reszket már a táncz.
Csak ünnepeljetek! A zene szól,
Hogy túlharsogja százezrek jaját,
Hogy meg ne lássa ittas szemetek,
Minő nyomorban élnek annyian
A romokon — csak ünnepeljetek!
S tiporjátok agyon a szíveket,
Mit is törődjön vele a király?
Hisz minden ember bilincsekbe jár;
A kardok helyett lánczokat visel
S a király — ilyen hősöket nevel.
Oh nem tudok hallgatni! —

Jonadab.

Absalon,
Vigyázz, te többet szólsz, mint kellene.
Amnon királyfi, úgy a mint te vagy
S az erény ott egészen mást jelent.
Te meggyaláztad haragodban őt,
Ezért ő bosszút áll.

Absalon.

Kié a bosszú?
Ha komolyan kell venni szavadat.
Ha a király nem ember számba megy,
Ki él, lehel s a néppel társalog,
Hogy bíborában erényes legyen;
Hanem akármit kedvére tehet,
Járhat a földön mint egy szörnyeteg.
Letörheti a mi utjában áll,
Mert ő nem ember s apja — a király.
Ilyen világra nem születtem én,
Haljon meg ő, vagy haljak hát meg én!

(Absalon, Azriel s az öreg el.)

Jonadab.

Ah! diadal. Megtörtelek —

(A szolga jö.)

Fiú,
Szólj, hol késik urad?

A szolga.

Oh szörnyen rettegek,
Nem érte-e valami baleset?

Jonadab.

Eh, mit; te félted őt — minek?
Nem tartozol a földön senkinek,
Mi hozzá köt — egyszerre megszakad,
Ha Amnon meghal, én leszek urad.

A szolga.

Hát meghal ő?

Jonadab.

Igen valószínű.

A szolga.

Ah! és te hű barátja nem sietsz,
Mikor neki oly drága lett a percz,

Megvédeni a szegény gyereket? —
Ily ur alatt én szolga nem leszek.

Jonadab.

No lám a büszke szolgafaj! Eredj,
Mire való e furcsa jelenet!
A szolganép régóta már ilyen,
Hazug a köny nedves szemeiben.
Olyan vagyok, a ki szivükbe lát —

A szolga.

Még így is jobb, mint annyi jó barát.

Jonadab.

El innen nyomorult! nem türhetem,
Ha szolga vág szavamba —

A szolga.

Ah uram!

Jonadab.

Talán csak arra vársz, hogy kardomat
Véred befesse —

A szolga.

Akkor több lesz egygyel,
Kinek halála szárad lelkeden.

Jonadab.

Utolsó szód ez!

(Kardot ránt.)

Hah! ki gátol?

A szolga.

— Tamar!

VIII. JELENET.

(Előbbiek, Tamar.)

Tamar (közbeveti magát.)

Az én vérembe azzal szívtelen!
Hogy lelkemet kiadjam hirtelen,
Hogy meg ne lássam a kelő napot,
Ne éljem túl e rút pillanatot;
Ne üdvözöljön a hajnali pír —
Oh szóljatok, nem jött-e még a hír,
Lecsapva, mint a villám, hirtelen,

Hozzátok is, hogy Tamar becstelen?
Hogy koldus asszony utcza szegletén
Nem olyan bűnös, mint e női lény?
Hogy a paloták gyermekét mi érte,
Hogy örökös folt lángol a szivébe'?
A kivel összejön — kikerüli
És a ki hallja, csengnek fülei.
S ti egy döfést keblébe még sem adtok?
Vagy azt hiszitek, hogy talán e kardot
Szennyes vérétől rozsda érheti?
Oh irgalom! oh szánakozzatok!
Letépem hát e szennyes öltönyt rólam,
Mely elfödi testem gyalázatát;
Nincs több szemérem ártatlan szivembe',
A szégyenpír se ég már arczomon.
Kitéptem azt, mi bennem tiszta volt,
Tiporjatok hát össze! . . . Irgalom! . . .

(letérdepel.)

Jónadab.

Kelj fel leányom —

Tamar.

Nem, ne ily szeretve,
Nem érdemel ily szót a becstelen.

A szolga.

Tamar, nővérem! . . . oh szegény leány! . . .

Tamar.

Ki szólt? Tamar kinek nővére még?
Hol van, felelj, tudod ki? — Absalon?
Oh jaj, ha ő is meghallotta már,
Hogy húga nincs, hogy Tamarja halott!
Oh nem elég szent a királyi vár,
Hogy meg ne lopja, titkos éji órán
Tolvaj királyfi a király-leányt! . . .

(Zene, gyászénekkel.)

Ki énekel? s miért a hárfa szó?
A hárfa hangja temetésre szól.
Ki halt meg itt? Csak én vagyok halott,
Csak én, ki Tamar szelleme vagyok,
Mely elhagyva a néma sírgödört,
A temetőn ujra szabadba tört.
Oh tegyetek le koporsómba még,
Hogy eltakarjon örök semmiség.
Élni a földön ugy se akarok,

Pihenjen lágyan a szegény halott.
Hah . . . most fakad a hárfa hurján
Nászinduló . . . ki ünnepel a várban,
Ki lejti tánczát a sírok fölött? . . .
Oh szóljatok, talán csak álmodom,
Én Istenem, minő egy álom ez!
Szivembe zárva a pokol setétje,
Ha bűnös voltam, megbünhödtem érte
Oh Absalon, ki hitte volna! . . .

(A gyászdal közeledik.)

Kar.

Oh jobb feküdni lenn a sírban,
Porladni jobb a föld ölén;
Ott ujra az vagy, a mi voltál,
A nyugtalanra nyugalom vár
Az enyészet bús éjjelén.

Tamar.

Való? Nem álmodom? . . . Segítsetek,
A sírgödörbe lágyan ejtsetek.

Kar.

Szálljon magába a halandó,
Ki bűnöktől nem irtózott,
Riaszsza el e szörnyű végzet,
Mely minden embert utolérhet —
S a palotákba bekopog.

(Hozzák Amnon holttestét s a háttérben leteszik.)

Jonadab.

Hozzák a holtat
És Absalon közelg a néptömeggel.

A szolga.

Mi történt? Ah, megölték uramat!

(Zokogva roskad a holttest mellé.)

Jonadab.

Barátom, ádáz gyilkosod ki volt?

IX. JELENET.

Előbbiek, Absalon, Azriel és az öreg.

(Absalon a mint meglátja Tamart, eldobja kardját.)

Absalon.

Tamar, nővérem, megbosszultalak!

Tamar.

Nem álom üzi játékát velem?
Te vagy az Absalon? . . . Szeretsz-e, mondd?

Absalon.

Szeretlek-é? Oh nézz szemem mélyébe
S aztán itélj, kiért világlik az,
Kiért dobog e testvéri kebel.
Oh nézd a testvér szörnyü gyilkosát,
Ki megtagadta érted, jó nővérem!
A szeretet testvéri lánczait.
Nem födheti szenny Absalon nevét,
Az áldozat — vérével tisztul az!
Oh bosszúálló Isten! — haragos
Vérfolt borítja gyilkos két kezem',
De vétkemet nem rejtem el magamba,
Világgá hirdetem s a csillagok
Adják tovább a néma végtelennek!
S az égi trón előtt, alacsony büntől
Tisztának érzi Absalon magát.

(Tamar mellé térdepel.)

Jonadab.

Mi emberek vagyunk s nem ugy itélünk,
Mint itélnek az égi seregek.
Mi bosszút állunk oly testvéren is,
Ki vétkezett, mint Kain Abelen.

(Zúgás a néptömegben.)

Azriel.

A zene hallgat fenn a királyi várban.
A csillagok bevonták fényüket;
A komor gyász bizonynyal szerte küldi
A rémes hirt, a merre csak lehet.

Jonadab.

Bizonynyal tudják odafenn a várban,
Szegény királyfi szörnyü sorsodat!
Oh jaj, hogy igy zárult be életed! . . .

(Ráborúl a halottra.)

(Jön Joab, Nathan próféta s a várból többen.)

Jonadab.

Joab, Joab, nézd, holtan fekszik itt
Amnon, királyunk daliás fia!
S itt áll a vakmerő —

Nathan próféta.

Ah mit tevél?
Testvéredet gyilkolni hogy mered?
A Kainok számára mindenütt
Kihal az irgalom.

Joab.

Jer Absalon!

Tamar.

Ne hagyj itt Absalon! . . . Ölelj magadhoz
Ugy-e szeretsz? —

Joab.

Jer, a király nevében,
Ki engem küldött hozzád, Absalon!
Szegény atyádat ne merd ingerelni —

Absalon.

Mondd, nem megyek.

(Zúgás a néptömegben.)

Joab.

Fiú, jegyezd meg azt,
A törvényt minden ember tiszteli.
Pallos szakíthat ketté —

Absalon.

Nem megyek.

Joab.

Utószor intelek.

Absalon.

Nem, nem, soha!

Joab.

Poroszlók, vessetek kezére lánczot
S ne engedjétek szóhoz jutni őt!

(A szolgák megkötöz.k.)

Tamar.

Ah, félre innen —

Joab.

Absalon!
Magad akartad, hogy erőszakosan
Bánjak veled. — Királyom foglya vagy!

(A függöny legördül.)

Budapest. MAKAI EMIL.

ORSZÁGVILÁG.

A skandináv zsidóság köréből.

A skandináv népek mindenha szokatlan jóindulatot tanusítottak idegen bevándorlók iránt s a néhány ezer lelket számláló zsidóság, mely csupán a nagy városokat lakja, példátlan egyetértésben él a keresztény lakossággal.

A dán fővárosban mintegy háromezeren vallanak zsidó hitet, körülbelől ugyananynyian élnek a svédek két emporiumában: Stockholmban és Gőteborgban együttvéve. Norvég földön itt-ott elvétve ha találunk nehányat.

Hogy e néhány ezer zsidó — e barna idegen faj — a tőle annyira különböző compact tömegű szőke törzszsel a legbékésebb egyetértésben él, azt nem annyira számbeli csekélységének, mint inkább ama körülménynek kell tulajdonítani, hogy a zsidóság már jó ideje polgári egyenjoguságot élvez a törzslakossággal. A nehány évvel ezelőtt törvénybe igtatott polgári házasság pedig az utolsó válaszfalat is ledöntötte. Általában a skandináv népek társadalmi életében mai nap már semmi olyas jelenség nincs, mely zsidót a kereszténytől lealacsonyítólag megkülönböztetne. Itt-ott felmerülő olyas tünetek, melyeket a távoli szemlélő beteges fajgyülöletnek tulajdonít, egész más körülményekben lelik magyarázatukat. Ama bántó eljárás is, melylyel a dán kormány mult télen a nagy Brandes Györgyöt illette, nem a zsidónak, hanem a pietistikus dánokkal össze nem férő szabad szellemű irónak szólott.

Foglalkozásra nézve úgy a dán mint a svéd zsidóság tulnyomó számban kereskedő és iparűző; tudományos kenyérpályán aránytalanul csekély számmal van képviselve. Egynehány férfiunak azonban — kit a skandináv zsidóság büszkén vall magáénak, — a szellemi élet terén olyan szerep jutott, hogy

munkásságuk gyümölcsét az egész világ élvezi. *Brandes* Györgyöt ama jeles északi költők, kiket mai nap világszerte figyelemre méltatnak, sőt a mi több, szorgalmasan olvasnak, mindannyian mesteröknek vallják; mindannyian tőle tanulták azt, a mi nekik európai jelentőséget ad. Egy másik ilyen nagyjelentőségű férfiu a nevelés terén egy svédországi hitsorsosunk: *Salomon* Ottó, a nääsi Slöjdseminarium megteremtője és igazgatója, ki a világ minden részéből egybegyült paedagogusokon kívül hazája egész tanítóságát bevezeti ama nemes disciplinába, hogy s miképen kell az ifjusággal a kézi munkát megkedveltetni. Szerkesztő urak kegyes engedelmével fenntartom magamnak e férfiú munkásságát külön czikkben méltatni. [1])

* * *

A vallásos élet cultusából nem egy érdekes jelenség ötlött szemembe olyan, mely feljegyzésre méltó. Örömmel eljártam a kopenhágai szép zsinagogába, mely sajátságos külsejével is vonzott. E templom ugyanis nem az obligát mór díszités egy példánya, hanem a csonka piramisra emlékeztető Thorwaldsenmuseum szakasztott mása, de annyiban díszesebb a rideg külsejű muzeumnál, hogy oszlopainak fejét lótusvirágok ékesítik. Mintha egy darab Egyiptomot látna az ember maga előtt. Furcsa nép vagyunk mi, még ma sem felejtettük el ama bizonyos húsos fazekakat .... A dán zsidó szorgalmas templomjáró; valahányszor isteni tiszteletén voltam, teljes községben gyönyörködhettem. Az áhitat csendjét senki nem zavarta fecsegéssel, thora olvasáskor nem tapasztaltam kiván-dorlást; sőt még a templom-falakon se láttam szorzási példákat stb..... Nem így érintett a svédországi Gőtheborg zsidó isteni tisztelete. Ez a nép ugyan alaposan megcorrigálta a szombati szertartást. Hogy az imádságok tulnyomó számmal svéd nyelven perdűlnek, hagyján: de mit az a profán ízű kántor a thorával mivelt, azt soha meg nem bocsátom neki. Kivette a szent tekercset a szekrényből, felvitte az emelvényre és szétterjesztette *minden assistentia nélkül;* olvasta a köteles

[1]) Czikkiró a kézi ügyességeknek az iskolába való meghonosítása körül nálunk szintén úttörő munkát végez. Azért e tárgygyal összefüggő közleményének érdekkel nézünk eléje. *A Szerk.*

rész egy hetedét, összecsavarta és visszavitte a frigyládába; és tette mindezt *egy maga, a nélkül, hogy egy árva lény ültéből csak el is moczczant volna.*

Hogy jámbor lélek vagyok, azt még ellenség sem mondta rólam, de ez nekem sok volt. Azt hiszem, jó ízlésű pogány ember is tisztességesebben bánt volna el a könyvek-könyvével. Stockholmban sokkal rövidebb ideig tartózkodtam, semmint zsidóságáról valami jelentőset tudhatnék. Hogy szombaton reggel festették a Berzelius-kertre nyiló szép templom ajtait, az nem nagyon bátorított a bemenetelre. Egyébként úgy látszott, hogy a község még az nap nyaralni volt.

Budapest.

GUTTENBERG PÁL.

A pesti Chevra-Kadisa jelentése.

Aki a pesti Chevra-Kadisa előljáróságának az 1890-iki közigazgatási évről szóló, a minap megjelent jelentését olvassa, tapasztalatból levont igazságnak kell, hogy tartsa a midrás ama mondását, hogy felsőbb lényeknek csak neve, de nem mivolta változik az idők folyamán. A jámbor ősök nyomán, kik száz év előtt 1790-ben az emberszeretet és vallásosság által hevítve, megalapították a fővárosban azon szent intézményt, melyet áldva említ az elhagyatott, inségtől vert szerencsétlen és páratlan, nagyarányú jótékonysága miatt megbámul minden nemesen érző és gondolkodó ember, új nemzedék támadt, mely az apáktól öröklött eszmét kegyelettel megőrizve és ápolva, az áldozatkészség gyakorlásában vetekedve igyekszik egymást fölülmulni, rendíthetetlenül fejleszti az ősi erényt, csendesen, hivalkodás nélkül munkálkodik, hogy a főváros lakosságának gyarapodásával lépést tartó nyomort és bajokat enyhítse, a nélkül, hogy megkérdezné, vajjon milyen pártnézetre vagy vallási irányra esküszik az, kit segélyében részesít. — Czifra tésztok nem hangzottak, poharak nem csengtek a pesti Chevra-Kadisa százéves fennállásának évfordulóján, az előljáróság nem öltött diszruhát, hanem a helyett, hogy a jelenről megfeledkezve, a mult emlékeinek örömére tort ült volna, a humánus cselekedetek szolgálati

ruhájában neki állott, hogy végezze mindennapi munkáját: a könyörületességet és jótékony tettek által az ünnepi boldogság érzeteit keltse a szükölködők és sinylők hajlékában. A 60 oldal terjedelmü füzet, mely kevés szóval és tömör számsorokkal örök, elévülhetetlen emléket emel a pesti Chevra-Kadisa kidomborodó tevékenységének, és azoknak, kik önzetlenül áldoztak a szent egylet czéljaira, nemcsak a fővárosi zsidóság kebelében égő meleg könyörületességi érzésről ad felvilágosítást, hanem tájékoztatást is nyujt az orthodoxismus bélyegével ellátott azon hamisítatlan kegyetlenségről, mely egy esztendő óta tért hódítva a főváros területén, az élők közti surlódásokat embertelen módon a siron túl sem akarja megszüntetni és a megvásárolt lelkek számára az örök nyugalmat csakis patentirozott orthodox temetőben biztosítja. — Ha majdan eloszlott a mesterségesen szított pártgyülölet árnya a magyar zsidóságról, ha hazai hitsorsosaink egy része nem fogja többé szent orákulumokká avatni azon hóbortos, bő kenyérszerzés czéljából kieszelt planétákat, melyeket egyesek vezényszóra, mint a piaczi fehér egerek, szájokban tartanak, szégyenpirral fognak az utódok ekkor azon lelket felháborító csinyra visszagondolni, melyet a »vallásmentő« ősök vittek véghez, a nélkül, hogy erre ok kinálkozott volna.

Hogy vázlatot nyerjünk a pesti Chevra-Kadisa munkaévéről, jótékonyságáról és tagjainak áldozatkészségéről, rövid kivonatban közlünk egyet-mást a jelentés tartalmából.

A Chevra-Kadisa által fentartott sinylők intézetében, mely a bold. Kann Ármin nagyszabású alapítványa folytán a jövőben terjedelmesen ki fog bővíttetni, a mult évben átlag 31 egyén ápoltatott, azonban megtörtént az is, hogy oly érdemes folyamadók, kik az intézetben helyszűke miatt felvehetők nem voltak, ideiglenesen az intézeten kivül nyertek elhelyezést. Az intézet, melynek alapja 58,568 frt 30 kr. 11,344 frt 84 kr. fentartási összegbe került. A pesti hitközség új kórházának felépítéséhez 50,000 frttal járult a szent egylet, melynek utolsó részletét 12,500 frtot a mult évben törlesztette. A hitközséggel történt megállapodás szerint a Chevra-Kadisa a kórház fentartási fedezetlen költségnek 70%-át viselte, mely 14,163 frt 50 krra rugott. A kórház bizottsági elnökévé Keppich Lipót és a tiszt. gazdászi állásra Baumgar-

ten Lajos urak, kik a kórház építése körül kiváló érdemeket szereztek, választattak meg egyhangulag.

Szegény beteg egyleti tagok, szégyenlős szegények, lábadozó és jobbadán közkórházakból elbocsájtott munkaképtelen szegények segélyezésére, a közkórházakban levő izr. betegek husvét és ujév napján, valamint az engesztelési napot előző és követő estéken való élelmezésére és a vakok intézete izr. növendékeinek ugyanakkor való ellátására, szegény beteg tagok ápolására és haldoklók mellé kirendelt egyének dijazására, az izr. kórházban fekvő betegek részére szolgáltatott frissítőkre, a »Stefánia« gyermekkórházhoz fizetett évi járulékra összesen 19,220 frt 4 kr. fordíttatott, ide számítva még az említett 14,163 frt 50 kr. = 33,383 frt és 54 kr. — Ezen összegben nem foglaltatnak azon segélyek, melyek a Chevra-Kadisa számára felajánlott alapítványok és hagyományokhoz kötött meghagyások értelmében az illető emléknapok alkalmával kiosztattak, sem azon 1501 frt 65 krnyi összeg, melyet egyes jótékony hitrokonok kiosztás végett a sz. egylet rendelkezésére bocsájtottak, sem a temetőben külön felállított perselyekben szegények számára való kiosztásra egybegyüjtött adományok.

A Chevra-Kadisa a mult évben 2006 temetést eszközölt. 278 halálesetnél a temetkezési költségek a szabályszerü dij felére, sőt harmadára mérsékeltettek, ellenben 1086 esetben dijak egyáltalában nem fizettettek, és ezeknek eltakarításáról 18,230 frt 50 kr. költség mellett a Chevra-Kadisa gondoskodott. A jelenlegi temető, mely 1874-ben nyilt meg, megtelőben lévén, a fővárosi hatóság a X. kerületi kereszturi határban az izr. temető céljaira 18 holdnyi területet hasított ki, de minthogy ez a zsidó vallású lakosok számával arányban nem áll és előreláthatólag rövid idő mulva szűknek bizonyulna, a sz. egylet a fővárosi hatósághoz nagyobb temetői terület átengedése végett emlékiratot nyujtott be.

A Ch.-K. mult évi összes bevétele . 117,606 frt 22 kr.
» » » » » » kiadása . 113,765 » 98 »

Végül felemlítjük, hogy a pesti Chevra-Kadisánál minden három évben szokásos és a résztvevőkre felejthetetlen hatású ünepélyes tagfelvételek a f. é. deczember havában fognak végbemenni.

Budapest. BÜCHLER SÁNDOR.

Az országos rabbiképző-intézet értesítője.

Mostanában került ki a sajtó alól az orsz. rabbiképző-intézet 1890—91. értesítője, mely a rabbiszeminárium 14-ik évi tevékenységének képét nyujtja. Az alapszabályok módosítása, melynél a hittanárok képzésére és képesítésére is tekintettel voltak, a lefolyt esztendő jelentős mozzanatát képezi. A rabbiszeminárium elismert hirnevéről tanuskodik azon körülmény, hogy hazai hatóságok véleményadás végett igen gyakran fordultak a tanári karhoz, melynek mult évi elnöke Bloch Mózes és jegyzője dr. Bacher Vilmos volt. Rabbivá négy hallgató avattatott, kik hazánkban nyertek hivatalt. A pesti hitközség a felső tanfolyam egyes hallgatóit a fővárosi nép- és középiskolákhoz hitoktatókul alkalmazta, néhány hazai hitközség pedig ünnepi és alkalmi szónoklatok tartására hivott meg felsőbb osztályu növendékeket. A felső tanfolyamnak 47, az alsónak pedig 69 növendéke volt. Az érettségi vizsgálatok május 14. (héber), 18—22 (irásbeli), junius 14. (szóbeli) tartottak.

A felső tanfolyam II. éves hallgatói jun. 23-án tették le az alapvizsgát; az évzáró vizsgák jun. 22—24. tartottak.

Az intézet szegényebb sorsú növendékeinek támogatására összesen 4200 forintot fordítottak. Ez összegben benfoglaltatik 1500 forint, melyet a vallás- és közoktatásügyi minister az izr. iskolaalapból e czélra engedélyezett. A segítő-egyesület »Écz-Chajim« összes bevételei: tagsági díjak, alapítványok stb. 3322 frt 91 kr. rúgtak.

Az értesítőt a vásárolt és ajéndékba kapott könyvek lajstroma zárja be.

KÚTFŐK.

226. sz.

Az ó-budai izr. hitközség történetéhez.[1]

Von der Pflicht des Vormundes.

I.

Die hauptsächliche Sorgfalt des Vormunds bestehet hierinn, alles jene, was zum Nutzen, oder Nachtheil für die Gemeinde ausfallen könne, zu besorgen, und abzuwenden.

II.

Alle Gegenstände, die in dem äussern Senate, oder vermischt mit der innern Session vorkommen, hat derselbe der Gemeinde zu eröffnen und vorzutragen; so hat

III.

Eben derselbe alle Gemeindegebäude unter seiner Aufsicht, es möge nun auf eine blosse Reparation oder einen neuen Bau ankommen. In Anbetracht dessen wird derselbe alle Arbeitsleute und Handlöhner aufzeichnen, alle Baumaterialien einkaufen, und wöchentlich die Konto und Auszüge dem Magistrate zur zahlbaren Anweisung unter vorgängiger Revision einreichen.

IV.

Bei Verkaufung der Viktualien sowohl durch das Gewicht in den Fleischbänken als Ausschänkung der Getränke, wird derselbe alle Sorge, dass die Gemeinde nicht betrogen, noch vervortheilt werde, anwenden, daher unversehens entweder selbst, oder durch die Viertelmeister, die ihm untergeordnet sind, solches Gewicht und Ausmaass untersuchen.

V.

Ersternannte Viertelmeister werden, nachdem solche in der Gemeinde werden ernennet sein, alle viertel Jahr zur Verhütung einer Feuersbrunst von Haus zu Haus die Kamine besehen, und über ihre Visitation dem Vormunde den genauen Rapport abstatten Wird nun

[1]) L. a M.-Zs. Szemle 9. sz. 565. lapját.

hiebei eine Gefahr bemerket worden sein, so hat derselbe solches dem Magistrat ohne allen Zeitverschub zu eröffnen.

Übrigens hat der jüdische Senat alles dasjenige, was in Bezug auf die Feuerordnung zur Beobachtung bestimmet ist, genauest in Vollzug zu setzen.

Obliegenheit der Gemeinde selbst.

I.

Was die eigentliche Toleranzrepartizion anbetrifft, so ist bereits mittelst des Komitats die allerhöchste Vorschrift kund gemacht worden.

II.

Belangend andere Nebenauslagen, als da sind, Akzidenzien, Diskretionen, und wie sie immer Namen haben, so sind selbe gänzlich aufgehoben, und schärfest untersagt.

III.

Bei Verpachtung der Gemeindeproventen und Benefizien, kommt zu beachten, dass jederzeit die öffentliche Versteigerung kund zu machen, der Versteigerungstermin festzusetzen, und der Pachtungsgegenstand dem Meistbietenden gegen hinreichende Sicherstellung in Gegenwart eines Herrschaftsbeamten hintan zu lassen sein.

IV.

In Betreff der sich zu verehelichen anverlangenden Juden, wird bedeutet, dass weder zur Tilgung der Gemeinde-Rückstände eine Beisteuer abgenommen, noch der Herrschaft eine Abgabe mehr entrichtet werden dürfe. Jenen Juden hingegen, die nicht ein hinreichendes Auskommen auszuweisen vermögend sind, wäre die Einwilligung zur Heurath zu versagen.

Schliesslich wird solchen Juden, welche aus ihrer eigenen Schuld in das Elend verfallen, die Arbeit fliehen, sich bloss dem Müssiggang und dem irrenden Leben ergeben, sofort als blosse Landstreicher zu betrachten kommen, und für solche von den Vorstehern der jüdischen Gemeinde und den Toleranztaxeinnehmern angegeben und erprobet werden, der Aufenthalt in dem Königreich Ungarn, und den dazu gehörigen Provinzen nicht gestattet, und werden selbe platterdings als Betteljuden abzuschaffen sein. Obgleich die Beurtheilung und erste Erkenntniss, ob ein Jude in die Klasse der Betteljuden gehöre, unmittelbar dem Gemeindevorsteher, nebst dem Toleranzeinnehmer zu überlassen ist, so muss doch in dem Falle der angetragenen Abschaffung, dem Komitatsvizegespann die Anzeige gemacht werden, damit letzterer beurtheilen möge, ob ein solcher Jude in diese Klasse gehöre, und wirklich abzuschaffen seie.

V.

In der Zukunft sind alle privat Synagogen, an jenen Ortschaften, wo keine Gemeinsynagoge bestehet, abgeschafft, indem Privatbethäuser nur Anlass zu Streitigkeiten geben.

VI.

Den Rabinern und sogenannten Schriftgelehrten, werden nur jene Gegenstände zu entscheiden überlassen, die unmittelbar ihre Religion und Gesetze betreffen, wobei zu bemerken, dass dieser Rabbiner ein auswärtiger, der mit der innern Gemeinde in keiner Anverwandschaft stehet, sein müsse. Seine Amtssportel ist für jede Abhandlung auf 30 kr., den Schiedsmännern aber oder den sogenannten Juristen auf 17 kr. festgesetzt. Diese sind demnach jene Statute, wornach sich sämmtliche Judenschaft zu achten haben wird.

Ofen den 27. März 1787.

Ó-Buda.

Közli: Dr. Klein Gyula.

---

227. sz.

Az irsai izr. hitközség multjából.

»Irsa Hellységbéli Zsidó Községnek illendő Becsülettel

Irsán.

Tekintetes Nemes Pest Pilis és Solt Törvényesen egyben Kapcsolt Vármegyék Rendei Nevében és Parantsolattyokból az Irsai Sidó Község Bizonyossá tétetik ez által az emlitett Rendeknek abbéli különös Tettszésekről és érzékeny Szivességekről; hogy az Felséges Fejedelem és az Magyar Hazának választhatatlanúl öszve kapcsolt állandó Boldogságok fent tartása s védelmére az Ellenség eleiben kelő Megyebéli Nemesség Fegyverkezésének czélját s előmenetelét *Holnaponként Nyolcz Forintokkal elő segélleni kiványa és fogadta.* Valamint többnyire ezen példás Cseleke-deteért és Hüségért a többször emlitett Rendek általam alább irt által Szives Köszönetet tétetnek; ugy egyszersmind azt is igérik, hogy ily jeles Buzgoságat adandó alkalmatossággal *Ő Felsége Kegyelmes Kedvellésében ajánlani nem fogják elmulasztani.* Költ Pesten 1797 Esztendőben Majus 16-ik Napján

Nagy Szigethi Szili József
föntirtt Tkttes. N. Vármegyék VIspánya.«

Az alberti-irsai irz. hitközség levéltárából közli:

Büchler Zsigmond,
ker. rabbi.

VEGYES.

Irodalmi hirek. Megjelent és beküldetett: *Prof. Dr. Bacher W.* »Die Agadá der palästinensischen Amoräer.« Erster Band: Vom Abschluss der Mischna bis zum Tode Jochanans. *Strassburg, i. E.* 1892. — *Dr. Klein M.,* »A tévelygök útmutatója«, fordítva és magyarázó jegyzetekkel ellátva. III. kötet, befejező füzet. *Nagy-Becskerek.* 1891. — *Dr. Bernstein B.,* »Die Schrifterklärung des Bachja b. Ascher ibn Chalâwa und ihre Quellen«. *Berlin.* 1891. — *Perls A.,* »Jób«. *Szeged.* 1891. (Kézirat).

Az új év alkalmával hozzánk érkezett számos üdvözleteket megköszönve, azokat ez úton őszintén viszonozzuk.

A király ő felségének Temesvárott való időzése alkalmával az ünnepélyes ebédre tudvalevőleg buziási *Eisenstädter Ignácz* kerületi és hitközségi elnök is hivatalos volt. Minthogy Eisenstädter úr a temesvári ipar- és kereskedelmi kamarának is elnöke, több helyen azon nézetnek adtak kifejezést, hogy e meghivás nem a felekezeti képviseletet illette. Ezzel szemben itt közöljük a kérdéses meghivó szövegét, melyből ennek ép ellenkezője tünik ki:

Ő császári és apostoli királyi Felsége

I. FERENCZ JÓZSEF

legmagasabb jelenléte alkalmából a püspöki palotában f. évi szeptember hó 26-án déli 12 órakor adandó reggeli ebédre

Ő Felségének legkegyesebb engedelmével

cserneki és tarkeöi

Dessewffy Sándor csanádi püspök

tisztelettel meghivja

Nagyságos buziási *Eisenstädter Ignácz* **izr. hitközségi elnök urat.**

Az urak díszmagyarban vagy frakkban jelennek meg.

Az Emberbarát. Ily czimen Singer Mihály szerkesztésében heti lap indult meg, mely kizárólagosan a jótékonysági ügyet akarja előmozditani. Nálunk a szegényügygyel igen kevesen foglalkoznak. A feleke-

zetek egyes testületeiből és a szabadkőmüvesi páholyokból néha-néha egy-egy eszme átszivárog ugyan a társadalom szélesebb rétegeibe, sőt némely intézménynek is lelket ad, de egészben véve tudatos munkára e téren csak ritkán akadunk. A külföldön egész irodalmakkal és kiterjedt törvényhozási munkálatokkal találkozunk, melyek a szegényügyet illetik, mig nálunk az idevágó kérdésekkel keveset foglalkoznak, a törvényes intézkedések pedig tökéletlenek, homályosak s megoldást vagy oltalmat nem tartalmaznak. Ily körülmények között szivesen üdvözöljük az Emberbarát törekvéseit és melegen ajánljuk azt felekezeti jellegü egyesületeink pártolásába.

Helyreigazitás. A M.-Zs. Sz. szeptemberi füzetének 555. lapján a 8. és köv. soron »munkásságában meg van« helyett olvasandó: *munkásságában, és megvan benne.*

TÁRSADALOM.

Tarlózás.

Már *Simor* János herczegprimás elhunyta alkalmával érintettük, hogy a primási székbetöltésének kérdése mily nagy mértékben érdekli felekezetünket is. Egészen hiábavaló dolognak tartanók, hogy most a felett elmélkedjünk, hogy a jogegyenlőség elve mennyire szenved ez alatt, hiszen egy oly *tényről* van itt szó, melyet nemcsak a mi felekezetünk, nemcsak a többi keresztény vallás-felekezetek, hanem még a világi hatalom tényezői is éreznek, melyen azonban csak az állami eszme hódító ereje fog idővel a katholikus egyház természetes határvonalain belől változásokat ejthetni. Az elhalt primás saját felekezete iránti tulbuzgalmában a többi felekezetek fejlődését a féltékenység bizonyos nemével kisérte. Az egyházi érdeket mindig szivesen emelte volna az állami érdek felé. Ámde ujabb időben, a kormány kebelében némi ellentállásra talált. A katholikus papság kebelében mutatkozó elégületlenség egyik főoka is abban áll, hogy az állami érdek voltaképen a katholikus egyház jogainak érintése nélkül, erősen kidomborodni kezdett valahányszor a katholiczismus vélt jogai a többi *keresztény* felekezetek jogsphaerájába nyultak és valahányszor a kiváltságos helyzetben lévő róm. kath. egyház hatalma az állami jogkör és tekintélyen próbálkozott. A katholikus egyház és a többi keresztény felekezetek között lappangó, sőt ittott elemi erővel kitörő harcz és az állami tekinteteket képviselő kormány egyes erélyesebb elhatározásának rendszerint a zsidó felekezet adta meg az árát. Láttuk ezt legutóbb az elkeresztelési rendelet alkalmával. Az első áldozat mi voltunk, holott nyilvánvaló, hogy a titokban eszközölt áttérésekből eredőleg a legnagyobb erkölcsi veszteség és jogbizonytalanság épen reánk hárul.

Ugy de ne feszegessük a multat, mikor a jelennel kell számolnunk. A primási szék be van töltve; *Vaszary* Kolos pannonhalmi főapátra ruházta a korona bizalma a herczeg-primási méltóságot, mely nemcsak a legfényesebb, de egyuttal a legnagyobb felelősséggel egybekötött állás is, melyet hazánk egyházi- és közélete nyujthat. E felelősség terhe azért is oly nagy, mivel a primás, ha közjogi pozicziója teljes tudatában van, saját egyházának érdekeit a többi felekezetek jogos kívánalmaival összhangzásba hozni tartozik. Mert csak igy fog azon mindenképen nagy feladatnak megfelelni, melyet a történeti fejlődés mai foka, az egyéni- és felekezeti jogegyenlőség méltányos törekvései számára kijelölnek. — A nyilvánosságra jutott hirek és a primási kinevezést megelőzött jelenségeknek a politika szemüvegén való megfigyelése egyaránt azon reményre jogosítanak bennünket, hogy Vaszary Kolos herczegprimás az egyház és állam közötti béke szellemében fog müködni és hogy saját egyházának üdvös irányban való előbbrevitele mellett az igaz kereszténvi türelem és komoly hazafias gondolkozás által vezetve, felekezetünk jogos és szerény méretü aspirácziói elé akadályokat gördíteni nem fog. Ebben a hitben a legmelegebben üdvözöljük az uj herczeg-primást hőn kivánva, hogy tevékenysége az államra és a benne egyenlő elbánásra igényt tartó összes felekezetek czéljaira nézve a zavartalan béke és áldásos müködés uj korszakát nyissa meg. A nemzetek történetének haladó szelleme legyen vezéroszlopa egész életén keresztül!

*

A budapesti kereskedelmi és iparkamara elnökévé egyhangulag *Wahrmann* Mór orsz. képviselőt választották meg. Magában e választásban különösebb kitüntetést egyáltalán nem láthatunk, mert hiszen a kereskedelem és ipar terén egyhamar alig lehetne férfiura mutatni, kinek érdemeit az ujonnan választott elnök érdemei és tudása messze tul nem szárnyalná. A kereskedelmi és iparkamara önnön érdekeinek szempontjából cselekedett tehát és önmagát tisztelte meg, midőn a legméltóbbat választotta elnökévé. Ezen kérdés azonban egy egészen más szempontból érdekel minket és ugy hisszük, hogy felekezetünk is voltaképen ez okból vehet megelégedéssel tudomást e választás tényéről. Tudvalevőleg a budapesti kereskedelmi és iparkamara eddigi keresztény vallásu elnöke azért volt kénytelen állását odahagyni, mert az ő működésének szelleme ellen hazafias aggodalmak merültek fel. Nem tartozik reánk annak a megvizsgálása, hogy okkal-e vagy nem, de a tény az, hogy *báró Kochmeister* Frigyes lemondása azért történt, mert a közvélemény ezen állásra nemcsak jeles embert, hanem hazaszeretete által is kitünő férfiut óhajtott, már pedig Kochmeistert ilyennek tekinteni nem akarta. A magyar zsidók hazafias érzelmeinek bizonyítását akár szószékén akár irodalmi téren ma már izetlenségnek tartjuk. A nemzettel való összeolvadásunk ténye ma már kétségbe nem vonható de mivel mégis akadnak, a kik néha-néha ez irányban kételyeket támasztanak, jó lesz, ha *Wahrmann* Mórnak a budapesti kereskedelmi és iparkamara elnökévé történt egyhangu megválasztása alkalmából feljegyezzük, hogy ezen elnök változásnál a hzafiui szempont volt a döntő és hogy a hazai közvélemény által első helyen követelt ezen qualificatiohoz kötött állásra az összes nyilvános tényezők osztatlan itélete szerint a zsidóság körében lehetett a legméltóbb férfiut megtalálni.

*

Az ev. ref. egyház fényes ünnepek elé tekint. Az 1790—91. évi 26. t.-cz. századik évfordulójának örömünnepét üli. Elhagyatott helyzetünkben és meddő küszködéseink között is őszinte rokonszenvvel kisérjük e mozgalmat, mert alkalmas arra, hogy példaadást nyujtson számunkra és reményt a jövőre. Hisz ők is nagy és erős tusák árán vívták ki egyházuk számára azon helyzetet, melyben immár az erkölcsi- és mivelődési czélokat oly eredményesen szolgálják. A reformáczió önmagában véve is tisztitólag hatott az emberi gondolkozásra. A magyar nemzet története pedig ékes bizonyságot nyujt arról, hogy a reformátusok nemcsak a lelkiismereti szabadság, hanem eminenter a nemzeti czélokért is áldásos tevékenységet fejtettek ki. Ámde, midőn e vívmányokat a történet fáklyájától megvilágítva, előttünk felvonulni látjuk és a református egyház diadalmas visszaemlékezéseit elhangzani halljuk, le kell

ebből vonnunk a tanulságot, annál is inkább, mert ez ünnepségek és egyházi alkotmányuk kiépítésére vonatkozó egyéb törekvéseik között szemünk előtt folyik le az ev. reform. és ágost. hitvallásnak testvéri ölelkezése és lehetetlen, hogy itt arra ne gondoljunk, hogy ha e valóban hitágazataikban különböző egyházak erkölcsi érdekeikre ily testvériesen egyesülnek, mennyivel inkább lenne ez a hazai zsidóságnak kötelessége, melyek között sokkal jelentéktelenebbek differenciák és mégis oly nagy távolságok fekszenek.

*

A pénzügyi bizottság elnöke: *Wahrmann* Mór országgyülési képviselő a minapában a cultusministeri költségvetés tárgyalása alkalmával az egyházi czélokra felvett javadalmi előirányzatnál nevetségesnek mondotta, hogy a zsidók számára mindössze 5000 frtot szánnak. Egy rég érzett igazság talált itt kifejezést, melyre mi is több ízben rámutattunk. A cultusminister ugy kivánta a keserü szemrehányás élét venni, hogy az országos izraelita iskolaalapnak jövedelmeire mutatott rá, melyek szintén zsidó felekezeti czélokra fordíttatnak. Mintha bizony a keresztény felekezetek alapítványok nélkül sinlődnének! Ámde Wahrmann Mór erre a helyes felelettel nem maradt adós és így — az elvi szempont teljesen meg van védve. De a kiáltó igaztalanságot magában foglaló régi gyakorlat tovább is fenmarad. — Ez alkalommal röviden és mellőzve a kinálkozó adatokat, rámutatunk arra, a mi olvasóink figyelmét bizonyára magára vonta, hogy a legfelsőbb magánpénztárból zsidó egyházi czélra csak nagy ritkán szokott legf. segély engedélyeztetni. Érdekes volna nyomára jönni annak, hogy a királyi segély iránti felség folyamodványok aránylag szintén oly ritkán szoktak-e benyujtatni?

A *Wahrmann Mór* által felpanaszolt sérelem egyébiránt annál nagyobbnak tűnik fel most, mert *gróf Csáky* ministernek legujabb költségvetése az egyházi czélokra törvényhozásilag előirányzott összegek tekintetében az eddigi és b. Eötvös József óta keletkezett költségvetésektől lényeges eltéréseket tüntet fel, a mennyiben ugyanis a helvét hitvallásuak által eddig élvezett 65,000 frt állami subvenczió 73,000 frtra, a lutheránusok részére engedélyezett 36,000 frt helyett, 40,000 forint van felvéve. Az egyházak állami segélyezése — az alapitványoktól

egészen eltekintve — azonban még sokkal jelentékenyebb, ha tekintetbe veszszük, hogy számos középiskola külön jelentékeny szubvenczióban is részesül. Azon felekezeti iskolák, melyek ezen segélyben részesülnek, ugy vélekednek, hogy ezért ők a minister részére engedett befolyással aequivalenst nyujtanak. Ellenben mi, szegény zsidók, főiskolánkat az orsz. izr. iskolaalapból állami szubvenczió nélkül tartjuk fenn és hozzá még sokkal nagyobb befolyása van a ministernek a mi intézeteinkre, mint az államilag szubvenczionált kereszt. felekezeti intézetekre. Még feltünőbb, hogy az 1892. évi állami budget az erdélyi róm. kath status egyházainak segélyezésére, egész uj tételként 12,000 frtot vesz fel, holott a püspökök első sorban hason czélra fordítandó nagy vagyon felett rendelkeznek. Csak az unitáriusoknak hagyatott meg eddigi 5000 frtos szubvenczijuk, meg nekünk: zsidóknak. A nélkül, hogy más felekezetek érdekeit bántani akarnók, azt hiszszük, hogy a fentiektől eltekintve, csak egy tény: az unitáriusok és a zsidók számának egybevetése is mutatja, hogy mily helyes volt a pénzügyi bizottság elnökének felszólalása.

*

Az utolsó napokban az osztrák antisemitismus szóvivőinek leleplezése foglalkoztatta — kiváltképen Lajtán tuli — hitrokonainkat. Ausztriában ép úgy mint mindenütt, bebizonyult, hogy azok. akik a zsidóellenes mozgalmak élén állának, többé-kevésbbé erkölcstelen és jellem nélküli egyének. A Reichsrath-ban ülő antisemita képviselők java része olyan emberekből telt ki, kik a büntető törvénykönyvvel egy vagy másik tekintetben összeütközésbe szoktak jutni. Annál feltünőbb jelenség, hogy az osztrák törvényhozó testület sem bír annyi erkölcsi érzékkel, hogy ezen embereket kebeléből kivesse, nem is szólva az osztrák társadalomról, mely a legjobbak kicsi csoportján kivül közönynyel nézi, hogy törvényhozóinak egy része hazugság, csalás, hamisításon és politikai jellemtelenségen táplálja nyilvános szereplését. Mi, kik a lovagias magyar nemzet légkörében élünk, el sem tudjuk gondolni, hogy a közélet ezen erkölcsi bélpoklosai miként maradhatnak meg az osztrák nemzet képviselői között, midőn mint például *Schneider* képviselő ellen, a hamisitások és egyéb immoralis üzelmek egész sorozata van bizonyítva. Nem régiben

dr. Bloch reichsrathi képviselő az antisemitismus vezérfiaira olyan hideg lepedőt terített, hogy azt hiszszük, ha az osztrák antisemitismus nincs is megsemmisítve, de ki van kezdve. Reméljük, hogy önnön fertőjében fog kimulni.

*

Számos izben figyelmessé tettek bennünket arra, hogy az orthodoxok folyóiratunkat a seminarium közlönyének nevezik. Ezen czím ellen kifogásunk egyáltalán nem lenne, ha az országos rabbiképző-intézettel, mint ilyennel, tényleg oly viszonyban állanánk, melyek hason czimnek alapját szokták képezni, szóval ha ez intézettel mint ilyennel oly összeköttetés állana fenn, mely valamely testület és a sajtó valamely organuma között akár anyagi akár szellemi érdek-kapcsot alkot. Ez az eset azonban itt nem áll, sőt az országos rabbiképző-intézet könyvtára, az egyetlen könyvtár, melytől szerénytelenség nélkül elvárhatnánk, hogy a »Magyar Zsidó-Szemlé«-t járassa, folyóiratunkra elő sem fizet, holott e könyvtár nemcsak orthodoxoktól eredő sajtótermékeket, keresztény folyóiratokat, hanem a publikált könyvtár-jegyzékek tanusága szerint, még antisemitikus munkákat is szokott beszerezni. A világért sem nehezteléskép hozzuk fel, mint tette azt a seminarium t. könyvtárnokával szemben egy külföldi folyóirat nagy tudományu szerkesztője, — nem kisebb ember, mint egy Geiger — mert a magunk részéről az intézet iránti szeretetből szivesen fogjuk folyóiratunkat az év végével a könyvtári kezelés nagyobb könnyebbségére és mintaszerű gazdasági elveire való figyelemmel, bekötve a rabbiseminariumnak ajándékul átnyujtani, hogy a hazai zsidók egykori történetirója folyóiratunk szerény törekvéseinek nyomaira illetékes helyen ráakadhasson. De megemlítjük ezt azért, mert az orthodoxok nem szünnek meg folyóiratunkat a seminarium közlönyének nevezni. Ám ha e czimmel azért sziveskednek bennünket kitüntetni, mert az országos rabbiképző-intézet tanárainak jelenlegi és volt hallgatóinak e téren munkás és tehetséges része mellénk áll, vagy azért, mert ez intézet iránti ragaszkodásunknak akkor, a mikor ez intézetről szó van, kifejezést adunk: akkor e czimre büszkék vagyunk.

*

Hír szerint egy fővárosi nagylelkü hitsorsosunk országos izraelita vakok intézete létesítésére egy alapítványt teszen, melyben az intézet nagyobb kiterjedéséig első sorban azon világtalan aggok fognak elhelyezést nyerni, akik minden támasz nélkül állva, öregségükre koldulásra lennének utalva. Ennekutána lépne csak életbe a vakok kiképzésére rendelt tanintézet és menhely. Azon nézetben vagyunk, hogy e hirt országszerte örömmel fogadják, mert a még most meg nem nevezhető jótévő az izraelita jótékonyságot, itt egy oly térre is elvezeti, melynek további elhanyagolása, nagy kárral járna felekezetünkre. A fennálló állami intézetekben ugyan zsidó vallásuak is nyernek elhelyezést, de az illetők zsidó nevelésben alig részesülhetnek, nem is szólva arról, a mit mindenhol fájdalmasan tapasztalunk, hogy a bejutás zsidó gyermekekre oly nehéz. Ami pedig az öreg és gyámoltalan vakok elhelyezésének tervét illeti, ez a már létező és a pesti chevra kadisa által fentartott aggok menházának természetes folytatásaképen jelentkezik. Csak a kezdet legyen meg, a zsidó szív majd elgondolja a többit.

*

A vasárnapi munkaszünetről szóló törvényből folyólag felekezetünkre háruló sulyos sérelmeket f. é. januári füzetünkben tüzetesen kifejtettem. Ezen álláspontunk egyáltalán nem változott, sőt a társadalom egyes köreiben akár felekezeti-, akár gazdasági okokból sürün felhangzó aggodalmakat, a magunk részéről helyeseknek és a mennyiben a zsidó ősi vallás integritása iránti féltékenységből erednek, örvendetesnek is tartjuk. Ugyanezért hőn kivánjuk, hogy ezen, a szabad akaratot is czélszerütlenül korlátozó törvény szigoru rendelkezései az érdekelt tényezők kivánatai szerint enyhíttessenek. Ezen óhajtásunk teljesülése esetében szívesen eltürjük azt a szemrehányást, hogy külön zsidó érdekek szószólói voltunk, mert hiában mindaddig, míg különböző vallásfelekezetek léteznek, a vallásfelekezetek tagjainak is lesznek különböző érdekei. Csak ott fogunk ez utóbbiak alárendelése mellett nyilatkozni, hol az állam érdekeivel való collisiónak fenforgását észleljük. A vasárnapi munkaszünetről szóló törvény — mint azt már annak idején kimutattuk — nem ily mindenek fölé helyezendő tekintetnek köszöni keletkezését.

*

Az orthodoxok körében legközelebb egy »orthodox országos rabbiság« eszméjének csinálnak propagandát, melynek czélját az orthodox viszonyok belső megerősítésében képezné. E hierarchikus kisérlet sok tekintetben érdekes. Akik a congressus történetét ismerik, jól tudják, hogy az országos iroda létesítésénél minő szörnyű képekben ecsetelték az orthodoxok a centralisatio rémeit. Már az »iroda« czimtől fáztak. Ők csak az autonom biztosítékokért rajongtak és lett a dologból az a furcsaság, hogy a centralizáló congressusiak a — megengedjük, hogy elgyengült — községkerületi intézményben tettek kisérletet az önkormányzatra, míg az autonomisztikus orthodoxok eleintén a közvetítő bizottsággal, most már a még saját szervezeti szabályzataik szerint alakult hitközségeikkel szemben is hatósági succursus után futkosó »irodá«-jukban vitték keresztül a merev összpontosítást. A »közvetítő bizottság« czime, mint non sens, ma már csak a leghivatalosabb formában él, holott az orth. »közvetítő bizottság« hivatalos közlönyében már csak »irodá«-ról, sőt a pozsonyi főrabbi ur is csak »Kanzlei«-ról szól. Aki tudja, hogy ez a szó megában véve milyen veres posztó volt némely elvadított körökben, az mosolyogni fog e változáson, akár csak az orth., péoth (hunczutka) hosszuságának különbözőségén, ma már sokszor aggasztó rövidségén, sőt teljes eltüntén, a szentül tartott jargon- és kabátnak a konzervativizmus hőmérőjéhez alkalmazkodó változásain, a miczvoth-táblák derült komikummal telt történetén, a héber olvasási módoknak az orthodox nyomtatványokban kifejezésre jutó furcsa vajudásain. Most meg épen országos rabbiságot kívánnak, hogy a hattarahk kiadásának jogát az orth. szerv. szabályzat vonatkozó intézkedéseivel ellentétben — egy kézben összepontosítsák, hogy e hivatal vallási kérdésekben irányadó módon nyilatkozhassék és intézkedhessék. Ezzel szemben némelyek e tervet még időelőttinek mondják és orthodox részen esett az a megjegyzés is, hogy egy ilyen orsz. rabbiság az orthodoxiában levő ellentéteket fedezné fel, mert a máramaros-szigeti rabbi nem vetné alá magát a pozsonyi rabbinak és megfordítva . . . Azt hiszem, hogy olvasóink ez apró jelenségekből önmaguk is levonják a következtetéseket. Magára a jelzett projektumra, feltéve, hogy az komoly és a discussiora teljesen érdemes alakot öltene, még visszatérünk.

*

A fővárosi községi választások e napokban fognak végbemenni. A városi képviselő testületben a zsidók részint a virilis intézmény segítsége, részint pedig az egyes kerületekben tömör számban levő zsidó községi választók tényéből majdnem arányosan vannak képviselve. Ellenben helyén van, hogy arra a valóban megszégyenítő körülményre utaljunk, hogy egy két hivatalnoki álláson kivül a főváros óriási adminisztrativ szervezetében zsidó helyet nem talál. Azon nézetben vagyunk, hogy a zsidóknak ezt eltürniök nem kellene, mert ha az állam a legfőbb birói tisztét is rá ruházza zsidó vallásuakra, akkor az önkormányzati organizmusban a zsidó intelligentia mellőzését közömbösen fogadni nem szabad. Ismerjük azt az opportun ellenvetéseket, melyekkel hason kifogások találkozni szoktak, de ugy vagyunk meggyőződve, hogy ez az örökös hátrálás inkább indolentia, ha ugyan nem a bátorság szomoru hiánya. Azért kivánjuk, hogy a fővárosi életben szereplő hitsorsosaink lássák be, hogy a zsidóságnak addig is szerepeket kell engedni e téren, míg a közigazgatás államosítása és a tisztviselők kinevezésének ténye az elég rég fennálló gátat keresztül töri.

*

Az oroszországi zsidó-üldözések irtózatos részletei állandó izgalomban tartják a világ zsidóságát. De a sanyargatott testvérek sorsa feletti bánat nem merül ki a tétlen siránkozásban, hanem napról napra szaporítja azon tényeket, melyek szenvedő hitrokonaink sorsának enyhitését czélozzák. Ezen a müvelt világrészek zsidóságát egy közös czélra egyesitő segélymunka egészen tudatos és csak az a szomoru, hogy a tengernyi szenvedéseket csak kis mértékben enyhítheti A kivándorlások a kivándorlók elhelyezése és segélyezése, a kivándorlások szervezése, az anyagi eszközök előteremtése megannyi nehéz kérdést képez, melyeknek czélszerü megoldásán sok fényes elme próbálkozik. Előljárnak a német zsidók, vagyis a Berlinben az oroszországi zsidók részére alakult német központi bizottság. Magában Németországban — Ostpreussen, Oberschlesien, Hamburg, Stettin és Bremen kivételével, melyek külön szervezetben egyesülnek — harminczegy segélybizottság müködik, Charlottenburgban külön u. n. vasuti bizottság áll fenn, mely az orosz zsidók élelmezéséről, segélyezéséről

és továbbszállításáról gondoskodik. Ez julius 4-én kezdte meg tevékenységét. Hogy mekkora ez a tevékenység, melyet ez utóbbi kifejt, kitünik abból, hogy például f. é. szeptember 6-tól szeptember 12-keig 3690 személyről gondoskodott, a következő 6 nap alatt 3355 egyénről és igy tovább. A német bizottságokon kivül bizottságok állanak fenn Bécsben, Budapesten, Párisban, Londonban (2), Brüsselben, Antwerpenben, Amsterdamban, Kopenhágában, Zürichben, Rómában, New-Yorkban. A bizottságok külön szervezési szabályzatok alapján járnak el. Az egész világ zsidósága áldást kiván munkájukra és türelmetlenül várja hontalan hitsorsosaink helyzetének gyökeres javitására irányitott tevékenységök eredményének vigasztaló hireit.

*

A magánjog codificatiója rég érzett szükséget képez. Mióta az absolutistikus uralom által a régi magyar jog helyébe léptetett osztrák polgári törvénykönyv jogi uralma a helyreállított alkotmányos korszak által megszüntetve lett, azóta a kormányok állandó programmját és a szakkörök pium desideriumát képezi a magánjogi codificatio. Azonban eddig az előkészítgéteken tanulmányozásokon és megbeszéléseken tul még nem jutottunk. Ujabb időben a hirlapok közlései szerint a minket e helyen első sorban érdeklő családi jog tervezete már annyira elő van készítve, hogy nemsokára egy e végből összehivandó enquette elé fog terjesztetni. Hogy mennyiben felelnek meg e hirek a valónak azt nem tudjuk, tény azonban, hogy számos elvi fontosságu és a zsidó házassági joggal összefüggő kérdés eldöntésre vár és nem lehetetlen, hogy a késedelmet épen a jelzett körülmények okozzák. Annak idején a vonatkozó javaslatokat megbeszéljük és rajta leszünk, hogy a döntésre hivatott tényezők a felekezet pártszinezet nélküli álláspontjáról tájékozást nyerjenek. Ugy ezen valamint a jelen körültekintésben érintett egyéb ügyekre való vonatkozással óhajtandónak tartjuk, hogy jogos igényeink önérzetesen adassanak tudtára mindazoknak, akiket illet. Mert a hatalom fagyos közönye ép ugy mint tulkapása a jogérzet meleg párján végre is elváltozik.

Budapest.

Dr. Mezey Ferencz.

Istenimádás és Istenkáromlás.

»Szabad vallásu« körökben aránylag nem kis föltünést keltett ez év elején a szabadgondolkozásu Henrik-Wilhelmi asszonynak pöre. Nevezett hölgy, különben a németországi másodkonzul felesége Granadában és mellesleg a szabadgondolkodás és a socialismus buzgó szószólója — mult évi május 23-án egy javarészt munkásokból álló hallgató közönség előtt fölolvasást tartott Ludenscheidtban a »Vallásról és Erkölcsről.« Ez alkalommal az elvbarátok egyike az említett hölgy által szerzett füzetkét bocsátott áruba, melyben a fölforgatásra törő socialista frázisok és bujtogató szólásformák mellett, következő részlet vonja magára figyelmünket:

»A Mindenható Uristen az Égben« — mi volna egyéb, mint az Isten és Mammon nevében uralkodó földi hatalmasok összepontosítása és hatványa?«

»És miért is ne válna az ember merő tiszteletből halálra emezek előtt, amint kell, hogy amannak térdet hajtson? Ellenkezhetik-e valami merőbben a józan észszel, mint az, hogy a földi hatalom és előjogok részeseivel szemben valahonnan a felhők mögül, a Mindenhatótól várjunk segedelmet?«

»Minden szabadgondolkozású ember a vallást, mint a hazugság elvét minden veszedelem első forrásának fogja tekinteni, annak a boszorkánykonyhának, melyben Baal pogány szolgái, zsidó próféták és keresztény papság egymást fölváltva, kotyvasztja össze a népek minden politikai szenvedéseit és társadalmi nyomorát.«

Kétségtelen és elvitázhatatlan, hogy e néhány szónak már a puszta hangja valóban veszedelmes becsmérlése ama meggyőződéseknek, melyeknek az összes monotheista tanok többé vagy kevésbbé tisztult formában hódolnak.«

Igen ám — hangzik az ellenvetés — nem küzd-e az ugynevezett szabadelvű, szabadgondolkozásu ember az Isten

létének eszméje ellen és nem következetesen jár-e el, ha eszmemenetét követve, az értelem minden eszközével ostromolja az Isten létéről formált, nézete szerint helytelen és igazolatlan vélekedéseket? Illés, a zsidó próféta is több, mint 2000 év előtt nem-e azzal törekedett népét a lábrakapott bálványimádó tanok tarthatatlanságáról meggyőzni, hogy Baal papjait bálványképeikkel együtt megvetendőknek tüntette föl? Nem másként járt el a keresztény egyház sem, mikor lelkes apostolai által a nemzeti pogány elem kiirtására tört Németországban, hogy amannak leküzdésével, az egyistenthivő kereszténység előtt egyengesse e talajt! Miért ne volna hát a szabadelvűeknek megengedve e módszerrel élni, hogy a még mindig hivő és hiszékeny emberiség lelkébe saját »hitvallásuknak« utat nyissanak? Mint az észen alapuló hitetlenség előharczosainak, miért ne volna nekik szabad a meggyőződésök szerint téves mai fölfogást ócsárlással és kicsinyléssel tarthatatlanná tenni és mint előzőit: a bálványokat, a monotheisták Istenét sorompóba hívni és erőtlenségére ráutalni?

Igen is szabad — még peddig joggal és méltán, sőt tartozik vele, ha ugyan az igazságért szóval és eszmével folytatott küzdelem becsületes és komolyan vehető legyen és ha ez egyébként a polgáriasuló emberiség föladatát képezi. Sőt nem volna szabad ez esetben senkinek visszariadni attól, hogy a képlegesen vett szent sirnak visszahódítása érdekében megindított keresztes háboruban — haladó művelődéséhez mérten — részt vegyen.

Mert a földi anyag, a létnek emez ősfészke, melynek ölébe léterői fogytával, a porszülötte ember szintén visszahull, valamely teremtő Istenség föltételezése által legalább eredetét, keletkezésének és fejlődésének menetét tekintve tulajdonképen el lesz vonva az embernek mindent átható tekintetétől; s a halandó buvár csak akkor érzi ujra otthon rajta magát, ha módjában áll az örök alkotót megtagadni, az ősanyagot saját belátása szerint, taglalni és az elemek; sejtek és szövetek legváltozatosabb csoportosításával, az életnek uj jelenségeit idézni föl.

Csakhogy a régi zsidó hadviselési elv értelmében, a bátortalan és kinek nincs bizodalma a jó diadalában, nem vehet részt az ütközetben s az állatvilágban a gólyák és más madarak is vissza hagyják a hosszu röpülésre nem termett gyönggébb társakat; hasonlag az elvek csatájában méltán visszamaradhat az, aki nem lévén a helyes elvek birtokában, akadékoskodáson kívül, minden egyébre képtelen. Ily értelemben mellőzve a »szabad gondolkozásuak« csapatát, akik kényelmi szempontok kedvéért, a vallásos meggyőződések nyügeiből kibontakozni törekesznek és esküdvén a mester szavára az Istentagadás verőfényében sütkéreznek, ama szellemi hősökhöz, akik látnoki tekintet birtokában, messze járnak kortársaik előtt, intézzük a kérdést, a vallásos remonstraciók alap kérdését: Isten léte eleve lehetetlennek bizonyul-e azzal, hogy a mindenség jelen alakjának létrejöttét »természetes úton« levezetitek — azaz, hogy t. i. azon percztől kezdve, melyben, ha csak kietlen khaosz alakjában is, már létezett egy világ? És súlyt sem fektetve arra, hogy ez ősanyag következtetést enged, sőt követel a teremtőre, azt kérdezzük tovább, helyesen cselekesztek-e, mikor kortársaitok agyát ez alkatelemeiben bizonyíttatlan tanokkal és elméletekkel túltömitek és emésztőszerül ezen az emberi természethez annyira idegen nézetek mellé, neveiteket oda kölcsönzitek? Ez — úgy tetszik nekem, könnyelmű játék és bizonyos értelemben *visszaélés az Isten névvel és az istenfogalommal a nyilvánosság előtt!*

A szó legtágabb értelmében nem helytelen és elvetendő eljárás-e, valamely hézagosan ismert elméletet, mint egyedül helyest állitni föl ldeönteni amazt, mely a mindenség titkát csak oly jól megfejti, a nélkül, hogy az emberiség zömét, ha csak öntudatlanúl is, egy hangzatos név sulyával oly kétségbeesett nézet elfogadására szorítaná, mely szerint a legfensőbb lény, akire az emberiség eddig, mint mindenek alkotójára, mint atyára tekintett, nem létezik és a világ maga magát kormányozza? Ha inkább ellenkezőleg régi zsidó fölfogásokat akarunk mintegy jóslatszerüleg mivelődési viszonyainkra alkalmazni, úgy bölcseink ama mondása lesz megszívlelendő, hogy a mester iránti tartozó tisztelet kötelme megszünik, ha ez az Isteni név megszentségtelenitésének (Chillúl Hasém) bünébe esik (bab. talm. Erubin 63a). Hogy pedig, amint kifejtettük, nagy emberek példája mily következtetésekre csábit, a hirneves R. Salomo Jiczchaki talmud-kommentárjában (Sababth 33a) szintén hangsulyozza: »Ha egy jelentékeny ember, akit a világ

mesterének vall, nem eléggé elővigyázatos cselekedeteiben, akkor nálánál kisebbek kevésbbé veszik a szent törvényt, amennyiben azt mondják, ő a megmondhatója, hogy a thóra alaptalan, ami nem egyéb, mint az Istenség káromlása és szent nevének porba vonszolása«. Bizony ez az erkölcsi tétel megérdemli, hogy megszivleljék, különösen, ha másrészről azt követeljük, hogy erkölcsi-, nem pedig vallásos jogtudat képezze cselekedeteink alapját. Egyébként e részben is teljesen csatlakozunk Kant szavaihoz: »Ha érzékfölötti tárgyakat illető dolgokban az értelemnek természetes jogát: legelsőbben nyilatkozni, kétségbe vonjuk, úgy az ábránd és babona minden nemének tág kaput nyitunk.«

Mert a szabadgondolkozásnak amaz állítása, hogy nem létezik és nem képzelhető öröklétű és a mindenséget kormányozó Istenség az ész előtt, még mindig quod *erit* demonstrandum marad. Merőben más eszközökhöz folyamodtak a monotheismus előharczosai, mikor nézeteik és tanaik utját egyengették és a bálványokban való hitet megostromolták. Ábrahám, aki, mint első küzdötte föl magát az egyetlen egységes Isten tiszta fölfogásának és nyilvános bevallásának magaslatára, atyja bálványképeinek megcsonkitásával és lerombolásával utal azoknak gyarló voltára. (V. ö. Midr. Rabbah 11, 28.*) E lény azóta a tiszteletnek oly magas fokára hágott, hogy föltéve, hogy világteremtő munkássága el nem vitatható — manapság nem kénytelen többé kivételes jelenségekben, csodákkal, létének jeleit adni, amennyiben az emberiségnek módjában áll a világszerkezet nagyszerüségét naponta csodálni! Mily izléstelen ezek után, ha a szabad irány egyik kürtöse, Dr. Specht Károly: »Ujkori eretnek nyomozás« czímü röpiratában (10. l.) ujonnan föltálalja az ódon mesét: »Nem tekintve azt, hogy Isten egyáltalán nem sérthető és nem káromolható, a bibliára hivatkozunk, az »orthodoxok »szent« könyvére, ahol ugyancsak világosan irva áll: »Enyém a boszuállás!« és képviseletről vagy átruházásról sehol szó sincs. Már az egiptomi bálványimádó királynak: Fáraónak szivében is ilyenforma csakis Isten szemmel látható megnyilatkozása utján eloszlatható vallásos kételyek munkálódtak; és mert képtelen volt

*) Nachmanides e mondát történelmi ténynek veszi.

egy láthatatlan lényt imádni, legalább káromolta azt, a Mózes és Áron által véghezvitt csodáknak, mint emberi varázslat és szemfényvesztés káprázatának fittyethányva, mert az általuk előtérbe tolt Istenséget színről-színre nem láthatta. És mintha csak a letünt idők iránti kegyeletből tenné, az emberiség egy része ma is sóvárog valami láthatót imádni.

Ha pedig olyasmi nem kinálkozik, gondolatteljes fönségének érzetében az önmagától egyre sarjasztó és tovább teremtő anyag előtt térdre omlik és a mindenség fölfogott titkán álmélkodva, lelkesedetten kiáltja az emberiség fülébe. »Ezek a te Isteneid, Nép!« a benne nyilatkozó fejlődésén ment keresztül a te lelked is, mikor még szellemi meddőségének homályából és rabbilincseiből nem bontakozott ki a szabadság és a megismerés világosságára.

Mindezen megcsufoltatásokra hallgasson-e a kigúnyolt Istenség? Nem-e az ég seregeinek kellene karban a földnek porszülötte szerény fiaival kiáltva hirdetni: »Szent, szent, háromszorosan szent az Úr a magasban!«? Vihar nem zúg-e a csöndes légen át, hogy az önmagát szabadnak tartó és az Isten intéző karja alól fölszabadító embert megriaszsza és megálljt kiáltson neki szellemi pályáján? Bérczek nem-e halmozódnak templommá, melyben a próféta Isten villámáért esdekel, hogy az emberiség gondolatvilága megtisztuljon az áldozattal és a mindenség hangosszavu imádatban törjön ki: »Az örökkévaló az igaz Isten, ő alkotott és teremtett minket, ő az örökkétű, aki föntart és istápol.«

Korántsem! A szellő szelíd lengésében nyilatkozik az Úr. Mióta Illés próféta müködése az emberiséget a bálványimádás mezejéről elterelte, nincs szükség semminemü megrázó csodatetre, hogy az istenség, a helyesen fölfogott Istenség tudatára serkenjünk. Mert mindenkinek belső világában ébren van, vagy — ami tetszésétől függ, legalább szunnyad a teremtő Lénynek diadalmaskodó tudata és tagadjuk bár, káromoljuk, vagy hivjuk sorompóba: mindegy; a szellő szelíd lengésében tovább törekszik csak azt elérni, hogy beismerjék.

Hogy mire jó az Istenségnek eme közönye? — Amint az emberi társadalom lánczolatának egyetlen szeme magába olvasztá a tiszta igaz istenfogalmat, tartozik azt müködésével tovább terjeszteni, és a hatalmas emberi szellem haladása

közben mindig csak a szellem fegyvereit forgatva, addig küzdeni, mig a diadal zászlóihoz szegődik. Aki pedig nem akarja az eszmét követni, nem mert hamisnak ismerte föl, de képtelen lévén fölfogni azt, az elárulja teremtőjét, de egyszersmind elárulja embertársait, nevének varázsával saját táborába vonva őket.

Hogy mekkora határt érnek el ama nagy buvárok a természettudományok mezején az ember fölszabadítása körül elért csábító eredményeikkel, legvilágosabban mutatkozik másodrangu szabadgondolkodásnak izgató tevékenységén, akik nem is annyira hézagos bizonyítékaikkal és többfelől megtámadott elméleteikkel, mint inkább a szónak erejével és az át nem értett gondolat sajátos homályával törekesznek hatni a tömegre.

Persze, a tapasztalatlan munkást csak »magvas« szavakkal lehet meggyőzni, hogy nincs isten, — aki épen, mivel nem létezik, a legkonokabb káromlásra is közönyös marad. Ezeknek minden kétértelműséget kizáró példáitól hemzseg Wilhelmi asszonynak czikkünk elején érintett fölolvasása. Zsenge korától kezdve, az ember önmagának lehetőleg tágkörü fölszabadítására — ebben rejlik épen isteni hasonlatossága —; nem csoda hát, ha úgy hullanak szivére, mint izzó kőre, a »szabad vallás« jelszavainak üdítő csöppjei, és nem csoda, hogy gyökeret verve, úgy búrjánzanak, mint a gaz, ami, persze, szintén a természetnek és tenyészetnek egyik része vagy formája. Nem-e jobban megfelelnének, eszményi hivatásuknak, ha embertársaikat oktatnák és oktatva, tennék képessé a legmagasabb eszméket fölfogni és maguknak azokról önálló véleményt alkotni, a helyett, hogy egy új »vallás«, megemészthetlen jelszavaival túltömjék? Különben a régi hitet csak újjal — s a mi fő, új hittel helyettesíték csupán, mert amit a tudós megállapít, azt az avatatlan készpénznek veszi és hisz benne.

Mire való tehát a szilárd támaszt, melyet az emberiség magának évezredek munkájával épített, erővel lerontani. Azt a szilárd támaszt, melyet egyre szélesbedő fölvilágosodásában messze világító jelül állított föl, hogy az emberiség köréje csoportosuljon, nem az eget megostromolni, hanem istenéhez közel jutni, őt csodálni és imádni. Kiáltsátok tehát amaz eszményies szabadok fülébe: Tanítsátok testvéreiteket, hogy emberi méltóságuknak megfelelőleg törekedjenek egyre jobban átérteni

a »lehetetlent« nem pedig káromolni és kicsinyíteni azon gyarlók előtt, kikre nézve pótolhatatlan vesztesség. Mert, ha Specht (i. h. 11. l.) világosan az mondja: Az Isteneszme legjobb és legerősebb védelemre magában a haladó emberi szellemben talál; mert amily mértékben ez az istenfogalmat tisztázta és az anthropomorphismus durva salakjaitól megszabadította, oly mértékben helyezte a káromlás és gyalázkodásban örömüket lelő emberek éretlen gáncsolódásának és nyers csufondárosságának légkörén kívül»: nyilván élénken tiltakozik a »vallás kérdésének« olyszerü tárgyalása ellen, mint amilyent Wilhelmi asszony az idézett helyeken a nép között kiosztott füzetében magának megengedett. Eljárása túlbuzgó hívők szivében tán a legnagyobb fölháborodást fogja kelteni, dühös szabad gondolkozóknak tán tetszését nyeri meg, bennem azonban csak szánalmat kelt az a személy, aki vérszerinti gyermekeinek nevelésétől elfordulva, az emberiség anyjának tolja föl magát, annak ellenségeit hangos csaholással riogatja és az emberiséget a biztonság érzetébe elringatni igyekszik.

Amellett még a szabadgondolkozásu körökben fakadnak keserű panaszra, hogy a német államtörvény »ujkori eretnek-nyomozást« tesz lehetővé és korlátolt és türelmetlen szolgai szellem kifolyásának tekinti, ha egy birodalom törvényhozása hasonló törvényczikket alkot. De hátrább az agarakkal!

Egyre bővül ő önismerettel törekszik az emberiség a világbékét elérni. Mennél tisztábban fogjuk föl Isten és az emberiségnek hozzávaló viszonyát, annál észrevehetőbben fog a föld színéről tünedezni az irígység, a kába önhittség és a belőle származó bűnök; rendkivül magasztos gondolatot fejez ki annálfogva bölcseink mondása: »A Mindenható neve: Béke!« Ezen czél felé örömest tör a szabadelvű ember is és legalább kell, hogy ezen béke mindenféle ellenséges megbolygatástól tartózkodjék és kell, hogy embertársai meg nem czáfolt nézetének lenézését, de kölönösen azoknak fölháborodást keltő megcsufolását életelveivel merev ellentétben állónak tekintse.

Mások véleménye iránt való legnagyobb türelem mellett is, kénytelen az ember Wilhelmi asszony füzetkéjét az erkölcsi becsületesség és az őszinteség, de különösen a mások meggyőződése iránt kiméletes valódi müveltség elleni vétségnek minősíteni.

Kérdem, érdemes-e ezek után behatóbb figyelem tárgyává tenni azt a sok hitvány szi-szót, melyek, különösen a szóbanforgó műben fölös számban nyüzsögnek és melyeknek alapját a nyilvánvaló rosszakarat mellett tudatlanság és a jelzett eszmék felfogása képezi. Ily eljárást csak az követ, aki a közönséget oly szilárd elv ellen akarja föltüzelni, melyben fonákságot kimutatni képtelen. Abban áll ez a mód, hogy valamely aránylag jelentéktelen és másodarangu, de csattanós jelszóvá kovácsolt eszme lesz elő- és lerántva. Mi sem könyebb, mint ily módon téríteni! De mit szól aztán az erkölcsi becsület?

Nem követjük a szabadgondolkozásnak visszás és jogosulatlan vélekedéseit, megkiséreljük szemléletes rövidséggel az Istenimádás érzelmeit ecsetelni, melyek az ember keblét Istenhez való viszonyában eltöltik, és melyeknek nyilvánitásával Isten imádatának kölcsönös szót. Erről egy következő czikkben.

Kattowitz.

DR. KOENIGSBERGER BERNÁT.

Égető seb.

Az orsz. rabbiképző- és tanitóképző-intézet növendékeinek segélyezése érdekében folyóiratunk mult havi számában közzétett czikkünk, mint azt a hozzánk érkezett tudósitásokból és a rabbiképző növendékeinek segélyezésére alakult »Écz chájim« egyesület legutóbbi gyülésen az elnöki székből tett kijelentések folytán tudjuk, nem maradt gyakorlati hatás nélkül. Többen a régi járulékaikat megujították, uj tagok léptek be, sőt egy a veszprémi chevra kadisa alapítványa kamatainak jövőben e czélra való fordításáról is értesitést vettünk. A pesti chevra kadisa — ami a rabbiképző évi értesítőjében elnézésből közölve nem lett — már a mult évtől kezdve, egyes segélyezéseken kivül, 80 frt évi járulékkal járul a szeminárium növendékeinek segélyezéséhez. A tanitóképző-intézet hason czéljaihoz pedig 40 frt évi járulékot ad. Mindez azonban igen kevés azon nagy nyomorhoz képest, melyben e szegény fiatal emberek szenvednek. Ugyanezért, midőn köszönetet mondanánk azoknak, kik szerény felhivásunkat, figyelembe vették és kijelentenénk, hogy még alkalmat veszünk magunknak arra, hogy ez intézetek ujabb jóltevőiről még külön megemlékezzünk, ismét azon reményünknek adunk kifejezést, hogy nemesszivü hitsorsosaink ez ügyet melegen felkarolni fogják.

Itt közöljük az »Écz-Chajim« egylet felhivását remélve, hogy az abban kifejezett kérelmet felekezetünk nemeslelkü tagjai szivökbe fogadják:

Felhivás.

Az országos rabbiképző-intézet növendékeit segélyző »Écz-Chajim«-egylet évek óta azon buzgólkodik, hogy a rabbiképző szegénysorsu növendékeit anyagilag támogassa. Ezen szent és nemes feladat sikeres és üdvös megoldása azonban évről évre nehezebbé válik, mivelhogy intézetünk szegény-

sorsu növendékeinek folytonos szaporodásával a segélyző-egyletre *joggal* emelt igények is egyre fokozódnak, az oktatás áldásától pedig senkit azért megfosztani nem akarunk, mert fentartásáról ő maga nem gondoskodhatik. A községek és az egyesek támogatására immár fokozottabb mértékben van szükségünk.

A zsidó tudomány barátaihoz, a szegények ápolói- és támogatóihoz fordulunk jelen felhivásunkban. Nem kételkedünk, hogy községek úgy, mint egyesek becsületbeli dolognak fogják tartani, hogy — habár valami csekélységgel is — képviselve legyenek ott, a hol felekezetünknek nagy és szent érdekeit gondozzák és ápolják. Hiszen a héber tanulmányok előmozdítása, a tudomány-szomjas ifjuság segélyezése mindenha ragyogó ékessége volt azon erények fényes koronájának, melyeket még irigyeink és elleneink sem tagadhattak meg tőlünk soha!

A zsidó községi élet szüntelenül alkalmat ad a jótékonyság gyakorlására; kérjük hitsorsosainkat, hogy ezen számos esetben a mi egyletünk érdekére is ügyet vessenek, Minden! még a legcsekélyebb összeget is köszönettel fogadunk és évi értesítőnkben az adakozó neve alatt nyugtázzuk.

Zsidó atyák és zsidó anyák! Hozzátok fordulunk! Gondoljatok a szükölködő és a legszükségesebbet nélkülöző ifjakra, kik a korán beállott tél ridegségét távol a szülői háztól, a nagy városban elviselni kénytelenek! Szivleljétek meg bölcseink intését, mely arra buzdít, hogy a szegények gyermekeire vígyázzunk, mivelhogy ők a Thóra ápolói és terjesztői. Soha ezen állítás nem volt igazabb, mint ami napjainkban és igy e buzdítás figyelembe vétele soha sem szentebb kötelesség mint ma.

Budapest 1891 november 5-én.

Az »Écz-Chájim«-egylet választmánya nevében:

Bloch M.,
elnök.

Dr. Bloch Henrik,
jegyző.

TUDOMÁNY.

A középkori héber költészet grammatikája.

(Adalékok Zunz »Synagogale Poesie« és »Literaturgeschichte« cz. műveinek idevágó részeihez.)

Az olasz- s német-piutok nehézkes nyelvezetében szinte sántít a költészet. A pajtán a talmudból és midrasból meríti anyagát, onnan veszi fordulatait és hasonlatait is.

Az anyag túlnagy, a nyelv erőtlen: a tárgy kinyomta a grammatikának szűk korlátait. Ez a megáradt folyam, amely áttöri a gátakat.

A szentirás lefoglalva a héber nyelv szótáráúl és grammatikájául; ami kívüle esik, nem klasszikus héber többé. A misna uj elemeket vegyít a héber nyelv szó-kincsébe. Idegen származású szavak mellett megtaláljuk benne a hébernek természetes, összefüggő tovafejlesztését. A nyelv tovább él, a pajtánok sem tekintették azt holtnak. Szabadságukban állott azt továbbfejleszteni. És ezt meg is tették, bár — a bibliai héberségben megállapodott grammatikai törvényeket tartva szem előtt — vissza is éltek ezen szabadsággal. A pajtánok korszaka: a költészetnek és a héber nyelv tiszta tudományának küzdelme. E viaskodás és féktelen szabadság eltart a spanyol korszakig. Abitur még fél lábbal benne van; Ibn Gabirol Salamon sem egészen ment tőle. Mégis itt egyszerre vége szakad. Jó költők irták dicsőitő énekeiket — és a költői érzékkel párosult nyelvi érzék megkövetelte a szépet tárgyban és nyelvben egyaránt. Visszatértek a szentiráshoz. A bibliai héberség feltámadt halottiból. Ez a klasszikus héber nyelvnek második virágzati korszaka.

Az ellentét rögtön szembeötlik. Amig pl. Kalirnak אכסיכה-piutjában a rendhagyó alakoknak egész sorozatával talál-

kozunk [1]), addig pl. Ibn Gajját Izsáknak [2]) avagy Bachjának némely költeménye alig mutat fel valamelyes rendhagyást. [3])

A piut-költészetnek eme sajátosságai több osztályba csoportosíthatók, amely rendhagyó alakoknak javarésze kívül maradt a spanyol költészetnek keretén; és ha itt-ott fel is tünnek, az a liturgiai darabokban esik meg. És ez természetes is. A liturgia megállapított irányban halad; tárgya, menete hagyományos és a tárgygyal együtt gyakorta — különösen a kedusákban — a kifejezések is átöröklődtek.

E rendhagyó alakokat csoportosította Zunz; de vizsgálódásaiban inkább csak az itáliai- és német-piutköltészetre szorítkozott; e lapokon fel lesz ölelve a spanyol korszak is: a *teljesség* kedveért, összefüggésben a némettel. [4])

Ige-alakok.

Az ige ragozásában előforduló rendhagyóságnak főbb jelenségei im ezek:

a) A tövek összetévesztése: a prim. rad. י-nak ragozása a med. rad.-ו szerint; [5]) a prim. rad. נ gyakran szintén a med. rad.-ו törvényei szerint képezi perfectumát; [6]) ugyanezt megengedik maguknak az olasz-német költők s a spanyolok közül Abitur, a tert. rad. ה igékkel is. [7])

b) Kettős, sőt hármas rendhagyás: a töveknek fölcserélése és szabályellenes ragozási formának használata. Igy a prim. rad. ז osztályuak nehány, csakis a hifil-ben előforduló igéje a kal-ban, med. rad. י szerint ragoztatik [1]), némelykor hibás participium-képzéssel. [2])

c) A praefixumok alkalmazása: a כ' a perfectum mellett [3]); még gyakoribb az összehasonlító כ, rendesen a כאשר értelmében [4]); előfordul a futurum mellett is [5]); sőt a ו-conversivummal ellátott fut. alakkal is összeköttetik. [6]) Ez utóbbi legtöbbnyire valamely szentirási helynek szószerinti idézésénél, avagy ráutalásoknál. [7]) Ép így előfordul a ל' praef. [8]) és a מ' is a perfectum mellett; az utóbbi összehasonlító értelemben. [9])

d) A verb. intrans.-ból képeznek partic. pass.-ot. [10])

e) Igen gyakori pajtánoknál és spanyol költőknél egyaránt a tert. rad! ה' igéknek megrövidítése az egyszerü futurális alakokban. [11]) A végső ה betünek ez elhagyásával találkozunk az imperativusban is. [12])

---

[1]) Rendhagyó mindjárt az első szó. Utána: נליון — נסיכות — מומלך — סגוים — שאג — יַעַל — תִּפֹּל (= salakos) — צהל (ujjongás) stb.

[2]) Gajját, Rel. Poesie 14. אכתבה על לבבי, Jerem. 31, 33; 2. sor: Zsolt. 45, 1. és Ezaj. 5, 1; 3. sor: Jer. 11, 15 és Én. én. 4, 16; 4. sor: Én. én. 2, 16; 5. sor: Zsolt. 19, 11 és Jób 31, 33.

[3]) Bachja, Tochécha-részlet: לבן שמעי נא ודאי וחטי אוגך, Zsolt. 45, 11; 2. sor u. a. szószerint; 3. sor: Siralm. 2, 19 és 18; 4. sor: u. a. 2, 19; 5. sor: Zsolt. 45, 12; 6. sor: Jer. 9, 17; 7. sor: Birák 7, 5, 6; 8. sor: Zsolt. 45, 12; 9. sor: IV Móz. 6, 25.

[4]) Z.-nak művei nem állanak rendelkezésemre, s így nem utalhatok a lap-számokra. Müvéből a külön csoportokhoz csak egy-egy példát fogok hozni.

[5]) סַד : יסד, Kalir, Sebuót; צר : יצר, Kalir, gêsem (a talmudban is: צר צורה).

[6]) סָע : נסע, Szelicha, Ansé, emunah; Gabirolnál is.

[7]) פִּין : פצה, Abitur, Abóda; חז : חזה, sűrűn a piutokban.

[1]) גַּד : הגיד, Hosánna : למען.
בָּט : הביט, Gabirol : שהק.

[2]) מביטים : בוטים, Rasi, אז.

[3]) בבלבל, Szelicha, . . . אגוש ער.

[4]) כהודעת : אל ארך אפים.
כהפקיע : Abitur, Abóda.
כנאל : Júda Hal. Virgo F. J. 33.

[5]) כתקה : Szelicha, ארון.

[6]) כְּוַיְפַנֵּע, Abitur, Neila.

[7]) . . . בוימרו על ים בים סוף, Gyászdal : לך ה' הצדקה.

[8]) לְתִרְתִּ, Hosánna, למען תמים.

[9]) מְכַּרְּוּ = inkább mindazok, akik ástak; Szelicha, אתהגן.

[10]) בַּהוּק : fényes, Abitur, Rel. P. 10;
דַּהוּר : Abitur és Ibn Gab. Szentirásban mint verb. csakis Nach. 3, 2: »rohanó paripa.«
להוט : égve; Gab. Királyi Korona.
קצופה : Gab. Siré Selómó, 6.

[11]) אכס : אכסה, Charizi, Tachk. Bevezetés;
יאו : יאוה, Gajjáth, Rel. P. 16; יעל, Ábr. i. Ezra, Rosin 84;
יהו : יהוה, Gajjáth, Rel. P. 16; תְּתָאוּ, Móz. i. Ezra, Rel. P. 24;
יְשׁוּ, Gab. Ginzé Oxf. 16; יט, Júda Hal. Ginzé 21;
אֲשׁוּ, Charizi. Ginzé O. 47; אפתה, אפת, Mózes i. Ezra, Dukes, 77;
יוד, יודה, Ábr. i. Ezra, Diván, 6; תט, u. o. 20; תקו, u. o. 42. stb.

[12]) הו (יהוה, הוה), Gajjáth, Rel. P. 16;
הך : הכה, Charizi, Tachk. III.
התהר (הרה), Dunas, Leket Sósannim, 20.

f) Továbbképzése oly igetöveknek, amelyek a Szentirásban csakis főnévi jelentményben fordulnak elő.[1])

E mellett hibásan *lekövetkeztetett* tövekkel is találkozunk: t. i. az eredeti tőből továbbképzett bibliai alak szolgál az uj tő alapjául.[2])

g) A Szentirásban elő nem forduló igealakoknak használata.[3])

---

[1]) *Kal*-formában: אדש, beszélni, Abitur, Abóda.
להג, tanulni, Júda Hal. Azharót.
Joel Izo, צהנה, után: צחן, büzleni, Gabirol, Carm. Sancta VI. צוחן.
*Nifal*ban: סדר, Gabirol, Anak.
סגל: határol, kiszab; Men. b Szeruk, Leket Jós. 20 (mint verb. Sz. J.-ban nem fordul elő).
צמר: lombot hajt, Ibn Gab. Siré S. 32. — Ezék. 17, 3: lomb; mint főnév, Júda, Virgo 47.
Piel-ben és *pual*-ban: מהודם: mirtushoz hasonlóvá tenni; Menachum b. Machir, אדם
שהד: tanuskodni, Gabirol. Siré S. 51.
*Hifil*ben és *hofal*ban: האמיש, elsötétül, Gab. שטר.
הומתג: megzabolázni, Kalir, Écha.
סכם, חסכים, beleegyezni, Charizi, Tachk. III.
פאה, יפאה, körülvenni, Mózes i. Ezra, Dukes, 95.
הצביא, צבא: egybegyüjteni, u. o.

[2]) תוב (Szaadja אויה לי a בון-ból származott תנובה-ból képezve, mint a talmudi תרם ige (יום) תרומה-ból.

[3]) אהב, fut. piel: יאהב igy követeli meg a metrum; Sal. 1. Gab. Siré S. 18.
וחה, B. csak יזה alakban, Exod. 28, 28; 39, 21. Gabirol u. o. 20 יזהו: hátravonul.
המל, a hofalban: תהמלי, Gab. Carm. S. III.
חוש, hifil-formában, מהישה, Gab. Siré S. 28.
חור, piélben: תלבין=תחוורני: fehérré tesz, Mózes i. Ezra, Dukes 65.
היה, מהויה, felélesztve; Mózes i. Ezra u. o. 79.
ישן, a hithpaelben, תתישני, Gabirol, Carm. S. III.
יאש, a kalban, Mózes i. Ezra, Dukes 103.
כמס, csak Deut. 32, 34; kal-ban, כמסו, Gab. Siré S. 32. [A vers javítandó: במאיר=ממאור].
כמה, futurumban, אכמה, Gabirol, Carm. S. XXI.
כסס, (Exod. 12, 4: Kal), nifalban: נכסס, Gab. Rel. P. 5.
כפה, (Péld. 21, 14: יכפה), imperat. כַּפֵּה, Izs. 1. Gajjáth, Rel. P. 16.
להה, perf. להו, Júda Hal. Diván LXXVII; hithpael inf. u. a. Rel. P. 34.
נקב, תנקבי, Gabirol, Siré S. 5.

h) Uj igéknek alkotása; synonymák, különösen a kedusákban, a midrás nyomán.[1])

E két utóbbi az eredeti szókincsnek szabad továbbfejlesztése.

Főnévi alakok.

a) Pluralis-képzés nevekből, amelyek a szentirásban csakis az egyesben fordulnak elő;[2]) többes szám képeztetik

---

קוץ, nyaralni, אקוץ, Júda Hal. Diván LXXVI.
עצל, hithpaelban, Gabirol. Carm. S. III.
עזר, hithpaelben, u. a.
עשה, » Mózes 1. Ezra Rel. P. 23.
סכל, » Gabirol, Carm. S. III.
פרד, Kal. infin. Júda Hal. Ginzé O. 42.
פאר, hifilben, Gabirol, Carm. S. VI.
פתר, nifalban, Gabirol, Siré S. 30.
פנק, Péld. 29, 21: piel, elkényeztetni; Júda, Ginzé 41. hithp. feldiszíti magát.
צמד, Kal, part. pars. Júda Hal. Diván LXXVII.
קצר, nifalban, Gabirol, Siré S. 31.
קסס, nifalban, Gabirol, Rel. P. 5.
שוה, továbbragozva, שהתי, beszélni, Gajjáth, Rel. P. 13.
שטה, hithpaelben, Gabirol, Carm. S. III.
שסס, pualban, Gabirol, Rel. P. 5.

[1]) A midras egész kultuszt űz a synonymák halmozásából.
Igy a dicsőség kifejezésére: תהלה, כח, כבוד, גבורה, שבח, זמרה, נאון, נאוה, עשרה, רנה, פאר הדר, חוד, תפארת, שיר, צדקה, חן, צהלה חדוה, נאות, גילה (Beth hamidras II, 34).
A dicsőítés verbumai: תתנשא, תתרומם, תתהדר, תתאדר, תתעלה, תתקלס, תתעלז, תתפאר, תתברך, תתגדל, תשתבח (תתקדש (Hékhalót Rab. XXVI. f.)
A midrassal versenyre kelve, halmozza egymásra a piut-irodalom is a magasztalásnak kifejezéseit; alkot uj szavakat, gyakran erőltetve. De hát »ad maiorem Dei gloriam« történik. Számos kifejezésnek ez adja meg a létjogot. Ily synonymák: לשורר, לברך להכשר להתשר, לישר לאשר לכלל להולל למלל להלל לעלם לקלם להרנן לשנן להנן לזמר להאמר לדבר לנבר להדר לאדר לפצה לנצה (Szukkót, Józcer).
Uj alkotások: יבלעדוך, verb. בלעדי-ból: »mondják, hogy nincs kivüled más (isten)«; ugyanilyen: ילבדוך, piel-forma לבד-ból; ימאידוך: »hatalmasnak hirdet«, מאוד-ból (u. o.).

[2]) אטונים (Péld. 717), Gabirol, Hattech. I. 55.
סאונים, u. o. 54.
אמישים, Juda Hal. Diván LXXX.
יקומים, Gabirol, לשוני.

oly nevekből, amelyek egyáltalában nem használtatnak plurban, mint aminők a gyüjtő [1]) és tulajdonnevek: [2]) gyakran mindkét végződésü plurálisával is találkozunk oly szónak, amely a szentirásban csak az egyesben fordul elő; [3]) az ות — képzésü plur. helyett találkozunk gyakran az ים-mel képzett többes alakkal, és megfordítva. [4])

Ily plurálisok képeztetnek uj alkotásu, későbbi szavakból is [5])

b) Singuláris-képzés oly nevekből, a melyek a szentirásban csakis a többesben találhatók. [6])

בורים, Dunas, Lek. Sós, 19.
נגוהים, Gajjál, Rel. P. 12.
פונות, Dunas, Lek. Sós. 20.
רעיונים, Gabirol, Hattechij. I. 53.
שאונים, » Carm. S. VII.

[1]) פזים, Mesullam, Abóda; כתמים, Juda, Diván LXXVII;
אסונים, veszély, Gab. Hattech. I. 52; אפלים, sötétség, Gab. Carm. S. V.

[2]) יעבצים, Kimchi, Izs. Azhárót; אהרנים, Sal. 1. Gab. Siré S. 26.

[3]) דרורות, Benjámin, בצרתה; דרורים, Gabirol, Azhárót.

[4]) הלומים, (ות־) Mózes ibn Ezra, Dukes 81.
מלחמים (ות־), Sabbataj, Zúlat.
ארחים (ות־) Júda Hal. Virgo F. S. 57.
יונות (ים־) Júda Hal. Diván LXXV.
לשונים (ות־) Sal. 1. Gab. Hattechijja I. 51, 52.
מרומות (ים־) Júda Hal. Diván XXXIII.
דגעות (ים־) Sal. 1. Gab. Carm. I. XI.

[5]) בין, Péld. 21, 1. után: értelem, tudás; Gabirol Siré S. 12. többször; Móz. i. Ezra, Tarsis I. 9, 10, 46, 281 stb. II. 93; VI. 17; IX. 25. stb.
plur. בינים, Gabirol, Hattech. I. 51, 53.
אֶרֶךְ. orvosság, ארוכה mellett; plur. ארכים, Szelicha תעניות.

[6]) אהב (אהבים) Péld. 7, 18, 5, 19; Hós. 8, 9.) Móz. i. Ezr. Dukes 96. 97, 99, 106. stb
לבי (pl. Zsolt. 57. 5-ből) oroszlán, Sal. 1. Gab. Siré 5. 5.
מכמן, (pl. Dán. 11, 43-ból), Gabirol, Carm. S. V.
משכיה (pl. Num. 33, 52-ből), Júda Hal. Diván LXXVIII.
מנזר (pl. Nach. 3, 17-ből), Sal. . Gab. Carm. S. XI.
סנור (pl. Gen. 19, 11-ből), vakság, Mózes i. Ezra, Dukes 105.
פליל (pl. Deut. 32, 31-ből), biró, Móz. i. Ezra, Óczar Nechm. I. 169.
צוארון (pl. Én. én. 4, 9-ből), nyak, Júda Hal. Ginzé O. 40.
רסים (pl. » » 5, 2-ből), csepp, Gabirol, Siré S. 11.
רהבה (pl. Amos 5, 16 stb.), Júda Hal. Diván XXII.
שעיף (pl. Jób 4, 13-ból), Gajjáth, Rel. P. 16; Gabirol, Geiger 125.
שהרון (pl. Ez. 3, 18-ból), Júda Hal. Ginzé O. 40.

c) A status absolutusnak használata oly főneveknél, amelyek a szentirásban csakis suffixumokkal fordulnak elő. [1])

d) Továbbképzés oly tövekből, amelyek a szentirásban csakis verbális jelentményben használtatnak, avagy a más meglévő főnévi forma mellett ujnak alkotása. Történik pedig ez az igetörzsből folyólag annak megállapított törvénye szerint, gyakorta azonban annak ellenére is.

A főbb képzések mintái:

1. A peel-minta szerint a szentirásban is meglevő főnév mellett; [2])

2. Ugyanezen formára a bibliában csakis verbális jelentményükben használatos tövekből; [3])

3. Ezen mintára képeznek főnevet idegen származásu tőből is. [4]) Mint az előbbi, ugy a paal-alak is nagy számban fordul elő pajtánoknál és spanyol költőknél egyaránt. Itt is vannak:

4. Szavak, a melyeknek a szentirásban más képzésü főnév felel meg; [5])

5. paal-minta, mely előáll a h-végződésü bibliai szónak megrövidítése révén; [6])

[1]) עוי (Dán. 4, 24 עויתך), Mózes i. Ezra. Dukes 66.
דוך, דכיה (Zsolt. 93, 3. דכים) Gabirol, Siré S. 12. A vershez, תהומות דוך ומהפניו יטפו, Dukes a szóhoz megjegyzi: »או הן ואולי רוך«. A »javitás« persze fölösleges: דוך = hullám. Ratin használja a Zsolt. helyéhez.

[2]) אֶרֶשׁ, ima (Zsolt. 21, 3 ארשת) Kalir, אשוחה.
הגג, beszéd, (Zsolt. 5. 2, הגיגי sóhaj), Kalir. jóm-kip.-magen; Gab. Carm. S. XXVIII. הגיג.
שגג, tévedés (Num. 15, 25 שגגה) Józse, אהללה.

[3]) זֶרֶב, szorongás, Jób 6, 17 után, Abitur, Mincha.
הֶשֶׁל, gyöngeség (Deut. 25, 18 után), Spany. Machz. Ujév. Sacharith. »Istenem, meg ne itélj.«
טֶפֶל, hazugság (Jób 14, 17 után), Gabirol, Siré S. 20.
סרב, ellenszegülés (Ezék. 2, 6 után), Abitur, mincha.
עיץ, menny, : a félelmes«. Zsolt. 89, 8 után: a kedusákban sűrűn.
עתר, ima, Jób 36, 26 után; Szelicha, אנשי אמינה.

[4]) טכס (= טבוס, rend, sor, Gab. Rel. P. 5; Ábr. i. Ezra, Div. 105.) Hosánna.

[5]) נֵצֶל (megvetés: נעֵל) Gajjáth, אבאר.

[6]) בהל (בהלה) Kaliz Gêsem.
נער (נערה) Abitur, Neila.

6. verbumokból továbbképezve;[1])
7. peal-alak: más főnév mellett[2]) és igéből alkotva[3])
8. pôal-mintára alkotott főnevek, szintén verbumból[4]) vagy más főnév mellett;[5])
9. peila-mintára teljes tövü igékből képzett főnevek;[6])
10. péul-alak;[7])
11. med. rad. ו-ból alkotott fönevek;[8])
12. tert. rad. ה-ből leszármaztatható alakok különböző minták szerint;[9])
13. med. rad. ו-ból ה-képzővel alkotott nevek;[10])

[1]) בהל, Zakar. 11, 8 után, Sal. i. Gab. Hat. I. 2.
זהם, Jób 33, 20 után; nom. prop. 2. Krón. 11, 19; Szelicha, אב לרחם.
רחש, Zsolt. 45, 2 után, Mózes ibn Ezra, Dukes 64.
נהר, I. Kir. 18, 42 után, leborulás, Kalirnál.

[2]) אָבָה, Ezék. 21, 20, אבהה, fenyegetés, réműlet; Gabirol, Akéda.

[3]) מָרָה, Ez. 38, 21 után: tapasz; Izsák, אמים עוינו.

[3]) נוֹפִישׁ, felüdülés; Gabirol, Sulamith.

[4]) נוֹדִישׁ, נדיש mellett, Kalirnál.

[5]) אספה, אסיפה mellett, Gabirol, Siré S. 6.

[6]) אמירה, beszéd, szó; Júda Hal. Diván LXV.
דרישה tanulás; Gabirol, Siré S. 28; Ismeretlen, Rel. P. 47.
הליפה (igy olv. הלופה helyett), Gab. Siré S. 9.
כהישה, tagadás, Gab. u. o. 28.
כריעה, letérdelés, Bachja, Tochécha.
נגיפה, csapás, Gabirol, Siré S. 6.
נפילה, Júda Hal. Diván LXVI.
נפישה, felüdülés. Gabirol, Siré 27.
נסיעה, Mózes i. Ezra, Dukes 73; Charizi, Tachk. II. III.
עתירה, imádság; Ismeretlen, Rel. P. 47.
פרידה, válás, búcsu; Júda Hal. Ginzé 43.
פרישה, szétszórás, Gabirol, Siré 28.
רעישה, földrengés, u. o. 27.
שכינה, tartózkodás, Mózes ibn Ezra, Dukes 92.
שזופה, égető erő, Gabirol, Siré 9.

[7]) סָרוּד, Móz. i. Ezra, Dukes 97; Júda Hal. Virgo 45, Ginzé 19.
סְלוּד, imádkozás, Abitur, mincha.

[8]) הוֹד, hullám, Sal. i. Gab. Siré 26; Rasi, Zsolt. 93, 3-hoz.
הוֹל, az ég, Gabirol, Carm. S. III.

[9]) אנוי, vágyódás, Mózes i. Ezra 64.
גָּה, ragyogás, Amitai, משיחה.

[10]) דיצה, öröm; Gabirol. Kir. korona; Mózes i. Ezra. Dukes 65.
גיעה, bolygás; Júda Hal. Virgo 73.
ציגה, állitás; Kalir, rós-has. Keróba; Gajjáth, muszaf.

14. pilpul-formák;[1])
15. peala-minta;[2])
16. ־ון képzésü nevek;[3])
17. vegyes tövekből képezett főnevek; a törzs rendesen prim. rad. : és a forma: med. rad. ו illetőleg י[4])
18. ־וה képzésü főnevek tert. rad. ה igékből,[5]) és továbbképzés főnevekből;[6])
19. מ־ előképzővel, teljes tövü igékből;[7])
20. ugyanaz med. rad. ו tövekből.[8])

Infinitivus

a) Rendhagyóan képzett infinitivusok: 1. hozzátoldással,[9]) 2. a végbetünek (rendesen a ת-nak) elhagyásával.[10])

b) Szokatlan kettős infinitivusok: uj alkotásu, infin-jelentményü főnevekkel, a melyekben a verb. fin. rendesen megelőzi a verb. infinitimot. Különösen gyakori Ibn Gabirolnál.[11])

c) A puszta inf. abs. főnévi értelemben használtatik.[12])

Status constructus.

a) A stat. constr. viszonyában levő nevek rendjének felcserélése, ami a piutköltészetben oly gyakori, kevés példát mutathat fel a spanyol poézisben.[13])

[1]) דקדוק, Gabirol, Siré S. 60; Ábr. i. Ezra, Rosin, 50, 54.
קלקול, romlás, Gabirol, שטר.

[2]) שְׁאָפָה, Gabirol, Siré S. 8.

[3]) הצבון, Júda Hal. Czión.
פציון, Abitur, Neila.
עצרון, Menachem b. Szeruk, Lek. Sós. 11.
פתרון, u. o. 10.
קשיון, Móz. i. Ezra, Dukes 65.

[4]) ביע, beszéd, Kalirról.

[5]) מטות, megingás, Szelicha.

[6]) אלהות, Júda, Rel. P. 28; דלות, Ábr. i. Ezr. Rosín 90.

[7]) מכהן, Gab. Kir. Kor; מסמך, Dicsőitő-ének, 5. nap.

[8]) מעיפה, röpülés, Gabirol, Siré S. 9.

[9]) לתת = לתתן, Hosánna.

[10]) למי אמר, Gyászdal, לדכו(ת).

[11]) Siré Selómó: שאפני שאפה (8); התגנוף נגופה (9); תאסוף אסיפה (9); כערוף ערופה (u. o.); יאף אנפה (u. o.); תשטפני שטופה (10); יפריש פרישה (28) stb. נטש נטישה (27);

[12]) יָרֵא, önmagában: istenfélelem; Dunas, Leket Sós. 20.

[13]) הניון תודה = תודות הניוני, Jűda Hal. Diván LXXI.

b) A névnek stat. constr. alakja helyettesíti gyakran a stat. absolutust, különösen a rim. kedvéért.[1])

Egyéb ejtegetési- és ragozási jelenségek.

Az eddigiek mellett nehány ujabb sajátosságot is tüntet fel, különösen a spanyol korszak költészete, amely jelenségek csak részben ütköznek a biblia héber törvényeibe. Ide tartozik:

a) a verbumnak már említettük továbbképzése, ami is kétféle lehet: a szentirásnak csakis bizonyos személyben, számban és időben használatos tövét más személyü ragokkal és más időben is alkalmazni, továbbá a szentirásban az egyes verbumoknál használatlan formáknak érvényesítése;[2])

b) a verb. trans- és intrans. jelentményének szabad fölcserélése;[3])

c) a személyragoknak használata egyedül a rimnek kedvéért, nem az összefüggésből folyólag. Lehet, hogy a költők e szabadságukat a Deut. 33, 16[4]), Zsolt. 123;[5]) stb. bibliai formákra építettek; s bár ők is legtöbbnyire az első személyü ragnál élnek vele,[6]) használják azt egyéb személyeknél is;[7])

---

[1]) ולקאת מדבר הייתי דמוית, Gyászdal, איכה תפארתי
גולה כנוית . . . סורה נוית » » »
והשלחתי בכם את היית » » »

[2]) V. ö. 4. lap 2. j.

[3]) דהה mint intrans. Júda Hal. Diván LV.
טפה » » Sal. i. Gab. Siré S. 21.
קרה » » Júda Hal. Diván LXIX.
שרף » » a midrásnak egyik magyarázata sz. שרפים az égők.

[4]) שוכני;

[5]) יושבי.

[6]) בהציף שאוני, Sal. 1. Gab. Carm. S. VII; נשפי, שהרי, פחי, ספי u. o. XXI. שוכן מעוני u. o. XXII. שהרי וגם ערבי (= reggel s este) u. o. XXV. stb.
שרפי מעוני, Gabirol, Rel. P. 5.
שומרי אמוני, Júda Hal. Virgo 37; המוני u. o.
משמי מעוני, Mózes ibn Ezra, Rel. P. 21.
במקדש מכוני, Mózes ibn Ezra, Dukes 92.
עדי נאמני, Ábr. ibn Ezra, Rel. P. 42; לעדי נאמני, Gabirol, Carm. S. XXVIII.

[7]) שהרך, ערבך, Gabirol, S. XII.
ואזרחי, Júda, Virgo 36; נשפיו u. o. 47.

d) egész szentirási fordulatokat egy fogalomnak véve, a velük összeköttetésbe hozott főnév a stat. constr.-ban áll;[1])

e) egyéb licentia poëticák, különösen a főneveknél, ahol is a metrum kedvéért egyes tagokat elhagynak, vagy a nevet megnyujtják;[2]) a rövidebb kifejezés czéljából a személyrag a genitivus obj. értelmével ruháztatik fel;[3]) a főnévnek genusa változást szenved.[4])

Adjectivum.

a) A Szentirás szókincsében elő nem forduló adjectívumok képeztetnek az ott meglévő főnevekből;[5])

b) tulajdonnevek adj. értelmében használtatnak.[6])

Conjunctio.

a) Kötőszavaknak használata, melyek csakis a későbbi és a misnikus-talmudi héberben fordulnak elő;[7])

לבאינו, איירנו, Mózes 1. Ezra, Dukes 95.
דשאינו u. o. ahol is grammatikailag véve, oda nem idő, ellentétes értelmet nyujtana.

[1]) חֶלֶק ונתתי גשמיכם, Gyászdal, איכה תפארתי
חבטחת ורפתם » » »
תמוך ואכלתם ישן » » »
בשנוי ורדפו מכם » » »

[2]) מימה = מיים, Júda Hal. Diván LXVII.
שוא e. h. לשוא, Sal. 1. Gab. Siré S. 20.

[3]) עורוני, Gabirol, u. o. 3.: »a vakság, amelylyel a világ engem nem lát.«

[4]) לב fem.-nak használva, Sal. 1. Gab. Carm. S. IV.
לילה » » u. o.

[5]) יעני, יענה--ból: strucznak való (hely) Gabirol, Siré S. 2.
פני יד, פנינים-ből: Gabirol, Hat. I. 52. Siré S. 35 és Kir. Korona. A kifejezés a נפש jelzője gyanánt szerepel; így Móz. 1. Ezra »Arugath«-jában: עצם פניני פישוט. A פנין tulajdonk. az arabs g'anhar: substantia s פניני és פניניה substantia-szerű.
כאיבי, fájdalmas, כאב-ől; Júda Hal. Diván V.

[6]) אלקום, Péld. 30, 31; Gabirol, Carm S. IV: erős (legyőzhetetlen).
זמזום, Deut. 2, 20; » » : óriás, hatalmas.

[7]) אלו, Men. b. Szeruk, Leket Sós. 10.
אלא, Charizi, Tachk. Bevezetés.

b) gyakran a rendestől eltérő értelemben használtatnak; [1])

c) rendhagyó vonzással; [2])

d) rendellenes alakban jelennek meg; [3])

e) szaporítása a conjunctióknak az által, hogy a szentirásban előfordulók más, hasonló jelentményü szóval helyettesíttetnek. [4]) és hogy kötőszóúl a főneveknek adverb. accusativusa lesz alkalmazva. [5])

Nvárad.

Dr. KECSKEMÉTI LIPÓT.

---

[1]) אָבֵל, affirmatio jelentményben, Gabirol, Siré S. 12.
עַד, elannyira, hogy . . . Júda Hal. Diván LXXV.
רַק, csakhogy . . . Gabirol, Siré S. 10.
שָׁם, akkor ; Gabirol, Carm. S. V.

[2]) בְּל tagadó szócska לֹא-dal, Gabirol Siré S. 20.
ב' inf. mellett, = כאשר, Gabirol, Carm. S. VII. בהציף.

[3]) אחר önállóan, a m. א' כן, א' זה Gab. u. o. V.
תוך a. m. בתוך, Júda, Diván XLV. LXXIV. Virgo 39, 55. Gab Carm. S. 21.

[4]) קרב a. m. בתוך, בין, Gab. Carm. S. IX. בקרב יהך.
גב, -nál -nél ; Gajjáth, Rel. P. 17. גביגו.

[5]) יום = ביום : amikor is, pedig hát . . . Júda, Diván XXXI.
עת, העת ; amidőn, Gabirol, Carm. Jancta VIII.

Mózes Énekének és Ézsajas első fejezetének bevezető mondatáról.

A szentirás e két kimagasló helyének belső rokonságára már bevezető mondataiknak majdnem teljes azonossága fölhivja figyelmünket.

Az egyszerü áttekintés is meggyőz arról, hogy két hasonló tárgyú, hasonló formájú prófétai beszéddel van dolgunk s mindakettőt az Izraélben tartott prófétai szónoklatok legtökéletesebb mintái közé kell számítanunk.

Különböző kifejezésekkel, de egyaránt élénk és megkapó szinezéssel festi mindakettő az általános pusztulást, a jelen állapot szerencsétlen voltát, melyet a balga nép még mindig nem vesz szivére (24—26, Észajasnál 5—8.) s לולי szóval térnek át annak magyarázatára, minek köszönhető, hogy a csekély meglévő még fönmaradt. Bizonyára nem véletlen az sem, hogy mindakettő Szodoma és Gomora elrettentő példájára hivatkozik.

Bátran az olvasóra bizhatom a többi egymásnak megfelelő részletek összeállítását és én itt a két beszéd bevezető mondatainak azon eltérését akarom közelebbről szemügyre venni hogy mig Mózes éneke igy kezdődik: »*Figyeljenek az egek és hallgasson a föld*«, addig Ézsajas épen megforditva igy szól: »*Halgassatok egek és figyelj oh föld.*«

A הָאֲזִין igét majdnem kizárólag csupán שמע igével párhuzamban találjuk a költői nyelvezetben és kétségtelen, hogy a két szó, vallásunk két *némileg eltérő* árnyalatát fejezi ki, mint az a párhuzamos helyeknél a héber költészetben rendes eset, és amit a minden nyelv szellemében meglevő differenciálásra való törekvés folytán minden nyelvben föltalálunk.

Alig szorul bizonyításra, hogy a האזין ige épen úgy, mint a neki megfelelő נטה אזן kifejezés, bizonyos megfeszitett figyelmet, a fülnek odatartását és megerőltetését jelenti, szemben a שמע-val, mely csak egyszerü hallást jelent. A szó egészen

hasonlóan van képezve mint a magyar »*fülel*«, mi szintén többet fejez ki az egyszerü »*hall*«-nál. A látszólagos ellentét a magyar és héber szó között, hogy mig a héber האזין-t a költői nyelvhasználat kedveli, addig a magyar »fülel«-nek épen ellenkezőleg bizonyos pórias, irónikus mellékértelme van, — ezen ellentét ugy látszik egészen ujabb keletü, mert *Kisfaludy Sándor* még előszeretettel használja s a legemelkedettebb költői leirásban igy szól: »Minden madár *fülel* vala.«

A dolog természetében rejlik, hogy a fül, illetve a hallás megerőltetése akkor szükséges leginkább, ha a hallgató távol áll; innen van aztán, hogy a האזין szót leginkább a távolabb állókra találjuk vonatkoztatva, mint mikor pl. Ézsajás igy szól 8. f. 9. v.: ***Figyeljetek** ti a föld **legtávolabb** helyei*, vagy Jóél 1. f. 2. v.: ***Figyeljetek** ti a föld összes lakosai*. Az tehát egészen természetes, hogy Mózes a távolabb fekvő egekre vonatkoztatja ezen igét, midőn igy szól: ***Figyeljenek** az egek és hallgasson a föld*, de annál érthetetlenebb viszont, hogy Ézsajas épen megforditva alkalmazza a két igét.

Nem szabad azonban megfeledkeznünk a következőről: Mózes az ég és föld figyelmét saját szavaira »*szám beszédeire*« hivja föl Ézsajás azonban Isten szózatára, »*mert az örökkévaló beszél.*« A próféta képzeletében *a beszélő Istenhez természetesen az ég itt közelebb s ez hallja könnyebben Isten szavát, azért vonatkoztatja ő a **távolabb levő földre** a* האזין igét.

Abony.

Dr. Vajda Béla.

Arcoleon.

Mult czikkemben (szeptemberi füzet) azon gyanitást koczkáztattam, hogy az ókori sajátságos beszélő készülék az *arcoleon* nevü állat alakjában is használtatott. Ismétlem, hogy feltevésem csakis *gyanitás,* azonban oly gyanitás, mely *a nevek összehangzása folytán* majdnem bizonyosságra emeltetik.

Az ókori *arcoleon* nevü állatról jóformán semmit sem tudunk, ezen állat mivolta felől a tudósok maig sincsenek tisztában. Főhely Juliani Capitolini *Gordiani tres* 33, 1: Fuerunt sub Gordiano elefanti triginta et duo . . ., alces decem, tigres decem, leones mansueti sexaginta, leopardi, mansueti triginta, belbi, id est yenae, decem, gladiatorum fiscalium paria mille, hippopotami sex, rinocerus unus, arcoleontes decem, camelopardali decem, onagri viginti, equi feri quadraginta . . .

Az általánosan elterjedt nézet szerint arcoleon összetétel ebből: ἄρκτος = medve + λέων = oroszlán, tehát = medve-oroszlán. *Salmasius* azonban az i. h. *argoleontes* olvasatot mutat fel, e szerint a szó összetétel ebből: ἀργός + λέων = fehér oroszlán. Létezik azonban egy harmadik olvasásmód is: *archileontes* = vezérlő oroszlán, mivel t. i. a gladiatori viadalokban ezen állat haladt a többi bestia élén (l. Friedländer, Sittengesch. II. 257. s Saalfeld, Tensaurus Italograecus 180. l.)

Annyi bizonyos, hogy az arcoleon habár nekünk ismeretlen is, a régieknél szokott látvány volt; az is bizonyos, hogy a gladiatori viadalokban használtatott s hogy ilyenkor az arcoleon nyitotta meg a fenevadak sorát.

Ennyi adat épen elégséges, hogy ez állatot a zsidó irodalomban is felismerhessük.

Targum II. Eszter 1, 3. szerint Sába királynője Salamon királynak talányt ad fel, a melyben az eddigelé fel nem ismert ארקלין kifejezés fordul elő. A *tökéletes hangbeli azonosság*

ארקלין s *arcoleon* közt feljogosít bennünket arra, hogy a két kifejezést egyenértékünek vegyük.

E szerint a talány jó értelmet nyer:

מהו אזיל בריש בולהון, mi az, ami mindnyájának az élén halad? — t. i. a gladiatori viadaloknál;

וצווח צווחא רבא ומדירא, elkiáltja magát szörnyen s bőszülten. — t. i. a viadal hevében;

ריישיה כאגמון. feje olyan mint a nád, azaz a sörény a nyaka körül olyan mint a pamut a nád csúcsán;

שבח לחורין, dicsőség a szabadaknak, — azaz a szabad emberek számára a viadal nagy mulatság;

גנאי למסכנין, de megalázás a szegények számára, — a rabszolgáknak az ily viadal nagy szerencsétlenség;

שבח למתים, dicsőség a holtaknak; a romlott világ dicsőíti a gladiatort, aki a küzdelemben halálát leli;

גנאי לחיין, gyalázat az élőknek; a tömeg nyugtalankodni szokott s káromkodott, ha a gladiator életben maradt;

חדיי לצפורין, öröm a madaraknak — az arcoleon a madaraknak nem bir ártani;

נסים לנונין baj a halaknak — a jeges (fehér) medve halakból él; felelet; ארקלין arcoleon.[1])

A Targumnak a szerzője a római életből lesett el egy vonást, a melyet aztán átültet a korábbi időkbe.[2])

Ha ebbeli nézetünk helyes, akkor nem szenved semmi kétséget, hogy a zsidók jól ismerték az arcoleont.

Nem lesz most már feltünő, hogy a midrás olyas valamit is tud közölni az arcoleonról, a mi a classicus forrásokban nem található; t. i. a midrásnak egy helyéből kitetszik, hogy az arcoleont megszólaltatták s szózatokat mondattak el vele,

[1]) A kiadásokban hibás a szerkesztés: a talánynak a lényege, az ארקלין szó, nem állhat a *kérdésben*, mert akkor nincs talány: e szónak helye a *feleletben* van, v. ö. a megelőző talányok szerkezetét. A nálunk olvasható felelet: כיהנא = kender, oly valakinek a glossája lehet, a ki a talányt a kenderre magyarázta, mivel az ארקלין szót nem értette.

[2]) A meglevő magyarázók e helyre nem elégítenek ki bennünket. Lewy Trg. Wb. I. 70. orkánnal adja a szót vissza; ámde van az orkánnak pl. feje? Mussafia, Rappoport E. M. 229, Schorr Hechaluz XII. 42. oraculumra gondolnak. P. Cassel, Zur Geschichte und Litteratur p. 23. פרקלין = procella szót állitja a szövegbe.

amiként, mint már kifejtettük, megszólaltattak egy kutyát vagy egy szoptató szamarat.

Sir rabba 1, 2. a következőket olvassuk: הדיבור עצמו היה מחזיר על כל אחד ואחד מישראל ואמר לו מקבלני את עליי״ והוא אומר לו הן והן מיד הדיבור נושקו על פיו לארקוליאן בן הדימה ולמדו התורה.

Csodálatos hely! mit jelent לארקוליאן בן הדימה?

A kifejezés még egyszer fordul elő; Sir rabba 1, 11: תורי זהב נעשה לך זו התורה שלמד אלקולאון בדעתו של הקב״ה.

Ezen utóbbi hely ép oly érthetetlen, mint az előbbi; mindkettő csak boszant bennünket s megszégyeniti találékony elménket.

Sok találékony elme foglalkozott már e nehéz helylyel, anélkül, hogy a valódi értelmét eltalálta volna.[1])

Nagyobb hasonlatosság, mint a minő e két szó: arcoleon s ארקוליאן között van, már alig képzelhető. Ami pedig בן הדימה szókat illeti, úgy ez bizonyára nem maradhat, hanem mint már többen sejtették בדודימה olvasandó: mint az arcoleon Didymában.

A passus igy forditandó: »Maga az isteni szózat keresett fel minden egyest Izraélből, ő kérdezte tőle: elfogadsz engem? ... ő pedig mondá: igen, igen! A szózat azonnal száján csókolta, miként az arcoleon Didymában (szokta tenni) s tanitotta a törvényre.« — A midrás fogalmat akar a felől nyujtani, hogy mikép hallhatja mindenki az isteni szózatot; példát vesz Didy-

[1]) Csak röviden említem a nézeteket. Mathnoth Kehuna szerint אלקולאן arabs szó, annyi mint: szeretet. Jede Moscheh kijavítja אסקולאין-ra. Rappoport E. M. 229. oraculummal adja vissza; Sachs, Beiträge II. 169. εὐρυχλεῖς-t lát benne; Cassel i. h. אסקולין = oscula = csók-ra gondol. Wünsche ugy fordítja, mintha állna לארקולון דדידומה, oraculum Didymában; messze megy Lindermann, aki igy olvas: לאסקולין מן הריסה = σχίσου αἱρέσεως »einer aus der Schule der Haeresie«, l. Deutsch Rahmer-féle Jüd. Literaturblatt X. Nr. 19. Schorr i. h. sok badarságot ir össze. — Lonsano ugy segít magán, hogy felvesz egy személyt, a kinek neve ארקוליאן, s a kinek anyja הדיסה. Személyre gondol Jastrow is (Magazin 1885, 145.); ő igy olvas: אלקולא בן אחותו של הדריונוס Akylas vagy Onkelos, Hadrian nővérének fia. Fürst az uj glossariumának pótlékában elfogadja Jastrow nézetét. N. Brüll Jahrbücher I. 171. igy olvas: אדקוליאון בן הסה = δείκελος ἐναέριος v. ἐναέρτης, talán auricularis stb. stb. Látszik, hogy a kérdéses hely mintegy kihívja az emberi ész találékonyságát.

máról, a hol a beszélőkészülék, mely mindenkinek megszólalt, amikor csak az illető akarta, arcoleon alakban volt ismeretes. Ne felejtkezzünk meg róla, hogy ama beszélő készülék főkép a tanitás közlésére szolgált, mint itt is: ולמדו התורה.

Ugyanazt mondja a második passus is: תורי זהב נעשה לך, ahol a נעשה kifejezés urgiroztatik: mesterséges uton készitünk neked arany thórát; de hogy lehet a tanitást *készíteni?* Felelet: olyan thóra, aminőt az arcoleon tanit. Isten szellemében; azaz, miként az arcoleon előadta a cynicus philosophusok tanait, ugy Isten tanát is az arcoleon adja elő.

E magyarázat mesterkéltnek tünhetik fel; ámde az ókorban több vonás is ismeretes lehetett a beszélőkészülékről, amire czélzás történik; mi pedig nem birván azt elképzelni, a czélzást nem értjük jól s az egészet nehézkesnek találjuk.

Berlin.

KRAUSZ SÁMUEL.

A szegedi zsidók történetéhez.

Alább a kútfők rovatában több rendbeli okmányt közlünk, melyek érdekesen egészítik ki dr. *Löw* Immanuel és *Kulinyi* Zsigmondnak »A szegedi zsidók 1785-től 1885-ig« czimű történeti műve, illetőleg emlékkönyve egyik fejezetét.

A szegedi zsidók vagyis inkább a szegedi izraelita hitközség történetében érdekes átmeneti korszakot jelent azon néhány esztendő, mely alatt *Pillitz* Dániel volt e hitközség rabbija. Nemcsak helyi, hanem általános szempontokból is érdeket nyer a hitközség és Pillitz rabbi közötti viszályos úgy azon jellemző részleténél fogva, melyeket az általunk közölt okmányok feltüntetnek. Különösen a rabbi qualificatói hitközségi administracció, közhatósági befolyás kérdéseinek vannak itt, érdekes történeti előzményei. Az okmányok egyébiránt oly világosan szólnak, hogy a következtetéseket mindenki könnyen levonhatja. Részünkről csak azon rövid megjegyzésre szorítkozunk, hogy az érintett monographiának a Pillitz ügyre vonatkozó részletén meglátszik, hogy az irók a most nyilvánosságra adott okmányokat vagy nem méltatták eléggé, vagy nem ismerték. Pillitz ügyét akaratlanul is némi ridegséggel tárgyalják, holott nyilvánvaló, hogy a szegedi zsidók egy részének önkénye mérgesítette el az ügyet, és hogy Pillitz mint rabbi is kitünően minősítve volt, *Schwab* képesítő okmánya egymagában véve melegebben hangol Pillitz iránt. Igen örülünk, hogy módunkban áll a kérdéses ügyet adatokkal megvilágítani, annál is inkább, mert a monographia irói Pillitz képességeinek méltatása mellett sok olyat is felhoznak, a mi Pillitz ellen szól, vall és rendén van, hogy az érem másik felét is megtekintsük. A »zsidó« és »izreelita« elnevezések történetéhez az alábbi okmányok szintén érdekes adalékot szolgáltatnak.

m. f.

IRODALOM.

A VÉRBABONA.

(Der Blutaberglaube bei Christen und Juden. Von H. L. Strack. Dritter Abdruck. München, 1891.)

A babonák és előítéletek története egyik legsötétebb pontja az emberi müvelődés történetének. A legnagyobb ámulattal tapasztaljuk gyakran, hogy mily szívós életüek az egyszer lábra kapott előítéletek és mily óriási közönséget képes néha a legbotorabb balhit hódítani. A zsidók története elég példát szolgáltat ennek megvilágitására, miért a zsidók elég gyakran voltak ezen tények szenvedő tanubizonyságai. Egyike azon kárhozatos előítéletből eredő vádaknak, melyek a zsidó vértanuk számát szaporították, az u. n. »rituális vérvád«. Csak néhány hónapja, hogy még felvilágosodott századunk utolsó tizedében is folyt zsidó vér a ki nem ontott keresztény vérért és bizonyára nem szolgálhat mentségül az, hogy Corfuban volt.

Ezen szomoru alkalom indította Strack berlini tanárt arra, hogy régebbi kutatásának eredményét e tárgyról most világosságra hozza. »Most — ugymond előszavában — azon vád, hogy a zsidók rituális czélra keresztény vért használnak, ismétlődni fog mindaddig, míg a czáfolat egyedül annak tagadására szorítkozik; mert nem lehet ennek elég ereje a vád megsemmisítésére, minthogy ezt nem okok, hanem hajlamok idézik fel.« Szerző ezért a vérvádat a vér jelentőségének szempontjából tárgyalja, melyet ez az egész emberiség hitében, vagyis inkább balhitében birt és bir és ettől várja a kivánt hatást. Vajha teljesednék várakozása.

Sokkal valószinűbb azonban, hogy, ugy mint számos más alapos és nagy tekintélyü czáfolat nem volt képes e gyalázatos ráfogást kiirtani, ugy Strack műve sem éri ezt el, mert a fanatizmus és rosszakarat piszkos, mélységes sötétségü oduiba nem hat be a tudomány világossága; fájdalom, pedig mindig

találkoznak Izraélnek ellenségei, kik nem szűkölködnek rosszakarat nélkül és a mi még sajnosabb, mindig találnak alkalmas talajt müködésük számára. Ennek daczára természetes, hogy Strack e becses könyvét igaz örömmel és elismeréssel fogadja az igazság minden barátja. A mi magát a munkát illeti, azon szűk határnál fogva, melyet szerző neki eleve kiszabott, meglehetős száraz rövidséggel tárgyalja az egyes pontokat s mindig a felhasznált forrásra utalja a kiváncsibb olvasót. Laikus számára azért kevésbbé alkalmas olvasmány, mint inkább alkalmas segédkönyv a szakember részére. A felvett szempont szerint először is azon különféle babonákat tárgyalja szerző, melyek az emberi és állati vérrel experimentáltak és csak azután tér át a »rituális vérvád« rövid, de tárgyilagos megvilágitására.

Hogy a vérnek az adott szó vagy kötött szerződés megerősitését tulajdonitották, azt a magyar történelemből ismeretes vérszerződésen kívül más népeknél is dívott hasonló szokás bizonyitja, miszerint majd embervért áldoztak vagy ittak ily alkalommal és pedig vagy idegen emberét vagy önmagukét (3—6. l.). Hogy mennyire elterjedt volt azon gyászos balhit, miszerint az embervér kitünő gyógyszer számos baj, főleg pedig a bélpoklosság ellen, azt szomoruan illustrálja azon két fejezet, mely az erre vonatkozó recipéket ismerteti. Bizonyára irígyelheti némely mai orvos a XVI. században élő Theophrastus Paracelsust, ki a bélpoklosság ellen oly egyszerű és hatásos szert ismer, mint: dosis sanguinis humani, semel in mense in secunda die post oppositionem. Nem kevéssé fog pedig némely jámbor hívő, ki a zsidók vérszomját lelke mélyéből gyülöli, azon megütközni, hogy Grácban a kegyesrendi barátok évenként egy fiatal embert, ki foghuzás vagy más csekély betegség miatt folyamodik segélyükhez, megölnek, még pedig oly kiméletes módon, hogy lábánál fogva felakasztják és agyoncsiklandozzák! Azután hulláját megfőzik és orvosság gyanánt használják fel. A legfigyelemreméltóbb a dologban pedig az, hogy épen husvét táján történik a fiatal ember eltünése! (18. l.). Különös csodaszer a kivégzettek vagy öngyilkosok vére és más hozzájuk tartozó dolog (20. l.). Iszonyu bűnökre csábitotta az őrületes babona a már ugyis bünös zsiványokat, betörőket, kik emberi testrészekből készült gyertyának a lát-

hatatlanná tevés bűvészetét tulajdonították (21.—23. l.). Több betegség gyógyítására képesnek képzelték a babonás emberek a különféle állatvért. Látjuk tehát Strack ez igen érdekes összeállításából, hogy a babona és balhit arra indította szánalmas hőseit, hogy elkövessenek olyat, a mit az igaz hit és józan ész szigoruan elitél és utál. Már most szükségkép azon kérdés tolul elénk, vajjon mily álláspontot foglal el a zsidó vallás a vér élvezésével és használásával szemben? Feleletül Strack nemcsak a biblia többszöri mindennemű vérélvezést tiltó parancsára utal, hanem a sulchan aruch és egyéb decisorok szabványaira is, melyek a vér teljes eltávolítását parancsolják az élvezendő husból; e szerint annak élvezését a legkisebb mértékben is tiltják és a jámbor zsidónál valódi vériszonyatot lehet észrevenni. Hogy mind a kétféle határozat csak állati vérről szól s nem emberiről, az csak azt bizonyítja — mondja szerző egész helyesen — hogy a zsidó számára az embervér élvezésének gondolata is elképzelhetlen volt és nem volt szükséges megtiltani.

Azután Maimonides és a sulchan aruch embervérre vonatkozó döntéseit közölve, Strack azon következtetésre jut, hogy »a zsidónak emberi vér mindennemű élvezése vallása törvényei szerint okvetlen tiltva van«.

De nem csak a vér tilalma vetett gátat az ez irányban fejlődhető babonának, hanem a hullának és hozzátartozó dolgoknak bárminemű felhasználásának megtiltása is. Azért is a zsidóknál az ókorban előforduló babona, mint gyógyítás állatvérrel és hullarészekkel, igen csekély terjedelmű; embervérről szó egyáltalán nem volt, ép ugy a középkorban is igen kevés és ez is a nem zsidó környezetből hatolt be. Ezek után már önmagától elesnék azon absurd kérdés: vajjon zsidó vallástörvény szerint van-e parancsolva vagy legalább megengedve keresztény vér használata ritualis czélokra? Strack 22 oldalon át foglalkozik az e kérdésre adandó felelettel, mert ámbár a fejtegetései szerint nemmel »kell reá válaszolni«, de tekintettel arra, hogy csak nem régiben egy 400 oldalos könyv szerzője nem átallotta erről irva, igenlő választ adni, bővebben akarja okadatolni tagadó nézetét. Mintha bizony okokkal lehetne meggyőzni az olyan embereket! Strack 5 csoportba foglalja okait, melyeket röviden ismertetünk, hátha ez által egyik-

másik hitsorsos is világosabb ismeretet nyer e tárgyról. 1. Sem a keresztény polemikusok legtudósbjai, sem azon kitért zsidók, kik uj *hitükhöz* való ragaszkodásukat fanatikus zsidógyülölettel akarták bebizonyítani, *nem birtak az egész, roppant terjedelmü halachikus irodalomban egy helyet is felfedezni, mely ezen gyalázatos vádat legkevésbbé is megerösitené!* »Azon proselyták különben — vallja be maga Strack a missionarius — kik a szóban forgó vádat a zsidóság ellen felhozták, ép oly rosszakaratu mint tudatlan ellenei a zsidóságnak, ugy hogy állításukra, melyhez bizonyítékokat füzni nem birtak, semmit sem adhatunk.« 2. Minthogy a vallásuk szertartásaihoz hűn ragaszkodó zsidók minden, a legnagyobb áldozatra is készek, hogy azokat végrehajthassák; igy tehát évenként mindenfelé széles e világon számos gyilkossági esetnek kellene előfordulni rituális módon, ha egyáltalán keresztény vér használata szertartás volna. Már pedig ilyenekről tudomásunk nincs, tehát nem is léteznek, hisz csak nem maradnának mind titokban a zsidóság oly sok jó barátjának szemei előtt. 3. A hol csak rituális vádról szól a hír, mindig oly mesés csodahírek között van, hogy történeti hitelre számot nem tarthat. 4. Minthogy az u. n. »érdekes esetek« tapasztalat szerint gyakran idéztek elő utánzási vágyból eredő bünöket, megtörténhetett volna, hogy egy bomlott eszü ember, ki véletlenül zsidónak született, azon őrült gondolatra juthatott volna a vád szünetlen hangoztatása folytán, hogy megízlelje, vajjon a keresztény vér tényleg más ízü- e mint a zsidó? Erről azonban tudomásunk nincs és még kevésbbé van rá adatunk! 5. Felsorolása azon zsidó, proselyta és keresztény írók műveinek, kik a rituális vérvád hamisságát kimutatták. A keresztény szerzők közül Delitzsch Ferenczen és Dalmanon kivül még Ganganelli Lorenzo olaszt és Mt. Caul Sándor angolt említi Strack. Végül a vérvád eredetéről szól, melynek keletkezési idejét a XII. századba helyezi, a mi igen késő s Joel M. (Blicke illető fej.) nézete, mely elég plausibilis megokolással a kereszténység 2—3 századába teszi, bizonyára figyelemre méltó. Keletkezésénnk «*oka* pedig első sorban, ha nem kizárólagosan, a gyülölet és irígység lehet.« Ez bizonyára megmagyaráz mindent, meg azon számos más, nem kevésbbé igazságos vádat, melyet a zsidóság ellen évszázadok óta szórtak

és melyek a zsidóság történetébe oly sürü sötét vérfoltokat jeleztek.

Miután szerző még átpillantja fejtegetésének eredményét, ujra kimondja hogy zsidó, mint ilyen vallása folytán, soha sem követhetett el gyilkosságot kereszténven. »A kereszténveknek pedig saját történetükön okulva, óvakodniok kellene azon vád hangoztatásától, hogy a zsidó vallás szerint szertartáshoz használnak keresztény vért, mert a 2. és 3. század keresztény hívői elég keservesen megszenvedtek e ráfogás miatt.« Strack e bámulatos hideg hangon írt könyve nyugodt tárgyilagossággal állította össze azt, a mi szükséges és elég is arra, hogy minden józan gondolkodásu ember, kiknek eszét nem tartja fogva rosszakarat és kinek érzelmeit nem keritette hatalmába fanatizmus és előítéletet, meggyőződhetik a »rituális vérvád« ocsmány voltáról és hazugságáról. Különösen a hit őrei, *és pedig első sorban a nem zsidó hitüek*, volnának hivatva, hogy e bő forrásokat nyujtó munka alapján minden módon és minden alkalommal hozzájáruljanak e sötét származásu vád kiirtásához, hogy az igaz hit uralkodjék mindenütt s ne az oly gyakran ártatlanokat sujtó balhit.

Budapest.

Dr. Bernstein Béla.

ZSIDÓ KÖLTÖK.[1])

Barátaim.

— Salamon ibn Gabirol. —

Költő, egy dalt a szerelemről!
Ne mindig fájó éneket;
A szerelem: ez égi mámor,
Minden fájdalmat eltemet.
Költő, egy dalt a női ajkról!
Kezünkben ég a borkehely,
Oszoljon el a komor felhő,
Költő, a borról énekelj!

Eleget kinlódunk a földön,
Szomorú dalra nincs idő,

[1]) Mutatvány szerző sajtó alatt levő könyvéből.

E habzó serlegről daloljon
S gyönyörbe ful a szenvedő.
Mutāsd, hogy ajkad csókra vágyik
S szivedbe' forr az ifjú vér;
Mutasd, hogy te is tudsz rajongni
Velünk a percznyi gyönyörén.

Hiába! . . . nem nyúlok a borhoz.
Fiatal szivem rég halott;
Fagyos, magába zárt természet
És tépelődő szív vagyok.
Mint gyermek is csak ilyen voltam,
Felhő borongott lelkemen;
Nem mossa el azt onnan, érzem,
A mámor és a szerelem.

Sehol helyemet' nem találom,
Búsan kóborlok egyedül;
Társam a gond, mely egy-egy könyben
Olykor izzó szemembe gyül.
Hiába égnek női arczok,
Hiába adtok meleget —
Barátaim, hiába minden!
Örökre bús ifju leszek.

Budapest.

Makai Emil.

TANÜGY.

Hitoktatásunk.

Zsidó Vallástani vezérfonal, szerkesztették *Halász V.* és *Schlésinger S.* Budapest 1891.

Talán mi sem bizonyitja jobban hitoktatási rendszerünk kezdetleges voltát, mint az évről évre szaporodó kézikönyvek sokasága, a melyeket a bibliografus az évelő könyvek közé fog sorozni, őszszel megjelennek, rövid időn át tán foglalkoztatni képesek a szakkörök figyelmét, eljő a tavasz, a könyv nem bizonyult jobbnak társainál, és nyáron már az egerek szedik magukba a sok tudományt. Ez a dolgok örök folyása, és ha nem érdekelne bennünket oly közelről még mulatságosnak is tünhetnék fel. Igy azonban a jelenségnek árnyoldalait kell figyelembe vennünk, és gondolkodni a dolgok végoka fölött. — Valamennyi ujonan megjelenő hittani hönyv a bibliának csak történeti részét veszi figyelembe, azokból egy csomó jól- roszszul érthető consequentiát von le, hozzá füz egypár általános ethikai szabályt — és ezzel kész az uj könyv. Ily körülmények közt csak egész természetes, hogy a könyv rövid idő alatt tuléli magát, mert nem az, aminek a zsidó szellemben megirt vallástankönyvnek lennie kell. Ha jól megy a dolog akkor még benne találjuk az ünnepek sorrendjét is, de hasztalan keressük benne a zsidóság rituális szertartásait, a melyek szerény nézetem szerint, ép oly fontosak, mint a történeti rész. Igaz ugyan, hogy ekként az iskola nagyon sok esetben összeütközésbe jut az élettel, de hát végre is szakitanunk kell a loyalitás politikájával, és vallásunk rituális részét csupa udvariasságból elhallgatni nem szabad.

Az előttem fekvő kézikönyv, a pesti hitközség uj tanterve alapján készült, és 80 lapon keresztül foglalkozik, a történeti részszel. 14 lapot szentel az ethikai résznek, 8-at az ünnepeknek. A történeti részben röviden összefoglalja népünk őstörténetét (1—11), elmondja a honfoglalás történetét (12—18), 4 lapon át tárgyalja Palesztinā földrajzát, azután a birák és a két első király történetével foglalkozik. — Az elbeszélések mindvégig könnyen megérthetők, jól folyó magyarsággal vannak megirva, és csak az egyes fejezetek bőbeszédüsége esik kifogás alá. Hogy Palesztina földrajzánál nem-e lett volna jobb a tiltott ételekről szóló fejezetet a második részbe felvenni, annak megitélését a szakférfiak helyes itéletére bizom. Az egyes fejezetekbe szúrt héber szavak teljesen mellőzhetők lettek volna, mert ennél sokkal fontosabb a rituális kifejezések ismerete. A szentirásból vett citátumok átlag jól vannak forditva, és csak három régibb minta után induló hibát kivánok itt felemlitteni. A 24 lapon חדלו פרזון ekként van fordítva: Puszták lettek a bekeritetlen helyek. חדלו nem jelenti: puszták lettek, és פרזון: nem bekeritetlen helyek. A 32-ik l. ולא נתכנו עלילות ekként van forditva: Ő megméri a cselekedeteket?! A 2-ik l. נשיא אלהים istenes fejedelem. A dekalógusban pedig Isten nem féltékeny, hanem buzgólkodó. Az általánosan használt »kohénok« kifejezés pedig legalább is magyarázatot érdemelt volna. Rossz magyarsággal van megirva a következő passzus: »Ott túl minden helyet szentté tette a kegyeletes emlékezet az ott járt ősökre, kivánatosnak Isten igérete, hogy ama tejjel mézzel folyó országban hosszú békés életet fognak élhetni.« A Salamoni templom pedig semmi esetre sem volt »szentegyház« (21. l.), mert ez csak keresztény kifejezés. A 35. l. a következő ékes passzust olvassuk »Saul már haza térni akar«. — »Eltemetődni« és »alázódik« kifejezések kerülendők.

Ezen hibákon kivül, még számos más is akad a könyvben, nagy része azonban igen jól és helyesen van megirva Igy pld. nagyon helyes a חליצה magyarázata Ruth történetében. És ha ezen hibák egy majdani második kiadásban mellőztetnek, és a rituális résznek is egy kis helyet szoritanak majd a szerzők, akkor a polgári iskola I. osztálya számára lesz jól megirt tankönyvünk.

Budapest.

Dr. Goldschmied Lipót.

KÚTFŐK.

228. sz.

A szegedi izraeliták történetéhez.

536.
1074. 846. Tanács.

Mi szabad királyi Szeged városának Főbirája, Polgármestere és Tanátsa adjuk tudtára jelen levelünk értelmével mindeneknek, a kiknek illik: Hogy minekutánna dicsőségesen uralkodó királyi koronás fejedelmünk szolgálattyát, a köz jót és ezen szabad királyi városnak további megmaradását érdeklő tárgyaknak folytatása s elintézése végett e miatt alólírt napon és esztendőben Tanács házunkba öszve gyülekezve együtt lettünk volna; akkoron a következendő tartalmu jelentés terjesztetett elő:

Polyák Simon és Sveiger Ábrahám által több hitsorsossaikkal is aláiratott, és a tek. Tanátshoz benyujtott A. alatti kérőlevél, melly szerént t. i. ők Bilitz Dánielnek a kebelbeli izraelita község által rabbivá lett elválasztását neheztelve, az én biztosi eljárásom ellenében is rögtönzési kifogással élnek, a most nevezett község többségének közgyülésbeni elválasztását megsemmisitetni — maguknak más rabbi választását megengedtetni, vagy az elválasztott rabbinak újjabbi próbatételre vonatását eszközöltetni kérik, — a folyó évi 304/611-ik p. sz. a. kelt h. tanácsosi végzésnél fogva alább, irottnak mint a kebelbeli izraelita község biztosának felvilágositás adás végett kiadatván — ez érdemben van szerentsém a tek. ns. Tanátsnak alázattal jelenteni: miszerént az egész A. alatti folyamodvány és annak kitételei csupán csak a fentnevezett Polyák Simon és Sveiger Ábrahám kebelbeli izraelita pártvezérek izgatást sugalló lelkületöknek egyenes kifolyása lévén, — hogy az abban hivatalos munkálatom ellenébe felhozottak magának a községi jegyzőkönyv kivonatjának tartalmai által, mellyek munkálatom tisztaságát tökéletessen bévalósitják, — czáfoltathassanak meg, a kebelbéli községtől a jegyzőkönyvi kivonatokat hiteles alakban a tek. Tanátsnak leendő bemutatás végett előadatni igényeltem, mellyre is a község elöljárósága a kivánt okiratokat a B. alá zárt nyilatkozatával együtt szolgáltatván kezemhez, — és abban azokat, mik a héber vallás és szokások irányában a fennebb nevezett és kissebbségben maradott elégületlenséget szerte szórni igyekező pártvezérek által az A. alatt felhozattak, megczáfolván, — egyedül az én biztosi munkálatom ellenében felhozattakra nézve bátor vagyok a következendőket felvilágosításul alázattal előterjeszteni.

A folyó évi januárius hónap 19-ik napján a kebelbéli izraelita községnél a mult 1845-ik évi községi bevétel s kiadásokróli számadások megvizsgálása — ugy egyházi gondnokok választása tekintetéből gyülést tartván, miután azon gyülésben mind a számadások helyeseknek, mind a községi pénztárok állapotja kielégitőnek találtattak, — mind végre a

folyó 1846-ik évre az előbbi egyházi gondnokok is, közkivánatra előbbi hivatásukban megerősitettek — az elöljáróság többsége által érzékenyen hozatott az fel, a mit Polyák és Sveiger is az A. alatti folyamodványuk 1-sö pontjában felhoznak, miszerént a jelen izraelita község már számos évektől állván, soha kebelében oly czivódások nem voltak, mint most, — elannyira, hogy atyafi atyafiával, testvér testvérével, férj hitvesével a legbotrányosabb gyülölségbe keveredtek« — egyedül azért, mivel noha, mint hiszik, az egész községnek többsége Bilicz Danielt valódi rabbijának kivánja, és az ellenében senki alaposan fel nem szólalhat — mégis e tárgygyal jelenig tisztában nintsenek, — kérvén az alább irottat, — a békességnek visszaidézése nézetéből is e végett közgyülés tartásra, — mellyre minden kebelbélí izraelita meghivatván, — a tárgy voks által döntessék el, annyival inkább, — mivel most többnyire az izraeliták mind hon vannak, — s februáriustól kezdve egész deczember végéig többnyire kereskedéseik végett szerte-széllyel lévén, külömben távol léttök miatt az izetlenség meg nem szüntethetik; millyetén a B.-hez 4NB alá zárt gyülési közkivánatnak, ugy szinte annak is, hogy a választási idő f. é. január 22-ikén légyen, engedvén, tiszti kötelességemnek esmértem.

Elérkezvén a kitűzött üdőhatár és arra valamennyi kebelbéli tökélletes koru izraelita rendesen meghivatván, az igen számosan öszvejött közgyülésben, — nem lévén senki is — ki Bilicz Danielnek, (kinek tudományossága a B.-hez 5NB, 6NB, 7NB, 8NB és 9NB alatti igen jeles dicsérettel ismértetik több nagyobb városi rabbik által el,) akár jó magaviselete és alkalmazása, akár értelmessége ellenében szót emelt volna, közkivánatra arra kivántatott voksolás, hogy Bilicz Daniel rabbivá vagy csak szónokká választassék-é meg? s 95 voks 7 ellenében, mint a B.-hez 2NB alá mellékelt, a közgyülés jelenléttiben felvétetett, felolvastatott és helybenhagyatott, ugy számossak által azonnal alá is iratott közgyülési végzésből kiviláglik — az emlegetett Bilicz Danielt rabbivá választá.

Ezen választása Bilicz Daniel rabbinak azon alkalommal, midőn, Polyák D., Simon a Tettes Ns. Tanáts elejbe nyujtott irásában a f. é. 221/455-ik sz. alatt a bíróságról lemondott, a Bhez 3NB alá zárt k. végzése által is ezen Tek. Ns. Tanátsnak helyben hagyatván és az alább irottnak e tárgybéli munkálódása helyeseltetvén, — azon Polyák D. Simonnak a pap választás ellenében felhozott okai ollyanoknak, mellyek figyelmet érdemlők lehetnének, el nem ismértettek, a jelenleg A. alatt felhozott okai pedig ugyanazon folyamodónak s társainak éppen azok s ollyanok, millyenek a 3NB alatti k. tanátsi végzés által felül haladtattak — melyek azomban a B. alatt mindinkább megczáfolvák.

Millyetén hivatalos eljárásom miként történte felvilágositásáról tészem a Tettes Ns Tanátsnak ezen alázatos jelentésemet. — Szegeden Mártius 1-sö napján, 1846. Tary Páll mk. főkapitán.

A. alatti záromány.

Tekintetes Nemes Tanáts! Sajnos panasszal előterjeszteni kéntelenek vagyunk, miszerént tek. Tary Páll főkapitány Úr és az izraelita község helybéli biztossa f. é. Január 19-én nálunk közgyülést templom attya

választás végett tartatván, akkoriba egész váratlanul Polyák Simon volt bíránknak meghagyta, hogy folyó évi Január 22-ik napjára s igy harmadnapra ismét az egész községet öszvegyüjtse, a mostani káplányunknak Biliczernek pappá, vagy rabbivá választása végett, s bátor nevezett bíránk megkérte tek. biztos Úrat, hogy illy rögtön egy gyülés alatt papot választani nem lehetne, miután még a káplányi szerződésének ideje sem tellett volna ki, mégis ő leginkább a község 9 tagból álló elöljárói egy részének, kik között két Deuts testvérek, két Auslenderek, szinte testvérek és Schlezinger, mint Deutsok sógora, kik közül némellyekkel a nevezett káplány atyafiságban is van, leginkább ezen atyafiaknak sürgetésére a fent érintett gyülést harmadnapra megtartatá, és a választást nem ügyelve Polyák Simonnak és többeknek közülünk kérelmére rögtönözve eszközölteté, — mivel pedig mi alább irtak ezen rögtönzött választásban jogainkat sértve találjuk, és abban meg nem nyughatunk, esedezünk azt vagy egészlen megsemmisitetni, vagy pedig lentebb előadandó kérésünket foganatosítatni, és pedig a következendő okokból.

1-ör. Hogy jelen izraelita község már 60 évek óta állván, soha kebelében illy czivódások nem voltak, s csak egyedül miolta Biliczer jött közibünk, gerjesztettek azon ingerültségek olly annyira, hogy azolta atyafi atyafiával, testvér testvérével, férj hitvesével a legbotrányosabb gyülölségbe keveredtek, és reménység sincs, hogy még ez köztünk lesz, a kibékülés malasztját élvezhessük, mert papunkat mindég egyes akarattal fogadtuk, és szokásban sincs egy zsidó községnél is, hogy ahol csak egy pap vagyon, — ott valaha annak megválasztása voksolás által eszközöltetett volna, hanem mindenki, szegény vagy gazdag, ki a Sachteres pénzek jövedelmeit egyaránt pótolja, beleegyezésével fogadtatott az fel — ugyanis az illy Sachteres pénzek jövedelmeiből tartatván nemcsak maga a Sachter, Rabbi és egyébb templom és község szolgáji, hanem eddigi épületeinket is egy részben ezen jövedelmek forrásából teremtettük, azért kelletvén egy lúdtól 7 és egy font marhahustól 2 krra a Sachter pézt fellyebb emelni, már ezekből következik, hogy

2-or. Országszerte sehol sints a zsidóknál szokásban, hogy Papjukat vagy Rabbijukat voksolás útján választanák, kivált a hol csak egy van, — minthogy az ily választásnak nem erőszakolva, hanem tiszta vallási szeretetből és közös akarattal kell felfogadás úttyán eszközöltetni, csak egyedül a község biráji és elöljárói, kik fizetést nem húznak, csupán betsületből szolgálnak, választatnak voks által, — annál fogva, miután mi alább irtak Biliczer megválasztását részint elleneztük, részint abban részt nem vettünk, és igy annak most is ellene lennénk, a csupán csak egyik felekezet által megválasztott Papnak választását, mint az egész község beleegyezésével s befolyásával történtet törvényesnek el nem ösmérhettyük; nem azért sem

3-or hogy a nevezett káplányt 3 évekre káplányi minőségbe fogadván fel, még ezen szerződési üdőbül 10 hónapok hiányzanak, ez üdő eltelte előtt még ugy sem lehetett volna az érintett választást eszközleni, mert igazságtalanság idő előtt azokra, kiknek már a káplányságra szerződésük

van, a pappá választás által ujjabb terhet hozni, — akarták már elleneseink ezen választást mindjárt első évben eszközleni és azért, a mint a Tek. Ns Tanáts is tudni méltóztatik köztünk számos veszekedések és surlódások történtenek, de a melyek akkoriban elháritattak, mert megigérték elleneseink, hogy Biliczer választását erőltetni nem fogják, — mindenek ellenére most mégis leginkább a fent érintett atyafiak reá vették tek. főkapitány urat, hogy f. é. Január 22-én ezen választásra rögtön gyülést tartson, holott az ily pap fogadásra elegendő meggondolási időt is kellett volna rendelni, és hagyni és több gyülési tanácskozást engedni, — azonban tek. főkapitány bíztos Úr rögtönözve tartatá meg a választást és pedig a választók közt találtatnak ollyanok, kik vagy soha, vagy ritkán járnak templomunkba, és hogy Sachteres étkekkel sem élnek, hanem keresztények mészárszékeikből hordatják a hust és magok cselédjeik által öldöstetett apró jószágokkal élnek — az illyesek pedig nem pótolván a község Sachteros jövedelmeit a pap fizetéséhez semmivel sem járulnak, azért ezen választáshoz joguk sem lehetne, – de

4-er. A nevezett Biliczer megválasztását többnyire annak fentebb is érintett atyafiai erőltették, pedig ollyatén községben, hol a papnak atyafiai vannak, — annak megválasztását nemcsak a zsidó be nem vett szokás, hanem a szegénység is tiltja, és bizonyosan, ha Biliczerben legkevesebb méltányosság léteznék, tapasztalván ennyi ellenszegülést, önként magának kellett volna a megválasztásnak ellentmondani, — és ez által pap léttére az ingerültségre szolgáló okot vallási kötelességénél fogva eltávoztatni, — nem pedig még azt élesztení és nagyobbitani.

5-ör. Még eddig papi tudományát sem igazolta, mert hiszen Fehérvárról, hol csak néhány évek olta lakhatnak zsidók, és 10 vagy 15 családnál több most sintsen, származván ide, ott is csak tanító és segédkáplány lévén, a rabbi tudományban annak rendje szerént be nem avattatott, mert nem állott nyilvános próbatételt ki, — mit hazánkban és minden mivelt országban köztudomány szerént, valamint minden tudós, orvos, ügyvéd magáról nyilván adni tartozik, — ugy a pap is és ő is nyilván adni tartozott volna; — mutat ugyan Temesvári rabbitól egy bizonyitványt, de ezt ide való atyafiaival, kik közt némellyek a temesi zsidó bíróval ismeretségbe vannak, és kinek Biliczer Sógora is, — esdekelvén ki, — kitől azt a temesi zsidó biró közben jártával könnyü volt kieszközleni, azért ennek hitele nem is lehet, — mert azt nem atyafiak által, — hanem nyilvános próbatétellel (examennel) kellett volna megérdemleni,

6-or. Mivel e szerént világos, miként papi tudományát, ugy mint azt egy valóságos rabbinak tudnia kellenék, nem értvén, a 800 lélekből álló községünk lelkészi kivánatának mindenben meg nem felelhet, és még ezen felül vallási tudománya ellen ollyatén kifogásaink is vannak, mellyek felett csak az ahhoz értő rabbinusok képesek kárhoztató ítéletüket kimondani, — ez okokból tehát kivánnyuk

7-er hogy papi tudománya felől három vidéki főrabbik által nyilván kihallgattassék, és pedig egyik kihallgató papot mi, másikat elleneseink, és a harmadikat ezen két megválasztott papok válasszák, kik ha öt ki-

hallgatva a rabbiságra alkalmasnak itéleudik, mi is beleegyezésünket adandjuk, — ellenkező esetre papunknak el nem fogadhattyuk, és kérjük a Tek. Ns. Tanátsot miszerént ezen egész választást megsemmisiteni méltóztassan, ha pedig ezt meg nem nyernénk, ugy végre

Ezennel ünnepélyesen és elhatározottan kijelentjük, miszerént mi ezen káplánt pappá választó közönségtől elválunk, és magunknak külön Sachtert fogadunk, az eddigi zsinagóga épületeinket s ahhoz tartozó közös javainkat miután azok a mi hozzájárultunkal, sachter pénzes adakozásainkból és egyébb ajánlatainkból szereztettek, és épittettek, kétfelé osztani és azokból a bennünket arány szerént illető részt nékünk kiadatni esedezünk, nem kényszerithetvén senki olly tanukat hirdető káplány rabbi választására, melly a mi vallás belső meggyőződésünk ellen van, és az izraelita békeszerető nyugalmát fenekestől felforgatja.

Mind ezek utánn rehát midőn kéréseinket megujjitanánk annak bejelentése mellett, hogy nem sikerülés esetében fellyebb is orvoslást keresni elhatározva legyünk, — mély tisztelettel maradunk A Tettes Ns. Tanátsnak. Szegeden, 1846-ik évi februárius első napján legalázatosabb szolgáji Polyák Simon mk., Sveiger Ábrahám mk., Kronstein Josef mk., Veiner Móricz mk., Ignátz Sveiger mk., Polyák Sándor mk., Princz Löbl mk., Princz Sándor mk, Móricz Princz mk., David Deuts mk, Szmetán Ignácz mk., Szmetán Josefmk., Kojetáner Károly mk., Jakob Sveiger mk., Mihály Fischer mk., Jonás Fischer mk., Jakob Stern mk., M. Kojetajner mk., Kohn Sámuel mk., Czinner Jakab mk., Paltisz Ignácz mk., Gerzon Pulczer mk., Josef Veisz mk., Gerzon Kojetájner mk., Sváb Jakab mk., Ábr. Breitner mk., Ábrahám Kock mk., Markus Kojetájner mk., M. Auslender mk., Jakob Kohn Magletter mk., Izsák Kohn Magletter mk., Jakob Willhof mk., S. Stern mk., Philipp Reiner mk., Rosman Jakob mk., Mayer Frey mk., Reiner Jakob mk., M. Policzer mk., Ignátz Deuts mk., W. Rosenthal mk., Polyák Jakob mk., Sal. Políczer mk., Lang Illés., Franz Lövinger mk., Simon Engl mk., Josef Reiner mk., Veisz Farkas mk., Goldstein Simon mk., Moses Polyák mk., Iricz Ignátz mk., W. Reiner mk., Náthán Auslender mk., L. Mandl mk., M. Policzer mk., Izsák Hajdutska mk., Lázár Losberin mk., Jakob Stern mk., Rozenberg Sigmond mk., Ábrahám Weisz mk., Fleischer Simon mk., Jakob Fleischer mk., M. Joachim Schäffer mk., Josef Slézinger mk. — Az eredetivel öszveegyeztette Kolb Ádám mk. hites jegyző.

B. alatti Záromány.

Tekintetes főkapitány Úr, községünk biztossa, különös tiszteletreméltó Urunk! Értésünkre esvén, hogy némely izraeliták nevében tisztelt Úraságod és községünk ellen folyó 1846-k évi februárius 6-án a Tettes Ns. Tanáts elejbe egy panaszos folyamodvány terjesztetett, miután mi, mint a kebelbéli izraelita község elöljárói azt lemásoltatván, magunknak kiadatttak volna, és abból átlátnánk, hogy az azon itt NB alatt hitelesitetten visszacsatolt folymodványt benyujtotta izraeliták, azon kivül hogy Tettes Uraságod részrehajlatlan és emlékezetet haladó időktől gyakorlatban levő szokásával községünknek, öszve hangzó igazságos eljárását e Ns.

város hatósága előtt büntetést érdemlő vakmerőséggel, mindjárt a folyamodvány bevezetésében és több helyein nyilvánossan gyanusitani nem tartózkodtak, — a rosz szándék meghiusultából származni szokott vak dühvel arra törekednének, hogy tiszt. Uraságod, mint hatósági képviselő törvényes felügyelése alatt, — mint az erről szóllo és ide 2NB alá mellékelt községünk jegyző könyvének hiteles kivonatából kétségtelen — rendesen eszközlött pap választásnak megsemmisitésére a Tettes Ns. Tanátsot birhassák, avagy hogy nékiek a községtől való elválás, és külön rabbi alatt más község alkotása megengedtessék — jól lehet meglennénk győződve, hogy 3NB alá ide boritott határozat ellenében (holt tisztelt Uraságodnak a kérdéses papválasztás köruli eljárása nyilván helyeseltetik) egy puszta ráfogások és ferde fogalmak halmazából álló rágalom teli panasznak oly fontosságot, hogy a teljes joggal eszközlött pap választás többször tisztelt Uraságod és az egész község cserben maradásával megsemmisitessék, hajlandó soha sem lészen a Tettes Ns. Tanáts tulajdonitani, és ennélfogva e tekintetből aggodalomra semmi okunk sem lenne; — azomban mégis, mivel a NB. alatti folyamodványra költ kegyes határozatban főkapitány Úrnak mint községünk biztossának fölvilágositó jelentése a Tek. Tanáts elejbe béváratik, hogy a többször emlitett NB. alatti folyamodványt benyujtotta izraeliták gonosz ármányaik és az engesztelhetetlen dühös gyülölség s örökös viszálkodás mételyét ápoló vallási egyenetlenség fölébresztését czélba vevő kárhozatos szándékaik lelepleztessenek, szükségesnek hisszük Tettes Uraságodat, előre bocsájtani, hogy a kérdésben forgó pap választás módjának községünk szokásai és a törvény határai között lett eszközlését hitelessen igazolni Tekintetességed köréhez tartozandónak vélvén, a NB. alatti folyamodvány erre vonatkozó részét érintetlenül hagyni illőbbnek találjuk, községünk nevében egész bizodalommal és alázatossággal méltóztassék hathatós közbenjárásával, a Tettes Tanátsnál azt kieszközleni, hogy a NB. alatti folyamodványt aláirta izraeliták a kérdésben levő pap választás megsemmisitését igénylő alaptalan kérelmüktől elmozditatván, az elválás és felsőbb helyekrei folyamodással való illetlen fenyegetődzésért jegyzőkönyvileg megrovattassanak; — mert

a) a NB. alatti folyamodvány bevezetésében foglalt azon állitás, »mintha Tek. Uraságod Deuts és Auslender testvérek és Schlézinger egyeseknek engedve rendelt volna Januárius 22-re pap választási gyülést,« egy a leghamisabb és legvakmerőbbek közül való — Igazoljuk, ezt 4NB. alatt levő közgyülési jegyzőkönyv kivonatával: Tagadhatatlan innét, hogy nem tisztelt Uraságod avagy egyesek akarattyának, hanem Januárius 19-én tartott községi közgyülés átalyános kivánatának volt a 22-én tartott pap választási közgyülés kifolyása

b) NB. alatti folyamodvány első pontjában az állitatik, hogy a községben egyedül azolta tapasztaltatnak egyenetlenségek, és viszályok miolta a rabbinak választott Biliczer Daniel köztünk van, illyest mit nem állitani, hanem bebizonyitani köllenék: Mit aligha sikerülne a folyamodóknak tellyesiteni községünk hasonlithatatlanul nagy többsége ellenkezőt iga-

zolni mindenkor kész lévén. — Egyébiránt hogy a község esmérje és természetéről a folyamodók kitisztult józan Fogalommal nem birnak, semmi inkább nem bizonyitja, mint a NB. 1-ső és 2-ik pontjában foglalt azon állitás, hogy a pap választás érvényességére megkivántatik, hogy a választó gyülés valamennyi szavazó tagja megegyezzen. — Ez azon képtelenségre vezet, hogy egyes tagnak ellenszegülése, ha nem volna is törvény, de megakadályoztatná az egész községet szabad működésében; vagy talán azért köllenék a kebelbéli izraelita községnek a papválasztási gyülés igen nagy többsége által ment 2NB-ből világos megválasztott köztiszteletben és szeretetben álló rabbijától megválni, mivel a község egy csekély és pedig minő! töredékének a megválasztott férfiuban tapasztalt tiszta jellem, korszerű felvilágosodottság és becsületérzés nincs inyére? — vagy talán a község midőn e parányi és minő! töredék zsarnokságához simulni, méltóságához nem illőnek tartván, azon ember, ki 5NB., 6NB., 7NB., 8NB. ós 9NB alá ide mellékelt hiteles oklevelek szerént arra nézve, hogy tellyessen kiképezett pap minden kifogáson felül áll, és a ki több ideig tartott káplánysága alatt, szelid, jámbor, szerény és istenfélő példás magaviseletével mindnyájunk szeretetét és a köztiszteletet megnyeré, rabbinak választá, vétkezett-é az fáj a folyamodóknak hogy szavazás útjánt történt a választás. De kérdjük mi, miért fájhat ez? — vallyon közgyülés szándékát kiesmérni nem legigazságosabb és becsületesebb eszköz-e a szavazás? hisz községünk egyedül közgyülésben és az illetők szavazása által nyilathozhatik; Ez igazságok ellen csak zsarnok emelhet szót!

c) a harmadik pontban az hozatik föl, hogy káplánsági szerződés szerént még 10 holnap lévén hátra, ennek kitelte előtt nem lehetett a választást megejteni, kérdjük erre mi, miért nem lehetett volna? hiszen a szerződés a káplány és község közt készült kölcsönös beegyezés utján a kötések természeténél fogva a kitűzött idő előtt is lehetett attól ellálni. Azt pedig még eddig a panaszolkodók be nem bizonyitották, hogy a már rabbivá lett volt káplán megválasztatásának ellene mondott volna, különben pedig a folyamodók részéről igen nagy illetlenség azt állitani, hogy az által, hogy az eddigi káplány rabbivá lőn megválasztva, jobban terheltetett a község. Mert káplányi fizetése hagyatott meg. Azutánn meg ki fogja a községtől megtagadni azon just, hogy közszükséglet fedezésére, ha éppen ugy hoznák a körülmények magukkal nagyobb terhet vessen ki.

Ez a község létébe vág — Illy jus nélkül község fönn nem állhat. Továbbá az panaszoltatik, hogy a választás eröltetve lett volna, ez merő rágalom, mit leginkább az, hogy rendes szavazás útján történt a választás, czáfol meg. Többnyire azt, vallyon a választási vagy egyébb gyülésekben mely tagok birnak határozó és eldöntő szavazattal, elitélni a község joga. Valamint a község véleményétől függött papot elöleges csőd hirdetés nélkül fogadni és választani, különösen nevetséges a panasz azon része, mellyben az kivántatik, hogy a megválasztott rabbi, az ügyvéd vagy orvosok módjára próbatétet adjon, mert valamint szokásaink és vallásunk szabályai szerént arra, hogy valaki rabbi állomásra jusson, egy főrabbi bizonyitványa elégséges, igy sem törvények sem felsőbbi rendelvé-

nyek illy tisztán vallási dolgokba nem avatkozván, a panaszkodók kivánata nem egyébb mulattató szélmalom harcznál. Mindezeken felül

d) Nem tartjuk feleslegesnek figyelmessé tenni Tek. Uraságodat és általa a Tek. Ns. Tanátsot, hogy a NB. alatti folyamodványt aláirtak közül némellyek, mint: Veisz Ábrahám, Zosef, Lázár, Rosenberg Sigmond, a község kegyelméből élvén, földhöz ragadt szegények, többen név szerént: Koch Sámuel és Ábrahám, Vilheim Jakab, S. Stern, Mayer Frey, Engl Símon, Goldstein Simon, Stern Jakab, a községbe szokás szerént magokat bé nem vétetvén, a község dolgába nem is avatkozhatnak; — nem kevesen végre, u. m. Szmetán Ignátz, Fischer Mihály, Kohn Jakab Maglettes, Salamon Policzer, Iricz Ignátz, M. Joachim Schäffer nemtsak a papválasztásba befolytak, hanem 4NB. szerént azt aláirásukkal meg is erősitették, és ennélfogva a folyamodók nagyobb része ollyas emberekből van öszve férczelve, kik a most emlitett tulajdonaiknál fogva, valamint számitásra nem érdemesek, ugy elegendő alapul szolgálnak nem kételkedni, miképpen a NB. alatti folyamodványt vezérekül aláirta egy-kettő, hogy szereplésük mégis fontosnak látszassék, nemtsak ügyefogyottakat és akik a község dolgába nem szólhatnak, hanem még olyanokat is, kik a választást saját nevük aláirásával megerősitették, eltsábitani nem pirultak.

Semmi figyelmet sem érdemel azon vád, hogy a választási gyülés rögtönözve lett volna, mert minden illető tag szokás szerént meghivattatott. És hogy tsakúgyan előre és idejében tudva volt minden illető által, abból kitetszik leginkább, hogy ritkán tapasztalt számmal jelentek meg az illetők — mit a szavazások száma igazol. És azután legalkalmasabb időben tartatott a gyülés, midőn t. i. a kereskedési ügyeikkel legkevésbé vagynak az izraeliták elfoglalva.

Alázatos kérésünk újjitása mellett hathatós pártfogásba ajánlottak mély tisztelettel maradunk — Fent tisztelt Uraságodnak — alázatos szolgáji: a kebelbéli izraelita község nevében annak elöljárósága.

B-nek NB. alatti zárománya

Tekintetes Nemes Tanáts! s a t. ugyanaz, a mi A) alatti zárományban foglaltatik.

2NB. alatti záromány.

Közgyülés 1846-ik évi Január hó 22-én Tettes Jary Pál fő kapitány és községünk tanátsi biztossa elnöksége alatt:

38.

Tiszt. Biliczer Dániel Úr eddigi hitszónok szozatozás útján *igazi rabbinak* mai naptól fogva (95. igen előszozat által 7 elleni szozat mellett) öt évre választatott. Fizetése az emlitett tiszt. rabbi Úrnak esztendőnként pengői ötszáz ft. — A mi pedig az esztendőnkénti fizetésének nagyobbitását illeti, tehát az az elöljáróságra és a választó község belátására bizatik, kik azt együtt környül állásilag annak idején határozzák.

39.

A fentebbi »1846-iki« közgyülés alkalmával határozattá vált, hogy Bach József L. határozatlan ideig, 4 t i. még máshol szolgálatot

kap a község pénztárából hetenként 4 pfrtot kegyelem pénzül kapjon; — a mi pedig annak a czimét illeti a község elöljáróságára bizatik. Deutsch Salamon mk. mint helyettes biró, Kohen Ábrahám mk., Deutsch Izrael mk., Auslender Simon mk., Kohen Károly mk., Schlesinger Jakab mk., Auslender Josef mk., Bernheim Ignátz mk., Kraus Moritz mk., Kraus Simon mk., Deutsch Márton mk., Mansberger Moricz mk., Ihausch Samu Ad. mk., Reiner Vilmos mk., Klein Josef mk., Lichtenberger Gáspár mk., Czinner Volf mk., Hölczer Salamon mk., Kojetaner Gabriel mk., Löwy Mayer mk., Czinner Dávid mk., Pollák Farkas mk., Bernheim Leopold mk., Bernheim Izsák mk., Lévi Mandl mk., Szécsén Sándor mk., Engl Salamon mk., Kleinman Jakab mk., Czinner Salamon mk., Auslender Jakab mk., Rosenberg Salamon mk., Reizinger Ignácz mk., Kramer L. mk., Kramer Mihály mk., Singer Vilmos mk., Policzer Salamon mk., Deuts Vilmos mk., Reizinger S. mk., Lebel M. mk., Báder Lévi mk., D. Salamon mk., A cz. Pollák mk., Lövinger J. mk., Reiner J. Josef mk., Rosemberg Jakab mk., Czinner Ignátz mk., Schvartz Dávid mk, Polyák Leopold mk., Iricz Ignátz mk., Khon Izsák mk., Veinberger Elias mk., Czipores P. Volf mk., Szmetán Ignátz mk., Pich Moricz mk., Goldberger Salamon mk., Krigler Josef mk., Veisz Herman mk., Schäffer M. I. mk. Mannsberger Ignátz mk., Szétsin Löbl mk., Lövinger Ferentz mk., Czinner M. mk., Khon Móricz mk., Deuts Sámuel mk., Deuts Sámuel mk., Auslender Adolf mk., Schönfeld Josef mk., Szegál Josef mk., Vogl Dávid mk., Pullitzer Lázár mk., Czinner Ignátz mk., Spittzer Móritz mk., Pollák Josef mk., Szmetan Herman mk., Policzer Moricz L. mk. Auslender Dávid mk., Báron Jakab mk., Hoffer Leopold mk., Khon Jakab Maglet mk., Khon Ábrahám Iránt mk., Fischer Mihály mk., Kotányi Herman iránt Czinner Moricz mk.

Hogy a fentebbi 38-ik és 39-ik számok alatt olvashatók az egész izraelita közönségnek közgyülésében hozattak és a 39-ik számnál 4 alatt ezen szavak t. i.: még máshol szolgálatot kap közgyülési helyben hagyás mellett iktattatott be, ezennel hivatalosan bizonyitom. Szegeden, Január 22-én 1846. Tary Páll mk. főkapitány és a közönség tanátsi biztossa.

Az illető elöljáróság meghagyásából adatott ki. Bauer Márkfi Herman mk. jegyző által (P. H.)

3NB. alatti Záromány.

1846-ik esztendőben boldog asszonyhava 26-ik napján Ns. sz. kir. Szeged városában tartatott tanátsi ülésből.

221 455. Polyák D. Simon helybéli izraelita birósága hivatalának letételéről és letétele okairól jövendőbéli óvására nyilatkozatát adván. — Ebbéli lemondásának jegyzékbe vétele mellett Tary Páll főkapitány oda utasittatik, hogy a lemondott izraelita biró helyében más birónak választását eszközölje; többnyire itt az is megjegyeztetvén, hogy a pap választás ellen, (melyre nézve a főkapitánynak eljárása helyeseltetik) felhozott okok nem ollyanok, mellyek figyelmet gerjesztők, és a lemondásra alkalmat szolgálhatók lennének. — Kiadá Aigner Imre mk.. főjegyző.

4NB. alatti záromány.

1846. évi Januarius hó 19-én Tettes Ns. Tary Páll főkapitány és községünk tanátsi biztossa elnöklete alatt tartott közgyülésben ugyanis Polyák D. Simon elöjáró Deutsch-Izrael esküdt, Auslender Simon esküdt, Deuts Salamon főpénztárnok, Schlézinger Jakab szószolló, Czinner Moritz szolló, Reiner Josef ifiabb, Lövy Vilmos, Czinner Ignátz, Khon Izsák, Svartz Markus, Sváb Jakab, Deuts Bernát, Veisz Vilmos, Lichtenberger Gáspár, Puliczer Lázár, Spitzer Móritz, Hoffer Leopold, Krausz Moricz, Hoffer Leopold, Pullitzer Márton, Schönfeld Josef urak jelenlétében, miután a főpénztárnok Deuts Salamon Úr s a beszedő Auslender Dávid Úr biztosilag és közgyülésileg valamint az egyházi gondnokok Lövi Vilmos, Spiczer Moricz, s Vogl Dávid eddigi hivatalukban 1846-ik évre is megerősitettek s azoknak községi pénztárok iránti számadásai a lefolyt 1845-ik évtől jóváhagyattak, szónokunk tiszt. Pillitz Dániel Úrnak rabbinussul leendő kineveztetése szönyegre jutván, Tettes biztosunk e kérdéses tárgyat a többség kivánságára folyó hó 22-én délután tartandó gyülésre — melly elnöksége alatt nyittatik — alkalmazá. Az illető elöljáróság meghagyásából adatott ki Bauer M. Herman mk. jegyző által. (P. H.)

5NB. alatti záromány.

Oklevél a pesti főrabbitul Héber nyelvből forditva.

Isten velem. — Ime ezen ritka szellemü és sok értelmességü férjfiu a kitüntetett tökéletes éles elmü Rabbi Pillitz Chanán-el Úrat, ki Pillitz Moisesnek fia, s a veszprémi község kebelébeni születettekhez tartozik, már régolta bölcs szivünek s az öröklétü mindenhatónak tanában erősen avatottnak, s ollynak ismérem, ki minden eréllyel kapuin szorgalmaskodván, minden tehetségével ügyekszik annak utait tudni. Ennél nagyobb mértékben tudatott vélem jelenleg tudománya bősége. Tényeinek őszintességies ajkai tetszetessége oda irányoznak: tant szaporitani, értelmességet kiterjeszteni, azok barátai közt, kik szózatára figyelnek. A Talmud s annak magyarázóinak mezején roppantott markolt fel, s birtokába sokat gyüjtött azon előbbi s utóbbi »Poszkim nevezetü tanulmányok kincséből, mellyek parantsaikhoz mi jó eleve magunkat szabjuk. Derült elméjével fellengőségekre száll, mélységek fenekére leférkezik. »Abája és Rába« tudorok vitatásukra nézve is szerezvén oly észbeli élvezeteket, miket okossan gondolkozó lélek szeret, szivének értelmességeinél fogva tudja is ő nem csak egy tárgyat a másikhoz hasonlitani, hanem boldogult előbbi és utóbbi hittudosaink szavaikat ugy felvilágositani s magyarázni, hogy ezek értelmeik napfényileg folynak; azon oknál fogva jelen bizonyitványom tanusitsa; hogy ezen szellemi férjfiu emlitett tisztelendő Chananél Úr érdemes összes vallási törvényekbe vágó, ügyek felül itéletet hozni, valamint minden elébe terjesztendő nagy s nehéz tárgy felől oktató utasitást adni. A böltsek tisztelete rá háruljon, tanszéken üljön, *Rabbi hivatalt viseljen, akármellyik izraelita községben*, mely öt választandja s kivánandja. Vajha Istenes ügyekezete sikerülne legeltetni nyájas bottal s diszpálczával az istenes s Isten birtokához tartozó közönséget a hittan és Isten félés

forrásain vezérelni, azt elmés szellemüképpen a böltség s erköltség csendes ömlésein. — Ezek az aláiró s petsételőnek szavai is Pesten csötörtökön 5605-ik évi Jisze hó 13-án Sváb Jehuda Löb mk. főrabbi a fentebbi községnél.

Hiven az eredetnek megfelelőleg magyarítá Szegeden 1846. évi febr. hó 16-án Bauer Márkfi Herman mk. több tudóstársulatok tiszteletbeli tagja »Selomok hasonlatai«, A lélek halhatatlanságáról s több magyar munkák irója, s a nagyérdemü szegedi izr. község jegyzője.

Jelen magyaritás az alól megirt község részéről is ezennel hitelesittetik. Költ Szegeden, 1846-ik évi febr. 16-án sz. kir. Szeged várossábani izr. község elöljárósága. (P. H.)

6. NB. alatti záromány.

Oklevél a Temesvári rabbitól. Héber nyelvből forditva. Isten vélem.

Az ide mihozzánk rándult, tisztelt és szép hirü férfiu vagyon ki az öseknek fiatal faága s mély gondolkozásu származottboli szülék fia, ki tisztelt Rabbi igen jeles kitüntetett tökéletes és szép tulajdonokkal fölruházott, kinek nagy hatása van a bölcsészetben, és tudományban, a tisztelendő Chanánél ur az, az ügyes tudós és kitüntetett Pillitz Moises Urnak azon fia, kiben isteni szellem tündökölve nyilatkozik, s kivel Isten vagyon, azt tanusitik és mondják irományukban a hires és kitüntetett nagy Rabbik t. i: a Veszprémi, Morai s községi Rabbi. — Őszinte viseletéről s cselekedeteinek igazságukról bizonyitik: hogy létezésétől fogva mai napig szinte Isten iránt hív s hogy kezeik papi ordinátióval támogatták innen s onnan, hogy az erényt hirdettesse, s hogy Rabbiképpen oktasson Izraelben. A mi pedig valóban még több a fentebbi megmondottnál, hogy már egész esztendeje annak, miolta meghivatalositattatott a a szegedi izraelita községnél s azólta mái napig egyedül jót hallottam rólla, naponként azt mondták: hogy hív pásztor ő, hív az Isten s Izraelita felekezete iránt, hogy előadásából értelmesség folyván, ajkai édességével vezéreli Jákob nyáját csendes ömlésében azon jó pályára, melly Istennek olly honjához emelkedik, hová a nyájunknak gyülekezni kell, — hogy mindnyájukat vezet engedelmeskedni — szavának s egyhangulag öseink Istenének szolgálni. — Azomban minthogy most hajlékomba került s én ő véle örvendezve »Szász« és »Poszkim« nevü tanulmányokbéli nagy értekezésekről s külömbféle tárgyakról vitattam s minthogy kérdező lelkem azt találta ő benne, amit óhajtottam t. i.: szőlők, és édes gyümölcsökhöz hasonló tanszavakat, mik szájában szépen rendezvék, s Istentől oly nyert szivet, mely érthet egy tárgyat a másikból, azért én is emelém föl kezemet őt szivestől, lelkestől áldani, hogy legyen oly zöldellő élő fához hasonló, melly azon friss vizek forrásain ültetett, mik a legnagyobb áldásu árból folynak s ő neki a diszitményt föltévén, a papi ordinatióval ugy támogatni, hogy Rabbiképen a Thora szerént oktathasson — ugyan is, mint akárki, hinni hozzánk hasonló, minden színelkedés, ócsárlat s részre nem hajlás nélkül, hogy tetszetet találhasson és szép tekintélyt Isten és embernél. — De igen erősen is reménylem, hogy ősatyáinak tiszta jámborságu erényükön, melly paizsull és vérteül szolgálandnak neki, tetszetet találand, ugy, hogy az ő Isten félelme ön bölcsességét megelőzze, s hogy az Istenfélők oltalma alatt nyugodván, azokkal társalkodandik. Az Úr Isen tárja ki néki iránt idő kincsét, a világosság kapui nyiljanak ki iránta, a fellengős tárgyu tudomány, az az: a tiszta »Halucha«-nevü vallási határozat érdekében, hogy igazsággal foglalkozzék, őszintén iteljen, a valláshoz támaszkodjék, s az igazság nyugvó helye ő nála legyen, mely következtében Istennek legszebb áldása rá háruljon, tisztelet s minden jó öt mindenkor fedezze ugy, mint lelkestől óhajtja az igasság iránt szólló, s az erényesség iránt pecsételő itt Temesváron 5605-ik évi sátoros félünnepek 3-ik napján. — Oppenheimer Creir Hirs mk. Temesvárban s annak kerületében főrabbi. (P. H.)

Hiven az eredetnek megfelelőleg magyaritá Szegeden 1846. febr. hó 16-án Bauer Márkfi Hermann mk. több tudós társulatok tiszteletbéli tagja, »Selomoh« hasonlatai, »a lélek halhatatlanságáról«, s több magyar munkák irója, s a nagyérdemü szegedi izr. község jegyzője.

Jelen magyarositás az alól megirt községrészéről is ezennel hitelesittetik.

Költ Szegeden, 1846-ik évi februaris hó 16-án szabad királyi Szeged Városábani Izraelia község elöljárósága. (P. H.)

7. NB. alatti záromány.

Oklevél a Veszprémi főrabbitól Héber nyelvből forditva. Isten vélem.

Jött elébünk egyike a szép ifiuknak, a czedrusokhoz hasonló nötelen ifiu, ki elágazott nemes származásu, s öreg törzsekü értelmesek s tudosokbol származik, — jött, — s hozott magával tanulságot, — mint ollyan, aki éles elmü, a ki tudományban tiszta jártas, ugyan is azon nötelen ifiu, ki jeles és jelességet üz értekezésben s vitatásban, a tudós Chanánél Rabbi az, ki az ide való s nyilvánossan megdicsért Pillitz Móisesnak a fia, s kivel sokat vitattam, a tudományban. Ugyan azt találtam, tele az Isteni áldással, mert betelté vágyát »Sász és előbbi valamint utobbi Poszkim« nevü tanulmányokkal, lévén birtokában sok (tanulmányok) mik által fontolva megmérhet és következtet oly tudós tárgyakat, mellyek az ugynevezett »Halucha« határozathoz képpest vannak. Jelenleg bocsájtkoztam véle hosszú s rövid tanulmányokba, és találtam, hogy mindnyájan a könnyük valamint a nehezek is a nála rendben, készen és szivében őrizve vannak. — Tanultsága az »Orach Chajim«, tuldományban igen tökélletes, annál nagyobb fokon tudja ő a »Thorach Deáth«-t s mindkettőben jártas. S miolta Székesfejérvárosban az izraeliták közt hivataloskodik, az Istenes közönséget nyájanként legeltetni, meg nem szünt szája a tanulással estve, reggel és délkor. — Naponként szép mondatokat szólván, a tudomány körül fáradozik nagy szorgalommal, nem pedig hanyagsággal. — A tudni vágyók vágyát kielégiti, szavai édesebbek az erősen folyó méznél, s van azoknak több izlettellyes értelme, mik dicséretre méltók, mint a folyó em-tej. Azért jelen soraim erejénél fogva fölemelvén kezemet, öt a papi ordiantióval támogatom, s szabadságot

adok neki, Jehuda és Efraim fiaik iránt Rabbiképpen itélni, és azokat oktatni ugy, mint a ki mi hozzánk hasonló, szinelkedés és ócsárlat nélkül és tetszetes mint a diszes. — Vajha emelkednék az ő fényes disze, s az ő tisztelete magasabbra szálna, hogy magasb állomáson diszitménnyel ruháztassék föl. — Hogy pedig ezen igasság hiányos ne légyen, azt is irtam be iránta emlékezetül, hogy az erény jobbán áll és istenfélés környezi őt. — Annyit attól ki a tudomány s tanulói tiszteletére szól itt Veszprémben Pénteken az Ómer 34-ik napján 5603-ik évben. Flesch József m. k. főrabbi Veszprémben s annak kerületében. (P. H.)

Hiven az eredetnek megfelelőleg magyaritá Szegeden 1846-ik évi Febr. hó 16 án Bauer Márkfi Hermann mk. több tudós társulatok tiszteletbéli tagja, »Selomoh hasonlatai a lélek halhatatlanságáról« s több magyar munkák irója s a nagyérdemű szegedi izraelita község jegyzője.

Jelen magyaritás az alól megirtt község részéről is hitelesittetik.

Költ Szegeden 1846-ik évi febr. hó 16-án Szabad Királyi Szeged Városábani izr. község elöljárósága. (P. H,)

8. NB. alatti záromány,

Oklevél a Moori főrabbitól Héber nyelvbül forditva. Isten vélem.

A tudós, jeles s kitüntetett éleselmü Rabbi Chananél a Veszprémi ifiukból, mint igen hires nagy derültségü Rabbiknak tisztelt ivadéka, már rég jelent meg előttem próba tétét kiállani én nálam azon papi tanulmányról, mi szerént az izraelita közönség oktatandó, és ahhoz már papi ordinátióval ruháztam fel kezeimmel. — De most vitatván vele jobban az Isten segéllyével ugyanis részletessen s erössebben ismét tapaszteltam, hogy ő igen jártas a »Sulchan áruch« szakaszaiban, s igen bizonyos azokban, szive értvén azokat kimutathatni, »Sász és Poszkim« eredetükből. — Azért én mint Rabbi ismételem, hogy ő kí mi hozzánk hasonló, Rabbiképpen oktasson, s itéljen mindenütt, hol őt az Isten ige érdekében kérdezendik. — Rabbi s bölcsnek neveztessék közönségnél, s Tanátsnál. Minden izraelita községnek szabad ő rá mindenütt bizakodni, az ő »Halucha« nevü oktatására nézve, mert Isten segélyével mind avval bir, a mivel minden izraelita pap. Illik is őt mindenütt a »Thora« iránt s az isteni tiszteletre nézve az öregebbek ülésével megtisztelni. Ezek az én szavaim, ki a Thora s annak tanulói mellett szólt itt Mooron Vasárnap a 2-ik Ádár hó 3-án 5603. esztendőben. Sterenfeld Grán Izsák mk. Moór s annak kerületében főrabbi. (P. H.)

Oklevél a községi főrabbitól.

Jóllehet a fentebbi nagy derültségü s hires rabbi nem szorult rá, hogy én bizonyitványommal megerősitsem szavaimat, mégis azon nagy szeretetből, melly magam és a fentebbi nőtelen rabbi közt fent forog, ezennel bizonyitom, hogy itt gyönyörködtem vele néhány nap »Gemara és Toszofeosz« nevü tanban s tapasztaltam, hogy vitatása nem csak az igasság alapján épitve volt, hanem hogy Isten a nőtelen nagytökélletességü Chananél Rabbit oly tiszta s derült ésszel megajándékozta, miszerint ért-

het egy tárgyat a másikból, s hasonlithat egy tárgyat a másikhoz, a mi fő elv vagyon a papi tanulmányban s biztositva vagyok, hogyha üdőt veend magának, helyesen itélni, akár a tiltó s szabaditó a tisztaságot és tisztátalanságot illető, akár pénzek ügyét érdeklő hit törvényekre nézve mind becses atyja, mind édes annya részéről állandanak jobb oldala mellett boldogult ősei a jeles Rabbik, őrizni őt, hogy Isten mentsen ne rongáltassék ama nagy rontó, a korszellem által, hogy ne cseréljen s váltson fel jót rosszal, s hogy ne tegye a világost homályossá, mert akkor csak nagyon sikerülend jövendője, mint is lelkestől óhajtja barátja Königsberger Löbl mk. községi rabbi. (P. H.) .

Hiven az eredetnek megfelelőleg magyaritá Szegeden 1846-ik évi február hó 16-án. Bauer Márkfi Herman mk. több tudós társulatok tiszteletbéli tagja »Selomoh hasonlatai, a lélek halhatatlanságáról« és több magyar munkák irója, s a nagyérdemü Szegedi izr. község jegyzője.

Jelen magyaritás az alól megirt község részéről is ezennel hitelesittetik. Költ Szegeden, 1846-ik évi február hó 16-án. Szabad Királyi Szeged Városábani Izrael: község elöljárósága. (P. H.)

Az előterjesztett iratok összeegyeztetése szerént egyrészről az izraelita község által már 60. évek olta e városban élvezett békés állapotának felbomlasztása és felzavarása egyenessen a papi választási kérdés feletti tanácskozásból még 844-ik év olta kezdetét vette, czivódásnak lévén tulajdonitható, de másrészről rabbivá választott Billitz Danielnek az izraelita vallás tudományokbani járatlansága a panaszkordók által felhozott esetben saját hibás eljárása által is elegendően igazoltatván, e tekintetből tehát Billitz Daniel, mint velős kifogás alá eső egyén rabbivá lett megválasztásának tanácsilag leendő helyben hagyása azon oknál fogva is elhalasztatik, hogy valamint azon izraelita községben papi választás kérdése miatt már a bőszültségig felingerült botrányos kedélyek lecsillapitatván, s törzsökössen kiirtatván, a csendes békesség foganattal azon községben ismét visszaidéztessék, s a panaszkodók is igazságos kérelmükhöz képpest tökélletessen megnyugtathassanak, ugy, nem egyes akarattal Rabbivá választott Billitz Daniel is a vallás tudományokbani járatosságát s Rabbi hivatásra való alkalmaztathatását kitüntethesse, nevezett Billitz Daniel az izraelita vallástudományai felett — három fő Rabbi előtt, kik közül egyikét a panaszkodók — másikat az ellenfelek és a két már ekként megválasztott Rabbi egy harmadikát választandják, — próbatételre köteleztetik, melly tanácsi határozat tartalmáról az izraelita község, ugy Billitz Daniel hit szónok is haladék nélkül gyüjtendő községi gyülésben Tary Páll kapitány, mint azon község biztossa által értesittetni rendeltetik.

Mellynek nagyobb erejére s állandóságára nézve adjuk ezen Városunk hiteles pecsétjével erősitett bizonyitó levelünket Szegeden 1846-ik évi mártius hó 2-ik napján tartott Tanátsülésből. — Kiadta Veszelinovits Bazil mk. Alljegyző.

VEGYES.

Irodalmi hirek. Megjelent és beküldetett: *Prof. Dr. Strack* H. L., Der Blutaberglaube bei Christen und Juden. München 1891. — *Neubauer A.*, Textes hebraico-italiens concernant les femmes. Róma, 1891. — *Dr. Rudolfer Antal.* A midras Numeri rabba. Budapest, 1891.

Az Athenaeum Kézi Lexikona, az összes ismeretek enciklopediája különös tekintettel Magyarországra. Szakférfiak közreműködésével szerkeszti Dr. Acsády Ignácz. Budapest 1891. Az első füzetről az egész sajtó meleg elismeréssel nyilatkozott. Immár a hézagpótló vállalat második füzete is megjelent s külső kiállításával, mellékletei nagy számával és belső tartalmával egyaránt igazolja a hozzája fűzött várakozásokat. Ez a füzet maga négy igen szép külön mellékletet tartalmaz. Az egyik szines műlap a 12 különböző bakteriumfajt teszi szemlélhetővé. Ezt követi Afrika nagy s legujabb adatok felhasználásával készült térképe; egy további kettős műlap az ujkori iparművészetről hoz 24 mintarajzot; végül a negyedik melléklet az Árpádok és a magyar Anjouk családfáját adja. A második füzet szövege az Állam-Arany közti anyagot dolgozza föl s csaknem kétezer kisebb-nagyobb czikket tartalmaz az emberi tudomány és ismeret összes köreiből különös tekintettel a magyar közönség igényeire. Első sorban a hazai viszonyok vannak minden czikkben, a hol reá alkalom kínálkozott, figyelembe véve s ez a füzet is a magyar irodalom, tudomány, szellemi élet és polgárosodás legkülönbözőbb anyagának roppant tömegét viszi be az olvasó közönség legszélesebb rétegeibe. Minden terjengés és felesleges kitérés nélkül szabatosan, népszerűen és mégis a tudomány modern szinvonalán állva adnak az egyes czikkek tájékozást a felölelt kérdésekről, melyek fontosságukhoz mért terjedelemben irvák s a hol lehet, irodalmi utasitásokkal is el vannak látva. A füzet nagyobb magyar tárgyu czikkei közt kiválóan érdekesek a három András magyar királyról, az Andrássyakról, az Anjou- és Árpádházról, az Apaffyakról szóló czikkek. Amerika, Anglia, némely természettudományi, orvosi, technikai, jogi, életrajzi czikkek, tárgyuknak megfelelően szintén bővebben taglalvák s mindenütt emlitvék benne a hazai vonatkozások is. Igen részletes az állattan történelme Magyarországon; bő az állatgyógyászatra, állattenyésztésre s az állatügyre vonatkozó nagy számu czikk; az ásványország termékeinél pedig pontosan megjelölvék a magyar lelhelyek, gyárak stb. Igy az uj füzet is valóban magyar szellemben készült s e szellemben igyekszik az ismeretek minden ágát, a tudomány összes vivmányait a hazai közönség körében terjeszteni. Épen ez a jellemvonás különbözteti meg a legelőnyösebben az összes eddigi hasonló munkáktól az uj vállalatot, mely a magyaros műveltség terjesztésének érdekeit tervszerűen és tudatosan törekszik szolgálni. Ismételve ajánljuk a közönség pártfogásába, mert benne olyan munkát kap, melyből a tudomány és ismeret minden ágában czélszerű utbaigazitást merithet. E mellett nemcsak az egyes czikkek élénk irálya kölcsönöz a Kézi Lexikonnak sajátos becset, hanem egészen önálló rendszerével szerencsésen ki tudja kerülni más Lexikonok száraz nehézkességét. Költőinktől vett idézetek, közmondások, népies szólásmódok élénkitik a munkát s kölcsönöznek az egésznek kiváló érdeket. A vállalat 40 két heti három ives füzetben jelenik meg s egy füzet ára 30 kr. A legczélszerűbb 3 frtjával 10 füzetre bármely hazai könyvkereskedésben vagy a kiadótársulatnál (Athenaeum Budapest Ferencziek-tere) előfizetni.

Dr. Kayserling. M. rabbi ur nem régiben »Sterbetage aus alter und neuer Zeit« czimen egy igen érdekes dolgozatot tett közzé, mely Zunz »Die Monatstage des Kalenderjahres« czimü művének folytatásaképen jelentkezik. Dr. Kayseling, Zunznak több adatait igazitja helyre és az utolsó két évtizedben a zsidóság kebelében vagy érdekei körül érdemesült elhunyt férfiak halálozási éveit és napjait, egész működésüket egy-két vonásban vonzóan állítja össze. Óhajtandó lett volna, ha a gyakorlati használat végett nemcsak a polgári, hanem a zsidó naptár időszámitás is felvétetett volna. Igy is azonban érdemes munkát végzett a tudós rabbi ur, melylyel széles köröket hálára kötelezett.

Zsidó költők. Nem szükséges, hogy e folyóirat olvasóinak Makai Emilt bemutassuk. Számos izben gyönyörködtünk remek forditásaiban, eredeti költeményeiben. Hiszen itt kezdette ő nyilvános költői munkásságát és a körünkben nyert őszinte elismerés és buzditás némileg tán szinte hozzájárult ahhoz, hogy az ő fényes tehetsége oly gyorsan kifejlődött. Annyi bizonyos, hogy ma az ifjú költői nemzedék sorában az elsők közt foglal helyet. Költeményein és forditásain igaz nemes költői hang vonul át. Nyelve tiszta és ment azon édeskés íztől, mely a zsidó közlemények forditásainak élvezetét sokszor annyira zavarja.

E fiatal költő az országos rabbi-képző-intézet hallgatója és innen van, hogy túlnyomóan a vallásos költészettel és a zsidó költőkkel foglalkozik. De mert ezt annyi sikerrel és a komoly törekvés minden jeleivel teszi, most, midőn a zsidó költészet kincsei egy részének művészi bemutatásával a zsidó szellemnek a magyar közönség előtt becsületet szerez, annak a reményünknek adunk kifejezést, hogy mint mindenképen hivatott, egy annyira nélkülözött teljes zsoltárforditással fogja megajándékozni a magyar közönséget. Makai folyóiratunk más helyén most egy verskötetre előfizetést hirdet. Melegen ajánljuk e felhivást olvasóink figyelmébe és pártfogásába. Magára a kötet méltatására annak idején visszatérünk.

Kötéllel. A budapesti aut. orth. izr. chevra kadisa czimen tudvalevőleg Budapesten ujabb idő óta egy uj chevra kadisa áll fenn. Ha e chevra kadisa megkülönböztetésül magát »orthodox«-nak nevezi, ez rendjén van. De hogy »aut. orth.« czimet vesz fel ma, midőn alapszabályai az orth. szervező szabályzat vonatkozó határozatai ellenére a belügyminiszterium által hagyatnak jóvá és midőn a chevra kadisára általában a testületi és nem az »aut. orth.« vagy más szervezeti szabályok nyernek alkalmazást, az éppen olyan furcsa, mint hogy az egylet magát még »izraelitá«-nak is nevezi, mintha bizony keresztény chevra kadisák is léteznének. Legfurcsább azonban az egyletnek a lefolyt ünnepek alkalmával szétküldött következő meghivója:

בע"ה.

אייער וואהלגעבאָרען!

זיע וועדען היערמיט ערזוכט, אן שמחת תורה ה'בעל צו דען הקפות אונד קריאת התורה ביים צווייטען דאוונען אומזאָהער אין דער סינאגאגע צו דרשיינען, דא זיע זאָגסט איינען נאָך צום בעשטיממענדען קנס בעצאהלען מיסען.

גבאי דחברה קדישא
דקהל יראים דפה.

דוק פאָן בערנהארד טרעבימש בודאפעסט ב. אָרציישעס הויס.

Hát komolyan az ilyen dolgokról szólni nem szabad. De azt az egyetlen kérdést még sem nyomhatjuk el, hogy miként állunk azzal a hires orthodoxismussal, ha a hiveket ünnepi napra kötéllel biróság terhe alatt kell a templomba huzni.

TÁRSADALOM.

Dr. Hirschler Ignácz.

Folyó évi november hó 11-én zárta le szemeit örök álomra azon férfiú, ki három évtizeden át felekezetünk ügyeinek legéberebb megfigyelője s intézője volt.

1861. évben, a mikor az absolutismus zord ideje véget ért és szabadabb áramlat kezdett végig vonúlni hazánkon, a fővárosi zsidóságban is megindúlt a mozgalom új hitközségi élet teremtésére oly czélzattal, hogy azzal az »autonomia« és »emancipatió« utjai és egyengettessenek. E reményteljes időben a fővárosi zsidóság közbizalma dr. *Hirschler* Ignácz felé fordult és őt ruházta fel a pesti izraelita hitközség elnöki tisztségével.

Ekkor vette kezdetét dr. Hirschler szereplése zsidó felekezeti ügyekben. Ő valódi *talentum* volt. Birt azzal a kiváló tehetséggel, hogy felekezeti ügyeinkben, melyek addig működési- és ismereti körén kivül estek, könnyen és gyorsan volt képes tájékozást szerezni, és a mit magába feltett, azt ritka ügyességgel és eszélylyel tudta feldolgozni.

Ugyanazon alapokon nyugszik most is a pesti izraelita hitközség igazgatása, a melyekre azt Hirschler harmincz évvel ezelőtt fektette. — Alig, hogy a hitközség szervezetét megalkotta, kiterjesztette figyelmét az országos szervezetre. Már 1862. évi augusztus havában nyujtott át egy emlékiratot a magyar udvari kanczellárnak, melyben az »országos izraelita iskolaalap« keletkezését és jogi temészetét előadván, azt a kérelmet terjesztette elő: hogy az ezen alappal összefüggő kérdések fölötti határozás végett egy, az ország izraelita hitközségeinek küldötteiből álló gyülés egybehivassék.

Időközben azonban már megint elborult hazánkban a politikai láthatár, és a bekövetkezett »provisorium« kormánya gyanakvóan tekintett a független önkormányzat eszméitől áthagyanakvóan tekintett a független önkormányzat eszméitől áthagyanakvóan tekintett a független önkormányzat eszméitől áthag

tott pesti izraelita hitközségi előljáróságra. Így történt, hogy a kanczellárhoz intézett kérvény kedvező elintézése helyett 1863. évi márczius havában azt jelentette ki a m. kir. helytartótanács, hogy a pesti izr. hitközség működő elöljáróságát törvényesen megválasztottnak nem tekintheti, minélfogva ezen előljáróság áldásos működését beszüntetni kényszerült. A sok enunciatió közül, mely az előljáróság visszalépési aktusát kisérte, kiemeljük Dr. Hirschlernek 1863. évi április havában Pest város tanácsához intézett beadványát, melyet már nem mint hitközségi elnök, hanem mint »szemorvos« irt alá. E beadvány dr. Hirschler tiszteletre ragadó személyiségét, tántoríthatlan akaraterejét és ritka tapintatát a legfényesebben tükrözteti vissza.

Az alkotmányos aera beköszöntével, 1867. évben, kilépett ismét a küzdtérre, melynek talaját a »provisorium« ideje alatt az Izraelita magyar egylet nagy gonddal ápolta. Csakhamar sikerült elérni a zsidók polgári- és politikai egyenjogusíttatását, de fenmaradt annak eszközlése, hogy felekezetünk mint vallástársulat is »épen oly szabad, önálló és autonom testületet képezzen, mint a keresztény autonom egyházak.« Ennek létesítéséhez fogott és fáradozásainak eredménye — a kongresszusnak 1868. évi deczember hó 10-ére történt egybehivása volt.

Tartozunk a történeti igazságnak annak kijelentésével: hogy *dr. Hirschler műve csupán a kongresszus összehivása volt.* A mi a kongresszuson történt és alkotva lett, abban neki vajmi csekély volt a része. Még kongresszusi elnökké történt megválasztatása is meglepetés volt dr. Hirschlerre s barátaira; ők más egyéniséget szemeltek ki e tisztségre, ki szintén disze volt már akkor is felekezetünknek, és azóta — kimagasló politikai alakká nővén ki magát — leghatalmasabb támaszaink egyikévé vált. De az összegyült kongresszusi képviselőkre akkora varázszsal volt dr. Hirschler személye, hogy az intéző körök az elnöki tisztség iránt történt előleges megállapodásuknak érvényt szerezni képesek nem voltak.

Nem szívesen engedett Hirschler a »haladópárti« kongresszusi képviselők közkivánatának. A mikor 1868. deczember hó 17-én a kongresszus III. ülésében az elnöki széket elfog-

lalta, a többek közt ezek voltak szavai: »Legyen szabad föltennem, hogy e megtiszteltetésben talán azért van szerencsém részesülni, mert kedves hitrokonaimnak nem egyszer volt alkalmuk a legközelebb lefolyt években tapasztalni azt, hogy *nézeteim az ezen kongresszuson tárgyalandó kérdésekre nézve sohasem közeledtek a szélsőségekhez, hanem egy bizonyos középvonalon túl nem mentek soha, és hogy mikor a fővárosi hitközség elnöke levén, a pártok felett kellett állanom, azoknak kibékültetésében némi kis részem volt.*«

A pártok kibékitése lebegett szeme előtt, de erre a kongresszus elnökének sokkal kevesebb idő állt rendelkezésére, mint a mennyit a mutatkozó ellentétek kiegyenlítése megkivánt volna. — A orthodox párt két árnyalata mindegyikének oly rabbi volt a vezére, a ki a kongresszusnak tagja sem volt. E rabbik egyike a vallásbéke feltételéül: *a rabbiszeminárium* felállításának elejtését jelölte meg; másika pedig azt kivánta: hogy az izraelita hitközségek *felekezeti népiskola* felállítására ne kényszeríttessenek. Az u. n. haladó pártban sem volt meg a kellő egyetértés; már a kongresszus első napjaiban alakultak e párt kebelében külön csoportok, sőt volt két »vacsorapárt« is, melyek egyike esténként »gazdag vezetője« asztalánál szokott találkozni. Ehhez járult még a fenyegető harcz a »rabbik« és »hitközségi előljárók« között, mely háború már azóta van folyamatban, a mióta Saadja, mint Gáon (rabbi) és Dávid, mint Exilarcha (előljáró) kezdték meg ezer év előtt a perlekedéseket.

Mindezen különböző irányú törekvésekkel szemben — melyek összeegyeztetése több időt igényelt, mint a mennyire a kongresszus együttlétét a minister kiterjeszteni óhajtotta — az lett tervbe véve, hogy a kongresszus bizottságokat választ a szervező szabályzatok kidolgozására, s e *munkálatok elkészültéig a kongresszus elnapoltassék.* Ha e terv keresztülvitetik, akkor vagy sikerül a bizottságokban lassú és higgadt megfontolás mellett, a kivánt egyetértésre jutni s ekkor a kongresszus a hozzá kötött várakozásoknak tán megfelelhet; vagy pedig meghiusúl minden békéltetési kisérlet az engesztelhetlennek látszó ellenzéknél és ez esetben a bizottságok munkája hasonsorsban részesült volna, mint azon bizottságé, melyet kebeléből az elnapolt és többé össze nem hivott katholikus kon-

gresszus küldött ki. Mindkét esetben meg lettek volna kímélve hitközségeink azon rázkódtatásoktól, melyeknek az utolsó két évtized izgalmaiban kitéve voltak.

De a kongresszus elnapolásába a képviselők beleegyezni nem akartak. Folytak tehát az ülések, melyek az elnököt szüntelenül foglalkoztatták és az 1868. évi deczember hó 30-án megválasztott bizottságok *az elnök befolyásától függetlenül* készítették el javaslataikat. A »községi szabályzat tervezete« már az 1869. évi január hó 28-iki ülésen lett napirendre tüzve, s ugyanazon évi február hó 23-án, a bizottsági munkálatok letárgyaltattak. Miután a szervezet keresztülvitelére egy 12 tagu »kongresszusi bizottság« választatott, az elnök a kongresszus ülésszakát befejezettnek nyilváníthatta ki.

Oly rohamosan és oly rendszertelenül készültek a kongresszusi munkálatok, hogy azok szerves egészükben senkit teljesen ki nem elégítettek. — Dr. Hirschler is, ki elnöki tisztsége folytán, elesett a pártvezérségtől és így a bizottságok munkálataitól távol maradt, csak némi önkormányzati alapot látott bennük, a melyen egy későbbi kongresszus változtathat, a szerint, a mint a tényleges viszonyok és a gyakorlati téren szerzett tapasztalatok megkövetelik. — Kitünik ez azon emlékiratából, melyet, mint a »kongresszusi bizottság« elnöke 1870. évi deczember havában a magyar országgyülés képviselőháza elé terjesztett. A képviselőház ugyanis 1870. évi márczius hó 18-án a kongresszusi statutumok kötelező erejét megszüntette és ennek folytán szükségesnek találta dr. Hirschler, mint az akkor még működő kongresszusi bizottság elnöke, a kongresszus összehivásának és tanácskozásainak történetét egy emlékíratban előadni.

Nem vitatja ezen emlékiratban a kongresszusi statutumok helyes voltát, hanem megelégszik azzal, hogy alkotandó törvény alapján, tehát »előlegesen törvényesített új zsidó kongresszus hivassék össze és ugyan a kongresszus mindkét pártja által közösen szerkesztett, semmi részről meg nem támadott választási szabályzat értelmében.« Tehát *csakis a kongresszusi választási szabályzat érvényét kivánta fentartani* és ezt is csupán azért, hogy annak alapján legális kongresszus ülhessen össze, az izraelita hitfelekezet törvényes önkormányzati joga módozatainak megállapítása végett.

E terjedelmes emlékiratot a képviselőház 1871. évi márczius hó 30-án tartott ülésében azzal határozta a vallás és közoktatásügyi ministerhez áttenni, hogy azt tanulmányozza, és azon esetleg előterjesztendő javaslatainál, melyek az izraelita hitügy szervezkedésére vonatkozandnak, figyelembe vegye.

Mire e határozat meghozatott, az úgynevezett orthodox párt már megalkotta volt külön szabályzatát és attól lehetett tartani, hogy e szabályzat felekezeti ügyünknek törvényhozási rendezése nélkül életbe fog lépni. Br. *Eötvös* Józsefet, kinek fenkölt szelleme s barátsága tették lehetségessé dr. Hirschlernek a zsidó felekezet autonomiája ügyében az eddigi eredmények elérését, már akkorra elvesztettük és örökét dr. *Pauler* Tivadar vette volt át. Hogy Paulert, ki az előzményeket nem ismerte, az orthodox szervezet jóváhagyásától visszatartsa, dr. Hirschler 1871. évi ápril hó 26-án egy beadványt intézett hozzá, melyben párhuzamba állítván a zsidó kongresszust a katholikus autonomia ügyével, óva intette a ministert, hogy a zsidó autonomia kérdésében »a törvényhozás hozzájárulása nélkül« semmiféle intézkedést ne tegyen. E beadványt, mely *utolsó okirata dr. Hirschlernek zsidó közügyben* és mely eddig köztudomásra sohasem jutott, alább (l. Kútfők 229. sz.) egész terjedelemben közöljük. Kitünik belőle dr. Hirschler Ignácz látnoki szeme; megjósolta abban jóval előre, hogy az esetben, ha a minister törvényhozási intézkedés mellőzésével, az orthodox szervezetet jóváhagyja, még egy harmadik és egy negyedik izraelita párt is keletkezik az országban, a mi által sok virágzó izraelita hitközség és felekezeti intézet tönkre fog jutni.

Mindamellett dr. Pauler az orthodox szervezési szabályzatot 1871. évi november havában életbe léptette s ezzel kezdetét vette a zürzavar, melyből mindeddig teljesen kibontakozni nem tudtunk. Még 1871. évben beszüntette dr. Hirschler a kongresszusi bizottság működését, fel lett állítva az országos iroda és azóta dr. Hischler nevével a hivatalos aktákban nem találkozunk.

De azok, a kik a felekezeti ügyeket azóta intézik, az ő tanácsát nem nélkülözhették, folyton érintkezésben állottak vele és mindenben, a mit tettek, dr. Hirschlerrel egyetértésben jártak el.

Csak Pauler ministersége alatt maradt ő tétlenül. Már

1872. évi augusztus havában, a mikor *Trefort* Ágoston vette át a vallás- és közoktatásügyi ministerium vezetését, ki kellett ismét lépnie reservájából. Az új ministert régi barátság füzte hozzá s így mi sem volt természetesebb, mint az, hogy tőle vette információit és általa jelöltette meg az irányt izraelita ügyekben való továbbhaladásra.

Az országos rabbiképző-intézet felállítása, az izraelita iskolaalap vitássá tett kérdésének megoldása, az izraelita anyakönyvi ügy rendezése és az izraelita hitközségek jogviszonyainak szabályozása, mindmegannyi látható eredményeit képezik az utolsó két évtizedben kifejtett fáradtságteljes tevékenységnek, mely eredmények az ő hathatós támogatása nélkül elérhetők alig lettek volna.

Mindezen intézkedésekben ő a szükséges attributumok megszerzését látta arra a czélra, hogy azok segélyével felekezetünk alkalmas időben a »törvényesen bevett vallásfelekezetek« közé való felvételét biztosabban eszközölhesse. Nem kecsegtette magát azzal, hogy e czélt — vágyainak netovábbját — életében elérje. Tudta, hogy minden felekezetnek hosszasan tartó küzdelmeibe került, míg *törvénynyel* biztosított jogokat szerezhetett.

A jövő generátiótól sokat várt. »Még sokan élnek azok közül, kik ifjúságukat »ghettó«-ban töltötték és most az egyptomi húsos fazekak után visszavágyódnak. *Egy új nemzedékre van szükség, mely a szabadság légkörében nőtt fel.*« Ezek voltak szavai, midőn meghiusulni látott egy kisérletet, mely a felekezet valamennyi tényezőinek közös actió czéljából való egyesítésére irányúlt.

A szabadság aerája alatt felnőtt új nemzedék pedig felekezetünknek nagyobb szolgálatot nem tehet, mint ha *dr. Hirschler Ignácz* emlékét velünk megőrízve, példáján felbuzdúl és annak törekvéseit érvényre juttatni igyekszik.

***

Visszaemlékezések dr. Hirschler Ignáczra.

Ön tisztelt szerkesztő ur azon kérelmet intézte hozzám, hogy a nagy halottal való együttélésemből néhány reminiscentiát közöljek. Infandum jubes renovare dolorem. Jóllehet az ő messzeelágazó korszakalkotó működésének tanuja voltam és noha vele közel egy félszázadon át tartó érintkezésben, mondhatom barátságban állottam, mégis nélkülözöm azt a hangulatot és képességet, mely megkivántatnék ahhoz, hogy e nagy élet fokozatos fejlődését a zsenge kezdettől fogva hatalmas kidomborodásaig ecseteljem. Hogy is tudnám én e szűk keretek közé szorítani azt, ami hivatott életrajzirónak kötetekben is alig sikerülne? Ehhez jár még, hogy e csodálatos lényről gyakorlott tollak politikai, hitfelekezeti és tudományos lapokban nem egy szellemdus rajzban már megemlékeztek, úgy hogy fel nem tehetem magamról, hogy én még valami jelentékeny vagy épen uj adalékokat nyujthatnék.

Ennélfogva t. szerkesztő urnak ezen egyes eseményekre vonatkozó gyenge elmefuttatással kell beelégednie, mely sem a rendszeres, sem a kimerítő dolgozat igényeivel föl nem lép.

Dr. Hirschler szelleme egy gazdagon ékített drágakőhöz hasonlított. Mohón szivott magába minden fénysugárt, jótékonyan árasztotta ki azokat és a ki akárhova illesztetvén be, a környezetnek díszét, ékességét képezte. Az ő rendkívül fogékony gyors felfogásu természete, a tudomány és ismeret minden ágaiban a legellentétesebb anyagokat csodálatos módon tudta áthasonítani és oly sphaerákba, melyek előtte teljesen idegenek voltak, s ott, hol a tapasztalatokban megőszült gyakorlati férfiú tanácsot adni nem tudott, ő közbelépésével világosságot és fényt derített. Ez magyarázza meg egy szemésznek rejtélyes átalakulását a magyar zsidóság törvényhozójává.

Midőn 1860. évben hazánkban a nemzeti élet ujjáébredt, a pesti izr. hitközség köreiben is mindinkább hangosabban nyilvánultak az elaggult, felelősség nélküli hitközségi igazga-

tás feletti panaszok. Az elégületlenek egy küldöttsége az akkori szokások szerint a városi hatóságnál emelt panaszt a zavaros, tarthatatlan viszonyok miatt és a bajok orvoslását kérte. Az akkori városbiró: *Gräfel* egy nagyobb bizottságot nevezett ki, melynek tagjai közé dr. Hirschler is tartozott, aki ugyan már akkor híres szemorvos, de teljesen peregrinus in Israël volt. A többi bizottsági tagok között, kik többnyire tisztességes kereskedők voltak, az alapszabályok alkotására szintén nem akadt Sieyès. Heteken át tanácskoztak jobbra balra, míg végre ennek eredményeképen Barnay Ignácz avult minták után egy silány szabályzatot terjesztett elő, mely senkit sem elégített ki. Egy álnok véletlen ugy akarta, hogy Barnay elnézésből a munkálatot porzó helyett tintával öntötte le. E zavar közepette dr. Hirschler úgy jelentkezett, mint mentő a veszélyben. Az addig alig észrevett fiatal szemész félénken egy javaslatot terjesztett elő, oly értelemben, hogy a hitközségi igazgatás az önkormányzat elvei szerint általános választás, nyilvános számadástétel az előljáróság felelőssége mellett stb. átalakíttassék. A Columbus-tojás feletti első ámulatot a nagyszerű és mégis oly egyszerű eszme feletti örömujjongás követte. Az alapszabályok kidolgozását, a választások vezetését és a szervezkedéssel összefüggő minden ügyet dr. Hirschler kezeibe helyeztek és az első suffrage universel-nél az ő neve került ki győzelmesen. mint a pesti izr. hitközség elnöke az urnából. Az esemény oly csodálatot gerjesztett, milyenről a mai nemzedéknek fogalma is alig lehet. Kiérdemesült előljárók a hitközség elpusztulását jósolgatták egy elnöknél, aki valószínüleg még azt sem tudja, hogy kimcha dipischa mit jelent. De csakhamar eltünt a » dethronizáltak« káröröme, midőn az uj elnök éles tekintettel az igazgatás legfinomabb részleteibe behatolni és legidősebb tagtársak fölé helyezkedni tudott. De nemcsak genialitással, hanem ernyedetlen szorgalommal és szigoru lelkiismeretességgel látta el hivatalát. Reggel, midőn váró- és előszobája, gyakran le egész a lépcsőig szembetegekkel telve volt, nap mint nap megjelentek a hitközségi szolgák, hogy megbizásokat, utasításokat vegyenek át; a házi rendelés után a gyermekkórház ellátása következett, ezután naponta látogatás a hitközségi hivatalban az ügyek elintézése végett, a mi után magán- és consiliaris gya-

korlat következett. Délután is bőséges házi rendelés és végül előljárósági és választmányi ülések tartása. Tanácskozások vezetésében alig volt párja. Már érdekes feje, körülvéve korán megfehéredett ezüst-hajjal, sötét, kifejezésteljes szeme, kellemesen csengő, férfias hangja, a derült humor, melylyel némely tüzes szónokot a tárgyhoz visszaterelt, vagy valamely czélszerűtlen javaslatnak bölcs értelmet tulajdonított: a tanácskozókat teljesen lebilincselte. Megtanította őket javaslatokat tenni, megokolni, leszavazni és nem egy tiszteletre méltó iparos vagy kereskedő e tanácstermet hálásan iskolájának tekintette, melyet a tanácskozás nagy mestere vezet. Ki nem csodálta őt a congressus alkalmával, midőn a javaslatok, módosítások rengetegében a lényeget rögtön megtalálta és midőn a szavazásoknál a bonyolult kérdések feltételét annyira egyszerűsíteni tudta. Az ötvenes években az akkori elöljáróság — Boskovits J. L. Fleischl Dávid, Weisz M. A. — azt tervelte, hogy az óriási templom építése által az Orczy-házban levő zsinagógát nélkülözhetővé teszik, még pedig ugy, hogy az utóbbi látogatókat esetleg karhatalommal fogják átvinni. Ebből nagy bonyodalmak származtak és elkeseredések a hitközségi tagok körében. Midőn H. a kormányzást átvette, első dolga volt, hogy ennek a lelkiismereti kényszernek elejét vegye és, hogy egy külön zsinagóga építésére, mely be is következett, hangulatot csináljon. Nem egy haladó párti aggódva rázta bölcs fejét az öregek iránti engedékenység miatt, de dr. H., aki épen nem volt megkeményedett doctrinaír, főképen azon volt, hogy a pártokra kiengesztelőleg hasson. E törekvése a fővárosban sikerült is. A vidék, mint a congressus tanusította, nemes törekvéseit félreértette. Hiu »következetesdi« távol állott tőle, mindig a nagy és egész lebegett szeme előtt, határozott volt és összeférő, tárgyalásokat folytatott az orthodoxia némely vezetőjével, sőt a híres liszkai rabbival is a congressus előtt és, hogy jutalmazták az ő béketörekvéseit! De minden keserű tapasztalat daczára gyülöletet és bosszut nem ismert. Soha életében valakit meg nem szólott. Gyakran barátságosan érintkezett képmutató gonosz indulatu ellenségeivel ugy, hogy a felületes szemlélő előtt következetlennek is tünt fel. Irodalmi tolakodó koldusokat, előkelőt játszó tétlenkedőket kegyetlenül kiutasított. Ellensége volt mindennek, ami reclam volt vagy ennek szinével

vagy izével birt. A tehetséget és becsületes törekvést mindenkiben rendkívüli módon becsülte, még a legközönségesebb kézművesben is. Hason tulajdonságokat még kevésbbé tehetséges egyéneknél is nagyra becsült, támogatta, előmozdította és alkalmas helyekre állította őket. Az a csodálatos körülmény, hogy magát gyakran felületes, jelentéktelen emberekkel vette körül, szintén abban lelheti magyarázatát. Oly férfiaknak kik az állam vagy társadalomban, művészet és irodalomhan felküzdötték magukat, feltétlen elismeréssel adózott és ezen önkéntes alárendelés nézetein gyakran oly mértékben uralkodott, hogy ezen feltétlen meghódolás nem ritkán itéletének önállósága iránt is csendes kételyt ébresztett.

A legnagyobb mértékben megbízható sőt rendíthetlen volt ragaszkodása és odaadása barátai és jóakarói iránt. Vádak, besugások és hirhordozásokat soha meg nem hallgatott. Ismerősei és közötte soha szakadás nem történt és megannyi *minden körülmények között* megingathatatlan bizalommal számíthatott reá. Barátai és barátnői közül többeket ismerek, kikkel 30—40 éven át hűséges levélváltást folytatott, tanácsot adva résztvevően és áldozatkészséggel. Hogy ha a lélek és szívből eredő ezen ömlengéseket napvilágra lehetne hozni, mekkora emelő és nemesítő élvezetet nyujtana az! Finom ismerője és mestere volt az irálynak; az ő saját munkáival majdnem soha sem volt megelégedve. Kedvencze és mintája *Göthe* volt, kit nem haszon nélkül olvasott, mert nem egy fordulat beszédében kimért előkelőségénél fogva a figyelő tanítványra vall.[1])

Az érintkezésben is minden czikornya nélkül tiszta és választékos nyelvre törekedett és közeli barátoknak gyakran mosolyogva javította ki egy-egy hanyag kifejezését, ha az az ő finom hallását sértette. Feltünő könnyüséggel sajátított el idegen nyelveket. Francziául és angolul nagy elegantiával beszélt és irt és az odavágó nyelv és tájszólások nagy kincse felett is rendelkezett. Az utolsó években Lafontaine füszerezte minden napi reggelijét; Sainte Beuve, G. Sand levelezései és

[1]) Néhány évvel ezelőtt történt, hogy a Hempel-féle Goethe-kiadás grammját, mely a kereszt jelvényéről kissé pogány módon csattog, Goethe-mentés végett helytelenül értelmezett. Dr. Hirschler, neve alatt a szöveget a »Magaz. f. d. Liter. d. Auslben helyesbítette.

mások elüzték fájdalmait, különös üdülést talált Littré Dictionnaire-jén. Midőn H. Bécsből és Párisból hazatért,[1]) a magyar nyelv előtte egészen idegen volt és az orvosi egyletben, mint sok más, tudományos előadásait az első években német nyelven tartotta; de rövid idő multán H. correct magyar nyelvü előadásokkal lepte meg a tagokat, ugy hogy nem sokára titkárrá majd pedig egyleti elnökké választották. A hazai nyelvet szóban és irásban meglehetős ügyességgel, ha nem is absolut tökélylyel kezelte. A hazai tudományos egyesületekben kifejtett müködése, az ő szakadatlan közremüködése az izr. magyar egyletben a magyar hitszónoklat meghonosításánál stb. azon hévteljes buzgalomról tanuskodnak, melyet a magyar nyelv terjesztése érdekében kifejtett, de sokkal több és helyesebb érzéket tanusított ugy az orvostudományi, mint culturalis terén keletkezett mozgalmak iránt és sokkal felvilágosodottabb is volt, mintsem hogy az egyedül üdvözitő chauvinismus türelmetlenségébe essék.

Midőn Thun Czermák, Langer és Brühl hírneves tanárokat a pesti egyetemhez helyezte át, dr. Hirschler sólyom tekintetével átlátta, hogy a hazai tudomány érdekében áll, ha az orvosi tudomány ezen herosai és az itteni capacitások között hidat ver és ily módon amaz állítólagos germanizatorokat barátságosan és észrevétlenül a magyar ügynek nyeri meg, a mi sok tekintetben szerencsésen sikerült is. Tudományos magyar-német dualizmus keletkezett Balassa, Semmelweis,

[1]) Sokak előtt ismeretlen lesz, hogy H. mielőtt Párisból hazatért, Londonban *Pulszky* Ferencz a magyar kormány akkori nagyköveténél jelentkezett a végből, hogy orvosi szolgálatait a magyar hadseregnek felajánlja, de jelentkezését elkésettnek nyilvánították. Hazaérkezte után ugy 1850 táján dr. Glatter Eduard — aki báró Geringer alatt protomedikus volt — a szt. Rókus kórházhoz fő-szemorvossá nevezte ki. Brunner kórházi igazgatótól kapott ugyan két szobát, de beteg és segédkezés nélkül, ugy hogy müködését alig kezdhette meg. Midőn aztán magántanárságért folyamodott, az akkori rektor: Tognio Lajosnál tisztelgett. Ezen legsvarczgelbebb hírében álló panszláv H.-t a legdurvább insultusokkal fogadta és midőn ez távozni akart, a dühöngő az ajtót rázárta mindaddig, míg H.-t egy teljes órán keresztül a leggyalázatosabb főleg zsidóellenes sértésekkel elhalmozta. H. lelke mélyéig sértve, illetékes helyen nyert tanácsra Albrecht főherczeg akkori kormányzónál kihallgatást vett és panaszát irásban is beadta. És milyen sikerrel? Hirschler rendőri megrovásban részesült és neve mint veszélyes egyéné a fekete-könyvbe jegyeztetett.

Wagner, Markusovszky, Lumnitzer és Hirschler között egyrészt, a nevezett német tudósok között másrészt. Czermák előadásokat tartott az orvosi egyletben, jelesül a gégetükörről és mint phisiólogus olyan férfiakat nevelt, mint Balogh Kálmán, Kétli Károly és Stiller Bertalan stb. mint laryngologusok bold. Hermann Adolf főorvos, Navratil stb. dicsekedtek az ő utbaigazításával. Hirschler eljárt Czermak felolvasásaira, hogy magának az annak idején felszinre került Helmholz, Donders-féle stb. felfedezéseket elsajátítsa.

Azonban buzgalma, melylyel előkelő baráti körének segitségével a hazai tudománynak szolgálni kivánt, a legkeserűbb tapasztalatok forrása lett számára. Ugyanis 1860. évben, midőn a németek elvonultak, Török János lapjában felhangzott a kiáltás: Hirschler és társai a legveszélyesebb germanizátorok voltak és azért hazaárulóknak tekintendők. Egy reactionarius orvosi lap készséggel vállalkozott arra, hogy sokszorosított visszhangja legyen e kiáltásnak, midőn »Hirschler és czinkostársait« ismételten és növekvő kiméletlenséggel irt czikkekben üldözte és komolyan vádolta. Az orvosok és tanárok tisztességes köreiben az indignatió vihara támadt ezen aljas denunciatiók felett, melyek az akkori politikailag izgatott napokban a bántalmazottakra nézve nem minden veszély nélkül valók voltak.

Az orvosi egylet becsületbeli kötelességének tekintette, hogy a megtámadottaknak segítségére siessen, a mi azonban számos nyilvános tanácskozások daczára sikerrel azért nem járt, mert az egyleti alapszabályok — mint Solonnál — módot nem nyujtottak arra, hogy hasonló cselszövő rágalmazók megbüntethetők legyenek. Ennélfogva az alapszabályokba egy külön büntető szakasz lett beillesztve és ezzel a megtámadott derék férfiaknak dicsteljes elégtétel nyujtva.

Hasonló alkalmakkor, sőt sulyos sorscsapások között imponáló törhetlen akarata fényesen érvényesült. Impavidum ferient ruinae. Mint az ő nagy, weimari eszménye, ő is szakadatlan munkásság és változatos tevékenységgel igyekezett az elhomályosult szemhatárt megvilágítani. Még hosszu évek kínos szenvedései között sem panaszkodott soha. Ellenkezőleg látogatóira kellemesen hatott; társalgása leginkább az irodalom körül mozgott, majdnem soha politikai, legkevésbbé azonban városi

események körül. Csak a müncheni »Allgemeine«-t olvasta, de helyi lapot nem. [1]) Utolsó időben legszivesebben foglalkozott a classikusokkal. Midőn a mult télen említettem előtte, hogy Popé Iliadejét legközelebb elővettem, Homer, Tasso és Ariostról kezdett beszélni, szellemdusan jellemezve mindegyiket. Virgilből a Georgicát tette első helyre, ezen nézeten van Dryden, Virgil legnagyobb fordítója is.

Egy más alkalommal nemrég azt mondám neki, hogy Voltaire-t, a drámákat és kisebb költeményeket kivéve, befejeztem. Azon kérdésére, hogy Voltaire Epître à Horace-át ismerem-e, tagadólag feleltem, mire aztán lelkemre kötötte azokat lés hirtelen felegyenesedve karszékén, melyben betegsége legnagyobb idejét töltötte emelkedett, hatalmas hangon és a legtisztább hangsulylyal a következő verseket recitálta:

Avec toi (Horace) l'on apprend à souffrir l'indigence,
Á jouir sagement d'une honnête opulence,
Á vivre avec soi-même, à servir ses amis,
Á se moquer un peu de ses sots ennemis,
Á sortir d'une vie, ou triste, ou fortunée
En rendant grâce aux dieux de nous l'avoir donnée.

Az idézet még fájdalmasan cseng fülemben, mintha e szavakban kivánta volna életére vonatkozó számadását egybefoglalni. Majdnem elrémülve szemléltem e nagy lelki erőt, mely megtört teste felett oly fényesen diadalmaskodott. A még csengő hangok hallatára elgondoltam Goethével:

»Ihr bringt mit euch, die Bilder froher Tage
Und manche liebe Schatten steigen auf.«

Egyik dicséretre méltó tulajdonságát képezte, hogy olvasmányainak gyümölcseit másokkal is élveztesse, tudományos vagy szépirodalom terén egyaránt. Szelleme teleszitta magát villamos fluidummal, hogy minden érintésre serczegjen, szipor-kázzék otthon, barátok körében és tudós egyesületekben. Kedvencz iróit: Homer és Sophoklest, Goethet, Shakespearet évek előtt mesterségesen adta elő, és nem egy olyannak kedélyére, kinek bölcsője felett e sajátos költemények eldalolva nem let-

*) A M. Zs.-Szemlét egy fővárosi jeles szemész olvasta fel előtte. A társadalom rovatában foglalt czikkek egy némelyikéhez, különösen azokhoz, melyek a szervezési kérdéseket érintették, még csak halála előtt néhány hónappal beható észrevételeket füzött.

tek, gyengéd kényszert gyakorolt; néha a költészet mysteriumait oly proselytákra pazarolta, kik az apostolt imádták a nélkül, hogy tanai által meggyőzve lettek volna. Híres felolvasókat, mint például Holtei-t és másokat, szivesen hallgatott és nem egy művészi hatóeszközt leshetett el tőlük. Ékes szónok volt, hatásteljes és eszmegazdag. Került minden köznapi bombasztot, gondolatait átlátszón adta elő és hallgatóit mindig lekötötte, a szükséghez képest fellelkesítette. Tolla könnyű szárnyalásu de előkelő volt, nyelve sima hibátlan, néha hideg. Goethe mellett előszeretettel olvasta Ranke a történész műveit, amint azt a finomabb érzékű olvasó levelei és dolgozatán észre is veheti.

Az irodalom és tudomány szorgalmas tanulmányozása mellett a nagy természet és kincsei iránt melegen érdeklődött. Nem mult el év, hogy szünidejét arra ne használta volna ki, hogy a természet ölén az élethivatás fáradalmait kipihenje, és hogy ott uj erőt gyüjtsön a további küzdelmekre. Miután ifjuságában Olasz-, Német-, Franczia- és Angolországot, valamint a Svájczot ismételten beutazta, és a cultura helyeit megelégelte, később tisztán a természet élvezetének adta át magát. Daczára csak közepes erejü testalkatának, bátor hegymászó és tourista volt. A természettani földrajz terén nem mindennapi ismeretei voltak: előszeretettel tanulmányozta a kitűnő földabroszokat, a nagy hegyláncokat, a folyók összefüggését a tengerekkel. Bejárta a völgyeket, hogy a népjellemeket tanulmányozza, gondosan kerülve a divatfürdőket és a fényűzés székhelyeit. Rendszerint egy baráttal utazott, aki aztán gazdag természet ismével megrakodva tért haza. Balassa tanár egyszer egy nagyobb szünidei utat tett Hirschlerrel és előbbi éveken át nem tudott eleget beszélni azon emlékekről, melyeket szellemdus utitársának köszönhetett. Az utolsó években asthmaja miatt magasabban fekvő üdülő helyeket kellett felkeresnie, nevezetesen Tirol és Steiermarkban. Egybegyűjtött tapasztalatait szellemes levelekbe fektette, melyeket névtelenül a »Wiener Mediz. Wochenschrift«-ben adott ki.

Utazásainak időrendi felsorolása hű tükrét képezné majdnem harmincz év óta tartó betegeskedésének, mely őt mint Faustban a pokol szelleme, mindinkább szűkülő körbe fogta. Miután elébb külföldön, hegymagaslatokon és erdei levegő-

ben keresett gyógyulást, nemsokára a közelebbi Austria és Magyarországra kellett szorítkoznia, majd városunk határainak korlátai, végül pedig kórszobájához lett kötve. Hősként küzdött hosszantartó testi szenvedéseivel, életfolyásán át nehéz lelki és kedélyi kínok gyötörték, de megtörni nem tudták; hivatásának tudományos terén neve annál fényesebben tündöklött, mennél nagyobb akadályok és surlódásokat kellett elszenvednie. Amit hitsorsaiért küzdött, tett, azt a zsidóság története egykoron hálásan feljegyezni fogja és ha Magyarország története egykor a legjobb neveket felemlíteni fogja, az övét sem hagyhatja említés nélkül. Bármiként itéljenek is az I. zsidó congressus czél- és időszerűsége felől, a szándék becsületes és jóakaratu volt. A hitfelekezetek történetében e congressus örökké emlékezetes és a maga nemében egyetlen fénytünemény marad, melyet zavaros pártárnyalások ugyan elhomályosítottak, de mely azért nem egy elszórt magot a magyar Izrael üdvére és becsületére megérlelt. Az eszme szerzőinek nincsen okuk restelkedni, hogy I. Napoleon nyomdokain haladtak. A congressus vezérét sok keserítéssel, bántalom és váddal illették, és mint a nagy népvezérnek, neki sem adatott, hogy az igéret földjére léphessen. Ám hitsorsosainak utódai megemlékeznek róla a nagy német költő szavaival: »A század az ő eszményére nem érett meg. Azon polgárok egyike volt, kik ezután fognak következni.«

Budapest.

Dr. Pollák Henrik.

Hantok felett.

Kétségek között tengő felekezeti életünk rengeteg pusztaságán, melyen a remény délibábja is csak néha mutat tündöklő képeket, most egy sírdomb képezi a kiemelkedő pontot. E frissen felhányt sírhalomhoz egy egész felekezet kegyeletes érzése zarándokol. Egy nagy megtört élet feletti fájdalomban a közösség érzete, mint a szenvedések gyászos idején annyiszor, ismét felfakad, hisz' még azon részről is, melyet a felekezet élőfájának gyenge ágaiból font sövény választ el törekvéseink tereitől, a zsidó felekezet nagy harczosának sírjára könyet hullajtott a magát soha meg nem tagadó zsidó érzés...

Ámde a felekezet hálás szívén átrezgő bánat csak akkor lehet a nagy küzdő setét gyászon át fénylő emléke és tettek által koszorúzott életéhez méltó, ha nem egyedül a síralmakat ontó emberi részvét, hanem az ő nevével válhatatlan kapcsolatban álló nagy czél hatja át.

Hirschler halálával felekezetünk jogért való küzdelmének egy jelentős korszaka nyert befejezést. Az ezen epochán átvonuló események megannyi tanulságul szolgálnak a jövőre. Az eszmék, melyek a harczokból épen kerültek ki, az ideál tiszta világításában most is felénk ragyognak. Értsük meg azokat, ez képezi hagyományát elköltözött jelesünknek. Kéklő égen túlról ezt inti felénk az ő nemes szelleme. Egy korszak befejezése a másiknak kezdetét hirdeti. Tegyük ezt a Hirschler által megmunkált alapokon dicsővé. Az ő méltó emlékeként építsük fel, építsük ujra, javítsuk, tökéletesítsük felekezeti alkotmányunkat, mely nélkül feloszlik minden erőnk, mint oldott kéve ellenséges viharok között.

Eddig Hirschler még kórszobájából is tanácsadója, buzgó de óvatos és mindig aggódó támogatója volt a vezérférfiaknak. A beavatottak a megnyugvás érzetével gondoltak arra, hogy a testi szenvedések martyrjának örök ifju lelke még mindig szeretettel őrködik, fáradozik a magyar Izraélnek megviselt sánczain. Most ő is elment és hazaköltözténél a felekezet jobbjai kötelességszerűen megfontolás tárgyává tették a legközelebbi teendőket és értesülésünk szerint arra a következtetésre jutottak, hogy elérkezettnek látszik az idő arra, hogy tekintet nélkül a nem épen kecsegtető és a jövőben is bizonytalan politikai helyzetre, a felekezetnek a már kivivott jogi alapon úgy jogainak továbbfejlesztésére, valamint összérdekei képviseletének megalakítására nézve önrendelkezési joga feleleveníttessék.

Egy ily elhatározás, amennyiben már legközelebb foganatosítva is lesz, a felekezet szunnyadozó erőit uj életre fogja ébreszteni és a sporadikusan eddig is mutatkozott érdeklődéssel egyesítve a felekezet — esetleg túlnyomó része — szervesen nyilvánuló akaratává fejleszteni. Ezt reméljük és várjuk. Ez képezi vigaszunkat felekezetünk egy korszakának — drága hantjai felett.

Budapest.

Dr. Mezey Ferencz.

Istenimádás és Istenkáromlás.

E folyóirat utolsó számában rámutattam korunk vallástalanságának kóros tüneteire és azon igérettel zártam be czikkemet, hogy az Istenfélelem és Istenimádás érzelmei keletkezésének forrásait feltárom és annak jelenségeit megvilágítani fogok törekedni. Ezen igéretemnek a következőkben szándékozom eleget tenni.

A 145. zsoltárban, mely egyébként imarendünkbe is fölvétetett, következőket olvassuk: »Magasztallak Istenem, királyom, és nevedet dicsőitem mindenha. Mindenkor dicsőitelek és és hódolok nevednek örökké.« Kétségtelen, hogy oly emberi lények, a kiknek szellemi képessége a fejlődés alacsony fokán áll, föltétlenül őserejü természeti tüneményekre szorulnak, hogy egy tiszteletet parancsoló, mindenható lény fogalmát megalkossák és hogy ezen láthatatlan lénynek legmélyebb megadással alárendeljék magukat. Még ma is emlegetik, hogy egy mester a praeriák harczias, bárdolatlan és műveletlen lakóinak kezei közé jutván, azzal nyerte vissza szabadságát, hogy a »nagy szellem« különös védelme alatt állónak állította magát és ennek bizonyságául egy napfogyatkozás beálltának idejét pontosan megjövendölte; ami ismét oly jelenség, melyet a csillagászat törvényei alapján szabályszerűnek fogunk föl, mely azonban a tudatlan vadember előtt az Isten csodálatos, azaz rendkivüli megnyilatkozásának tetszik. Mennél fejletlenebb ezen népek öntudata, annál rengetegebbnek kell lenni a csodának, mely értelmöket Isten elismerésére és iránta való engedelmességre indítja. Drastikus példáját nyujtja ennek a szentirás őseinknek az egyiptomi rabszolgaságból való fölszabadításának leirásában. Ámbár családi hagyományok fönntartották Isten igéretének emlékezetét, mégis csodatét után kivánkoztak, hogy fölszabadítójuk rendkivüli hatalmáról meggyőződést szerezzenek és indíttatva legyenek széttépni több százados lánczaikat. Fárao viszont nyom nélkül engedi lelkén átvonulni az Isten csapásait, melyekhez hasonló eredményt tudtak bűvészei és varázslói is előidézni, de mégis mennél erősebben léptek tudatába a büntetés csodái, oly mértékben nőtt lelkében Isten

hatalmának kierőszakolt beismerése. Igy járnak, nyájas olvasó, napjainkban is azok, akik a legfensőbb lény fölismerése iránt szellemi tétlenségben maradnak. Mily találóan festi ennélfogva a királyi dalnok szellemi életünket, mikor arra utal, hogy az Istenimádás legalsóbb foka az, mely annak tudatából ered, hogy Isten, mindenhatóságánál fogva fölötte áll mindama tényeknek, melyek az isteni fönség kényszerítő hatalma alatt állanak. És mily találóan juttatja ezt kifejezésre, fölkiáltva: Magasztalni akarlak mindenható Királyom! Ezen fölfogást a szavak nyelvtani formája támogatja. A héber nyelv ezt a magyar szót »magasztalni« kétféleképp fejezi ki. A gyakoribb hif'il alak: Hérim pusztán a causativ jelentést fejezi ki, míg az előttünk fekvő polel forma — meghatározott czélzatot, tudatos készakaratot és szándékot csatol hozzá; elannyira, hogy ezen alakban, melylyel a zsoltáros az Istenimádatot kifejezi, kétségkívül az Istenimádónak Isten túlnyomó hatalmáról való tudata is fel van tüntetve a mellett, hogy Istent »az én mindenható Királyomnak« nevezi. A helyes önmegismerés haladásával, érthetőleg teremtőjének tisztább fölfogására jut az ember és megvilágosodott fogalomrendjéhez képest módosítja Istentiszteletét.

Ha eddig pusztán a túlnyomó világkormányzó teremtő iránt táplált félelem érzete birt döntő jelentőséggel, úgy ezentúl az együttes létre nézve rendkívül nyomós bölcs mondást szívleli meg az ember: »Ismerd meg tenmagadat«; megtanulja vizsgálat alá venni önmagát és tehetetlenségének tudatára ébred. Ha már észreveszi, hogy ereje nem áll egy fokon az erdő s mező vadainak erejével, mennyivel inkább kell, hogy érezze gyengeségét a nagy természetnek minden szabálytalanságot és önkényt leküzdő menetével s a Teremtővel szemben. Nem is hasonlítható össze azon érzés, melylyel egy túlnyomó hatalmu és az öntudatot lenyügöző Istenség fogalma lényünket eltölti, azzal, melyben érezzük ugyan az Istenség hatalmát, egyszersmind azonban értelmünk azon képességét nyerjük, melynél fogva magunk felől itéletet alkothatunk; ez esetben nem fogunk többé vakon és szolgailag engedelmeskedni, hanem tehetetlenségünk tudatában hódolatunkat fogjuk bemutatni ama lénynek, ki előtt mély alázattal kell térdet hajtanunk. Az isten imádat ezen módját Dávid király úgy juttatja

kifejezésre, hogy dicsénekében másodhelyen »barech« szót használ, melynek gyökbetüi ugyanazok, mint a térdhajtást jelentő igééi. S az Istenség nem mint a hatalom birtokosa lesz dicsőítve, hanem azért, mert belőle kiindulva jut az ember saját énje értékének megállapítására, saját énje megbecsléséhez. Ezt jelzi a »sém« szó — etimologiai jelentésében.

Az ember gyöngeségének ezen ecsetelt érzése alig hagyja el őt. Ha buvárszelleme a mindenséget hatja is által, ha szemei előtt tisztán és világosan mutatkoznának is még a teremtés csodái: a levés és enyészés örök játéka, ha jós tekintete keresztül törne a jövő fátyolán, kétségtelenül és óvhatatlanul mindenkor tudatával birna gyöngeségének. Mennél alaposabban fogná föl a teremtés csodáit, mennél meghittebben lesné ki a természet titkait, annál inkább erőt venne rajtuk Isten alakításának csodálatából eredő magasztos érzés. Ezt tartja a királyi dalnok, a tartalomdús héber nyelv őserejü mestere az Istenimádat legfelső fokának. És mikor e sorokat irom, megjelennek előttem a héber nyelv értékes filozofiai tartalma és szívem fájdalomtól fogódik el azon, hogy mivel nem ismerik az értékét, amin könnyü volna segíteni, számüzik a héber nyelvet a templomból s az imából. Minő jogtalanság, minő visszásság!

És valóban nem a félelem, nem az alázatra vezető önismeret vezérel a való Istenimádáshoz, hanem Isten lényének helyes fölfogása. Ez mindenesetre még távolban lebegő czél, de egyszersmind oly föladat, melynek megközelitőleges megoldása is csak Istenhez hasonló lénynek — az embernek lehetséges. Mily tiszta lesz aztán az Istenimádás, melylyel a helyesen fölfogott Istenségnek adózunk, szabad, beismerő, teljes, tiszta érzelemmel.

Lelki magasztosultsággal pillantunk multunk ama szellemóriásaira, akik Isten lényét fölfogva, változatlan hűséggel tisztelték akaratát és hasontörekvésü embertársaiknak keblébe az ő Istenükhöz való bizodalmat törekedtek oltani. Nem riadtak vissza multunk eme világító oszlopai meggyőződésüket vérükkel megpecsételni, és mint magasztos Istenhitük martirjai hőshalállal halni vallásukért.

Kattovitz.

Dr. Koenigsberger Bernát.

TUDOMÁNY.

A muziv-stilus a spanyol-zsidó korszak költeményeiben.

A középkor héber költészetének nyelve: a Szentírás nyelve. Egy előző értekezés[1]) kimutatta, hogy a régi szavak gyakran új fogalmakat jelentenek. A képzeteknek kibővítése magával hozta a régi nyelvkincs szavainak kibővítését és kimélyítését is. Régi szavak: új jelentménynyel. Ez a szentirásnak megifjodása; ámde új, a régitől elütő volt e második ifjúság. Az új világfelfogás emelé szárnyaira a régi szavakat. Sokszorta, s minden ízében bibliai kifejezés nem fog ezért beilleni a szentirásnak keretébe. Ez a spanyol korszak költőinek örök érdeme. Nem teremtettek új nyelvet, hanem a bibliai héberséget elevenítették fel. Amit az első itáliai iskola hiába keresett — a zsidóságnak, a multnak szelleméből folyó rejtett kincsét — azt a spanyolok megtalálták. Szólottak a szivhez és csergedezett az üde forrás vize; míg amazok ütötték, de szikla meg nem nyilott. Az olasz-, német- és a spanyol iskola termékei egymással szemben: a rímes midras és aggáda és a rímben felcsendülő, modernizált prófétai beszéd.

És a Bibliához való eme visszatérés nemcsak a *szavak*ban nyilvánúl meg, hanem egész *kifejezések*ben, *képek*ben és fordulatokban is megnyilatkozik az.

E költészet *képei*nek és *alakzat*ainak tárgyalását külön czikk számára tartva fenn, e helyütt csakis e költemények *nyelvezetét* akarjuk ismertetni, amennyiben az a szentirás nyelvezetével összefügg. Ez a *muziv-stilus* a költészetben.

[1]) M.-Zs. Sz. VIII., 344. s köv. ll.

Találóbb kifejezéssel nem lehetett volna illetni a spanyol-zsidó korszak termékeinek nyelvét. Muziv-mozaik-stilus az: apró szétszórt, egymáshoz nem illő ékkő-darabocskákból összeállított remekmű.

Ez irodalomnak minden termékéről elmondható, amit Charízi *Izsák ben Reuben*ről mond[2]): gondolataikat ez irók összefüggő szentírási versekben fejezték ki; annak szent szelleme van beléjük vésve.

A szentírási szavak és fordulatok kiszakíttatnak eredeti helyükből és új összefüggésbe, új keretbe illesztetnek.[3]) Annál nagyobb a mester, minél közelebb hozza az új eszmét a régi nyelvhez, saját gondolatát a Szentiráséhoz: legyen az akár puszta ráutalás, avagy támaszkodás a bibliai fordulatra, akár pedig alkalmazza szószerint, ha változott jelentményben is, a Szentirás kitételét.

A nyelv tisztasága: poétikai követelmény. A héber költészetben a *tiszta nyelv*: a Szentirásnak nyelve, szókincse. A *muziv-stilus* fogalma azonban egy lépéssel még tovább is megy. Nem elégszik meg azzal, hogy a költő az új gondolatot *héberül*, a Bibliából vett szavaknak összeillesztésével fejezze ki, mellőzve t. i. minden idegen származásu, targumi és misnikus szavat — hanem megköveteli azt is, hogy az iró a Szentirásnak egész fordulatait, frázisait is alkalmazza, akár eredeti, akár kivetkőztetett értelemben. Ez utóbbiban talán több a *szellemeskedés*, a gondolatoknak kihegyezése: mégis talán legelső sorban ez nevezhető muzivikus irálynak. E szerint nem a *gondolat*, hanem a *nyelv* a döntő. Szentirási-gondolat nem-bibliai fordulatukban kifejezve, kevésbbé muzivikus mint új, egyéni gondolat a Szentirás kitételeiben juttatva kifejezésre.

A középkori héber irodalom nyelvezetének e sajátossága többféleképen nyilatkozhatik meg. Némelykor csak utalás az valamely bibliai-helyre: hasonló gondolat, egészen más szavakkal; máskor csak egyes szavak vétetnek át, míg az eredeti gondolat más, hasonértelmű szavakban jut kifejezésre;

---

[2]) Tachkemóni, III. makáma: וישמם בפסוקים דבקים וכאלו הם ברוח הקודש חקוקים.

[3]) Amint azt alább több példa fogja feltüntetni.

ismét máskor az egész fordulat át lesz véve, akár eredeti, akár módosított értelemben, némi csekélyebb változtatással, a metrum vagy a rím kedveért; van arra is eset, hogy a szentirási hely a maga *egészében* alkalmaztatik a költeményben,[4]) amit is hol a vers technikája, a költeménynek sajátossága követel meg, hol pedig a bibliai mondat az epigrammatikus xnek hordozójaként szerepel.[5])

Külön csoportosítva a tiszta héberségű s mégsem muzivikus kifejezéseket és a talmudra támaszkodó fordulatokat néhány részletes példával legyen itt megvilágítva, a külön, böző osztályok szerint, a muziv-irálynak megnyilvánulása.

I.

Utalás a szentirási helyre megváltoztatott jelentménynyel.

A talmudi *puszta rátámaszkodás*[6]) ez, ahol is a bibliai mondur nem valamely törvényhez, hanem a költő gondolatához szolgál alapul, vagy — ragaszkodva a talmudi terminushoz — támaszul. A bibliai frázis nélkül alig érthetnők meg a költeményt; viszont a versből visszafelé következtethetünk a költőnek, a szentirási helyet illető felfogására. Ime néhány példa:

a) »Ha jót akarsz kieszközölni magadnak és nekem,
Ne menj *Béth ha Eli*-be.«

A város nevének e formája, mint nomen gentil. I. Kir. 16,34-ben fordul elő, amely megemlíti, hogy: Chiél a *Béth-Elita*, felépítette Jerichót. Gabirolnál nomen proprium. — אֵל = אֱלִיל: bálvány, semmiség (Jób 13[4] szerint = הבל; בית אלי = בית אליל = בית הבל: a világ: a földi pompának, élvezetnek, hiuságoknak szinhelye; s így leszen Gabirolnál a Chiél nom. gent.-ja: *Béth-Eli* az erkölcstelen földi életnek képes kifejezése. (L. Sachs S. Gb. költeményének e helyéhez).

E magyarázattal szemben inkább megállhatnak a következők:

---

[4]) איכה, מי כמוכה stb.

[5]) L. Charizi, Tachk. IX. m.

[6]) אסמכתא בעלמא

a) Carm. Sancta III. אם תפעלי טוב לך ולי,
אל תלכי בית האלי.

»Ha jót akarsz . . . Ne légy olyan, mint ama Béth-Elita«: Chiél, mint aki az isteni akarat ellen való fellázadásnak megszemélyesítője.

Vagy talán Gabirol Béth-Élnek a Hóseánál (4$_{15}$, 5$_{8}$, 10$_{5}$) előforduló nevére céloz és בית און = בית אל : a semminek, hamisságnak háza. »Ha jót akarsz, ne menj a hamisság házába« : kerüld a bűnt.

b) »Hogy a lélek élje a való életet,
Majd a testnek megszüntével.«

Az אחרי כלות נשמה [נשמה : anyag, test, Dán. 5$_{21}$] kifejezés rátámaszkodik Gen. 8$_{2}$-re: ויכלא הגשם [גשם : eső]. V. ö. Juda Hal. Ginzé Oxford, 43.

c) Hasonló ehhez Charizinek nem minden erőszak nélkül való szellemeskedése, amely is Ez. 3$_{20}$ kifejezését: בתי הנפש (illat-szelenczék) szószerint alkalmazza a »lélek lakásai, tartózkodó helyei«-nek értelmében, vonatkozással a midras felfogására, amely a léleknek, a testre szállás előtt, külön menynyei hajlékot szán. [7])

d) Gabirolnak »רע ומרי : rossz és ellenszegülés kifejezéséhez Jer. 2$_{19}$ szolgál alapul : רע ומר : rossz és keserű. A hangzás ugyanaz, de a második szónak értelme változott. Különben Jerémiásnak e helye a Targumban : בשתא ומרדא : rossz és ellenszegülésnek hangzik; amely szerint azután Jer. 2$_{19}$-ben מר-nak töve nem מרר keserű, hanem מרד-ממרה-מרה ellenszegül. Erre támaszkodva használhatta Gabirol is a fönnebbi kifejezést.

e) »Bocsásd el első-szülött fiamat, כי לה' עינאדם« Az egész kitétel Zech. 9$_{1}$-re támaszkodik, ahol az értelem : mert istennek szeme van az emberre (mint Zsolt. 14$_{2}$), avagy : mert istenre irányítva minden ember szeme. Gabirol, úgy látszik, egyik felfogást sem követi, hanem e helyet is Zech. 2$_{12}$ szerint foghatta fel, amely Izraélt isten szemefényének mondja; [8])

b) Carm. S. 14.

c) Charizi, Tochk. Bevezetés.

[7]) Ez a פרגוד-függöny mögötti hely; Midrasban és Kabbalában főczím: מאחרי הפרגוד. V. ö. Kohut: Angelologie, 18. l.

d) Carm. Sancta V.

e) U. o. VI.

[8]) כי הנוגע בכם נוגע בבבת עיני

Gabirolnál pedig, ennek révén, mint az emberiségnek szemefénye szerepel.

»Bocsásd el első-szülött fiamat (Izraélt),
Mert istené az emberiség szeme (Izraél).«

f) Júda Halévi a tóráról mondja : hogy azt a tisztát dajkálója lányul vette magának. A kifejezésnek forrása Péld. 8$_{30}$ [9]) és Eszter 2$_{7}$ [10]): úgy, hogy isten az אומן és a tóra istennek leánya, amint Eszter Mordechájé lőn.

g) Ibn Gabirolnak vers-sora : ומעת הוסר לדור Dán. 12$_{11}$-ben bírja támaszát, [11]) de a szó jelentménye változik egy árnyalattal: Dániel: mikor az áldozat végleg eltávolíttatott, megszünt... Gabirol: mikor (Jákob) eltávolíttatott, hogy (Egyiptomban) lakjék.

h) A *b)* és *c)* pontok alatt felsoroltakhoz hasonlít Gabirolnak egy másik kifejezése, [12]) amely Ezék. 28$_{12}$-t használja fel szellemes fordulattal. [13])

Ezék. : Te vagy a művészi tökélynek gyűrűje : művészi tökélyű gyűrű.

Gab. : Az épület (a világ) tökélyét befejezte.

i) Ábrahám ibn Ezrának kifejezése: מרומים והדומים »a magasságok és a zsámolyok« nem volna érthető. Ez. 66$_{1}$ nélkül. [14]) Ennek alapján a zsámoly a. m. a föld.

k) Gabirolnak verse: מזמתו ''' חמושה gondolata fölfegyverkezve, Exod. 13$_{18}$-ra támaszkodik; így magyarázza hát Gab. e helyet is, és nem חמש-öt sors-ból.

l) Ezeken kívül a szentirási helyeknek egész sora, mint: Dán. 11$_{45}$ — Gab. Carm. S. VI. és Móz. i. Ezra, Rel. P. 21; Ezék. 40$_{29}$ — Júda Hal. Virgo 29; Jer. 40; — Gab.

f) Diván LV : ברח לאומן שלקחה לו לבת

[9]) ואהיה אצלו אמון

[10]) ויהי אומן את הדסה

g) Carm. S. VIII.

[11]) ומעת הוסר התמיד

h) Carm. S. VI.

[12]) חתם תכנית

[13]) חותם תכנית

i) Ábr. 1. Ezra, Diván 1

[14]) והארץ הדום רגלי

k) Siré Selómó 28.

Siré 8; Péld. 7₁₇ — Gab. Hat. I. 55; Jer. 5₀₁₅ — Júda, Diván LXXI; Ezék. 16₄₀ — Abitur, Neila; Hósea 10₅ — Júda, Diván XXXIII; Ez. 34₁₅ — Gab. Siré 32 és Móz. i. Ezr. Ó. Nechm. I. 167; Nachum 3₂ — Abitur, Rel. P. 10; Jób 41₁₄ — Móz. i. E. Dukes 65; Péld. 19₁₉ — Gab. Carm. S. V; Birák 18₂₂ — u. o. VII. és Júda, Ginzé 42; Jób 9₇ — Gab. Siré 12; Ez. 18₆ — Júda, Diván LXXVI; Jób 33₁₈ — Gab Carm. S. XIV; Jób 16₄ — Júda, Virgo 33; Ezék. 21₁₉ — Joab, Rel. P. 44; Jób 7₄ — Ibn Gajjáth, Rel. P. 15. és M. i. Ezra, Dukes 75; I. Kir. 4₇ — Júda, Virgo 44; Jób 16₅ — Ábr. i. Ezra, Diván 51; Jób 21₂₄ — Móz. i. Ezra, Ginzé O. 30. ... stb., a melyekről külön összefüggésben, a »Költészet és Szentirás-magyarázat« czím alatt beszélek.

II.

Módosított idézetek.

Az előbbeninek szélesebb alapra való fektetése, ahol a költő nemcsak egyes szavakat, hanem egész fordulatokat veszen át a Szentirásból. Átveszi a kifejezéseket, de változtat rajtuk. Fölemeli a költemény épületét, a köveket hozzá a Szentirás bányájából szedi, de a beillesztés előtt megfaragja őket. Ez a faragás lehet azután többféle. Némelykor csak a szegleteket és széleket távolítja el az iró: az egész szentirási kitétel szerepel, a szavaknak némi megrövidítésével, a nélkül, hogy a költő a gondolaton is változtatna. E jelenséggel különösen vallási költeményekben találkozunk, ahol az önálló versszakok egy-egy bibliai mondatba olvadnak bele. E faragásnak és módosításnak fokozatai különbözők, egészen ama változtatásig, a hol a bibliai gondolat és kifejezés tökéletesen átalakulva kerül elénk.

A szentirási helyek ilyetén alkalmazásának főbb módozatai im ezek:

1. A költő a gondolatot a Szentirásból vesz; használja a bibliai kifejezést is — de változtat azon, tovább-fejlesztve a gondolatot és módosítva — rövidítés vagy megtoldás által — a kifejezést is.

a) Így Júda Halévinek fohászkodása: »*Hiveidnek ünnepi — Terhedre ne legyenek,* Ezajás 1₁₄-nek visszhangja. Ott isten mondja: Ujholdjaitokat és ünnepeiteket meggyűlölte az én lelkem; terheműl vannak; Júdánál szó-kihagyással, ellentétes értelemben.[15])

b) Jób 2₂₄-nek alapgondolata: *amitől féltem, az tört nekem,* három változatban is előfordul Ibn Gabirolnál, egyazon költeményben. 1. Egyszerű alkalmazással: *Nem tör az emberre, csak az, mitől remeg.* 2. Tovább fejlesztve: *Ha néz* (gondolkodik az ember), *mielőtt rátör a remegés.* 3. *A remegés közelg, ha mély a gondolkozás,* amely alapeszme nincs meg a bibliai fordulatban.

c) A Zsolt. 10₃₁₃-ban előforduló képet: isten könyörül Izraélen, *miként az atya könyörül fiain,* tovább fejlesztve és a holdfényre alkalmazva, megtaláljuk Ibn Gabirolnál: *Úgy szánakoztam* (a holdnak elboruló) *világán, miként atya elsőszülött fián.*

d) Ibn Gabirolnak költemény-részletei:

1. *Bezárd ajtód magad mögött; Bujj el, a vész mig elvonul.*

2. *Lakodba menj s becsukd jól; Bezárd a bünök ajtaját. Rejtőzz el alkotód mögé, míg elvonul a vész s harag.*

Ezajás 26₂₀-nak változatai, a lélekre alkalmazva: Menj népem, siess lakodba, zárd el magad mögött ajtód, rejtőzz el stb.[16]) Az alapgondolat pedig Gen. 4₇-ből van kölcsönözve: »az ajtóban leskelődik a vétek,« s ezért סגור דלתי פשעים a. m. zárd el a bűnök elől az ajtót.

e) Gabirol Carm. S. V.-nek sora: »*Bizon jobb nekem ülnöm*«; Num. 14₃-nak változata, egy ellentétes értelmű verbumnak[18]) alkalmazásával.

---

a) אף מועדי אמוני בל יהיו טורח

[15]) Diván LXIX.

b) 1. ולא יבוא לאנוש כי אם מנורין 2. בשור טרם יבואוהו מנורין 3. מנורין קרבו ברחוק זממו

c) Siré S. 19. וחמלתי עלי אורו כאב על בן בכורו

d) 1. Siré S. סגרי דלתך בעדך. Carm. S. III. בואי בחדרך וסגור דלתי פשעים

e) הלא טוב לי שבתי

[18]) ישב : שוב

f) Gabirol Carm. S. VIII-ban »*És szekereiknek kerekei nehézkesek voltak*« rövid visszaadása Ex. 14$_{25}$ elbeszélésének.

g) Gabirol Carm. S. XXIV. kifejezése: »(ha) *értelmem mély* (volna)« összevonása I. Kir. 5$_{9}$-nek: »És isten adott ... értelmet és ... mély szívet.«

h) Júda Halévi Czión-dalának verse: »*Királyi trón! miként ül ott ma szolganép. Királyid trónjain*« változata I. Krón. 29$_{23}$-nak és Zsolt. 122$_{5}$-nek.

i) Gabirol szavai: »*Felölte fény-ruhát*« Zsolt. 104$_{2}$-nek visszhangja.

k) Az ugyancsak őnála előforduló: *Dicsőségedből levéve* kifejezésnek Num. 11$_{17}$ (»és leveszek a szellemből«) a mintája az.

l) Júda Halévinek dala: *Én gazellám felragyog keletről* Én. én. 2$_{9}$-nek változata; csakhogy Júdánál a verbum a »lopva néz« helyett Zsolt. 132$_{18}$ szerint értetmezendő: ragyog.

m) Júdának ugyanott található fordulata: *Ha énfelém közelgsz, Selyembe, díszbe jöjj* a 45. zsoltár 15. versének kibővítése és képletesítése: alkalmazva azt a lélekre, és a *leánynak díszruhája* alatt a jó cselekedetek sokaságát értve.

n) Júda verséhez: *A hű barát, akit magamnak rendelék vizeknek mélyiből.* Zsolt. 69$_{15}$-ön alapszik. A költemény ezt megelőző sorának *Terach fia* kifejezése után itélve, Ez. 51$_{2}$-re gondol az ember: אחד קראתיו t. i. Ábrahámot — de így nehéz maradna az עמקי מים — kifejezés.

Vagy talán Ez. 49$_{1}$-re céloz a költő: מבטן קראני; ahol is בטן azonosíttatik Jóna 2$_{3}$-al: a tenger mélység gyomra; בטן = עמקי מים = לב ים

Legvalószinűbb, hogy דוד nem Ábrahámot, hanem Izraélt jelenti és a versnek alapja Hósea 11$_{1}$: És Egyiptomból szólí-

f) ואופני מרכבתם כבדים
g) תבונתי רחבה
h) ... ואת כסא ה' ואיך ישבו עבדים ...
i) C. S. II. יעטה כסות אור
k) מהודך נאצל
l) Diván LXIX. עפר ... יציין ממזרח
m) u. o. אם אלו תובלי לבשי כלי רקמות
n) u. o. הדוד אשר קראתיו מעמקי מים

tottalak fiamúl; Miczrájim, a szenvedés helye: a vizek mélysége, a szenvedésnek képe (Zsolt. 69$_{3}$).[19])

o) Júda Halévi Divánjában az ארחי ורבעי ... דיתָ fordulat Zsolt. 139$_{3}$-ra támaszkodik, csakhogy a verbumot nem *szórni, tisztítani*, hanem *ismerni* értelemben használja a költő.

2. Sok esetben a Szentirásból átvétetik a gondolat, de a kifejezést nem szószerint alkalmazza a költő, hanem egyenértékű szóval helyettesíti a Biblia frázisát.

a) Ibn Gabirol elégiájának képe: *Lantom törjön el cserépként.* Jób 30$_{31}$-en és Jerem. 48$_{38}$-on alapul: amonnan a gyászszá lett lantot vette át, eminnen pedig a Moábra alkalmazott kefejezést: mert eltörtem, mint értéktelen edényt.

Hárfa helyett Gabirolnál: hangszerek; értéktelen edény helyett: cserép; a sűrűn előforduló נבל (lant) és נבל (cserép) szójáték alkalmazásával.

b) Az ugyanott előforduló kifejezés: *Ó sírjatok velem, Felkötve zsák-ruhát,* Jer. 22$_{10}$-en, Joel 1$_{8}$-on és Jer. 6$_{26}$-on épült fel. A חבל szó a Szentirásban sehol sem fordul elő חגר-ral; Gabirol használja, mert a halál képénél szerepel, Zsolt. 18$_{5,6}$. 116$_{3}$.

c) Az előbbi csoport *c)* pontjában említett kép más változatban is előfordul Ibn Gabirolnál: ahol is a Szentirásnak *fiai* szava *csecsemők*-kel van helyettesítve.

d) Gabirol könyörgésének *egyenessé teszem működésemet* szavaiban a *működés, tett* szó, Zsolt. 5$_{9}$-ben az *út* szónak felel meg.

e) Ugyanígy szerepel nála a מעגל szó a teljesen átvett bibliai frázisnak צעה szava helyett.

f) Szintígy a *vétkem előttem* kifejezésben נכחי a szentirási fordulat, Zsolt. 51$_{5}$, נגדי-je helyett.

[19]) V. ö. Jer. 21$_{8}$-al is.

o) Diván LXXIII.
a) Siré S. 25. ושברו כל כלי נבל כנבל
b) בכו עמי חגורו שק וחבל
c) Carm. Sancta V: כאב על עוללים
d) u. o. אישיר מפעלי; Zsolt. הישר ... דרכך
e) u. o. ואכין מעגלי; Jer. 10$_{23}$ והכין את צעדי
f) u. o. וחטאתי נכחי; Zsolt. וחטאתי נגדי תמיד

g) A Zsolt. 24-ben alkalmazott »égben lakozó (isten)« kétféle változatban is előfordul Gabirolnál és Júda Halévinél.

h) Gabirolnak kifejezése, hogy *úrrá tette* (isten az embert) *minden műve fölött*, Zsolt. 8-nek változata.

i) Júda Halévi Czión dalának fordulata: *a vágyódás foglya* Zecharja 9$_{12}$-n alapszik. Ábr. 1. Ezránál (Rosin 75) a Sz. I. frázisa.

k) Az ugyancsak Júdánál előforduló szavaknak: *Nosza felöltöm én boszúmnak eszközit*, forrása: Ez. 13$_5$, Jer. 50$_{25}$: (isten dühének eszközei; és Ez. 61$_{10}$ szolgál a frázisnak (לבש כלי) alapjául.

l) Ibn Gabirolnak szavai: *Szívem kezökkén, szív* helyett a *lélek*ről beszél. Jerémiásnak e helyén a verbumot *elidegenedni, eltántorodni* értelemben szokás venni; ily jelentményben rendesen מ-mel, vagy מן-nel konstruálva; Gabirol, Gen. 32$_{26}$ nyomán, *kiszakadni* értelemben használja.

m) Júda Halévinek kifejezése: *Bünömre hullatod a kegy vizét* Jób 9$_{30}$-nak gondolat-módosítása, ahol is a hó vizében való megtisztulásról van szó. V. ö. Ez. 1$_{18}$.

A מרח ige Ez. 38$_{21}$-ben fordul elő, s jelentményére vonatkozólag Rasi megjegyzi: a fügét szétszedni, eldarabolni és a sebre rakni.

Így Lev. 21$_{20}$-ban: szétmorzsolva.

Júda tovább fejleszti az értelmet: darabonkint, cseppenkint hullajtani, csepegtetni.

n) Érdekes Júda Halévinek frázisa a *hűséges* (állandó) *vizek*ről, amely is Ezajás 58$_{11}$ *nem csalóka vizei*nek más szóval való visszaadása.

o) Júda egy másik költeményének fordulata: *Ellenségeim-*

g) Zsolt. יושב בשמים; Júda, Diván LXXIV: דר שחק; Gab. Carm. S. XXII: שוכן מעוני

h) Carm. S. VI. והשליט בכל ידו; Zsolt. תמשילהו במעשי ידיך

i) Diván XVI. אסירי התקוה; Zech. אסירי תאוה

k) Diván LXIX. ואני כלי נקמות אלבש; Ez. és Jer. כלי זעמו

l) Siré S. 20. תקע לבבי; Jer. פן תקע נפשי

m) Diván LXIX. ועל עוני מי חסד תמרח

Jób: אם התרחצתי במי שלג

n) Virgo 30. מימיו נאמנים; Ez. לא כזבו מימיו

o) Ginzé 13. ושמש צרי בעוד יום ערבה

nek napja még nappalon leáldozik, Mikha 3$_6$-nak körülírása, amely, amint az az összefüggésből kitünik, az ál-próféták napjának még nappal történendő leáldozásáról beszél.

p) Ábrahám ibn Ezra elégiájának kifejezése: *Én, a férfi, láttam átkot*, Siralm. 3$_1$-en alapul: Én, a férfi, nyomort láttam.

q) Az ugyancsak ott előforduló szavak: *Sirva sírok minden perczben*, szintén Siralm. 1$_2$-nek változata: Sirva sír éjjelen.

r) Ez elégiának egy másik frázisa: *Megtörve, gyászdalt mondok*, Micha 2$_4$-en épült fel, az egyik szónak helyettesitésével.

s) A Salamon ibn Gabirolnál szereplő *öntsd ki lelkedet*, Sir. 21$_9$-nek változata: öntsd ki vízként szívedet.

sz) A Gabirolnál isten jelzőjeként sűrűn előforduló *Adón ólam, Világ Ura* kifejezéshez a Szentirásnak egyéb hasonló értelmű, de más szavakba foglalt kitételei szolgáltak alapul; így: Ez. 40$_{28}$: a világ istene; Zsolt. 10$_{16}$: a világ királya, vagy Zecharja 4$_{14}$: az egész föld ura.

t) A *szorultság idejé*nek Gabirolnál szereplő formája a a szentirásban nem fordul elő; s az עת מצור a יום מצור-nak vagy עת צרה-nak (Dán. 12$_1$) változata.

u) Az ugyancsak nála olvasható kifejezés: *megemlékezni a tóra igéjéről*, Mal. 3$_{22}$-n alapszik.

v) Ugyanegy költeményében több ily helyettesítési jelenséggel is találkozunk: 1. *kiterjesztem kezeimet* Zsolt. 63$_5$-ön alapszik: fölemelem kezeimet; 2. *feléd sóhajtok* alapja Jer. 4$_{19}$: szívem sóhajtozik; 3. a nála szereplő *szomjazó szív* Zsolt.

p) Rosin II. 84. אני הגבר ראה שבר

q) u. o. בכה אבכה בכל רגע

r) u. o. 85. ואשא נהי נהיה, Micha: ''' ונהה

s) Carm. S. XII. שפכי נפשך

sz) אדון עולם; vagy. Gab. Carm. S. XXIII. Ez. אלהי ע'; Zsolt. מלך ע'; Zech. אדון כל הארץ

t) Carm. S. XXVII.

u) u. o. XXIX. לזכור דבר תורה

v) Carm. S. XXI. 1. והפרשתי לך כפי 2. לך אהמה 3. בלב צמא בעוד נשמת 7. אהודה שם ה' 6. הלא אצפון בלבי שם כבודך 5. אכמה 4. אלהים חי באפי

63₂-ben: a szomjazó lélek; 4. *elepedek* kifejezése Zsolt. 63₂-n alapúl: utánad eped testem; 5. szavaihoz, hogy: *hiszen szívembe rejtem én dicső neved,* Zsolt. 119₁₁ szolgál alapul: szívembe rejtem én igédet; 6. *áldom én isten nevét* Zsolt. 28₇-ben: »én áldom őt« formában olvasható; 7. a nála található kifejezés: *amig istennek lehellete él orromban* körülírása Zsolt. 104₃₃-nak: éneklek az Örökkévalónak, míg élek . . . mig létezem.

z) A nála olvasható *Czofnat Paneach maradéka* Ámosz 5₁₅-nek kétszeres változata.

3. Gyakran tisztán szó-füzési változtatással állunk szemben: a bibliai kitétel értelme legfölebb egy árnyalattal módosul; gyakran pedig a szóváltoztatás egyáltalában nem is érinti a gondolatot. Így:

a) Juda Halévinél: *a nép, amely homályba járt* egyszerű változata Ez. 9₁-nek.

b) Ibn Gabirolnál: *tisztát teremthetsz-e a tisztátlanból?* körülírása Jób 14₄-nek.

c) Az ugyanott előforduló kifejezés: *vigyázok hát lépteimre,* Péld. 14₁₅-ön alapul; s az itt alkalmazott ערום szót Gab. jó értelemben veszi: a belátó vigyáz léptére.

d) A nála olvasható fordulat: *lelke megváltása drága,* Zsolt. 49₉-en alapul; másik változata e szavaknak Ibn Gabirolnál: *a nap, melyen drága a megváltás.*

e) A Carmina Sancta VI-ban álló kifejezésnek: *Fölé ragyog a szent dicsőség,* forrása Ez. 61₁: isten dicsősége reád ragyog.

f) Jób 4₂-nek változatával találkozunk Menachem b. Szerûk költeményében: *Előtte visszatarták beszédjüket a fők;* továbbá Ibn Gabirolnál: *Elötted visszatarták beszédjöket a fők,*

---

z) Carm. S. X. שרידי צפנת פענח : Zofn. P.: שארית : שרידי יוסף

a) Diván LXX: העם אשר הלך חשך

b) Carm. S. V. וטהור מטמא התתו

c) u. o. ובין לאשורי

d) Hattech I., 1. יקר פדיון נפשו ; Carm. S. V. ביום יקר פדיום

e) Carm. S. VI. זרח עליו כבודו Gab.-nál Siré S. 32. ... שרים במליהן

f) Lek. Sós. 24. ... ומפניו עצרו במלים

g) Az Ibn Gabirol használta kifejezés: *Kegyelmed én reám szállt,* Zsolt. 119₄₁-nek átalakítása.

h) Ezajás 18₅-ön alapul Ibn Gabirolnak verse: *Mi elnyesé s levágta mind a sarjat.*

i) Ez. 38₁₄-nek körülírása: *Bolyongva vinnyogok darúként.*

j) Ez. 38₁₅-nek pedig: *Ott gyülnek össze mind a keselyük s ott rakják fészküket;* mindakettő Ibn Gabirolnál.

k) A Siré Selómóban előforduló szavak: *félelmed miatt felborzadnak,* változatai Zsolt. 119₁₂₀-nak.

l) Júdának jelzői Cziónról: *Te bájosan emelkedő, Ki életünknek kéje vagy, Te szent királyi vár,* Zsolt. 48₃-on alapulnak.

m) Ez. 30₂₆-nak hyperbolájával jósolja Gabirol is Izraél jövőjének fényességét: *A hold világa nap leszen, S a nap sugára hétszeres.*

n) Júda Hal. hymnusában istennek a lélekhez intézett eme szavai: *Fohászkodj Előttem,* más szófüzésben előfordulnak Zsolt. 45₁₃-ban.

o) Ábrahám ibn Ezra elégiájának sorai: *Hiába fáradék, Iszonyra nemztem őt,* Ez. 65₂₃-ból folynak.

p) Ugyancsak ez elégiában fordulnak elő a kifejezések: 1. *E lélek úgy sóhajt miatta* Zsolt. 42₁₂ alapján; 2. *A mig lakomba visszahoztam* Én. én. 3₄ nyomán; 3. *Beszélj e bús atya szívére* Ez. 40₂ után; 4. *Kimentekor, bejöttekor* Ezék.

---

g) Carm. S. IX. חסדך באני

h) Siré S. 27. אשר הסיר והתו כל נטישה

i) Carm. S. XXVI. וכעוגר אצפצף מדודי

j) Siré S. 32: ... שם נקבצו דיות

k) u. o. 31. מפחדך סמרו

l) Diván I. ... פה נוף משוש תבל

m) Carm. S. I. ... הוא עת יהי אור הלבנה

n) Diván LXIX. אך פני חלי

o) Rosin II. 85. אך לריק יגעתי וילדתי לבי

p) Rosin II. 85. 1. ונפשי עליו הומיה 2. עד שהבאתיו אל ביתי ; יחדיו תביאמו אל בית למו יין Én. én. ugyanígy Gabirolnál, Carm. S. XXIX. מקום 24 után; ahol is בית היין a. m. a templom; Ibn Ezra Comment. לעת מוצא ועת מוצא 4. דבר עלי לב אב 3. ניסוך יין ככדי בעשן יכלה

4311-nek és 2. Sám. 325-nek változata; 5. *Miként a füstben, Elég a májam* Zsolt, 3720 szerint.

q) Ibn Gabirol fohászában a *Kerestelek* kifejezés Ez. 269-en alapul: ahol is a שחר (keresni) igével való szójáték kedveért לילה (éj) helyett שחר (hajnal) szerepel.

r) Gabirol intéséhez: *A szirt előtt kiöntsd szíved*, Zsolt. 629 szolgál alapul.

s) Ibn Gabirolnak egy másik fohászában egész csoportját találjuk az ilynemű idézeteknek: 1. *Piros s mi szép tekintetű* I. Sám. 1612 után; 2. *Virágzik, mint gyümölcshozó ág.* Gen. 4922 nyomán; 3. *plántálva forrás mentén*: egyesítése Gen. 4922-nek és Zsolt. 13-nak; 4. *futott előtted folyton* I. Kir. 108-nak változata; 5. *nap napra úgy remélek* Mikha 77 szerint; 6. *te üdv-napodra* szintén Mikha 77-en alapul; 7. *honnan jön én segélyem?* forrása: Zsolt. 1211.

sz) Ugyancsak Gabirolnak könyörgésében: 1. *Akik látják is őket, úgy beszélnek: hol vannak hát?* Jób 207 után; csakhogy mig Jóbnak e helye csupán a gonoszokra vonatkozik, Gab. az emberekre általában alkalmazza azt; 2. *hanton virraszt* Jób. 2132 nyomán; 3. *ruhája féreg*, Jób 75 révén.

t) Gabirolnak ugyanitt előforduló kifejezése: (az emberek mind) *Idétlenek, alantiak, mind esztelen.* Jób 316-nak és 183-nak egyesítése; Jóbnak e helyét Gabirol is טמה = טמם = אטם és nem טמא szerint fogta fel: idétlenek, ostobák ők, hivságot beszélnek.

u) Gab.-nál a Carm. S. VI-ban: 1. *fenséget ölts fel* Jób 4010 után; 2. *taszítsd alá a gazt* u. a. 4012 nyomán.

v) A Júdánál Izraélre alkalmazott: *mezőn hízó gulyád* forrása: Jób 394.

---

q) Carm. S. XXI. שחרתיך בכל שחדי

r) u. o. XII. שפכי לצור לבך

s) Carm. S. XXIX. 1. אדום יפה עין 2. יפרח כבן פרת 3. שתול עלי מאן בוא יבא עזרי 7. יום ישעך 6. מיום אוחיל 5. חוא רץ לפניך תמיד 4. עין שוקך נדיש 2. אף רואיהם יאמרו אים 1. 1. ורמה לובש 3. נפלים שפלים נטמו

t) u. o. והדוך רשעים 2. גאון העדה

u) Carm. VI. 1. לעדר בבר הולם

v) Diván LXXVI.

z) A Siré Selómóban olvasható kép: *Sötétség, vakhomály borítja el a fényt* Jób 35-ön épült fel. Gabirol versének, látszólag, hibás alakjára szolgáljon a következő megjegyzés magyarázatul: a נאל igének jelentménye: 1. Kiváltani, 2. beszennyezni. Gabirol versének értelme e szerint: Sötétség és vakhomály! minden fény elborult (beszennyeződött), a 2. szerint. A *nifal*-alak révén így Ez. 593 és Sir. 414-re támaszkodhatunk. Vagy a נגאלו-t és szavak összefüggését másképen rendezve és csekély változtatással közelebb hozva Jób versével, a mondat alakja és értelme im ez lesz: חושך וצלמות מאורים יגאלו: Sötétség és vakhomály váltson vissza magához (vagy: borítson el) minden fényt.

A muzivikus irálynak e fajára vonatkozólag, az apró idézetek helyett álljon itt végezetül Ibn Gabirolnak egyik költeménye a maga egészében; lehetőleg szószerinti fordításban, hogy a muzivikus változások könnyebben szembe tünjenek. (Carm. Sancta X.)

Nagy Isten, én Napom, sugározz,	Zsolt. 8412 és Kóh. 15 nyomán.
Homályomat ragyogd be holdként.	Zsolt. 1829; szóhelyettesítéssel.
Miért kivánsz kerülni engem?	Jer. 148; összevonással.
Miért levél futó gazella?	Én. én. 29; ragozási változt.
Mikor virul ki már virágom?	Ez. 276; virág, a. m. Izraél.
Mikor áraszt ki bimbóm illatot?	Én. én. 213; ragozási változt.
Talán örökre ég a gerjed	Zsolt. 778; szóhelyettesítéssel.
Czofnat Paneach sarja ellen?	Am. 515; l. a 2. csoport z) pontját.
Miként juhot, vágóra visznek,	Zsolt. 4423; szóhelyettesítéssel.
Egyik megfog s levág a másik	Exod. 1221; szóhelyettesítéssel.
Kiront az öldöklő oroszlán;	Péld. 2213; (Oroszlán: Nebukadon.)
A vadszamár szétzúzza csontom;	Mikha 33; (Jismael, Arabok; Gen. 1612).
Széttép a fujtató vaddisznó.	Zsolt. 8014 és Ezék. 2136 (Edóm; Gen. Rabb. 65).
Agyargva döf nyugatnak, éjnek.	Dán. 84; a Kos-birodalomról.
Te mennykiboltozó csodás Úr!	Ez. 4022; ragozási változt.
Ki oldhatatlan versz bilincsbe:	Ez. 2222; csekély módosítással.
Fenyíts királyokat meg értem	Zsolt. 10514; ragozási módosít.
Segíts! Sohsem feledj Te minket;	Deut. 49; szóhelyettesítéssel.
E foglyokat bocsásd ki börtönükből	Zech. 911; ragozási vált.
A Hős következiküldő érdeméért	Gen. 3033; Hős: Jákob; u. o. 4924; Küldő: Gen. 324.

---

z) Gabirol, Siré 31. חשך וצלמות מאורים נגאלו

Az Úczinak fejét Hasítsd szét;	Zsolt. 6822; szóhelyettesítéssel.
Szeîr haját, díszét kopaszd le.	Zsolt. 6822; mint a pusztítás képe: Ez. 710.
Madár-fiókid vedd magadhoz,	Deut. 227; kibővítéssel.
De a szegény anyát se lökd el.	u. o. ellentétes gondolat-játékkal.
Ujítsd meg hajlokod s az oltárt	II. Krón. 244; szóhelyettesítéssel.
Hadd álljon a magasztaló Kar;	u. o. 2021; »
Ez zengjen lágy szerelmi dalban,	Zsolt. 451 és Ez. 51 összefűzése.
Az énekeljen ősi zsoltárt.	A Zsolt. feliratokból, mint önálló szó.
Támaszd fel ezt a szép leányzót,	II. Sám. 1427; Eszt. 27; Czión hajadon leánya.
Termékenyítsd meg őt, ha meddő;	Ezék. 1724; összevonással.
Növeszd magasra Dávid szavát,	Zsolt. 13217; Jinnón: Zsolt. 7217.
Hadd éljek szüntelen örömben.	Deut. 1615; az ünnepről.

Nvárad.

Dr. Kecskeméti Lipót.

Új és könnyü módszere a zsidó időszámitásnak.

Tudvalevőleg a zsidó naptári év 12 holdhónapból áll. A holdhónap napjainak száma még a harminczat sem éri el és így lényeges eltérés van a nap és holdév között. Ezen eltérést úgy egyenlítjük ki, hogy minden 19 évben hét szőkőévet veszünk fel, a melyek közül mindegyik tizenhárom hónapot számlál. A holdhónap napjainak száma: 29 nap, 12 óra, 44 percz, 3 m. percz és 20 harmadpercz ($29^n\ 12^0\ 44'\ 3''\ 20'''$) a holdév $354^n\ 8^0\ 48'\ 40''$ vagyis $10^n\ 21^0\ 11'\ 20''$-czel kisebb mint a juliániusi év. Itt megjegyezzük, hogy a zsidó naptárszámítás a napévnél a juliánusi évet ($365^n\ 6^0$) veszi mértékül. Tizenkilencz napév napjainak a száma; $365^1/_4{}^n \times 19 = 6939^n\ 18^0$, és 19 holdév napjainak száma: $354^n\ 8^0\ 48'\ 40'' \times 19 + 29^n\ 12^0\ 44'\ 3''\ 20''' \times 7 = 6939^n\ 16^0\ 33'\ 3''\ 20'''$ (60 harm. p. 1 mp.) ($29^n\ 12^0\ 44'\ 3''\ 20''' \times 7$ a hét szőkőév hónapjait jelenti). Ebből látjuk, hogy a két időszámítás 19 év alatt $1^0\ 26'\ 56''\ 40'''$ hiján kiegyenlítődik. E szerint, ha az 5652. Tisri elseje október 3-án volt, az 5671-iki év október 3-án lesz és az 5633-iki év okt. 3-án volt. Ezen 19 éves cyclust »kis holdcyclusnak« nevezik (מחזור קטן לשנה) megkülönböztetésül a »nagy holdcyclustól«, mely 247 évből áll, és azt jelenti, hogy minden 247 évben a zsidó naptár és a juliániusi naptár napjai a hét ugyanazon napján ismétlődnek. Ha pl. az 5652. Tisri első napja okt. 3-án és szombaton volt, úgy az 5405-iki Tisri első napja és az 5899-iki Tisri első napja szintén szombati napon és okt. 3-án volt. De majd arról alább.

Mint mondottuk, minden 19 évben 7 szőkőév van: a 3., 6., 8., 11., 14., 17. és 19. év szőkőévek. Ha tudni akarjuk valamely évről, hogy szőkőév-e, úgy csak elosztjuk a keresendő évszámot 19-czel és ha a maradék (a hányados itt nem bir semmi befolyással) 3, 6, 8, 11, 14, 17 vagy semmi — a mi

megfelel a 19-nek — az év szökőév. Nehogy azonban ezen számokat a fejben kelljen megtartani — a maradékot megszorozzuk 7-tel és hozzáadunk »egyet« $7^n + 1$ (^{n} = a maradék) és ugyancsak a 7^n-ből kivonunk 6-ot; ha $7^n + 1$ és $7^n - 6$ között van olyan szám, mely 19-czel maradék nélkül elosztható, a keresett év: szökőév.; $7^n + 1$ is, ha eloszthető maradék nélkül, az év szökőév, de $7^n - 6$, ha eloszthető is, nem ad szökőévet. A nyert hányados mutatja, hogy a cyclus hányadik szökőévében vagyunk. Pl. szökőév-e 5651?

$$\begin{array}{r} 5651 : 19 = 297 \\ \hline 185 \\ \hline 141 \\ \hline = 8 \end{array}$$

e szerint szökőév, mert a maradék »**8**« (a hányados nem jön figyelembe). De ha azt sem tudjuk, vajjon a cyclus 8 éve közönséges vagy szökőév, akkor megszorozzuk a 8-at 7-tel, hozzáadunk egyet és kivonunk a 7×8-ból 6-ot, ha ezen két eredmény között van olyan szám, mely 19-czel maradék nélkül osztható — szökőévet kapunk. A mi példánkban 8-at kaptunk, az eljárás tehát a következő lesz: $8 \times 7 + 1 = 57$ és $8 \times 7 - 6 = 50$ között az első szám eloszthető maradék nélkül 19-czel és így szökőév; a hányados **3** és így a 3. szökőéve a cyclusnak. 5652 közönséges év, mert $5652 : 19$ maradékul 9-et ád, $9 \times 7 + 1 = 64$ és $9 \times 7 - 6 = 57$ között nincs 19-czel osztható szám (az n 7 — 6, ha osztható is 19-czel, még nem ád szökőévet), 5654 ismét szökőév, mert $5654 : 19$ — maradékul 11-et ad11 $\times 7 + 1 = 78$ és $11 \times 7 - 6 = 71$ között van 76, melyosztva 19-czel nem ad semmi maradékot; a hányados **4** és így a cyclusnak 4. szökőéve.

A kis cyclus napjainak száma: $6939^n\ 16^0\ 33'\ 3''\ 20'''$ vagyis ha csupán azt nézzük, milyen a viszonya két egymás után következő cyclusnak a hét napjait illetőleg, azt találjuk hogy minden cyclus $2^n\ 16^0\ 33'\ 3''\ 20'''$-czel később kezdődik, mint a megelőző ($6939 : 7$ maradékul kettőt ad); ha pl. az egyik cyclus kezdete vasárnapra esik az első óra kezdetén (a zsidó naptár szerint a vasárnap már szombaton délután 6 órakor veszi kezdetét) akkor a következő cyclus kezdete lesz: kedden délelőtt $10^0\ 33'\ 3''\ 20'''$, amit úgy jelzünk, hogy $3^n\ 16^0\ 33'\ 3''\ 20'''$. Ha ezen maradékot ($2^n\ 16^0$ $33'\ 3''\ 20'''$) megszorozzuk 13-mal; $2^n\ 16^0\ 33'\ 3''\ 20''' \times 13 = 34^n\ 23^0\ 9'\ 43''\ 20'''$ vagyis 34 : 7 maradékul 6-ot ad, tehát $6^n\ 23^0\ 9'\ 43''\ 20'''$-czel később, mint 247 évvel ezelőtt ($19 \times 13 = 247$). Ha e szerint a nagy cyclus kezdete vasárnap az első órában van, a következő cyclus kezdete szombat 5 óra $9'\ 43''\ 20''' = 7^n\ 23^0\ 9'\ 43''\ 20'''$ vagyis $50'\ 16''\ 40'''$-czel korábban mint a megelőző 247. évben. Szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy mi csakis a hét napjait veszszük figyelembe: valjon a cyclus kezdete vasárnapon, hétfőn vagy más napon van-e, tekintet nélkül a kalendáriumi napra. Ily módon sikerült kiszámítani, hogy az első cyclus kezdete vagyis Tisri első móladja volt vasárnapon este $11^0\ 11'\ 20''$. A mondottak alapján képesek leszünk bármilyen zsidóünnepnek heti napját kiszámítani; nem kell, hogy más számot megjegyezzünk, mint $2^n\ 11^0\ 11'\ 20''$ (az első mólad). $2^n\ 16^0\ 33'\ 3''\ 20'''$ (a kis cyclus napjai, elosztva 7-tel azt, adják maradékul) és $50'\ 16''\ 40''$ (annyival késik minden nagy cyclus — 247 év — a megelőzőhöz képest). Ezen számokat mindig felirhatjuk magunknak, több nem szükséges. Az eljárás a következő lesz: Elosztjuk a keresett évet 247-tel, megkapjuk hányadosul a teremtés óta lefolyt nagy cyclusokat. Nevezzük ezeket H-nak. $H \times 50'\ 16''\ 40'''$ kivonatik $2^n\ 11^0\ 11'\ 20'''$-ből és megadja nekünk a mólad heti napját a jelenlegi nagy cyclus első Tisri-jére. Ha X jelenti a keresett évet, akkor $X : 247 = H$ maradék mutatja, a nagy cyclus hányadik évében élünk. Ha a maradék $= M$, akkor $M : 19 = h$; h mutatja, hány kis cyclus folyt le a jelenlegi nagy cyclusban. A $2^n\ 5^0\ 11'\ 20'' - H \times 50'\ 16''\ 40'''$-hez hozzáadjuk a $h \times 2^n\ 16^0\ 3'\ 33''\ 20'''$-et és megtudjuk a jelenlegi kis cyclus első Tisri moládját. Ámde: $M : 19 = h$ még mindig adhat maradékot, ezen maradék már csak a jelenlegi kis cyclus lefolyt éveit jelenti. Ezek közül vannak közönséges és szökőévek. Jelöljük a közönséges éveket m_1-gyel és a szökőéveket m_2-vel. Tudjuk, hogy a közönséges évnek $354^n\ 8^0\ 48'\ 40''$-e van és a szökőévnek $383^n\ 21^0$ $32'\ 43''\ 20'''$-e. E szerint az ezidei molad, ha az elmult év közönséges volt, $4^n\ 8^0\ 48'\ 40''$-czel lesz később a tavalinál és ha szökőév volt a lefolyt év, $5^n\ 21^0\ 32'\ 43''\ 20'''$-czel később. A képlet tehát a következő: M (olád) $= 2^n\ 5^0\ 11'\ 20'' - H \times 50'\ 16''\ 40''' + h \times 2^n\ 16^0\ 3'\ 33''\ 20''' + m_1 \times 4^n\ 8^0\ 48'$

$40'' + m_2 \times 5^n\ 21^0\ 32'\ 43''\ 20'''$. Pl. Mikor volt a molád Tisri 5652-ben? A világ teremtése óta elmult 5651 év.

$$5651 : 247 = 22$$
$$711$$
$$217$$

$$H = 22\,;\ h = 11\,;\ m = 8\ m_1 = 5\,;\ m_2 = 3$$
$$M = 217 : 19 = 11$$
$$27$$
$$8$$

$2^n\ 5^0\ 11'\ 20'' - 22 \times 50'\ 16''\ 40''' + 11 \times 2^n\ 16^0\ 33'\ 3''\ 20''' + 5 \times 4^n\ 8^0\ 48'\ 40'' + 3 \times 5^n\ 21^0\ 32'\ 43''\ 20''' =$

$= 2^n\ 5^0\ 11'\ 20'' -$
$18^0\ 26'\ 6''\ 40''' =$
$1^n\ 10^0\ 45'\ 13''\ 20''' +$
$1^n\ 14^0\ 3'\ 36''\ 40'''$
$0^n\ 20^0\ 3'\ 20''$
$3^n\ 16^0\ 38'\ 10''$
$7^n\ 13'\ 30'\ 20''$

Tisri moládja 5652-ben volt szombaton reggel $7^0\ 30'\ 20''$.

Ha nem Tisrit, de más hónapot akarunk megtudni, csak a Tisri óta lefolyt hónapok számát megszorozzuk $29^n\ 12^0\ 44'\ 3''\ 20'''$-czel, az eredményt elosztjuk 7-tel és a maradékot hozzáadjuk a Tisri napjához és megtudjuk, milyen napra esik a keresett molád. Tisri molád napjára esik az újév ünnepe.

Ha az újév napját ismerjük, az év többi ünnepeit is megtudhatjuk. Ugyanis minden új év moládja $4^n\ 8^0\ 48'\ 40''$-czel van a megelőző után, ha az év közönséges; szökő évben $5^n\ 21^0\ 32'\ 43''\ 20'''$-czel lesz később. E szerint, ha 5652-ben a molád Tisri $7^n\ 13^0\ 30'\ 20''$, 5653-ban lesz: $4^n\ 22^0\ 19'$ vagyis szerdán délután $4^0\ 19'$. 5651 szökőév volt és így le kell vonnunk $7^n\ 13^0\ 30'\ 20''$-ből $5^n\ 21'\ 32'\ 43''\ 20'''$-et, hogy megkapjuk a molád Tisrit 5651-re. A molád Tisri 5651-ben volt: $1^n\ 15^0\ 57'\ 36''\ 40'''$. E szerint 5653-ban az újév ünnepe szerdán és 5651-ben vasárnapon volna, a mennyiben ezen napokon van a molád Tisri. Miután azonban vasárnap, szerda és péntek az újév első napja nem lehet, 5651-ben áttettük az újévi napot hétfőre és 5653-ban átfogjuk-e helyezni szerdáról csütörtökre, vagyis az 5652-ik év egy nappal hosszabb lesz a rendesnél és מרחשון hónap 30 nappal bir. Az ilyen év, melyben מרחשון és כסלו 30 naposak: teljes שלם, melyben csak כסלו 30

napos: rendes (כסדרן) és a melyben mindkettő 29 napos: hiányos (חסר). A kalendáriumokban három betüvel szokás jelölni az évet és a középső betü azt jelenti, hogy az év rendes, teljes vagy hiányos-e. Pl.: הכז azt jelenti, hogy újév csütörtökre (ה = az ötödik nap) husvét szombatra esik és a középső » כ « (כסדרן) hogy az év rendes, azaz מרחשון 29 és כסלו 30 nappal bir.

Hogy melyik hónap hány nappal bir? arra nézve szabályul szolgál, hogy azon hónapok, melyekben ünnep vagy félünnep van, 30 naposak, a többiek 29 napot számlálnak. Purim félünnep számba nem megy és ניסן újhold mindig csak egy nap mert אדר csak 29 napos. A szökőévben az első אדר a שבט hónap jogait élvezi, melyben félünnep van (חמשה עשר בשבט) szintugy אלול újholdja két napig tart, mert אב-ban van חמשה עשר באב. Különben Tisritől kezdve az egyik hónap 30, a másik 29-czel bir; az év utolsó hónapja אלול csak 29 napos és Tisri újholdja. habár az újév ünnepe két napig tart, mégis csak az ünnep első napján van. Ez alól csak מרחשון és כסלו képeznek kivételt, melyek majd 30, majd 29 nappal birnak. 5652-ben pl. mindkét hónapnak 30 napja van, vagyis úgy כסלו mind טבת újholdja 2 napig tart. Az 5652. év kalendáriumi jele וטג = újév a hetedik, husvét a 3. napon van és az év teljes.

Hogy teljes, hiányos vagy rendes, azaz 353, 354, 355 illetve 383, 384, 385 napos-e valamelyik év? könnyen megtudhatjuk: kiszámítjuk a keresett év újévének első napját, szintúgy a reá következő évét. Ha a két újév első napjai között — a határnapokat nem vesszük hozzá — levő napok száma a közönséges évben 2, az év hiányos, ha 3, az év rendes, ha 4, teljes. Nagyobb nem lehet a közbeeső napok száma. Pl.: 5652. teljes év, mert közönséges év lévén, a két újév közti napok száma 4: szombat—csütörtök. Ha szökőévről van szó, akkor, ha a közbeeső napok száma 4 — hiányos, ha 5 — rendes, ha 6 — teljes. Pl. 5651 hiányos év volt, mert szökőév létére a közbeeső napok száma 4 volt: hétfő—szombat. Jókell megjegyeznünk, hogy csak az újév első napjai közti idő, távolság van változásnak alávetve; a moládok közti távolság mindig ugyanaz marad: közönséges évben $4^n\ 8^0\ 48'\ 40''$ és szökőévben $5^n\ 21^0\ 32'\ 43''\ 20'''$.

Általános szabályul ugyanaz szolgál, hogy az újév napja mindig a molád, conjunctió napján van, mégis, mint láttuk, ha a molád vasárnap, szerda vagy pénteken van az újév első napja áthelyeztetik a molád utáni napra. Van még azonkívül 3 kivétel, a mikor újév nem a conjunktió napján van.

Ezek a következők: 1. Ha a molád a nap 18. órájának végére esik vagyis délben pont 12 órakor és a reá következő időben, az újév napja csak holnap lesz és ha a holnapi nap vasárnap, szerda vagy péntek, a melyekre újév napja nem eshetik, csak harmadnap. Természetes, hogy ilyenkor a megelőző év csak teljes lehet, akár közönséges, akár szökőév lett legyen: mindig 355 illetve 385 napot számlál. 2. Ha a molád Tisri kedden éjfél után 3^0 11′ 20″-kor = 3^n 9^0 11′ 20″ és a nap reá következő idejében és az év közönséges év lesz, akkor a következő molád Tisri lesz 3^n 9^0 11′ 20″ + 4^n 8^0 48′ 40″ = 7^n 18^0 vagyis szombaton délben pont 12 órakor vagy még később lesz, ilyenkor a következő újév első napja csak hétfőn lehetséges. Ha most ez idén újév kedden volna, a következő napok száma 5 volna, kedd—hétfő, a mi közönséges évben nem lehetséges, miután közönséges évben a közbeeső napok száma legfeljebb 4 lehet. Ilyenkor átteszszük az újévet keddről csütörtökre, úgy hogy az ezidei és a jövő újév első napjai közti időtávolság csak három lesz. Az év, melynek újéve csütörtökre tétetett át, rendes lesz és az azt megelőző év, miután két nappal meghosszabbíttatott, teljes. 3. Ha a molád Tisri hétfőn délelőtt 9^0 32′ 43″ 20‴ és a napnak reá következő idejére esik, az év pedig szökőév volt, akkor a mult molád Tisri volna 2^n 15^0 32′ 43″ 40‴ — 5^n 21^0 32′ 43″ 40‴ (7-et mindig hozzávehetünk a napok számához) = 9^n 15^0 32′ 43″ 40‴ — 5^n 21^0 32′ 43″ 40‴ = 3^n 18^0, a minek következtében a mult évi újév első napja nem kedden, hanem csütörtökön volt; ha az ez idei újév hétfőn volna, a két újév közti napok száma csak 3 volna: csütörtök—hétfő, a mi, tekintve azt, hogy szökőév volt, nem lehetséges. Ilyenkor átteszszük az újévet keddre, a közbeeső napok száma 4 és az év legalább hiányos lehetett. Ha a két újév első napjait ismerjük, akkor ismerjük a husvét első napját is, minthogy husvét 3. napja az újév első napja. Husvéttól kiindulva, az év összes ünnepeit és félünnepeit a következő chanukkáig tudjuk

meg. Ugyanazon napon, a melyre husvét első napja esett, lesz שבעה עשר בתמוז és תשעה באב a 2. nap megfelel pünkösdnek, רבה הושענה és ha az év rendes vagy hiányos התוכה első napjának is; ha teljes és מרחשון 30 napot számlál התוכה egy nappal később lesz. A 3. nap megfelel újévnek, a 4. שמחת תורה-nak, az 5. az engesztelőnapnak, a 6. az elmult Purim és a következő בעומר-nek (א״ת, כ״ש, ג״ר, ד״ק, ה״צ ו״פ״ל״ג); közönséges évben Purim és a megelőző Tebeth tizedike is egy napra esik. Az újév, a sátoros ünnep első és 8. napja szintén egy napra esnek, szintúgy megfelelnek egymásnak Gedaljak bőjtnapja és az engesztelő ünnep. Svat és Ab 15-ike megtudhatók Purimról és תשעה באב-ról. Így tudhatjuk meg az összes zsidó ünnepeket, ha csak az újév és husvét első napjait ismerjük. Ha ezt a kettőt tudjuk, megtudtuk egyszersmind, vajjon az év hiányos, rendes vagy teljes-e, mert husvétről következtethetünk a következő újévre is és akkor megtudtuk a két újév közti időtávolságot, a nélkül, hogy a moládot ki kellene keresnünk.

Összegezzük a mondottakat és a következő eredményre jutunk: *A zsidó naptári évben előforduló ünnepeket csak úgy tudhatjuk meg, ha a két határ újév első napjait kiszámítjuk, a melyek rendesen a conjunctió napján vannak.* A conjunctio kiszámítás módját mutattuk.

A kiszámítás ezen módja nagyon használatos és pontos, de mégis complicált. Mi megkíséreltük a kiszámítás egyszerűbb módját nyujtani, a mely egyszerűsége mellett a Tekúfa idejét és így a julianusi időt is mutatja.

Kiindulunk a Tekúfa-ból. Tekúfa alatt értjük az év két időszaka közti határpontot. Miután a julianiusi évnek $365^1/_4$ napja van, minden időszak tart 91^n 7^0 30′-ig. Ha az egyik Tekúfa vasárnapon az első órában lesz, akkor a reá következő Tekúfa 7^0 30′-czel később van, vagyis — a vasárnapot szombat délután 6 órától számítjuk — vasárnap reggel éjfél után 1^0 30′-kor. Minden évben a Tnkúfa előre halad 1^n 6^0-val, 28 év alatt 35 nappal vagyis az évnek ugyanazon heti napján és a napnak ugyanazon perczében lesz, mint volt 28 év előtt. Innen van, hogy a jul. naptár szerint a napok minden 28. évben egy napra esnek. Ez a napcyclus (מחזור לחמה). A mely pillanatban van Tisri (az őszi) Tekúfája 5652-ban,

ugyanabban a pillanatban volt 5624-ben és lesz ugyanakkor 5680-ban is. Így számíthatjuk ki, hogy az első Tekúfája Niszan-nak (a tavaszi) volt kedden délután pont 6°-kor — 4^n 0° 0′ 0″ 0‴.

Ha az első Tekúfát ismerjük, nem kerül sok fáradságunkba a többit is megtudni. Miután a Tekúfa időpontja minden 28 évben újból megkezdi régi pályafutását, nekünk csak azon évekkel kell számolnunk, melyek maradékát képezik a keresett évek 28-czal való osztásának. Ezen maradékot megszorozzuk $1^1/_2$-lel és megkapjuk azon Tekúfáját a keresett évnek, melynek ismeretéből kiindulunk, azaz: ismerjük a keresett év Niszán Tekúfáját. Ha a Tamusz-ét akarjuk megtudni, még hozzáveszünk 7° 30′-et, ha a Tisri-ét 2 × 7° 30′, ha a Tebeth-ét 3 × 7° 30-et, s megvan a keresett Tekúfa. Pl. Mikor volt Tisri Tekúfája 5652-ben? Az első Tekúfák Niszan óta elmult 5650 év és két Tekúfa. 5650: 28 maradékul ad 22-t; ezen 22-t megszorozzuk $1^1/_4$-del 1^n 6° × 22=$27^1/_2{}^n$ = 27^n 12°. E szerint a Tekúfát Niszan 5651-ben volt 3^n 12° vagyis kedden reggel 6 órakor, ha még hozzávesszük a 2 × 7° 30′ = 15°-át, megkapjuk a keresett Tekúfa időpontját: 4^n 3° vagyis kedden este 9-kor volt Tisri Tekúfája 5652-ben.

Keressük az összefüggést a Tekúfa és molád között. Láttuk, hogy 19 holdév kisebb ugyanannyi napévnél 1° 26′ 56″ 40‴-czel. Ha most valamely év moládját és Tekúfáját akarjuk összefüggésbe hozni, első sorban nézzük, hány 19 éves cyclus mult el az első Tekúfája óta. A hányadost megszorozzuk 1° 26′ 56″ 40‴-czel és a szorzat megmutatja nekünk, hogy mennyi idővel van most később a Tekúfa, mint volt legelőször. Az X: 19 maradékát felosztjuk közönséges és szökőévekre. A közönséges évek számát megszorozzuk 365^n 6° — 354^n 8° 48′ 40″ = 10^n 21° 11′ 20″ és ezt hozzáadjuk az előbb nyert eredményhez, mert minden közönséges évben a Tekúfa 10^n 21° 11′ 20″-czel később esik; a két összegből kivonunk 383^n 21° 32′ 43″ 20‴ — 365^n 6° = 18^n 15° 32′ 43″ 20‴ szorozatát a szökőévekkel, a mennyivel a szökőév nagyobb a juliániusinál. Ha ezen műveletet végrehajtottuk, tudjuk, hogy mennyivel volt előbb az első Tekúfáth Niszan a jelenleginél. Az első volt — a mint azt kiszámították — 22^n 3° 8′ 23″ 20‴ Adar conjunctiója után, a keresett Tekúfa

pedig lesz: 22^n 3° 8′ 23″ 20‴ + H. 1° 26′ 56″ 40‴ + k(özönséges évek száma) 10^n 21° 11′ 20″ — s(zökőévek száma) 18^n 15° 32′ 43″ 20‴ = T(ekupha). Ha az eredmény nagyobb 29^n 12° 48′ 40″-nél, a keresett Tekúfa Niszan hóban van, hanem akkor Adarban. Miután ismerjük a Tekúfa napját és tudjuk, a hónap melyik napjára és a nap melyik perczére esik, hozzáadjuk a molád Tisriig hiányzó napokat, órákat és perczeket és megtudjuk a Tisri conjünctiót és így az év ünnepeit is. Pl. Mikor van a Tekúfát Tisri és Tisri hónapnak conjunctiója vagy moládja 5652-ben? Az első Tekúfát Niszan volt 4^n 0° 0′ 0″ 0‴ Adar hó 22^n 3° 8′ 23″ 20‴. Azóta elmult:

5650 : 19 = 297
185
140
7

kis cyclus, a maradék 7, tehát 5 közönséges és 2 szökőév.

297 × 1° 26′ 56″ 40‴ + 5 × 10^n 21° 11′ 20″ —
— 2 × 18^n 15° 32′ 43″ 20‴ + 22^n 3° 8′ 23″ 20‴ =

= 17^n 22° 22′ 30″
54^n 9° 56′ 40″
72^n 8° 19′ 10″ —
37^n 7° 5′ 26″ 40‴
35^n 1° 13′ 43″ 20‴
22^n 3° 8′ 23″ 20‴
57^n 4° 22′ 6″ 40‴
29^n 12° 44′ 3″ 20‴
27^n 15° 38′ 3″ 20‴

Miután nagyobb számot nyertünk, mint 29^n 12° 44′ 3″ 20‴-et, ezt a számot kivontuk és kaptunk eredményül 27^n 15° 38′ 3″ 20‴-et. Annyival a molád Niszan vagy — mivel 5651. szökőév volt — II. Adar moládja után volt Niszan tekuphája. Miután Niszan tekuphája 5651-ben volt (5650 : 28 maradékul 22-t, 22 × $^5/_4$ = $27^1/_2$, $27^1/_2$ + 4 = $31^1/_2$ = [ha 4 × 7 = 28-at kivonunk belőle] 3^n 12°). Kedden pont délben, II. Adar moládja volt e szerint 27^n 15° 38′ 3″ 20‴ előbb vagyis 31^n 11° 59′ 59″ 60‴ (a Tekúfa ideje) — 27^n 15° 38′ 3″ 20‴ = 3^n 20° 21′ 56″ 40‴ akkor volt II. Adár moládja. De ha ismerjük Adár moladját, csak hozzáadjuk a hónapok számának, melyek a legközelebbi újévig befolynak,

szorzatát $29^n\ 12^0\ 44'\ 3''\ 20'''$-czel és megkapjuk újév moládját, Azt is tudjuk, hány nap mulik még el Niszan Tekuphájától újév moládjáig, ezen időt kivonjuk $182^n\ 15^0$-ból (két Tekúfa: Niszán és Tamusz ideje) és a különbséget hozzáadjuk az újév moládjához és megkapjuk Tisri Tekúfájának pontos kalendáriumi idejét. Pl. a mi példáinkban a Tekúfát Niszán van II. Adár $27^n\ 15^0\ 38'\ 3''\ 20'''$-ikén, hiányzik még a molád Niszámig $29^n\ 12^0\ 44'\ 3'\ 20' - 27^n\ 15^0\ 38'\ 3''\ 20''' = 1^n\ 21^0\ 6'$, innnen az újév moládjáig még elmulik 6 hónap vis $6 \times 29^n\ 12^0\ 44'\ 3''\ 20''' = 177^n\ 4^0\ 24'\ 20''$. E szerint lesz a molád Tisri:

$3^n\ 20^0\ 21'\ 46''\ 50'''$ + (a mikor II Adár moládja volt)
$1^n\ 27^0\ 0'\ 0''\ 0'''$ + (a mi még Niszán moládjához hiányzott)
$27^n\ 15^0\ 38'\ 3''\ 20'''$ + (a mikor a tekupha volt)
$177^n\ 4^0\ 24'\ 20''\ 0'''$
$210^n\ 13^0\ 30'\ 20''\ 0'''$

210 maradék nélkül eloszthatò 7-tel, a mi egyre megy azzal, ha a maradék 7 és akkor, mint már ezelőtt is kiszámítottuk, eredményünk azonos a régi számítás szerinti eredménynyel és képesek vagyunk a mi számításunk szerint, a Tekúfa időpontját is meghatározni. Az 5651-iki Tekúfáját Niszánnak ismerjük, azt is tudjuk, hogy $182^n\ 15^0$-val később lesz Tisri, Tekúfája $182^n\ 14^0\ 59'\ 59''\ 60''' - (177^n\ 4^0\ 24'\ 20 + 1^n\ 27^0\ 6' = 19^n\ 2^0\ 30'\ 20')\ 179^n\ 1^0\ 30'\ 20'' = 3^n\ 13^0\ 29'\ 40'''$ vagyis $3^n\ 12^0\ 29'\ 40''$ a molád Tisri után lesz Tisri Tekúfája. Ha hozzátesszük, hogy Tisri moládja $7^n\ 13^0\ 30'\ 20''$ van, akkor Tisri tekuphája lesz: $7^n\ 13^0\ 30'\ 20'' +$

$3^n\ 13^0\ 29'\ 40''$
$4^n\ 3^0\ 00'\ 00''$

Tisri hó $3^n\ 13^0\ 29'\ 40''$ a molád után, vagyis 5-én volt Tisri Tekúfája.

Ezen számításnak az az előnye, hogy majdnem ismeretes számokkal dolgozik. Hogy milyen nagy a holdhónap, azt a legközönségesebb luachból is megtudjuk, ha összehasonlítjuk két egymásután következő hónap moládját. 12-szer olyan nagy a közönséges és 13-szor olyan nagy a szökőév; a jul. év nagysága ismeretes: $365^n\ 6^0$. Ebből azt is megtudjuk, hogy menynyivel nagyobb a jul. év a közönséges és kisebb a naptári szökőévnél. A 19 éves cyclusnak van 7 szökőéve és 12 rendes éve. Ezek összege kivonva a jul. év 19-szeres szorozatából, megadják nekünk a jul. 19-es és a kalendáriumi 19-es cyclus közti különbséget. Az, a kinek ezen számokra gyakran szüksége van, egyszersmindenkorra felirja magának a különbséget: $1^0\ 26'\ 56''\ 40'''$, azonkívül megjegyzi a $22^n\ 3^0\ 8'\ 23''\ 20'''$ számot, mint olyant, a melyben az első Tekúfát Niszán volt és hogy ez kedden délután 6 órakor $4^n\ 0^0\ 0'\ 0''\ 0'''$ volt, nem hiányzik egy eszköze sem, hogy megtalálhassa a moládot vagy Tekúfát.

Nézzük most, mikor volt az első molád Tisri és induljunk ki az első Tekúfából. Ez volt szerdán az első pillanatban, azaz kedden pont 6 órakor délután és $22^n\ 3^0\ 8'\ 23''\ 20'''$ a molád Adár után, hiányzott e szerint még $7^n\ 9^0\ 35'\ 40''$ a molád Niszánig; a molád Niszántól a molád Tisriig van $177^n\ 4^0\ 24'\ 20''$ és a Tekúfát Niszántól a molád Tisriig hiányzott $184^n\ 14^0 = \begin{matrix} 177^n\ 4^0\ 24'\ 20'' \\ 7^n\ 9^0\ 35'\ 40'' \end{matrix} +$ E szerint a 2. molád Tisri $184^n\ 14^0 + 4^n$ vagyis $188^n\ 14^0$ pénteken délután 2^0-kor $\frac{188}{6} : 7 = 26$ a maradék 6, ez adja a molád heti napját. Ha ebből levonunk $4^n\ 8^0\ 48'\ 40''$-et, megkapjuk az első molád Tisrit:

$6^n\ 13^0\ 59'\ 60'' -$
$4^n\ 3^0\ 88'\ 40''$
$2^n\ 5^0\ 11'\ 20''$

Vasárnap este $11^0\ 11'\ 20''$ volt az első molád. A 2. Tisri Tekúfát úgy kapjuk meg, ha kivonjuk a Tekúfát Niszán óta lefolyt időt $182^n\ 15^0$-ból $\begin{matrix} 182^n\ 15^0 \\ 184^n\ 14^0 \end{matrix} -$ a Tekúfát Niszántól a molád Tisriig lefolyt időt. Miután a kivonandó nagyobb a kisebbítendőnél $1^n\ 23^0$-val, annyival volt korábban a 2-ik Tekúfa a 2. molátnál vagyis $6^n\ 14^0 - 1^n\ 23^0 = 4^n\ 15^0$. Szerdán reggel 9-kor $1^n\ 23^0$-val a molád Tisri előtt volt a 2. Tekúfája Tisrinek. Tisri első Tekúfája $365^n\ 6^0$-val volt előbb vagyis kedden hajnalban 3^0-kor $3^n\ 9^0$. A 2. Tekúfa volt az első év $352^n\ 9^0\ 48'\ 40''$-ében, az első tehát lett volna: $12^n\ 20^0\ 11'\ 20''$ az első molad előtt vagyis Elulhó $16^n\ 16^0\ 32'\ 43''\ 20'''$-kor, a mely időpont volt (2 + 14, 14-et mint 7-nek

a sokszorozója, mindig hozzávehető, valahányszor csak a hetinapot akarjuk meghatározni).

$$\begin{array}{r} 16^n\ 5^0\ 11'\ 20'' - \\ 12^n\ 20^0\ 11'\ 20'' \\ \hline 3^n\ 9^0\ 00'\ 00'' \end{array}$$

Ez az oka, hogy kiindulási pontul nem az első Tekúfát Tisrit vesszük, mert az nem volt, de vesszük az első Tekúfát Niszánt, mert nincs benne semmi óra, sem percz.

Ha összehasonlítjuk a legelső és az ezidén Tekúfa kalendériumi keltjeit, azt találjuk, hogy az ezidei Tisri 5-én, míg a legelső Elulhó 17-én volt vagyis teljes 18 nappal korábban volt, mint az ezidei. Ezen, hogy úgy mondjuk, időtöbblet úgy keletkezett, hogy minden 19 éves cyclus $1^0\ 26'\ 56''\ 40'''$-czel kisebb a jul. 19 éves cyclusnál. Ezen $1^0\ 26'\ 56''\ 40'''$ úgy körülbelül 314 év alatt 1 napi többletet ad. Ha elosztjuk a jelenlegi évszámunkat 18-czal, könnyen meggyőződhetünk tételünk helyességéről:

$$\begin{array}{r} 5652 : 18 = 514 \\ \underline{25} \\ 72 \end{array}$$

Nézzük most az összefüggést a zsidó és jul. év között és vonjuk le a szabályt, hogyan kell jul. keltet zsidó keltre és megfordítva átváltoztatni. Minden közönséges év $10^n\ 21^0\ 11'\ 20''$-czel kisebb, mint a jul. év és szökőéve $18^n\ 15^0\ 32'\ 43''\ 20'''$-czel nagyobb a jul. évnél. Ebből kifolyólag — középszámitással — minden közönséges év után a zsidó naptári év 11 nappal van előre és szökőév után a jul. 19 nappal van előre. Ha pl. 5652-ki új évig 263 nap mult el a jul. 1891. év óta, úgy az 5651-ikiig csak 244 nap mult el és az 5653-ik 252 fog elmulni. A cyclus első újéveig 5643-ig elmult 261 nap és 5642-iki újévig fog a jul. 1901-től 243 nap elmulni, 1902-iki jul. újévtől az 5663-iki újévig ismét 261 nap fog elmulni és 1910-iki jul. újévtől az 5681-iki újévig ismét 243 nap. A közbeeső években pedig mindig 10 nappal több vagy 19-czel kevesebb mint a megelőző évben. Ha az 5652-iki újévig 263 nap mult el, úgy a legelső cyclus 9. évének újéveig 18 nappal több mult el, miután minden 314 év elragad mintegy egy napot a jul. naptári évtől. A legelső cyclus első éveig 279

nap mult el a jul. újévtől. A cyclus többi 19. évében pedig 279-ből kivonva a közönséges évek száma szorzata 11-gyel és hozzáadva a szökőévek száma szorzata 19-czel. Pl. a cyclus 11. évében elmult 10 év vagyis 7 közönséges és 3 szökőév, e szerint az első cyclus 11. újéveig elmult a jul. újévtől $279 - 77 + 57 = 279 - 20 = 259$. Pl. Az 5652-iki Tisri milyen napjára esett a jul. naptárnak? 5652. a cyclus 9. éve e szerint újévtől elmult $279 - 55 + 57 = 279 + 2 = 281$. De miután a legelső cyclus első évétől már 18-szor elmult 314 év, nekünk is le kell vonnunk a 281-ből 18-at és kapunk 263-at. 1891. szept. 20-ikán volt az 5651-iki évnek utolsó napja vagyis a gregorianiusi naptár szerint 12 nappal később-ben, azaz okt. 2-ikán az 5652. újév szept. 21-én vagy okt. 3-án volt. Megjegyzendő, hogy ha a jul. év szökőév volt, 263 csak szept. 19-ének felelne meg. Ha más keltet akarunk megtudni, csak néznünk kell: vajjon a zsidó újév előtt vagy után volt-e és e szerint vagy hozzáadjuk vagy kivonjuk a jul. újév óta a zsidó újévig lefolyt számától.

A jul. naptár szerinti kiszámítás sokkal egyszerűbb és czélszerűbb, mint a greg. szerint. A zsidó történet sokkal idősebb a gregorianinai naptárnál, a mely csak 1582-ben kezdődik. A gr. naptár szerinti számlálás pedig sok zavart okozna. Ha egy 1582 előtti adattal van dolgunk, akkor úgy se használhatunk más naptárt a juliániusinál, ha pedig egy 1582-ik év utáni adat van előttünk, úgy kiszámítjuk a jul. naptár szerint és ha az 1582 —1700-ból való, a jul. kelthez hozzáadunk 10 napot, 1700 — 1800-ból való adatoknál 11 és 1800 — 1900-évesek-nél 12 napot adunk hozzá. Ha pl. van előttünk történeti esemény 1240-ből, melynek csakis zsidókeltét ismerjük, akkor 5001-et elosztunk 314-gyel, hogy megtudjuk, hány 314 év mult el a legelső cyclus óta, a hányados körülbelül 19. 5001. a 4. éve a cyclusnak, elmult tehát az 5001-iki újévig a jul. újévtől $279 - 22 + 19 = 276$ nap, ebből levonunk 16-ot és megtudjuk, hogy az 5001-iki újév volt az 1240-iki 260. napon, a mely jul. év szökőév volt és így 5000-iki év utolsó napja szept. 16-án volt, persze jul. naptár szerint. Itt gr. naptárra még szükségünk nincs. Ha gr. keltet zsidókeltre akarunk átváltoztatni, úgy első sorban kivonunk a gr. keltből 10 v. 11 v. 12-t a szerint a mint 17. 18. v. 19. századbeli adat van előttünk, ha

ez megtörtént, nézzük a cyclus melyik évében vagyunk és hány 314 év mult el a legelső cyclus óta. Ha ezt megtudtuk, tudjuk azt is, a keresett évnek zsidó újéve hány nappal van a jul. újév után. Most a jul. napokhoz még hozzáadjuk azon napokat, melyek a mi keltünkig, melynek átváltoztatását akarjuk, lefolynak. Ha tudjuk, hány nap mult el a zsidó-újévtől, tudjuk azt is, milyen zsidó kelttel van dolgunk. Pl. 1891. decz. 1-je milyen zsidókeltre esik? A gr. decz. 1-je megfelel a jul. nov. 19-ikének. Az 5652-iki újévig elmult 279 — 55 + 57 = 281 nap, ebből le kell vonni 5652 : 314 = 18-at, a különbség 263 nap mult el az 1891-iki jul. újév óta, nov. 19-ikéig elmult 263 + 60 nap, tehát Tisritől számítva 60 napig vagyis חשון hó 30. napján lesz 1891. decz. elseje.

Budapest. FRISCH ÁRMIN.

IRODALOM.

IRODALMI APRÓSÁGOK.

Clermont-Ganneau, híres franczia archaeologus, érdekes leletről számol be az Academie des inscriptions et belles-lettres legújabb publikációjában. Három sírfeliratot találtak Jeruzsálemben, melyek közől az egyik valami שלום nevű egyénnek a sírját jelölte. A másik feliraton קרקס = *Κρόκος* név olvasható. Érdekes a harmadik sírfelirat, azon körülménynél fogva, hogy nyelve görög; a sírban ugyanis egy *Δρόσος* = Drusus nevű zsidó ember feküdt. A Drusus név nagyon korán honosodott meg a zsidóknál; I. Herodes Agrippának egyik fia *Drusus*, leánya *Drusilla* nevet viselte; a név a talmudban is nagyon gyakori s híres rabbik viselték: דרוסאי, דרוסה, דרוסא.

*

Zsidó feliratokra bukkanunk oly helyen is, ahol azokat legkevésbbé várnók, t. i. Ciliciában. Ezen tartományban újabban mintegy 100 darab ókori emléket találtak, melyek közölve vannak a *Journal of Hellenic Studies* 1891. áprilisi számában. A gyűjtemény 16. száma (233. l.) alkalmasint egy *zsidó* szövetkezetnek alapszabályait tartalmazza. A gyűjtemény 4. száma (228. l.) hosszú s szépen szerkesztett sírfeliratot tartalmaz, melyben az ismert formula: *εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος*... zsidó eredetet tételez fel; a felirat ugyanis oly időből való, a midőn a kereszténység még nem hatolhatott idáig. — A gyűjtemény 70. száma (269. l.) határozottan *zsidó* sírfelirat,

Μνημεῖον Μ. Αὐρη-
λίων Ζοΐλου
καὶ Διογένους,
Ἰουδέων.

A rossz görögség későbbi időre vall.

*

A héber nyelv ismerete ismét gyarapodott egy phoeniciai felirat által, melyről *E. Renan* értekezik a Revue d'As-

syrologie et d'Archéologie orientale című folyóiratban 1891, II, 3. A felirat Szidonból származik s eddig nem volt ismertetve.

*

Phoenicia ismerete más részről is nyert gazdagodást: M. E. *Babelon* nagy tanulmányt tesz közzé a *Bulletin de correspondance hellénique* 1891. márczius—juniusi számában a szidoni királyok érmeiről s chronologiájáról. Természetes, hogy zsidó érdekű dolgok itt nagy számba jönnek tekintetbe. Babelon kimutatja, hogy a *Straton* név, mely Straton-tornya alakban régente a tengermelléki Caesareának volt neve s a mely a talmudban is említtetik, nem *görög* eredetű, hanem a phoeniciai עבד עשתרת-ből származik. Mint gyanítás már régebben is állt ugyan ezen nézet, de csak most emelkedett teljes biztonságra.

*

A phoeniciai s azzal együtt a zsidó ókor ismerete végre gyarapodást nyert egy harmadik részről is. A *Hebraica* 1891. juliusi számában ugyanis *Jastrow* egy phoeniciai székről értekezik, mely jelenleg Mayer Sulzberger tulajdona Philadelphiában. A széken e felirat olvasható: לאדנגלה עבדעמנרב. Jastrow értekezéséből kiemeljük azon meglepő eredményt, — melynek helyességéhez ugyan még szó fér — hogy גַּלָּה a phoeniciaiaknál papot jelentett. Tudvalevőleg a zsidó vulgáris nyelv még manapság is גלה-nak nevezi a más vallásbeli papokat, állítólag azért, mivel a keresztény papok tonsuráját akarja ekkép kigunyolni. Jastrow szerint úgy áll a dolog, hogy גלה = pap jó régi héber szó, mely csak véletlenül nem található valamely régibb authenticus forrásban, melynek létezése azonban épen ama székfeliratból tünnék ki.

*

A neo-grammaticus iskola egyik főelvét, az analogia befolyását a nyelv alakulásában, ügyesen alkalmazza Abel H. *Huizinga* a héber nyelvre egy hosszabb fejtegetésben, mely az *American Journal of Philology* legutóbbi számaiban látott napvilágot. Számos oly jelenség a héber nyelvben, mely eddig csak felismerve s konstatálva volt, de megmagyarázva s megokolva nem, az analogia hatásának felismerése folytán, a legegyszerűbb módon lelte megfejtését.

*

A *Theologische Studien und Kritiken* 1892. első füzetében dr. Wandel tüzetesen értekezik C. Sentius Saturninus római helytartóról, a ki igen válságos időkben uralkodott Palaestinában. Ő alatta Judaeában census tartatott, így mondja Tertullian adv. Marc. 4, 19: Sed et census constat actos sub Augusto tunc in Judaea per Sentium Saturninum ... apud quos genus ejus [Christi] inquirere potuissent. Ezen adat helyességéről már sokat vitatkoztak a tudósok; Wandel kimutatja, hogy helyességéhez szó sem fér. A zsidó történelemben eszerint Sentius Saturninus fontos tényező s nekem úgy tünik fel, mintha a talmudban is lehetne nyomára akadni; erről azonban más ízben.

*

A *Revue mensuelle du monde latin* 1891. októberi száma befejező czikket hoz M. Paul d'Estrées érdekes tanulmányából: Les juifs à Paris sous le régne de Louis XV. Czikkíró adatai teljesen új, még pedig hivatalos okmányokból lettek merítve s meglepő hű s körülményes képet nyujtanak a párizsi zsidók életéről XV. Lajos alatt. Ajánljuk a czikket a zsidó történészek figyelmébe.

Berlin. KRAUSZ SÁMUEL.

A ZSOLTÁROK MIDRÁSA.

(Midrásch Tehillim [Schocher Tob]. Sammlung agadischer Abhandlungen über die 150 Psalmen. Herausgegeben .... von *Salamon Buber*).

A midrásirodalom termékei, szövegei — mint általánosan ismeretes — siralmas állapotban szálltak ránk. Régi másolók gondatlanságai, kritikát nem ismerő kritikusok javítgatásai, önkényes változtatások és sajtóhibák, melyek megható kegyelettel vétettek át minden régibb kiadásból az ujabba, a hol ezen felül új társakkal meg is szaporodtak: mindezek vetekedtek egymással, hogy a midrás termékeit eltorzítsák és eredeti alakjukból kivetkőztessék. A midrás mivelői és a zsidó ókorral foglalkozók sulyosan érzik, hogy ingatag talajon állanak és hogy egyetlenegy lépésnél sem biztosak, hogy nem esnek-e áldozatúl a szöveg hibáinak.

Buber Salamon, lembergi nagyhírű magántudós, egy negyedszázad óta elismerést és hálát érdemlő buzgalommal

fáradozik, hogy a midrásnak fentvázolt, ellenség és barát által ütött sebeit behegeszsze. Áldozatokkal is megszerzi Európa különféle könyvtáraiból, a melyekben a zsidó irodalom kincsei szétszórva hevernek, a kéziratokat vagy másolataikat és a régi kiadásokat, melyeket kiváló szakértelemmel és lankadatlan szorgalommal használ fel.

Munkásságával új életre ébresztette a Pesziktát, a Lekach Tóbot, a Tanchumát, több apró midrást és más nagyfontosságú termékeit a régi zsidó irodalomnak. Szorgalmának legújabb gyümölcse a Sócher Tob kritikai edicziója, melynek közkézen forgó kiadásai még a midrásirodalomban is a legelhanyagoltabbak közé soroltattak.

A módszer, melyet a kiadó követett, ugyanaz, mely előbbi edicziónál helyesnek bizonyúlt. A kiadás alapjául a parmai könyvtár birtokát képező kézirat szolgált, melylyel még más hét kézirat és a régi nyomtatványok lettek összehasonlítva. Az eltérő olvasások pontosan vannak összeállítva és meg is beszélve. A kiadó megbízhatósága és alaposság, melyek rég ismeretesek, e kiadásban is feltalálhatók.

A két kötetben kiadott midrást a felmerülő összes kérdéseket alaposan és kimerítően tárgyaló bevezetés előzi meg, mely maga is egy egész kötetet tesz ki. E bevezetésben szól a szerző a midrás nevéről, egységéről, szerzőjéről, keletkezési koráról, forrásairól stb. Ezután következnek nagybecsű összeállítások a midrásban előforduló szerzőnevekről, idegen szavakról és, ami igen becses, a benne található erkölcsi tételekről és mondásokról. Nagy tudományosságról tanuskodik azon fejezet, melyben a Sócher Tóbból származó különféle szerzőknél előforduló idézetek vannak összegyüjtve. A kéziratok leírása, a kiadások felsorolása és egyéb tudnivalók zárják be a tanulságos bevezetést.

Az egyes részletekre tartozó megjegyzéseinket mellőzve ismertetésünket azon kívánsággal zárjuk be, hogy a tudós kiadó, ki önfeláldozó munkásságával a zsidó irodalom minden barátját hálára kötelezte, minél előbb találjon erőt a midrás rabba kiadására. E fontos munkával, melyre nálánál senki sem képesítettebb, hervadhatatlan érdemeit a midrásirodalom körül betetőzné.

Budapest. Dr. Blau Lajos.

ZSIDÓ KÖLTŐK.

Kedvesemhez.

— Mózes ibn Ezra. —

Hogy mit szól a világ mi rólunk,
Az oly kevéssé érdekel;
És hogy frigyünket gúnynyal nézi,
Azt is még könnyen tűröm el.
De hogy te is el akarsz hagyni,
Az üt szivemen mély sebet,
Hogy kicsinyesen gondolsz rólam
S nem érted tiszta lelkemet!

Mi nélküled a föld? az élet?
Szük börtön az egész világ;
S mi vagyok én, ha nem szeretsz te
Pusztább, mint őszszel a virág.
Az erdőből ki nem találok,
Sehol se lelem a nyomot,
Mióta érzem, oh leányka!
Hogy néked közönyös vagyok.

Igaz-e, hogy másé a lelked?
Más szivja édes csókodat?
És a mi benned szent, magasztos,
Az társúl többé nem fogad?
Bár szivem vádol, még se tudlak
Üdvözlet nélkül hagyni el;
Egész szivvel csak most szeretlek,
Mióta érzem: válni kell!

Beteg vagyok, tudom magamba'
Soká nem tarthat életem;
Oh engedd, hogy e hideg arczot
Siromba emlékül vigyem.
Szól a pacsirta, hiv a gerle.
Igen, hü társaim, megyek . . .
Szivem egyetlen, hű szerelme:
Oh szép leány, Isten veled!

Budapest. Makai Emil.

TANÜGY.

Vallásoktatás.

Midőn »*a pesti izr. hitközség vallásoktatásának egyetemes tantervét*« bemutatni s megbeszélni óhajtom, nagyon jól tudom, hogy bár eléggé nehéz, de mégis sokkal könnyebb munka van előttem, mint volt azok előtt, kik e tantervet összeállították.

Nagyon sokféle szempontból tekintik hazánkban ezen ügyet és így bizony sokkal könnyebb ezen szempontok egyikéből vagy másikából a tanterv egyes részeit kifogásolni, mint azt összeállítani határozott szempontból ugyan, de mégis tekintettel a különböző kívánalmakra.

A tanterv bevezetéséről említve volt már, hogy az nincs a kellő óvatossággal megszerkesztve. Az valóban nagyon különösen hangzik, mikor valaki »a művelt zsidó köztudatnak megfelelőleg« akar hitoktatni, mintha épen a műveltség lenne próbaköve a tiszta vallásosságnak.

Nem uraim, m ű v e l t és m ű v e l e t l e n zsidó köztudat nem létezik, csak *tisztult* és *zavaros*, mert a művelt embernek épen úgy lehet zavaros, vallásos tudata, mint a műveletlennek és épen azért nem helyes a műveltek köztudatának adni meg az egyedüli jogosultságot, különösen ma, midőn minden magát műveltnek valló zsidó vallási törvényhozó akar lenni.

Helytelen kifejezés az is, midőn valaki a vallásoktatás a l a p e l v é ü l azt állítja fel, hogy »kerüljünk minden oly tanitást, mely diszharmoniában állhat a gyermek egyéb positiv tudatával, a tudományos igazsággal.« Engedelmet! ez is nagyon rosszúl hangzik. A mi vallásunk igazságai már sokszor állottak ellentétben az egyes korok »positiv tudatával s tudományos igazságával«, sőt »emberi ideáljaival s nemzeti törekvéseivel«, de azért túlélték azokat mind, amint túl fogják élni a mi korunk tudatának számtalan igazságait. Ezekre tehát a vallásoktatás csak k ü l ö n ö s t e k i n t e t t e l legyen, de nem lehet az a l a p e l v. Valamely vallás oktatásának alapelve csakis ezen vallás főigazságainak egyike lehet.

Nem hagyhattam említés nélkül a tanterv eme bevezető *frázisait* már azért sem, mivel most még nagyon vázlatosan van a tanterv összeállítva; ama úton, a melyen a hitoktatóknak haladni kell, csak itt-ott vannak még fölállítva az útjelzők s ha a tanító oktatása közben biztosabb tájékozás kedvéért majd az ilyen előszókhoz fordul, igen könnyen megeshetik, hogy azok olyan vidékre vezetik, a merre a »büzhödt vizek« fakadnak. De lépjünk az előcsarnokból a tantermekbe.

I.

A *népiskolai tanterv* szorgalommal van megszerkesztve, s tekintve a fővárosi viszonyokat, a kijelölt tananyag sem soknak, sem kevésnek nem mondható. Ez áll úgy a bibliatörténet, mint a liturgia tanításra nézve, sőt azt hiszem, hogy kiválóan ügyes tanító a negyedik osztály számára összeállított *rendszeres vallástant* is képes lesz önfeláldozó munka mellett tanítványaival megértetni.

Nem szeretnék itt oly színben föltünni, mintha konzervativizmusomat akarnám fitogtatni, de ki kell jelentenem, hogy a népiskolai tanterv egy másik ujítását tévesnek, sőt kárhozatosnak tartom. A szerzők — minden megokolás nélkül — *a tóra tanítást egyszerüen kiküszöbölik a népiskolából.*

Midőn egyrészt a vallásoktatásra szánható idő rövidebb lett nálunk is, másrészt uj hitoktatási tárgyaknak, így első sorban az imakönyv ismertetésének fölvétele múlhatatlanul szükségessé vált, és e miatt a tóra egész szövegének fordítása szemelvények tanítására redukáltatott, ez ellen semmiféle irányú körben sem történt kifogás. E kisebb vagy nagyobb terjedelmü szemelvények elegendőknek bizonyultak arra, hogy a *tóra* kiváló szentségét a gyermekekkel megértessék, hogy fogalmat nyujtsanak nekik ama kimagasló jelentőségről, melylyel *Mózes öt könyve* a zsidóság megalakulásában és fejlődésében birt állandóan.

A tantervben azonban egészen másról van szó, itt a *tóratanítás elve* van megtámadva. Az utolsó pár óra, melyben

a tóratanítás a népiskolai vallásoktatás keretében még menedéket talált, elvétetik tőle és helyét *a szentirás két másik csoportjából*, a prófétákból és hagiografákból vett egyes mondatok foglalják el. Nem tudom, mily nagy fontosságu okokra alapítják a szerzők ezen eljárásukat, — e füzetkében arról nem nyilatkoznak. — De azt tudom, ha a népiskolában a gyermeknek nem igyekszünk fogalmat nyujtani ama magasan kiváló helyről, *melyet a tóra a zsidóság szempontjából a többi szentiratok közt elfoglal*, ha szivébe nem vésszük annak kiváló szentségét mindenekkel szemben, növendékünk *a történelmi zsidóságot*, annak szellemét és fejlődését nem fogja megérteni, — pedig éppen ez lenne a hitoktatás czélja. Hiszen amit szerzők a próféták tisztult istenhitéről, beszédeiknek nevelő hatásáról mondhatnak, azt ismeri mindenki; a remélni tudó lelkek örömest kalandoznak ama messze jövőben és országban, melyet Ézsajás vallása fog betölteni, csakhogy itt arról van szó, hogy zsidó vallást, a judaizmus szellemét tanítsuk, ama közel harmadfélezredes fejlődés örököseivé neveljük gyermekeinket, amelynek élén Ezra áll és így meg nem elégedhetünk azzal, hogy velük Izraél fiainak, vagyis azok néhány kiválasztottjainak vallásos eszméit megismertessük. Sem a népiskolai, de a középiskolai vallásoktatásban sem lehet az az irányadó, milyen sorrendben valósultak meg a szentirás eszméi a több mint két ezer év előtti »*történeti életben*«, hanem azon fordul meg a dolog, hogy a gyermek megértse, mily viszonyban állanak egymáshoz a tóra és a többi szentirási könyvek a mai zsidó *vallásos életben*.

Ha ezt meg nem érti a növendék úgy nem fog egyebet sem megérteni, — és ez nagy baj lenne.

Jelen tanterv könnyen felölelhetné ezen oly annyira fontos czélt is, anélkül, hogy azt tökéletesen ujra kellene alkotni. Elegendő volna, ha — az imakönyvi részletek föntartásán kívül — a bibliai történet előadásába szövendő prófétai és hagiográfiai mondatok helyett a tóra elbeszéléseiből keresnénk ki és tanítnánk be alkalmas mondatokat. Ez paedagogiai szempontból határozottan alkalmas lenne és ott, hol az idő rövidsége arra kényszerít, ez a tóraszöveg fordítását pótolhatná. Ily módon a 2-ik osztály a tóra I. könyvéből vehetne részleteket (az első osztály tananyagának ismétlésével a teremtés

történetéből), a harmadik osztály a II-dik esetleg a III-ikból is és a negyedik osztály — egészen szabadon választva — a IV. és V. könyvből.

De úgy veszem észre, hogy a szerzők sincsenek valami nagyon meggyőződve ezen eljárás helyességéről, mert a külön fönnálló *héber iskola* főtárgyául mégis a tórafordítást veszik.

Ha pedig igaz az, hogy »a héber iskola úgy viszonylik a népiskolához, mint a talmudtóra a középiskolához«, úgy természetes, hogy a népiskola vallásoktatása csak abban különbözhetik a héber iskoláétól, hogy *ugyanazon tananyagból* kevesebbet vesz.

Van egy állítása a népiskolai tantervnek, melyet oly gyakran hallunk emlegetni, hogy már ideje ezen igazságnak egyszer a szeme közé nézni.

»A bibliai olvasmányok — az mondja a tanterv — kövessék a bibliának a gyermek értelméhez és kedélyvilágához igen jól illő előadását és nyelvét.«

Már rég csodálom, hogy e nézet, melynek a logika és a tapasztalat is lépten-nyomon ellentmond, hogyan tarthatja fönn magát tanitóink körében, sőt ezen téves nézet alapján van szerkesztve *az izraelita tanitó-egylet olvasókönyvének* bibliai történeti része.

Valóban kín nézni, mily erőfeszítésbe kerül a tanitónak ezen olvasmányokat megértetni növendékeivel. Érteném ezen önzetlen erőfeszítést, ha ennek csak a legcsekélyebb vallási jelentősége is volna. De hát mióta követeli azt a zsidó vallás, hogy gyermekek számára irt olvasmányok hemzsegjenek a gyermek előtt egészen ismeretlen *elbeszélő igeformáktól?* Mily vallásos czélhoz vezet az, ha a keleti frazeológiát szórul-szóra adjuk vissza és azután órákon keresztül azzal bajlódjunk, hogy a tropusokat amennyire lehet érthetővé tegyük?

Az általános tévedés onnan ered, hogy minket felnőtteket, miután beleképzeljük magunkat a kelet képzeletvilágába, elragad a biblia gyermeteg, naiv elbeszélése s nyelve, és elfeledjük, mennyire elüt e képzelet-világ attól, a melyben a mi gyermekeink élnek.

Azért nemcsak fölösleges, hanem téves is a biblia képeit szórul-szóra nyujtani a gyermeknek, hanem a magyar nyelv frazeologiájából választott oly kifejezésekkel kell azt visszaad-

nunk, *mely a mi gyermekeink lelkében hasonló képzetet kelt fel ahhoz, melyet a héber elbeszélés a palesztinai gyermekben fölkeltett.* E régi igazságot kénytelen vagyok ujra fölmelegíteni, mert a nevezett tekintélyes egylet kiadványai még mindig ily kifejezésektől hemzsegnek: »és Izráel fiaira a kutya sem ölté ki nyelvét«, nem törődik azzal, hogy ez *épen az ellenkező* képzetet ébreszti föl a mi gyermekeinkben, mint a melyet a héber kifejezés visszaadni óhajt.

II.

A középiskolai tanterv szerkesztői kétségtelenül fárasztó munkát végeztek. Vallásoktatásuk körében úgy a zsidótörténet, mint a szentirás, valamint az elméleti vallás is helyet talál és pedig olymódon, hogy az első három osztályban a zsidó történet, a következő négy osztályban a szentirás ismertetése, a 8-ik osztályban pedig az elméleti vallástan szerepel mint főtárgy, melyhez a két másik mint melléktárgy sorakozik. A tananyag mennyisége szintén megfelelő, ha azonban a tananyag összeállítását és egyes osztályokba való fölosztását tekintjük, úgy ismét azzal kell előállanunk, hogy *Mózes öt könyvére* nem csupán absolute, de relative is rendkívül kevés suly van fektetve. Nem akarok ismétlésbe bocsájtkozni, azért csak egyszerüen konstatálom, hogy a tanterv szerint a *4, 5, 6 és 7 osztály közül* — ezen osztályok czélja a szentirást ismertetni — *csupán a 7-ik osztály foglalkozik a tórával.* Ez még csak megjárná, hiszen végre is a hetedik osztály növendékeivel sokat lehet egy év alatt végezni, csakhogy a tanterv még ugyanezen évben egyéb csekélységeket is akar elvégesztetni, így: az egész szentirás utáni zsidó vallásos irodalomnak »eredeti nyelvben történő ismertetését«, továbbá a zsidó vallástörténetet a reformaciótól kezdve a jelenkorig bezárólag és végre a magyar zsidók történetét. Már most kérem még hozzágondolni, hogy a hitoktatás heti két órán történik, melyeket a nagy szünettől eltekintve, a keresztény és zsidó ünnepek lépten-nyomon félbeszakítanak és tessék aztán tetszés-szerint méltatni a szerzők azon eljárását, hogy míg a többi szentirási könyvek tanitására *három évet* fordítanak, addig a tórának egy *évharmadnál* többet nem juttatnak, eltekintve az algimnázium első osztályában vett anyagtól, mely osztály történeti osztály lévén, ott a szentirás csak mellékesen vétetik. Ami pedig a tananyagnak oly rendkivüli módon aránytalan fölosztását illeti, arra nézetem szerint a mindjárt elején elkövetett hiba kényszeríti a szerzőket. Az első és második középiskolai osztály egyetlen főtárgyául a *bibliatörténetet* tüzték ki.

Szerzők elfeledték, hogy a tanuló az egész bibliatörténetet már átvette a népiskolában és mint a gyakorlat bizonyítja, annak tudását meg is őrzi a tárgy természete folytán; nem gondolták meg, hogy a szomjúság új ismeretek után épen ezen években jelentkezik leginkább a tanulónál, s ha azt kellő mennyiségű tudomány-anyaggal nem igyekszünk táplálni, az teljesen ellankad.

Mind e körülmények azt ajánlják, hogy az első osztály a zsidótörténetet a második templom elpusztulásáig, a második osztály napjainkig vegye, ami bizonyára sokkal könnyebben végezhető el, mint a tanterv mostani kivánsága, hogy t. i. a harmadik osztály az első templom elpusztulásától napjainkig tanulja a zsidók történetét. A vallás-történetből akkor a 3- és 4-ik osztály az ókort, fontosságának megfelelőleg, alaposan és kényelmesen átveheti és így a 7-ik osztály monstruozus anyaghalmazán is segítve lenne.

Fölösleges említenem, hogy a tanterv középiskolai része, nem különben a *polgáriskolai* tanterv előnyöket is mutat fel, amint az várható is volt, sőt a polgári osztály vallásoktatási rendszere ellen alig emelhető kifogás. Czikkem terjedelme hozza magával, hogy ezen előnyökre bővebben ki nem terjeszkedhetem.

Most a *nyolczadik osztály* számára összeállított rendszeres zsidó vallás és erkölcstannal kellene foglalkoznom, mely, mint az előszóból tudom, dr. Schreiner Márton barátom műve.

Volna reá több megjegyzésem, így p. hogy a legmodernebb filozófiának és filozófusoknak nagyobb szerepet juttatott Sch. mint a milyen őket a *zsidó* vallásfilozofia elméletében megilletné; hogy a részletezések nem teljesek, így az imafajok fölszámlálásánál hiányzik az, mely a zsidóságban a legfontosabb volt mindig s a mely úgyszolván egész liturgiánknak jellegét adja meg és ez a *bünbánó-ima;* hogy a vallások fölszámlálásánál hiányzik a *dualismus*, mely oly nagy befolyással volt a zsidó

vallás fejlődésére, — de a mennyire be kell látnom, hogy a szerző nagy és becses munkát végzett, épen olyan szilárdan meg vagyok győződve, hogy az egész a középiskola 8-ik osztályában használhatatlan.

Sch. barátom 7-dik osztályt végzett tanulóknak komolyan beszél: pantheizmus, theizmus és deizmusról, universalismus és legalizmusról, raczionalizmusról és misticizmusról, a nyelv és ész viszonyáról, akaratszabadságról és lélek-halhatatlanságról, Spinozáról és Kantról. Nem lehetne ez ellen egy szó kifogást se tenni, ha az ember azután járna a 8-dik osztályba, miután már doktor philosophiae lett, de mivel a dolog úgy áll, hogy az ezen osztályba lépő növendékek legföljebb egy kis nagyon sovány logikát, vagy gyakran még azt sem tanultak, azért e vázlatnak, melyet ha Sch. kidolgoz — úgy sejtem — nagyon érdemes munkát végez, a vallásoktatók és növendékeik alig fogják hasznát látni.

A tantestület és a körén kívül álló segítségül hívott szakférfiak kétségkívül eleget tettek kötelességüknek, midőn a tőlük kért tananyagot a tanterv szerkesztőjének beszolgáltatták. Annak vizsgálását, hogy eme tananyag bele illik-e az egész tanítás rendszerébe vagy megfelel-e a növendékek értelmi fokának, a tanterv összeállítójára kellett bizniok. A disparát elemek összeolvasztása és harmóniába hozatala a tanterv szerkesztőjének feladata lett volna. A szerkesztés helyett azonban az egymásmelléállítást, az egyszevű összefüzést választotta, a mely könnyebb ugyan, de nem hálásabb munka. A tantervrészletek közönséges összeragasztásából ered azon furcsa tény, hogy a tantervből éppen a sokat emlegetett harmónia hiányzik.

Hol van pl. a harmónia az ilyen tétel: »*a tőlünk hirdetett vallásos igazság nem állhat ellentétben egyéb positiv tudatunkkal s a tudományos igazsággal*« s a teremtés történetének tárgyalása között? Ha pedig a tanterv összeragasztója a ma divatban levő természettudományi elméletet a bibliai elbeszéléssel összeegyeztethetőnek vagy összeesőnek is tartja, mire való volt pálczát törni felekezetünk egész eddigi hitoktatása felett? Hiszen eddig sem tanították sem ezt, sem egyéb pontokat másképen. Fájdalommal olvassuk a tantervben (11. l.): «*mert a vallásoktatás ferde módszerével beoltott lelki diszharmónia az igaz vallásos érzés megölője s első sorban oka korunk vallástalan irányának.*« Felekezeti életünk sok bolondgombát tenyészt, de olyat még nem hozott napfényre, hogy a vallásoktatók a vallástalanság terjesztői.

Valóban csak a naiv optimizmus táplálhatja azon véleményt, hogy egy kinyomtatott tanterv egy csapásra megváltoztatja korunk szellemét. Hol van a harmónia emez optimizmus és azon pesszimismus között, hogy: »*nem jutott-e az évezredeket átélt ősi zsidóság történetének utolsó fejezetéhez, nem-e a végelgyengülésnek tünete a zsidó öntudatnak és önérzetnek az a teljes hiánya, melyet általánosan tapasztalunk?!*« Hol tapasztalta ezt a szerző általánosan? Hitközségeink buzgólkodása a hitoktatás javítása körül tehát — hogy egyébről ne szóljunk — a »*végelgyengülés, a zsidó önérzet és öntudat teljes hiányából, a hitoktatás mulasztásai és fogyatékosságai következtében beállott gyászos vallásos nihilismusból*« erednek?!

De hagyjuk eme tréfás kesergéseket, melyek az öndicsőítő szerénység forrásaiból bugyognak és fordúljunk még egyszer a tanterv felé. Ezen megjegyzésünket szándékosan a végére hagytuk, mert az egész tantervre vonatkozik. Nagy hibája a tantervnek, hogy az irodalmi források, melyekből merítve lett, el vannak hallgatva. Ez öreg hiba! Mert a tanterv a hitoktatónak útmutatásúl akar szolgálni, a czélnak pedig csak akkor felelhet meg, ha a hitoktató tudja, hogy az egyes kérdésekről és a feldolgozandó anyagról, hol találhat bővebb felvilágosítást. Eme nem nagy fáradsággal járó bevallás mellett a sok helyt homályba burkolt tananyag világosabbá és használhatóbbá vált volna.

Ezen állításunkat néhány példával illusztráljuk. A *népiskola* 4. osztályában az egyik vallástani eszme: Hitünk világhit. Tegyük föl, hogy az iskolás gyermek ezen eszmét *értelmi fokából* kifolyólag, melyre a tanterv súlyt vet, megértheti. A tanító azonban nem értheti meg, mert nem tudhatja, hogy vajjon messiási eszméről van-e szó, vagy pedig polemizálni kell-e Kuenen ellen, kinek kijelentése szerint Izraél vallása csak népvallás? Ép ily helyzetben van a néptanító ama másik különös tétellel a negyedik osztály históríkusaival

szemben, kiknek e tételről: »*Zsinagóga, istentisztelet, ennek régibb alakja s mai rendszere*« kell előadást tartania! Az irodalmi források megjelölése mellett nem esne némely hitoktató zavarba, midőn a *zsidók* történetét a 7. középiskolai osztályban a *reformáczioval* kell kezdenie. Hát a keresztény vallás reformja útjelző a zsidó vallástörténetben? Milyen képzeteket szülhet ilyen szolgai függés a tanuló lelkében? Mit kezdjen a hitoktató irodalmi források nélkül Spinozával és Kanttal, a kiktől több gondolat maradt ránk, mint a velük egy társaságba került Antigonustól? Vajjon Kant, »Kritik der reinen Vernunft« cz. munkáját tanulmányozza-e, hogy értékesítse a vallásfilozofiában, vagy az ethikáról szóló munkáját, vagy a «Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft« cz. művét, melyben egyebek közt az imádkozást babonának, fetisimádásnak nyilvánítja?

Különösen a «rendszeres zsidó vallástan« nyert volna világosságban a hitoktató előtt, ha egyszersmind az irodalmi forrásra is figyelmeztetve lett volna. A legtávolabbról sem ártott volna a tantervnek, ha világosan kí lett volna téve, hogy a: «*rendszeres* zsidó *erkölcstan*» szőröstül-bőröstül *Steinthal H.*, Allgemeine Ethik című művéből van átvéve. Természetesen nincs az egész 458 lapot tevő kötet fölvéve, hanem csak egyes fejezetek, a melyeket ideiktatunk.

Steinthal (tartalomjegyzék.)	*Tanterv (52—53. l.)*
Einleitung. §§ 4. 5. Sittlichkeit und Religion, 19. §. Ethik die Theorie einer gewissen Beurtheilung. Die ethischen Ideen (62—65 §§).	Bevezetés: Vallás és erkölcsiség. Az erkölcsi ítéletek. Az erkölcsi eszmék.
Die ethische Ideenlehre.	Az erkölcsi tanok:
Erste Idee: Die sittliche Persönlichkeit. Der Charakter.	I. Az erkölcsi személyiseg eszméje. A jellem (אמת).
Zweite Idee: Die Idee des Wohlwollens. Die Cardinal-Tugenden der Hebräer und der Griecken (72. 83. §.).	II. *A szeretet.* (חסד). Hiányzik a pogány bölcsek erkölcstanában. A szeretet cselekedetei.
Vierte Ideé: Die Idee des Rechts. Die Rechtlichkeit. (lásd különösen 89—91 §§).	III. *A jogosság* (צדקה). A jog a régi pogány népeknél és a zsidóknál. A jogosság követelései.

Die fünfte Idee: Die Idee der Vollkommenheit.	IV. A tökéletesség. A tökéletesség és szentség. (קדשה).
Die Darstellung der Ideen oder die Formen des sittlichen Lebens.	Az erkölcsi tanok nyilvánulásai:
I. Die Familie und das Haus.	I. A család.
II. Die Gesellschaft und ihre Gliederung.	II. Az erkölcsi tanok által fentartott összeség vagy a *társadalom.*

Valóban kíváncsi vagyok, hogy mi okból hallgatta el a tanterv szerkesztője az ethika forrását? Hiszen a hitoktató előadása csak nyerhet mélységben és világosságban, ha az első, gazdag forrásból csillapítja szomját? Vagy talán föl sem tételeztetett, hogy akad kitoktató, a ki e munkát nem ismerné? Könnyen lehetne még egyéb részekről is kimutatni, hogy mely forrásból eredtek, de, azt hisszük, hogy ez felesleges munka.

Egyébiránt a tanterv csak »*kisérlet*« — tessék kipróbálni.

III.

Ugyanezen füzetben a hitoktatási felügyelő úr közrebocsájtja a *pesti ifjusági istentisztelet szabályzatát* és így azt is megbeszélés tárgyává teszi. Hogy azonban az esetleges kritikától mindjárt meg is védje, óvatosan elébe teszi, hogy az »*paedagógiai intézmény*«. Ha ez azt akarja jelenteni, hogy ezen istentiszteletek a tanuló ifjúság számára vannak berendezve, úgy ezt fölösleges volt fölemlíteni, hiszen ezt már a czímből tudjuk és így tudjuk méltányolni, hogy több ima magyarul végeztetik, így az ünnepi muszaf tefilában a korbanot, az uneszane tokef szép magyar imákkal vannak helyettesítve, valamint a szabályzat több más üdvös és szép intézkedéseit is.

Azonban a szabályzat egy ősrégi szokásra támaszkodva azt is rendeli, hogy a tóra fölolvasásnál az elő és utó benedikczió csak egyszer mondatik és így ha minden szombaton más mondja is azt el, aligha kerül minden 8 évben egy fiúra a sor. Itt tehát abban áll a »*paedagógiai intézmény*«, hogy a tanuló nyolcz esztendei szorgalmas templomjárás után a tóra fölötti benedikcziót meg nem tanulja s felnőtt korában — ezer a példa — épen azért kerülni fogja a templomot.

Németországban a hölgyek péntek este rendszeresen járnak a templomba. Ezen üdvös szokást a szabályzat azon »*paedagógiai intézmény*« utján óhajtja elérni, hogy istentiszteletre gyüjti ugyan a *szombat előestéjén* a leánynövendékeket, de nem a szombati imát végezteti velük, melyet felnőtt korukban a templomban találni fognak, hanem *a hétköznapi mincha imát*, mely alkalommal a tefila 19 benedikczió közül tizet kitörül. *Az a kegyetlen paedagógia!* Ha az idő rövidsége nem engedi, miért nem mellőzik egészen a minchát és végezzék csupán a szombati maariv imát.

Hogy az általam kiemelt fogyatkozások csakugyan fogyatkozások-e, kartársaim és a szakférfiak itélete alá bocsájtom. A mindnyájunkat közelről érintő fontos ügy érdekében kívánatosnak tartom, hogy a tanterv több oldalról világíttassék meg és bátorkodom ez irányban a szakférfiakhoz kérelemmel járulni.

Nem végezhetem be ismertetésemet anélkül, hogy ne utaljak a tanterv és szabályzat sok üdvös intézkedésére és vétek lenne egy szó említés nélkül hagyni a pesti izr. hitközség áldozatkészségét, mely ily messzeterjedő intézmények föntartására oly készségesen vállalkozik. A pesti izraelita hitközség számbeli erejénél, magas intelligenciájánál és mintaszerü vezetésénél fogva a magyar Izraél vezérlő hitközsége. Példája hatással lehet és legyen is a hazai testvérhitközségekre. E tény megfontolása indított arra, hogy a *neve alatt* közrebocsájtott tantervvel behatóbban és bővebben foglalkozzam és reméllem, hogy nem végeztem fölösleges munkát, amennyiben talán sikerült úgy a pesti, mint hazánk többi hitközségei vezetőinek figyelmét hitoktatásunk komolysága érdekében egyik-másik pontra terelnem.

Abony. Dr. Vajda Béla.

Az országos rabbiképző-intézet szabályzata hittanárok képzése és képesítése tárgyában.

A. *Hittanárok képzése.*

1. §. Az országos rabbiképző-intézetnek tulajdonképeni czélja mellett az is képezi feladatát:

a) hogy oly tanárjelölteknek vagy tanároknak, kik zsidó-

hittanárokká kivánják magukat kiképezni, alkalmat adjon a szükséges szakismeretek megszerzésére,

b) hogy hatóságot képezzen, melyhez oly tanárjelöltek vagy tanárok fordulhatnak, kik megfelelő vizsgálat alapján hitoktatásra képesítő oklevelet elnyerni óhajtanak.

2. §. Az országos rabbiképző-intézetben a felső tanfolyam utolsó előtti évében levő hallgatók számára a hitoktatás módszeréről rendes előadások tartatnak.

3. §. Ezen előadások hallgatói az előadott tananyagból colloquálni kötelesek, azon kívül az év folyamán a fővárosi nép- és polgári iskolában legalább nyolczszor tartoznak a hitoktatási órákban hospitálni.

4. §. Oly egyetemi hallgatók, illetőleg tanárjelöltek számára, kik magukat hitoktatókká kiképezni kivánják, az országos rabbiképző intézetben tanfolyam nyíttatik, melynek hallgatói rendesek és rendkívüliek.

5. §. Rendes hallgatóknak tekintetnek azok, kik két éven (négy féléven) át a következő előadásokat hallgatják:

a) a héber nyelvtant a rabbiképző-intézet alsó tanfolyamában;

b) biblia magyarázatát ugyanott;

c) zsidók történetét ugyanott;

d) a rabbiképző-intézet felső tanfolyamának vallásbölcsészeti előadásait.

6. §. A hallgatóknak kötelességévé tétetik, hogy az előbbi §-ban felsorolt előadások alkalmával nyert utasítások alapján magánszorgalom által megismerkedjenek:

a) a szentírás könyveinek tartalmával, alakjával és jelentőségével;

b) a talmud befejezését követő zsidó történeti korszak kiváló mozzanataival és alakjaival.

7. §. E tanfolyam azon hallgatói, kik előtanulmányaik folytán arra képesek, az 5. §-ban *a)* és *b)* alatt felsorolt előadásokat a rabbiképző intézet felső tanfolyamában hallgathatják. Erre nézve az illető szaktanár ítélete határoz, ki — ha szükségesnek tartja — a tanári testület elnökének jelenlétében teendő felvételi vizsgálatot követelhet a hallgatótól.

8. §. A hittanárképző-tanfolyam hallgatóinak meg van engedve, hogy a rabbiképző-intézetben előírt köteles előadáso-

kon kívül oly előadásokat is hallgassanak, melyek, mint pl. a bibliai commentárok, talmud, midrás és homiletika majdani hivatásukban hasznukra lehetnek.

9. §. Az ezen tanfolyamra való jelentkezések csak a tanév kezdetén vehetők tekintetbe; a tanári kar azonban kivételesen engedélyezheti a második félév elején való jelentkezést.

10. §. A rabbiképző-intézet összes fegyelmi szabályai e tanfolyam hallgatóira is kihatók.

B. *Hittanárok képesítése.*

11. §. Oly hallgatók, kik képesítő vizsgálatra jelentkeznek, egy irásbeli és egy szóbeli vizsgálatnak tartoznak magukat alávetni.

12. §. Az irásbeli vizsgálatnak, mely egy legfölebb 5 óra alatt elkészítendő zárthelyi dolgozatból áll, tárgyát képezi, vagy:

a) a zsidó vallás egyik sarkalatos tételének, illetőleg a vallási törvények egyik meghatározott csoportjának megokolása és megvilágítása, vagy

b) a szentírás valamelyik fejezetének vagy mondatának olyatén feldolgozása, hogy a megfelelő vallásos szabványok vagy erkölcsi tételek belőle levezettetnek. Ez utóbbi esetben a fejtegetés középiskolai tanulók számára tartható előadás alakjában eszközlendő.

13. §. A szóbeli vizsgálat kiterjed:

a) az 5. §-ban felsorolt összes tantárgyakra,

b) a 6. §-ban felsorolt, a hallgató magánszorgalmára bízott tananyagra.

14. §. A szóbeli vizsgálatot valamely kitüzött themáról a jelölt által tartandó próbatanítás követi.

15. §. A szóbeli vizsgálat és próbatanítás egy vizsgáló bizottság előtt tartatik, melynek tagjai: a rabbiképző-intézet azon tanárai, kik zsidó theologiai tantárgyakat előadnak, továbbá a vezérlő bizottság két tagja.

16. §. A vizsgálatok ideje rendesen a tanév vége. A vizsgálatokon jelen lehetnek mindazok, kik a rabbiképesítő vizsgákra az intézeti alapszabályok §-sa szerint megjelenhetnek.

17. §. Azon jelöltek, kik a vizsgálatot sikerrel kiállották, a középiskolai hitoktatásra képesítő oklevelet kapnak,

mely a vizsgáló bizottság összes tagjai által iratik alá. Az oklevél a képesítésnek következő fokozatait különbözteti meg: »képesített«, »jól« és »jelesen« képesített.

18. §. Oly jelöltek, kik az előírt összes tantárgyakon kívül biblia-kommentárokat és talmudot (8. §.), valamint a rabbiképző-intézet felső tanfolyamában héber nyelvtant hallgattak (7. §.), ha ezen tárgyakból a vizsgálatot sikerrel kiállják, a talmud-tórában való tanításra is képesítést nyernek.

19. §. A jelöltek egyenként vizsgáltatnak; minden vizsgálat átlag 2 óra hosszat tart.

20. §. Oly jelöltek, kik a középiskolai hitoktatók számára nyitott nyilvános tanfolyamot nem látogatták, de e minőségre képesíttetni kivánják magukat, magánvizsgálatra a rabbiképző-intézet tanári karához intézett folyamodványban jelentkezhetnek. Ezen folyamodványhoz melléklendők:

a) érettségi bizonyítvány;

b) legalább két évi egyetemi látogatást igazoló index, melyben a paedagogia (legalább 2 féléven át colloquiummal) és az egészségtan hallgatása van kimutatva.

c) valamely hivatalban működő rabbi vagy theologiai tárgyakat előadó rabbiképző-intézeti tanár irásbeli ajánlata.

21. §. A 11—19. §§-ban foglalt határozatok a magántanulók vizsgálatára is érvényesek.

22. §. A vizsgálat, valamint az oklevél ingyenes.

Kelt az országos rabbiképő-intézet vezérlő bizottságának és tanári kara megbizottjainak Budapesten 1890. junius hó 23-án tartott üléséből.

Bloch Mózes sk.,
a tanári kar elnöke.

P. H.

Schweiger Márton s. k.,
a vezérlő bizottság elnöke.

45651. szám.

Jóvá hagyom.

Budapesten, 1890. évi október hó 27-én.

(P. H.)

Gf. Csáky s. k.

ORSZÁGVILÁG.

Az országos izraelita ösztöndíj egylet kimutatása.

Sokféleképen gyakorolják ebben a praktikus világban a jótékonyságot. Dobszóval, nagy garral hirdeti az egyik, sutytyomban, úgy, hogy senki — még maga sem tud róla, cselekszi a másik. Mindenféle egylet, társulat, szövetkezet a maga módján rendez be könyszárító intézetet, vigaszgyárat és több ilyenforma hires institúciót, és csodálatos, hogy ennyi rengeteg jótékonyság után, még sokkal nagyobb a reászorúlók száma mint azelőtt. Nem szemrehányásképmondom ezeket, mert hát akármilyen formában jelentkezzék is, csak jótékonyság marad az mindig, hanem azért, mert épen egy oly jótékonysági egylet működését ismertetem, mely a szokástól eltérve gyakorolja szép csöndesen azt a magasztos faját a jótékonyságnak, melyre mindannyian büszkék lehetünk. Nem afféle szalmatűz tartja benne a lelket, mely alig, hogy fellobogott, máris elhamvadt, nem is posványos talajon tündöklő lidércfény, mely csak vakit, de nem melegít, hanem igazi, jótékony láng, mely világít a nyomor éjjelében, melegít a szükség fagyában.

Kicsinyke kis csemete volt az, mikor 22 évvel ezelőtt e hon földjében elültették, de az alatt fejlődött szépen és nemesen, hogy Istennek, embernek kedve telik benne. Négy tanuló kapott akkor 100 forintnyi ösztöndíjat, de másodévre már háromszorosra szaporodott a szerény summa, és most, 2—2 év múlva 3500 forintot osztanak szét azok között, kiknek feladata a tanulás meg a — koplalás.

Az egyesület fennállása óta 279 tanuló közt osztott szét összesen 555 ösztöndijat 51,700 forint értékben. Az ösztöndíját élvezők 49 különböző törvényhatóság területéről kerültek ki,

az ország többi részei pedig azért nem jutottak bele a listába, mert a zsidó lakosság azokon a vidékeken igen gyér. Budapest után (74-szer) legtöbbször a veszprémmegyei (33-szor) azután a nyitramegyeiek (29-szer) kaptak stipendiumot. Abban, hogy az egylet a maga részéről rendben tartja a szénáját, nem kételkedtünk. Csak abban tamáskodtunk, ha vajjon az igen tisztelt publikum teljesíti-e kötelességét? Hát bizony erre is igennel felelhetünk, ha a stipendium *vevést* kötelességnek minősítjük. De, ha azt a mértéket nézzük, a melylyel tehetősebb hitrokonaink mérnek az egyletnek, akkor mindjárt más szinben tünik föl a dolog. Semmiképsem akarják belátni, hogy az egylet országos jellege még az által is dokumentáltatik, ha az egész ország zsidó lakossága tehetségéhez képest, előmozdítja az egylet ügyeit. Mily kicsiny ama hazai hitközségek és ama tehetősebb magánosok száma, a kik az egyletnek tagjai. Csak azon csoportja a zsidóságnak, mely a zsidó jótékonyság megtépett zászlaját még mindig fennen lobogtatja, felekezetünk eliteje, mely mindenkor bebizonyítja áldozatkészségét, ha zsidóságról és a zsidó műveltség istápolásáról van szó, csak ezen aprócska csoport vesz itt is részt, a nagy tömeg indolentiáját nem birja legyőzni senki, semmi. Pedig mily csekély összeg, csak 5 frt az évi járulék! Éz ezért ezen egylet érzi az legjobban, ha a halál annyi és oly áldozatkész tagokat ragad ki kebeléből, mint az utóbbi három év alatt történt. A kegyelet hangján emlékszik meg a jelentés azon férfiakról, kik az egylet fölvirágoztatásának érdekét szivükön viselték, közöttük első sorban a csak imént elhunyt dr. Hirschler Ignáczról, a kinek emlékét az egylet f. é. november havában tartott rendes közgyülésen egy a dicsőült nevére szóló ösztöndíj alapításával hálás kegyelettel örökítette meg.

Az egyesület élén ez idő szerint Hirschler benső barátja, dr. Pollak Henrik egy nagy tudományu férfiú áll, ki felekezetünk életében jelentékeny szerepet viselt, de rendkivüli szerénységénél fogva a nyilvános elismerések elől mindég kitért.

Jogos kivánság az, melylyel az egylet jelentését zárja. Azok, a kiket az egylet tanulmányaik idején ösztöndijjal támogatott, sokszor jutnak oly helyzetbe, hogy azt a csekély összeget, melylyel az egylet őket segítette, könnyen nélkülözhetik. Becsületbeli kötelesség volna tehát, hogy ezek köteles-

ségüket teljesíthessék, mert csak így érhető el az, a mit az egylet céljául kitüzött. A valóság azonban azt mutatja, hogy alig egy-kettőnek jut eszébe e kötelességét teljesíteni, a nagy többség, mihelyt egyszer jobb viszonyok közé kerül, szégyenletesnek tartja magára nézve azt, hogy egyetemi tanulmányaira, és a velök karöltve járó nagy küzdelmekre, visszaemlékezzék. Pedig gyakran eléggé meg sem becsülhető az az anyagi- és erkölcsi támogatás, melyben őt az egylet részesítette.

A zsidó egyetemi és műegyetemi tanulók száma évről-évre gyarapodik, és ezzel együtt növekszik az igény is, melyet az egylet iránt támasztanak. A hazai zsidóság, de különösen az egylet ösztöndíjasainak kötelessége leszen már most minden lehetőt megtenni, hogy az immár szépen fejlődő egyletet nemes munkájában támogassák és hogy saját hatáskörükben minden tőlük telhetőt elkövessenek e czél elérésére. És talán nem időszerűtlen, midőn az egylet enyhén figyelmezteti ösztöndíjasait ama igéretre, melyet saját kezük aláirásával erősítettek meg, hogy: »a mennyiben önállóságuk elértével helyzetük és viszonyaik lehetővé teendik, hálájuk jeléül, az egylet érdekeit mindenben, személyes támogatás által is, előmozdítani kötelességüknek tartani fogják.«

És ha ezen urak megtartják igéretüket, a miben egy pillanatig sem szabad kételkednünk, akkor eléri talán az egylet azt, a mi mindeddig csak pium desiderium volt, hogy t. i. működését sokkal szélesebb alapra fogja fektethetni.

Adja Isten hogy így legyen!

Budapest.

DR. GOLDSCHMIED LIPÓT.

KÚTFŐK.

229. sz.

Dr. Hirschler Ignácz utolsó előterjesztése dr. Pauler Tivadar vallás- és közoktatásügyi miniszterhez.

Az izr. egy. gyülés bizottságának elnökétől.

Nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi Miniszter Úr!

A magyar országgyülés m. t. képviselőházának folyó évi márczius 30-kán — emlékiratom tárgyában — hozott határozata egyrészt, másrészt pedig Nagyméltóságod boldogult előde által még tudomásomra juttatott azon körülmény, hogy az állítólag »orthodox« érdekek előmozdítására alakult izraelita »hitőr« egylet mult november hóban jóváhagyás végett beterjesztett bizonyos »szervezési munkálatot, mely most Nagyméltóságod részéről vár elintézésre: a követendő eljárás fölötti nézeteim előadására annyival inkább késztetnek, mert az izraelita községkerületi elnökök gyülése által az autonom izraelita felekezet ügyének védésére ismételten és hathatósan lettem felkérve.

Emlékiratomat — melyet Nagyméltóságodnak is feljuttatni szerencsém volt — a képviselőház mult évi márczius 18-án hozott határozata eredményezte, mely határozatban a képviselőház az *egyéni* vallásszabadságot látszott az izraelita felekezetre kimondani, miglen a többi hazánkbeli felekezetek szervezett viszonyai érintetlenül hagyattak. — Ezen határozat a cultusministerium költségvetésének tárgyalása folyamában elannyira hangoztatott vallásszabadsagi elvek befolyása alatt lőn hozva, s így misem volt természetesebb, mint az, hogy e határozat — mely magában véve elég homályos — az ennek hozatalát megelőzött vitákban kifejtett *absolut vallásszabadság* szellemében értelmeztessék.

Mindazáltal — tekintve, hogy a congressusi szervezési szabályzat 11. §-a egy hitközség kebelében is a hitközségi tagok lelkiismerete követte többféle vallásszertartási intézmények fennállását megengedvén csak *administrativ egységét* követeli a hitközségnek és így a congreszusi statutumokban aligha találtatik oly intézkedés, mely vallásszabadság mellett is fenn nem állhatna — még a képviselőház mult évi márczius 18-án hozott határozata után is Nagyméltóságod dicső előde úgy administráltatá a zsidó hitfelekezetet, mint ez a congressusi statutumoknak előirva van, megengedvén azonban, hogy teljes elégedetlenek a »zsidó egyház«-ból kiváljanak. — Hivatkozom a mult évi 16.276. sz.

ministeri rendeletre, mely a nagyváradi ügyben kiment, és melyet ·/. alatt tisztelettel becsatolni bátorkodom.

Megvallom ugyan, hogy ezen állapot sokáig nem tartott: az *absolut vallásszabadság* törvénybe iktatása mindinkább sürgetve lőn, és ezt az administratio — nem egy virágzó izraelita hitközség romlására — már-már anticzipálni is kezdé!

Ezen időpontra esik a képviselőházhoz intézett »emlékiratom« keletkezése, melyben úgy a congressus történetét, mint a statumok elemzését előadám. — Nem akarom Nagyméltóságodat mindazok ujonnan elcsorolásával untatni, melyek ott hosszasabban és okmányilag igazolva vannak elmondva. Csak annak felemlítésére szorítkozom, hogy jóllehet a vallásszabadság elvei által vezényeltettem tollamat, mindazáltal azon következtetésre jutottam, miszerint a magyar- és erdélyhoni izraeliták jelenleg egy egységes hitfelekezetnek tekintendők, s ezen egyetemes felekezet képviselőiből állott, 1868. deczember 19-re meghivott congressus utólagosan törvényesítendő.

Nemcsak ezen »emlékiratom«, hanem az ezt esetleg megelőzött cultusministeri költségvetés tárgyalása alkalmával azonban is már mutatkozott, hogy a képviselőház mult évben elfoglalt *absolut* vallásszabadsági álláspontját elhagyá. Mig a különféle egyházak vallás czéljaira kért államsegély megszavazásánál mult évben nem egy hang szólalt fel az iránt, hogy e tétel a jövő évi költségvetésbe fel ne vétessék, mert a vallásszabadság nemsokára kimondatván, az állam az egyháztól teljesen elkülönzendő leszen, — addig ez évben ugyanazon vallás-czélokra kért segély nemcsak minden megjegyzés nélkül megszavazva, hanem a szerb egyház segélyfelemelése még érdemleges tárgyalására is méltatva lett.

A vallásügyekben követendő eljárás körül támadt eme nézetváltozás természetes következménye volt, hogy a képviselőház *f. évi* márczius 30-án »emlékiratom« fölött hozott határozatában, kiindulva azon előzményből, »miután az izraelita hitügy minden érdeket megnyugtató és azon elveknek megfelelő megoldást, melyeket a képviselőház mult évi márczius 18-án hozott határozatában a vallási ügyek körül követendőknek jelölt ki — a vallás és lelkiismeret szabadsága és egyenlősége iránt minden vallásokra kihatólag »hozandó törvény alkotása alkalmával nyerhet« — nem azon természetes következtetésre jutott: miszerint, mondassék ki ennélfogva azonnal az egyéni vallásszabadság — hanem a szervezett egyházak fennállásának szüksége követelte azon határozatot hozta: »hogy az izraelita hitügyet a cultusministerium tanulmányozza, és a különféle beadványokban elmondottakat, esetleg előterjesztendő javaslatainál, melyek az izraelita hitügy szervezkedésére vonatkozandnak, figyelembe vegye.«

A képviselőház itt ugyan nem mondja ki, hogy a vallásszabadság életbeléptetéséről teljesen lemond, de annak kimondását elég nyilt módon elnapolja, és elég határozottan nyilatkoztatja ki, hogy kész a

vallásszabadságot megelőzőleg még a zsidó egyház szervezetének törvényes rendezését tárgyalni.

Hogy azonban az ország viszonyai a vallásszabadság kimondásának elhalasztását követelik, azt meg sokkal kétségtelenebbül bizonyítja azon körülmény, miszerint a képviselőház mult héten — husvét után tartott ülésében — a Nagyméltóságod boldogult előde által kidolgozott javaslatot a vallásszabadságról az osztályokhoz utasítván, a legmérvadóbbnak mondható III. sectio osztályülésében e törvényjavaslatról értekezvén, azon meggyőződését mondta ki, hogy e törvény — mely mellesleg mondva nem is *absolut vallásszabadságot,* hanem csak a *vallás szabad gyakorlatát és a vallásfelekezetek egyenjogosítását* tárgyazza — tárgyalás alá venni nem lehet, míg az egyes felekezetek viszonyai törvényesen nem rendezvék.

Ugyancsak a vallásszabadság kimondásának ellenzésére mutat, hogy az alkalommal, midőn Nagyméltóságod a katholikus congressus ügyében intézett interpellatiora a vallásszabadság elveiből kiindulva felelt meg, Ghiczy Kálmán úrnak erre adott válasza, mely, ellenkezésben vallásszabadság elveivel, a katholikus congressus minden határozatát — tekintet nélkül arra, hogy ellenkeznek-e az államtörvényekkel vagy sem — kérte a ház elé hozatni, a képviselőház által általánosan jóváhagyatott.

Mindezekből kiviláglik, hogy Nagyméltóságod ministeriumának, midőn a képviselőház f. évi márczius hó 30-án hozott határozata alapján a zsidó hitügyet tanulmányozza — inditványtételnél nem a vallásszabadság, — hanem e felekezeti autonómia érdekeit és elveit kell szem előtt tartani.

Minő eljárást tartok én az izraelita congressus által alkotott autonómia ügyében követendőnek, azt »emlékiratom«-ban körülményesen előadám.

Miután — mint már említém — ezen emlékirat szerkesztésénél a képviselőház által kilátásba helyezett általános vallásszabadság elvei által vezényeltettem, felemlítettem én abban azon esetlegességet is, ha csakugyan két izraelita hitfelekezet fogna a hazában alakúlni: beismertem ugyan, hogy vallásszabadság kihirdetése után több szervezet fog egy felekezet kebelében is fennállhatni, de határozottan *tiltakoztam és velem együtt a hazai zsidóság túlnyomó többsége azon feltevés ellenében, mintha a hazában már is két izraelita hitfelekezet léteznék.* A congressusnak »emlékiratom«-ban előadott és adatokkal támogatott történetéből kiderül, hogy az összes hazai zsidóság közóhajává vált a congressus, hogy az Ő Felsége által szentesített választási szabályzat alapján egybehivott congressusban a hazában *minden zsidó választókerület* küldött képviselőt, és hogy a congressusi határozatok a korona által meg lettek erősítve. Ennélfogva én a congressuson képviselve volt egyetlen izraelita hitfelekezetet ismerem csak, melynek administrativ kormányzata tekintetében egyedül a congressusi statutumok mérvadók.

Jól tudom, hogy vannak a congressusi szervezkedésnek ellenzői:

beismertem én ezt és kimutattam az ellenzésnek mind keletkezését, mind okait, részint a képviselőházhoz intézett »emlékiratom«-ban, részint a Nagyméltóságod boldogult elődéhez intézett, és tán a ministerium irattárában fekvő többrendü felterjesztésekben.

Tudom továbbá azt is, hogy az ellenzék zászlóvivője a »Hitőr«-egylet, mult évi augusztus hóban hiveivel ugynevezett »alakító közgyülést« tartott, sőt — mint jelen felterjesztésem másik főindokául is felhozni bátorkodtam, — hogy az ezen »alakító gyülés« statutumai Nagyméltóságod elintézésére várnak.

Miután azonban az országgyüléshez intézett emlékiratom a Hitőr egylet alakító közgyülése után kelt, és én abban két izraelita hitfelekezet keletkezhetéséről szólván, nyiltan megjegyeztem, hogy »különválás« eddigelé meg nem történt, és »kérdés, fog-e az egyáltalában megtörténi« ·/. emlékiratom 46 lapja: — természetes, hogy »emlékiratom«-ban sem a »hitőr gyülését«, sem e gyülés határozatait nem érintettem.

Nem érintettem, és nem is érinthettem pedig azért, mert a »hitőr« egylet folyamodványa, melyben országos alakító gyülés megtarthatását engedélyeztetni kéré, mult évi junius 18-án 11.816. sz. a. Nagyméltóságod boldogult elődе részéről a 2 ·/. alá tisztelettel csatolt rendeletet eredményezte, melyben folyamodó országos alakító gyülés egybehivására s megtarthatására jogositottnak nem tekinthető, s hogy esetleg egyesek tanácskozása *tisztán magánosok összejövetelének* leszen tartható.

Tapasztalatból úgy tudom, hogy hitfelekezeti autonómiát csak a korona által jóváhagyott választási szabályzat alapján egybehivott egyetemes gyülés alapithat. — Ily módon létesült hazánkban minden szervezet, és ily módon kell annak létesülnie mindaddig, mig a vallásszabadság oly mérvben nem lesz életbeléptetve, hogy vallástársulatok, mint minden más társulat, *egyedül rendőri felügyelet* alá fognak esni.

Mindeddig azonban hazánkban »cultusministerium« létezik, a korona főfelügyeleti jogát ez, és nem a »belügyministerium« (rendőri tekintetben) gyakorolja a felekezetek fölött, következésképen felekezeti autonómiát csak a törvényes szokás által előirt módon és nem szabad gyülekezet utján lehet szerezni.

Ez okból nem tartottam felemlítendőnek a »hitőr« szervező gyülését emlékiratomban, és e körülménynél fova merem hinni, hogy azon szervező gyülés beterjesztett statutumait Nagyméltóságod is csak magánosok véleményének fogja tekinteni és e szerint egyszerüen tudomásúl venni.

Ha pedig a »hitőr« egylet »alakító közgyülése« által választott »héttagú közvetítő bizottság« az alakítandó »autonom hittörvényhü zsidó hitfelekezet« számára kidolgozott »szervező alapszabályzat«-ot azon kéréssel terjesztette volna be, hogy ezen statutum a korona által elismertessék, és hogy ilykép a magas kormány tán a »héttagú közbizottság«-ot *autonom felekezet közegének* tekintse: úgy az ilyenmü

beadvány, Nagyméltóságod részéről, érdemleges elintézését igényelvén — alázatos nézetem oda terjed, hogy

folyamodók kérésükkel elutasitandók volnának következő okokból:

1. A »hitőr« egyletnek eleve kijelentvén, hogy egybehivandó »alakító gyülése« csak *magánosok összejövetelének* fog tekintetni, s igy a magas kormány e »gyülés« sem egybehivására sem menetére be nem folyván, hiányoznak egészben azon alaki kellékek, melyeket a törvényes szokás autonomiát alapító gyülésnél megkiván.

2. Eltekintve ezen alaki hiánytól, a statutum nem egy pontozata ellenkezik az állam érdekével. Nem is említve a vezérfonal hiányát, mely a hitközségi administrativ módozatot feltüntetné, és melyben az állam garantiákat lelhetne, Nagyméltóságod figyelmét csak a 9. §-ban foglalt azon intézkedésre bátorkodom irányozni, mely azt határozza, hogy *egyesek* hitközségekké alakulhatnak »politikai territorialis beosztásra való tekintet nélkül.« Igy megtörténhetik, hogy egy Nagy-Kanizsán lakó izraelita azt fogja mondhatni, miképen a Máramaros-szigeti hitközséghez tartozik, mi által főleg az annyira fontos anyakönyvi intézmény fog sérülést szenvedni. — Számos intézkedést jelölhetnék még ki, melyek mindannyian az állam érdekével homlokegyenest ellenkeznek culturérdekeinkre pedig a statutum életbeléptetését egyáltalán veszélyesnek kell mondanom.

Ajánlom e tekintetben Nagyméltóságod becses figyelmébe a 3·/. alatti névjegyzéket, melyben foglalvák azon hitközségek, melyek a hitőr állitása szerint a »hittörvényhü« szervezkedést elfogadták. E kimutatás többnyire oly helyiségek neveit tartalmazza, melyekben eddig soha izraelita hitközség nem létezett, és tán csak egy-két zsidó lakik, kik legkevésbbé vannak azon helyzetben, hogy az államnak a felekezetre bizott intézményei helyes kezelésére biztositékot nyujthassanak.

3. Hogy az esetben, ha a statutum kifogásolható nem is volna, a »héttagú közvetítő bizottság«-ot még sem lehetne a magát »autonom törvényhü zsidó hitfelekezetnek nevező párt« közegének tekinteni, s ilyennek elfogadni, önkényt következik a 2·/. alá csatolt ministeri rendelvényből, melyben a tartott tanácskozás magánosok összejövetelének lőn kinyilatkoztatva. Összetoborzott száztagú magángyülés nem rendelhet ki »autonom felekezet számára »közeget«, mely érdekeit a kormánynál képviselje. Képviselheti ugyan e közeg a »gyülés« érdekeit, mely öt megválasztá, miután azonban nem »autonom felekezet« hanem csak *magánosok* gyülése által lett e közvetítő bizottság választva: ennélfogva ez csak »magán emberek« és nem »autonom felekezet« képviselőjének ismerhető el.

4. A kimutatott törvényes hiányokon kivül — szerény nézetem szerint — még a képviselőház folyó évi márczius 30-án hozott határozata és a képviselőházban vallási ügyek körül követendő eljárás tekintetében azóta nyilvánúlt nézetek is a mellett szólnak, hogy a »hitőr« szervezkedési munkálatai életbe ne léptettessenek, *míg az izraelita hitfelekezet viszonyai törvényes úton rendezve nem lesznek.* A képviselő-

házban elfogadottnak látszik lenni azon elv, hogy minden autonómiának be kell czikkelyeztetnie: ez okból várja be a képviselőház — márczius 30-iki határozata szerint — a törvényjavaslatot az izraelita hitfelekezet viszonyainak rendezése tárgyában, ez okból kérte Ghiczy Kálmán képviselő úr is a kath. congressus munkálatainak a ház elé terjesztését.

Tudomásom szerint a kath. congressusban is volt elégedetlen kisebbség, és a képviselőház alkalmasint azért kívánja, hogy e congressusi határozatok egyike se léptessék életbe, mielőtt a törvényhozás azokat megvitatás után meg nem erősítette, mert a pártnézetek összeegyeztetése mellett javításokat vélvén a statutumokon tehetni, ez által netáni kiválásnak, vagy külön szervezkedésnek kívánja elejét venni.

Miután az izraelita congressusi statutumok már életbeléptetvék, egészben hason eljárás nálunk immár ugyan nem követhető. A mennyiben azonban a congressusi szervezkedést elfogadni vonakodó izraeliták különválása még nem befejezett tény, a képviselőház f. é. márczius hó 30-án hozott határozata alapján és hitfelekezetünk egységének fentartása érdekében azon alázatos kéréssel bátorkodom Nagyméltóságod elé járulni:

Méltóztassék — a »hitőr« gyülésének kérelmét egyelőre mellőzve — az izraelita congressusi szabályzatok azon szakaszait, melyben a »hitőr« pártja sérelmet talál, kijelöltetni, s ilyképen a mi hitfelekezeti ügyünket hason törvényes eljárás és intézkedésben részesitetni, mely alá a katholikus autonomia ügye vétetni fog.

Mindaddig, míg a törvényhozás a kongresszusi statutumok fölött, Nagyméltóságod által teendő javaslatok alapján, érdemlegesen nem határoz, a hazában csak egy izraelita hitfelekezet ismerendő el, mely fölött a felügyelet a kongresszusi statutumok szellemében gyakorlandó. A mennyiben pedig valamely hitközség ügyénénél — mi ugyan nem képzelhető — sérelem mutatkoznék, ha az a congr. statutumokhoz hűn intéztetnék el: úgy ezen esetek egyenként, és pedig azon módosításokhoz képest, melyeket Nagyméltóságod — az izr. congr. statutumoknak, az ezeket ellenzők előadásaival történt összeegyeztetése után — a képviselőház elé az izr. hitfelekezet viszonyainak törvényes rendeztetése czéljából terjesztend, volnának elintézendők.

Más intézkedés megegyeztethető ugyan a képviselőháznak mult évi márczius hó 18-án hozott határozatában kimondott elvekkel, de nem azon határozattal, mely általa f. évi márczius hó 30-án kimondatott, és melyben határozottan kijelenti, hogy a *mult évi márczius hó 18-án kelt határozatban foglalt elvek keresztülvihetetlenek* a teljes vallásszabadság kimondásáig, melynek idejét pedig — mint fentebb kimutatám — a képviselőház most még eljöttnek nem látja.

Nemcsak a törvény, törvényes szokás és a képviselőház f. évi márczius hó 30-án kelt határozata alapján, hanem a méltányosság szempontjából is bátorkodom fentebbi kérelmemet alázattal ismételni,

nehogy Nagyméltóságod intézkedése a »hitőr« szervezési ügyében *a törvényhozás hozzájárulása nélkül*, egyrészt még harmadik és negyedik izraelita pártot is kelthetvén az országban, ez által sok virágzó hitfelekezeti intézet tönkre jusson, és a támadható nagyobb zavar következtében az izraeliták fölötti főfelügyeleti jog gyakorlása lehetlenné váljék, — másrészt pedig Nagyméltóságod ily külön intézkedése tán a katholikus autonomia ügyében is kedvezőtlen praecedens esetet képezhessen.

Ezeket tartottam kötelességérzetemben és az izraelita hitfelekezet érdekében szükségesnek Nagyméltóságod előtt kegyes tekintetbevétel végett elmondani, egyszersmind késznek jelentkezvén ez érdemben szükség esetében a magyarországgyülés mélyen tisztelt képviselőházához is beadvánnyal járulni

Ki is egyébiránt kitünő tisztelettel vagyok Nagyméltóságú Minister Úrnak

Pesten, 1871. április 26.

alázatos szolgája.

Dr. *Hirschler Ignácz* s. k
bizottsági elnök.

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYŰJTEMÉNY

VEGYES.

Irodalmi hirek. Megjelent és beküldetett: *Dr. Büchler A.*, Untersuchungen zur Entstehung und Entwickelung der hebräischen Accente. Sitzungsberichte der k. Akademie der Wissenschaften. Bécs, 1891. — A nagykanizsa izr. tanintézeteinek története: Dr. *Villányi* Henrik. I. füzet. Imaház: Hitszónoklat: Dr. *Flesch* Ármin, Pécs. — *Az Athenaeum Kézi Lexikona.* A tudományok encziklopédiája különös tekintettel Magyarországra. Szakférfiak közreműködésével szerkeszti dr. Acsády Ignácz. Negyedik füzet. Budapest, 1891. Sajnálattal constatáljuk, hogy e füzet mitsem tud egy oly kitünő magyar tudósról, mint dr. *Bacher* Vilmos, kinek hírneve az ország határain kivül is tisztelve van. Anélkül, hogy *Bagi* László kecskeméti főjegyző érdemeit kicsinyíteni akarnánk, azt hisszük, hogy mellette egy Bachernek is lehetett volna helyet szorítanil Ilyen körülmények között tekintve, hogy ehhez hasonló több hézagot találtunk, nem egészen ismerhetjük el, hogy e füzet a hazai viszonyokat igazságosan figyelembe tartotta volna.

Eötvös-alap. A magyarországi tanitók »Eötvös-alapja« jótéteményeivel a népoktatásügy munkásait vallásra és nemzetiségre való tekintet nélkül gyámolítja. Tizenhat évi fennállása óta 31875 forintot nyujtott részint ösztöndijak, részint segélyösszegek alakjában a hozzá folyamodóknak s ily módon 181 róm. kath., 96 ev. ref., 76 ág. ev., 8 gör. kath., 7 unit. és 63 izr. vallású, összesen tehát 431 tanitói család gondjait enyhitette. Áldásos tevékenysége abban is nyilvánult, hogy ezen idő alatt két izben tekintélyes összegeket gyüjtött az árvíz által sujtott vidékek számára, és hogy egyes vidéki tanitók egyetemeinken tanuló gyermekeinek 2570 forintot juttatott az alap pénztárából irodai segédkezésért; ezenkivül a »Tanitók Orsz. Árvaházá«-nak is öt izben összesen 1670 frtot nyujtott, a magyarországi tanitók javára pedig 43,098 forintnyi tőkét szerzett.

Azonban bármily szépnek lássék az eredmény, a melyet a magyarországi néptanitók *Eötvös-alapja* ez ideig felmutat, korántsem felelhet meg az még ma ama nagy igényeknek, melyeket a szegény tanitók és jelesen tanuló gyermekeik irányában jogosan támaszthatnak. Évenként százakat kell üres kézzel elbocsátania. A szegény özvegyeket

és árvákat sem részesitheti kellő támogatásban; sőt azon szerencsétlen kiérdemült tanitóknak is, kik csak azért nem részesülhetnek az országos nyugdij-intézet jótéteményében, mert 1875-ben már 55 éven felül voltak, csak ritkán nyujthat alamizsnát.

Ily körülmények között a tanügy barátainak állandó kötelességét képezi, hogy ezen alap gyarapodásához hozzájáruljanak. Kiváltkép most, hogy ez alap a magyarországi tanitók háza javára gyüjtést rendez, felekezetünk tagjai is bizonyára megteszik kötelességüket, mely annál szentebb, mivel a kitüzött czél a megdicsőült b. Eötvös József emlékének öregbitését is előmozdítja. A rendes tagok 1 frt évi tagsági dijat fizetnek. A rendes tagok 20 frttal örökös tagsági jogot szerezhetnek. E 20 forint 4 év alatt 5 frtos részletekben törleszthető. Ezenkivül adományokkat vagy alapitványokkal lehet a czél előmozditásához hozzájárulni. Bármily adományt szivesen közvetitünk.

Az Athenaeum „Reform-naptára." A naptárirodalomban érdekes jelenség a »*Reform-Naptár*«, mely most jelent meg az *Athenaeum* kiadásában *Porzsolt* Kálmán szerkesztésében. Az új naptár a reformpolitikát szolgálja, mely a pártok fölött áll, s igy a naptár egyforma elismeréssel szól úgy a szabadelvüpárt, mint a nemzeti párt, a függetlenségi és 48-as párt és a 48-as pártkör ama tagjairól, kik a reformpolitika terén érdemeket szereztek. A naptár első része politikai s a második része szépirodalmi; amaz a legkiválóbb politikusok arczképét és életrajzát, emez pedig kiváló irók dolgozatait tartalmazza. Az mindenesetre egészséges szellemre mutat, hogy nem restellik bevallani, hogy az összes zsidó vallásu képviselők az igazi reformok szolgálatában állanak. Mert a szemen szedett férfiak arczképei és életrajzai között valamennyi zsidó vallásu képviselőket ott látjuk. Megkezdi pedig a képviselők arczképeinek sorát — a pénzügyi bizottság elnökével. A gazdag naptári részszel együtt a naptár igen nagy terjedelmü, ára mindazáltal igen olcsó; 40 kr.

MTA
SOR
GYŰ

TARTALOM.

TÁRSADALOM.

Lap.

Az izraeliták országos irodájának átirata Schreiber B. pozsonyi főrabbihoz ... 1
Dr. Mezey Ferencz. Észrevételek az előző átirathoz ... 9
y. z. A vasárnapi munkaszünet ... 15
Dr. Kardos Albert. A zsidók kulturális hivatása ... 20
M. F. Szemle ... 22
Zadoc Kahn, Franciaország főrabbija. A magyar zsidóság kibéküléséről ... 75
* * * A helyzet ... 77
Dr. Steiger Lajos. A zsidó zene köréből ... 82
Dr. Mezey Ferencz. Szemle ... 88
Az országos izraelita iroda körlevele a hazai izr. hitközségekhez ... 155
Dr. Mezey Ferencz. Tarlózás ... 163
Dr. Mezey Ferencz. Az új szövetség ... 235
Dr. Vajda Béla. Néhány szó jeruzsálemi imáinkról ... 241
M. F. Szemle ... 245
* * * Orthodoxaink talmudtudományáról ... 307
Dr. Mezey, Ferencz. A királyi tábla és a felekezeti egység ... 317
Dr. Ziegler Ignácz. Jeruzsálem ... 325
M. F. Szemle ... 330
Veigelsberg Leo. Dr. Kohn Sámuel ... 387
Dr. Mezey Ferencz. Rabbik nyugdijazása ... 391
* * * Egy kitért zsidó visszatérési esete ... 396
Deutsch Lázár. Orthodoxaink talmudtudományáról ... 309
Dr. Vajda Béla. Jeruzsálem ... 405
M. F. Szemle ... 406
Dr. Klein Mór. Orosz zsidók sorsa ... 439
Dr. Blau Lajos. Theologiánkról ... 442
Dr. Mezey Ferencz. Keresztény származásu magyar honpolgároknak áttérése a zsidó vallásra Magyarországon ... 447
M. F. Szemle ... 451
Dr. Kardos Albert. Zsidó gymnasium ... 471
Dr. Mezey Ferencz. Tarlózás ... 481

Lap.

Kovács Ferencz. Öreg hiba ... 516
Dr. Mezey Ferencz. Égető seb ... 571
Dr. Blau Lajos. Grätz H. ... 577
M F. A szászkabányai igazság ... 583
Dr. Mezey Ferencz. Tarlózás ... 635
Dr. Königsberger Bernát. Istenimádás és Istenkáromlás ... 645
Égető seb ... 653
*** dr. Hirschler Ignácz ... 069
Dr. Pollák Henrtk. Visszaemlékezések dr. Hirschler Ignáczra ... 705
Dr. Mezey Ferencz. Hantok felett ... 714
Dr. Königsberger Bernát. Istenimádás és Isteukáromlás ... 716

TUDOMÁNY.

Dr. Neubauer Adolf. A négyzetes irásjegyek a bibliai kéziratokban és a a legrégibb bibliai kéziratok ... 24
Dr. Schwarcz Adolf. Egy monda Mózes jellemzéséhez ... 98
Dr. Vajda Béla. A magyar nyelvű zsidótudomány az elmult évtizedben ... 102
Büchler Sándor. A pesti zsidó hitközség multjából ... 109
Kelen Ferencz. Az 1650-iki zsidó zsinatról ... 177
M. F. Lőw Lipót levelei dr. Hirschler Ignáczhoz ... 187
Dr. Kardos Albert. Zsidó mondák és a magyar irodalom ... 191
B. L. Két magyar szólásmód bibliai eredetéről ... 195
Dr. Perlesz József. Asnath Dina leányának és József feleségének mondája ... 249
Dr. Kohn Sámuel. Az ó-budai zsidó hitközség a mult század közepe felé ... 254
M. F. Lőw Lipót levelei dr. Hirschler Ignáczhoz ... 260
B. L. Földterületek birtokbavétele az ős héberek felfogásaszerint 266
Dr. Blau Lajos. Bibliai apróságok ... 337
Dr. Kecskeméti Lipót. Bibliai szavak fejlesztése és magyarázata a spanyol zsidó költészetben ... 344
Dr. Klein Gyula. Az ó-budai hitközség történetéhez ... 349
Lőw Lipót levelei dr. Hirschler Ignáczhoz ... 351
Bloch Mózes. Még egyszer az orthodox közvetitő bizottság jelentése a zsidó házassági jog tárgyában ... 411
Dr. Vajda Béla. A zsidó hellenismns és arabismus érintkező pontjairól ... 416
Dr. Blau Lajos. Átokelháritás az ős hébereknél ... 420
Dr. Lővy Mór. Malakiás próféta magyarázatához ... 428
Krausz Sámuel: Bar Pandera ... 456
Átokleháritás ... 461
Dr. Venetianer Lajos. A négybetüs istennév történetéhez ... 491
Dr. Mezey Ferencz. A keresztség hatálya ... 507
* * * Államhivatalnokok megadóztatása ... 511

Lap
M. F. Löw Lipót levelei Dr. Hirschler Ignáczhoz ... 494
Krausz Sámuel. Domninus ókori zsidó philosophus ... 519
Dr. Königsberger Bernát. Talmudi apróságok ... 526
Dr. Blau Lajos. A talmudi büntetőjog történetéhez ... 529
Löw Lipót levelei Dr. Hirschler Ignáczhoz ... 535
Strauszmann Jakab. Malakiás próféta magyarázatához ... 539
Dr. Neubauer Adolf. A nem-héber nyelvek, melyeket a zsidók használtak ... 589
B. L. A misna magyarázatához ... 597
Spitzer Ignácz. A bibliai átok a XVI. század költészetében ... 599
Dr. Kecskeméti Lipót. A középkori héber költészet grammatikája ... 655
Dr. Vajda Béla. Mózes énekének és Ézsajás első fejezetének bevezető mondatáról ... 667
Krausz Samuel. Arcoleon ... 669
m. f. A szegedi zsidók történetéhez ... 673
Dr. Kecskeméti Lipót. A muziv-stilus a spanyol zsidó korszak költeményeiben ... 719
Frisch Ármin. Uj és könnyü módszer a zsidó időszamitásnak ... 735

IRODALOM.

Dr. Blau Lajos. A szentirás és a zsidó tudomány irodalma 1890-ben ... 34
Makai Emil. Juda Halévi költeményeiből ... 46
Dr. Blau Lajos. Meisel A. W. élete és müködése ... 119
Dr. Büchler Adolf. Salamon példabeszédei ... 124
B. L. Vázlatok a temesvári izr. hitközség történetéből ... 129
Dr. Kecskeméti Lipót. Salamon ibn Gabirol néhány költeménye a lélekről ... 131
Makai Emil. Juda Halévi a vándoruton ... 132
Dr. Velezdi Károly. A szentirás kánona és szövege ... 197
Dr. Ungár Simon. Ima és hit ... 204
Dr. Kecskeméti Lipót. Német-olasz költészet az angyalokról ... 200
Kis Arnold. Vallásos imák ... 206
Dr. Venetianer Lajos. Adalékok a zsidók jogi helyzetének történetéhez az osztrák-magyar birodalomban a X—XVI. századok közti időből ... 269
Dr. Weiszburg Gyula. Adalékok a rabbinikus nyelvészethez és régiségekhez ... 273
Makai Emil. Juda Halévi kisebb dalaiból ... 275
Albertus Parvus. Imádságok ... 277
Dr. Perles József, Dr. Maybaum Zsigmond, Dr. Neubauer Adolf. Észrevételek a maszórához ... 358
B. L. A Dan törzséből származó Eldad ... 361

Lap.
Krausz Sámuel. Auto-da-fék Magyarországon ... 364
Makai Emil. Zsidó mondák és legendák ... 365
Kis Arnold. Nyugvó napra ... 371
Dr. Klein Mór. Massorétikus kutatások ... 431
Dr. Bernstein Béla. Jáchin és Boáz ... 434
Dr. Perles Ármin. Zsoltárok ... 437
Kis Arnold. Kinyilatkoztatás ünnepére ... 439
Gróf Andrássy Gyula és az emancipáczió ... 462
Svarczenberg József. Mikes Kelemen két munkája ... 500
Dr. Blau Lajos. Saul és Dávid történetéhez ... 501
Makai Emil. Dávid imája ... 503
Dr. Weiszburg Gyula. A halácha forrási ... 540
Dr. Kohn Ármin. Mikes Kelemen két munkája ... 543
Herczog Dávid. Az egyptomi hét szük esztendő ... 544
Makai Emil. Zsidó mondák, legendák ... 547
Kiss Arnold. Imák ... 549
Mosonyi Albert. Izraél őre. — Imádlak ... 550
Dr. Kovács Ferencz. A vallásszabadság kérdéséhez ... 601
Dr. Bernstein Béla. Simeon Kara és Mózes Haddarsan ... 604
Makai Emil. »Absalon« czimü szomorujátékból ... 606
Dr. Bernstein Béla. A vérbabona ... 674
Makai Emil. Zsidó költők ... 678
Krausz Sámuel. Irodalmi apróságok ... 749
Dr. Blau Lajos. A zsoltárok midrása ... 751
Makai Emil. Zsidó költők ... 753

TANÜGY.

Dr. Blau Lajos. Talmudtanitás hajdan és most ... 208
Berger József. A vallásoktatás az elemi iskolákban ... 278
A budapesti izr. siketnémák intézetéről ... 282
Dr. Rosenberg Sándor. A pesti izr. hitközség vallásoktatásának egyetemes tanterve és ifjusági istentiszteletének szabályzata ... 464
Dr. Goldschmied Lipót. Hitoktatásunk ... 680
Dr. Vajda Béla. Vallásoktatás ... 754
Az országos rabbiképző-intézet szabályzata, hittanárok képzése és kiképesitése tárgyában ... 764

ORSZÁGVILÁG.

Dr. Kayserling M. Joél Manuel ... 50
Dr. Rosenspitz Sándor. Hitközségi élet Olaszországban ... 55
Dr. Ziegler Ignácz. Községi állapotok Csehországban ... 60
Baum Fülöp. Veszprémi levél ... 63

Lap

Oroszországi levél ... 136
Dr. Ziegler Ignácz. Hitközségi állapotok Csehországban ... 145
Dr. Maybaum Zsigmond. Berlini levél ... 148
Dr Bacher Vilmos és *Dr. Bánóczy József.* Bözöd-Ujfalu ... 149
Schön József. Deutsch Henrik hagyatékáról ... 150
Dr. Elsass Bernát. Landsbergi levél ... 223
K. W. Olasz evangélikusok az antisemitizmusról ... 230
Dr. Blau Lajos. Brüll Nehemiás ... 284
Dr. Hirschler Ignácz és Munkácsy Mihály ... 289
Löwy Ferencz. Berlini levél ... 292
Hirsch Izsák. Bözöd-Újfalu ... 294
Dr. Elsass Bernát. Landsbergi levél ... 372
Hullein Sámuel. Indiai levél ... 378
Kovács Ferencz. A szolnoki izr. kitközség ... 379
A magyar izr. kézmü- és földmivelési egylet ... 382
Dr. Elsass Bernát. Landsbergi levél ... 440
Magyar-zsidó tanitók árva alapja ... 445
Dr. Bacher Vilmos. Derenbourg József ... 551
Dr. Ungár Simon. Zsidónök jótékonysága ... 555
Dr. Goldschmied Lipót. Egy XVII. századbeli zsinagóga ... 562
Guttenberg Pál. A skandináv zsidók köréből ... 624
Büchler Sándor. A pesti Chevra-Kadisa jelentése ... 626
Az országos rabbiképző-intézet értesitője ... 629
Dr. Goldschmied Lipót. Az országos ösztöndij-egylet kimutatása ... 768

KUTFŐK.

Két okirat a magyar zsidók történetéhez 1422-ik és 1528-iki évből Közli: *Dr. Kohn Sámuel* ... 65
Az izraeliták országos irodájának felterjesztése házassági ügybe ... 66
Miniszteri rendeletek az izr. anyakönyvi kerületek ügyében ... 152
Dr. Kohn Sámuel. Egy 1539. évi okmány a magyar zsidók történetéhez ... 154
Miniszteri rendeletek az izraelita anyakönyvi kerületek ügyében. 232
A magyar kir. udvari kamarának az ó-budai zsidó hitközség számára 1766. márczius 1-én kiadott védlevele. Közli: *Dr. Kohn Sámuel* ... 297
Zsidó leány elkeresztelése: Közli *Dr. Kohn Ármin* ... 301
Miniszteri rendeletek a középiskolai hitoktatásnak az iskola épületében való teljesitése tárgyában ... 303
Az orsz. rabbiképző intézet tanári kara elnökének véleményes nyilatkozata arról, hogy ki van jogositva esketni ... 384
A vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszter rendelete vallási ügyben 385
A kolozsvári zsidók történetéből. Közli: *Burger D. József* ... 448
Az ó-budai izr. hitközség levéltárából. Közli: *dr. Klein Gyula* ... 448

Lap

Az országos rabbiképző megnyitásához. Közli: *Könyi Manó* ... 449
Az ó-budai izr. hitközség történetéhez. Közli: *dr. Klein Gyula* ... 565
Az ó-budai izr. hitközség történetéhez. II. Közli: *dr. Klein Gyula* ... 630
Az irsai izr. hitközség multjából. Közli: *Büchler Zsigmond* ... 632
A szegedi izraeliták történetéhez ... 682
Dr. Hirsch Ignácz utolsó előterjesztése dr. Pauler Tivadar vallás- és közoktatásügyi miniszterhez ... 771

VEGYES.

Dr. Neubauer Adolf. — Dr. Kohn Sámuel. — Az országos zsidó tanitói árvaház. — Statisztikai adatok. — Dr. Bánóczi József. — Izraelita ösztöndjak. — Hitszónoklatok tára ... 72
Irodalmi hirek. — Az orsz. izr. tanitóképző-intézet. — A losonczi izr. hitközség. — Olvasóinkhoz ... 155
Irodalmi hirek. — Dr. Brüll Nehemiás. — A »Jüdische Presse.« — Az orsz. izr. tanitóképző-intézet. — A veszprémi hitközség ... 233
Irodalmi hirek. — Göetz F. — A szegedi Chevra Kadisa. — Autodafék Magyarországon. — A makói chevra kadisa. — Pozsonyba. — Purimi utóhangok. — A pécsi izr. hitközség jelentése 304
Irodalmi hirek. — Dr. Rosenberg Sándor. — Rabbiválasztások. — A magyar zsidó-egyház fejlődése és átalakulása az emancipáczió óta. — Sajtóhiba ... 386
Irodalmi hirek. — Hachokér. — A szolnoki izr. hitközség ... 450
Rabbiavatás. — Dr. Jellinek Adolf. — Real-Encyclopädie für Bibel und Talmud. — Csodabogarak. — Feuerstein Sámuel Abraham 464
Irodalmi hirek. — Rabbi választások. — A zsidó hitre való áttérés tárgyában. — Csodabogarak. — A leégett német szinház ... 505
Irodalmi hirek. — Friedmann Mór. — Graetz H. — Dr. Schreiner Márton. — Emléklap ... 570
Irodalmi hirek. — Az újév. — A király ő felségének. — Az emberbarát. — Helyreigazítás ... 633
Irodalmi hirek. — Az Athenaeum Kézi Lexikona. — Dr. Kayserling M. — Zsidó költők. — Kötéllel ... 696
Irodalmi hirek. — Eötvös alap. — Az Athenaeum Reformnaptára ... 778

A megbeszélt munkák lajstroma.

Dr. Blau Lajos. Masoretische Untersuchungen ... 358, 431
Buber Salamon. Midrasch Tehillim ... 751
Dr. Buhl Frants, Kanon und Text des A. T. ... 197

Lap

Eisler Lipót. Beiträge zur rabbinischen Sprach und Alterthumskunde 273
Epstein Abrahám. Eldad Hadani 361
Epstein Abrahám. Simeon Kara, Moses Hadarschan 604
Goldstein M. A. Gebet und Glaube 200
Halász N. és *Schlesinger S.* Zsidó vallástani vezérfonal 680
Dr. Horváth Ödön. A vallásszabadság kérdéséhez 601
Dr. Kayserling M. Dr. W. A. Meisel 119
Dr. Koenigsberger Bernát. Die Quellen der Halacha 540
Dr. Löwy Mór. Skizzen zur Geschichte der Juden in Temesvár 129
Saitschik R. Beiträge zur rechtlichen Stellung der Juden, namentlich im Gebiet des heutigen Oesterreich-Ungarn vom zehnten bis zum sechszehnten Jahrhándert 269
Stadler Károly. Autodafék Magyarországon 364
Steiner Ignácz. Jáchin és Bóáz 434
Dr. Steinthal H. Zur Geschichte Sauls und Davids 501
Stern Mór. Salamon Példabeszédei 124
Dr. Strack H. L. Der Blutaberglaube bei Christen und Juden 674

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYÜJTEMÉNY

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYÜJTEMÉNY